1096/13/12

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

XIX. BIND

H. HAGERUPS FORLAG • KØBENHAVN
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKIÆR)
1954—56

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

Redigeret af *Jørgen Paulsen* (s. 1—128) og *Peter Michelsen* (s. 129—528) under medvirkning af *Johan Hvidtfeldt*, *Svend Larsen* og *Roar Skovmand*.

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET
1. AFDELING
KØBENHAVN

INDHOLD

ARTIKLER

Engelstad, Eivind S.: Organisasjonen av de norske kunst- og kulturhistoriske museer 269
Hvidtfeldt, Johan: De danske landstingsarkiver 274
Hvidtfeldt, Johan: Sydslesvigsk arkivvæsen 387
Hvidtfeldt, Johan: Museernes arkiver 399
Iversen, Peter Kr.: Lokalhistorisk arbejde i Sydslesvig 377
Jespersen, Svend: Et nordisk gårdproblem 342
Larsen, Svend: Dansk kulturhistorisk museumsforening, tilbageblik og fremtid 136
Lund, Hans: Historisk sans 129
Mathiassen, Therkel: Fredningen af vore oldtidsmindesmærker.. 1
Mollke, Erik: Guldhornene, en anmeldelse og et bidrag 311
Ochsner, Bjørn: Det kongelige Biblioteks kort- og billedafdeling 12
Olsen, Gunnar: Præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkernes økonomiske vilkår .. 413
Roussell, Aage: Landsmuseerne og de historiske monumenter 6
Skrubbeltrang, Fridlev: Om brugen af landbohistorisk talmateriale 249
Steensberg, Axel: Kulturhistorie som universitetsfag 143
Uldall, Kai: Arkæologiske og kulturhistoriske museer i Sydslesvig 393
Vejledning ved oprettelse af byhistoriske arkiver 16

MINDEORD

Otto Andrup 62

VORE VIDENSKABELIGE INSTITUTIONER

Nationalmuseet,
1. afd. 65, 180, 290, 454
2. afd. 65, 180, 291, 455
3. afd. 66, 181, 291, 455
Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 68, 181, 292, 456
Frilandsmuseet .. 68, 181, 293, 456
De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg .. 182, 467
Tøjhusmuseet 68, 183, 293, 457
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg 69, 183, 294, 468
Forhistorisk museum, Århus 70, 184, 295, 458
Den Gamle By, Århus 70, 185, 295, 458
Odense bys museer 71, 185
Det Kongelige Bibliotek 71, 186, 296, 458
Dansk Folkemindesamling 72, 186, 460
Foreningen »Danmarks Folkeminder« 461
Stednavneudvalget 72, 187, 298, 461
Rigsarkivet 72, 187, 299, 461
Landsarkivet for Sjælland 75, 189, 301, 463
Landsarkivet for Fyn 76, 190, 302, 463
Landsarkivet for Nørrejylland 76, 191, 303, 464
Landsarkivet for de Sønderjyske Landsdele 77, 192, 304, 465

Erhvervsarkivet ... 78, 192, 304, 465
Københavns Stadsarkiv 305, 466
Frederiksberg Stadsarkiv 467
Det danske Sprog- og Litteraturselskab 194, 468
Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie 195, 306, 469
Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 195
Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv 307, 470
Dansk Pressemuseum og Arkiv 308, 471

ANMELDELSER

a. Litteraturoversigter

Litteratur om folkeminder og almuekultur 1945—53 [Inger M. Boberg] 47
Litteratur om Danmarks forhistorie 1949—52 [C. J. Becker] .. 22
Nogle bøger om glas [Gudmund Boesen] 403
Industrihistorisk litteratur 1945—54 [Vagn Dybdahl, Andreas Jørgensen og Finn H. Lauridsen] 159
Retshistorisk litteraturvejledning [Poul Meyer] 281

b. Enkeltanmeldelser

Aall, Lily Weiser: Juletreet i Norge [Holger Rasmussen] 218
— — Julehalmen i Norge [Holger Rasmussen] 218
Abildtrup, Jens: Vestjydsk bondeliv i 1600'erne [H. K. Kristensen] 102
— — Søren Kierkegaards tipoldefader handelsmand Jens Andersen og hans slægt på Astrupgaard [H. K. Kristensen] 102
Ahlbäck, Ragna: Kökar, näringslivet och dess organisation i en utskärssocken [Holger Rasmussen] 488
Albrectsen, Erling: Fynske jernaldergrave, I [C. J. Becker] .. 310
Albrectsen, Erling: Fynske jernaldergrave, II [C. J. Becker] .. 472
Andersen, Ellen: Folkedragter i Danmark [Peter Michelsen] .. 217
Arbeidsfolk forteller. Fra papirindustrien [Peter Michelsen] .. 223
Arkivvetenskapliga studier [Johan Hvidtfeldt] 105
Bast, Jørgen: Hotel d'Angleterre 1755—1955 [Hans Lassen] 504
Bay, Sv. Aa.: Horsens gennem tiderne [Carl Lindberg Nielsen] 99
— — Bonde og viking [Mogens Ørsnes-Christensen] 196
Berner Schilden Holsten, Hans: Slægtebog [Roar Skovmand] .. 103
Blomberg, Aage Fasmer: Faaborg bys historie [Johan Jørgensen] 499
Boberg, Inger M.: Folkemindeforskningens historie [Henning Henningsen] 206
Bossert, H. Th.: Folkekunst i Europa [Holger Rasmussen] 332
Broholm, H. C.: Danmarks Bronzealder, III—IV [C. J. Becker] 81
— — Danske oldsager, III Ældre bronzealder og IV Yngre bronzealder [C. J. Becker] 81
Bruhn Hoffmeyer, Ada: Middelalderens tveæggede sværd [Finn Askgaard] 322
Brøndsted, Johannes: Guldhornene [Erik Moltke] .. 311
Bæksted, Anders: Målruner og troldruner [Erik Moltke] 84
Bøje, Chr. A.: Balsambøsser og hovedvandsæg [Gudmund Boesen] 105
— — Danske guld- og sølvsmedemærker før 1870, ill. folkeudgave [E. Moltke] 217
Carlsson, Sten: Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865 [Johan Hvidtfeldt] 108
Christensen, Peder: Idum sogn [H. K. Kristensen] 102
Curwen, E. Cecil og *Gudmund Hatt:* Plough and Pasture [Axel Steensberg] 87
Dam, G. L. og *H. K. Larsen:* Aakirkeby 1346—1946 [Carl Lindberg Nielsen] 99

Danmark Før og Nu, Jylland [Axel Steensberg] 205
Donum Boëthianum. Arkivvetenskapliga bidrag [Johan Hvidtfeldt] 105
Döppe, Friedrich: Deutsche Bauernmöbel [Axel Steensberg] .. 477
Finlands äldsta domböcker, I [C. Rise Hansen] 199
Flensborg bys historie [Carl Lindberg Nielsen] 339
Gadstrup og Syv sogne [Holger Rasmussen] 229
Gejvall, Birgit: 1800-tallets Stockholmsbostad [Peter Michelsen] 504
Glob, P. V.: Danske oldsager, II Yngre stenalder [C. J. Becker] 80
Grieg, Sigurd: Ringsaker kirkes gamle herlighet [Marie-Louise Dircks] 474
Hansen, Severin: Fra træskoen til rigsdagen [Peter Michelsen] .. 223
Hanssen, Börje: Österlen [Holger Rasmussen] 203
Hasslöf, Olof: Svenska västkustfiskarna [Holger Rasmussen].. 109
Haudricourt, André G. og *Mariel Jean-Brunhes Delamarre:* L'homme et la charrue a travers le monde [Peter Michelsen]. .. 492
Hedens opdyrkning i Danmark [H. P. Hansen] 96
Henningsen, Sven: Stubbekøbing 1354—1954 [Carl Lindberg Nielsen] 227
Hoff, Arne, H. D. Schepelern og *Gudmund Boesen:* Royal Arms at Rosenborg [F. Askgaard] .. 505
Høyer, Bodil: Dagligt liv paa en nordsjællandsk bondegaard [Holger Rasmussen] 338
Jensen, Chr. Axel: Danske adelige gravsten [Charles Christensen] 325
Jordeböcker över Lunds ärkesätes gods vid medeltidens slut [C. Rise Hansen] 198
Kaae, Alfred: Ulfborg sogn og saga, I [H. K. Kristensen] 101
Kiilsgaard, Chr.: Rudkøbing, topografi og bystyre, I—II [Svend Larsen] 502
Kornerup, Bjørn: Ribe katedralskoles historie, II [Georg Hansen] 220
Krøigaard, P. S.: Aversi-bogen [Holger Rasmussen] 338
Laid, Eerik: Säden torkar [Axel Steensberg] 210
Langberg, Harald: Danmarks bygningskultur [Axel Steensberg] 472
Lauring, Palle: De byggede riget [C. J. Becker] 309
Lebech, Mogens: Christianshavn [Hans Lassen] 503
Lind, Th.: Svaneke bys historie [Carl Lindberg Nielsen] 342
Lorenzen, Vilh.: Vore byer, II [Hans Henrik Engqvist] 97
Mager, Friedrich: Geschichte des Bauerntums und der Bodenkultur im Lande Mecklenburg [Axel Steensberg] 495
Marquardt, Günther: Die schleswig-holsteinische Knicklandschaft [Ole Højrup] 213
Mattisson, Karl: Skörden genom tiderna [Axel Steensberg] 210
Millech, Knud: Danske arkitekturstrømninger 1850—1950 [Jan Steenberg] 100
Munk, Holger: Rytterbonden [F. Skrubbeltrang] 333
Nordisk Kultur, XIV, Fra træ til stål [Peter Michelsen] 209
— — XV:A, Lergods, ædelmetaller og væv [Peter Michelsen] .. 209
— — XVII, Bygningskultur [Svend Jespersen] 342
— — XI—XIIA, Fangst, jagt og fiskeri [Holger Rasmussen] ... 485
Norn, Otto: Kronborgs bastioner [Knud Klem] 201
— — Kronborg [Knud Klem] .. 201
Olaus Magnus: Historia om de nordiska folken, bd. 1—4, bd. 5 kommentar [Axel Steensberg].. 112
Ottenjann, Heinrich: Alte deutsche Bauernmöbel [Axel Steensberg] 477
Pedersen, P. D.: Et liv i arbejde [Peter Michelsen] 223

Perlestikkerbogen [Axel Steensberg] 225
Pettersson, Johan: Den svenska Skagerakkustens fiskebebyggelse [Holger Rasmussen] 109
Roos, Carl: Prisonen [Henning Henningsen] 111
Salchow, U.: Militærbeskrivelse over øen Bornholm [Peter Michelsen] 331
Sandfeld, Gunnar: Fra en helt anden tid. Struers udvikling fra næsten ingenting til næsten købstad [Carl Lindberg Nielsen] .. 501
Sandklef, Albert: Hallandsgårdar [Axel Steensberg] 91
Schmidt, August F.: Hegn og markfred [Ole Højrup] 213
— — Aarhusegnens landsbyliv [Rasmus Mortensen] 230
Schoubye, Sigurd: Folkekunsten på Tønderegnen [Erik Moltke] 478
Skautrup, Peter: Det danske sprogs historie, III [Rikard Hornby] 222
Skorstensfejeren [Peter Michelsen] 223
Skrubbeltrang, Fridlev: Den danske husmand [Sigurd Jensen].. 215
Smeden. Kulturbilleder fra tiden omkring århundredskiftet [Peter Michelsen] 223
Steensberg, Axel: Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år [Gudmund Hatt] 88
Stierling, Hubert: Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern [Erik Moltke] 482
Svenskt liv och arbete, nr. 1—19 [Peter Michelsen] 223
Sølver, Carl V.: Vestervejen. Om vikingernes sejlads [Henning Henningsen] 197
Tegengren, Helmer: En utdöd lappkultur i Kemi Lappmark [Holger Rasmussen] 488
Tingbókin 1615—54 [C. Rise Hansen] 337
Trap, J. P.: Danmark. 5. udg. Frederiksborg, Holbæk, Sorø og Præstø amter [Peter Michelsen] 328
Uhrskov, Anders: Kulturbilleder fra Hillerød og omegn 1801—48 [Carl Lindberg Nielsen] 502
Vandrebog for tømrersvend Ove Ovesen [Peter Michelsen] 223
Wanscher, Ole: Møbelkunsten [Tove Clemmensen] 475
Vendsysselbogen [Carl Lindberg Nielsen] 228
Werth, Emil: Grabstock, Hacke und Pflug [Peter Michelsen] .. 492
Whitaker, Ian: Social relations in a nomadic lappish community [Holger Rasmussen] 488
Vilppula, Hilkka: Das Dreschen in Finnland [Peter Michelsen] 491
Vinding sogns historie, Træk af [Rasmus Mortensen] 231
Visted, Kristofer og *Hilmar Stigum:* Vår gamle bondekultur [Axel Steensberg] 93
Yde-Andersen, D.: Bornholmere og andre gamle ure [Hans Stiesdal] 479

FORENINGSMEDDELELSER

Dansk Historisk Fællesforening
regnskab 1952—53 128
— 1953—54 248
— 1954—55 376
— 1955—56 528
Dansk Historisk Fællesforening
årsmøde i Sønderborg 1953 .. 120
— i København 1954 ... 240
— i Herning 1955 363
— i Hjørring og Skagen 1956 518
Dansk Kulturhistorisk Museumsforening
årsmøde i Sønderborg 1953 .. 114
— i København 1954 ... 232
— i Herning 1955 357
— i Hjørring 1956 508
Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver .. 127, 247, 372, 527
Præstegårdsværket 374

Fredningen af vore oldtidsmindesmærker

Af *Therkel Mathiassen.*

Med vedtagelsen af fredningsloven af 1937 var fredningsproblemet løst. Men nu stod tilbage gennemførelsen af denne lov i praksis, og dette pålagde loven Nationalmuseet. Hele landet skulle nu berejses af fagligt uddannede arkæologer, alle endnu eksisterende mindesmærker skulle besigtiges, registreres, beskrives og vurderes, om de var fredningsværdige eller ikke; ejer og matrikelsnummer for de enkelte mindesmærker skulle fremskaffes, og fredningen af de dertil værdige mindesmærker skulle lovformelig ordnes ved tilsendelse af fredningsdokument til ejerne og ved tinglysning på ejendommene. Det var et meget betydeligt arbejde, som derved blev pålagt NM I, og det dertil nødvendige personale og den nødvendige forøgelse af undersøgelseskontoen blev da også bevilget, idet der blev lagt en plan for at berejse hele landet i løbet af 20 år. Hvert år har afdelingens inspektører, samt ofte tillige de mere løst tilknyttede medarbejdere, måttet rejse fredningsrejser omkring en månedstid, for at nå det program, der var planlagt. Helt har vi ikke kunnet følge planen, idet bevillingen ikke forøgedes i samme tempo som rejseudgifter og rejsediæter. Det er nemlig et meget tidsrøvende arbejde, både i marken og på museet efter hjemkomsten. I marken skal alle mindesmærker besøges, og da NM I ikke ejer en bil, og da kun 2 af dens embedsmænd ejer en bil (der ikke måtte bruges i krigsårene), har berejsningen hovedsagelig måttet foretages pr. cykle; til at leje bil slog bevillingen ikke til, og mange af mindesmærkerne ligger jo fjernt fra alfar vej, ofte i hede eller skov, langt inde på store marker, gemt i plantage, så lange fodture er nødvendige for at finde dem. Det kan også være besværligt at finde ejer og matrikelsnummer, selv om kort og lister hos vurderingsmænd, matrikulsarkiv og ligningsdirektoratet her kan være til nytte. Hjemme på museet skal berejserne skrive lister over fredningsværdige og ikke-fredningsværdige høje, ordnet sognevis, med beskrivelse, ejer, matr. nr. o. s. v., og disse lister går så til kontorpersonalet, der udfærdiger lister til ejere, dommerkontorer (med tinglysning for øje) og fredningsnævn (der skal godkende frigivelsen af de mindesmærker, som NM I indstiller hertil). Alt ialt en ret langvarig proces før et amt er færdigbehandlet. De dele af landet, der nu er fredningsberejst, er følgende: hele Sjælland, Bornholm, amterne Svendborg,

Hjørring, Thisted, Randers, Aarhus, Skanderborg og Ringkøbing; af Viborg mangler kun 5 sogne i Rinds herred. Af Aalborg bliver alt, undtagen Fleskum herred, berejst i år. Endvidere er berejst den nordlige del af Vejle og Ribe amter. Det, der mangler, er således hovedsagelig Syd- og Sønderjylland, Nordfyn og Lolland-Falster; men i løbet af 5—6 år skulle vi være færdige.

Er så ikke fredningssagen een gang for alle klaret, så vi ikke behøver at bekymre os derom i fremtiden? Man skulle synes det; men desværre er det langtfra tilfældet. Det er nemlig langtfra alle ejere af oldtidsmindesmærker, der har forståelsen af, at der her er noget, der skal bevares og værnes om. Altfor mange ejere opfatter dem tværtimod som noget, de helst ville være fri for; de ligger i vejen for markredskaberne, der må køre uden om dem; mange høje kunne være nyttige ved at fyldes i huller i markerne, og mange dysser og jættestuer kunne indbringe mange penge, hvis de blev slået til skærver. Det må man jo ganske vist ikke, men man kan jo prøve på, om det alligevel ikke går; det kunne jo være, at det ikke blev opdaget, og hvis dette alligevel skulle ske, kan man jo lade, som om man ikke kender fredningsloven. Sådan tænker mange landmænd, men desuden er der — hvor utroligt det end lyder — utvivlsomt mange, som virkelig ikke kender loven og derfor går løs på deres høj. Dette sidste kan dog kun ske i de egne, der endnu ikke er fredningsberejste, og disse indskrænkes jo fra år til år. Her sker desværre mange overtrædelser af fredningsloven. I de første år fo'r vi med lempe overfor disse, da mange af dem med vitterlighed mere skyldtes uvidenhed end ond vilje; men efterhånden er vi nødt til at slå hårdt, med politianmeldelse, overfor alvorlige overgreb; de mindre beskadigelser kan i reglen ordnes i mindelighed, ved at ejeren reparerer skaden. Overfor overtrædelser i de fredningsberejste egne, hvor ejeren ikke kan være i tvivl om, hvad der er fredet, må der gås hårdt frem. En vanskelig sag er grusgravning, der ofte foregår i bakker, hvorpå der ligger fredede høje. Hvis ejeren henvender sig til NM I om frigivelse af en sådan høj, må man der afveje forholdet mellem mindesmærkets arkæologiske og landskabelige værdi og de, ofte ret store, økonomiske interesser ved grusgravningen. Men altfor ofte graves der løs lige ind til højfoden, så dele af højen truer med at styrte ned, eller fra alle sider, så højen kommer til at ligge på en top midt i en stor grusgrav, og oftest sker dette før NM I får noget at vide derom; en sådan høj har mistet enhver landskabelig værdi og vil før eller senere skride ned. Får vi det at vide, kan der rejses fredningssag for højens nærmere omgivelser, men fredningsnævnene er ret tilbageholdende med den slags fredninger på grund af det ofte betydelige erstatningskrav. Grusgravningen er et af vore vanskeligste problemer.

Et andet meget vanskeligt problem er den stadige forringelse og efterhånden ødelæggelse, der foregår ved hjælp af ploven og løsgående krea-

turer. Ploven skærer af højen, så der bliver en lille brink, og denne træder kreaturerne ned; næste år pløjes den nedtrådte jord bort, og en ny brink kan trædes ned. Navnlig i Vestjylland, hvor jorden er sandet, træder kreaturerne ofte huller i den ikke særlig stærke græs- eller lyngtørv i højens sider, og i disse huller kan da vind og vand arbejde; kreaturerne har en mærkelig lyst til at kravle op på høje, og jeg har set høje, der var så fortrampede, at der næsten ikke var et græsstrå tilbage. En sådan høj er jo dødsdømt, hvis den ikke hegnes, når der er løsdrift på marken; vi kan ikke forlange, at en ejer skal hegne; men han har ansvaret for, at højen ikke ødelægges, og hvordan han så vil forhindre dette, må blive hans egen sag. Men denne langsomme ødelæggelse, som måske i og for sig ikke er tilsigtet af ejeren, men som efterhånden vil jævne en meget stor del af landets høje, er et af vore allervanskeligste problemer.

Hvordan ser nu domstolene på overtrædelser af fredningslovens § 2? Meget forskelligt. Der er, for at sløjfe en høj, givet bøder lige fra 15 til 800 kr. Gennemgående altfor små; det skal jo nemlig ikke kunne *betale sig* at sløjfe en høj, og det har det desværre kunnet i altfor mange tilfælde, ja, selv ved den største bøde, der er faldet: et sogneråd i Himmerland graver grus i faretruende nærhed af en anselig, fra gammel tid fredet høj med fredningssten. Formanden bliver gjort opmærksom på faren, men lader uden videre grusgravningen fortsætte, så hele højen forsvinder; man skal jo have grus! De 800 kr., han idømmes i bøde, lader han selvfølgelig kommunen betale. I sådanne tilfælde bør der ikke alene idømmes en stor bøde, men også konfiskeres den indvundne merfortjeneste, og, hvis det ikke er for sent, bør udgravningen af højen betales af lovbryderen. Dette er således sket ved en stor grusgrav på Sjælland, hvor ejeren måtte betale 6000 kr. til udgravningen af en stor, ved grusgravningen dødsdømt høj.

En ting, der er beklagelig, er, at vi har været nødt til at opgive at sætte fredningssten; de koster nu ca. 75 kr., og inden de er stillet, står de os i over 100; dette ville være en aldeles uoverkommelig udgift, når man tænker på, at det drejer sig om en snes tusinde mindesmærker. Vi har forsøgt med mindre fredningssten af cement, men har gjort dårlige erfaringer med dem; efter nogle års forløb var over halvdelen af dem fjernede, rykkede op, væltede eller slået itu. Men endnu er der mange, der tror, at kun de høje med sten er fredede.

Hvordan skal man nu kunne undgå, at vore fredede oldtidsmindesmærker i fremtiden forringes eller helt ødelægges? Først og fremmest må vi se at få fredningsberejst hele landet, det er erfaringsmæssigt her, at de fleste overtrædelser sker, i mange tilfælde utvivlsomt af uvidenhed, men altfor ofte tillige af mangel på respekt for fredningsloven. I et enkelt vestjydsk sogn har vi i fjor måttet rejse tiltale mod en halv snes landmænd for overtrædelse af loven; den slags smitter ofte.

Men dernæst må der være et *effektivt tilsyn* med de fredede mindesmærker. Tidligere havde sognefogederne tilsyn med de ved deklaration fredede mindesmærker og skulle meddele til NM I, når der skete beskadigelse. Dette tilsyn var dog meget lidt effektivt; det er jo ikke rart at skulle indmelde en nabo eller god ven i sognet.

Hvordan skal der da etableres et effektivt tilsyn? Dette spørgsmål har været drøftet meget indgående, både af os på NM og med statsministeriet, naturfredningsnævnet, Danmarks naturfredningsforening og foreningen af fredningsdommere. Der har været drøftet mange forskellige muligheder:

1. Nationalmuseet overtog hele tilsynet. Dette ville kræve en forøgelse af NM I's personale med mindst 2 inspektører og en forøgelse af vort rejsebudget med ca. 25.000 kr., hvis der regnes med en inspektion af samtlige mindesmærker hvert 3. år. Når man har erfaret, hvor vanskeligt det er at få forøget både personale og bevillinger ved NM I, må jeg vist desværre give afdøde direktør Nørlund ret i, at det er lidet sandsynligt, at en sådan bevilling kunne gå igennem, selv om det vel nok var det mest rationelle.

2. Ansættelse af et par rejseinspektører (forslag fra Danmarks naturfredningsforening), der sorterede under statsministeriet, og som skulle tage sig af alle fredninger, både natur-, bygnings- og oldtidsfredningen. Opgivet, da det vil kræve altfor forskelligartet sagkundskab.

3. Provinsmuseerne skulle overtage tilsynet (forslag fra provinsmuseumsnævnet). Da der på dette felt endnu kun er ansat fagligt uddannet personale ved et fåtal af provinsmuseerne (Odense, Aarhus, Aalborg, Rudkøbing, Hadersley), vil et sådant tilsyn kun kunne dække en lille del af landet. Da selv de provinsmuseer, som har fagligt personale, ikke er i stand til at financiere et sådant tilsyn, måtte de dertil nødvendige, ikke ubetydelige udgifter, skaffes som ekstraordinær bevilling af undervisningsministeriet.

4. Andet lokalt tilsyn: lærere, præster, repræsentanter for de historiske samfund, sogneråd o. s. v. Lider alle af samme skavank som sognefogedtilsynet: at det ikke er rart at lægge sig ud med naboer eller med en mand, man til en hvis grad er afhængig af.

5. Fredningsnævnene. Ved et par møder med foreningen af fredningsdommere har disse, som formænd for fredningsnævnene, erklæret sig villige til at overtage tilsynet. De har nu fået den dertil nødvendige bevilling på finansloven (under statsministerens budget), idet de regner med at tilse mindesmærkerne i en treårig turnus. Jeg betragter dette fredningsnævns tilsyn som et eksperiment. Det har både fordele og

mangler. Fordelen er først og fremmest den myndighed og respekt, der står bag dommerstanden; alene den mulighed, at dommeren kan komme, vil utvivlsomt have betydelig præventiv virkning overfor eventuelle lovovertrædere. Eventuelle overtrædelser vil så af fredningsnævnene blive indberettet til NM I, der så skal bestemme, hvad der videre skal foretages. En mangel ved denne ordning er, at dommerne ikke har arkæologisk sagkundskab, men når de fra NM I har fået en beskrivelse med tilhørende kort over samtlige mindesmærker i deres distrikt, behøves der i og for sig ikke særlig sagkundskab for at se, om der er sket en beskadigelse, siden beskrivelse blev optaget. En anden vanskelighed ved denne ordning vil det også være, at visse amter (f. eks. Viborg, Thisted, Ringkøbing) indeholder så mange mindesmærker, at dommeren vil have vanskeligt ved at nå tilsynet selv; i så fald må han vel bemyndige andre (fuldmægtige, politi, fredningsnævnsrepræsentanter i sognene) dertil, og det er jo ikke sikkert, at det bliver så godt; det er jo også muligt, at NM I i sådanne tilfælde bliver nødt til at hjælpe til, eller måske også provinsmuseernes folk, men dette må jo blive dommernes sag.

Som sagt betragter jeg dette dommertilsyn som et eksperiment; vi må se, hvordan det går i løbet af nogle år. Går det ikke godt, må vi søge andre udveje, eventuelt en kombination af NM I og provinsmuseerne. For et virkelig effektivt tilsyn må der til, hvis ikke en stor del af vore oldtidsmindesmærker skal ødelægges. Men een ting kan i hvert fald provinsmuseerne og de historiske samfund hjælpe til med: i den lokale presse at agitere for en god behandling af mindesmærkerne og udbredelse af kendskab til fredningsloven. Dette er alligevel vigtigere end nok så mange politianmeldelser.

Landsmuseerne og de historiske monumenter

Af *Aage Roussell.*

Om mindesmærkerne fra historisk tid gælder principielt det samme som for oldtiden. Men som naturligt er, bliver spørgsmålene langt mere mangfoldige og komplicerede i dette årtusinde. Vi kender ganske vist en mængde tilfælde, hvor objektet blot kan betegnes med en prik på målebordsbladet: runesten, vejkors, milesten, vildtbanesten, helligkilder for at nævne de mest almindelige. Ejerforholdene volder her sjældent vanskeligheder, og misrøgt hører ikke til dagens uorden. Dog kræver alle pleje og tilsyn.

Noget besværligere bliver det straks, når vi kommer til de mere omfattende spor af menneskets virksomhed i terrænet: okseveje, hulveje, vejbroer, vaser, »margrethediger«, skanser. Altsammen noget der har betydning for egnens og landets historie, ofte vanskeligt påviselige, i høj grad udsat for forsætlig eller utilsigtet ødelæggelse ved vejarbejder eller kultivering eller sommerhusbebyggelse. Når skaden er sket eller i færd med at ske, rejser der sig en række besværlige problemer. Må der anlægges teltlejr i en stor skanse fra englænderkrigene? Den er velegnet til det, og teltpløkke kan ikke gøre nogen skade. Men det er klart, at der må ikke bygges iskageboder eller graves latrinkuler eller affaldsgruber. Skal et margrethedige respekteres i hele sin udstrækning? Må der pløjes eller plantes tværs hen over en hulvej eller over vejspor på flad mark? Må en gammel vejbro udvides?

De middelalderlige kirketomter er et særligt kapitel. I alt væsentligt er de nok kendt og fredet; af bygningen er der sjældent meget tilbage, men ofte er diget bevaret i mere eller mindre sammensunken tilstand. Skal de holdes indhegnede? Af hvem? Bruger ejeren dem så ikke som kvægfold? Men hvis tomten ikke indhegnes, og diget er svagt eller usynligt, lister ploven sig nærmere og nærmere, og når tilsidst det hele er væk, hvad så?

De grønne voldsteder er smukke, romantiske, af uoverskuelig arkæologisk interesse, omend arkæologisk set så temmelig jomfruelige, og vel nok den del af vore mindesmærker, hvortil de fleste og vanskeligste ejermæssige problemer knytter sig. Hvis en lille mand ejer 16 td. land, og de 4 à 5 er et voldsted med udtørrede grave, kan man så forhindre ham i at udnytte det landbrugsmæssigt? Da han købte, har han måske

slet ikke vidst, at han kom i nærheden af naturfredningslovens § 2. Og når hans kreaturer i løsdrift træder kanterne af volden ned, hvordan skal det forhindres?

De egentlige ruiner, fra små, uanseelige stenhobe til Koldinghus, er næsten alle i offentlig eje, især Nationalmuseets, og ejerforholdene er derfor ikke det store problem. Vanskeligheden er vedligeholdelsen. Danmarks klima er vel nok det værst mulige for ruinbevaring, frost skifter med tø, fygesne kravler ind i alle fuger og bliver til is, knaldhede juliuger med brændende sol afløses af tordenregn og storm, og alt samarbejder om at nedbryde. Munkestenen kan, når den er velbrændt, og det var den middelalderlige som oftest, være et dejligt byggemateriale, der på kirkernes hjørner kan lade sig slibe af storm og hagl i århundreder uden at det bogstavelig talt er til at se på den. Men i middelalderen sorterede man sine sten og brugte de løsere brændte som bagmur, hvor de sad godt beskyttet, så længe huset stod under tag. Når det faldt væk, ruinen blev plyndret for sin hårde skal, og jorden dækkede over de nederste skifter, gik det galt. Fugtigheden trængte ned i murkernen og sprængte det svære murværk, og de skifter, som arkæologerne graver frem, er ødelagt, selv om de straks ser dejlige ud. Blot et par vintre i fri luft viser, at stenene har været gennemsivet af vand, og udtørringen og frosten får dem til at falde i pulver. Vi arkæologer har nogle synder på samvittigheden som udgravere. Pengene har alle dage været små, og trangen til resultater stor. Man kan ikke undre sig over, at arkæologspaden har søgt frem i grøfter langs murene så længe man kunne betale en arbejdsmand, og hvor skulle man så få penge fra til tilkastningen? Derfor ligger enkelte ruiner som sørgelige skyttegravssystemer, hvor nælderne breder sig og madpapiret flyder mellem tomme ølflasker. For at bøde på pengemanglen må Nationalmuseet undertiden mere eller mindre frivilligt søge bistand udefra. Man kan ikke fortænke de ædle givere i, at de ønsker resultaterne af deres redebonhed bevaret for eftertiden, således at man i stedet for at kaste til igen, når den videnskabelige nysgerrighed er tilfredsstillet, må konservere og frisere ruinen. I reglen med det resultat, at alt, hvad der ses, er nyt fra restaurators soignering og ikke een gammel sten over jorden er gammel. Vi kan ikke her komme ind på en debat om restaureringsprincipper, men vi må se i øjnene, at de selv således rekonstruerede ruiner på ingen måde passer sig selv udi al fremtid, men fordrer stadig pleje. Det er ikke ubetydelige beløb, der må og skal anvendes til ruinernes bevaring. Jeg ønsker ikke at gøre mit indlæg til et jammerhyl over manglende pengemidler. Det forekommer mig at være lidt uværdigt, og vi er her i landet i den retning på ingen måde værre stillet, end man er andet steds. Nationalmuseet er forøvrigt gået frem til ministeriet med anmodning om ret betydelige bevillinger til dette formål, og den er ikke blevet uvenligt modtaget.

Jeg vil gerne standse lidt her og kaste blikket tilbage over de grupper af monumenter, jeg hidtil har omtalt, for at se, hvad der kan gøres for dem. Det er ikke nok at konstatere, at det står dårligt til, eller for Nationalmuseet at forsvare sig mod beskyldninger for svigtende indsats ved at fremhæve manglen på penge og personel. Det er helt sikkert, at der må tages fat på en ny måde, og det må ske snart. Jeg er enig med dr. Mathiassen i, at ordningen med fredningsdommernes tilsyn må prøves. Jeg skal ikke komme ind på en nærmere argumentation. Jeg har også været med til formelt at afvise landsdelsmuseernes tilbud om at overtage dette tilsyn, især fordi denne ordning ikke kunne komme til at dække hele landet, idet man ikke få steder mangler den fornødne sagkyndige arbejdskraft. Og jeg hører til dem, der ikke tror, at alle sorger er slukt, fordi man til et landsdelsmuseum får ansat en magister. Jeg har den største respekt og ærbødighed for »de gamle«, de personligheder, som har påbegyndt og udviklet indsamlingen og studiet af deres egns fortidsminder. Netop personligheder, for det er manden, hans væsen, hans forhandlingsevne, hans takt ved siden af hans arbejdsevne og entusiasme, det kommer an på i langt højere grad, end hans arkæologiske eller etnologiske sagkundskab. Bilder vi os på Nationalmuseet da ind, at vi alle sammen sidder inde med disse prydelige egenskaber? Ak nej, og de gamle, der har haft dem, har vist ikke forstået at lære fra sig. Vi må erstatte dem med en rutine, som et landsdelsmuseum næppe vil kunne nå, og vi må støtte os til den autoritet, der står bag hele folkets Nationalmuseum.

Efter at have bønfaldet de gamle om ikke at lade os andre i stikken, må vi se på, hvad vi kan gøre, sådan som forholdene er. Der mener jeg, at vi skal bede landsdelsmuseerne om samarbejde. Jeg skal straks gøre den indrømmelse, at jeg ved, at i hvert fald min afdeling har forsyndet sig svarligen, når vi har påbegyndt en udgravning uden at underrette det pågældende landsdelsmuseum. Jeg vil prøve på at love, at det aldrig skal ske mere. Det samarbejde, vi nu taler om, er imidlertid ikke det videnskabelige forskningsarbejde, men monumentplejen. Her tiltrænges i første række tre ting: tilsyn, tilsyn og tilsyn. Nationalmuseets folk kan ikke overkomme opgaven med stabens nuværende omfang. Jeg synes da, at vi må kunne få hjælp fra de landsdelsmuseer og egnsmuseer, *der er villige dertil.* Det vil kræve tid, befordring og kontorarbejde, og det er altsammen noget, de pågældende museer selv må skaffe sig. Også pengene, der skal sættes i tilsynsarbejdet, til benzin eller cyklegummi, til konvolutter og frimærker. Trøsten må være, at det ikke er Nationalmuseet, der bliver hjulpet, men Deres egen egns nødstedte fortidsminder. Det må ikke opfattes som en pligt, Nationalmuseet pålægger de pågældende, og det må ikke betragtes som en utidig indblanding, når Nationalmuseets folk besøger stedet.

Tilsynsarbejdet vil formentlig falde ind under een af tre former. 1) En

systematisk turnus, hvorunder såvel første som anden afdelings monumenter besøges med passende mellemrum, ikke under hvert tredie år. Der hilses på ejeren, så han er klar over, at monumentet er under observation. Der føres en protokol over samtlige monumenter i distriktet. Protokollen anlægges i samråd med Nationalmuseet. Ved eftersynet kan mindre uregelmæssigheder påtales og evt. rettes på stedet. Kan det ikke gøres lige straks, bør man efter passende tid pånv aflægge besøg for at syne af. Større forsyndelser må omgående indberettes til Nationalmuseet, som derefter træffer de foranstaltninger, der anses for hensigtsmæssige, evt. i samarbejde med lokalmuseet. I alle tilfælde indsendes årligt til en fast termin, jeg vil foreslå januar måned, udskrift af protokollen til Nationalmuseet. 2) Gennem sine forbindelser modtager landsdelsmuseet underretning om, at der er noget galt fat med et nærmere betegnet monument. Det må da besøges så sporenstregs, som situationen kræver, og tilsynet må disponere i overensstemmelse med det foran anførte. 3) Nationalmuseet føler sig af den ene eller den anden grund opfordret til at anmode landsdelsmuseet om visitation.

Udover tilsynsrejserne, til hvis afholdelse Nationalmuseet som ovenfor anført desværre ikke er i stand til at tilbyde økonomisk støtte, vil det kun være de færreste foranstaltninger, der kan gennemføres gratis. Jeg vil mene, at Nationalmuseet må bemyndige landsdelsmuseerne til at anvise regninger på bagateller, skal vi sige indenfor 30.00 kr. Hvad der kommer derudover må, for vor økonomiske oversigts skyld, kun iværksættes efter nærmere aftale. Med de helt store ting bliver det sikkert nødvendigt, at Nationalmuseet tager affære med sine egne folk, evt. i samarbejde med den lokale museumsmand; ved mindre arbejder må det i hvert enkelt tilfælde aftales, hvorvidt den lokale mand kan og vil påtage sig sagen på egen hånd.

Hvad tilsynets påtale med det enkelte monument skal omfatte, kan ikke fastsættes generelt. Det kan være indhegning, beplantning, vild vegetation, ødelæggelser ved kvæg eller mennesker, renholdelse, opslagstavler og mange andre ting. Også omgivelserne bør der holdes øje med. Vi må huske, at naturfredningsloven giver ret til at fordre en grænse på 100 m fra et fortidsminde respekteret af nybebyggelser, og der er ingen grund til, at vi ikke i givet fald skulle bringe den til anvendelse.

Fredningen af monumenterne er for NM II's vedkommende et arbejde, der først nu kan siges at have fundet sin form. Når det ikke forlængst er fuldført, skyldes det ikke mindst manglen på personel. Hvis man fra landsdelsmuseernes side ville assistere os heri, vil vi være særdeles taknemmelige.

Hvilken myndighed kan den tilsynsførende forlenes med? På forhånd besidder den lokale mand en stor fordel i sin intime personlige kontakt med egnens befolkning, Nationalmuseet har sin autoritet bag sig. Det ideelle ville være, om de to ting kunne forenes. Altså skulle Na-

tionalmuseet udstyre den pågældende med en legitimation med laksegl og direktørens underskrift. Det er klart, at Nationalmuseet i den sag ikke ville holde sig tilbage overfor museumslederne, men lederne vil formentlig ikke selv kunne påtage sig tilsynet, der, når det kommer til stykket, vel vil blive fordelt over en temmelig stor kreds. Vi kan ikke have et ubegrænset antal legitimationskort ude at svømme, så når det kommer til stykket, må man antagelig indskrænke sig til, at det bliver den pågældende museumsleder, der legitimerer sine folk.

Der er ingen tvivl om, at mange ødelæggelser forårsaget af mennesker mere skyldes uvidenhed end mangel på god vilje. Her må fra landsdelsmuseernes side kunne gøres et frugtbart *propagandaarbejde*. Måske ikke så meget i form af møder og foredrag i de historiske samfund, der er det vist kun de allerede rettroende, der tropper op, men måske dog ved causerende films- eller lysbilledforedrag ude i forsamlingshusene, — med bal bagefter. Vigtigere er måske hyppige, mindre artikler i den lokale presse. Ikke med løftet pegefinger, snarere ved med ros, hvor der er grund til det, at henlede opmærksomheden på monumenterne og betydningen af deres pleje.

Afmærkningen af fortidsminderne er et lidt ømtåleligt kapitel. Tidligere satte man en granitsten med et indhugget, kronet FM. Særlig ved oldtidshøjene er det gjort i stor udstrækning. Senere har man forsøgt sig med små, cementstøbte pæle, men de har vist sig at være værdiløse. Granitstenene er den rette løsning, men de er dyre, inden den enkelte sten er sat på plads, løber der et par hundrede kroner på, og da man i almindelighed ikke kan indhegne fortidsmindet, vil en enkelt sten ikke være nok ved et lidt større voldsted, idet der i virkeligheden skulle 4 eller 6 sten til for at markere grænserne. Stenene er hidtil hugget på Bornholm, men det er muligt, at man ved at interessere sig for spørgsmålet i andre landsdele kunne få bedre priser frem hos lokale stenhuggere. I alle tilfælde ville Nationalmuseet være taknemmelig, hvis landsdelsmuseerne dels ville gøre opmærksom på, hvor fredningssten trænges, dels ville assistere ved opsætningen. Ved monumenter af lidt større betydning har den interesserede offentlighed krav på vejledning på stedet. Nationalmuseet har i den sidste tid forsøgt sig med metalstøbte, emaljemalede skilte, hvor grundplan og skrift står i relief. De anbringes på en bøjle af galvaniseret rør nedstøbt i en betonklods. De synes at svare til forventningerne med hensyn til tydelighed og holdbarhed. Nationalmuseet vil gerne modtage anvisninger om, hvor sådanne opslag er påkrævet; i sig selv virker de sikkert som en slags fredningssten.

Udover de foran omtalte mindesmærker, der alle er af historisk eller arkæologisk interesse, men ikke mere bruges efter deres bestemmelse, arbejder Nationalmuseet med store grupper af monumenter, som stadig tjener deres formål. Det er kirker, herregårde, købstadshuse, rytter-

skoler, møller, præstegårde og enkelte andre. Om dem alle gælder, at ejerforhold og myndighed er andre, end ved de arkæologiske fortidsminder. Kirkerne administreres af kirkeministeriet, der benytter Nationalmuseet og andre som konsulenter herregårde og fredede bygninger i det hele taget passes af Det særlige bygningssyn, der står i nær kontakt med Nationalmuseet o. s. v. Om dem alle gælder, at trods hæderlige bestræbelser skorter det på tilsyn. Og også her vil landsdelsmuseerne kunne yde en værdifuld hjælp. Næppe i form af et rutinemæssigt tilsyn, det vil dels være uoverkommeligt, dels mange steder sikkert blive betragtet som en uønsket indblanding. Men jeg kan ikke se, at der kan være noget i vejen for, at man fra landsdelsmuseerne indberetter til Nationalmuseet, når man mener at bemærke uregelmæssigheder. Når kirker ønsker at gennemføre byggearbejder eller restaureringer, må det kun ske, efter at kirkeministeriet har godkendt et forslag, som ministeriet bl. a. forelægger Nationalmuseet til udtalelse. Restaureringsarbejder ved inventaret er der næppe grund til at blande landsdelsmuseerne i, og det samme gælder byggearbejder på mur og tag. Men det forekommer ikke sjældent, at der ønskes foretaget opgravninger i kirkens gulv eller udhugninger i det gamle murværk, og i sådanne tilfælde kunne jeg tænke mig, at landsdelsmuseerne kunne yde værdifuld hjælp ved at følge arbejdet, foretage mindre undersøgelser i forbindelse dermed og i givet fald tilkalde Nationalmuseet. Jeg kunne tænke mig, at vi her skulle forsøge et samarbejde mellem Nationalmuseet og de landsdelsmuseer, der er villige dertil. I så fald skulle sagen ikke alene hvile på landsdelsmuseernes mere eller mindre tilfældige konstateringer af hvad der foregår, men Nationalmuseet skulle sætte museet på sporet, hver gang der foreligger en godkendelse fra kirkeministeriet af et arbejde i den foranførte retning. Under en byggesags behandling i administrationen forekommer det ikke sjældent, at Nationalmuseet ønsker enkelte detailler nærmere belyst ved eftersyn på stedet evt. med assistance af murhammer og spade. Jeg vil gerne spørge, om det kan tænkes, at landsdelsmuseerne vil træde til her?

Det kongelige Biblioteks kort- og billedafdeling

Af *Bjørn Ochsner.*

Det kongelige Biblioteks i 1902 oprettede Kort- og Billedafdeling rummer, som navnet angiver, dels en samling land- og søkort, både håndtegnede og trykte, danske og udenlandske, men naturligvis med hovedvægten lagt på kort over det danske rige og tidligere danske besiddelser, dels billeder af mere eller mindre kendte personer, egne m. m. Ligesom de danske konger fra begyndelsen synes at have optaget kort i enkeltblade og bind i deres bibliotek, har også grafiske portrætter og topografiske blade m. v. hørt med hertil. Denne del af kort- og billedsamlingen — billedsamlingen i snævrere forstand — har haft den mærkværdige skæbne, at den i 1835 efter nogle års forarbejder af Just Mathias Thiele og C. F. von Rumohr blev delt i to dele, hvoraf den ene blev grundstammen i den nuværende kongelige Kobberstiksamling på Statens Museum for Kunst. Over kortsamlingen samt billedsamlingens topografiske blade har der tidligere været givet en oversigt i Fortid og Nutid (bind VI, 1926, s. 235—36). Her skal derfor væsentlig kun den øvrige del af billedsamlingen omtales.

Indtil 1781 omfattede pligtafleveringen herhjemme store som små »skrifter«, men ikke løse billeder. Og kobberstukne plancher etc. er i det tidsrum, hvor afleveringspligten påhviler bogtrykkeren, vel kun kommet med, når denne også trykte billederne eller allerede havde modtaget dem fra kobbertrykkeren. Iøvrigt omfattede pligten i midten af det 18. århundrede kun københavnske trykkere. Et stort fremskridt var derfor anordningen af 10. januar 1781, der fastsatte, at enhver bogtrykker i disse riger og lande, såvel i Europa som i de andre verdensdele, men også de, der for sig selv udgav portrætter eller tegninger stukne i kobber, skulle aflevere tre eksemplarer til Det store kongelige Bibliotek. Det har åbenbart knebet med at få denne aflevering gennemført, for i Adresse-Avisen 3. april 1782 ses følgende bekendtgørelse: »Da ikke uden nogle faa af dem, som for sig selv udgive Portraiter og Tegninger, have hidtil efterkommet, hvad den kongelige Anordning af 10 Januarii 1781, om at afgive 3 Exemplarer af hvad de saaledes have forfærdiget til det store kongelige Bibliothek, tilholder dem; saa erindres disse herved, jo för jo heller at opfylde deres Pligt i denne Henseende.« Foruden pligtafleveringen bragte også gaver og køb tilvækst

i denne del af bibliotekets samlinger. Således købtes i 1783 Joachim Wasserschlebes kobberstiksamling på godt 29.000 blade, en meget væsentlig forøgelse, da man i forvejen kun havde noget over 47.000. I 1794 kom hertil F. A. Müllers pinakotek på ca. 4.600 blade, der 1786 var blevet indsat i 25 storfolianter. Og få år før delingen 1500 blade af danske kunstnere eller forestillende danske personer eller genstande som gave fra auktionsdirektør Joh. Chr. Fick.

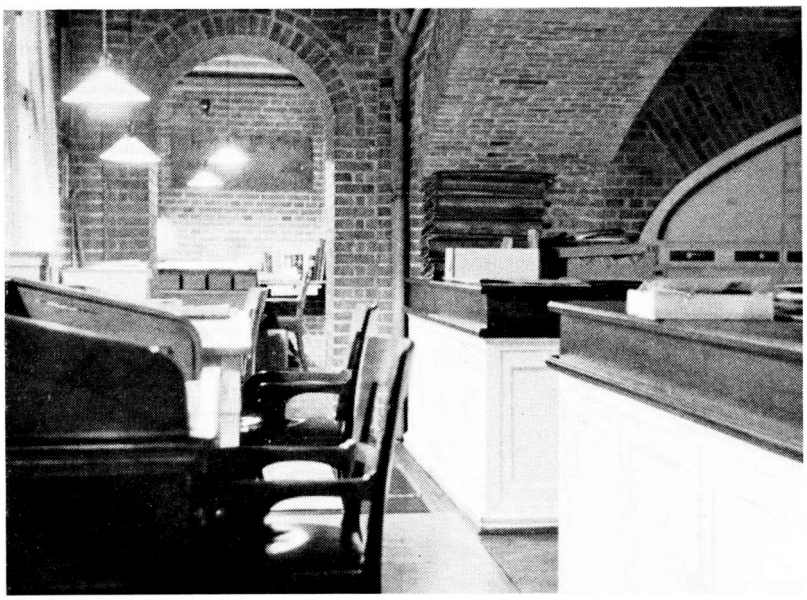

Jesper Engelstoft. fot.

Fra kort- og billedafdelingen på Det kgl. Bibliotek. Billedet giver et indtryk af de for tiden meget snævre pladsforhold.

Efter Kobberstiksamlingens oprettelse akkumuleredes dog ved pligtaflevering og gaver på Det kgl. Bibliotek en lille samling af billeder, der, fordi de ikke faldt ind under nogen af de emnerubrikker, samlingen nu var delt op i, blev henlagt under betegnelsen »Kunst«. Omkring 1943, efter at pligtafleveringen forlængst var begrænset til kort, portrætter samt historiske og topografiske blade, ophævedes denne ganske uselvstændige samling, idet Kobberstiksamlingen fik lov at vælge ud, hvad der havde interesse for den, mens resten fordeltes til provinsmuseer. Men tiden efter 1835 havde bragt Kort- og Billedafdelingen selv betydelige gaver, hvoraf må fremhæves hovedparten af grosserer L. E. Windings tidligere samling, nemlig ca. 9.000 portrætter, ca. 7.500 topografiske blade, ca. 500 kort og ca. 3.000 andre blade, der i 1911 skænkedes af konsul J. F. Erichsen, ca. 2.400 portrætter, der omkring 1930 afgaves af Universitetsbiblioteket, O. J. Rawerts topografiske rejseskitser på 1673 blade fra Danmark og hertugdømmerne samt Sverige, Norge,

Storbritannien og Irland, Tyskland, Østrig, Frankrig, Schweiz og Italien, udført i årene 1817—1846 og 1941 foræret samlingen af frøken Frida Bugge, samt de i 1948 af Andreasen & Lachmann skænkede 1334, overvejende danske, litografiske portrætter, som billedsamlingen manglede eller kun havde i ringere eksemplarer.

Hovedgruppen inden for billedsamlingen er i dag portrætterne, der falder i to dele, danske og udenlandske. Hvad de danske angår har man i de sidste 8 år systematisk suppleret de grafiske portrætter efter Westergaards fortegnelse, så man nu ikke blot på ganske få undtagelser nær har, hvad der står i denne, men tillige har erhvervet eller registreret en mængde varianter, som ikke er opført i denne; hertil kommer portrætter, der ikke er opført i Westergaards fortegnelse, dels nogle få nyere, som ikke var udkommet endnu, da Westergaards værk udkom, og dels ældre portrætter.

Også Strunks fortegnelse over danske kongelige portrætter har man taget op til revision i forbindelse med gennemgangen af bibliotekets bestand. Denne langt ældre fortegnelse viste sig naturligvis langt mere mangelfuld end Westergaards over de ikke-kongelige, og skønsmæssigt er der registreret over dobbelt så mange danske kongelige grafiske portrætter som Strunk opgiver. Mens de kongelige billeder tidligere lå for sig, er de nu lagt ind imellem de øvrige danske portrætter, og hele samlingen alfabetiseret efter Dansk biografisk Leksikons principper.

Af specialsamlinger med danske portrætter er kun opretholdt de pågældende dele af Müllers pinakotek, Limprichts silhouetsamling, hvis 249 portrætter først og fremmest viser medlemmer af Drejers Klub i begyndelsen af 1780'erne, samt Agerholms samling af medaillon-portrætstik, der rummer eksemplarer af næsten alle de af kontorchef O. H. Clementsen registrerede Chrétien- og Flintstik plus de i Personalhistorisk Tidsskrift 1952 publicerede senere fundne medaillon-portrætstik.

Hvad der i portrætsamlingen fandtes af fotografiske danske portrætter, var tidligere noget tilfældigt, idet tilvæksten så at sige udelukkende beroede på gaver. Da imidlertid kun få nutildags bliver portrætteret på anden måde end fotografisk, har man siden oktober 1944 systematisk henvendt sig til nulevende danske, hvis portræt savnedes i samlingen, og anmodet om at få et eller flere billeder foræret. Desuden har man ved samarbejde med billedbureauer og ved regelmæssige gaver fra vore to største dagblade fået den fotografiske portrætsamling øget. Af mere lejlighedsvis karakter, men ikke mindre værdifuld, er den tilvækst, der sker ved formidling af forskellige sagførere og et af vore førende auktionsfirmaer, som ofte skaffer billeder fra dødsboer.

Betydelig mindre end samlingen af portrætter og topografiske blade er bestanden af historiske billeder. Også denne er delt i en dansk og en udenlandsk gruppe. Billederne er anbragt kronologisk, men indeholder dog foruden gengivelser af præcist daterbare begivenheder tillige satiri-

ske blade og en del plakater, f. eks. fra 1. verdenskrig og den russiske revolution. Ganske små samlinger er 1) de personalhistoriske blade, der omfatter billeder, som hverken er portrætter eller topografiske blade, men dog har en personalhistorisk tilknytning, f. eks. kobberstik af gravsten, 2) kistebreve, 3) ex libris, 4) tidlige lykønskningskort, tidlige visitkort etc., 5) tidlige børneark, 6) dukketeaterdekorationer, 7) dragtbilleder, 8) undervisningsbilleder, 9) slægtsvåbner, 10) flag og 11) postkortsamlingen. Denne sidste er meget omfattende. Den er ordnet efter emne og derunder alfabetisk. Langt den største del af den er topografisk.

Kort- og Billedafdelingen rummer i dag ca. 15.000 danske og ca. 8.000 udenlandske kort + ca. 530 folio og storfoliobind, ca. 195.000 danske og ca. 26.000 udenlandske portrætter, ca. 100.000 danske og ca. 16.000 udenlandske topografiske blade, ca. 5.500 danske og ca. 1000 udenlandske historiske blade, ca. 180.000 danske og ca. 16.000 udenlandske postkort foruden nogle tusinde af de øvrige ovenfor nævnte kategorier. Den samlede årlige accession er siden sidste krig gennemsnitlig godt 15.000 eksemplarer.

Samlingerne er tilgængelige alle hverdage kl. 10—15, men også pr. telefon eller brev gives oplysninger om, hvad afdelingen rummer, ligesom andre kort- og billedmæssige spørgsmål gerne besvares. En ret omfattende håndskreven seddelkatalog findes over de i samlingen repræsenterede kunstnere, kartografer m. v. samt over emner. En tiltrængt afkonferering og videreførelse af dette kartotek samt en registrering af tilsvarende kort og billeder i bibliotekets andre afdelinger vil blive taget op, så snart det fornødne personale står til rådighed. Kort og billeder lånes ikke ud, men der er adgang til at få dem fotograferet på bibliotekets atelier, for så vidt kunstnerrettigheder eller andre rimelige interesser ikke krænkes.

Vejledning ved oprettelse af byhistoriske arkiver

(Udarbejdet af »Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver«)

Opgave

De byhistoriske arkivers opgaver er at indsamle arkivalier, billeder, kort m. m. til belysning af en bys eller egns historie. Arkivalier, der rettelig hører hjemme i offentlige arkiver, erhvervsarkivet, dansk folkemindesamling eller lign., bør dog afleveres til disse institutioner, ligesom lokale sager fra andre egne bør overføres til de pågældende byhistoriske arkiver.

Område

De byhistoriske arkiver har den fordel, at de virker i snævrere områder, hvorfor de kan komme i forbindelse med folk og institutioner, som statens arkiver og samlinger ikke vil kunne komme i kontakt med. De enkelte arkivers område bør derfor være temmelig snævert afgrænset, f. eks. til en købstad, et sogn eller et herred.

Organisation

Arkivet bør ledes af en styrelse. Det vil være naturligt, at der i denne er repræsentanter for by-, sogne- eller amtsråd, for det lokale museum og bibliotek, ligesom man kan knytte forbindelse med det historiske samfund, hvis dette har en repræsentant på stedet. Såfremt der er oprettet en støtteforening, bør også denne være repræsenteret i styrelsen.

Økonomi

Da der skal bruges en del penge til anskaffelse af reoler, kassetter, omslag, tryksager m. m., vil det være nødvendigt at søge støtte fra kommunen, evt. fra private institutioner. Som eksempel kan nævnes, at det byhistoriske arkiv i Viborg får 2000 kr. om året fra Viborg kommune.

Lokaler

Det er vigtigt, at arkivets lokaler er tørre, kan opvarmes og er forsynet med elektrisk lys. Hvis selvstændige lokaler ikke kan skaffes, vil det være naturligt at prøve, om der kan fås plads i forbindelse med bibliotek eller museum, evt. i en kommunal bygning.

Indsamling af materiale

Arkivets allervigtigste opgave er at sikre det historiske materiale for eftertiden. Indsamlingen bliver derfor den første og mest presserende opgave. Arkivets medarbejdere må opsøge ældre mennesker, ledere af forretninger og virksomheder, foreningsformænd, folk, der har deltaget i det offentlige liv, samt andre personer, der kan tænkes at ligge inde med gamle papirer. Der må søges kontakt med fotografer og andre, der kan formodes at være i besiddelse af billeder og negativer. Når indsamlingsarbejdet begynder, må det følges op af en pressekampagne. Ofte vil en udstilling af arkivalier og billeder kunne være en virksom agitator for arbejdet. Det er vigtigt stadig at vedligeholde interessen, og man bør derfor løbende holde pressen underrettet om vigtige nyerhvervelser.

Samlingerne

1) Arkivalier. Det vil være vigtigt at få indsamlet private personers breve, dagbøger, optegnelser, borgerskabs- og svendebreve samt andre private papirer, forretningers regnskabsbøger og papirer, foreningers forhandlingsprotokoller, regnskaber, love og korrespondance. Også papirer og kort vedrørende ejendomme bør indgå i arkivet.

2) Kort og planer. Foruden prospekter og kort over hele byen indsamles kort over enkelte områder og ejendomme, matrikelskort o. l., plan over bygninger, vejkort, arkitekturtegninger m. m.

3) Billeder. Foruden ældre stik og tegninger indsamles også fotografier af personer, interiører, fester, udstillinger, gadeliv, dagligt arbejde, bygninger, gader, evt. også luftfotografier. Man bør også have opmærksomheden henvendt på gamle postkort, der ofte har stor historisk værdi. I den udstrækning, det er muligt, søges desuden erhvervet større samlinger af negativer, især ved forhandling med stedlige fotografer. Hvis økonomien tillader det, bør arkivet lade fotografere gamle bygninger, dagligt liv i byen og større begivenheder. Det ville også være ønskeligt, om man, med visse års mellemrum, lod optage film, der fortalte om byens tilværelse, og viste, hvordan dens borgere levede i festens stund og i dagliglivet, hvor man f. eks. overværede et byrådsmøde, så en markedsdag eller førtes ind i fabrikkens arbejdstummel eller håndværkernes værksteder.

4) Lydoptagelser. De moderne tekniske hjælpemidler gør det muligt at bevare tidens stemmer for kommende slægter. Arkivet bør derfor lade optage taler fra større fester og møder på lydbånd, ligesom det også vil være af værdi at lade fremtrædende borgere indtale deres stemme.

5) Spørgeskemaer. Da det også er arkivets opgave at være med til at skabe det historiske kildemateriale, bør man udsende henvendelser til personer, der spiller, eller har spillet, en rolle i byens liv, for at få dem til at give biografiske oplysninger om sig selv. Desuden kan der

ved udsendelse af spørgeskemaer indsamles beretninger om fortidens liv, f. eks. håndværkerskikke, arbejdsvilkår, om livet i den rige købmands hjem eller den fattige daglejers stue.

6) Fotografering af kildemateriale, der opbevares udenfor byen. For at få arkivets samlinger af kort, prospekter, tegninger og billeder så fuldstændige som muligt bør man lade fotografere, hvad der findes på det kongelige bibliotek, nationalmuseet, Frederiksborg-museet, rigsarkivet og landsarkiverne. Det ville også være praktisk, om man kunne få en fotografisk gengivelse af særlig vigtige personalhistoriske kilder som f. eks. borgerskabslister og folketællinger.

Arkivlokale i Fåborg byhistoriske arkiv.

7) Aviser. Arkivet bør sørge for at få tilstillet et eksemplar af alle lokale aviser. Til disse udarbejdes et seddelregister, der omfatter personer og emner. Arkivet bør også undersøge muligheden for at få afleveret et eksemplar af de ældre årgange, idet der da efterhånden udarbejdes et register til disse.

8) Bøger. Hvis arkivet ikke har direkte tilknytning til et bibliotek, bør man anskaffe al den litteratur, der på en eller anden måde vedrører byen. Det vil også være praktisk, om der i samarbejde med biblioteket udarbejdes en bibliografi over den byhistoriske litteratur.

Tilvækst, afleverings- og udlånsprotokoller.

For altid at være klar over, hvorfra materialet stammer, bør der føres en tilvækstprotokol, der indrettes som vist på figur 1. Da der også kan blive tale om aflevering af materiale til andre institutioner som rigs-

arkivet, landsarkiverne eller erhvervsarkivet, føres der også en afleveringsprotokol. I de lidt større arkiver vil det også være praktisk at have en særlig udlånsprotokol.

Figur 1.

nr.	dato	afleveret af (navn og adresse)	arkivaliernes art	bd.	pk.	stk.	gave eller depositum	anbragt i

Arkivets inddeling

Materialet deles i tre hovedgrupper, nemlig:

Personalhistorisk afdeling,
topografisk afdeling,
saglig afdeling.

Man bør dog ikke indenfor de enkelte afdelinger opdele materialet mere end højst nødvendigt, men da det er af yderst forskellig materiel karakter, vil det dog være nødvendigt at indrette forskellige afdelinger indenfor de tre hovedgrupper. Aviser og avisregistratur samt bøger holdes udenfor den almindelige gruppeinddeling. Bøger ordnes efter det almindelige bibliotekssystem.

Personalhistorisk afdeling

1) Arkivalier deles i to grupper:

a) Læg i kassetter el. lign. Først lægges det materiale, der angår flere personer, derefter sager vedrørende enkeltpersoner eller slægter i alfabetisk rækkefølge. I læggene anbringes foruden arkivalier også småtryk, avisudklip og lign.

b) Bind og pakker ordnes på samme måde. En særlig afdeling indenfor arkivalierne udgøres af skudsmåls-, søfarts- og vandrebøger, der ordnes alfabetisk.

2) Billeder ordnes i to afdelinger:

a) Positiver. Hvert billede anbringes i en pergamynkuvert (syrefri), og alle billeder vedrørende en enkelt person samles i en gul kuvert $19\frac{1}{2} \times 12\frac{1}{2}$, hvorpå navn og stilling anføres. Disse anbringes på højkant alfabetisk i kartoteksæsker, f. eks. Ehapa C. 1003. Bag på hvert billede noteres med blæk eller tusch: Navn, stilling (evt. adresse) og døds- eller fødselsår. Af praktiske grunde er det nødvendigt at lægge billeder af større format i særlige mapper.

b) Negativer. For ikke at ødelægge disse må de anbringes i forskellige afdelinger, svarende til pladens størrelse. Plader af

ulige størrelse må ikke opbevares sammen, da de større plader derved let knækker. De lægges i syrefri pergamynkuverter, hvorpå navn, stilling (evt. adresse) og døds- eller fødselsdato anføres. De stilles på højkant i alfabetisk orden i trækasser, svarende til formatet.

Topografisk afdeling

1) Arkivalierne anbringes på samme måde som i den personalhistoriske afdeling, nemlig: a) læg, b) bind og pakker. Indenfor hver afdeling anbringes først de sager, der angår hele byen og større eller mindre dele deraf, dernæst sager vedrørende de enkelte ejendomme, idet materiale vedrørende byjorder lægges først, dernæst vedrørende markjorder. Indenfor disse to grupper ordnes arkivalierne efter matr. nr. Alt, hvad der vedrører en enkelt ejendom, samles i et læg, hvorpå noteres matr. nr., gammelt matr. nr., gade og husnummer samt de år, lægget omfatter. I læggene anbringes foruden arkivalier også mindre kort (matrikelskort og lign.), småtryk og avisudklip.

2) Billeder. Disse henlægges i de samme grupper, som omtalt under den personlige afdeling, og ordnes indenfor disse i tre undergrupper, nemlig: a) hele byen og enkelte bydele, b) gader, c) enkelte ejendomme. Disse sidste anbringes efter matrikelsnummer.

3) Prospekter, kort og planer. Disse bør opbevares plant og anbringes i kortskuffer eller mapper. De deles i to grupper, nemlig: a) hele byen og enkelte bydele, b) enkelte ejendomme. De sidste anbringes efter matrikelsnummer.

Afdeling sag

1) Arkivalier deles ligesom i de to foregående afdelinger i to grupper: a) læg, b) bind og pakker.

Indenfor de enkelte grupper inddeles sagerne således, at arkivalier vedrørende samme emne samles under eet, f. eks. anbringes foreningsarkivalier samlet, idet de dog opdeles efter de forskellige foreningers art: Fagforeninger, sportsforeninger, selskabelige foreninger o.s.v. På tilsvarende måde samles arkivalier vedrørende erhvervsvirksomheder under eet.

2) Billeder. Indenfor de sædvanlige hovedgrupper ordnes disse sagligt på samme måde som arkivalierne.

Registrering

Da materiale vedrørende samme person, sted eller emne kan være anbragt forskellige steder, vil det for at få et samlet overblik være praktisk at udarbejde registre til samlingerne. De ordnes i tre grupper, efter

Person
Topografi
Sag

Registersedler til *den personlige afdeling* inddeles i to grupper:

a) en saglig ordnet oversigt over det generelle stof såsom borgerskaber, folketællinger m. m.,

b) alfabetisk ordnet register vedrørende slægter eller enkeltpersoner. På disse anføres den pågældendes navn, stilling (evt. adresse) og døds- eller fødselsår.

Registersedler til *den topografiske afdeling* deles i tre hovedgrupper:

a) hele byen og enkelte bydele,

b) gader,

c) enkelte ejendomme.

Disse sidste ordnes efter matrikelsnummer. På sedlen anføres matrikelsnummer, gammelt matrikelsnummer, gade og husnummer.

Sedler vedrørende *afdeling sag* ordnes alfabetisk efter de enkelte opslagsord, således at hver forening og erhvervsvirksomhed opføres under deres navn.

Registersedler kan evt. have tre farver, en for hver af de tre hovedgrupper.

De pågældende arkivaliers art anføres ganske kort på sedlen. Herpå opføres endvidere henvisninger til den trykte litteratur. Det vil være bedst kun at skrive på forsiden af sedlerne. Er der brug for mere end een side, anvendes et nyt kort, og de to kort nummereres 1 og 2.

For at lette arbejdet vil det være praktisk at anvende forkortelser som f. eks.:

L = læg,
B = billeder,
N = negativer (også pladens størrelse må angives),
S = skudsmålsbøger,
V = vandrebøger,
Sø = søfartsbøger.

Da det har stor betydning altid at være klar over de forkortelser, der anvendes på registersedlerne, udarbejdes en fuldstændig fortegnelse over disse med angivelse af deres betydning, og et eksemplar heraf ophænges i arkivet.

Litteratur om Danmarks forhistorie 1949-1952

Af *C. J. Becker.*

Skal man under eet betragte de sidste fire års litteratur vedrørende dansk forhistorisk arkæologi, kan man til indledning anvende samme karakteristik som ved den tilsvarende oversigt over den nærmest foregående periodes arbejde her i tidsskriftet (26)[1]. Blot er der denne gang flere ting at pege på og endnu mere at tage hensyn til, således at en oversigt — hvor kortfattet den end kan forekomme — ligefrem må anses for nødvendig for alle, der ikke har tid og lejlighed til at holde sig à jour med det nye inden for faget.

Inden den egentlige behandling af stoffet skal foretages, giver nogle nye skriftserier anledning til at fremhæve et særligt initiativ. Der tænkes her ikke så meget på Jysk Arkæologisk Selskabs nye tidsskrift »Kuml« og dets række af større skrifter; de er så selvfølgelige landvindinger for både rent faglige og mere populære sider af vor videnskab. Knap så iøjnefaldende, men i det lange løb sikkert ikke mindre værdifuldt er det, at flere provinsmuseer nu i deres årsrapporter aftrykker fundberetninger på en sådan måde, at de ikke alene taler til museets lokale kreds af venner, men er anvendelige for videnskabeligt arbejdende forhistorikere. Det er aldeles ikke nødvendigt med stort og kostbart udstyr i sådanne småstykker; blot der er godt med billedstof (gerne enkle stregtegninger), vil artiklen kunne bruges og dermed bidrage til at få noget af det ellers for lidt kendte stof i vore lokalmuseer for en dag. Rent videnskabeligt gør der sig jo andre forhold gældende med provinsmuseernes forhistoriske stof end med så meget materiale fra yngre tider; det sidstnævnte har ofte kun rent lokal interesse, hvorimod fund fra forhistorisk tid er kildemateriale til den arkæologiske forskning som helhed. Kan disse linier opmuntre lokalmuseerne til øget indsats på dette felt, vil det på længere sigt betyde en væsentlig håndsrækning til videnskabeligt arbejdende kolleger. Så er det underordnet, om det bliver i form af større, smukt udstyrede årsskrifter (som Odense-museernes nyligt startede »Fynske Minder«), som mere beskedne hefter (hvoraf Haderslev Amts Museums række kan fremhæves (108—111)) eller i form af særlige afsnit i de lokalhistoriske årbøger. En fremgangsmåde som

[1]) Tal i parantes henviser til den efterfølgende litteraturliste, som forøvrigt er ordnet efter samme principper som i oversigterne 1941—44 og 1945—48.

den sidstnævnte har jo allerede i flere år været praktiseret (f. eks. fra Aalborg, Aars og Randers). Men som sagt, billedstof er meget vigtigt i denne forbindelse.

Ældre stenalder.

Spørgsmålet om de første spor af menneskelig bebyggelse her i landet er vigtigt og står stadig under debat. Efter de store resultater fra udgravningen af bopladsen ved Bromme (se sidste oversigt) har problemerne været drøftet på bred basis, d. v. s. i sammenhæng med tilsvarende forhold i det øvrige Norden. Der foreligger en fortræffelig oversigt af Brøndsted (55) og et mere specielt arbejde af Freundt (66); i begge interesserer man sig nu mere for diskussionen omkring norske fund — Komsa- og Fosnakulturerne — men kan naturligvis ikke komme uden om dansk materiale. Afgørende nyt er der således i denne omgang ikke om de første jægerstammer på dansk jord; heller ikke fund af endnu en rentak-økse (4) og nogle harpuner af gammel form (67, jfr. 35, s. 168) kan kaldes væsentligt.

Maglemosekulturen er blevet belyst fra en lidt uventet side, nemlig Bornholm (35, 87). Sammenlignet med de rige sjællandske bopladser, hvor både ben- og træsager kan være bevaret, syner de østlige fund kun lidt, idet man herfra kun har flint og andre stenarter. Men en række nye udgravninger, først og fremmest ved Nr. Sandegaard nær Gudhjem, har vist to forskellige grupper maglemosekultur. Den ene er beslægtet med fund fra både Danmark, Nordtyskland og Sydengland og kan knyttes til en vidt udbredt, tidlig gruppe af den samlede maglemosekultur. Tilsyneladende har fundene fra den bornholmske Melsted-gruppe (opkaldt efter en af de nye bopladser) et særpræg, men det kunne ved undersøgelserne vises, at årsagen skal søges i det forhåndenværende redskabsmateriale. I sammenligning med det øvrige Danmark er Bornholm forfordelt med hensyn til god flint; men er man opmærksom på dette forhold, svarer de nye maglemose-fund fra øen så godt til de andetsteds kendte, at man kan fastslå, at der er tale om een og samme kultur.

For den anden bornholmske gruppe er overensstemmelsen med visse sjællandske fund, som de bl. a. er repræsenteret i den store Sværdborg-boplads, så stor, at der må være tale om endog samme lokalgruppe, som da også på Bornholm er betegnet Sværdborg-gruppen; den er foreløbig kun kendt fra eet mere pålideligt fund fra Nr. Sandegaard og som små opsamlinger andetsteds på øen. Ialt kendes nu 27 bopladser med maglemosekultur fra Bornholm, og at tallet let kan bringes i vejret, ses bedst af Holger Kapels indsamlinger fra Hasle-egnen, hvor der på et ganske lille område er påvist 11 pladser (87), alle hørende til Melsted-gruppen. Når man tænker på, at der for 15 år siden kun kendtes eet maglemose-fund fra øen, må de nye arbejder siges at betyde et fremskridt.

For maglemosekulturen i resten af landet er kommet enkelte ting frem, dog i form af foreløbige meddelelser om igangværende undersøgelser (19, 30). Vigtigt er fundet af en hyttetomt i Aamosen (19); den er rektangulær og består af flere lag bark, der har dannet underlag i boligen. Ganske nyt er fundet af en lille dyrefigur, antagelig et elsdyrhovede, som er skåret i rav (103), og fra Langeland meldes om en rigt ornamenteret økse af hjortetak (172).

Vedrørende *ertebøllekulturen* (i vid forstand, altså indbefattet den såkaldte tidlige kystkultur) kan særlig nævnes nogle undersøgelser i det nordlige Himmerland (139); en bopladsgravning ved Vegger gav her en række iagttagelser vedrørende boligen, men udgraveren synes i sine rekonstruktioner at være gået langt videre, end man plejer i dansk forhistorie. I samme arbejde (139) beskrives en anden boplads (Skal ved Nibe), hvor ertebøllefolkene har taget flint direkte i det faststående kridt; der kunne konstateres en række små, flade indgravninger foroven i den skrænt, som var blevet blottet under stenalderhavets stigninger. Fundet må dog ikke forstås på samme måde som den nedenfor omtalte, regulære grubedrift efter flint; på ertebøllebopladsen har man blot suppleret indsamlingen af råmateriale med stykker, der så at sige var lige for hånden i den friske kridt-brink.

Desuden er omtalt eet lidt større (138) og en række mindre bopladser (140[1]), 151), men så er også nævnt, hvad der denne gang angår ertebøllekulturen. På baggrund af den overordentlige interesse, der har været om emnet næsten uafbrudt gennem ca. 15 år, er det beskedent, og det kunne tyde på, at der foreløbig er ved at falde lidt ro over denne del af stenalderen. Hvor man så at sige er stoppet op, fremgår både af de tidligere litteraturoversigter her i Fortid og Nutid (26) og senest af Therkel Mathiassens udmærkede oversigt over de senere års forskning omkring dansk stenalder, ældre som yngre (99).

Yngre stenalder.

Det største og betydeligste arbejde om denne periode, II. bind af værket »Danske Oldsager« (70), har der været lejlighed til at omtale udførligt andetsteds i Fortid og Nutid (s. 80 ff.). Efter hele sin plan og navnlig ved sit billedmateriale taler det jo sådan set for sig selv, og det skulle ikke være nødvendigt at præsentere det igen. Der er nok endda at tage fat på.

For at begynde med *tragtbægerkulturen* (megalitkulturen) bragte P. V. Globs udgravning af bopladsen ved Barkær på Djursland ny viden

[1]) Henvender en forsker sig til videre kredse ved at skrive enten i dagspressen eller lokalhistoriske årbøger, har han samme forpligtelse til at behandle sit stof omhyggeligt og korrekt som i sine fagskrifter. Denne ganske selvfølgelige regel synes desværre ikke altid fulgt, navnlig ikke i den her anførte artikel (140); her tillægger forf. tilmed forskere, som han polemiserer mod, helt andre meninger, end de har udtalt de citerede steder.

og mange overraskelser. Stedet er en lille sandbanke, en holm i den udtørrede Korup sø, der atter udgør en af det gamle Kolindsunds forgreninger. Her afdækkedes to parallelt liggende langhuse, hvoraf det bedst bevarede målte 85 m i længde og 6,5 m i bredden. Takket være spor af stolper i undergrunden og forskellig farvning af jordlagene kunne det fastslås, at husene har været opdelt i ca. 3 m brede rum. Med to sådanne langhuse har der været plads til et stort og folkerigt samfund, en regulær landsby. Fundene henviser den til slutningen af tidlig-neolitisk tid (dyssetid). Om denne meget vigtige undersøgelse foreligger en fint illustreret, foreløbig redegørelse (68).

På et andet felt er vor viden om tragtbægerkulturen blevet forøget. Med udgangspunkt i en række nye undersøgelser på Langeland har Hakon Berg taget en række spørgsmål omkring de ældste jættestuer op (38). Først fremlægges en ny boplads, Klintebakken, der i tid ligger mellem de to velkendte lokaliteter Troldebjerg og Blandebjerg. Begge de sidstnævnte pladser har jo i de senere år været betragtet som repræsentanter for hver sin periode af mellem-neolitisk tid. Det nye Klintebakkefund står nærmest Troldebjerg, men har sit tydelige særpræg; da pladserne ligger så nær hinanden, må det betyde en tidsforskel. Præcis samme udviklingstrin som Klintebakken (»yngre troldebjergtid«) kendes fra flere andre fund, og Berg har nu kunnet påvise, at ingen jættestue hidtil har vist sig at være ældre end det. Med andre ord synes det første, korte afsnit af »jættestuetid« at have været uden jættestuer, hvorimod man i flere tilfælde har opført dysser af sene typer. Jættestuen kommer altså ikke nøjagtig samtidig med de afgørende ændringer i keramikken, som man hidtil — og med rette — har lagt til grund for adskillelsen mellem tidlig- og mellem-neolitisk tid. Et lignende resultat er den svenske forsker Lili Kaelas nået til i et par arbejder, der er publiceret så godt som samtidigt. (Till frågan om »gånggriftstidens« början i Sydskandinavien, Fornvännen 1951, hefte 5—6, og Den äldre megalitkeramiken under mellem-neolitikum i Sverige, Antikvariska studier V (1952)); begge artikler tager i udstrakt grad hensyn til dansk materiale. I den forbindelse må også nævnes Axel Bagges og Lili Kaelas stort anlagte monografiserie over samtlige fund, særlig keramik, fra skånske dysser og jættestuer; de to første bind er allerede kommet og vil ikke mindst gennem det meget rige billedstof blive af største værdi også for studiet af tilsvarende danske forhold (Die Funde aus Dolmen und Ganggräbern in Schonen. Stockholm, I (1950), II (1952)).

Andet afsnit af Bergs bog (38) handler om undersøgelsen af tre megalitgrave på Langeland, hvoraf navnlig jættestuen ved Myrebjerg må nævnes. Den er anlagt i en langdysse (det er første gang, man får at vide, at langdyssen er almindelig omkring langelandske jættestuer), og blev bygget på en delvis ved kunst opført jordhøjning. Ved de svære randsten hensattes siden lerkar med madofre. De mange nye oplysnin-

ger, som fremkom ved undersøgelserne, skyldes i højere grad udgraverens metode end det forhold, at mindesmærkerne har været særlig mærkværdige. Det viser, hvor lidt vi trods alt ved om oldtidens gravanlæg.

Af mindre væsentlige nyheder omkring tragtbægerkulturen må nævnes nogle af de sjældne enkeltmands-begravelser fra jættestuernes tid (160). Et par nye dyssekamre beskrives (108, 111); et af dem er efter udgraverens mening ikke færdigbygget. Mærkeligst blandt mosefundene er skelettet af en mand, der er blevet dræbt ved pileskud; to lange pilespidser af ben sidder endnu i henholdsvis kranium og en af brystbenets knogler (36). Af mere velkendt art er nogle skæftede flintøkser (27), og et, desværre tabt, fund af samme art nævnes (169). Endelig omtales forskellige mosefundne lerkar (27, 93) samt — antagelig fra en boplads — nogle lerkarskår, der er prydet med indtryk af en flettet snor (171).

De forskellige *enkeltgravskulturer* er der ikke så meget at berette om, når man ser bort fra fremlæggelse af nogle nye fund. Disse er også vigtige nok, således en høj ved Esbjerg (17), der takket være Harald Andersens mønstergyldige udgravning gav en række værdifulde og delvis nye oplysninger om en jysk enkeltgravshøjs hele konstruktion. I stenalderen blev her anlagt ialt 8 grave, hvorved man to gange måtte gøre mindesmærket højere, og senere hen — antagelig i bronzealderen — blev det yderligere forøget. Ved gravene og deres indhold er der, som udgraveren skriver, intet epokegørende, men det var undersøgelsens teknik og det forhold, at højen kunne graves fuldstændig bort, der gav alle nyhederne. Som ved de lige nævnte langelandske stengrave får man gennem læsning af beretningen et godt indtryk af, hvad en moderne udgravning kan fravriste jorden af hemmeligheder, når man har tid og midler til fuldstændige undersøgelser.

På mange måder lærerig er også Regnar Pedersens redegørelse for udgravningen af en helt sløjfet høj i Himmerland (122), hvor der fandtes en række enkeltgrave ude i randen af højen, altså på steder, som man hidtil i reglen har overset eller af praktiske grunde været nødt til at lade stå, når højens midtparti var udgravet. — Andre enkeltgrave er kort omtalt, alene eller i sammenhæng med andet materiale (eks. 31, 109, 111).

I denne forbindelse må nævnes, at det gamle og så ofte drøftede problem om forholdet mellem enkeltgravskulturerne og de andre stenalderkulturer atter er taget op af den svenske forsker Nils Åberg, som i bogen »Nordisk befolkningshistoria under stenåldern« (Stockholm 1949) for en væsentlig del behandler dansk materiale. Problemstilling og indhold ligger dog meget nær op ad samme forfatters 12 år ældre arbejde (Kulturmotsättningar i Danmarks stenålder), og der fremføres denne gang, som forf. selv siger, hverken nyt primærmateriale eller nye syns-

punkter. Problemerne stilles op på en lidt ændret måde og navnlig kritiseres andre arbejder, som gennem de samme 12 år har beskæftiget sig med spørgsmålet. Det afgørende ved bogen er da ikke, at denne kritik på flere punkter synes fremført med held, men at prof. Åberg ikke selv tilfører diskussionen nyt materiale af positiv art. Det er vanskeligt at se, at man er kommet stort videre i denne drøftelse, der som bekendt først og fremmest drejer sig om, hvorvidt enkeltgravskulturerne er båret af nye, indvandrede stammer eller repræsenterer folk, som gennem lange tider har siddet i de samme egne. Det er også væsentligt, at problemerne omkring de ældste agerbrugskulturer i Norden siden 1948 må ses anderledes end før og dermed på anden vis end i nævnte bog.

Vigtig på længere sigt inden for neolitisk forskning er påvisningen af endnu en kulturgruppe (og antagelig hermed endnu en folkestamme) i vort land, nemlig den såkaldte *grubekeramiske kultur* (31). Den er i typisk form en mærkelig blandingskultur, stærkt præget af fangst, særlig jagt og fiskeri til havs; visse neolitiske erhverv (foreløbig med sikkerhed svinehold) er dog påvist. Kulturen dukker tilsyneladende pludselig op engang i midten af yngre stenalder ved kyster og større indsøer mange steder i Mellem- og Sydskandinavien. Dens oprindelse er foreløbig hyllet i tåge; efter enkelte forskeres mening er der noget, som peger på indvandring fra øst. Navnet »grubekeramisk kultur« stammer fra den karakteristiske keramik, hvor rækker af små gruber anvendes sammen med andre mønstre til udsmykning. Men: der findes stenalderkeramik med rækker af indstukne smågruber — også i Danmark —, som ikke har noget med ægte grubekeramik at gøre.

Det er denne fra Sverige og Norge kendte kulturgruppe, som nu er påvist her. Til trods for at der foreløbig ikke har kunnet peges på ret mange ublandede fund, er visse af dens karakteristiske flint-former (særlig svære pilespidser med skafttunge og cylindriske flækkeblokke) truffet så mange steder, at man med udbytte har kunnet kortlægge fundene. Karakteristisk nok findes de så godt som udelukkende i landets nordøstlige del, langs kysterne af Nordsjælland, Østjylland til omkring Aarhus og Limfjordsegnene. Det er sandsynligt, at de grubekeramiske folk kun har opholdt sig sæsonvis ved danske kyster, idet formålet med deres besøg kan have været at hente flint til deres hovedbygder i flintfattige dele af den skandinaviske halvø. Der er som nævnt endnu megen usikkerhed (og diskussion) omkring hele dette spørgsmål, men der skal nok blive skrevet en del om det i de kommende år.

Flinthandel og -industri er et særligt kapitel inden for yngre stenalder. Det er nu lykkedes at påvise sikre spor efter rationel udnyttelse af primære flintforekomster, d. v. s. de kridt- og kalkaflejringer, hvor det for stenalderfolkene så vigtige råmateriale findes. I udkanten af Aal-

borg har heldige fund ført til udgravning af hele systemer af åbne gruber (32, 33, 129, 130). I sen-neolitisk tid har man ganske systematisk udnyttet en enkelt stribe flintknolde ved at grave sig ned gennem det overliggende kridt, til man nåede flinten. Da denne ikke ligger parallelt med nuværende jordoverflade, er flintgruberne af forskellig dybde. Ved det første års undersøgelser fandtes indtil 3 m dybe skakter, men senere er man stødt på gruber, hvis bund lå 5 m nede. Det er altså en betydelig arbejdsindsats, man har gjort for at få fat på flinten, og det viser, hvor eftertragtet godt råmateriale var. Ved Aalborg synes man kun at have fremstillet forarbejder til dolke, og karakteristisk nok er der ikke på stedet fundet spor af egentlig bebyggelse; man har kun opholdt sig her for at udnytte flintforekomsten, og der kan således tales om regulær industri.

Ved Fornæs på Djursland har været en tilsvarende virksomhed (71); her var det blot gamle strandvolde, som leverede råmaterialet. Udnyttelse af sådanne sekundære forekomster kendes i forvejen et par andre steder, uden at man dog har haft lejlighed til mere grundig undersøgelse som nu ved Fornæs. Det er i høj grad sandsynligt, at både Aalborggruberne og de andre værkstedspladser har haft betydning langt uden for landets grænser. Netop i slutningen af stenalderen eksporteredes store mængder af sydskandinavisk flint nordpå. Som nævnt i forbindelse med en specialundersøgelse over nogle mærkelige, delvis ret store depoter af flintøkser i svensk Norrland (37) kan det nu vises, at flint fra sjællandske forekomster i en enkelt, kort periode af yngre stenalder nåede næsten 1500 km bort (regnet langs datidens kyst og under hensyn til den sandsynligste transportmulighed; nemlig med båd), og at nordjysk flint i sen-neolitisk tid bragtes langs den norske vestkyst for på højde med Trondheim at føres ind over land, langt ind i norrlandske fjeld-egne.

Bronzealder

er stærkt repræsenteret inden for den behandlede periode, ikke alene gennem to store, sammenfattende arbejder fra H. C. Broholms hånd, nemlig sidste del af det fire binds værk om Danmarks bronzealder (43) og to dele af »Danske Oldsager« (49—50); selv om et af de sidstnævnte strengt taget hører til 1953-høsten, vil det være naturligst at tage det med nu. Denne imponerende præstation af een forsker vil blive omtalt særskilt i Fortid og Nutid.

Ikke nok hermed. De verdensberømte danske lurer har inden for samme periode fået en tidssvarende publikation (52). Ved samarbejde er skabt en lige så statelig som videnskabelig værdifuld bog; H. C. Broholm behandler lurerne arkæologisk, gør rede for de enkelte fund, og deres alder samt diskuterer deres brug. Fremstillingen er ledsaget af et usædvanligt godt billedmateriale. William P. Larsen undersøger den støbe-

tekniske side og er samtidig mester for, at flere stærkt fragmenterede lurpar (bl. a. fra Boeslunde og Lommelev) har fået deres oprindelige form, idet de bevarede stumper er kompletteret, således at de i bogen (og på Nationalmuseet) er genskabt som hele instrumenter. Endelig følger G. Skjernes musikhistoriske behandling, vel det afsnit, som bringer mest nyt. Sammenfattende siges det, at lurerne ikke må opfattes som musikinstrumenter i moderne forstand, og at det giver et falsk billede, hvis man — som det oftest er gjort — dømmer ud fra, hvad man med vor tids teknik kan få ud af dem. Lurerne har næppe ydet mere end en nutidig signaltrompet, og af støbetekniske grunde har de ikke kunnet tilfredsstille musikalske krav til renhed i tonen. Endelig er det afgørende, at man er afskåret fra at vide noget sikkert om bronzealderfolkets forhold til musik, melodifornemmelse etc. — Den eneste mangel ved lur-bogen skulle for mange læsere herhjemme være, at den er udsendt på engelsk. Men der kan henvises til III og IV bind af »Danmarks Bronzealder«, hvor resultaterne er indarbejdet i de fyldige afsnit om samme emne.

Den øvrige bronzealderlitteratur omfatter kun enkelte fund eller behandler mere specielle områder. Et pragtfund bestående af 7 guldskåle (3, 44) er allerede kommet med i de nævnte oversigtsarbejder. Andre depotfund — dog kun med bronzer — er nævnt (9, 162), og heraf er det ene (fra Skydebjerg på Fyn (9)) vigtigt, fordi der her indgår en stump af et stort, drevet bronzeskjold, altså en form, som i reglen findes alene, og om hvis datering der ofte er diskussion. Et af krigsårenes mosefund har overraskende nok vist sig at være dele af en irsk bronzekeddel, der engang i slutningen af perioden har fundet vej til Nordjylland (28); stykket er det første i sin art, som man kender uden for de britiske øer.

En bronzealderhøj ved Sevel i Ringkøbing amt viste et usædvanligt inventar (174): foruden dolk, syl, pilespids og ildsten af sædvanlige former fandtes skafthulsøkse af sten og en smal, tveægget bronzekniv, en her i landet ny type. Samme høj afslørede i undergrunden spor efter bronzealderens pløjning og giver forf. anledning til endnu nogle bemærkninger om disse ældste, indirekte vidnesbyrd om ploven i Danmarks oldtid (se også 69).

Også en sønderjysk grav gav interessante oldsager (46), særlig en guldring. I andre tilfælde var fundene af mere sædvanlig art (8, 109, 114). Fra yngre bronzealder må bl. a. nævnes en urnegrav (per. VI) fra Haastrup på Fyn (5), hvor der bl. a. var bevaret et lille stykke tøj vævet i firskaft; det er det ældste sikkert daterede eksempel på denne teknik her i landet.

Endelig må gøres opmærksom på et par mindesmærker: en sønderjysk høj, som senere hen blev dækket af tørvelag (108), og nogle nye fund af skålformede fordybninger; de synes at være indhugget i forbin-

delse med selve gravlæggelsen (124); i de fleste, hidtil kendte tilfælde kan man derimod vanskeligt afgøre, om sådanne hellige tegn er samtidige med graven, eller om de tidligere er blevet anbragt på en sten, der tilfældigt anvendtes igen.

Jernalder.

Der foreligger denne gang usædvanlig meget om denne periode, både store, sammenfattende behandlinger, enkelte studier og rene fundberetninger. Men alligevel holder man sig i store træk inden for velkendte baner; jernalderforskningen ligger i langt højere grad fast end studiet af den fjerne stenalder, hvor vor viden om de enkelte kulturer og folk endnu er så begrænset, at der kan fremkomme så vigtige nyheder som tilstedeværelse af hidtil ukendte kulturer (og folkestammer) eller foretages radikal omvurdering af vort syn på det indbyrdes forhold mellem allerede kendte. Dette er ikke sagt til forringelse af jernalderstudierne; det er jo et betydeligt fremskridt i forskningen, når man kan sige, at rammerne ligger nogenlunde fast, og at man kan arbejde på at få spørgsmål inden for dem uddybet og drøftet. Der er såmænd mere end nok at tage fat på, og selv i jernalderen er det en højst begrænset viden, vi foreløbig har om samfunds- og kulturforhold.

Tværs gennem hele perioden går Margrethe Halds store værk »Olddanske Tekstiler« (73). Det danner en fortsættelse af samme forskers behandling af vore bronzealdertøjer og er med hensyn til jernalderfundene ikke mindre grundlæggende. Bogen er lagt meget bredt an og inddrager mængder af sammenligningsmateriale fra europæisk folkekultur, etnografi, moderne teknik og ikke mindst egne praktiske forsøg. Det bliver derfor ikke bare en analyse og behandling af bevarede tekstilrester fra Danmarks jernalder, men er en sammenfatning af og oversigt over emner som spindstoffer og deres behandling, vævninger og væve, syning, brikvævning, flettearbejder og dragten som kulturhistorisk element. Det er så vidtspændende opgaver, at det er umuligt at gå i enkeltheder i en litteraturoversigt. Margrethe Halds bog er et uvurderligt opslagsværk om tekstilarbejder, for så vidt de er belyst ved danske jordfund.

Et enkelt område i bogen må omtales lidt nærmere, fordi den rent arkæologiske landvinding synes så betydelig. Ved behandling af de mærkelige mosefund af tøj og skind er det nemlig lykkedes forf. at få bragt orden i et tilsyneladende virvar. Den slags fund har længe været kendt fra navnlig jyske og nordvesttyske moser, ofte i forbindelse med velbevarede menneskerester. Men i de fleste tilfælde har man stået usikker over for fundenes alder, og geologiske undersøgelser har kun sjældent kunnet sige noget, fordi sagerne i reglen findes i gamle nedgravninger i moserne, således at de kan være kommet ned i langt ældre horizonter. Ved de nye tekstilundersøgelser kan det danske materiale deles i tre

grupper. Langt de fleste samler sig omkring og er opkaldt efter et vigtigt fund fra Huldremose på Djursland; det bestod af en kvindedragt, yderligere et vævet skørt og flere skindslag. Netop korte skindkapper og lignende beklædningsgenstande er et karakteristisk element i denne gruppe. Margrethe Hald daterer den i hovedsagen til førromersk og ældre romersk jernalder (sikkert fuldstændig korrekt, til trods for at man fra arkæologisk side har forsøgt at gøre det eneste særprægede redskab fra et sådant fund — en kam fra Huldremose selv — noget ældre). Næste gruppe af tekstiler er knyttet til få, men sikkert daterede fund fra tiden 3. til 5. årh., medens den sidste består af middelaldertøjer. De er begge talmæssigt ubetydelige og repræsenterer sikkert »tilfældige« fund, d. v. s. spor af skjulte forbrydelser eller forulykkede mennesker. Den talstærke Huldremose-gruppe, som altså nu er fastlagt til ældre jernalder, synes derimod at have forbindelse med regulære menneskeofre, således som det er bekræftet ved nogle af de seneste fund (153, 155), hvor netop baggrunden for hele gruppen drøftes. Blandt disse senest omtalte er det helt fantastisk velbevarede fund fra Tollund, hvor hovedets bløddele var i en sådan tilstand, at vi bogstavelig talt for første gang står ansigt til ansigt med et af datidens mennesker.

Endnu to bøger behandler kulturelementer i vor jernalder på bred basis, nemlig Gudmund Hatts store, sammenfattende arbejde om oldtidsagre (76) og P. V. Globs behandling af nordiske plovfund (69). De har begge været omtalt udførligt i dette tidsskrift (henholdsvis s. 199 og 476 i bd. XVIII), og da de kulturhistorisk vigtigste resultater tidligere har været gjort tilgængelige i foreløbige meddelelser, må det være tilladt at henvise hertil, til trods for at begge bøger kan betegnes som standardværker.

Med forventning giver man sig også i lag med en større behandling af Bornholms ældre jernalder (95). Øen spiller jo i kraft af sin beliggenhed og sine meget rige fund en vigtig rolle for forståelsen af kulturforbindelser mellem Østersø-landene. Og gennem meget omfattende gravninger i forrige århundrede har man haft et usædvanligt rigt stof, der blev fremlagt i Vedels to berømte bøger om Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, stadig vor bedste kilde til viden om den lokale forhistorie. Senere har en række forskere på grundlag af samme materiale skildret større eller mindre afsnit af øens eller det samlede lands oldtid. Det nye arbejde bygger igen næsten udelukkende på Vedels primærstof, dog under hensyn til »vurdering ud fra moderne forsknings resultater« (anf. st. s. 5). Resultatet er blevet en skildring, der på den ene side opregner en mængde velkendte forhold, på den anden giver nogle nytydninger — særlig for inddelingen af yngre romersk tid —, som næppe finder tilslutning i fagkredse. Når hertil kommer, at afhandlingen indeholder ikke så få fejltagelser, samtidig med at det nye illustrationsmateriale hovedsagelig består af delvis ukorrekte omridstegninger (sammenlign f. eks.

fig. 8, 11 med Acta Arch. XX, fig. 106), kan forventningerne til arbejdet ikke siges at være indfriet, og det må desværre betegnes som ret overflødigt. Det er indlysende, at man for at komme videre med hensyn til denne vigtige ø's forhistorie nu må have fat i nyt primærstof, d. v. s. nye udgravninger. Og på den linie arbejdes der forøvrigt med stor energi (se 34 og 90—91).

De øvrige jernalder-arbejder, som bør nævnes særskilt, lader sig bedst ordne i tidsafsnit eller andre naturlige grupper. Først *den førromerske (keltiske) periode*. I fortsættelse af de sidste gang omtalte studier over keramikken fra denne tid er der arbejdet videre, således at den allerede da omtalte tredeling af perioden synes sikker nok. I forbindelse med undersøgelse af alderen på det store våbenfund fra Hjortspring på Als (25) skitseres en sådan inddeling nærmere, og nyt stof er senere føjet til (34). Men det må understreges, at det endnu kun drejer sig om foreløbige meddelelser på linie med de arbejder, der f. eks. er i gang på Fyn (11). Forslaget om at datere Hjortspring til 3. årh. f. Kr. er ikke bare en automatisk følge af den ændrede periodedeling, men fundet flyttes fra, hvad man nu vil kalde per. I til per. II, d. v. s. til et helt andet kulturmilieu. Samtidig omdateres et større våbenfund fra Krogsbølle på Fyn (25) betydelig mere radikalt til i 2. (måske 1.) årh. f. Kr., således at man herved får en del stof i de ellers så fundfattige århundreder. Den sene tidsstilling af Hjortspring støttes af en samtidig fremkommet undersøgelse af fundets skjolde (W. Krämer i Prähist. Zeitschrift XXXIV/V, 1).

En første notits foreligger om et virkelig sjældent fund, stumper af en formentlig keltisk bronzekeddel af vældige dimensioner og udsmykket bl. a. med pånittede, svært støbte oksehoveder af stor kunstnerisk virkning (18). Nærmere omtale af kedlen fra Braa kan bedst vente, til den igangværende undersøgelse er afsluttet.

På grænseområdet mellem førromersk og romersk tid ligger Ole Klindt-Jensens omfangsrige disputats (89) om Danmarks kulturforbindelser i ældre jernalder, hvilket dog kun skal forstås som tiden ca. 100 f. Kr. til ca. 100 e. Kr. Bogen består af en række løst sammenfattede enkeltundersøgelser. Først behandles romersk import og indflydelser hovedsagelig i tiden efter Kr. f.; derefter keltiske påvirkninger og kulturforbindelser i den nærmest foregående periode. Herunder får man den hidtil mest udførlige behandling af det vigtige Kraghede-fund fra Vendsyssel, hvor der i lighed med de ovenfor nævnte keramikundersøgelser påvises to kronologiske horizonter; ældst er hustomterne, hvis keramik henføres til »La Tène II« (et begreb, der desværre ikke defineres nærmere i hele afhandlingen), yngre de rigt udstyrede brandgrave. Særlige kapitler vies derefter Dejbjerg-vognene og Gundestrup-kedlen, hvor der i bogens bedste afsnit bringes nye argumenter for, at sidstnævnte stykke er et vestkeltisk arbejde. Så drøftes impulser fra den keltisk-germanske

blandingskultur i Mellemeuropa og endelig påvirkninger fra rene kontinentalgermanske stammer. I slutkapitler undersøges det, hvilken betydning de forskellige påvirkninger har for datering af hjemlige kulturgrupper. Det er en gennemgående svaghed ved hele fremstillingen, at der næsten udelukkende tages hensyn til sager, som på en eller anden måde viser udenlands, men ikke til hjemligt stof. Man får således ikke at vide, hvad det fremmede betød i den *samlede* danske kultur, og hvordan denne udviklede sig i århundrederne på begge sider af den relativ korte periode på ca. 200 år, der gøres til genstand for behandling, men som vel at mærke ikke er klart afgrænset i dansk jernalder.

Et interessant supplement til det lige nævnte værk er J. Werners artikel om nogle mærkelige danske bronzebælter, keltisk inspirerede arbejder fra tidlig romersk tid (170), som allerede Sophus Müller for 50 år siden beskæftigede sig med.

Blandt bopladsfundene må nævnes Gørding ved Ringkøbing (15), hvor Harald Andersens fine udgravning gjorde det muligt at rekonstruere et af de svære huse fra førromersk tid på ny måde, idet tagets rafter tænkes fortsat ned til jorden uden for den egentlige væg, altså som ved et spændhus. Det er et vigtigt bidrag til diskussionen omkring ældre jernalders hustyper. Andre, knap så givende undersøgelser er omtalt forskellige steder (91, 111, 154, 157) ligesom et nyt fund af en samtidig brønd (77).

Mens vi er ved bopladser og tilsvarende anlæg må en vigtig iagttagelse nævnes. Ved sine omfattende undersøgelser af middelalderlige og nyere tids gårdtomter har Axel Steensberg (149) ved Bolle i Vendsyssel udgravet levninger efter gamle vandmøller. Herved fremkom dele af en drejekværn og andre spor af stedets ældste mølle i et lag, som efter lerkarskår må dateres til tiden lige omkring Kr. f. Fundet kan næppe tolkes på anden måde, med mindre der senere hen har fundet omlejringer sted, hvorved sager af forskellig alder er blandet sammen. I hvert fald ville det være meget ønskeligt at få bekræftet tilstedeværelsen af vandmøller og i det hele taget roterende kværne her i landet på så tidligt et tidspunkt. Det stof, forf. ellers fremdrager som støtte for sin opfattelse, berettiger nemlig ikke til så sikker en slutning, at drejekværnen eksisterede i Norden siden slutningen af førromersk jernalder (149, s. 68). Kan teorien om så gamle vandmøller bekræftes, vil der være føjet et nyt og meget vigtigt element til den tids kultur. — Hele resten af den fortræffelige og fint illustrerede bog handler jo om historisk tid og kan derfor ikke behandles her; blot skulle det måske nævnes, at der har været lejlighed til at korrigere nogle udtalelser om det sjællandske Pebringe-fund, som spiller en vis rolle i diskussionen om vore landsbyers alder. Spor af forhistorisk bebyggelse på stedet viser alene hen til et enkelt afsnit af førromersk jernalder, og der er hverken levninger fra bronzealder eller vikingetid på stedet, således som man tidligere har an-

taget på basis af arkæologernes datering af de fundne skår; den forhistoriske bebyggelse her har antagelig ikke noget med den langt senere landsby at gøre.

I *romersk jernalder* er der grund til at opholde sig ved en række vigtige gravfund. Det allerede sidste gang omtalte fund fra Dollerup i Sydjylland har nu fået sin udførlige behandling (168), et fint arbejde, hvor man af nye resultater navnlig noterer Voss' påvisning af, at to forgyldte sølvbægre i fundet er provinsialromersk arbejde, antagelig fra norisk område.

Et mærkeligt gravanlæg er undersøgt ved Farre i Vejle amt (157); omkring en brandgrav fra yngre romersk tid var spor efter svære stolper, der næppe kan tydes på anden måde end som levninger af en bygning, som har været rejst over graven. Et sådant »dødehus« har man ellers kun paralleller til fra andre afsnit af oldtiden.

I et foreløbigt arbejde er omtalt et af de rigeste fund fra 3. årh., som nogensinde er kommet for dagen her i landet; en grav fra den velkendte Himlingøje-plads (117) blev med sit overdådigt rige udstyr ført til Nationalmuseet og er nu udstillet, som den blev afdækket. — En omtrent samtidig grav, med rige importsager (guldring, sølvskål, glas, bronzer etc.), der fandtes for 20 år siden ved Haagerup på Fyn, er nu endelig gjort tilgængelig for forskningen (47); et tredie fund (Borritshoved på Sjælland) giver Norling-Christensen lejlighed til nogle studier over en type af små, provinsialromerske glasbægre, som her er repræsenteret i hele tre eksemplarer (119).

Import af romerske glas- og bronzekar har jo gennem mange år været et yndet specialområde inden for nordeuropæisk jernalderforskning. Eet nyt bidrag er allerede nævnt, et andet har karakter af en kort oversigt over de nyeste fund og resultater (116). I den forbindelse må gøres opmærksom på et nyligt udkommet tysk arbejde, hvor der gives en oversigt over det samlede materiale fra de ikke-romerske egne i hele Nordeuropa (H. J. Eggers, Der römische Import im freien Germanien. Hamburg 1951). De meget omhyggelige fundlister giver alle ønskelige henvisninger (under anvendelse af typetavler), og fordelingen af enkelte typer i de mere end 2200 fund ses af 64 mindre og eet større kort; værket er uundværligt som videnskabelig opslagsbog.

En populær skildring af samme romerske eksportvirksomhed foreligger nu på dansk gennem H. C. Broholms bog om Danmark og Romerriget (51); den er let læselig og udstyret med billeder af meget høj kvalitet, bl. a. farvereproduktioner af adskillige glasbægre.

Mosernes bidrag til ny viden om fortiden er naturligt ved at aftage i takt med tørveskæringen. Et meget vigtigt fund er vi lige blevet orienteret om, det store våbenfund ved Illerup nær Skanderborg (14). Det synes at være i klasse med de gamle, berømte fund fra Vimose, Thorsbjerg etc., og da der nu er lejlighed til udgravning efter de mest mo-

derne principper, må man vente sig stort udbytte af både oldsager og oplysninger. Men lad nu Forhistorisk Museum først blive færdig med gravningen.

Mens vi er ved mosefundene: et sådant fra Vesterbølle i Himmerland har givet S. Vestergaard Nielsen (159) lejlighed til at rette vor opfattelse af en vigtig, men ret sjælden oldsagsgruppe, nemlig fløjter af dyreknogler. Man har hidtil villet føre dem helt tilbage til stenalderen, men en kritisk gennemgang af materialet støttet på det nye fund siger, at det ældste stykke stammer fra ældre jernalder, andre fra vikingetid eller ældre middelalder og atter andre fra nyere tid, men er dog ikke så sene, at formen er bevaret i vor folkekultur. Det er den slags ændringer i opfattelse, man altid er udsat for med arkæologisk materiale; i dette tilfælde får den i høj grad interesse også for vore musikhistorikere.

En anden himmerlandsk mose har givet sin hemmelighed fra sig: en råt formet, menneskelignende figur, tildannet ved enklest mulig tilhugning af en ung birkestamme (132, jfr. 24 og 56). Peter Riismøller beskriver fundet sammen med de få paralleller, som kendes her fra landet og — senest — fra Holsten. Vi står over for lige så værdifulde som vanskeligt forklarlige spor af ældre jernalders religion; træfigurerne må forestille guder eller andre overnaturlige magter og er antagelig blevet til som led i frugtbarhedskult under en eller anden form.

Om de næste 400 år af jernalderen, den såkaldte *germanske tid*, foreligger også vægtige arbejder. M. B. Mackeprangs store og for al fremtidig forskning omkring guldbrakteaterne uundværlige bog (96) er der allerede skrevet om i Fortid og Nutid (XVIII, s. 479). På samme måde må det være tilladt at henvise til Erik Moltkes udførlige anmeldelse (XVIII, s. 194) af den seneste forskning omkring guldhornene (23, 42, 74, 85, 133). Desuden foreligger en ganske interessant, men meget speciel og ikke så let tilgængelig diskussion af kronologiske forhold omkring periodens begyndelse (115); godt gemt af vejen i den er meddelelsen om det yderst vigtige fund af et velbevaret drikkehorn med rige bronzebeslag, fra en mose ved Juelstrup i Himmerland.

To værdifulde fund kommer fra Fyn. Først et skattefund med usædvanligt indhold, nemlig en svær guldkæde og amuletgemme af guld med granatindlæg samt et par mindre sager (167). Både kæde og kapsel er unika inden for Norden og er antagelig mellemeuropæisk arbejde. Et beslægtet stykke, ligeledes af guld og fundet på Fyn, publiceres i samme arbejde. — Dernæst en lille gravplads med rigt udstyrede grave fra 7. årh. (2), d. v. s. den tid, da danske gravfund er så godt som ukendte uden for Bornholm. Af interesse er også et lidt ældre gravfund, afbildet i en af rapporterne fra Vesthimmerlands Museum (166).

Bornholm møder med et større guldfund, 17 romerske mønter ned-

gravet på bopladsen Dalshøj ved Svaneke (41); om selve udgravningen og om de gådefulde tildragelser, der skjuler sig bag det og lignende fund, fortæller Klindt-Jensen i en foreløbig meddelelse om sine nye og omfattende udgravninger på øen (91).

Vikingetidens væsentligste arbejde er Vilh. la Cours Danevirkestudier (60), hvor der gøres rede for det nyeste inden for hele dette forskningsområde; herunder bliver der lejlighed til en kritisk efterprøvning af resultater fra de meget vigtige undersøgelser, som arkæologerne fra Kiel foretog og til dels fik publiceret inden krigen. Man noterer særlig la Cours forenklede og sandsynligere tolkning af hovedvoldens bygningshistorie og særlig formodningen om, at voldgravstyperne næppe har været opfattet rigtigt og derfor ikke kan danne grundlag for så vidtgående slutninger som hidtil forsøgt.

Et andet stort problemkompleks kan sammenfattes i navnet »Jelling«. I afventning på den endelige fremlæggelse af resultaterne fra Ejnar Dyggves nye undersøgelser er kun skrevet lidt og forsigtigt (16, 61—64, 107, 136; jfr. 60). Her er det sådan, at det mindste indlæg er det vigtigste: Dyggves foreløbige meddelelse om spor efter en stavkirke under den endnu stående, romanske stenkirke, antagelig Haralds trækirke på stedet. Men hermed er vi strengt taget uden for vor oversigts rammer.

A propos Jelling bør en enkelt iagttagelse pilles ud af Martin A. Hansens »Orm og Tyr« (København 1952), nemlig den ide, at der i Gamla Uppsalas kultsted skulle være spor efter et lignende vinkelformet anlæg, som opdagedes i Jelling for en halv snes år siden. Forf. omtaler sin iagttagelse med al ønskelig forsigtighed, men er fuldt ud klar over, hvilken værdi den — bekræftet ved undersøgelser i marken — vil kunne få for tydningen af begge de gamle centralhelligdomme. Iøvrigt bør der ikke røres ved enkeltheder i digterens helhed og genialt fortolkede, ofte inspirerende skildringer af »forfædres tro«. Mindst af alt bør man eftergå, om denne eller hin detaille er videnskabelig forsvarlig. En anmeldelse af »Orm og Tyr« hører ikke hjemme i en oversigt, hvor videnskabelige synspunkter er udgangspunkt og målestok. Men sagt som et sidespring fra denne linie: har De, læser, kun lidt tid at ofre på kundskab om vor forhistorie, så tag denne bog før nogen af de såkaldte lærde skildringer, som ellers er emne for oversigten her.

Om et andet af vikingetidens storværker, Aggersborg, giver C. G. Schultz en kort oversigt (134, jfr. 121). Det nyfundne »Trelleborg« tør være så velkendt, at en nærmere præsentation er overflødig. Borgen ved Aggersund har været tre gange så stor som Trelleborg, men med tilsvarende huse liggende efter samme plan, i ensdannede karreer inden for cirkelvolden. Anlægget, som det endnu ikke er lykkedes at datere helt nøjagtig, ligger oven på tomten af en landsby eller i hvert fald en samling vikingehuse fra 900-årene. Endelig bør det nævnes, at det ikke længere er helt berettiget at anvende ordet nyfundet om Aggersborg; siden

hen er Nationalmuseet i fuld gang med undersøgelse af Fyrkat-borgen ved Hobro — af type og størrelse som Trelleborg —; men herom foreligger kun referater i dagspressen, så nærmere omtale af den (og det fjerde, man er på sporet af) må vente.

I et større arbejde har Th. Ramskou (123) fremlagt samtlige danske brandgrave fra vikingetid og således suppleret Johs. Brøndsteds tilsvarende oversigt over skeletgrave fra samme tid. Med dem (og Skovmands 10 år gamle monografi over skattefundene) er så godt som alle danske fund fra vikingetiden gjort tilgængelige for forskningen. Selv om arbejdet over brandgravene væsentligst består af fundbeskrivelser, bliver der dog lejlighed til nogle almindelige betragtninger, bl. a. det synspunkt, at Vesterhavsøernes og Vendsyssels brandgrave og deres skibssætninger næppe skal ses som spor efter fremmede, d. v. s. svenske eller norske vikinger, således som man hidtil har gjort.

Et mærkeligt enkeltfund kom for dagen i en gammel strandaflejring ved Gerrild på Djursland (156), tolv jernøkser sat på en kort træstage. Økserne er ufærdige og består af udenlandsk (antagelig norsk) smedejern. Det er handelsgods, som vel er mistet ved sejlads under den jyske kyst. Fra skriftlige kilder ved man, at en »tylvt« økser repræsenterede en fast værdi; her er den.

Et grænseområde mellem arkæologi og filologi er runeforskning. Af den grund skal der her kun kort henvises til visse arbejder, som for en del tager sig af den arkæologiske side af sagen. Det drejer sig om beskrivelse af nogle nye fund med tidlige indskrifter (106, 118) og en helt ny, samlet behandling af alle ældre runeindskrifter (97). Fra overgangen mellem oldtid og middelalder foreligger to nye fund, staven fra Hemdrup (142) og en runesten fra Asmild kirke (135). Blandt arkæologiske bidrag til runeproblemer må også regnes Anders Bæksteds kritiske studie over »begravede runestene« (59), hvor der i fortsættelse af samme forfatters mere filologiske disputats (Målruner og Troldruner. Nat. Mus. Skrifter, 1952) gøres op med ældre og — som det nu synes — fejlagtige opfattelser.

Det er velkendt, at forhistorisk arkæologi på mange måder står naturvidenskaberne nærmere end de fleste andre humanistiske videnskaber, og at det nære samarbejde bl. a. resulterer i talrige oplysninger om fortids klima, plante- og dyreverden, som er uundværlige, når man skal prøve at danne sig et billede af datidens kulturhistorie. Hertil kommer særlige problemer som datering af enkelte fund og kulturer; på sådanne områder er det jo, at pollenanalyse og nu senest undersøgelser over visse stoffers indhold af radioaktivt kulstof arbejder. I adskillige tilfælde har

det også på disse måder været muligt at støtte arkæologien (eks. 84 og 105 samt 36, 53, 149), selv om det er klart, at man skal være mere forsigtig med datering af enkeltfund, end man troede for nogle år siden (jfr. F. og N. XVIII, s. 478). De først nævnte arbejdsfelter er imidlertid af nok så stor kulturhistorisk interesse som spørgsmålet om dateringer. Således har botanikken i de sidste fire år givet arkæologien en række oplysninger af usædvanlig stor værdi. Der tænkes ikke så meget på den fortræffelige oversigt over oldtidens korndyrkning i Danmark (86) som på nogle, for største delen endnu yngre specialundersøgelser. Ved behandling af to moselig fra ældre jernalder var det muligt at undersøge deres mave- og tarmindhold og herigennem bestemme de dødes sidste måltid. Ved fundet fra Borremose (40) havde det bestået af grød, kogt næsten udelukkende af pileurt og spergel, og efter bearbejdelse af materiale fra den endnu bedre bevarede Tollund-mand kunne Hans Helbæk sige, at hans sidste måltid var grød, hovedsagelig af byg, hør, dodder og pileurt (78); animalske føderester var i hvert fald her ikke til stede. I begge tilfælde har maden altså været grød, kogt på byg og hvad man i dag ville betegne som ukrudt. Nu kunne man måske vente, at mennesker, der efter alt at dømme er blevet ofret, ikke har fået den sædvanlige føde, men iagttagelser fra bopladsfund synes at vise, at både olieholdige planter (dodder og hør) og pileurt har været samlet systematisk, hvis de da ikke ligefrem har været dyrket. De samme arter som udgjorde Tollund-mandens sidste måltid har man således fundet i en himmerlandsk brandtomt, og det kan nævnes, at man ved udgravning af et hus i jernalder-landsbyen ved Ginderup fandt bl. a. en dynge næsten ren spergel (ca. 5,6 liter). I samme forbindelse må nævnes Helbæks undersøgelse af de forkullede rester fra et lille lerkar, som stod i et af Gørding-husene (79, jfr. 15); her havde der været en blanding af byg, gåsefod og pileurt. Det vil sige, at de stivelse- og olieholdige »ukrudt«frø har spillet betydelig rolle som føde for jyske bønder i ældre jernalder. Det er den slags oplysninger, som både giver os fængslende nærbilleder af oldtidens dagligliv, og som en skønne dag kan komme til at blive vigtige ved en samlet vurdering af de pågældende kulturer.

I sammenhæng hermed må berettes om to andre undersøgelser, der ligeledes er foretaget af Helbæk, og som ganske vist berører lidt ældre perioder, nemlig den første påvisning af spelt (en art hvede) i danske bronzealderfund (80) samt det resultat, at man også herhjemme har indsamlet og tørret æbler til forråd (81); de sidstnævnte blev i et antal af mange hundrede påvist i forkullet tilstand i et fund fra Nr. Sandegaard på Bornholm og stammer vistnok fra ældre bronzealder.

I den aldeles overvældende mængde arbejder vedrørende jernalderen har det som nævnt kun været muligt at pege på, hvad der skønnes at være af større betydning. Hvis anmeld. havde ubegrænset plads til rå-

dighed, kunne der medtages meget mere. Navnlig i mange korte meddelelser i amtshistoriske årbøger finder man materiale, som kan have interesse. For bare at nævne nogle eksempler er der her omtalt talrige gravfund, således tuegrave fra førromersk tid (108, 110), en ny gravtype fra Bornholm (90), grave fra romersk jernalder (109—11, 113, 114, 146, 157, 162, 169), nyt om oldtidens tørvegravning (10, 162), bopladslevninger fra tidligste jernalder (21), mere eller mindre sikre offerfund (93, 131, 161, 172), meddelelser om de såkaldte ildbukke (152), om en lædersko fra førromersk jernalder (162) og en række træsager af mere eller mindre sikker alder (køllen 158, et par stammebåde — dog næppe oldtid — (88, 104) og et par højst mærkværdige, hjælmlignende stykker (101)).

Blandt oversigtsarbejder med hele oldtiden som emne er der en række mindre artikler, hvis indhold direkte fremgår af titlerne i den efterfølgende litteraturliste; nogle lidt større ting bør nævnes særskilt. Erling Albrectsens udmærkede oversigt over Danmarks oldtid (1) er allerede anmeldt her (XVIII, s. 46). Nyere er Historikergruppens Danmarkshistorie, hvor tre medarbejdere har skildret forhistorien (125, 144, 150). Den omkring 100 sider store skildring betegner kort og godt den hidtil bedste populær-fremstilling af vor oldtid, hvis man da skal mene noget med ordet »populær«. På et væsentligt punkt adskiller den sig fra de fleste forsøg i samme retning (jfr. F. og N. XVIII, s. 46) ved at lade arkæologiens resultater og ikke dens arbejdsstof være afgørende. Så godt som alle tidligere arbejder skildrer først fundene og søger derpå at folke, hvad der kan ligge bagved. Her er det første led i fremstillingen så vidt muligt skudt ud. I stedet for at skrive, at man for 30 år siden ved Hoby på Lolland fandt en rigt udstyret grav med romerske sølv- og bronzekar, står der: »Ved Hoby på Lolland blev en fyrretyveårig høvding gravlagt med et udstyr i sølv og bronze..«. Tilsyneladende er der kun ringe forskel på de to metoder, men er den sidstnævnte linie fulgt konsekvent gennem skildringen, tager resultatet sig alligevel anderledes ud end sædvanligt. — Samme Danmarkshistorie har endnu en fordel: vikingetid og ældste middelalder er behandlet under eet og af en forfatter, der har kunnet bygge bro over den kunstige kløft, der alt for ofte træffes omkring ved år 1000 (f. eks. i nærværende oversigt); årsagen til dette skel skal muligt søges i, at grænsen mellem forskningsområderne for Nationalmuseets I og II afdeling går her, men det skal indrømmes, at man fra historisk side allerede i mange år har været klar over forholdet. I den ny Danmarkshistorie er i hvert fald både historiske og arkæologiske kilder på begge sider af det famøse årstal arbejdet sammen til en yderst vellykket skildring af denne vigtige periode i vort folks historie. (Læs så endnu engang, hvad »Orm og Tyr« har at berette om trosskiftet i samme tid).

Af helt anden art er Sv. Aage Bays bog »Da Mosen var helligt Sted« (24). Den skildrer religiøse forhold hos vore forfædre fra de fjerneste tider til vikingetidens begyndelse. Forf. gør indgående rede for kilderne, og hvad de forskellige implicerede videnskaber har at sige om dette felt, altså særlig religionshistorie, arkæologi, sprogvidenskab og folkemindeforskning. Der er ikke forsøgt vidtspændende nytolkninger, men der er som angivet i forordet tilstræbt en oversigt, der henvender sig til enhver interesseret. Det værdifulde i bogen er, at spørgsmålet for en gangs skyld er set fra religionshistorisk side, og herved supplerer den afgørende, hvad arkæologerne selv har skrevet om forhistoriske religioner. Nu er alt, hvad der hører ind under begrebet åndelig kultur noget af det vanskeligste for arkæologien at komme til bunds i, fordi fundene sjældent tillader slutninger ud over de rent materielle sider af en kultur. Alligevel er man nødt til at undersøge forhistoriske folks åndelige liv, og det er ganske naturligt, at man søger at aflokke de stumme fund deres hemmeligheder. Men særlig efter læsningen af Bays bog får man unægtelig et indtryk af, at arkæologerne til har søgt at presse stoffet for stærkt (for slet ikke at tale om alle dem, der har begivet sig ud i emnet uden videnskabelige hemninger). Forf. går nemlig ikke stort videre i sin bog end fagfolk før ham, og hvis en opfattelse nu synes at hænge og baske hjælpeløst i luften, er det ikke hans skyld. Hele fundgrupper, der oftest tolkes som intimt forbundet med religiøse forhold, skal antagelig opfattes på helt anden vis (eksempelvis samlinger af flintøkser og rav fra yngre stenalder). Hvordan vil det i sådanne tilfælde gå med alle de slutninger, religionshistorikere arbejder videre med, fordi de i god tro mener, at grundlaget er i orden? Den nye bog er på flere områder et tankevækkende arbejde, og den nøgterne, klare redegørelse fortjener at blive kendt af mange.

LITTERATURLISTE

Forkortelser: Aarb. = Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, Acta A. = Acta Archaeologica. NMArbm. = Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.

1. Albrectsen, Erling: Danmark i Oldtiden. Kbhvn. 1949. 174 s.
2. — Ein Gräberfeld der jüngeren Eisenzeit auf Fünen. Acta A. XXI, s. 234—253.
3. — Guldkarrene fra Midskov. NMArbm. 1949, s. 84—90.
4. — En hilsen fra Fyns ældste stenalder. Fynske Minder 1951, s. 3—4.
5. — En gravhøj ved Håstrup. Fynske Minder 1951, s. 5—11.
6. — Norditalien og Sydfyn. Fynske Minder 1951, s. 12—14.
7. — Oldsagssamlingen i ny dragt. Fynske Minder 1951, s. 50—52.
8. — Jorden taler. Fynske Minder 1952, s. 68—72.
9. — Skydebjergfundet. Fynske Minder 1952, s. 73—78.
10. — Tørvegravning på Fyn i den ældre jernalder? Fynske Minder 1952, s. 79—82.
11. — Gravfundene på Fyn i førromersk jernalder. Fynske Minder 1952, s. 83—100.
12. — Fyns bebyggelse i oldtiden. Fynske Aarbøger IV (1950), s. 220—252.
13. Althin, Carl-Axel: Hjälmarna från Viksö. Arkeologiske Forskningar och Fynd. Stockholm 1952, s. 382—396.
14. Andersen, Harald: Det femte store mosefund. Våbenfundet i Illerup Ådal. Kuml 1951, s. 9—22.
15. — Et landsbyhus på Gørding hede. Om huskonstruktioner i tidlig jernalder. Kuml. 1951, s. 40—64.
16. — Tomme høje. Kuml 1951, s. 91—135.
17. — Fra tomten af en sløjfet høj. Fem stadier af en gravhøjs historie. Kuml 1952, s. 144—186.
18. — Vinterudgravning i Braa. Kuml 1952, s. 199—205.
19. Andersen, Knud: Hytter fra Maglemosetid. NMArbm. 1951, s. 69—76.
20. Andersen, S. A.: Hvem »opdagede« Køkkenmøddingerne? Naturens Verden 1950, s. 242—249.
21. Aschenfeldt-Frederiksen, C.: Jernalderfundet ved Riis-Tebbestrup skole i Ousted sogn. Østjysk Hjemstavn 1952, s. 39—46.
22. — Oversigt over de arkæologiske Fund i Ousted-Taaning Kommune i Aarene 1950—52. Østjysk Hjemstavn 1952, s. 47—49.
23. Bay, Sv. Aage: Nogle Bemærkninger om Guldhornenes Billeder. Danske Studier 1948, s. 1—20.
24. — Da Mosen var helligt Sted. Samfundsliv og Tro i Nordens Forhistorie. Kbhvn. 1952. 251 s.
25. Becker, C. J.: Die zeitliche Stellung des Hjortspring-Fundes innerhalb der vorrömischen Eisenzeit in Dänemark. Acta A. XIX, s. 145—187.
26. — Litteratur om Danmarks forhistorie 1945—1948. Fortid og Nutid XVIII, s. 176—193.

27. Becker, C. J.: Hafted Neolithic Celts II. With Observations on a new Funnel-Beaker Type from Zealand. Acta A. XX, s. 231—248.
28. — An Irish Bronze Cauldron found in Denmark. Acta A. XX, s. 265—270.
29. — Nordens Guld. Dansk Rav, Oprindelse og ældste Historie. Randers 1950. 30 s.
30. — Die Maglemosekultur in Dänemark. Neue Funde und Ergebnisse. Congrès Intern. Sciences Préhist. et Protohist. Actes de la IIIe Session, Zürich 1950, s. 180—183.
31. — Den grubekeramiske Kultur i Danmark. Aarb. 1950, s. 153—263.
32. — Flintgruberne ved Aalborg. En 3500-årig dansk eksportvirksomhed. NMArbm. 1951, s. 107—112.
33. — Late-Neolithic Flint Mines at Aalborg. Acta A. XXII, s. 135—152.
34. — Førromersk jernalder i Danmark. Aktuelle problemer. Nordiska arkeologmötet i Helsingfors 1951. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift LII, s. 29—50.
35. — Maglemosekultur paa Bornholm. Aarb. 1951, s. 96—171.
36. — Skeletfundet fra Porsmose ved Næstved. NMArbm. 1952, s. 25—30.
37. — Die nordschwedischen Flintdepots. Ein Beitrag zur Geschichte des neolitischen Fernhandels in Skandinavien. Acta A. XXIII, s. 31—80.
38. Berg, Hakon: Klintebakken, en boplads fra yngre stenalder på Langeland. — Tre langelandske megalitgrave. Meddelelser fra Langelands Museum. Rudkøbing 1951. 45 s.
39. Birket-Smith, Kaj: Etnografiske bemærkninger til Margrethe Hald: »Olddanske Tekstiler«. Aarb. 1950, s. 293—299.
40. Brandt, Inger: Planterester i et moselig fra Borremose. Aarb. 1950, s. 342—349.
41. Breitenstein, Niels: En bornholmsk Guldskat. NMArbm. 1951, s. 24—28.
42. Brix, Hans: Guldhornene fra Gallehus. Med et Tillæg om Gundestrup-Karret. København 1949. 145 s.
43. Broholm, H. C.: Danmarks Bronzealder. IV. Danmarks Kultur i den yngre Bronzealder. Kbhvn. 1949. 309 s.
44. — The Midskov Find. Acta A. XIX, s. 189—204.
45. — Egtveddragten. Et Par Bemærkninger. Aarb. 1950, s. 275—290.
46. — Et sønderjydsk Gravfund fra den ældre Bronzealder. NMArbm. 1950, s. 28—32.
47. — To fynske Gravfund fra romersk Jærnalder. NMArbm. 1952, s. 14—24.
48. — Gravene i Borum Æshøj. Østjysk Hjemstavn 1949, s. 78—83.
49. — Danske Oldsager. III. Ældre Bronzealder. Kbhvn. 1952.
50. — Danske Oldsager. IV. Yngre Bronzealder. Kbhvn. 1953.
51. — Danmark og Romerriget. En kulturhistorisk Skizze. Kbhvn. 1952. 117 s.
52. — William P. Larsen og Godtfred Skjerne: The Lures of the Bronze Age. An Archaeological, Technical and Musicological Investigation. Kbhvn. 1949. 129 s.
53. Brorson Christensen, B.: Pollenanalytisk Datering af et Moselig fra Bredmose, Store Arden, Himmerland. Danmarks Geologiske Undersøgelse IV rk, bd. 3, nr. 5. s. 1—16. 1948.
54. — Om Konservering af mosefundne Trægenstande. Aarb. 1951, s. 22—55.
55. Brøndsted, Johannes: Nordens første Bebyggelse. NMArbm. 1950, s. 101—112.
56. — Skulptur i Oldtiden. I værket Danmarks Billedhuggerkunst fra Oldtid til Nutid, red. af V. Thorlacius-Ussing. Kbhvn. 1950, s. 9—24.

57. Brøndsted, Johannes: Oldtidsminder. I værket Danmark Før og Nu, red. af Johs. Brøndsted. I, Nordjylland. Kbhvn. 1952, s. 101—134.
58. — Omkring indoeuropæer-problemet. Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman. Helsingfors 1952, s. 1—7.
59. Bæksted, Anders: Begravede runestene. Aarb. 1951, s. 63—94.
60. la Cour, Vilh.: Danevirkestudier. En arkæologisk-historisk undersøgelse. Kbhvn. 1951. 296 s.
61. Dyggve, Ejnar: The Royal Barrows at Jelling. Antiquity (London) 1948, s. 190—197.
62. — Kirken på Haralds vi i Jelling. NMArbm. 1949, s. 56—58.
63. — Jelling-Roskilde. Hvorfor Gravkamret i den nordlige Jellinghøj var tomt. Jellingsamfundets Aarshefte 1949, s. 3—8.
64. — Den »tredie runesten« i Jelling. Runer og Rids, Festskrift til Lis Jacobsen 1952, s. 1—5.
65. Fabricius, Rich.: Dobbeltjættestuen Ølshøj i Smidstrup, Blidstrup sogn. Fra det gamle Gilleleje 1952, s. 68—77.
66. Freundt, E. A.: Komsa — Fosna — Sandarna. Problems of the Scandinavian Mesolithicum. Acta A. XIX, s. 1—68.
67. — To nordsjællandske harpunfund fra tidlig stenalder. Fra det gamle Gilleleje 1949, s. 79—83.
68. Glob, P. V.: Barkær, Danmarks ældste landsby. NMArbm. 1949, s. 5—16.
69. — Ard og Plov i Nordens Oldtid. Jysk Ark. Selsk. Skrifter I. Aarhus 1951. 137 s.
70. — Danske Oldsager. II Yngre Stenalder. Kbhvn. 1952.
71. — En flintsmedie på Fornæs. Kuml 1951, s. 23—39.
72. — Jyllands øde agre. Kuml 1951, s. 136—144.
73. Hald, Margrethe: Olddanske Tekstiler. Komparative tekstil- og dragthistoriske Studier paa Grundlag af Mosefund og Gravfund fra Jernalderen. Nordiske Fortidsminder V 1950 (også som disputats), s. 1—496.
74. Hansen, Ernst: Det miskendte Guldhorn. »Magasinet« (tillæg til dagbladet Politiken) 22. maj 1949.
75. Hansen, Henny Harald: Egtvedpigens dragt. Aarb. 1949, s. 215—228.
76. Hatt, Gudmund: Oldtidsagre. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Arkæol.-kunsthist. skrifter II, 1. 1949. 182 s.
77. — En jernalders brønd i Torrup. Fra Ribe Amt 1952, s. 125—129.
78. Helbæk, Hans: Tollund-Mandens sidste Maaltid. Et botanisk Bidrag til Belysning af Oldtidens Kost. Aarb. 1950, s. 311—328.
79. — Ukrudtfrø som Næringsmiddel i førromersk Jernalder. Kuml. 1951, s. 65—74.
80. — Spelt (Triticum Spelta L.) in Bronze Age Denmark. Acta A. XXIII, s. 97—107.
81. — Preserved Apples and Panicum in the Prehistoric Site at Nørre Sandegaard in Bornholm. Acta A. XXIII, s. 107—115.
82. Holm, Thorkild og Thorvildsen, Knud: Vikingetiden. Nogle Kulturbilleder. Kbhvn. 1950. 99 s.
83. Hove, Knud M.: Hvejsel Sogn (Eget forlag) 1949. Afsnit »Oldtiden« s. 35—47.
84. Iversen, Johs.: The Influence of Prehistoric Man on Vegetation. Danm. Geol. Unders. IV rk, bd. 3, nr. 6. 1949. 23 s.
85. Iversen, Peter Kr.: Erik Lassens fund af det andet guldhorn 1734. Sønderjysk Månedsskrift 26, 1950, s. 187—191.

86. Jessen, Knud: Oldtidens korndyrkning i Danmark. Viking (Oslo) 1951, s. 15—37.

87. Kapel, Holger: Foreløbig beretning om nye mikrolitfund på Bornholm. Bornholmske Samlinger XXXII, 1949, s. 9—20.

88. Kappelskov, Evald P.: Fra Fiilsø's udtørring. Fra Ribe Amt XII, s. 453—457. Med efterskrift af H. K. Kristensen.

89. Klindt-Jensen, Ole: Foreign Influences in Denmark's Early Iron Age. Acta A. XX, s. 1—229 (Også som disputats, Kbhvn. 1950).

90. — En ny gravform fra Bornholms ældre jernalder. Bornholmske Samlinger XXXII, 1949, s. 115—120.

91. — Freds- og krigstid i Bornholms jernalder. NMArbm. 1951, s. 15—23.

92. Kragh, Anders: Stenalderens flintteknik. Kuml 1952, s. 49—64.

93. Kunwald, Georg: Nogle Offerfund fra nordsjællandske Moser. Frederiksborg Amts historiske Samfunds Aarbog 1949, s. 3—18.

94. Kvist, J.: Trælborg i Veerst Skov. Fra Ribe Amt 1949, s. 213—27.

95. Larsen, Knud A.: Bornholm i ældre Jernalder. Aarb. 1949, s. 1—192.

96. Mackeprang, Mogens B.: De nordiske Guldbrakteater. Jysk Ark. Selsk. skrifter II. 1952. 228 s.

97. Marstrander, Carl J. S.: De nordiske runeinskrifter i eldre alfabet. Viking (Oslo) 1952, s. 1—277.

98. Mathiassen, Therkel: Nationalmuseets bebyggelseshistoriske Undersøgelser. NMArbm. 1949, s. 27—34.

99. — Nye Synspunkter i dansk Stenalderforskning. Et Tilbageblik. NMArbm. 1950, s. 49—62.

100. — Viborg Amts Oldtidsmindesmærker. Fra Viborg Amt 1951, s. 119—132.

101. — Træhjælmene fra Uglemosen. Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1952, s. 75—83.

102. — Provinsmuseernes gravninger. Fortid og Nutid XVIII, s. 364—366.

103. — An Amber Elk Head from Zealand. Acta A. XXIII, s. 167—169.

104. Michelsen, Peter: En stammebåd fra Fiil sø. Fra Ribe Amt XII, s. 581—594.

105. Mikkelsen, Valdemar M.: Præstø Fjord. Dansk Botanisk Arkiv, bd. 13, nr. 5 (også som disputats, Kbhvn. 1949) (Dansk resumé s. 165—171).

106. Moltke, Erik: Er runeskriften opstået i Danmark? NMArbm. 1951, s. 47—56.

107. Mortensen, Rasmus: Jernudvindingen og Jelling. Vejle Amts Aarbog 1949, s. 49—64.

108. Neumann, Hans: Haderslev Amts Museum 1947. Haderslev 1947.

109. — Haderslev Amts Museum 1948. Haderslev 1949.

110. — Haderslev Amts Museum 1949. Haderslev 1949.

111. — Haderslev Amts Museum 4, 1950—51. Haderslev 1952.

112. Nielsen, Rs.: Palle Hansen og hans Kamp for Bevarelse af Borum Æshøj. Østjysk Hjemstavn 1949, s. 84—88.

113. Nielsen, Søren: Ottebakken i Skivum. Fra Himmerland og Kjær Herred 1952, s. 315—324.

114. Nielsen, Viggo: Syvhøj. Oldtidsbegravelser i nogle overpløjede høje på Syvhøjgaard i Brøndbyvester. Glostrupbogen (udg. af Hist. Selsk. f. Glostrup) 1952, s. 221—234.

115. Norling-Christensen, Hans: Germansk Jærnalders Begyndelse i Norden. Viking (Oslo) 1949, s. 1—16.

116. Norling-Christensen, Hans: Danish Imports of Roman and Roman Provincial Objects in Bronze and Glass. The Congress of Roman Frontier Studies 1949. Durham 1952, s. 74—79. (Cit. efter lit.).
117. — Jærnaldergravpladsen ved Himlingøje. NMArbm. 1951, s. 39—46.
118. — Arkæologisk Placering af de tre Rosetfibualer med Runeskrift. NMArbm. 1951, s. 56—58.
119. — Gravfund fra Borritshoved med romerske Glas- og Bronzekar. Kuml 1952, s. 84—92.
120. Olsen, Chr.: Gravhøje i Gunslev sogn. Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1949, s. 45—51.
121. L'Orange, H. P.: Trelleborg-Aggersborg og de kongelige byer i Østen. Viking (Oslo) 1952, s. 307—331.
122. Pedersen, Regnar: Slotshøjene, en gravplads fra yngre stenalder i Sydhimmerland. Fra Himmerland og Kjær Herred 1949, s. 141—152.
123. Ramskou, Thorkild: Viking Age Cremation Graves in Denmark. A Survey. Acta A. XXI, s. 137—182.
124. — Découverte nouvelle de signes cupelliformes et de roues solaires dans des tombeaux de l'age du Bronze. Acta A. XXIII, s. 132—138.
125. Rasmussen, Holger: Da menneskene kom til landet. I Danmarks Historie, udgivet af Historikergruppen ved Johan Hvidtfeldt, Ib Koch-Olsen og Axel Steensberg, Kbhvn. 1950, bd. I, s. 7—19.
126. Riismøller, Peter: Aalborg Historiske Museum i 1947—48. Fra Himmerland og Kjær Herred 1948, s. 296—301.
127. — Aalborg Historiske Museum 1948—49. Ibid. 1949, s. 153—160.
128. — Aalborg Historiske Museum 1949—50. Ibid. 1950, s. 316—323.
129. — Aalborg Historiske Museum 1950—51. Ibid. 1951, s. 143—152.
130. — Aalborg Historiske Museum 1951—52. Ibid. 1952, s. 399—408.
131. — Et tingsted i Store Vildmose. Festskrift til H. P. Hansen, Herning d. 2. okt. 1949, s. 134—138.
132. — Frøya fra Rebild. Kuml 1952, s. 119—132.
133. Ringbom, Lars-Ivar: Gallehushornens bilder. Acta Academiae Aboensis, Humaniora XVIII, s. 3—48. Åbo 1949.
134. Schultz, C. G.: Aggersborg. Vikingelejren ved Limfjorden. NMArbm. 1949, s. 91—108.
135. — Kirken og runestenen i Asmild. NMArbm. 1951, s. 59—68.
136. — Jellingebægeret — vor ældste kristne kalk? Kuml 1952, s. 187—198.
137. Schütte, Gudmund: Den klassiske Nordlandsskildring. Danske Studier 1948, s. 48—70.
138. Simonsen, Povl: Stenalderbopladsen ved Strøby Egede. Arkæologisk-Historisk Aarsskrift for Køge og Omegn 1950, s. 6—21.
139. — Nye Fund fra Himmerlands Ertebøllekultur. Aarb. 1951, s. 199—224.
140. — Stenalderbopladser omkring Jyllinge. Fra Københavns Amt 1952, s. 27—35.
141. — Archaeological News, Scandinavia 1947—50. American Journal of Archaeology 56, 1 (1952), s. 51—62.
142. Skautrup, Peter: Hemdrup runestav. Kuml 1951, s. 154—167.
143. Skov, Sigvard: Oldsagssamlingen i Kolding. Vejle Amts Aarbog 1952, s. 141—149.
144. Skovmand, Roar: Vikingerne, kongen og kirken. 800—1150. I Danmarks Historie, udgivet af Historikergruppen. I, 1950, s. 65—117.
145. Spreckelsen, P. v.: Meddelelser fra Randers Museums historiske afdeling. Fra Randers amt 1949, s. 81—86.

146. Spreckelsen, P. v.: Meddelelser fra Randers Museums historiske afdeling. Ibid. 1950, s. 109—11.
147. — Fra Randers Museums arbejdsmark. Ibid. 1951, s. 91—96.
148. Steensberg, Axel: Et pløjeforsøg med en rekonstruktion af Tømmerbyploven. Festskrift til H. P. Hansen, Herning, d. 2. okt. 1949, s. 149—155.
149. — Bondehuse og vandmøller gennem 2000 år. Kbhvn. 1952, 325 s.
150. — De første bønder og de første landsbyer. I Danmarks Historie, udgivet af Historikergruppen. I, 1950, s. 20—64.
151. Terslin, H. C.: Ertebøllebopladser ved Søborg sø. Fra det gamle Gilleleje 1951, s. 52—56.
152. Thomsen, N.: Sydvestjyske ildbukke. Fra Ribe Amt XII, 1951, s. 601—614.
153. Thorvildsen, Elise: Menneskeofringer i oldtiden. Jernalderligene fra Borremose i Himmerland. Kuml 1952, s. 32—48.
154. Thorvildsen, Knud: En hustomt fra romersk jernalder. Fra Ribe Amt 1949, s. 204—214.
155. — Moseliget fra Tollund. Aarb. 1950, s. 302—309.
156. — En tylvt økser fra vikingetiden. Aarb. 1950, s. 352—357.
157. — En gravplads med dødehus ved Farre. Kuml 1951, s. 75—90.
— — se Holm, Thorkild.
158. Troels-Smith, J.: En Takstræ-Kølle fra den vestsjællandske Aamose. Kuml 1951, s. 168—175.
159. Vestergaard Nielsen, S.: Blokfløjter fra Oldtid og Middelalder. En nyfunden Jernalderfløjte fra Vesthimmerland. Kuml 1951, s. 145—153.
160. — Stendyngegrave fra Jættestuetid. Kuml 1952, s. 109—118.
161. — Offersten fra Jernalderen. Fra Himmerland og Kjær Herred 1952, s. 325—330.
162. — Vesthimmerlands Museum i 1947—48. Fra Himmerland og Kjær Herred 1948, s. 302—307.
163. — Vesthimmerlands Museum i 1948—49. Ibid. 1949, s. 161—166.
164. — Vesthimmerlands Museum i 1949—50. Ibid. 1950, s. 324—329.
165. — Vesthimmerlands Museum i 1950—51. Ibid. 1951, s. 155—158.
166. — Vesthimmerlands Museum i 1951—52. Ibid. 1952, s. 409—417.
167. Voss, Olfert: Der Hesselagerfund. Ein Schatzfund des 5. Jahrhs. aus Fünen. Acta A. XXII, s. 152—165.
168. — og Ørsnes-Christensen, Mogens: Der Dollerupfund. Ein Doppelgrab aus der römischen Eisenzeit. Acta A. XIX, s. 209—271.
169. Warthoe Hansen, O.: Fra Randers Museums arbejdsmark. Fra Randers Amt 1952, s. 61—64.
170. Werner, Joachim: Nørrejyske broncebælter fra jernalderen. (Ein Bronzegürtel von Sønder Skjoldborg, Amt Thisted). Kuml 1952, s. 133—143.
171. Westerby, Erik: Særpræget pottemagerkunst fra Vestjyllands stenalder. Hardsyssels Aarbog 1949, s. 104—112.
172. Winther, Jens: Langelands Museum. Rudkøbing 1950. 10 s.
173. Ollgaard, H.: Mosefund af spyd og økse. Fra Ribe Amt 1950, s. 432—433.
174. Ørsnes-Christensen, Mogens: En gravhøj i Sevel sogn. Kuml 1952, s. 9—31.
— — se Voss, O.

Litteratur om folkeminder og almuekultur 1945-53

Af *Inger M. Boberg.*

Den danske *folkeviseforskning* har i 1953 lidt et smerteligt tab ved arkivar i Dansk Folkemindesamling H. Grüner-Nielsens død d. 24. februar, lige et år efter Ernst Frandsen og 8 mdr. efter en tredje nordisk folkeviseforsker, Knut Liestøl i Norge. Den 3. maj 1953 døde desuden den tyske folkeviseforsknings nestor, John Meier, der ligesom Liestøl stod i stadig korrespondance med Grüner-Nielsen angående folkeviseproblemer. Arbejdet med den store udgave af *Deutsche Volkslieder* fortsættes imidlertid af John Meiers nærmeste medarbejdere, og den store videnskabelige udgave af de norske viser, som Liestøl arbejdede med, var på det nærmeste færdig til trykning ved dennes død. Udgivelsen af *Danmarks gamle Folkeviser* er derimod foreløbig gået i stå. Allerede i Grüner-Nielsens tid gik den efterhånden trægt. De to sidste hæfter, X 3—4, der indeholder teksttillæg til nr. 114—158 og en indgående kommentering af deres historiske baggrund, udkom i 1943 og 1948. Og af melodierne kom sidste hæfte, XI 2, i 1938. Det var ellers melodierne, der havde Grüner-Nielsens hovedinteresse. Men udgivelsen af dem måtte vente på tekstudgaven, hvis fortsættelse der iøvrigt foreligger store forarbejder til. Grüner-Nielsens sidste betydelige arbejde handlede om *De færøske Kvadmelodiers Tonalitet i Middelalderen*, i Færoensia 1945, og hans allersidste arbejde er en lille afhandling om *Degnesang (»Kingotoner«) i Herning-Egnen i 1860'erne«* (i Festskrift til H. P. Hansen, Herning, 1949, 239—49). Den viser, hvorledes melodierne fra Kingos Graduale, den officielle kirkesangbog for første del af det 18. årh., omend i noget ændret form, er bevaret i degnesangen til op mod vor tid. Det er også på musikkens område, Grüner-Nielsen har sin nærmeste efterfølger i dr. phil. Nils Schiørring, der efter hans afgang er knyttet til Dansk Folkemindesamling som musikkyndig konsulent. Schiørrings disputats, *Det 16. og 17. Aarhundredes verdslige danske Visesang*, 1950, med undertitel »en efterforskning efter det anvendte melodistofs kår og veje«, er i virkeligheden først og fremmest en efterforskning efter selve dette melodistof, idet det møjsommeligt har måttet fremdrages fra mange forskellige, trykte og utrykte kilder.[1])

1) Sml. Arnholtz i Da. Studier, 1951, 1—29.

Til folkevisernes teksthistorie er Paul Christophersens *The Ballad of Sir Aldingar* (Oxford Univ. Press 1952) utvivlsomt det vigtigste bidrag fra disse år. Christophersen studerer forholdet mellem Danmarks gamle Folkeviser nr. 13 »Ravengaard og Memering« og Child nr. 59 »Sir Aldingar«, som allerede Svend Grundtvig i 1853 i sin udgave af Danmarks gamle Folkeviser (I 173—204) interesserede sig for og samlede et stort stof til. Når man sammenligner det med Christophersens, synes det næsten fyldestgørende. Men det er lykkedes Christophersen at bringe orden i det, der hos Grundtvig nærmest er kaos, og bringe det lys i sagen, som denne efterlyser, ved at vise, at begge viser er digtet over et langobardisk sagn fra det 7. årh., som — i vise- eller prosaform — dels har bredt sig over Flandern til England og derfra videre til Skotland og Norge, dels over Tyskland til Danmark, således at den skandinaviske vise er en kontamination af disse to former. Et mindre bidrag til forholdet mellem de engelske og de skandinaviske viser giver Aage Kabell i *Møens Morgendrømme* (i Festskrift til L. L. Hammerich, 1952, 166—71), som han med Ida Falbe-Hansen antager er af engelsk oprindelse.

For at fremme *eventyrforskningen* blev der i 1949, efter en plan af afd. professor C. W. von Sydow i Lund, forsøgsvis oprettet et *Dansk Institut for International Eventyrforskning* med Inger M. Boberg som leder og fil. lic. Laurits Bødker som videnskabelig assistent. Den yderst beskedne statsstøtte, som professor L. L. Hammerich, der med megen energi tog sagen op, efter mange og lange forhandlinger skaffede, gjordes imidlertid fra første færd afhængig af, at andre lande også ydede deres bidrag. Og da dette ikke opnåedes, blev den i 1952 trukket tilbage. I den forløbne tid har Bødker lagt et stort arbejde i en eventyrbibliografi, ordnet efter forfatter og land, delvis også efter typer. Desuden er der erhvervet forskellige samlinger af utrykte eventyr. Vi har således fået afskrifter af de norske eventyr og af von Sydows oversættelser af irske eventyr. Eventyrene i Varbergs museum er afskrevet, og de islandske eventyr er med understøttelse fra Dansk-islandsk Forbundsfond fotokopieret m. m. Stoffet findes nu i Dansk Folkemindesamling på Det kgl. Bibliotek. Bødker har endvidere arbejdet med de indiske eventyr og som et foreløbigt resultat udgivet en dansk oversættelse fra 1618 af en tysk *Buch der Beispiele*, der gennem forskellige mellemled kan følges tilbage til den indiske fortællingsamling Pañcatantra, med titlen *De gamle Vijses Exempler oc Hoffsprock af Christen Nielsen*, i Universitetsjubilæets danske Samfunds Skrifter, 1951—53. I indledningen gøres der omhyggeligt rede for Hertels og Edgertons teorier om Pañcatantras alder og historie, dog med det negative resultat, at ingen af dem har vundet almindelig anerkendelse blandt fagfolk, og for en lægmand er det, som Bødker siger, umuligt at tage standpunkt. I noterne, der repræsenterer et stort og flittigt arbejde, indskrænker Bødker sig derfor til at give en række henvisninger til parallelversioner af de

enkelte fortællinger og dertil hørende litteratur. En enkelt af dem, *Kvinden uden næse*, har Bødker allerede som elev hos von Sydow skrevet om, i dennes tidsskrift *Folkkultur*, 1945. En anden om *Helligbroderen og Krukken*, samme emne som H. C. Andersens digt om *Konen med Æggene*, har J. E. Tang Kristensen behandlet i *Den i Tankerne rige Mand eller Kone* (i Festskrift til H. P. Hansen, 270—78). Tang Kristensen, der har skrevet om *Danske Kistebreve* (i Sprog og Kultur X, 115—40, XVI, 65—95 og sammen med V. E. Clausen om *Et Billedtrykkeri i Hjørring for 100 Aar siden* (i Vendsysselske Aarbøger 1950, 381—404), har nemlig fundet et kistebrev fra ca. 1790, forestillende »Den i Tankerne rige Bonde«, der er på vej til marked med en kurv æg. Og da der i de fleste europæiske varianter af denne velkendte fortælling, der bl. a. er undersøgt af K. Nyrop, er tale om en mælkekrukke, kun i tysk tradition også om en kurv æg, mener Tang Kristensen, at stokken til kistebrevet sandsynligvis er skåret efter tysk forbillede. Samtidig protesterer han mod Nyrops resultat, der går ud på, at H. C. Andersen også skulle have haft et tysk forlæg. Tang Kristensen har nemlig opdaget, at hans fader har optegnet to danske varianter med æg, således at H. C. Andersen godt kan have hørt fortællingen som barn. — Det er dog kun småting.

Vi har ingen danske sidestykker til Anna-B. Rooths store svenske undersøgelse af *The Cinderella Cycle*, Lund 1951, hvis noget svævende resultat trods årelange, grundige forstudier dog ikke er særlig opmuntrende for andre eventyrforskere, eller til W. Liungmans mindre grundige, men uhyre statelige udgave af *Sveriges samtliga folksagor i ord och bild*, I—III, 1949—52. Derimod har vi i arkivar H. Ellekildes udgave af *Svend Grundtvigs danske Folkesagn 1838—83* (Danmarks Folkeminder nr. 53), 1944—48, en sagnudgave, der i hvert fald ikke giver nogen noget efter i grundighed. Grundtvig udgav jo en del af det stof, han indsamlede, i *Gamle danske Minder*, 1854—61. Men det er kun en brøkdel. Resten ligger i Dansk Folkemindesamlings arkiv, og det er de sagn deri, som ikke før har været trykt, eller som er trykt på vanskeligt tilgængelige steder eller i fejlagtig eller ufuldkommen form (især af E. T. Kristensen), som Ellekilde har sorteret fra og udgivet »rub og stub med, lige til det rent ubetydelige, ja ganske ufuldkomne«, som han selv siger. I indledningen er der gjort rede for Grundtvigs samlerarbejde — romantisk inddelt i en guldalder, en sølvalder og en jernalder, fortsat af de mere dagligdags betegnelser 1870—76 og 1877—83 —, og der er såvidt muligt givet nøjagtige oplysninger om tid og sted for hver enkelt optegnelse. Heller ikke hvad registre angår, mangler der noget: Der er tre stedregistre, tre personregistre med data, bl. a. hentet fra folketællingslisterne, og to indholdsregistre, d. v. s. et sagntyperegister og et alfabetisk ordnet sagregister. Da udgaven indenfor de fleste grupper — stedsagn og personsagn med underafdelinger —

er ordnet topografisk efter Dansk Folkemindesamlings klassiske, men ikke altid lige praktiske princip, er et sagntyperegister også yderst påkrævet; det følger E. T. Kristensens typer. Personregistrene er også nyttige, men man skal passe på ikke at lade sig narre af, at et navn ikke står, hvor man søger det; det findes måske i en af de andre afdelinger. Derimod er stedregistrene egentlig overflødige, i betragtning af den gennemførte topografiske ordning. Når man endelig vil give en samlet udgave af Svend Grundtvigs sagn, pillet ud af deres sammenhæng, er det desuden lidt kedeligt, at netop de bedste mangler, fordi de er tilstrækkeligt godt trykt i forvejen. Men udgiveren har vel ret i, at det ville have krævet for store midler. Selv den foreliggende »restudgave« er kun kommet i stand ved et klækkeligt tilskud fra statens beskæftigelsesudvalg. Nogen filologisk udgave er det naturligvis ikke. Der er brugt moderne retskrivning, d. v. s. fra før 1948, og uden videre foretaget forskellige smårettelser.

Af en anden art er G. Schüttes udgave af *Sønderjyske Rigssagn*, udg. for Sønderjydsk Maanedsskrift, 1948. Det er væsentlig genfortællinger af Danmarkshistoriske sagn, og Schütte går kronologisk frem, idet han først og fremmest følger Saxo, hvis sagn efter hans mening har levet på det sønderjyske folks læber, til Saxo optegnede dem. Efter Angul følger derfor Amled med forfædre og efterkommere endende med Uffe og hans familie. Schütte nøjes dog ikke med de gamle kilder. Han tager også nutidens folkesagn med, først og fremmest på grundlag af den angelske arbejdsmand Andr. Lorenzens optegnelser til Dansk Folkemindesamling 1930—46. Det er vist egentlig dem, der har givet Schütte ideen til udgaven. Lorenzens mål var nemlig ligesom Schüttes at samle så mange vidnesbyrd som muligt om danskheden i Mellem- og Sydslesvig. Og hvis man ser på det stof, han har optegnet, er det virkelig forbavsende, hvor afgjort det er danske konger og dronninger som Uffe, Thyra og Margrethe Sprænghest, Sorte Grethe, der dominerer, mens tysk-nationale skikkelser som Karl den Store og Frederik Barbarossa synes ukendte. Dog må man være opmærksom på, at det netop er disse sagn, det har været Lorenzen magtpåliggende at fremdrage.

Af *sagnundersøgelser* er der først forskellige småafhandlinger af Ellekilde, fortrinsvis om rent lokale sagn som f. eks. *Sagntypen den begravne Havmand* (i Festskrift til H. P. Hansen, 222—38). Den fortæller, hvorledes der blev sandflugt, da man engang begravede en havmand på Husby eller S. Nissum kirkegård i stedet for, som det ellers var skik, i klitterne ved stranden. Efter Ellekildes mening er sagnet digtet for at forklare, hvorfor man i gammel tid gjorde dette. Foruden fra Husby og S. Nissum kendes det kun fra Amrum, hvortil det måske kan være kommet med vestjyske høstfolk. Undersøgelsen er gjort med Ellekildes sædvanlige grundighed. Alle optegnelser er trykt in extenso, og der gi-

ves alle mulige biografiske oplysninger ikke alene om meddelerne, hvad der har sin store betydning, men også om andre, hvor man nok synes, det er lidt overflødigt. Det gælder f. eks., når vi om en »digterisk værdifuld«, men efter Ellekildes mening uoprindelig og således sagnhistorisk set ret betydningsløs optegnelse fra Husby 1854 får at vide, at den skyldes en landmåler Adolf F. H. Fleischer, der var født 12. juni 1816 og døde 18. oktober 1895, og som 1. december 1854 blev valgt til folketingsmand for Svendborg amts fjerde valgkreds og 21. december samme år blev medlem af styrelsen for Den danske forening, med henvisning til Erslews forfatterlexikon og Biografisk lexikon. Og så ender det endda med, at da Fleischer ikke synes at have haft nogen personlig tilknytning til Husby, må her være en anden hjemmelsmand fra dette sogn, og han er »desværre fuldstændig ukendt«. I tilknytning til dette sagn har Ellekilde givet en oversigt over *Ilanddrevne Strandlig og deres Behandling i Danmark og Sverige* (Fra det gamle Gilleleje, 1949, 53—78).

Knap så omstændelig er en lille undersøgelse af *Klejtrup Volde i Egnens Sagnoverlevering* (Fra Viborg Amt, 1950, 116—39). Ligesom i en tidligere afhandling (Historisk Samfund for Aarhus Stifts Aarbog, 1940) afviser Ellekilde også her teorien om, at Klejtrup borg skulle være Niels Ebbesens hjemsted. Ligeledes afvises en tradition om, at folkevisen om *Palle Tygesen i Kvindegilde* (Danmarks gl. Folkeviser nr. 335), hvoraf den ældste kendte form i Kr. S. Testrups Rinds Herreds krønike er knyttet til Klejtrup, historisk set skulle have noget dermed at gøre. I modsætning til Ernst v. d. Recke, der holder på, at den må være digtet i Östergötland, hævder Ellekilde, at den nørrejyske form »ved sin sluttede og karakterfulde, krystalklare handling« må stå den middelalderlige grundform ganske anderledes nær. På grund af omkvædet henfører Ellekilde snarest visen til Fyn.

Ligeledes har Ellekilde fremlagt *Herregaarden Lindenborgs Sagnhistorie* (Fra Himmerland og Kjær Herred, 1950, 262—303) med vægten lagt på at rense Sophia Amalia Lindenov, som folketraditionen, der bl. a. er benyttet af Blicher i *Kærlighed i Vildmosen*, opfatter som et rent uhyre, for anklagen for at have myrdet sin mand, Claus Daae. Også her er bevisførelsen, trods en grundig gennemgang og undertiden gentagen fremlæggelse af alle sagens akter, både sagn, breve, kirkebøger og andet, såre subjektiv. Ellekilde kalder da også selv sin undersøgelse en »instinktiv æresoprejsning« for en kvinde, som »så sandt ikke var noget dydsmønster eller kvindeideal«, men som han personligt sætter langt højere end hendes utro ægtemand, som »ganske sikkert med rette faldt på sine onde gerninger«, og hans søster, som Ellekilde mener, at han levede i blodskam med, og hvis rethaveriskhed han er meget opbragt over: »hun skulle hellere have appelleret til sin svigerindes retsind og ikke tirret hende til rethaveri på sin side«.

Efter Ellekildes forbillede har H. Lausten-Thomsen, sammen med historikeren A. C. Christensen, i *En Sagnkreds fra Arrild Sogn* (i Sønderjydsk Maanedsskrift 1950, 172—80) gjort et forsigtigt forsøg på at finde den historiske baggrund for sagnene om Søndervold og Ørnsholm, der skal være afbrændt under en slægtsfejde. Skepsis præger Georg Galsters lille undersøgelse af *Sagnet om Lærderpenge* (Fortid og Nutid XVI, 35—58). Han kommer til det resultat, at de fleste af disse sagn netop kun er *sagn*.

Disse undersøgelser holder sig alle til små emner og giver ikke lejlighed til større digressioner. Belært af ældre forskeres mangfoldige synder er fagfolk efterhånden blevet for forsigtige til at indlade sig på større, sammenlignende undersøgelser. Det gælder også i vore nabolande. Når Brynjulf Alver tager sagnet om *Dauinggudstenesta* op til behandling (Arv, 1950, 145—65), indskrænker han sig til at behandle de norske former, skønt der er tale om et vidt udbredt europæisk sagn. Og når H. E. Hauge vælger sagnet om *Den sterke hustrun* (Arv, 1946, 1—34) til genstand for en undersøgelse, er det sikkert, fordi det er et sagn, der kun kendes fra Skandinavien, og som der derfor skulle være mulighed for at komme til bunds i. Det er nu ikke, fordi han er kommet til bunds. Som mange moderne folkemindeforskere opererer han nemlig udelukkende med de nutidsoptegnelser, der er registreret i de forskellige arkiver, og som i reglen ikke går længere tilbage end til det 19. årh. Når man kender de islandske fornaldarsagaer, er man imidlertid ikke i tvivl om, at den skandinaviske, specielt jysk-norske folketradition om jættehustruen er en udløber af disse sagaers stereotype beretninger om deres heltes elskovsforbindelse med jættekvinder.

En så vidtskuende forsker som Ad. Stender-Petersen er derimod ikke bange for at benytte sin indsigt i Østeuropas litteratur til at undersøge et sagn eller en anekdote om, hvorledes en næsten udsultet by eller borg får fjenden til at opgive belejringen ved en list, der går ud på at lade, som om den har fuldt op af levnedsmidler, *Quemadmodum efficiatur, ut abundare uideantur, quae deerunt* (i Festskrift til Hammerich, 230—41). Han følger dets vej fra græsk litteratur til Nestors oldrussiske krønike, hvortil det formodentlig er kommet over Byzans, måske bragt med af varægerne. Til gengæld synes Stender-Petersen ikke at kende den danske form, hvor man overtrækker den eneste ko, man har tilbage, med de slagtede køers forskelligtfarvede huder, så det ser ud, som man stadig har adskillige tilbage. Ligeledes har J. O. Kock i *Sagnet om Dannebrog* (i Danske Studier, 1951, 34—48) benyttet sit indgående kendskab til romansk middelalderlitteratur til at undersøge en teori, udkastet af pastor L. P. Fabricius, om hvilken forbindelse der kan være mellem det danske sagn om den himmelfaldne fane og et portugisisk jærtegn, der skal være set under en kamp med maurerne i 1217. Kock viser, at dette jærtegn ikke er noget enestående, men at der findes en

række spanske og portugisiske legender om korstegn og -bannere, der er set på himlen og har slået fjenden med skræk. De tilhører for størstedelen første halvdel af det 13. årh., en tid der var kritisk for korstogsbevægelsen, hvorfor særlig cistercienserne gjorde et stort propagandaarbejde for at holde liv i den. Der udkastes derfor den teori, at det er en cistercienser, nemlig Estlands daværende biskop Theoderik, der står bagved det himmelfaldne Dannebrog, og at der altså er en historisk baggrund for dette sagn. Jeg må også indrømme, at jeg selv i *Sagnet om Harald Hildetands Fødsel* (i Festskrift til H. P. Hansen, 208—12) og *Des Knaben Wunderhorn-Oldenburgerhornet* (i Festskrift til Hammerich, 53—61) har dristet mig til at inddrage det udenlandske parallelstof i mine undersøgelser. Den første er fremgået af mit arbejde med Saxos sagnstof. Den anden er mere vidtrækkende, både stofligt og teoretisk, idet jeg har forsøgt at sandsynliggøre, at det meget udbredte germanske sagn om Oldenborgerhornet, der også fortælles om Lyngby horn og pibe i Skåne og en række andre klenodier, i Danmark især om alterbægere, der skal være taget fra de underjordiske, går tilbage til keltisk tradition. Denne har jo bl. a. gennem Artus-romanerne fået stor betydning for den europæiske folkedigtning. Den ældste, utvivlsomme form af sagnet findes i William of Newburgh's Historia Rerum Anglicarum fra slutningen af det 12. årh. I *Lussegubben* (Danske Studier 1951, 64—70) har jeg ment at kunne påvise spor af en Lusse-Lucifer-Lucia-dyrkelse i den Lus(s)e-konge, der nævnes i Lejrekrøniken og Dansk Kongetal (Danmarks gamle Folkeviser nr. 115).

Efter den udlægning, som Axel Olrik og Ellekilde giver begrebet *Nordens Gudeverden*, må en oversigt som den foreliggende også medtage det store værk af dette navn, som Olrik i sin tid planlagde og skrev indledningen til, og som Ellekilde i 1926 begyndte udgivelsen af og i 1951 bragte til en foreløbig afslutning med første bind. På grund af sin størrelse — det fylder 1184 sider — er dette dog delt i to dele. Bortset fra de første 147 sider om forskningens historie og de arkæologiske vidnesbyrd samt om, hvad man kan slutte af nordiske lån i finsk og lappisk — alt dette skrevet af Olrik og i hvert fald for arkæologiens vedkommende meget forældet —, bygger »Nordens Gudeverden« nemlig, selvom det sparsomme oldnordiske og islandske stof naturligvis også benyttes, næsten udelukkende på senere optegnede folkeminder. Hovedafsnittet (III) bærer derfor titlen »gammel dyrkelse i folkeminde«. Og en af grundene til, at det i den grad har trukket i langdrag med arbejdet, er at dette stof ved det fortsatte optegnelsesarbejde stadig forøges. Den tanke, at det for en stor del er ældgamle, religiøse forestillinger, der går igen i vore folkeminder, således at man kan bruge dem til at forklare hine med, og omvendt, var moderne i Grimms og hans efterfølgeres tid og fulgtes endnu af Olrik. Men senere er den blevet mere og mere anfægtet, bl. a. af Jan de Vries. Og den svenske religionshisto-

riker Thede Palm afviser i *Trädkult, Studier i germansk religionshistoria* (Skrift. utg. av Vetenskaps-Soc. i Lund, 1948) bl. a. af den grund det meste af den træ- og vegetationsdyrkelse, der spiller så stor en rolle i »Nordens Gudeverden«.[2]) Men hvordan dette nu end forholder sig, så har vi i hvert fald i »Nordens Gudeverden« fået en så indgående fremstilling af nordisk folketro, -sagn og -skikke, at man næppe leder forgæves efter nogen folkelig forestilling, som blot med nogen ret har kunnet anbringes deri. Stoffet deles i tre hovedgrupper: hjemmets vætter, bygdens helligdomme og den hellige tid. Under hjemmets vætter behandles dyrkelsen af hellige billeder, sten, træer, høje, fjælde, vandløb, arneilden, stuens vætter, hjemmets dyr og nissen. Under bygdens helligdomme igen sten, træer, vandløb, høje og bjerge og desuden kilder, lunde, søer, stendynger, enge, græsgange og agre samt helligsteder, vier og hove. I tredje afsnit, der optager over halvdelen af hele værket, behandles årsfesterne. Som det fremgår af denne disposition, opfatter Ellekilde nordboernes ældste religion som en naturdyrkelse. Den dødedyrkelse, som stenalderens dysser bærer vidnesbyrd om, er efter hans mening først indkommet med dyssefolket og er senere atter fortrængt af den gamle naturdyrkelse, så grundigt at endog gravhøjenes dødningevæsener efterhånden opfattes som naturvætter. I samklang med naturdyrkelsen betones dyrkelsen af jorden og dens frugtbarhed. Julen er f. eks. hverken, som hævdet af forskellige forskere, en dødefest eller en solfest, men en frugtbarhedsfest, den højtidsfulde afslutning på det gamle høstårs arbejde og udbytte. Ellekilde lader hånt om von Sydows og Albert Eskeröds golde teorier om julebukken og glosoen og andre formodede frugtbarhedsdæmoner som »skräckföreställningar« og »varningsfikter«, og om, at høstskikke, hvor man kappes om at binde eller slippe for at binde det sidste neg, skulle være spøg eller blot fremkommet som følge af en arbejdsteknik[3]) i stedet for minder om religiøs kult. Han tager heller ikke hensyn til det store stof, W. Liungman har samlet for at sandsynliggøre, at mange af vore festskikke, bl. a. ved høsten, er indvandret syd- og sydøstfra.[4]) Ellekilde er i det hele taget ikke bange for at have sine egne meninger. Som elev af Olrik har han lært, at man skal gå direkte til stoffet, udenom alle mellemmænd, se med egne øjne og dømme selv. Og det har han gennemført, så godt han kunne. I et arbejde som det foreliggende ville det dog nok i flere

[2]) Sml. Maj Fossenius: *Majgren, majträd, majstång*, Lund 1951 (anmeldt i Fortid og Nutid, XVIII 450).

[3]) Sml. von Sydow: Selected Papers, ed. L. Bødker, 1948, 94 og 146 ff. (anmeldt i Fortid og Nutid, XVIII, 338); Albert Eskeröd: Årets äring, 1946, samt om Julhalmen och fruktbarhetsteorierna, i Rig 1947; H. Celander: Grävso och gloso, i Arv, 1952, 42—76.

[4]) *Traditionswanderungen Euphrat-Rhein* og *Rhein-Jenissei* samt *Der Kampf zwischen Sommer und Winter*, i FFC, 118—19 og 129—31, 1937—38 og 1941—45.

tilfælde have været klogt at tage lidt mere hensyn til, hvad filologer og religionshistorikere med mere vidsyn mener, end blot at stole på sig selv. Det gælder f. eks. ved den meget farlige benyttelse af kultiske stednavne, som i forhold til de mange usikkerhedsmomenter spiller en alt for stor rolle.[5]) I det hele taget er materialet jo usikkert, i hvert fald som grundlag for den bygning, der her skal rejses på det, og hvortil man stadig må tage hypoteser til hjælp. Det er også dristigt af en ikkefilolog at tyde Snorres hökunótt, om midvinternatten, som »hagens nat«, fordi den er lige så let kendelig som hagen i det menneskelige ansigt. Efter Ellekildes mening er det nemlig den nat, da nytårsnyet tændes, idet både jule-, forårs-, midsommer- og høstblot skal være fejret i nyet, med tre månemåneders mellemrum; Ellekilde går ud fra, at nordboerne oprindelig har haft et bundent måneår. Udfra sin egen samføling med de gamle nordboeres indstilling overfor frugtbarheden som det bærende princip i livet og kvinden som frugtbarhedens symbol opstiller han til sidst som hovedresultat af sit arbejde en teori — som han dog selv (315, 556) betegner »som et tankespind, måske blot et hjernespind« — om, at den ældste nordiske religion, fra køkkenmøddingtid, har været en kvindedyrkelse, der først har gældt husets undervætter og siden hjemmets og bygdens andre guddomme. Den er »det skjulte hjerteblad i det af jorden opskydende, mod himlen stræbende ættetræ, Nordens gudeverden«. Først senere, da mændene overtog agerbrug og kvægavl, erstattedes de kvindelige undervætter af mandlige tomter, ligesom modervældet afløstes af et høvdingevælde. På den måde søger Ellekilde at forklare det faktiske forhold, at (frugtbarheds-)gudinder har overvægten i de ældste fund til henimod broncealderen, da de synes at være afløst af (indoeuropæernes) mandlige, himmelske guddomme, som vi kender dem fra helleristningerne og eddamytologien. Og om dem er det først og fremmest, det følgende bind af »Nordens Gudeverden« skal handle.

Noget sidestykke til den norske læge I. Reichborn-Kjenneruds store værk om *Vår gamle trolldomsmedisin*, hvoraf femte og sidste bind udsendtes i 1948, året før forfatterens død, har vi desværre ikke i Danmark. Vi må trøste os med, at denne bog dækker størstedelen af det nordiske stof. H. P. Hansen, der tidligere har skrevet om *Kloge Folk*, 1925 og 1943, og *Primitiv Folkemedicin* (Sprog- og Kultur, XIV, 121—48) har fortsat med en lille artikel om *Transplantation* (smst. XVIII, 1—34), hvor han bl. a. hævder, at der i de mange tilfælde, hvor syge har efterladt pjalter eller andet efter at være helbredt ved at krybe gennem et hultræ eller ved en helligkilde, er tale om en simpel overførelse af sygdommen til træet eller kilden, ikke om et offer. Han lig-

[5]) Sml. S. K. Amtoft: *Nordiske Gudeskikkelser i bebyggelseshistorisk Belysning*, 1948 (anm. i Fortid og Nutid, XVII, 263—64).

ger her på linje med Thede Palm. I *Mosefund-Offerfund* (smst. XV, 44—65 og XVII, 1—10) polemiserer han endvidere mod enhver opfattelse af mosefund som henlagte ofre. Men her går han lidt for langt i sin realistiske tankegang. En række mosefund kan ikke forklares på anden måde. Man sammenligne f. eks. E. Albrectsens protest (smst. XVII, 11—25) og Sv. Aage Bays *Da Mosen var helligt Sted*, 1952 (spec. f. ex. 74 ff., 99, 129 ff.). Efter dette undrer det, at H. P. Hansen ikke støtter A. Sandklefs teori, i *Singing Flails* (F. F. Communications 1949), at hestehoveder, der er fundet nedgravet under gulvet særlig i loer, kun skulle tjene til at give tærskningen bedre klang og takt (se Sprog og Kultur, XVIII, 93—97). Om *Folkelig Lægekunst ved Kalø Vig* har Aage Sørensen skrevet en lille artikel i Randers Amts historiske Aarbog, 1946, 56—74, væsentligt efter egne optegnelser. Endvidere har han skrevet om *En Trolddomssag* i Nørhald herred 1664 (smst. 1950, 40—46). Også andre har fremdraget arkivalier om hekseprocesser, mest fra det 17. årh. A. Kaae om *Fire Troldkvinder fra Bølling og Hing Herreder* (Hardsyssels Aarbog, 1952, 16—40), E. A. Bjørk om *En Trolddomsproces fra det 19. Aarhundrede*, i Helsingør 1810—11 (Jydske Samlinger, Ny Rk., I, 176—81) og C. Klitgaard i Festskrift til H. P. Hansen, 1949, 86—96 og Vendsysselske Aarbøger, 1952, 304. Mere udførligt gør A. Bæksted i sin udgave af Johan Brunsmands *Køge Huskors* (i Danmarks Folkeminder nr. 62, 1953) rede for forudsætningerne i tid og sted for den uhyggelige proces, der fulgte i Køge Huskors' spor.

Til *Livets Højtider*, i Nordisk Kultur, bd. XX, udg. af K. Rob. V. Wikman, Åbo, (anm. i Fortid og Nutid, XVIII, 339), er der ingen danske bidrag. Derimod er årsfesterne som sagt udførligt behandlet i »Nordens Gudeverden«, dog med undtagelse af fastelavnen, som har for lidt forbindelse med hedenskabet, til at der har kunnet findes plads til den. De fleste fastelavnsskikke er, som bl. a. Liungman har vist, kommet til os sydfra. Det gælder også en slags turnering til søs, som er blevet praktiseret i en række danske søkøbstæder, og som er undersøgt i Henning Henningsens *Dystløb i danske Søkøbstæder og i Udlandet*, 1949 (Danmarks Folkeminder nr. 57). Henningsen har ikke skyet noget middel eller nogen anstrengelse for at samle stof til at supplere de sparsomme optegnelser til Dansk Folkemindesamling, som udgør grundlaget, og som efter de bedste forbilleder, selv hvor det drejer sig om ganske moderne beskrivelser og avisreferater, er aftrykt i deres fulde udstrækning. Også de mange billeder er væsentligt moderne, amatørfotografier og postkort. Det har imidlertid været nødvendigt at tage alting med, hvis der overhovedet skulle komme en bog ud af det. Men selvom hovedresultatet omtrent er, hvad man vidste i forvejen: at skikken må være indført fra Holland eller Nordtyskland i det 16. eller 17. årh. og sandsynligvis oprindeligt er en hofforlystelse i lighed med ridderturneringerne, har vi dog med Henningsens bog fået et bedre overblik over den. En anden

fastelavnsskik, »at stikke til stråmanden«, der også går tilbage til en hofforlystelse, har Henningsen behandlet i *Stråmand, Roland og Quintan* (Danske Studier, 1949—50, 1—36). Nok så interessant er fastelavnsskikken med fiskerbådeoptog, som Henningsen behandler i *Bådeoptog* (i Danmarks Folkeminder nr. 62, 1953), efter at han i *Kirkeskibe og Kirkeskibsfester*, 1950 (i Handels- og Søfartsmuseets Søhistoriske Skrifter III) har gjort rede for en anden art bådeoptog og samlet stof om 871 danske kirkeskibe.

Aug. F. Schmidt har i en af sine talrige artikler samlet det foreliggende stof om Helligtrekongersangere i Danmark (i Arv, 1948, 50—128). Det meste har han som sædvanligt fra Dansk Folkemindesamlings arkiv. Sammenlignet med det svenske stof, som i H. Celanders *Stjärngossarna*, udg. Nordiska Museet 1950, har fået en mønsterværdig behandling, er det dog kun tyndt. Schmidts *Leksikon over Landsbyens Gilder, Festskikke og Fester*, 1950, (anm. i Fortid og Nutid XVIII, 314) må vel betragtes som slutresultatet af forfatterens mangeårige arbejde med danske smågilder. *Nogle Arbejdsgilder i den gamle Landsby*, 1938, *Landsbygilder*, 1940, *Gilder i Landsbyen*, 1942, *Fiskerlav og Fiskergilder*, 1945. I *Møddinger og Gødskning*, 1939, *Oldermand og Bystævne*, 1945 (også i Sprog og Kultur, 1944—47), og *Moser og Tørv*, 1948, (anm. i Fortid og Nutid XVIII, 73) spiller møddinggilder, oldermands-, vide-, regnskabs-, bylavs- og tørvegilder en stor rolle. Leksikonnet omfatter ikke mindre end 274 gilder, alfabetisk opstillet. Men så er alt rigtignok også taget med: dilettantforestillinger, dyrskuer, folkefester, jubilæums- og konfirmationsfester, kanefarter, kaffeballer, krigs- og medaljegilder, madgilder, markedsfester, sammenskudsgilder, sessionsgilder, skovballer, -gilder og -ture, sognegilder, storvask, velkomstgilder, veteranfester, æblekage- og æbleskivegilder og ølgilder (5 forskellige), for blot at nævne nogle af stikordene. Et særligt mærkeligt gilde er havregrød; men skønt det nævnes to gange (57 og 113), må det være fejl for harvegrød!

Tager vi *folkelivet* i almindelighed, så er litteraturen, selvom vi holder os til de skildringer, der skulle være autentiske, jo langt større, omend naturligvis langtfra altid af samme værdi. For dem, der er udgivet i foreningen Danmarks Folkeminders skrifter, skulle der være en vis garanti bare i det, at de er antaget til udgivelse. Fra de sidste år finder vi her A. J. Gejlagers skildring af egnen *Nord for Horsens Fjord*, 1946, Anna Pedersens *I Saatid og Høst*, 1950, der fortsætter forfatterindens bog om kvindearbejdet i Stevns og Bjeverskov herreder, *Fra Bondestue og Stegers*, 1944, begge udg. af universitetslektor Poul Andersen, samt vestjyden Jens Sandholms optegnelser om hans liv som *Bonde og Handelsmand*, udg. af hans søn Markus Bjerre og H. P. Hansen i Herning (anm. i Fortid og Nutid XVIII, 72). H. P. Hansen har endvidere samlet et udvalg af de små levende biografier af midtjyske almuefolk, som

han i tidens løb har skrevet til Herning-aviserne, til et nyt (tredje) bind af *De gamle fortalte*, 1950. H. P. Hansen interesserer sig dog ikke mindst for de mindre almindelige. I *An Wät's Saga*, 1946, skildrer han således med meget lune og forståelse en herningsk original fra vor tid, hvis fortrolighed det lykkedes ham at erhverve. Ligeledes stod han på en helt venskabelig fod med »Danmarks sidste kjæltring« Kjælle Casper (1833—1923), hvis selvbiografi Goldschmidt har benyttet i *En Hederejse*, 1867, og som H. P. Hansen giver en levnedsskildring af i *Jyske Skøjere og Rakkere*, 1952. Heri findes også en række konkrete skildringer af rakkere og rakkerfamilier i Rind, Kvembjerg og Dejbjerg, deriblandt af den »professor«, som Blicher fortæller om i *Kjeltringliv*, 1829. Foruden mundtlige traditioner har H. P. Hansen benyttet kirkebøger og arkivalier, og han konkluderer, ligesom i sin første større bog fra 1921—22, *Natmændsfolk og Kjæltringer*, at de såkaldte tatere i reglen var af ganske hjemlig oprindelse, blot folk der af en eller anden grund var sat udenfor loven. Det fremmedartede præg, som gerne betones af digterne, har ingen realitet bag sig.

En sydvestjysk parallel til H. P. Hansens midtjyske småfolksskæbner har vi i Salomon J. Frifelts og Tobiassen Kragelunds letlæste småbøger, der i de sidste år er fortsat med *Sognets Veteraner*, 1946, d. v. s. både krigsveteraner og arbejdsveteraner som landsbyskomageren, træskomanden og tærskeren, *Højt paa Straa i det gamle Sogn*, 1947, om tækkemænd og skorstensfejere, *Nabo til Kræn Vester*, 1948, om fiskere og skippere ved Hjertingbugten og deromkring, og *Jyder vesterfra er mange Slags*, 1949, (anm. i Fortid og Nutid, XVIII, 322). Samarbejdet er delt således, at Frifelt tager sig af menneskeskildringen, mens Kragelund giver de mere nøgterne beskrivelser af arbejdet. Også en samling lollandske almuebiografier af Georg Wiingaard, oprindelig skrevet til Lollands Tidende, er udgivet i 1953 med titlen *Dem fra Lolland*. I denne forbindelse kan man desuden nævne P. Skautrups fine lille studie i vestjysk *Bondesind*, 1950. Omend disse forfattere selv er født i den landsdel, hvis folkeliv og folkekarakter de giver udtryk for, får vi dog et mere intimt billede i de tilfælde, hvor forfatteren skildrer sit eget liv, sådan som det er tilfældet med himmerlændingen Marinus Langelands *Ad sandede Veje, en gammel Hedebondes Liv og Minder*, 1950 (anm. i Fortid og Nutid, XVIII 322). Langeland er en af den jyske husmandsbevægelses pionerer, og hans bog giver et godt indtryk af den sociale baggrund for denne bevægelse. Derimod har den ikke noget videre om husmandsbevægelsen selv, idet langt den største del handler om forfatterens barndom og ungdom. Dette gælder også Andr. Sørensens varmtfølte bog om det gamle Fanø, *Ved det yderste Hav*, 1953. Sørensen tilhører selv en fremtrædende Fanø-slægt. I den mængde erindringsbøger, der efterhånden udgives, står bøger som disse i virkeligheden ret ene, fordi de fleste er skrevet af byboere og folk uden for-

bindelse med folkekulturen. Og når det endelig er en almuesmand, der har grebet pennen, lægges vægten hellere på den udvikling eller den bevægelse (husmands-, andels-, højskole-, missionsbevægelse o. s. v.), der har ført ham frem, end på den kultur, han har levet sig ud af. Det gælder selv til en vis grad en bog som Severin Hansens *Fra Træskoen til Rigsdagen, En Fiskers Erindringer,* 1952, selvom den også giver et godt billede af det fisker- og sømandsliv, som forfatteren har førstehåndskendskab til. Arbejdet med at give den danske fisker bedre kår interesserer ham dog nok så meget, og det kan man naturligvis ikke fortænke ham i. Denne bog er udgivet af Nationalmuseets 3. Afdeling i en ny serie, *Livet i Danmark 1850—1950,* der redigeres af David Yde Andersen som leder af de *industri- og arbejderundersøgelser,* til hvilke initiativet blev taget i 1951. Mens interessen for folkets kultur ellers mest har koncentreret sig om bonden og livet på landet som den mest konservative del af befolkningen, er man her begyndt at samle levnedsskildringer til belysning af industri- og arbejderklassens levekår i Danmark, så langt man kan nå tilbage i tiden ved mundtlig tradition. Ved nytårstid 1952 kom først en lille beretning, optaget på stålbånd, af skorstensfejermester Carl Wendel om *Skorstensfejeren* og hans fag. Og i løbet af 1952 fulgte et udvalg af de ca. 1000 skildringer, der da var indkommet, samlende sig om *Smeden, Kulturbilleder fra Tiden omkring Aarhundredskiftet,* samt Severin Hansens erindringsbog. Smedebogen indledes med en skildring af minister Johs. Kjærbøl om forholdene og udviklingen hos Burmeister & Wain efter midten af forrige århundrede. Men ellers er det forskellige smede, der fortæller om deres liv og levned og derved giver et godt billede både af den sociale og den faglige udvikling fra slutningen af det 19. årh. Serien er i 1953 fortsat med en *Vandrebog for Tømrersvend Ove Ovesen.*

I de mange *sogne- og byhistorier og -beskrivelser,* der efterhånden udarbejdes af lokalhistorikere landet over, finder vi vel rundt omkring bidrag til belysning af den stedlige folkekultur, men langtfra så meget som ønskeligt, idet vægten i reglen er lagt andre steder, på landbrugs-, skole-, præste- og anden personalhistorie o. s. v., alt efter forfatterens forskellige indstilling. I en så udførlig og samvittighedsfuld bog som Knud M. Hoves om *Hvejsel Sogn, 1949* (anm. i Fortid og Nutid, XVIII, 218), der fortrinsvis bygger på arkivalier, er der således kun den smule, man kan læse ud af de aftrykte matrikler, aftægtskontrakter og lign. I Alfred Kaaes *Laasby Sogn gennem Tiderne,* 1949 (anm. i Fortid og Nutid, XVIII, 94—95), er dog en del folkemindestof i et kapitel om »den gamle landsby« — Kaae er født i Laasby —, og i Marius Hansens *Hornstrup Sogn,* 1949 (smst. 218), er der lidt om festskikke. Bedst i den henseende er Rasmus Mortensens *Balle Sogn,* 1946, der ikke gør meget ud af arkivalierne, men har adskillige folketraditioner om hellige kilder, kloge folk, sagn, tro og spillemænd og om lokale specialiteter

som træsko-, hjul- og slagelmageri, teglbrænding og fiskedamme. Den falsterske gårdejer Ole Rasmussens ret usystematiske optegnelser til *Nørre Ørsløv Bys Historie*, 1946 (anm. i Fortid og Nutid, XVII, 238—39), bygger ganske vist for den sidste tredjedels vedkommende på forfatterens og hans slægts traditioner fra det 19. årh., men giver egentlig ikke meget af værdi. Noget andet er det, når en fagmand som Axel Steensberg, i *Kulturbilleder fra en vestjysk Hedegaard* (i Fortid og Nutid, XVII, 155—98), især på grundlag af sin farbroders fortælling rekonstruerer sin fødegårds indretning og livet der i forrige århundrede. Andre *faglige enkeltsider*[6]) har Kragelund samlet stof til, nemlig foruden i de førnævnte småbøger sammen med Frifelt i en række artikler fra Hunderup-Vilslev-egnen om *Gamle Fiskeriredskaber* og *Kalkdekorationer* (Fra Ribe Amt, 1946, 403—09 og 474—86), *Østersfiskeri* og *Mudderskøjter* (smst. 1947, 644—48 og 648—49), *De nyttige Sten og et Par af deres Mestre*, om stenhuggere og brolægning (smst. 1949, 183—203), *Vildtfangst med Krog og Snare* (smst. 1950, 361—73), *Den gamle Smed* (smst. 1951, 130—36), *Fuglefangst med Net* (smst. 1953, 229—38), *Brøndgravning i Sydvestjylland* (Festskrift til H. P. Hansen, 97—107) og *Rug-Mel-Bagning* (Sprog og Kultur, 1949, 33—60). Om det sidste emne har Åke Campbell i Uppsala nylig udsendt en stor monografi, *Det svenska brödet*, 1950, som på grundlag af et stort nutidsstof, indsamlet i Sverige gennem Landsmålsarkivet i Uppsala 1928—44 og af Campbell selv på rejser rundt om i Europa, giver en historisk og sammenlignende redegørelse for udviklingen. Det er den slags værker indenfor den materielle kulturs område, som der ikke findes mange af, fordi alene det at samle stoffet næsten tager sin mand, og der desuden kræves mange års intensive studier. H. P. Hansens *Spind og Bind*, 1947 (anm. i Fortid og Nutid, XVIII, 70), om Herningegnens bindeindustri, bindehosens og bindestuens historie, er jo langt mere lokalt begrænset, men for så vidt ret udtømmende. Dens saglighed suppleres og krydres af en række hosekræmmerbiografier. Ellers bygger vist alt, hvad der findes af lignende arbejder fra de senere år, på et så tilfældigt og utilstrækkeligt grundlag, at der kun kan blive tale om ganske populære værker. Det gælder f. eks. Niels P. Bjerregaards småbøger om *Kaffe*, 1943, *Te*, 1946, og Af *Øllets Historie*, 1951; de prætenderer dog heller ikke noget. I *Tempora mutantur*, 1950, har Bjerregaard derimod lidt originalt stof om kostskikke i Ommersyssel. Det gælder endvidere en række bøger, der er udsendt i anledning af forskellige forretningsjubilæer og bekostet af disse, såsom Victor Hermansens og Peter Holms *Østjydsk Øl*, 1948, Hans Lassens *Renlighed i Klunketiden*, P. Broby-

6) Det meste af dette hører vel nok så meget under andre afsnit, kunsthistorie og håndværk som under almueliv og folkeminder. Men det er ikke altid til at skelne, hvor det gælder den materielle kultur og det dertil knyttede arbejde. Jeg giver i al fald her en antydning.

Johansens *Omrids af Modens Historie set fra et københavnsk Modehus 1847—1947*, 1948 (anm. i Fortid og Nutid XVIII, 69 og 319; XVII, 228—31), Mogens Lorentzens *Af Korsettets og dets Datter Busteholderens Historie*, 1950, og Lis Jacobsens *Silkebogen*, 1949; den sidste består væsentligt i citater. Ellen Andersen er ikke nået længere end til at give en række beskrivelser af *Folkedragten i Thisted Amt* (Landet mod Nordvest, 1946, 232 ff.), *Ringkøbing Amt* (Festskrift til H. P. Hansen, 3—11) og *Ribe Amt* (Fra Ribe Amt, 1950, 399—420) samt mere specielt af *Brudens Hovedtøj* (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1950, 163—68). Hendes bog om *Folkedragter i Danmark*, 1952, er vel for en stor del beregnet på turister. Også Axel Steensbergs *Danske Bondemøbler*, 1949 (anm. i Fortid og Nutid, XVIII, 213), er en smuk og gedigen billedbog, men samtidig en instruktiv vejledning for museumsfolk. Den suppleres af en artikel om *En Brudebænk fra Aggersborg Kirke* (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1950, 158—62).

Til slut vil jeg gerne nævne min egen bog om *Folkemindeforskningens Historie i Mellem- og Nordeuropa*, udg. i Danmarks Folkeminders skrifter 1951—53, der kom som selvstændig bog 1953.

Otto Andrup

1883—1953

Ved Otto Andrups død den 24. august 1953 mistede dansk museumsvæsen en markant og særpræget skikkelse, en mand hvis frodige virketrang og ualmindelige arbejdskraft har efterladt sig adskillige spor i dansk kulturliv.

Kort efter at være blevet magister i sammenlignende litteraturhistorie knyttedes Andrup i 1910 til Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Det viste sig at være netop stedet, hvor hans mange evner kunne komme til rig udfoldelse. I de mere end 40 år, han kom til at virke her — fra 1927 som museets leder — voksede han på en mærkelig intim måde sammen med den gamle mindeborg, som han selv yndede at kalde slottet — og Frederiksborg voksede med ham.

Andrup var en sjældent alsidig museumsmand. Allerede som ung student havde hans udprægede personalhistoriske og kulturhistoriske interesser ført ham ind på studiet af portrætter. Dette forholdsvis uopdyrkede forskningsområde tiltalte i høj grad hans sans for såvel historie som kunst. I biblioteker og arkiver fremdrog han, hvad der var at finde om gamle portrætter — i booptegnelser, auktionskataloger og hofregnskaber; ved gennemgang af museer og privatsamlinger — navnlig herregårde — samt på udstillinger skaffede han sig dertil et grundigt overblik over den forhåndenværende danske portrætbestand. Hans sporsans og associationsevne, hans fantastiske hukommelse og intuitive blik for mennesker gjorde ham efterhånden til en uforlignelig *portrætkender*, hvis ry nåede langt udenfor landets grænser. Ansporet af sin kritiske begavelse søgte han tillige at lægge en fastere grund under portrætforskningen, navnlig ved at kræve metode og system bragt i anvendelse ved portrætundersøgelser og portrætbeskrivelser. Hans pionerindsats på disse områder vandt anerkendelse ikke blot herhjemme, men også i det internationale ikonografiske komitéarbejde. Et indtryk af Andrups virke som portrætforsker får man bedst ved at stifte bekendtskab med hans *Fortegnelser over Malerier (o: Portraitsamlinger) paa Gaunø (1917), Vemmetofte (1918) og Gisselfeld (1918)*, eller med hans beskrivende *Katalog over de udstillede Portraiter og Genstande på Frederiksborg* (1919, 2. udgave 1943) og vel især med hans eksemplariske *Katalog over et Udvalg af Frederiksborg Museets Erhvervelser 1913—1925* (1925). Hans omfattende viden blev iøvrigt mest nedlagt i et flittigt medarbejderskab ved større leksikon-udgivelser, som *Dansk biografisk Leksikon* — hvor de korte oversigter over portrætmateriale efter de enkelte biografier for langt størsteparten skyldes ham — og den nye udgave af *Weilbachs Kunstnerleksikon*, hvor han skrev mange af de vægtigste kunstnerbiografier.

Museumsdirektør Otto Andrup.

Malet af Andreas Friis 1952.

Museumsmandens udadvendte virksomhed tiltrak dog Andrup langt mere end det stillesiddende arbejde. Den største indsats har han øvet som *museumssamler*. Her kunne han rigtig udfolde sin instinktive sporsans og sit udprægede handelstalent, — egenskaber der ikke er særlig almindelige hos museumsfolk. Det er velkendt, hvorledes han berigede sit museum med en uvurderlig skat af nye erhvervelser fra indland og udland, mange højst betydningsfulde såvel fra et historisk som et kunstnerisk synspunkt. Vel forberedt gennem utallige rejser, støttet af sine mange personlige kontakter med museumskolleger og kunsthandlere, ledet af sin fintmærkende næse, — og med de forholdsvis rige midler, som kunne sættes ind, takket være Frederiksborg Museets tilknytning til Carlsbergfondet — forstod han altid at være på pletten, når muligheder frembød sig. Hans livfulde, charmerende personlighed banede ham ofte veje, som forblev lukkede for andre. Derfor lykkedes sådanne kapitale erhvervelser som »Jammersmindet«, Augustenborgsagerne, Christian II-portrætterne fra Holland og Belgien, Frederik II-busten fra Kaiser Friederich Museet i Berlin, Christian IV-billederne fra Veste Coburg og Wien, — for blot at nævne enkelte af de store udenlandske køb ved siden af den strøm af vigtige indenlandske portrætmalerier og kunstgenstande, som i hans tid fik deres blivende plads på Frederiksborg.

For en frodig natur som Andrup var selve samlervirksomheden imidlertid ikke nok. Ved siden af museernes funktion som skatkamre hæv-

dede han med styrke deres opdragende mission. For Frederiksborgs vedkommende var det naturligt nok arven efter brygger J. C. Jacobsen, han ønskede at understrege. Intet glædede ham mere end at se folk strømme til museet, navnlig da når det var åbenbart, at de kom for at søge belæring ved siden af berigelse. I sine bestræbelser for at give billeder og genstande den rette placering i samlingen, sigtede han såvidt muligt altid mod Frederiksborg Museets idé som en folkelig kulturinstitution, en slags »højskole blandt museerne«, der kunne tiltrække den store almenhed ligeså vel som den specielt interesserede.

De samme tanker lå til grund for hans indsats ved oprettelsen af nye museer ude i landet. Det skal ikke glemmes, at han var en drivende kraft, da »Thorvaldsen-Samlingen på Nysø«, da »Gammel Estrup, Jyllands Herregaardsmuseum« og da Museet »Liselund gamle Slot« blev stiftet. Hans iderigdom og arbejdskraft kom disse institutioner til nytte gennem en lang årrække, ligesom Rosenborgsamlingen kom til at nyde godt af hans medarbejde som kommitteret. I »Selskabet for dansk Kulturhistorie« var han stiftende medlem.

I forenings- og organisationsarbejde måtte Otto Andrup med sin utrolige vitalitet og uhæmmede glæde ved personlige kontakter blive et naturligt midtpunkt. Det gjaldt først og fremmest indenfor sammenslutninger af fagfæller, både danske, nordiske og internationale, hvor han var en utrættelig deltager i forhandlinger og diskussioner og den helt uforlignelige kammerat i festlige samvær. Også Dansk historisk Fællesforening og Dansk kulturhistorisk Museumsforening kunne glæde sig over ofte at se ham ved årsmøderne, og da ved adskillige lejligheder som den sunde formidler og erfarne rådgiver i en debat.

Mange andre sammenslutninger kaldte på hans medarbejde. Her må vi nøjes med at nævne turistsagen, hvor han fandt en virkelig grobund for sine ideer om at gøre den moderne turistbevægelse til en kulturbetonet, ved siden af forretningspræget, faktor.

Lykkeligst var Andrup i samvær med arbejdsfæller og venner. Intet under, at mange af disse havde glædet sig til at hylde ham på hans 70 års dag den 8. oktober 1953. Men han skulle ikke opleve denne dag. En til hans ære påtænkt fødselsdagsmedaille blev i stedet en mindemedaille, som vil bidrage til at hans personlighed og livsgerning huskes i fremtiden.

Jørgen Paulsen.

Vore videnskabelige institutioners arbejde i det forløbne år

Nationalmuseets 1. afdeling 1952.

Større løbende arbejder. Fredningsberejsningen. Berejst er af Århus amt resten af Nim og hele Hads herred, af Vejle amt dele af Nørvang og Tørrild herreder, af Ribe amt resten af Øster Horne og Skads, hele Slaugs og dele af Anst, Malt og Gørding herreder.

Restaurering af de af tyskerne beskadigede oldtidshøje. Det meste af Ringkøbing og Ribe amter.

Bebyggelseshistorisk undersøgelse af Nordvestsjælland. Ni sogne gennemgået i Skippinge og Arts herreder.

Åmoseundersøgelserne. Fortsat undersøgelse af en boplads fra begyndelsen af yngre stenalder.

Andre markundersøgelser. Stenalder: Yngre stenalders boplads ved Grønnebæk på Bornholm (C. J. Becker). Boplads fra dolktid ved Gug (C. L. Vebæk). Hellekiste ved Ennergård (Th. Ramskou).

Bronzealder: Stor høj på Gedebjerg ved Kundby (E. Bendixen). To høje ved Glatved og en ved Brædstrup med grave fra ældre og yngre bronzealder (Th. Ramskou). Mandhøj på Bornholm, gravplads fra yngre bronzealder og ældre jernalder (O. Klindt-Jensen).

Jernalder: Styggårde, Ringkøbing amt, gravplads fra ældre jernalder (H. Norling-Christensen). Stammershalde, Bornholm, gravplads fra ældre romersk jernalder (O. Klindt-Jensen). Dalshøj, Bornholm, stor boplads fra ældre og yngre jernalder, gravningen afsluttet (O. Klindt-Jensen). Gamleborg i Almindingen, tilflugtsborg fra yngre jernalder og middelalder (O. Klindt-Jensen). Kyndby, gravplads fra germansk jernalder (M. Ørsnes-Christensen).

Vigtigere nyerhvervelser. Betydelig samling af bopladsfund fra fynske bopladser fra ældre og yngre stenalder, skænket af revisor F. Winther-Häuser. En samling stensager fra ældre og yngre stenalder, skænket af billedhugger Holger Kapel; sagerne er fra Sejrø. Krumsværd fra begyndelsen af bronzealderen fra Rørby. Stort bronzekar fra keltisk jernalder fra Brå ved Horsens, deponeret i Forhistorisk Museum i Århus. Vikingetidsspænde fra Roskilde.

Nyindretninger. I samarbejde med Danmarks Geologiske Undersøgelser er indrettet et laboratorium til Carbon 14-tidsbestemmelser. Laboratoriet har indtil videre til huse i kælderen på Universitetets Zoofysiologiske Laboratorium.

Nationalmuseets 2. afdeling i tiden 1. april 1952—31. marts 1953.

Udgravninger og undersøgelser. Arkitekt C. G. Schultz har fortsat udgravningen af Ringborgen ved Fyrkat Mølle og foretaget prøvegravninger ved det tilsvarende anlæg på Nonnebakken i Odense. I samarbejde

med dr. phil. Vilh. la Cour har magister Hans Stiesdal udført koteopmålinger af syv voldsteder i Thy. Endvidere har magister Stiesdal afsluttet udgravningen af hertug Hans den Ældre's jagtslot Grøngaard øst for Tønder og påbegyndt en undersøgelse af det middelalderlige voldsted Ulvholm syd for Mariager.

Fredningsrejser er foretaget i Randers og Sønderborg amter.

Af de af konservator Egmont Lind udførte *kalkmalerirestaureringer* må som de vigtigste nævnes restaureringerne af sengotiske malerier i Ejsing (Ginding herred), Torum (Salling, Nr. herred) og Gjerrild (Randers, Nr. herred) kirker.

En række *kirkeinventarrestaureringer* er som vanligt udført af konservator N. J. Termansen og de under afdelingens tilsyn arbejdende kirkemalere.

Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum.

Undersøgelser i marken: Der er foretaget inventarundersøgelser på herregårdene Halstedkloster på Lolland og Sæbygård ved Sæby under ledelse af museumsinspektør Tove Clemmensen og med bistand af konservator Axel Christensen, stud. mag. Poul Strømstad og fotograf N. Elswing. Fru Clemmensen har desuden ledet undersøgelser, fotografering og møbleringsplanopmålinger i Christian VIII's palæ på Amalienborg efter dronning Alexandrines død og i fru Thyra Leidersdorffs hjem i Allégade 6, Kbh. Stud. mag. P. Strømstad har foretaget en tilsvarende undersøgelse hos oberstinde Emilie Juul, Steenwinkelsvej 12, Kbh. — Bondegårdsundersøgelserne fortsatte i 1953 i Nørrejylland, hvor man berejste det østlige Djursland, Mols og nord og vest herfor sognene mellem linien Århus-Kjellerup i syd og linien Kolind-Hvilsager-Lavrebjerg-Bjerringbro-Lysgård i nord. Desuden foretoges der supplerende undersøgelser i Vestjylland fra Herning-egnen sydvest ud mod Skjern å og langs denne for nøjere at få grænsen mellem nord- og sydjyske stuehusformer fastlagt. Endvidere opmåltes et hus i Himmerland, og der foretoges forskellige besigtigelser i Nørre- og Sønderjylland. Yderligere foretog magister Svend Jespersen og arkitekt Ester Andersen en længere studierejse, bekostet af museet, i Husum-egnen m. fl. st. samt på Sild og Før. Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser udsendte i 1953 spørgeliste nr. 17: Markeder, og spørgeliste nr. 18: Død og begravelse. — Museumsinspektør Ellen Andersen har undersøgt almuetekstiler i Kalundborg museum og bistået ved nyopstillingen af tekstil- og dragtafdelingen. Hun har ligeledes bistået med vejledning ved en påtænkt særudstilling af folkedragter på Vendsyssels Historiske Museum, Hjørring, og har, i forbindelse med udstillingen »Fra Fruerstuen paa Slotte og Herregaarde«, foretaget tekstilundersøgelser på forskellige sjællandske herregårde. — Nationalmuseets Industri- og Arbejderundersøgelser har fortsat indsamlingen af skriftlige beretninger efter retningslinierne fra de foregående år. Filmvirksomheden er blevet udskilt i en særlig afdeling fælles for hele museet under navnet Nationalmuseets Provinsturné. Ud fra de erfaringer, indvundet ved udgivelsen af undersøgelsernes bøger, er der oprettet et fælles forlag for hele museet under navnet Nationalmuseets Publikationsfond. Begge disse foretagender arbejder stadig i snæver tilknytning til Industri- og Arbejderundersøgelserne. Endvidere er ledelsen af Statens Arkiv for Historiske Film og Stemmer overgivet D. Yde-Andersen, således at dette også arbejder i snæver kon-

takt med Industri- og Arbejderundersøgelserne og Folkemuseet som helhed, hvad der er meget naturligt, da gamle filmoptagelser netop dækker den yngste del af Folkemuseets arbejdsområde. — Som led i 3. afd.'s europæiske komparativundersøgelser har cand. mag. Peter Michelsen rejst i to måneder i Alperne og bragt et stort antal fotografier og beskrivelser hjem. Museumsinspektør Holger Rasmussen har opholdt sig i to måneder i den lille calabriske by Sartano (Italien) for at beskrive dens folkekultur og samle genstande ind til museet. — I Borupris skov er opmålingen og undersøgelsen af middelalderagrene blevet fortsat med en større arbejdsstyrke under ledelse af dr. Steensberg og stud. mag. J. L. Østergaard Christensen. I Draved skov har dr. Steensberg foretaget forsøg med svedjebrænding og såning af primitive kornsorter ved hjælp af gravestok som led i et større eksperiment i samarbejde med statsgeolog dr. Johs. Iversen, mag. scient. J. Troels-Smith og med professor Kustaa Vilkuna fra Helsingfors som svedjebrugsekspert. — Gravningerne i landsbyen Store Valby ved Slagelse er bragt til en foreløbig afslutning, idet 5 af byens 17 gårde nu er undersøgt til bunds. I Ljørring ved Herning har dr. Steensberg udgravet resterne af en skvatmølle, som rimeligvis stammer fra middelalderen.

Arbejdet i museet: Takket være Ny Carlsbergfondet har 3. afdeling i efteråret 1953 modtaget sin mest betydningsfulde tilvækst i en længere årrække. Følgende genstande blev erhvervet: En senbarok glaslysekrone, tidligere på herregården Boller, et par sovsekander af sølv, København 1740, en glaskøler af kgl. Porcelæn o. 1785, et krydderifad af sølv, Odense o. 1675, en terrin af sølv, Odense o. 1680—90, et smykkeskrin af sølv, København 1723, et skrivetøj af sølv, Ålborg o. 1775, og den kendte Eckernförde vægfontæne med kumme fra 1767, som tidligere var i Ole Olsens samling. I efteråret 1952 købte afdelingen, ligeledes ved Ny Carlsbergfondets bevilling, på en auktion i Hamborg et egetræsskab, skåret og signeret af Bertil Snedker (se »Budstikken« 1953). Som gave fra Deres majestæter Kongen og Dronningen har afdelingen modtaget en samling dragter, som har tilhørt dronning Alexandrine og storhertuginde Anastasia. Man har desuden modtaget møbler og andet inventar fra dødsboerne efter overlæge, dr. med. Fr. Tobiesen og fru dommer M. L. Kall, København. Blandt de øvrige indsamlede og indkøbte ting kan nævnes en del piber o. l., vinetiketter, skomagerværktøj, xylografværktøj, redskaber til odderfangst, en empire-lysekrone til olie, mosetræsko til en hest samt ca. 70 genstande til den europæiske komparativsamling fra Museum für Völkerkunde i Basel. — Afdelingens tekstilkonservatorer konserverer for Viborg museum en dragtsamling fra Marsvinslund. Iøvrigt har konserveringsanstalten i årets løb fået anskaffet den længe savnede maskinelle hjælp, således at råbearbejdningen af materialerne nu kan foregå mekanisk og meget kostbar arbejdstid indvindes. — Endelig har 3. afd. i år startet udgivelsen af en trykt årbog, »Budstikken«, der foruden en udførlig årsberetning vil bringe artikler fra afdelingens arbejdsområder, som er for specielle til at kunne finde plads i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark«. Dermed er et savn afhjulpet, og Folkemuseets medarbejdere vil få mulighed for at offentliggøre deres undersøgelser på lignende måde, som det sker ved søstermuseerne i Stockholm, Lund, Oslo og Lillehammer.

Samlinger og særudstillinger: I efteråret 1952 afholdtes en udstilling med titlen: »Tobak. Fra Snusdaase til Cigar«, som besøgtes af o. 56.000 mennesker, og først på året 1953 en vinudstilling med undertitlen: »Fra

Druen paa Stokken til Vinen i Glasset«, besøgt af o. 35.000. Begge disse udstillinger var arrangeret af mag. art. Hans Lassen. Nationalmuseet og foreningen »Haandarbejdets Fremme« arrangerede april 1953 en udstilling af gamle tekstiler: »Fra Fruerstuen paa Slotte og Herregaarde«, hvorved såvel museumsinspektørerne Ellen Andersen og Tove Clemmensen som mag. art. Hans Lassen medvirkede. Udstillingen blev besøgt af o. 23.000 betalende gæster. Der blev optaget o. 300 fotografier med beskrivelser af de vigtigste genstande. I et værelse ved lavssalen har der været skiftende udstillinger under titlen: »Fra Folkemuseets magasiner« (1. Skriftprøver, 2. Agehynder, 3. Mangletræer). — I efteråret er konserveringen og genopstillingen af den gamle panelstue på Tranemosegaard i Brøndbyvester blevet afsluttet, og stuen er overdraget som depositum til »Historisk Selskab for Glostrup og Omegn«, der vil holde den åben et par dage om ugen under navnet: »Sehestedstuen«. — Museumsinspektør Tove Clemmensen har i foråret og sommerens løb ledet nyopstillingen af »Bakkehusets mindestuer«.

Den kongelige Mønt- og Medaillesamling.

Efter sagens natur har samlingen kun sjældent lejlighed til at foretage undersøgelser i marken. I sommeren 1952 frembød sig en sådan lejlighed, og mag. Hans Stiesdal, dr. Rudi Thomsen og fru Fritze Lindahl foretog prøvegravninger på Hjelm for om muligt at finde spor af de fredløses møntsmedje.

Der er i året indkommet 30 fund med 1108 mønter. Det største samlede fund fremkom 6. maj ved udgravning af en byggegrund på Søndre Strandvej 64, Helsingør: 4 guld-, 888 sølvmønter og 2 sølvklumper i rester af en læderpung, antagelig skjult i jorden i 1420-årene. — Den ældste fundne mønt er en guldmønt, stater, fra den britiske konge Tasciovanus (c. 30 f. C.); den fandtes i april 1952 ved gravning i en have i Munke-Bjærgby; den er behandlet af dr. Rudi Thomsen i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« 1953.

Den værdifuldeste erhvervelse var en guldstater fra sassaniden Chosroes II (590—628), som købtes med bidrag af Ny Carlsbergfondet.

Iøvrigt henvises til samlingens sædvanlige årsberetning, der udkommer i Nordisk Numismatisk Årsskrift.

Frilandsmuseet.

Museet har i årets løb nedbrudt og hjembragt et vinkelbygget hus fra Dannemarre på Lolland samt et enlænget sjællandsk husmandshus fra Tystrup og et pottemagerhus fra Sorring mellem Aarhus og Silkeborg. Genopførelsen i museumsparken af Sorringhuset er påbegyndt. I huset vil blive installeret et komplet pottemagerværksted som repræsentant for det centrum for glaseret pottemagerarbejde, der i ældre tid har eksisteret i Sorring og de nærmeste landsbyer.

Museet har modtaget et ekstraordinært statstilskud på 675.000 kr. til indkøb af 15 ha land til udvidelse af museumsparken mod nord.

Tøjhusmuseet.

Almindeligt museumsarbejde. Ved alle afdelinger er arbejdet med beskrivelse og bearbejdelse af museumsgenstandene fortsat. Vejledningen »Våbensalen« er udsendt i fornyet og udvidet udgave og samtidigt også

kommet på engelsk. Museets samling af militære signeter og af pioneredskaber er blevet katalogiseret. Tegnearkivet er delvist omordnet.

Nyerhvervelser. Af håndskydevåben har museet erhvervet omkr. 50 stk., mest våben fra vor tid. Blandt de ældre var et par fine flintepistoler fra Kronborg geværfabrik med sølvstempler fra 1778. Blankvåbenafdelingen er blevet udvidet med omkring 200 genstande, bl. a. en del franske sabler fra Napoleonstiden. Fra vraget af blokskibet »Indfødsretten« har museet fra dykker Vald. Jensen købt en 24 punds støbejernskanon med rappert. Blandt uniformerne er en fra Siam. I ordenssamlingen er bl. a. kommet en række dekorationer, båret af afd. borgmester Ernst Kaper.

Videnskabeligt arbejde. Museumsinspektør, dr. phil. A. Hoff har indsamlet stof til det Støckelske bøssemagerkartotek i England og Skotland og fortsat sine studier over danske 1700-tals skydevåben. Museumsinspektør, mag. art. A. Bruhn Hoffmeyer har fuldført et arbejde om sværdfegervirksomhed i Danmark gennem 400 år, med fortegnelse over hidtil kendte danske sværdfegere ca. 1500—1900, og forbereder en publikation af Lebus-hjelmen. Endvidere har hun fortsat sine studier over dansk harniskmagervirksomhed. Museumsinspektør, cand. mag. E. Eriksen har fortsat sine studier over våbenfabrikation på Frederiksværk i det 18. og 19. årh., og påbegyndt indsamlingen af materiale til det middelalderlige artilleris historie i franske biblioteker og samlinger. Museumsinspektør, dr. phil. Martin Ellehauge har publiceret »Danske hæderstegn, uddelt for tjenestetid ved hæren og institutioner tilknyttet denne«. Endvidere arbejder han på de indledende afsnit af en dansk uniformshistorie. Museumsinspektør, cand. mag. F. Askgaard har fortsat sine studier over reglementerede danske skydevåben og er begyndt på undersøgelser af ældre rustkammerinventarer og deres forbindelse med Tøjhusmuseets genstande.

Konservering. Det almindelige konserveringsarbejde er fortsat ved alle afdelingerne. Endvidere er konserveret indsendte våben fra flere provinsmuseer og fra enkelte kirker. På fanekonserveringsatelieret er foruden museets egne genstande bl. a. behandlet faner fra livjægerskytteselskabet og studenterforeningen.

Konsulentvirksomhed. Foruden at bedømme indleverede genstande har museets personale givet vejledning af forskellig art ved optagelser af films og opførelser af teaterstykker samt ved anden kunstnerisk virksomhed.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg 1952—53.

Museets modelsamling er suppleret med en række værdifulde modeller: toldkrydser nr. XXVII, bygget 1890 af skibsbygmester N. F. Hansen, Odense, en af de yngste og største toldkrydsjagter, men ellers i alt væsentligt bygget som de øvrige krydsjagter samt skonnertbriggen »Neptunus«, der konstrueredes og byggedes i 1843 af skibsbygmester E. P. Bonnesen, København, til Kgl. Færøske og Grønlandske Handel. Da der til begge skibe i museets arkiv forefindes nøjagtige tegninger også til skibenes aptering, er begge modeller udført åbne i den ene side, således at deres hele indretning nøje kan iagttages. Af nyere skibstyper endvidere S/S »Hans Egede«, bygget i 1905 af B. & W. til Grønlands Styrelse som det første stålskib i Grønlandsfarten (skibet krigsforliste i 1942 i fart mellem Grønland og U.S.A.) samt M/S »Axelhus«, der som det første

containerskib danner epoke i skibsfarten. Museet har endvidere modtaget et større vragfund omfattende en række blokke etc. samt tinfade og tallerkener fra 1600-tallets første halvdel, der stammer fra det danske orlogsskib »Snarensvend«, der efter erobring af svenskerne d. 28. aug. 1658 blev skudt i sænk af de danske kanoner fra Kronborg. Endvidere er erhvervet en jernbeslagen kiste med nyklassiske ornamenter fra Asiatisk Kompagnis fregat »Charlotte Amalie«, kapt. M. With, en serie smukke akvareller af skibe fra begyndelsen af 1800-tallet, nogle skitsebøger, der har tilhørt Frederik von Scholten, og som indeholder henved 200 skitser fra 1830-erne fra Dansk Vestindien og fra en verdensomsejling, samt til den nautiske afdeling en håndskreven navigationslærebog sign. Ærøskøbing 1765, et søkortværk over Nord- og Østersøen, udført af Ian Ianszon i 1650-erne, samt en moderne bubble-sekstant.

I museets galleri i østfløjen har museet påbegyndt og i det væsentlige gennemført en nyopstilling af afdelingen for 1900-tallets skibstyper med nye teaktræsmontrer, tegnede af arkitekt Tyge Hvass. Af stor betydning for museets arbejde er den faste ansættelse af en konservator og modelbygger.

Af publikationer har museet udsendt sin illustrerede årbog 1952.

Museumsbesøget omfattede ialt 72191 personer, en stigning i forhold til året forud med 6084.

I årets løb er katalogiseret 2200 museumsgenstande og 1284 fotografier; i museets bibliotek er optaget 496 numre. Det tidligere omtalte Søhistoriske kildeindeks er vokset til ca. 43.000 kartotekskort hovedsageligt udskrevne efter arkivalier i Rigsarkivet. Udskrivningen af stikordskort til museets protokoller er fortsat og omfatter nu ca. 48.000 kort.

Forhistorisk Museum, Århus.

Udover en lang række undersøgelser over hele den jyske halvø har museet i 1953 ved museumsinspektør Harald Andersen og med deltagelse af studenter fra Århus og Københavns universiteter fortsat undersøgelsen af det store våbenofferfund i Illerup ådal ved Skanderborg. Ved udgravningen, fra begyndelsen af juni til midten af oktober, afdækkedes en ny offerplads, hvor bl. a. heste var nedlagt omgivet af et stort antal våben fra slutningen af ældre jernalder. Ved Sjellebro på Djursland fortsattes udgravningen af et oldtidsvejanlæg over Allingå ved museumsassistent T. G. Bibby i juli-august. Øverst lå to plankebyggede veje fra yngre jernalder og derunder to stensatte veje fra ældre jernalder. Nogen sikker tidsbestemmelse af disse fire vejanlæg, der ligger præcis over hinanden, er endnu ikke foretaget. Museumsinspektør Harald Andersen har endvidere i oktober-november fortsat sine undersøgelser ved Lejre på Sjælland af de store skibssætninger og gravpladsen deromkring. Af museets talrige udgravninger skal yderligere fremhæves undersøgelsen af en vikingegrav ved Brandstrup nær Rødkjærsbro med rigt våbenudstyr og hest, samt tre yngre Hedebybrakteater, en grav fra ældre romersk jernalder m. capuansk bronzekasserolle ved Herskind og i en mose ved Mammen en bueard af træ.

Købstadmuseet »Den gamle By«, Århus.

I kalenderåret 1952 har museet påbegyndt genrejsningen af huset Storegade 2, Aabenraa, hvor der foruden stuer med sønderjysk inventar vil blive indrettet et postkontor og en telegrafekspedition. Det er hensigten

at holde postkontoret åbent for afsendelse af breve og brevkort i turisttiden. Ved bidrag fra tekstilindustrien er en stampemølle fra Svanninge i Sydfyn erhvervet med genopstilling for øje.

I forbindelse med en systematisk gennemgang af amtets kirker har museet modtaget adskilligt ældre inventar som depositum til opbevaring og udstilling og har selv udlånt andet til kirkerne. Mellem erhvervelserne kan desuden fremhæves genstande fra E. M. Dalgas.

Sammen med Statsbiblioteket og Århus kommunes biblioteker har museet foranstaltet en udstilling i rådhushallen, »Det gamle Århus. By og borger i billeder«, der blev besøgt af ca. 30.000. Museets friluftsscene har spillet »Jeppe på Bjerget«.

En fyldig redegørelse for museets virksomhed er givet i »Den gamle By«s årbog 1952, til hvilken der henvises.

Odense Bys Museer.

Fyns Stiftsmuseums oldsagssamling. I det forløbne år er foretaget et antal udgravninger blandt hvilke nævnes 3 gravpladser fra den ældre jernalder: i Haare i Husby sogn med urnegrave og brandpletter fra førromersk jernalder, i Favrskov, Gelsted sogn, brandgrave fra romersk jernalder, ved Brockdorff på Hindsholm 3 jordfæstegrave fra ældre romersk jernalder. Der er ligeledes udgravet flere bopladsgruber fra ældre jernalder, bl. a. ved Holse i Brenderup sogn med bopladskeramik fra førromersk jernalder. En publikation af materialet fra Fyns jernaldergrave er under forberedelse; heraf vil 1. bind udkomme i 1954. Iøvrigt er hele oldsagssamlingen bleven omordnet, lokalerne er hovedistandsat, og der er anskaffet nyt inventar.

Det kulturhistoriske museum i Møntestræde. I tekstilafdelingen er der indrettet to nye dragtmontrer og hele samlingen er omordnet.

Landbygningsmuseet »Den fynske Landsby«. Byggearbejderne er fortsat. Der er i det forløbne år opført et birkedommerfængsel fra Liselund ved Revsvindinge og »Væbnergaarden« fra Dalby. Man har for tiden et teglværk fra Bladstrup under opførelse. Museet omfatter nu 17 fynske landbygninger. Der er udgivet en billedbog med fotografier fra museet.

H. C. Andersens Hus. Museets lokaler er istandsat. I forhallen er billetsalget ombygget, et nabohus er købt og indrettet til toiletter og lagerrum. Det meget store besøg har nødvendiggjort opsætning af glasruder foran H. C. Andersens møbler, og på 1. sal har man indrettet et rum uden dagslys, i hvilket H. C. Andersens og Vilh. Pedersens originaltegninger er anbragt.

Odense Bys Museer har påbegyndt udgivelsen af »Fynske Minder«, der udkommer som årbog og bringer afhandlinger i tilknytning til de kulturhistoriske samlinger.

Det kongelige Biblioteks Håndskriftsamling.

Nyerhvervelser: Regnskabs- og optegnelsesbog for gårdejer Fr. Jørgensen, Vindeby på Lolland. Lorentz Bertelsens stamtavle. Dagbog ført af cand. phil. A. Einar August Simonsen (1809—1876) på hans rejse til Italien 1835 $^{5}/_{8}$—$^{30}/_{11}$. Oplysninger om Kertemindeslægterne Bager og Hoppensach samlede af V. Woll, fh. politimester i Kerteminde. Chr. Heilskov: Herredsfogder i Danmark. II (I-S). 1952. C. Krarup: Anetavle for de fire børn på Bakkegården i Tystrup sogn, Ø. Flakkebjerg herred, Sorø amt. 1950. O. Viggo Philipsen-Prahm: Notarer i København 1634—1921.

J. O. Brandorff: Stamtavle over familien Brandorff. Fotostat. Protocol over Forhandlingerne i Baag Herreds Præsteconvent 1834—1856. 2 optegnelsesbøger af P. Edv. Rasmussen (»Den gamle blaa Bog« o. 1798—o. 1804. — »Den ny blaa Bog« 1805—1811).

Dansk Folkemindesamling

har i finansåret 1952—53 modtaget ca. 1800 blade optegnelser og 2600 udklip, der er opklæbet og indordnet i de løbende samlinger. En personlig indsamling af folkeminder er i foråret og sommeren 1953 påbegyndt i Als, Østhimmerland, og nærmeste omegn, ved samlingens assistent, fil. lic. L. Bødker, samt på Færøerne, af mag. art. N. Djurhuus. Bogsamlingen er forøget med 178 bind og 399 hæfter og særtryk, og billedsamlingen med 102 fotografier og andre billeder. Desuden har arkivet modtaget afd. gymnasielærer Per Majgaards, Nakskov, efterladte samlinger til legenes historie, i 24 kapsler, og en samling biographica vedrørende lærer J. P. Jacobsen i Hjerm. Der er gjort et stort bibliografisk-biografisk arbejde vedrørende E. Tang Kristensens hjemmelsmænd, og i fortsættelse deraf har mag. Hans Ellekilde påbegyndt et kartotek over danske landboer, fortrinsvis i folkemindeoverleveringen. Bødker har arbejdet med en eventyrbibliografi. Sv. Grundtvigs utrykte eventyr er stencileret færdig, og en fotografering af de utrykte islandske eventyr er fortsat. Endelig er der modtaget og i hvert fald delvis besvaret ca. 300 breve og telefoniske forespørgsler.

Stednavneudvalget.

Publikationer. Siden beretningen i Fortid og Nutid XVIII p. 171 er Danmarks Stednavne nr. 10 Bornholms Stednavne 2. levering udkommet, og der er udsendt en retskrivningsliste »Fortegnelse over Stednavne i Randers Amt«. Danmarks Stednavne nr. 11, Maribo Amts Stednavne, er ved at blive trykt, og udarbejdelsen af manuskript til Svendborg Amts Stednavne er påbegyndt. Der forberedes en udgave af Færøernes stednavne ved mag. art. N. Djurhuus. Retskrivningslister for Aalborg og Aarhus-Skanderborg amter er i arbejde.

Optegnelse af stednavne er foretaget i følgende amter: Svendborg og Odense (af mag. art. J. Kousgård Sørensen og cand. mag. J. Grønlund Pedersen), Hjørring (af cand. mag. Arne Nielsen), Randers, Aarhus og Skanderborg (af prof. Kr. Hald og dr. phil. Kr. Møller). Desuden har N. Djurhuus påbegyndt en optegnelse af stednavnene på Færøerne.

Rigsarkivet.

I *Rigsarkivets historiske museum*, der stadig er åbent for publikum hver onsdag og søndag kl. 14—16, har der foruden den sidste år omtalte udstilling af danske adelsbreve været arrangeret endnu en særudstilling, nemlig af gartner-lærebreve fra det 18. århundrede. Denne vil 1. november blive afløst af en særudstilling af minder fra Danmarks gamle kolonier i Indien og kinafarten.

I museumssalen er tillige udstillet det eksemplar af den nye grundlov, der umiddelbart efter underskrivelsen den 5. juni blev overdraget Rigsarkivet. Grundloven er slået op på de to sidste sider, så publikum både kan danne sig et indtryk af, hvordan den er trykt, og se kongens og ministeriets underskrift.

Af vigtigere erhvervelser, der i årets løb udover de sædvanlige afleveringer fra administrationen er tilgået arkivet, er der navnlig grund til at nævne, at man har modtaget sidste del af det store *Hegermann-Lindencroneske* privatarkiv, der dækker flere generationer af slægtens historie og ikke blot er en fortrinlig kilde til denne, men også indeholder oplysninger af stor værdi for danmarkshistorien, således til belysning af krigen 1848—50. Arkivet er indtil videre utilgængeligt.

En kilde, der formentlig kan blive af megen betydning for studiet af Danmarks historie under den første verdenskrig, er modtaget med daværende kirkeminister Th. Povlsens *forhandlingsprotokoller fra ministermøder 1916—18 (3 bd.)*. De er dog kun tilgængelige med tilladelse af formanden for Det radikale Venstres folketingsgruppe.

Ligeledes som gave har arkivet modtaget kirkehistorikeren *H. F. Rørdams samlinger* af exerpter, afskrifter og henvisninger til kilderne til dansk kirkehistorie. De er anbragt i arkivets håndskriftssamling.

Den efterhånden temmelig omfattende samling af arkiver *fra modstandsbevægelsen* er blevet forøget med endnu et par private arkiver, og fra *Kunstakademiets* biblioteker er modtaget en samling arkivalier fra arkitekt F. Meldahl, deriblandt mange tegninger, således til Marmorkirken.

De i tidligere årsberetninger omtalte erhvervelser af *fotokopier af dokumenter fra det tidligere tyske udenrigsministerium* nævntes sidste år som afsluttede. Imidlertid viste det sig i foråret, da *arkivar, dr. Harald Jørgensen* aflagde et besøg i London, at der endnu var adskillige dokumenter, der burde sikres for dansk historieforskning. Af disse er nu erhvervet ca. 7.000 sider fotokopier. De vigtigste punkter, som disse belyser, er det skandinaviske samarbejde 1857—1914 i tysk belysning, opløsningen af unionen mellem Sverige og Norge 1905 samt endelig begivenhederne omkring krigsudbrudet i august 1914. Blandt dokumenterne herom findes således nogle optegnelser om kravet til Danmark om mineudlægning i Bælterne.

Navnlig for personalhistorikere vil det være af interesse, at Rigsarkivet arbejder på at skaffe sig et fuldstændigt eksemplar af folketællingen i Slesvig 1803. Skemaerne fra denne tælling er gennem tiderne blevet splittet, således at størstedelen nu befinder sig i det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp slot, medens andre dele findes i landsarkivet i Åbenrå og atter andre i Rigsarkivet. 1949 fik Rigsarkivet en særlig bevilling, der gjorde det muligt at affotografere dele af materialet på Gottorp. Man lod i første omgang skemaerne fra byerne og amterne Bredsted og Flensborg samt landskabet Eidersted fotografere. Optagelsen fandt sted i Flensborg, men efter filmen blev forstørrelser fremstillet i Rigsarkivets atelier. Disse er nu snart færdige og vil inden længe kunne tages i brug på læsesalen. Samtidig med, at forstørrelserne fremstilles, udarbejdes et stedregister til lettelse af benyttelsen, der som bekendt er meget vanskelig på grund af de indviklede jurisdiktionsforhold i hertugdømmerne. I 1952—53 har nye bevillinger gjort det muligt at fortsætte fotograferingen, der dog denne gang er sket i Rigsarkivets atelier, idet landsarkivet på Gottorp har været så imødekommende at udlåne tællingslisterne hertil. Ialt drejer det sig om ca. 5.000 optagelser. Indtil videre kan de sidst optagne films dog ikke gøres tilgængelige for publikum, idet de betragtes som »moderfilms«, d. v. s. som hovedeksemplarer, der for at undgå slid og ødelæggelse ikke må bruges i læseapparater,

men udelukkende skal anvendes til fremstilling af forstørrelser eller positivfilm til læseapparater.

Undersøgelser, der af Videnskabernes Selskabs Arkivkommission er foretaget på de holstenske godser Sierhagen og Nehmten, viste, at der her findes værdifulde samlinger af arkivalier tilhørende *familien Plessen*. På Nehmten fandt man således overpræsident Carl Scheel-Plessens (død 1892) arkiv, som man hidtil havde anset for tabt. I dette findes et betydningsfuldt materiale til belysning af politiken i årene 1863—64, heriblandt adskillige breve fra medlemmer af det danske kongehus og danske politikere.

De øvrige Plessen'ske papirer går tilbage til år 1700. De ældste dele, fra den tid, da familien spillede sin store rolle i dansk politik, vil måske kunne belyse mange punkter i dansk inden- og udenrigspolitik klarere end de hidtil kendte kilder. Også disse papirer har været indlånt til fotografering her, og de ældre dele er tilgængelige.

Blandt de ordningsarbejder, der er tilendebragt i det forløbne år, må nævnes, at registraturen til folketingsmand *Christen Bergs og hustrus arkiv* er skrevet færdig. Dette omfatter 42 pakker, hvoraf de 19 indeholder breve. Registreret er ligeledes politikeren *Sigurd Bergs* arkiv, hvoraf 11 pk. med breve. Endvidere er politikeren *J. Christmas Møllers* arkiv blevet ordnet og en registratur udarbejdet. Intet af disse tre arkiver er dog endnu almindeligt tilgængeligt. En registratur er fremdeles udarbejdet til højskoleforstander *Th. Bredsdorff*'s arkiv, medens fortegnelsen over de ældre arkiver fra *Holsteinborg* er blevet revideret.

En revision har ligeledes fundet sted af en række ældre arkivfonds, og delvis er helt nye registraturer udarbejdet. Dette gælder således *rentekammerets arkiv 1841—48*, *postpensionskassen*, *de sønderborgske* og *nordborgske hertugers* arkiver, *overhofmarskallatet*, *hoffourerkontoret* og *ordenskapitlets* arkiver, ligesom de normale afleveringer fra administrationen er indordnet og registreret.

Af Rigsarkivets *kortsamling* er størstedelen flyttet til de nye stålskabe, der omtaltes i »Fortid og Nutid« sidste år. Samtidig er registraturen blevet revideret.

Der er udkommet et nyt bind i serien af *vejledende arkivregistraturer*, nemlig: *IX »Privatarkiver 1660—1800«* ved arkivar Henny Glarbo. Inden længe vil der udkomme et nyt bind i serien *»Fra Rigsarkivets samlinger«*, nemlig: »Danske adelsbreve fra tiden indtil 1660« ved arkivar, dr. phil. Erik Kroman.

Det fotografiske atelier har fortsat de tidligere omtalte store fotograferinger for det norske riksarkiv, sidst krigskancelliets ekstrakter af refererede sager 1703—63. Til svenske arkiver har man bl. a. filmet skånske toldregnskaber fra det 16. og 17. århundrede.

En række danske kommunebiblioteker og nogle private har fået mikrofilmsoptagelser af folketællingslister, matrikler og andre arkivalier fra deres hjemegn. Disse film er ret billige — 20-30 øre pr. optagelse, der kan rumme en dobbeltside — og filmen kan læses ved hjælp af et almindeligt lysbilledapparat eller båndfilmsapparat, som de fleste skoler efterhånden er i besiddelse af. Der åbner sig herved nye muligheder for lokalhistorikerne.

I forbindelse med *fotograferingen for den amerikanske mormonkirke* har Rigsarkivet modtaget tre moderne, amerikanske læseapparater til

mikrofilm. Så snart disse er ombygget til dansk strømstyrke, er det hensigten, at det nu forhåndenværende antal apparater skal fordeles mellem Rigsarkivet og landsarkiverne i København og Viborg, og at man derefter skal begynde at anvende den ret betydelige samling film af folketællinger, skifter og kirkebøger, som Rigsarkivet råder over. Landsarkiverne skal have film af folketællingerne indtil 1860 fra de områder af landet, de dækker, medens filmoptagelserne af landsarkivernes skifter og kirkebøger indtil ca. 1860 skal stilles til rådighed for de besøgende på Rigsarkivets læsesal. Man håber, at dette vil blive en væsentlig lettelse for slægtsforskere og andre, der er interesserede i disse meget benyttede arkivalier.

Landsarkivet for Sjælland m. m. i året 1952.

Antallet af besøgende på læsesalen var 5433, og der blev til brug for disse fremdraget 37846 bd., pkr. og læg arkivalier, deraf 31320 kirkebøger (for 1951 var de tilsvarende tal 5570, 40056 og 32894). De i årets løb modtagne afleveringer omfattede 2146 bd., 562 pkr. og 194 læg. Deriblandt var afleveringer fra dommerne i Præstø (skøde- og pantebøger 1845—1901 m. v.) samt i Kronborg vestre birk, Kalundborg og Stege (hovedsagelig foged-, auktions- og regnskabssager fra tiden før 1919, da retsreformen trådte i kraft), politimestrene i Storehedinge (politiforvaltningsarkivalier m. m. 1783—1922), Næstved (bl. a. en borgerskabsbog 1730—1887), Slagelse, Ringsted og Nakskov (flygtningearkivalier), stadslægen i København (omtrent 1600 jordemoderprotokoller fra tiden 1861—1943), Maribo amtstue (hovedbøger m. m. 1895—1908), Korsør toldkammer (regnskabs- og korrespondancesager 1778—1899), Sjællands stiftsskriverembede (korrespondance og regnskabssager m. m. 1882—1950) samt sognepræsterne ved Vor Frelsers, Aldersro og Sundby kirker i København og Brønshøj-Rødovre, Vallensved, St. Jørgensbjerg, Raklev og Radsted pastorater. En større aflevering af godsarkivalier, for en stor del fra 17. og 18. årh., modtoges fra Højbygaard-Lungholm på Lolland, og administrationen for Ringsted Kloster afleverede godsarkivet, der henlå i et skovfogedhus i Mølleskoven ved Store Merløse. Overlægen ved Søllerød sanatorium deponerede en større samling journalsager og films. Hertil kommer en række små afleveringer og gaver, bl. a. fra Nationalmuseet en stolestadebog for Vordingborg kirke 1756 ff. Samtlige afleveringer fyldte rundt regnet 100 hyldemeter. Herved er pladsmanglen i magasinbygningen naturligvis blevet stadig mere generende, og det har været forbundet med store vanskeligheder at få de modtagne arkivalier anbragt på deres naturlige plads. Man har søgt at råde bod på pladsvanskelighederne ved store omflytninger, navnlig i nederste etage, ved ompakning af amtsarkivernes journalsager med bortfjernelse af ligegyldige tryksager og ubeskrevet papir og ved kassation af værdiløse arkivalier (også i de lokale embedsarkiver). — En række arkiver har været genstand for ordningsarbejder, således Københavns, Holbæk og Sorø amtsarkiver, Københavns stadslæges arkiv, Ringsted klosters og Dragsholms godsarkiver, og der blev skrevet nye skilte og rygtitler bl. a. til Sjællands stiftsøvrigheds arkiv. En gennemgribende omordning og nykatalogisering af håndbiblioteket blev påbegyndt og for en stor del gennemført, og udarbejdelsen af registre til fæste-, skifte- og notarialprotokoller blev fortsat.

Landsarkivet for Fyn.

A. Benyttelse: Landsarkivet har i 1952 haft et besøg på 2435 (1951: 2458), og der er på læsesalen benyttet 13315 bd. og pakker arkivalier (1951: 18730).

B. Afleveringer: Fra Matrikelsarkivet: matrikelsekstrakter 1841 for Vends og Baag herreder. Desuden normale afleveringer fra en række dommere m. fl. embedsmænd.

C. Deposita: Fra Landsarkivet for Nørrejylland: forskellige skrivelser i afskrift om konfirmationsforberedelsen i Avnslev-Bovense 1860 (af Endrupholm godsarkiv) og 4 breve til pastor Mau i Skellerup. — Fra Odense Bys offentlige Samlinger: Odense snedkerlavs protokol 1749—1830. — Fra Broholm gods' nyere godsarkivalier, især regnskaber, ialt 340 bd. og 76 pakker.

D. Gaver: Fra husejer Ludvig Schroll, Nybølle, Hillerslev sogn: diverse dokumenter vedrørende Møllemosegaard, Hillerslev sogn, 1823—82. — Fra husejer Hans Larsen, Odense: optegnelser om H. C. Andersens mødrene slægt. Hvis giverens resultater er rigtige, kan digterens mødrene slægt nu føres betydeligt længere tilbage, end man hidtil har kunnet. — Fra Faaborg byhistoriske Arkiv: Statistiske optegnelser vedrørende Nybøllegaard 1871—1916 og Den fynske landmandsforenings forhandlingsprotokol 1877—79. — Fra slagtersvend Karl Evald Egelykke, N. Lyndelse: Søbysøgaard fæsteprotokoller 1677—1888, 2. bd., hvortil Landsarkivet har påbegyndt udarbejdelsen af et register. — Fra frøkenerne Hofman-Bang, Hofmansgave: Hofmansgave ældre godsarkiv og en række privatarkivalier hidrørende fra familien Hofman-Bang, ialt 54 bd. og 116 pakker. En udførlig registratur er udarbejdet af landsarkivar Hatt på foranledning af Videnskabernes Selskabs arkivkommission. Fra benyttelse er indtil 1970 undtaget privatbreve, der er yngre end 1870. Offentliggørelse af nogen som helst part af de af frøkenerne Hofman-Bang skænkede arkivalier må i givernes levetid kun finde sted med deres samtykke.

E. Ordnings- og registreringsarbejder: Arbejdet med delvis omordning og omregistrering af retsbetjent- og rådstuearkiverne er fortsat. Fuldendt er ordning og registrering af 2 omfangsrige arkiver, Odense byfogedarkiv og Odense magistrats arkiv. — Der er udarbejdet alfabetisk seddelregister over vielser og dødsfald i Odense St. Knuds kirkebog 1831—91. Arbejdet er udført ved Fængselsvæsenets hjælp, men derefter gået i stå på grund af mangel på egnet arbejdskraft. Det håbes dog genoptaget. — Der er renskrevet register til Nyborg amtstues fæsteprotokol 1682—1764 og register til Svendborg amts landvæsenskommissionsprotokoller 1768—1839. — Landsarkivet har i længere tid arbejdet på at ordne de sedler, hvorpå de forskellige skifte- og fæsteprotokoller er blevet registreret, til et stort personalhistorisk register. Arbejdet udføres af henviste kontorister, men vil antagelig vare flere år endnu.

F. Kassationer: I Odense byfogedarkiv er kasseret 8¼ hyldemeter.

G. Forskelligt: I magasinet er i sommeren 1953 blevet installeret fjernvarme.

Landsarkivet for Nørrejylland.

Landsarkivet har i 1952 haft et besøg på 3529 (1951: 3804), og der er på læsesalen benyttet 35936 bind og pakker arkivalier (1951: 39594). Af *afleveringer* har landsarkivet bl. a. modtaget Viborg og Ribe bispe-

arkiver samt Ribe stiftsøvrighedsarkiv ca. 1840—1900, således at arkivet nu har *bispe-* og *stiftsøvrighedsarkiverne* indtil 1900. Det er meningen i de kommende år at hjemkalde alle *præste-* og *provstearkiverne* til ca. 1920 (kirkebøgerne endda senere), og en del af sognepræsterne og provsterne i den nordligste del af Ålborg stift har afleveret deres arkiver i det forløbne år. I forbindelse med indkaldelsen af præstearkiverne er sognepræsterne blevet anmodet om oplysninger om arkivernes opbevaringsforhold, libri datici o. l., hovedministerialbøger og ikke-afleverede kontraministerialbøger. Også *kirkeinspektionsarkiverne* til 1900 eller 1915 er blevet hjemkaldt og er modtaget fra Viborg Søndre sogn, Århus domsogn, Ålborg Budolfi, Sæby, Ringkøbing, Løgstør, Æbeltoft, Hobro og Skanderborg. Skolearkivalier er indsendt fra Viborg katedralskole og Randers statsskole, og *rådstuearkiverne* fra Nibe, Thisted, Hjørring og Grenå er blevet afleveret indtil ca. 1900. *Skovriderarkiverne* er blevet indkaldt, men afleveringen foregår ret langsomt, og der er foreløbig kun modtaget arkivalier fra Feldborg, Silkeborg, Randbøl og Viborg. *Havneudvalgene* i hele Nørrejylland er blevet anmodet om at aflevere deres ældre arkivalier, og en del af disse er allerede modtaget. Ligesom i de tidligere år er der arbejdet på at få sikret hospitalsarkiverne, og arkivet fra *Kolding* hospital er blevet overført til landsarkivet. Fra Fødselsanstalten i Jylland, Århus, er der kommet et stort antal jordemoderprotokoller. Fra Nationalmuseet er modtaget protokol med lensbrev og jordebog samt synsforretning for friherskabet Lindenborg 1688 og fra Viborg Stifts Museum forskellige dokumenter vedrørende Viborg snedkerlav og Viborg tømrer- og murerlav. Museet i Ålborg har afleveret kopibog for Skivehus 1788—94 og museet i Als en hovedbog for Visborggård. Fra private er bl. a. modtaget: Lærer Fiil Pedersen, Vorning: Fattigprotokol for Ørum, Viskum og Vejrum sogne 1731—1803, P. Christensen, Idum: Oversigt over Hjerm-Gimsing kirkebog 1689—1808, kammerherre C. v. Folsach, Gessinggård: 3 protokoller vedrørende Gessinggård (deriblandt fæsteprotokol 1719—1800) og en protokol vedrørende Ristrup, C. J. Pape, Fannerup: Arkivalier fra Randrup og proprietær Madsen: Endrupholm godsarkiv, overretssagfører Hove: Kolding sydbaner i likvidation, P. Jensen: Viborg: Manuskripter til to artikler »Hjallerup Marked« og »De brogede Heste i Vendsyssel«, fhv. højskoleforstander F. Elle Jensen: Elevsange fra Skals højskole.

Registreringen, både af de tidligere afleverede og de nylig afleverede arkivalier, er skredet så vidt frem, at den dag ikke vil være fjern, da alle landsarkivets arkivalier er ordnet og registreret. Skønt det har været muligt at skaffe plads til en del arkivalier, er der kun en forsvindende del af de afleveringspligtige sager, landsarkivet har kunnet tage hjem. Opbevaringsforholdene ude omkring er ganske utilfredsstillende; alt for mange historiske kilder går på denne måde tabt for fremtidens historikere, alt for meget nyere materiale unddrages forskningen. Der er nu gået mere end 50 år, siden et forslag om en ny magasinbygning i Viborg blev optaget på finanslovforslaget. Nu kan og må den sag, da dette forslag bliver til virkelighed, ikke være fjern.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele.

Landsarkivet har modtaget de grundbøger og grundakter fra Rødding retskreds, der fandtes i det nu ophævede kontor i Ribe, så at alle grundbogssagerne fra Rødding retskreds nu findes i landsarkivet. For tiden er

man ved at indsamle præsteembedernes arkivalier fra tiden ca. 1870—1920. Efter at likvidationen af »Kreditanstalt Vogelgesang« og »Höfeverwaltungsgesellschaft« nu omtrent er afsluttet, har landsarkivet modtaget disse arkiver.

Af gaver og deposita, der er modtaget, kan nævnes: afdøde fhv. folketingsmand M. K. Grams efterladte papirer, breve til pastor M. Mørk Hansen, Vonsild, foræret af Mørk Hansens siden afdøde datter, fru Elise Wyff, Vonsild, kommunearkivalier fra tysk tid fra Agerskov og Rangstrup kommuner, nogle grandesager fra Bønderby og Øster-Gasse, udskiftningssager fra Risjarup, Barsmark og Dyndved, og skolekrøniker fra Øster-Terp, Foverup og Korup.

Registre til Åbenrå kirkebøger fra tiden før 1763 og til personregistrene for Åbenrå 1874—1950 er for tiden under udarbejdelse. Registre til Tønder amts skyld- og panteprotokoller bliver nu renskrevne. Register til skyld- og panteprotokollerne for Rise og Sønder-Rangstrup herreder er udarbejdet, men ikke renskrevet. Endvidere arbejdes der for tiden på udarbejdelse af register til Slogs herreds kontraktprotokoller.

Erhvervsarkivet i Århus.

Afleveringerne til Erhvervsarkivet har i det forløbne år omfattet ca. 6.000 bd. og pkr. Heraf udgør alene Fyens DiscontoKasses arkiv ca. 2.700 bd. og pkr., der går tilbage til bankens stiftelse i 1846 som vor ældste private bank og går ned til 1932; i fremtiden vil der finde årlige afleveringer sted, således at der i bankens eget arkiv kun bevares arkivalier 20 år tilbage. Arkivet er bevaret så godt som intakt gennem hele perioden og har sammenlignet med andre provinsbankers arkiver sin særlige værdi, fordi banken i mange retninger har virket som en fynsk hovedbank, hvorfor dens arkiv i vid udstrækning også belyser andre fynske pengeinstitutters udvikling. Discontokassen har som de fleste andre banker i forskellige perioder administreret større og mindre erhvervsvirksomheder, hvis arkivalier indgår i afleveringen. Blandt de vigtigste kan nævnes Den jydsk-fyenske jernbane og A/S Sjørring sø, der forestod det store udtørringsarbejde i Ty og sammenhængende dermed drev de på de udtørrede søarealer beliggende gårde. I tilknytning til afleveringen har banken endvidere overdraget Erhvervsarkivet en meget betydelig samling af trykte bank- og sparekasseregnskaber. Med hensyn til tilgængeligheden er fastsat, at arkivet indtil år 1900 er tilgængeligt for den historiske og økonomiske videnskab, når der på tilfredsstillende måde over for Erhvervsarkivet redegøres for studiernes formål, ved personalhistoriske undersøgelser skal bankens tilladelse dog altid først indhentes, ligesom denne under alle forhold kræves, hvis der ønskes adgang til arkivalier fra tiden efter år 1900.

Af organisationsarkiver er modtaget fra Foreningen af danske trælasthandlerforeninger: Trælastbranchens sekretariat, 1942—50, der under 2. verdenskrig og i tiden derefter forestod fordelingen af de sparsomme træindkøb ud over landet, desuden Det danske hedeselskab, 1866—1932, hvis arkiv, der her kun omfatter hovedkontoret i Viborg, på sit specielle område udmærket supplerer Det kongelige danske landhusholdningsselskab, der blev afleveret i 1950 og Foreningen af jyske landboforeningers, afleveret 1948. Det er værd at fremhæve, at disse arkiver, foruden deres landbrugshistoriske stof, rummer righoldigt materiale til dansk personalhistorie. Blandt de afleverede industriarkiver kan nævnes

Fåborg jernstøberi og maskinfabrik, 1870—1947, og A/S Titans brevarkiv, 1936—45. Det sidstnævnte, der for de 10 år tæller ca. 1.350 pkr., vil blive et typisk eksempel på de enorme rækker af arkivalier, som en moderne virksomhed producerer. Af større handelsarkiver er modtaget Brdr. Vorbeck's klædehandel, Århus, 1935—51, der giver et udmærket billede af de vanskeligheder, denne branche hadve at kæmpe med under 2. verdenskrig. Foruden disse større arkiver er modtaget et meget betydeligt antal mindre fra det 18., 19. og 20. århundrede, heriblandt særlig fra Rudkøbing, Kolding, Fredericia, Vejle, Skanderborg, Odder, Lysgård-Hids herreder og Løgstør, endelig har Provinshandelskammeret foretaget sin årlige aflevering. Lidt uden for de sædvanlige grupper står i år elselskabet ARKE, 1919—49, på grundlag af hvis papirer det vil være muligt at skildre elektricitetens sejrsgang på landet (her Djursland) i løbet af 1920'erne, og begyndelsen af 30'erne.

Foruden almindelige registreringsarbejder er udarbejdelsen af brevskriverfortegnelsen til Jacob Holm & Sønners arkiv blevet fortsat, det samme gælder det personalhistoriske indeks over personer med tilknytning til erhvervslivet, der har været omtalt i dagspressen. Håndbibliotekets bogbestand er i årets løb forøget med 1.596 bind.

Arkivets årsskrift »Erhvervshistorisk årbog«, indeholdt i 1952 to afhandlinger af arkivar Vagn Dybdahl: Et dansk handelshus i Australien, Melchior & Co. 1853—62, og Den illoyale konkurrence. Begrebets opståen; af arkivar Finn H. Lauridsen: Af Limfjordhandelens historie. Aggerkanal og Doverodde. Alle tre arbejder bygger på samlinger i Erhvervsarkivet. Desuden var optaget en mindre, svensk, arkivteknisk artikel af Nils Hj. Holmberg: Några reflexioner rörande industrirationalisering och arkiv. Endelig afsluttedes Luis Bramsens erindringer, der blev påbegyndt i 1951. — Statens almindelige videnskabsfond har i foråret tildelt Erhvervsarkivet en toårig bevilling på i alt 31.200 kr. til en politisk-videnskabelig og historisk undersøgelse af handelens forhold til det øvrige samfund og en sociologisk-historisk undersøgelse af handelsstandens rekruttering og tilvækst, begge i perioden 1814—1914.

Anmeldelser

Danske oldsager.

Danske Oldsager, udgivet af Nationalmuseets embedsmænd under redaktion af Therkel Mathiassen. II Yngre Stenalder, af P. V. Glob. Gyldendal 1952. 139 s., 70 tavler.

Efter fire års tavshed er det stort anlagte værk »Danske Oldsager« med eet ryk kommet gennem både sten- og bronzealder. Med tre bind på to år er man nu lige så langt, som det svenske »Minnen från vår forntid« nåede i 1917. Med bøgerne om Danmarks stenalder er i hvert fald de afsnit af oldtiden behandlet, hvor fremskridt og landvinding inden for nordisk arkæologi har gjort den gamle »Ordning af Danmarks Oldsager« håbløst forældet.

Det nye værks plan og betydning er allerede omtalt her i Fortid og Nutid ved første binds fremkomst (XVIII, s. 48). Man kan derfor springe lige til de mere specielle dele af bind nr. to, omhandlende yngre stenalder og forfattet af professor P. V. Glob. Hvor Sophus Müller i 1888 (da første del af »Ordning« udkom) kunne nøjes med een periode, arbejder man i dag med tre store tidsafsnit (tidlig-, mellem- og sen-neolitisk tid efter den nye terminologi, som hurtigt er ved at blive almindelig i Norden), samtidig med at der må tages hensyn til forskellige kulturer. På sidstnævnte felt ser man klarest, hvor betydelige resultater, stenalderforskningen kan fremvise i det forløbne halve århundrede. I dag kan man skelne forskellige folkestammer og kulturer i stenalderens Danmark; den senest erkendte (ganske vist endnu ikke almindeligt anerkendte) kultur er den såkaldte grubekeramiske, som lige er nået at komme med i det nye bind (jfr. litteraturoversigten 1949—52, s. 27). Man kan sige, at det nu er studiet af disse kulturgrupper, som er afgørende inden for stenalderforskningen. Derfor er opgaven at skulle behandle stenalderens oldsagstyper alene som enkeltstykker langt fra så let, hvis man samtidig skal give et billede af, hvilke former der var i brug inden for de enkelte hovedafsnit. Løsningen af en sådan opgave kan næppe gøres på anden måde, end forf. har valgt, selv om man herved kommer til at gå for let hen over, at de gamle, mesolitiske jægerkulturer eksisterede temmelig længe side om side med de nye bondesamfund, og at flere oldsagstyper hos de førstnævnte antagelig først kommer i brug i tidlig-neolitisk tid og under påvirkning af de indvandrende stammer. Af den grund havde det nok også været klarere, om forf. havde valgt en betegnelse for den tidlig-neolitiske bondekultur — det nu oftest anvendte navn »tragtbægerkultur« synes omhyggeligt undgået —; en henvisning til »tidlig-neolitisk tid«s former og typer kan jo lige så vel gælde mesolitiske kulturer som neolitiske, selv om der i det nye værk kun er ment de sidstnævnte. I mellem-neolitisk tid er der derimod tydeligt skelnet mellem jættestuekultur, stridsøksekulturer etc.

I DO II (som værkets officielle forkortelse er) er ikke færre end 637 stykker beskrevet og afbildet — og afbildet på ganske udmærket måde. I sammenligning med værkets første bind er der taget forholdsvis mere med, d. v. s. ofte flere varianter af samme type. Nu vil det i det uendelige kunne drøftes, om udvalget er det rigtige; men en sådan diskussion

ville være ganske forfejlet. Værket henvender sig jo først og fremmest til de mange museumsfolk og interesserede i både ind- og udland, der ikke har selve materialet (i original eller som billeder) til rådighed. Og her er det væsentligt, at alle vigtigere typer er kommet med, og at der er givet eksempler på mange typers variationsmuligheder. Bogen har vundet betydeligt i værdi ved at gå uden for de noget skematiske retningslinier, der kan lægges med et materiale fra f. eks. ældre stenalder. Mange oldsager her i 2. bind publiceres tilmed for første gang; af fordele iøvrigt kan nævnes, at de fleste stridsøkser afbildes fra to sider, hvorved man får et langt bedre indtryk af de enkelte former. Kortet og listen over Danmarks amts- og herredsinddeling vil ikke mindst glæde udenlandske læsere.

Efter værkets plan gives der som indledning og forud for hvert afsnit en kort karakteristik af almindelige problemer og af de enkelte kulturer. Både her og andetsteds i bogen er udtrykt forskellige opfattelser af stor interesse, enten fordi de er nye eller er tænkt som led i aktuelle diskussioner. På det punkt forekommer hele behandlingen dog så kortfattet, at man ikke altid er klar over forf.'s mening. Særlig gælder det afsnittet, der indleder tidlig-neolitisk tid. Her regner Glob både med indvandring fra sydøst og sydvest; det ville være af største interesse at få at vide, med hvilken begrundelse f. eks. de ældste, fladbundede tragtbægre (A-typen efter Aarbøger 1947) henføres til vestlige forbindelser, og hvorledes Glob nu forestiller sig tragtbægerkultur og enkeltgravskultur i relation til hinanden (en forsigtigt nævnt mulighed (Aarb. 1944, s. 239) fremsættes nu uden forbehold). Man må håbe, at forf. snart vil få lejlighed til at tage disse vigtige problemer op i sammenhæng.

Indledningen til stridsøksekulturerne er betydeligt klarere, men her er man også inden for forf.'s speciale. Men man må stadig være opmærksom på, at den meget knappe form ofte bliver skyld i, at problemer, som i høj grad er under debat, fremsættes som løste. Men fælles for de omtalte afsnit er den interesse, de vækker. Fra en selvstændigt arbejdende forsker vil man vente et personligt farvet indlæg; det er netop, hvad vi har fået.

Detailler er der kun lidt grund til at beskæftige sig med i en så kortfattet omtale. Som lidt væsentligere indvending må anføres, at der blandt de grubekeramiske sager er kommet nogle typer med, som næppe hører hjemme her (bl. a. benpilen 315 og de tandede flintspyd 320—21); og mon ikke 543 hører til i mellem-neolitisk tragtbægerkultur? Men sådanne enkeltheder influerer ikke på helhedsbilledet: II bind af Danske Oldsager er et værk, som både forfatter og dansk arkæologi har ære af.

Danmarks Bronzealder. III Samlede Fund fra den yngre Bronzealder. IV Danmarks Kultur i den yngre Bronzealder, af *H. C. Broholm.* 1946 og 1949. Nyt Nordisk Forlag. 283 og 333 s.

Danske Oldsager, udgivet af Nationalmuseets embedsmænd under redaktion af Therkel Mathiassen. III Ældre Bronzealder og IV Yngre Bronzealder, af *H. C. Broholm.* 1952 og 1953. Gyldendal. 65 s. med 50 tavler og 104 s. med 74 tavler.

I løbet af en halv snes år har H. C. Broholm udsendt seks bøger om Danmarks bronzealder, det store fire binds værk og nu senest to dele af »Danske Oldsager«. De første to bøger i denne imponerende samling har

allerede været gjort til genstand for omtale her i Fortid og Nutid (XVI, s. 302—07). Hele resten kan bedst præsenteres for tidsskriftets læsere under eet.

Ganske naturligt samler interessen sig her om de to bind af storværket »Danmarks Bronzealder«. De behandler hele yngre bronzealder og danner en direkte fortsættelse af bind I—II. Tilrettelæggelsen er naturligt nok den samme: i bind III gives en katalogagtig fortegnelse over hele materialet, først gravene, saa alle lurfund, dernæst andre fund fra mark og mose med særlige kapitler om guldskåle og andre guldsager. Inden for hvert afsnit er stoffet delt efter perioder, idet en række gravfund dog har måttet samles under fællesbetegnelsen yngre bronzealder. Udstyr og opsætning svarer også til værkets første bind, så hvad der i omtale af dem er blevet sagt om smukt arbejde og mange gode billeder, har også gyldighed nu: bøgerne er virkelig statelige og fint udstyrede.

Fundstoffet er imponerende; der er fra yngre bronzealder bevaret næsten 2300 gravfund og mere end 300 depoter. Medens de fleste grave er behandlet i dr. Broholms disputats (Aarbøger 1933), har det andet materiale nyhedens interesse i den forstand, at det ikke tidligere har været fremlagt samlet. Denne del er afgjort værdifuld, så meget mere som adskillige fund afbildes fuldstændigt, d. v. s. også med deres tilsyneladende ubetydelige bestanddele. Det må i det hele betegnes som en stor fordel, at det har været muligt at illustrere bøgerne så rigeligt, (selv om det vel ikke var strengt nødvendigt at gentage så mange billeder fra III til IV bind).

I bind IV følger så den sammenfattende behandling, en gennemgang af gravskikke og oldsagsformer, taget type for type og periode for periode. Under eet behandles keramikken fra grave, materialet fra bopladserne og i særlige afsnit lurer, guldkar og indførte bronzer. Endelig følger kapitler om de kronologiske forhold og om landets bebyggelse.

Spørger man nu efter, hvilke resultater og nye opfattelser, dr. Broholms fortsatte studier over yngre bronzealder munder ud i, kan svaret blive vanskeligt nok. De absolutte årstal er bragt mere i overensstemmelse med tendensen i f. eks. adskillige svenske og tyske arbejder, men på de fleste andre punkter ligger bind IV så nær op ad forf.'s 16 år ældre disputats, som om intet væsentligt var hændt inden for bronzealderforskningen i den mellemliggende tid. Omtalen af nye fund giver naturligvis andre detailler, men helheden er der praktisk talt ikke rørt ved. Det betyder dog ikke, at det nye værk er uden betydning for dem, der herhjemme interesserer sig for nordisk arkæologi. Det kan tværtimod være en fordel med en sådan bred, almindelig oversigt over fundstoffet og de enkelte oldsagsformer. Enkelte kapitler må dog fremhæves, således det fyldige afsnit om vore lurer, hvor man får en udmærket og à jour ført oversigt, d. v. s. med de nye undersøgelser, der er beskrevet i den samtidig udsendte monografi (The Lures of the Bronze Age, se litteraturoversigten s. 28 ff.).

De to nye bind af DO (Danske Oldsager) kan nævnes sammen med det lige omtalte DB (Danmarks Bronzealder), fordi de på mange måder ligner hinanden. Anderledes var det heller ikke at vente, når samme forfatter skulle tage sig af dem og så hurtigt efter udsendelsen af DB. DO III og IV behandler for henholdsvis ældre og yngre bronzealder materialet nogenlunde efter de retningslinier, som blev udstukket med det første stenalderbind i rækken: hovedvægten er lagt på afbildning af typerne og en kort ledsage-tekst til hver. Som indledning og foran hvert

større afsnit får man kortfattede, almindelige betragtninger over kulturforhold etc. Begge bind er rigt illustrerede og giver for historisk og arkæologisk interesserede læsere en udmærket oversigt over den rige og på mange måder mærkelige bronzealderkultur. De vil her kunne anbefales, så meget mere som billedmaterialet er ordnet nok så overskueligt som i DB. Der kan endda peges på, at det er lykkedes at få nogle nye ting med i DO; i den store sammenhæng betyder de knap så meget, men de viser bl. a. at der ikke er tale om ren mekanisk omarbejdelse af DB.

Dr. Broholm beklager sig (DB IV, s. 8) over, at tyske og polske publikationer om bronzealder er »i det hele taget baade ufuldstændige og ufyldestgørende«. Men hvad skal tyske, polske og alle andre forskere stille op med et fundmateriale, der er beskrevet som i DB. Allerede ved omtale af bind I (f. eks. Fortid og Nutid XVI, 306) blev der peget på, at beskrivelser af de enkelte oldsager var holdt i så almindelige vendinger, at de store fundlister — halvdelen af det samlede værk — ikke kunne anvendes til videre studier. Desværre er der ikke sket nogen forandring fra DB I til DB III. Vi har i forvejen en trykt liste over de fleste yngre bronzealders gravfund (Aarb. 1933), men denne er, så mærkeligt det end lyder, i adskillige tilfælde mere anvendelig, fordi der ofte henvises til bestemte typer i den gamle »Ordning«. Ved de nye lister i DB er alle disse henvisninger omhyggeligt pillet ud og erstattet med ofte uklare beskrivelser. Der er tilfælde, hvor oldsager af forskellig type nu beskrives med samme, lidet sigende vendinger (sammenlign f. eks. DB III, nr. 1937 og 1947 med Aarb. 1933, nr. 1226 og 1233). Når der ofres så meget på trykning af den slags fundlister, må meningen vel være, at materialet skal fremlægges for videnskabeligt arbejdende kolleger.

Den foreliggende litteratur synes kun udnyttet i ringe omfang. F. eks. kan en gennemgang af Vedels to Bornholms-publikationer ikke blot forøge dr. Broholms lister med daterbare fund, men rette en del af de unøjagtigheder, der har indsneget sig her; (det er nemlig ikke ligegyldigt, om et fund stammer fra en brandplet eller en urnebrandgrube, og om det er fundet i høj eller røse). — Og hvor er apoteker Helweg Mikkelsens udgravning fra Sarup henne, med den mærkelige grav, hvor de brændte ben lå i en beholder, som var prydet med påklistrede stykker birkebark (Hist. Aarb. Fyns Stift 1939; Fortid og Nutid XIV, 48)?

A propos foreliggende litteratur: hvorledes kan det stadig siges, at ligbrænding først i slutningen af III periode trænger frem i Danmark (DO III, s. 8 og 9), når der er gjort opmærksom på (Fortid og Nutid XVI, 306), at den i følge det af dr. Broholm selv fremlagte materiale allerede kendes i ca. 25 tilfælde i periode II?

At man i flere tilfælde ikke er helt enig med forf. i dateringen af fund og typer, er en anden sag, for her er man inde på områder, hvor sagerne kan diskuteres. Dog ville man gerne have haft en redegørelse for de principper, fundene fra per. V og VI er fordelt efter. — Hvad der ikke så let kan diskuteres på samme basis, er placeringen af andre former, eksempelvis DO III, 170 (der må være yngre bronzealder), DO IV, 224 (per. II) 217 (per. IV), 441 (jernalder). Flere typer savnes også, særlig selvfølgelig i DO.

Disse indvendinger skal til slut følges af et lille suk: for tiden anvender dr. Broholm en inddeling af bronzealderen, der med en lille afvigelse svarer til Montelius' 6-periode system; afvigelsen findes ved første periode, der af dr. Broholm kaldes for »Vor første Metalkultur«, og som

regnes til slutningen af stenalderen (»Hellekistetid« i DO III, »Senneolitisk tid« eller »dolktid« i DO II). Navnebetegnelsen er en smagssag, men i et værk (DO), der udadtil står som udtryk for et samarbejde mellem Nationalmuseets forskere, kunne man nok have valgt en ensartet terminologi eller brugt de betegnelser, som flertallet af danske — og udenlandske — arkæologer benytter sig af, altså i det foreliggende tilfælde fulgt Montelius også med per. I. På den anden måde skaber man blot forvirring; men da det var dr. Broholm, der for 12—15 år siden begyndte at lancere et tredie og endnu mere forvirrende system at betegne bronzealder efter, skal måske perioden »Vor første Metalkultur« alligevel ses som et fremskridt.

C. J. Becker.

Runer.

Anders Bæksted: Malruner og troldruner. Runemagiske studier. Nationalmuseets skrifter. Arkæologisk-historisk række IV. Kbh. 1952. 366 sider.

Man må være forf. taknemmelig, fordi han har villet påtage sig den ikke særlig indbydende opgave at gøre op med den opfattelse af runemagien (dvs. de enkelte tegns magiske værd og talmagien), der i den senere tid har gjort sig gældende også hos ellers nøgterne forskere, en opfattelse der fik sin klimax i Agrells og Brix' talmagiske fantasterier. Tiltalende kunne denne opgave ikke være for B., der har fået sin runologiske træning som assistent og medarbejder ved det danske runeværk, hvis nøgterne opfattelse af disse dele på forhånd måtte indstille ham på et negativt resultat. B. har derfor ikke begrænset sig skarpt til denne opgave, men har søgt at give bidrag til forståelsen af runernes oprindelse og deres udvikling.

Bogen er skrevet under udfoldelse af megen lærdom. Netop derfor er det vanskeligt at overse, at tidligere forskeres samstemmende resultater enten ikke nævnes eller også omtales så flygtigt, at B.s resultater får et skær af originalitet, som ikke tilkommer dem. Allerede bogens anslag viser denne tendens: Kun nogle »førende« runologer, der er tilhængere af de magiske teorier, som bogen angriber, nævnes. B.s resultat i første kapitel: at runerne ikke i sig selv er magiske, men en skrift som enhver anden, der kan anvendes både til magiske og umagiske formler og sætninger, kommer derfor til at stå som en nyopdagelse. Mon det ikke havde været rigtigt at omtale, at runologer som bl. a. Wimmer, Bugge og v. Friesen, der vist kan kaldes »førende«, også betragtede runerne som almindelig bogstavskrift; mon der ikke også havde været grund til at erstatte den af sin sammenhæng løsrevne sætning (p. 17, note 1): »en indskrift som Einang-stenens må være koncentreret magi« med et andet citat af undertegnede anmelder i samme afhandling (1947), på samme side, nemlig: »Denne række indskrifter fra folkevandringstiden .. gør det klart, at runerne i folkevandringstiden og senere som enhver skrift var et meddelelsesmiddel, der kunne bruges såvel til religiøs som til verdslig information«?[1])

1) Jfr. også Harry Andersen i Arkiv f. nord. Filologi 62.1948 p. 213: »det magiske ligger ikke i Runerne som sådan, men i Trylleordene«. Denne afhandling er iøvrigt et skoleeksempel på objektivitet i citering uden hensyn til, om forf. er enig eller uenig med de forskere, han citerer.

Under omtalen af Agrells talmagi (p. 286) nævnes det, at de fagrunologiske recensenter i stærkere eller svagere grad tager afstand fra Agrells hypoteser; det rette udtryk havde været: bryder staven over dette fantasteri, hvis vilkårlighed de påpeger ved indgående analyse og talrige exempler. For den, der selv har været med til at lægge Agrells »system« i graven, er det mærkeligt at se B. kalde dets genfærd op kun for at mane det ned påny, ja, så meget ejendommeligere som B. uden videre godtager recensenternes betydelig mere flygtige recension af Brix' talmagi og anser den for fyldestgørende. Agrell kunne han have skånet os for. Derimod ville en almindelig henvisning til det danske runeværks artikel: »Talmagi« utvivlsomt have været på sin plads; under kapitlet »alfabetmagi« citeres runeværkets sagartikel dog vidt og bredt (p. 121 f.), formentlig fordi B. ikke deler de heri antydede synspunkter og senere polemiserer imod dem.

Den bærende idé hos Magnus Olsen, der vel tør kaldes den egentlige talmagis opfinder og profet, er, at næsten alt, hvad der har med runer at skaffe, er ladet med magi; i Bæksteds bog gør den stik modsatte tendens sig gældende. Han vender sig mod opfattelsen af brakteaterne som amuletter og forklarer, at guldsmedenes »overlegne anvendelse« af de mærkelige skrifttegn på brakteaterne skyldes, at disse nu engang ligesom deres forbilleder (de romerske mønter) skulle have indskrift, men at dennes udseende »forøvrigt var ret ligegyldigt«. Den slags påstande giver ikke bogen vægt, når de ikke ledsages af argumenter. Der er vist givet ret vægtige beviser på, at guldsmedenes »overlegne anvendelse« af bogstav- og runelignende tegn var et indicium på deres ukyndighed i skrift. En simpel sammenligning med andre håndværkerindskrifter — tag fx. middelalderlige våbenindskrifter eller Sven Estridsens runemønter, der gennemløber samme udvikling som brakteaterne rent skriftmæssigt — burde, om ikke overbevise B. om hans misforståelse, så dog i det mindste opfordre ham til at afkræfte den fremsatte argumentation. Og hans påvisning af, at romerske mønter ikke opfattedes som amuletter af nordboerne, omstyrter dog ikke det faktum — også anerkendt af B. — at visse brakteater ikke desto mindre *var* amuletter, nemlig dem der selv tilkendegiver sig som sådanne ved hagekors, andre hellige (dvs. magiske) tegn og runeindskrifter »af utvivlsomt magisk art« (p. 130). Men ved denne indrømmelse fra B.s side forflygtiges hele hans argumentation mod brakteaterne som amuletter, idet det i denne forbindelse er uden interesse, om visse brakteater ikke var amuletter, når det er givet, at andre — med runer — har været det. Og hvor er så grænsen?

Kapitlet om runerække og alfabetmagi, det der rummer nogle af runologiens største gåder, og som derfor kunne være blevet bogens vægtigste, er uden tvivl det svageste, gennemsyret som det er af B.s eengang fattede antimagiske idé, og derfor fjernt fra objektivitet. Som han i anden sammenhæng, ved Gummarp-stenen, sprang over, hvor gærdet var lavest, således slipper han lidt for let fra Kylverstenen og dens alfabet, skønt den så at sige er hovedhjørnestenen i hans antimagiske bevisbygning. Hans påstand, at alfabetet kan være anbragt på stenen før dennes anvendelse til gravbygning, lyder ikke meget overbevisende, da stenen jo langtfra er det isolerede fænomen, som B. gerne vil gøre den til; fordi han nagler sit blik fast til runer og runeindskrifter, glemmer han at se på sam- og fortidens gravskik. Både i sten-, bronze- og jernalder vil han finde talrige exempler på hellige tegn og helleristninger, hvis religiøse eller magiske funktioner er hævet over tvivl. Hans affærdigelse — uden begrundelse — af Breza-alfabetet som tilfældigt kradseri viser, hvor

svagt han står, når han ikke optræder som kritiker. Hans begrundelse af, hvorfor alfabetet på Themsen-sværdet ikke er magisk, er direkte uforståelig, idet han her opererer med argumenter, der er hentet fra hans argeste modstandere, talmagikerne. Men herved vakler hele grundlaget for hans egen opfattelse af alfabetet på Gørlevstenen, der går ud på, at risteren blot vil prale med sin lærdom: han kan alfabetet! Denne B.s opfattelse af det urnordiske og vikingetidens runealfabet som leg og lærdom virker dobbelt påfaldende på baggrund af hans mening om runealfabeterne på middelalderens kirkeklokker; dem regner han nemlig for magiske.

I tilknytning til omtalen af alfabeterne fremsætter B. sin teori om runernes oprindelse og udvikling. Den er ligeså »legende let« som andre af forf.s anskuelser: runealfabetet er nemlig opstået »som en kunstig, legende, ikke just påkrævet efterligning af den latinske skrift«. Disse tanker om germanernes største kulturvinding kunne uden skade for bogen være standset i skrivebordsskuffen. Hvad det yngre alfabet angår, vikingetidens, da regner B. — idet han går ud fra de gængse, men iøvrigt ganske usikre dateringer af de datoløse runestene — at runerne er uddøde i Skandinavien engang mellem 550 og 650; herefter er de blevet kunstigt genoplivede af nationale grunde o. 700 (eller 800), for »der kan faktisk ikke peges på nogen indskrift, der i egentlig forstand kan betragtes som en 'overgangs-indskrift'« mellem de urnordiske runer og vikingetidens. Nej, når B. ikke vil anerkende de blekingske stenes runer, når han henviser Sölvesborgstenen til en fodnote (p. 145), ikke nævner Rökstenen, når han ikke regner med vikingetids runeformerne i de urnordiske indskrifter og de urnordiske former i vikingetidens ældste runeindskrifter og mener, at de kun betyder, »at man har kendt og kunnet benytte« dem, når han heller ikke ser nydannelserne (eller degenerationen, om man vil) inden for de urnordiske indskrifter over hele Skandinavien, så er det klart, at han må benægte kontinuiteten i runeindskrifterne fra de ældste til de yngste tider. —

Det synspunkt, B. anlægger over for middelalderens runeindskrifter (p. 171), er ikke mindre ejendommeligt; han mener, at runebrugen i denne periode er kunstigt vedligeholdt (af nationale grunde), altså en 'lærd' foreteelse. Han ser ikke betydningen af murersvendenes kradserier på væggene i kirkerne (Toke tog sølv til låns af Ragnhild o. lign.), betydningen af fontenes, røgelsekarrenes, værktøjets indskrifter. Viser de ikke tværtimod, at runerne på dette tidspunkt var blevet folkets eje? Når Absalon lader riste runer i Norra Åsum stenen til minde om sit kirkebyggeri, så bruger han ikke en lærd og kunstigt opretholdt skrift, men håndværkerens. Et eklatant bevis på rigtigheden af denne opfattelse har man i de af Elna Møller nylig påviste tømrernummereringer af romansk kirketagværk med runer (jfr. også passionsskulpturerne fra Hyrup).

Inden for talmagiens snævre domæne er det værdifuldt at få set Magnus Olsens, Pippings, Agrells og Brix' talmagiske idéer under eet. Festligst er forf.'s felttog mod Magnus Olsen, og i kampen mod denne viser B., der i de mere lærde afsnit undertiden forfalder til et fælt krukket sprog, sig om en fin og ikke altid nådig polemiker og som en udmærket stilist. Man kan trygt sige, at der ikke er meget igen af talmagiens profet, da B. omsider går over til næste punkt på dagsordenen. Interessant og i flere henseender lærerig (god er forklaringen af de gudeskabte runer) er også gennemgangen af de »litterære« runer, først og fremmest Eddaens, men her som andetsteds, urimelig bred. Bogen havde sikkert vundet ved at blive tvunget ned på den halve plads.

Selv om B. i sin iver efter at komme al runemagi til livs er faldet fra den ene grøft i den anden, så har hans indlæg i diskussionen på flere punkter klaret luften, og afsnittet om talmagi har blivende værd.

Erik Moltke.

Landbrugets oprindelse.

E. Cecil Curwen og *Gudmund Hatt: Plough and Pasture, The Early History of Farming.* 329 s. Henry Schuman, New York 1953. 5 $.

Dr. Curwen skrev i serien Past and Present 1946 en bog med samme titel som den foreliggende, og første del af nærværende bog er et fuldstændigt optryk heraf. Endog trykfejlene synes at være kommet med (romersk jernalder dateres s. 56 til tiden 1—500 e. v. t.). Det er ikke ganske tilfredsstillende i 1953 at læse en nyudkommet bog, som ikke tager hensyn til den litteratur, der er fremkommet siden 1946. Curwen har ikke udnyttet Grahame Clark: Prehistoric Europe, M. G. Payne: The Plough in Ancient Britain, P. V. Glob: Ard og Plov i Nordens Oldtid, Dag Trotzig: Slagan, og den meget vigtige dissertation af Arnold Lühning fra Göttingen 1951: Die schneidenden Erntegeräte. Men heller ikke et ældre værk som E. Schiemann: Entstehung der Kulturpflanzen 1943 har forfatteren udnyttet. Afsnittet om kulturplanternes oprindelse bygger på Vavilovs arbejder fra 1926 og 1931; men Schiemann, Åberg og andre har i nogen grad modificeret Vavilovs kort over kulturplanternes hjemsteder. Nu sidst har konservator Hans Helbæk i The Annual Report of the Institute of Archaeology, London 1953, givet nye bidrag til disse problemers løsning, bl. a. derved at han for The Oriental Institute of the University of Chicago har analyseret kornfundene fra Jarmo i Iraq, hvor man har fundet det hidtil ældste stadium af plantedyrkning.

I Devonshire, England, har man fundet nogle små, uregelmæssige agerplanter, hvortil hører runde hyttetomter. Curwen mener, at både hytterne og agrene hører til i den ældste bronzealder 2000—1500 f. v. t. Såvidt man forstår, er der dog ikke fundet andet dateringsmateriale end en skubbekværn. Der spores en svag tendens til terrassering, men agrene antages at være blevet dyrket med spade, ikke med plov. Den primitive plov, arden, der afbildes på helleristninger i Alperne fra midten af 2. årtusinde f. v. t., nåede Skandinavien og England o. år 1000. Glob er ganske vist af en anden mening, idet krogarden med stenskær efter hans opfattelse allerede kom til Danmark sammen med de første agerdyrkere i begyndelsen af yngre stenalder; men dette stemmer næppe med pollenanalytikernes teorier om erhvervsforholdene i den såkaldte A-kultur.

Curwen hævder, at ploven først nåede Kina o. 3. årh. f. v. t., og han bygger her på Bishops afhandling fra 1936. Imidlertid har professor Kustaa Vilkuna mundtligt meddelt anmelderen, at skrifttegnet for den firsidede plov eksisterer i kinesiske dokumenter fra midten af 2. årtusinde. Denne oplysning ændrer fuldstændig problemstillingen vedrørende muldfjælsplovens oprindelse. Thi den firsidede konstruktion hænger sammen med anbringelsen af en muldfjæl på den ene side af ploven, så redskabet kan vende furen effektivt. Man har ikke hidtil kunnet spore den firsidede plov i Europa længere tilbage end den ældre jernalders tunge hjulplove. Når man ved, at den firsidede plov foruden i Nord- og Mellemeuropa også findes i Ukraine, Georgien, Armenien og Persien,

ligger det nær at tænke, at den oprindelig er kommet til Europa sammen med den ensidige muldfjæl fra Kina. Og det må vel være sket, da man fik brug for at vende furen, når ny jord skulle tages ind til dyrkning, d. v. s. efter klimaændringen ved jernalderens begyndelse. Interessant er Curwens oplysning, at udtrykket *sullung* i Kent stammer fra angelsaksisk *sulh*, der betød en plov. Thi udtrykket sule plejer at stå i forbindelse med en »tveje«, et tvegrent stykke træ, og vore ældste hjulplove fra Tømmerby, Villersø og Andbjerg var jo netop konstrueret med en naturvokset tveje som løb og sule. Plovsulen var vel oprindelig ikke blot den del, der støttede åsen, men tillige løbet, som ploven går på.

Curwens afsnit af »Plough and Pasture« er sammendrag af et materiale, som forfatteren har beskæftiget sig med gennem en menneskealder og skrevet talrige afhandlinger om i tidsskriftet »Antiquity«.

Hatts afsnit er uden tvivl bogens mest originale. For første gang har forfatteren fremlagt sin teori om erhvervskulturernes udvikling på et af hovedsprogene, en teori der på dansk blev fremsat i 1920-erne i værket »Jorden og Menneskelivet«. Men Hatts fremstilling i »Plough and Pasture« er ingenlunde blot en oversættelse af, hvad man kan læse i det omtalte værk. Den nyeste litteratur er benyttet, og gamle værdifulde rejsebeskrivelser er pâny blevet gennemgået, således at de meget oplysende eksempler, som ledsager fremstillingen, for en stor del er nye for dem, der i forvejen har læst Hatts værker på dansk.

De hovedformer, som Hatt opstiller, er 1) samlere og jægere 2) højere jægere 3) halvagerbrugere 4) helagerbrugere uden plov 5) helagerbrugere med plov 6) nomader. På det første trin er erhvervet delt efter køn, således at kvinderne samler, og mændene jager. Fra dette trin går to udviklingslinjer. Den første går over halvagerbrug, (her er kvindernes andel i erhvervet bærende, hvorfor der ofte hersker moderret i disse samfund) til helagerbrug (hvor mændene overtager føringen). Den anden går fra det lavere jægerstadie over højere jægere til nomadisme. Det var rimeligvis jægerne, der begyndte at holde husdyr, i førstningen som kæledyr eller lokkedyr, og mælken er stadigvæk nomadernes daglige føde. Fra nomaderne har agerbrugerne lært at holde kvæg.

Selv om Hatts afsnit kun i ringe grad beskæftiger sig med europæiske forhold, giver det dog et vigtigt grundlag for dem, der beskæftiger sig med arkæologi og historie. Bogen kan trods visse mangler i Curwens afsnit anbefales på det varmeste.

Axel Steensberg.

Bondehuse og vandmøller.

Axel Steensberg: Bondehuse og Vandmøller i Danmark gennem 2000 år. Med et bidrag af Valdemar M. Mikkelsen. København 1952. Hassings Forlag. 325 s. med 104 teksillustrationer og 76 plancher. English summary.

Bopladsarkæologien har længe arbejdet med forhistoriske problemer. Det er lykkedes den at klarlægge bebyggelse og boligforhold under visse forhistoriske perioder. Der vides faktisk mere om bondehusenes arkitektur og indretning under den ældre jernalder i Danmark end om middelalderens og renaissancens bondehuse. Axel Steensberg har sat sig for at afhjælpe dette misforhold. Efter at han, ved aktiv deltagelse i undersøgelsen af jernalderbopladser, havde sat sig grundigt ind i udgravnings-

teknik, gik han i gang med at søge efter hustomter i eller rettere sagt under gamle historiske landsbyer med det dristige formål at klarlægge bondehusets historie fra den ældre jernalder til nutiden. I sin nye bog har han fremlagt resultater af en række undersøgelser, foretagne siden 1938 i Nationalmuseets 3. afdelings tjeneste. Han har derved ikke alene kastet lys over den historiske tids landsby, men har også givet vigtige bidrag til den forhistoriske arkæologi.

Steensberg har særlig haft opmærksomheden henvendt på gamle nedlagte landsbyer. Hans første undersøgelser gjaldt den vendsysselske landsby Bolle, nedlagt omkring 1650. Her afdækkede han et par hustomter fra landsbyens sidste periode; men af mere interesse er fremdragningen af tre vandmølleanlæg, knyttede til en lille bæk, der har strømmet gennem landsbyen Bolle. En af disse vandmøller fungerede under 1500—1600 årene. De to andre er betydelig ældre, idet de kan henføres til tiden omkring vor tidsregnings begyndelse.

En så tidlig datering af drejekværne og vandmølledrift i Danmark går imod hidtil rådende opfattelser. I talrige bopladser fra førromersk og ældre romersk jernalder er der fundet uhyre mængder af skubbekværne, hvorimod drejekværnen først gør sig gældende i yngre romersk jernalder Konsekvensen af Steensbergs datering af vandmølle-anlæggene i Bolle må derfor blive, at drejekværnen og vandmølledriften må have eksisteret i to eller flere århundreder i vort land, før denne mere udviklede teknik fik bugt med den ældre gamle skubbekværn. Dette er i og for sig ikke utroligt. Gammel og ny teknik har kunnet leve side om side gennem lange tidsrum. Men vi må i så fald kunne forvente nogle flere tidlige fund af drejekværne. Steensberg nævner fundet af drejekværne sammen med skubbekværne på oldtidsagrene på Svendstrup Hovgaards hede, som ved skårdynger og grave er dateret til førromersk tid. Jeg har opfattet disse drejekværne som vidnesbyrd om, at agrene var benyttede ikke blot i førromersk tid, men også senere, i yngre romersk jernalder; Steensberg mener, forholdet kan tydes således, at de fundne drejekværne er førromerske. Men i hvert fald har drejekværnene fra Svendstrup Hovgaards hede ikke været anvendt i nogen vandmølle, og det er vel sandsynligt, at drejekværnen nåede vort land før vandmølle-teknikken. Vi tør vel håbe, at nye fund vil gøre dateringen af vandmøllens første optræden i Danmark mere uomtvistelig.

Fundet af en jernudvindingsplads fra omkring år 1300 i landsbyen Bolle er af særlig interesse ved den her anvendte primitive teknik. Ingeniør E. Høeg har analyseret dette fund og gør opmærksom på, at de ved jernudvindingen anvendte metoder synes at have været mere primitive og mindre effektive end dem, der blev brugt ved jernudvindingen i Jylland under førromersk jernalder. Et slående eksempel på den kendsgerning, at teknik ikke altid går fremad.

De arkæologiske undersøgelser i Bolle har fået et værdifuldt supplement i Valdemar M. Mikkelsens pollenanalytiske undersøgelser, der ikke alene afstiver de arkæologiske dateringer, men klarlægger den lokale vegetationshistorie og samtidig belyser svingninger i agerdyrkningen på stedet. Forholdet mellem hede, skov og dyrket ager er fra tid til anden undergået ændringer, som afspejler sig i pollenspektrene. En tilbagegang af lyngpollenkurven i tiden før år 400 e. Kr. vil Mikkelsen forklare ved, at skoven har erobret arealer fra heden, »da man næppe kan regne med opdyrkning af hedearealer«; her bør der dog mindes om, at arkæologiske undersøgelser af oldtidsagre har bevist, at hedeopdyrkning fandt

sted allerede i førromersk tid. Landbrugshistorisk interessant er påvisningen af, at kornblomst indfinder sig efter ca. år 1300, i Bolle som i Præstø-egnen. Mikkelsen vil heri se et vidnesbyrd om, at vintersæd blev almindelig i Danmark efter dette tidspunkt, medens der tidligere væsentlig havde været dyrket vårsæd. — Betydelig interesse har også påvisningen af to forsumpningsperioder i Bolle, den ene omkring år 400 e. Kr., den anden omkring år 1300 e. Kr., svarende til to af de »Rekurrens Ytor«, som Granlund har påvist i svenske moser, RY II og RY I. Disse forsumpninger svarer til to klimaændringer, fra et tørrere til et fugtigere vejrlig, analoge med den klimaændring, der indtraf i Nordeuropa ved overgangen mellem bronzealderen og jernalderen, da det subboreale tørre og varme klima afløstes af det subatlantiske relativt fugtige og kølige klima.

I Aså krohave, lidt øst for Bolle, gennemførte Steensberg en undersøgelse, hvorved blev afdækket fem hustomter, liggende over hverandre, repræsenterende et tidsrum af godt et halvt årtusinde, fra 1200 årene til omkring 1800 — et vidnesbyrd om, at man i vore gamle landsbyer holdt stædig fast ved det engang erhvervede bosted. Dette forhold er også ofte påvist i jernalderslandsbyer. Mange interessante iagttagelser blev gjort i Aså-tomterne; her skal blot nævnes påvisningen af en kuppelformet ovn af ler, dannet over et skelet af bøjelige stokke, der var stukket ned langs randen af herden, bundet sammen til en hvælving og overklinet med et tykt lag ler, som brændtes hårdt ved at der fyredes i ovnen. Denne ovntype har Steensberg siden påvist ved flere af sine tustomtundersøgelser; det viser sig, at den var almindelig på Sjælland i middelalderen.

Et betydningsfuldt afsnit af bogen handler om undersøgelser af hustomter, liggende under en gammel gård i landsbyen Pebringe i Karise sogn på Sjælland. Pebringegården blev erhvervet af Nationalmuseet og flyttet til Frilandsmuseet ved Sorgenfri; den var i hovedsagen opført i slutningen af 1700-årene. Men den havde haft sine forgængere på stedet; og sporene af disse blev klarlagt ved Steensbergs undersøgelser. Under Pebringegårdens stuehus fandtes tomten af et hus fra 1600-årene med jordgravede vægstolper og midtstillede tagstolper. Den østlige del af dette hus havde været stue, den vestlige stald. Under gårdens vestlige og sydlige længer fandtes tomterne af to sammenbyggede huse, der har haft bulvægge og midtsuler; de repræsenterer Pebringegården i middelalderen. Og bebyggelsen rækker endnu længere tilbage; allerede under den førromerske jernalder levede der bønder i Pebringe — selv om det ikke er lykkedes at fremdrage boligrester fra alle de mellemliggende tidsperioder. Under den østlige del af den yngste Pebringegårds stuehus fandtes tomten af en lidt uregelmæssig rundhytte med jordgravede vægstolper og to midtstillede tagbærende stolper. Denne rundhytte dateres ved et keramisk fund til førromersk jernalder. Spor af en lignende rundhytte fandtes også under Pebringegårdens indkørselsport, og i haven var der flere bopladsrester fra førromersk jernalder. Rundhytten er ganske vist en helt anden hustype end den, vi kender fra førromerske landsbyer i Jylland. Til gengæld lykkedes det Steensberg at påvise en rest af typiske oldtidsagre, ganske lignende de jyske, i Tokkeskov, en lille km fra Pebringegården. Sandsynligvis har der boet bønder i Pebringe fra før Kr. f. til vor tid, selv om der endnu mangler arkæologiske fund fra vor tidsregnings begyndelse til hen i 1200 årene.

I bogens sidste afsnit, »Jordhusene på Nødskov hede« gælder undersø-

gelsen ikke en landsby, men et par fattige udflyttergårde fra den tidligste middelalder, omkring år 1000. Husenes vægge var af lyngtørv. Der var anvendt så få tagstolper som muligt. Rummene var omtrent halvt så brede som i et normalt jernalderhus; man har vel ikke haft tømmer til et bredere tag. Men der var særlige staldrum. Og stuehuset i den ene gård var ved en tværvæg delt i en arnestue og et soverum med lerbriks. Ildstedet har været en røgovn, idet herden var overbygget med en hvælvet, hårdtbrændt lerkappe. Beboerne har formodentlig især levet af kvægbrug, idet de har holdt får, køer og svin og således udnyttet den nærliggende eng, oldenskoven og heden. Men de har vel også haft nogle kornagre. Dette lille kulturfremstød varede dog kun kort. Lyng og egepur bredte sig atter over de sammensunkne huse — et svagt, men dog veltalende minde om hedebønders fattige liv for tusinde år siden.

— Steensberg har gjort store landvindinger for bopladsarkæologien. Der er ganske vist endnu lange uopklarede tidsrum indenfor de to årtusinder, hans forskning spænder over. Men han er ung, og vi tør vente meget mere af hans arbejde. Hans nye bog er kun første bind af en serie »Arkæologiske landsbyundersøgelser«, som Nationalmuseets 3. afdeling dermed har påbegyndt. Fremstillingen er særdeles vel illustreret med fotografier og planer.

Gudmund Hatt.

Bondergårde i Halland.

Albert Sandklef: Hallandsgårdar. Bebyggelse på gårdar och torp före 1900. Nordiska Museets Handlingar nr. 45. Sthlm. 1953. 304 s. incl. English Summary.

For mange danske er Halland kun et gennemfartsled til Oslo. Men det lønner sig i høj grad at standse op undervejs i Halmstad, i Varberg eller dvæle i landsbyerne mod Smålands grænse. Halland bærer jo endnu ligesom Skåne præg af oprindelig at have hørt til Danmarks rige. Det er ikke alene Varberg slot, der står med sine middelaldermure og minder om danske høvedsmænd og hallandske bønders sved og møje. Det er landsbykirkerne, slagmarkerne og meget andet. Men også bøndergårdene fortæller, at vi er på overgangsområdet fra kulturkredsen omkring Kattegat og bælterne til det skandinaviske nåleskovsområde.

På Varberg slot sidder en museumsmand, der selv påstår, at han deler sin tid ligeligt mellem museet, hjemmet og Rigsarkivet i København. Albert Sandklef hører til en gammel hallandsk bondeslægt med en vis forbindelse til landsdele i det nuværende Danmark. Han er både svensk, dansk og hallandsk, mest det sidste! Han har på sit museum den knap, som Karl den Tolvte skal være blevet skudt med, og han har udfoldet megen skarpsindighed for at bevise, at det just var *den* knap. Mange andre afhandlinger og bøger har Sandklef skrevet, og Göteborgs Högskola har hædret ham med doktorgraden honoris causa.

Det er klart, at en bog af Sandklef om Hallands gamle bøndergårde har stor interesse for mange andre danske end Palle Lauring. Vore svenske venner får tilgive, at vi først og fremmest søger efter det, som minder om vort eget. Det sker ikke af nationale grunde, men fordi det i kulturhistorien altid er vigtigt at udstikke grænserne. I den henseende kan man trygt tage ved lære af Sigurd Erixon.

Det viser sig nu, at bindingsværket har været meget udbredt på Syd-

hallands slettebygd op til Halmstad, ja konstruktionen er påvist så nordligt som i Tvååker mellem Falkenberg og Varberg. Sandklef mener, at bindingsværkskonstruktionen i Halland har eksisteret siden oldtiden. Det er ejendommeligt, at gulvbjælkerne i de ældre bindingsværksbygninger altid synes at være indføjet i fodremmene under væggene; i et enkelt tilfælde er de endog gennemstukne med fremspringende »hoveder« ligesom loftsbjælkerne. Det mindes man ikke at have set andetsteds i det danske kulturområde. Men det hænger vel sammen med, at trægulv ikke brugtes på bøndergårde i det egentlige Danmark før o. 1800? Hallands muligheder for at skaffe billigt træ var større.

Mærkeligt er det også, at bindingsværket på de hallandske bøndergårde praktisk talt kun er sammenføjet med tapper; det gælder både gulv- og loftsbjælker samt løsholter. I Nordsjælland på denne side Kattegat har man udvendige sidebånd og »glammede« bjælker, d. v. s. at begge er skåret ind i siden på stolperne, og i Odsherreds bøndergårde kendes tapsammenføjninger praktisk talt slet ikke. Efter anm.s opfattelse kunne det tyde på, at Hallands bindingsværk er af renæssancetype, medens det nordlige Sjællands bindingsværk mere eller mindre er præget af gotiske traditioner. Skråstivere i langvæggene forekommer, men de er ikke så organisk indføjede i det hallandske bindingsværk, som i det fynske og østjyske. Skråstiverne er sikkert i Halland som på Sjælland et ungt træk, næppe meget ældre end 1800 årene (billede 81 i Sandklefs bog, der viser en skråstiver, er vendt på hovedet).

Bulhuse har været ganske almindelige i Halland ligesom i Jylland. Også tage lavet af tang forekommer, svarende til dem på Læsø og Endelave, og der findes flettede risgavle ligesom på Sjælland. Endelig var der tidligere mange steder, hvor svære stolper langs ad husets midte bar en rygås, hvorpå tagspærrene hvilede. Denne »midtsulekonstruktion« fandtes i mands minde også på Fyn og i Vestjylland; men den har haft en videre udbredelse i middelalderen, da den også blev brugt på Sjælland (Pebringe og Store Valby). Dens oprindelse taber sig i forhistoriens mørke.

Mærkeligt nok ved man næsten intet om de hallandske bønders boliger i en noget fjernere tid. Sandklef nævner et par beretninger om, at man har fundet jordgulve under yngre huse. I disse jordgulve synes der at have været fritliggende ildsteder på lignende måde som i det øvrige Danmark. Han mener, at skorstenen er indført i 1600 årene, hvilket stemmer meget godt med forholdene i Jylland. Hvor gammel kan den »sydgötiske« stuehustype være med den lave rygåsstue i midten og i reglen et noget højere hus ved hver ende, hvoraf det ene i Sydhalland kaldtes kælderen og det andet baghuset? Visse ejendommeligheder ved nogle sjællandske hustomter fra senmiddelalderen kunne tyde på, at man her har kendt en lignende stuehusplan. I hvert fald foregik madlavning og spisning altid i den midterste afdeling. I Mellem- og Nordhalland har man den ældste indretning, hvor »spisen« med sin skorsten ikke er adskilt fra stuen. Maden laves på et ildsted i hjørnet af »spisen«, medens der foran ovnmundingen findes en askegrube. I Sydhalland er der et særskilt køkken. Her lavede man maden over et ildsted foran ovnmundingen, medens et lille ildsted på hjørnet af »spisen« kun anvendtes til belysning og kogning af kaffe etc. Dette hjørneildsted ved den store ovn har anm. fundet en parallel til på en gård i Store Valby på Sjælland, som kan tidsfæstes til den tidlige renæssance.

Albert Sandklef har udnyttet brandforsikringsprotokoller, gamle forfattere og egne optegnelser. Også R. Mejborgs materiale fra Halland har været ham til stor nytte. Som indledning har han publiceret et par specielle optegnelser om husbygning i Fagered og skov- og bygningsarbejder i Frillesås. Sidstnævnte skyldes Sandklefs far, hvem mindebogen er tilegnet. Først og fremmest må dog Sandklefs egne fortjenester fremhæves. Det er et imponerende arbejde, han har udført, for det første ved gennem mere end tredive år at indsamle oplysninger, tegne planer og fotografere detaljer og helhedsbilleder, som nu kun findes i Varbergs museums arkiv, og for det andet ved at publicere dette rige materiale. Man forstår, at Albert Sandklefs flid er fabelagtig. Hans kombinationsevne og skarpsind følger trop, og man kan sikkert endnu vente mange store bøger og lærde afhandlinger om Hallands fortid fra hans hånd i de kommende år.

Axel Steensberg.

Norsk bondekultur.

Kristofer Visted og *Hilmar Stigum: Vår gamle bondekultur, I—II.* 764 s., 17 farveplancher. J. W. Cappelen, Oslo, 1951—52.

Da Kristofer Visted døde i 1949, havde han planlagt en ny udgave af »Vår gamle bondekultur«, der sidst udkom i 1923. Nu blev det førstekonservator ved Norsk Folkemuseum, Hilmar Stigum, der måtte påtage sig at forny og udvide det fortjenstfulde værk.

Opgaven var vanskelig, ikke mindst af stilistiske grunde. Men den er lykkedes så godt, at overgangene mellem gamle og ny afsnit næsten ikke mærkes. Kun kapitelinddelingen er blevet noget uensartet. Visted mestrede de korte, klart udformede oversigtsartikler om fødsel, frieri og bryllup, død og ligfærd, folketro, visedigtning, årlige festdage samt tidsregning og primstav. Disse afsnit står næsten uændrede i den ny udgave, hvorimod dragtkapitlet er udvidet og omarbejdet efter nye synspunkter m. h. t. dragternes alder. Der er her bl. a. taget hensyn til svensk dragtforsknings nyeste resultater. Stigum har desuden rettet og suppleret kapitlet om bonden og ættesamfundet, og han har omskrevet afsnittene om huse og tun samt om hjemmesyssel og håndværk.

Visteds bog blev skrevet i bonderomantikkens tidsalder. Han havde derfor lagt hovedvægten på livets »festside«. Stigum er som forsker og menneske fast forankret i bondesamfundets hverdag. Arbejdslivet har fået sin plads indenfor kulturhistorien med nye kapitler om det gamle og det ny jordbrug (et sammenlignende afsnit), om agerbruget i gamle dage, om kvægbrug og indbjergning af kreaturfoder samt om fladbrød og brødbagning og om mad og måltid. Med disse kapitler har Stigum føjet ca. 120 sider til det, der fandtes i den gamle udgave, og det har forskubbet tyngdepunktet fra festsiden til arbejdslivet, uden at værkets festlige præg har lidt skade.

Vi vil standse ved nogle punkter i disse helt nye kapitler. Stigum har bygget sin fremstilling både på de klassiske agrarbeskrivelser forfattet af embedsmænd i 1700 årene — Wilse, Hiorthøy, Hammer, Gjellebøl, Strøm, Essedrop m. fl. — og på det store beretningsmateriale, som Norsk etnologisk granskning allerede har indhøstet. Dispositionen medfører en vis overlapning mellem det første afsnit og de følgende, hvorfor man

også kommer ud for, at løvskæringen lidt overflødigt vises på to hinanden meget lignende billeder s. 140 og 239. Redegørelsen for de forskellige driftsformer i det gamle agerbrug viser klart modsætningen mellem *reitebruget*, der nærmest svarede til vort alsædebrug, og *firskiftebruget*, der var den mest udbredte driftsform i de egentlige agerbrugsbygder, medens det fra det øvrige Europa så velkendte trevangsbrug ingen rolle spillede i Norge. I Nordland drev man en art halvagerbrug meget lignende det, vi kender fra Læsø og Fanø, idet kvinderne besørgede de fleste landbrugsarbejder, ofte endog tærskningen af kornet, medens mændene fo'r til søs og fiskede.

Svedjebruget eller »bråtebruget« spillede ikke alene en rolle ved at skaffe arealer til såning, men også til græsning. Man forbedrede ligefrem græsvegetationen ved at brænde små bål på marken. Man brugte også flytbare kvægfolde ude på marken, idet den gødning, som kvæget kastede i løbet af natten, da blev fordelt over større arealer. Skikken er vidt udbredt i Europa og har rimeligvis også været almindelig i Danmark i middelalderen. Kvæget var iflg. de norske middelalderlove lige så fredhelligt i folden ude på marken som i bondens stald hjemme ved gården. I de danske landskabslove findes tilsvarende bestemmelser. I Norge måtte bønderne udnytte meget store områder for at skaffe tilstrækkeligt vinterfoder til kreaturerne. Præsten Chr. Axel Smith skriver i sin beskrivelse over Trysil præstegæld 1784, at agerlandet kun udgjorde 1/4000 af hele sognets areal. Det ville blive en næsten umulig opgave at opmåle udstrækningen af de vidder, som folk måtte fare over for at samle vinterfoder, selv om man satte 100 landmålere til arbejdet. Alene præstens høsletarealer var spredt over et område på seks mil. Høet transporteredes oprindelig altid på slæde; senere satte man et par hjul under bagenden, og i nutiden bruges firhjulede vogne. Træernes løv var et vigtigt tilskud til vinterfoderet; ligesom på Bornholm regnedes askeløvet for at være bedst.

Afsnittet om brødbagningen bringer meget nyt stof. Stigum mener, at det gamle ord for brød, »leve«, ikke er af indogermansk oprindelse, men et lån fra kinesisk, hvor et lignende ord kendtes allerede i 8. årh. f. Kr. Fladbrødet var sandsynligvis ukendt i Norge i vikingetiden og den tidligste middelalder, idet det ikke kendes på Færøerne og Island. Byg- og havremel egner sig iøvrigt bedre til fladbrød end til at blive bagt i ovn. Et tidens tegn er det, at Stigum også har fået plads til lidt om husmændenes levevis! Men bogens titel begrænser jo opgaven til bønderne, og derfor får de laveste i samfundet lov til at forblive i ubemærkethed lidt endnu. Forhåbentlig strækker Norsk Folkemuseums arbejderundersøgelser sig også til arbejderne på landet.

Man taler om konservatismen som et særkende for norsk kultur. Men i virkeligheden lå Norge med sin lange kystlinje nær ved verdens alfarveje. Og traditionerne holdt sig på adskillige områder bedre i andre skandinaviske lande. Det er ejendommeligt at høre, at den gamle skik at skærpe leen ved at hamre dens æg forsvandt så tidligt i Norge, at det ikke er lykkedes at få ordentlige oplysninger om forskellen mellem de leer, man hamrede, og dem, man sleb. Medens skikken i Norge døde ud i forrige århundrede, lever den endnu i Jylland. Også brugen af hornskeer opgives af Stigum at være forsvundet o. 1900; men anm. erindrer dagligt at have spist med hornskeer i Jylland til o. 1915. Det er også overraskende, at landbrugsfremskridtene i en lang række tilfælde kom tidligere til Norge og Sverige end til Danmark. Et par typiske eksempler er såmaskinen fra Lom, der optræder allerede i 1770'erne,

og svingploven fra Falkensten, der fik førstepræmie ved en pløjekonkurrence i Danmark 1771.

Den nye udgave af »Vår gamle bondekultur« er forsynet med et praktisk talt helt nyt illustrationsmateriale. Fotograf Ernst Schwitters har lagt et stort arbejde i at optage motiver i nærbilleder med moderne beskæring og anvendelse af plastiske lyseffekter. Metoden kan, hvis den overdrives, give læserne et andet indtryk af tingene, end det, fremstilleren havde tænkt sig, og som datiden har haft for øje. Man sporer en indflydelse fra moderne kunstretninger. Opstillingen af personer på billederne kan også af og til virke noget søgt. Men i det store hele er det et fremskridt, at fotografen, hvor det gælder ting og sager, går så nær på med sit kamera, at man virkelig kan opfatte genstandenes detaljer.

Farveplancherne er af en temmelig uensartet virkning. Nogle er fremragende, andre viser falske farvenuancer, som det jævnligt sker på farvefotografiets nuværende tekniske stade. Det indses ikke i alle tilfælde, hvorfor man har valgt gengivelse i farver; arbejdet med at rulle dejg til fladbrød opfattes ikke bedre, fordi konen har en lyseblå kjole på. Dog, hvorfor skyde på fotografen og forfatteren, når man fra hjemlige publikationer ved, at farveplancher giver en god reklame for forlæggeren, som jo skal sørge for, at værkets udgivelse kan svare sig, og derfor er tilbøjelig til at anvende plebejiske virkemidler.

Reproduktionerne står fint, og der findes gennemsnitlig mindst et billede for hver anden side. Det kraftigt formede norske landskab gør, at udendørs billeder ofte tager sig pragtfuldt ud. Man har næsten helt udeladt de romantiske malerier fra forrige århundrede til fordel for moderne fotografier, der holder sig til virkeligheden. Hvad man fra et videnskabeligt synspunkt nu og da savner er kort, som kunne vise udbredelsen af vigtige fænomener, samt tegninger eller skitser, der kunne vise typerne indenfor den materielle kultur. Fotografierne erstatter ikke helt sådanne skitser. Men det må indrømmes, at værket har vundet et stærkt virkende helhedspræg ved kun at bringe klichéer i auto. Billedunderskrifterne er meget fyldige og mønstergyldige i deres klare affattelse. Sidst i 2. bind er der en udførlig litteraturfortegnelse og et register, der både omfatter navne og sagbetegnelser. Det synes at være praktisk talt komplet (dog mangler Holger Danske, der omtales s. 339 og 357). Registrene gør værket til en vigtig opslagsbog, som ingen forsker i nabolandene bør savne på sin reol.

Der er grund til at takke udgiverne for dette pragtfuldt udstyrede værk, og først og fremmest bør Hilmar Stigum hyldes for sin indsats ved værkets omarbejdelse. Hans viden er meget omfattende, han har evnen til at se tingenes dybere sammenhæng, og hans stil er naturlig og ligefrem, nu og da isprængt et stilfærdigt lune. Som den beskedne forsker, Stigum er, vil han lade en passende del af denne ros gå videre til sine medarbejdere ved Norsk Folkemuseum og ude i landet. Han står midt i en blomstrende virksomhed som vejleder og lærer, en professor af gavn om ikke af navn. Men som en baggrund for anmeldelsen af bogen bør det nævnes, at Stigum i 30'erne skrev en fortjenstfuld afhandling om plovens historie i »Bidrag til bondesamfundets historie«, og at han i dag hører til eliten blandt Nordens folkelivsforskere. Danske kulturhistorikere og museumsfolk vil få stort udbytte af Visted og Stigums værk.

Axel Steensberg.

Hedens opdyrkning

Hedens Opdyrkning i Danmark. Mindebog udgivet af Det danske Hedeselskab ved oprettelsen af Kongenshus Mindepark for hedens opdyrkere. 1953. 442 sider.

I det store hedeareal, der blev fredet ved Kongenshus i Midtjylland, ligger der en lang, naturskøn dal, der er flankeret af lyngklædte skråninger. Komiteen for oprettelsen af mindeparken der ude fik den lykkelige ide, at rejse en lang række natursten langs dalen, nogle store for de herreder, hvor der i den nyere tid var opdyrket hede eller anlagt plantager, og mindre sten, grupperet sognevis, med navne og årstal for afdøde, fremragende hedeopdyrkere. Endelig er der omkring en udmærket festplads rejst en kreds af større sten med navne på mænd, der mere indirekte har haft tilknytning til heden i ældre tid.

Ideen med at rejse sten med navne på fremragende mænd og kvinder er dog ikke original, men det er en original ide at rejse sten for jævne, dygtige hedebønder, hvis navne i de fleste tilfælde ellers ville være glemt i løbet af kort tid.

Det er også en ligeså original som udmærket ide at rejse store sten med de gamle herredsvåben og i to kredse på hver sten at anskueliggøre, hvor stort hede- og do. skovareal, der var i 1850 og nu hundrede år efter.

De forskellige lokalkomiteer, der havde til opgave at udpege de mænd og kvinder, hvis navne fortjente at blive mindet, indsamlede samtidig mer eller mindre fyldige oplysninger om de folk, der kom i betragtning, en iøvrigt meget vanskelig opgave i mange tilfælde.

I sig selv er omtalte sten en levende billedbog, hvis man har lidt kendskab til en del af de navne, der er indhugget. Imidlertid indkom der et så stort materiale af oplysninger, at direktionen for Det danske Hedeselskab besluttede at udgive et værk, Hedens opdyrkning, under redaktion af redaktør Har. Skodshøj. Og det blev et stateligt værk på 444 kvartsider med 250 udmærkede illustrationer i tilknytning til heden.

Direktør Niels Basse har skrevet indledningen, Rasmus Mortensen flere afsnit vedrørende den historiske udvikling, og samme forfatter har bearbejdet den lange række artikler om kvinder og mænd, der blev hædret i mindeparken. Det var en udmærket ide, thi her kan folk nu søge en mængde interessante oplysninger om disse hedebønder, hvis liv og virksomhed ellers kun i de færreste tilfælde vil kunne spores i litteraturen.

Redaktør Skodshøj har skrevet »En foraarsdag paa heden omkring 1870«; og endelig slutter N. C. Nielsen værket med en række mere videnskabelige afhandlinger vedrørende heden og dens opdyrkning.

Vel findes der to sider med henvisning til benyttede trykte kilder; men netop i et sådant værk savner man en fyldig fortegnelse over den rigtholdige litteratur, der tidligere er udkommet vedrørende heden. Her skal bare nævnes: F. C. Carstens bog om Alheden og dens Kolonier; Mylius Erichsen: Den jydske Hede; Jeppe Aakjær: Heden (i min Hjemstavns Saga), og det tobinds værk, De danske Heder, der udkom 1943, og hvor Danmarks Naturfredningsforening og — Det danske Hedeselskab står som udgivere.

H. P. Hansen.

Vald. Andersen: Alheden med Frederiks sogns historie. 1953. Konrad Jørgensens Forlag, Kolding. 287 sider.

Alheden — de engang så udstrakte hedeegne på Viborg-kanten, er nu ved at blive historie, de opdyrkede marker æder sig ind på dem, og om føje år vil heden som en kornmark stå. Dette har lærer Vald. Andersen i Bække indset, og Alheden med Frederiks sogns historie har han viet en omfattende beskrivelse. Det er en stor bog, næsten 300 sider, som der står meget på.

Der begyndes med de ældste tider, en lidt famlende og spredt optakt til Alhedens historie i 18. årh. og fremefter, som naturligt nok optager hovedparten af bogen, det er jo her, at heden historisk set bliver interessantest. Dette gælder navnlig det store og grundige afsnit om forsøget med at lade tyskerne kolonisere den. Her har forfatteren inddraget et stort materiale, noget fra landsarkivet i Viborg, meget fra trykte kilder. Man kunne have ønsket en noget mere intensiv brug af det store materiale, der ligger i Rentekammerets arkiv i Rigsarkivet: Diverse dokumenter. Jylland. 5. Hederne og hedekolonierne, der utvivlsomt ville have kunnet bringe meget nyt stof. Men det er såre svært at arbejde i Rigsarkivet, når man ikke bor i København. Det havde været interessant at vide noget mere om regeringskredsenes stilling til hedesagen op gennem tiderne, end det forf. meddeler, og det samme gælder om offentlighedens holdning. Der findes jo en udstrakt trykt økonomisk litteratur fra samtiden i stil med Aug. Hennings: Ökonomische Beobachtungen einer im Jahre 1779 — unternommenen Reise durch Jütland (1786), for blot at nævne et exempel. Her skal iøvrigt rejses kritik mod forf.s måde at angive kilder på, der mangler systematik og konsekvens, og af og til svigter angivelserne helt, således s. 49, hvor der gives mange realoplysninger uden en eneste kilde. Sproget er velplejet og sobert, enkelte blomster er desværre smuttet med ind. (Om nogle »manufacturister«): At nogle af de sidste endte på Alheden og omvendt (?) var ikke usandsynligt (s. 60), og på følgende side: Indrejsen kontrolleredes af et af Tyske Kancelli udstedt pas (!)

Disse kritiske bemærkninger skal dog ikke tjene til forringelse af bogens værdi. Den er en god og solid oversigt over Alhedens historie op gennem tiderne og fremtræder på tiltalende vis med godt papir og velvalgt billedmateriale. En tidstavle, et person-, sag- og stedregister letter betydeligt brugen af den.

J. Boisen Schmidt.

Vore byer.

Vilh. Lorenzen: Vore Byer. Studier i bybygning II. Den senmiddelalderlige bys fortsatte afvikling. Nye byidealer. 1600—1660. G. E. C. Gad, København, 1952.

Hovedafsnittenes og underafsnittenes titler er flg.: I. *Bybestanden og regeringernes stilling til byernes eksistenskamp.* II. *Forudsætninger for bybygning.* Almindelige vilkår. Rigets fæstningsforsvar og byerne. Retsregler for bybygning og deres efterlevelse. III. *Bybygning, byplan og bebyggelse.* Ændringer i det overleverede i de gamle byer. Anlæg af nye byer og bydele. Gaden. Torvet. Havnen. Boligen. Bygninger for åndsliv. Gildes- og lavshuse — kompagnihuse. Industrielle og merkantile anlæg

og bygninger. Bygninger for administration og retspleje, militære anlæg. Bygninger for social forsorg. Befæstningsanlæg. IV. *Tidens bybygning i tidens perspektiv.*

Anden del af dr. Vilh. Lorenzens stort anlagte værk behandler en interessant periode i vore byers historie med Christian d. IV's (og Frederik d. III's) mange nye byanlæg og de kongelige forsøg på at starte forskellige industrielle og merkantile foretagender. Forfatterens fremstilling er da også fængslende og spækket med oplysninger; man læser den med stor interesse, og jeg synes også med stort udbytte — selv om den ikke altid er lige let læselig. Bl. a. medfører den skematiske disposition af stoffet, at de samme monumenter omtales i mindst 3—4 forskellige afsnit, hvilket selvfølgelig giver stadige gentagelser, samtidig med at fremstillingen af de enkelte monumenter sønderdeles. — Dermed være ikke sagt, at den klare disposition ikke har store fordele. — Det kan også virke lidt trættende, at næsten ligelydende forhold (forordninger o. l.) er gentaget — ofte citeret — for en række forskellige byer; dette, at læseren får serveret kilderne og ikke blot forf.'s konklusion, er for så vidt værdifuldt; men det trækker fremstillingen ud i længden.

Kun for enkelte afsnits vedkommende er jeg i stand til — forholdsvis sagligt — at bedømme fremstillingens vægt og lødighed. Det gælder først og fremmest afsnittet om boligen. Og jeg må her sige, dr. Lorenzen har virkelig gjort sig umage for at samle, hvad der foreligger om dette emne. (Det er jo faktisk første gang, der gøres forsøg på at give en samlet fremstilling af forholdene her i landet). Men man får desværre det indtryk, at forfatteren savner personlig kontakt med problemerne, hvad der på en måde undrer én, når man tager i betragtning, at dr. Lorenzen har interesseret sig for gamle huse gennem et helt langt liv. Hvad har han ikke set, som vi lidt yngre aldrig får at se. (Som første note til afsnittet skriver forfatteren: »Ikke mindst dette afsnit bygger på undersøgelser, jeg har haft lejlighed til at foretage på talrige rejser rundt i landets byer, ... suppleret med den forhåndenværende litteratur«).

Dr. Lorenzen må være et ordensmenneske; han vil helst rubricere alt, stille op i typer, og det er vel også naturligt, så længe man *arbejder* med stoffet. Det gælder f. eks. afsnittet om beliggenheden af en bygårds bygninger på grunden. Her opstilles en række typer med benævnelser som: enkeltanlæg, vinkelanlæg, parallelanlæg, modvendt anlæg, sidevendt anlæg o. s. v.; det resultat, læseren kommer til ved at følge gennemgangen, er imidlertid det ingenlunde overraskende, at man har placeret bygningerne på grunden alt efter dennes form og størrelse og efter behovet for husrum. Det kunne være sagt på få linier, men der bruges fire sider, — og så mangler konklusionen. Det, der er afgørende ved studiet af bygårdens anlæg, må først og fremmest være, hvad længerne indeholder, og hvordan de forskellige kategorier af rum ligger i forhold til hinanden (daglig beboelse, repræsentative boligrum, køkkenregionerne, bryggers, stald, magasiner o. s. v.). Men herved kommer vi ind på afsnittet om rumfordeling, som er meget svagt, hvilket forfatteren selv indrømmer. Det bygger alene på, hvad andre har skrevet herom (fortrinsvis de skånske undersøgelser), og da disse kilder er få og meget ujævnt fordelt, bliver fremstillingen kun til antydninger, der faktisk ikke giver noget som helst helhedsbillede. Man undrer sig over, at forfatteren ikke på sine mange rejser selv har gjort iagttagelser på dette

område; når man er inde på emnet, skal der ikke heksekunster til for at danne sig et nogenlunde pålideligt indtryk af forholdene, som de har været i al almindelighed i de forskellige byer i denne periode. Det er, som forfatteren viger tilbage for selv at gå i dybden med problemerne. Og så kan man desværre ikke lade være med at komme ind på, hvorvidt en så ufuldstændig fremstilling har nogen berettigelse. Desværre er der også forskellige direkte fejl i dette afsnit, som kun kan skyldes overfladiskhed. Forfatteren nævner gården Nørregade 31 i Køge som eksempel på et »enkeltanlæg« (kun omfattende en gadelænge). Dette hus' sidelænge, indeholdende beboelsens uundværlige køkken, er nedrevet for få år siden; sporene efter sidelængen ses endnu tydeligt, og gården med sidelænge er afbildet i to kendte Køgepublikationer. Museumsgården — også i Køge — omtales som et »vinkelanlæg« til trods for, at det er en kendt sag, at gadelængen består af to sammenbyggede huse, opført kort efter hinanden, medens sidelængen først er bygget 30 år senere, formentlig i forbindelse med husenes sammenlægning til een ejendom (se bl. a. Hugo Matthiessen i Køge Bys historie). Og sådan er der desværre mange små unøjagtigheder.

Nu skal det så inderligt indrømmes, at det er et næsten urimeligt forlangende, at en enkelt mand skal kunne beherske så stort et emne, som en altomfattende fremstilling af vore byers historie må siges at være.

Sine mangler og fejl til trods er *Vore byer* et værk, man læser med stort udbytte, og jeg er sikker på, at man senere hen ofte vil vende tilbage til enkelte afsnit for at supplere sin viden om det ene eller andet forhold vedrørende vore byers historie.

Hans Henrik Engqvist.

Sv. Aa. Bay: Horsens gennem tiderne. 1953. 104 sider. (I kommission hos Thems boghandel, Horsens).

Lektor Sv. Aage Bay, Horsens, har haft den gode idé at udgive en lille oversigt over Horsens købstads historie, først og fremmest beregnet på skolernes ældste klasser og studiekredse, der vil sætte sig ind i hjemstavnens historie, men også nyttig for den, der ønsker at skaffe sig et hurtigt overblik over udviklingen i Horsens. Bogen er klart og godt skrevet og udmærket inddelt, så at de store linier træder tydeligt frem. Til skildringen slutter sig uddrag af en række dokumenter vedrørende byen og litteraturhenvisninger, så at den, der ønsker det, kan trænge dybere ind i emnerne. Nyt stof og nye synspunkter må man ikke vente at finde i bogen; men den synes at være fortræffelig egnet til det formål, forfatteren har sat sig: at vække interesse for byens historie, særligt hos ungdommen, og anspore lysten til at gå videre med de største værker om Horsens (af Fabricius, J. K. Jensen og Baumgarten), eventuelt fordybe sig i det store utrykte materiale, særligt byens store rådstuearkiv, der ikke endnu er fuldt udnyttet.

Carl Lindberg Nielsen.

G. L. Dam og *H. K. Larsen: »Aakirkeby 1346—1946«.* 1951. 218 sider. (I kommission hos Aakirkeby boghandel).

I 1946 var det 600 år, siden Aakirkeby fik sine første købstadprivilegier af Lunds erkebiskop. I den anledning har overlærer H. K. Larsen og kontorchef G. L. Dam på byrådets foranledning udarbejdet en bog om byens historie. Aakirkeby har altid været en af Danmarks mindste køb-

stæder. Hvor små forholdene var, fremgår af, at købstadens regnskab i 1773 balancerede med siger og skriver 5 rdl. 2 mk., og at der på byens inventarieliste i 1783 kun opføres 2 byled og 1 vægt. I 1801 var byen med sine 455 indbyggere Danmarks trediemindste by, indbyggerne levede for størstedelen af landbrug, og dens eksistens som købstad var i 1818—19 stærkt truet, idet byfogeden androg om, at den måtte nedlægges som købstad. Byen reddede dog sine købstadrettigheder. Dens centrale beliggenhed var skyld i, at det bornholmske landsting holdtes her indtil 1776, og i vore dage har jernbaneanlægget bidraget til dens opkomst. Den foreliggende bog om byen er særdeles velskrevet, er ikke tynget af unødvendige detailler og læses med udelt fornøjelse. De store hovedlinier kunne nok træde lidt tydeligere frem, men alt i alt er det en bog, der gør sine forfattere ære.

Carl Lindberg Nielsen.

Arkitektur.

Knud Millech: Danske arkitekturstrømninger 1850—1950. Under redaktion af Kay Fisker, udg. af Østifternes Kreditforening. Kbhvn. 1951.

I anledning af sit 100-årsjubilæum har Østifternes Kreditforening udgivet et stort værk om dansk, særlig københavnsk, bygningskunst siden 1850, altså fra klassicismens sidste udløbere til den moderne funktionalisme. For monumentalbyggeriets vedkommende var vi vel i hovedtrækkene orienteret om stoffet, men samlet har vi ikke ejet en fremstilling af periodens arkitekturhistorie, før Knud Millech skrev denne bog. Han er endda gået særdeles grundigt til værks. I stedet for at skrive vidt og bredt om hovedmonumenterne (hvad der havde været det nemmeste) har han lagt vægten på boligbyggeriet og får derved listet en masse kulturhistorie ind i bogen, hvad enten han fortæller om senklassicismens borgerlige stuer (rammen om Heibergs, Hertz' og Hostrups interieurer), eller han gennemgår den normale lejligheds elementer, lige til den skumle baggård og de skandaløse pigekamre, eller emnet er den hastigt voksende storbys nye slumkvarterer med de berygtede »korridorhuse«. Knud Millech har her afstået fra at skrive stjernekomedie; han kunne have givet Marmorkirken, Kunstmuseet eller Tivoli førstepladsen, men vi er ham taknemlige for, at han tager det andet med også. Derved har bogen fået en *enorm* bredde, og det har været udgivernes ærgerrighed at udstyre den med et væld af billeder. Forfatteren har derved måttet gøre sig ulejligheden med at gennemgå hundredvis af boliger for at få et passende udvalg. Efter anmelderens løselige skøn er godt 300 københavnske bygninger afbildet og endnu flere omtalt og kommenteret. Hvad det er for en arbejdsindsats for alle disse huses vedkommende blot at finde frem til byggeåret, arkitekten og bygherren, går efterhånden op for den undrende læser. Det er en bedrift.

Bogens første hovedafsnit handler om senklassicismen med tyskeren Schinckel som europæisk baggrund, med Hetsch og Stilling som bevægelsens profeter og med Bindesbøll som trolden i æsken. Andre kapitler handler om »Historicismen« med den fine, begavede Herholdt som banebryder, og om »Europæerne« med Meldahl og Dahlerup i spidsen (forf. regner her tyskeren Gotfried Lemper for bevægelsens hovedmand — mon man ikke nok så meget burde fremhæve »europæernes« franske

tilbøjeligheder som en reaktion mod Tyskland efter 1864?). Mere nationale strømninger kommer frem i århundredets slutning med Nyrop og Kampmann, en bevægelse der næsten er ved at klinge ud, da dens hovedmonument, Jensen Klints Grundtvigskirke, bliver rejst. Fremstillingen af disse, ofte indviklede, stilbevægelser er nøgtern og klar, og dommene over fortidens og nutidens arkitektur er klare og sobre.

Ved sit anlæg har bogen selvsagt slagside til fordel for hovedstaden. Men der findes dog også en hel del om provinsen, og i alle tilfælde får man en klar tilskyndelse til at tage vore købstæders nyere bygningshistorie op til behandling. Knud Millechs bog er da god at have som udgangspunkt.

Jan Steenberg.

Fire nye bøger fra Hardsyssel.

To store og smukt udstyrede sognehistorier er fornylig udkommet i Ringkøbing amt. Ikke alene det vældige arbejde, der ligger bag udarbejdelsen, har forfatterne formået, men også at udvirke, at bøgerne har fået det smukke udstyr. Desuden foreligger der to smukke småbøger fra Jens Abildtrups hånd.

Alfred Kaae: Ulfborg sogn og saga I. 1952. — I 1945 udkom Kaaes første sognehistorie »Torsted«, i 1948 »Laasby« og nu »Ulfborg«. Når hertil kommer andet historisk arbejde og en mængde tegninger, tør man nok sige, at det er ikke mindre end en bedrift af en mand i embede (førstelæreremebedet i Kronhede)!

Og dog er Ulfborg I ikke noget hastværksarbejde. Her gives en grundig beskrivelse; først af naturforholdene, geologien, dyre- og planteliv (ornitologen stud. mag. E. Torp Pedersen skildrer i et mindre afsnit kyndigt fuglelivet i Fælsted kog), arkæologi, stednavne og middelalderlige forhold. Dernæst følger afsnittene: Fra skipper Klements fejde til 1660, Landboforhold sidst i 1600-tallet, Fra stavnsbåndets århundrede og Mod nye tider. Hermed er der givet en sammenfattende skildring af sognets almindelige historie gennem tiderne. Det er et kyndigt og grundigt overblik, der her gives. — Kilderne er sognehistorikerens almindelige, måske nok med særlig vægt på tingbøgernes ofte dramatiske stof. Også folkemindestof, sagn og dagligliv er behandlet, og desuden gives der i flere skifter og retsakter gode oplysninger om husbygning og klædedragt.

Ulfborg er et af de større vestjyske sogne, et sogn, der i ældre tid havde lige så mange enkeltgårde som gårde i de små landsbyer. Desuden rummer det de to herregårde Sønder og Nørre Vosborg. Det var et forholdsvist velhavende sogn. Forøvrigt vil herregårdenes og bøndergårdenes specielle historie samt kirkens og præsternes historie først komme i et senere bind. — En trykfejlsliste burde have været noget længere. Der er udmærkede kildehenvisninger.

Bogen er rigt forsynet med Kaaes egne tegninger. Han er et stort stykke af en kunstner. Det samme røber han ved den måde, hvorpå han behandler bogens stof. Læs f. eks. hans beskrivelse af den sjældne vårkobjælde (s. 38), der netop på Ulfborg hede har et af sine få danske voksesteder! Ved denne fremstillingsmåde bliver bogen mere anskuelig og levende, men også temmelig bred.

Med glæde imødeser man det næste bind.

Peder Christensen: Idum sogn. 1951. Også i denne bog finder vi lærer Kaaes tegninger. Iøvrigt er bogen af en noget anden art. Her er det gårdhistorien, man glæder sig over, og som helt dominerer bogen. Idum sogn er i endnu højere grad end Ulfborg præget af enkeltgårdsbebyggelsen. Hver gårds historie udredes fra ca. 1600 til nutiden; her fortælles livligt og ret bredt; for de sidste 100 til 150 års vedkommende har skildringerne en mængde småtræk, anekdoter eller karakteriserende bemærkninger om personer eller slægter. Når det har kunnet lade sig gøre, skyldes det, at forfatteren allerede for 40 år siden begyndte arbejdet og flittigt udspurgte sognets gamle. Man mærker, han er født i sognet og kender det. Desværre er der ret mangelfulde kildehenvisninger. Dog fremgår det tydeligt, at kirkebogen er meget flittig benyttet, og her har forfatteren været så heldig, at den er bevaret til 1636. Der gøres temmelig meget ud af stednavnene. Marknavne efter markbogen 1683 deles i ældre og yngre, og de ældre bruges som argumenter for en eller anden gårds høje ælde, men ikke altid på overbevisende måde. Således behøver navne som Graastensager eller Grauager ikke at være ret gamle. Bogen er opdelt i en mængde små kapitler, idet hver gård får sit. Dog er ejendomme, opstået i de sidste 100 år, ikke medtaget.

I de indledende kapitler søger forfatteren at give det almindelige overblik over sognet, som gerne udgør første del af en sognebeskrivelse. Det er ikke lykkedes så godt, bortset fra kirke- og skolehistorien, der er fortrinlig. Fejl eller misforståelser forekommer. »Sjælden findes smukkere våben og værktøj end her,« hedder det i omtalen af yngre stenalder. Det er enkeltgravsfolkets våben, der hentydes til, og de var temmelig ensartede over hele deres jyske udbredelsesområde. Torpbebyggelsesperioden og dannelsen af nye ejendomme før 1600 kaldes udflytningen. Man kan ikke uden videre gå ud fra, at enhver enkeltgård er en udflyttergård i den forstand. Arkæologien viser, at der i jernalderen fandtes både landsbyer og enkeltgårde. — I gårdhistorien omtales året 1813 gentagende som det for landbruget så farlige år; den egentlige landbrugskrise faldt først nogle år senere; et sted (s. 226) vises da også, at det først er efter 1817, det »gik stadig tilbage«.

Interessant er Christensens oplysning om, at over $^1/_3$ af sognets bosiddende folk stammer ned fra en bestemt af sognets gårdmænd, eller at tre slægter siden ca. 1600 stedse har været med til at præge sognet. Det er det kendskab, forfatteren gennem sit langvarige og udholdende arbejde har erhvervet om slægter og enkeltpersoner, der giver denne bog et særligt præg og en særlig værdi.

Jens Abildtrup: Vestjydsk bondeliv i 1600'erne. 1953. Det er en række kulturhistoriske skildringer, bygget på tingbøgerne og landstingets dombøger, som forfatteren kalder »den eneste virkelig betydelige kilde til oplysning om bondens liv og færd«. Det er et dygtigt og velfunderet arbejde, der dels giver en række personskildringer (delefogden Jens Nielsen, Herningsholm, selvejerbonden Jens Pedersen og Peder Jensen i Vejlstrup, der ikke ville fæste sin fædrene gård), samt mord- og trolddomssager m. m.

Til den litteratur, der foreligger om Søren Kierkegaards slægt, har Jens Abildtrup nu bragt en forøgelse med sin bog *Søren Kierkegaards tipoldefader handelsmand Jens Andersen og hans slægt på Astrupgaard* (i Faster sogn). Det er et værdifuldt arbejde, idet man ikke tidligere har haft kendskab til den gren af den store tænkers forslægt. Selv om

arbejdet ikke overalt kan bilægges med dåbsattester, fører forfatteren dog så gode grunde for de opstillede slægtsrækker, at man føler sig overbevist om rigtigheden. Slægten føres længere tilbage, end titlen lader ane, idet en gren følges tilbage til Chr. Andersen i Videbæk, f. ca. 1570, og en anden til Oluf Christensen i Søndergaard i Sædding, f. ca. 1520. Det er ikke almindelige hovbønder, vi møder, men de er hoverifri eller selvejere og handelsmænd.

H. K. Kristensen.

En adelig slægtsbog.

Lehnsbaron Hans Berner Schilden Holsten's Slægtebog, udarbejdet af H. Berner Schilden Holsten og Albert Fabritius. Siden 1940 er udkommet: Tavlebinds 1. hefte. I: Indledningshefte (XCV s.), 1. bd. (612 s.), 2. bd. (713 s.). II: 1. bd.s 1. hefte (250 s.), 3. hefte (289 s.). III: 1. halvbind (506 s.).

Rank som et lys, vågen og levende historisk interesseret, med aristokratiske træk, men samtidig jævn og beskeden i færd — sådan kendes lehnsbaronen til Langesø, *Hans Berner Schilden Holsten*, af dem, der år efter år har mødt ham på Dansk historisk Fællesforenings årsmøder. Man fik desuden indtryk af, at han var en grundig kender af sin egen og andre adelsslægters historie.

Selv på denne baggrund forbavses man over det opbud af samlerflid, videnskabelig forskertrang og økonomisk indsats, der har sat sin frugt i hans slægtebog. Alene omfanget er imponerende: over 2500 sider med sikkert lige så mange billeder i fornem udførelse. (Klicheer fra Hendriksens reproduktionsanstalt, Tryk: J. Jørgensen & Co.). Endnu mangler adskillige storhefter i kvartformat, inden værket er fuldtført, men så meget foreligger, at en helhedsvurdering kan anlægges.

I over tyve år har lehnsbaronen arbejdet på dette værk, og han har haft en udmærket hjælper i vor bedste kender af dansk adelshistorie og -genealogi, dr. phil. *Albert Fabritius*. Det meste af selve fremstillingen skyldes ham. I sit forord gør han rede for værkets opbygning: Grundstammen er en række ahnetavler; den mest overskuelige af disse er portrættavlen i tavlebindet, — den er som en nøgle praktisk at have liggende ved siden af sig, når man skal åbne de følgende bind. I en række storhefter biograferes hvert enkelt ahnepar, først de fædrene, så de mødrene. Ved hvert ahnepar er der gjort rede for dets afkom. Jo længere man bevæger sig frem i værket, jo længere trænger man tilbage i tiden. Biografierne ledsages af materiale: personlige optegnelser, brev- og billedstof, kildehenvisninger. Alt i fantastisk fylde, — af og til kan læseren vel synes, at motiverne gentages (f. eks. i billedstoffet) eller at de er langt ude (f. eks. de ellers så smukke Christiansø-billeder i I. dels andet binds andet hefte i anledning af at en af lehnsbaronens ahner i 1719 besøgte en svoger på øen).

Men dr. Fabritius gør gældende, at en fyldig behandling af »et i sig selv mindre betydende Stof« rummer »visse Fordele til Belysning af vort Folks jævne daglige Liv og Levevilkaar gennem gode og onde Tider«. Hertil må siges, at der i det store og hele hverken er tale om »mindre betydende Stof« eller »jævne daglige Liv og Levevilkaar«. Der er tværtimod tale om overklassemilieu og overklassekår, — man får et stærkt indtryk af *hvor* exclusivt denne overklasse har levet næsten op til lehns-

baronens egen tid. Et sådant bidrag som lehnsbaronens egne breve til børn og venner fra 1920 til 1951 afkræfter ikke dette indtryk. Han har, som han selv siger, gemt dem »hen paa en meget beskeden Plads bag i bogen« (I, 1, s. 469—592 og II, 1, 3. hefte s. 1—258), men de hævder sig ikke blot som »menneskeligt dokument«, men også direkte ved deres milieuskildring. I vor tids demokratiske ånd har slotsherren åbnet sit »hus« for læserne, som han og fruen så tit har gjort det for deres gæster på Langesø. Der er noget for deres demokratiske indstilling betegnende i, at de har ombygget en gammel herskabsstald til foredragssal. Det er et af de smukkeste træk hos lehnsbaronen, at han har kunnet forene troskab mod sine ahners kultur med tilpasning til det moderne samfund.

Det kan ikke fremhæves stærkt nok, at lehnsbaronens slægtebog har interesse langt ud over familiealbummets kreds. Værkets brogede indhold vil dog først ret komme til nytte, om det med tiden afsluttes med et fuldstændigt register. For hvad er her ikke at finde? Først og fremmest falder billedstoffet i øjnene. Mange af billederne er gengivelser af fotografier, som broderen *Ebbe Berner* har taget; mange er ældre billeder; ikke mindst interessante er dragt- og interiørbilleder fra forrige århundrede, men iøvrigt er der portrætter af adelsmænd og -kvinder tilbage til 1600-årene. Her er en grundig redegørelse for herregårdene Langesø, Holstenshuus og slottet Clausholm; af særlig værdi er afdøde arkitekt *C. M. Smidts* beretning om udgravningen af Anthonius Bryskes Langesø fra 1550'erne (III, 1, s. 93—127) og professor *Chr. Ellings* skildring af 1770'ernes Langesø (I, 2, s. 281—309). Haveanlægene er skildret af *Johs. Tholle, Vilh. Lorenzen* o. fl.; møblerne er indgående behandlet af *Tove Clemmensen;* selv har lehnsbaronen gjort rede for møbleringen på Clausholm og Langesø gennem 150—200 år. Om malerierne på de to borge har afdøde direktør *Otto Andrup* skrevet, og fru *Ellen Andersen* har behandlet det sjældne dækketøj på Langesø: her kunne man ved et bryllup for få år siden dække bordet med otte generationers dækketøj! Selv geologiske forhold og plantevækst er kommet med i værkets tredje del: »Slægtens Ejendomme og Ejendele«.

Værkets tyngdepunkt ligger dog i det person- og familiehistoriske. De berømte navne er der ikke mange af, men om mange kan siges, hvad historikeren *Aage Friis* har skrevet i sin biografi af lehnsbaronens morfader, diplomaten G. J. Quaade (II, 1, s. 1—44): Han »var ingen fremragende Personlighed, men en Mand, der fra den første Ungdom stedse stræbte at anvende sine Evner og Kræfter til at gøre sin Pligt til det yderste«.

Om værket, forsåvidt det nu foreligger, kan intet bedre siges end de ord, hvormed Andrup har sluttet sit kapitel om malerierne på Langesø (III, s. 470): »Et Arbejde som det, Baronen her har udført og ladet udføre, har kulturhistorisk den største Betydning. I sig selv er Baronens Virksomhed paa dette Felt et Monument for ham og hans Slægtskærlighed; man maatte dog ønske, at Eftertiden vilde faa et betydningsfuldt dansk Maleri af det Besidderpar, ved hvis Virksomhed Langesø ikke blot er blevet et saare skønt Sted, men paa forskellig Vis en Skatkiste for danske Kulturinteresser.«

Både lehnsbaronen og dr. Fabritius har ære af dette værk. Det er en bedrift i dansk kulturhistorisk litteratur.

Roar Skovmand.

Sølv.

Chr. A. Bøje: Balsambøsser og Hovedvandsæg. 78 s. Rosenkilde og Bagger. 1950.

I efteråret 1951 døde lektor Chr. A. Bøje, 78 år gammel. Mange museumsmænd og private samlere mindes ham med tak for hans altid redebonne venlige hjælpsomhed, når det gjaldt at identificere et vanskeligt guldsmedestempel eller diskutere en interessant sølvgenstand, og endnu flere glæder sig stadig over det uvurderlige hjælpemiddel, han skaffede os, da han efter sin afgang som lektor ved Aalborg katedralskole på grundlag af omfattende arkivundersøgelser og gennemgang af offentlige og private samlinger 1946 udgav sit hovedværk Danske Guld- og Sølvsmedemærker (med tillæg 1949). Der skal imidlertid med disse linjer gøres opmærksom på, at Bøje endnu året før sin død udgav en lille bog om balsambøsser og hovedvandsæg, der har adskillig kulturhistorisk interesse. I en kortfattet indledning gives en oversigt over anvendelsen af vellugtende stoffer og de beholdere til opbevaring deraf, der går under betegnelserne balsambøsser, pomandre, desmerknopper, hovedvandsflasker og hovedvandsæg — foruden adskillige dialektnavne. Denne indledning indeholder bl. a. en mængde citater fra ældre skønlitteratur og er i det hele vel skrevet — man mærker, at emnet har moret den gamle lektor, der ellers egentlig ikke var nogen stor stilist. Tyngdepunktet i den lille bog er dog de 141 billeder af forskellige typer, der har været i brug fra o. 1600 til det 19. århundrede — alle eksempler fra danske samlinger. Der findes her stykker både af træ, ben, rav og porcelæn, men langt den overvejende part er af sølv. Ser man billederne igennem, undres man ikke over, at hovedvandsæggene har fristet mange specialsamlere. I det lille format har man her en afspejling af sølvsmedekunstens udvikling gennem mange faser; rokokoens hovedvandsæg med deres rige plastiske formgivning er tilmed et helt selvstændigt kapitel inden for vort rokokosølv. Senere blev både hovedvandsæggenes brug og deres form og udsmykning mere folkeligt præget; særprægede grupper fra denne slutperiode er »amageræggene« og de fornøjelige sønderjyske æg med deres brogede glasflusser.

Gudmund Boesen.

Arkivlitteratur.

Donum Boëthianum. Arkivvetenskaplige bidrag tillägnede Bertil Boëthius. Redigeret af Olof Jägerskiöld og Åke Kromnow. Norstedt & söner. 1950. 516 sider. *Arkivvetenskapliga studier.* Utgivna av Sten Engström. Uppsala 1950. 118 sider.

I 1922 ophørte udsendelsen af Meddelelser om Rigsarkivet med Landsarkiverne, og siden da er det meget sparsomt, hvad der i Danmark er fremkommet af litteratur vedr. arkivforhold. Et lille duplikeret hefte »Nyt fra Rigsarkivet«, der er blevet udsendt i de sidste par år, er udelukkende beregnet for etatens egne folk. Dermed være ikke sagt, at danske arkivfolk ligger på den lade side; det ene store bind efter det andet i rigsarkivets publikationsrækker, først og fremmest Kancelliets brevbøger og Kronens skøder, har set lyset, og bind efter bind af Vejledende

arkivregistraturer giver forskerne den hjælpende hånd, de har billigt krav på. Men det er, ligesom den mere teoretiske side af arkivarbejdet ikke har kunnet aftvinge arkivarerne større interesse. Salig V. A. Secher var ikke nogen populær mand blandt sine kollegaer — for ikke at sige det for stærkt. Men hans ånd synes at leve videre i det gamle arkivs høje sale. Secher har engang for alle fastlagt rammerne for arkivarbejdet, og en principiel drøftelse af ordningsprincipper og arkivteori har ikke fundet sted, knap nok mand og mand imellem og slet ikke offentligt. Ingen kættersk røst har vovet at drage den Secher'ske katekismes lærdomme i tvivl. Nu er danskerne jo ikke noget særligt teoretiserende folkefærd, og når man tænker på, hvad tyske lærdes hjerner kan udfinde i studerekamrene, takker man for det. Men derfor var det måske alligevel ikke nogen skade til, om man ikke bare tænkte på det rent praktiske arbejde, men også engang imellem hengav sig til meditation over principielle problemer. Så var der måske en og anden, som fandt ud af, at de Secher'ske lærdomme har været til ubodelig skade for dansk arkivvæsen og dermed også — og det er jo det springende punkt — for dansk historieforskning.

I årene efter krigen har der ude i den store verden været en stadig stigende interesse for arkivspørgsmål. Der har været afholdt to internationale arkivkongresser, i Paris 1950 og i Haag 1953. Udbyttet har måske været ret beskedent for kongresdeltagerne, og de engelsk-amerikanske arkivarer har allerede vist en svigtende interesse for det internationale samarbejde, hvilket måske hænger sammen med, at de to kongresser i ret høj grad har været domineret af de fransktalende lande. Det internationale samarbejde er dog også kommet til udtryk i et internationalt arkivtidsskrift: *Archivum*. Større betydning har det dog haft, at englænderne i 1949 begyndte at udsende deres eget arkivtidsskrift, *Archives*, ligesom der i Tyskland foruden det gamle ærværdige *Archivalische Zeitschrift* nu også udkommer et nyt tidsskrift, *Der Archivar*, der mere lægger vægt på korte, instruktive artikler. Også arkivforvaltningen i Østtyskland udsender et særligt tidsskrift, *Archivmitteilungen*, der både indeholder udmærkede saglige artikler og bidrag, der er præget af de øjeblikkelige politiske forhold i Østzonen.

Men vil man læse arkivlitteratur, behøver man ikke at gå til Tyskland eller England. Også svenskerne har givet bidrag til drøftelsen af arkivspørgsmål. Mange vil endnu kunne huske, hvilken opsigt det vakte, da landsarkivaren i Lund, *Carl Gustav Weibull*, i 1930 skrev om arkivordningsprincipper i Scandia og talte Roma midt imod. Og mens det danske rigsarkivs trykte meddelelser kun går til 1920, udsender det svenske rigsarkiv siden 1902 år for år sine *Meddelanden från svenska riksarkivet*, der foruden beretninger om arkivarbejdet og forholdene i de svenske arkiver også indeholder »utredningar och förteckningar«, oplysninger om nye fund, aktstykker vedr. arkivforhold m. m. Og i 1953 fik svenskerne endda deres eget arkivtidsskrift, idet det i 1952 stiftede Svenska arkivsamfundet begyndte at udsende en lille publikation *Arkiv, samhälle och forskning*.

Men svenske arkivfolk kan mere end det. I 1950 udkom der således ikke mindre end to værker med artikler om arkivforhold, det ene og største, *Donum Boëthianum*, var et festskrift til den just afgåede rigsarkivar Bertil Boëthius, mens det andet, *Arkivvetenskabelige studier*, ut-

givna av Sten Engström, indeholdt en række artikler, som oprindelig var skrevet i anledning af Uppsala-landsarkivaren Josef Sandströms 65-års dag.

Selvom disse to værker først og fremmest belyser svenske arkivforhold, indeholder de dog også en del bidrag, som kan have interesse for danske historikere. I Donum Boëthianum skriver Tor Berg således om Ludvig Manderströms efterladte papirer. Manderström indtog en vigtig stilling indenfor det svenske diplomati, bl. a. som svensk udenrigsminister 1858—1868, og hans privatarkiv indeholder vigtige bidrag til dansk historie, ikke mindst i det skæbnesvangre år 1863. Leif Ljungbergs artikel om Lyder van Vredens kæmnerregnskaber fra Malmø 1517—1520 giver endda direkte bidrag til dansk historie i de bevægede år, da kampen mellem konge og adel nåede et foreløbigt højdepunkt.

Interesse har det også at læse Gustaf Clemenssons redegørelse for det arbejde, der i Göteborg er udført med udarbejdelse af registre til landsarkivets kirkebøger, skifteprotokoller m. m. Vi kunne jo nok i Danmark ønske at få penge til rådighed for en sådan registrering, men vi kunne jo også foreslå svenskerne at prøve, om det ikke var muligt at vandre ad de samme veje, som man har betrådt i det pengefattige Danmark, hvor man har ladet statsfængslernes fanger udføre registreringsarbejde. Når man i det nørrejyske landsarkiv idag har registre til alle skifte- og fæsteprotokoller, skøde- og pantebøger samt borgerskabsprotokoller, ja også til enkelte kirkebøger, skyldes det det udmærkede arbejde, som er blevet udført af fangerne. Og der har endda været prominente folk blandt arkivernes medarbejdere, bl. a. dr. Best og Bovensiepen. Selvom Sverige ikke har haft krigsforbrydere, må der vel også der være folk, som opfører sig mindre pænt og får gratis ophold indenfor murene.

Niels Hj. Holmbergs artikel om Arkiv under krig har jo desværre stadig aktuel betydning, og selvom krigsfaren idag synes mindre end for få år siden, må den ansvarsbevidste arkivmand dog prøve at forestille sig, hvad der kan ske, hvis krigens uhyre bliver sluppet løs, og hvad han må gøre for at undgå en tilintetgørelse af de værdier, der er betroet ham. Et andet spørgsmål, som har interesse for alle arkivfolk, og som ofte drøftes i de internationale tidsskrifter, er forholdet mellem biblioteker, museer og arkiver. Man får indtryk af, at skillelinierne i Sverige ikke er så skarpe som her i Danmark, hvor der findes meget få arkivalier i museerne, idet de ansvarsbevidste museumsledere altid har gjort sig klart, at de håndskrevne kilder til landets historie hører hjemme i arkiver og biblioteker. Man kan dog være helt enig med forfatteren, Birger Steckzén, når han skriver: »Trots de allvarliga betänkligheter som länsmuseernas arkivaliesamlingar sålunda äro ägnade att framkalla, måste man dock med tacksamhet erkänna at genom deres initiativ handlingar som eljest skulle ha gått förlorade många gångar räddats«. Man har dog vist lov at tilføje, at endnu bedre er det, når man, som tilfældet delvis er i Danmark, har lokale arkiver, egnshistoriske eller byhistoriske arkiver, som kan indsamle private arkivalier af rent lokal karakter.

Af interesse for en dansk arkivmand er også landsarkivaren i Göteborg, Robert Swedlunds, bidrag om landsarkivernes opgaver, der suppleres af en artikel af samme forfatter i Arkivvetenskabelige studier; han kommer bl. a. ind på forholdet mellem afleveringer, inspektioner og un-

dersøgelser af arkivfortegnelser og påviser det urimelige i, at det ikke altid er den samme myndighed, landsarkivet eller rigsarkivet, der modtager afleveringen og foretager inspektion eller granskning af fortegnelserne. Dette sidste er et så at sige ukendt forhold i Danmark. Det giver de svenske arkivarer et meget stort arbejde, men gør det også muligt for dem på en mere effektiv måde, end vi er i stand til, at konstatere, om embedsarkiverne bliver vanrøgtet.

Det er kun ganske enkelte af de to værkers mange artikler, som har kunnet nævnes her. Men det har været nok til at vise, at svenske arkivfolk har lyst til at tage mere teoretiske problemer op til drøftelse. Det mest forbløffende er dog næsten, at de kan få *så* megen arkivalsk litteratur frem. Det kan ikke bare forklares ved, at Sverige er dobbelt så stor som Danmark og har større økonomiske resourcer. Bagved må ligge en stærkere vilje til både at sætte problemerne under debat og til at få offentligheden i tale. Man kunne ønske, at danske arkivfolk kunne blive inspireret af de svenske kollegaers eksempel. Også vi har problemer at drøfte, problemer, som ikke blot har interesse for etatens folk eller for faghistorikere, men for enhver, der har tilknytning til dansk administration. Administration og arkiver hører nu engang sammen som hånd og handske, og de spørgsmål, der optager den ene part, må også være af interesse for den anden. Hvis vi f. eks. bare nævner ordet kommunalarkiver, dukker der både hos arkivaren og den kommunale embedsmand et utal af problemer frem i tankerne. En dag bliver de så brændende, at vi må have dem sat under debat, fordi vi skal og må have dem løst.

Johan Hvidtfeldt.

Stændersamfundet.

Sten Carlsson: Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865. C. W. K. Gleerup, Lund. 368 s.

I de senere årtier er der i Tyskland og Sverige fremkommet en del undersøgelser vedr. befolkningsforholdene i ældre tid. I Tyskland var det vel nok i nogen grad den nazistiske ideologi, der virkede tilskyndende, men arbejdet er dog også blevet fortsat efter 1945. I Slesvig-Holsten har den unge historiker *Erich Hoffmann* således i 1953 udsendt en indgående undersøgelse over borgerskabets oprindelse i de sønderjyske byer: Die Herkunft des Bürgertums in den Städten des Herzogtums Schleswig. I Sverige har den økonomiske historieforsknings nestor Eli Heckscher gang på gang behandlet demografiske problemer, og hans eksempel er blevet fulgt af mange yngre forskere. Nu må det straks siges, at den slags undersøgelser er betydelig lettere i Sverige, fordi man dèr har et enestående statistisk materiale fra 1700-årene, da der så at sige ikke var nogen systematisk befolkningsstatistik her i landet, bortset fra det materiale, der stammede fra de to folketællinger 1769 og 1787.

I en stor og indgående undersøgelse har den unge docent *Sten Carlsson* nu taget spørgsmålet om stændersamfundet og udjævningen mellem de enkelte stænder op til undersøgelse. Arbejdet bygger på et omfattende statistisk stof, og alene indsamlingen og bearbejdelsen af det aftvinger respekt. I den første del af bogen fremlægges og analyseres materialet, idet det samles om emner som antallet af standspersoner, forholdet mellem adelige og uadelige civilembedsmænd og officerer, ikke-adeliges erhvervelse af »frälsejord«, giftermålsforbindelser mellem adelige og ikke-

adelige, præsteskabets sociale rekrutering og giftermål, samt studenternes senere erhverv og sociale afstamning.

Spørgsmålene er jo hver for sig af stor interesse for enhver, der beskæftiger sig med den almindelige historiske udvikling, og disse undersøgelser vil få betydning for kommende historieforskere. Let læsning kan man dog ikke sige, disse kapitler er. De mange tal tynger fremstillingen og får let billedet til at blive flimrende. Men Carlsson har heldigvis også samlet sine iagttagelser og resultater i en kronologisk opbygget redegørelse, hvor de forskellige problemer ses i deres indbyrdes sammenhæng og i forbindelse med tidens almindelige udvikling, ikke mindst den politiske. Her skildres den lange proces, som førte til stændersamfundets opløsning, en udvikling, der blev ført til afslutning ved repræsentationsreformen i 1865. Standsudjævningen fandt dog ikke sted ganske langsomt, lidt efter lidt. Efter perioder med en hurtig udvikling, hvor de lavere stænder havde trængt sig frem på adelens bekostning, enten det nu var socialt, administrativt, kulturelt eller økonomisk, kom ofte perioder med en reaktion, hvor adelens position befæstedes, eller udviklingen i hvert fald stagnerede. Efter den store nordiske krig, der medførte en stærk fremgang for de ikke-adelige, ikke mindst indenfor hæren, kom tilbageslaget i frihedstidens første epoke. Omkring 1730 begyndte en ny udjævningsproces, som forløb langsommere, men fik stor betydning. Stærkere var nivelleringen i 1780'erne, og perioden 1820—1840 har forfatteren ligefrem kaldt middelklassens gennembrud.

Mens indsamling, bearbejdelse og analyse af det statistiske materiale synes at være gennemført på forbilledlig vis, savner man nu og da en mere indgående skildring af den økonomiske, sociale og ideologiske baggrund for stændersamfundets opløsning og undergang. Det er, ligesom forfatteren er tryllebundet af sine tal og af deres tale, men glemmer, at deres fulde hemmelighed kan kun fravristes dem, når de hele tiden ses i sammenhæng med samfundets almindelige problemer. Og engang imellem kunne man også nok have ønsket, at forfatteren havde set sig lidt om udenfor sit eget lands grænser. Det var jo ikke blot i Sverige, stændersamfundet gik under i 1700- og 1800-årene. Den samme proces gennemløb det ene kultursamfund efter det andet, og det er jo i nogen grad de samme problemer, der går igen i de forskellige lande. Disse indvendinger formindsker imidlertid ikke betydningen af forfatterens værdifulde forskningsresultater, og man kunne ønske, at danske forskere ville tage tilsvarende undersøgelser op. Selvom indsamlingen af materialet her i Danmark vil blive mangefold mere omstændelig, vil de fleste af de undersøgelser, som findes i Carlssons bog, også kunne udføres her. Selvom de politiske og delvis også de sociale forhold var vidt forskellige i Danmark og Sverige, er der dog ingen tvivl om, at udviklingen på mange måder har været den samme.

Johan Hvidtfeldt.

De svenske vestkystfiskeres kulturhistorie.

Olof Hasslöf: Svenska västkustfiskarna. Studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur. 570 sider + bilag med kort og diagrammer i tre farver. Svenska Västkustfiskarnas Centralförbund, Göteborg 1949.

Johan Pettersson: Den svenska Skagerakkustens fiskebebyggelse. 264 sider + kort. C. W. K. Gleerup, Lund 1953.

I Sverige er der en voksende interesse for fiskeriets historie. Først og fremmest koncentreres den om den svenske vestkyst, hvor landets eneste storfiskeri findes. Blot i løbet af de sidste 5 år har to vægtige disputatser hentet deres emne fra dette område, der p. gr. af sin geografiske beliggenhed og sin nære tilknytning til Danmark har den største interesse for dansk kulturhistorie. Den første af dem er en imponerende bog, tyk som en best-seller og med et væld af illustrationer, hvoraf flere i farver. Som en generel karakteristik af bogen skal anføres, at dens forfatter har forsøgt det umulige kunststykke på een gang at skrive en lærd disputats og en folkebog og derved er kommet til at forsynde sig især på det første punkt. Ganske vist mener anmelderen, at disputatser bør skrives, så også ikke-specialister kan læse dem, men Hasslöf er faldet for fristelsen til at tage så meget med, så han ikke har kunnet trænge tilstrækkeligt dybt ned i problemerne. Der er dog ypperlige ting imellem. Især skal fremhæves afsnittet om retten til fiskeri og et par af kortene i bilaget, der på mønstergyldig instruktiv måde gør rede for et par fiskeselskabers skiftende fiskeri gennem en årrække.

Disputats nr. 2 begrænser sig til fiskebebyggelsen, der defineres som »all slags bebyggelse, varifrån bedrives saltsjöfiske säsongvis eller permanent såsom huvudnäring, binäring eller till husbehov«. Hovedkilderne har været generalkort og landskabskort, landmålingskort og jordebøger. Af disse kilder lægger forfatteren hovedvægten på landmålingskortene. Jævnsides med gennemgangen af det nævnte materiale er gået en undersøgelse i selve marken.

Undersøgelsens første hovedafsnit er kaldt sæsongfiskebebyggelse, og interessen samler sig her om stenkredse, hvoraf en del gennem levende tradition har kunnet bestemmes som fundamenter — eller rettere underdele — for telte, der tjente fiskerne til ophold under makrelfiskeriet om foråret. En lang række stenbygninger af lignende art ved Sveriges vestkyst anses af forf. at måtte tolkes på samme måde. Nogen forbindelse mellem disse »telte« og den faste bebyggelse findes ikke.

Det næste hovedafsnit kaldes kustgårdar och strandställen, og omhandler de bondebrug ved kysten, der driver fiskeri ved siden af som hoved- eller binæring. Til datering af fiskeriet fra denne bebyggelse lægger forf. megen vægt på et specielt fiskeredskab, vahorn eller vabein, der i Norge kendes fra oldtiden til i dag. I Sverige forekommer det på hele vestkysten fra Frederiksstad til Varberg, mens det iflg. Pettersson er helt ukendt i Danmark. Dette er dog urigtigt. Et tilsvarende redskab har endnu i dette århundrede været i brug på Bornholm, hvor det kaldtes »haleben«. Også på andre punkter er der overensstemmelser mellem dansk-norsk-svensk fiskeri, som forf. ikke kender til.

Hovedafsnittet i bogen er 4. kapitel: Fiskelägenas bebyggelseförlopp, hvor forf. på grundlag af jordebøger, kort og andet materiale redegør for fiskelejernes historie. Han er derved med til at kaste lys over problemet om fiskelejernes alder og oprindelse, som har været diskuteret, siden Johannes Steenstrup i 1905 rejste det ved en artikel i Historisk Tidsskrift. Som hovedresultat kan forf. fastslå, at hovedparten af den svenske Skagerakkysts fiskelejer optræder under den sildefattige periode efter år 1589, mens kun et relativt ringe antal fiskelejer bevisligt går tilbage på 1500-tallets sildefiskeperiode. Det kan forekomme besynderligt, at en fiskefattig tid viser den største fremgang i fiskebebyggelsen, men beboerne af fiskelejerne ernærede sig jo ikke udelukkende af fiskeri, men drev jordbrug og forskellig anden virksomhed ved siden

af. Forf. peger på den livlige træeksport fra Bohuslen i slutningen af 1500-tallet som en af forklaringerne. M. h. t. bebyggelsens karakter på fiskelejerne går forf. i rette med tidligere forskere, som har hævdet bodebebyggelsen som det mest karakteristiske indslag. Først og fremmest udfra en gennemgang af landmålingskortene vil Pettersson hævde, at fiskelejerne i ældre tid på ingen måde var kendetegnet ved en bodebebyggelse. Hvor en sådan fandtes, tilhørte den fiskebønder fra fjernereliggende steder. Lejets indbyggere havde deres redskaber i en del af beboelsen. Men hvorfor har forf. ikke søgt dette forhold verificeret ved en gennemgang af skifteprotokoller eller andet taksationsmateriale?

Holger Rasmussen.

Krigsfanger i England 1807—1814.

Carl Roos: Prisonen. Danske og norske krigsfanger i England 1807—1814 (Gyldendal. 1953). 232 s.

Det er mærkeligt, at et så oplagt emne som de danske krigsfangers kår i den engelske »prison« 1807—14 aldrig før har fristet nogen forsker til en sammenhængende behandling. Professor Roos, hvis forskerområde fremfor alt har været tysk og dansk åndsliv, boghistorie og teaterhistorie, har nu givet os en ganske fortrinlig bog om emnet. Han har lagt en dagbog, ført af prisonieren, styrmand *Jens Krog* (i slægtens eje), til grund og har haft held til at opspore mange andre trykte og utrykte dagbøger, beretninger, arkivalier og genstande. Ud fra dette omfattende stof, suppleret med interessante paralleller fra fransk side, har han med en fylde af levende træk sammensat en rig mosaik i mørke og heldigvis også i lyse toner. I en række vægtige kapitler giver han os et indtryk af krigsfangernes liv og hverdag, de nedværdigende forhold i de tæt bepakkede blokskibe og de lidt behagelige landlejre, hvor dårlig og utilstrækkelig føde, mangelfuld påklædning, elendig hygiejne, chikanerier fra vagtmandskabets side osv. gør tilværelsen næsten uudholdelig. I begyndelsen synes alt at have været et uværdigt kaos; kammeraterne stjal fra hinanden, snød, spillede falsk, førte krig på kniven, men efterhånden opbyggede de deres eget retssamfund og holdt indbyrdes justits over for tyveri, urenlighed, forræderi, drab. Det glæder forfatteren (og læseren) at se menneskeånden triumfere over elendigheden. Vi hører om fangernes husflidsarbejder, som indbragte dem lidt penge: skibsmodeller af ben, træsløjd, stråarbejder, violiner m. m. Vi ser dem arrangere sportskampe, teaterforestillinger, fester og dans for at bekæmpe fængselspsykosen. De unge — og der var ikke få børn på 10 år og opefter — fik frivillig undervisning i religion, navigation, regning m. v. Der ristes en rune over fangernes velgørere, spec. den danske præst *U. F. Rosing* og den danske generalkonsul *Jens Wolff* i London, og skuespiller *H. Chr. Knudsen*, der samlede penge sammen derhjemme til fangerne.

Som gammel humanist ser Roos på emnet ud fra et alment menneskeligt og psykologisk synspunkt, hvad der gør, at man læser bogen med bevægelse og følelse. Et kapitel om fangernes syn på England og englænderne er specielt sin forfatter værdigt og udtrykker noget almengyldigt, som har bud til alle tider med krig og forurettelse.

En misforståelse, som undertegnede på grund af tidligere ufuldstændig vidende må erkende sig at være skyldig i, rettes her: den atter og atter genkommende pilespids på fangedragterne og andre genstande,

»the braadt arm« som en af fangerne kalder den, er i virkeligheden »the broad arrow«, den brede pil, som er den engelske flådes særlige ejermærke og ikke specielt et fangemærke.

Hvor udtømmende bogen end er, kan den selvfølgelig suppleres. Især ville det være af interesse at undersøge, hvad der måtte ligge af arkivstof i England om emnet. Det er såvidt vides aldrig gjort. Det ville, også for personalhistorien, være af interesse at vide, om der f. eks. kan opstilles en liste over de efter sigende o. 7000 dansk-norske fanger, som måtte tilbringe de bitre år i prisonen. Rigsarkivet ejer en liste over de opbragte danske skibe — en del af navnene er forvanskede, da den øjensynlig er ført af englænderne — men såvidt meddelt af forfatteren ingen fuldstændig rulle over fangerne.

Bogen er prydet med et stort og værdifuldt billedmateriale. Det kan nævnes, at Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg ejer nogle minder fra prisonen, omend ikke så mange som ønskeligt var. — Som alle Roos's bøger er denne tiltalende trykt og smukt udstyret.

Henning Henningsen.

Beskrivelse af senmiddelalderens Sverige.

Olaus Magnus: Historia om de nordiska folken. Bd. 1—4, oversat fra latin af *Robert Geete, Johannes Paulson, Gösta Thörnell, Robert Almqvist* m. fl., bd. 5 kommentarer udarbejdet af *John Granlund.* Udgivet af Michaelisgillet, Sthlm. 1909—51. Ialt 1821 s.

Sveriges imponerende fremgang under Gustav Vasa og hans efterfølgere skyldtes i lige grad økonomisk opgang og åndelig kraft. To af landets ypperste åndsfyrster, brødrene Johannes og Olaus Magnus, kom, grundet på reformationen i hjemlandet, til at udfolde deres kræfter ude i Europa og bidrog just derved i høj grad til at gøre Sveriges navn kendt blandt de ledende lærde og politikere i den store verden.

De to brødre virkede oprindelig som Gustav Vasas gesandter samtidig med, at de kæmpede for, at Johannes Magnus skulle opnå palliet som Uppsalas katolske ærkebiskop. Da dette lykkedes i 1533, var forholdet til kongen naturligt nok kølnet, og brødrene Magnus måtte leve resten af deres liv som landsforviste, idet deres gods i hjemlandet var blevet inddraget ved reformationen.

Johannes Magnus forfattede göternes og sveernes historie. Efter hans død blev Olaus i 1544 udnævnt til katolsk ærkebiskop i hans sted. Men heller ikke han skulle gense sit fædreland, som han havde forladt i 1523. Han opholdt sig fra 1549 til sin død 1557 i Rom, hvor han var forstander for den hellige Birgittas hus. Allerede i 1539 havde Olaus Magnus i Venezia ladet et stort kort over Norden trykke. Det var et forarbejde til værket om de nordiske folk, skrevet på latin: *Historia de gentibus septentrionalis*, der udkom i Rom 1555. Det er dette værk, der nu for første gang foreligger udgivet på svensk med et kommentarbind på 700 sider.

Fortidens lærde brugte i stor udstrækning at skrive af efter hinanden uden at gøre rede for deres kilder. Olaus Magnus var ingen undtagelse. Men han stolede ikke altfor meget på sine egne stilistiske evner. Derfor foretrak han i reglen ren afskrift for en mere personligt præget omskrivning. Dette har i nogen grad lettet opgaven for den lærde Stockholmdocent John Granlund, da han på opfordring af »Michaelisgillet« gav sig i lag med at skrive de kildekritiske kommentarer til Olaus Magnus'

værk. Først gennem dr. Granlunds kommentarer får den fornemt publicerede oversættelse af teksten blivende værdi for kulturhistorikerne. Man må være dr. Granlund taknemmelig for det store arbejde, han har udført ved at skille ud, hvor Olaus Magnus optræder som førstehånds kilde, og hvor han blot er sekundær.

Dr. Granlund oplyser, at ca. en tredjedel af Historia de gentibus septentrionalis er ordrette afskrifter. Således består femte bog hovedsagelig af uddrag fra Saxos Gesta Danorum, der i 1514 var blevet udgivet af Kristiern Pedersen. Mindst citerer Olaus Magnus i 6. til 15. bog, og i 7. og 12. bog udgør citaterne kun ca. en tiendedel af det skrevnes omfang. I modsætning til samtidige tyske historieskrivere lægger Olaus Magnus hovedvægten på det jævne folks liv. Kvægavlere, jægere, fiskere og sømænd udgør kernen i det svenske folk. Kulden og den karrige natur har frembragt en stamme, der med Bergslagen som våbensmedje og rustkammer gør Sverige uovervindeligt i krig. Med umiskendelig sympati skildres almuekrigsopbudet og dets betydning som politisk magtfaktor. Undersåtternes ret til oprør mod en tyrannisk hersker er en hellig pligt, og som modstykker opstilles retfærdige konger i Theoderik den Stores lignelse: Magnus Ladelås samt Sten og Svante Sture. Skønt katolsk prælat er Olaus Magnus ikke fri for at prale med, at man i Norden har flere spåkoner og »kloge folk« end i andre lande. Han kendte det jævne folks livsvilkår fra sine rejser i Sverige, og han er bedst, hvor han skildrer folkets sædvaner og dets gamle bondevisdom. Det nye i hans værk er først og fremmest metoden: at skildre sveer, göter, lapper og finner i deres forskellige erhverv og livsformer på baggrund af den omgivende natur. Det var i virkeligheden første gang i Europas kulturhistorie, at en sådan samfundsskildring på empirisk grundlag blev offentliggjort.

John Granlund gør i sine kommentarer rede for, hvilke af Olaus Magnus' vignetbilleder der er udført som originalillustrationer, og hvilke der er lånt fra andre værker. Granlund påviser, at 228 af de træsnit, der har kulturhistorisk interesse, er originale. Hertil kommer 124 billeder, som går tilbage til hans store kort over Norden: *Carta marina*. De fleste af disse billeder er dog også originale. Af de øvrige går en del tilbage til Hans Holbein den Yngres illustrationer til Deuteronom. IV. Andre er hentet fra Ariosto: Orlando furioso, der udkom 1549, fra Tindales bibel og fra Behams stik. Træsnittene hos Olaus Magnus har ukritisk været anvendt af moderne kulturhistorikere, bl. a. af Troels-Lund, som illustrationer. De, der i fremtiden ønsker at benytte Olaus Magnus' billeder eller bygge på oplysninger i hans store værk, kommer ikke udenom at slå efter i det nys udkomne kommentarbind. Og i dette bind får man i tilgift en klar oversigt over Olaus Magnus' færden i Europa og baggrunden for værkets tilblivelse.

Danske læsere vil være Michaelisgillet, dets formand professor Sigurd Erixon, og hans forgængere, blandt hvilke især må nævnes Isak Collijn, taknemmelig såvel for publiceringen af en svensk udgave af selve teksten som for de betydelige pengemidler, man har afsat ved at forsyne værket med det nu foreliggende tekstkritiske femte bind.

Axel Steensberg.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Sønderborg den 27.-28. august 1953

Årsmødet holdtes på hotel Sønderborghus. Af foreningens 91 medlemmer var følgende museer repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2., 3. og 7. afd., Jernbanemuseet, Kunstindustrimuseet, Tøjhusmuseet, Dansk Landbrugsmuseum, Rosenborg, Frederiksborg, Frederiksværk, Tikøb, Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg, Nykøbing S., Næstved, Stege, Bornholm, Maribo, Nykøbing F., Odense, Nyborg, Rudkøbing, Hjørring, Skagen, Frederikshavn, Try, Nykøbing M., Aalborg, Viborg, Randers, Grenå, Århus, Den gamle By, Horsens, Kolding, Silkeborg, Vejle, Holstebro, Ringkøbing, Herning, Varde, Esbjerg, Haderslev, Åbenrå og Sønderborg.

Årsmødet begyndte torsdag den 27. august, hvor museumsinspektør Erik Lassen holdt et foredrag med lysbilleder: Det gamle danske sølvtøjs særpræg.

Næste dag kl. 9 indledtes repræsentantskabsmødet med, at formanden, museumsdirektør Svend Larsen, Odense, bød gæster og repræsentanter velkommen. Han udtalte derefter:

»Siden sidste årsmøde har dansk museumsvæsen mistet tre mænd, som det vil være naturligt at mindes her: Arkitekt *Zachariassen*, Fredericia, der i en lang årrække var formand for Fredericia museum, og hvem det påhvilede at have den daglige ledelse af museet. Han var typen på en af de museumsledere, der uden vederlag af nogen art måtte røgte et hverv, som krævede både tid og arbejde.

Det samme gælder guldsmed *Cortsen*, Nykøbing Mors. For godt 8 år siden afløste han apoteker Olufsen, hvis stoute skikkelse mange husker, og som lagde et dygtigt og interesseret arbejde i sit museum. Ejler Cortsen blev en værdig efterfølger, der gennemførte erhvervelsen af kavallerfløjen, og som stadig syslede med nye planer. Han havde i kraft af sin forretning, sin dygtighed, sit venlige væsen den kontakt med egnens befolkning, der er livsnerven i et lokalmuseums virksomhed.

Allersenest kommer budskabet om museumsdirektør *Otto Andrups* død og kaster en dyb skygge over dette møde. Han var en trofast deltager i vore møder, og han var velset. Han havde på mange områder en erfaring og viden, som ingen anden, og han delte gavmildt sin viden med os. Hans frodige sind, hans fantasi og iderigdom virkede inspirerende. Samværet med ham kunne være festligt. Det er kun få måneder siden, han præsiderede ved Skandinavisk Museumsforbunds møde. Vi så ham som en af de sidste af dansk museumsvæsens store navne, og med viden om, at han var en mærket mand, beundrede man, at han kunne holde mindetalen over en lang række venner og kolleger, og gøre det med ro og værdighed, skønt han vidste, at han næste gang ville være blandt de bortgangne.

Således har døden også i år gjort sin høst i vor kreds.

Vi mindes i ærbødighed disse mænd, og vi lader i dette øjeblik navnlig vore tanker gå til Frederiksborg.«

Rektor C. L. Christensen, Herning, valgtes til dirigent. Formanden meddelte, at der som nye medlemmer i foreningen var indmeldt: Den fynske Landsby, H. C. Andersens Hus og Reventlow-Museet. Derefter forelagde formanden sin årsberetning, der trykt var omdelt til mødets deltagere:

»Ved skrivelse af 3. juni d. å. meddelte undervisningsministeriet, at der for indeværende finansår er stillet følgende beløb til rådighed for de kulturhistoriske museer: A. Direkte tilskud 68.900 kr., der anvendes til de faste statstilskud. B. Dispositionsbevilling på 10.300 kr., som efter ansøgning kan anvendes til montrer, istandsættelsesarbejder, forbedring af museale forhold, etc. C. Yderligere dispositionsbeløb på 20.000 kr. til erhvervelse af særlig værdifulde genstande. D. Honorar til de tilsynsførende 2.100 kr., og E. et beløb til dækning af konsulenternes og de tilsynsførendes rejser på 6.000 kr.

Sidste år ansøgte vi staten om en forhøjelse af dispositionsbevillingen C, idet man navnlig pegede på den tilstand, som *tekstilerne* fandtes i de fleste steder og på det behov, der var for et kyndigt tilsyn og for konservering.

Denne ansøgning er efterkommet indirekte, idet staten ikke i fremtiden forlods tager 4.000 kr. til Liselund og Gl. Estrup, men lader de 4.000 kr. komme museerne tilgode. Af de 4.000 kr. vil i fremtiden 2.000 kr. blive anvendt til tekstilkonservering. Yderligere har ministeriet for indeværende år stillet 2.000 kr. til rådighed af tipsmidlerne til tekstilkonservering.

Dispositionsbevillingen på 10.300 kr., der ved tilskud fra tipstjenestens overskud forhøjedes med 7.700 kr., blev søgt af 17 museer med en samlet sum på 45.068 kr. Alle ansøgninger kunne således ikke efterkommes. Resultatet blev, at følgende museer fik til montre: Odense 3.800 kr., Kalundborg 6.500 kr. og Falsters Minde 745 kr. Forhistorisk Museum, Århus 1.200 kr. til elektrisk installation, Bornholms Museum 2.000 kr. til interiører i Erichsens Gaard og Thisted 1.800 kr. til centralvarmeanlæg.

Som det vil være kendt, har staten efterkommet foreningens ansøgning om dækning af indtil 50 % af *krigsforsikringsbeløbet* for løsøre for 1952, og dermed skulle denne sag forhåbentlig være ude af verden.

Foreningens årbog »*Danske Museer*«, bind III, blev udsendt i januar 1953. I løbet af sin tilværelse er den blevet et værdifuldt bindeled mellem museerne indbyrdes og mellem museerne og deres opland. For årbogens økonomi har det været overordentlig betydningsfuldt, at staten fra første færd har ydet den tilskud, og ved skrivelse af 7. april d. å. har undervisningsministeriet meddelt, at der er tilstillet foreningen yderligere en treårig bevilling på 1.000 kr. årlig til støtte for årbogen. På grund af magister Hermansens sygdom er redaktionen overtaget af museumskonsulent, dr. Bæksted i Hermansens navn, og redaktionskomiteen består yderligere af museumskonsulent Halkjær Kristensen og museumsdirektør, dr. Søgaard.

Der har været vanskeligheder af forskellig art, men takket være det nævnte tilskud og forlagets forstående holdning synes årbogen nu at ligge i et fastere leje. Dens fortsatte skæbne vil ikke mindst afhænge af, at de enkelte museer yder den støtte, dels ved at yde afhandlinger, dels ved at virke for årbogens udbredelse. De steder, hvor der findes museumsforeninger, bør man sende medlemmerne henvendelser om årbogen, og jeg erindrer om den ordning, der er truffet, hvorefter forlaget kan yde museerne rabat ved salg.

I en årrække har man indenfor bestyrelsen overvejet at få udgivet en *museumsteknik*. Den skal give en nødtørftig vejledning med hensyn til museumsarbejde: indsamling, katalogisering, konservering og opstilling. Efter tilskyndelse fra Dansk historisk Fællesforening er opgaven nu taget op, og museumskonsulent Halkjær Kristensen og konservator Christensen har påta-

get sig at skrive bogen. Der er udarbejdet en disposition, og man er igang med at beregne udgifterne. Det er tanken, at bogen skulle udkomme for at markere vor forenings 25 års jubilæum næste år og som en hædersbevisning til museumsinspektør Chr. Axel Jensens minde. Fra den komite, der i sin tid indsamlede bidrag til medaillen for magister C. A. Jensen har vi gennem direktør Andrup modtaget et bidrag på 400 kr. til udgivelsen. Foreløbig har Dansk historisk Fællesforenings bestyrelse og vor bestyrelse ment i fællesskab at kunne garantere forfatterhonorarerne, og når arbejdet er skredet videre frem, agter vi at søge veje til at få bogen trykt.

Kredsmøderne er blevet fortsat med møder i Teknisk Museum i København 17. februar, i Den gamle By i Århus 1. maj og i Næstved 17. maj. Der synes at være et behov for disse møder, hvor man i mindre kredse uhøjtideligt kan drøfte faglige spørgsmål. Også i det kommende år vil man søge disse møder gennemført; de ligger nu i faste rammer, men vi er altid taknemmelige for forslag eller ønsker.

For *museumskonsulenternes* arbejde i det forløbne år vil der blive gjort rede af de tilsynsførende, men jeg vil gerne oplyse, at det efter mange års forløb endelig er lykkedes at få konsulentstillingerne normerede, således at konsulenterne nu har samme vilkår som Nationalmuseets inspektører.

Af mindre sager skal nævnes, at *Foreningen for dansk-norsk Samarbejde* har meddelt, at der forsøgsvis vil kunne tildeles danske ophold på Schæffergården i Gentofte; danske museumsfolk udenfor København får herigennem mulighed for frit ophold, som de kan benytte til studier i københavnske museer og arkiver. — Der vil, ligesom ved pengeombytningen, blive stillet nogle sæt af de gamle pengesedler til museernes rådighed, når sedlernes gyldighed er udløbet. — Endvidere har jeg deltaget i et møde, som udvalget for indsamling af gamle fotografier har afholdt.

Til slut skal jeg berøre spørgsmålet om *den fremtidige ordning af provinsmuseernes forhold.*

Som bekendt henvendte foreningen sig i en skrivelse af 25. april f. å. til undervisningsministeriet og gjorde opmærksom på de store vanskeligheder, som mange museer har at kæmpe med, og på de problemer, der knytter sig til dansk museumsvæsens manglende organisation som helhed. Man henstillede til ministeriet, at der blev nedsat et særligt udvalg til behandling af sagen.

Ved skrivelse af 13. jan. d. å. svarede ministeriet, at det ikke fandt sagen moden til egentlig udvalgsbehandling, men man ville finde det ønskeligt, om provinsmuseumsnævnet under tilkaldelse af repræsentanter for dansk museumsliv sammen med disse ville tage de rejste problemer op til drøftelse og derefter afgive indstilling til ministeriet om problemernes løsning.

I realiteten vil dette sige, at spørgsmålet om museernes fremtidige ordning må tages op på ny basis. Man har fra nævnets side ønsket at få indsamlet friskt materiale om museernes forhold, og dette er baggrunden for det omfattende spørgeskema, der er udsendt til museerne. Man har måttet henstille til museerne i egen interesse at give så fyldige oplysninger som muligt. Det er et af midlerne til at få klarhed over vanskelighederne og til at prøve at finde en løsning.«

Formandens beretning gav anledning til en længere diskusssion.

Christiansen, Roskilde, ønskede det nedsatte udvalgs planer drøftet på årsmødet. Idet han henviste til det materiale, som det tidligere udvalg havde indsamlet, mente han, at man skulle opstille 3 grupper af museumsledere: fagfolk, skolefolk og andre historisk interesserede. Var den oprindelige tanke, at man blandt skolefolk skulle søge afløsere for de nuværende museums-

ledere, opgivet? Hvis ikke dette var tilfældet, hvorledes ville man så koordinere denne tanke med det nuværende udvalgs planer, der ikke synes at angå andre end de statsanerkendte museer?

Formanden svarede hertil, at sagen nu af ministeriet var overladt til det nedsatte udvalg, der kan tilkalde sagkyndig bistand. Udvalget har derefter henvendt sig til foreningen for gennem denne at få indsamlet et materiale, der kan danne grundlag for en udførlig behandling af de rejste problemer. I bestyrelsen har vi særlig hæftet os ved museernes pædagogiske forhold, og vi har drøftet muligheden af at lade dette spørgsmål være et hovedemne ved næste årsmøde.

Friis, Hjørring, opfordrede lederne til at være mindre beskedne, når de bad om penge til museerne. Det økonomiske grundlag for ansættelse af faglige ledere må bringes i orden. Skal museerne i det hele taget løse de store opgaver, der stilles dem, må de have flere penge til rådighed. Henviste til bibliotekernes store tilskud. Vi må slå på, at også provinsmuseerne kan virke med i undervisningens tjeneste; det må være en løftestang i bevillingssagen. Det ville være af stor betydning, om statens tilskud kunne forhøjes i takt med det lokale tilskud.

Riismøller, Aalborg, savnede noget mere samarbejde mellem museerne; på det økonomiske område har de store museer ikke fælles interesser med de små. Vi må lære at trække på linie.

Valerius, Maribo, nævnte vanskeligheden ved at få befolkningen til at forstå nødvendigheden af en stadig løbende bevilling til museerne. Slog ligesom Riismøller til lyd for samarbejde og større fælles optræden. Når bibliotekerne er nået så langt, skyldes det for en stor del, at man der har været enige om målet og om midlerne dertil.

Prof. *Glob*, Århus, ønskede Nationalmuseets arbejdskraft sat ind på centrale opgaver, medens de mere lokale opgaver kunne overlades til provinsmuseerne, der således kunne betragtes som led af Nationalmuseet og være med til at løse en statsopgave. Det ville være god økonomisk politik at give provinsmuseerne de nødvendige penge til at indtage en sådan stilling.

Dalgaard-Knudsen, Ringkøbing, mente, at det ved et energisk arbejde i sognekommunerne var muligt at vække interesse for museerne.

Dirigenten pegede på, at skolerne gennem den tilladte specialundervisning var interesserede i museerne, og henstillede til disse at henvende sig til skolerne.

Viggo Nielsen, Undervisningsministeriet, kunne godt forstå provinsmuseernes vanskelige stilling. Ministeriet kan med nogen ret henvise til museernes lokale karakter, og at deres økonomiske problemer derfor i overvejende grad bør løses ved lokalt tilskud. Fra lokal side fremhæver man det samfundsbetonede i museumsarbejdet og kræver derfor større statstilskud. Resultatet bliver, at museerne ikke får de nødvendige penge til at løse opgaverne. Nævnet overvejer nu, hvorledes man kommer ud af dette dødvande.

Formanden takkede for de forskellige indlæg; de ligger på linie med, hvad bestyrelsen er inde på i sine overvejelser vedrørende en forbedring af provinsmuseernes forhold, og vi tror at kunne nå til et realitetsprogram, som vi kan vinde gehør for i ministeriet.

Beretningen blev herefter godkendt.

Regnskabet. Da kassereren var forhindret i at være til stede, forelagde sekretæren regnskabet, der trykt var omdelt til forsamlingen. Regnskabet balancerede med 10.023,69. Indtægterne har været 3.935,08 kr., udgifterne 4.992,27 kr. At overføre til næste år er en kassebeholdning på 5.031,42 kr., hvoraf 1.000

kr. er undervisningsministeriets tilskud til årbogens udgivelse. Regnskabet, der omfatter tiden 1. jan. 1952—30. marts 1953 er revideret af Jørgen Paulsen og Ove Marcussen. Regnskabet godkendtes.

Fællesbevillingen 1952—53. Dr. *Broholm* gav en oversigt over bevillingens fordeling. Der var indkommet 22 ansøgninger om ialt 29.692,10 kr. De 20.000 kr. blev fordelt således:

Hobro: konservering 1.000 kr., Reventlow-Museet: stole 1.200 kr., Lemvig: konservering 450 kr., Sorø: konservering 1.000 kr., Ringkøbing: konservering og indkøb 2.000 kr., Ålborg: indkøb 500 kr., Roskilde: indkøb 300 kr., Viborg: konservering 1.000 kr., Næstved: konservering 648 kr., Odense: 600 kr., Bornholms Museum: indkøb 600 kr., Hjørring: konservering 1.000 kr., Maribo: konservering 950 kr., Nyborg: konservering 1.000 kr., Den gamle By: indkøb 500 kr., Aabenraa: indkøb 1.000 kr., Horsens: indkøb 1.300 kr., Forhistorisk Museum, Århus: indkøb 500 kr., Gl. Estrup: konservering 2.000 kr., Liselund: 2.000 kr., desuden refunderedes Nationalmuseet 452 kr., som det havde afholdt ved indkøb og fotografering til Næstved museum.

Dr. *Broholm* mente, at selvom bevillingen selvfølgelig er for lille, så er man dog vist alligevel glad for de små beløb. Overinspektør Galster, Møntsamlingen, havde bedt ham henstille til provinsmuseernes ledere, at man havde møntsamlingerne vel nedlåsede og indskærpede opsynet at passe på. Enkelte tyverier fra møntsamlinger på provinsmuseer havde fundet sted i den senere tid.

Museumskonsulenternes virksomhed i det forløbne år gjorde dr. *Bæksted* og *Halkjær Kristensen* derefter rede for. Dr. Bæksted redegjorde desuden for årbogen »Danske Museer«, hvis salg forlaget var utilfreds med. Museerne må købe flere eksemplarer eller skaffe flere abonnenter, ellers er der fare for, at årbogen går ind.

Bestyrelsesvalg. Svend Larsen genvalgtes som formand, og til bestyrelsen genvalgtes desuden Norn, Boesen og Davidsen. Valg af revisorer var ligeledes genvalg.

Eventuelt. Dr. Søgaard rejste spørgsmålet om muligheden af at få vedtaget en lov, der forbyder eksport af antikviteter til udlandet. Kan vi ikke være enige om at anmode foreningens bestyrelse undersøge denne sag?

Forslaget mødte tilslutning fra forsamlingen.

Efter frokostpausen indledte overinspektør, dr. phil. *Therkel Mathiassen* og museumsinspektør, dr. phil. *Otto Norn* en diskussion om »*Museerne og vore fortidsminders bevaring*«. (Dr. Norn var trådt til som indleder i stedet for overinspektør, dr. phil. Aage Roussell, der var blevet forhindret i at være til stede. Dr. Norn talte på grundlag af dr. Roussells manuskript).

De to indledningsforedrag, der findes trykt foran s. 1 og 6, gav anledning til en livlig diskussion, hvoraf det klart fremgik, at provinsmuseernes folk i høj grad var utilfredse med den trufne ordning.

Albrectsen, Odense, ville anse det for ønskeligt, om Nationalmuseet havde et par museumsinspektører til fredningsarbejdet. Han var bange for, at ordningen med fredningsdommerne ikke ville vise sig virkningsfuld. Selvom vi provinsmuseumsfolk ikke kan være særlig begejstrede for de vilkår, der bydes os, vil vi dog deltage i fredningsarbejdet, fordi vi føler, at det er vor pligt. Vi strækker hånden ud til samarbejde med Nationalmuseet.

Davidsen, Rønne, syntes, at det i det mindste måtte være en forudsætning for provinsmuseernes deltagelse i fredningsarbejdet, at der ydedes dem en vis kørselsgodtgørelse. Han beklagede, at den trufne ordning var sket uden samråd med provinsmuseerne. Er der ikke en mulighed for, at vi gennem vor forening kan blive spurgt ved en evt. nyordning af fredningssagen,

Christensen, Try, gjorde gældende, at ledelsen af de små museer ofte fra lokal side bliver stillet over for fredningsspørgsmål. Hvad skal vi svare? Vi kan ikke altid nøjes med at henvise til dommeren eller Nationalmuseet. Vi må ofte selv tage stilling til sagen. Vi har pligt, men ingen ret. Kan man i disse sager ikke have lige så stor respekt for museumsfolkene som for øvrigheden? Vi er vel ikke så ubetydelige!

Overgaard, Holstebro, fandt det mærkeligt, at der kan bevilges dommerne penge til fredningstilsynet, men ikke museumsfolkene. Det gavner os ikke overfor lokale bevillingsmyndigheder, at vi bliver så lidet respekteret af Nationalmuseet.

Riismøller, Aalborg, mente at kunne sammenfatte Nationalmuseets overvejelser i denne sag på følgende måde: Vi mener ikke at kunne bruge provinsmuseumsfolkene som tilsyn, og da vi ikke ved, om vi kan bruge fredningsdommerne, så har vi valgt at prøve dem, men da vi ikke selv kan overkomme arbejdet, så beder vi provinsmuseumsfolkene om at udføre det for os uden vederlag.

Dalgaard-Knudsen, Ringkøbing, havde med glæde hørt, at man nu ville gå hårdere frem mod dem, der overtrådte fredningsloven. Politimestrene må henstille til dommerne, at bøderne gøres så store, at de virkelig føles, hvilket også vil betyde, at sagerne kan indankes for højere instans. Han var noget forbavset over, at man i den nye tilsynsordning kan tænke sig i en fredningssag at lade samme person optræde som anklager og dommer. I visse tilfælde kan fredningsdommerne vel nok siges at være sagkyndige på tilsynets område, men han ville dog mene, at politimestrene med større ret kunne siges at være det, i al fald har de sikkert større mulighed for at føre et effektivt tilsyn. Nu skal ordningen prøves, og vi må alle fortsat tage vores tørn og udføre gratis arbejde for museet. Som almindelige medlemmer af det kulturelt interesserede borgerskab føler vi det som en pligt at tage os af disse sager.

Friis, Hjørring, foreslog iværksættelse af en vældig propaganda, som skulle gøre alle forståeligt, at mindesmærkerne er folkets eje. Efterlyste en liste over frigivne høje.

Øllgaard, Varde, og *Frost,* Aabenraa, foreslog frigivelse af mindre og ødelagte høje. De overpløjede høje burde undersøges efter en bestemt plan.

Raben, Sønderborg, ønskede lovens § 2 ændret, så den også omfattede bautasten, helleristningsten o. lign., selvom de ikke fandtes på deres oprindelige plads. Det er på tide, at der bliver sat en stopper for ødelæggelsen af disse mindesmærker.

Viggo Nielsen, undervisningsministeriet, kunne meddele, at nævnets skrivelse til enkelte provinsmuseer vedrørende fredningen var af alle blevet besvaret derhen, at man var villig til at påtage sig tilsynsarbejdet. De ikke »jordfaste« helleristningsten kan måske fredes efter danefæloven.

Indlederne understregede i deres afsluttende bemærkninger ønsket om et samarbejde mellem provinsmuseerne og Nationalmuseet på fredningssagens område. Dr. *Mathiassen* kunne oplyse vedrørende frigivne høje, at disse måtte sløjfes uden undersøgelse, hvis en sådan ikke kan finde sted inden tre måneder efter frigivelsen. Nationalmuseets udgravningskonto er hårdt anspændt, og provinsmuseerne kan yde os stor hjælp ved undersøgelse af disse høje. I mange tilfælde har Nationalmuseet heller ikke råd til at restaurere de fredede høje uden at modtage lokalt tilskud.

Efter middagen kørte man i busser til Idrætshøjskolen, som man fik forevist, og hvor der om aftenen afholdtes et fællesmøde med Dansk historisk Fællesforening. Her holdt fhv. minister, redaktør Frede Nielsen et foredrag om den nationale udvikling i Nordslesvig siden 1920.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Sønderborg, den 28.—30. august 1953

Følgende foreninger og institutioner var repræsenteret: de historiske samfund for Bornholm, Frederiksborg amt, Fyns stift, Lolland-Falster, Præstø, Ribe og Ringkøbing amter, Sønderjylland, Thy og Hanherred, Vejle og Viborg amter, Rigsarkivet, Landsarkiverne i Åbenrå, København og Viborg, Erhvervsarkivet, Københavns Stadsarkiv, de byhistoriske arkiver i Fåborg og Hadersley, Dansk Folkemindesamling, Det danske Sprog- og Litteraturselskab samt de fleste af de museer, der var repræsenteret ved Museumsforeningens årsmøde dagen i forvejen (se s. 114 ff.).

Årsmødet indlededes fredag d. 28. august ved et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening på den nye idrætshøjskole, som blev forevist under ledelse af dens forstander, cand. mag. A. Søgaard Jørgensen, og hvor fhv. minister, redaktør Frede Nielsen derefter holdt et foredrag om den nationale udvikling i Nordslesvig siden 1920. Aftenen sluttede med fælles kaffebord.

Ved repræsentantskabsmødet lørdag den 29. august på Teaterhotellet indledede formanden, landsarkivar Johan Hvidtfeldt med følgende mindeord:

Sidste år mindedes vi to af Fællesforeningens styrelse, Christian Axel Jensen og Albert Thomsen. Kort efter årsmødet gik det sidste af vore gamle medlemmer bort. *Gunnar Knudsen* havde deltaget i arbejdet indenfor DHF fra 1918 og havde fra 1920 været med i redaktionen af Fortid og Nutid. Hans særlige videnskabelige studieområde var stednavnene, og han har her både som forsker og som leder af Stednavneudvalget fra 1917 ydet en indsats, som har været af uvurderlig betydning. Det store materiale, han og hans medarbejdere har samlet i udvalgets kontor, er jo af meget stor værdi for alt lokalhistorisk arbejde i landet. Men Gunnar Knudsen var ikke blot stednavneforsker, han var også topograf, og hans arbejde som redaktør af Trap vil blive mindet af alle dem, der beskæftiger sig med hjemstavnens fortid. Hans viden på dette område som på mange andre, f. eks. det folkloristiske, var meget stor, og indenfor redaktionen af Fortid og Nutid har han utallige gange kunnet yde os en værdifuld hjælp, ligesom hans gode råd på forskellig måde er kommet den lokalhistoriske håndbog til gode. Vi vil både i styrelsen og i redaktionen savne Gunnar Knudsen, og vi vil mindes ham som en dygtig forsker, den rolige og velovervejede videnskabsmand, hvis hjælp man aldrig søgte forgæves.

For nogle dage siden erfarede vi, at direktør *Otto Andrup* på Frederiksborg var gået bort. Når Frederiksborgmuseet idag står som et af de betydeligste museer i Norden, skyldes det hans indsats. Få som han havde evnen til at finde frem til de værdifulde og betydelige ting, hvad enten de gemte sig i Danmark eller i de fjerneste egne af Europa. Direktør Andrup var en hyppig deltager i vore årsmøder, hvor han ofte greb ind i diskussionen og førte den ind i de rette baner, så den kunne give et positivt resultat. Vi vil her huske ham som den store museumsleder, den betydelige forsker og det festlige men-

neske, hvis minde blandt dem, der har kendt ham, vil blive bevaret til sene tider.

To andre museumsfolk savner vi idag i vore rækker. Arkitekt *Zachariassen* havde i mange år været leder af museet i Fredericia, ligesom han havde været knyttet til arbejdet indenfor Vejle amts historiske samfund. Guldsmed *Cortsen* havde i en årrække været den interesserede leder af museet i Nykøbing Mors og havde her gjort en meget betydelig indsats.

Lad os sammen mindes disse gode mænd. Ære være deres minde.

Formandens beretning.

Efter at der var foretaget navneopråb, aflagde formanden beretning om foreningens virksomhed i det forløbne år. *Medlemstallet* er nu 172 (sidste år 170), deraf 25 amtssamfund o. l., 22 arkiver (deraf 9 byhistoriske), 7 biblioteker, 26 by- og amtsråd, samt 92 museer. Tidsskriftet Fortid og Nutid har 490 abonnenter, hvoriblandt 80 biblioteker.

Vor *økonomi* er nu i et sundt og stabilt leje. Vi har i år haft et lille underskud på 25 kroner, men som det vil ses af budgettet, regner vi med i det kommende år at få et mindre overskud. Når forholdene ligger så gunstigt, skyldes det ikke mindst, at trykkepriserne nu er for nedadgående. En lille ekstraindtægt — 156 kr. — har papirrefusionen givet os. Men jeg vil gerne understrege, at vore økonomiske resourcer stadig er altfor små. Havde vi lidt flere indtægter at råde over, kunne vi tage mange flere opgaver op.

Nedgangen i trykkeprisen må nu kunne mærkes på årbøgernes pris. Det er nødvendigt at være på vagt her. Fællesforeningen vil gerne være rådgivende organ, til rådighed med uhildede oplysninger om trykkeomkostningerne, men vi ønsker kun at hjælpe, ikke at diktere. De enkelte samfunds og foreningers frihed er også vor lov. I årets løb videreførtes den påbegyndte undersøgelse og sammenligning af omkostningerne for de i 1951 udsendte årbøger. Ønsker derom blev fremsat på sidste årsmøde. En fagkyndig beregner foretog en omhyggelig gennemgang af det materiale, samfundene i forvejen havde indsendt. Resultatet var opmuntrende, idet der kun forekom et par enkelte tilfælde med tilsyneladende for høje priser. Et godt tillidsforhold mellem de historiske samfund og deres bogtrykkere er af stor betydning, derfor glædede det at se, at grundlaget viste sig i så at sige alle tilfælde at være i orden.

For at lette eventuelle fremtidige beregninger af lignende art og for i det hele taget at give de enkelte samfund et sikrere beregningsgrundlag til eget brug har vi i en rundskrivelse til foreningerne forelagt et skema, som vil være velegnet, når man indhenter tilbud. Vi anbefaler benyttelsen af dette skema, selvom det skulle hænde, som i et enkelt tilfælde på Sjælland, at bogtrykkeren vægrer sig ved at følge det med den motivering, at det vedrører interne anliggender, som han hverken må eller vil oplyse noget om.

Ved sidste årsmøde drøftedes også spørgsmålet om den billigste form for *udsendelsen af årbøgerne*. D.H.F. har undersøgt muligheden for en eventuel udsendelse gennem avispostkontoret, men denne vej er ikke farbar, idet der her kræves mindst 4 årlige udsendelser. Den i alle tilfælde billigste måde vil være udsendelse med indlagt giro-indbetalingskort (portoen er da kun 50 øre mod 1,20 kr. på postopkrævning). Om man så bør bruge denne fremgangsmåde, der jo stiller et vist krav til modtageren, må man selv overveje. De erfaringer, som de modige har gjort, er absolut gode.

Vi agter at bistå og give råd med hensyn til alle andre ting, der kan *lette, billiggøre og rationalisere »driften«* i de enkelte samfund. Vi tænker her f. eks. på overgang til adressograf-systemet (Adrema), der i mange tilfælde vil lønne

sig, den mest systematiske form for medlemskartotek m. v. Om disse forhold agter vi snarest at foretage undersøgelser, hvorefter foreningerne skal få tilsendt meddelelser. Vi beder dog stadig om, at vore bestræbelser opfattes således, som de er ment: nemlig som en håndsrækning til fælles bedste. Med D.H.F. som mellemled skulle det være muligt, at vi kan lære af hinanden, at den enes erfaringer kan komme de andre til gode. Jeg vil gerne understrege, at vi vil være taknemlige for gode idéer og tilskyndelser udefra.

Jeg har tidligere nævnt den store værdi af *de lokalhistoriske kursus*. Der har i år været arrangeret et kursus på arkivet i Viborg, og der er til oktober planlagt et kursus i Odder, hvor en række fagfolk vil holde foredrag om de forskellige emner, som har interesse for lokalhistorikeren. Jeg vil her gerne, som før, sige, at D.H.F. altid vil være villig til at hjælpe med ved tilrettelæggelsen af sådanne kursus rundt om i landet, og De vil kunne regne med, at arkiverne altid vil stå bi.

I denne forbindelse vil jeg gerne fremhæve, at de amtshistoriske samfund og museerne rundt om har forpligtelser overfor arbejdet ude i sognene. De hverken kan eller skal udgive sognehistorier, men de skal være vækkere, der kan gøre folk interesserede, sætte dem igang, tilskynde og inspirere. Det kan ske ved små møder rundt om, men også de lokale kursus kan give lyst til at tage et selvstændigt arbejde op.

Vi har tidligere med visse mellemrum haft et *almindeligt kursus i København*. Da vort næste årsmøde efter lovene skal holdes i hovedstaden, er det styrelsens hensigt at søge afholdt et sådant kursus og at gøre det på så bred en basis som muligt, det vil sige at indføre dem, der vil være med, i de væsentlige af de problemer, som lokalhistorikeren må tumle med. Jeg vil gerne høre, om der er nogen, der har særlige ønsker.

Årbogspræmieringen.

Styrelsen har vedtaget at uddele præmien for en god afhandling i 1951 til ekspeditionssekretær *J. A. Tork* for hans artikel i »Fynske Årbøger« om fynske stationsbyer. Den ligger mere i den erhvervsgeografiske linje end de fleste afhandlinger i de kulturhistoriske årbøger. Dens hensigt er at forklare stationsbyernes opståen og udvikling på grundlag af en analyse af deres erhvervs- og befolkningsstatistik; men indenfor denne begrænsning har emnet i høj grad interesse for kulturhistorien. Afhandlingens disposition er dygtigt gennemført, statistiken er anvendt med omtanke, og trods de mange detaljer munder undersøgelsen ud i konklusioner, som kan danne grundlag for videre kulturhistoriske lokalundersøgelser.

Det forekommer os utilfredsstillende at fortsætte med uddeling af en belønning på så ringe et beløb som 200 kr., selvom pengene ikke skal være det vigtigste i den anerkendelse, D.H.F. således yder. Styrelsen overvejer derfor at hæve præmiebeløbet til 500 kr. og mener at kunne få råd dertil. På den anden side håber vi også, at vi så vil få flere prisværdige artikler at vælge imellem.

Allerede i indeværende år vil prisudviklingen komme op på et samlet beløb af 500 kr. Som repræsentanterne erindrer, vedtog bestyrelsen i 1949 at udsætte en særlig præmie på 300 kr. for en værdifuld artikel om en bys eller egns forhold under besættelsen, fremkommet i en af de amtshistoriske årbøger inden udgangen af 1952. De pågældende afhandlinger cirkulerer for øjeblikket blandt styrelsens medlemmer og resultatet af bedømmelsen vil snart foreligge. Det vil da blive publiceret gennem dagspressen.

Tidsskriftet *Fortid og Nutid* udsendtes — noget forsinket som følge af redaktørens fravær på studierejse til U.S.A. — med hele 9 ark, d. v. s. 1½ ark mere end normalt. Det vil måske blive betragtet som et udtryk for vor optimisme m. h. t. foreningens økonomi, at vi vil foreslå en forhøjelse af de gældende honorarsatser for artikelstof til tidsskriftet, således at der fremtidig betales 10 og 12 kr. pr. side i stedet for som nu 8 og 10 kr. Det er desværre en altfor ringe stigning, men den viser da vor gode vilje, og vi håber ad åre at få råd til at byde vore forfattere mere rimelige vilkår, end vi kan i dag.

Den lokalhistoriske håndbog er i indeværende år ikke fuldført, som vi havde håbet. Det sidste hefte og dermed bogens hele leksikon-del er imidlertid nu trykt og udsendt til dem, der abonnerer heftevis. Tilbage står det 1. hefte med bogens indledning, som formanden p. gr. af sin tidligere omtalte optagethed ikke nåede at få fuldført. Imidlertid er han nu i løbet af kort tid klar til at tage fat på dette arbejde, og inden det næste årsmøde skal håndbogen være fuldført og kommet alle i hænde.

Økonomien ser ret pæn ud. Jeg regner med, at vi med de tilskud, vi har fået, i al væsentligt vil kunne klare udgivelsen. Skulle det blive nødvendigt at benytte det tidligere tilsagn om at afsætte eksemplarer gennem amtssamfundene, bliver der i hvert fald kun tale om få eksemplarer.

Med *præstegårdsværket* ligger det desværre endnu tungere. Der er intet sket i det forløbne år, og det har end ikke været muligt at få lagt en plan for arbejdet, således som vi havde håbet. Magister Langberg har så mange jern i ilden, at han næppe når meget videre med vor opgave, førend han på en eller anden måde kan få hjælp dertil. Vi har gjort forsøg på at skaffe denne medhjælp, men det er desværre mislykkedes. Disse ufuldendte arbejder tynger vor samvittighed, og vi må nødvendigvis få mere fart i dem, også fordi de hindrer, at vi kan tage større nye opgaver op.

En sådan ny opgave er den danske *kulturhistorie*, vi så småt er begyndt at forberede. Efter Chr. Axel Jensens død har vi bedt professor Skautrup tiltræde udvalget vedrørende denne sag.

I samarbejde med Museumsforeningen agter D.H.F. at støtte udgivelsen af en påtænkt *Museumsteknik*, skrevet af museumskonsulent P. Halkjær Kristensen og konservator Aksel Christensen. Det er tanken at søge forskellige fonds om støtte, men for at få gang i planen allerede nu, vil vi sammen med Museumsforeningen garantere forfatterhonorarerne, så de to herrer i tryghed kan give sig i lag med arbejdet. Det er en kendt sag, at det er betydelig lettere at få tilskud til og tillige forlag med på trykning af en bog, når manuskripterne foreligger.

Avertering m. m.

På repræsentantskabsmødet i Ribe rejstes sidste år spørgsmålet om muligheden af en eventuel fælles *avertering for lokalhistorisk litteratur* i dagspressen e. l. Da en sådan plan imidlertid vil kræve betydelige pengebeløb, som D.H.F. ikke kan skaffe, overvejer vi, da vi gerne vil støtte de lokalhistoriske forfattere så meget som muligt, foreløbig at begynde med hvert år at lade trykke kortfattet fortegnelse over nyudkommet lokalhistorisk litteratur til indlægning i Fortid og Nutid. Det er ikke den brede læsekreds, man dermed vil nå ud til, men det er da en begyndelse at orientere de i forvejen interesserede. Måske vil der kunne etableres et samarbejde om en sådan fortegnelse med det nystiftede Nationalmuseets Forlag.

Vi har år efter år drøftet spørgsmålet om en *lærestol i kulturhistorie*. Efter de oplysninger, der foreligger, kan der næppe være tvivl om, at det ville have

været muligt at komme igennem med et professorat, hvis sagen var blevet støttet af universitetet. Nu blev det kun til et lektorat. Og når vi i det hele taget fik den så stærkt tiltrængte lærestol i kulturhistorie, skyldes det først og fremmest den store indsats, som folketingsmand Svend Jørgensen har gjort i denne sag. Uden hans hjælp havde vi næppe været længere i dag. Der skete nemlig det, at efter at universitetet langt om længe havde indstillet, at et sådant lektorat blev oprettet, og undervisningsministeriet havde anbefalet sagen, blev den standset af finansministeriet, som jo ikke altid viser den mest brændende forståelse for kulturelle opgaver her i landet. Svend Jørgensen tog da spørgsmålet op, både i de to ministerier og på rigsdagen, da normeringsloven blev behandlet, og endelig gik så finansministeriet med til, at der fra 1. september d. å. oprettes et lektorat. Det er altså nu en kendsgerning, men vi må sikkert vente endnu en stund på, at det bliver besat. Universitetet er ikke nået længere med sagen, end at det i juni har nedsat et udvalg, hvori bl. a. Nationalmuseets direktør, professor Johannes Brøndsted, og professor Aksel E. Christensen har sæde. Udvalget skal indstille, om embedet skal besættes uden eller efter opslag. Vi har jo lov til at håbe, at man får sagen klaret så hurtigt som muligt, når det ny universitetsår nu begynder. Der skulle jo ikke kunne være tvivl om, hvem den nye lektor bliver.

Til slut vil jeg gerne endnu engang fremhæve, at D.H.F. ser det som sin væsentligste opgave at fremme samarbejdet mellem de forskellige institutioner, så vi kan lære af hinanden og udnytte hinandens erfaringer. Vi er ikke nogen tugtemester, der belærende hæver pegefingeren og belærer intetanende disciple; vi er kun — efter fattig evne — med til at fremme det arbejde, der her i landet gøres til gavn for dansk kulturhistorie og lokalhistorisk forskning.

Efter formandens beretning gav museumsdirektør Svend Larsen et kort referat af museumsforeningens årsmøde, hvorpå kassereren aflagde regnskabet, der er trykt s. 128.

Der fulgte derefter en almindelig drøftelse af forskellige foreningsproblemer.

Calov, Kalundborg, foreslog litteraturlisten uddelt til alle medlemmer af amtssamfundene.

Valerius, Maribo, fremdrog det urimelige i, at så få biblioteker er medlemmer af foreningen. Fortid og Nutid, Litteraturlisten og Danske Museer burde findes på ethvert bibliotek. Han foreslog en henvendelse herom til Statens Bibliotekstilsyn, og at man også fremdrog sagen på biblioteksforeningens årsmøde.

Formanden takkede for disse forslag, som man ville overveje. Vi er interesseret i at få flere medlemmer og et større antal abonnenter. Det samme gælder også for amtssamfundene, hvis økonomi er hårdt spændt for. Ville gerne høre forslag til at nedbringe udgifterne. Hvorledes foregår årbøgernes udsendelse og kontingentopkrævningen? Byttevirksomheden er måske et tveægget sværd for samfundene, idet de tilbyttede bøger vel de fleste steder går til det lokale bibliotek, som derved sparer et abonnement på disse årbøger.

Peder Christensen redegjorde for årbøgernes udsendelse gennem repræsentanter i Hjørring amt. Man var godt tilfreds med denne fremgangsmåde, der var billig.

Riis-Olesen kunne meddele, at man også var tilfreds med den samme ordning i Thy.

H. K. Kristensen havde forsøgt ordningen i Ribe amt, men med et dårligt resultat de fleste steder. Man har i stedet lejet en mand til at foretage omdelingen. Han spurgte om muligheden af at få en registrering af billedsamlinger.

Jespersen meddelte, at man i Ringkøbing amt udsendte årbøgerne gennem postvæsenet; kontingenterne kom ind på vedlagte giroblanketter. Han ville gerne have en fortegnelse over udkomne sognebøger.

Dr. *Søgaard* omtalte udstillingen af lokal- og kulturhistoriske billeder i Århus. Ved henvendelse til stadsbibliotekaren kan man få et par bøger om topografiske og personal-billeder i Århus.

Guldal, Viborg, havde ikke noget imod at aflevere bytteeksemplarer til centralbiblioteket, hvis amtssamfundet så til gengæld kunne få sit lokale tilskud forhøjet.

Jespersen ville helst bort fra denne ordning, da den ikke bød samfundet nogen fordel.

Tideman-Dal meddelte, at man i Præstø amt afleverede bytteeksemplarer til centralbiblioteket, og på den konto havde man fået 200 kr. fra Næstved by. Medlemmerne blev gjort opmærksom på, at disse bøger fandtes på biblioteket.

H. K. Kristensen ville holde på, at bytteeksemplarerne bør forblive hos redaktøren, som har brug for dem. Han kan udlåne dem, hvis nogen ønsker det. Bibliotekerne må selv skaffe sig deres eksemplarer. Han tilrådede samfundene at opretholde bytteforbindelserne.

Arkivar Iversen mente også, at bibliotekerne burde selv anskaffe sig eksemplarer. I Sønderjylland beholder sekretæren de på dansk udgivne eksemplarer, medens udenlandske går ind i arkivet.

Formanden takkede for de forskellige indlæg. Fællesforeningen har en ret stor bytteforbindelse, og bøgerne herfra står til medlemmernes disposition. Der burde måske laves en liste over disse bytteforbindelser. Han mente, at det ville være rigtigst, at redaktionerne beholder de danske tidsskrifter, medens man kan aflevere de udenlandske. Udgivelse af en fortegnelse over sognebøger var der næppe større grund til, da man altid kan få de ønskede oplysninger på et bibliotek, men vi kan jo overveje sagen. I næste hefte af Fortid og Nutid vil der evt. komme en oversigt over billedsamlingerne. Ved det kursus, som man påtænker at afholde næste år i København, kan vi evt. aflægge besøg på forskellige københavnske billedsamlinger. Det er fra forskellig side foreslået, at dette kursus skal vare 3—4 dage.

Arkivar *Harald Jørgensen* gjorde opmærksom på, at trykkeripriserne er nedadgående, hvad ikke alle bogtrykkere husker. Forfatterhonorarerne i amtssamfundene må flere steder sættes op, man skal følge F.B.V.A.'s regler, idet tidsskriftsforeningen er tilsluttet denne forening. Han kunne endvidere meddele, at en del arkivmateriale i rigsarkivet nu er gjort tilgængeligt for provinsfolk, idet man kan studere disse arkivalier i mikrofilm på landsarkiverne.

Formanden takkede for Harald Jørgensens oplysninger. Der er stigende konkurrence indenfor trykkerifaget, men for at afbøde dette, kan trykkerierne indenfor et bestemt område lave fælles aftaler om at holde bestemte priser. Vi må i sådanne tilfælde gå udenfor området. Vi må se rent forretningsmæssigt på sagen. Det kan være svært for de mindre samfund at sætte forfatterhonorarerne op, men der er næppe nogen vej udenom.

H. K. Kristensen var utilfreds med aftalen om, at et samfund skulle levere sin årbog til medlemmerne af andre samfund til en favørpris; han ønskede denne aftale ophævet eller ændret.

Efter at flere repræsentanter havde talt for en ophævelse, foretog man en afstemning, og resultatet af denne blev, at ordningen ophæves.

Høirup, Nyborg, foreslog derefter, at ethvert samfund for deres årbøger skulle tage fuld pris af andre samfunds medlemmer.

Tidemand-Dal mente, at boghandlerne ville kræve en rabat på 25 %.

Olav Christensen og *Fabritius* kunne tænke sig, at boghandlerne skulle have årbøgerne til medlemsprisen.

Dybdahl syntes, at det var rimeligt, om kunderne i boghandelen skulle betale mere end medlemsprisen.

Formanden pegede på, at medlemsprisen er en favørpris, og man derfor må fastsætte en bestemt pris for salg til boghandlere; denne kan evt. være lig med medlemsprisen.

Ved en afstemning om Højrups forslag stemte 25 for og kun 1 imod. Det var dermed vedtaget, at fra 1954 må der ikke mere ved salg af årbøger gives rabat til andre samfunds medlemmer.

Ved valgene til styrelsen genvalgtes landsarkivar Johan Hvidtfeldt til formand, museumsbestyrer, fhv. lærer Rasmus Mortensen og museumsdirektør Jørgen Paulsen. I stedet for afdøde kontorchef Gunnar Knudsen valgtes professor, dr. phil. Kristian Hald. Museumsdirektør Knud Klem og overinspektør Georg Galster genvalgtes som revisorer.

Under *eventuelt* drøftede man mulighederne for at få større lokale tilskud til amtssamfundene.

Højrup anbefalede en henvendelse til sognerådsforeningen. Han havde haft et godt resultat af en sådan henvendelse. Man kunne evt. holde et foredrag for disse folk. Man skal kræve mindst 10 kr. årlig, og derefter opkræve kontingentet uden hvert år at indsende ansøgning.

Jørgen Paulsen kunne også melde om gode resultater af en sådan henvendelse til sognerådene. Han pegede på, at en årbogsafhandling fra et bestemt sogn også kunne benyttes til at få et større tilskud fra vedkommende sogn.

Formanden takkede de forskellige for deres indlæg. Han nævnte nogle eksempler på den interesse, der vises kulturhistorisk arbejde i Norge, f. eks. til bygdebøger, en enkelt kommune havde således ydet 40.000 kr. til et sådant arbejde. Når offerviljen er så lille her i landet, skyldes det nok i nogen grad vor beskedenhed. Vi må gøre en større indsats for at gøre det klart for folk, at det kulturhistoriske arbejde er noget, der bør støttes. Kulturhistoriens pædagogiske betydning har stor vægt.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

afholdt i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Sønderborg et møde fredag den 28. august 1953.

Formanden, cand. pharm. Hans Brandt, Fåborg, bød velkommen og oplyste i sin beretning, at der siden sidste årsmøde var tilkommet tre nye medlemmer, således at sammenslutningen derefter talte 15 medlemmer. Der var den 3. juli i radioen udsendt en reportage om de lokalhistoriske arkiver tilrettelagt af dr. Roar Skovmand, foruden formanden medvirkede revisor Otto von Spreckelsen, Viborg, og landsarkivar Hvidtfeldt. De i årets løb udsendte spørgeskemaer var blevet gennemgået af landsarkivar Hvidtfeldt, der i »Nyt fra Rigsarkivet« havde givet en oversigt over de lokalhistoriske arkivers opgaver og betydning. Formanden fremsatte i denne forbindelse ønske om, at denne publikation også måtte kunne tilstilles vor sammenslutnings medlemmer. Som medlem af landsudvalget til indsamling af gamle fotografier havde formanden deltaget i et par møder, hvor det blandt andet var vedtaget at lade afholde billedudstillinger i Silkeborg og Nykøbing F.

Kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, Haderslev, aflagde regnskabet, der udviste en kassebeholdning på 37,18 kr.

Til formand genvalgtes kandidat Brandt.

I den følgende drøftelse opfordrede landsarkivar Hvidtfeldt til at søge statstilskud, og Olav Christensen takkede Køge Fonden, der havde tilstillet de andre arkiver sine publikationer, medens formanden pånyt henstillede til fællesforeningens styrelse at optage arkivmødet på dagsordenen.

For tiden er følgende medlemmer af sammenslutningen:

Falsters egnshistoriske arkiv, Nykøbing F.
Det historiske Arkiv for Odder og Omegn, Odder.
Roskilde Museum, Roskilde.
Museet for Næstved og Omegn, Næstved.
Fåborg byhistoriske Arkiv, Fåborg.
Haderslev byhistoriske Arkiv, Haderslev.
Viborg byhistoriske Arkiv, Viborg.
Københavns Stadsarkiv, København V.
Biblioteket i Silkeborg, Silkeborg.
Køge-Fonden, Køge.
Assens Sømandsforening, Assens.
Esbjerg lokalhistoriske Arkiv, Esbjerg.
Møns Museum, Stege.
Helsingør byhistoriske Arkiv, Helsingør.
Århus kommunes biblioteker, lokalhistorisk samling, Århus.

Redaktionen af Fortid og Nutid

er fra 1. april 1954 overdraget til cand. mag. *Peter Michelsen*, Nationalmuseets 3. afd., København K., til hvem alle henvendelser vedrørende artikler og anmeldelser herefter bedes rettet. Ekspeditionens adresse er som hidtil museumsdirektør *Jørgen Paulsen*, Frederiksborg Slot, Hillerød.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB 1952-53

DRIFTSREGNSKAB

INDTÆGTER

Kontingenter:		
Foreninger	1.598,44	
Byråd og amtsråd	425,60	
Museer	1.372,50	
Arkiver o. a. institutioner	522,80	3.919,34
Tilskud:		
Staten	1.500,00	
Dansk historisk Fællesfond	600,00	2.100,00
Renter		276,03
Fortid og Nutid		2.984,80
Salg af skrifter		1.199,97
Præstegårdsværket		0,00
Den lokalhist. håndbog		6.681,91
Forskelligt		76,00
		17.238,05

UDGIFTER

Sekretærhonorar		600,00
Styrelsesudgifter		709,60
Tryksager, porto, tlf.		678,66
Årsmøde		877,60
Forfatterpræmie		200,00
Fortid og Nutid:		
Trykning, clicheer	5.272,39	
Honorarer	1.479,00	
Ekspedition	607,83	7.359,22
Præstegårdsværket		0,00
Den lokalhist. håndbog		369,83
Forskelligt		156,51
Ialt		10.951,42
Forøgelse af beholdningerne		6.286,63
		17.238,05

STATUS PR. 30. APRIL 1953

Foreningens egne midler:		
Beholdning ved regnskabsårets begyndelse	1.913,49	
Underskud i 1952/53	25,45	1.888,04
Håndbog for lokalhistorikere:		
Beholdning ved regnskabsårets begyndelse	3.184,96	
Merindtægt i 1952/53	6.312,08	9.497,04
Præstegårdsværket (som foregående år)		5.289,55
		16.674,63

Beholdningerne forefandtes således:		
Bank og sparekasse:		
Vejle (hos kassereren)	7.242,92	
Viborg (hos formanden)	5.864,17	13.107,09
Postkonti:		
Vejle (hos kassereren)	2.722,94	
Viborg (hos formanden)	442,15	
Hillerød (hos sekretæren)	372,82	3.537,91
Kassereren kontant		29,63
		16.674,63

Vejle, den 15. juni 1953. RASMUS MORTENSEN

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.
Knud Klem. *Georg Galster.*

Historisk sans

Af *Hans Lund.*

Foredrag holdt ved Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i København 28. august 1954.

Bestyrelsen for Dansk historisk Fællesforening har ment, at det vilde være betimeligt, at der ved denne lejlighed blev talt om historisk interesse, ud fra den opfattelse, at denne interesse formodentligt er stærkt aftagende i vort folk.

Jeg skal ikke bestride denne vurdering af stillingen, men ønsker dog at gøre opmærksom på, at der indenfor en overskuelig tid har været stærke svingninger i denne henseende at konstatere. Allerede under første verdenskrig talte den senere biskop Berggrav om den »historiehunger«, der nu meldte sig, og under anden verdenskrig oplevede vi herhjemme og andetsteds noget ganske tilsvarende. Vi kan bare tænke på, hvor mange historiske værker med adresse til de brede lag, der så lyset i disse år — historikergruppens: »Vi og vor fortid«, C. P. O. Christiansens: »Dansk i Tusind Aar« og »Nordisk i Tusind Aar« for bare at nævne nogle eksempler. Men det viste sig dengang som nu at være en kortvarig opblussen, og vi må se i øjnene, at det moderne menneske forholder sig ret ligegyldigt overfor fortiden. Det er »historieløst«, som Alf Ahlberg har sagt det. Ved undervisningen af voksne har historielærerne næsten altid en ligegyldig forhåndsindstilling at skulle kæmpe med. I højskolekredse konstaterede en nylig stedfunden forhandling, at historien har mister sin stilling som hovedfag i højskolernes undervisning.

Hvis jeg spurgte mine elever på højskolen, hvorfor historie ikke umiddelbart interesserede dem, fik jeg omgående det svar, at nutiden var så spændende, og dens begivenheder fyldte sådan i bevidstheden, at der ikke blev plads til mere. Det kunde lyde antageligt, men jeg har mine forbehold overfor denne forklaring. Jeg har ofte iagttaget, at det forholder sig lige modsat: at stærk optagethed af nutiden parres med levende interesse for fortiden, ja naturligt afføder den. At der således ikke er tale om et modsætningsforhold, hvor det ene udelukker det andet, men snarere om et gensidighedsforhold. Det er da også det, vi ser, når historisk bevægede tider fremkalder »historiehunger« — man forstår umiddelbart, at man må gå til fortiden for at begribe, hvad der sker nu.

Men så skulde alle de store begivenheder, vi er samtidige med, netop ikke udelukke, men befordre historisk interesse, og det synes de ikke at

gøre. Spørgsmålet er imidlertid, hvor meget disse begivenheder kommer mennesker ind på livet. Er det ikke sådan, at de fleste oplever nutidens drama som passive tilskuere, og stammer denne passivitet ikke fra, at det, der sker, er så vanskeligt at trænge igennem og få virkelig indsigt i — ganske som vi ser, den politiske interesse svækkes, fordi de politiske spørgsmål er blevet så sammensatte, at det almindelige menneske har vanskeligt ved at kunne domme om dem.

Jeg tror da, at sammenhængen er helt modsat den, man almindelig antager. Den historiske interesse er svag, ikke fordi nutiden fylder for meget, men fordi den fylder for lidt.

Utvivlsomt har også tidsånden sin del af ansvaret. Vi har før kendt tider med ringe historisk sans, og de har vekslet med andre, hvor sansen for fortiden var levende og stærk. Almindeligt betragtes rationalismens 18. århundrede som en periode med ringe historisk interesse, mens romantikkens tid bringer alt det historiske til ære og værdighed igen. Men vor tid er vel mere i slægt med rationalismen end med romantikken.

Tænker jeg på de brede lag og deres indstilling, er der en forandring i hjemmenes sædvaner, som utvivlsomt forklarer en hel del. Jeg er bragt til at tænke derpå ved læsningen af Nikolaj Svendsens erindringer. Han skildrer der sit barndomshjem ude på Slesvigs vestkyst og beretter om, hvorledes hans mor i vinterens skumringstimer samlede sine børn og fortalte dem om slægtens og egnens mennesker og tildragelser. Som hun bar sig ad, har mødre handlet de mange gange i svundne dage og dermed i børnenes sjæle skabt sansen for det, der lå ud over dagligdagen. Men de fortællende mødre er ikke mange mere. Dette kulturelle tab bliver endnu større ved, at heller ikke skolen mere har så mange lærere, der magter fortællingens fornemme kunst, som i tidligere tid, da mange i deres kreds var påvirket af den grundtvigske tradition. Det mærkes senere hen i livet, at barnesindet ikke har fået den befrugtning, som en levende fortælling evner at give.

Samtidigt sker der en udvikling indenfor faghistorikernes kreds, som også kommer til at virke på de bredere lags forhold til historien. Denne udvikling får på engelsk grund et forløb, der skarpere end andetsteds lader modsætningerne træde frem, og jeg skal derfor hente mine eksempler derfra.

Engelsk historieskrivning oplevede i første halvdel af det 19. århundrede en forbavsende blomstring. Gibbon, Carlyle og Macaulay var de store navne, og de var mere historieskrivere end historieforskere. De gav historien en central plads i den tids almindelige dannelse. Trevelyan har karakteriseret disse tider således: »Historieværker var ikke alene genstand for samtale mellem videnskabsmænd i almindelighed, men var midler til i alle læsende lag vidt og bredt at sprede en kærlighed til og en viden om historie, en ophøjet og kritisk patriotisme og visse sindets og hjertets kvaliteter.«

Men dette ændrede sig afgørende i århundredets sidste tiår. Historikerens ideal blev nu forskningen og ikke fremstillingen, og der kom en historiker-generation, »der vænnede det engelske folk af med at læse historie.«

Da den unge Trevelyan i 1890'erne kom til Cambridge, opsøgte han professor Seeley for at tale med ham om sit studium, og da lod den gamle mand ham vide, at historien var en videnskab og intet havde med litteratur at gøre, og at Carlyle og Macaulay var charlataner. Det samme lød igen i andre Cambridge-professorers mund. »Historie skrives nu af dem, som tror, at historien ikke er en afdeling af »belle lettres« og derfor en elegant, instruktiv og underholdende fortælling, men en gren af videnskaben. Denne videnskab er som mange andre et produkt af det 19. århundrede. Den behandler de i den sociale stat levende menneskemassers kår. Den søger at opdage de love, som bestemmer disse kår og frembringer de forandringer, som vi kalder fremskridt og forfald. Den søger at forstå de processer, der gradvis eller pludseligt skaber og nedbryder de politiske og økonomiske ophobninger, som vi kalder stater. Den søger at finde de omstændigheder, der påvirker de skiftende tendenser, der viser deres magt i de skiftende tider. Fremstillingsform og jævne menneskers behov kommer ikke historien mere ved, end de vedkommer astronomien.«

Denne underkendelse af fremstillingens betydning bevirkede, at vi nu fik en mængde historiske afhandlinger skrevet af folk, der ikke kunde skrive. »Aldrig har der været sådanne mængder af rå bunker af historisk materiale, dårligt formede, ufordøjede og ufordøjelige.« (Rowse).

Baggrunden for dette idealskifte er meget sammensat. Tysk historieforskning havde i disse årtier en førende stilling. Dens kildekritik ryddede op i mange tilvante forestillinger og viste løsheden i adskilligt i den historiske overlevering, som man hidtil havde godkendt uden kritik. Det fyldte dens udøvere med optimisme m. h. t., hvad den »historiske methode« kunde hente hjem af resultater, og affødte megen arrogance overfor fortidens indsats. Arkiverne åbnedes, og en strøm af aktstykker publiceredes — vi kom ind i »aktstykke-alderen«, som Lord Acton spottende har sagt — og krævede bearbejdelse. Dertil kom den voksende tiltro til videnskaben, som navnlig naturvidenskabernes store landvindinger havde skabt, og som også virkede inspirerende på den historiske forskning. Man drømte om »med naturvidenskabens exacthed at kunne forklare mennesket ud fra milieuet« (Lamprecht). Herhjemme har prof. Arup givet udtryk for lignende tanker. Prof. Aksel E. Christensen skriver i sin nekrolog over ham i Hist. Tids., at han fra sin ungdom tumlede med visse af historiens grundproblemer — »hvorledes det var muligt at gøre historien til en exact videnskab som lægevidenskaben, om methoder til at måle store mænds indsats og ideernes betydning og selvstændighed«.

Yderligere nødvendiggjorde den uhyre tilgang af nyt stof adskillig specialisering. Historien forgrenede sig i politisk, social, økonomisk,

kulturel historie. Men en sådan specialisering forøger ikke dens mulighed for almenmenneskelig kontakt. Den forstærker den tendens til at lade historien alene have ærinde til de indviede fagfolk — som vi i denne specialiseringens tid kender godt fra andre felter, når »Poesien synes skrevet for Digtere, Musiken for Musikere, Økonomi for Nationaløkonomer«. Så nødvendig specialiseringen kan være, så farlig kan den blive, hvis man glemmer, at »alting hænger sammen«.

Vi har i vort fædreland oplevet den samme udvikling, som England har det, men modsætningerne er ikke trådt så stærkt frem. Netop som forskningen kom i højsædet, fik vi i Danmark historieskrivere som A. D. Jørgensen og Troels Lund, og også senere har andre historikere vist, at videnskabeligt forskerarbejde og fremstillingsevne ikke behøver at udelukke hinanden. Alligevel har også hos os forskningen fået førstepladsen, og det har sat sit præg også på det lokalhistoriske arbejde, næppe til gavn for dette arbejdes almindelige påskønnelse.

Idealer skifter, også på dette område. I England har striden om historien som videnskab eller kunst været standende siden århundredskiftet med Trevelyan som den centrale skikkelse. Hans syn er, at historien kun til en vis grad kan være en videnskab. Når det gælder fremdragelse og undersøgelse af kendsgerninger, kan vi gå frem efter videnskabelige methoder, og sandhedskravet kan ikke stilles strengt nok. Men der står væsentlige ting tilbage, når undersøgelsen er fuldbyrdet. Der skal gøres brug af dens resultater. »Som historikere har vi ikke blot at samle kendsgerninger, men også at tænke over dem, og vi skal tillige give tanker og kendsgerninger en form, som andre kan drage nytte af.« Man skal spekulere over årsager og virkninger og sammenhænge, analysere, klassificere og generalisere. Men her er vi ikke videnskabsmænd mere, bundne som vi er af vor egen tid, af vort milieu, vor livsindstilling, vort temperament. Her ser vi »kun altfor kort«, og det sømmer sig, at vi erkender vor begrænsning. Men selv med dette indrømmet, er det en menneskelig uhyre befrugtende ting at sysle med begivenhedernes sammenhæng. — Tilbage står så det højeste og vigtigste: at gøre historien tilgængelig for medmennesker. »Omkring de historiske oplysninger skal som kød og blod om benene samles mange forskellige ting, karaktertegninger, studier af sociale og åndelige bevægelser, spekulationer over sandsynlige årsager og virkninger, og hvad ellers historikeren kan bruge til at illustrere fortiden. Men historiens kunst bliver altid kunsten at fortælle. Det er dens klippegrund.«

Der tænkes idag anderledes i England om historiens væsen og opgaver end omkring århundredskiftet, og den samme svingning kan konstateres andetsteds. Historien er ikke bare videnskab — den er også kunst. Hvad denne ændring kan betyde for udbredelse af den historiske interesse, kan kun være af positiv art.

Man skal ikke gå langt for at finde mennesker, der vil mene, at det ikke vil have stort at sige, om den historiske interesse døde hen. Hvad nytte er historie egentlig til?

Historikere af fag har ofte stillet sig selv det spørgsmål og søgt at begrunde deres arbejdes ret. Der er en hel litteratur om »historiens nytte« fra Geijer til Rowse, og det er vel et vidnesbyrd om, at man i alt fald ved lejlighed må kæmpe med tvivlen om, hvorvidt det historiske arbejde overhovedet er møjen værd.

Når jeg overfor ungdom skulde begrunde den store plads, historien havde i højskolens undervisning, plejede jeg først at henvise til, at så meget af vor indsigt om menneskelige forhold må bygge på sammenligning. Hvis vi kun kendte nutiden og intet havde at stille op imod den, vilde vi ikke være i stand til at se dens ejendommelige træk. »Hvad kender den til nutiden, som kun kender nutiden?« Det gælder på alle områder: Samfundets opbygning, stænder og klasser, politiske fænomener, kulturlivet, tænkningen. Jeg husker prof. Brandts tilegnelse af bogen om den unge Søren Kierkegaard: »Til Historikeren Th. A. Müller, der lærte mig at se.« Vi drister os til at sige, at historikeren skærper vort blik for, hvad begivenheder og tilstande virkelig rummer. Det er vel noget af det, Geijer har tænkt på, når han siger, at historien hjælper os til at se det, der sker, i det, der synes at ske.

Vi sysler med fortiden, men vi lærer om nutiden. — Jeg vil da ikke nægte, at der er dem, der bruger historien til at flygte bort fra nutidens barskhed, men det er der mere end historien, der kan bruges til.

Hvor meget en sådan skærpet indsigt betyder til berigelse af det enkelte menneskeliv, behøver ingen nærmere påvisning. At det betyder meget også for folkets politiske opdragelse, turde være indlysende. For den enkelte vælger og for lederne. Man kan synes, at det næsten må være umuligt at gøre et politisk arbejde uden en vis historisk ballast. Det betyder selvfølgelig ikke, at der er en direkte forbindelse mellem en politikers historiske indsigt og hans politiske evner. Det virker naivt, når Oxford-historikeren Rowse finder en af hovedårsagerne til Englands usikre kurs i tiden mellem verdenskrigene i den omstændighed, at England da lededes af 3 historieløse industrimænd. Det vil ikke være altfor svært at nævne eksempler på statsmænd, hvem grundig historisk viden ikke hindrede i væsentlige fejlgreb. Men alligevel tør vi påstå, at forbindelsen med fortiden skærper indsigten og modner dømmekraften overfor nutidsfænomener. Et af de smukkeste eksempler herpå har vi fra nazismens Tyskland. I sin bog »Die deutsche Frage« drøfter nationaløkonomen Wilhelm Röpke spørgsmålet om ansvaret for nazismen, og han lægger et stort ansvar på universiteterne, idet han dog gør forskel på de enkelte universiteter og på fakulteterne. Ringest stod medicinerne og juristerne, bedst de filosofiske fakulteter. Selv om der også her var dem, der gjorde knæfald for regimentet, »er det svært at nævne en eneste

historiker med navn, der så umiddelbart beredte nazisterne vej som enkelte professorer i statsret og statsfilosofi.«

Der kan nævnes mere. Hvor historisk sans findes, vil der gro mere forståelse op for det brogede og mangfoldiges ret, så ikke alt ofres for en rationel, effektiv indretning af samfundets liv. Den kan bidrage til at give sindet balance i bedømmelsen af tidens begivenheder, fordi erindringen om tilsvarende foreteelser vil kunne værne både mod panik og mod overdreven selvtillid. Den vil også give sindet rummelighed, fordi den skænker forståelse for, hvordan meget af det, der sker, er nødvendige funktioner i livets store spil.

Historie er beskæftigelse med mennesker, som individer og i fællesskab, deres handlinger, deres tanker, deres motiver. Få ting skulde være mere udviklede og modnende for det personlige liv. Med et stille forbehold drister jeg mig til at citere Bacon: » . . . matematik gør mennesker skarpsindige, filosofi dybsindige, moral alvorlige, logik og retorik i stand til at argumentere, men historie gør mennesker vise.«

— — —

Er historien således af værdi for mennesker, og værdsættes den for lidt af nutidsmennesker, bliver spørgsmålet, om der kan gøres noget for at skabe større forståelse for dens betydning.

Ved den tid, da den første lokalhistoriske forening — Historisk Samfund for Ribe Amt — blev dannet, holdt provst Nissen, Malt, et foredrag, han kaldte »Om Oplivelse af historisk Sans«, der blev trykt som den første afhandling i »Fra Ribe Amt«. Han bekender sig her til den tro, »at så at sige enhver har en medfødt historisk sans, derfor behøver denne heller ikke at fremkaldes eller skabes, men vel at oplives, og dertil tror jeg, at den i høj grad trænger til både hos store og små nu om dage.« Og det er hans overbevisning, at »vejen til oplivelse af historisk sans går gennem lokalhistorien.« Han har, når han har holdt historiske foredrag, gjort den erfaring, at folk ingensinde har lyttet med så spændt opmærksomhed som de få gange, han har fortalt om historiske forhold og personligheder fra selve egnen.

Jeg kan bekræfte dette med en erfaring fra højskolearbejdet. Som for nævnt var interessen for historie i alt fald til at begynde med ikke stor hos eleverne. Men når de i hjemstavnslære fik lejlighed til at arbejde med deres hjemegn — oldtidsminder, stednavne, kirkebygninger, herregårde m. m. — oplevede vi, at de gik op i dette arbejde med liv og sjæl næsten uden undtagelse. Måske vil moderne pædagoger sige, at det var, fordi der her kaldtes på deres selvvirksomhed — og jeg vil ikke nægte, at det kunde spille ind — men der var da også selvvirksomhed andetsteds, uden at det udløste en tilsvarende interesse og flid.

Er der således hos de unge en umiddelbar interesse for lokalhistoriske emner, skulde man tro, det måtte give sig udtryk i en stærk tilslutning til de historiske samfund. Men det er dem, der klager over folks lige-

gyldighed. Jeg vil nødig kritisere, for jeg beundrer det arbejde, som interesserede mennesker uselvisk udfører gennem disse foreninger. Men jeg kan ikke lade være med at tænke på, at der i de årbøger, som er foreningernes vigtigste forbindelse med medlemmerne, er for meget ubearbejdet materiale og for lidt fortalt stof til, at det kan afvinde større kredse interesse — at man ofrer fremdragningen af nye ting og undersøgelser mere kraft end fremstillingen. Kan man så vente at få mere end den lille kreds i tale?

Mere end noget andet vilde det bidrage til oplivelsen af den historiske sans, om fortællingen igen kom til ære og værdighed. Jeg tør knap nok drømme om, at vi kan få de fortællende mødre igen. Vi kan håbe på, at fortællingen kan få en større plads i skolens arbejde, hvis eksamenspresset kan fjernes. Vi kan glæde os over, når digterne kan fortælle historie, som Martin A. Hansen kan det. Vi kan opfatte det som et forjættende tidens tegn, når faghistorikere søger at få de brede lag i tale — således som det er sket med historikergruppens Danmarks-historie, hvor der findes smukke eksempler på anskuelig og levende fortællekunst.

Opgaven er større og vanskeligere idag end nogensinde. Fædrelandets skæbne er lagt i hænderne på de mange, og af deres indstilling vil meget afhænge. Det vil under sådanne forhold være uforsvarligt, om man lod historiens gode gaver være forbeholdt en lille kreds af fagfolk, og om man ikke gjorde et alvorligt arbejde for at lade dem komme de brede lag tilgode.

Dansk kulturhistorisk Museumsforening

Tilbageblik og fremtid.

Af *Svend Larsen.*

Da museumsinspektør Chr. Axel Jensen på Dansk historisk Fællesforenings repræsentantskabsmøde i november 1927 meddelte, at der et par dage forinden »i princippet« var dannet en museumsforening, blev budskabet modtaget med noget blandede følelser.

Siden 1909 havde fællesforeningen virket som en sammenslutning af »de foreninger og institutioner (arkiver, museer, biblioteker o. l.), der på dansk eller tidligere dansk område virker i historisk, historisk-topografisk, arkæologisk eller folkloristisk retning«. Ganske vist gled bibliotekerne ud af billedet, men til gengæld blev de historiske amtssamfund talstærke, og de græssede fredeligt sammen med arkiver og museer.

Der var allerede i fællesforeningens første love en bestemmelse i paragraf 10 om, at møderne kunde »hvis det maatte vise sig nødvendigt« deles i sektioner, men i de første år af foreningens virksomhed klarede man sig med, at mag. C. A. Jensen på de ordinære repræsentantskabsmøder gav nogle orienterende meddelelser om museernes virksomhed.

Det var da først på mødet i juni 1918, at fællesforeningen fandt det hensigtsmæssigt at benytte sig af lovenes adgang til at nedsætte sektioner, tre i tallet: en tidsskriftsektion, en arkivsektion og en museumssektion. Den sidstnævnte kom til at bestå af C. A. Jensen, prof. Bidstrup og amtsforvalter Holck, og dens opgave skulde være at forberede de sager, der skulde forelægges repræsentanterne. Der stilledes store forventninger til disse sektioners arbejde, og bestyrelsen fandt, at man gik for vidt, når man forventede, at museumssektionen skulde kunne »vejlede på stedet ved ordning og indretning af lokalmuseer«.

Sektionen var imidlertid arbejdsivrig. Den arrangerede i 1919 et kursus, som navnlig tog sigte på lokalmuseernes forhold, og i 1919 havde C. A. Jensen skitseret et arbejdsprogram, hvorefter man vilde udarbejde en vejledning i konservering (der blev trykt i Fortid og Nutid, bd. IV), en redegørelse for, hvad der bør findes i et provismuseums bibliotek (trykt i Fortid og Nutid, bd. VII), og man vilde også udsende en enquete om provinsmuseernes arbejdsforhold, lønninger m. v. I det fjerne skimtede C. A. Jensen muligheden af at lave en serie små håndbøger om keramik, belysning, møbler etc.

Så blev der stille nogle år. Ganske vist blev der på mødet i 1924 ført en livlig diskussion om provinsmuseernes forhold, som vi siden skal komme tilbage til, men den resulterede kun i, at direktør Mackeprang indbød til et møde i København 1925, og det blev endda først til virkelighed i 1927.

Årsagen til denne pause skal nok søges i, at man netop i disse år arbejdede med de store planer for en ordning af Nationalmuseets forhold, og man ønskede ikke — heller ikke fra provinsmuseernes side — at spærre denne ordning ved at komme med andre ønsker. Der var ellers grund nok til at råbe vagt i gevær, al den stund staten i 1926 havde nedsat statstilskudet til provinsmuseerne.

Det *blev* også den dråbe, der fik bægeret til at flyde over.

Hvordan var da museernes forhold i 1927? Man regnede med, at der det år var 42 museer udenfor København fordelt med 23 i Jylland, 4 på Fyn, 1 på Langeland, 1 på Falster, 1 på Lolland, 1 på Bornholm. Museernes karakter og forhold var imidlertid meget forskellige.

Der havde i årene omkring 1860 været en livlig vækst i oprettelsen af lokalmuseer. I Ribe stiftedes en antikvarisk samling 1855, i Aarhus et »oldkammer« 1860, samme år et »nordisk museum« i Odense, 1861 et selskab i Viborg, som også vilde lave museum, og 1863 optoges samme tanke i Aalborg, hvor dr. phil. Johs. Forchhammer forklarede, at denne bevægelse var et udtryk for ønsket om større decentralisation, der nu fulgte efter enevældens centralisation.

Fra det oldnordiske museum i København så Worsaae med velvilje på de nye museer. Han foreslog i 1866, at der i hver stiftsby skulde oprettes kommissioner for bevaring af stiftets mindesmærker, og denne kommission skulde ansætte en inspektør, der skulde varetage det daglige tilsyn.

Med den senere udvikling i tankerne må man meget beklage, at dette forslag ikke blev virkelighed. Mange vanskeligheder og mange stridigheder kunde da være undgået. Nu blev forholdet det, at de nye museer fortsatte som private institutioner, der måtte kæmpe på den ene side for at skaffe sig en plads ved siden af museet i København, på den anden side for at få de fornødne pengemidler. Kun i et enkelt tilfælde (Odense) lykkedes det allerede 1885 at få kommunen til at overtage museet, og fra 1888 fik museerne tilstået et statstilskud på 1000 kr. til de forhistoriske samlinger, medens man til kunstsamlingerne siden 1884 havde fået 2000 kr.

Det er ganske interessant at se den ændring, der havde fundet sted i Nationalmuseets holdning siden Worsaaes dage. Da Aalborg i 1885 søgte om statstilskud til sine forhistoriske samlinger, udtalte Herbst, at man nok måtte virke for en fyldig udvikling af provinsmuseerne, men han kunde kun anvise dem en rent populær opgave; det videnskabelige arbejde og de kostbare og sjældne sager skulde være i København. Dette syns-

punkt blev ledetråden for Nationalmuseets politik overfor lokalmuseerne i den følgende menneskealder, i særdeleshed når det drejede sig om de arkæologiske undersøgelser, og det blev for så vidt en sejr for Nationalmuseet som man fik kneblet de gamle museer.

*

Ser man på tidspunkterne for de forskellige museers oprettelse, vil man bemærke, at medens der i 1850—69 blev oprettet 5 museer, blev der fra 1870—84 kun oprettet to, og fra 1885—99 8. Af museerne, der oprettedes før 1900 fik kun 7 statstilskud.

Ændringen indtrådte efter århundredskiftet, hvor der i perioden 1900—1909 opstod 15 nye museer, i 1910—1919 14 og i 1920—29 11, altså 40 nye museer på 30 år. Det er ingenlunde udtryk for, at det var blevet en lukrativ forretning at lave museum, idet kun 15 af disse fik statstilskud, men det hænger sammen med en voksende kulturhistorisk og lokalhistorisk interesse, som den på den ene side fik udtryk i Troels Lunds »Dagligt Liv i Norden i det 16de Aarhundrede«, på den anden side i stiftelsen af de mange amtshistoriske samfund. Fra den romantiske dyrkelse af oldtiden vendte man sig til interessen for folkets hverdag i bonde- og borgerhjem.

Musealt bar denne nye interesse frugter i form af Hazelius' Nordiska Museet i Stockholm fra 1873, der blev fulgt af Norsk Folkemuseum på Bygdø, Kulturen i Lund, og herhjemme af Bernhard Olsens Dansk Folkemuseum fra 1885.

For de nye museer blev det da købstadens og det nærmeste oplands folkekultur, der blev arbejdsmarken, en arbejdsmark, hvor muligheden for en kollision med Nationalmuseets interesser blev mindre, så meget mere som man nu indenfor dettes mure faldt forstående støtte. C. A. Jensens hjælp med råd og dåd blev af overordentlig stor betydning, og samarbejdet mellem ham og Peter Holm blev grundelementet i »Den gamle By« i Aarhus.

Det kunde imidlertid ikke undgås, at der imellem de mange nye museer og de gamle museer var muligheder for uoverensstemmelser. De gamle museer måtte mene, at de havde hævd på deres store marker, og de så med mistillid til de nye unger i reden. På den anden side må man også erkende, at de nye museer virkede med større friskhed. Stifterne ofrede deres fritid uden vederlag for at indsamle og opbevare kulturminder; de skulde *skabe* samlinger fra bar bund, det var dem en æressag at redde, hvad reddes kunde.

Men det var privatmænd; deres samlinger var selvejende eller private institutioner, og de nød ikke statens bevågenhed, måske knap nok den lokale befolknings.

Netop derfor blev situationen kritisk omkring 1927. Da var mange af stifterne ved at blive ældre, den tidligere glød var ved at svinde, følelsen

af, at deres livsværk ikke blev påskønnet, måtte blive fremtrædende, og ønsket om en ændring var vel begrundet.

*

Disse forhold var da baggrunden for det museumsmøde, som 24. april 1927 blev afholdt i Horsens, og hvortil 15 lokalmuseer sendte repræsentanter. Man vilde danne en organisation. Kgl. bygningsinspektør Norn gjorde rede for museernes stilling. Han understregede, at man ikke med dette møde vilde demonstrere mod Nationalmuseet, men man vilde pege på disse museers betydning og vanskeligheder. »Vi ønsker en decentralisering og en udvikling af provinsmuseerne, således at de hver især kan blive samlingssteder for sin egns kulturhistoriske værdier«, og han gjorde gældende, at man ikke kunde finde kvalificerede mænd til at lede disse museer, hvis man ikke bød dem anstændige arbejdsvilkår. Diskussionen kom i nogen grad til dreje sig om forholdet til Nationalmuseet; nogen ønskede, at Nationalmuseet skulde tage initiativet til dannelsen og ledelsen af et samarbejde, men et forslag om en henvendelse til Nationalmuseet fik kun to stemmer, og der blev derefter nedsat et udvalg til at arbejde videre med sagen (Kunstbladet, 1927). I bemærkningerne til de love, som man fik udarbejdet udkast til, fremsatte man bl. a. ønsket om at få »en eller flere særlige inspektører, som til stadighed beskæftiger sig med provinsmuseernes forhold, bl. a. ved periodevise ophold på stedet til hjælp ved ordning, tids- og artsbestemmelse, katalogisering o. s. v.«.

Dette var en forløber. Men det satte fart i direktør Mackeprangs tanke om at indkalde lokalmuseerne til et møde i København 3. nov. 1927, hvor 32 museer lod sig repræsentere, og hvor man med 19 stemmer mod 9 vedtog at stifte en forening af samtlige kulturhistoriske museer, Nationalmuseet indbefattet. Også på dette møde var spørgsmålet om Nationalmuseets stilling til lokalmuseerne af central betydning.

»Dansk historisk Fællesforening« blev noget urolig ved den nye plan. Man stredes bravt om, hvorvidt den nye forening skulde blive i fællesforeningen, og først på mødet 25. maj 1929 kunde professor Fabricius som fællesforeningens formand forelægge forslag til nye love, der muliggjorde museumsforeningens forbliven indenfor rammerne; to dage senere stiftedes »Dansk kulturhistorisk Museumsforening«, hvis første formand blev kredslæge J. S. Møller, Kalundborg.

De hovedproblemer, som foreningen kom til at beskæftige sig med, blev allerede trukket frem på de første møder. Det var spørgsmålet om faglig assistance, om større tilskud og om museernes organisation. Worsaae havde sigtet imod stiftsinspektører, og pudsigt nok var en lignende plan fremført af Johs. Olsen fra Svendborg Amts Museum, da han allerede i 1923 foreslog, at man underkastede museerne et effektivt tilsyn fra Nationalmuseets side, men at man til dette tilsyn knyttede en lokal mand, der kunde tage sig af museerne inden for et område, f. eks.

et amt. »Derved opnaaedes for det første, at Nationalmuseet ikke i alle tilfælde behøvede at udsende en mand, i mange tilfælde spares tid og penge, idet alle fund inden for amtet burde indberettes til ham. For det andet kunde man overdrage ham tilsyn med alle fredede bygninger og mindesmærker, og måske andre nærliggende arbejder kunde overdrages ham«. Johs. Olsen pegede også på den værdi en sådan mand kunde få for det almindelige folkeoplysende arbejde, og han foreslog, at hans løn blev tilvejebragt fra stat, amt, by- og landkommuner, og at hele ordningen blev fastlagt ad lovgivningens vej. »Vore arkiver og biblioteker har man fået ordnet, hvorfor så ikke gøre noget for provinsmuseerne, som dog er et led i oplysningen om vort folks færden gennem tiderne«. (Fortid og Nutid, V, 1924—25, s. 72 ff.).

Desværre blev Olsens program ikke virkeliggjort. J. S. Møller foreslog i 1929, at der skulde oprettes to konsulentstillinger. Konsulenterne skulde i sommermånederne stå til rådighed for lokalmuseerne, om vinteren for Nationalmuseet; den ene skulde tage sig af de forhistoriske samlinger, den anden af de historiske. Da man i 1930 sendte undervisningsministeriet andragende i denne retning, havde man endda skåret forslaget ned til een konsulent.

I første omgang gav henvendelsen intet resultat, og i 1931 stillede Møller forslag om, at der blev nedsat en kommission, som skulde tage museernes forhold op til samlet behandling. I en henvendelse til ministeriet sidestillede man museerne med bibliotekerne og pegede på den store betydning biblioteksloven af 1920 havde fået. Man pegede også på den fare for en splittelse af kræfterne, som oprettelsen af nye museer indeholdt, og krævede en organisation.

Der blev — som flere gange før og siden — udsendt spørgeskemaer, men sagen strandede på grund af tidens økonomiske vanskeligheder, og først i 1933 kunde kommissionsønsket atter fremføres med det resultat, at der 13. nov. 1934 blev afholdt et møde i undervisningsministeriet, hvor departementschef Graae skitserede et arbejdsprogram, som skulde omfatte museernes organisation og gruppedeling, forholdet til Nationalmuseet, adgangen til statsanerkendelse og statstilskud, forholdet til skolerne, den fagmæssige kontrol og nye ministerielle regler.

Man får umiddelbart indtryk af, at der nu blev lagt mere vægt på en organisation af museerne, dels med henblik på deres indbyrdes forhold, dels med henblik på forholdet til Nationalmuseet. Spørgsmålet om faglig medhjælp og større pengemidler var trådt i baggrunden. Foreningens bestyrelse arbejdede ud fra det af Graae skitserede program og udformede i 1937 forslag til nye regler, der skulde afløse de gældende regler fra 1915, men i sine bemærkninger til forslaget understregede man meget kraftigt betydningen af, at der ved museerne blev ansat fagligt kvalificeret og lønnet personale, som kunde varetage flere museer i et amt.

Man måtte hurtigt slække yderligere på kravene. Et ønske om, at

statens tilskud skulde stå i forhold til de lokale tilskud efter bibliotekslovens principper måtte man frafalde, idet det vilde kræve en særlig lov, men endnu i 1939 arbejdede man med et forslag om en forhøjelse af statens tilskud, hvorefter mindste sats skulde være 1000 kr. og højeste sats 6000 kr., ligesom man pånyt fremførte ønsket om to konsulenter.

Resultatet af de lange og trange forhandlinger blev da de ministerielle regler af 26. sept. 1941, hvorved de kulturhistoriske museer »i provinsen« inddeltes i »centralmuseer«, »købstadmuseer«, »sognemuseer«, »hjemstavnsgårde« og »specialmuseer«. Der fastsattes regler for statstilskud og statsanerkendelse, nedsattes et nævn, med hvilket ministeriet kunde rådføre sig i spørgsmål vedrørende museerne, fastsattes retningslinier for ordningen af museernes administration og økonomi, og det blev med hensyn til sidstnævnte bestemt, at faste årlige statstilskud kun kunde forventes, når der lokalt blev tilvejebragt midler af mindst samme størrelse som det evt. statstilskud. Også kravene til museets tekniske arbejde blev formulerede, og i en lang paragraf blev forholdet til Nationalmuseet lagt ind i faste rammer.

I økonomisk henseende blev resultatet magert. For de såkaldte centralmuseers vedkommende blev tilskudene forøget til maksimalt 2600 kr., en stigning fra de 1000 kr. i 1888, som ikke kunde overvælde. De øvrige statsundestøttede museer kunde maksimalt opnå 1300 kr.

Derimod var det såre værdifuldt, at man siden 1934 havde fået en dispositionsbevilling af klasselotteriets overskud, som kunde anvendes til indkøb af særligt værdifulde museumsgenstande og til konservering, og fra 1941 blev denne suppleret med en bevilling på 11.000 kr. til forbedring af museernes effektivitet: omordninger, udvidelser, nye montrer etc.

Også ønsket om konsulenter blev i sidste øjeblik imødekommet, idet man fik en konsulent for de forhistoriske og en konsulent for de historiske samlinger.

Ordningen var en nødhjælp, men krigen udhulede den meget hurtigt. Pengenes synkende værdi nedbragte det ordinære statstilskuds værdi, og hertil kom kravet om udgifter til krigsforsikringer. Medens statens museer naturligt nok slap for denne udgift, måtte de øvrige museer udrede den. Selv om der fra statens side ekstraordinært blev ydet hjælp, måtte disse museer dog tilvejebringe en væsentlig part, der samlet er opgjort til henimod en halv million kroner.

I 1946 trak kredslæge J. S. Møller sig tilbage som formand, og det blev hans efterfølger, overlærer Albert Thomsens opgave at prøve at finde nye veje frem. Reglerne af 1941 var kun en ramme. Kærnen i problemet, nemlig spørgsmålet om at skaffe ledere til museerne var ikke løst.

Ganske vist havde Aalborg, Aarhus, Kolding, Haderslev og Odense selv søgt frem til en ordning, men for mange større museer var sagen ved at blive aktuel, og det skulde hurtigt vise sig, at de to konsulenter blev stillet overfor så mange opgaver, at de hverken kunde overkomme det hele eller det halve.

På museumsforeningens årsmøde i 1949 rejste Albert Thomsen sagen, og der blev nedsat et udvalg, der skulde fremkomme med et forslag, der i 1952 blev sendt til undervisningsministeriet, som i skrivelse af 13. jan. 1953 meddelte, at det havde bemyndiget museumsnævnet til under tilkaldelse af repræsentanter for dansk museumsliv at tage problemerne op til drøftelse og fremkomme med indstilling til ministeriet.

Albert Thomsen nåede ikke at se dette resultat af sin aktion, idet han i 1952 afgik ved døden. Derimod lykkedes det ham at få virkeliggjort den plan om en årbog «Danske Museer«, hvis første bind udkom 1950, ligesom han fik iværksat de mindre kredsmøder, hvor foreningens repræsentanter samles et par gange om året til drøftelse af faglige spørgsmål.

*

Skulde man da gøre status, kan man som det væsentlige resultat af foreningens virke igennem de 25 år se på reglerne af 1941, dispositionsbevillingerne og konsulentvirksomheden.

Men det meget centrale spørgsmål om museernes fremtidige ledelse er uløst. Samtidig med at museernes samlinger er voksede og samtidig med, at man fra statens side har skærpet kravene til disses museale behandling, er de gamle ledere ved at falde fra; nogle meget store museer står idag uden ledere, og flere vil i en overskuelig fremtid komme i samme situation. Man kan ikke mere vente, at interesserede vil ofre deres fritid på museernes arbejde uden vederlag. Tilskudenes realværdi er formindsket, således at den forhøjelse, der blev givet i 1941, er blevet illusorisk, og mæcenerne uddør.

Lokalmuseerne har en folkeoplysende opgave jævnsides skoler og biblioteker. De større museer har tillige videnskabelige opgaver indenfor arkæologi og kulturhistorie, hvor der med fordel må kunne etableres et samarbejde med Nationalmuseet. Samfundet kan ikke være tjent med, at disse samlinger går til grunde.

Det må da blive fremtidens opgave at finde et grundlag for en rimelig fordeling mellem de lokale bidrag til museerne og statens bidrag og at finde kvalificerede museumsmænd.

At den tungeste del af de økonomiske byrder må hvile hos den befolkning, hvor museet har sit virke, kan ikke bestrides, men det er ikke rimeligt, at medens staten idag yder ca. 3 millioner til driften af Nationalmuseet, kan den ikke afse meget over 175.000 kr. til de kulturhistoriske lokalmuseer, og af dette beløb får et enkelt specialmuseum 60.000 kr.

Kulturhistorie som universitetsfag

Af *Axel Steensberg*.

Foredrag holdt ved Dansk Historisk Fællesforenings og Dansk Kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i København 27. august 1954.

På Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i København den 22. oktober 1949 vedtog repræsentanterne en udtalelse til regering og rigsdag om, at der måtte blive oprettet lærestole ved vore universiteter dels i historisk arkæologi og kulturhistorie og dels i nordisk og sammenlignende etnologi (folkekultur), ikke mindst af hensyn til det voksende behov for faglige ledere af vore provinsmuseer. Henvendelsen blev støttet fra Dansk Kulturhistorisk Museumsforening. Der blev nedsat et udvalg bestående af repræsentanter fra de to universiteter og Nationalmuseet. Flertallet i dette udvalg ændrede formuleringen til »en lærestol i kulturhistorie med særligt henblik på Norden«. Nu er man endelig kommet så vidt, at den ønskede lærestol er oprettet som et lektorat, og undervisningen kan begynde fra september.

I Sverige har man haft en undervisning i nordisk og jævnførende folkelivsforskning, siden det Hallwylske professorat blev oprettet i 1919 med Nils Lithberg som professor. Der findes desuden et professorat i Lund og et i Uppsala; men de to sidstnævnte omfatter tillige folkeminder. Dertil kommer en række docenturer. I Finland har man ikke mindre end seks professorater i beslægtede fag: finsk-ugrisk etnologi, nordisk etnologi, sociologi og folkedigtning, samt en række docenturer. I Norge har man professorater i såvel nordisk etnologi som i folkeminder. I Tyskland svarer vel nærmest Will-Erich Peuckerts lærestol i Göttingen til disse professorater, og i Øst-Berlin er der Heinz Kothes professorat ved Humboldt universitetet. I Holland har man et professorat i folkekultur ved Nijmegen universitet og Wageningen landbohøjskole. I Belgien har man professorater både i Gand og i Louvain. Man kunne fortsætte gennemgangen helt til Sicilien, hvor der allerede i 1911 blev oprettet et professorat ved Palermos universitet nærmest i folkeminder, men dog knyttet sammen med ledelsen af det store folkemuseum, Museo Pitré.

Alle disse professorater drejer sig imidlertid kun om dele af kulturhistorien, omend det drejer sig om fag, der — bortset fra Axel Olriks kortvarige docentur i folkeminder — ikke har været repræsenteret ved danske universiteter. Hos os findes der derimod professorer i en lang

række discipliner, som man i videste forstand kunne henregne til kulturens historie. Der undervises i litteraturhistorie, i teaterhistorie, i kunsthistorie, i musikhistorie, i retshistorie, i økonomisk og social historie og meget mere. Hvad skal man så med en lærestol i kulturhistorie? *Er* det overhovedet nogen videnskab?

Når Poul Nørlund gik ind for, at det nye fag skulle hedde kulturhistorie, var det uden tvivl, fordi han ønskede en rummeligere betegnelse end etnologi eller folkekultur, og han ønskede frem for alt en lærestol, der ikke så en undersøgelse af almuekulturen som sin eneste opgave.

Hvorom alting er, så har hensigten med det nye lektorat ved Københavns universitet, lige fra det blev foreslået, først og fremmest været den, at der skulle uddannes museumsmænd til vore kulturhistoriske museer. Hvilke kundskaber kan man da kræve af lederen af et velvoksent kulturhistorisk museum? Vi kan i denne forbindelse se bort fra vore ganske få store arkæologiske samlinger, idet der jo er sørget for uddannelsen af inspektører til disse gennem de to professorater i København og i Århus.

1. Undervisningen i almindelighed.

Som grundlag vil det indtil videre være naturligt at bygge på den almindelige historieundervisning ved universiteterne. I begyndelsen bliver der ikke nogen eksamen. De, der måtte finde på at følge undervisningen i kulturhistorie, må regne med, at det til en vis grad er »luksus«, ligesom det var for historikere i 30'erne at følge forelæsninger i arkæologi. Ønsker man sig en fremtid ved et kulturhistorisk museum, skulle det forøge ens chancer at have fulgt undervisningen i kulturhistorie. Men det vil aldrig give garanti mod, at én, som ikke har dette tillæg, kan blive foretrukket. De personlige kvaliteter vil altid komme til at spille en rolle ved siden af de uddannelsesmæssige; der fordres en ikke ringe diplomatisk evne parret med målbevidst stædighed for at koordinere de politiske og økonomiske kræfter i en provinsby til gavn for museet.

Er man imidlertid cand. mag. i historie, har man jo også chancer i gymnasieskolen, ved arkiverne og de videnskabelige biblioteker. Tænkeligt var det også, at en og anden med tillægsuddannelse i kulturhistorie kunne overtage ledelsen af et mindre museum som en bistilling ved siden af et adjunktur eller lektorat, hvis der fandtes et kulturhistorisk museum i byen. Vanskeligheden ligger her i, at gymnasielærerne ofte flytter af hensyn til avancementsmulighederne.

Hvis nogen skulle være så overbevist om sine videnskabelige evner, at han måtte ønske at blive magister i kulturhistorie, kunne en sådan eksamen rimeligvis anordnes. Kandidaten måtte da på forhånd have dokumenteret, at han havde erhvervet sig et historisk overblik nogenlunde svarende til forprøven ved universiteterne, som denne tidligere var indrettet, eller som det pensum, der kræves til faglærereksamen i historie.

Dertil måtte man naturligvis kræve, at han havde fulgt det kildekritiske kursus i historie. Jeg skal senere vende tilbage til kulturhistoriens videnskabelige perspektiv.

Det, der i første række skal undervises i, er den *materielle kulturhistorie*, omfattende alle samfundets klasser fra arbejder til herremand, fra bonde til borger. Det er meningen i første semester dels at give en orientering i kulturhistoriens dynamik og metode gennem udvalgte eksempler, og dels at undervise i en saggruppes kulturhistorie, keramikken fra den sorte lerpotte til fajancer og porcellæn.

I den første forelæsningsrække vil der blive fremdraget en række eksempler fra jorddyrkningens historie, som giver lejlighed til at studere sammenspillet mellem redskabsformerne, dyrkningsmetoderne, naturbetingelserne og de økonomiske forudsætninger fra de forhistoriske tider til nutiden. Gennem sådanne praktiske eksempler vil eleverne formodentlig kunne opfatte kulturudviklingens dynamik mere levende og overbevisende end gennem en lang række abstrakte forelæsninger.

Undervisningen i en saggruppes kulturhistorie risikerer let at havne i stil- og formbetragtninger. Det er af indlysende betydning for en museumsmand at kunne bestemme et stykke fajances hjemsted, fabriksmærke, datering og samlerværdi. Men det er kulturhistorisk nok så interessant at kunne fortælle, *hvad det har været brugt til*. Det ved man til gengæld i mange tilfælde ikke ret meget om. Og dog er det i lige så høj grad kendetegnet på en kulturhistoriker, at han spørger efter tingenes brug og det milieu, de har eksisteret i, som hvordan de er lavet, hvornår og hvor. Kulturhistorikeren vil finde frem til livet, som det levedes, ikke blot af en snæver overklasse, men af folkets store masse. For museumsmanden er udgangspunktet levningerne. Han må begynde med at se på den genstand, som er hans kilde. Han må beskrive den, leve sig ind i dens funktion og aflure den dens hemmeligheder. Dertil kræves intuition. Men der kræves også en omfattende viden. Denne viden suppleres dels ved at finde frem til de rester af gammel tradition, som endnu lever blandt folk, og optegne den, dels ved at gå til arkivernes beretninger.

Manden, der skal arbejde med et kulturhistorisk museum med den historiske tid som område, er således heldigere stillet end han, der alene dyrker arkæologien. Der findes endnu en rig tradition at øse af, og man overraskes gang på gang over, hvor megen folkelig tradition der endnu venter på at blive nedskrevet. Da jeg for et par år siden ville prøve på at finde ud af hjemstedet for en type stole med indskriften: »Sid på mig og hvil dig«, så opgaven ret håbløs ud. Men det viste sig, at flere meddelere mente at kunne huske, at de gamle kaldte dem Jersie-stole. Og snart viste det sig, at manden, der lavede dem, kaldtes Lars Hugger. Så var det jo en let sag at finde ham i folketællingslisten og kirkebogen, og det lykkedes mig at få fat på en levende tradition om, hvor kritisk han havde været med det bøgetræ, som folk kom til ham med for at få

lavet stole; han forlangte, at det skulle være udvandet i en bæk eller i en møddingspøl mindst tre år. For nylig har jeg fået et andet bevis på, at bøgerne ikke kan erstatte den mundtlige tradition, endnu. Der findes både i Folkemuseet og i Odense museum et eksemplar af en ejendommelig indretning i form af et bræt med to rækker skålfordybninger i. Begge to var købt af en antikvitetshandler, og de var opgivet at stamme fra Langeland, hvor de bruges til at give tjenestefolkene deres smørrationer på større gårde. I Langelands museum findes et tilsvarende, som er erhvervet på en gård i Humble sogn, og den kaldtes et »smørstik«. Nu omtales denne skik med smørrationerne næsten aldrig i litteraturen. Jeg prøvede så at indrykke et spørgsmål uden billede af genstanden i »Langelands Avis«. Der indløb en mængde besvarelser. Jeg sendte derefter et billede ledsaget af en kort beskrivelse til »Fyens Tidende«, og det har bevirket, at en mand skrev til mig og fortalte, at han selv som læredreng havde lavet sådan et bræt til herregården »Skovsbo«. Det var iøvrigt ikke brættet, men smørrationerne, der kaldtes »stik«, som man vel kunne gætte. Der fandtes allerede i 1500 årene et smørstikkerlaug i København, så betegnelsen er rigtig nok. Besynderligt er det dog, at ingen har fundet på at nævne disse smørrationer, når de omtalte gammelt arbejdsliv f. eks. i »Danmarks Folkeminder«, til trods for, at skikken synes at være kendt i hvert fald overalt på øerne.

Ved indsamlingen af stoffet kommer man ikke udenom typologien. I den henseende minder arbejdet om arkæologens. Men rubriceringen foregår ikke efter materiale eller efter »stil«, den foregår efter tingens anvendelse. Det betyder naturligvis ikke, at man kan gå let hen over stiludviklingen, som i kunstindustrien betyder så meget. Museumsmænd, der har gået på universitetet og studeret historie, savner allermest en grundig vejledning på dette område. Man kunne i min tid blive kandidat i historie uden at ane noget om, hvad der karakteriserer stilepoker som barok, regence, rokoko, Louis-Seize og empire, og man kendte intet til, hvordan de manifesterede sig i husgerådet. Man kunne med Chr. Axel Jensen istemme: »Hvor var vi uvidende«. Det var en overraskende opdagelse, at hovedtrækkene i handelshistorien kunne læses ud af museernes samlinger, og endnu mere betagende at erfare, at genstandenes form og brug ikke bestemmes af landegrænser. Den materielle kulturhistorie er international. Derfor kan man dele sine interesser med en jugoslav eller en portugiser, mens udenlandske forskere på en række andre historiske områder ingen interesse kan have i det lille Danmarks interne udvikling.

I det foregående har jeg talt om, hvordan de vordende ledere af vore kulturhistoriske museer tænkes uddannet med hensyn til de ting, der kommer dem i hænde, og som de skal kunne vurdere med hensyn til ægthed, hjemsted, formål, type og alder.

Men »levningerne« omfatter jo også andet end brugsgenstande. De

omfatter rester af fortidens kultsteder, boliger, gravpladser, veje, broer, byanlæg, agre, hegn o. s. v., alt det, som man kunne sammenfatte under betegnelsen »Historisk arkæologi«, idet man ved arkæologi forstår noget, der skal fremdrages, afdækkes lag for lag eller på en eller anden måde dissekeres, før man finder sammenhængen. Herunder kommer undervisning i almindelig opmåling samt terrænopmåling ved hjælp af målebord. Brugsgenstandene bør principielt set behandles på en tilsvarende måde som levningerne i marken, og på museernes konserveringsanstalter foretager man dagligt tilsvarende »arkæologiske udgravninger« af møbler og andet husgeråd, som arkæologen på sit arbejdsfelt, idet man afdækker lag for lag af dekorationer, skiller tingene ad for at finde ud af, hvad der er oprindeligt, og hvad senere tilføjet o. s. v. Man kan i og for sig med ligeså god ret tale om genstandsarkæologi som om bygningsarkæologi og hustomtarkæologi.

Dertil kommer nu den rent *praktiske museumskundskab*, som man kan erhverve sig gennem praktikanttjeneste, enten i Nationalmuseet eller ude i de kulturhistoriske museer i provinsen dels under min og kollegernes vejledning og dels under museumskonsulentens. Også den har sin teori med hensyn til indførelse i protokoller og kartoteker, benyttelse af registranter, arkiver og biblioteker, gennemgang af konserveringsteori, magasineringsmetoder, opstillingsprincipper o. s. v. Mange af mine tilhørere vil nok mene, at denne del af deres lektors virksomhed burde være den første og allervigtigste.

Jeg er ikke uenig med dem, der mener dette, hvis man tager sigte på at uddanne brugbare ledere til vore kulturhistoriske museer i almindelighed. Det er også grunden til, at jeg i det foregående er gået let hen over den egentlige videnskabelige undervisning, som tager sigte på folk, der vil være magistre eller tage doktorgraden og tage del i den internationale debat.

2. *Kulturhistorien som videnskab.*

Af disse mennesker må der, for at tale svensk, kræves et højere »betyg«. De kan ikke nøjes med en almindelig historieuddannelse suppleret med en mere kursorisk vejledning i den materielle kulturhistorie, i optegnelsesarbejde, typebestemmelse og datering, i historisk arkæologi og praktisk museumskundskab.

De videnskabeligt indstillede må lægge større vægt på *den sammenlignende kulturhistorie* og kende hovedproblemerne indenfor de videnskaber, hvorfra den sammenlignende kulturhistorie henter sit stof. Andet afsnit af min fremstilling skal derfor give en kort orientering i denne kulturforsknings omfang, dens metode og dens mål. Til slut skal specielt forholdet til den almindelige historie og arkæologien kort berøres.

Hartvig Frisch forfærdede i 1928 mange kultiverede mennesker ved i indledningen til »Europas Kulturhistorie« at skrive: »Kultur er Vaner

taget i den allersimpleste Forstand ... Enhver Kulturhistoriker, som virkelig vil søge at trænge ind i Kulturens Udvikling og Ejendommeligheder, bør derfor til Udgangspunkt tage Sjælelæren eller Psykologien, fordi man derigennem lærer, hvor afhængigt det enkelte Menneske er af sine Omgivelser, hvor grundlæggende de indøvede Vaner er for hele Livet, hvor lidt Raceforskellen betyder overfor Omgivelsernes daglige Paavirkninger, og hvor ens den menneskelige Bevidsthed former sig hos det store Gennemsnit af Mennesker«. Og senere: »Kulturens Udbredelse finder Sted paa rent mekanisk Maade ligesom en Smitte ved Berøring«. Man kan sondre mellem forskellige kulturfaser: Samlerens, jægerens, fiskerens, den primitive jordbrugers (hakken), bondens (ploven), den omstrejfende kvægavlers o. s. v., og det vil vise sig, at den økonomiske struktur overalt er det tilgrundliggende for disse sondringer. »Denne »Marxisme«, som i Erhvervskulturer ser Grundlag for hele den øvrige Kultur, har i vore Dage gennemtrængt al videnskabelig Forskning«.

Frisch byggede på nogle amerikanske antropologer, især Moorehead, som iøvrigt kun var en sekundær formidler af tanker og tendenser hos de førende forskere, og C. Wissler, der i 1923 publicerede »Man and Culture«. Med den sidste sætning om marxismen peger Frisch tilbage til evolutionisterne, der påvirkede Marx og Engels, og samtidig giver han udtryk for en *determinisme*, hvis konsekvens må blive en underkendelse af menneskets »fri vilje«. Det svarer til, hvad den amerikanske antropolog A. L. Kroeber har udtrykt: Historiens gang eller civilisationens fremskridt er afhængig af enkelte personers fødsel, fordi enkeltpersoner tilsyneladende i det væsentlige ligner hinanden både med hensyn til talent og normalitet til alle tider og alle steder og frembyder det samme substrat for samfundet[1]). — Hertil føjer Melville Herskovits, at denne opfattelse af de superorganiske elementer har en parallel i den såkaldte »massesjæl«; men at »objektivisere et fænomen, som ikke kan manifestere sig uden i menneskets tanke og handlinger, er det samme som at bevise en særskilt eksistens for noget, som kun eksisterer i iagttagerens forestillingsverden«.[2])

Vi er her ved noget meget væsentligt for kulturhistoriens grundlag: Opfattelsen af dens historiske lovmæssighed. Den enkelte historiske begivenhed er ikke tilfældig i den forstand, at man ikke bagefter kan rekonstruere årsagerne. Herskovits udtrykker det således: »Når det siges, at en mand ved et ulykkeligt tilfælde faldt ned af en stige og brækkede sit ben, betyder det ikke, at muligheden for at falde ned ikke var forudset ... Det betyder blot, at hændelsen lå udenfor den begivenhedsrække, som normalt måtte forventes at ville indtræffe, når folk går op og ned ad stiger«. Men den mand, der var tale om her, havde måske et barn, som havde glemt en bold, et par rulleskøjter eller en kæp på stigen; det var

[1]) *A. L. Kroeber:* The Superorganic. American Anthropologist, XIX, 1917.
[2]) *Melville J. Herskovits:* Man and his Works, New York 1952, s. 25.

måske mørkt, og manden havde ikke forudset tilstedeværelsen af sådanne hindringer. Vi kalder hændelsen tilfældig, selvom den ikke var det i statistisk henseende. Statistikere, som beskæftiger sig med forsikringsvæsen, kan med begrundet sandsynlighed ikke alene forudsige, at et givet antal af den art tilfælde vil hænde hvert år, men også hvor mange personer om året der kan beregnes at ville brække benene ved at falde ned af stiger.[3])

Det er en ringe trøst for manden, der ligger på hospitalet. Men tilværelsens lovmæssighed er nu engang af statistisk karakter, og disse statistiske love er grundlaget for al vor videnskab. De er alligevel ganske nyttige, om ikke for andet i det nævnte tilfælde så dog for udregningen af forsikringspræmien. Værre er det, når en person fuld af bevidsthed om sin egen mission og besat af magtbegær tager bestemmelser, hvis konsekvenser berøver millioner af mennesker liv eller førlighed. Her kan de statistiske love ikke hjælpe os. Dog, hvor vanskeligt det end er at erkende en lovmæssighed i den politiske historie, hvor enkeltbegivenheder af ofte uoverskuelig rækkevidde dominerer, så kan vi ikke undvære historien som »menneskehedens erindring«. Har vi mon trods alt ikke lært noget af Hitler-episoden (jfr. Mc.Carthy)? Kulturhistorien bygger i højere grad på massebegivenheder og er forsåvidt derfor mere taknemmelig set fra den sammenlignende videnskabs synspunkt. Videnskaben kan ikke foretage sine beregninger uden at udrede årsagssammenhængen mellem begivenhederne. Men herfra og til at opfatte determinismen som tilværelsens inderste princip og mening, er der et godt stykke vej.

For nylig har engelske og amerikanske naturforskere moret sig med at lave mekaniske væsener, der drives ved elektricitet, og som kan foretage ret komplicerede handlinger, idet de påvirkes af forhindringer, lys og lignende, og hvad der er det afgørende, en af roboterne er i stand til at registrere sine erfaringer. Det viser sig, at når man stiller flere ganske parallelle løsninger foran den, har den en tilbøjelighed til ved gentagelser atter at følge den vej, som den første gang slog ind på. Man kan måske sige, at den »fri vilje« optræder, hvor den første gang har lejlighed til at vælge, men at tendensen til at følge vanens bud vokser med antallet af tilfælde. »Hvor menneskeligt«, kan man næsten sige, eller udtrykt på menneskelig måde: »Har man en gang spist af bliktallerkenen ....«.

Man kunne udtrykke problemet mere klart ved i stedet for en »fri vilje«, der logisk set er en absurditet, at tale om »tilfældigheder« i modsætning til de årsagsbestemte reaktioner. Tilværelsen skulle altså være en blanding af tilfældige og årsagsbestemte handlinger, en erfaringsmæssigt mere tilfredsstillende udlægning.

Vi kan slutte denne ekskurs om, hvad kultur egentlig er, med at citere

[3]) *Melville J. Herskovits:* anf. arb., s. 588.

professor Herskovits' definition: Kultur er *den del af omgivelserne, mennesket har frembragt*,[4]) og i psykologisk betydning: *Kultur er den tillærte del af menneskets opforsel*, hvad enten denne såkaldte »enculturation« er sket bevidst eller ubevidst.[5]) Han opstiller følgende otte sætninger til nærmere bestemmelse af kulturens væsen:

1. Kultur er tillært, 2. Kultur hidrører fra biologiske, omgivelsesmæssige, psykologiske og historiske komponenter af et menneskeligt væsen, 3. Kultur kan opdeles strukturelt i træk og komplekser, 4. Kultur deles i grupper som f. eks. materiel kultur, samfundets organisation, forholdet til universet, æstetik og sprog, 5. Kultur er dynamisk, 6. Kultur er variabel, 7. Kultur frembyder regulariteter, som tillader en analyse ved hjælp af videnskabelige metoder, og 8. Kultur er det redskab, hvormed det menneskelige individ berigtiger sin hele tilværelse og får midler til skabende udtryk.[6])

Den sammenlignende kulturforsknings omfang er i videste forstand alle de humanistiske fags materiale som helhed, men den søger tillige næring for sine synspunkter i en række af de naturhistoriske fag. Den er en syntese, der benytter en del af resultaterne af disse fags forskning med det formål at *udforske den menneskelige kulturs vækst og betingelserne for dens forvandling*. Det betyder naturligvis ikke, at kulturhistorikerens afhandlinger ikke beskæftiger sig med allehånde specialproblemer og detailundersøgelser. Men der må nødvendigvis bag den kulturhistoriske videnskabelige skoling ligge en meget bred orientering og et helhedssyn, der tager hensyn til de mangfoldige faktorer, der er med til at bestemme kulturudviklingen.

Man kan rent abstrakt foretage en inddeling i to hoved-forskningsgrupper: De *uciviliserede* eller ikke-litterære kulturer, for hvilke det er karakteristisk, at de ikke har frembragt eller formår at benytte litteratur, og de *civiliserede* kulturer, hvor man i hvert fald er i stand til at *læse* og forstå en simpel litteratur. De omfatter hver ca. halvdelen af verdens befolkning. Men disse kulturgrupper forstås ikke udfra de humanistiske videnskaber suppleret med antropologi alene. Der spiller en mængde faktorer ind i kulturudviklingen, som specielt studeres indenfor fag som geologi, klimatologi, plante- og dyregeografi, for ikke at tale om arvelighedslære og udviklingslære samt dyre- og plantefysiologi, der tillader os at drage slutninger vedrørende mutation, selektion og population fra planter og dyr til mennesker. Uden kendskab til disse videnskabers vigtigste resultater kan man ikke vurdere kårenes indflydelse på den menneskelige kulturudvikling; man kunne kalde denne gruppe af naturhistoriske faktorer for *den naturhistoriske komparationsgruppe*. Den får navnlig betydning, når man skal afgøre adaptationens — tilpas-

[4]) *Melville J. Herskovits:* anf. arb., s. 17.
[5]) *Melville J. Herskovits:* anf. arb., s. 25.
[6]) *Melville J. Herskovits:* anf. arb., s. 625 ff.

ningsfaktorernes — indflydelse på kulturkompleksets udformning; længere fremme skal jeg forklare, hvad der menes hermed. Man må konstatere, at den sammenlignende kulturforskning ikke kender til nogen bestemt afgrænsning overfor andre videnskaber. Dens dyrkere bør ikke være »født med skyklapper på«.

De *uciviliserede eller ikke-litterære kulturers* gruppe er i virkeligheden næsten ganske identisk med, hvad man forstår ved »primitiv kultur«, »cultural anthropology«, det tyske »Ethnologie«, suppleret med »forhistorisk arkæologi«. I de nordiske landes sprogbrug har man dog også en tendens til at lade udtrykket »etnologi« omfatte de primitivere lag af folkekulturen. Man har villet karakterisere de uciviliserede kulturer ved, at menneskene indenfor dem besad et ringere forråd af erfaringer — noget i retning af børn, der endnu ikke er begyndt at gå i skole.[7]) Lévy-Bruhls hævdelse af en såkaldt »prælogisk mentalitet«[8]) er dog næppe holdbar. Indenfor de uciviliserede kulturer drager man sine logiske slutninger på samme måde, som vi gør det. Hos nogle negre i Vestafrika er man således fast overbevist om, at det yngste barn må være det klogeste. Jo, for dets forældre havde samlet sig et større erfaringsforråd, da de avlede det, end da det første barn blev til.[9]) Kulturantropologien og arkæologien beskæftiger sig med fremdragelse og bearbejdelse af etnografiske og arkæologiske kilder, som også den, der beskæftiger sig med nordisk kulturforskning kan lære overmåde meget af. Og adskillige undersøgelser må hente en del af sit stof fra den kant, selv om man tager sit udgangspunkt i de civiliserede kulturer.

De *civiliserede eller litterære kulturer* kan groft inddeles i to hovedgrupper: folkekulturerne og de specialiserede kulturer. Medens de specialiserede kulturer er produktivt litterære, er *folkekulturerne* receptivt litterære. På et område som kunstens er de umiddelbare, medens man i den specialiserede kultur arbejder målbevidst med at uddanne kunstnere. Folkekunsten er et ureflekteret udtryk for dagliglivets kunsttrang; den dækker både et episk og et ornamentalt behov hos masserne. Man forlanger ikke, at den skal være artistisk, og som oftest er den naiv og sentimental. Men den øser af samme kildevæld som kunstens mesterværker. Og ligesom de store malere ofte virker friskest i det første inspirerede udkast, således kan folkekunstens udøvere ikke sjældent være besjælet af en umiddelbar glæde ved at skabe, en ansvarsløs dristighed, som den artistisk fuldkomne kunstner må misunde dem. Men de to kategorier har begge deres rod i håndværket, og folkekunsten står på sin side i gæld til mestrene, hvis nyskabelser og mere bevidste kompositioner

[7]) *K. Birket-Smith:* Kulturens veje, I. Kbhvn. 1941, s. 45.
[8]) *L. Lévy-Bruhl:* Primitive Mentality, New York 1923 og: How Native think, London 1926.
[9]) *Melville J. Herskovits:* anf. arb., s. 73 f. Rester af en tilsvarende forestilling kendes også blandt jævne mennesker herhjemme, idet dog det sidstfødte barn, »skrabekagen«, atter betegner en nedgang.

og motiver den udnytter, selv om det oftest sker efter utallige mellemled. Det er med folkekunstens forhold til den artistiske kunst som med logikken hos naturfolkene i forhold til vor: Principielt arbejder man efter samme linjer. I kunsten sker det ved efterligning og omformning under personlig indsats. Folkekulturerne omfatter de fleste europæiske almuefolk i nyere tid, men mange steder er traditionen nu næsten uddød. Området dækker over en række specialvidenskaber som folkekultur, folkemindeforskning og udforskningen af folkemålene.

Den anden gruppe indenfor de civiliserede kulturer har vi her kaldt de *specialiserede kulturer*. Det er de produktivt litterære, hvor »litterært« skal forstås i udvidet betydning som »artistisk skabende«. Det er folk, der kan skrive, folk der ikke blot er henvist til mundtlig fortælling eller uartikulerede tanker. De er i dag for en stor del industrikulturens børn, men deres forgængere var i tidligere tider de såkaldte »højere stænder«. De har gennem skolen og den akademiske opdragelse fået et større herredømme over deres udtryksmidler, selvom det stof, de vælger og vrager imellem, næsten udelukkende består af traditionelle tankeklichéer. I denne gruppe finder man åndsfagene, hvad enten udøverne er amatører eller professionelle.

Den landkending, som vi her har foretaget, betyder ikke noget afgørende metodisk set. Men den giver et indtryk af, hvor vidtspændende kulturforskningens område i virkeligheden er. Skulle man give et enkelt eksempel på en undersøgelse, som berører en stor del af de nævnte områder, kunne man tage noget så simpelt som de »skåltegn«, der findes indboret i stenblokke og klippeflader fra de forhistoriske tider i Europa, Asien og Afrika, og som også har været indboret i kirkernes mure såvel i Tyskland, Frankrig, Storbritannien som herhjemme i Danmark. Disse skåltegn har været benyttet på magisk vis indtil nutiden. Og vil man søge at forklare, hvorfor man har lavet dem, kan man starte med folkloren. Man kan dernæst undersøge deres udbredelse og eventuelle funktion etnografisk. Man kan finde paralleller til dem i de antikke kulturer. Man får brug for sammenlignende religionshistorie o. s. v. Men der kunne nævnes talrige andre kulturhistoriske problemer, hvis løsning kræver bistand fra en lang række specialfag.

Vi vil nu søge at belyse kulturforskningens *metodiske problemer*. En af vore mest skarpsindige forskere udtalte for nogle år siden:

»Det singulære og individuelle er kunstnerens emne og kan aldrig blive videnskabens«. Dermed gav han udtryk for sin opfattelse af historikernes arbejde. De humanistiske fag burde tillempe lingvistikkens metode på deres fag, og det gjaldt først og fremmest historien. Man skulle overalt opstille erkendelsesteoretisk relevante definitioner af de begreber, man arbejdede med, ligesom man ved indførelsen af en række abstrakte symboler kunne gøre sine slutninger mere sammenlignelige og almene.

Det er måske historikernes fejl, at de ikke hidtil har lært denne me-

tode? Heller ikke jeg kan se, hvordan det skulle gøres i praksis. Men selv om historikerne måske kan få vanskeligt ved at overtage lingvistikkens abstrakte behandlingsmåde, så kan i hvert fald kulturhistorikerne bestræbe sig for at gøre deres forskning mere eksakt og samtidig mere almen.

Enhver videnskab falder i to dele: en deskriptiv, analytisk, empirisk, hvorunder kulturhistorikeren og etnografen ligesom mange andre forskere netop arbejder med det singulære og individuelle, men hvor han søger at indsamle det i stort tal. Bagefter kommer så det abstraherende, syntetiserende arbejde for at vinde forståelse af det indsamlede materiale. Ofte går de to arbejder hånd i hånd. Det er forståeligt nok, at det primære indsamlingsarbejde af enkeltheder i en lingvists øjne ikke spiller samme rolle som i en kulturhistorikers. Han har jo sproget og dets enkelte lyde lige ved hånden i litteratur, ordbøger og tale på samme måde som erhvervsgeografen har statistisk departements materiale. Ganske vist er den historiske årbogsbeskrivelse, som historikeren benytter, lige så lidt videnskab som geografiens opremsning af navne og størrelser. Men den hører til videnskabens materiale, der ofte møjsommeligt må fremdrages og gøres til genstand for kritisk undersøgelse, før der kan drages videnskabeligt forsvarlige slutninger af den. Det samme gælder arkæologens, etnografens og kulturhistorikerens materiale, hvad enten det består af redskabsformer eller andre levninger.

Lingvisterne vil hævde, at de humanistiske videnskaber alle er karakteriseret ved, at de bygger på »sprog« taget i vid forstand som tegn på noget, man må slutte sig til. Derimod drejer naturvidenskabernes forskning sig ikke om »sprog« eller »tegn«. Naturvidenskabsmandens forhold til sit forskningsobjekt er direkte: Han kan tage tingen i hånden og lave eksperimenter med den. Man kan måske nok i en vis forstand sige, at de er »sprog« eller »tegn« for ham, nemlig »sprog«, som han skal tyde. Men de *handler* ikke som de humanistiske videnskaber om sprog. Jeg kan ikke se, at forskellen bliver ret stor; thi selv om en læge ikke studerer sprog, så bearbejder han dog det, han har nedskrevet i sine journaler. Han bruger også ligesom historikeren skrevne kilder, som skyldes andre iagttagere; forhåbentlig anvender han en lige så streng kildekritik, som historikerne i hvert fald teoretisk hævder at benytte. Og hvad eksperimenterne angår, så kan kulturhistorikeren også på visse områder kontrollere sine slutninger ved hjælp af sådanne. Jeg har selv udført eksperimenter med høstredskaber, og for tiden foregår et langvarigt og omhyggeligt tilrettelagt eksperiment ovre i Sønderjylland, hvor botanikere, zoologer, jordbundsforskere og kulturhistoriske specialister virker sammen for at finde ud af svedjekulturens virkninger. Det kan imidlertid ikke nægtes, at den østrigske tænker Ernst Cassirer udtrykker noget væsentligt, når han siger, at mennesket lever i et symbolsk univers, hvis enkelte dele er sprog, myter, kunst og religion. Mennesket kan ikke

møde virkeligheden umiddelbart. I stedet for at beskæftige sig med selve tingene er mennesket indpakket i lingvistiske former, i kunstneriske billeder, i mytiske symboler eller i religiøse riter, der som et kunstigt medium skyder sig ind mellem tilværelsen og os, eller som Epictet sagde: »Hvad der forstyrrer og opskræmmer mig er ikke tingene men opfattelser og forestillinger om tingene«.[10])

Når man beskæftiger sig med en videnskabs metode, kan man ikke forbigå erkendelsesteoretikernes fremhæven af definitionernes og formalismens betydning med et skuldertræk. Det er i almindelighed bedre at bygge på erkendelsesteoriens formalisering end på intuition. Men man skal på den anden side også vogte sig for at overdrive abstraktionen, sådan som man har været tilbøjelig til det indenfor tysk videnskab. Et eksempel på overdreven teoretisering frembyder Wilhelm Schmidt: »Handbuch der Metode der kulturhistorischen Ethnologie« (1937), og som modstykke hertil kan anbefales det før citerede værk af den amerikanske antropolog Melville J. Herskovits »Man and his Works« (første udg. 1947). Den rene abstraktion, som man finder i logistikken og matematikken, er et nyttigt middel til at finde vej gennem tilværelsens brogede mangfoldighed og skaffe overblik over en mængde tekniske og praktiske forhold. Men tingenes inderste væsen erkendes ikke på den måde, hvilket også professor Jørgen Jørgensen indrømmer i sin oversigt i »Videnskaben i Dag«.[11]) Vi kan godt vedtage abstrakte begreber som sort og hvidt. Men mellem dem ligger alle mulige nuancer. Det må man ikke glemme under sine teoretiske overvejelser; ellers kunne det gå os som biologen, der dræber livet under arbejdet med at udforske dets væsen.

Kulturhistorikeren må ligesom enhver anden virkelig forsker have evnen til at undres. Det er med forskningen ligesom ved al anden kulturudvikling, at de frugtbareste nybrud ofte sker i spring ved, at der pludselig »går en pras op for en«. Dette kan lige så godt ske under indsamlingen som under bearbejdelsen. Mange af de idéer, man får, viser sig ved nærmere prøvelse ikke at være så gode og må senere udskilles ved en art »selektion«. Indsamlingsarbejdet er »at spise maden«, medens bearbejdelsen svarer til »at fordøje«. Den kildekritiske metode, som er udarbejdet af historikerne på grundlag af retsvæsenets vidnebevis finder også anvendelse indenfor kulturhistorien. Man må sortere og prøve sine kilder inden bearbejdelsen. Men som Erslev siger: »Kildeprøvelsen alene fører ikke til målet«. »Historisk står djævelens tilværelse fastere end Peisistratos'« hævder Seignobos, thi tusinder af øjenvidner har bekræftet djævelens eksistens, mens ingen samtidig har bevidnet, at han har set Peisis-

[10]) *E. Cassirer:* An Essay of Man, New Haven 1944, s. 25. — Jfr. Gads danske Magasin, okt. 1947 og Martin A. Hansen: Leviathan, Kbhvn. 1950.

[11]) *Jørgen Jørgensen:* Træk af Erkendelsesteoriens Udvikling i det XX. Aarhundrede. Videnskaben i Dag, I, Kbhvn. 1944, s. 9 ff.

tratos.[12]) Videnskabsmanden må både have sund sans og praktisk dømmekraft for at kunne afgøre kildernes værdi.

Det er ikke nok, at man fremlægger det indsamlede materiale i en videnskabelig forsvarlig form. Det gælder om at gøre det alment tilgængeligt for andre gennem abstraktion. Herunder bliver det singulære og individuelle betragtet som specifik optræden af visse generelle elementer. Man kan undertiden ved parallellisering af visse træk opstille en gruppe, måske opstille en skole; man efterviser milieuets indflydelse på individualiteten, men gør samtidig eventuelt opmærksom på, hvilke træk der rober det særegne. Kulturens nybrud består som før nævnt i en frigørelse fra det tilvante. Det er derfor, det kræver så megen koncentrationsevne at sætte sig ind i en fremmed tankegang, rive sig løs fra tilvante forestillinger. Man kunne fristes til at sammenligne de tilfælde, hvor geniet for alvor bryder ud, med mutationerne indenfor biologien. Kulturens blomst vil altid være de store individualiteter; det er dem, der peger fremover, dem der hindrer udviklingen i at gå i stå, så kulturen dør af mangel på næring.

Jeg skal ikke her beskrive de forskellige videnskabelige skolers indstilling til kulturudviklingens problemer, men blot nævne, at *evolutionisternes* håndfaste opfattelse, at kulturen overalt skred frem ad den samme bane, forlængst er opgivet. *Diffusionisternes* lære om kulturlånenes betydning er i nyere tid blevet spaltet ud i den *kulturhistoriske skole* grundlagt af Fr. Graebner, hvis »Methode der Ethnologie« stadig kan læses med udbytte, medens Pater Schmidts før nævnte teoretiske værk svækkes af dets yderst polemiske tone. Fra denne såkaldte Wienerskole stammer kulturkredslæren, som går ud fra, at kulturkomplekserne er vandret, og at man nu kan skrælle lag for lag bort fra disse komplekser, indtil man ligesom i en geologisk sedimentserie kommer til det ældste lag. Allevegne ligger udviklingslagene i samme tidsfølge, og det er derfor, man kalder skolen den kulturhistoriske. Den anden skole er *funktionalisternes* eller den psykologiske skole, der navnlig har sin rod i England og U.S.A. med W. H. R. Rivers, A. R. Radcliff-Brown og B. Malinowski, men som i Tyskland repræsenteres af Richard Thurnwald. De lægger hovedvægten på at fremstille kulturen i de enkelte områder som organiske eller funktionelle helheder. De svarer nærmest til sprogvidenskabens lingvister og filosofiens logistikere. De lægger vægt på situation og milieu. Brydningerne mellem nyt og gammelt, mellem tradition og kulturlån, kan man studere i det, man kalder »pattern«, d. e. kulturmønsteret. Sociologien og religionshistorien spiller en betydelig rolle indenfor denne skole. Også svenske forskere med Sigurd Erixon i spidsen er stærkt interesseret i kulturens sociologiske side, men de skandinaviske etnologer med Kaj Birket-Smith i forreste række er mindre ensidige og ser de for-

[12]) *Kr. Erslev:* Historisk Teknik, Kbhvn. 1926, s. 92 f.

skellige metoders fordele alt efter, hvilket objekt det er, man studerer, og hvad man vil opnå med sin undersøgelse.

Wienerskolens verdensomspændende syner ser bestikkende ud. Men det, den sammenlignende kulturforskning her i landet måske trænger mest til, er grundige undersøgelser af forholdet mellem *nyhedsspredning og tradition*. Her har professor Sigfrid Svensson i Lund anvist en frugtbar vej ved at tage helt moderne emner op, som kan behandles statistisk og samtidig kontrolleres, fordi forandringerne er sket i mands minde. Jeg tænker her bl. a. på hans undersøgelse over forandringen fra sort til hvid konfirmationsdragt. Undersøgelsen har teoretisk betydning, fordi den belyser nyhedsspredningens veje og giver et indblik i kulturudviklingens værksted. Wienerskolens form- og kvantitetskriterier lægger efter min opfattelse for ringe vægt på *tilpasningen* til lokale forhold og til kulturens andre elementer. Kulturen stræber stadig efter en indre balance; dens forskellige faktorer søger at tilpasse sig hverandre. Derfor kan en opfindelse ligge uænset gennem årtier eller måske århundreder, indtil kulturen går i skred, og der pludselig bliver brug for den, fordi den nu kan passes ind i den indre sammenhæng. Leen var kendt fra den tidlige jernalder, men blev ikke anvendt til kornhøst, før den økonomiske udvikling i den nyere tid gjorde det forsvarligt at spilde den sæd, leen nødvendigvis måtte slå af, bl. a. fordi arbejdskraften blev for dyr, til at det kunne betale sig at høste med segl, og fordi de stigende priser havde bragt en omvæltning i dyrkningsmetoderne med påfølgende større foldudbytte o. s. v. Man kunne fra et helt andet område nævne, at Gregor Mendels arvelighedslove blev publiceret i 1865, men der var ikke brug for dem før 1900, da tre forskere uafhængigt af hinanden omtrent samtidig fik øje på deres umådelige betydning.

Den sammenlignende kulturforsknings mål er at finde frem til en klar opfattelse af kulturudviklingens dynamik. Vi har i det foregående måske dvælet lovlig længe ved det teoretiske. I virkeligheden foregår der her i landet en omfattende virksomhed med at indsamle materiale til brug for kulturforskningen. Det sker, uden at teoretiske betragtninger kommer frem for dagen. Naturligvis følger forskerne med i, hvad der diskuteres ude i den store verden, og for nylig var en række førende kulturforskere samlet til international plovforskerkongres i Nationalmuseet. Men dansk videnskab er ikke meget tilbøjelig til at danne »skoler«, hvis elever hylder ganske bestemte læresætninger.

Det er jo heller ikke sådan, at der ikke er skrevet kulturhistorie, skønt en universitetsundervisning har manglet. Jeg behøver kun at nævne nogle navne: Troels-Lund, Mejborg, H. F. Feilberg, C. A. Jensen, Hugo Matthiessen, Eiler Nystrøm, J. S. Møller og H. P. Hansen samt en lang række yngre forskere. Dertil kommer arkitekturhistorikere, folk der har behandlet møbler, sølvtøj, fajancer og meget andet. Men ikke mindst står dansk kulturhistorie i gæld til dem, der har opdyrket en bestemt egns

eller et sogns historie, den store, trofaste skare, som under personlige afsavn har siddet på vore landsarkiver og skaffet os den jævne danske mand fra fortiden i tale. Det er let nok at kritisere flertallet af afhandlingerne i de amtshistoriske årbøger. De er ofte ubehjælpsomt affattede og i for høj grad skåret over een læst. Men hvem har haft tid til at vejlede forfatterne? Det forsøg, der blev gjort under krigen, strandede. En kendt kulturhistoriker sagde engang før krigen, at lokalhistorien ofte hos faghistorikeren mødte en ringeagt, som forøvrigt ikke sjældent var forenet med en lige så stærk tilbøjelighed til at stå med hatten i hånden over for lokalhistorikerne som korporation betragtet.[13]) Bemærkningen var måske nok sat på spidsen og gælder i hvert fald næppe i dag.

Kr. Erslev forudså ved slutningen af den første verdenskrig, at historien ville dreje over i retning af komparativ historie ved inddragelse af de store massers forhold; thi det er nu »mindre af historiens enkelte tildragelser, man vil belæres, end af udviklingens gang i det store«.[14]) Erslev lagde i sin rektortale på Københavns universitet i 1911 endnu den største vægt på beretninger som historisk kilde. Vor generation har oplevet, at levningerne gennem arkæologiens resultater har opnået en enorm popularitet, ja, der er næppe mere nogen »politisk historiker«, som ikke følger fremdragningen af denne art kilder med lige så levende interesse som udgivelsen af beretningerne. Vi har her i landet oplevet, at fire store borganlæg af Trelleborgtypen er kommet for en dag, uden at vi har kunnet spore mere end en svag antydning af den enes eksistens i de skriftlige kilder. Og i Tyskland var man længe overbevist om, at Hermann ved slaget i Teutoburgerwald havde forhindret en langvarig besættelse af Westfalen, indtil ikke mindre end tre store romerlejre i de senere år er dukket op ved floden Lippe sydvest for Münster (Haltern, Oberaden og Dorsten-Holsterhausen). I de skriftlige kilder findes ingen antydning af disse lejres eksistens. Man må gøre sig klart, at den skriftlige overlevering er mangelfuld ikke blot, fordi meget er gået tabt, men også fordi mange forhold har været for selvfølgelige til at blive omtalt. Det gælder bl. a. landskabslovene, hvori forhold, som ikke kunne give anledning til retstrætter, ikke nævnes. Man ville ikke udfra denne beretttende kilde erfare, at der ved siden af landsbyerne også eksisterede et stort antal enkelt-gårde i Danmarks middelalder, eller at der ved siden af de større møller, der gennem deres omfattende vandopstemninger kom til at interessere andre lodsejere, også fandtes et utal af små »skvatmøller«, hvis anlæg og drift kun berørte ejeren eller brugeren selv.

Denne mangel svækker i og for sig ikke beretningernes vidnesbyrd; men den gør de arkæologiske kilder meget kærkomne som supplement. De har den fordel at være ganske uvildige vidner, blot man forstår at fremdrage og tolke dem. Dog, også de arkæologiske kilder kan give falske

[13]) *Bjørn Kornerup:* i Pers. Tidssk. 10.R., VI, s. 165.
[14]) *Kr. Erslev:* Historie, i Salmonsens ill. Konversationsleks., 2. udg. 1921.

forestillinger, hvis man vil måle kulturens rækkevidde alene på grundlag af deres vidnesbyrd.

Den engelske arkæolog professor R. E. M. Wheeler skriver:[15]) »Vil vi som fagarkæologer række palmerne til den ukendte sumerer, der blev begravet i Ur sammen med 63 hjelmklædte soldater, tjenerskab og bekransede ungmøer, eller vil vi række dem til Nazaræeren, der iført lændeklæde var naglet op på Golgata mellem to røvere? Jeg stiller blot spørgsmålet, men kan ikke undgå at føle, at svaret — hvis arkæologien alene skulle dømme — ikke ville blive tvivlsomt. Giv os hjelme og guldkranse til hver en tid. Giv os brød og skuespil, forudsat brødet er forkullet og skuespillet velforsynet med god og vægtig bronze og marmor. Men lad os i vor ærbødighed for disse ting ikke glemme de tabte værdier, der ikke kan vurderes i tommer eller jordprøver eller pletter i jorden .... Arkæologien finder måske tønden, men går glip af Diogenes«. Det vil i forbindelse med kulturhistorien sige, at vi trods skærpede forskningsmetoder bør vogte os for hovmod. Og med dette citat vil jeg overlade den videre diskussion til mine tilhørere.

15) What Matters in Archaeology? Antiquity, no. 95, 1950, s. 130.

Industrihistorisk litteratur 1945—54

Af *Vagn Dybdahl, Andreas Jørgensen* og *Finn H. Lauridsen.*

Indhold.

1. Industrien i almindelighed.
2. Organisationer og arbejdsforhold.
3. Metal- og maskinindustri.
4. Skibsbyggeri.
5. Tekstilindustri.
6. Levnedsmiddelindustri.
7. Tobaksindustri.
8. Papirindustri.
9. Kalk- og teglværker.
10. Farveindustri.
11. Porcelænsindustri.
12. Glasindustri.
13. Træ- og trævareindustri.
14. Medicinalindustri.
15. Fjerindustri.
16. Mølleri.
17. Industriens personalhistorie.
18. Industrien i topografien.
19. Opslagsværker og kilder.
20. Slutning og efterskrift.

1. Studiet af industriens historie er ikke nyt i Danmark, men dyrkerne af det er alligevel enere, og kun få er gået til det med videnskabelig skoling. Dansk økonomisk historie har i den retning meget at indhente, når sammenligning drages med forholdene i andre europæiske lande og i U. S. A. — Omkring midten af det 19. århundrede skrev O. J. Rawert og A. F. Bergsøe om dansk industrihistorie, og mod århundredets slutning fulgte Camillus Nyrops forfatterskab. Efter århundredskiftet begyndte udgivelsen af de mange jubilæumsskrifter af højst forskellig karat og som hovedregel — modsat hvad der er tilfældet i andre lande — forfattet af mænd uden historisk uddannelse. Fra slutningen af 1920'erne udsendte Instituttet for historie og samfundsøkonomi en række arbejder med tilknytning til industriens historie, men denne del af virksomheden synes nu at være standset.

Under den anden verdenskrig begyndte man udsendelsen af den stort anlagte »*Industriens historie i Danmark til 1870*« (1943—44), redigeret af professor Axel Nielsen. Aksel E. Christensen lagde grunden med den utaknemmelige og vanskelige opgave at bringe klarhed over, hvad der var af industri i Danmark før 1730; en undersøgelse, der bragte mange nye resultater. J. O. Bro-Jørgensen viste i sin kyndige fremstilling af industrien frem til 1820, hvilke tekniske, økonomiske og sociale spørgsmål, industrien blev stillet overfor i det 18. århundrede. Industriens forskellige former fra hjemmeindustri til mekaniske storbedrifter blev

behandlet, og for første gang blev der givet en indgående redegørelse for tidens arbejdsforhold og lønproblemer. Det andet bind giver optakten til en række af de spørgsmål, professor Axel Nielsen tog op i den store og detaillerige skildring af tiden 1820—70. I afsnittet om industriens almindelige forhold redegjorde Axel Nielsen bl. a. for emner som næringsfrihedens gennembrud, statens støtte til industrien, aktieselskabernes opståen, den toldpolitiske udvikling og maskinernes fremtrængen. Navnlig blev toldpolitikken indgående behandlet med en analyse af dens indflydelse på industrien. Den afsluttende del af værket er en skildring af udviklingen inden for en række enkeltindustrier, hvor ikke mindst tekstilindustrien er belyst ud fra nyt kildemateriale. Værket som helhed lider under, at mange enkeltspørgsmål endnu trænger til en grundig behandling. Axel Nielsens afsnit blev stærkt kritisk anmeldt af Even Marstrand i Nationaløkonomisk tidsskrift 1945, hvor der også er svaret af Axel Nielsen.

I hvor høj grad det fortsat er muligt at arbejde videre ind i emnet fra den tid, »Industriens historie« dækker, viser *Rich. Willerslev: Studier i dansk industrihistorie* (1952). Hovedproblemet for forfatteren har været at fastslå industriens omfang i tiden mellem 1850 og 1880. Et stort statistisk materiale er fremdraget med den konklusion, at det industrielle gennembrud skulle ligge tidligere end hidtil antaget. Andre kapitler redegør mere skitsemæssigt for den tekniske og finansielle udvikling i perioden. Mod bogen er både fra statistisk og historisk side rejst vægtige indvendinger, Einar Cohn i Nationaløk. tidsskr. 1953 og Povl Bagge i Hist. tidsskr. 1953. I *Rich. Willerslev: Træk af den industrielle udvikling 1850—1914* (Nationaløk. tidsskr. 1954) udvider forfatteren synspunkterne fra den lige nævnte bog og søger ad statistisk vej at klarlægge, at vi her i landet har tre perioder i industrialiseringen. Den første fra 1855 til 1872 er præget af udviklingen i København, den anden fra 1872—1906 har sit tyngdepunkt i provinsen, men i den tredie 1906—14 overtager hovedstaden atter føringen. Flere industrier under eet er behandlet i *A. Axelsen Drejer: Fællesforeningen for Danmarks brugsforeninger 1896—1946* (1946). Her er medtaget både sæbe-, sukkervare-, tobaks- og margarineindustri samt kaffebrænderi m. v. Prispolitik, kvalitetsspørgsmål, produktionens omfang, distribuering m. m. er belyst på baggrund af den almindelige økonomiske udvikling. I det hele er det også i industrihistorisk henseende et meget givende arbejde.

I *Gunnar Olsen* og *Jørgen Jensen: Landbrug og industri* (1948) er givet en god, populær skildring af samspillet mellem de to erhverv. Der er lagt vægt på at skildre industriens betydning dels for landbrugets mekanisering, dels for sammensætningen af dets produktion (industriplanter o. l.), endvidere omtales befolkningsspørgsmålet, navnlig vandringen fra land til by. Industriens betydning for byudviklingen er ved Ejler Alkjær medtaget i *Alfred Bindslev og Max Kjær Hansen: Danske byers*

vækst og virke (I-II, 1945). Gode almene oversigter over de seneste års forhold er *A. H. M. Andreasen og Johannes Hansen: Danmarks industri* (1948) og *Jørgen Jensen: Dansk industri* (1953).

Et meget påskønnelsesværdigt arbejde er *Georg Nørregård: Dansk industrihistorie* (Nordisk tidskrift, 1949). Heri gives en oversigt over studiet af dansk industris historie med omtale af de vigtigste bidrag fra o. 1800 til årene omkring 2. verdenskrig.

2. Industriens organisationer er navnlig behandlet i jubilæumsskrifter. Af en særlig karakter er imidlertid *Anders Vigen: Rigsdagen og erhvervsorganisationerne* i »Den danske rigsdag« III (1950), hvor industriens forhold belyses ret fyldigt, navnlig kommer forfatteren ind på de sociale problemer i begyndelsen af dette århundrede og forholdet til Industrirådet under den 1. verdenskrigs restriktioner. I for ringe grad behandles det vanskelige spørgsmål om organisationernes indflydelse på det politiske liv. Det må ligeledes beklages, at afhandlingen mangler kilde- og litteraturhenvisninger. Decideret jubilæumsskrift er *L. Brahe Christensen: Tekstilfabrikantforeningens historie i de første 50 år* (1945); der er her tale om en strengt kronologisk fremstilling med hovedvægten lagt på de første 25 år, da der for denne periode ikke foreligger årsberetninger. Foruden organisationens forhold til fagforeningerne skildres især tekstilindustriens økonomiske og erhvervspolitiske problemer i de forskellige perioder. Som for så mange jubilæumsskrifters vedkommende lider også dette under at være forfattet af en mand fra organisationen, ligesom virksomhedernes jubilæumsskrifter i mange tilfælde udarbejdes af en funktionær i firmaet. Værdien af den særlige viden, disse forfattere ofte har, skal ingenlunde underkendes, men den opvejer ikke den manglende, almindelige historiske fagkundskab. Når man ser hen til, hvad der præsteres af jubilæumsskrifter af blivende betydning i Sverige, hvor man ofte anvender historikere som forfattere, må man beklage, at det samme ikke er tilfældet i Danmark.

Jubilæumsskrift er også *G. Lindegaard: Foreningen af fabrikanter i jernindustrien i provinserne 1930—45* (1945), som mere har karakteren af en fyldig og god beretning end af historisk skildring. Navnlig behandler bogen overenskomstforhold og forskellige andre spørgsmål i forhold til arbejderorganisationerne. »*Radiofabrikantforeningen 1925—50*« (1950) er fortrinsvis uddrag af forhandlingsprotokoller, i »*Foreningen af danske strå- og filthattefabrikanter 1899—1949*« belyser Ejler Alkjær damehatteindustrien statistisk for perioden 1938—47. Fyldigere og med behandling af branchens økonomiske problemer samt af forholdet til myndigheder og fagorganisationer er *Georg Hansen og H. C. Leisner: Foreningen af Københavns skotøjsfabrikanter gennem 60 år* (1950), tilsvarende gælder for samme forfatteres »*Foreningen af danske læderfabrikanter 1899—1949*« (1949) og for *Mogens V. Rasmussen og Arne Lund: Sammenslut-*

ningen af arbejdsgivere inden for jern- og metalindustrien 1902—52 (1952); mere oversigtsmæssig er »*I sundhedens tjeneste*« (1952), der giver rammerne for organisationen af fabrikanter og forhandlere i den kirurgiske og medicinske branche i perioden 1927—52. En kort oversigt er også »*Foreningen af danske spiritusfabrikanter 1876—1951*« (1951). Arbejdsforholdene i industrien er fyldig belyst i *Anders Vigen m. fl.: Arbejdsgiverforeningen gennem 50 år* (1946), der dog for tiden indtil 1921 kun er et sammendrag, da man dette år udsendte et skrift om foreningens første 25 år. Industriforeningen i København omtales i *Rasmus Berg: Minder fra håndværk og industri* (udgivet af Erhvervsarkivet 1954), navnlig kommer den gamle håndværkerhistoriker ind på Danmarks deltagelse i verdensudstillingerne i årene op mod 1914, ligesom han skildrer de ledende mænd i organisationsarbejdet. De af Industriforeningen arrangerede udstillinger i 1872 og 1888 er kort behandlede i *Steffen Linvald: Rådhuspladsen i fortid og nutid* (1950) og i *Otto Mackeprang: Omkring Rådhuspladsen* (1950).

Arbejdsforholdene i industrien er — foruden i ovennævnte jubilæumsskrifter fra arbejdsgiverorganisationer — belyst i en række jubilæumsskrifter fra den anden part, fagforeningerne. I det store værk »*Under samvirkets flag. De samvirkende fagforbund 1898—1948*« (1948) er det fortrinsvis de overenskomstmæssige spørgsmål og organisationens indre historie, der tages frem. Dansk smede- og maskinarbejderforbund fejrede 60-års dagen med udsendelsen af *Ernst Christiansen: Danske smede 1888—1948* (1948), et overordentlig fængslende jubilæumsskrift, der navnlig lægger vægt på overenskomst- og lønforhold, men tillige giver gode oplysninger om indre brydninger i organisationen, karakteristisk er også en stadig bestræbelse mod at vise forbindelsen mellem forbundets udvikling og samfundets i det hele taget. Arbejdsforholdene for industriens smede er også omtalt i »*Smeden. Kulturbilleder fra tiden omkring århundredskiftet*« (udg. af Nationalmuseet 1952). I *Einar H. Tønnesen: Bryggeriarbejdernes fagforening gennem 50 år* (1947) er især lagt vægt på arbejdskampene, men i det hele taget giver skriftet gode bidrag til de store københavnske bryggeriers historie, hvorimod »*Bryggeri- og mineralvandsarbejdernes fagforening i Århus 1898—1948*« (1948) kun er en kort oversigt over foreningens historie. Det samme gælder en række andre jubilæumsskrifter fra fagforeninger, samlet giver de dog, også ved at indeholde enkelte erindringer, et vist indtryk af udviklingen. Det drejer sig om »*Dansk smede- og maskinarbejderforbund, Frederikshavn. 50 års jubilæet*« (1946). »*Dansk tekstilarbejderforbund, Vejle afdeling 1898—1946*« (1946) — livlig og velskrevet —, »*Fabriksarbejdernes fagforening i Odense. 1897—1947*«, »*Dansk slagteriarbejderforbund, Holbæk afd. 1895—1945*« (1945), *E. Schultz: Guld-, sølv- og elektropletarbejdernes forbund, Københavns afdeling 1920—45* (1945) — med et særligt afsnit om forholdene på Georg Jensens sølvsmedie —

og »*Dansk stenindustriarbejderforbund 1897—1947*« (1947). Fyldig er *Viggo Nielsen: Keramisk forbund gennem 50 år* (1947) med bemærkelsesværdige erindringer af forbundets stifter og mangeårige forretningsfører, Albert Flodin, som navnlig omtaler forhandlinger med Den kgl. porcelainsfabrik, Bing & Grøndahl og Norden. Funktionærstanden er behandlet i *O. Bouet: Privatfunktionærstanden* (1948), hvis historiske stof dog er ret spinkelt, i »*Foreningen af værkstedsfunktionærer i jernindustrien i Danmark, Århus afd. 1899—1949*« (1949) og endelig i *Karl Elmgaard: Dansk teglmesterforening af 1899. Tilbageblik på de sidste 25 år, 1924—1949* (1949), der ordnet år for år bringer en række korte data for foreningen.

Arbejdsforholdene er også et hovedemne i *M. P. Clemmensen: Optegnelser om tobaksfabrikation, tobaksavl og tobaksarbejdere i Horsens* (Århus stifts årbøger 1952), der i erindringsform behandler tiden ca. 1860—1870. Tobaksindustriens arbejdsforhold omtales ligeledes, men halvt i skønlitterær form, i *Henrik Eriksen: Fra en gammel tobaksfabrik* (1947); det er her en mindre københavnsk virksomhed, der er udgangspunkt. Af tobaksindustriens arbejdsforhold i 1890'erne får man endelig også et indtryk gennem Staunings erindringer i »*Bogen om Stauning*« (1950) og af papirindustriens gennem *Julius Bomholt: På vej til livet* (1954), erindringer fra papirfabrikken i Silkeborg o. 1900. Arbejdsforholdene er endvidere med i *Erik Drejer* (red.): *Arbejds- og fabriktilsynet gennem 75 år* (1948) og er hovedemnet i *Georg Nørregård: Fælles værkstedsregler i jernindustrien* (Hist. medd. om København 4. r., 1. bd.), der redegør for de af de nye industrielle forhold nødvendiggjorte regler for arbejdspladserne, perioden er tiden fra omkring 1870 indtil 1897, da der overenskomstmæssigt tilvejebragtes kollektive værkstedsregler i jernindustrien.

Lønforholdene er emnet i *R. Willerslev: Københavnske fabriksarbejderes og arbejdsmænds vilkår omkring 1870* (Hist. medd. om København 4. r., 2. bd.), hvori forfatteren søger at beregne arbejdernes indtægt og forbrug for derefter at konkludere i, at der trods stigning i nationalformuen 1845—75 skete et fald i arbejdernes levestandard. Lønudviklingen er endvidere behandlet i *P. E. Milhøj: Nogle træk af forholdet mellem de industrielle lønninger i Danmark siden 1914* (Nationaløk. tidsskr. 1948), der sammenholder udviklingen mellem de forskellige industrifag og bl. a. konkluderer i, at fag, der lå højst i 1914, stort set også gør det i dag, men at fagene mere og mere nærmer sig hinanden; et interessant kildeproblem fremlægges i afhandlingen, nemlig vanskelighederne ved at fastslå, hvad den udbetalte løn virkelig har andraget. Emnet er uddybet og sat i forbindelse med andre samfundsgruppers lønforhold af samme forfatter i *Poul Milhøj: Lønudviklingen i Danmark 1914—1950* (1954). I lønforhandlinger under forligsmandens medvirken i tiden 1914—19 får man et indblik gennem *Adolph Jensen: Erindringer* (1946).

Prisaftaler og konkurrenceforhold i nutiden, men med historisk tilbageblik er belyst i *Bjarke Fog: Erhverv og samfund* (1950) og for tiden omkring århundredskiftet i *Vagn Dybdahl: Den illoyale konkurrence* (Erhvervshistorisk årbog 1952), jfr. også trustkommissionens betænkninger omtalt i afsnit 9 og 12.

Udbyttedeling og bedriftsråd er behandlet både aktuelt og historisk i *Byrge Quist: Bedriftsråd* (1945) og i »*Kravet om industrielt demokrati*« (1947, særtryk af »Økonomi og politik« 1946).

3. Metal- og maskinindustrien har mærkelig nok kun en ret beskeden høst; med nogle få undtagelser drejer det sig kun om mindre jubilæumsskrifter. Betydelig i omfang og kvalitet er *Mogens Lebech: Titan, smedien, der blev verdensfirma* (1947), udsendt i anledning af firmaets 50 års jubilæum. Det er et velskrevet og oplysende arbejde, til dels bygger det på arkivmateriale og bringer foruden kildehenvisninger et omfattende register. Redegørelsen for de forskellige virksomheder, der sluttedes sammen og blev til Titan, er af betydelig interesse, ligesom bogen giver ikke uvæsentlige oplysninger om teknikkens historie, endelig belyses også fabrikkens forhold til fagbevægelsen og dens stilling inden for Arbejdsgiverforeningen. Her som ved de fleste jubilæumsskrifter må man imidlertid undre sig over, at firmaets økonomiske forhold — kapital og driftsresultater — er så godt som uomtalt, de spiller dog en væsentlig rolle i virksomhedens historie. Af mere almindelig interesse er også *Johannes Hansen: A/S Nordiske kabel- og trådfabrikker 1898—1948* (1948) med dets bidrag til H. P. Priors historie og med en del løn- og produktionstal; i »*Sabroe gennem 50 år*« (1947) gives ikke blot det obligate rids af firmaets historie, men også væsentlige træk af køleteknikkens udvikling. Teknikhistorie fra den sidste snes år er *H. Carstensen: Modern Trends in the Development of High-Powered Diesel Machinery* (1949). I erindringsform gives i *Poul Bergsøe: De tre vinduer* (1945) og i *Flemming Bergsøe: Fra den gamle fabrik til Glostrup 1902—1952* (1952) et udmærket indtryk af grundlæggelsen og udviklingen af Dansk elektrokemisk fabrik (senere Paul Bergsøe & søn), der begyndte med aftinning af blikaffald, men senere har optaget andre metallurgiske produktioner.

Støberiet er smukt repræsenteret med *Edward C. J. Wolf: Kakkelovn og stil* (1951), udsendt ved Vejlefirmaet C. M. Hess fabrikkers 75 års jubilæum. Hovedvægten er lagt på stil- og kulturhistorien med et udmærket billedmateriale, dertil er føjet en kort oversigt over virksomhedens historie. Væsentlige bidrag til Hess fabrikkers historie foreligger også i *Th. Thaulow: Fabrikejer C. M. Hess og hans slægt* (1951), der i det hele taget på mange punkter giver et godt indtryk af milieu'et omkring en fabrikejer i provinsen i årtierne før og efter århundredskiftet. I anledning af en gave til Horsens museum berettes i

Otto Norn: Agent Kjeldsens kakkelovn (Danske museer II, 1951) om, hvorledes jernstøber Thomas Weiss i 1830 flyttede fra København til Horsens for der at grundlægge Jyllands første jernstøberi. Ganske korte er *Svend Rindholt: Morsø stobegods i hundrede år* (1953), »*Ribe jernstøberi 1845—1945*« (1945) og »*1847—1947. Kerteminde jernstøberi. Tekst og billeder*« (1947), det sidste indeholder oplysninger om salgsorganisationen.

Landbrugsmaskinerne er emnet i *Svend Christensen: Nordsten gennem 75 år* (1952), der følger Hillerød-fabrikken fra grundlæggelsen som jernstøberi til den betydelige fabrik for landbrugsmaskiner; det indeholder desuden en hel del personalia. Det sidste er også tilfældet med *H. Rosenstand Schacht* og *Erik Bergstrand: A. Jacobsen Fraugde. Plovfabrikken Fraugde 1878—1953* (1953), hvad der her siges om plovfabrikation er ellers tyndt. Ren personhistorie er også *Niels Blædel: A/S Ernst Voss fabrik 1897—1947* (1947), der bortset fra et aktuelt billedmateriale rummer levnedsskildringer af virksomhedens ledere. I *S. Mansted: Atlas 1899—1949* (1948) er det også de aktuelle billeder, der dominerer, teksten er meget kort.

For det fremlagte, specielle billedmateriale må nævnes *Poul Melgaard: A/S Vesta. Specialfabrik for elektrisk-, gas- og dampopvarmede apparater 1914—1954* (1954) og »*50 år i hygiejnens tjeneste. A/S Georg E. Mathiasen*« (1953), om vaske- og renserimaskiner. »*25 år i glas og ramme*« (1946, rammefabrikken Jyden) bringer også væsentligst billeder, teksten er yderst kortfattet. Korte jubilæumsskrifter af traditionel tilskæring er »*J. G. A. Eickhoff 1848—1948*« (1948; bogtrykmaskiner), »*Silkeborg maskinfabrik 1853—1953*« (1953), *Sv. B. Egly: Vejle bolte- og møtrikfabrik 1889—1949* (1949) og *Ove Boesdal: Med lovefodder og gesvejsninger. A. Wilsons kobbersmedie og metalvarefabrik. Århus-København* (1947). I *Mogens Lorentzen: Vor ven bilen. Udg. i anled. af General Motors 25 års jubilæum i Danmark* (1948) er det mere kulturhistorie, der skrives. Meget kortfattet er *H. Pødenphandt: Mit skrivemaskinemuseum* (u. å.), som mere nævnes for emnets skyld, da det, der siges om dansk skrivemaskineindustri (Malling Hansens skrivekugle), er kendt fra anden litteratur.

4. Skibsbyggeriet er spredt omtalt i *F. Holm-Petersen og A. Rosendal: Fra sejl til diesel I-III* (u. å.), hvis 3. bind bringer korte rids af de forskellige jern- og stålskibsværfters historie. En værdifuld afhandling er *Erik Kroman: Skibsbyggeriet i Marstal* (Sjöhistorisk årsbok 1947), der dækker tiden fra o. 1600 til vor tid. Her gives en del tekniske oplysninger, men fuldt så meget behandles skibsfartens forhold i almindelighed. Om de ydre rammer for et af de ældste skibsbyggerier er fortalt i *Marius Hansen: Udgravningen af kong Hanses skibsværft Engelsborg på Sloto i Nakskov fjord* (Handels- og søfartsmuseets årbog 1948). En

skibsbyggers liv i det 19. århundrede beskrives i »*Af skibsbygmester Poul Barfoeds levnedsbeskrivelse*« (Handels- og søfartsmuseets årbog 1953), der udførligt fortæller om uddannelsen hos fynske skibsbygmestre og videre beretter om det første skib, Barfoed byggede, for Hage i Stege, endelig også om det skibsværft, han selv i 1844 anlagde i Helsingør. Den mindre skibsbygning er også emnet for *Otto Benzon: Skibsbygmester E. C. Benzon, Nykøbing Falster* (Handels- og søfartsmuseets årbog 1954). Ved at beskrive en række af Benzons skibskonstruktioner påvises den store betydning, han har haft for udviklingen af dansk skibsbygning i sidste halvdel af 19. årh., således især hans arbejde med nye bådtyper til fiskeriet. Af speciel karakter er redegørelsen for orlogsværftets torpedobådsbyggeri fra o. 1890 og fremefter i *R. Steen Steensen: Vore torpedobåde* (1953). Yderst kortfattet er *V. Piilgaard: Svendborg skibsværft 1926—51* (1951).

5. Om tekstilindustrien i sidste halvdel af 18. årh. er der oplysninger i *Johan Hvidtfeldt: Breve fra Hans de Hoffmann* (Vejle amts årbøger 1946), der bl. a. beretter om forsøg på at drive en klædefabrik og siden et lærredsmanufaktur i Fredericia. I øvrigt er tekstilindustrien næsten udelukkende repræsenteret ved jubilæumsskrifter. I kraft af virksomhedens karakter indtager *A. R. Gjerlev og H. C. Rosted: Den militære klædefabrik 1849—1949* (1848) en særlig plads, også fordi det rækker længere tilbage end de andre jubilæumsskrifter. Fremstillingen begynder med en udførlig skildring af oprettelsen af klædemanufakturer ved Usserød og Brønsholmsdal i 1790'erne. Disse blev senere samlet til det militære uldmanufaktur, hvis udvikling følges som statsdrevet virksomhed indtil 1849, da en reorganisation fandt sted, og Den militære klædefabrik blev oprettet. I det følgende optages teksten dels af en redegørelse for det politiske spil omkring en statsdrevet fabrik, dels af den tekniske udvikling. Forfatterne har — takket være, det er en statsvirksomhed — kunnet bygge på et righoldigt arkivalsk materiale. Et udmærket jubilæumsskrift foreligger også med *L. Brahe Christensen (red.): Om strømper* (1953), der er udgivet af A/S Valby strømpefabrik ved dens 50 års jubilæum. Der fortælles om strømpens betydning i klædedragten gennem tiderne, og H. P. Hansen skriver om hosekræmmerne. Georg Nørregård giver på europæisk baggrund et fortræffeligt rids af strømpeindustrien i Danmark i århundrederne før vort, teksten ledsages af velvalgt illustrationsmateriale. I det hele, også med skildringerne af vor tids strømpeindustri, et jubilæumsskrift i topklassen.

De tre følgende bøger er alle mindre, men ellers af forskellig bonitet. *L. Brahe Christensen: Et dansk linnedvæveri gennem 75 år. Carl Flensburg & Sebbelov* (1954) hører til de bedre arbejder. På det givne, spinkle materiale gives et dækkende rids af virksomhedens historie og en god biografi af Holger Sebbelov. Bogen rummer et nydeligt billedafsnit med

gengivelser af kendte dækketøjsmønstre. »*Haderslev klædefabrik. M. Schaumann 1872—1947*« (1947) giver foruden en beskrivelse af udviklingen fra farveri til moderne klædefabrik en del personalhistoriske oplysninger. Det næsten helt ligegyldige foreligger med *Jesper Ewald: Bloch & Andresen gennem 100 år* (1947); forfatteren skriver levende, men uden forståelse for sagen og tilsyneladende uden at der virkelig er sat ind på at bringe materiale frem. Kortfattet og ikke særlig givende er *L. Brahe Christensen: De danske bomuldsspinderier 1901—1951* (1951); »*Tekstil gennem 50 år. Vejle dampvæveri*« (1947) er i høj grad kun en oversigt med småbiografier af stifterne.

Af mere speciel karakter er *Mogens Lorentzen: Af korsettets og dets datter busteholderens historie* (1950), der væsentligst er modehistorie, men dog også kort fortæller om firmaet Nicolai Kanter, ved hvis 50-års jubilæum bogen udsendtes. I *Olaf Olsen: Christian IV's tugt og børnehus* (Hist. medd. om København, 4. r., 3. bd.), *Johan Hvidtfeldt: Viborg tugthus i 1700-årene* (1950) og *Svend E. Christiansen: Statsfængslet i Horsens 1853—1953* (1953) betragtes tekstilindustrien under en anden synsvinkel. Hvidtfeldt og Olaf Olsen lægger vægten på tugthusenes placering i rets- og socialhistorien, men for Viborgs vedkommende behandles også virksomheden som klædemanufaktur, medens dette blot berøres af Olaf Olsen. I bogen om Horsens statsfængsel gøres der heller ikke meget ud af klædefabrikationen, selv om den virkelig betød en del; de mange »Crome & Goldschmidt, Horsens tugthus udsalg« rundt i provinsbyerne var det første tilløb til kædedannelser i dansk detailhandel.

Hjemmeindustrien i tekstilfaget er behandlet i *Sigurd Schoubye: Kniplingsindustrien på Tønderegnen* (1953), en oversigt byggende på trykt materiale, og i *H. P. Hansen: Spind og bind* (1947). H. P. Hansen giver en virkelig dybtgående skildring af bindeindustrien i Jylland og det liv, der knytter sig til den. Af hjemmesyerskernes triste kår under konfektionsindustriens opbygning får man et indtryk gennem *Herman Bang: Syerskernes fest* (1883), optaget i Herman Bang: Københavnske skildringer (1954, udg. af Cai M. Woel).

Fra bindestuen og fra københavnske syersker til de vestindiske øer, så vidt rakte den danske tekstilindustri. I *Andreas Jørgensen: Et dansk imperialistisk eksperiment. Plantageselskabet Dansk-Vestindien* (Erhvervshistorisk årbog 1953) redegør forfatteren på grundlag af selskabets arkiv og den trykte litteratur bl. a. for forsøget i begyndelsen af dette århundrede med drift af en bomuldsfabrik og en hampefabrik på de små øer.

6. Levnedsmiddelindustrien har naturligt nok afsat en betydelig mængde publikationer, men kun få større og samlede fremstillinger. Den store *H. Richter-Friis: Den danske levnedsmiddelindustri* (1949)

rummer kun ganske lidt historisk stof, og ud over denne bog er industrien ikke betragtet som helhed.

Mejeridriften på overgangen til industri er behandlet i *Vagn Dybdahl: Hans Broge og det jyske landbrug* (Jyske samlinger 1946), i den ny udgave af *A. Axelsen Drejer: Den danske andelsbevægelse* (1952) er andelsmejerierne kort omtalt, men der føjes ikke nyt til samme forfatters fyldige behandling i K. Hansen: Det danske landbrugs historie, bind 4. Det samme gælder *Valdemar Navne: De samvirkende jyske mejeriforeninger gennem et halvt århundrede* (1945), »*Thisted mejeriforening gennem 50 år*« (1945) og »*Århus omegns mejeriforening 1895—1945*« (1945), der alle bortset fra arbejds- og lønforholdene fortrinsvis behandler kvægavlen. »*Statens forsøgsmejeri 1923—1948*« (1948) giver derimod et udmærket rids af den tekniske udvikling i den sidste menneskealder, spredte bemærkninger om mejeriteknikken er også med i *Carl Elmer: En gammel mejeribestyrers erindringer* (1948). Om den seneste udvikling beretter den fortræffelige årspublikation »*Danmarks mejeristatistik*«, som er kommet siden 1897, og om hvis tilstedeværelse der kan være grund til at erindre historikerne, også egnshistorikerne. Fra de enkelte mejerier foreligger en række jubilæumsskrifter, som dog ikke bringer meget, en undtagelse er *H. P. Sørensen: Mælkeriet Enigheden gennem 50 år* (1947), hvori der livligt skrives om virksomhedens almindelige udvikling og om arbejdsforhold og personalia; de øvrige mejerijubilæumsskrifter fra perioden er »*Bregninge andelsmejeri 1899—1949*« (1949), »*Dalum andelsmejeri gennem 50 år*« (1945), *Asmus Clausen: Sottrup andelsmejeri gennem femti år* (1949), »*Froslev andelsmejeri gennem 50 år*« (1947), »*Andelsmejeriet Sct. Olavs kilde 1895—1945*« (1945, Skuldelev-Selsø sogn), »*Andelsmejeriet Madebjerggård 1898—1948*« (1948), »*Andelsmejeriet Bogebæk 1895—1945*« (1945) og »*Biersted andelsmejeri gennem 50 år*« (1949). Der er i forbindelse med disse jubilæumsskrifter al mulig grund til at beklage, at udarbejdelsen ikke overdrages dygtige egnshistorikere, som foruden at give en skildring af mejeriets historie kunne benytte lejligheden til at knytte forbindelsen til egnens og mejeriernes historie i almindelighed. Selv om meget stof da vil gå igen fra jubilæumsskrift til jubilæumsskrift, så ville de dog opfylde en mission gennem den historiske oplysning, de ville bringe til egnens befolkning.

Fra mejerierne til slagterierne er der i de fleste tilfælde et spring i størrelsen, og dette gælder også jubilæumsskrifterne. Slagterierne udsender som regel fyldige bøger ved deres runde år; for ofte gælder det også her, at forfatterne er uden synderlig skoling i tilrettelægning af større fremstillinger, det både i henseende til den skriftlige udformning og den historiske teknik. Mere end selve slagteriets historie er *Kr. Schnach: Roskilde andels svineslagteri 1895—1945* (1947), der dels behandler de almindelige afsætningsforhold, dels tilknyttede industrier: konserves, kødfoder og træemballage. Tilsvarende gælder for *Hjalmar og Cl. Clausen:*

Odense eksportslagteri 1897—1947 (1947), som begynder med svinets udvikling fra oldtiden og frem til vore dage. Meget indgående skildres slagteriets historie på baggrund af landbrugets almindelige vilkår, med er også her forskellige tilsluttede virksomheder, i det hele taget er det en vellykket bog. Mere kortfattet og snævert holdende sig til virksomhedens egen historie er *A. M. Frederiksen: Kalundborg andelssvineslagteri 1896—1946* (1946), det samme gælder *Hans Larsen: Haslev andelssvineslagteri 1896—1946* (1946), noget mere er med i *Harald Kristensen: Ringsted andelssvineslagteri 1896—1946* (1946); ganske kortfattede er »*Ålborg offentlige slagtehuse og eksportslagterier 1899—1949*« (1949) og »*Danske andelsslagteriers konservesfabrik ... 1935—45*« (1945). Om andelsslagterierne som helhed foreligger en oversigt i Axelsen Drejers ovennævnte bog om andelsbevægelsen. Almene træk af slagteriernes udvikling er også behandlet i *A. Axelsen Drejer: Foreningen af direktører ved danske andelssvineslagterier 1904—1954* (1954).

Bryggeriindustrien møder med det udmærkede arbejde *Jørgen Christensen og Ernst Christiansen: En stjernevogn kørte ud. Bryggeriet Stjernens historie gennem 50 år* (1952). Det er ikke så meget den tekniske udvikling, der behandles, men til gengæld giver bogen et godt billede af virksomhedens indre historie og af dens forhold til offentligheden og de andre bryggerier; den har også et stort personaliastof, måske vel meget. Bryggeriet før det blev industri er behandlet i *Victor Hermansen og Peter Holm: Østjysk øl* (1948), som giver en art øllets kulturhistorie. Det samme er tilfældet med *Niels P. Bjerregaard: Af øllets historie* (1950), som dog også fortæller en del om bryggeriet Thordal i Skive. Korte rids af provinsbryggeriers historie er også »*Bryggeriet Godthåb 1899—1949*« (1949, Silkeborg) og »*Gislinge bryggeri 1899—1949*« (1949). I »*A/S De danske maltfabrikker 1895—1945*« (1945) fortælles dels om mændene i ledelsen gennem årene, dels om den tekniske side af arbejdet i jubilæumsåret. »*Ålborg akvavit gennem 100 år*« (1946) udsendtes i anledning af Ålborgfabrikkens jubilæum. Det giver — for tiden før 1918 — et godt indtryk af mængden af småbrænderier i provinsbyen.

Sukkerindustrien møder op med den store monografi *P. P. Sveistrup og Rich. Willerslev: Den danske sukkerhandels og sukkerproduktions historie* (1945). Den tager for industriens vedkommende sin begyndelse med Christian IV's manufakturer i 1620'erne, hvorefter der redegøres først for den merkantilistiske og siden for den liberalistiske toldpolitiks betydning for sukkerindustrien. Efter 1870 er det roesukkeret og De danske sukkerfabrikker, som er emnet, og for både denne og den foregående periodes vedkommende er udført et betydeligt arbejde for at klarlægge industriens arbejds- og produktionsforhold. Værdifuld er sammenkædningen af først samspillet mellem industri og handel og siden — efter 1870 — mellem landbrug og industri; i teknisk henseende (kildehenvisninger m. m.) kunne der have været ofret noget mere omhu på bogens udarbejdelse.

Margarineindustrien er behandlet i *Jørgen Holst-Jensen: Smørkrigen* (Jyske samlinger 1946), men udelukkende som faktor i det politiske spil under forfatningskampen. Adskilligt interessant materiale, mest for tiden efter 1. verdenskrig, er fremlagt i Priskontrolrådets »*Redegørelse vedrørende A/S Margarine-Compagniet*« (1949). Talgsmelteriet, hvis produkter tidligere også spillede en betydelig rolle for margarineindustrien, er emnet i *Ib Romer Jørgensen og Poul Jespersen: Fra lysestøberi til talgindustri* (1951). Bogen er udsendt som 125-års jubilæumsskrift fra den københavnske virksomhed C. E. Bast's eftf. og behandler mest ejerforholdene; foruden talgsmelteriet og produktionens anvendelse omtales lysestøberiet.

Konservesindustrien er kort behandlet i *Ivar Egebjerg: Beauvais i hundrede år* (1950), der bl. a. giver træk af henkogningsteknikkens historie.

7. Tobaksindustrien kan møde med et jubilæumsskrift, der ubetinget bærer førsteprisen for de her betragtede år, det er *Kristof Glamann og Helge Smith: 75-foreningen, 1875—1950* (1950). Det er udsendt af cigar- og tobaksfabrikanternes forening af 1875, og for den historiske dels vedkommende udarbejdet af Kristof Glamann, medens Helge Smith — dog også med historisk tilbageblik — skriver om tobaksbeskatning i Danmark og Sverige. Glamann har i vid udstrækning benyttet arkivmateriale og i det hele taget præsteret et stort arbejde i fremdragelsen af kilder. Som introduktion bringer bogen, også med nye resultater, et rids af tobaksindustriens historie i det 19. århundrede. I organisationens historie er — foruden arbejdskampe — navnlig lagt vægt på de særlige problemer, der melder sig for tobaksindustrien under krige og i restriktionsperioder. Der er grundigt redegjort for organisationens stillingtagen til og deltagelse i internationale handelsoverenskomster og for tobaksindustriens forhold til forskellige brancheorganisationer inden for handelen. Bogen er ledsaget af et udmærket statistisk tabelmateriale; billedmaterialet er nydeligt og svarer i det hele taget til det værk, hvis fortjenester skyldes en dygtig historiker. De seneste år er emnet for *P. P. Sveistrup: Tobaksindustriens indsats i det danske samfunds økonomi* (1945), der hovedsagelig dækker de tre »normalår« 1937, 38 og 39 og især behandler beskæftigelsens omfang, statens afgiftsindtægter, arbejdstiden og avanceforholdene. Udelukkende om forbruget er *Max Kjær Hansen: Cigaretforbruget 1920—50* (1952). En del historisk stof, men ikke egentlig nyt er også medtaget i »*Om tobak. Lærebog til brug ved den faglige undervisning inden for tobaksfagene*« (1952), bogen bør dog læses af den, der skal beskæftige sig med tobakkens historie. Den ældste tobaksindustri er omtalt i Lindberg Nielsens Ringkøbinghistorie (se afsnit 18) og i *Finn H. Lauridsen: Fra borgerskabets gennembrud* (1952) og vil ligeledes blive omtalt i »Flensborg bys historie« II. Om en

københavnsk cigarfabrik startet under 2. verdenskrig som fortsættelse af cigarhandel en gros fortælles kort i »*H. J. Hansen & Co. 1923—1948*« (1948).

8. Papirindustrien i Danmark er gammel, og perioden har bragt arbejder, der når tilbage til dens første år. *Arthur G. Hassø* fremlægger i *Et minde om Frederik II's papirmølle ved Hvidøre* (Festskrift til Knud Fabricius 1945) det lidet, man ved om dette anlæg, mere er der at hente i *N. A. Møller Nicolaisen: Thyco Brahes papirmølle på Hven* (1946), hvor der fortælles om møllens historie og teknik. I *Luis Bramsen: Fra 19. århundredes handelsliv* (Erhvervshistorisk årbog 1951 og 1952) berettes om de Drewsenske foretagender på Strandmøllen og i Silkeborg både med hensyn til fabrikkens afsætning, produktion og teknik. Papirfremstillingen ved 19. århundredes midte er også emnet i *Ejler Alkjær: Da Havreholm var fabriksby* (Fra Frederiksborg amt 1945) og i *Bendt Friis: Havreholm papirmølle* (Fra Frederiksborg amt 1946), men for begge forfattere bliver det mere ejerne end fabrikken, der er emnet. Det kulturhistoriske er hovedemnet i *Hans Lassen: Tapetets historie* (1947), men bogen rummer dog også billeder og tekniske enkeltheder fra tapetfremstillingen.

9. Af stor ælde er også kalk- og teglværksindustrien, og om de ældste tider fortælles kort i *P. Christensen: De gamle teglværker ved Dronninglund* (Vendsysselske årbøger 1951), der går tilbage til det 16. århundrede. En god oversigt over teglværksteknikken før 1900 er givet i *Th. Kr. Hansen: Teglbrænderi i ældre tid* (Sprog og kultur, bd. 19, 1951), det samme er emnet for *T. Tobiassen Kragelund: Gamle vestjyder fortæller om tegl- og kalkbrænding* (1953). Kalkudvindingens teknik i det 19. århundrede er behandlet i *Finn H. Lauridsen: Det kongelige danske landhusholdningsselskab og kalkværkerne i Dagbjerg og Mønsted* (Fra Viborg amt 1953). »*Grængegårdens teglværk. Korte træk fra et halvt århundredes virksomhed*« (1948) giver bl. a. en del produktionsstatistik fra det betydelige lollandske teglværk. Vort århundredes forhold er undersøgt i »*Betænkning vedr. konkurrenceforholdene inden for kalk-, kridt- og mørtelbranchen*« (1951), den første af trustkommissionens betænkninger. På grundlag af oplysninger fra Prisdirektoratet, Statistisk departement og de enkelte virksomheder giver bogen en oversigt over koncentrationen inden for branchen og den prispolitik, der har været ført. »Dansk andels cementfabrik« og cementkrigen i 1914 er med i Axelsen Drejers bog om andelsbevægelsen, omtalt i afsnit 6. Kalk- og mergeludvinding til landbruget, organiseret på industriel basis redegøres der for i *Harald Skodshøj: Mergel og kalk i Vest- og Midtjylland* (1947), som giver adskillige værdifulde oplysninger, men ganske er blottet for kildehenvisninger.

10. Farveindustrien er egentlig kun repræsenteret med et enkelt bidrag *C. V. Christoffersen og Alfr. Petersen: Farvemøllens historie gennem 100 år* (1945). Det er ganske bemærkelsesværdigt, fordi der her er tale om et af vore første moderne aktieselskaber dannet af københavnske malermestre som et modtræk mod, at farvetilvirkningen efterhånden gled bort fra malerværkstederne. For en stor del gentages, hvad der blev fremlagt i 50-års jubilæumsskriftet, men nye enkeltheder er kommet til. Forudsætninger og de første år optager forholdsvis megen plads, og for farvemøllens senere år bliver fremstillingen mere annalistisk. Et rent ydre rids er *Arne Brandt: International farvefabrik A/S 1899—1949* (1949), om den lokale repræsentant for den internationale skibsfarvekoncern. Næsten rent billedhæfte er »*Firmaet danske farve- og lakfabriker 1920—1945*« (1945).

11. Porcelænstilvirkningen er hovedsagelig blevet betragtet ud fra kunstneriske hensyn. Den lille bog *Bredo L. Grandjean: Kongelig dansk porcelain* (1948) har som indledning et stykke om porcelænsfabrikkens historie til 1884 og derudover nogle billeder af produktioner; korte omtaler af fabrikken findes også i *Henry Hellsen: Kapitler af Købmagergades historie* (1950) og i *Jørgen Hørboll: Frederiksberg fra bondeby til storstad* (1945), men nye oplysninger bringes ikke, selv om der nok kunne være grund til at arbejde mere indgående med fabrikkens historie. Kunstneriske synspunkter er det afgørende i de tre små bøger *Thorkild Olsen: Fyrretyve års arbejde på Den kgl. porcelainsfabrik* (1948), *Bredo L. Grandjean: Det musselmalede stel* (1950) og *C. F. Ludvigsen m.fl.: Pourpre de Chine* (1951). — Kortfattet er *Albert Gammelmark: Bornholmsk keramik* (1953).

12. Om det ældste glasmageri i Danmark fortælles ganske kort i *Gudmund Boesen: Gamle glas* (1950). Fyldigt, velskrevet og med udmærket hensyntagen til den tekniske udvikling skrives der i *P. Koch Jensen og Sigurd Schultz: Holmegårds glasværk 1825—1950* (1950). Fabrikkens historie og dens personalia har også fået en vellykket behandling. Sigurd Schultz har specielt behandlet produktionen ud fra en kunsthistorisk vurdering. I *Ivar Egebjerg: Kastrup glasværk 1847—1947* (1947) indledes med en populær oversigt over glassets historie og derefter berettes kort om virksomhedens udvikling. Vinduesglas fremstilles i Danmark kun på A/S Korsør glasværk, stiftet 1935. Før den tid forsøgte man fra 1907 og frem forgæves at sætte en produktion i gang i Helsingør. Forholdet til importørerne (konkurrencebegrænsende aftaler) er behandlet i »*Planglasbranchen*« (Trustkommissionens 4. betænkning, 1954).

13. Et og andet om trævareindustrien kan hentes i »*Et 25 års jubilæum. Trævarefabrikken Dan 1920—45*« (1945), det kan der derimod ikke i

Mogens Lorentzen: Om træer og træ. A/S Snedkermestrenes træ- og finerskæreri 1900—1950 (1950), hvor det i sjælden grad er lykkedes at gå uden om emnet.

14. Medicinalindustrien møder med to jubilæumsskrifter. *Jørgen Bast: A/S Alfred Benzon 1849—1949* (1949) er især, ikke særlig dybtgående biografier af medlemmer af dynastiet Benzon. I *Edv. Gotfredsen og Kaj Roholm: Iocosa et seria ex historia remediorum deprompta* (1945) gives et rids af medicinens historie, medens kun et slutningskapitel fortæller om »Ferrosan«, ved hvis 25 års jubilæum bogen blev udsendt.

15. I »*Nordisk fjerfabrik A/S. 1901—1951*« (1951) berettes år for år om begivenheder i selskabets historie. Interessante og velskrevne er kapitler om virksomheden i Kina, Rusland og Amerika.

16. Møller — navnlig vandmøller — var tidligere ofte udgangspunkter for industriel virksomhed, og en del af vor tids fabrikker kan føre deres aner tilbage til en mølle. I *Steen Böcher: Vandmøller og andre vandkraftudnyttelser i Vejle amt* (Vejle amts årbøger 1943—46, 48—50) gives foruden en omtale af de moderne møller og kraftanlæg en grundig oversigt over de enkelte møllers historie; dette sidste er også tilfældet i *Chr. Heilskov: Vandmøller i Århus og Skanderborg amter* (Århus stifts årbøger 1941, 43, 45, 47 og 49). *Axel Johansen: Vandmøllerne i Kolding* (Vejle amts årbøger 1949) går tilbage til slutningen af det 16. århundrede og fremtræder væsentligst som et supplement til Steen Böchers disputats fra 1942 om »Vandkraftens udnyttelse i det sydlige Nørrejylland«. I *Holger Munk: Vordingborg rytterdistrikts vandmøller 1718—74* (Årbog for Præstø amt 1947) omtales foruden kornmøller enkelte stampemøller, især Hulemose, hvor der en tid lang var et bekendt lemanufaktur. En enkelt mølles ejerforhold i 18. årh. er beskrevet i *Anders Tofting: Åmølle i Gudum* (Hardsyssels årbog 1946). Om selve mølleteknikken er skrevet i *Anders Jespersen: En foreløbig undersøgelse af gangtøjet i vandmøller i Vesteuropa* (1953), og om den ældste teknik i *Axel Steensberg: Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år* (1952). Teknikken i det 19. århundrede er hovedemnet i *T. Tobiassen Kragelund: Stampe- og benmøllen i Hjortkær* og i *H. Øllgaard: Fra Assenbæk og Skærbæk stampemøller*, begge i »Fra Ribe amt 1954«. Møllersproget er der et kort kapitel om i *Peter Skautrup: Det danske sprogs historie* bd. 3. (1953); sproghistorien, med dette bind ført ned til omkring 1870, er ellers ikke hidtil kommet ind på industrisprog.

17. Til industriens personalhistorie er ydet et fint bidrag med *Anders Vigen: Benny Dessau* (1950). Hovedemnet er naturligvis Dessaus indsats i dansk bryggeriindustri, men dernæst redegøres også for hans indsats for dansk deltagelse i internationale udstillinger, og endelig behandles

Dessau som erhvervspolitiker i ledelsen af Industrirådet. Om Dessau's hjem fortælles i *Einar Dessau: En industrimands hjem* (Danske hjem ved århundredskiftet, 1. samling, 1947). På tilsvarende plan som bogen om Dessau ligger *Anders Vigen: C. A. Olesen* (1945), hvor personskildringen for så vidt er faldet bedre ud. Til industrihistorien rummer bogen — som i ikke ringe udstrækning bygger på C. A. Olesens papirer — gode bidrag, ikke mindst på grund af dens indtrængen i ledelsens overvejelser under opbygningen af spritfabrikkerne. En god lille biografi er *H. Stevenius-Nielsen: Leopold Damm* (særtryk af Superfossen 1949), særlig er dens fremkomst påskønnelsesværdig, fordi denne betydelige industrimand, grundlæggeren af Dansk svovlsyre- og superphosphat fabrik, ikke er optaget i »Biografisk leksikon«. Gennem *Knudåge Riisager: Et ingeniørhjem* (Danske hjem ved århundredskiftet, 4. samling, 1953) gives et indblik i vilkårene for en betroet medarbejder i F. L. Smidth. Tobaks-, sæbe- og klædeindustrien er omtalt i *Jørgen Swane: De Fredericia-Bruun'er* (Vejle amts årbog 1951), et af denne fremtrædende slægts medlemmer er biograferet i *Vagn Dybdahl: M. P. Bruun — politikeren bag gadenavnet* (Seksten Århusrids tilegnede Svend Unmack Larsen 1953), hvor hans erhvervspolitiske synspunkter omtales. Klædefabrikationen i Jylland i 19. århundrede er ligeledes med i *Josef Fischer og Michael Hartvig: Slægten Wulff fra Fredericia og Randers* (1953), medens strømpefabrik og handskemanufaktur i Ålborg i årene omkring statsbankerotten skildres i *Kjeld Galster: Agent Johan Georg Galster* (Fra Himmerland og Kjær herred 1948). I *Åge Bertelsen: Store danske personligheder* (I-II, 1949) er korte biografier af brygger J. C. Jacobsen, C. F. Tietgen og G. A. Hagemann; meget lidt givende er *Aage Heinberg: H. N. Andersen* (1952), og *Poul Anker Heegaard: Bidrag til familien Heegaards historie* (1952) er ren slægtshistorie. En jævn og ligefrem biografi af Peder Nielsen, grundlæggeren af Pedershåb maskinfabrik i Brønderslev, er *Kaj Christiansen: Fra drøm til mål* (1954), som væsentligt holder sig til personskildringen. Et kort levnedsrids af grundlæggeren af Vejles bomuldsindustri foreligger med *Poul Fløe Svenningsen: Konsul M. Windfeld-Hansen* (1954).

18. Uden at industrien er gjort til genstand for samlede fremstillinger i de forskellige byhistorier, kan man dog finde enkelte oplysninger i dem. Det er navnlig meddelelser om virksomhedernes oprettelsesår og om indehaverne, man har medtaget, og det må undre, at industriens betydning for byernes liv ikke optager mere plads i byhistorierne — det er, som om forfatterne standser lidt efter midten af det 19. århundrede, netop hvor der efter århundreders stilstand indtræder en ændring i bysamfundenes struktur. Den følgende tids »behandling« overlades til maskerede annoncebureau'er, der udgiver det ene topografiske værk efter det andet, ikke mindst har den her betragtede periode været rig på

sådanne bøger. De fabrikeres gerne efter den recept, at man efter en historisk oversigt — i mange tilfælde udarbejdet af udmærkede forfattere — går over til det, der er værkets kerne: omtaler af de enkelte virksomheders historie, for hovedpartens vedkommende vistnok leveret af det pågældende firma selv. Værdien af de industrihistoriske bidrag i et sådant værk er naturligvis i mange henseender tvivlsom, men i den retning at give data for de enkelte firmaer og oplysninger om arten af deres fabrikation bliver de alligevel nyttige for historikeren, og den, der beskæftiger sig med industrien under en større synsvinkel, kan nu og da have grund til at søge til disse bøger. Byhistorikeren kan også, når han skal behandle erhvervslivet efter 1850, og det bliver han efterhånden nødt til, have nytte af dem. I den følgende omtale af den topografiske litteratur er værker, betegnede som annonceværker, af den lige nævnte karakter, de enkelte omtales ikke nærmere, da de i det væsentlige er skåret over samme læst.

Hovedstadsområdet er behandlet i *Svend Aakjær, Lebech og Norn: København før og nu* (I-IV, 1947—49), som kun i ringe grad omtaler industrielle forhold. Professor Albert Olsen har i 1. bind skrevet en oversigt over den økonomiske udvikling, men den er ganske kort og lægger hovedvægten på handelen. Værket er imidlertid lagt an som billedværk, og i den retning tilfredsstiller det i udmærket grad industrihistoriske hensyn med ikke få billeder af virksomheder og maskiner. Mindre nyt bringer *Alfred Bindslev (red.): København. By og erhverv gennem 500 år* (I-II, 1950), hvor Kjeld Winding giver et udmærket rids af industriens opståen og udvikling, medens stadsingeniør Olaf Forchhammer skriver alt for kort og uden historisk baggrund om industriens placering. I *Poul Nørlund m.fl.: København 1888—1945* (1948) er der adskilligt industrihistorisk stof med korte, men gode omtaler af udstillingen 1888, Philip Schous arbejde, det industrielle i byudviklingen, Alexander Foss, dieselmotoren, svovlsyrefabrikkerne, Sadolin & Holmblad, medicinalindustrien, tobaksindustrien, Hellesens enke og bryggeriindustrien. *Eiler Nystrøm: Frederiksbergs historie* (III, 1953) er en strengt topografisk beskrivelse, hvori også kort omtales enkelte industrivirksomheder, bl. a. kattunfabrikken ved Wodrofgaard fra 1778. Af tilsvarende karakter er *L. Gotfredsen: Gentofte* (II, 1952, III, 1954), her er bl. a. kortere beskrivelser af Tuborg fabrikker og Mitchells strømpefabrik. Industrielle billeder — i øvrigt forbavsende få — finder man også i *Mogens Lebech: Gamle københavnske billeder* (1950), i *Steffen Linvald, Ernst Mentze og Friis Møller: Danmarks hovedstad fra landsby til storby* (1948) og i *Flemming Madsen: 111 billeder fra Lyngby-Tårbæk* (1954).

Sjælland uden for hovedstaden er kun repræsenteret ved det lille annoncehæfte *O. Petersen: Næstved. Historie-Næringsliv* (1945). En klasse for sig er dog de hidtil udkomne amtsbind af den nye *Trap:*

Danmark, hvor Frederiksborg, Holbæk og Sorø amter foreligger (1953 og 1954), men industrien er kun ganske kort omtalt.

Lolland-Falster møder op med et omfangsrigt annonceværk *K. Spilcker: Lolland-Falster, Fejø, Tunø, Askø og Bogø* (I-II, 1946), som dog ikke engang står mål med de øvrige værker af samme karakter. I *C. C. Haugner: Nakskov købstads historie* (I-II, 1945) fortælles kort om Nakskov skibsværft, H. N. Andersen og Ø. K. Endvidere behandles sukkerfabrikken og »indforskrivningen« af de polske arbejdere. Endelig omtales ganske kort en række mindre industrivirksomheder gennem de sidste hundrede år, hvorimod der ikke gøres noget forsøg på at belyse industriens betydning for byens udvikling.

I Emil Ruge og Ivar Madsen: Rønnebogen (1952) gives en række navne og data for industrivirksomheder. Tilløb — heller ikke mere — til lidt teknisk historie er der i et afsnit om keramikindustrien. Meget kort, men vistnok fordi byen har været uden industri, er det industrihistoriske islæt i *P. L. Dam og H. K. Larsen: Åkirkeby 1346—1946* (1951), hvor kun omtales et dampbrænderi, oprettet efter 1850. Nogle industrihistoriske oplysninger kan også hentes i *Palle Wichmann Olsen: Hundrede år på en klippeø* (1948), der meget fikst og underholdende gengiver klip fra bornholmske aviser.

Heller ikke Fyn er synderlig rigt repræsenteret. Noget er der i annonceværkerne *Rich. Madsen: Middelfart* (1947) og *Kjeld Spilcker: Langeland* (1947). I en samlet beskrivelse af de fynske byer *Olaf Wenstrup: Vore gamle købstæder* (1947) har man på mærkelig måde formået at gå uden om både industri og andet af betydning for byerne.

Jylland er som helhed beskrevet topografisk i det smukke værk »*Danmark før og nu*« (hidtil udkommet tre bind om Jylland, 1952—54), hvor også industrien behandles dels som led i fællesoversigter over næringslivets historie, dels under de enkelte byer. Måske kunne man — det gælder navnlig i flere af bybeskrivelserne — have ønsket noget mere om industriens udvikling, men som helhed er det godt. Derimod er der et mærkeligt misforhold i de ikke få annonceværker, som har søgt afsætning i Jylland. Medens man bringer en lang række af de sædvanlige rids af de enkelte virksomheder, så søger man ikke i de historiske indledninger at give noget samlet indtryk af næringslivets udvikling. Man havde sikkert tjent lige så godt, om man på den måde havde ladet indledning og øvrige tekst svare til hinanden. I *Rich. Madsen: Vendsyssel og Han herred* (1947) skriver Hakon Mielche utrolig snakkende om Pedershåb maskinfabrik i Brønderslev, som nok ellers kunne fortjene en ordentlig omtale. »*Viborg amt*« (I-II, 1946) har som medarbejdere nogle udmærkede historiske forfattere, men er ellers også et annonceværk. *Rich. Madsen: Himmerland i kikkerten* (1946) er ligeledes et annonceværk, og det samme gælder *Axel Holm: Ålborg amt* (1946).

På et ganske andet plan ligger *Povl v. Spreckelsen: Randers købstads*

historie (I-II, 1952). I andet bind bringes et afsnit om erhvervsudviklingen i byen i nyere tid og for tiden efter 1906 en oversigt over industrivirksomheder med antal beskæftigede, ligeledes sammenknyttes de erhvervsøkonomiske forhold med den trafikale udvikling. I *Niels P. Bjerregård: Af Skives historie* (1947) afvikles industrien på nogle få linier, og med »*Struers historie*« (1947), *Børge Winberg m. fl.: Lemvig som købstad gennem 400 år* (1945) og samme: *Grenå og omegn gennem 500 år* (1945) er vi atter inde i annonceværkernes sfære. *Carl Svenstrup: Grenå i fortid og nutid. Grenå bys historie fra 1800 til nutiden* (1945) er et fyldigt lokalhistorisk arbejde med kortfattede oplysninger om dampvæveriet og andelsslagteriet, ligesom der også fortælles om de lokale møller. Af gode grunde er der kun lidt industrihistorie i *Povl Rasmussen og Gustav Albeck: Ebeltoft købstads historie* (1951), dog bringer den data for en række mindre virksomheder. I den endnu ikke afsluttede *C. Lindberg Nielsen: Ringkøbing købstads historie* (1946—48) fortælles kort om den industri, navnlig tobaksindustri, som man søgte at skabe i slutningen af det 18. århundrede.

I »*Katalog over billeder fra det gamle Århus*« (I-II, 1953) er der henvisninger til billeder dels af industrivirksomheder, dels af personer med tilknytning til den lokale industri. Annonceværker af den før nævnte type er »*Århus. Jyllands hovedstad*« (I-II, 1945—46), »*Horsens. Historie. Natur. Erhvervsliv*« (1947), heri dog en ret god samlende oversigt over de største virksomheders historie, og *Børge Winberg: Gennem Varde til eventyrets land* (1945). Det samme gælder *Rich. Madsen: Vejle, den charmerende by* (1947) og »*Fredericia. Mindernes by*« (1948), den sidste ligger endda under det sædvanlige niveau. I *Erik Lund: Fredericia 1650—1950* (1950) er stoffet særdeles fortrinlig behandlet, den er dog i det væsentligste kun en oversigt. Enkelte virksomheder nævnes, men omtalt bliver kun deres bygninger og disses placering i bybilledet. I *Peder Nielsen: Silkeborg i billeder gennem 100 år* (1946), er der medtaget flere gamle industribilleder.

Sønderjylland er kun sparsomt med i denne gruppe. »*Ribe samt Skærbæk, Rødding og Gram*« er et annonceværk, og meget industrihistorie er der ikke i *Hans Vald. Gregersen: Bidrag til Åbenrås økonomiske historie indtil 1730* (Sønderjyske årbøger 1949), her omtales dog teglværksindustrien ved fjorden. Teglværksindustri, kanonstøberi og ølbrygning nævnes også i »*Flensborg bys historie*« (I, 1953), der når frem til 1720. Andet bind kan ventes udsendt i 1955 og vil rumme adskillig mere industrihistorie, selv om erhvervslivet i det hele taget måske ikke har fået den plads i byhistorien, der svarer til byens karakter; det skønt værket i den henseende har mere end de fleste byhistorier.

19. Blandt hjælpemidlerne for det historiske arbejde med industrien kan — foruden naturligvis Statistisk departements publikationer —

nævnes opslagsværker, kildeudgaver og årsberetninger. De velkendte stater har selvfølgelig også ladet høre fra sig i årene efter krigen, deres nytte »i en snæver vending« og som udgangspunkt kan ikke underkendes, men deres almene værdi er stort set tvivlsom. Med pompøs titel foreligger *P. Tolderlund-Hansen: Sønderjysk håndværker- og industrileksikon 1920—50* (1950), et ualmindeligt ligegyldigt arbejde; stort bedre er ikke »*Mænd og deres virke*« (1952—53), omfattende erhvervsvirksomheder fra hele landet. Noget bedre er *Alfred Bindslev: Danmark i genopbygningens tegn* (1951), men på dette område tiltrænges i høj grad en sanering. Veltjent og meget sober er *Krak: Danmarks ældste forretninger* (1950), hvis fjerde udgave medtager virksomheder grundlagt før 1912; det ville være meget værdifuldt, om man i de kommende udgaver optog litteraturhenvisninger til de firmaer, hvorom der er skrevet noget, og nogen økonomisk afgørende belastning ville det næppe betyde. Et udgangspunkt for videre undersøgelser er *Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen: Personregister over Arbejdsgiveren 1900—52* (1954). Et hjælpemiddel foreligger også med *Johan Hvidtfeldt: Håndbog for danske lokalhistorikere* (1952), hvor der dog i flere retninger kunne have været ofret mere på de industrihistoriske artikler, særlig når der sammenlignes med landbrug og ikke mindst fiskeri.

Egentlige kildepublikationer foreligger ikke. Opmærksomheden skal dog henledes på *Kancelliets brevbøger* (1640—41, udsendt 1951), som indeholder omtaler af den ældste industri, og på *Fonden ad usus publicos* (III, 1827—42, udsendt 1947 ved Henny Glarbo), der bringer adskilligt til belysning af industrielle forhold. Med *Frits Jacobsen: Den økonomiske tilstand i Sorø amts købstæder 1735* (Årbog for Sorø amt 1945) erindres man om amtmændenes indberetninger om erhvervsforholdene. Om industriarkiver afleverede til Erhvervsarkivet berettes årligt i *Erhvervshistorisk årbog*.

Mange virksomheder udgiver i forbindelse med regnskabsaflæggelsen ret fyldige årsberetninger, men det vil kræve en uforholdsmæssig plads at komme ind på disse beretninger i denne oversigt. Fremhæves må imidlertid den fortræffelig tilrettelagte »*Dansk industriberetning*«, der årligt udgives af Industrirådet, og hvis ældre årganges eksistens — tilbage til 1906 — for en stor del og til megen skade er forblevet upåagtet af de fleste forfattere af jubilæumsskrifter. Det samme gælder for »*Greens danske fonds og aktier*«s vedkommende, der går tilbage til 1883. Af nytte for arbejdet er også beretningerne fra *Priskontrolrådet* og fra *Arbejds- og fabriktilsynet*.

20. Industrihistorien kan for de seneste år møde op med en meget stor produktion. Hovedparten af denne er imidlertid, som det vil fremgå af oversigten, skabt af forfattere, der ikke er historikere, i mange tilfælde heller ikke skribenter. Det mærkes på resultaterne, oftest giver bøgerne

kun de ydre rammer for virksomhedens, organisationens eller branchens historie ledsaget af ledernes biografier. Væsentlige spørgsmål — f. eks. produktionens art og omfang, kapitalforhold, teknik, salgsorganisation — lades ubesvarede, modsat hvad der er tilfældet i andre lande. Skylden må søges både hos industrien og historikerne. Når det gælder et stykke malerarbejde i kontorerne, henvender man sig ikke til en betroet mand i administrationen, som kan lide at male; men når det gælder en skildring af firmaets historie, da lader man rask væk en mand komme til, der dyrker lidt historie som hobby, eller som på ganske andre felter har vist nogen skriveevne — dette på samme tid som man allierer sig med den bedste fagkundskab på bogtrykkets område. På historikerne må lægges den skyld, at de ikke viser, hvad de formår. Skriver de først — også egnshistorikerne på deres sted — nogle industrihistoriske arbejder, som ikke blot fagligt er tilfredsstillende, men tillige i kraft af oplæg og stil kan fængsle en videre kreds af læsere, da vil industrilederne sikkert også få blikket op for, at deres fag har en historie, der ikke alene har et videnskabeligt krav på at blive skrevet, men også en betydelig almen interesse.

Det vil undertiden være hensigtsmæssigt at sammenholde ovenstående med Vagn Dybdahls oversigt over den handelshistoriske litteratur i Fortid og Nutid bd. 18. El-, gas-, og vandværker er ikke medtaget. For årene efter 1949, det sidste år, hvor Dansk bogfortegnelses femårsbind foreligger, er oversigten ikke så fyldig som for de foregående år. Årsudgaven af bogfortegnelsen er for jubilæumsskrifternes vedkommende ikke nær fuldstændig; det var meget ønskeligt, om udgivere af jubilæumsskrifter straks sendte et eksemplar til bogfortegnelsen. I øvrigt synes pligtafleveringen også i nogen grad at svigte med hensyn til disse publikationer — om ikke andre burde de virksomheder, der ofrer store beløb på udgivelsen af jubilæumsskrifter, drage omsorg for, at skriftet bevares for eftertiden ved aflevering til de offentlige samlinger.

Vore videnskabelige institutioners arbejde

Nationalmuseets 1. afdeling 1953.

Større løbende arbejder. Fredningsberejsningen. Berejst er: af Ålborg amt: Aars, Gislum, Hornum og Slet herreder, resten af Hellum herred og Volsted sogn af Fleskum herred; af Viborg amt de resterende 5 sogne af Rinds herred; af Maribo amt: Lollands Nørre og Sønder og Fuglse herreder; af Odense amt: Odense, Aasum, Bjerge, Lunde og Skam herreder.

Restaurering af de af tyskerne beskadigede oldtidsmindesmærker. Resten af Ringkøbing og Ribe amter.

Bebyggelseshistorisk undersøgelse af Nordvestsjælland. Berejst er 13 sogne i Arts, Skippinge, Ods, Slagelse, Alsted og Ringsted herreder.

Aamoseundersøgelserne. Fortsat undersøgelse af boplads fra begyndelsen af yngre stenalder.

Andre markundersøgelser. Stenalder: jættestuetidsboplads ved Nagelsti (Therkel Mathiassen). Fannerup, stenalders køkkenmødding (P. Kjærum). Brejning, jættestue (C. L. Vebæk). Rispebjerg, stenalderboplads (P. Kjærum).

Bronzealder: Mandhøj, yngre bronzealders og ældre jernalders gravplads (O. Klindt-Jensen).

Jernalder: gravplads fra førromersk jernalder ved Aarre (C. J. Becker; gravningen financieret af Videnskabsfondet). Gamleborg i Almindingen, fortsættelse (O. Klindt-Jensen). Gravplads ved Draaby (H. Norling-Christensen). Broskov, jernalders vejanlæg (G. Kunwald; delvis betalt af Videnskabsfondet). Vogn, jernalders gravplads (Ole Klindt-Jensen). Lejre, skibssætning (Harald Andersen).

Vigtigere nyerhvervelser. Elsdyrhoved af rav fra Egemark. Ertebøllesager fra vestsiden af Horns herred. En del stenalderskår fra St. Valby. Hjerpsted, gravfund fra ældre bronzealder med sværd og 2 guldspiralringe. Betydeligt votivfund fra begyndelse af yngre bronzealder fra Borbjerg.

Konserveringsarbejde. Hovedet af Tollundmanden, Silkeborg Museum.

Nationalmuseets 2. afdeling i finansåret 1953—54.

Museumsinspektør C. G. Schultz har fortsat de omfattende udgravninger af vikingeborgen Fyrkat ved Hobro. Dr. Vilhelm la Cour har afsluttet udgravningerne af Næsholm og fortsat undersøgelserne af Borren, begge i Odsherred. Museumsinspektør Tage E. Christiansen har i Egebæksvang ved Snekkersten udgravet en renæssancebygning med adskillige enkeltfund, ligesom han i Farum Lillevang har afdækket et middelalderligt pottemagerværksted, der har givet et overvældende materiale af potteskår. Under inspektør Christiansens ledelse er endvidere udgravningerne af bispegården i Kirkebø på Færøerne fortsat. Dr. Otto Norn har i samarbejde med museet på Sønderborg slot afsluttet udgravningen og frilægningen af herreborgen Østerholm på Als. Udgravningerne af den middelalderlige borg Ulvholm ved Hobro er ved museumsinspektør Hans

Stiesdal så godt som afsluttet. I samarbejde med herregårdsundersøgelserne er der på Østrupgård foretaget arkæologiske undersøgelser under det middelalderlige stenhus, og ved restaurering i Snoldelev kirke og St. Jørgensbjerg kirke i Roskilde har henholdsvis arkitekt Elna Møller og magister Olaf Olsen foretaget undersøgelser i gulvlagene og konstateret ældre anlæg under de nuværende kirker. Det samme er sket i Brørup kirke i samarbejde med pastor Høgsbro Østergaard.

Istandsættelse af kalkmalerier ved konservator E. Lind er udført bl. a. i Udbyneder og Estruplund kirker. Konservator N. J. Termansen og de under afdelingen virkende kirkemalere har fortsat været beskæftiget med istandsættelse af kirkeinventaret.

Fredningsarbejde af middelalderlige mindesmærker er udført i Sønderborg amt og forskellige andre steder i landet.

I forbindelse med udgivelsen af »Danmarks Kirker« er der foretaget kirkeundersøgelser i Maribo, Hadersley og Tønder amter samt på Bornholm.

Nationalmuseets 3. afdeling. Dansk Folkemuseum.

På grund af den meget fyldige beretning i foregående hefte, der redegør for 3. afdelings virksomhed til slutningen af 1953, skal her blot tilføjes enkelte supplerende bemærkninger.

Foruden de i foregående hefte nævnte udstillinger arrangeredes i tilknytning til Skandinavisk Museumsforbunds møde i Odense og København i juni måned en lille, instruktiv udstilling over konserveringsmetoder og konserveringsteknik, anskueliggjort med genstande på forskellige stadier af konservering samt med fotografier, farvekalker o. s. v. Udstillingen vakte megen opmærksomhed og besøgtes flittigt af såvel mødedeltagerne som af kolleger fra museerne i København og i provinsen.

En længe ønsket revision af den saglige registrant, der anvendes ved ordningen af afdelingens arkiver og magasiner, har fundet sted i årets løb. Denne reviderede registrant foreligger nu trykt.

Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 1953.

Der er i året indkommet 42 fund med ialt 8930 mønter. — Særlig interessante ved findestedet var 10 mønter, fundet spredtliggende ved de af museumsinspektør Peter Riismøller, Ålborg Museum, foretagne undersøgelser af vikingetidsbygden Lindholm høje i Nørre Sundby landsogn; de 7 var danske fra Hardeknud til Knud den Hellige, de øvrige 3 var engelske fra Knud den Store og Vilhelm Erobreren. — Ved gravning på gårdspladsen til ejendommen Store Kirkestræde 7, Assens, fandtes to lerpotter med 5672 og 2910 mønter fra Erik Menved og Christopher II, nedgemt i 1320'erne. I samme ejendom blev også 1855 fundet en lerpotte med 8378 mønter fra samme tid (se Fritze Lindahl i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1954).

Der har fra 11.—28. juni været afholdt en udstilling af nordisk medaillekunst efter 1914.

Iøvrigt henvises til samlingens sædvanlige årsberetning, der udkommer i Nordisk numismatisk Årsskrift.

Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afdeling, 1954.

Pottemagerhuset fra Sorring er genopført på museet og åbnet den 1. juli. Det rummer ovn- og værkstedsrum, men ikke beboelse. Museet har herved sikret sig et mindesmærke over det gamle håndværk, potte-

mageriet, som har været drevet i stort omfang som bierhverv i landsbyen Sorring i Dallerup sogn og omkringliggende landsbyer. Efter pottemagerhusets åbning arbejdede en pottemager en tid i huset, og det er museets hensigt såvidt muligt at lade værkstedet arbejde i sommersæsonen.

Genrejsningen af gården fra Læsø er påbegyndt, og man håber at få den under tag inden vinteren. Taget vil blive et svært tangtag af den gamle læsøtype, og man står over for en ret vanskelig opgave at rekonstruere et sådant, idet der knapt nok mere på Læsø findes folk, der er fortrolige med fremgangsmåden.

På værkstedet arbejdes med istandsættelse og konservering af materialerne til det vinkelformede lollandske husmandshus fra Dannemare, som det er tanken at opføre i 1955—56.

Museet har fra gammel tid ejet en del bulhusudlænger fra Nordøstslesvig, og som stuehus dertil har man erhvervet et grundmuret stuehus fra Barsø, ændret til dets nuv. form 1766. Huset har bevaret værdifulde interiører, bl. a. med brogetmalede paneler og alkovevægge. Nedbrydningen og hjemtransporten af denne bygning finder sted i eftersommeren.

På Fuglevad vindmølle på museet er der foretaget en gennemgribende restaurering.

Museets undersøgelser har især været rettet imod at finde en passende repræsentant for et østjysk husmandsbrug samt en østjysk præstegård.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg.

Siden sidste beretning fra Rosenborg i »Fortid og Nutid« (1952) har samlingen modtaget enkelte nyerhvervelser, hvoriblandt skal nævnes den fyldepen, hvormed Kongen 5. juni 1953 underskrev den nye grundlov (Rosenborg besidder i forvejen pennene fra 1849, 1866 og 1915), samt en fajancebuste af Frederik V og et emailleportræt af Frederik III's datter Ulrikke Eleonora i samtidig sølvfiligranramme. De to sidste er gaver fra Ny Carlsbergfondet.

Den omtalte grundlovsfyldepen er foreløbig udstillet i en særmontre, hvori alle Rosenborgs skriveredskaber midlertidigt er samlede (på tværs af samlingens normale kronologiske opstilling) for at vise udviklingen på dette enkelte område, så vidt den nu kan belyses her. Andre særudstillinger i perioden har været »Kongeligt Guld« (påsken 1953) og en udstilling af billeder og udstyr fra de enevældige kongers salving 1670—1840 (påsken 1954). Denne sidste udstilling afholdtes i forbindelse med, at samlingen i april 1954 kunne tage en delvis nykonstrueret og stærkere sikret montre i brug til kronregalierne, hvis opstilling samtidig ændredes. En plan om en gennemgribende ændring af regalieudstillingen i forbindelse med en inddragelse af nogle smukke kælderrum i Rosenborgs udstillingslokaler var forinden strandet bl. a. på økonomiske betænkeligheder.

Foruden de i forrige beretning omtalte og stadig fortsatte tekstilkonserveringsarbejder i slottets eget konserveringsatelier (der desuden har foretaget konservering af ældre tekstiler fra enkelte andre museer, herregårde og privatsamlere) har Rosenborgsamlingen ladet udføre en del istandsættelser af betydningsfulde møbler på Nationalmuseets (3. afd.s) konserveringsanstalt.

1954 udsendtes en revideret nyudgave af Rosenborgs lille håndkatalog. Gennem det meste af perioden har der været arbejdet på en stor publikation om Rosenborgs rige samling af gamle våben; bogen vil udkomme i begyndelsen af 1955.

Tøjhusmuseet, september 1953—september 1954.

Almindeligt museumsarbejde: Ved alle afdelinger er arbejdet med beskrivelse og bearbejdelse af museumsgenstandene fortsat. Museets beholdninger af håndskydevåben og blanke våben er nyordnede. Katalogisering af uniformer er fortsat og hærens gallauniformer er tegnet. De fra Danmarks tekniske Museum deponerede marineaeroplaner er ophængt under hvælvingerne i kanonhallen. En lille særudstilling i anledning af Tøjhusets 350-års historie har været vist i sommeren 1954. En bearbejdelse og katalogisering af museets telefon- og telegrafmateriel er påbegyndt.

Nyerhvervelser: Ca. 45 håndskydevåben, deraf halvdelen nyere militære skydevåben. Særlig interessant er en granatbøsse med C V's navnetal og signaturen »Coppenhagens Arsenal 1686«.

Ca. 100 blankvåben, fortrinsvis europæiske fra 17- og 1800-tallet. Fremhæves kan nogle franske kårder fra revolutionstiden samt et irsk sværd for den fornemme St. Patrick-orden. 1 par 1 punds støbejernsfalkonetter ca. 1800, forskellige kanon- og aeroplanmodeller, granater, 1 kaliberstok lavet af Peter Jens Grou i Frederiksort 1674 og 1 enkeltkikkert, der har tilhørt oberst Frederik Læssøe, samt deponeret fra Danmarks tekniske Museum marinens 4 ældste eksisterende aeroplaner. En samling engelske og amerikanske uniformer og uniformsmærker båret af korporal P. N. Qvistgaard. En samling russiske og hollandske ordener og mindetegn. En træfigur af dansk grenader fra Chr. 7's tid.

Videnskabeligt arbejde: Museumsinspektør, dr. phil. A. Hoff har fortsat sine studier over danske 17- og 1800-tals bøssemagere, og forberedt en publikation af skotske skydevåben i Norden. Endvidere gennemgået kong Christian IX's skydevåben på Amalienborg.

Museumsinspektør, mag. art. A. Bruhn Hoffmeyer har fuldført og ved Københavns universitet fået antaget sin doktordisputats om middelalderens tveæggede sværd. Under udarbejdelse er et værk over harniskmagervirksomheden i Danmark, samt studier over Lebushjelmen og middelalderens hjelmtyper i det hele taget.

Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har fortsat sine studier over våbenfabrikationen på Frederiksværk og over det middelalderlige artilleris historie.

Museumsinspektør, dr. phil. M. Ellehauge har fortsat sine studier over dansk uniformshistorie.

Museumsinspektør, cand. mag. F. Askgaard har afsluttet sine studier over bøssemager N. S. Jessen og fortsat undersøgelser over andre 1800-tals bøssemagere. Har fortsat indsamling og bearbejdelse af materiale til de danske militærvåbens historie.

Konservering: Det almindelige konserveringsarbejde er fortsat ved alle afdelingerne. Endvidere er konserveret indsendte våben fra provinsmuseer og fra enkelte kirker. På fanekonserveringsatelieret er foruden museets egne faner bl. a. behandlet general Neubergs begravelsesfaner fra Nørre Broby kirke og 2 af Carlsbergbryggeriernes faner.

Konsulentvirksomhed: Foruden at bedømme indleverede genstande har museet givet vejledning i heraldiske spørgsmål samt givet vejledning af forskellig art ved optagelser af films og opførelser af teaterstykker samt ved anden kunstnerisk virksomhed.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg 1953—54.

Af vigtigere nyanskaffelser skal nævnes en himmelglobus udført 1636

af den italienske kartograf Matteo Greuter (1564—1638), der bygger på Tyge Brahes og dennes elev den bekendte hollandske korttegner Willem Blaeus arbejder. Af denne globus, der er skænket museet af dets venneselskab, findes enkelte eksemplarer i Italien, men derudover er museets nyerhvervede eksemplar det eneste i Europa. Venneselskabet har ligeledes skænket museet en model af fyrskibet »Trindelen«, Danmarks første fyrskib, udlagt på Læsø Trindel i 1829. Modellen er fremstillet af modellerer Erik Werge efter originaltegningerne i Rigsarkivet. Andre gaver er modeller af J. Lauritzens skoleskib »Lilla Dan«, bugserskibet »Ymer«, det første helsvejste skib, som er bygget i Danmark, Ø.K.'s motorskib »Amerika« og A. P. Møllers »Chastine Mærsk«. Navnlig den sidstnævnte model er et særdeles fortrinligt arbejde. Som testamentariske gaver er fra direktør Hans Tobiesen modtaget tre tegninger af Eckersberg, fra frk. Valgerda de Coninck et maleri af Vilh. Arnesen: Slaget ved Helgoland 9. maj 1864 og fra skuespiller August Liebmann bl. a. en pastel af Hornemann med portræt af toldkæmmererer, etatsråd Fr. Vilh. Berg. Vor Frue Kloster i Helsingør har deponeret en samling middelalderlige teglsten med indridsede billeder af skibstyper fra 1400-tallet. Museets bibliotek er i årets løb vokset med 325 bind, der er katalogiseret 2179 museumsgenstande og indgået 1140 numre i fotosamlingen. Stikordskartoteket med fortegnelse over museets genstande omfatter ca. 55.000 kartotekskort. Udskrift af historisk kildemateriale fra Rigsarkivet er fortsat, og kartoteket, det såkaldte Søhistoriske kildeindeks, omfatter nu ca. 85.000 kort.

Af stor værdi for museets arbejde er ansættelsen af en fast konservator og modelbygger, der på museets værksted udfører forefaldende konserveringsarbejder, og desuden i årets løb har færdiggjort en model af toldkrydsjagt nr. XXVII. Besøgstallet har været 75.042, heraf 18.597 gratis.

Af publikationer er udsendt museets (og dets venneselskabs) årbog 1953 samt Søhistoriske Skrifter nr. 5 skibslægen J. P. Cortemünde: Dagbog fra en Ostindiefart 1672—75, en på tysk affattet dagbog, der findes i Kgl. Bibl. (Ny kgl. Samling 388, 4°); den er oversat og kommenteret af museumsinspektør Henning Henningsen.

Forhistorisk Museum, Århus, 1954.

Museets medarbejdere har foruden en lang række mindre undersøgelser over hele Jylland foretaget større udgravninger: 1) Illerup ådal, de store våbenofferlund fra jernalderen, i juni—september, ved museumsinspektør Harald Andersen. 2) Lejre på Sjælland, anlæg og grave fra yngre jernalder, i oktober, ved museumsinspektør Harald Andersen. 3) Tustrup på Norddjursland, megalitbygd med jættestue, dysser og et dødehus med lerkar fra ældre jættestuekultur, i juli—september, ved museumsinspektør Poul Kjærum. 4) Aldrupgårde i Houlbjerg herred, en stenalders enkeltgravshøj over ardspor fra stenalderen, ved museumsinspektør Poul Kjærum. 5) Herskind i Framlev herred, grave fra romersk jernalder, ved museumsassistent Jytte Laursen. Desuden har museet udsendt en ekspedition til Bahrain i den persiske havbugt, »Dansk Arkæologisk Bahrain-Ekspedition« under ledelse af professor, dr. P. V. Glob og med deltagelse af museumsassistent T. G. Bibby, M. A. og mag. art. Kristian Jeppesen, M. A. A., og dér foretaget undersøgelser af bronze- og jernalders gravhøje, bopladser fra palæolitisk og neolitisk tid, templer fra bronze- og jernalder, samt fundet og påbegyndt udgravningen af øens oldtidshovedstad.

Købstadsmuseet »Den gamle By«, Århus, kalenderåret 1953.

Genrejsningen af huset Storegade 2, Aabenraa, er blevet fuldendt. Bygningen blev åbnet for museets besøgende 5. septbr. og indeholder i den ene halvdel sønderjyske sager, mens der i den anden er indrettet et gammelt postkontor, udstyret i samarbejde med postvæsenet og Dansk Post- og Telegrafmuseum.

Som depositum fra Århus Museum er modtaget samlingens danske og udenlandske mønter med undtagelse af de klassiske og asiatiske.

Af særudstillinger, som museet har åbnet enten alene eller i samarbejde med andre, kan følgende nævnes. Jan. i rådhushallen: Lokalhistoriske billeder i privateje. Jan. i Borgmestergården: Et middagsbord fra 1790. Juni—juli i Møllesalen i »Den gamle By«: Øl gennem 3000 år. Nov. i rådhuset: Gamle danske ure. Nov. i huset fra Aabenraa: Danske og fremmede julemærker.

Friluftsscenen i »Den gamle By« har spillet Ludvig Holberg: Den Vægelsindede.

En fyldig beretning om museets arbejde og nyerhvervelser er givet i dets årbog for 1953, s. 5—15.

Odense Bys Museer i finansåret 1953—54.

Fyns Stiftsmuseum, forhistorisk afdeling: I Kongeskoven under Wedelsborg er undersøgt en lav stenomsat højning med en centralgrav fra yngre bronzealder. På Bøgebjerg i Skellerup s. udgravedes 4 brandpletter fra førromersk jernalder. Ved Hygindtorp i Husby sogn er udgravet 3 bopladsgruber og nogle markildsteder fra ældre romersk jernalder og sammesteds en urnegrav med spydspids, skjoldbukkel, ragekniv og enægget kniv fra ældre romersk jernalder. Fra samme periode en jordfæstegrav i Harndrup med 3 lerkar og jernkniv.

Efter anmodning af Nationalmuseets 1. afd. er fredningsberejsning udført og afsluttet for samtlige jordfaste oldtidsminder i Odense amt.

Omordning: Til hele den forhistoriske samling er der anskaffet nyt inventar og nyopstillingen af denne afdeling er afsluttet.

Møntestræde, kulturhistorisk museum: Undersøgelser af middelalderlig hustomt under stuehuset til Horne Præstegaard og af hustomt fra renæssancen under Uggerslevgård. — Med tilskud fra Ny Carlsbergfondet er der på Tobiesen-auktionen erhvervet en sølvsukkerbøsse, Odense ca. 1710, endv. en sølvkaffekande, Odense, ca. 1807, et par sølvlysestager, barok, og et sølvfad, barok.

Landbygningsmuseet »Den fynske Landsby«: Med flytning for øje har man foretaget opmåling og nedbrydning af teglværk i Bladstrup; som gave har man modtaget et keglehus fra Erholm, 1836, og man har erhvervet et bødkerværksted fra Turup.

H. C. Andersens Hus: Som gave fra Jean Hersholt er modtaget en komplet samling på ca. 500 bind af engelsk og amerikansk litteratur af og om H. C. Andersen. — Der er opsat støvtætte ruder foran interiørerne med H. C. Andersens møbler, anskaffet nyt inventar til salgsdiske i museets forhal, og et nabohus er erhvervet og omdannet til toiletbygning.

Odense Bys Museer har deltaget i forhandlinger med byrådets tekniske udvalg, som er resulteret i en dispositionsplan for omdannelse af kvarteret omkring Møntestræde til et museumskompleks, der skal omfatte både de forhistoriske og historiske samlinger. Endvidere har man deltaget i forhandlinger vedr. bevarelsen af Carl Nielsens barndomshjem i Nr. Lyndelse.

Museerne medvirkede ved tilrettelægningen af Skandinavisk Museumsforbunds møde i Odense 11.—13. juni, ligesom man har ledet Nationalmuseets efterårsture på Fyn 19.—23. okt., og fire af Nationalmuseets onsdagsaftener har været overflyttet til Odense.

Det samlede besøgstal i finansåret 1953—54 var 183.171.

Det kongelige Bibliotek, Håndskriftafdelingen, finansåret 1953—54.

Nyerhvervelser: Breve m. m. vedr. grosserer M. A. Kierkegaard og hans familie. Redaktionsmaterialet til Weilbachs kunstnerleksikon, 1947—52. Gave fra redaktionen. Fotokopi af Sjællandske krønike, ms. K. 3 i Kungliga Biblioteket, Stockholm. Kvitteringsbog for kontributioner til Bogense skole m. m. 1676—1715 fra baron Rudolph Abraham v. Puttbusch, Kiørup. Stambog for Theodorus Thorlacius, Næstved, København, Island 1799 ff. Mikrofilm af 2 håndskrifter i Riksarkivet, Stockholm: B 29 (Skånebrevfortegnelsen) og E 102 a (bl. a. Skånebrevfortegnelsen). Stambog for Johannes Henricus Blumenthal 1677. 13 blade af stambog for Niels Sass 1629—39. Calculationsbog for Kong væveri 1786. Gave fra apoteker P. F. Sandberg, Århus. Frederik Seidelins dagbog fra korvetten »Galathea«s togt til Middelhavet i 1839. Gave fra overretssagfører Dragsted, Vejle. Museumsinspektør Chr. Axel Jensens efterladte papirer. Gave fra hans enke. Harald Nystrøm: Genealogiske og topografiske arbejder. Testamentarisk gave fra forfatteren. Materiale vedr. descendenter af justitsråd Jens Lange til Rødkilde og Flintholm (død 1790). Gave fra dr. Poul Lange.

Dansk Folkemindesamling 1953—54.

Indsamlingsarbejdet er i år væsentlig foregået pr. korrespondance. Der er ialt indkommet ca. 2700 blade originaloptegnelser. Bogsamlingen er dels ved køb og dels ved bytteforbindelser og som gaver forøget med 443 bind og 653 hæfter og særtryk, udklipsamlingen med ca. 3500 udklip og billedsamlingen med ca. 900 fotografier og postkort. Af særlige nyerhvervelser kan nævnes, at Dansk Folkemindesamling takket være en bevilling på tillægsbevillingsloven har kunnet købe en samling spillemandsbøger, i 10 bind, af den vendsysselske spillemand J. P. Dam i Stenum. Samt at samlingen som led i samarbejdet med »Svenskt visearkiv« i Stockholm, der har fotokopieret de håndskrevne danske visekataloger, til gengæld har fået maskinskrevne kopier af fil. lic. Ulf Olrogs svenske bibliografi over folkets viser og katalog over svenske visehåndskrifter, såvel som kopi af et melodi- og tekstregister til Catharinus Ellings optegnelser af norsk folkemusik. Tidligere er modtaget en kopi af Olrogs katalog over svenske skillingsviser.

Fil. lic. L. Bødker har som medarbejder ved det planlagte folkloristiske terminologileksikon foretaget flere rejser til Sverige og Norge og deltaget i den internationale kongres i Namur i sept. 1953. Inger M. Boberg deltog som British Council's gæst i en folkloristisk keltologkongres på Hebriderne i okt. 1953. Begge deltog desuden sammen med arkivar Ellekilde i et nordisk møde på Københavns universitet i febr. 1954, hvor prof. Hammerich forelagde en plan om oprettelse af et nordisk folkedigtningsinstitut i København som led i den nordiske kulturkommissions arbejde.

Foreningen »Danmarks Folkeminder« udsendte i febr. 1954 en undersøgelse om »Bådeoptog« ved fastelavn af museumsinsp. H. Henningsen,

Kronborg, og et foredrag om »H. C. Andersens eventyrstil«, holdt på det 11. nordiske folkelivs- og folkemindeforskermøde i Odense 1952, som medlemslevering for 1953. I novb. 1954 kom leveringen for 1954: H. P. Hansen: »Bondens brød« samt en redegørelse for det nævnte møde. Bødker udsendte i maj 1953 sidste del af sin udgave af Chr. Nielsens »De Gamle Vijses Exempler oc Hoffsprock«, noter, bibliografi og registre.

Stednavneudvalget, 1. september 1953—31. august 1954.

Publikationer. Danmarks stednavne nr. 11, Maribo amts stednavne, er under trykning og en del af manuskriptet til Svendborg amts stednavne og stednavne i Galten og Rougsø herreder (Randers amt) er til sætning. Desuden er arbejdet med Færøernes stednavne og retskrivningslisterne for Aalborg og Aarhus—Skanderborg amter fortsat.

Optegnelsen af stednavne er fortsat i Odense amt, hvor mag. art. J. Kousgård Sørensen har optegnet Kølstrup, Munkebo og Agedrup sogne i Bjerge herred og Allerup og Fraugde sogne i Aasum herred, og cand. mag. Birte Hjorth Pedersen har optegnet Aasum og Seden sogne i Aasum herred. I Holbæk amt har cand. mag. Inger Dons optegnet Udby sogn i Ars herred og cand. mag. Chr. Lisse Rørvig og N.-Asmindrup sogne i Ods herred samt Nykøbing. I Randers amt har prof. Kr. Hald optegnet sognene Gjerrild, Hemmed og Gammelsogn (Grenaa Landsogn) i Djurs Nørre herred og i Djurs Sønder herred sognene Albøge, Fuglslev og Lyngby. I Aarhus amt har prof. Kr. Hald i Sabro herred optegnet sognene Lyngaa, Vitten, Haldum, Hadsten, Folby og Lading. I Skanderborg amt har dr. Kr. Møller i Gern herred optegnet sognene Linaa, Voel, Dallerup, Laasby, Alling, Tulstrup og Silkeborg Landsogn, i Vrads herred Tem sogn og i Tyrsting herred Rye sogn. I Ringkøbing amt har cand. mag. Inge Wohlert optegnet Hanning og Seding sogne i Bølling herred. På Færøerne har mag. art. N. Djurhuus optegnet Sande Syssel og suppleret sin tidligere optegnelse af Suderø Syssel. I tilslutning til tidligere optegtegnelser har cand. mag. Arne Nielsen og cand. mag. Grønlund Pedersen optegnet i henholdsvis Hjørring og Odense amter.

Udvalgets samling af indberetninger er forøget med en indberetning af gårdejer Søren Nielsen over Giver sogn i Aars herred og af pensioneret lærer Viggo Bay over Hørve—Vallekilde sogne i Ods herred.

Rigsarkivet, oktober 1953—september 1954.

I Rigsarkivets historiske museum har udstillingen som sædvanlig været åben for publikum hver søndag og onsdag kl. 14—16, og uden for disse tidspunkter har den været besøgt af et antal skoleklasser og foreninger, ofte i forbindelse med omvisninger, der foretoges af en af arkivets tjenestemænd. Man har i år på initiativ af dr. *H. Hjelholt* efter fransk forbillede forsøgt et yderligere samarbejde med skolerne, idet Rigsarkivet har modtaget såvel et antal mellemskole- som gymnasieklasser. De første fik en række arkivalier fra tiden mellem reformationen og enevældens indførelse forevist og forklaret og skulle bagefter på skolerne skrive nogle stile derom. Det fremgik af disse, at eleverne gennemgående havde været meget interesseret i, hvad de havde set, om end det var ret forskelligt, hvad der mest havde fanget deres opmærksomhed. En af dem udtrykte udbyttet af sit besøg således: »Når man ser disse breve fra gamle dage, er det ligesom man kommer til at tro mere på historien«. For gymnasieklasserne arrangeredes en specialudstilling til belysning af

landboforhold og -reformer i det 18. århundrede, og der blev ligeledes af skolerne givet opgaver i tilknytning til besøget.

I årets løb har der tillige været arrangeret nogle *særudstillinger* for offentligheden, nemlig fra 1. november af minder om kinafarten og de danske kolonier i Indien, og derpå åbnedes 24. januar 1954 en mindeudstilling i anledning af 200-året for Ludvig Holbergs død 28. januar 1754. Denne udstilling, der var arrangeret af *dr. Sigurd Jensen*, var betydeligt større end de sædvanlige særudstillinger og tilstræbte at give et indtryk af Holberg som privatmand og embedsmand. Der var fremlagt omtrent et halvt hundrede arkivalier, hvoraf hovedparten var Holbergs egenhændige breve og vota, hans selvangivelse fra 1743, beskrivelse af hans adelsvåben, testamenter m. v. Udstillingen havde et stort besøg.

Endelig stillede Rigsarkivet under den i august 1954 afholdte filologkongres hele sin museumssal til rådighed for en udstilling, der skulle belyse *det klassiske studium i Danmark* gennem århundrederne og navnlig var koncentreret om *Madvig*. Hovedparten af det udstillede stammede fra Det kongelige Bibliotek, der arrangerede denne del af udstillingen, medens Rigsarkivet fremlagde en række aktstykker og breve, der skulle give et indtryk af Madvig som politiker. Også denne udstilling fik et ret stort besøg.

Rigsarkivet har som sædvanlig modtaget store *afleveringer fra ministerierne*. Heriblandt er der navnlig grund til at omtale, at *udenrigsministeriet* i januar 1954 har afleveret alle sine rækker af politiske depecher, altså indberetninger fra gesandterne, fra tiden 1860—1900. Rigsarkivet havde forhen kun enkelte pakker. Blandt det afleverede er indberetninger fra alle stormagtshovedstæderne, og sammen med de i de foregående år erhvervede fotokopier af det tidligere tyske udenrigsministeriums arkivalier og med P. Vedels tidl. afleverede arkiv har Rigsarkivet således samlet det vigtigste materiale til studiet af Danmarks udenrigspolitik i det 19. århundredes sidste halvdel under sit tag.

Fra *hofmarskallatet* er modtaget dets sager fra kong Frederik VIIIs tid, og *Kunstakademiet* har afleveret en del sager fra det 19. århundrede.

Blandt de modtagne gaver fra institutioner, foreninger og private skal nævnes, at man fra *Det konservative Folkeparti* har modtaget en del papirer og breve tilhørende Christmas Møller og stammende fra den tid, da han var knyttet til partiets ledelse. De vil blive indordnet i Christmas Møllers privatarkiv, som Rigsarkivet tidligere har erhvervet.

Til den efterhånden store samling af arkivalier fra *modstandsbevægelsen* er kommet fynsledelsens arkiv, og fra private er bl. a. indgået en efteraflevering til højskoleforstander *Ernst Triers arkiv* og professor, dr. theol. *Jens Norregårds arkiv*, ligesom professor, dr. phil. *Aage Friis's efterladte historiske samlinger* nu beror i Rigsarkivet.

Fra *Det lutherske Verdensforbund* og Nødhjælpen til Europas evangeliske Kirker er modtaget betydelige afleveringer, og *Danmarks Realskoleforening* har deponeret sine ældre arkivalier. Nogle af de her omtalte afleveringer er indtil videre utilgængelige.

Rigsarkivet arbejder for tiden på at skabe bedre muligheder for benyttelsen af det *slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp*, der er af så stor interesse for danske historikere, og hvorfra de fleste arkivalier kan indlånes til danske arkiver. En stor hjælp til benyttelsen af dets samlinger er det, at arkivets nuværende leder, dr. G. E. Hoffmann, i 1953 har udgivet en »Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holsteinischen Landesarchiv in Schleswig« (Slesvig 1953), men denne vejledning er ret sum-

marisk, og Rigsarkivet er nu gået et skridt videre, idet landsarkivar *J. Hvidtfeldt på Gottorp har gennemset arkivets registraturer og udpeget dem af dem, der er af særlig interesse for dansk forskning.* Disse bliver derefter mikrofotograferet og filmene sendt til Rigsarkivet, hvor det er hensigten, at kopier af dem skal stilles til publikums disposition. Man har allerede modtaget halvdelen af disse optagelser.

Det kan i denne forbindelse nævnes, at Rigsarkivet har sluttet aftaler også med landsregeringen i Nordrhein-Westphalen og med direktøren for de bayerske statsarkiver om, at arkivalier til videnskabeligt brug vil kunne udlånes mellem Danmark og de pågældende lande.

Et af dr. E. Nystrøm i sin tid udarbejdet *sagregister til Tyske kancellis forestillinger 1770—1848* er nu blevet maskinskrevet og anbragt på læsesalen. Af andre afsluttede ordnings- og registreringsarbejder kan nævnes, at *Vajsenhusdirektionens arkiv 1720—1870* er blevet ordnet og registreret, *universitetskvæsturens kortsamling* omlagt og registreret, arkivet fra *regeringskommissionen for Slesvig af 3. april 1848* er registreret og ordnet, og det samme gælder dele af *Rentekammerets arkiv, Hansborgarkivet* og de dele af *Gottorparkivet*, som er forblevet her, samt *de Bourkeske og grev Bent Holsteins privatarkiver.*

November 1953 udkom i serien Fra Rigsarkivets Samlinger: »*Danske adelsbreve fra tiden indtil 1660*« ved *dr. Erik Kroman.* Der er her gengivet 28 breve fra danske adelige, mænd som kvinder, og de er ledsaget af såvel en nøjagtig transskription som en gengivelse på moderne dansk. Desuden er i år udgivet en *embedsetat over Rigsarkivets tjenestemænd 1889—1953,* udarbejdet af *dr. Harald Jørgensen.*

Det fotografiske atelier har foruden bestillinger fra de besøgende på arkivet haft et stort antal ordrer fra udlandet. Således er en række arkivalier angående det tidligere danske Vestindien blevet fotograferet for amerikanske videnskabsmænd. I lighed med foregående år har adskillige skoler og sognebiblioteker modtaget mikrofilmskopier af arkivalier til belysning af sognets og egnens historie, især folketællinger, matrikler og jordebøger. Rigsarkivet håber, at denne udvikling vil fortsætte til gavn for det lokalhistoriske studium landet over.

Landsarkivet for Sjælland m. m. i kalenderåret 1953.

Antallet af besøgende på læsesalen var 4450, og der blev til brug for dem fremtaget 31840 bd., pkr. og læg arkivalier, heraf 23495 kirkebøger. For 1952 var de tilsvarende tal 5433, 37846 og 31320, og den for 1952 konstaterede tilbagegang er altså fortsat, ovenikøbet i forstærket grad, til gavn for kirkebøgerne, som i årenes løb har været ude for et hårdt slid.

De i årets løb modtagne afleveringer omfattede 669 bd., 6112 pkr. 100 læg. Deriblandt var en meget stor aflevering fra Sjællands Stiftamt, omfattende 4184 pkr. eksekutorboer fra tiden ca. 1904—34, med tilhørende bojournaler. Store afleveringer modtoges desuden fra Københavns Byret (961 pkr. kriminal- og politiretssager 1900—19), fra dommeren i Nakskov (330 bd. 276 pkr. justits-, politi-, ekstrarets-, foged-, auktions- og regnskabsprotokoller med bilag fra tiden før retsreformens ikrafttræden 1919, endvidere en fra den jødiske menighed i Nakskov stammende ministerialbog 1813—1909), fra Københavns stifts bispekontor (41 bd. 141 pkr.), Sjællands stiftsøvrighed og stiftskasserer (53 bd. 23 pkr.), amtslægen i Sorø (jordemoderprotokoller 1903—48, vaccinationsprotokoller 1878—1940, 74 bd.) og kredslægen i Københavns amts søndre lægekreds (jordemoderprotokoller 1927—47 m. m., 81 bd. 32 pkr.). Fra

Mødrehjælpen i København modtoges ca. 300 pkr. journalsager (adoptions- og faderskabssager m. m. 1908—44); de er naturligvis ikke tilgængelige for offentligheden. Af mindre afleveringer kan nævnes en samling fra Rigsarkivet modtagne arkivalier henhørende til Løvenborg godsarkiv (1773—1893), en fra Nationalmuseet modtaget embedsbog for Fejø sognekald 1775—1858 og nogle fra Matrikulsdirektoratet modtagne sognematrikulsekstrakter 1840. Samtlige afleveringer fylder rundt regnet 225 hyldemeter.

Anbringelsen af disse afleveringer har været forbundet med store vanskeligheder på grund af pladsmangelen i magasinbygningen. Det har været en stor hjælp, at indretningen af nye vægreoler i den underste etage har givet ca. 100 meter ekstra hyldeplads. I øvrigt har man som i tidligere år søgt at råde bod på pladsmanglen ved omflytninger og ompakninger samt i nogen grad kassationer.

En række arkiver har været genstand for ordningsarbejder, således Københavns og Holbæk amtsarkiver, Frederiksborg, Roskilde og Sorø amters arkiver (ompakning), Ringsted Klosters godsarkiv, de i årets løb modtagne lægearkiver og enkelte mindre afleveringer. Der blev skrevet nye skilte og rygtitler til Sjællands stiftsøvrigheds arkiv, fængselsarkiverne, skolearkiverne m. m., og samtlige kirkebøger fik påført nummerering på ryggen. Omordningen af håndbiblioteket blev fortsat og delvis tilendebragt, og udarbejdelsen af navneregistre til skifte-, borgerskabs-, fæste-, notarial- og skoleprotokoller blev fortsat.

Landsarkivet for Fyn, 10. september 1953—23. august 1954.

A. Benyttelse: Landsarkivet har i 1953 haft et besøg på 2199 (1952: 2435), og der er på læsesalen benyttet 14712 bind og pakker arkivalier (1952: 13315).

B. Afleveringer: Fra Norup præst: en pakke dokumenter vedrørende Norup og Hasmark kirker (oprindelig hjemmehørende i Hofmannsgave godsarkiv). Fra Klinte-Grindløse præst: Konventsprotokol for Lunde-Skam (senere også Skovby) herreder 1809—1907 og Klinte skoles deliberationsprotokol 1808—83. Fra Assens kommune hovedparten af kommunens arkivalier ca. 1870—ca. 1890 (78 bind, 59 pakker). Desuden en række normale afleveringer fra en række dommere og andre embedsmænd.

C. Deposita: Intet.

D. Gaver: Fra fru lektor Hakon Müller, Odense, breve fra rektor Helga Lund til lektor Hakon Müller 1926—51, 1 læg. Fra typograf Laur. Nielsen, København: Foreningen »Arto«'s håndskrevne cirkulerende tidsskrift 1943—52.

E. Ordnings- og registreringsarbejder: Arbejdet med registrering af vielser og dødsfald i Odense er fortsat, St. Hans kirkebøger vil om kort tid være færdigregistreret. Arbejdet med af registersedlerne til skifte- og fæsteprotokoller at skabe et stort personalhistorisk seddelregister er fortsat, men vil endnu vare flere år, før det er færdigt. Det kongelige Biblioteks katalog over håndskrifterne i Karen Brahes Bibliotek, udarbejdet af Victor Madsen, er blevet afskrevet og er tilgængeligt for publikum. Det er dog ikke fuldstændigt. En gennemgang af Karen Brahes håndskriftsamling med fuldstændig registrering for øje er påbegyndt. Samtlige lægearkiver er blevet omordnet og registreret. Der er blevet udarbejdet alfabetisk register til Søbysøgaard fæsteprotokol 1677—1888.

F. Kassationer: I lægearkiverne er kasseret 64 pakker eller 6 hyldemeter.

Landsarkivet for Nørrejylland, september 1953—september 1954.

Landsarkivet har i 1953 haft et besøg på 3276 (1952: 3529), og der er på læsesalen benyttet 32171 bind og pakker arkivalier (1952: 35936). Af *afleveringer* har landsarkivet bl. a. modtaget de fleste præste- og provstearkiver i Ålborg stift til ca. 1920, en del kirkeinspektions- og menighedsrådsarkivalier samt Palsgård, Buderupholm, Ulvborg, Stenderup og Boller skovdistrikters arkiver. Randers socialkontor har afleveret arkivalier vedrørende alderdomsforsørgelsen, Vejle hospital arkivalier vedrørende Stallknechts og krigsråd Leths legater. Endvidere er modtaget: Nørvang herreds tingbog 1666 (fra Vejle museum), Navigationsdirektoratets arkivalier vedrørende Ålborg navigationsskole, dagbøger, eksamensprotokoller m. m. fra Kæret skole. Fra fabrikant Kromann, Esbjerg, er modtaget jævnførelsesregister og fattigprotokoller fra Sønderho, fra Silkeborg branddirektorat diverse protokoller. Blandt gaverne til landsarkivet kan nævnes: Fra Ringkøbing amts skytteforening: Forhandlingsprotokoller 1877—1916, fra fhv. godsekspeditør P. F. Parup, Juelsminde: Register til Horsens borgerskabsprotokol 1832—64, fra amtsforvalter Jørgen Swane, Vejle: Undersøgelser vedrørende slægten de Lasson I, fra fhv. højskoleforstander F. Elle Jensen, Overlund: Vandrebog 1927—43 for tidligere elever fra Skals højskole, fra grosserer H. Friis-Petersen, Århus: Fortegnelse over dimittender fra Borris seminarium 1806—26.

Arbejdet med *registrering* af rådstue- og hospitalsarkiverne er afsluttet. Af større arkiver er nu kun bispearkiverne tilbage. Af uordnede arkiver mangler iøvrigt kun nogle mindre grupper: nogle af toldarkiverne, udskrivningskredsenes og skovridernes arkiver, Horsens tugthus arkiv samt flygtningearkiverne. Disse arkiver samt bispearkiverne kan snart ventes færdigregistreret, hvorefter arbejdskraften kan sættes ind på revision af ældre ordninger og registrering af nyafleverede arkiver. Afdelingen Personalia, der både omfatter manuskripter vedrørende enkelte personer og slægter samt privatarkiver, må opløses og nyregistreres, godsarkiverne skal revideres, og Århus-Skanderborg amtsarkiver må omordnes.

Ved den opbygning af nye reoler, som skete for nogle år siden, blev der skaffet plads til visse efterleveringer. Disse er nu i det væsentligste gennemført med undtagelse af præste- og provstearkiverne, som kun er indkrævet fra Ålborg stift, samt en række mindre rådstuearkiver ca. 1860—1900. Afleveringen af præste- og provstearkiver vil formodentlig komme til at strække sig over et par år. Disse afleveringer er meget vanskelige at gennemføre, idet præsterne som regel reagerer meget langsomt på landsarkivets henvendelser. Iøvrigt er præstearkiverne — delvis også provstearkiverne — meget dårligt bevaret, og en nyordning af det kirkelige arkivvæsen er derfor stærkt påkrævet. Kirkeinspektionsarkiverne går ret dårligt ind, og det viser sig ofte, at også betydelige dele af disse arkiver er gået tabt.

Et gammelt savn er i løbet af 1953 blevet afhjulpet ved, at der er blevet installeret elektrisk lys i magasinet. Der er blevet givet bevilling til overgang til fjernvarme, og samtidig vil der komme varme i magasinet. Kgl. bygningsinspektør Tesch! har udarbejdet tegninger og overslag til

en ny arkivbygning. Byggesagen ligger nu i ministeriets hånd, og alle håber på, at nybygningen, mere end et halvt århundredes drøm, nu skal blive til virkelighed.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, 1. september 1953—31. august 1954.

Landsarkivet har modtaget grundbøger og grundakter fra Toftlund og Løgumkloster retskredse samt grundakter fra Asbøl, Bov og Bovrup kommuner under Gråsten retskreds. Endvidere er på et par nær alle afleveringspligtige præstearkiver fra tiden før 1920 fra Tønder provsti modtaget og ligeledes provstearkiverne før 1920 fra Tønder og Sønderborg provstier.

Af fhv. amtsskolekonsulent Nic. Svendsen, Tønder, har landsarkivet modtaget Tønder amts jordebog 1613 og fra provst Beyer, Rinkenæs: Beskrivelse over Tønder amt 1767. Endvidere har landsarkivet modtaget Møgeltønder grandeprotokol (1662)—1908, Tønder skomagerlavs protokol 1821—72 og vandrebøger 1925—46 fra Haderslev seminariums afgangshold 1925. Fru Thoma Jacobsen, Brøns, har overladt landsarkivet Brøns mølles arkiv samt møllerne Lydik og Aage Jacobsens privatarkiver (ikke almindeligt tilgængelig).

Atlas over byerne i Østerløgum sogn, tegnet af pastor Kier (præst i Østerløgum 1802—34) er deponeret i landsarkivet.

Registre til Åbenrå kirkebøger for tiden før 1763 og til Åbenrå personregistre 1874—1950 er gjort færdige og renskrevne, så at der nu foreligger registre til Åbenrå kirkebøger henholdsvis personregistre for tiden 1631—1950. Registre til Gl. Haderslev sogns personregistre er udarbejdet og til Gl. Haderslev kirkebøger er under udarbejdelse, ligeledes til Tønder personregistre. Register til Rise og Sdr. Rangstrup herreders skyld- og panteprotokoller er renskrevet. Redaktør af »Flensborg Avis« Ernst Christiansens privatarkiv er ordnet, og der er udarbejdet brevskriverliste til det. Arkivet er kun tilgængeligt med tilladelse fra børnene.

Erhvervsarkivet, Århus, 1. september 1953—31. august 1954.

I de nærmest foregående år har afleveringerne til Erhvervsarkivet været præget af de store samlede arkivmasser fra enkelte virksomheder og organisationer; i år har tilgangen været mere spredt, men har dog alligevel andraget ca. 5.200 bind og pakker. Tallet er ikke udtryk for den mulige forøgelse af samlingerne, men mere for den i øjeblikket tilladelige tilvækst. Indsamlingsarbejdet har været holdt i baggrunden, og årsagen er arkivets meget alvorlige pladsmangel. Der er håb om, at visse ændringer i magasinopstillingen i forbindelse med anvendelse af magasinplads uden for arkivet, vil gøre det muligt at tage ind større fonds, om hvis aflevering der allerede er truffet aftale. Denne løsning er imidlertid kun en frist, og det vil stadig være bydende nødvendigt at have blikket henvendt på mulige udvidelser af hyldepladsen, at ikke for meget historisk betydningsfuldt materiale skal gå tabt.

En stor del af de i årets løb modtagne sager slutter sig til tidligere påbegyndte afleveringer; det gælder således A/S Titans brevarkiv for året 1946, og det gælder Provinshandelskammerets korrespondance for årene 1948—53. Fra sidstnævnte er som ny gruppe modtaget det såkaldte Ny-importørarkiv, der hovedsagelig indeholder korrespondance med Direktoratet for Vareforsyning over årene 1945—52. Endelig har også

Fyens Disconto Kasse fortsat afleveringerne af såvel bøger som breve. Af industriarkiver kan nævnes to større fra Århus, nemlig A/S Jysk elektro (1917—26), der er nedlagt, og den i selskabets tidligere bygninger nu drevne virksomhed Robert Funck Jensens automatfabrik (1938—45).

Fra Københavns stadsarkiv er modtaget arkivet fra garverfirmaet Emil Messerschmidts sønner, der i 1908 gik op i Ballin-koncernen. A/S Møller & Jochumsens maskinfabrik og jernstøberi, Horsens, har foretaget en mindre efteraflevering. Ved direktør Chr. H. Olesen, De Danske Spritfabrikker, er afleveret arkivalier vedrørende et i begyndelsen af dette århundrede oprettet dansk-engelsk selskab til fremstilling af tørvesmuld i Åmosen (Holbæk amt).

Af handelsarkiver er hovedparten fallit- eller dødsboer, som er udtaget af dommerembedernes arkiver. De er i år kommet fra Kolding, Rudkøbing og Skælskør og omfatter adskillige værdifulde arkivalier, navnlig fra det 19. århundrede. Udover disse kan nævnes arkiverne fra grosserer- og bankierfirmaet Smidt og le Maire fra årene 1842—83 (overført fra Københavns stadsarkiv) og fra agent H. H. Schous købmandshus i Slagelse. Det sidste arkiv er afleveret fra Knabstrup teglværk, der er i slægtens eje, og er et eksempel på, at det stadig vil være muligt at finde adskillige ældre handelsarkiver ude i landet på steder, der ikke lige netop er beliggende der, hvor virksomheden har været drevet. Hovedstammen i Slagelsearkivet er en kopibogsrække over årene 1829—1918; men desuden findes et bind med ikke tidligere offentliggjorte optegnelser fra 1830'erne og 40'erne af agent Schou, fortrinsvis vedrørende konjunkturforhold inden for kornhandelen. Af et noget lignende indhold er også breve i handelshuset C. A. Brobergs arkiv. Gennem Videnskabernes selskabs arkivkommission er afleveret en enkelt pakke fortrinsvis bestående af breve fra C. A. Broberg (1811—86) til sønnen Carl August (1846—1917) under dennes uddannelsesophold i udlandet; brevene belyser på udmærket måde forholdene i 1860'erne og 70'erne.

Som tillæg til allerede modtagne arkiver er indkommet enkelte mindre ting, således fra boghandler Axel Grunø, Århus, (opr. Den jessenske boghandling, nu nedlagt) og fra fru M. Ægidius, København, til arkivet fra handelsgartner R. M. Ægidius, Randers.

En naturlig tilknytning til industri- og handelsarkiverne har sagførerarkiverne, ikke mindst på grund af de dokumenter vedrørende bobehandlinger, de ofte rummer. Sagførerarkiverne indeholder ofte også papirer vedrørende sagførernes rådgivende virksomhed for handels- og industriforetagender. I årets løb er afleveret tre sagførerarkiver, nemlig K. L. Knudsen, Struer (1900—50), Alfred Bjarup med forgængere, Århus (1910—51), og A. M. J. Colding Steenstrup, Ærøskøbing (1907—41). Sidstnævnte tilhører den kendte Steenstrupslægt, og arkivalierne rummer sager fra såvel hans egen virksomhed som faderens, overretssagfører, folketingsmand Birger Nicolaj Eeg Steenstrup.

I rækken af indgåede arkiver må endelig nævnes manuskriptet til den nylig afdøde håndværkshistoriker Rasmus Bergs erindringer. Erindringerne udgives af Erhvervsarkivet i løbet af efteråret 1954, navnlig giver de et udmærket indtryk af livet i provinsens jævne borgerskab i 1870'erne og 80'erne. Manuskriptet er modtaget fra Industriforeningen i København, hvor Berg i mange år var kontorchef. Til erindringerne slutter sig en gruppe breve og papirer, som gennem Videnskabernes selskabs arkivkommission af familien er afleveret til Erhvervsarkivet.

Ordnings- og registreringsarbejdet er i år suppleret med nogle arbejder af speciel karakter. Til Landhusholdningsselskabets brevjournaler, en overordentlig værdifuld kilde for personal- og egnshistorikere, er udskrevet sedlerne til et personregister, og man håber at kunne bringe registeret (ca. 80.000 navne) i endelig orden i løbet af den nærmeste fremtid. I duplikeret form har Erhvervsarkivet udgivet et personregister til de første 53 årgange af tidsskriftet »Arbejdsgiveren«. Gennem dette register er skabt et værdifuldt udgangspunkt, ikke mindst vedrørende personer beskæftiget i håndværk og industri. Endelig har arkivar Finn H. Lauridsen på Kristian Kirks telefonfabrikker i Horsens indsamlet materiale til belysning af ældre tiders arbejdsforhold. Stoffet, der er hentet fra interviews med gamle arbejdere, foreligger i form af en sammenskrevet fremstilling.

Håndbiblioteket, der nu er færdigordnet, har modtaget en tilvækst på 1.049 bind. Af tilvæksten må særlig fremhæves en overordentlig værdifuld gave fra Det kgl. Bibliotek, nemlig samtlige lokalhistoriske årbøger fra deres stiftelse til de seneste år og en række topografiske værker, fortrinsvis byhistorier.

»Erhvervshistorisk årbog« indeholdt i 1953 følgende arbejder af forfattere uden for arkivet: »Dansk handel på Isle de France« (ɔ: Mauritius) af arkivar i Rigsarkivet Åge Rasch og »De økonomiske problemer ved Nordslesvigs genforening med Danmark« af professor, dr. phil. Troels Fink; desuden meddelte dr. phil. Albert Fabritius en fortegnelse over »Danske og norske korrespondenter til J. D. Wahrendorff«, en af Stockholms største forretningsmænd i 1700-tallets sidste fjerdedel. Også i denne årbog, den femte i rækken, bragtes hidtil utrykte erindringer; de er skrevet af H. P. Hanssen, en farbroder til den sønderjyske politiker af samme navn, der gjorde en ekceptionel karriere i den engelske handelsverden som chef for huset Alfred Dent & Co., i Shanghaj. Erindringerne omtaler især handels- og kulturforhold i Kina i 1850'erne, 60'erne og 70'erne. På grundlag af Erhvervsarkivets egne samlinger offentliggjorde arkivassistent Andreas Jørgensen »Et dansk imperialistisk eksperiment. Plantageselskabet Dansk Vestindien«, der behandler det private, danske forsøg på i den ellevte time at gøre de små Atlanterhavsøer rentable for landet og derved bevare disse sidste rester af vore tropekolonier.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab i finansåret 1953—54.

Selskabet har udsendt følgende skrifter: *Breve fra og til Adam Oehlenschläger* I-II, udgivet af D. Preisz under medvirken af Torben Nielsen. (Udgaven er beregnet til 5 bind). *Diplomatarium Danicum* 2. række 8. bind (1318—22), udgivet af Adam Afzelius, Franz Blatt, C. A. Christensen, Gustav Hermansen, Kåre Olsen. *Danmarks Riges Breve* 2. række 8. bind, udgivet under ledelse af Franz Blatt, udarbejdet af Adam Afzelius, Gustav Hermansen, Kåre Olsen. *Bjørnstjerne Bjørnsons Brevveksling med Danske* I-III, udgivet af Øyvind Anker, Francis Bull og Torben Nielsen. *Peter Skautrup: Det danske Sprogs Historie* III (ventes afsluttet i 4. bind) og *Hans Adolph Brorson Samlede Skrifter* II, udgivet af L. J. Kock (ventes afsluttet i 3. bind).

Af Diplomatarium Danicum og Danmarks Riges Breve 2. række mangler derefter to bind, nemlig bind 7, omfattende årene 1313—17, og bind 12 (1337—39, samt udaterede breve), der vil afslutte rækken; dette bind foreligger i manuskript. Bind 7 foreligger i 1. korrektur, og

det er hensigten, så snart arbejdet hermed er færdigt, at udsende det næste hæfte af amts- og landsdelsudgaven af Danmarks Riges Breve.

Fra selskabets øvrige virksomhed kan det meddeles, at sidste bind (XXVII) af *Den danske Ordbog* ventes udsendt i året 1954, og at man har modtaget bevillinger til indsamling af materiale til en *Ordbog over ældre dansk Sprog* til afløsning af Kalkar.

Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie 1953—1954.

I udvalgets statutter, der er vedtaget den 12. august 1952, hedder det, at udvalget skal opløses, hvis det ikke inden 1. september 1955 er lykkedes at få udgivelsesarbejdet igang. Denne begravelsesparagraf kommer imidlertid ikke til at træde i virksomhed. I foråret 1954 kunne udvalget udsende de to første hefter af den planlagte tingbogsudgave, af tingbøgerne fra Herlufsholm birk og Skads herred i Vestjylland. Arbejdet med de følgende hefter er så langt fremme, at de første bind af disse to rækker vil være afsluttet i løbet af nogle få måneder. Og desuden vil det første hefte af Åsum herreds tingbog være udsendt inden nytår. Udgivelsen af de tre tingbogsrækker er gjort mulig ved en ret betydelig bevilling fra Carlsbergfondet, ligesom man også har modtaget en bevilling fra tipsmidlerne.

Selv om en del af udvalgets medlemmer er bundet af arbejdet med den store tingbogsudgave, har man også givet sig i gang med at forberede andre publikationer. Bibliotekar Svend Gissel er således ved at gøre manuskriptet færdig til en udgivelse af den sjællandske landebog fra 1567, et værk, der vil have interesse for landbrugshistorikerne såvel som for kirkehistorikere og for alle topografisk interesserede. Man håber endvidere i den nærmeste fremtid at kunne skaffe midler til en udgave af Viborg landstings skøde- og panteprotokoller fra tiden før 1660. Desuden er man begyndt at forberede en omfattende registrering af alle de danske adkomstdokumenter, som findes i inden- og udenlandske arkiver og biblioteker. Foreløbig omfatter undersøgelsen kun tiden fra 1513 til 1559. Det er tanken at få dette materiale udgivet, men man er klar over, at det først vil være nødvendigt at skaffe midler til en registrering heraf. Arbejdet vil blive ledet af arkivar, dr. phil. Sigurd Jensen. Man har endvidere foretaget indledende undersøgelser som forberedelse til en udgave af to kirkebøger, hvis dødsindførsler indeholder meget fyldige oplysninger om de afdøde, nemlig de ældre kirkebøger fra Sørbymagle og Vonsild. Gennem disse små biografier føres man ind i den jævne mands levevis i 1600- og 1700-årene, og disse kirkebøger giver derfor et enestående kulturhistorisk og socialhistorisk materiale.

Der er fra forskellig side blevet givet tilskud til udvalgets arbejde, blandt andet fra Den Carlsen-Langeske legatstiftelse, fra Det Finneske legat og fra Den Hielmstierne-Rosencroneske stiftelse.

Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, kalenderåret 1953.

Selskabet har udgivet 2. halvbind af »Danske middelalderlige Regnskaber, 1. række, Hof og Centralstyre« ved Georg Galster, hvorved denne 1. række er afsluttet, medens 2. række, der skal omfatte lensregnskaberne, er under forberedelse. Endvidere har selskabet ved Georg Nørregård udgivet udenrigsminister Niels Rosenkrantz' på fransk skrevne dagbog fra Wienkongressen: Journal du Congres de Vienne 1814—1815.

Anmeldelser

Bonde og viking.

Sv. Aage Bay: Bonde og viking. 1954. 222 sider med 17 helsides illustrationer. C. A. Reitzels forlag.

Det er en utaknemlig opgave at udgive en bog om samfundsliv og tro i Nordens vikingetid bare to år efter, at Martin A. Hansens storværk »Orm og Tyr« har set dagens lys, og også utaknemligt at skulle anmelde den. Med digterens inspirerede og inspirerende billeder i erindring er det vanskeligt at yde en nøgtern og veldisponeret redegørelse som Sv. Aage Bays retfærdighed. Så meget ligner de i emne og emnebehandling alligevel hinanden — og hvilken forskel der er!

Bogen skal imidlertid anbefales for sin oversigtligheds skyld og for sin sobre sammenfatning af det omfattende kildemateriale. Dettes oplysninger — eller essensen heraf — findes indpasset i korte kapitler, der med stikordslignende overskrifter er at ligne med grupperne i et findelt emnekartotek. Eksempel: 1. Familien. Undergrupper: Hustruen, Fødsel, Ætledning, Familieliv osv. Eller kapitel 5, Trolddom og sejd. Undergrupper: Teknik og forudsætninger, Den materielle magi, Galder, Runernes trolddom, Sejd, — som en håndbog i magi!

Dette lyder mere tørt, end det er, for dels er de enkelte kapitler skrevet i et letlæst sprog, dels har forfatteren — sine steder virtuost — sammenkomponeret sit billede af en hel citatmosaik. Velunderbygget er således den skarpsindige gennemgang af »de tre dødsriger« (det underjordiske, det himmelske og gravboens); og hvem vil kunne glemme den forunderlige blanding af hedenskab og kristendom, der læses ud af den norske Gulatingslov, der i 12. århundrede fastsætter hårde straffe for den, der nægter at brygge det hellige (hedenske!) juleøl. »Men han har lov at gå til skrifte og sone sin brøde overfor Kristus og være i Norge. Men hvis han ikke vil det, da skal han fare ud af Norge og af vor konges land og rige«. Også arkæologisk materiale har forfatteren naturligvis måttet tage stilling til — og fuldt betryggende sker det i f. eks. afsnittet om »Det hellige sted«, hvor udgravningsberetninger fra Uppsala, Island og Arkona sammenholdes med Adam af Bremens, Snorres og forskellige sagaberetningers beskrivelse af helligpladserne.

I anmelderens øjne er der imidlertid en beklagelig mangel ved denne bog: Der findes ingen samlet oversigt over de kilder, hvorfra forfatteren henter sit stof, ejheller en redegørelse for de kildekritiske overvejelser, som forfatteren må have gjort sig. Læseren må lade sig nøje med summariske oplysninger i de afsluttende noter, der savner umiddelbar forbindelse med teksten. Dette skønnes at være for lidt i en populærvidenskabelig bog, der bygger på arkæologisk kildestof helt tilbage fra ca. 1000 f. v. t., på litterære kilder fra tidlig middelalder og folkloristiske optegnelser fra de seneste århundreder.

Når det gælder anvendelsen af det rent arkæologiske materiale, må anmelderen ydermere (som fagarkæolog) indskyde en bemærkning og et hjertesuk. Når man skriver oldtidens åndshistorie — f. eks. Danmarks bronzealders — sker det på den måde, at de materielle levn forklares udfra etnografiske analogier og senere tiders litterære tekster og etnologiske overleveringer. Når nu »senere tiders« åndshistorie skrives, er der derfor liden beviskraft at hente i den rekonstruerede »oldtidsreligion«, som arkæologerne har skitseret. Forfatteren inddrager flere steder (bl. a. side 81 og 136) bronzealderens religion i sin argumentation og fanges således i ringslutningens lumske fælde. Han er ikke ene dér; men om han lige så nøgternt som i den øvrige fremstilling havde gennemgået sit faktiske kildemateriale, havde han måske også reddet sig selv.

Men disse negative bemærkninger skal ikke udslette helhedsindtrykket af en håndbog, som enhver med blot nogen faglig forudsætning vil kunne finde god anvendelse for. Det er et rigt og broget materiale, forfatteren behandler, og heri er hans bog en nyttig introduktion.

Mogens Ørsnes-Christensen.

Carl V. Sølver: Vestervejen. Om vikingernes sejlads. Iver C. Weilbach & Co., Kbhvn. 1954. 136 sider (inkl. engelsk resumé), ill.

Kaptajn Sølvers navn er velkendt inden for den internationale nautiske historieskrivning. Han søger at oplyse de nautiske problemer mere udfra sin store praktiske og tekniske viden end fra sin store belæsthed og har givet den erfarne mands løsning på en del spørgsmål, som den mere teoretisk arbejdende videnskab har måttet give op for. Hans største indsats ligger på områder som ægypternes søfart, vikingetidens sejlads og opdagelsestidens togter, og på alle disse områder har han nået resultater, som utvivlsomt vil blive stående.

Det foreliggende bind ser ved første øjekast noget løst sammenføjet ud, men brikkerne samler sig efterhånden til et anskueligt billede af vikingetidens og middelalderens navigationskunst. Forfatteren fremsætter en del af sine tidligere offentliggjorte resultater, f. eks. om nordboernes kompas (leiðarsteinn), som han har rekonstrueret (udstillet på Handels- og Søfartsmuseet), og om vore forfædres kendskab til orientering på havet ved iagttagelse og måling af stjernernes og solens højde. Der er ingen tvivl om at Sølver her har gjort en virkelig indsats og læst sagaernes nautiske oplysninger på den rigtige måde. Endnu 1951 kunne en engelsk admiral skrive, at man før kompassets indførelse kun kunne sejle langs kysterne, men ikke vovede sig over det åbne hav. Derfor kan Sølver roligt gentage, hvad han forlængst har påvist, så der ikke er nogen diskussion, at nordboerne kendte »breddesejladsen«, d. v. s. de formåede at holde sig på konstant bredde og kunne derfor trygt sejle over Atlanten, idet de vidste, at de før eller senere ville nå de mål, hvis bredde de kendte.

Den ydre grund til nærværende bogs fremkomst er et uanseligt brudstykke af en udskåret træskive, som museumsinspektør Vebæk 1948 fandt i en affaldsbunke i den gamle Østerbygd på Grønland. Sølver har med et intuitivt blik opfattet, at den må være en stump af en »sólarsteinn«, en pejlskive (med en diameter på ca. 7 cm) fra kort før år 1200, inddelt i 32 streger som et moderne kompas og beregnet til at pejle verdenshjørnerne (»dele ætterne«) efter solens stilling, kort sagt et før-magnetisk kompas. Der synes ikke at kunne være nogen tvivl om rigtigheden

heraf, og Sølver har indlagt sig stor ære ved at påvise dette enestående stykkes betydning.

I bogen kommer Sølver endvidere ind på tolkningen af et par hidtil ringeagtede kort over det nordlige Atlanterhav i islandske håndskrifter: »Skálholt-kortet« fra 1570 (?), tegnet af Sig. Stefánsson, og »Hólar-kortet« fra 1606, tegnet af biskop Guðbrandur Þorláksson (Gl. kgl. saml. 2881.4° og 2876.4°). Sølver påviser nu, hvorledes det første af disse kort er langt bedre end de ellers kendte europæiske kort fra samtiden, og mener at det må gå tilbage til viden om nordboernes sejlads, mens det andet optræder som en kompromisløsning mellem nordboernes opfattelse og samtidens kartografers fejlagtige kort. Skálholt-kortet anfører desuden visse stednavne i Nordamerika, og udfra disse mener Sølver at kunne slutte, at kortet også på dette område må være baseret på gamle, nu ukendte nøjagtigere oplysninger om nordboernes kendskab til den fjerne verdensdel. «Vinland« henføres til den sydlige kyst af St. Lawrencefjorden.

Lad være, at Sølvers bog ikke er skrevet i videnskabeligt sprog og måske virker lidt for populært (specielt indledningen med en rekonstrueret rejse fra Sjælland til Grønland, med vedføjede »oldnordiske« betegnelser for skibsdetailler og sømandsskab). Det er dog resultaterne, det kommer an på. Sølvers arbejder sætter altid tankerne i bevægelse og giver læseren praktisk forståelse af søfartens problemer. Ved at læse denne bog får man fornyet beundring for nordboernes nautiske viden og praktiske sømandsskab.

Henning Henningsen.

Lunds ærkesædes jordebøger.

Jordeböcker över Lunds ärkesätes gods vid medeltidens slut. Utgivna av *Gösta Johannesson* (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund bd. 7). 579 s. C. W. K. Gleerup, Lund, og Ejnar Munksgaard, Kbhvn. 1953.

I skriftserien »Skånsk senmedeltid och renässans«, der har overordentlig stor betydning for dansk historisk forskning, foreligger nu som bind 7 udgaven af to jordebøger over Lunds ærkesædes gods ved slutningen af middelalderen, besørget af Gösta Johannesson, der i 1947 indledede serien med sin bog »Den skånska kyrkan och reformationen«. Udgivelsen af dette bind — som af de øvrige bind i serien — er bekostet af en lang række skånske industrielle virksomheder, sparekasser og forsikringsselskaber samt privatpersoner. (Gid eksemplet måtte smitte på denne side Sundet!).

Af de to jordebøger påkalder den ene både ved sin størrelse og sit indhold i ganske særlig grad interessen; det er den såkaldte »Paltebok« (således benævnt efter den nu tabte originals pjaltede ydre), en fortegnelse over størsteparten af ærkebispens gods, nemlig den del, der forvaltedes fra ærkebispens gård Lundegård, altså ikke over gods, der var forlenet bort, eller over gods i Halland, Blekinge, Nordøstskåne og — hvad der er særlig beklageligt fra et nutidigt dansk synspunkt — heller ikke over det bornholmske gods.

Palteboken er udarbejdet på foranledning af ærkebiskop Birger Gunnersen, utvivlsomt mellem årene 1513 og 1517, og er ikke nogen almindelig jordebog, snarere kan den kaldes en slags mark- og engbog, idet der ved hver af de medtagne gårde foruden fæsterens navn og landgildeydelser

oftest angives, hvilke ager- og englodder (med navns nævnelse) der hører til gården, hvor mange skæpper jord hver agerlod består af, for engenes vedkommende hvor mange læs hø de kan give. I nogle tilfælde (således s. 261 ff.) angives kun, hvor mange skæpper jord gården har i hver af byens tre vange (trevangssystemet har åbenbart medført en sådan opdeling af bymarken, at arbejdet med at indføre de mange agernavne ville blive for besværligt), i andre tilfælde anføres kun, hvor mange pund eller skæpper jord gårdene har ialt (f. eks. s. 256 f.); men det er undtagelser. I almindelighed er agre og enge specificeret, med helt op til 50, ja i hvert fald i eet tilfælde over 70 stykker til en gård, oftest dog vel med en 10—20 stykker.

Den originale Paltebok udlåntes i 1650'erne af biskop Peder Vinstrup til den skånske godsejer, rigsadmiral Ove Giedde og har siden været forsvundet; heldigvis havde dog bispen været så forsynlig inden udlånet at tage en kopi, der 1738 kom til kammerkollegiet i Stockholm, hvor den forblev, indtil den 1913 indlemmedes i bispearkivet i landsarkivet i Lund. Det er denne afskrift, der er lagt til grund for udgaven.

Det andet stykke, der er udgivet i bindet, er en jordebog af den sædvanlige art med fæsternes navne og deres landgildeydelser anført. Dens titel er »Registrum penningorum curie Lundensis«; den er anlagt 1522 og er bevaret i original i det danske Rigsarkiv. I selskab med Palteboken træder den naturligvis i skygge; men det er værdifuldt, at disse to jordebøger, der er blevet til med så kort tids mellemrum, her er aftrykt sammen. Oftest kan man jo finde samme gård anført i begge jordebøger med samme fæsternavn.

Udgiveren ledsager de to stykker med omhyggelige indledninger ang. alt, der vedrører håndskrifterne og deres tilblivelse; også for Paltebokens benyttelse i eftertidens retsstridigheder redegøres der. Bindet afsluttes med person- og stednavneregister; det er værd her at bemærke, at udgiveren ikke har undset sig for at medtage bøndernes navne i personregistret; værdifuldt er det også, at man gennem personregistret, når en bonde forekommer både i Palteboken og jordebogen 1522, let kan finde frem til begge steder uden at skulle om ad stednavneregistret. Det er således både indadtil og udadtil en smuk udgave, som også dansk forskning her har fået stillet til sin rådighed.

C. Rise Hansen.

Finlands ældste dombøger.

Finlands äldsta domböcker. I. Domböcker för Savolax 1559 och 1561—1565. Utgivna av Riksarkivet. Redigerade av Kauko Pirinen. Helsinki 1954. 279 s.

I Finland har man helt fra 1930'erne haft planer om at udgive de ældste finske dombøger. Fra 1949 overgik arbejdet med forberedelsen heraf til det finske rigsarkiv, der derefter besluttede at udgive dombøger fra tiden før Åbo hovrätts oprettelse 1623. 1. bind foreligger nu og indeholder dombøger fra det østfinske landskab Savolax 1559 og 1561—65; det er hensigten senere at udgive tilsvarende bind for årene 1602—03 og 1606—08; det fremgår ikke, om de her nævnte domsbøger er alt, hvad der er bevaret fra tiden før 1623; men det må vel antages at være tilfældet. Nogen oversigt over, hvad der er bevaret af de ældste finske dombøger, gives ikke (hvad interesserede jo nok kunne have ønsket) ligeså lidt som oplysninger om, hvad udgiverinstitutionen derefter agter at gå i lag med.

Af de i det foreliggende bind udgivne dombøger er af de 4 (1559, 1561, 1562 og 1565) kun bevaret ret korte fragmenter; dombogen 1563—64 er mere omfattende og dækker de to angivne år alene med undtagelse af høsttinget 1564. Alt det bevarede er konceptprotokoller, der er ført på selve tingene, for størstedelens vedkommende endda af tinglederen, herredshøvdingvikaren Jesper Sigfredsson personligt; man forstår så også bedre, hvorfor referaterne er så kortfattede. Der forekommer dog også andre skriverhænder; i indledningen opregner og karakteriserer udgiveren hele 15 forskellige.

Den overvejende del af stoffet i det her udgivne bind er fra herredstingene, der holdtes 4 gange om året (vinter, vår, sommer og høst) og flyttede fra sogn til sogn. Savolax, der udgjorde en domsaga, var delt i 6 sogne, der for de 5's vedkommende svarede til et tingslag, mens der i det 6. sogn ofte holdtes 2 ting, der så hvert omfattede to af sognets fjerdinger. Der indgår dog også i dombøgerne i et par tilfælde referater af retsmøder ved højere instanser, således januar 1562 ved et lagmansting og marts 1563 ved et räfsteting. Når disse protokollater er kommet med i herredsdombogen skyldes det, at den ovennævnte Jesper Sigfredsson har stået for protokolleringen også ved disse mere ekstraordinære domstoles virksomhed i Savolax.

Hvad angår herredstingene er der ofte fra de samme ting bevaret sagefaldsregistre (saköreslängder). Udgiveren har haft megen nytte af at sammenligne disse med dombøgernes indførsler. Da de to kilders indhold er overleveret uafhængigt af hinanden, er der herigennem gode muligheder for, at de gensidigt kan belyse hinanden. En del oplysninger i sagefaldsregistrene findes ikke i dombøgerne (hvorfor oplyses ikke, men en og anden sag er vel ved simpel glemsomhed ikke blevet indført deri); de er nu aftrykt i udgaven, når de angår ting, for hvilke dombøgerne er bevaret.

Udgaven afsluttes med registre. Der er ikke noget fuldstændigt personregister; i stedet findes et register over finske slægtsnavne, og da disse var almindeligt anvendte, er dette register ret omfattende; yderligere er der et register over personer uden finske slægtsnavne og et over bemærkelsesværdige (»märkligare«) fornavne, hvortil bl. a. alle finske navneformer regnes. Et ikke ringe antal personer synes det dog trods disse 3 registre umuligt at følge gennem bogen, og det ville dog ofte have været af værdi at se, om den samme person optræder i andre retssager. Anmelderen kunne således have ønsket at vide, om den side 129 nævnte Erik Danska forekommer andre steder i bindet, eller om der findes andre med et lignende tilnavn; men her slår registrene åbenbart ikke til.

Foruden personregistrene findes der stednavneregistre og et sagregister; i forbindelse med dette sidste forklares en del finske betegnelser, der forekommer i teksten. Denne er ellers på svensk, og forord, indledning, noter etc. er da også overalt tosprogede. Der er således ikke sproglige vanskeligheder for dem, der måtte interessere sig for et studium af finsk lokal retspleje på denne tid, evt. til brug for sammenligning med tilsvarende forhold i de øvrige skandinaviske lande. Man må derfor i det øvrige Skandinavien set fra et sådant standpunkt takke det finske rigsarkiv, fordi det nu fremlægger prøver af dette hidtil ringeagtede kildemateriale, og håbe, at adskillige bind må følge efter, også med dombøger fra det følgende århundrede og fra andre egne af Finland.

C. Rise Hansen.

Kronborg.

Otto Norn: Kronborgs bastioner. En fortifikationshistorisk studie. Udg. af J. H. Schultz A/S, 1954. 53 sider. Ill. 20 tavler.

Otto Norn: Kronborg. Schønberg. 1954. 20 sider indledning. 41 ill. med tekster. 2 planer.

Kronborg slot indtager en fremtrædende plads i alle danskes bevidsthed. Det er i sig selv et prægtigt stykke arkitektur, har dertil tillige en herlig beliggenhed ved Sundets indgang og er endelig nøje knyttet til Danmarks historie i dets storhedstid før nedgangen begyndte. Intet under at slottet er blevet et nationalt symbol for alle danske.

På grund af dette må man undre sig over, at Kronborg ikke forlængst er behandlet indgående i dansk kulturhistorie, men slottets restaurering i årene efter 1925 har dog inspireret en række forskere til studier: Fr. Weilbach, Wilhelm Wanscher og ikke mindst Charles Christensen, hvilken sidste har givet det hidtil mest indgående arbejde. Desuden må nævnes M. Mackeprang og Sigrid Flamand Christensens fortrinlige bog om Kronborgtapeterne. Fremtrædende forskere: Francis Beckett og Chr. Axel Jensen har samlet stof til den virkelig dybtgående fremstilling som endnu savnes; men de faldt begge bort, inden arbejdet var langt fremskredet. Museumsinspektør, dr. phil. Otto Norn har øjensynlig overtaget denne arv fra sine afdøde kolleger, og fra hans hånd foreligger nu to mindre skrifter som indledning til det, som forhåbentlig senere følger efter.

Af disse to bøger er kun den førstnævnte en faglig studie. Den placerer Kronborgs fæstningsværker på baggrund af fæstningsarkitekturens europæiske udvikling. Middelalderens borge og byer befæstedes ved høje mure, og forsvaret skete i det lodrette plan. Kanonens opfindelse distancerede dette princip, et forhold der hurtigt gik op for fyrster og bystater efter den franske konge Charles VIII's sejrrige erobringstogt i Italien 1494. Det gjaldt nu om at holde fjenden på afstand. Flankeringens princip viste klart sin værdi ved Paduas sejrrige forsvar i 1509. Det bastionære princip opfandtes i Italien, først med rund plan, der dog ikke var effektiv og derfor erstattedes af den femkantede. I den hastige udvikling deltog fremtrædende italienske arkitekter, først og fremmest pavernes fæstningsexpert Antonio da Sangallo den yngre, men også Michelangelo, Francesco de Marchi og Sanmicheli, der o. 1530—60 anlagde Veronas fæstningsværker for Venedig. Nord for Alperne virkede Albrecht Dürer, men ikke mindst fik fæstningsarkitekturen en betydelig udvikling i Nederlandene, der hyppigt var krigsskueplads i disse år. Karl V's befæstning af Antwerpen efterlignedes adskillige steder i Europa, først i Sachsen, hvis kurfyrste August i 1548 blev gift med den danske kong Christian III's datter Anna. Formentlig som følge af denne slægtsforbindelse indkaldtes sachseren Hans von Dieskou til Danmark for at projektere en nybefæstning af Krogen, der jo på rent middelalderlig vis indesluttedes af høje ringmure. Hans forslag om at flankere borgens mure med bastioner i de sydvestlige og nordøstlige hjørner synes imidlertid aldrig at være virkeliggjort, mens der dog udførtes en bestykning af Krogens østmur.

Krogens stategiske betydning var imidlertid så fremtrædende, at Frederik II efter syvårskrigen besluttede sig til at gå rationelt til værks. Hans første hjælper blev Hans van Paeschen, der startede med — senest

i 1576 — at opføre et kraftigt tårn ved ringmurens sydvestlige hjørne; derefter fulgte bastioner i det nordøstlige, det nordvestlige og det sydøstlige hjørne. Den søndre flanke har endnu sin oprindelige form i behold, og en kanonport med aftrækskanal for krudtrøg er ligeledes bevaret. Van Paeschens ældste befæstelse af slottet, der er færdig i 1577, belyses skarpsindigt af forfatteren, der finder forbilleder herfor i Antwerpen, hvis St. Georgsport i øvrigt er direkte efterlignet i Mørkeports fra det øvrige slot helt forskellige arkitektur. Mulig har endog fæstningstårnet »Kroonenburg« i Antwerpen givet slottet dets nye navn.

I 1577 kvitterede Frederik II Hans van Paeschen, der som arkitekt erstattedes af flamlænderen Antonius van Opbergen. Han kom til at fuldføre slottet, der nu blev sandstensklædt, og han ændrede i væsentlig grad slottets indre fæstningsværker ved at erstatte den af van Paeschen opførte nordvestlige mindre bastion med en større. Den nye »postej« kom til at springe stærkt frem i terrænet, hvorved den på fortrinlig måde kom i harmoni med slottets høje nordvesttårn, kongens karnap, og tillige fik udstrakte rumforhold, der afgav plads såvel til den nye brede s-formede indkørsel til slottet (ændret påny under Frederik III ved gennembrydningen ud for Mørkeport, hvor adgangen til slottet siden da fandtes) som til indretningen af de berømte kassematter, der omfattede vagtstuer, stalde for kongens heste, smedie m. m. Kassematterne var en betydningsfuld funktionalistisk udbygning af slottets arkitektur, og muliggjorde desuden ved hjælp af brede skydeskår et forsvar af den nordlige fæstningsgrav. Norn påviser van Opbergens gæld til Strassbourgs stadsbygmester Daniel Specklin, som han mulig traf i Antwerpen, både ved indretningen af kassematterne og ved gennemførelsen af den nye postej efter Specklins grundprincip, at flanken bør stå vinkelret på defensionslinien. Den betydelige defensive værdi, som dette princip rummer, erkendtes stærkt herhjemme og benyttedes senere af van Opbergens medarbejder ved Kronborgs opførelse Hans van Steenwinkel under dennes arbejde på Akershus, Varberg og Bohus.

Norns bog er et betydeligt arbejde til forståelse af Kronborgs ældre fæstningsværker. Den indskrænker sig til behandling af disse, men bør følges op af en redegørelse for den senere udvikling af Kronværket og Kronborgs ydre anlæg. Bogen, der på fortjenstfuld måde afsluttes med et engelsk resumé, har et meget smukt udstyr med gode billeder og plancher, hvoraf flere er farvelagte, og gør også forlaget megen ære.

Den af Det Schønbergske Forlag udgivne bog kan i og for sig vanskeligt omtales i direkte forbindelse med bogen om Kronborgs bastioner, forsåvidt som det kun drejer sig om et billedværk med en indledning af Norn, der giver en introduktion til billederne, hvori der opridses visse hovedtræk, og som derfor ikke giver så særlig mange oplysninger, da den kun er ment som en lettere anretning for folk, der holder af at læse billedbøger. Billedteksterne er derfor også holdt i en lidt lyrisk tone, hvilket dog ikke forhindrer, at de indeholder adskillige enkeltheder. Der findes også en værdifuld kronologisk tidstavle. Såvel indledning som billedtekster og kronologi er givet med paralleltløbende engelske tekster. Fotografierne, der skyldes Lennart Larsen, Niels Elswing, Hans Stiesdal og forfatteren, er fortrinlige optagelser, og klicheerne er gode. Hovedparten af motiverne viser den ydre arkitektur, og der er ud over slotskirken, riddersalen og den lille sal kun gengivet et par interiører, hvad der dog også er tilstrækkeligt, da slottets rum — omend de er smukke — er temmelig ensartede i udsmykning. Der er udtaget 41 motiver til illu-

strering af det temmelig ubegrænsede antal, som det vil være muligt at finde i denne prægtige bygning. Ud over en enkelt bemærkning i tidstavlen er det lykkedes forfatteren at skjule, at det halve slot er optaget af Handels- og Søfartsmuseet, hvor man gennem et mangeårigt målbevidst arbejde har stræbt efter at skabe opstillinger, der bedst muligt harmonerer med slottets stemning, og hvor der formentlig også er æstetiske værdier at finde. Til undskyldning for forfatteren må dog fremføres, at dette er et af de fleste danske æstetikere endnu uopdaget forhold. Det må håbes, at det smukke værk må blive købt af talrige danske og fremmede turister som et værdifuldt minde om deres besøg i et af Danmarks mest fremtrædende bygningsværker.

Knud Klem.

Österlen.

Börje Hanssen: Österlen. En studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talet i sydöstra Skåne (doktordisputats). LTs förlag. Ystad 1952. 562 sider.

Den rige, svenske, kulturhistoriske litteratur er blevet forøget med endnu et betydningsfuldt værk i den foreliggende disputats. Forf. er sociolog, men beskæftiger sig mod sociologers sædvane med et udelukkende historisk stof. Hans sprogbrug er præget af hans fag, men da han sørger for at definere sine termer og iøvrigt anvender dem konsekvent, er det kun spørgsmålet om en vis udholdenhed hos læseren, til man er blevet fortrolig med begreber som pagan og urban, pagi-urban og urbi-pagan, aktivitetsfelt og en hoben andre. Det vil dog nok være nyttigt ret hurtigt at slå op bag i bogen for at gennemlæse definitionerne.

Forf.s hensigt med bogen er et forsøg på at analysere den sociale aktivitet og dens produkter hos befolkningen i SØ-Skåne under sidste del af 1700-tallet. Det vigtigste for ham har været at nå frem til en karakteristik af de vigtigste befolkningsgrupper og deres indbyrdes forbindelser. Undersøgelsens område er den skånske slettebygd, men en fast geografisk grænse er ikke — og kan efter forf.s mening ikke drages. Ved hjælp af et kildemateriale, som ganske vist har været kendt og benyttet før, bortset fra et par virkeligt gode fund, som forf. selv har gjort, forsøger Börje Hanssen ved nye synspunkter på gammelkendte fænomener at nå frem til en karakteristik af SØ-Skånes befolkning i det nævnte tidsrum. Hans hovedsynspunkt her er udtrykt i gloserne pagan og urban, og han forsøger gennem en analyse af skifter, husforhørslængder, flytningslister, auktionsprotokoller m. m. at vinde klarhed over de to gruppers særpræg. For forf. tegner sig den skånske slettebygd som en række bondebyer, hvis rodfaste befolkning producerer eller forarbejder hovedparten af det, der behøves til livets ophold. Den ældre opfattelse, at landets forskelligartede produktionsdistrikter gensidigt supplerede hinanden med varer ved direkte kontakt, gælder ifl. forf. kun i ganske ringe udstrækning. Det viser bl. a. undersøgelsen af det til slettebygden grænsende skovområde i Göinge. Til gengæld var forbindelsen mellem de enkelte områder og købstæderne relativt set desto stærkere.

Dette vises bl. a. i bogens tredie kapitel, der behandler markederne. Hovedkilden til dette afsnit, der er et af bogens vigtigste, er Tull- och Accis Upbörds-Längd (landtolden og accisen) for året 1798 for Simrishamn, Ängelholm og Örkelljunga, som er blevet bevaret fra den systema-

tiske ødelæggelse af dette materiale, som synes at have fundet sted i Sverige og delvis også her i landet. Fremlæggelsen og tolkningen af de her nævnte fortegnelser kaster et klart lys over markedsvæsenet og tjener til at tydeliggøre dets rolle i samfundslivet. Af forf.s gennemgang fremgår det, at på markederne i Simrishamn dominerede først og fremmest håndværksprodukter; bøndernes egne produkter spillede kun en ringe rolle, og det samme gjaldt de egentlige købmandsvarer. For disse to varegruppers vedkommende gjaldt nemlig, at bønderne nogenlunde regelmæssigt førte deres produkter til salg i købstadens købmandsgårde, hvor de forsynede sig med de nødvendige varer. På markederne dækkedes — fastslår forf. — »fremfor alt de nyskabte behov og de nymodens og fine, men ikke oprindeligt nødvendige varer«. En noget anden karakter fik markederne i NV-Skåne, hvor kvægavlen dominerede landbruget. Her udgjorde de tilførte kreaturer over halvdelen af markedsværdien. Endelig behandles en tredie gruppe markeder i det indre Skåne, de såkaldte landmarkeder, hvorfra der var langt til købstæderne. Af denne grund fungerer disse markeder som købstædernes handelsgårde, hvor man kunne forsyne sig med alle forekommende byprodukter. I videreførelse af analysen af de enkelte markeder gives en oversigt over de skånske produktionsområder og deres betingelser for markedshandel. Selve slettebygden med dens dominerende kornproduktion kommer slet ikke på tale; det gør derimod især skovegnene i Vestre og Østre Göinge herreder, hvor husdyr og håndværksprodukter er de vigtigste kategorier. Desuden undersøges markedernes betydning ud over den rent økonomiske, som forf. hævder ikke engang altid var den vigtigste. Religiøse, sociale og psykologiske årsager gør sig mere eller mindre stærkt gældende, og han drager her en parallel til Snapstinget i Viborg. Forf. hævder som et hovedsynspunkt, at hvis de sluttede bylav var sæde for bøndernes indbyrdes (i bogens sprogbrug: cumpanske) forbindelser, så var markederne den sociale institution og aktivitetsfeltet for forbindelser med fremmede.

Landtoldslisten benyttes desuden til en klarlæggelse af det, som forf. kalder de kontinuerlige relationer mellem pagane og urbane grupper. Skuepladsen herfor er Simrishamn og de omgivende bondebyer på sletten, selv om der også jævnføres med forholdene andetsteds. Landtoldslistens opgivelser gør det muligt dag for dag at følge, hvad byen får tilført fra oplandet, og dens nøjagtige noteringer om den enkelte indførsels hjemsted og art skaber betingelser for at følge, hvad hver enkelt del af oplandet leverer. Forf.s udnyttelse af landtolden synes forbilledlig, det gælder såvel tabellerne som det meget interessante diagram, der viser den daglige indførsel af 5 vigtige landbrugsprodukter. Tilførslerne afspejler tydeligt bondeårets arbejdsrytme og viser, som ovenfor bemærket, at de egentlige landbrugsprodukter tilføres uafhængigt af markederne. Bøndernes handel med stadens købmandsgårde må have givet så mange likvide midler, at de har kunnet forsyne sig på markederne uden at behøve at møde op med salgsprodukter. Varebevægelsen den modsatte vej fra staden til bondebyerne kan ikke ses af landtoldslisten. Gennem skifter, der både fortæller, hvad købmændene lå inde med, og hvad der deraf nåede frem til bønderne, gennem husforhørslængder og sognestævneprotokoller og andet materiale er det dog muligt at give en generel oversigt derover.

Den sidste del af bogen benyttes til en undersøgelse af de urbane gruppers særpræg. De urbane grupper omfatter mere end selve købstadsbeboerne, idet forf. hertil regner alle personer på landet, der viser økono-

misk og social særstilling over for den pagane gruppe af bønder og gadehusmænd. På den måde kommer ikke alene godsejere og præster, men også inddelte soldater, klokkere, ladefogder, gæstgivere og forskellige af landsbyens håndværkere med heri. Efter forf.s mening står for alle de urbane grupper herremandsidealet som det efterstræbte forbillede, hvad der dokumenteres ved en fælles karakteristik af alle de urbane samfundsgrupper. En enkelt ting skal her blot fremdrages for at vise forf.s arbejdsmåde; udfra det arkivalske materiale fra årtierne omkring 1800 opstilles lister over såvel person- som slægtsnavne, og det viser sig da, at de grupper, der i bogen benævnes urbane, benyttede sig af navneformer, der tydeligt afveg fra det sædvanlige pagane mønster. Forf. betænker sig ikke på at slå fast, at dette forhold har vist sig så generelt gyldigt for den her behandlede periode, at »forskaren kan begagna namnformen sådan den återfinnes i olika slags längder som ett slags detektor på en bakomliggande urban aktivitet hos bäraren« (s. 446).

Iøvrigt indebærer de »urbane attityder« ingen dybtgående forskelligartethed i erhvervsmæssig henseende. Mange af de urbane individer også i småkøbstæderne måtte i stor udstrækning give sig af med jordbrug og kvægavl. Forf.s gennemgang af forholdene i Simrishamn afslører iøvrigt, at det først og fremmest var de mest besiddende: storhandelsmænd og embedsmænd, der gav sig af med landbrug. Det falder sammen med, at de for deres sociale anseelses skyld skulle have flest tjenestefolk.

Denne kortfattede omtale har kun kunnet trække visse hovedsynspunkter frem; en nærmere omtale af Gladsaxpræstens regnskabsbog for årene 1623—36, som forf. har fundet frem i Gladsax tiondebok, må her udelades, selv om den byder på et meget interessant stof. Den vidtstrakte brug, forf. gør af den, synes mig dog forfejlet til klarlæggelse af bogens emne. Sammenfattende skal det om Börje Hanssens bog siges, at den hører til den sjældne og værdifulde kategori, der giver impulser og sætter tanker i gang. Det skyldes først og fremmest de nye synspunkter, der anlægges på gammelkendt materiale. Lad så være, at mange af bogens synspunkter vil kunne anfægtes og modificeres, og at dens forfatter tit er tilbøjelig til at drage for vidtgående slutninger af for spinkelt et materiale. Det er forfriskende at møde en mand, der tør gå nye veje, og virkningerne af bogen skal nok vise sig frugtbringende i fremtiden.

Holger Rasmussen.

Danmark før og nu.

Danmark før og nu. Bd. I, Nordjylland. Bd. II, Østjylland. Bd. III, Vest- og Sydjylland. Redigeret af Johannes Brøndsted under medvirken af Svend Aakjær og Jens Sølvsteen. Ialt 1329 sider. Alfred G. Hassings forlag, Kbhvn. 1952—54.

Der udsendes for tiden to forskellige topografiske Danmarksbeskrivelser, en ny udgave af Trap, og så det værk, der her kort skal omtales: Danmark før og nu. Men medens Trap giver en udvidet, minutiøs à jourføring fra sogn til sogn af 1920'ernes højt skattede udgave, er »Danmark før og nu« at betragte som et bredt, folkeligt værk, hvor billedstoffet ligesom i søsterpublikationen »København før og nu« udgør en meget væsentlig del.

Beskrivelsen af Jylland er nu afsluttet. I tredje bind findes et fælles stedregister, der til skade for værkets anvendelighed som topografisk

håndbog ikke omfatter alle de lokaliteter, der omtales i teksten. Der kan også fastslås visse mangler ved oversigtskortene i samme bind; man har fra »Danske Herregaarde og Slotte« lånt et kort over disse monumenters beliggenhed, men har ikke taget hensyn til, at udvalget i det foreliggende værk er et andet. Heller ikke M. Mackeprangs kort over de gamle landsbykirkers bygningsemner er ført à jour; man finder f. eks. Nøvling kirke i Hammerum h. opført under kvaderstenskirker, skønt kirken blev nedrevet o. 1920, og en ny kirke er opført af mursten.

En egentlig vurdering kan først bringes, når værket om to år er afsluttet. I planen for værkets tilblivelse angives formålet som det dobbelte at forene håndbogens orientering i kongerigets topografi med den brede personligt farvede karakteristik af de enkelte landsdeles, købstædernes som landbebyggelsens, udvikling og særpræg. Fremgangsmåden er følgende: Natur og landskab beskrives af geografen Viggo Hansen, gejstlig og verdslig inddeling af Svend Aakjær, historiske tildragelser af C. Klitgaard, Georg Nørregaard og Johan Hvidfeldt, stednavne af Svend Aakjær, oldtidsminder af Johs. Brøndsted, M. Ørsnes-Christensen og Elise Thorvildsen, kirker af Erik Moltke, Jan Steenberg og Elna Møller, herregårde af Mogens Lebech, Hans Stiesdal og H. V. Gregersen, byggeskik på landet af Peter Michelsen, næringsliv og samfærdsel af P. Riismøller, J. Sølvsteen og Sv. Christiansen, træk af åndslivet af Anders Bæksted. Endelig beskrives købstæderne så vidt muligt af folk med specialkendskab til de enkelte byer, og tilsidst er der i hvert bind et afsnit om landkommunerne. I betragtning af, at værket skal bruges som topografisk håndbog, er dette slutningskapitel det mindst tilfredsstillende. Inddelingen af landsdelen i tre dele, hvoraf den nordlige omfatter Hjørring, Aalborg, Tisted og Viborg amter, den østlige Randers, Aarhus, Skanderborg og Vejle amter og den sydlige hele resten er veloovervejet. Den sydlige del er størst med 11.691 km² og 638.800 indb., den østlige mindst med 7.337 km², men havde i 1950 til gengæld flest indbyggere (700.800). Arealmæssigt kan øerne med deres 13.384 km² langtfra hamle op med Jyllands 29.633 km². Men befolkningen var på øerne 2.379.000 mod Jyllands 1.902.000. Derfor får øerne tildelt alle tre resterende bind.

»Danmark før og nu« fængsler først og fremmest læserne ved sin rigdom på topografiske billeder med korte, oplysende tekster. Den, der har rejst meget i landet, kan se hen til mange aftner fyldt med genoplevelsens glæde.

Axel Steensberg.

Folkemindeforskningens historie.

Inger M. Boberg: Folkemindeforskningens historie i Mellem- og Nordeuropa (Danmarks Folkeminder nr. 60). Ejnar Munksgaards forlag (1951—) 1953. — 382 sider, ill., med registre og engelsk resumé.

Enhver der har beskæftiget sig med folkloristiske studier vil have følt, at det ofte er meget svært at få noget nærmere at vide om de talrige samlere og forskere man træffer på i faglitteraturen, i den grad er folkemindeforskningen i de sidste hundrede år vokset op som en kraftig gren på videnskabens træ. Denne mangel er nu afhjulpet. Takket være dr. Boberg, der har påtaget sig det kæmpearbejde at gennemgå den

foreliggende litteratur, har vi nu fået en lettilgængelig oversigt over folkemindeindsamlingens og -studiets historie. Foreliggende bog, der er en pryd for Danmarks Folkeminders efterhånden lange serie, er blevet en såre nyttig håndbog, som vil gavne brugerne både i ind- og udland. Den kan benyttes som opslagsbog, takket være de udførlige registre, og også som underholdnings- og lærebog. Ikke mindst som en fortløbende skildring af folklorens udvikling og gang giver den et rigt udbytte og fører læseren som en pålidelig *guide-book* gennem interessante egne af vor ånds- og kulturhistorie.

Dr. Boberg giver først en definition af begrebet folkeminder som »den åndskultur, digtning, tro og skik, der er bevaret i folks hukommelse fra slægt til slægt og mundtligt overleveret«. Hvis man overhovedet kan definere begrebet, kan det næppe siges bedre. Man kan selvfølgelig tvistes om, hvor mange slægter der skal til før noget bliver et folkeminde, eller om hvor megen individualistisk udformning der kan tillades i et folkeminde, hvor mange personer det mindst skal være kendt iblandt, hvorvidt det kan tilstedes at der foreligger fjerne litterære forbilleder o. s. v. — Bogen skal ikke blot omfatte studiet af den åndelige, men også tildels den materielle kultur, selv om den side af sagen glider over i den ligeledes meget omfattende og i vore dage hurtigt voksende museums- og genstandsforskning. Læserne vil sikkert finde, at dr. Boberg har trukket sine grænser så fornuftigt, som man med grund kan forlange.

I vægtige kapitler skildrer hun folkemindeforskningens historie i Tyskland (med Schweiz og Østrig), Storbritannien, Frankrig og Holland-Belgien. Skildringen føres op fra de ældre tider, hvor stoffet selvfølgeligt er noget magert, fordi det kun ved et tilfælde og ikke bevidst er blevet folkloristisk værdifuldt. Der nævnes mangfoldige navne, kendte og ukendte — ialt opføres der i registrene hen mod 1100 navne — så det siger sig selv, at der for de flestes vedkommende ikke bliver tid og plads til mere end en kort karakteristik. Takket være dr. Bobergs indsigt i stoffet og evne til ikke at brede sig på bekostning af bogens omfang, er dette imidlertid lykkedes ganske udmærket. Det siger sig selv, at der ofres tilbørlig plads på de centrale skikkelser inden for forskningen, som f. eks. brdr. *Grimm, Mannhardt, Child, Tylor, Lang, Perrault, Cosquin* med flere. Der gøres kort rede for biografiske data og mere udførligt for de forskellige forskeres indsats, for teoriernes opståen, vækst og eventuelle død, for de almindelige åndsstrømningers indflydelse på forskningens veje og mål o. s. v. Læsningen af disse afsnit, f. eks. om de golde tyske myteteorier i eventyrforskningen, de fantastiske frugtbarhedsteorier i tro og skikke hos Mannhardt og Frazer, spørgsmålet om påvirkning fra sted til sted i modsætning til Tylors lære om traditionernes uafhængighed af hinanden er ligefrem spændende lekture. Der er kort og objektivt redegjort for de forskellige opfattelser, ligesom dr. Bobergs egen mening kommer frem på taktfuld måde. Når man gang på gang i det praktiske liv opdager, at de ideer, man forlængst troede uddøde, stadig lever, selv blandt kloge forskere i ind- og udland (helt bortset fra avisartikler, som i reglen boltrer sig i fortidens arvegods som det er nedfældet i leksika og ældre håndbøger), kunne man måske nok personligt have ønsket en hårdere nedsabling i en sådan vejledende bog, men det er selvfølgelig ikke dens opgave. Også i vore dage træffer man *Baumgeister* og *fertilising gods*, som tages alvorligt, skønt man ville forsværge at disse absurde væsener efter at være blevet nedmanede så mange gange så grundigt, stadig havde den frækhed at gå igen. Folkloristiske anskuelser

er lidt af en trossag og et evangelium, som dirigeres af fanatisme og missionerende kræfter. Der gives nøgterne folkemindeforskere og mere fantasifulde dito, og ved et så udflydende stof som det folkloristiske, der på grund af sagens natur må operere med tilfældige og måske vildledende optegnelser, er det svært at modbevise urimelige tolkningsforsøg, når de fremsættes med overbevisende glød. De fleste forskere forstår dog nok, at en nøgtern indstilling baseret på det, som stoffet kan bære, i det lange løb giver mere hold i forskningen, selvom resultaterne ikke er så brillante.

Det der interesserer en dansk læser mest er selvfølgelig behandlingen af den nordiske folkemindeforskning, specielt den danske. Omtalen af denne fylder da også 75 sider. Der gives en god oversigt over ældre tiders folkemindevidenskab, med hensyntagen til *Christiern Pedersen, Anders Sørensen Vedel, Ole Worm, Erik Pontoppidan, Rs. Nyerup* o. fl. Dernæst følger den stor klassiske periode i vor forskning, med *Thieles* folkesagn, *Svend Grundtvigs* folkeviseudgave og indsamlingsarbejde, *Feilbergs* nøgterne og kyndige indsats på et utal af felter, *Tang Kristensens* imponerende indsamling, som vel næppe har sin lige nogetsteds, *Axel Olriks* arbejde med Sakse, folkevisen og eventyrene og hans grundlæggelse af Dansk Folkemindesamling. Rundt om disse hovedskikkelser fylker sig en skare indsamlere, udgivere og forskere, som alle har været med til at befæste Danmarks ry som et af de førende lande på folklorens område i svundne dage. At beskæftige sig med den moderne tids mænd må på forhånd antages at være som at stikke en hånd ind i en bikube, men dr. Boberg viger ikke tilbage for at trække linjerne op til 1940'erne og give en såvidt mulig objektiv omtale af personer og værker. Der kræves takt til sådan noget, og hist og her har det vel været svært at beherske sig for at undgå polemik. Men bogen er ikke et kampskrift, og det er derfor rigtigt, at stridsøksen ligger dybt begravet.

Med stor interesse følger man derpå bogens sidste afsnit, den svenske, norske, islandske, finske og estiske folkemindeforsknings historie (tilsammen o. 130 sider). Da der fra Danmark er gået stærke strømme til disse lande og retur, er det nyttigt at få en fyldig oversigt over, hvad der forbinder og hvad der er selvstændigt. Det er ingen hemmelighed, at professor *von Sydow* i Lund har påvirket de yngre folklorister i Danmark ved sine nøgterne og vederhæftige teoretiske overvejelser (mere end ved sine undersøgelser i bogform), — og selv har von Sydow altid peget på Feilberg som sin læremester. Von Sydow, der døde 1952, må vel regnes for den ypperste folkemindeforsker i dette århundrede, kendt langt ud over Nordens grænser, ikke mindst i Irland, hvor han har inspireret den stedlige unge folkemindeforskning. Man kunne have ønsket at få lidt mere at vide om hans ideer, specielt indenfor sagn- og folketrosforskningen, — de er jo svært tilgængelige, da han bortset fra mindre afhandlinger og foredrag ikke fik dem helt udmøntede, hæmmet af sygdom og selvkritik som han var. Det var at ønske, at en af hans trofaste svenske elever ville give en oversigt over hans system, som han fremsatte det i forelæsninger, øvelser og polemik.

Sverige, Norge og Finland har en lang række store navne at opvise: *Afzelius, Hyltén-Cavallius, Hazelius, Asbjørnsen, Jørgen* og *Moltke Moe, Bugge, Liestøl, Lönnrot, Julius* og *Kaarle Krohn, Aarne* o. m. fl. Imidlertid kan det ikke nægtes, at de nutidige forskere, som dr. Boberg også påviser, mere tiltrækkes af den materielle, sociale, håndgribelige kultur (etnologien) fremfor den åndshistoriske. Det gælder måske især Sverige, men forøvrigt er de andre lande også ved at komme godt med. Dette

skyldes velsagtens dels det overvældende stof som er indsamlet (i Dansk Folkemindesamling er der omkring 1¼ million sider optegnelser), dels reaktionen mod de mer eller mindre fantastiske teorier, fortidens forskere styrtede sig ud i, uden at det gav synderligt udbytte. Nutidens unge kuld synes langt mere kritisk og videnskabeligt indstillet end deres forgængere i det store og hele, — nogle vil sige mere tørre og pedantiske i det, og det skyldes vel nok, at man arbejder med en langt mere tyngende ballast af stof nutildags, hvor optegnelsesbladene optårner sig som en næsten uoverstigelig papirmur for visse emners vedkommende (andre er til gengæld ualmindelig slet belyst). Vore forgængere var ikke hæmmet af materialets overflod, de kunne frejdigt kaste sig ud i behandlingen af omfattende emner, hvor man nutildags helt går i småbitte detailler. —

For den, der er enig med dr. Boberg i de fremsatte anskuelser, er det svært at kritisere et værk som det foreliggende. Og mon ikke de fleste vil samles i følelsen af taknemlighed overfor hende, fordi hun har villet påtage sig det uhyre arbejde at pløje marken, så vi andre kan nyde frugterne? Der er vel forøvrigt næppe nogen anden i landet, der ville være i stand til at skrive en sådan bog med en så eminent beherskelse af stoffet. Et godt hjælpemiddel har dr. Boberg haft i Feilbergs bibliotek på Dansk Folkemindesamling, som næsten uden huller indeholder den folkloristiske verdenslitteratur op til 1920. Men én ting er at have bøgerne stående, en anden at have gennemlæst dem. Dr. Bobergs bog er som en nøgle til fortidens folkemindelitteratur og samtidig en spore for nutiden til at fortsætte forskningen.

Henning Henningsen.

Teknisk kultur.

Nordisk Kultur XIV. *Fra træ til stål.* Teknisk kultur III. Udg. af *Sigurd Erixon.* J. H. Schultz Forlag. 1953. 226 s.

Nordisk Kultur XV:A. *Lergods, ædelmetaller og væv.* Teknisk kultur IV. Udg. af *Sigurd Erixon.* J. H. Schultz Forlag. 1953. 123 s.

Værket Nordisk Kultur, som udgives af en redaktion med repræsentanter for Sverige, Norge og Danmark og med støtte af »Clara Lachmanns fond för befrämjande av den skandinaviska samkänslan«, har nu efterhånden, siden det første bind udkom i 1931, fået arbejdet sig gennem de fleste sider af kulturen. Værket behandler oldtids- og middelalderkulturen, senere tider derimod i reglen kun for så vidt der er tale om traditioner, gerne i bondekulturen, som betyder en videreleven af ældre tilstande, og som muligvis kan tjene til belysning af disse ældre tider. Til det sidst udkomne hører bindene XIV og XV:A, Teknisk Kultur III og IV, kaldet henholdsvis »Fra træ til stål« og »Lergods, ædelmetaller og væv«. Begge bindene er udgivet af professor Sigurd Erixon.

Emnets mangesidighed har gjort, at man har måttet samle sig om det formentlig væsentligste og afstå fra en stræben efter fuldstændighed. Værre er det, at man ikke altid får forfulgt det enkelte emne gennem hele perioden, idet nogle af forfatterne holder sig til oldtiden, andre til middelalderen, uden at der andetsteds rådes bod derpå. Det kan ikke nægtes, at bindene får et vist præg af at være spredte bidrag uden organisk sammenhæng. Og en alvorlig indvending, som også retter sig mod redaktionen: Bindenes meget langsomme tilblivelse. Man forstår godt, at flere af forfatterne ved trykningen har villet dække sig og har fået tilføjet

årstal for manuskripternes første aflevering, der åbenbart har fundet sted indtil 14 år før udgivelsen. Ellers måtte man også ved læsningen undre sig over, så mange af de nyeste undersøgelser og publikationer der ikke var taget hensyn til.

En stor del af det ene bind optages af byggeteknik, som der ikke synes at være blevet plads til i det store bind om bygningskultur. Greta Arwidsson skriver om »Träets behandling under förhistorisk tid«, hvorefter følger Sigurd Erixons store og meget instruktive oversigt »Svensk byggnadsteknik i jämförande belysning«, en overordentlig nyttig sammenfatning af tidligere undersøgelser og publikationer, ikke mindst forfatterens egne. Forskellige husbygningsmetoder bliver her placeret tidsmæssigt og kulturelt, idet der anføres et stort europæisk sammenligningsmateriale. Derimod er der ikke blevet meget plads til Axel Steensbergs »Byggekonstruktioner i Danmark« og Halvor Vreims »Bøndernes byggeteknikk i middelalderen i Norge«. For alle tre afsnit gælder, at de til belysning af middelalderens byggeskik først og fremmest må benytte yngre materiale, som formodes at være udtryk for en videreleven af ældre forhold.

Dernæst skriver Niilo Valonen »Om näverarbeten i Fenno-Skandien«, Holger Arbman om »Horn- och benarbeten, skinn och läder under förhistorisk tid«, Andreas Oldeberg om »Koppar och därmed legerade metaller under förhistorisk tid«, Sigurd Grieg om »Jernvinna i Norden i oldtid og mellomalder«, hvorunder en del om det jyske myremalm, og endelig sluttes bindet »Fra træ til stål« med et afsnit af Tom Söderberg »Det svenska bergsbrukets utbildning under medeltiden«, hvori der også er en kort omtale af finsk og norsk minedrift.

I bindet Teknisk Kultur IV lægger Dagmar Selling for med en behandling af »Primitivt krukmakarhantverk i Norden«, hvori gives en kort gennemgang af oldtidskeramikken. At der findes en middelalderlig keramik, nævnes lige netop. Der sluttes af med en gennemgang af jydepottetilvirkningen. Herefter skriver Gutorm Gjessing om »Bruken av edelmetaller i Norden i førhistorisk tid« og Olle Källström om »Guldsmedsyrket under medeltiden«. Den sidste del af bindet optages af Agnes Geijers »Det textila arbetet i Norden under forntid och medeltid« og Elisabeth Strömbergs afsnit »Folkliga textilier i Norden med förhistoriska eller medeltida traditioner«.

Peter Michelsen.

Høstning og korntørring i Sverige.

Eerik Laid: Säden torkar. Sädesuppsättningar i Sverige 1850—1900. Etnologiska källskrifter, V. Disputats. 344 sider, 5 kortbilag (Lantbruksförbundets tidskriftsaktiebolag i kommission 1952).

Karl Mattisson: Skörden genom tiderna. 212 sider (C. W. K. Gleerup, Lund 1953).

Eerik Laid har samlet materialet til sin disputats fjernt fra sit hjemland, Estland, mens han hjalp Sigurd Erixon med udarbejdelsen af Atlas över svensk folkkultur. Sproget lærte han længe før den sidste krig, da han som ung kandidat deltog i Baltiska institutet i Stockholm.

Tørringen af sæden kræver større omhu i Sverige end i vort land. Man forestiller sig, at somrene i Sverige er mere fastlandsprægede, mere tørre og varme end i Danmark, hvor lavtrykkene fra Atlanten ustandse-

lig trænger frem med regn og blæst i deres følge. Men den tørre periode ligger i Sverige før høst, somrene er korte, og blæsten tørrer ikke sæden på få timer som hos os, hvor man ofte kan vælte hobene om formiddagen og køre ind om eftermiddagen.

Tørringen af kornet har ikke krævet særlige foranstaltninger hos os, og det er måske en af grundene til, at man skal lede længe og grundigt i de bøger, der er skrevet om folkelivet i landets forskellige egne, før man finder en opgivelse af, hvor stor en trave korn er i den pågældende landsdel. Fortællerne beretter vidt og bredt om de festlige sider ved høsten; men kommer de for vanvare til at nævne, at kornet blev sat i hobe, iler de så meget med at komme til det sidste neg og høstgildet, at de ikke giver sig tid til at beskrive, hvordan hobene blev opsat, og hvor mange neg der var i hver. Tager man sig for at sammenligne fremgangsmåden i beskrivelserne, vil man opdage, at de stort set er skåret over samme læst. Er det mon Henrik Ussing, der engang i fortiden har angivet tonen?

Hvorom alting er, så har Eerik Laid ikke i den trykte litteratur kunnet finde sammenligningsmateriale fra Danmark. Udvalg for folkemål har i »Danske Folkemål« II spurgt om travens størrelse, og Nationalmuseets etnologiske undersøgelser har udsendt en udførlig høstspørgeliste, som har skaffet et stort materiale; men ingen har endnu påtaget sig at publicere noget heraf. Laid går da også fuldstændig udenom vort land i sammenfatningen af sine synspunkter.

I indledningen omtaler han, hvor tidligt man begyndte at bruge leen i stedet for seglen til høstning af kornet. Han mener, at begyndelsen blev gjort allerede i 1500-årene. Da var jo konjunkturerne for landbruget også gode. Men i Sverige som i Danmark sejrede leen først i sidste halvdel af 1700-årene. Endnu i 1742 henviste regeringen landshøvdingene til at lade seglen bruge for at undgå spild af sæd. Men kort efter bragte en ny konjunkturopgang en lønstigning, der gjorde det økonomisk forsvarligt at spare kræfterne og spilde noget af kornet. Denne konsekvens drager dr. Laid dog ikke. Men han meddeler, at det i Småland især var på de større gårde, man mejede fra sæden i stedet for at meje imod. Framejningen giver som regel mere spildsæd; men den sparer arbejdskraft, idet opbinderne ikke behøver at følge trit med mejerne. Valget af den ene eller den anden af disse to metoder kunne i Danmark hænge sammen med, om kornet var mere eller mindre kraftigt. Karoline Graves fortæller, at man i hendes barndom, da rugen ikke var så svær, mejede udad, og Marie Christophersen har en tilsvarende forklaring fra Hedeboegnen.

Laid har sikkert ret i, at opsætningen af negene enkeltvis, den såkaldte »kroksætning«, er en meget gammel tørringsmetode. Den er også kendt vidt omkring i Europa. Men negene sattes ofte i hobe efter den første tørring, og begrebet trave kendes fra landskabslovene i 1200-årene. Da det nævnes i forbindelse med tiendetagning, må man formode, at opsætningen i hobe, der alle indeholdt samme antal neg, var en forudsætning for udtagning af tiende i kærven. Det påstås, at herregårdene var de første, der gik bort fra kroksætningen og straks satte negene i »travar«; det skete for at spare tid.

Travens størrelse varierer i Sverige fra landsdel til landsdel. En trave på tyve neg, svarende til den sjællandske og lolland-falsterske, anvendes i Skåne, Blekinge, Öster- og Väster Götland, Halland og delvis på Öland. Småland bruger en trave på 24 neg, medens Bohuslän har 32 neg på

traven. Øjensynligt kendes intetsteds traver på 40 neg som på Fyn eller 60 neg som i Vestjylland.

Det vil næppe interessere danske læsere at gå i detaljer med de specielt svenske korntørrings indretninger, »skyl«, »snes« og »hässja«. Men det bør nævnes, at de såkaldte »bornholmske stakke« minder meget om det svenske »rök«, der som ordinær opsætningsmåde især anvendes i Sydøst-Skåne og på Götland. Benævnelsen »rök« kendes især fra Halland, Blekinge og Väster Götland, medens man i Skåne, Öster Götland og på Gotland kalder opsætningen for »stack«. Fra Halland og Väster Götland kendes dog også mere tilfældigt udtrykket »Bornholmsstack«. I Danmark agiteredes der i landbrugslitteraturen o. 1900 for, at bønderne også skulle anvende disse stakke i andre egne af landet i tilfælde af ustadigt høstvejr. Anm. har som barn og ungt menneske gentagne gange sat sådanne stakke i Vestjylland. Negene behøvede ikke at være vejret ret meget, før de kunne sættes i stakke, og når de havde stået der en uges tid eller to, kunne man sprede negene, når der kom nogle timers blæst mellem bygerne. Laid mener, at »röken« repræsenterer en gammel opsætningsmetode, som har været videre udbredt i det sydlige Sverige, men som allerede i anden halvdel af 1800 årene var stærkt på retur. Udbredelsen på kortet er meget spredt og har en udpræget reliktagtig karakter.

Laids bog er et uhyre grundigt og videnskabeligt set velordnet arbejde. Hvad man savner er at få de mange enkeltheder sat ind i en større sammenhæng. Læserne glæder sig til den bebudede fortsættelse, hvori de europæiske korntørringsmetoder skal behandles som helhed.

Forfatteren af den anden bog, Karl Mattisson, er fhv. overlæge og dr. med. Men »Skörden genom tiderna« vidner om, at han er opfødt på landet og kender den indre sammensætning i bondens arbejde bedre end de fleste etnologer i nutiden. Forfatteren beskriver bjærgningen af afgrøderne samt kornets tærskning, rensning, opbevaring og formaling. Bogen er en oversigt beregnet på den studerende ungdom, der uden personlig tilknytning til landet møder ganske forudsætningsløs på det etnologiske studiums arbejdsmark. Der er ingen fodnoter, og henvisninger til de forfattere, Dr. Mattisson har benyttet, er få. På et par sider sidst i bogen gør han rede for den vigtigste litteratur. Men det er ikke meningen, at de studerende skal citere »Skörden genom tiderna« vidt og bredt. Den skal give dem et grundlag af pædagogisk betydning, og det er årsagen til, at professor Sigfrid Svensson tilskyndede forfatteren til at få bogen trykt, og at han straks har optaget den blandt »kurslitteraturen« ved folkekulturstudiet på Lunds universitet. Ikke mindre end 57 firmaer har gennem annoncer bag i bogen muliggjort bogens fremkomst, og forfatteren anmoder til slut læserne om at købe hos annoncørerne og følge deres eksempel ved at støtte kulturhistorisk forskning. Det er en idé, som fortjener at overvejes.

Blandt de kilder, Karl Mattisson har benyttet, forekommer også E. Cecil Curwens bog, der har været anmeldt i nærværende tidsskrift. Denne bog er med hensyn til kornsorternes oprindelse ikke tilstrækkelig bredt orienteret. Når dr. Mattisson tænker sig, at kollektive driftsmetoder skulle have eksisteret op til 500—900 e. Kr., så er det dog ikke Curwen, der har ansvaret. Hos nutidens svedjebrugere uden for Europa foretages rydningen ganske vist kollektivt af mændene. Men hver familie dyrker sin egen ager og holder den ren. Og i Skørbæk landsbyen fra o. Kr. f. var landsbyfællesskabet rimeligvis allerede en realitet, hvilket vel betyder vigtige markarbejders udførelse på samme tid, men ikke fælles afgrøder.

En anden misforståelse har indsneget sig med hensyn til brugen af den tandede kornsegl. Den trækkes da også i reglen skråt indad mod håndtaget. Anm. er heller ikke overtydet om, at opfattelsen af venstre hånds bevægelse i forhold til højre hånds er rigtig. Der kræves en slow-motion filmoptagelse for at konstatere hændernes samvirken. Da anm. i sin tid skulle beskrive høstningen på en galizisk bondegård, så det ud, som om kvinderne først greb en håndfuld korn, hvorefter de afskar den med seglen. Men da han selv skulle prøve, forklarede læremesteren, at man skulle samle de strå, man ville skære, med seglen; ellers kunne man komme til at gribe om strå, der ikke blev skåret. Dette er også årsagen til, at man mange steder bruger en »palamarka«, en krum krog til at samle stråene med; i pælebygningskulturen i Schweiz endte kornseglen undertiden i en lang snabel, der fungerede som palamarka.

Ejendommeligt nok synes udbankning af leens æg, »haring«, ikke at være kendt i Sverige, skønt den endnu bruges på Bornholm.

Dr. Mattissons bog er fuld af ræsonnementer. Når »hässjorna« bygges så høje i Nordsverige, var det fordi vindens hastighed vokser stærkt med højden. Når langhalmen må tærskes fuldstændig ren for sæd, beror det på, at mus, rotter og fugle ellers vil ødelægge taget. Måske forekommer det selvfølgeligt, men for begyndere er det vigtigt at forklare hvorfor. Bogen kan gøre gavn også på denne side af Øresund.

Axel Steensberg.

Gærder og hegn.

Günther Marquardt: Die schleswig-holsteinische Knicklandschaft, Schriften des Geographischen Instituts der Universität Kiel, Band XIII, Heft 3. Kiel 1950. 90 sider, 16 plancher, 10 kort.

August F. Schmidt: Hegn og markfred. Eget forlag. Brabrand 1953. 250 sider.

Der står en vis romantisk glans over vore hegn, hvad enten der er tale om levende hegns vilde roser eller om stengærders mossede sten. Men hegnene er også vigtige studieobjekter, og det både for geografen, der vil studere en egns geografiske betingelser, og for etnologen, der kan få mange oplysninger om den stedlige bondes problemer og forudsætninger ved et studium af hegnene.

I 1950 udsendte Nationalmuseets etnologiske undersøgelser en spørgeliste i forbindelse med lister om husdyrenes pasning for at indsamle oplysninger om de forskellige hegnsformers fordeling før århundredskiftet og om disse hegns funktion, en indsamling, der endnu ikke er afsluttet.

Samme år udkom en bemærkelsesværdig bog om de levende hegn i Sydslesvig og Holsten. G. Marquardts arbejde er en analyse af hegnene i dette snævre område, medens der tidligere fra tysk side (O. Jessen: Heckenlandschaften im nordwestlichen Europa, Mitt. d. Geogr. Ges. Hamburg, bd. 45, 1937 og A. Seifert: Die Heckenlandschaft, Potsdam 1944) er udkommet oversigter over denne interessante hegnsforms udbredelse i Europa. Fra Spanien til Danmark sætter de levende hegn deres præg på Europas nordvestkyst indbefattet de britiske øer.

Disse hegn kaldes af G. M. for »Knick« efter metoden at tætte hegnene

ved at hugge en tyk gren halvt over for at bøje — knække — den vandret ned, således at de lodrette skud, som skyder op fra grenen, gør hegnet tæt og uigennemtrængeligt for kreaturer. Metoden, som måske allerede Cæsar beskriver fra det sydlige Belgien, bruges nu kun sjældent i Sydslesvig og Holsten, og i Danmark kan den vistnok kun iagttages på østsiden af Løjtland og på Barsø.

G. M.s arbejde bygger for det første på en statistik fra 1948 over hegnenes udbredelse i Sydslesvig og Holsten og dertil på en betydelig litteratur, hvoriblandt man dog stærkt savner Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland, en bog, som burde udgives på et hovedsprog. Formen er meget kortfattet, for kort kan en dansk læser synes, idet en stor del af den litteratur, der bygges på, ikke findes i danske biblioteker.

Synspunktet er udpræget geografisk. Efter indledende rids af de levende hegns historie i Europa går forfatteren over til hegnene i Sydslesvig og Holsten, således som de er i nutiden. Der findes ialt 87000 km jorddiger og stengærder og deraf er 75000 beplantet med levende hegn. Disse hegns volde fylder ikke mindre end 23500 ha, hvortil kommer 11200 ha grøfter. Ligesom nord for grænsen findes den tætte forekomst af levende hegn øst for israndslinien i Sydslesvig, medens hegnene i Holsten breder sig længere mod vest. Marskegnene er helt hegnsløse, medens hegnene på Sydslesvigs gest står meget spredt.

I det følgende afsnit omtales de forskellige faktorer, som har været bestemmende for hegnenes udbredelse i området. Af de klimatiske faktorer spiller vinden størst rolle ved at hæmme planternes vækst i de vestlige egne. Dernæst er jordbunden af betydning. I det frugtbare østlige bakkeland findes en hegnstype karakteriseret af hvidbøg, hassel og rødbøg, medens sandsletterne mod vest har en type med eg, birk og poppel. Stor betydning for hegnslandskabets præg har storgodsernes fordeling. Medens Angel med de mange småbrug er tæt gennemtrukket af velplejede hegn, er disses antal langt færre på Svans, der er et udpræget storgårdsområde. Dernæst følger et historisk afsnit med omtale af kobbelbrugets indførelse, udskiftningen, udstykningen og nyopdyrkningen. Endnu ved århundredskiftet hang agerbrugstype og hegnstæthed snævert sammen, idet den store hegnstæthed fandtes, hvor agergræs og korn optog omtrent lige store arealer. Siden har landbrugets intensivering bevirket, at mange hegn er ryddet, især efter at trådhegnene er kommet frem.

I næste afsnit foretages en inddeling i forskellige hegnslandskaber, og i sidste afsnit diskuteres de levende hegns betydning for landbruget af i dag især med henblik på lævirkningen. I efterkrigstiden er der opdyrket mange lette jorder, der tidligere lå hen med græs, og der er opstået et alvorligt sandflugtsproblem. Forfatteren bliver her til propagandist for sine hegn.

Bogens interessanteste afsnit er absolut analysen af de forskellige influerende faktorer, historiske som nutidige. Man savner dog en nærmere undersøgelse af hegnenes funktion i hele systemet af kvægets græsning, men dette ligger uden for forfatterens geografiske synspunkt.

August F. Schmidts bog er af en helt anden karakter. Her er der ikke tale om at analysere og løse problemer, men forfatterens ønske er at samle og fremlægge stof til belysning af alle forskellige hegnstyper og om kampen for markfred. Som en mosaik sammenstykkes kilderne, der hovedsagelig stammer fra den trykte litteratur, og det lykkedes at give et udmærket billede og en oversigt over i hvert fald en stor del af

litteraturen om emnet. Forfatteren er jo en travl mand — »thi også denne bog har guderne i deres vrede pålagt mig at skrive« — således at der måske ikke altid har været tid til at overveje citaternes værd. En del kunne godt være udskudt og en del mere bearbejdet, således at der var blevet plads til flere oplysninger fra den gamle topografiske litteratur, oplysninger, som havde været nyttigere end de brede referater af amtsbeskrivelserne. Man skal ikke blindt stole på, at disses udsagn dækker hele virkeligheden. Bogen kan dog anbefales som særdeles nyttig med sine omhyggelige henvisninger. I emnet er der en rig arbejdsmark for den, der vil følge nogle af de mange tråde i det danske kulturlandskabs indviklede vævning.

Ole Hojrup.

Den danske husmand.

Fridlev Skrubbeltrang: Den danske husmand: Husmænd og husmandsbevægelse gennem tiderne. I-II (Det danske forlag, 1952—54). 323 + 368 sider.

Skrubbeltrang har ved en række landbrugshistoriske arbejder placeret sig i allerforreste linie blandt vore økonomiske historikere. Disputatsen Husmand og Inderste fra 1940 er således forlængst anerkendt som et hovedværk. Også som populærhistorisk forfatter har han ydet bemærkelsesværdige ting. I nærværende forbindelse må bl. a. nævnes Husmænd i Danmark gennem 300 Aar (Vi og vor Fortid, nr. 9, 1942) og Den danske Husmandsbevægelse (Det danske Selskabs grundbøger, 1943), idet disse bøger må betragtes som penneprøver på det store værk om husmændenes historie, som det måtte være naturligt for Skrubbeltrang at stile mod at skrive. Det må hilses med glæde, at De samvirkende danske Husmandsforeninger nu har gjort det muligt for ham at få et sådant værk frem.

»Den danske husmand« er i to bind på ialt knap 700 sider, altså et virkelig stort værk. Første bind behandler tiden indtil ca. 1910, mens andet bind fører udviklingen frem til vore dage. Dispositionen er kronologisk, den benyttede opdeling i afsnit hensigtsmæssig. Fremstillingen skrider sindigt og omstændeligt frem. Sproget er velplejet, men til tider lidt snørklet. Forf. har hang til at bruge verscitater fra folkelige sange. Der findes person- og sagregister. I hvert bind gives en kort oversigt over de benyttede kilder, men værkets populære sigte har forhindret en udførligere redegørelse for dette forhold, ligesom debat om forskningsmæssige problemer i det store og hele er undgået. Det ses imidlertid klart, at forf. har været igennem betydelige mængder stof, herunder adskilligt som ikke tidligere har været behandlet, og hans benyttelse af det talmæssige materiale og det rige detailstof, der fremlægges, er overalt præget af den kritiske sans og den redelighed, som kendetegner hele Skrubbeltrangs forfatterskab.

Denne detailrigdom i værket er en styrke, men samtidig også lidt af en belastning. Blandt meget væsentligt stof er der nemlig en del, som forekommer ret uvæsentligt, og som til tider tynger fremstillingen i en sådan grad, at det går ud over de store linier og den klare oversigt. Det gælder ikke mindst ved skildringen af husmandsførerne. Det billede, der gives af Peder Hansen, Lundby, en personlighed, som Skrubbeltrang med rette gør meget ud af, er så overbroderet med detailler — og deriblandt mange,

hvis berettigelse i denne forbindelse man ikke forstår — at det skader helhedsindtrykket, så meget mere som forf. ikke helt har haft held til at finde frem til en prægnant og overbevisende karakteristik af denne dynamiske personlighed (I, s. 112—17 m. fl. st.). På samme måde går det med skildringerne af husmandsførerne fra nyere og nyeste tid. De er gennemgående ikke lykkedes særligt godt. Nu skal det indrømmes, at det er svært at skildre nulevende eller nylig afdøde personer helt korrekt og rammende. Pietetsfølelse og takt gør sig gældende, og kildematerialet er ikke let at få fat i. Men netop af den grund kunne der have været anledning til at nøjes med en mere summarisk omtale. Det må i al fald siges at være en dårlig idé, når forf. (II, s. 235) bruger udpluk af mindetalerne ved Jens Holdgaards begravelse som et led i beskrivelsen af ham. Heller ikke som middel til at skildre husmandsbevægelsens indstilling til H. er sådanne citater af større værd. Ved en begravelse ligger værdien af faldne udtalelser om den afdøde i et andet plan end ellers. Dette være ikke sagt til Jens Holdgaards forklejnelse, men for at kritisere en side af fremstillingen, som har sin særlige betydning ved, at bogen er lagt an som folkelæsning. Ved personskildringerne har forf. sin styrke i at finde detailoplysninger frem, som — når han ikke drukner dem i enkelthedernes mængde — kan være af overordentlig stor virkning. Beretningen om, hvorledes Niels Frederiksen fik sig en ny mødding (II, s. 15—16), giver således et glimt af denne mand, som er særdeles karakteriserende.

Hist og her kunne man ved skildringen af begivenhederne have ønsket en knappere og klarere oversigt over, hvad der var det centrale i spørgsmålet, som f. eks. i redegørelsen for begivenhederne i den kritiske situation omkring 1911.

Både indholdsmæssigt og stilistisk virker 2. del lidt svagere end første. Skrubbeltrangs sympati for bevægelsen får ganske vist hans pen til at løbe raskere her end i 1. del. Der er flugt og fart over mange afsnit, og han finder gode udtryk for både mishag og begejstring. Men han behersker ikke stoffet med samme klare ro, som hvor han skriver om de ældre tider. Det er 1. bind, der vil give værket dets største værd. Både for den, der vil læse historie, og for den, der vil hente sig eksakte oplysninger om et detailspørgsmål, er der god og solid viden at hente her.

Skrubbeltrangs værk gør det klart, at den danske husmandsbevægelse ikke har været tænkt som og heller ikke har virket som en faglig organisation i snævrere forstand. Den har haft et bredere sigte. Den har villet hæve husmandsstanden på alle områder, ikke mindst kulturelt. Skrubbeltrangs fortrolighed med højskolens historie og tankeverden har givet ham særlig gode forudsætninger for at trænge ind i bevægelsens betydning på dette punkt.

Illustreringen har åbenbart i det væsentlige været lagt i hænderne på en billedredaktør, der har taget sig opgaven lidt for let. Billedvalget er kun jævnt, og billedunderskrifterne er meget utilfredsstillende.

Skrubbeltrang har føjet et nyt værdifuldt værk til sin efterhånden ret store populærvidenskabelige produktion, og det vil få en hædersplads på boghylden i mangt et landbohjem. Men han er ikke alene populariserende forfatter, han er først og fremmest videnskabsmand. Og nu, da han har afrundet rækken af folkelige bøger om husmændenes historie med dette store værk, tør man håbe og vente, at der må gives ham mulighed for nydyrkninger på landbrugshistoriens vidtstrakte marker.

Sigurd Jensen.

Folkedragter.

Ellen Andersen: Folkedragter i Danmark. Billeder og beskrivelser af egnsdragter på Nationalmuseet. Hassings Forlag. 1952. 32 s. + 36 plancher. Også med engelsk tekst.

Siden J. S. Møllers bog om Folkedragter i Nordvestsjælland og Elna Mygdals om Amagerdragter udkom i 1926 og 1932, er der ikke udkommet større værker om danske folkedragter. Heller ikke nogen større oversigt over emnet som helhed med kritisk redegørelse for det vanskelige kildestof har set dagens lys. Men savnet af en lille, let tilgængelig håndbog over de forskellige egnes dragter er nu afhjulpet ved udsendelsen af Ellen Andersens bog. Den, der har været udsat for udlændinges spørgelyst på dette område, vil vide at sætte pris på, at bogen også er udsendt med engelsk tekst. Som bogens undertitel siger, er hovedvægten lagt på billederne, dels sort-hvide, dels farvefotografier, hvis kvalitet i gengivelsen egentlig overrasker den skeptiske læser glædeligt. Dragterne er fotograferet på levende modeller, et mærkeligt samfund af kønne gamle og drømmende unge, ikke mange af dem ligefrem bondeprægede. Jeg har ladet mig fortælle, at Læsø-kvinder ikke vil godkende den måde, hvorpå hovedklædet i fig. 15 sidder, at pandestykket skal ses som en trekant. Indledningen bliver en gennemgang af fester og højtider og den dertil knyttede dragtskik, så vist som der ikke er bevaret dagligdags dragter. Med god ret peges på problemerne omkring egnsdragternes opståen. Indgående arkivalske studier er vist den vej, dragtforskningen nu må befare.

Peter Michelsen.

Guld- og sølvsmedemærker.

Chr. A. Bøje: Danske guld- og sølvsmedemærker før 1870. Ill. folkeudgave, red. af Bo Bramsen. Politikens håndbøger nr. 53. Politikens forlag 1954. Kbhvn. 439 sider.

Man hilser bogens gode idé velkommen. Chr. Bøjes værk er stort og dyrt og tilmed delt i den egentlige bog plus et stort supplementsbind. At sammenarbejde disse to bind, at illustrere dem smukt, så samlere igennem billederne får levendegjort de tørre stempler og følger stilhistoriens gradvise udvikling, samt at udsende alt dette i en let, lille bog til en overkommelig pris, det er en god idé og, skulle man synes, ikke vanskelig at udføre, når det kun drejer sig om at gentage det een gang skrevne. Ved en bog som den foreliggende er, som også fremhævet af Erik Lassen, der har skrevet både fortalen og en smuk nekrolog over lektor Chr. Bøje, den mest pinlige nøjagtighed det vigtigste; men denne skorter det sandt at sige på her. Redaktionen har ikke engang evnet at indføje Bøjes supplementsbind i hovedmaterialet uden fejl. Under Ålborg er der alene på side 158 følgende fejl: en lang passage under Hans Hansen Holm (med mærket nr. 1452) hører rettelig hjemme under Eiler Hansen Holm (nr. 1453). Under Peter Dietz står, at han nævnes som værge 1630 — det er ikke ham, men Hans Holm, der nævnes (jfr. den rigtige Bøje). Under Jens Hermandsen er 1644 fejl for 1624. Vi går videre: s. 175 er der udeladt et mærke for Hans Christensen. S. 177 har den rigtige Bøje under Fredericias bymærke nr. 2: ca. 1800, den »gale« Bøje har her: 1700-tallet. Under Haderslevs to første bymærker (s. 182) har Bøje: 19. årh., Bo

Bramsen: 1700-tallet. På s. 195 er Bøjes mærke nr. 3367 simpelthen udeladt. S. 190 forekommer en pudsig fejl (der betyder lidt for forståelsen af redaktionen): under Hans Peter Lindberg anføres »2 baljer med låg, bymuseet og KM (d. e. Københavns mærke) 1801« — der skal naturligvis ikke stå bymuseet, men — bymærke. Den rigtige Bøje har forkortelsen bym. På s. 298 under nr. 3583 står: »Sygekalk med Køge bymærke (nr. 1951)«. 1951 er nummeret hos den rigtige Bøje, Bo Bramsens rette nr. er 2269.

Under billederne vrimler det med mærkelige dateringer og provenienser, der ikke virker betryggende for troen på redaktionens capabilitet. Mærkeligt er det at se den store lågpokal s. 57 henført til Fr. Fabricius 1690 — 10 cm høj, når der på s. 60 står, at Fr. Fabricius fødtes 1683; pokalen er udført af Joh. H. Meel 1692 og er 25,5 cm høj. Endvidere: kender redaktionen ikke forskel på Mogens Th. Löwenhertz og Thomas Löwenhertz (samme side to steder)? Endelig — stadig på samme side — er J. Stilches bæger ikke fra 1685 (han døde 1683), men fra ca. 1645. — Mathiesens sukkerbøsse s. 59 er ikke fra 1699, men fra 1689. — S. 53. Overskriften er: drevne former; men det sidste bæger på siden er graveret, og hr. Chr. Ionsens navn er Jensen. — S. 71 er Lydolph Ridderhuus' ske sat til 1720 (han døde 1701); de rette år er nok ca. 1680—1700. Den efterfølgende tepotte er ikke af Dettlef Pape, Kbh., den er af Anders Brasen, Randers; den er ikke fra 1747, men fra 1745; den er ikke 14,5, men 15,5 cm høj. De sidste misforståelser der ikke er vanskelige at begå for en lægmand, men temmelig katastrofale for en expert, viser — sammen med andet —, at man har skrevet (galt) af efter Boesen og Bøjes store sølvbog, hvis illustrationer er lagt til grund for langt de fleste af tegningerne. Hvorfor er dette ikke meddelt på titelbladet eller i forordet? Hvorfor skal det se ud, som om tegningerne er »selvstændige«, når de ikke er det? de bliver da faktisk ikke ringere af at være kopieret efter fotografier udvalgt af to af vore fineste sølvexperter; en bemærkning herom ville have været på sin plads og i overensstemmelse med gængs videnskabelige kotyme, svarende til, at man fremhæver arkitekt Elna Møllers og »fru Grethe Kølles« (hun er nu også arkitekt, jfr. rigtige Bøje) navne; men deres kunstnerret betragtes måske som større, eftersom de har tegnet alle de benyttede stempler?

Med disse få ord anbefales bogen, der kunne have været *så* god, til brugernes yderste forsigtighed og påpasselighed. Man gør vel i at have den rigtige Bøje ved siden. Bo Bramsen må roses for sin gode idé, men lastes for sin manglende omhu ved udførelsen. Det er synd for Bøje — og brugerne.

Efterskrift. Langtfra alle de af anmelderen sete fejl er anført; de sete er fremkommet ved en flygtig kontrolgennemgang af enkelte afsnit og ved løs gennembladning.

E. Mollke.

Juletræ og julehalm i Norge.

Lily Weiser Aall: Juletreet i Norge. 67 sider. *Julehalmen i Norge.* 66 sider. Utgitt av Norsk Folkemuseum 1953. (Småskrifter fra Norsk Etnologisk Gransking, nr. 2 og 3).

I 1945 skabtes ved Norsk Folkemuseum et institut til indsamling af den mundtlige tradition om arbejdsprocesser, social organisation og andre kulturelle forhold først og fremmest inden for bondesamfundet. Lignende

institutioner findes ved Nordiska Museet i Stockholm og Dansk Folkemuseum, og arbejdsformen er ved alle tre institutioner den samme: Udsendelse af trykte eller duplikerede spørgelister til en kreds af frivillige medarbejdere fordelt over hele landet, helst så tæt, at ingen kulturelle variationer af betydning kan undslippe og derved give et skævt billede af kulturtilstanden.

Som daglig leder af Norsk etnologisk gransking har fungeret dr. Lily Weiser Aall, der førend sin virksomhed i Norge havde vundet sig et betydeligt forskernavn i sit fødeland Østrig. Med prisværdig hurtighed har hun fremlagt dele af det indkomne materiale i form af småskrifter. Selv om dr. Aall i det første af disse (Vassbæring i Norge, 1953, s. 3) undskyldende fremhæver, at »det en kan by på, er ikke ferdige resultater, men heller nye spørsmål og framlegg til hvordan en kan prøve å få løst dem«, så borger hendes store lærdom og utroligt omfattende orientering dog for, at det fremlagte er af høj videnskabelig værdi, og selve fremlæggelsen spiller givetvis en betydningsfuld rolle såvel over for de bevilgende myndigheder som over for instituttets mange frivillige medarbejdere. De første ser håndgribelige resultater af deres bevillinger og de sidste af deres indsendte besvarelser.

De to skrifter, der her skal omtales, har begge hentet deres emne fra juletidens skikke. Juletræet er i Norge som i Danmark en forholdsvis ny skik; i begge lande blev den af enkelte familier indført for lidt mere end 100 år siden, men blev først almindelig ud over landet fra ca. 1880 fremover. Det er da muligt at følge, hvorledes skikken breder sig og evt. ændres i nye omgivelser. Forud for fremlæggelsen af det norske materiale udreder forf. imidlertid juletræets historie og fastslår, at i Sydvesttyskland havde man forud for reformationen pyntede træer ved julefesten, bl. a. hos håndværker- og gildeslav i byerne. Herfra overtog protestanterne juletræet og brugte det bevidst for at nå deres mål: At få den egentlige julefest fejret i hjemmene og ikke som hos katolikerne i kirkerne og med dans og optog i gaderne, samt at få den katolske skik med St. Nikolaus, der bragte gaver til børnene, flyttet over til julen, hvor den katolske helgens rolle overtoges af jesusbarnet.

Ved gennemlæsning af det norske stof er det iøvrigt bemærkelsesværdigt, hvor store lighedspunkter der findes mellem forholdene i Norge og Danmark. Det gælder således udbredelsen på landet, hvor skolen havde den vigtigste formidlende rolle. For forskere af folkeminder og folkelig tradition er juletræet iøvrigt et lyspunkt, for denne skik er livskraftig og vil kunne studeres mange år endnu. Det hænger, som dr. Aall bemærker, sammen med, at menneskene kun har skabt sig yderst få almenforståelige symboler til udtryk for sin feststemning. Blandt de få, som fra de ældste tider til nu kan betyde håb og glæde, er grønne grene og lys. Derfor er juletræet et ægte symbol, hvori skiftende tiders mennesker kan lægge deres betydning.

Er juletræet en ny skik med livskraftig udvikling, så er julehalmen en svindende, ja næsten uddød skik, hvor det kan være vanskeligt at få fat på dens indhold. Skikken har været vidt udbredt, og opfattelsen af dens alder og betydning varierer stærkt hos de forskere, der har beskæftiget sig med den. Skal man dømme efter det norske materiale, så har skikkens udøvere selv lagt en mængde varierende betydninger deri.

Julehalmen er den halm, der bredes på stuens gulv juleaften, og hvori man sover i fællesskab, især selve julenat. Ganske få vidnesbyrd om denne skik har vi også fra Danmark. Til denne halm knyttede folk religiøse

forestillinger og regnede med, at den besad en særskilt kraft. Derfor udnyttedes den på forskellig vis: Som strøelse i stalden og som gødning på marken for at fremme frugtbarheden og som orakel for blot at nævne et par af de vigtigste funktioner. Forf.s undersøgelser synes at give julehalmen en meget høj alder, og så langt tilbage, den kan følges, er der to grupper af forestillinger knyttet til den: Dens sammenhæng med frugtbarheden og dens rolle ved modtagelsen af de døde eller andre usynlige gæster, som især færdedes ved juletide, og som man stillede sine senge til rådighed for ved selv at sove i gulvhalmen.

De to småskrifter har betydning i sig selv ved det materiale, de fremlægger, og de slutninger, der drages deraf, men også ved at vise værdien af det store, »anonyme« stof, der indsamles ved institutioner af samme art som Norsk etnologisk gransking.

Holger Rasmussen.

Skolehistorie.

Bjorn Kornerup: Ribe Katedralskoles historie. Studier over 800 års dansk skolehistorie II (1660–1920). Gyldendal 1952. 468 sider.

Anden del af dr. Kornerups store værk om Ribe katedralskole omfatter tidsrummet 1660 til 1920, de sidste 75 år er dog kun behandlet i oversigtsform. (Første del er anmeldt i »F. og N.«, bind XVIII, s. 83 f.).

Da kildematerialet til tiden efter enevældens indførelse er mere omfattende end til de i bd. 1 behandlede tidsrum, er bd. 2 blevet et stofmættet værk indeholdende talrige oplysninger om det mangesidede liv, der udfoldede sig i Ribe skole i den skildrede periode.

Efter svenskekrigene fulgte en nedgangstid for skolen, der varede til begyndelsen af det 18. årh., da den fik en af sine mest glansfulde perioder. Efter midten af århundredet levede man på det ry, de foregående decennier have skabt, men efter 1800 fulgte en ny blomstringstid, i hvilken skolen atter regnedes blandt landets bedste, og den varede så langt, som forf. gør skolens historie til genstand for egentlige undersøgelser. Begge glansperioder skyldtes særligt fremragende skoleledere — den første Christian Falster, den næste Peter Nicolai Thorup. Begge fungerede som konrektorer, før de overtog den endelige ledelse af skolen, og begge virkede de ialt ca. 40 år ved skolen — blot med ca. 100 års mellemrum.

En skoles historie kan skrives ud fra flere forskellige synsvinkler, f. eks. en kulturhistorisk, en opdragelseshistorisk, en personalhistorisk — som tilfældet var med bd. 1, ser dr. Kornerup sagen ud fra lærdomshistorikerens og personalhistorikerens stade. Også andre sider af spørgsmålet får dog en grundig behandling. En kulturhistoriker glæder sig f. eks. over de bidrag til belysning af dagliglivets tone, man finder i bogen.

Forf. skildrer, hvorledes trætter og slagsmål hørte til dagens orden, og omtaler, at datiden kun i ringe grad forargedes derover. Det hørte til »god tone« og skadede ikke de implicerede i deres senere løbebane.

Et værdifuldt kulturhistorisk stof finder man endvidere i bogens redegørelse for de kår, disciple og lærere levede under, og de økonomiske vilkår, der blev latinskolen til del, og finder også her tidens ansigt — knappe lønninger, svigtende indkomster, tarvelige kår.

Også til belysning af den pædagogiske historie giver bogen adskilligt nyt stof, idet forf. med lovgivningen om latinskolen og dens undervisning som baggrund behandler problemerne, som de formede sig for Ribe skole. Af disse undersøgelser fremgår det, at også i det lærde og i mange

måder skolastisk prægede 18. årh. interesserede man sig for at vække elevernes interesser og lade dem gøre egne iagttagelser, også her var der lærere, som ikke blot var hørere, men elevernes vejledere og medarbejdere.

De ydre rammer, hvorunder livet i skolen levedes, d. v. s. skolelokaler og undervisningsmateriel, var i lange perioder så tarvelige, at det måtte vanskeliggøre adskillige af de reformer, man påtænkte at gennemføre i det 17. og 18. århundrede, hvad enten disse så skyldtes nye love eller en særlig interesseret lærers private initiativ. Man hører om faldefærdige bygninger og usle lokaler, dårligt inventar og tarvelige boliger for rektorerne og hørerne. Lejlighedsvis søgte man vel at afhjælpe de værste mangler, således da skolen under Christian Falster ombyggedes og udstyredes med nye og bedre lokaler. Senere i århundredet møder man dog stadig utilfredshed, og i det 19. århundrede var skolen ude for nye og gennemgribende restaureringer.

Disse mangler til trods lykkedes det alligevel gennem længere tidsrum det ripensiske lærerkollegium at præstere noget fremragende på undervisningens område — nemlig når skolens leder var en mand med de fornødne evner til selv at undervise, og med en personlighed, der kunne præge skolens lærere og elever. Ser man på bevægelserne i elevtallet, viser det sig da også at være stærkt afhængigt af de skiftende skolelederes kvalitet.

Der er derfor god grund til, at forf. samler sine studier og sin skildring om de mænd, der gennem tiderne har været knyttet til Ribe skole, og de biografiske afsnit af bogen hører til de mest fængslende og til de videnskabelig set betydeligste, sådan som de også gjorde det i bd. I.

Interessen for de mennesker, der virkede ved Ribe skole har jævnlig fået forf. til ikke blot at skildre sådanne sider, forudsætninger og egenskaber, som betingede vedkommendes virksomhed som skolemand, men også andre, der er nødvendige, for at en afsidig og afrundet biografi kan forelægges.

Under læsningen af biografierne møder man en anden af dr. Kornerups hovedinteresser, lærdomshistorien. Hvor det lader sig gøre, lægges der vægt på at give en grundig redegørelse for den biograferede persons stilling til tidens forskellige åndsstrømninger, og har han optrådt som forfatter, får man en særdeles saglig, omend ofte kort karakteristik af hans produktion.

I forordet meddeler forf., at mere end et decennium er medgået til at udarbejde de foreliggende 2 bind om Ribe skole, og ulejliger man sig med at gå værkets store noteapparat igennem, forstår man, at der bag udarbejdelsen af disse to bind ligger et umådeligt slid. Ulykkeligvis får dette værk sikkert samme skæbne som så megen anden lærd historieskrivning — de, der benytter det som håndbog, er få, og de, der læser det igennem, færre. Det bør da i denne forbindelse fremhæves, at er værket end for tungt til at blive læst i et stræk — dertil har det for meget håndbogens karakter — lader et betydeligt antal enkeltafsnit sig læse med stor fornøjelse, ikke mindst de biografiske.

For den, der ønsker besked om den lærde skoles udvikling, som den har formet sig i Danmark, er det en god bog. Hans søgen efter viden besværliggøres dog ved, at bogen kun er forsynet med et person- og stednavneregister. Et emneregister ville også have været ønskeligt. I stedet er indholdsfortegnelsen delt op i emner, og en sådan ordning kan i mange tilfælde erstatte, ja være bedre end et sagregister, men i det foreliggende tilfælde ville sagregistret have været kærkomment, da en

gennemlæsning af et eller flere afsnit let fører med sig, at adskillige af de talrige nye og værdifulde detailoplysninger, der gives om de problemer, bøgerne berører, overses, således at de kun vanskeligt eller slet ikke bliver udnyttet, som de burde.

Georg Hansen.

Sproghistorie.

Peter Skautrup: Det danske sprogs historie, 3. bind, 482 sider. Gyldendal, 1953.

Den af alle sproginteresserede med forventning imødesete fortsættelse af Skautrups sproghistorie foreligger nu, ligesom forgængerne skønsomt illustreret med friser og plancher.

Den nye del af arbejdet behandler de to vigtige perioder: Holbergtiden 1700—1750 og nyere dansk 1750—1870.

I bindets første hovedafsnit gives en redegørelse for vor store komedieskrivers betydning for sprogfølelsen og sprogets udvikling. Skautrup beskriver det forskelligartede præg, det holbergske forfatterskabs enkelte led bærer (listen over de i undersøgelsen anvendte forkortelser er dog ikke komplet), og bogtrykkernes rolle ved udgavernes fremtrædelsesform påvises. Skautrup nævner digterens sproglige forudsætninger og stiller de »frie expressioner« i sammenhæng med tidens sprogfornemmelse.

Derefter peger den kyndige sproghistoriker på den sociale baggrund for sprogets udvikling i de følgende tidsrum og kortlægger modersmålets område. Det 18.—19. århundredes bestræbelser for at finde frem til en fælles sprognorm beskrives indgående, ligesom Jens Schielderup Sneedorffs fortjenester som sprogets fornyer med rette får en central plads i fremstillingen. Med anførelse af talrige detailler behandler Skautrup de eksisterende stillag, talesprogets form slås fast, bl. a. gennem litterære rimord, og i forbindelse med sprogrensernes virke karakteriseres tidens oversættelser af fremmed litteratur. Endnu brugte stivnede ordforbindelser benyttes til at vise ældre sprogtrin, og foruden hjemlige nydannelser dateres også låneord fra klodens nære og fjerne egne.

Læseren følger sproget gennem Ewalds følsomme strofer og Baggesens ordleg til romantikkens guldalder. Skautrups værk kaster nyt lys over en periode, som hidtil oftere har været betragtet under den litterære end den sprogligt-kulturelle synsvinkel. Oehlenschlägers plastiske billeder analyseres, og med fornøjelse læser man om Grundtvigs »levende ord«, Kierkegaards virtuositet, Blichers jyske udtryk og ikke mindst om, hvorledes H. C. Andersen udvikler folkeeventyrets fortællestil. Ligesom i de andre bind er også her navneskik omtalt, og bindet slutter som de tidligere med en liste over filologiske udtryk og en nyttig litteraturliste.

Beskrivelsen af de mange fagområders terminologi er ført op til 1950, så at moderne ord som vitamin og elementhus er kommet med.

Derimod er den almindelige gennemgang af sprogets kår i de seneste 80 år udskudt til sidste bind. Det må oprigtigt håbes, at den storstilede bedrift: at give en sprogets kulturhistorie fra oldtid til nutid, kan fuldføres i de nærmeste år.

Rikard Hornby.

Arbejderminder.

Svenskt liv och arbete, nr. 1—19. Nordiska Museet, Stockholm 1947—1953.

Norsk Folkemuseums Serie: Arbeidsfolk forteller. Fra Papirindustrien. Tiden Norsk Forlag, Oslo 1953. 131 s.

Skorstensfejeren. Nationalmuseets 3. afdeling, København 1952. 28 s.

Smeden. Kulturbilleder fra tiden omkring århundredskiftet. Udgivet af Nationalmuseet 1952. Hassings Forlag, København. 341 s.

Severin Hansen: Fra træskoen til rigsdagen. En fiskers erindringer. Nationalmuseets 3. afdeling, Industri- og arbejderundersøgelserne, København 1952. 255 s.

Vandrebog for Tømrersvend Ove Ovesen. Udgivet af Nationalmuseets Industri- og arbejderundersøgelser, København 1953. 32 s.

P. D. Pedersen: Et liv i arbejde. Erindringer fra 1870—1900. Industri-, håndværker- og arbejderundersøgelserne, Nationalmuseet, København 1954. 59 s.

Da Nordiska Museet, Norsk Folkemuseum og Dansk Folkemuseum blev stiftet, tog man først og fremmest sigte på bevaring af minder om bondestandens ældre kultur. Den materielle side af de højere stænders kultur, herregårdenes og det bedre borgerskabs miljø, blev dog heller ikke glemt. Men det er først fornylig, man har påbegyndt undersøgelser af visse lag af befolkningen, som hidtil ikke har haft deres plads på museerne. Der tænkes her på arbejderklassen, dette ord taget i videste forstand og omfattende både de socialt laveste lag af den egentlige landbefolkning og industri- og andre arbejdere i byerne. Det er jo nemlig sådan, at ligesom det gamle, endnu ikke omdannede bondesamfund nu er os så fjernt i tid, at kun få kan have spredte minder om det, således er også forholdene under den begyndende industrialisme efterhånden ved at fortone sig i forglemmelsens tåger. Ingenlunde at epokens tilstande vil gå tabt i normal historisk henseende. Gennem aviser, arkivalier, statistik ved man alt om begivenheder, arbejdskampe, organisationernes oprindelse, levekårene. Men det er ikke almindeligt, at store ændringer i samfundsstrukturen er historikeren så nær inde på livet. Der frembyder sig her en mulighed for at udnytte et kildestof af en anden art end det lige nævnte, svarende til hvad man allerede længe har gjort ved udforskningen af bondestandens kultur. Nu endelig gøres der noget for at sikre de minder, ældre folk af arbejderklassen har om tilstande og omvæltninger i deres unge år, og man får derved et fyldigt og levende stof, som kulturhistorikeren må savne for ældre tider.

Den moderne folkelivsforskning har været tidligere på færde i Sverige end i nabolandene, og det var da også Nordiska Museet, som først satte kraftigt ind på en indsamling af minder fra sidste fjerdedel af 1800-årene vedrørende livet i forskellige grupper af arbejderklassen. På grundlag af kortfattede spørgelister, der blot giver en disposition for stoffet, har meddelerne selv nedskrevet deres minder. For de fleste gruppers vedkommende er det indkomne materiale så stort, at man tør tillægge det en vis almengyldighed. Der er endnu ikke sket nogen større videnskabelig udnyttelse af stoffet, men en lang række små bind med prøver på de

bedste levnedsskildringer inden for de forskellige grupper er udgivet af Nordiska Museet under redaktion af og forsynet med kulturhistoriske kommentarer af Mats Rehnberg, som er drivkraften i undersøgelserne. Det drejer sig om serien Svenskt liv och arbete. Nogle af numrene handler ganske vist om helt andre emner, nemlig Hilding Celander's lille hefte om Stjärngossespel, Allan Nilson's fine lille undersøgelse af Skolseder från Skara, Anna-Maja Nylén's populære oversigt over Folkdräkter, Mats Rehnberg's Småländsk bystämma, en vel kommenteret udgave af en bylavsprotokol, og endelig Folke Svedenfors's fortræffelige undersøgelse af Vävskedsmakeri och hornslöjd.

Emnemæssigt passer Edvin Thorsén's Uppländskt torparliv bedre ind i rækken, men adskiller sig fra de andre ved at være skrevet af en enkelt person. Sammen med de to bind Statarminnen giver den en gribende skildring af de to laveste lag af landbefolkningen, hvoraf torparne måtte købe den smule selvstændighed, som en ganske lille jordlod kunne give, med hårdt slid i de lyse sommeraftener efter hjemkomsten fra arbejdet på de store gårde, medens statarne indtil statsystemets afskaffelse 1945 var helt afhængige af de store gårde, hvor de var gifte landarbejdere, gerne med kontrakt for et år ad gangen, delvis lønnet med naturalier, og med arbejdspligt for konen, om ikke også for børnene. Skogsarbetarminnen og Sågverksminnen behandler livet i de store skove og blandt de mange mennesker, der blev knyttet til træindustrien efter industrialismens gennembrud ved midten af sidste århundrede, da den første dampsav blev anlagt 1847. Industrialismens fremtrængen gennem landet følges også i Rallarminnen, som er skrevet af folk, der har været med blandt de hold af arbejdere, som anlagde jernbaner i årene før århundredskiftet. Livet i den befolkningsgruppe, som blev knyttet til jernbanerne, da de først var anlagt, beskrives i Järnvägsminnen. Videre kan nævnes Byggnadsarbetarminnen, Järnbruksminnen og Verkstadsminnen. Både Typografminnen og Bokbindarminnen behandler erhverv, hvis udøvere for det meste synes at være rekruteret fra byerne, hvorfor det her for en stor del er et andet miljø, vi bliver ført ind i ved skildringen af barndommen, end i de andre bind. Også Polisminnen har man udgivet. Og Godtemplarminnen, en meget interessant skildring af en folkebevægelse, som har spillet en stor rolle i Sverige, åbenbart ikke mindst med hensyn til oplysning og demokratisk skoling af arbejderklassen.

Lederen af Norsk Folkemuseums »Avdeling for Arbeiderminner«, Edvard Bull, har valgt et lidt anderledes princip for udgivelsen af afdelingens første publikation »Arbeidsfolk forteller. Fra papirindustrien«. Medens man i de svenske bøger får samlede levnedsskildringer, hver enkelt fortæller fulgt fra fødsel til skriveøjeblikket i den høje alderdom, har Edvard Bull delt minderne fra papirindustriens arbejdere op i småstykker, som samles om enkelte sider af fortællernes tilværelse: ungdommen og valget af erhverv, arbejdet i fabrikken, forholdet til de overordnede, de første fagforeninger. Det letter overblikket, og man undgår den enstonighed, som man undertiden har fornemmelse af, når man læser den ene svenske levnedsskildring efter den anden, men til gengæld går man glip af det indtryk af individualiteterne, som man får i de svenske bøger. Det norske udgivelsesprincip må have kostet redaktøren en del mere arbejde end det svenske.

Udgiverne af de her omtalte bøger er selvfølgelig klar over, at det indsamlede stof skal behandles med fornuftig kritik. Til belysning af mange forhold i dagliglivet meddeles der her træk, som historikeren ikke

vil finde i andre kilder. Og med hensyn til den almindelige samfundshistorie kan man ikke nok understrege vigtigheden af at lære de implicerede egen mening at kende, så vist som deres syn på sagen er mere bestemmende for deres stillingtagen end nogle for dem ukendte fakta. Blot er der jo her tale om en stærkt forsinket og ikke en samtidig opfattelse. Det fremgår ikke af de svenske bøger, i hvor høj grad meddelerne har fået hjælp ved nedskrivningen, men det har dog vist nok fundet sted i langt ringere grad, end tilfældet har været ved den norske undersøgelse, sådan som det fremgår af fortællerlisterne efter hvert kapitel i den norske bog. Netop selve nedskrivningsprocessen må vel være en fejlkilde, som kan give anledning til en skævhed i materialet, ikke blot ved vanskeligheden ved at udtrykke sig skriftligt, når man ikke er vant til det, men ved at der er sket en udvælgelse af meddelerne, nemlig af dem, som er villige og har evne til at deltage under disse vilkår, og det er vel ofte tillige de bedst oplyste og åndeligt mest bevægelige.

I nogen grad kan man måske komme ud over dette ved at anvende samtalens form, men af økonomiske og arbejdsmæssige grunde kan det kun lade sig gøre i forholdsvis få tilfælde. Hvor meget kolorit der går tabt i den skriftlige form, ser man indirekte af den lille tryksag Skorstensfejeren, som i 1952 blev udsendt af det danske Nationalmuseums nystartede industri- og arbejderundersøgelser under ledelse af David Yde-Andersen. Denne livfulde beretning er nemlig trykt nøjagtigt efter mundtlig form, som den var fæstnet ved hjælp af båndoptageren. Den hidtil vigtigste publikation fra de danske undersøgelser er bogen »Smeden«, hvori man efter svensk mønster har samlet en række af de bedste levnedsskildringer fra et større materiale indkommet fra et enkelt fags folk. De senere udsendelser fra dansk hold vejer ikke tungt. Omend en læseværdig erindringsbog, er den kulturhistoriske interesse, der knytter sig til Severin Hansen's »Fra træskoen til rigsdagen«, dog snart overset. »Vandrebog for Tømrersvend Ove Ovesen«, der blev udsendt i 1953, må nærmest betegnes som en kuriositet, og jernbanemanden P. D. Pedersen's »Et liv i arbejde« er en enkeltskildring, som naturligvis ikke kan sættes ved siden af den tilsvarende svenske samling af Järnvägsminnen.

Peter Michelsen.

En provinsby i renæssancetiden.

Perlestikkerbogen. Nakskov-præsten Anders Pedersen Perlestikkers optegnelser og regnskaber, udg. af Samfundet for dansk genealogi og personalhistorie ved *Hans Knudsen* og *Albert Fabritius*. København 1954. 434 sider, 1 plan.

Samfundet for dansk genealogi og personalhistorie har i anledning af sit 75 års jubilæum udgivet landets næstældste kirkebog, den såkaldte »perlestikkerbog«, hvis forfatter, Anders Pedersen Mavorm eller Perlestikker, var sognepræst for Nakskov 1618—29. Manuskriptet er forfattet, for at præsten kunne holde rede på sine indtægter og udgifter og have overblik over byens borgere og husfolk, hvad de måtte give i tiende af deres marker, i præstepenge af boderne, i husleje af præstens boder, hvad sædedegnene skulle yde af korn, hvilke børn der blev døbt, hvem der blev trolovede, viede og begravede, hvem der stod offentlig skrifte, hvilke kirkegangskoner, der blev indladt o. s. v.

Udgiverne har af teksten udeladt gentagelser af listerne over tiendeydelserne og afgifterne af gårde og boder, idet borgernes navne findes i forvejen; også altergangsfortegnelserne er forkortede; endelig har man omarbejdet afsnittet om indtægter og udgifter til tabeller. Kortfattede noter identificerer de i teksten omtalte adelige og gejstlige m. fl. Tekstens latinske citater, anmærkninger og tekststykker findes oversat i noterne, og udgaven afsluttes med registre over personnavne samt udenbys stednavne.

I en kort beretning om, hvad der er sket i forfatterens levetid, beskrives Nakskov bys fire fjerdinger. Også åndelige og politiske begivenheder omtales, Kalmars erobring, fredsbetingelserne i 1613, striden mellem Hans Poulsen Resen og magister Oluf Koch, det uvejr som forårsagede, at kirkespiret styrtede ned og ihjelslog fem mennesker i Nakskov. Om denne ulykke og vandfloden, der samtidig skyllede ind i byen, skriver Anders Perlestikker, at de ikke har strakt sig længere, end Guds vilje er ... dog ikke så at forstå, at de mennesker, som blev ihjelslagne af spiret eller druknede i vandfloden skulle være syndere (frem) for alle mennesker. Men Gud har sendt menneskene syv plager for at få dem til at omvende sig ... Thi »udi denne spier« kunne man se Guds almægtighed. Skolemesteren blev lig Noa bevaret frem for andre, da han lå i sin seng, og alting på skolen blev slået ned undtagen det sted, hvor han lå. Ligeledes blev Jørgen Skomager og en bartskærsvend bevaret, mens skomagerens hustru, barn, svend og pige blev dræbt, men »for Gud er dette ikke underligt.« Tør man læse mellem linjerne, at skolemesteren og skomageren er blevet bevaret af Gud, frem for deres mindre velbehagelige familie?

Anno 1625 »er hans kongelig maytt. vddragenn med en stoer krigs hær thill att stride for religionens skylld imod keyseren eller dett rommeske rige.« Præsten ved endnu ikke, om hollænderne yder kongen nogen bistand; men »Gud er den bedste.« Beskrivelsen slutter desværre anno 1626, så vi går glip af præstens kommentarer til nederlaget. Forbundet mellem den himmelske krigsherre og Christian den Fjerde viste sig jo ikke at være varigt, kan hænde fordi kongen også havde andre og mere personlige grunde til at drage i felten end religionens fremme.

Præsten havde nøje rede på sine sognebørns vandel. Han noterede sig, hvem der fik skudsmål, og hvad de betalte for det. Det var nødvendigt for folk, der kom langvejs fra, at fremvise sådanne skudsmål for at blive trolovet eller gift. Præsten påberåber sig den magt til at løse og binde, som apostelen Peder havde fået, når han bandsætter eller binder de forhærdede og afløser dem, der gør pønitese; man skal herved agte, at hvo som synder åbenbart, skal afløses åbenbart, og hvo som synder hemmeligt, skal hemmeligt afløses. I årene 1618—1626 udgjorde de uægtefødte børn i Nakskov 9 pct. af samtlige levendefødte. Til sammenligning kan tjene, at de uægte fødsler i byerne på Lolland-Falster i årene 1875-79 udgjorde omkring 8 pct. Trods de strenge straffe, man i renæssancetiden kunne idømmes, var overtrædelserne af det sjette bud dog nærmest hyppigere end 250 år senere, da samfundet så mildere på disse forseelser. Betalingen for offentligt skrifte i Nakskov kirke varierede som oftest mellem en mark eller to og en daler à en hel krone. Samtidig erlagdes for skudsmål 6 skilling til 1 daler. En kone, som lå sit barn ihjel, måtte for offentlig skrifte betale en daler. Selve byfogden Povl Madsen måtte stå åbenbart skrifte for den skørlevneds synd, han bedrev i sin enkestand med sin tjenestepige. Men prisen nævnes ikke. Det samme gjaldt for

skolemester Zakarias Pedersen, der havde besovet sin fæstemø. En karl, der tjente hos en borger i byen, blev for lejermål publice absolveret i sakristiet i nærværelse af fem borgere og måtte betale hele to daler. En maler og hans pige havde trolovet sig selv og mente derefter, at de frit måtte søge seng tilsammen; men efter at de en gang var fundet i den befatning, blev de begge sat i stokken og måtte bøde 2 daler til de fattige samt straks efter øvrighedens befaling lade sig trolove af kapellanen hr. Oluf.

Præsten noterer, når en heks bliver brændt, eller en kvinde, der har ombragt sit barn, bliver rettet med sværdet. I 1627 betalte han en stenhugger for at gøre piller til et bord, som vel ligeledes må have været gjort af en stenplade. Ved tiltrædelsen af embedet havde han af forgængerens enke købt to jernkakkelovne, som stod i huset, et fyrretræsbord, en fyrretræs »bing« (kiste), et bogskab i studerekammeret, 3 sengesteder forneden i præstegården, en »retterbing« (køkkenbord), en himmel over et sengested i sengekammeret samt de lister og måtter, som var opslået adskillige steder i stuerne og kamrene. Bogen er iøvrigt ikke mindst interessant ved de mange tilnavne taget fra håndværksprofessioner, som må have været repræsenteret i byen: Tækker, glarmester, kedelfører, knivsmed, hakkelseskærer, krumkagebager, pølsepige, lerkliker, tærsker, stodderkonge og isenkræmmer for at nævne nogle i flæng.

Til slut et lille eksempel på, at sandheden ofte kommer for en dag, hvis man har tålmodighed. En hører i Svendborg var blevet afsat på grund af en pige, som absolut ville giftes med ham; hun havde bundet en hynde eller pude under sit forklæde og »sagde sig ved hannem att værre siugelig«. Han undslap dog hendes listige anslag og blev siden sædedegn i Gudbjerg sogn; man kan finde adskillige dagligdags hændelser og gode kulturhistoriske træk i perlestikkerbogen. Den anbefales til studium ikke blot for genealoger og lokalt historisk interesserede, men for alle »Fortid og Nutid«s læsere.

Axel Steensberg.

Stubbekøbing.

Sven Henningsen: Stubbekøbing 1354—1954. Udgivet af Stubbekøbing byråd. Kbhvn 1954. 119 sider.

Man tror ikke sine egne øjne, når man ser Sven Henningsens navn på en bog om Stubbekøbing; men det *er* virkelig professoren i moderne historie, der for en stund har vendt det storpolitiske spil ryggen og givet sig tid til at skildre en lille provinsbys historie i anledning af 600-året for udstedelsen af dens første købstadprivilegier. Man ser med stor glæde, at en professor i historie, oven i købet den allernyeste historie, ikke har holdt sig for god til at beskæftige sig med lokalhistorie, og man følger med fornøjelse forfatterens udredning af hans fødebys skæbne gennem tiderne. Bogen bygger ganske vist ikke på arkivstudier, men hovedsageligt på Bering Liisbergs bog om Stubbekøbing fra 1912 og Hjelholts store værk om Falsters historie. Men den er skrevet af en mand, der mestrer sit stof. Bogen er lille, altfor lille, kun et rids. Den giver dog en god oversigt (men heller ikke mere). Udstyret er overordentlig nydeligt med yndefulde tegninger af Alex Secher. En enkelt ortografisk ejendommelighed bemærkes. De »ghellekoner«, der nævnes side 15, skal være

»gællekoner«, d. v. s. koner, der fjernede gæller og indvolde af sildene, der fangedes i Øresund.

Carl Lindberg Nielsen.

Vendsysselbogen.

Vendsysselbogen. Udgivet af skolebiblioteksforeningen for Hjørring amt. 1954. 472 sider.

»Kendsgerninger, sir, ikke andet end kendsgerninger«, lader Dickens en af sine romanfigurer erklære for at være det ene fornødne. Man kunne fristes til at tro, at forfatterne af den hjemstavnsbog om Vendsyssel, der for nylig har set lyset, havde taget dette ord til motto for deres arbejde. Kendsgerninger er dynget sammen fra bogens begyndelse til hen mod dens slutning. Kendsgerning føjer sig til kendsgerning i overlærer Chr. Kjærsgaards afsnit om Vendsyssels geologiske forhold (som de fleste geologiske skildringer temmelig uforståelig for de fleste). Kendsgerninger og atter kendsgerninger er det, der præger museumsbestyrer P. Christensens store afsnit om bebyggelse og kultur i oldtiden, om Vendel og vendelboer i middelalderen, Vendsyssel i nyere tid, kirker, klostre og herregårde samt strandinger og redningsvæsen. Det samme kan siges om skoleinspektør Værnfelts skildring af Vendsyssels moser og postmester Klitgaards behandling af skovene og skudehandelen.

Lige så vigtigt det er, at en hjemstavnsbog bygger på kendsgerninger og ikke må være eventyr, lige så sikkert er det, at en bog som denne, der skal være folkelig, ja endog er tænkt anvendt i skolen, står og falder med sin form. Forfatterne må gå ud fra, at læserne sædvanligvis møder med meget små forudsætninger, men gerne vil vide noget om den hjemstavn, der er deres. Skildringen må derfor *for det første* være meget populær, malende og fængslende, så den sluges som en roman. Det er en *kunst* at skrive en hjemstavnsbog og stiller de største krav til bidragyderne. For den historiske *forsker* spiller formen, hvorunder resultaterne fremlægges, en underordnet rolle. For historie*skriveren* kommer formen i første række. De store mønstre er her Troels-Lund og Hugo Matthiessen. Og *for det andet* må der en bred baggrundsskildring til. Man klarer f. eks. ikke middelalderens kirke ved blot at skildre dens mænd som undertrykkere af bondestanden, som P. Christensen er tilbøjelig til. Det er godt at bo under krumstaven, siger dog ellers ordsproget med rette. Og hvilken åndsmagt kirken har været, hvorledes den virkede i den middelalder, der ligger de fleste læsere så fjernt, kommer slet ikke til sin ret.

Vendsysselbogen var bl. a. tænkt anvendt som skolebog. Der er næppe noget skolebarn, der frivilligt går i lag med en så tungt skrevet bog. Og kun få voksne læsere vil binde an med denne bog, der skulle være en indledning til den mere specielle sogne- eller købstadhistorie.

Kun een af bogens bidragydere har fyldestgjort de krav, der må stilles til forfatteren af en hjemstavnsbog. Det er Arne Nielsen, hvis afsnit om det vendsysselske sprog, et af de sidste i bogen, er forbilledligt. Det er skrevet for børn, men som H. C. Andersens eventyr tillige lærerigt for voksne. En behandling af en landsdels dialekt vil let kunne blive det kedsommeligste, der tænkes kan. Under Arne Nielsens vejledning læser man spændt om Vendsyssel-målets særpræg. Det er en perle, der burde kendes af enhver, der vil give sig af med hjemstavnsskildring.

Carl Lindberg Nielsen.

Gadstrup og Syv.

Gadstrup og Syv Sogne. Trykt i Roskilde Dagblads Bogtrykkeri 1953. 272 sider. Illustr. Kildehenvisninger.

Denne sognebog, der omfatter 29 afsnit, er blevet til ved et samarbejde mellem 11 forfattere, hvoriblandt lærere udgør majoriteten, men desuden træffes flere folk af bondestanden, sognepræsten, en fabrikant og som den eneste fremmede fugl en historiker fra København, der tager sig af det korte afsnit om sognet i oldtiden. Lad det være sagt straks, at bogen på påskønnelsesværdig vis udmærker sig ved, at forfatterne har forsøgt at orientere sig i kildematerialet og derved bragt væsentlige ting frem til belysning af de enkelte fænomener. Det gælder sådanne kilder som bispearkiver, præsteprotokoller, visitatsbøger og skolearkiver for sognekaldets og skolernes historie og markbøger til matriklen i 1680'erne, Roskilde amts landvæsensprotokoller og Vibygårds godsarkiv til de enkelte landsbyers historie. Man kan måske her som i bogens hele tilblivelse se påvirkningen fra lokalforskeren cand. polit. Søren Sørensen.

Naboskabet til Roskilde påvirker de to sognes historie føleligt. Det gælder ikke alene på det gejstlige område, hvor afhængigheden af Roskilde domkirke var stor, idet begge sogne var præbender under domkirken, sådan at indtægterne gik hertil, mens kirketjenesten blev udført af beskedent lønnede kapellaner. Men det gælder også i høj grad på det verdslige område, idet ejendomsforholdene til bondejorden viser et broget billede med tilhørsforhold såvel til domkapitlet og efter reformationen til kronen og Københavns magistrat, universitetet m. m., takket være kongernes disposition til fordel for de forskellige institutioner.

Indenfor selve sognets grænser kommer endnu en faktor til, nemlig hovedgården i Viby, hvor adelige og borgerlige ejere skifter. En overgang lå godset under kronen, der indrettede det som ryttergods. Vibygårds godsarkiv har ydet betydelige bidrag til forståelsen såvel af selve godsets historie som bondebyernes. Som særlig bemærkelsesværdigt skal fremhæves det hoveriskab, der med sin oprindelige indretning med hoverimærker endnu står på gården.

Den største part af bogen udgøres naturligt nok af landsbybeskrivelserne. Det ville have været ønskeligt, om de alle havde været disponeret ens, så man kunne have fået et fuldgyldigt billede frem af deres historie. Nu må man glæde sig over, at flere af beskrivelserne er af kvalitet. Interessant er det at få den sidste ende af udviklingen med, idet den ændring i bebyggelse og samfærdsel, som jernbanernes anlæggelse fremkalder, også er skildret. Blot må det om beskrivelsen af Viby stationsby som om andre afsnit beklages, at man egentlig skal være lokalkendt for at kunne få noget rigtigt ud af den. Forståeligt nok har den lokale forf. villet have så mange lokale navne med som muligt, men det medfører desværre, at den generelle udvikling drukner heri til skade for overblikket. En plan over stationsbyen og dens fremadskridende udvikling ville have hjulpet.

Et lignende lokalt hensyn ligger der bag bogens mange biografier af personer, der på en eller anden måde har gjort en indsats for de to sogne. Ikke alt er her af interesse, men det skal siges, at der er mange biografier, der virkeligt giver betydelige bidrag til den almene udvikling. Det gælder således om en del af præstebiografierne, der tegner den åndelige udvikling i sognene, hvor rationalismen aldrig rigtigt fik fodfæste. Dette forhold

kom til at spille en rolle for den senere gudelige vækkelse på egnen fra midten af forrige århundrede, der får en nærmere omtale på et helt andet sted i bogen.

Bogen omfatter egentlig mere end Gadstrup og Syv sogne, idet landsbyen Øm også er taget med i beskrivelsen. Dette afsnit er iøvrigt bogens bedste beskrivelse af en landsby og dens jordtilliggende. Øm hørte oprindeligt til Syv sogn, der derved fik et utroligt langt og smalt omrids (et udmærket kort findes ved s. 160). Som følge af denne fjerne placering i forhold til kirkebyen, kom Øms forbindelser tidligt at knyttes nærmere til Rorup-Glim kommune, der næsten helt omsluttede den. Det føltes derfor naturligt for beboerne i Øm at blive knyttet til denne kommune, men forsøgene herpå var længe uden resultat. Først efter næsten 100 års forsøg blev Øm i 1935 kirkeligt og kommunalt skilt ud fra Syv sogn og lagt under Rorup-Glim kommune. Men da havde Øm i næsten 200 år haft skolefællesskab med Højby i Rorup sogn.

Bondesamfundets gamle skikke findes kun ufyldestgørende omtalt, selv om der gives en interessant skildring af høstgilderne på Vibygård. Til gengæld har man jo i Marie Christophersens lille bog Fra Hedeboegnen et udmærket supplement.

Holger Rasmussen.

Østjyske landsbyer.

August F. Schmidt: Aarhusegnens landsbyliv. Jydsk Centraltrykkeris Forening. Århus 1953. 140 s.

Når jorden udstykkes i småbidder, og håndværk og industri, videnskab og kunst er genstand for vidtdrevet specialisering — hvorfor så ikke dele kulturhistorie efter geografiske linier, som August F. Schmidt, Danmarks flittigste forfatter, folkemindeforsker og lokalhistoriker, har gjort!

»Aarhusegnens landsbyliv« dækker området fra Kysing Nor i syd til op mod Kalvø Vig i nord og vestpå henad Silkeborg. Dagliglivets almindelige sysler og mere sjældne foretagender indenfor denne kreds er næppe anderledes end i meget af det øvrige Jylland. Det omhandlede stof svarer ret nøje til, hvad man kender fra oplevelser vest for Silkeborg og i Vejle vesteregn, just således gik det til — dengang. Ældre mennesker siger kanske straks: det husker vi da godt nok; hverken arbejdsmåden eller skikkene bliver nogensinde glemt. Dog vil de glædes ved at få trækkene frisket op.

Men snart er alt dette gamle helt nyt. I maskinalderen ændres forholdene hurtigt, fra generation til generation. Derfor har August F. Schmidts bog en bevarende gerning at øve, nogenlunde svarende til museernes. Ellers står ungdommen om føje år fremmed overfor, hvorledes tingene var tidligere: Landsbyliv og byggeskik, hoveri, hegn og markfred, åndsarbejde, livet ude og inden døre, mad og drikke, tøj, handel, fester og højtider — samt meget andet. Udførlige noter og registre supplerer materialet, og i indledningen nævner forfatteren, hvor mere kan hentes.

Den smukke, illustrerede bog er tilegnet mindet om stednavneforskeren Gunnar Knudsen. Også dette er på sin plads.

Rasmus Mortensen.

Træk af Vinding sogns historie. Udgivet af Vinding kommune. Redigeret af *Holger Axø* og *Johs. E. Tang Kristensen.* Vejle 1954. 241 s.

Betegnelsen »træk« i denne bogs titel antyder, at ikke alt fremskaffeligt stof er taget med i skildringen; kanske netop derfor tegner sammendraget et helhedsbillede, som står levende i forholdet til omgivelserne, dansk kultur og historie.

Der blev tidligt gjort forsøg på at skrive sognehistorie om Vinding. Allerede sidst i 1890erne afskrev pastor Hagemann kirkebøger, gamle skøder, familiepapirer og lignende; længere nåede man dog ikke dengang. Men tanken virkede videre, og i foråret 1943 besluttede sognerådet at lade udarbejde en hjemstavnsbog; arbejdet overdroges egnshistorikeren, sognefoged J. J. Ravn, hvis kendskab til sognets udvikling var både vidt favnende og dybtgående. Da Ravn i 1945 døde, måtte andre fortsætte materialeindsamlingen og fuldføre bogen.

Først skildrer viceskoleinspektør Olaf Aastrup, hvorledes landskabet blev til og fik den skikkelse, vi har for øje i dag. Det må jo altid interessere mennesker at vide, hvad den jord indeholder, de bor og bygger på, lever af og ser ud over. Børn fatter lettere fjerne forhold, når nære ting står dem klare. Derfor er det nødvendigt, at undervisning begynder hjemmefra. Olaf Aastrups redegørelse danner et fortrinligt materiale hertil.

Samme kyndige forfatter behandler i næste afsnit de trufne vidnesbyrd om oldtidsbebyggelsen i Vinding. Aastrup har selv fundet størsteparten og påviser, at der eksisterer mange flere historiske mindesmærker, end trykte kilder meddeler.

Holger Axø tager sig af stednavnene, væsentlig efter »Vejle amts stednavne«. Her savner man de naturnavne, Ravn vistnok har efterladt sig. Udover enkelte glimt vedrørende kirken og sogneskellet står middelalderen mærkelig tom. Men til gengæld er Holger Axø's store afsnit »Vinding fra 1570erne til vor tid« meget udførligt og overordentligt oplysende. Her hører vi om kongens vildtbane, svenskekrigenes følger, rytterne under Koldinghus og udskiftningen. Særdeles værdifuld er også Axø's redegørelse for sognets enkelte gårde og ligeledes hans fremstilling vedrørende håndværk, handel og industri. Man får her fortrinlig vejledning i nyere historie.

Johs. E. Tang Kristensen skildrer den vækst, Mølholm, Eskholt og Vinding land er inde i. Vi får heraf viden om, hvorledes den moderne tids forstæder opstår, øges og styrkes, hvilket ofte savnes i tilsvarende fremstillinger. Det er prisværdigt arbejde, skønt vekselspillet i forholdet Vinding—Vejle: hvilken part, der i det lange løb overvejende blev giver, hvem modtager af ånd og økonomi — ikke synes vurderet.

Man ser, at de to forfattere og flere af de andre medarbejdere (bogen ville nok have vundet ved at være skrevet af noget færre) har nydt gavn af Vejlebogens stof, men Vejle bys historie er også blevet beriget ved Vinding-bogens fremkomst.

Rasmus Mortensen.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i København den 26.—27. august 1954

Ved årsmødet i Nationalmuseet var følgende museer repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2., 3., 6. og 7. afd., Københavns Bymuseum, Jernbanemuseet, Kunstindustrimuseet, Dansk Post- og Telegrafmuseum, Rosenborg, Teaterhistorisk Museum, Tøjhusmuseet, Dansk Landbrugsmuseum, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborg, Frederiksværk, Gilleleje, Hørsholm, Tikøb, Roskilde, Køge, Amagermuseet, Kalundborg, Næstved, Møns, Bornholms, Maribo, Nykøbing Falster, Reventlowmuseet, Odense, Bogense, Fåborg, Nyborg, Rudkøbing, Ringe, Hjørring, Frederikshavn, Try, Aalborg, Viborg, Randers, Grenå, Gl. Estrup, Den gamle By, Horsens, Silkeborg, Odder, Vejle, Kolding, Ringkøbing, Herning, Holstebro, Varde, Esbjerg og Haderslev.

Torsdag aften d. 26. holdt museumsinspektør Gudmund Boesen et interessant foredrag om »Gamle glas i Danmark«, foredraget var ledsaget af lysbilleder.

Fredag kl. 9 begyndte repræsentantskabsmødet med, at formanden, museumsdirektør Svend Larsen, Odense, bød gæster og repræsentanter velkommen, hvorefter rektor C. L. Christensen, Herning, valgtes til dirigent. Formanden udtalte derefter i sin årsberetning:

»Siden sidste generalforsamling er Skanderborg Museum optaget som medlem, og jeg byder museet velkommen i vor kreds. Foreningen tæller nu 91 medlemmer; heraf er 22 centralmuseer, yderligere 16 er statsunderstøttede og 20 har statsanerkendelse. Der har været afholdt 4 bestyrelsesmøder og 3 forretningsudvalgsmøder.

Studiekredsmøderne er blevet fortsat med møder på Rosenborg og i Den gamle by. Man har søgt at samle sig om enkelte emner, der kunne uddybes nærmere. På Rosenborg var det spørgsmål vedrørende tekstilkonservering, i Århus drøftede man sølvtøj og jordfund. I begge tilfælde havde møderne god tilslutning, og foruden den faglige viden, disse møder kan give, tjener de til at styrke sammenholdet mellem museumsfolk.

Af vor årbog »*Danske Museer*« er bind IV ved at blive udsendt i disse dage. Der har været ført en række forhandlinger med forlaget om denne sag. Forholdet er som bekendt det, at Hassings Forlag har påtaget sig den økonomiske risiko for årbogens udgivelse. Det er forlaget, der efter vor indstilling antager og lønner redaktøren, medens vi udpeger et redaktionsudvalg, der for tiden består af museumsdirektør, dr. Søgaard og museumskonsulent Halkjær Kristensen. Vi har bidraget til at sikre årbogens økonomi ved at udvirke, at der fra undervisningsministeriet ydes et tilskud på 1000 kr. årlig og ved at bede museerne om virksom støtte til dens salg.

Da redaktøren, magister Victor Hermansen for et årstid siden blev alvorligt syg, måtte museumskonsulent, dr. Bæksted varetage redaktionsarbejdet. Hertil kom, at forlaget fik alvorlige betænkeligheder med hensyn til det økonomiske grundlag, men det har altså dog besluttet sig til at udgive bind IV, omend med nogen forsinkelse. Antallet af solgte eksemplarer pr. årgang ligger på 5—600, og man kan vel godt forstå, at forlaget finder dette for ringe. Vi er

interesseret i, at årbogen fortsætter. Dens indhold forekommer os nyttigt — også for andre end dem, der direkte beskæftiger sig med museumsarbejde, — og den er et middel til at sprede oplysning om vore museers indhold og virksomhed. Forlaget har stillet som betingelse for den fortsatte udgivelse af årbogen, at abonnementstallet forøges med 200, og vi må som følge af denne fordring indtrængende henstille til museerne, at de gør et effektivt arbejde for at skaffe faste abonnenter, idet forlaget ikke kan basere årbogens økonomi på salg i boghandelen.

Siden engang i trediverne har man syslet med tanken om at få fremstillet en *museumsteknik*. Gang på gang står man over for problemer med hensyn til konservering, protokollering, opstilling etc., hvor en sådan håndbog vil kunne tjene som en værdifuld håndsrækning. Det var oprindelig museumsinspektør Chr. Axel Jensen, der skulle udarbejde den. Efter hans død er opgaven gået i arv til museumskonsulent Halkjær Kristensen og konservator Axel Christensen. De to forfattere har beregnet dens omfang til ca. 150 sider, og der er foretaget en udgiftsberegning, hvorefter vi har ansøgt undervisningsministeriet om tilskud til udgivelsen, og ved skrivelse af 16. juni 1954 har ministeriet bevilget 5000 kr. til formålet. Der kaldes på Halkjær Kristensen fra mange sider, og det er ikke let for ham at få den arbejdsro, som opgaven kræver, men han har nu lovet, at manuskriptet skal foreligge til april 1955.

Som noget nyt har vi i disse dage udsendt første nummer af »*Museumsmeddelelser*«, et duplikeret blad, som skal indeholde praktiske oplysninger om museernes arbejde, auktioner, udstillinger, ny litteratur, også et blad, i hvilket man kan søge oplysninger om museumsgenstande indenfor en emnekreds, som man beskæftiger sig med. Det er tanken, at bladet skal komme 2—4 gange om året og vederlagsfrit sendes til hvert enkelt medlem af foreningen, og vi håber, at man vil kunne vurdere det som et nyttigt bindeled mellem museerne.

I tilslutning hertil kan jeg nævne de store *auktioner* over direktør Hans Tobiesens samlinger. De kom til at berøre et stort antal af vore museer, idet der her blev udbudt en betydelig mængde sølvtøj, hvoriblandt meget provinsarbejde, som det måtte være naturligt at søge sikret for vore samlinger. På et tidligt stadium gennemgik Halkjær Kristensen samlingens katalog for at danne sig et skøn over, hvor store beløb der kunne blive tale om. Vi måtte koncentrere de til rådighed stående midler fra staten om denne opgave, til hvis løsning også Ny Carlsbergfondet viste os interesse og varm støtte, og dette sammen med lokalt indsamlede midler gjorde det muligt for museerne at sikre sig talrige gode stykker. Stort set tror jeg, at alle berettigede ønsker blev opfyldt.

Dermed nærmer vi os spørgsmålene om de *bevillinger*, der i årets løb er givet fra statens side til de enkelte museer. Som bekendt deles tilskuddene i forskellige grupper: de direkte, faste tilskud, en dispositionsbevilling, der efter ansøgning kan anvendes til montrer, istandsættelsesarbejder, forbedring af museale forhold etc. og en dispositionsbevilling til erhvervelse af særlig værdifulde genstande. Takket være tipsfondens midler har man i år kunnet imødekomme ansøgninger i videre omfang end før; der vil senere blive gjort rede for midlernes fordeling, men jeg vil gerne benytte lejligheden til at understrege, at de indsendte ansøgninger ikke altid er så fyldestgørende, som det er ønskeligt. Hvis man søger midler til nye skabe, bør det oplyses, hvorledes skabene skal se ud, hvad de vil koste, og hvor de skal stå. Det er et vægtigt argument, hvis det af ansøgningen fremgår, at anskaffelsen af nye montrer er et led i en fast plan for museets nyordning. Og når det gælder anskaffelse af museumsgenstande, kan det ikke være nogen stor ulejlighed at ledsage ansøgningen med et fotografi af den pågældende genstand, ligesom det ved ansøgninger om konservering må være muligt at præcisere, hvad man ønsker at få behandlet. Jo fyldigere oplysningerne er, jo lettere er det at vurdere ansøgningerne.

Vi troede sidste år, at nu skulle vi være færdige med at snakke *krigsforsikring*, men det er gået anderledes. I december fremkom der i dagspressen meddelelser om, at krigsforsikringen rådede over et beløb på over en halv snes millioner kroner, der er opkrævet for meget, og som man ville fordele til forskellige formål inden for erhvervene. I den anledning søgte vi omgående forbindelse med folketingsmand Svend Jørgensen, der så ofte har vist det kulturhistoriske arbejde varm interesse. Vi gjorde opmærksom på, at ganske vist har staten refunderet museerne ca. 170.000 kr. af museernes krigsforsikringsbidrag, men vi har selv måttet skaffe 450—500.000 kr., og i betragtning af museernes hårdt anspændte driftsøkonomi, fandt vi det ikke urimeligt, at man ved en evt. tilbagebetaling af det nævnte overskud tog hensyn til kulturelle institutioner, der har været ude for en ekstraordinær belastning.

Folketingsmand Svend Jørgensen bragte sagen frem i en af folketingets spørgetimer og understregede kraftigt, at museerne ikke blot burde tages i betragtning ved behandlingen af denne sag, men museernes forhold i det hele taget burde tages op til alvorlig behandling. Undervisningsministeren svarede med en henvisning til, at der vistnok allerede var truffet bestemmelse om overskuddets fordeling, men han understregede kraftigt, at han ønskede museernes forhold forbedrede og ventede, at der måske allerede inden udgangen af dette år ville foreligge et forslag i så henseende.

Sagen om krigsforsikringsoverskuddet fremkaldte imidlertid en så voldsom debat, at den blev henvist til et særligt udvalg. Vi har i en skrivelse af 11. juni til det pågældende udvalg gjort rede for vore synspunkter og ønsker. Sagen vil først blive behandlet i folketingets nye samling, men jeg vil gerne ved denne lejlighed bringe folketingsmand Svend Jørgensen en hjertelig tak for den varme interesse, som han har vist os i denne sag. Med stor tilfredshed hilser vi også undervisningsministerens positive indstilling til ønskerne om at få vore museers forhold forbedrede.

Som bekendt har undervisningsministeriet anmodet museumsnævnet om at fremkomme med et forslag til en *nyordning* af de kulturhistoriske museers forhold. Der blev sidste år i juli gennem vor forening udsendt et omfangsrigt spørgeskema, der skulle tjene til at skaffe oplysninger om hvert enkelt museums forhold. Det tog sin tid, før besvarelserne kom ind, og et enkelt museum har — trods fornyet henvendelse — endnu ikke svaret. Materialet er sendt til Statistisk Departement til bearbejdelse, og resultatet vil foreligge i løbet af kort tid.

Nævnet har holdt en lang række møder, og for at underbygge det billede, som skemaerne vil give, har det foretaget rejser til de fleste museer øst for Lillebælt og i Sønderjylland; disse rejser vil blive fortsat i efteråret for resten af landets vedkommende. Formålet med disse uanmeldte besøg har været at få et indtryk af museernes indhold og tilstand. Yderligere har man ved drøftelse med bibliotekstilsynet haft lejlighed til at orientere sig med hensyn til bibliotekslovens bestemmelser og virkning.

Det ligger i sagens natur, at der ikke på indeværende tidspunkt kan gives nogen oplysning om, hvorledes den betænkning vil blive formet, der bliver resultatet af kommissionsarbejdet, men vi kan fastslå, at den nuværende tilstand og den nuværende ordning, som den er fastlagt i de gældende regler for de kulturhistoriske museer, er ganske utilfredsstillende. Der findes småmuseer, der er i fortrinlig stand, og der findes store museer, hvor betydningsfulde samlinger ligger hen uden tilfredsstillende lokaleforhold og med et så enormt arbejdsstof, så mange uløste opgaver, at man ikke fortsat kan basere deres virksomhed på frivillig og delvis ulønnet arbejdskraft.

Nogle vil sige, at provinsmuseernes forhold er lokale anliggender, andre vil mene, at det burde være en statsopgave at bringe dem i forsvarlig stand.

Forholdet er vel det, at sandheden ligger i midten. Det er vel muligt, at et lokalmuseum har en særlig betydning for den egn, det er knyttet til — ganske som et bibliotek har det — men man kan vanskeligt bestride, at museets indhold er et led i det materiale, der kan belyse Danmarks kulturhistorie som helhed. Det skulle netop være lokalmuseets opgave at give det nuancerede billede af sit områdes kultur, som hovedmuseet i København ikke kan give.

Der må fra lokal side ydes en indsats for at bringe disse forhold i lave. Den tid er forbi, hvor man kunne regne med mæceners støtte som bærende, vi kan ikke — som i firserne — regne med, at en kreds af storborgere i en by bygger huse til os, og det er meget få, der nu om dage har råd til gratis at ofre tid og kræfter på museumsarbejde. Derfor må offentligheden træde til, og det må ske i form af et samvirke mellem kommunerne og staten, således at statens bidrag står i forhold til de lokale bidrag.

Undervisningsministeren nævnte i folketinget, at målet måtte være at få oprettet et antal *faste stillinger* ved museerne, og der er i denne henseende gjort fremskridt adskillige steder, idet man søger at skabe samarbejde mellem flere kommuner om en aflønning af fast ansatte folk. Her støder man imidlertid ofte på den vanskelighed, at der ikke findes kvalificerede museumsfolk. Først nu er der håb om, at også dette kan bedres, idet overinspektør, dr. phil. Axel Steensberg endelig har fået sin udnævnelse som lektor i kulturhistorie ved Københavns universitet og påbegynder sine forelæsninger i september. Det må dog understreges, at oprettelse af faste stillinger ikke er tilstrækkeligt. Den mand, der kommer ud til et museum, må have midler til at virke med; der må være penge både til undersøgelser og til samlingernes konservering og opstilling; der må være midler til at gøre museet levende og til at honorere de nødvendige medarbejdere. Og ved de museer, hvor man ikke kan ansætte faste folk, men må klare sig ved løsere medhjælp, må man kunne give disse mennesker et rimeligt vederlag for deres arbejde. I denne situation er det nødvendigt, at man søger at påkalde offentlighedens interesse for vore museers forhold. Det er mit indtryk og min erfaring, at denne interesse kan vækkes. Hvert enkelt museum må gøre det i sin kreds, men vi må stå sammen og arbejde sammen, det vil give bedre resultater end at ligge og skændes om et sogneskel.

Det er i år 25 år siden denne forening blev stiftet. Jubilæumsåret falder i en kritisk tid for vore museer, men også i en tid, hvor der dog er håb om en bedring. Vi har ment, at året skulle markeres, ikke ved festligheder, men ved et forsøg på at vise vor eksistensberettigelse. Dette er baggrunden for planen om i oktober at afholde en udstilling af de bedste ting fra vore museer. Der er sendt henvendelse til museerne om denne sag, og der er indkommet et så stort antal forslag, at der bliver rigeligt materiale. Vi har nedsat et udstillingsudvalg bestående af museumsdirektør Helge Søgaard, museumsinspektør Gudmund Boesen og museumskonsulent Halkjær Kristensen. Udstillingen vil blive holdt på Nationalmuseet, idet museumsdirektør, professor Brøndsted har givet tilsagn om, at den må indgå som Nationalmuseets efterårsudstilling. Vi takker for dette tilsagn; vi opfatter det som et udtryk for Nationalmuseets vilje til at støtte vore bestræbelser for at skaffe orden i dansk museumsvæsen, og idet jeg slutter denne beretning med at takke enhver, der har ydet os støtte i det forløbne år, udtaler jeg ønsket om, at vi også i det kommende år kan stå sammen og få fastlagt linierne for fremtidens arbejde.«

I tilslutning til formandens beretning droftede man bl. a. planerne for oprettelse af faste lederstillinger ved museerne.

Calov, Kalundborg, gjorde rede for, hvorledes man i Holbæk amt har arbejdet med denne sag. Endnu har man ikke fået den gennemført, men der er interesse for den både i købstadskommunerne og i amtsrådet, og man håber, at det skal

lykkes at skaffe de nødvendige midler. Sagen ville dog ganske givet glide lettere, hvis staten kunne bevæges til at yde et fast årligt bidrag til formålet.

Dalgaard-Knudsen, Ringkøbing, anså det for at være af største betydning for museerne at få ansat amtskonsulenter, men der var visse praktiske vanskeligheder at overvinde, og blandt disse var det økonomiske fordelingsgrundlag måske det sværeste at enes om. Skal de enkelte byers tilskud fastsættes efter deres museums størrelse eller efter indbyggertallet? Det er jo ikke givet, at den største by har det største museum. Han mente, at man i stedet for at gå til amtsrådet med en ansøgning om penge snarere skulle forsøge at få disse midler fra amtsskolefondet. De forskellige kommuners tilslutning vil sikkert blive gjort betinget af, at alle går med og yder deres bidrag efter en bestemt skala. Hvis nogen springer fra, falder hele sagen. Selvfølgelig vil det være lettere at opnå kommunernes tilslutning, hvis man kan sige, at staten også vil yde et beløb til sagens løsning.

Christiansen, Roskilde, ønskede at vide lidt om, hvorledes de nuværende museumslederes stilling vil blive, hvis planen om en sammenlægning af museer under en fælles ledelse gennemføres. Skal den faglige kundskab spille hovedrollen? Ønskede disse spørgsmål diskuteret ved et senere møde.

Friis, Hjørring, glædede sig over, at der nu synes at være gang i sagerne. Det haster også med at få større bevillinger til museernes arbejde. Udviklingen går med ødelæggende stormskridt hen over vore gamle minder. Boligerne ændres, og minderne forsvinder.

Folketingsmand *Svend Jørgensen* gjorde opmærksom på, at overskuddet i krigsforsikringen var på ca. 16 millioner kroner, og det sidste ord er ikke sagt i denne sag. Undervisningsministeriet er interesseret i en forbedring af museernes kår. Oprettelsen af lektorstillingen i kulturhistorie forekom ham at være et af de mest betydningsfulde skridt, der i lang tid er taget til gavn for dansk museumsvæsen.

Calov ønskede meddelelserne om studiemøder sendt til alle museer, og *Kaster*, Odder, takkede for »Museumsmeddelelser« og ville gerne have oplaget så stort, at ethvert bestyrelsesmedlem kunne få et eksemplar af bladet.

Formanden takkede de forskellige diskussionsdeltagere for deres forståelse af de vanskeligheder, vi har at kæmpe med. Vi har intet ønske om at klemme de nuværende ledere ud, tværtimod. Men sagen haster, fordi der er steder, hvor man i løbet af kort tid kan stå uden leder.

Beretningen blev derefter godkendt.

Museumsdirektør *Knud Klem* forelagde derefter *regnskabet*, der balancerede med 11.014,63 kr. I kassebeholdningen på 5.480,03 kr. indgår 1.000 kr. som tilskud til årbogen og en bevilling på 2.000 kr. til tekstilkonservering, så foreningens egentlige kassebeholdning er kun på 2.480,03 kr. Regnskabet er revideret af Jørgen Paulsen og Ove Marcussen. Regnskabet godkendtes.

Dispositionsbevillingerne 1953—54. Svend Larsen redegjorde for bevillingen på 10.300 kr., der ved tilskud fra tipstjenestens overskud var forhøjet til 18.000 kr. Der var indkommet 22 ansøgninger om beløb på ialt ca. 57.000 kr. Fordelingen blev følgende:

Viborg 2.000 kr., Bornholm 2.000 kr., Herning 5.000 kr., Frederiksværk 2.161 kr., Hjørring 2.704 kr., Marstal 400 kr., Gummerup 785 kr., Odense 1.850 kr., Ringkøbing 300 kr. og Hørsholm 800 kr.

Hertil kommer yderligere følgende beløb bevilget af tipstjenestens overskud:

Silkeborg: indretning af nye lokaler 5.000 kr., Thisted: udvidelse af museumsbygningen 10.000 kr., Viborg: museumsbygningens ydre istandsættelse 6.000 kr., Den gamle By: fornyelse og udvidelse af varmeanlæg 10.000 kr., Holbæk: centralvarmeanlæg 6.000 kr. og Kalundborg: restaurering af stukdekoration 6.000 kr.

Overinspektør *Kai Uldall* gav en oversigt over fordelingen af bevillingen på 20.000 kr. til indkøb og konservering. Her var indkommet 26 ansøgninger om beløb på ialt ca. 40.000 kr. Følgende museer fik til indkøb:

Maribo: 300 kr., Viborg: 2.000 kr., Amagermuseet: 600 kr., Kolding: 1.918 kr., Odense: 1.700 kr., Næstved: 1.000 kr., Sønderborg: 563 kr., Den gamle By: 1.000 kr., Ålborg: 6.537 kr., Køge: 1.460 kr. og Horsens: 1.000 kr. Til konservering fik Reventlowmuseet: 1.600 kr. og Lemvig: 322 kr.

Uldall måtte beklage, at en del ansøgninger om tilskud til konservering ikke havde kunnet efterkommes. Man havde været nødt til at samle kræfterne om de mange betydningsfulde indkøb. Han henstillede til bestyrelsen at tage spørgsmålet om en særlig bevilling til konservering op. De 20.000 kr. er for lidt til både indkøb og konservering,

Museumskonsulenterne, dr. *Bæksted* og *Halkjær Kristensen* redegjorde derefter for deres arbejde i det forløbne år.

Lovændring. Formanden motiverede bestyrelsens forslag om at ændre lovenes § 4 til: »Medlemskontingentet fastsættes på den årlige generalforsamling«, med at det var upraktisk i lovene at fiksere medlemskontingentets størrelse, så nedsættelse eller forhøjelse af kontingentet kræver en ændring af lovene. Han ville ikke lægge skjul på, at det var hensigten at søge forsamlingens tilslutning til en kontingentforhøjelse, hvilket underskuddet på sidste års regnskab klart viste nødvendigheden af. Man havde ved forhandling med Dansk historisk Fællesforenings bestyrelse fået tilsagn om, at en sådan forhøjelse af kontingentet helt skal tilfalde museumsforeningen.

Forslaget om at ændre sidste punktum i lovenes § 7 til: »Fællesforeningens tidsskrift »Fortid og Nutid«, hvoraf hvert museum modtager 1 eksemplar, søges udformet således, at det også kan være organ for museernes interesser«, skyldes blot ønsket om at bringe overensstemmelse mellem de to foreningers love på dette punkt.

Riismøller, Aalborg, kunne anbefale forslaget. Vi må give bestyrelsen det nødvendige økonomiske grundlag for dets arbejde.

Calov anbefalede ligeledes forslaget. Den nuværende graduering af kontingentet for de forskellige museumskategorier er for snæver.

Hvidtfeldt, Viborg, bekræftede på fællesforeningens vegne, at den påtænkte kontingentforhøjelse helt skal tilfalde museumsforeningen.

Derefter vedtoges de af bestyrelsen foreslåede lovændringer.

Kassereren takkede for tilslutning til tanken om en kontingentforhøjelse, og på bestyrelsens vegne foreslog han et årskontingent på 60 kr. for Nationalmuseets enkelte afdelinger, andre større museer og centralmuseer, 40 kr. for andre statsunderstøttede museer, 30 kr. for statsanerkendte provinsmuseer og 25 kr. for andre museer.

Riismøller anbefalede at stemme for denne meget moderate forhøjelse. Han kunne godt have tænkt sig den noget højere.

Forsamlingen vedtog derefter den af bestyrelsen foreslåede kontingentforhøjelse.

Bestyrelsesvalg. Svend Larsen genvalgtes til formand, og til bestyrelsen genvalgtes desuden Klem, Søgaard og Halkjær Kristensen.

Under *eventuelt* havde arkitekt *Tidemand-Dal* og lensbaron *Berner Schilden Holsten* ordet for at opfordre museumsforeningens og de historiske samfunds medlemmer til at gøre noget alvorligt for at skaffe årbogen »Danske Museer« flere abonnenter.

Formanden takkede de forskellige deltagere i diskussionen. Han omtalte derefter et par af de problemer, der under mødet var rørt ved, og som er brændende for alle museer, nemlig konservering og magasinplads.

Om eftermiddagen fortsattes mødet med en forhandling om »museerne og skolen«, indledet af museumsdirektør, cand. mag. *Jørgen Paulsen,* lektor, dr. phil. *Hans H. Fussing* og kommunelærer *Thorkil Holm.* I den livlige og interessante diskussion deltog foruden museernes folk også en del indbudte skolefolk.

Jørgen Paulsen udtalte, at han anså det for at være en naturlig opgave for museerne at hjælpe skolen i dens historieundervisning. Uden selv at blive en skole bør museet tage del i det pædagogiske arbejde. Hertil kræves imidlertid, at vi har folk med speciel museumspædagogisk uddannelse, og en sådan må derfor indgå i universitetets historieundervisning. Vi ved, at museumsbesøg kan virke trættende, og det er derfor beklageligt, at vi i alt for ringe udstrækning kan give skoleeleverne siddeplads, tegnebrætter og flere andre ting, som de har brug for under deres besøg.

Dr. *Fussing* nævnte gymnasieskolens pligt til at besøge museer og monumenter, dels for at levendegøre et stof, som eleverne i forvejen kender fra den almindelige historieundervisning, dels for at lære eleverne at arbejde med det stof, museer eller monumenter rummer. Men tiden hertil er stærkt begrænset, og derfor må både læreren og museet tilrettelægge og forberede besøget grundigt. Eleverne trættes hurtigt af den uvante arbejdsform, gør derfor besøget kort og koncentrer det om få ting. Og giv så eleverne noget at sidde på under besøget. I gymnasiet kan man arbejde med et speciale, og dette er ofte knyttet til monumenter eller arkæologisk materiale. Her er der tale om at arbejde med tingene i længere tid, og derfor må eleverne kunne gå rundt i bygningen, og de må have tingene selv i hånden, så de på egen hånd kan iagttage og drage slutninger. Her er det min bøn til museerne, at de ikke strengt holder på tingenes urørlighed; det er min erfaring, at eleverne optræder med takt og varsomhed, og i det lange løb skal det nok blive til gavn for museerne, om vi har opdraget en flok gymnasiaster til at se museernes værdier. Med hensyn til spørgsmålet om, hvem der skal vise om og lede besøget, er det min erfaring, at det må blive læreren, hvis museumsmanden da ikke tillige er skolemand, kun læreren kan vide, hvad den pågældende klasse har forudsætninger for at få udbytte af, og hvor meget den kan tage.

Thorkil Holm mente, at vore museer i deres nuværende form var ret gode til udflugtsbesøg, mindre velegnede til arbejdsbesøg. Det sidste kræver nemlig, at eleverne har lejlighed til at arbejde med tingene, ikke blot at se på dem. Til sådanne besøg er det nødvendigt, at der er borde og stole til eleverne. Måske kunne problemet løses ved hjemlån af materialesamlinger. Han savnede museumslektorer og specielle børnemuseer. Der skulle udarbejdes opgavesamlinger, og børnene skulle ved museumsbesøgene have små opgaver til besvarelse.

Overlærer *Arne Meyling,* Espergærde, gjorde rede for, hvorledes han arbejdede med den pædagogiske samling i Tikøb kommune, og opfordrede kolleger til at samle lignende, evt. i samarbejde med museerne.

Kommunelærer *Torben Gregersen* anbefalede museerne at lave små eksempelsamlinger, der kunne give et hurtigt overblik. Som vejledning for børn, der selv går på museum, skulle der ved indgangen være en plan over museet, også en pædagogisk museumsfører ville være en stor hjælp. Hvorfor skal eleverne altid følges med læreren? Kustoden er den person, læreren ser mest til på museerne. Lad os få fri vej gennem museerne, ingen spærrende snore.

Lektor *Garde* fremhævede betydningen af, at museumsbesøget var vel forberedt og tilrettelagt. Disse besøg hører så absolut med ind i skoleundervisningen. Også særudstillinger kan med stort udbytte besøges. Han forstod godt, at museerne i høj grad må lægge vægt på det æstetiske.

Adjunkt *Hertig* omtalte de erfaringer, man på dette område har gjort på

Norsk Folkemuseum. Opfordrede danske museumsfolk til at tage et lignende arbejde op. Det er ufatteligt, at de store museer ikke prøver at ansætte museumslektorer.

Erling Albrectsen havde på Stiftsmuseet i Odense holdt kursus for lærerne, der syntes stærkt interesseret.

Boesen havde set, hvor udmærket man arbejdede med skoleundervisning på Naturhistorisk Museum i Århus, og han mente, at noget lignende sikkert kunne skabes i de kulturhistoriske museer.

N. A. Christiansen hævdede, at de små museer havde lettest ved at give det pædagogisk rigtige. Det skulle være læreren, der viste rundt på museet.

H. D. Schepelern ville henstille til skolerne at anmelde deres besøg og nævne deres ønsker i god tid, så ville de sikkert kunne møde andre på museet end opsynet. Snorene anbringes ikke for at genere publikum, men for at vejlede; det er oftest tidsbesparende at følge en bestemt rute gennem et museum.

Kontorchef *Collin Nielsen* gjorde opmærksom på, at Nationalmuseet gentagne gange havde søgt penge til en stilling som museumslektor. Man har klapstole på Nationalmuseet til brug for studiebesøgende.

Jørgen Paulsen ville holde på, at museumsmanden med pædagogisk forståelse var den bedste omviser i sit museum. Samarbejdet mellem museerne og skolen er et stort og betydningsfuldt problem, lad os hver især og i fællesskab gå ud og gøre vort til at løse det til gavn for alle.

Årsmødet sluttede om aftenen, hvor der afholdtes et fællesmøde med Dansk historisk Fællesforening. Her talte overinspektør, lektor, dr. phil. Axel Steensberg om »kulturhistorie som universitetsfag«.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i København den 27.—29. august 1954

Følgende foreninger og institutioner var repræsenteret ved mødet: de historiske samfund i Ålborg og Århus amter, på Bornholm, Frederiksborg amt, Fyns stift, Hjørring og Københavns amter, Lolland-Falster, Præstø, Randers, Ribe, Ringkøbing og Sorø amter, Sønderjylland, Vejle og Viborg amter, Rigsarkivet, landsarkiverne i Åbenrå, København og Viborg, Københavns Stadsarkiv, Erhvervsarkivet i Århus, de byhistoriske arkiver i Esbjerg, Fåborg, Haderslev, Odder og Viborg, Dansk Folkemindesamling, Historisk Samfund i København, Det danske Sprog- og Litteraturselskab samt de fleste af de museer, der var repræsenteret ved Museumsforeningens årsmøde den foregående dag (se s. 232).

Årsmødet indledtes fredag d. 27. august om aftenen ved et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening i Nationalmuseets foredragssal. Overinspektør, lektor, dr. phil. Axel Steensberg holdt her foredrag om »Kulturhistorie som universitetsfag«.

Repræsentantskabsmødet lørdag d. 28. august, der ligeledes blev holdt i Nationalmuseets foredragssal indledtes med navneopråb, hvorefter formanden, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, aflagde følgende *beretning* om foreningens virksomhed i det forløbne år:

Foreningens medlemstal er nu: 25 historiske amtssamfund og historiske foreninger, 24 arkiver — deraf 11 by- og egnshistoriske — 91 museer, 7 biblioteker samt 26 by- og amtsråd. Ialt har vi således 173 medlemmer mod 172 sidste år. Det er jo ikke store udsving, men således som DHF er bygget op, kan man heller ikke vente større forandringer, og der er næppe muligheder for en væsentlig udvidelse af vort medlemstal.

Fortid og Nutid. Vi har nu 460 abonnenter på vort tidsskrift, deraf 80 biblioteker. Her må vi desværre melde om en lille tilbagegang på 30. Det er måske en naturlig reaktion efter den store tilvækst for nogle år siden. Der vil altid være en naturlig afgang, men den skulle jo gerne opvejes af en lige så stor tilgang, og jeg beder repræsentanterne undersøge, om der ikke rundt om i deres virkeområde skulle være mulighed for at finde folk, som kunne have udbytte af Fortid og Nutid. De 6 kr., det koster, er jo ikke mange penge nu om dage, og det er også en ringe betaling for det interessante og fyldige hefte, som abonnenterne får.

Ændringer i styrelsens organisation. Den hidtidige regnskabsordning har vist sig uhensigtsmæssig, fordi både kassereren og sekretæren måtte føre et ret omfattende regnskab — sidstnævnte for Fortid og Nutid — for salg af skrifter m. v. Ved årsafslutningen skulle dette regnskab så indarbejdes i hovedregnskabet. Hertil kom, at jeg af praktiske grunde fra min sekretærtid havde beholdt regnskabet for den lokalhistoriske håndbog, som også indgik i hovedregnskabet. Det gav et stort og broget arbejde, både til kasserer og revisorer, og allerede i min sekretærtid var jeg klar over, at det ville være ønskeligt, om man kunne få hele regnskabsføringen samlet hos kassereren. Det er nu endelig lykkedes

at få gennemført en nyordning, idet sekretæren tilbød at overtage kassererhvervet. I november sidste år vedtog styrelsen derefter at slå kasserer- og sekretærhvervet sammen, således at hele regnskabsvæsenet — dog med undtagelse af håndbogsregnskabet, der snart vil kunne afsluttes — blev henlagt under samme person og ført i een og samme kassebog, hvorved det fremtræder meget mere overskueligt. Forudsætningen herfor var imidlertid, at sekretæren blev fritaget for hvervet som redaktør af »Fortid og Nutid«, der i virkeligheden kræver sin mand, som ikke nødvendigvis behøver at være medlem af styrelsen. Hele sekretærhonoraret er fulgt med redaktionshvervet, og sekretær- og kassererhvervet, som nu begge bestrides af direktør Jørgen Paulsen, er således ulønnet, dog at der med styrelsens godkendelse kan stilles indtil et par hundrede kr. til rådighed for medhjælp. Til ny redaktør af »Fortid og Nutid« har styrelsen udpeget museumsassistent, cand. mag. Peter Michelsen, mens redaktionsudvalget består af direktør Svend Larsen, dr. Roar Skovmand og formanden.

Denne ændring i styrelsens organisation vil formodentlig blive fulgt af en påkrævet reform af foreningens ekspedition, der hidtil har været splittet mellem sekretæren og en funktionær i Rigsarkivet, som har haft med selve udsendelsen af »Fortid og Nutid« at gøre.

Foreningens økonomi har i det forløbne år været stabil og god, som det vil fremgå af regnskabsaflæggelsen. Den største udgiftspost er jo trykningen af »Fortid og Nutid«. Udgifterne til papir og trykning har dog holdt sig på nogenlunde samme niveau som året før, og vi har været glade ved at kunne forhøje vore honorarsatser til forfatterne — omend såre beskedent — fra 8 og 10 kr. til 10 og 12 kr. pr. side.

I det svundne år foretoges *bedømmelsen af de artikler*, der var fremkommet i henhold til den af DHF i 1949 udlovede pris for en værdifuld afhandling om en bys eller egns forhold under besættelsen, fremkommet i en af de amtshistoriske årbøger inden udgangen af 1952. Desværre var der ikke så meget at vælge imellem, som vi havde håbet. Bedømmelseskomiteen — d. v. s. styrelsen — besluttede at tildele prisen på 300 kr. til redaktør A. Svensson, Haderslev, for hans artikel i Sønderjydske årbøger: »Dansk Samråd. Et bidrag til sønderjydsk historie før og under den tyske besættelse«. Bedømmelsen lyder således:

»Redaktør Svenssons dokumentariske fremstilling af Dansk Samråds historie er en overordentlig værdifuld artikel om en enkelt egns forhold under besættelsen. Gennem citater af breve og samrådets forhandlingsprotokoller giver den værdifulde bidrag til karakteristik af de mænd, som havde hovedansvaret for Sønderjyllands skæbne under besættelsen, og den giver et stærkt vidnesbyrd om den nationale fællesskabsfølelse, der i farens stund byggede bro over alle skel. Den lægger dog ikke skjul på, at sammenholdet havde sine svagheder og først og fremmest var betinget af det stærke pres fra rigstysk og hjemmetysk side. Videnskabeligt er dette materiale så centralt, at enhver fremstilling af Sønderjyllands historie under besættelsen må tage hensyn dertil og delvis må bygge derpå. Styrelsen er enig om, at dette bidrag til de fem onde års historie bør tildeles den udsatte præmie«.

Præmien for den bedste artikel i årbøgerne for 1952.

Styrelsen har vedtaget at dele årbogspræmien for 1952 mellem forfatteren Niels Th. Mortensen, Bredballe, og cand. mag. Olaf Olsen, København.

Niels Th. Mortensens afhandling: *Malerkunsten i Vejle Amt med særlig Henblik paa Landskabsskildringerne i Vejleegnen*, som er trykt i Vejle Amts Årbøger 1952, har først og fremmest sin store værdi ved det interessante emnevalg. Den viser nye veje for amtsårbøgernes forfattere. Forfatteren har udført et stort arbejde, og hans fremstilling er præget af hans fortrolighed med emnet.

Der er dog ingen tvivl om, at artiklen ville have vundet ved en snævrere afgrænsning. Der er adskillige indgående og yderst værdifulde redegørelser — f. eks. afsnittet om Munkebjerg-malerne — men nu og da tvinges forfatteren til en ret intetsigende opremsning af kunstnernavne. Selvom der således er mangler ved afhandlingen, mener styrelsen dog, at den fortjener præmiering.

Olaf Olsens afhandling: *Christian IV.s tugt- og børnehus,* der er fremkommet i Historiske Meddelelser om København 4. R., III, er skrevet af en ung historisk student. Den vidner om store videnskabelige evner og om en udtømmende benyttelse af kildematerialet. Emnet er i virkeligheden mere rigshistorisk end lokalhistorisk, og forfatteren har da også i høj grad rettet blikket ud mod det samtidige Europa, ligesom han har fået de forskellige sider af problemet, de sociale såvel som de økonomiske og kulturhistoriske, med i fremstillingen. Styrelsen har ment at burde belønne denne artikel, både på grund af det dygtige forskerarbejde, der ligger bag, og fordi den viser, hvorledes et lokalhistorisk emne kan behandles på en sådan måde, at det ses i sin rigshistoriske og europæiske sammenhæng.

Vore publikationer. »Fortid og Nutid« udkom desværre meget forsinket. Vi beklager dette og beder medlemmer og abonnenter undskylde dette, men en del forhold sammensværgede sig mod os. Vi håber bestemt, at næste hefte vil komme inden årets udgang. Til vore eventuelle kritikere vil jeg dog gerne bemærke, at redaktionen af F & N ikke er noget let hverv. De mange anmeldelser, institutionsoversigterne m. m. kræver en meget omfattende korrespondance, og hvis bare en enkelt af medarbejderne svigter, kan det betyde en stor forsinkelse. Vi regner med iår at udsende 7½ ark som sædvanlig. Og det kommende hefte vil altså blive redigeret af den nye redaktør.

Den lokalhistoriske håndbog var sidste år lovet færdig inden dette møde. Det er ikke sket. Jeg beklager dette meget, og som undskyldning kan jeg kun sige, at det ikke skyldes dovenskab, men dels et stærkt arbejdspres, dels at forarbejderne har taget betydelig mere tid, end jeg regnede med. Hertil kommer, at et længere ophold i USA — det regnede jeg ikke med sidste år — har stjålet en ikke ringe del af min tid. Men jeg er dog nu nået så langt, at en betydelig del af manuskriptet er udarbejdet, og det er mit bestemte håb, at det trykfærdige manuskript kan afleveres til trykkeriet inden nytår. Økonomisk tegner håndbogens fremtid sig i ret lyse farver, selvom det ikke er muligt at sige noget med sikkerhed, før hele arbejdet er afsluttet. En henvendelse til medlemmerne af »Østjysk Hjemstavn«, som skete i henhold til aftale med denne store forening, har bragt antallet af prænumeranter et pænt stykke i vejret, og vi håber jo også på et ikke ringe salg, når værket er fuldendt.

Præstegårdsværket er en af vore gamle travere. Jeg vil gerne sige her, at det er styrelsens ganske bestemte overbevisning, at nu må dette værk føres frem til afslutning. Det er så vigtigt, fordi der hvert år går historiske værdier tabt, og vi skylder også de fonds, der i sin tid ydede tilskud hertil, at arbejdet bliver fremskyndet. Magister Langberg, der har påtaget sig arbejdet med præstegårdsværket, har allerede udført en del opmålinger, men der er en lang ende tilbage. Vi har i efteråret haft en indgående forhandling med magisteren. På grund af andre, meget omfattende arbejdsforpligtelser kunne han ikke give noget bindende tilsagn om at afslutte arbejdet indenfor en bestemt frist. Han stillede sig derimod meget velvillig overfor et forslag fra vor side om at søge at finde en eller flere medarbejdere, som kunne udføre den væsentlige del af arbejdet, selvfølgelig i samråd med magister Langberg. Vi har ført forhandlinger med en yngre arkitekt, men han er desværre bundet af andre opgaver det første år. Desuden har vi været i forbindelse med en yngre historiker, og den foreløbige løsning bliver da nok, at vi nu tager fat

på indsamlingen af det arkivalske materiale og systematiske oplysninger ude fra landet ang. alle de præstegårde, som kan komme i betragtning. Jeg vil dog gerne tilføje, at vi ikke har opgivet håbet om at finde en arkitekt, der ret omgående kan fortsætte opmålingsarbejdet. I hvert fald vil vi sætte alt ind på at få dette arbejde gjort færdig indenfor en rimelig tid, men det må på den anden side understreges, at det her drejer sig om undersøgelser, der ikke foretages på et par måneder eller et halvt år. Til slut kan jeg oplyse, at der endnu er 5.280 kr. tilbage af de oprindelige bevillinger, og at vi selvfølgelig må have ret betydelige supplerende tilskud for at kunne afslutte værket.

Kulturhistorien. Det nedsatte udvalg, der består af dr. Steensberg, professor Skautrup, sekretæren og formanden, har i det forløbne år holdt en række møder og har bl. a. søgt samarbejde med komiteer, der foretager kildeindsamling til andre værker — middelalderleksikon'et og den nye Kalkar — for eventuelt at få koordineret dette indsamlingsarbejde. For at få et fastere overblik over hele arbejdets omfang har vi ladet en ung historiker foretage prøveudskrivning af trykt kildemateriale fra 1500- og 1600-årene, ligesom der er udarbejdet en foreløbig disposition for et enkelt af værkets bind. Disse forarbejder bliver muliggjort ved forskellige tilskud, bl. a. fra Den Carlsen-Langeske legatstiftelse. Udvalget har derigennem fået mulighed for i nogen grad at kunne skønne over, hvor mange penge vi vil behøve til udarbejdelse af kulturhistorien, ligesom det ad denne vej også vil blive muligt at nå frem til klarhed over, hvorledes fremstillingen skal bygges op, og hvorledes det yderst vanskelige og komplicerede forfatterspørgsmål bedst skal løses. Vi er fuldstændig klar over, at vi her har givet os i lag med en jætteopgave, der også vanskeliggøres ved, at materiale fra næsten alle historiske områder drages med ind i undersøgelserne. Vi skal udnytte arkivernes såvel som museernes materiale, vi skal bygge på filologiens resultater og udnytte den folkelige tradition. Men det er vort håb, at det arbejde, der nu er i gang, vil gøre det muligt for os i den allernærmeste fremtid at kunne gå til de store fonds med en ansøgning, som er så vel begrundet og funderet, at den vil have chancer for at gå igennem. Men jeg vil dog gerne samtidig understrege, at det bliver ikke sidste gang, De hører om kulturhistorien. Også her må der arbejdes på lang sigt, men jeg synes dog, vi har lov iår at sige, at vi er kommet et stykke frem ad den vej, som fører til målet.

Museumsforeningens bog om museumsteknik. Som De husker har DHF søgt at fremme færdiggørelsen af dette værk, der udarbejdes af museumskonsulent Halkjær Kristensen og konservator Christensen. Desværre er manuskriptet endnu ikke færdigt, men der er udsigt til, at dette for så mange vigtige værk kan foreligge afsluttet i den nærmeste fremtid.

Lærestolen i kulturhistorie ved Københavns universitet. Sammen med museumsforeningen har vi i flere år arbejdet for oprettelsen af en sådan lærestol, og vi kan med glæde fastslå, at den endelig er blevet en realitet. Overinspektør, dr. phil. Axel Steensberg er blevet udpeget til lektor i kulturhistorie, og jeg vil gerne benytte lejligheden til at bringe ham en hjertelig lykønskning fra DHF's side. Vi hørte igår om dr. Steensbergs tanker om kulturhistorie som universitetsfag. Jeg tør sige, vi stiller store forventninger til det arbejde, som han skal tage op til gavn for de kulturhistoriske studier i dette land i almindelighed og vore kulturhistoriske museer i særdeleshed.

Som jeg nævnte sidste år, vil DHF gerne bestræbe sig på at hjælpe de forskellige foreninger og institutioner med hensyn til løsningen af de mange rent praktiske forhold. Jeg omtalte *fordelingen af publikationer,* udsendelse af meddelelser m. m. Vi har i årets løb ført forhandlinger med firmaet Adrema, og for kort tid siden er der til alle interesserede blevet udsendt en redegørelse

for disse drøftelser. Det var tanken, at de skulle danne grundlaget for en forhandling om spørgsmålet. Jeg vil gerne tilføje, at vi selvfølgelig er klar over, at adressografmetoden ikke er den eneste mulighed, og at der kan være flere andre. Jeg vil gerne henstille, at man under drøftelsen kommer frem med alle de ideer og tanker, som repræsentanterne måtte have herom. Og iøvrigt håber jeg, at udtalelserne bliver af en sådan art, at styrelsen kan arbejde videre med spørgsmålet og sammen med alle interesserede kan finde frem til en god løsning. I denne forbindelse vil jeg gerne nævne, at vi også har opmærksomheden henvendt på, om der ikke skulle være mulighed for at finde frem til en metode, der gør det *billigere at trykke lokalhistoriske værker*, kildepublikationer m. m., som kun skal komme i et ret begrænset oplag. Det er allerede nu muligt at reproducere maskinskrevne værker ad fototypografisk vej, hvis man kan sige det så. Denne reproduktionsmåde er meget billigere end almindelig trykning, men er vel næppe brugbar, fordi de fleste vil synes, at en bog, der fremtræder som maskinskrevet, ikke er nogen rigtig bog. Der er i den sidste tid fremkommet helt nye maskiner i USA, som gør det muligt at trykke bøger til en pris, der skulle ligge under det halve af trykkeriernes. Amerikanerne kalder det koldt tryk i modsætning til almindelig varmt tryk, hvor der arbejdes med smeltet bly. Jeg tror, at vi skal have opmærksomheden henvendt på disse nye metoder. Måske er der her muligheder, som kan få stor betydning ved udgivelsen af lokalhistoriske værker.

Lokalhistoriske kursus. Som De ved, havde vi iår planlagt et kursus, der i nogen grad skulle tage sigte på det mere praktiske arbejde, redaktion af bøger og tidsskrifter, trykning m. m. Det viste sig imidlertid, at tilslutningen ikke var særlig stor, og vi besluttede derfor ikke at afholde dette kursus nu. Vi har dog ikke opgivet tanken derom, men mener, at der skulle være mulighed for at virkeliggøre tanken senere. Vi har tænkt på efterårsferien eller de første dage efter nytår. Jeg vil gerne høre repræsentanternes mening herom, høre, om De tror, der vil være interesse for et lokalhistorisk kursus, holdt i forbindelse med årsmødet, og i så fald, hvornår. Jeg vil gerne tilføje, at når vi skal prøve at samle folk fra hele landet til et sådant kursus, er det meget vigtigt at få fat på de rigtige mennesker, ikke blot de gamle og erfarne, men også de yngre, de der er ved at lære, hvordan det praktiske arbejde skal gribes an. Vi vil til et kursus netop gerne have fat på dem, der skal være med til at forme fremtiden, der skal vise vej i de år, der kommer. Skulle der mon ikke være mulighed rundt om i foreningerne for at sende en eller flere af de yngre folk til København to eller tre dage for at øse af de erfaringens kilder, som jo nu engang rinder i denne store by. Dermed være ikke sagt, at der ikke kan høstes erfaringer udenfor København. Jeg har sagt det før, og jeg vil gerne understrege det endnu engang, at endnu vigtigere end sådanne fælleskursus i København er det at få arrangeret lokalhistoriske kursus rundt om i landet. Historisk samfund for Sønderjylland og for Ribe amt har flere gange haft kursus af denne art, og sidste år arrangerede Østjysk Hjemstavn og Historisk samfund for Århus stift et udmærket kursus i Odder. Det var stærkt besøgt, og der er planer om et kursus i år i Silkeborg. Som formand for DHF medvirkede jeg ved planlæggelsen og gennemførelsen af mødet, og da det er min faste overbevisning, at disse møder har deres store betydning ved ikke blot at virke belærende, men også inspirerende og tilskyndende, vil jeg gerne opfordre foreningerne rundt om til at tage et sådant arbejde op. De vil altid kunne regne med DHF's støtte dertil, og De kan altid henvende Dem til mig om bistand med råd og dåd.

Forskellige meddelelser. Dansk historisk Fællesfond, hvori DHF er repræsenteret ved formanden, har på et møde d. 27. januar vedtaget at uddele 700

kr. iår til hver af de deltagende foreninger mod 600 kr. det foregående år. Det er et værdifuldt tilskud, vi på denne måde får til vort arbejde. Landsudvalget for indsamling af gamle fotografier, hvori DHF ligeledes er repræsenteret, har i løbet af det sidste år især arbejdet med registrering af fotografier og med udgivelse af en fortegnelse over danske fotografer i 1800-årene. Man må med den største glæde hilse det arbejde, der her er blevet taget op. Det er vigtigt at få reddet og registreret det værdifulde kildemateriale til nyere dansk historie, som disse billeder er. Der gøres et stort arbejde på dette område af de byhistoriske arkiver, men de findes nu engang ikke alle vegne, og deres virkekreds er normalt stærkt begrænset. Der er ingen tvivl om, at der her er en opgave, som vore museer i høj grad burde interessere sig for. Bedst ville det være, om de kunne gå i samarbejde med de historiske amtssamfund og de lokale biblioteker. Jeg synes, man bør overveje dette spørgsmål i amtssamfundenes og museernes styrelser og gennem pressen og de lokale tillidsmænd henlede offentlighedens opmærksomhed herpå, eventuelt kan man jo også, som det er forsøgt enkelte steder, arrangere en udstilling, der både kan give en øjeblikkelig høst af gamle billeder, og samtidig være med til at skabe en mere varig interesse herfor.

Vi skal i eftermiddag drøfte de byhistoriske arkivers problemer på et særligt møde. Jeg vil dog gerne her lige nævne, at vi har støttet sammenslutningen af lokalhistoriske arkivers arbejde ved i Fortid og Nutid at trykke en vejledning for disse arkiver og deres arbejde, udarbejdet af sammenslutningen i samarbejde med DHF.

I eftermiddag skal vi høre Hans Lund tale om Historisk sans. Jeg er overbevist om, at vi derigennem vil få inspiration til det arbejde, vi alle skal udføre derhjemme i vort amt eller vor by, og jeg håber på en righoldig og inciterende diskussion efter foredraget. Det er meget vigtigt, at vi alle gør os klart, hvilke opgaver og hvilke forpligtelser vi har, vi der hver for sig sidder med ansvaret eller i hvert fald en del af ansvaret for det historiske virke på vor egn. Gang på gang hører vi — både i amtssamfundene og i museerne — at det kniber med at finde folk, der vil være med i arbejdet. Der er mange steder for få til at skrive i årbøgerne. Man må ty til faghistorikerne, og det er jo egentlig ikke meningen. Vi er i DHF's styrelse ganske klar over, at der her er et stort problem. Vi har gang på gang drøftet det indenfor styrelsen, og det er en af grundene til, at vi har bedt Hans Lund tale ved dette møde. Vi vil gøre, hvad vi kan for at være med til at vække og til at hjælpe i det praktiske arbejde, men det må jo først og fremmest blive fra de lokale samfund og organisationer, at fornyelsen, hvis jeg må bruge et så krævende ord, skal komme. Hver eneste mand indenfor de mange styrelser må ville noget i sit arbejde, ikke bare med det gamle, men vække og skabe interesse i meget videre kredse for det kulturarbejde, som det er vores pligt at gøre. Jeg vil endnu engang gerne understrege, at vi beder Dem kalde på DHF, når De tror, vi kan hjælpe, og være med til også at vise os nye veje i vort arbejde.

Efter formandens beretning forelagde kassereren, museumsdirektør *Jørgen Paulsen* regnskabet (se side 248), som blev enstemmigt godkendt.

Der fulgte herefter en almindelig drøftelse af foreningsanliggender i tilknytning til beretningen. Vedrørende planen om etablering af en fælles adressografcentral, der kunne tage sig af foreningsudsendelser m. v. var der delte meninger, eftersom samfundene benytter vidt forskellige fremgangsmåder. Nogle fordeler årbøgerne og foretager kontingentopkrævning ved hjælp af by- og sognerepræsentanter, hvorved man bevarer en værdifuld personlig tilknytning til medlemmerne; andre udsender selv med vedlagt giro-indbeta-

lingskort eller ved postopkrævning, medens en række foreninger har engageret sig med stedlige boghandlere eller adresserings-bureau'er. Der er mest stemning for at søge en eventuel rationalisering gennemført på lokal basis.

Adskillige repræsentanter udtalte sig til gunst for afholdelsen af kursus for lokalhistorikere i forbindelse med DHF's årsmøde og helst med et program, der ved siden af en mere teoretisk og teknisk betonet skoling også kunne tjene til udvidelse af perspektivet for lokalhistoriske studier og interesser.

Valgene var alle genvalg; styrelsens medlemmer er: landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg (formand), museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense (næstformand), museumsdirektør *Jørgen Paulsen* (kasserer og sekretær), professor, dr. phil. *Kristian Hald*, museumsleder *Rasmus Mortensen*, Vejle, højskoleleder, dr. phil. *Roar Skovmand*, Krogerup, og overinspektør ved Nationalmuseet, lektor, dr. phil. *Axel Steensberg*. Revisorer er: overinspektør *Georg Galster* og museumsdirektør *Knud Klem*.

Museumskonsulent P. Halkjær Kristensen gav dernæst et referat af museumsforeningens årsmøde dagen i forvejen og til slut redegjorde dr. phil. *Lis Jacobsen* og magister *John Danstrup* for udgivelsen af »Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder«, hvilket værk tilbydes medlemmerne af foreninger og institutioner under DHF til favørpris (2/3 af bogladeprisen) forudsat, at der afgives bestilling inden 1. april 1955. Der vil blive indlagt cirkulære om værket i samtlige amtshistoriske årbøger.

Efter at formanden havde takket for alle fremkomne udtalelser og indlæg, hævedes mødet.

Om eftermiddagen afholdtes møde med foredrag af fhv. højskoleforstander, cand. mag. *Hans Lund* om »Historisk sans«, i tilknytning til hvilket der udspandt sig en livlig diskussion.

Lørdag aften samledes repræsentanterne tillige med en række indbudte gæster til festmiddag i Folketingets restaurant.

Søndagsudflugten gik først til Jægerspris, hvor forstander for Frederik VII's stiftelse, dr. phil. *Signe Prytz*, holdt foredrag og senere, sammen med slotsfoged, *frk. Westergaard*, viste deltagerne omkring i slottet og dets omgivelser. Efter at have spist middag i slotskroen gik turen videre over Skibby til Selsø kirke og derfra over Skuldelev og Frederikssund til Slangerup kirke, der begge forevistes af dr. phil. *Jan Steenberg*. Endelig kørtes der til Bastrup ruin, hvor dr. phil. *Vilh. la Cour* holdt foredrag om dette højst bemærkelsesværdige monument fra Danmarks middelalder.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

afholdt i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i København et møde lørdag den 28. august 1954. I mødet deltog godt 30 repræsentanter.

Formanden, cand. pharm. Hans Brandt, Fåborg, bød velkommen og oplyste i sin beretning, at styrelsen i det forløbne år havde søgt at få staten til at yde et tilskud til sammenslutningens arbejde, men at resultatet, selv om sagen havde været anbefalet af såvel direktør Brøndsted, Nationalmuseet, rigsbibliotekar Birkelund og fællesforeningens formand, ligesom rigsarkivaren havde stillet sig yderst velvillig, desværre var blevet negativt. Det var dog alligevel lykkedes at få fremstillet særtryk af den i Fortid og Nutid fremkomne »Vejledning ved oprettelse af byhistoriske arkiver«, idet man fra rigsarkivet havde modtaget et tilskud på 200 kr., for hvilket tilskud vi skylder rigsarkivaren vor bedste tak. Dette tilskud havde ikke alene betydet, at vi kunne få særtrykkene udsendt, men også en opmuntring i arbejdet, idet det viser, hvilken betydning rigsarkivaren tillægger de lokalhistoriske arkivers arbejde. Særtrykkene vil i løbet af efteråret blive udsendt til samtlige større biblioteker, til museerne og til alle byråd og sognerådene i de større landkommuner.

Kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, Haderslev, aflagde regnskabet, der udviste en kassebeholdning på 70,13 kr.

Til styrelsen genvalgtes bogholder E. Kaster, Odder.

I den efterfølgende drøftelse opfordrede revisor Otto von Spreckelsen, Viborg, til at lade udarbejde standardiseret materiale til brug for arkiverne og foreslog, at arkiverne lod folketællingslisterne affotografere. Bogholder Kaster fortalte om nyerhvervelser i Odder, medens lektor Tengnagel Jørgensen, Esbjerg, oplyste, at man i Esbjerg havde afholdt en billedudstilling, som i 3 dage havde haft 5000 besøgende, samt at Esbjerg havde købt en båndoptager og var begyndt på at lade optage stemmearkiv. Hvidtfeldt advarede mod båndoptagere, idet båndene efter indhøstede erfaringer i U. S. A. ikke var egnede til opbevaring i længere tid, den eneste sikre metode var at få optagelserne skåret i plader. Ved affotograferinger anbefalede Hvidtfeldt at anvende smalfilm; men at det så selvfølgelig ville være nødvendigt med et læseapparat, der iøvrigt burde være en naturlig bestanddel i ethvert arkiv.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB 1953-54

DRIFTSREGNSKAB

INDTÆGTER			UDGIFTER		
Kontingenter og bidrag:			Redaktørhonorar		600,00
Foreninger	1.988,51		Styrelsesudgifter		872,60
By- og amtsråd	495,00		Tryksager, porto, telefon m. v.		523,15
Museer	1.412,50		Årsmødet i Sønderborg 1953		529,95
Arkiver o. l.	565,00	4.461,01	Forfatterpræmier		500,00
			Fortid og Nutid:		
Tilskud:			Restancer for 1952-heftet	370,05	
Staten	1.500,00		Trykning, clichéer: 1953-heftet	4.754,88	
Dansk historisk Fællesfond	700,00		Honorarer	1.340,36	
Særlige tilskud til forarbejder vedrørende kulturhistorien	2.000,00	4.200,00	Ekspedition og forsendelse	588,50	7.053,79
			Præstegårdsværket		0,00
Renter		361,75	Håndbog for lokalhistorikere		123,25
Fortid og Nutid		3.150,65	Forskelligt		162,39
Salg af skrifter		305,65		Ialt	10.365,13
Præstegårdsværket		0,00	Forøgelse af beholdningerne:		
Håndbog for lokalhistorikere		2.344,83	Foreningens egne midler	445,61	
Forskelligt		208,43	Kulturhistorien	2.000,00	
			Håndbog for lokalhistorikere	2.221,58	4.667,19
		15.032,32			15.032,32

STATUS PR. 31. MAJ 1954

Foreningens egne midler:			*Beholdningerne pr. 31/5 1954 forefandtes således:*	
Beholdning pr. 30/4 1953	1.888,04		Hos kassereren:	
Overskud i 1953/54	445,61	2.333,65	Indestående i sparekasse	6.997,70
			Postkonti	2.030,08
Præstegårdsværket (som foregående år)		5.289,55	Kontant	5,75
Håndbog for lokalhistorikere:			Regnskabssaldo 1954/55	589,67
Beholdning pr. 30/4 1953	9.497,04		Hos formanden:	
Forøgelse i 1953/54	2.221,58	11.718,62	Indestående på bankbøger m. v.	11.718,62
Kulturhistorien (tilgået i 1953/54)		2.000,00		
		21.341,82		21.341,82

Viborg og *Hillerød*, d. 15. juli 1954.

JOHAN HVIDTFELDT,
formand.

JØRGEN PAULSEN,
kasserer.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.
Georg Galster. *Knud Klem.*

Om brugen af landbohistorisk talmateriale

Af *Fridlev Skrubbeltrang.*

Lokalhistoriske undersøgelser hører ofte til de sværeste, hvis de skal løses med virkelig omhu og underbygges med et talmateriale, som kan holde. Vejen går da om ad kilder af højst ulige værdi og — hvad der er farligere — kilder, der i visse henseender kan være meget brugbare, men på andre punkter så misvisende, at de er uanvendelige. Ukendskab til et kildemateriales vekslende natur kan medføre, at brug og »misbrug« går hånd i hånd, og lokalhistorikerne vil i mange tilfælde savne den skoling, som arbejdet med beslægtet stof fra forskellige egne giver. Et enkelt eksempel fra den senere tid er medvirkende til, at jeg — efter redaktionens opfordring — søger at samle nogle af de erfaringer, som her kan have betydning.

Emnet er så omfattende og kildematerialet på de fleste felter så stort, at dette kun kan blive en foreløbig vejledning med særligt henblik på landbohistoriske kilder. En del af det anførte vil måske synes elementært. Hovedsagen må imidlertid være en appel til historikerens ansvarsfølelse. Det går for det første ikke an blot at »skrive af«, uden overhovedet at indlade sig på at vurdere, om de anførte oplysninger kan anses for korrekte. Dernæst bør der til enhver tid advares mod den billige godkendelse, som desværre er temmelig almindelig, når ingen anden kilde direkte bestrider de tal, der kan uddrages af et kildemateriale. Ikke sjældent er indre selvmodsigelser nok til at dømme en kilde, blot man giver sig tålmodighed til at arbejde omhyggeligt med den. Og selv hvor det drejer sig om kilder, man med fuld ret giver en fortrinsstilling, skal man aldrig være bange for at tage klare *forbehold*. Det er sikkert et af de punkter, hvor »vi alle er under anklage«. Men det er en kendsgerning, at svage eller helt manglende forbehold overfor statistiske angivelser har ført til helt eller delvis forkerte resultater, som senere kun langsomt og med besvær er ændret til det rigtigere.

Opgaven ville være let, hvis det kunne fastslås, at visse arter af kilder gennemgående var fuldt pålidelige, andre utroværdige og derfor uanvendelige. Men sådan ligger det forholdsvis sjældent. Selv godsregnskaber, jordebøger o. l., der indeholder et i mange henseender brugbart materiale, kan have skjulte fejlkilder — det kan f. eks. være vanskeligt at kontrollere eftergivelse af landgilde eller midlertidig ugedagsydelse i stedet for huspenge (el. omvendt). Hertil kommer den forstyrrende rolle, som ude-

ladelser og manglende eller uensartet specifikation spiller, når man vil drage sammenligninger. Men endnu vigtigere er det at være opmærksom på, hvor »blandet« en kildes værdi kan være. Skattemandtal er et ganske godt eksempel. De er ikke heldige i folketællingshensigt, fordi de i regelen ikke giver fuldstændige tal for husmandsbefolkning, endsige tyende, og kvægskattemandtal vil oftest være stærkt misvisende, hvad kreaturantal angår. Men mandtallene viser dog skatteansættelser og (til dels) befolkningens reaktion overfor såvel nye som fornyede eller nedsatte (ekstra)skattepålæg. Man kan møde tal, som overrasker, da de jo utvivlsomt må anses for minimumsangivelser, og man kan af mandtallene uddrage værdifulde oplysninger af socialt og kulturelt indhold, selv om det økonomiske moment er fortegnet.

En advarsel mod misbrug af historisk talmateriale lyder måske umiddelbart som en opfordring til *resignation*. Skal man omhyggeligt veje sine kilder og tage forbehold, når der kan spores usikkerhed — og det skal man —, bliver resultaterne ikke letkøbte. Men de bliver mere sikre, fordi et samvittighedsfuldt arbejde med en række kilder fører til iagttagelser, som støtter og kontrollerer hinanden. Ikke mindst fra godsarkiver er der i de senere årtier fremdraget et så betydningsfuldt materiale, at det må sætte varige spor i en mere dybtgående og alsidig vurdering af ældre tiders landboforhold. Der vil være mulighed for statistiske undersøgelser på felter, som man tidligere næppe har gjort sig tanker om. Men så meget større krav må der stilles til den metodiske sikkerhed.

I det følgende vil som regel kun kilder fra de sidste 300 år blive berørt. Vort indblik i landboforholdene gennem de mange århundreder, hvor talmaterialet er spredt og spinkelt, er ganske vist vokset med det kulturhistorisk værdifulde stof, som arkæologer, filologer, historikere og andre forskere har skaffet til veje og til dels tolket. Men selv den bedste metodiske udnyttelse af det sparsomme statistiske materiale vil ikke kunne underbygge økonomiske og sociale vurderinger så omfattende og samtidig så differentierede, at de tør sammenlignes med studier over de sidste århundreder, hvor eksemplernes tal hundreddobles og undersøgelserne i mange henseender vedrører landet som helhed. De største landvindinger kan forventes i det 18. århundrede, med betydelige terrænvindinger til begge sider og måske ikke mindst i det 17. årh., hvor hele grupper af statistisk materiale for en væsentlig del er bevaret.

Hvis interessen for tallenes tale havde været tilstrækkelig udviklet, ville det samfundsbillede, som historieforskerne har tegnet som baggrund for stavnsbåndstiden og kampen om de store landboreformer, uden tvivl have set lidt anderledes ud. Hos Edv. Holm og andre blev opfattelsen af stændernes stilling helt overvejende *politisk* belyst, og det måtte medføre en usikker, undertiden ret tilfældig vurdering af sociale og økonomiske forhold. Det er ikke udtalelser for og imod en bestående lovgivning, der giver det vægtigste bidrag til forståelse af bondestandens

kår eller godsejerstandens holdning (som »herskab«). De i reglen ganske uvildige oplysninger om titusinder af fæstebønders forhold, som indeholdes i jordebøger, fæsteprotokoller, skifteforretninger, hoverireglementer m. v., vil veje langt tungere til, når det efterhånden lykkes at udnytte materialet efter fortjeneste. Vejen frem går i virkeligheden gennem lokalhistoriske undersøgelser, der naturligvis gerne fra første færd må tage videre sigte, hvis stoffet tillader det. Men historikeren bør være på vagt overfor den *ældre* landsomfattende statistik, der i flere henseender er mangelfuld eller afgjort upålidelig.

Da V. Falbe-Hansen 1888—89 udsendte »Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne set fra Nationaløkonomiens Standpunkt«, gjorde han brug af et mægtigt talmateriale. Hans værk var banebrydende, det må anerkendes, men desværre blev det anvendte statistiske materiale i skyndingen hverken vejet eller sigtet på betryggende måde, og selv om F.-H. tog visse forbehold, kom dette som regel ikke skarpt frem. Prisudviklingen for landbrugsprodukter belystes gennem nogle få takstpriser, især sjællandske, kornproduktionen væsentlig ved tal for eksporten og kreaturholdet ud fra hornkvægtællingen 1774 suppleret med oplysninger om tabene ved kvægpesten og skønsmæssige beregninger vedrørende samtlige husdyrgrupper efter 1800. M. h. t. ejendomsantal og -fordeling savnede F.-H. et talmateriale, der kunne bygge bro mellem landmålingens tal (senere for gårdenes vedkommende revideret i Henrik Pedersens »De danske Landbrug 1688«) og en ny »tælling« i 1805. Den interessante påvisning af hoveriets udbredelse i de forskellige landsdele ville have vundet i værdi, om F.-H. havde fundet frem til de mange hundrede bevarede hoverireglementer, som langtfra alle indgik i den oversigt, han benyttede[1]). Mest uheldig var måske Falbe-Hansens påfaldende overfladiske udnyttelse af folketællingerne 1787 og 1801 til belysning af sociale forskydninger som følge af landboreformerne.

Det er Falbe-Hansens blivende fortjeneste, at han tog det 18. århundredes økonomiske landboproblemer op til diskussion, at han så dem i sammenhæng og søgte at underbygge dem statistisk. Men på det sidste punkt afslørede han, hvor langt den socialt-økonomiske forskning haltede bagefter den (landbo)politiske, og han skabte — antagelig mod sin vilje — præcedens for en ret ukritisk indstilling overfor *store* materialesamlinger. Det er altid fristende at hengive sig til den antagelse, at hvor det drejer sig om overordentlig mange statistiske oplysninger vil den ene fejl udligne den anden, eller i hvert fald vil småfejl få ringe indflydelse på helhedsresultatet. Uheldigvis medfører det en alvorlig dobbelt-risiko. Man har ingen sikkerhed for, at fejlkilderne fordeler sig nogenlunde ligeligt på alle landsdele (det er ganske usandsynligt, at de gør det), og lokalhistoriske skildringer, der bygger på en summarisk

[1]) V. Falbe-Hansen, anf. værk, I, 49, smlgn. Fortid og Nutid XIV, 2—9 og 18—23.

oversigt, kan derfor blive stærkt misvisende. I mange tilfælde ligger fejlene overvejende til samme side, og det statistiske materiale kan derved få slagside i en sådan grad, at det må skønnes uanvendeligt.

Nyere landbohistorisk forskning kom til at savne den inspiration, som det ville have betydet, om den i starten havde mødt et manende eksempel på præcision, detailkritik og særlig agtpågivenhed overfor et statistisk materiale. Man kan undertiden få det indtryk, at *tal* kun er en slags krydderi på en historisk fremstilling. Når et træk skal udpeges som »typisk«, eller når et synspunkt skal pointeres, virker det godt med et par tal, selv om det ofte er svært at se, hvad de betyder løsrevet fra en videre sammenhæng. På den anden side kan man i en del arbejder af nyere dato møde en så vidtløftig statistisk udfoldelse, at dette *middel* til historisk overblik og forståelse næsten synes at være blevet et *mål* i sig selv.

Der er ingen tvivl om, at også metodiske fejlgreb eller forsømmelser i det lange løb virker inspirerende, og det samme gælder de mangler, der ofte klæber ved et i flere henseender fortrinligt materiale. Således måtte Henrik Pedersens fornævnte tabelværk »De danske Landbrug 1688« navnlig på to punkter opfordre til revision eller supplering, nemlig m. h. t. ødegårdenes og husenes antal[1]). Hvad de sidste angik, var jeg opmærksom på, at der såvel på Sjælland som i størstedelen af Jylland fandtes et flertal af sogne, hvor de talmæssige forhold var mangelfuldt oplyst, men kun for Sjælland—Møens vedkommende søgte jeg i »Husmand og Inderste« (1940) at rekonstruere billedet. At en sådan delvis rekonstruktion kunne misforstås, viste sig, da en interesseret anmelder til min forbløffelse opstillede en ny oversigt over husantal i hele landet (det 17. århundredes sidste halvdel), idet han ganske simpelt sammenlagde mine sjællandske tal med Henrik Pedersens for de øvrige landsdele! Helst skal man altså ikke blot understrege sine studiers lokale afgrænsning, men eftertrykkeligt fremhæve, hvilke opgaver der står tilbage at løse.

En fejlslutning så at sige af modsat art er dog sikkert mere almindelig, nemlig den antagelse, at resultatet af en sammenligning mellem talmaterialet i to kilder uden videre kan overføres til en anden egn eller en anden tid (se nedenfor om skifter og synsforretninger). Det kan næppe stærkt nok understreges, at selv om visse kilder i hovedsagen må anses for pålidelige og derfor skulle give et godt grundlag for sammenlignende undersøgelser, må man kritisk vurdere hver kilde for sig, og hvis et mindre sikkert (eller ukontrolabelt) materiale udgør en del af sammenligningsgrundlaget, er der fare for, at det hele skrider.

Endnu skal til indledning bemærkes, at de *bedste* kilder til landboeller landbrugsstatistik for den ældre tid ikke altid indeholder mange

[1]) Henrik Pedersen havde iøvrigt selv beskæftiget sig indgående med ødegårdsproblemet. Hist. Tidsskr. 8. IV tillæg. 188—205.

tal. Der findes en hel del fæstebreve, som næppe anfører et tal (hartkornsangivelser er iøvrigt ønskelige, når gård-kontinuiteten skal fastholdes), men alligevel giver meget væsentlige oplysninger om såvel den tiltrædende som den afgåe(n)de fæsters forhold. I bondeskifterne har som regel de specificerede vurderingssummer ringe interesse (bondens ejendele vurderes jo gennemgående lavt), hvorimod genstande og kreaturer, som opregnes og beskrives enkeltvis, også statistisk set interesserer mere.

Det synes mest praktisk at inddele det følgende i mindre afsnit, der tilsammen omfatter en betydningsfuld del af landbohistorien: Folkemængden (på landet), antal huse og gårde, fæste- og afgiftsspørgsmål, landbrugspriser, kornproduktion (udsæd, foldudbytte) og husdyrantal.

Folkemængde. Erhvervs- og ejendomstællinger. Ældre og yngre historikere har med iver og elegance dyrket den sport at beregne folketal i Danmark fra den mørke middelalder til oplysningstiden, hvor folketællingerne omsider indfinder sig. Hvor morsomt dette kan være, får man et godt indtryk af i Svend Aakjærs afsnit om Hallands bondetal og Danmarks folketal (hans »Kong Valdemars Jordebog«, 209—245), der på refererende-vurderende måde beskæftiger sig med forsøgene på dette felt fra H. M. Velschow til Aksel E. Christensen. Det har sin betydning at få problemerne diskuteret, navnlig hvis det stadig tydeligere understreges, at folketallet for den ældre tids vedkommende er mere eller mindre veimotiverede gætterier. Allerede Velschow begik den skæbnesvangre fejl at slutte ud fra den enkelte landsdel (Halland), hvor der var grundlag for visse beregninger, til hele riget. Kr. Erslev kunne karakterisere hans resultat som »ganske umuligt«, mens William Scharling og Johs. Steenstrup mente, at V. i hovedsagen havde ret. Selv de mest fremragende historikere kan dog aldrig nå til sikre resultater, hvor grundlaget savnes, og hvad middelalderens folketal angår, må man indskrænke sig til et *skøn* over bevægelser i op- eller nedadgående retning, forsigtigt sammenholdt med, hvad der vides eller skønnes om udviklingen i andre dele af Europa.

Med noget større sikkerhed har historikere kunnet udtale sig om folkemængden på landet efter 1650. Det er kirkebøgerne og til en vis grad ekstraskattemandtallene, der frister til udnyttelse. Gustav Bang gav ved sine undersøgelser over 30 sjællandske landsogne fra 1640erne til 1779 et interessant bidrag til ældre dansk befolkningsstatistik (H. T. 7, II, 417—454). Med rette fremhævede han, at de lister over fødte og døde, som præsterne fra 1735 indsendte til regeringskontorerne, led af så væsentlige mangler, at man ikke kunne bygge på dem; iøvrigt var det naturligvis ingenlunde givet, at ind- og udvandring ophævede hinanden. Forholdet mellem antallene af fødte og døde i de 30 sogne var derfor ingen fuldt pålidelig målestok for befolkningstilvæksten; til-

og frafiytning, ændringer i aldersklassernes procentforhold m. v. kan have påvirket folketallet i det enkelte sogn, men Bang lagde megen vægt på fødselsantallets bevægelse fra tiår til tiår. Først 1690—99 var der en væsentlig stigning efter en stærk nedgang 1650—69, og under den store nordiske krig atter nedgang. Også 1760erne gav et minus. Uoverensstemmelserne mellem de to halvdele af materialet var iøvrigt ret betydelige, og Marcus Rubin kritiserede fremgangsmåden[1]). Bang undlod dog klogeligt at slutte fra fødselstallene i de 30 sogne til hele Sjællands, endsige samtlige landsognes folketal.

Det vil i reglen kunne diskuteres, hvorvidt et udvalg er repræsentativt, men omhyggelige iagttagelser fra et større sognemateriale har altid en vis værdi. Gustav Bangs »Kirkebogsstudier« (1906), der indeholder brugbart stof fra mere end 350 sogne, belyser for det 17. århundredes vedkommende vigtige befolkningsstatistiske spørgsmål (omflytning, vagabonderende proletariat, ægteskaber, fødselsforhold, dødelighed blandt børn og voksne). Selve folketallet behandler han ikke. Fra 1704—05 findes der en del ekstraskattemandtal, hvor samtlige beboere er anført, og man kan i en snes sjællandske sogne sammenligne såvel antal af ægtepar ca. 1705 og 1771 (Oeder'ske efterretninger) som folkemængde 1705 og 1769 (første folketælling); tilvæksten var henholdsvis 28 og 24 pct. (se Husmand og Inderste, 29). Selv om de to tilvækstprocenter synes at svare godt til hinanden, må man formode, at indbyggerantallet fra 1704—05 ofte opgives for lavt; antallene af hjemmeværende børn er i nogle tilfælde senere tilføjelser. Iøvrigt kan folketællingerne 1769 og 1787 heller ikke anses for fuldt pålidelige, og det er temmelig vilkårligt, når Will. Scharling og Adolph Jensen, med lidt forskellig motivering, regner med folketal 6½ pct. højere end 1769-folketællingens og 3 pct. højere end 1787-tællingens[2]). På Sjælland var afvigelserne vistnok mindre, men i visse andre egne langt større. Hvis man sammenholder folketællingernes sognetal med antallene af indbyggere over 12 år i henhold til ekstraskattemandtal efter 1762, viser det sig, at i adskillige nordjyske sogne ligger tallene fra sidstnævnte kilde højere end de for 1769 eller 1787 anførte indbyggerantal. Det er heller ikke sandsynligt, at udviklingen 1769—1801 har artet sig så forskelligt fra sogn til sogn, som tallene fra de 3 første folketællinger undertiden giver indtryk af. Man må være på vagt overfor *lokale* fejlkilder, der som regel kan påvises, når man ved undersøgelsen sammenligner hele det tilgængelige talmateriale.

Spørgsmålet om erhvervsfordelingen i ældre tid vil også kræve nye undersøgelser. Holder vi os her til de talstærke landbogrupper: gård-

[1]) Hist. Tidsskr. 7. III. 1—54. Rubin ville udelukke sognene indenfor Københavns amtskreds og krævede kirkebogsstatistikken prøvet på grundlag af de første folketællinger.

[2]) V. Falbe-Hansen og Will. Scharling: Danmarks Statistik I. 381—385 og supplementbindet, 81 f., samt Nationaløkonomisk Tidsskrift 1935, 6—13 (Adolph Jensen).

mænd, husmænd (og inderster), håndværkere og tjenestefolk, er det iøjnefaldende, at den skarpe afgrænsning savnes selv for gårdmændenes vedkommende, mens det er vanskeligt overhovedet at få tal på de øvrige grupper, navnlig tjenestefolkene. Selv når en præst undtagelsesvis i kirkebogen indfører mandtal over indbyggerne i sine kirkesogne, forsømmer han tyendet. Præsten i Sørbymagle og Kirkerup anfører i 1645 for de to sogne 48 »bomænd« (gårdbrugere), 31 husmænd, 12 »gårdmænd« (aftægtsfolk og andre indsiddere på gårdene), desuden 16 »gårdkvinder« og 1 »huskvinde«, men kun 13 tjenestekarle (over 20 år). Sammenholdt med senere kilder virker de øvrige tal troværdige, men af arbejdskraften på gårdene (de hjemmeværende voksne børn må også tages i betragtning) får man et meget ufuldstændigt indtryk[1]).

Et stort talmateriale i jordebøger, matrikler og skattemandtal belyser de jordbrugende landboers forhold. Men skellet mellem gårdmænd og husmænd kan ikke trækkes med sikkerhed overalt. Gamle betegnelser som gårdsæder og boismænd rummer landbrugere af begge grupper, og efter indførelsen af 1688-matriklen er der talrige eksempler på, at fæstere med under 1 td. hartkorn regnes for gårdbrugere. På den anden side var der også »husmænd« med mere end 1 td. hrtk., for en stor del brugere af huse, der havde fået tillagt jord ved gårddelinger. I visse egne kan der intet sikkert sluttes fra antallet af gårde til gårdbrugerbefolkningen. Som eksempel kan nævnes Malt herred i Sydjylland: I følge Henrik Pedersen[2]) var der 197 gårde over 1 td. hartkorn, markbøgerne har ialt 201 (heriblandt også ottingsgårde), af hvilke 29¼ (30) var øde. Men de godt 170 gårde havde ca. 260 beboere, der åbenbart med få undtagelser måtte betegnes som gårdbrugere. Mest iøjnefaldende er situationen i Vejen, hvor markbogen foruden præstegården kun nævner 9 helgårde, men 25 gårdmænd i 23 våninger[3]).

Trods de mange ødegårde (i Malt herred ca. 15 pct.) var der altså egne, hvor gårdbrugernes tal langt oversteg gårdenes. Det var utvivlsomt især et jysk fænomen, mens antallet af gårdmænd på den sjællandske øgruppe lå væsentligt lavere end det af Henrik Pedersen anførte gårdantal. Skønt øernes og Jyllands hartkorn i 1688 forholdt sig omtrent som 4 til 3, tør man fastslå, at der var betydeligt flere egentlige jordbrugere på halvøen allerede dengang. Antallet af småbrug på ½—1 td. hrtk. var størst i Jylland, hvortil kom en mængde midlertidige eller mere varige gårddelinger. Fæstebreve fra det 18. årh. viser, at ældre gårdfæstere i betydeligt tal lod halvdelen af gården gå over til en ny fæster, som oftest en søn eller anden nær slægtning, på det vilkår, at fæstegården ved den gamles død atter skulle være en enhed. Vistnok i de fleste tilfælde blev jorden vedblivende drevet under eet, men syg-

[1]) Gustav Bang: Kirkebogsstudier, 10 f.
[2]) De danske Landbrug 1688, 116 f.
[3]) S. Alkærsig: Vejen Sogn, 82 f., anfører brugernes navne og hartkorn.

dom, økonomiske forhold eller andre årsager medførte ikke sjældent varige gårddelinger. Bemærkelsesværdigt ofte blev oprindelige enestegårde spaltet i to eller flere.

Eksemplet fra Malt herred viser tydeligt, at begrebet »gård« i Henrik Pedersens tabeller ikke overalt dækker det samme. Ofte er det en art regningsenhed (helgårde), som dog ikke anvendes konsekvent, idet brøker undgås. I Holleskov, Føvling sogn, opfører tabellen 2 gårde, svarende til 1½ g. i markbogen, i virkeligheden 1 halvgård og 4 fjerdingsgårde (5 brugere). Eskelund i Brørup sogn har i følge markbogen 6½ gård (H. P. anfører 7 g.), nemlig 1 halvgård med een familie og 6 helgårde: 4 med to familier, 1 med tre og 1 med fire (altså ialt 16 beboere). Men der er andre sogne, f. eks. Lindknud, hvor Henrik Pedersens gårdantal umuligt kan svare til helgårde. Forarbejderne til Christian V.s matrikel muliggør næppe en helt ensartet fremgangsmåde, men det ville have været nyttigt, om såvel antallet af ødegårde som af gårdbrugere var anført i H. P.s tabeller. Det må dog indrømmes, at der ofte ville råde en vis usikkerhed: skulle f. eks. den husmand, der beboede en øde gård og indtil videre drev en del af dens jord, regnes for gårdbruger? — Sammenligner man Henrik Pedersens tal med sognepræsternes indberetninger om gårde, bol og tiendeydere 1651 (hele landet) samt om gårde, bol og huse 1657 (Sjælland)[1]), vil mange forhold fremtræde klarere. Men ofte bliver det nødvendigt at gå bag om tabellerne til markbøgerne og til de ældre matrikelsarbejder. I mange sjællandske sogne vil man se halv- og fjerdingsgårde, bol og gårdsæder opført som gårde i 1688, således at Henrik Pedersens gårdantal ligger højest (ødegårde iberegnet), helt i modsætning til de ovennævnte sydjyske eksempler.

Hvad *huse* angår, er talmaterialet langt mere uensartet. For Sjællands vedkommende har der på grundlag af præsteindberetningerne 1657, matriklen 1662 og Henrik Pedersens tabeller kunnet sammenstykkes husantal, der dækker hele landsdelen på nær 7 sogne (Husmand og Inderste, 23). De øvrige øer, Bornholm undtaget, er nogenlunde dækket 1688, men i mange jyske sogne svigter materialet, selv om markbøgerne ofte giver oplysning om jordløse huse, der ikke indgår i tabellerne, i Malt herred således 46. I de tilfælde, hvor hverken matriklerne eller præsteindberetningerne giver et talmateriale, der kan anses for pålideligt, er der næppe nogen vej frem, hvad selve antallet af huse (specielt de jordløse) angår. Kun indenfor en del godsområder vil jordebøger og synsforretninger til forskellige tidspunkter kunne afgive et materiale, der kan underbygge solide lokalresultater. Men i forhold til gårde og gårdbrug var datidens små og i reglen jordfattige huse en helt underordnet landøkonomisk faktor. Med henblik på landbrugets arbejdskraft ville det være af større betydning at få tal på husmands- og indsidderfamilierne samt tjenestekarlene.

[1]) Se om disse to kilder J. A. Fridericias afhandling i Hist. Tidsskr. 6, II, 469—622.

Tilsyneladende giver lensregnskaber og ekstraskattemandtal fra det 17. årh. stof til »erhvervstællinger«. Men i pengeskattemandtal fra tiden før 1660 savnes åbenbart en nogenlunde skarp afgrænsning mellem gård- og husmænd, hvortil kommer, at antallene af fritagne indenfor de forskellige grupper i reglen er ufuldstændige. Hans H. Fussing gør i »Stiernholm len 1603—1661«, 78—82, rede for en række fejlkilder, men synes ikke desto mindre at mene, at bøndernes karlehold — i modsætning til præsternes — går voldsomt tilbage gennem det meste af perioden (i 1647 kun ca. 1/6 af tallet fra 1614). Det er dog temmelig indlysende, at det økonomiske tryk, nu og da i forbindelse med øget skatteudskrivning (i 1647 var skattesatsen ualmindelig høj), er en hovedårsag til de påfaldende store udsving, undertiden fra det ene år til det andet. Om de faktiske ændringer i tjenestekarleholdet kan vi intet sikkert vide.

Det samme negative resultat truer, når man vil søge at bestemme husmænds og indsidderes tal ud fra ekstraskattemandtallene. Udsvingene er ganske vist noget svagere, men kan dog være meget betydelige selv indenfor en så kort periode som 1677—92. Ikke alle ekstraskatter ramte samtlige husmænd, og en mængde fattige familier blev åbenbart fritaget, navnlig når skattesatsen var høj eller skattetrykket langvarigt. Lempelige vilkår for flertallet af husmandsbefolkningen i 1699 bevirkede, at præsterne i mandtallene fra dette tidspunkt (og 1704—05) virkelig synes at have opfyldt forpligtelsen til at medregne fattige, gamle og svagelige, invalider m. fl., selv om disse iøvrigt kunne vente at gå fri (Husmand og Inderste, 26 ff. og 96). Derved fremkom der i de fleste sogne på Sjælland så fyldige mandtal, at en sammenligning med de Oeder'ske efterretninger 1771 er rimelig, og i det øvrige land vil man med fordel kunne sammenholde mandtallene med folketællingen 1787, sogn for sogn. Derimod er de ældre ekstraskattemandtal som regel så ufuldstændige, at sammenligningsgrundlaget i det 17. årh. svigter.

Mens man m. h. t. ejendomsantal har fået nogenlunde fast grund under fødderne med fortegnelsen over gårde og huse i 1805[1]), giver folketællingerne helt til 1880 et temmelig usikkert billede af erhvervsfordelingen på landet. Når V. Falbe-Hansen som ovenfor omtalt skabte tradition for antagelsen af en overordentlig stærk tilvækst i husmandsbefolkningen 1787—1801, skyldtes det bl. a., at der i 1787 optaltes næsten 4 gange så mange »håndværksmænd« på landet som i 1801; for flertallet kan det i 1787 kun have været bierhverv. Den erhvervsmæssige rubricering vedblev at volde vanskeligheder, hvad der var meget naturligt, idet mange tusinde daglejere og arbejdsmænd snart arbejdede ved landbruget, snart ved andre erhverv. Ved tællingen i 1880 lykkedes det i højere grad end tidligere at få tal på de arbejdsfolk, der havde fast tilknytning til et bestemt erhverv, og mere skønsmæssigt antog man, at

[1]) Se nærmere »Husmand og Inderste«, 68.

af den daglejergruppe, der p. gr. a. mere afvekslende beskæftigelse ikke tilhørte en bestemt erhvervsgruppe, måtte ¾ regnes for landarbejdere[1]). Ved lokalt begrænsede undersøgelser kan man naturligvis ikke nøjes med en sådan matematisk beregning, og det 19. århundredes folketællinger rummer adskillige problemer, fordi erhvervslivet nu engang udfoldede sig temmelig frit og endnu var så lidet organiseret, at rubriceringer ofte kunne blive ret tilfældige.

Fæste- og afgiftsforhold. Landbrugspriser. Jordebøger og andre regnskaber er tillokkende, fordi de fører langt tilbage i tiden og giver reelle oplysninger, med mulighed for godsstatistik. Den *sociale* side af sagen er mindre egnet for konkrete opgørelser end den økonomiske, mindre iøjnefaldende, men afgjort lige så betydningsfuld. C. A. Christensens interessante påvisning af landgildens nedgang til næsten ⅓ i tiden efter 1330 (H. T. 10, I, 446—465) opmuntrer til en diskussion om årsagerne — politiske eller klimaforandring? — og man spørger også om de sociale tilstande. Aksel E. Christensens analyse af senmiddelalderlige fæsteformer (Festskrift til Arup, 134—156) rejser spørgsmålet om en overgang fra fæste som kortvarigt kontraktforhold til livsfæste. Jordebogen for Næsbyhoved len viser dog efter hans opgørelse, at fæsterne 1502—10 kan have siddet trygt ved 82 pct. af gårdene (ingen eller kun 1 skifte), mens kun de 18 pct., hvor fæsteren udskiftes 2, i sjældnere tilfælde 3 à 4 gange, giver formodning om mere utrygge besiddelsesforhold. Det er således kun regnskaberne fra Skovkloster (Herlufsholm), der »rammer en forsvarlig pæl gennem teorien om et stærkt udviklet livsfæste som social norm« (Festskriftet, 143), og selv her har dog ca. 35 pct. af fæsterne haft en gård gennem den 15-årige periode, og ved adskilligt flere gårde er der formentlig kun een fæsteforandring. Heroverfor står så en anden type, brugerne med de kortvarige kontraktforhold.

Er kildematerialet sparsomt, gælder det nok om at udnytte dets muligheder, men det er samtidig meget vigtigt at respektere disses begrænsning. Vi kan ikke på statistisk grundlag genrejse fortidens samfundsbygning, og vi har ingen mulighed for at se den brede befolknings erhvervsvilkår i fast sammenhæng med dens afgiftsforhold før et stykke ind i det 18. århundrede. Men senest fra 1719 er kildematerialet så omfattende, at der ikke er nogen rimelig undskyldning for de ufuldstændige eller vildledende oplysninger om fæsteforhold og folketal, som man kan møde selv i nyere gods- eller sognebeskrivelser[2]). Landets opdeling

[1]) Det danske Landbrugs Historie V, 340.

[2]) I et sogn, hvor — som det var almindeligt på Sjælland — husmænd og inderster allerede før udskiftningen var langt talrigere end gårdmændene, bruger sognebeskrivelsen (1953) stadig den gamle kliché med »den fåtallige husmandsklasse«, skønt den faktisk modsiges af selve fremstillingen (Gadstrup og Syv Sogne, 180, jfr. 186). Der henvises bl. a. til Vibygård fæsteprotokol 1719—1826, men hvorfor gør man ikke virkelig brug af den?

i kommuner og i sin tid i godser medfører en vis risiko for, at fæstevæsenet statistisk set får en ujævn behandling, skønt kilderne gennemgående er så ensartede, at en metodisk udnyttelse efter en bestemt plan vil være på sin plads. Som det er nu, må ældre optællinger ofte revideres for at kunne bruges som sammenligningsgrundlag.

Fæsteforholdets almindelige karakter belyses bedst gennem fæstebrevene, der i titusindvis er bevaret i fæsteprotokollerne. De meddeler også adskilligt om selvejerbønder, idet husbondholdsbreve undertiden findes indført i ret betydeligt tal. — Til forståelse af bondestandens stilling under vekslende konjunkturer er det meget vigtigt, at man får en oversigt over typiske forhold ved selve fæsteoverdragelsen. I reglen anføres årsagen til forrige fæsters »afgang«: død, alder og svagelighed, godvillig afståelse, forsiddelse (rømt, frasat ved dom, men oftere kun fratrådt p. gr. a. fattigdom), flytning m. v. En statistik over den nye fæsters forbindelse med den afgåe(n)de vil vise, hvor ofte der var tale om familieoverdragelser, navnlig til en af de 4 hovedgrupper: sønner, svigersønner, fjernere slægtninge samt fæstere, der ville gifte sig med »enken på stedet«. Også her er gods- eller landsbytraditioner lige så iøjnefaldende som de almindelige, tidsbestemte ændringer, der kan iagttages længe før landboreformerne, og som uden tvivl ofte skyldtes enkeltmands initiativ. Hvor talmaterialet omfatter de fleste fæsteforandringer gennem 2 à 3 menneskealdre, kan fæsteforholdets gennemsnitlige varighed beregnes nogenlunde nøjagtigt, helst med inddeling i grupper, der er karakteriseret ved årsagen til fæsteforholdets ophør (død, alderdom, forsiddelse etc.). Den periode, en enke sidder ved gård efter mandens død og før eventuelt nyt giftermål, bør sammen med den afdøde fæsters tid regnes for een fæsteperiode, hvad det jo også *var* m. h. t. fæstevilkår. Er der en tid to fæstere, bør de hver især noteres for deres fulde fæsteperiode, hvis det er muligt. — Idet man beregner fæsteperioder, vil man få et indtryk af, i hvor stor udstrækning der savnes fæstebreve. En del fæstere fik aldrig kontraktforholdet skriftligt attesteret eller sad længe uden fæstebreve; o. 1770 og senere kan man for mange godsers vedkommende få nogenlunde nøjagtigt tal på disse »forglemmelser« ved at sammenholde fæstebrevene med hoverireglementerne, der dog ikke altid var ført à jour.

Om tiden før 1720 gælder det, at fæsteprotokollernes værdi som statistisk kilde aftager for hvert tiår, man går tilbage. Matrikler, markbøger, jordebøger og skattemandtal kan give visse holdepunkter, men i reglen vil man savne sikre dateringer. Lensregnskabernes stedsmålsregistre giver ca. 1610—60 et betydningsfuldt materiale, men oplysningerne om fæsteforholds ophør og om familieforhold mellem gammel og ny fæster er dog for ufuldstændige, til at man kan bygge pålidelig statistik over disse meget væsentlige forhold. Fussing fremhæver med rette, at godsregn-

skaberne her kun giver minimumstal[1]). Som regel kan der kun ved 10—12 pct. af fæstegårdene konstateres familieoverdragelser, de allerfleste til sønner, men det virkelige antal kan have været det dobbelte eller mere. Det synes dog, som om enkelte ældre kilder er mere meddelsomme end andre og muligt kan illustrere en udvikling, hvor kilderne i almindelighed kun giver et misvisende indtryk. Naturligvis må man også være varsom med at udlede statistik af fæsteprotokoller, når antallet af fæstebreve er beskedent, eller når en betydelig del af dem intet oplyser om familieforhold eller årsager til fæsteforandring. Mindre farligt er det, om der savnes fæstebreve fra en kortere periode, men det reducerer antallet af statistisk brugbare fæsteperioder uforholdsmæssigt stærkt. — Husmænds fæstebreve må behandles særskilt, da deres vilkår i væsentlige henseender er helt forskellige fra gårdbrugernes.

Af fæstebøndernes afgifter er indfæstningen tilsyneladende lettest at optælle og behandle statistisk. Men godsregnskaberne siger i reglen for lidt, man bør se indfæstningen som led i fæstevilkårene. Dens størrelse afhænger dels af stedlige traditioner, dels af fæstegårdens tilstand og (ofte) af fæsterens personlige forhold; ændret »godspolitik« kan også spille ind. Statistikken bør tage hensyn til de mange tilfælde, hvor fæsteren i stedet for at yde indfæstning i penge påtager sig at istandsætte gårdens bygninger og forøge dens besætning. En art negativ indfæstning fremkommer, når fæsteren får bygningshjælp, korn- eller pengetilskud ved gårdovertagelsen. Det bør også undersøges, hvorvidt der i perioder var »lagt loft over« indfæstningen, som det kan iagttages på krongodset. Indfæstningen var nok til en vis grad konjunkturbestemt, men mange andre faktorer var medbestemmende. Talmaterialet til en indfæstningsstatistik må derfor uddrages af fæsteprotokollerne, ikke af godsregnskaber alene.

I jordebøger, fæsteprotokoller, hoverireglementer m. fl. kilder findes titusinder af oplysninger om de årlige fæsteafgifter, men deres uensartethed lægger hindringer i vejen for en landgildestatistik. I ældre tid var landgilden helt overvejende naturalydelser, især korn, smør og småkreaturer, men også talrige andre produkter. En omregning kræver kendskab til de stedlige landbrugspriser og forudsætter omfattende prishistoriske undersøgelser. Set i forhold til hartkornet varierer landgilden meget stærkt fra landsby til landsby, i forhold til udsæden endda fra gård til gård. Landgilden var foranderlig, men ændringer af betydning forekom næppe særlig ofte, bortset fra de mange landsby-omdelinger i det 18. århundrede, hvorved gårdene blev gjort lige i hartkorn og afgifter. Det vil være af værdi at få landgilden *type*bestemt, inddelt efter

[1]) Hans H. Fussing: Herremand og Fæstebonde, 20 f., og samme: Stiernholm len, 30—42 samt jordebogsuddragene 214—294, der iøvrigt giver stof til en mere fyldestgørende beregning af fæsteperioder, end teksten s. 40 f. lader formode.

hovedydelsernes art: penge, rug, byg, havre, smør etc., men iøvrigt også efter ydelser, der er karakteristiske for egnen: fisk, lyngtørv, limsten m. fl. Hvededyrkningens udbredelse på et tidligt tidspunkt kan muligvis udlæses af landgilden. — Pengeafløsning og landgildeforøgelser i forbindelse med udskiftningen vil i stor udstrækning kunne belyses statistisk.

Hoveriets omfang kan i reglen ikke bestemmes med større nøjagtighed før reformtiden. Generalhoverireglementerne o. 1770 inddeler flertallet af landets fæstebønder i hovfri og hovgørende (se min oversigt i F. og N. XIV, 22), men hoveriets bestemmelse i antal dage pr. uge er »kunstig«, idet den er fremkaldt af 1769-forordningens krav, hvortil adskillige godsejere dog føjer oplysninger om det *faktiske* normale hoveri. Enkelte godsregnskaber giver for visse år meddelelse om hoveriet fra uge til uge, mens fæstebrevene i reglen udtrykker sig i almindelige vendinger; antallet af lange og korte rejser (ægter) anføres dog ofte, husmænds ugedage, høstdage og »gående rejser« ligeledes. Ydes der penge i stedet for hoveri, sammenlægges denne afgift tit med en landgildeafløsning. Til belysning af den *relative* hoveriydelse findes der et stort materiale, idet fæsteprotokoller og hoverireglementer meget ofte anfører, om der forrettes helt, ¾, ⅔, ½ eller ¼ hoveri o. s. v., iøvrigt ikke altid ydelser i forhold til gårdstørrelsen. Hoveriforeninger og -efterretninger fra 1790erne muliggør sammenligninger mellem et stort antal godser. Hvor der er bevaret hoveriprotokoller, vil man kunne undersøge, i hvilken udstrækning fæstebønderne virkelig har forrettet det hoveri, som de var forpligtet til. Af bøndernes øvrige afgifter er de ordinære skatter et let tilgængeligt emne, mens tiendeydelserne fortjener et dybtgående sammenlignende studium.

Landgilde- og tiendeafløsning fører ind på spørgsmålet om landbrugspriser og dermed landbefolkningens indkomster. Til belysning af folkeløn, håndværkeres og husmænds dagløn m. v. indeholder navnlig godsregnskaber og skifteprotokoller et anvendeligt materiale, men det er vanskeligt at vurdere, hvor meget naturalløn har betydet. De egentlige landbrugeres indtægter var først og fremmest det årlige forbrug af egne produkter og hvad de fik ind ved salg af korn og animalske produkter. Her kan man ikke nøjes med kapitelstakster for korn og andre varer, men må så vidt muligt fremskaffe prismateriale fra den egn og den tid, undersøgelsen omfatter, og iøvrigt navnlig fra hovedstaden og de provinsbyer, der især trak handelen til sig. Af særlige takstpriser må nævnes de sjællandske kirkekøb, der var et bedre udtryk for de virkelige prisforhold end kapitelstaksten, selv om de offentlige takster ikke viste så kraftige udsving som de frie markedspriser (se Festskrift til Arup, 225—249). Priserne og prisbevægelsen siger ikke alt. Sandsynligheden taler jo for, at bønderne solgte langt større kornkvanta de år, hvor priserne lå lavt (nemlig i gode høstår), end i de dyre år, og de ekstra-

ordinært høje priser på kvæg og fedevarer i kvægsygeperioder kan heller ikke have gavnet det store flertal af landbrugerne. Værdifuldt ville det være, om dette kunne belyses statistisk.

Udsæd og høstudbytte. Kreaturholdet. Er en analyse af fæsteväsenet den vigtigste vej til forståelse af landbosamfundets opbygning og funktioner, vil en vurdering af bondens økonomi være afhængig af, om det lykkes at få et mere sikkert begreb om landbrugsproduktionens størrelse før det 19. årh. Det er af flere grunde en vanskelig opgave, og undersøgelser uden omhyggelig iagttagelse af fejlmuligheder har desværre bidraget til at øge usikkerheden om problemerne.

Fra middelalderen til o. 1800, om ikke længere, har landmandens frygt for, at hans opgivelser m. h. t. udsæd, avl, kreaturhold m. v. skulle medføre afgiftsforhøjelser, haft ødelæggende virkninger for den historiske produktionsstatistik. Det er særlig mærkbart i tiden efter 1660. Hvad udsæden angår, var der oprindelig en sammenhæng mellem denne og landgilden, og under forarbejderne til Frederik III.s matrikel blev der indhentet oplysninger om bøndernes udsæd, høavl m. m. (selv om man iøvrigt opgav at tage hensyn til udsæden). Den traditionelle tilbageholdenhed på dette punkt præger også fæstebøndernes opgivelser i forbindelse med generalhoverireglementerne o. 1770, og man kan hos en godsejer møde en direkte beklagelse af, at bonden ikke har villet opgive »sin rette og fulde udsæd«, da han frygtede forøgelse i sin matrikul[1]). Det påfaldende er, at denne afstandtagen forekommer på et gods, hvor tallene for udsæd (tdr. rugsædeland) er væsentligt højere end normalt. I almindelighed synes godsejere og ridefogeder at regne lave angivelser for selvfølgelige, selv om de undertiden tager forbehold; dette gælder også en del hoverierfterretninger fra 1790erne.

Eksempler fra 1625 tyder ikke på, at der var et fast eller blot nogenlunde regelmæssigt forhold mellem udsæd og landgilde[2]), og det er sikkert kun rent skønsmæssigt, når synsforretninger og hoverireglementer ofte lader udsæden variere i overensstemmelse med hartkorn eller gårdstørrelse (hel- og halvgårde, etc.). Men selv hvor tallene skifter fra gård til gård, er dette naturligvis intet bevis for deres rigtighed (jfr. nedenfor om kreaturtællingerne). Derimod er det sandsynligt, at de udsædsangivelser, der forekommer i synsforretninger og ved talrige bondeskifter, er en slags gennemsnitsberegninger over, hvad bonden sår »det ene år med det andet«. Her er det så heldigt, at to helt forskellige kilder i visse tilfælde kontrollerer hinanden.

De tal for udsæden, der findes i krigsjordebøgerne 1718—19 og i syns- og beskrivelsesforretninger fra det 18. årh., kan for mange gårdes ved-

---

[1]) General-hoverireglementer i overensstemmelse med frd. af 6. maj 1769, pk. XII, Ørumgård. RA.

[2]) H. H. Fussing: Stiernholm len, 42 f.

kommende sammenholdes med skifternes oplysninger, helst naturligvis for samme år, regnet fra høst til forår. Beskrivelsesforretninger fra Vordingborg rytterdistrikt i foråret 1739 har således, hvad udsæden angår, i 44 tilfælde kunnet sammenstilles med skifteforretningernes tal (tdr. udsæd for hver kornsort). Ved 8 gårde var der overensstemmelse, i 5 tilfælde havde beskrivelsesforretningen og i 31 skifterne de højeste tal. Afvigelserne var imidlertid små, gennemsnitligt ca. 10 pct. større udsæd i skifteforretninger fra efteråret 1738, mens skifternes udsædsangivelser fra foråret 1739 kun lå 6 pct. højere end synsforretningens. Denne nedgang, der bringer de to kilder nærmere til hinanden, gælder udelukkende byg og havre. Det *kan* betyde, at det til udsæd bestemte kvantum vårsæd reduceres, når såtiden nærmer sig, og den faktiske udsædsmængde ligger måske meget tæt op ad tallene fra beskrivelsesforretningen. — Også gennemsnits-sammenligninger mellem synsforretninger og et betydeligt antal skifters udsædsangivelser fra de foregående eller efterfølgende år kan med held gennemføres. I hvert fald for flere ryttergodsers vedkommende er afvigelserne kun små. På Vordingborgdistriktet falder skifternes oplysninger om udsæd fra o. 1745 meget spredt, men tendensen går i retning af en stigning i udsæden udover, hvad den sidste »landbrugstælling« på ryttergodset (1768) lader formode[1]).

Selv om skifter og i mange tilfælde også synsforretninger indeholder et anvendeligt materiale, tør man ikke se bort fra, at det vel som regel drejer sig om et skøn: udsæden ansat til, hvad den plejer at være, eller til det, der i det pågældende tilfælde synes passende. Overfor spredt forekommende oplysninger om udsæd må man også være på vagt og spørge, om kilden kan anses for uvildig. Når fæstebreve anfører, at godsejeren har ydet lånekorn til udsæd, sker det ofte under forhold, der antyder en mindre udsæd end normalt. Også i skifteforretninger anføres undertiden, at udsæden burde have været større[2]). Meget ønskeligt ville det være, om man gennem mange sikre eksempler kunne påvise stigningen i udsæd (og høstudbytte), efter at kornpriserne henimod 1750 var begyndt at stige. Noget tyder på, at bønderne undertiden har vejret chancerne og forøget udsæden af den kornsort, der i øjeblikket syntes den fordelagtigste salgsvare[3]). Udsædsforøgelser skyldes sikkert i mange tilfælde udvidelser af det dyrkede areal[4]).

Oplysninger om høstudbytte forekommer mere spredt, og de lave foldangivelser medfører, at dette talmateriale selv i bedste fald kun giver yderst omtrentlige resultater. Kornopmålinger i større stil kendes fra

[1]) Holger Munk: Rytterbonden (1955), tabellerne 294—333, jfr. 170—183, indeholder udsædsangivelser for »landbrugstællinger« på Vordingborgdistriktet, men forf. er ikke opmærksom på det sammenligningsmateriale, skifteprotokollerne giver.

[2]) Fortid og Nutid XIII, 25 (nogle eksempler).

[3]) Iagttagelser fra Vordingborg rytterdistrikts skifteprotokoller efter 1740. M. h. t. kornpriserne må de lokale kirkekøb også tages i betragtning.

[4]) C. Rise Hansen og Axel Steensberg: Jordfordeling og udskiftning. Undersøgelser i tre sjællandske landsbyer, 240.

kronens ladegårde i perioden 1610—59. Gunnar Olsens undersøgelser (H. T. 10, VI, 428—452), der også omfatter udsæd, giver som gennemsnitsresultat 2,1 fold for rug og 2,7 for byg (ialt 675 høstresultater; for havrens vedkommende var fejlkilderne så betydelige, at han helt ser bort fra beregninger over foldudbyttet). Han anfører til sammenligning enkelte høstresultater fra andre danske ladegårde samt fra Slesvig og Sverige. De viser gennemgående væsentlig større høstudbytter (anf. st., 449 og 451 f).

Om bøndernes høstresultater vides uhyre lidt fra det 17. årh., og talmaterialet fra det 18. er højst uensartet. Det må for en stor del uddrages af skifterne. Hvor vigtigt det er, at alle fejlmuligheder tages i betragtning, har jeg tidligere haft lejlighed til at fremhæve her i Fortid og Nutid[1]). Spørgsmålet bør belyses ved flere omhyggelige undersøgelser, man må på forhånd gøre sig klart, at de mange skønsmæssige vurderinger af høstudbytter i reglen udelukker nøjagtige opgørelser på grundlag af skifterne. Bygget på skøn er sandsynligvis også de fleste foldtal i høstindberetninger fra tiden efter 1771, men talmaterialet viser i hvert fald, at man må regne med et gennemsnitligt udbytte på mellem 4 og 5 fold, og kornopmålingsresultater fra visse hovedgårde ligger endnu højere[2]).

Materialet til belysning af høstudbytte er relativt fattigt, og man fristes til at udnytte alt foreliggende til den yderste grænse. Aftægtsydelser udredes på mange godser snart i form af visse skæpper udsæd (især rug og byg), snart som sæd i tønden, og en sammenligning fører ofte til antagelsen af et stort foldudbytte. Men de gamles sædejord var vistnok mere velgødet end kornmarker i almindelighed. Man kan næppe slutte fra småbrug med få skpr. udsæd til høstudbyttet ved bondebrugene på samme egn.

M. h. t. bøndernes kreaturhold vil man kunne nå til sikrere resultater. Her findes i langt flere tilfælde et anvendeligt materiale, først og fremmest i *skifterne*. Jeg har tidligere påvist, at kvægskattemandtal ikke med held kan udnyttes, idet tallene i disse kilder varierer under indflydelse af kvægskattens størrelse og dens mer eller mindre vedvarende tryk; skifterne er en langt pålideligere kilde end skattemandtallene, der som regel heller ikke omfatter de helt unge husdyr. Hovedresultatet af undersøgelsen var, at kvægskattemandtal måtte anses for uanvendelige som grundlag for opgørelser over kvægholdets størrelse, mens skifterne i så henseende var værdifulde kilder, dog med forbehold for de mindre husdyrs vedkommende[3]).

Denne opfattelse må fastholdes. I almindelighed anfører skifterne de store husdyr individ for individ, meget ofte med alder og farve angivet.

---

[1]) Fortid og Nutid XIII, 23 ff. (jfr. Sigurd Jensen i F. og N. XII, 161 ff.).

[2]) Anf. st. XIII, 29 ff. — Det Classenske Fideicommis gennem 150 år, 323 (på Carlsfeldt og Corselitze var foldudbyttet 1767—91 for rug og hvede 5,4, for byg 5,0 og for havre 4,0).

[3]) Nogle Kilder til ældre dansk Landbrugsstatistik (Hist. Tidsskr. 11, I, 245—286).

Også føl og spædkalve kommer i reglen med, mens det synes mere tilfældigt, om lam er optalt, og det samme kan gælde smågrise. Heller ikke skifternes fåreantal (i reglen samlet sum) kan anses for fuldstændige, bl. a. fordi mange får blev bortgivet til slægtninge eller andre før den egentlige skifteforretning. Det samme var nu og da tilfældet med andre husdyr, men her var der større sandsynlighed for, at det blev opdaget og påtalt. Det kan dog også være arvingerne, der gør indsigelse og giver oplysning om »forglemt« kvæg[1]). Ikke sjældent er vurderingen af enkelte husdyr og andre effekter i skiftet tilføjet til allersidst eller i hvert fald uden for registreringens husdyrfortegnelser. Det kunne tyde på, at de i første omgang er holdt udenfor, selv om dette ikke udtrykkeligt bemærkes. Antagelig fik udeladelserne ofte lov at stå ved magt. — Hvad heste og hornkvæg angår, er det næppe sandsynligt, at »forglemmelser« i nævneværdig grad vil påvirke gennemsnitsberegninger over et betydeligt antal skifters kreaturtal. Men det bør klart fremhæves, at det er *minimumstal*, vi har med at gøre, og at dette navnlig gælder m. h. t. skifternes fåreantal (jfr. H. T. 11, I, 272 f.).

Da kun et meget lille procenttal af boer årligt kommer til registrering, er det udelukkende større godsområder (eller flere godser sammenlagt) der kan opvise et så stort antal gårdmandsboer, at dette udvalg kan antages at illustrere gennemsnitstilstanden. Husmands- og især indsidderboer var ofte så fattige, at de af samme grund ikke blev vurderet, og det er derfor i mange tilfælde umuligt gennem skifterne at få et pålideligt indtryk af, i hvilken udstrækning husmandsbefolkningen holdt kreaturer[2]). For gårdmændenes vedkommende ligger det anderledes. Ganske vist er der et større eller mindre antal »forsiddergårde«, som beboerne i reglen forlader, uden at de slette tilstande bliver registreret i nogen skifteprotokol (i mange fæstebreve kan man derimod finde opgørelser over kreaturhold m. v.). Men til den anden side er det i de fleste egne yderst almindeligt, at navnlig de mere velstillede fæstebønder som ældre »oplader« deres gårde for at sikre sig aftægtsydelser hos efterfølgeren, oftest en søn eller svigersøn. Det betyder, at et meget stort antal af de bedste boer falder udenfor husdyrstatistikken. Helt misvisende er de ikke ganske få tilfælde, hvor et gårdbrug midlertidigt er delt, i reglen mellem fader og søn, således at skiftet efter den først afdøde kun omfatter den halve besætning (den ligeledes halverede udsæd afslører undertiden forholdet, som iøvrigt kendes fra talrige fæstebreve). — Hvis tilstandene på et gods er meget slette, vil skifteprotokollerne muligvis give for høje gennemsnitstal for husdyrholdet, men omvendt på godser, hvor gård-

[1]) Skifteforretningen efter Anders Jensen i Stavreby 1738 15/10 anfører således: »Arvingerne fremstod og følgende foregav ved sidste registrering at være forglemt, som de påstod måtte vurderes og til penge blive anslagen, nemlig 1 brun ko 13 år, 1 sortrøget kvie 2½ år, 1 sorthjelmet plag i 3. år, 2 får, 2 svin« (desuden en del klæder, sengetøj m. v.).

[2]) Husmand og Inderste, 163 jfr. 267 ff.

mænd i stort tal har trukket sig tilbage endnu i deres velmagt, meget ofte med en ko og nogle får som en del af aftægten.

Der er grund til at antage, at undersøgelser omfattende et stort antal skifter indenfor et kortere åremål skulle give et pålideligt billede af bondens formueforhold, specielt hans kreaturhold. Skifteregistreringens tal *er* minimumstal, men gennemsnitsberegningerne vil ikke føre til så omtrentlige resultater, som man risikerer ved udsæds- eller foldopgivelser. Hertil kommer, at sammenligningsmaterialet er meget stort, således at man på udstrakte godsområder kan påvise forskydninger i kreaturholdets gennemsnitsstørrelse indenfor kortere perioder, undertiden fra år til år (H.T. 11, I, 281 ff). Ikke blot kan man iagttage kvægpestens vældige indhug i hornkvægets rækker 1746 eller senere, men man får også en målestok for besætningernes genopbygning i de følgende år (se tabellen nedenfor) og visse fingerpeg om kvægsygdommes udbredelse til forskellige tidspunkter. Skifternes tal er her en langt finere registreringsskala end indberetningerne om tab, der i reglen ikke kan kontrolleres.

De husdyrtællinger, der forekommer i *syns- og beskrivelsesforretninger*, bør sammenholdes med skifternes kreaturtal. En direkte sammenligning mellem de to kilder er mulig, når der findes skifter fra samme tid som synsforretningen. En sådan kontrol er dog kun effektiv, når skifteregistreringen finder sted samtidig med eller kort efter synsforretningen, idet udlæg i forbindelse med skiftet ofte forringer boet. I reglen vil der indenfor et så begrænset tidsrum kun være få gårde, hvor en direkte sammenligning med sikkerhed kan gennemføres. Det gælder således kun 1 af mine 4 eksempler fra ryttergodset i Kronborg amt 1717 (H.T. 11, I, 277) og kun de 3 sidste af Holger Munks 15 eksempler fra Vordingborg rytterdistrikter 1739 (Rytterbonden, 354—357 jfr. 288 f.). Uoverensstemmelserne ved den sidstnævnte sammenligning er ganske vist så store, at de ikke burde kunne bagatelliseres i den hensigt at styrke tilliden til de tre »landbrugstællinger« på Vordingborg ryttergods 1719, 1739 og 1768. Men den direkte sammenligning, gård for gård, er utilstrækkelig. Sikrere resultater når man ved at lade samtlige skifter gennem et eller flere år »indkredse« synsforretningen.

Indkredsningsmetoden illustreres i den førnævnte afhandling i Hist. Tidsskrift ved eksempler fra Vallø o. 1707 og fra Kronborg ryttergods o. 1717 (11, I, 276 og 278). Gennemsnitstallene for heste, hornkvæg og får ved de 676 gårde, Kronborg-synsforretningen 1717 omfattede, viser her god overensstemmelse med de tilsvarende gennemsnitsberegninger for 11 skifter år 1717 og 63 skifter 1716—19. I hvert fald den sidste, mere omfattende indkredsning modsiger på overbevisende måde formodningen om, at skifterne skulle give et for lyst billede af forholdene; differencen var for alle tre husdyrgruppers vedkommende mindre end 2 pct. En sammenligning mellem synsforretninger 1718 samt 1751 og skifteforretninger henholdsvis 1718—20 og 1751—52 på det falsterske ryttergods

viser heller ikke overraskende afvigelser, selv om skifternes husdyrantal gennemgående er lidt større. Men overensstemmelse mellem synsforretning og bondeskifte i flere egne og til forskellige tidspunkter beviser ikke, at *alle* synsforretninger giver nogenlunde pålidelige kreaturtællinger. Tallene fra Vallø tydede ikke på det, og især er *Vordingborg ryttergods* et lærerigt og advarende eksempel.

Overfor de kreaturtællinger, der er indført i krigsjordebogen 1719, beskrivelsesforretninger 1739 (og 1741) samt overleveringsforretningen 1768, står husdyrregistreringerne i ryttergodsets skifteprotokoller, men der er betydelige lakuner (1718—20, 1727—36 og — hvad selve registreringerne angår — tiden efter 1760). Kun indkredsningen af 1739-tællingen er fuldstændig; tællingen 1768, hvis beskedne tal for hornkvæg iøvrigt var påvirket af den 1767—68 grasserende kvægsyge, kan man ikke komme tæt ind på livet af gennem skifternes kreaturtal. I nedenstående oversigt sammenholdes tællingernes *(kursiverede)* gennemsnitstal[1]) med tilsvarende tal for de forskellige husdyrgrupper fra skifter (Sk.) i gårdmandsboer de anførte år. Tallene i parentes er antallet af skifter.

	Heste+plage og føl	Stude	Køer	Ungnød	Får	Svin
Sk. 1716—17 (40)	7,8+2,4	1,5	4,0	3,1	10,7	13,6
Tæll. 1719	*6,1*	*0,1*	*2,6*	*2,0*	*6,4*	—
Sk. 1721—22 (46)	6,7+1,1	1,4	4,2	3,4	10,9	13,5
Sk. 1725—26 (30)	7,4+2,5	2,8	4,5	3,9	9,3	13,4
Sk. 1738 (46)	6,7+1,8	1,5	3,9	3,6	7,8	10,7
Tæll. 1739	*7,1*	*0,3*	*3,5*	*3,1*	*7,9*	*7,6*
Sk. 1739 (32)	7,2+2,3	1,5	3,8	3,2	7,8	10,5
Sk. 1740 (33)	7,1+1,3	1,3	3,8	2,7	7,5	11,6
Sk. 1741 (28)	7,3+0,8	1,2	3,1	2,7	7,3	9,8
Sk. 1746 (17)	6,9+1,6	0,1	0,3	0,3	8,5	11,8
Sk. 1748 (15)	7,7+2,3	0,6	2,1	2,1	10,1	15,2
Sk. 1756 (30)	8,0+1,9	1,5	3,7	3,6	9,4	13,1
Sk. 1759—60 (15)	7,8+1,9	1,5	4,0	4,8	12,2	14,9
Tæll. 1768	*7,5*	—	*1,7*	*2,1*	*8,5*	—

Kun m. h. t. hestehold er der ofte ret god overensstemmelse mellem de to kilder, når føl og plage indtil 3 år udskilles ved optælling efter skifteregistreringerne. Gennemsnitstallene for de øvrige husdyr ligger 1716—17 og i 1720erne langt højere i skifterne end ved tælliingen 1719, og indtil 1741, da kvægsyge influerede, er skifternes tal væsentligt større end 1739-tællingens (fåreholdet delvis undtaget, jfr. ovenfor). Bortset fra den voldsomme nedgang, som kvægsygen fra efteråret 1745 og iøvrigt atter i begyndelsen af 1750erne forvolder, viser talmaterialet fra skifterne ret stabile forhold, mens de tre »landbrugstællinger« antyder en kraftigt opadgående bevægelse 1719—39 og derefter en endnu stærkere nedad-

[1]) Rytterbonden, 330 og 332. De i anmeldelsen påviste fejl ved beregningen af sogne-gennemsnitstallene (se nedenfor s. 333 f.) har næppe påvirket totalberegningen i særlig grad.

gående tendens. Hvor skifter forekommer i nogenlunde betydeligt tal, er deres kreaturtal afgjort den mest pålidelige kilde, navnlig m. h. t. antallet af større husdyr. Synsforretninger (tællinger) kan ikke stå alene, men i de tilfælde, hvor de ved sammenligning med skifterne viser sig at ligge på samme linie, giver de naturligvis et mere detaljeret billede af de stedlige forhold. Men da der i løbet af et århundrede som regel kun finder en enkelt eller nogle få tællinger sted indenfor et godsområde, er skifterne som oftest det eneste acceptable grundlag for iagttagelser over kreaturholdets udvikling gennem længere perioder.

Det var naturligt, at bønderne følte sig fristet til at opgive for få kreaturer[1]), men en del af forklaringen på, at synsforretningernes tal undertiden er helt ukorrekte, må søges i, at det snarere drejer sig om et skøn, der traditionelt fører til *lave* ansættelser, end om egentlige tællinger. Skifternes husdyrtal er til sammenligning mere uregelmæssige, f. eks. hesteantal varierende fra 3—4 til 10—12, hvor synsforretningen gennemgående holder sig til 6—8. Der er imidlertid ikke større sandsynlighed for, at én synsforretning (tælling) skal påvirke en anden 20 eller 30 år senere, der altså meget vel kan være en virkelig optælling. På lignende måde må man opfatte ændringer i talmateriale fra andre, permanente kilder. I fæstebreve på Skanderborg ryttergods anføres som regel antallet af heste, stude, køer, ungnød og får. Ved nærmere undersøgelse viser det sig, at disse tal gennem en længere periode snarest har været en angivelse af det husdyrhold, en gård af en bestemt størrelse burde have, men senere må det dreje sig om det antal husdyr, der faktisk findes på gården ved fæsteoverdragelsen. Kilden har på dette punkt ændret karakter, og man kan altså ikke uden videre regne med en tilvækst svarende til gennemsnitstallene for 5- eller 10-årsperioder.

Arbejdet med tal kræver tid og kan føre til skuffelser, men også *de* er en slags resultater. Viser et stort kildemateriale sig helt eller delvis uanvendeligt, er det nyttigt, at fejlene bliver påvist, og mangler eller ejendommeligheder omhyggeligt undersøgt. Man må dog være særlig agtpågivende, når opgivelserne er så få, at fejlkilderne ikke kommer tydeligt frem. De bedste kilder er som regel dem, der ikke tager statistisk sigte og hverken argumenterer for eller imod bestemte synspunkter. Men vi vil ikke altid kunne afgøre, hvorvidt fortidens mennesker opgiver forkert eller tilfældigt. Derfor er vi i reglen henvist til at søge et sammenligningsgrundlag, og hvor det ikke findes, må vi være opmærksomme på, om tallene har en vis indre sandsynlighed eller ikke. Alt dette og mere gør det stilfærdige arkivarbejde med fortidens talmateriale så spændende og ofte tillige så betydningsfuldt. Vor kritiske indstilling og vor arbejdsvilje på dette felt vil i stigende grad være bestemmende for den historiske opfattelse.

---

[1]) Jfr. Axel Linvald: Bistrup. Byens gods 1661—1931, 82.

Organisasjonen av de norske kunst- og kulturhistoriske museer

Av *Eivind S. Engelstad.*

I 1918 trådte en del interesserte kolleger fra de kunst- og kulturhistoriske museer sammen og stiftet *Norske Museers Landsforbund.* Tanken var i første rekke ved årlige möter å skape kontakt mellom de egentlige fagfolk og de mange interesserte som utover landet arbeidet med mindre museer. Denne organisasjon, som opprinnelig hadde et intimt og sterkt faglig preg, fikk særlig ut gjennom 1930-årene en stadig stigende administrativ innflytelse, idet Kirke- og undervisningsdepartementet, hvem bl. a. bevilgningene til museene ligger under, i stadig större grad benyttet museumsforbundets styre som rådgivende i museale spörsmål, og siden 1933 regelmessig hvert år bad om forbundets innstilling til utdelingen av den ekstraordinære statsstötte til museene.

Dette förte med seg, at museumsforbundets sekretariat stadig vokste og etterhånden mer og mer fikk karakteren av å være et offentlig administrasjonskontor under Kirke- og undervisningsdepartementet.

Det var arkeologen, professor dr. *A. W. Brögger,* som var forbundets förste formann; han satt til 1933. Siden det år er det direktörene for kunstindustrimuseene, som har vært formenn, först dr. *Einar Lexow* (1933—36), deretter dr. *Thor B. Kielland,* inntil 1949, og endelig dr. *Robert Kloster,* som stadig innehar hvervet.

Inntil 1929 var senere professor dr. *Anders Bugge* forbundets sekretær. Fra 1929 og til idag har dr. *Eivind S. Engelstad* ledet sekretariatets daglige arbeid. Da han imidlertid foruten å være sekretær i Norske Museers Landsforbund (NML) (siden 1946 med tittel av generalsekretær), stadig satt i full annen museumsstilling, måtte arbeidet ved sekretariatet bare bli bierhverv. Da arbeidsbyrden stadig ble större og effektiviteten ikke kunne bli stor nok under slike forhold, tok man på årsmötet 1947 opp et forslag fra den daværende formann og generalsekretæren om å rette en henvendelse til statsmyndighetene om å opprette en *Rikskonservatorstilling,* der i samarbeid med NML's styre skulle overta det rådgivende arbeid for Kirke- og undervisningsdepartementet og tilsynet med museene.

Saken mötte ikke enighet på årsmötet, idet de större museene ikke anså det önskelig med opprettelse av sådan stilling, mens de mindre museer rettet en henstilling til departementet om å fremme saken. Fra forbundets side ble der ikke gjort ytterligere fortgang med den, men

den hadde vakt den største interesse i Stortinget, hvor Kirke- og undervisningskomiteen hvert år frem til 1953 i sine innstillinger fremholdt nödvendigheten av å opprette en Rikskonservatorstilling.

I 1949 inngikk forbundets styre til departementet med forslag om opprettelse av en *statslönnet direktörstilling ved forbundets administrasjon*, der skulle overta det arbeid som var tiltenkt Rikskonservatoren, men underordnet forbundets styre. Fra forbundets side ble der senere hvert år sendt in sådan söknad til departementet, men der ble ikke drevet noen spesiell propaganda for å få saken fremmet för i 1952, da arbeidssituasjonen ved sekretariatet etterhånden var blitt slik, at generalsekretæren hadde valget mellom å forlate dette til fordel for sin förstekonservatorstilling ved Norsk Folkemuseum, eller helt overgå til sekretariatets arbeid, og da eventuelt i nevnte direktörstilling.

Sommeren 1953 bevilget Stortinget midler til opprettelse av stillingen *Statens museumsdirektör*. Forholdet var derved blitt et annet: Den direktörstilling forbundet hadde bedt om i 1949, hadde man nok fått, men ikke som en statslönnet stilling ved forbundets kontor, men som en selvstendig statsstilling direkte underlagt Kirke- og undervisningsdepartementet. Av den instruks som ble utarbeitet av departementet senere på hösten samme år fremgikk det tydelig, at stillingen var helt selvstendig i forhold til NML's styre, men direktören skulle være medlem av styret og nytte det som rådgivende instans.

I stillingen ble etter söknad undertegnede ansatt fra 1. november 1953.

Der hersket i NML tvil om hvorledes den nye stilling ble oppfattet av departementet. I den tid som hittil er gått, er f. eks. de store bevilgninger på statsbudsjettet til driften av museumsforbundets sekretariat, til inspeksjonsreiser, etc. overført til Statens museumsdirektör. Staten har herved opprettet et eget kontor, som har overtatt det rådgivende og veiledende arbeid, som museumsforbundets sekretariat tidligere utförte med statsbidrag. Det står imidlertid til Statens museumsdirektör selv å avgjöre, når han önsker styrets råd. I virkeligheten er derved stillingen tillagt en selvstendighet og et myndighetsområde som var tenkt, da det opprinnelige forslag om Rikskonservator kom frem i 1947, men som ikke var forutsatt i forslaget av 1949 om en statslönnet direktörstilling ved forbundet.

Det sier seg selv, at den praksis som blir innarbeidet i stillingens förste år vil være av stor betydning for hele sakens stilling også i fremtiden. Det må derfor utvilsomt sies å være en fordel, at den förste innehaver av denne statsstilling er museumsforbundets sekretær gjennom mere enn 25 år. Direktören har også valgt den linje, at arbeidet så vidt mulig skal fortsette i samme spor som tidligere, og for forbundets styre fremlegger han stadig sakene, både når det gjelder bevilgningsspörsmål o. a. på samme vis som tidligere. Ved et samarbeid med museumsforbundets styre mener han å kunne bevare de positive sider ved det

museenes selvstyre, som fra 1918 til 1953 har vært etablert ved NML's styres og sekretariats arbeid.

Statens museumsdirektörs forhold til de enkelte kunst- og kulturhistoriske museer er dette, at han overfor de större museer, der har egen faglig ledelse, ikke foretar noen inspeksjon eller i det hele noe inngrep i deres virke, hvis departementet ikke, overensstemmende med hans instruks, i hvert enkelt tilfelle beordrer ham til det. Men det er allerede nu blitt praksis, at departementet forelegger ham alle bevilgningsandragender og andre spörsmål av faglig og administrativ art også vedrörende disse museer.

Hva de mindre museer uten faglig ledelse angår, er det Statens museumsdirektörs oppgave å avgi uttalelse om deres söknader om statsbidrag, videre å foreta inspeksjoner og gi veiledning, i det hele ved sin faglige innsikt å söke arbeidet ved disse ca. 200 museer mest mulig höynet.

For å få disse spörsmål inn i en mere fast og kontrollerbar form, har et spesielt utvalg, bestående av Riksantikvaren, dr. *Arne Nygård-Nilssen*, chefen for Universitetets Oldsaksamling, professor dr. *Björn Hougen*, og Statens museumsdirektör etter henstilling fra museumsforbundets styre utarbeidet et forslag til et mere detaljert kontrollapparat av nevnte museer. Dette er i det vesentlige lagt opp etter det danske system, nemlig opererende med »statsanerkjente« og »statsstöttede« museer, selvsagt tillempet etter norske forhold. Denne innstilling som vil bli av den störste betydning for det fremtidige museumsarbeid i Norge er for tiden til behandling i museumsforbundets styre, som vil forelegge det for Kirkedepartementet.

Allerede i 1930-årene begynte man i NML's styre å arbeide med en såkalt »*Landsplan*«, d. v. s. en inndeling av våre museer i störrelsesgrupper etter virkeområdet. På årsmötet 1947 ble denne plan lagt frem og vedtatt. Den opererer med följende inndeling:

1) *Bygde- og bymuseer.* For disses vedkommende forutsettes det fortrinnsvis et gårdsanlegg som blir liggende så vidt mulig uforandret på stedet, og innredet slik en gammel gård har vært i angjeldende bygd eller by, men uten ytterligere museale tiltak.

2) *Distriktsmuseenes* oppgave skulle være å gi et konsentrert bilde av de bygder som distriktet omspenner. Foruten bygningene bör samlingene omfatte grupper av lokale håndverk, husflid og kunst, og videre typeserier beregnet på undervisningsbruk. Det er ikke forutsetningen at distriktsmuseene skal drive vitenskapelig arbeid. En har sett det som önskelig, at disse museers gjenstandssamlinger oppbevares i ildfast bygning.

3) *Fylkesmuseer* (amtsmuseer) forutsettes å være den musealt vitenskapelige sentralinstitusjon for en gruppe av kulturelt samhörige distrikter. Dets virkeområde bör av praktiske grunner tilsvare fylkets. Det er

meningen, at der ved fylkesmuseene skal være ansatt en vitenskapelig utdannet konservator, som skal yde den nödvendige, faglige bistand til fylkets distriktsmuseer, bygde- og bymuseer. Fylkesmuseet forutsettes foruten å gi et bilde av fylkets kultur, også å ha en fullstendig vitenskapelig studie- og dublettsamling oppbevart i ildfast bygning.

4) *Landsdelsmuseer.* Blant de eldre större museer er der utpekt en rekke som skal representere det vitenskapelige arbeid i större områder av landet. Historisk Museum ved Universitetet i Bergen skal f. eks. omfatte hele Vestlandet, Tromsö Museum de nordligste fylker o. l.

5) Over disse igjen kommer endelig *Sentralmuseene*, som forutsettes å være samleorganer for hele landet, hver på sitt spesielle felt. Norsk Folkemuseum skal f. eks. være sentralmuseum for norsk folkekultur, Universitetets Oldsaksamling for vår forhistorie, Norsk Teknisk Museum omfatter teknikken, og Postmuseet, Jernbanemuseet, Hærmuseet osv. representerer hvert sitt område.

6) *Spesialmuseer.* Utenfor denne vanlige gruppeinndeling av större og mindre museer, hvis oppgave enten er å gi et distriktsvis eller landsomfattende bilde, det være seg av materiell, teknisk, kunstnerisk eller administrativ art, har vi en egen gruppe spesialmuseer, som deles i to underavdelinger: a) kunst- og kunstindustrimuseene, b) andre spesialmuseer.

Samtlige landets museer er overensstemmende med denne landsplan plasert inn i sin spesielle gruppe. Arbeidet har i de 8 år som er forlöpet siden planen ble vedtatt, fungert utmerket.

En vil forstå, at det er av stor betydning at hele dette apparat sammensveises på den best mulige måte. Ikke minst viktig er det å få dyktige fylkeskonservatorer (amts-museumsinspektörer), som har full vitenskapelig utdannelse og dertil de nödvendige faglige og administrative forutsetninger for en sådan stilling. For å effektuere ordningen og samordne denne med den nye stillingen Statens museumsdirektör, har styret i NML i 1954 etter forslag fra fylkeskonservatorerne laget et utkast til en såkalt *fylkeskonservatorinstruks*, som for tiden ligger i Kirke- og undervisningsdepartementet til behandling. I denne instruks heter det bl. a., at konservatoren må ha avsluttet universitetsutdannelse med hovedfag og minst ett stötte- eller bifag innen områdene: etnologi, folkeminnevitenskap, historie, kunsthistorie, nordisk arkeologi, norsk. Han sorterer i sitt daglige arbeid direkte under fylkesmuseets styre, men statsbidraget forutsetter at fylkeskonservatoren som sådan utad sorterer administrativt og faglig under Statens museumsdirektör. Fylkeskommunenes og herredenes bidrag forutsetter, at fylkeskonservatoren tilser fylkets distrikts-, bygde- og bymuseer. Han skal herunder gi råd av praktisk museal, ikke minst konserveringsmessig art, samt bistå med planlegginger av kommende arbeidsoppgaver, både på lengre sikt og i detaljer.

Han skal sende årlige rapporter til Statens museumsdirektör og umiddelbart innrapportere til ham faglige mangler, og for museer med statsstötte også ökonomiske og administrative mangler.

Ordningen av arbeidet med de norske kunst- og kulturhistoriske museer er altså kommet et vesentlig skritt fremover ved landsplanen av 1947, opprettelsen av stillingen Statens museumsdirektör, og endelig de to nu foreliggende forslag om fylkeskonservatorinstruks og ordningen av museene etter prinsippet »statsanerkjente« og »statsstöttede«.

Sammenligner vi forholdene med våre naboland, kan man si, at i *Sverige* er Riksantikvaren den överste myndighet såvel for fortidsvernet som for museene — et arbeid som i *Danmark* på samme måte er samlet i Nationalmuseet ved dettes direktör. I *Norge* er imidlertid arbeidet delt, slik at Riksantikvaren har med all fortidsfredning å gjöre, mens Statens museumsdirektör tar sig av museene.

De danske landstingsarkiver

Af *Johan Hvidtfeldt.*

I den ældre middelalder var landstingenes betydning meget stor. De havde ikke blot dømmende, men også lovgivende myndighed, og kongen blev valgt og kåret her. Men efterhånden ændredes forholdene, og ved middelalderens udgang var de i virkeligheden udelukkende domstole, selvom kongerne indtil enevælden blev hyldet på landstingene.

I middelalderen var grænsen mellem herredstingenes og landstingenes myndighed ikke skarp. Oprindelig var landstingene ikke nogen appelinstans, men dømte i større straffesager og i civilsager, ofte i konkurrence med herredstingene. Men efterhånden blev de i højere og højere grad appelinstans for herredstingene. En sådan udvikling var allerede i gang i middelalderen, men først efter reformationen skete der en afgørende ændring. Håndfæstningen af 1536 forbød at skyde sig fra herredsting til landsting inden dom, og i recessen af 1537 blev det foreskrevet, at sager, der skulle forfølges til herredstinget, altså sager, som ikke ifølge loven var landstingssager, altid skulle indstævnes for herredstinget, hvor herredsfogden var forpligtet til at dømme i dem. Var parterne ikke fornøjet med hans dom, kunne den indstævnes for landstinget[1]). I den koldingske reces af 1558 er instansfølgen således udtrykkelig fastslået: »... hvilke sager, som bør at forfølges til herredsting, skulle did stævnes og tage dom der på beskrevet. Og når nogen ej vil nøjes med herredstingsdom, da de må stævne herredsfogden med samme sin dom ind til landsting og der tage dom for dem beskrevet; og dersom dem tykkes, at dem ikke vederfares ret, da må de indstævne landstingsdom med dommeren for kongen og Danmarks råd, dog at de har tilforn for dem både herredstingsdom og landstingsdom beskrevet«[2]). Tilsvarende bestemmelser findes i Danske Lov 1—6—9.

Det var dog ikke alle appelsager, der skulle forelægges landstinget, inden de kom for en højere ret. I alle livs- og æressager skulle adelen og de med dem priviligerede «søges til kongens højeste ret», ligesom grever og friherrer »skulle lige for kongens højeste ret indstævnes«[3]). Også kommissariedomme og kendelser, afsagt af ridemænd, der var til-

[1]) Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie (1940) s. 239 f., 262 ff., 298 f., 505 ff., 513 ff.

[2]) V. A. Secher: Corpus Constitutionum Daniæ (1887—88) s. 12 f.

[3]) Danske lov 1—2—11 og 12.

forordnet af landsdommerne, skulle indstævnes for højesteret[4]). Vigtigere var det, at en række byer havde den såkaldte rådstueret, hvis domme appelleredes direkte til herredagsdomstolen, senere til højesteret. Denne landstingsret kendes i hvert fald fra 1300-årene og blev efterhånden mere og mere almindelig, så selv små købstæder gjorde krav derpå. Ved forordning af 6. juni 1586 blev den dog ophævet for alle byers vedkommende med undtagelse af København, Malmø, Ribe og de byer, »som haver synderlige privilegier af os eller fremfarne konger«[5]). Odense fik landstingsret 1649, og i årene umiddelbart efter enevældens indførelse erhvervedes den af en lang række byer, Ålborg, Viborg, Århus, Nakskov, Nyborg, Korsør og Fredericia, hvortil kom Randers i 1718. En del af disse mistede dog retten igen, Nakskov i 1683, Nyborg i 1772, Korsør i 1775 og Odense 1792[6]).

Som allerede fastslået i privilegierne for grever og friherrer af 25. maj 1671 og gentaget i D. L. 1—6—11 skulle domme, afsagt af birkedommerne i grevskaber og friherskaber indstævnes direkte for højesteret. Også domme, som var afsagt ved rytterdistrikternes domstole blev appelleret direkte til højesteret[7]).

Oprindelig havde det været tingfolket, der afsagde dom, men efterhånden blev det landsdommeren, der dømte sammen med særligt fremtrædende mænd. Missive af 6. nov. 1597 fastslog dog, at landsdommeren alene sammen med landstingsskriveren skulle »dømme udi de sager, som til landstinget skulle ordelis«[8]). Landsdommeren — efterhånden blev der to eller flere ved de større landsting — var udnævnt af kongen og havde som regel een eller flere vicelandsdommere ved sin side. Foruden ham og landstingsskriveren var der i ældre tid endnu en embedsmand ved landstingene, landstingshøreren. Efter 1660 var de to bestillinger dog slået sammen undtagen på Sjælland, hvor de først forenedes 1674, og i Viborg, hvor embedet bevaredes indtil landstingets ophævelse. Anordningen af 23. jan. 1739 bestemte, at han som vidne skulle underskrive og forsegle dommene. Han skulle endvidere opvarte »justits-protokollen«, og det var vist også ham, der førte skøde- og panteprotokollen[9]).

Iøvrigt fastslog anordningen, at der ved alle tingene skulle føres en justitsprotokol, hvori man skulle indføre alle de breve, der offentligt skulle læses, påskrives og protokolleres. Desuden skulle deri antegnes og indføres, hvad parterne i sagerne skriftlig fremlagde eller mundtlig fremførte. I Viborg skulle der føres to justitsprotokoller, en af lands-

---

4) Danske lov 1—6—7.
5) M. Mackeprang: Dansk købstadstyrelse (1900) s. 114 ff.
6) P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark I (1900) s. 44, 76, II (1900) s. 55 f.
7) A. Fabritius og H. Hatt: Haandbog i Slægtsforskning (1943) s. 226 og 235.
8) Corpus Const. Dan. III (1891—94) s. 61 f. Ang. forholdene i 1400-årene se William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede (1903) s. 168 ff; s. 693—707 fortegnelse over landstingenes embedsmænd.
9) Appelinstansernes Embedsetat 1660—1919 (1928) s. 72 ff.; s. 75—115 fortegnelse over landstingenes embedsmænd 1660—1805.

tingshøreren, en af landstingsskriveren, og hver af dem skulle have sin protokol med dertil hørende kopibøger. Alle kgl. forordninger og breve skulle indføres i landstingsprotokollerne i uddrag og in extenso i kopibøgerne. Det samme gjaldt købekontrakter, skøder, mageskifter, gave- og pantebreve, afkald, arvs- og gældsfragåelser, tillysninger m. m. Landstingsskriverne skulle desuden holde en særlig stævningsbog, hvori der skulle henvises til de sider i justitsprotokollen, hvor sagen behandledes. Stævninger, domme, akter, indlæg, breve og bevisligheder, som blev fremlagt af parterne, skulle annoteres i justitsprotokollen. Endvidere skulle det anføres, hvad der forefaldt i hver sag. I de sager, som landsdommerne ville tage med sig hjem til eftersyn, skulle der udarbejdes en ekstrakt af protokollen over alt det, der var sket under sagens procedure, og denne ekstrakt skulle lægges ved sagens dokumenter. Inden dommens afsigelse skulle dommerne votere, og deres vota, enten de var skriftlige eller mundtlige, blev indført i en forseglet protokol. Når dommen var udfærdiget, skulle den ligeledes indføres i »protokollen«.

I Sønderjylland havde adelen fra gammel tid haft sit eget værneting, den adelige landret. De kongerigske landsting blev aldrig på samme måde værneting for den danske adel[10]). Men der har måske nok været en vis tilbøjelighed til at anse det for et sådant, og det er vel forklaringen på, at det efterhånden blev almindeligt, at adelige skøder og pantebreve blev læst på landstingene. I en betænkning til kongen af 6. juli 1622 havde rigsrådet anbefalet, at alle skøde-, gave- og pantebreve »skal offentlig læses og påskrives til landsting næste eller andet ting udi det land, de udgives«[11]), og d. 26. august 1622 udstedtes en kongelig forordning om, at alle sådanne breve, udstedt til adelen, skulle læses på landstingene[12]). Ved en forordning af 23. april 1632 blev det desuden påbudt: »skal en pantebog holdes til hver herreds- eller landsting, og enhver efterretning der af skriftelig gives, om det gods hannem tilbydes til pant, anden tilforne til brugelig eller deslige ... vist underpant sat er«[13]). Danske Lov 1—8—4 påbød, at der ved hvert ting skulle føres en bog, »hvorudi alle pante-, mageskifte-, skøde- og gavebreve, maningsbreve og deslige ... ord fra ord skulle indføres«. Hvis et sådant indført pantebrev blev indløst eller forandret, »skal han pligtig være inden tredie landsting dem til landstinget ... at fremskikke, at det i bogen af skriveren kan vorde antegnet«. Et betydeligt fremskridt betød forordningen af 7. febr. 1738, der påbød, at der skulle holdes »akkurate alfabetiske registre« ikke alene over debitorers og kreditorers navne, men på landet og ved landstingene også over jordegodser, som blev pantsat, skødet eller mageskiftet. Heri skulle ikke alene hovedgårde,

[10]) Sml. P. V. Jacobsen i Hist. Tidsskr. II (1841) s. 515—26.
[11]) Kr. Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie I (1883—85) s. 337.
[12]) Corpus Const. Dan. IV (1897) s. 29 f.
[13]) Smst. IV, s. 573.

men også byer, skove, møller, kirke- og kongetiender og al anden fast ejendom indføres.

Da den største del af Danmarks jord i ældre tid var adelig eller hørte under hovedgårdene, er landstingenes skøde- og pantebøger af meget stor værdi, idet ændringer i besiddelsesforholdene vil fremgå af disse. Iøvrigt blev det efterhånden almindeligt i skøderne at optage en jordebog over godsets tilliggende, og hvis en herregård har været handlet en del, får man på denne måde også værdifulde oplysninger om bøndergodset og dettes besiddere. Iøvrigt må det fremhæves, at mange skøder og pantebreve, som ikke angik hovedgårde og deres tilliggende, blev læst ved landstingene.

Foruden de tre store landsting for Skåne, Sjælland og Jylland, henholdsvis i Lund, Ringsted og Viborg, var der også en del mindre ting for Nørrehalland, Sønderhalland, Bleking, Bornholm, Møn, Falster, Lolland, Langeland, Fyn og Samsø, Sønderjylland, Als og Ærø. Det sønderjyske landsting på Urnehoved havde dog meget tidligt mistet sin betydning. Det alsiske ting i Egen nævnes endnu i 1600-årene, men var da næppe fællesting for hele øen. Landstinget på Ærø ophørte i 1634, da øen blev delt[15]). De hallandske ting blev slået sammen i 1589, tingene på Lolland og Falster var forenet i nogle år efter 1650, og et åbent brev af 24. marts 1683 bestemte, at landstinget for de to øer herefter kun skulle holdes i Maribo. Møns landsting blev 1584 underordnet det sjællandske landsting, men i 1586 fik undersåtterne frihed for at indstævne deres sager herfor mod, at nogle råder og gode mænd fire gange om året skulle sidde retterting der. 1635 blev det dog påbudt, at landsdommerens domme skulle indstævnes for »os og Danmarks rigens råd«[16]). Ved åbent brev af 29. marts 1681 blev landstinget lagt under det sjællandske. Samtidig blev landstinget for Langeland henlagt under det fynske landsting.

På St. Croix og St. Thomas var der særlige landsting fra 1755, og også Færøerne havde deres eget landsting fra gammel tid. Landstingene på de vestindiske øer blev nedlagt ved forordning af 25. maj 1804 og afløstes af en landsoverret for samtlige dansk-vestindiske øer.

Landstingene for Jylland, Fyn og Sjælland såvelsom de bestående rådstueretter ophævedes ved forordning af 25. januar 1805 fra udgangen af marts måned og erstattedes med to landsoverretter. Det bornholmske landsting bestod til 1813, da det blev ophævet ved en plakat af 29. juni, der fastslog, at alle justitssager fra Bornholm skulle indstævnes direkte for højesteret fra de første instanser der på landet, mens pri-

---

14) Poul Johs. Jørgensen anf. værk s. 238, 505.

15) Sønderjydske Aarbøger 1942, s. 17 ff.

16) Corp. Const. Dan II, s. 546, 363, 450 f., IV, s. 650, V, s. 619. 22. juli 1582 bestemtes det, at sager fra Samsø ikke som i den sidste tid skulle appelleres til landstinget i Viborg, men til lensmanden på Kalundborg og derfra til kongen og riges råd (smst. II, s. 311).

vate sager skulle appelleres til lands-over samt hof- og stadsretten. En lignende bestemmelse kom til at gælde for de færøske sager, da laugtinget på Færøerne blev ophævet ved plakat af 18. maj 1816[17]).

Landstingenes arkiver, hvor ufuldstændige de end er, ikke mindst fra den ældre tid, er en yderst værdifuld kilde til dansk historie i århundrederne før 1805. Det er ikke blot retsvæsenets og landbrugets historie, der belyses gennem deres akter og protokoller, men der er heri et rigt materiale til forståelse af mange andre forhold og ikke mindst til belysning af kulturhistorien i videre forstand. Ingen lokalhistoriker kan undvære dette værdifulde kildestof, hvorover der i det følgende bringes en oversigt. Denne omfatter dog ikke de sønderjyske højere domstole, regeringskancelliet i Glückstadt, fra 1713 overretten på Gottorp, som begge havde både administrativ og dømmende myndighed, samt landsretten, der var værneting for adelen og dennes undersåtter. En mindre del af regeringskancelliets og overrettens arkiver findes i rigsarkivet (se Veji. Arkivregistraturer VII (1946) s. 110—42), men det meste er i Landesarchiv Schleswig-Holstein på Gottorp slot[18]).

Sjællandsfars landsting.

Justitsprotokoller 1676—1805 — Stævningsprotokol 1770—1805 — Konceptstævninger 1771—1805 — Charta over de opstående sager til landstinget 1765—1805 — Konceptakter 1727—1804 (div. år) — Domskoncepter 1729—30, 1782—95 — Afsagte domme 1769—82 — Pådømte sager 1804 — Pantebøger 1632—1805 — Skødebøger 1630—1805 — Ekstrakter af læste breve 1739—53 — Kopier af læste breve 1765—1805 — Landsdommer Mylius' protokol 1732—38 (koncepter til stævninger, justitsprotokol m. m.)[19]) — Sjællandsfars landstingsakter 1732—34 — Realalfabetisk register til panteprotokollerne, opsat af Peter Benzon Mylius 1680—1744 — Fortegnelser på de virkelige landsdommeres verifikationer, som udgives på landstingshørerens ekstrakter angående panter i Sjælland og Møn (ført af Mylius, med alfabetisk stedregister 1738—44) — Register over panteprotokollerne. Attester og justitskassebøder, indrettet af Peter Benzon Mylius 1684—1744 — Koncepter til pantebogsregistre 1684—1744 — Koncepter til domme, stævningsprotokoller m. m. 1735—45 — Immissioner 1733—38, 1743.

Lollandsfars og Falsters landsting.

Lollandsfars landstingsprotokol 1665—75 — Falsters landstingsprotokol 1664—83 — Landstingets justitsprotokol 1697—1805 — Pådømte sager 1735—1791 — Skøde- og pantebøger 1673—1805 — Brevpengebog 1694—1700.

---

17) Appelinstansernes Embedsetat 1660—1919, s. 74 f., 82, 85, 90, 105, 107, 113.

18) Se Übersicht über die Bestände des Schlesw. - Holst. Landesarchivs in Schleswig (1953) s. 20—25; jfr. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie (1944) s. 191 f.

19) Disse og de følgende sager stammer fra landsdommer Mylius' privatarkiv.

Mønbo landsting.

Tingbog 1679—81.

Bornholms landsting.

Justitsprotokoller 1671—1813 — Kopiprotokol, anlagt i henh. til kgl. resolution af 1. okt. 1777, til forordninger, reskripter og kollegiebreve — Diverse indkomne sager 1739—74.

Fyenbo landsting.

Fortegnelser over landstingets arkiv 1740, 1767 — Kgl. forordninger, læst 1789—1805 — Stævningsprotokoller 1687—1728, 1739—95 — Originalstævning 1640 — Konceptstævninger 1770—1805 (div. år) — Landstingslister 1738, 1756, 1785—95, 1799, 1802—05 — Justitsprotokoller (domprotokoller) 1661—76, 1687—1805 — Kopidombøger 1610—13, 1669—74 — Indheftede domsakter 1687—98, delvis med register — Løse domsakter 1684, 1715, 1738, 1770, 1784, 1789—90, 1792—93, 1802—05 — Sentensprotokoller 1723—34, 1738—1805 — Votumprotokoller 1739—1805 — Sandemandsprotokoller 1646—87 (indeholder klager, efterlysninger, fremlysninger, arv og gælds fragåelse, proklamaer m. m.) — Kopibøger over læste forordninger og befalinger 1687—94, 1739—1805 — Originale domme 1721, 1763—67 — Skøde- og panteprotokoller 1646—1805. Register til bd. 1—7 af Wad, gamle registre til de øvrige bind. Hovedgårdsregister, d. v. s. realregistre for hovedgårde, til protokol nr. 7—26 for årene 1676—ca. 1805 — Trykte landstingsekstrakter 1769—92. — Diverse dokumenter 1739—51.

Langelands landsting.

Justitsprotokoller 1663—77 — Kongebreve læst på landstinget 1638—57.

Viborg landsting.

Ordener på »de optagene, opsatte og indstævnte sager« 1724—1804 — Designationer over stævninger, domme og forelæggelser 1736—70 — Stævningsprotokoller 1739—1806 — Kopier af stævninger 1665—67, 1722, 1725 — Stævningskoncepter 1666—1805 — Tingbøger 1567—1675 (div. år) — Justitsprotokoller 1682—1805 — Fragmenter af justitsprotokoller m. m. ca. 1629—56 — Justitsprotokoller, ført af landstingsskriveren 1748—1805 — Irettelagte dokumenter 1477—1670, 1675—88, 1714—1805 — Irettelagte dokumenter i delinkventsager 1783—1804 — Voteringsprotokoller 1698—1700, 1739—1805 — Dombogsfragmenter ca. 1560—70, 1642—43, 1661—64 — Dombøger 1569, 1581, 1591 — Dombøger A. Omfatter Vendsyssel, Thy, Salling, Fjends og Nørlyng herreder 1608, 1612, 1616—18, 1620—23, 1625—26, 1630—32, 1634, 1637—40, 1646, 1649, 1653, 1661 — Dombøger B. Omfatter resten af

Viborg stift og hele Århus stift 1616—19, 1622—27, 1630, 1633—36, 1638, 1640—43, 1664 — Dombøger C. Omfatter Ribe stift 1616—20, 1622, 1624—25, 1631—32, 1634—40, 1642, 1647, 1649, 1651—56 — Dombøger 1665—66 — Uddrag af jyske landstingsdomme 1703—07 — Dombøger 1719—1805 — Domskoncepter 1612—1805 — Kopibog over domme 1748—63 — Skøde- og panteprotokoller 1624—37, 1645—57, 1660—63, 1667—69, 1671—75, 1677—1752, 1758—1805. — Fra 1690 findes der gamle registre til skøde- og panteprotokollerne, og et register til de ældre bind er under udarbejdelse. Desuden er der af landsarkivet udarbejdet et supplerende register over en del af navnestoffet fra tiden efter 1690. — Kopier af protokollerede breve 1665—66, 1669—71, 1674, 1719—20, 1752—58. Rækken er omtrent fuldstændig fra 1665, men de øvrige findes i landsarkivet for Sjælland, kun 1676—77 og 1803 mangler — Bog over kongelige pantebreve, tinglyst til Viborg landsting 1651 — Kopibøger 1738—86 — Kopibog over erklæringer og breve fra landstinget 1795—1800 — Kongelige breve ca. 1566—1766 — Indkomne breve 1714—1805 — Forskellige forarbejder til domme, vota, afskrifter af domme, korrespondance m. m. ca. 1759—62 — De af P. S. Fønss som landsdommer i Viborg forfattede vota, domme og ekstrakter 1787—92 — Forskellige afskrifter, beskrevne domsakter m. m. — Viborg landstings akter (slutningen af 1700-årene) — Diverse dokumenter — Breve vedr. Engelsholm og dens ejere 1547—1664 — Regnskabsbog 1740—45 — Regnskabsbog over de penge, som ifølge plakat af 24. august 1742 betales til domhuset 1740—61 — Domhusregnskaber med bilag 1742—1805 — Regnskaber over indtægter til landstingets vedligeholdelse 1740—76 — Designationer fra underretterne over domhuspenge 1749 — Dokumenter vedr. domhuset 1739—45 — Beskikkelsesprotokoller 1791 ff.

Retshistorisk litteraturvejledning

Af *Poul Meyer.*

Denne oversigt er først og fremmest tænkt som en hjælp til historisk interesserede, herunder ikke mindst lokalhistorikere, der — uden at være i besiddelse af speciel retshistorisk sagkundskab — under deres historiske forskning støder på problemer af retshistorisk karakter, d. v. s. spørgsmål om de danske retsreglers tilblivelse og udvikling. Ved at yde en sådan hjælp vil oversigten forhåbentlig også kunne blive til gavn for retshistorikere, der ofte har grund til bittert at beklage, at alménhistorikere og lokalhistorikere ikke under benyttelsen af kildematerialet har interesseret sig for retsreglernes historie eller for retsforholdene overhovedet. Som bekendt er retsforholdene ikke klarlagt blot derved, at en lov eller andet kongebud har fastslået, hvorledes de skal arte sig, i ældre tid var der lang vej fra centralstyret til de lokale retskredse, og først ved selve retsanvendelsen kan det ses, om udstedte love og kongebud overhovedet er blevet efterlevede eller lokale retssædvaner har trængt dem til side, se hertil *Albert Olsen:* Lokalhistorie—Rigshistorie, »Fortid og Nutid« 1943 pp. 1 ff. Hvis lokalhistorikerne under deres kildestudier ville være opmærksomme på retshistorisk stof, kunne de derved yde en god hjælp til opnåelse af en bedre viden om, hvordan retsforholdene virkelig var i ældre tid.

Af selvstændig *lokalhistorisk* betydning er iøvrigt spørgsmålet om eksistensen af lokale retssædvaner, der afviger fra landets øvrige lov og ret, og adskillige retssager af personalhistorisk betydning vil vinde i værdi i så henseende, hvis de behandles med fornødent kendskab til de forekommende juridiske problemer. Principielt er lovgivningen og andre bindende forskrifter naturligvis den vigtigste kilde til at få oplyst retsforholdene. De formelle regler er imidlertid ikke altid lige lette at forstå, og derfor må interesserede ikke-fagmænd i første række ty til den — desværre meget sparsomme — retshistoriske litteratur. Når den interesserede på den ene eller anden måde har dannet sig et billede af, hvad der autoritativt er fastslået eller almindeligt antaget som værende gældende dansk ret på et givet tidspunkt, bliver opgaven i det specielle kildestof — det være sig af alménhistorisk eller lokalhistorisk karakter — at få bekræftet eller afkræftet den almindelige antagelses gyldighed for det saglige eller geografiske område, ens undersøgelser gælder. I denne vekselvirkning mellem forskningen af det almene, gene-

raliserede og det specielle, konkretiserede ligger ikke alene den store videnskabelige værdi af lokalhistorien i forhold til alménhistorien, men også de almindelige historiske disciplíners betydning for det retshistoriske studium.

Der findes retshistorisk stof i de fleste historiske kildegrupper. Det er derfor umuligt at udskille en særlig gruppe af kilder som værende udelukkende af retshistorisk karakter. Her skal opmærksomheden dog henledes på trykte kildeudgaver af særlig betydning for retshistorien.

For middelalderens vedkommende er jo først og fremmest landskabslovene af betydning for vort kendskab til retsforholdene. Blandt landskabslovene har Jydske Lov og Skånske Lov længst været af betydning, især anvendtes Jydske Lov i vidt omfang i hele riget i tiden op til udstedelsen af Danske Lov 1683. De vigtigste bevarede håndskrifter af landskabslovene er udgivet af det danske sprog- og litteraturselskab i samlingen »Danmarks gamle landskabslove med kirkelovene«, bind 1—8, *1933—46*, men for ikke-fagmænd er *Erik Kroman* og *Stig Iuul:* Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk, I—III, *1945—48*, det vigtigste værk, idet det, som titlen angiver, indeholder en gengivelse af lovteksten i moderne sprog. Udgaven indeholder en løbende linjekommentar og en retshistorisk oversigt. Endvidere kan nævnes *Peter Skautrup:* Den jyske lov. Text med oversættelse, kommentar og ordbog, *1941*. For stadsretternes vedkommende er standardtekstudgaven nu »Danmarks gamle Købstadslovgivning«, udgivet af *Erik Kroman, 1951 ff.* De københavnske stadsretter findes i oversættelse i *O. Nielsen*: Kobenhavns Diplomatarium I, *1872*.

De middelalderlige retsregler efter landskabslovene må iøvrigt især søges i Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis v. *Kr. Erslev* m. fl., *1894 ff.*, i Diplomatarium Danicum, *1938 ff.*, eller i den danske oversættelse af sidstnævnte samling »Danmarks Riges Breve», *1938 ff.* De vigtigste rigslove fra tiden 1521—1643 findes hos *Kolderup-Rosenvinge:* Gamle danske Love VI, 1824, og en fuldstændig lovsamling udgør »Forordninger, recesser og andre kgl. breve, Danmarks lovgivning vedkommende 1558—1660 ved *V. A. Secher*, I—VI, *1887 ff.* Denne udgave er forsynet med navne- og sagregistre. Det samme gælder »Kancelliets Brevbøger ... 1551—1641«, *1885 ff.*

I det store videnskabelige værk »Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder«, hvis udgivelse formentligt snart vil begynde hæftevis, vil der blive optaget et stort antal artikler om middelalderlige retsforhold.

En af de vigtigste love inden Danske Lov er Christian III's recess 1558, der sædvanligvis blot omtales som »recessen«. En senere kodifikation er Christian IV's recess 1643. Enevældens vigtigste lovarbejde er Christian V's Danske Lov 1683, der er udgivet af V. A. Secher med kildehenvisninger (seneste udgave 1911) og nu foreligger i en udgave ved *Stig Iuul, 1949*, ligeledes med kildehenvisninger. Sidstnævnte udgave angiver desuden

ved hver enkelt bestemmelse, om denne er ophævet og i bekræftende fald, hvilken bestemmelse der har ophævet den. Danske Lovs tilblivelse er fremstillet i *Stig Iuul:* Kodifikation eller kompilation? Christian V's Danske Lov på baggrund af ældre ret. Kbhs. univ.'s festskrift, november 1954 (også i særtryk).

Bortset fra Danske Lov må enevældens lovgivning først og fremmest søges i »Schous forordninger« (Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve... ved *J.H. Schou*. De senere bind ved Kolderup-Rosenvinge), der i 25 bind omfatter perioden 1670—1849. Samlingen fortsættes af *Algreen-Ussings* lovsamling i 14 bind, der omfatter tiden 1850—69. Fra 1870 udkommer »Lovtidende«. Til supplement af det egentlige lovstof findes *Fogtmans reskriptsamling* (de senere bind ved Algreen-Ussing), der indeholder reskripter, resolutioner og kollegialbreve fra perioden 1660—1865, og som, ikke mindst på grund af de talrige henvisninger og aftryk af indstillinger og betænkninger, må være en guldgrube for lokalhistorikere. Til alle de nævnte samlinger findes udførlige registerbind, hvor stoffet er ordnet i emnegrupper. I »Kollegialtidende«, 1798—1848, og »Departementstidende«, 1848—70, findes aftrykt uddrag af forarbejderne til love m. v., f. eks. adskillige kongelige forestillinger. Fra 1871 udkommer »Ministerialtidende«, som indeholder administrative forskrifter samt vigtigere administrative enkeltafgørelser. Yderligere kan henvises til »Dansk Lovleksikon« ved *E. Hammerich* m. fl. 6 bind samt 4 tillægsbind, der fører registret op til 1925.

Udover lokale retssædvaner af almén karakter, som må søges i tingbøger og andre lokale kilder, vil den særlige ret, som gælder indenfor specielle sammenslutninger, kunne have betydning til belysning af retstilstanden. Denne særlige ret afviger nemlig ofte fra de almindelige retsregler. For bylagenes vedkommende må henvises til Danske Vider og Vedtægter, I—V, udg. af *Bjerge, Soegaard* og *Aug. F. Schmidt, 1906 ff.* for gilder og lavs vedkommende til *C. Nyrop:* Danmarks gilde- og lavsskråer i middelalderen I—II, *1895—1904*. En række senere lavsskråer foreligger trykt enkeltvis.

Kan lovstoffet ofte være vanskeligt tilgængeligt for ikke-fagmænd, så er afsagte domme som regel endnu vanskeligere at arbejde med, når formålet er at udfinde, hvad der var gældende ret. Ganske vist benyttes domssamlingerne ofte, men det er som regel til rent personal- eller lokalhistoriske formål. Alligevel skal de vigtigste trykte samlinger nævnes her. *J. L. A. Kolderup-Rosenvinge:* Udvalg af Gamle Danske Domme afsagte paa Kongens Retterting og paa Landsting, I—IV, *1842 ff.* indeholder domme fra perioden 1450 — ca. 1600. Samlingen er forsynet med sagregister, personnavneregister og stednavneregister. En fuldstændigere samling af rettertingsdomme fra 1595—1614 er udgivet af *V. A. Secher,* I—II, *1881—86*. Af senere højesteretspraksis er endnu kun udgivet en kortfattet samling *Thøger Nielsen:* Uddrag af Højesterets Voteringsproto-

koller. Retspraksis på Formuerettens Omraade i det 18. Aarhundrede, *1951*. *N. F. Schlegel* har i Ugeskrift for Retsvæsen 1870 meddelt nogle uddrag af Fyenbo Landstings Domprotokoller 1687—1776, og korte referater af en række sager 1676—1789 ved det sjællandske landsting er givet af *Emil Schjøttz:* Fra Sjællandsfars Landsting, *1875*. Iøvrigt findes der talrige domme og tingsvidner i de lokale diplomatarier, f. eks. Diplomatarium Vibergense, udg. af *A. Heise*, *1879*, Harsyssels Diplomatarium v. *O. Nielsen*, *1893* m. fl.

Talrige oplysninger om herreds- og birkeretternes virksomhed er spredt ud over den uoverskuelige lokalhistoriske litteratur. Udvalget til udgivelse af kilder til landbefolkningens historie har påbegyndt udgivelsen af nogle udvalgte rækker af tingbøger. Foreløbig er udkommet Herlufsholms birks tingbog 1616—19, 1630—33, *1954 f.*, Aasum herreds tingbog 1640—43, *1955*, og Skast herreds tingbog 1636 og 1637, *1954 f.* En fortegnelse over samtlige i arkiverne bevarede raadstueprotokoller og tingbøger er udarbejdet af *Hans Knudsen* og trykt i »Fortid og Nutid« *1943* pp. 73 ff.

For nyere dommes vedkommende henvises til *N. F. Schlegel:* Samling af højesteretsdomme 1818—56, 3 bd. Højesteretstidende begyndte at udkomme i 1857. A. S. Ørsteds tidsskrifter »Juridisk Arkiv«, 1804—1812, »Nyt juridisk Arkiv«, 1812—20, og »Juridisk Tidsskrift«, 1820—30, indeholder referater af københavnske domstoles afgørelser. Ugeskrift for Retsvæsen, der indeholder de fleste højesteretsdomme og landsretsdomme af betydning, begynder at udkomme i 1867. Der findes registre til alle de nævnte samlinger.

Som allerede antydet, er det ikke uden betænkelighed, at de trykte kildeudgaver er placeret forrest i denne lille vejledning, thi den, der, uden at være fagmand, søger oplysning om ældre dansk ret, må naturligvis i første række søge til de foreliggende håndbøger og systematiske fremstillinger. Det er imidlertid kun for så vidt angår retskilderne, forfatningsretten (herunder domstolsvæsenet) samt forvaltningsretten inden 1660, at der foreligger en fuldt tilfredsstillende håndbog, nemlig *Poul Johs Jørgensen:* Dansk Retshistorie, 2. udg. *1947*, der nyder den største anseelse for sin pålidelighed. »Dansk Retshistorie« indeholder foruden en håndbogsmæssig fremstilling af den offentlige ret tillige vægtige bidrag til forståelse af de enkelte stænders og erhvervs retsforhold samt samfundsforholdene i almindelighed. For så vidt angår de materielle retsforhold (privatretten og strafferetten) samt retsplejen er *Henning Matzen:* Forelæsninger over den danske Retshistorie, I—III, *1893 ff.* på talrige punkter forældet, men kan dog anvendes med forsigtighed, ikke mindst fordi den indeholder mange henvisninger til lovsteder og andre trykte kilder. Som supplement hertil kan i mange tilfælde anvendes *Christen Ostersen Weylle:* Glossarium juridicum danico-norvegicum, *1652*, der er et på dansk skrevet leksikon over juridiske begreber og ord, samt *Arent*

Berntsen (Bergen): Danmarckis oc Norgis frugtbar Herlighed, *1656*, der indeholder spredte oplysninger om retsforhold. For landskabslovenes vedkommende må henvises til Stig Iuuls retshistoriske oversigt i den nutidsdanske udgave af lovene samt for strafferettens vedkommende til *Poul Johs. Jørgensens* afhandlinger »Manddrabsforbrydelsen i den skaanske Ret fra Valdemarstiden«, Universitetsprogram *1922*, »Hærværksforbrydelsen i Landskabslovene«, Festskrift til Kr. Erslev *1927*, og »Begreberne Tyveri og Ran i de danske Landskabslove«, Festskrift til Fr. Vinding Kruse, *1940*. Strafferettens historie er beskrevet af *Stig Iuul* i samleværket »Kampen mod Forbrydelsen« I—III, *1951—52*. Landskabslovenes procesregler er behandlet af *Poul Johs. Jørgensen* i »Vidnebeviset i Jyske Lov« i »Med Lov skal man Land bygge« *1941*, og »Biskop og bedste Bygdemænd« i Tidsskrift for Rettsvidenskap *1944*.

Iøvrigt kan retshistoriske begreber og udtryk ofte med stort udbytte efterslås i Salmonsens Konversations Leksikon, hvori bl. a. Poul Johs. Jørgensen har skrevet en lang række artikler.

På samme måde som det er umuligt at udskille særlige kilder som værende alene af retshistorisk betydning, er det heller ikke muligt at sondre skarpt imellem retshistorisk og alménhistorisk *litteratur*. I det følgende skal nævnes hovedlitteraturen på nogle områder, der skønnes at være af særlig interesse for lokalhistorikere, og hvor rammerne følgelig er udvidet til at omfatte anden litteratur end den i streng forstand retshistoriske.

Et sådant område er ikke mindst landbrugshistorien, hvor *Poul Meyer:* Danske Bylag, *1949*, er det eneste nyere i egentlig forstand retshistoriske arbejde. Bogen behandler dels selve landsbystyret (oldermand og bystævne), dels de vigtigste landboretlige regler fra tiden inden udskiftningen bl. a. driftsfællesskabet, husdyrbruget, skovbruget, markfreden og landskiftet (rebningen). Landskifte og rebning er endvidere behandlet af *Ole Widding:* Markfællesskab og Landskifte. Studier over lollandske Markbøger 1681 og 1682, *1949*, samt af *C. Rise Hansen* og *Axel Steensberg:* Jordfordeling og udskiftning, *1951*. Yderligere bør nævnes *Troels Fink:* Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, *1941*.

Et hovedværk om fæsteforholdet er *Hans H. Fussing:* Herremand og fæstebonde. Studier i dansk landbrugshistorie omkring 1600, *1942*, og jordlovenes historie er skrevet af *Hans Jensen:* Dansk Jordpolitik 1757—1919, I—II, *1936—45*. En kort oversigt over fæstevæsenets historie ca. 1735—1910 findes i Betænkning angaaende Fæstegodsets Overgang til Selvejer. Afgivet af den under 4. Februar 1910 nedsatte Kommission, *1911*, afsnittene A—C. *Sigurd Jensen:* Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi. Studier over danske Bondeøkonomi i Tiden mellem Midten af det 18. og Midten af det 19. Aarhundrede, *1950*, indeholder mange oplysninger om retsforholdene. Det samme gælder *Fridlev Skrubbeltrang:* Husmand og Inderste. Studier over sjællandske landboforhold 1660—1800,

1940, og *Holger Munk:* Rytterbonden 1718—1768. En landbrugs- og kulturhistorisk studie fra Vordingborg rytterdistrikt, *1955*. Blandt ældre håndbøger kan *Jacob Mandix:* Haandbog i den danske Landvæsensret, 1. Udg. I—II, *1800*, (2. udg. 1813 m. tillæg 1829) være til megen nytte. For den følgende tid kan anvendes *L. C. Borup:* Den danske Landboret, 1. Udg. *1873* (2. Udg. 1880).

Hvad særligt skovlovgivningen angår, findes der ikke nyere arbejder på dette område — bortset fra kortere redegørelser i de forannævnte landbrugshistoriske værker — men opmærksomheden skal henledes på *A. Oppermann:* Den danske Skovlovgivning 1660—1924, Bilag A til Betænkning afgivet af den af Landbrugsministeriet nedsatte Skovlovskommission, *1929*, samt på lovsamlingen *L. S. Fallesen:* Chronologisk Samling af de kongelige Forordninger... Forst og Jagtvæsenet ... angaaende, *1836*.

Købstædernes forfatningsforhold er behandlet i Poul Johs. Jørgensens forannævnte håndbog »Dansk Retshistorie«, der indeholder ret udførlige litteraturhenvisninger. Hovedværkerne vedrørende købstadsforfatningerne er stadig *M. Mackeprang:* Dansk Købstadsstyrelse fra Valdemar Sejr til Christian IV, *1900*, og *P. Munch:* Købstadsstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til det 18. Aarhundredes Midte, 1619—1745, *1900*. Endvidere må henvises til de talrige købstadshistorier.

Såvel købstadskommunernes som sognekommunernes retsforhold gennem tiden er behandlet i samleværket »Danmarks kommunale styre«, der er under udgivelse. Landkommunernes historie er behandlet i *L. F. la Cour:* Sogneråd og Amtsråd, I—II, *1941—44*. For så vidt angår socialovgivningen henvises yderligere til *Harald Jørgensen:* Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede, *1940*, samt til *Kjeld Philip:* Staten og Fattigdommen, *1947*.

Endelig skal nedenfor anføres en fortegnelse over samtlige arbejder af egentlig retshistorisk karakter, der er udkommet siden 1940, samt en del andre arbejder, der indeholder retshistorisk stof:

Stats- og forvaltningsret (samt almindeligt).

Troels G. Jørgensen: Træk af Retsudviklingen fra Ørsted til vore Dage, Juristen *1940*, 733 ff. *Poul Andersen:* Grundtvig som Rigsdagsmand og andre Afhandlinger, *1940* (indeholder historiske og offentligretlige afhandlinger, hvoraf flere har retshistorisk interesse.) *Poul Johs. Jørgensen:* Nogle Træk af Jyske Lovs Historie i Tiden efter 1241 indtil Danske Lov, i »Med Lov skal Land bygges«, festskrift udg. af Juristforb. *1941*, *Stig Iuul:* Jyske Lov i Retslitteraturen før 1683, i anf. festskrift, *Poul Meyer:* Foreningsfriheden under enevælden, Juristen *1944*, 437 ff, *1945*, 231 ff og hertil *Stig Iuul*, Juristen *1945*, 154 ff og 236 ff (en debat om politiske foreningers retsstilling mod enevældens slutning). *L. F. la Cour:* Sogneråd og Amtsråd, I—II, *1941—44* (omtalt ovf.), *Johs. O Kock:*

Bidrag til Københavns Overformynderis historie, *1944*, *Poul Andersen:* Dansk Forvaltningsret, 2. udg. *1946* (Kap. V indeholder en særdeles overskuelig og pålidelig oversigt over de almindelige forvaltningsmyndigheders organisation og historiske udvikling i korte træk). *Poul Johs. Jørgensen:* Dansk Retshistorie. Retskildernes og Forfatningsrettens Historie indtil sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede, 2. udg. *1947* (omtalt ovf.), *Stig Iuul:* (Retshistorisk) Indledning til Danmarks gamle love på nutidsdansk bd. III, *1948* (en kortfattet oversigt over landskabslovenes retssystem), *Jens Himmelstrup:* Den provisoriske lovgivning i Danmark, *1948* (Jur. disputats, der bl. a. gennemgår de Estrup'ske provisoriers tilblivelse og de domme, som provisorierne gav anledning til), *Helge Nielsen* og *Victor Thalbitzer:* Skatter og skatteforvaltning i ældre tider, *1948*, *Ernst Christiansen:* Danmarks første valglov, Socialdem. 6/7—48, *Centraladministrationen 1848—1948*, Festskrift udgivet af Ministerialforeningen *1948*, heri bl. a. *Poul Meyer:* Centraladministrationens adgang til udstedelse af retsanordninger. Hovedtræk af udviklingen efter 1849. *Troels G. Jørgensen:* Strejflys over Enevældens Retsliv, *1949* (en række afhandlinger bl. a. om lovreformer og enkelte retssager, heriblandt tiltalen mod Grev Schulin, de Coninck og Falch Rønne efter belejringen af Kbh. 1807), *Den danske Rigsdag 1849—1949*, I—VI, *1949—53* udg. af statsministeriet og rigsdagens præsidium (et kæmpeværk, der indeholder talrige afhandlinger om forfatnings- og lovgivningshistorien; af egentlig retshistorisk karakter er *Poul Andersen:* Rigsdagen og domstolene, i bind VI, og *Stig Iuul:* Rigsretten, ligeledes i bind VI.), *Ernst Andersen:* Fra juraens overdrev, *1953*, kap. 4, Korrobation i statsrådet, *Stig Iuul:* Responsum vedr. de problemer, der knytter sig til en ændring af tronfølgeloven af 1853, Bilag 5 til Betænkning afgivet af Forfatningskommissionen af 1946, *1953* (indeholder bl. a. en kort fremstilling af den gamle tronfølgelovs tilblivelse og retlige problemer), *Poul Andersen:* Dansk Statsforfatningsret, *1954* (Kap. I indeholder en kortfattet oversigt over vort lands indviklede forfatningshistorie), *Stig Iuul:* Kodifikation eller kompilation?. Christian V's Danske Lov på baggrund af ældre dansk ret, i Kbh.s universitets festskrift, Nov. *1954*, findes tillige i særtryk (omtalt ovf.), *Det kommunale styre*, udg. under red. af Wm. S. Rasmussen og Tage Mortensen, bind I *1955* indeholder bl. a. *Poul Meyer*: Bylag og sogn (en fremstilling af sognekommunernes tilblivelseshistorie), *Erik Kroman:* Købstæderne gennem middelalder og enevælde (om købstadslovgivningen gennem tiderne) og *Svend Aakjær:* Fra fiskerleje til hovedstad (Københavns styre i middelalderen og under enevælden).

Retspleje og strafferet.

Poul Johs. Jørgensen: Begreberne Tyveri og Ran i Landskabslovene, festskr. til Vinding Kruse, *1940*, samme: Vidnebeviset i Jyske Lov i »Med Lov skal Land bygges«, *1941*, *Tage Holmboe-Jensen:* Strafferettens

udvikling i det 18. årh., Juristen *1940*, 140 ff. *Erik Westerby:* Prokuratorforordningen af 1683 og tiden nærmest derefter, Juristen, *1940*, 45 ff., *Troels G. Jørgensen:* Holbergske Udtalelser om Rettergangsvæsen, Juristen *1941*, 1 ff., *Sigvard Skov:* Valdemar Sejrs lollandske lov om Manddrab, Loll.-F. Aarb. *1942*, 93 ff., *Poul Johs. Jørgensen:* Biskop og bedste Bygdemænd, Tidsskrift for Rettsvitenskap *1944*, 74 ff., (artiklen behandler bestemmelserne i Jyske Lov om muligheden for at få ændret en ed, der var afsagt af sandemænd, ransnævn eller andre nævninge), *Troels G. Jørgensen:* 18 Aar af Højesterets Historie, *1947*, *Samme:* De Ørstedske Straffelove (om tilblivelsen af de store straffelovsreformer 1833, 1840—41), *1948*, *Samme:* Højesteret fra 1790 til Grundloven, *1950*, *Samme:* Højesteret fra Grundloven til Retsreformen, *1951* (forf.s bøger om højesteret indeholder mange biografier samt oplysninger om enkelte højesteretssager), *Samme:* En Episode i Edsaflæggelsens Historie, Kirkehist. Saml., 6 rk., 5. bd., 457 ff., *Kjeld Galster:* Kriminaliteten efter Besættelsen af Jylland 1627—29, Jy. Saml. rk. 5, bd. 8, 116 ff., *Johan Hvidtfeldt:* Viborg tugthus i 1700-årene. Et bidrag til jysk rets- og kulturhistorie, *1950*, *Stig Iuul:* Den gamle danske strafferet og dens udvikling indtil slutningen af det 18. årh., i Kampen mod Forbrydelsen I, *1951*, 239 ff., *Samme:* Den danske strafferets udvikling i tiden efter ca. 1800, i Kampen mod Forbrydelsen II, *1952*, 11 ff., *C. Klitgaard:* Kastelsfangernes kaar (fangeforhold i gamle dage), Aalborg Stiftstid. 10. maj *1952*, *Georg Brochner Mortensen:* Da Horsens Statsfængsel endnu var et Tugthus, Jyllandsposten 17. maj *1953*.

Privatret.

Stig Iuul: Fællig og Hovedlod. Studier over Formueforholdet mellem Ægtefæller i Tiden før Christian V's Danske Lov, *1940* (Jur. disputats, der er hovedværket for så vidt angår ældre dansk familieformueret, kan anvendes som håndbog), *Erik Bonnevie:* Ejendomsrettens udvikling på Færøerne, Juristen *1940*, 433 ff., *Knud Illum:* Servitutter, *1943* (Kap. I indeholder træk af brugsrettighedernes, servitutternes og hævdens udvikling med gennemgang af flere store retssager), *Poul Meyer:* Til Ekspropriationsinstituttets Historie, Juristen *1943*, 65 ff. (oplysninger om anvendelsen af ekspropriation i tiden fra stadsretterne til beg. af det 19. årh.), *Samme:* Danske bylag. En fremstilling af det danske landsbystyre på baggrund af retshistoriske studier over jordfællesskabets hovedproblemer, *1949* (Jur. disputats, omtalt ovf.), *E. A. Abitz:* Vejenes retsforhold, *1950* (Jur. disputats, der indeholder mange spredte oplysninger om vejvæsenets historie), *Thøger Nielsen:* Studier over ældre dansk Formueretspraksis. Et Bidrag til dansk Privatrets Historie i Tiden efter Christian V's Danske Lov, *1951* (Jur. disputats, hvis hovedmateriale er højesterets dombøger og voteringsprotokoller), *Samme*: Klausulen »klingende Mynt«, i Festskr. til Henry Ussing, *1951*, *Stig Iuul:* Caveat emptor

— reglens oprindelse, i Festskr. til Henry Ussing, *1951*, *Ernst Andersen:* Fra juraens overdrev, *1953* (kap. 1 om inddæmningsbevillinger indeholder mange oplysninger om kystejernes retsstilling gennem tiden), *Thøger Nielsen:* Træk af dansk aktieselskabsrets historie, Ugeskrift for Retsvæsen *1954* B, 193 ff.

Enkelte sager.

Troels G. Jørgensen: Sagen mellem Colbjørnsen og Lüttichau, Juristen *1940*, 685 ff., *M. Lønneth:* En vestjysk kriminalhistorie i Fra Ribe Amt *1940*, 55 ff., *Stig Iuul:* Nogle retshistoriske Bemærkninger til Dommen over Torben Oxe, i Smaaskrifter tilegnede Professor, Dr. phil. Aage Friis ... *1940*, *Helene Strange:* Mordbrand i Ønslev 1770, Loll.-F. Aarb. *1941*, 160 ff., Samme: Særslev-Mordet 1818, Loll.-F. Aarb. *1942*, 105 ff., *Carl v. Kohl:* Papirtyven i Krigsarkivet. En Tyverisag i Kbh. 1754—55, Hist. Medd. fra Kbh. 3. rk. 5. bd., 76 ff., *P. Langkilde:* En Voldssag i gamle Dage, Hist. Medd. fra Kbh. 3. rk. 5. bd., 144 ff., *Ernst Andersen:* En højesteretsdom fra provisorietiden (dommen 1886 over Socialdemokratens redaktør Sigvald Olsen), Ugeskrift for Retsvæsen *1949*, B 17 ff., bemærkninger hertil *Troels G. Jørgensen* anf. v. 107 ff. og *Otto Bing* anf. v. 172 f., *Ole Due:* Pinsemordet i Rudkøbing 1726, Fyns Stiftstid. 13. maj *1951*, *K. H. Rosenstand:* Af Maren Spliids saga (hekseproces i Ribe), Vestkysten 22. juni *1951*, *A. P. Larsen:* Sagen mod præsten i Vejlby, *1951*, supplerende oplysninger i anm. af *Stig Iuul*, Hist. tidsskr. 11. rk. IV, 125 ff., *Henrik Tamm:* Højesteretssagen mod Herman Bang, Juristen *1952*, 181 ff.

Vore videnskabelige institutioners arbejde

Nationalmuseets 1. afdeling i året 1954.

Fredningsarbejdet. Den rutinemæssige besigtigelse af landets oldtidsminder er for Lolland-Falsters og Fyns vedkommende blevet afsluttet med berejsningen af Musse, Falster Nørre og Falster Sønder herreder i Maribo amt og Vends, Båg og Skam herreder i Odense amt. I Jylland er Gislum og Fleskum herreder i Ålborg amt, Brusk, Elbo, Holmans og Jerlev herreder i Vejle amt og Anst herred i Ribe amt blevet gennemgået. Ved disse rejser er fredningen af ialt 1420 oldtidsminder blevet stadfæstet.

Fredningslovens administration har herudover medført ialt 92 besigtigelser over hele landet. Bl. a. er vejanlægget ved Broskov i Sydvestsjælland og to store stenkister fra romersk jernalder ved Møldrup i Himmerland blevet fredet; sidstnævnte efter undersøgelse af Regnar Pedersen, Nysum.

Restaureringsarbejder. Dobbeltjættestuen ved Snæbum i Randers amt og jættestuen ved Hulbæk i Viborg amt er begge restaurerede efter udgravning (ved K. Thorvildsen), ligesom restaureringen af de af tyskerne under krigen beskadigede mindesmærker er fortsat over hele Jylland, hvor ialt 73 gravhøje er blevet behandlede. Endelig er restaureringsarbejdet ved oldtidsvejen i Tibirke fortsat.

Undersøgelser i marken. Af større, samlede undersøgelser er følgende blevet fortsat: De bebyggelseshistoriske undersøgelser i Nordvestsjælland (Th. Mathiassen), de mosegeologiske undersøgelser i Åmosen (J. Troels Smith), hvor arbejdet atter har været koncentreret om Muldbjergbopladsen fra yngre stenalders begyndelse, Bornholmsundersøgelserne (O. Klindt-Jensen), hvor gravpladser ved St. Frigård, Bøgebjerg og Mandhøj er gjort til genstand for undersøgelse, samt Lindholmhøje-undersøgelsen (Th. Ramskou), der fremdeles foretages i samarbejde med Ålborgs historiske museum.

Af mindre undersøgelser er de betydeligste følgende:

Stenalderfund: Gruber med lerkarskår fra tidlig neolitisk tid, Himlingøje, Præstø amt (H. Norling-Christensen); hellekiste, Tuse, Holbæk amt (H. Norling-Christensen); boplads fra Ertebøllekulturen, Bygholm enge, Skanderborg amt (C. L. Vebæk); tre enkeltgravshøje, Oved, Ribe amt (G. Kunwald og M. Ørsnes-Christensen); de ovenfor nævnte jættestuer ved Snæbum og Hulbæk i Randers og Viborg amter (K. Thorvildsen).

Bronzealderfund: Et depotfund omfattende edsringe og barre af guld m. m., Ramløse, Frederiksborg amt (G. Kunwald); bronzealderhøj, «Hanhøj«, Kyndby, Horns herred (M. Ørsnes-Christensen); bronzealdergrave i høj, Hundsig, Ribe amt (H. Norling-Christensen).

Jernalderfund: Grav med bronzekasserolle, Kirke Værløse, Københavns amt (H. Norling-Christensen i samarbejde med Karl Nielsen, Kirke Vær-

løse); grave fra yngre romersk jernalder, Pedersborg, Sorø amt (H. Norling-Christensen); boplads fra ældre jernalder, Hedegårde, Århus amt (C. L. Vebæk).

Udstilling. I to nyindrettede udstillingsværelser vises træk af det øvrige Europas forhistorie. Her er en del af afdelingens komparative samling, der tidligere har været en lukket studiesamling, gjort tilgængelig for offentligheden. Udstillingen er rigt illustreret med fotos, tegninger og kort.

Nationalmuseets 2. afdeling i finansåret 1954—55.

Museumsinspektør C. G. Schultz har, foruden at fortsætte den store udgravning af vikingeborgen Fyrkat ved Hobro, foretaget en udgravning i Viborg domkirke og assisteret ved restaureringen af Vor Frue kloster i Århus. Museumsinspektør O. Norn har fuldført udgravningen af Østerholm slotstomt på Als, og en lille ruinpark er skabt på stedet. Under museumsinspektør Tage E. Christiansens ledelse er udgravningerne af bispegården i Kirkebø på Færøerne fortsat. Museumsinspektør Hans Stiesdal har foretaget en undersøgelse af Roskilde domkirkes orgel, påbegyndt en større købstadarkæologisk undersøgelse i Grønnegade i Ribe og sammen med dr. Vilhelm la Cour fortsat opmålingen af Thisted amts middelalderlige voldsteder. Magister Olaf Olsen har fremdraget rester af en stavkirke i Hørdum i Thy og foretaget undersøgelser i en række kirker, hvoriblandt en fuldstændig udgravning i Kærby kirke ved Mariager.

Istandsættelse af kalkmalerier ved konservator E. Lind er udført i adskillige kirker. Konservator N. J. Termansen og de under afdelingen virkende kirkemalere har fortsat været beskæftiget med istandsættelse af kirkeinventaret. En gennemgribende konservering af inventaret i Sønderborg Slotskirke er påbegyndt; dobefonten og hertug Hans' epitafium er istandsat af billedhuggerne C. J. Baumbach og Vitus Nielsen.

Fredningsarbejde i forbindelse med fredning af middelalderlige mindesmærker er udført i Sønderborg, Åbenrå, Svendborg og Maribo amter.

I forbindelse med udgivelsen af »Danmarks Kirker« er der foretaget kirkeundersøgelser i Haderslev og Tønder amter.

Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum, i kalenderåret 1954.

Arbejdet i museet. 1.—5. juni afholdtes på museet en international konference til udforskning af pløjeredskaber. Man diskuterede bl. a. mulighederne for et atlas over sådanne redskaber, men det stod klart for konferencedeltagerne, at dette mål ikke kunne nås omgående, da forskningen befinder sig på højst forskellige stader i de forskellige lande. Det var et almindeligt ønske, at der måtte komme noget permanent ud af forhandlingerne, og en enstemmig resolution støttede det danske forslag om oprettelse af et internationalt sekretariat for udforskning af landbrugsredskabernes historie, som skulle have til huse på Nationalmuseets 3. afdeling. På mødet blev endvidere valgt en permanent, international komité, og til støtte for sekretariatet er senere nedsat en dansk komité.

I tilknytning til ovennævnte konference var der i 3. afdeling arrangeret en lille særudstilling af middelalderlige, jordfundne plovdele samt middelalderlige og nyere tids afbildninger af plove. I rækken af skiftende småudstillinger med stof fra afdelingens magasiner har der endvidere i årets løb været vist ornamenterede arbejdsredskaber fra bonde- og håndværkermiljø og ved juletid en udstilling over Jesu undfangelse og fødsel i

folkekunsten. I anledning af julen blev der også arrangeret en større udstilling af juleklip, og tidligere på året havde der været en anden større udstilling, kaldet »Dansk mode efter gamle forbilleder«.

Afdelingen har med støtte fra Ny Carlsbergfondet kunnet indlemme meget betydningsfulde nyerhvervelser af sølv og fajance. Endvidere er der, hovedsagelig som gaver, modtaget genstande, som på værdifuld måde har suppleret samlingerne, der selv på væsentlige områder stadig har alvorlige mangler. Nævnes skal blot en omfattende erhvervelse, som er sket i forbindelse med undersøgelserne i Adelgade-kvarteret i København. Det drejer sig om tre hele lejligheder, repræsenterende såvel det velhavende borgerskabs panelstuer fra forhusene som de skrabede småkårslejligheder fra baghusene.

Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser har udsendt spørgelister om markeder, død og begravelse samt biavl.

Undersøgelser i marken. I samarbejde med Københavns Bymuseum foretoges bygnings- og bolighistoriske undersøgelser i saneringskvarteret ved Adelgade i København, hvorved det, umiddelbart før eller medens husene blev revet ned, lykkedes at indvinde et materiale, der i betydelig grad øgede vor viden om rumindretning og ikke mindst væg- og loftsdekoration. Herregårdsundersøgelserne har i 1954 omfattet Glorup og Brahetrolleborg, og museet har endvidere haft lejlighed til på Christian 9.s Palæ på Amalienborg at supplere de undersøgelser, der foretoges her i 1948. Bøndergårdsundersøgelserne er fortsat i Nørrejylland i områderne Djursland, Himmerland og Salling med Fur og tillige på Samsø. Også i Nordsjælland er der foretaget en del undersøgelser. Af større opgaver skal endvidere nævnes undersøgelserne af middelalderagrene i Borupris Skov på Sjælland og forsøget med svedjebrænding og primitiv dyrkning i Draved Skov i Sønderjylland. Dansk Kulturfilm afsluttede optagelsen af en film om svedjeforsøgene for midler, som var stillet til rådighed for 3. afdeling af undervisningsministeriet. For lignende midler blev der optaget en film om »Slottefiskeriet ved Kronborg«. De i tidligere beretninger omtalte undersøgelser på Lyø er blevet fortsat. Endvidere er der af afdelingens personale foretaget talrige mindre undersøgelser.

Der henvises iøvrigt til den mere udførlige beretning for året 1954 i det af afdelingen udsendte tidsskrift »Budstikken« 1954—55.

Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 1954.

Der er i året indkommet 41 fund med ialt 348 mønter (og medailler). Særlig interessante ved findestedet er 32 mønter fra kongerne Knud V. Magnussen—Erik Klipping, fundne ved de af museumsinspektør, dr. Otto Norn foretagne undersøgelser på Lilleborg i Almindingen, Bornholm. Ved tidligere udgravninger er fremkommet over hundrede mønter fra samme tidsrum. Over for den almindelige antagelse, at Lilleborg skulle være den kongelige borg, som blev ødelagt 1259, er det besynderligt at finde så mange mønter fra Erik Klipping, 14 af de 32 mønter. — Andre interessante fund er fremdraget ved undersøgelser i vikingetidsbygden Lindholm høje ved Nørre Sundby, Næsholm voldsted, Odsherred, fiskerlejet i Aagab ved Bagenkop, Langeland, i Viborg og Roskilde domkirker, Billum kirke i Vester Horne herred, Ribe amt., m. fl. st.

Af gaver kan fremhæves 6 guldmedailler, modtaget fra kong Christian X's bo, og 54 medailler, hvoraf 5 i guld, fra dronning Alexandrines bo. Ny Carlsbergfondet har ydet bidrag til køb af to elektronstaterer fra Kyzikos fra tiden ca. 500 og kort efter 480 f. C. Dr. techn. Paul Bergsøe

har skænket en række portrætmedailloner over kendte danske mænd og kvinder fra forrige århundrede.

Iøvrigt henvises til Samlingens sædvanlige årsberetning, der udkommer i Nordisk Numismatisk Årsskrift.

Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afdeling, 1955.

Museets gård fra Læsø er nu fuldført og indviet den 29. juli. Rekonstruktionen af det for Læsø typiske tangtag var et ret omstændeligt arbejde, der udførtes efter anvisning fra de ældste folk på øen. Der medgik til den T-formede gård 36 tons bændeltang. Ved nedbrydningen og undersøgelsen af gården på hjemstedet viste det sig, at der mellem de nuværende bryggers- og køkkenskorstene fandtes et tilstoppet lyrehul, men på museet bibeholdt man skorstenene. Derimod var det muligt ud fra sikre rester at genskabe et åbent ildsted med lyre i det lille køkken for indlejede folk, som findes bag ved storstuen.

Fundamentet til det vinkelformede husmandssted fra Dannemare på Lolland er støbt, og arbejdet med istandsættelse og konservering af bygningsdelene er afsluttet, således at bygningen kan rejses i 1956.

Menighedsrådet i Søften ved Aarhus har skænket det tilbagestående bindingsværksstuehus fra Søften gamle præstegård til museet, og nedbrydningen og hjemtransporten deraf er påbegyndt. Bygningen indeholder smukke interiører med paneler i nyklassisk stil. Da de gamle udlænger i præstegården er forsvundet, må bygningen til sin tid ved genopførelsen på Frilandsmuseet suppleres med lade og stald fra Aarhus-Randersegnen.

En række bygningsundersøgelser i Sydslesvig har resulteret i ønsket om at erhverve en særpræget, frisisk gårdtype, som hovedsagelig er repræsenteret på Ejdersted, nemlig et såkaldt hauberg, en firelænget gård, hvis stråtag som en stor pyramide fortsætter op over gårdspladsen, som derved kan gøre tjeneste som lade. Tilsvarende bygningstype kan forfølges sydpå til Nederlandene. Museet har særligt fæstnet sig ved et bestemt 1653 dateret hauberg og har fra Denkmalpflege og regeringen i Kiel opnået, at fredningen deraf vil være at ophæve, såfremt bygningen sælges til overflytning til Frilandsmuseet. Men endnu mangler den endelige overenskomst med ejeren om købet.

Tøjhusmuseet, september 1954—september 1955.

Almindeligt museumsarbejde: En fuldstændig gennemgang af museets håndskydevåben og revision af kartotekskortene dertil er ført frem til ca. 1670. Beskrivelse og bearbejdelse af blanke våben, telefon- og telegrafmateriel, gasbeskyttelsesmateriel, emblemer og feltudrustning er fortsat. Beholdningerne af håndskydevåben og blanke våben m.m. er optalt og journaliseret. Fra 5. maj 1955 til 31. august 1955 er vist en særudstilling »Besættelse og Frihed« (tiden 1940—1945—1955). Foreningen Chakot'en har i Våbensalen haft en udstilling af tinsoldater. Ny revideret og forøget udgave af vejledningen »Kanonhallen« er færdigtrykt i august 1955.

Nyerhvervelser: Omkr. 60 håndskydevåben, deraf over halvdelen militærvåben fra dette århundrede. Ca. 120 blanke våben, deraf flere schweiziske, franske, østrigske og hannoveranske. Bemærkelsesværdige er et par ungarske sabler fra det 16. århundrede, en dansk sabel og kårde fra Christian IV's tid og en østrigsk drabanthellebard fra ca. 1520. Stanghestens seletøj til prinsesse Maries tandemforspand. Forskellige danske

og fremmede skytstyper fra den 2. verdenskrig. 2 stk. 12 punds støbejernskanoner fra 1673 og 1681, bjerget fra et vrag ved Skagen i maj 1955. 18. august 1955 yderligere erhvervet fra vrag ved Skagen 1 støbejernskanon, 1 ammunitionskasse, en del granater og kugler og forskelligt tilbehør, hvilke genstande endnu ikke er blevet nærmere behandlet. 1 galiauniform (komplet) for det hollandske ridende artilleri. 1 uniform for den pavelige schweizergarde. En samling af 31 hannoveranske uniformer med tilbehør, fra tiden 1816—66. Forskellige udenlandske ordener og hæderstegn, deriblandt atter en stor samling hollandske.

Videnskabeligt arbejde: Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har fortsat sine studier over danske bøssemagere og afsluttet et arbejde om de ældste luftbøsser. Forskellige våbensamlinger i privat eje er gennemgået. Museumsinspektør, cand. mag. F. Askgaard har fortsat sine studier over de danske reglementerede håndskydevåbens historie og foretaget forskellige undersøgelser vedrørende besættelsestiden. Museumsinspektør, dr. phil. fru Ada Bruhn Hoffmeyer har den 2. november 1954 forsvaret sin disputats »Middelalderens tveæggede Sværd« (udgivet af Tøjhusmuseet), har fortsat sine studier over harniskvirksomhed og over visse af middelalderens hjelmtyper. Et specielt arbejde om pakkenellikens oprindelse og brug er fuldført. Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har fortsat og afsluttet studier over våbenfabrikation på Frederiksværk. Museumsinspektør, dr. phil. Martin Ellehauge har fortsat sine studier over dansk uniformshistorie.

Konservering: Det almindelige konserveringsarbejde er fortsat ved alle afdelingerne. Endvidere er konserveret indsendte våben fra Christian IX's og Christian X's boer og fra provinsmuseer. Der er foretaget nye konserveringsforsøg med havopfiskede støbejernskanoner og smedejernsstænger. På fanekonserveringsatelieret er foruden museets egne faner bl. a. behandlet faner fra Fyns Stiftsmuseum, Horsens Museum og Københavns Tømmerlaug. Fra Het Nederlandsch Legermuseum, Leiden, er modtaget 2 meget medtagne gamle uniformer til konservering.

Konsulentvirksomhed: Foruden at bedømme indleverede genstande har museet givet vejledning i heraldiske spørgsmål angående mærker for forskellige militære enheder, har givet vejledning af forskellig art ved optagelser af films og opførelse af teaterstykker, har bistået ved etablering af den historiske afdeling på forsvarsudstillingen på Prins Jørgens Messe i Vordingborg og har til 2 amerikanere givet oplysninger med originale tegninger om Tordenskjolds fregat »Hvide Ørn«.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg 1954—55.

Af vigtigere nyerhvervelser skal nævnes følgende gaver: en model af m/t »Brigit Mærsk« (bygget 1953 på Odense stålskibsværft til A. P. Møller; 19.000 tdw.); modellen, der er i skala 1:50, viser skibet lossende sin last i oliehavn, styrbords side er skåret op, så tankene og maskineriet vises; opskåret model i 1:1000 af m/t »Shetland« (bygget 1951 til Det Dansk-Franske Dampskibsselskab), en model af s/s »Rigmor« (Dampskibsselskabet Progress) og to modeller af en bark og et fuldskib fra forrige århundredes sidste del. Museets konservator har fremstillet en tværskibssektionsmodel af m/t »Emma Mærsk« (bygget 1928), i skala 1:24. Museets samling af »skibsportrætter« er ved gaver forøget med billeder af bark »Kjøge« af København, bark »Bertha« af København, skonnert »Siam« af Bangkok og s/s »Alfred Hage« af København. Endvidere er bl. a. modtaget stævnhoved af jagten »Anna« af Vejle

(ex »De fire Brødre« af Marstal), bygget 1794 og sunket i Strib havn vinteren 1942—43.

Af interesse ud over det rent maritime er digteren Poul Martin Møllers skibskiste fra den litterært bekendte Kinarejse 1819—21, hvor han var skibspræst på Asiatisk Kompagnis fregat »Christianshavn«; kisten, der er en gave fra digterens barnebarn, bankfuldmægtig Sv. Møller, København, er en ganske enkel fyrretræsbondekiste.

Som et minde om et kritisk tidspunkt i Dansk Vestindiens historie har museet fra fru Lilian Hagerup, Hellerup, modtaget en smuk æressabel, skænket af taknemlige beboere på St. Croix til hendes far, daværende løjtnant H. Ostermann, som med en håndfuld soldater nedkæmpede den farlige negeropstand oktober 1878.

Museets bibliotek er vokset med 568 bind. Der er katalogiseret 925 museumsgenstande og indført 1165 fotos i museets »Søhistoriske registratur«. Den systematiske udskrivning af arkivmateriale fra forskellige arkiver, både i kongeriget og i hertugdømmerne, er fortsat; det drejer sig væsentligst om udskrivning på kort af skibslister, bilbreve o. s. v. fra 1700'erne. Kortene samles i det »Søhistoriske kildeindeks«, som nu omfatter omkring 100.000 kort.

Museets konservator og modelbygger har dels bygget den omtalte tankskibssektionsmodel, dels foretaget forefaldende restaureringsarbejder, bl. a. er museets samtidige model af en orlogsfregat fra Store Nordiske krigs tid blevet gennemgribende restaureret.

Besøgstallet har været 77.972, deraf 19.792 gratis. — En stor bedring af museets magasinforhold, der var meget dårlige, er sket ved, at museet har fået overladt et par mindre arkivrum i Kronborg slots østfløj og 3 større lokaler i sydfløjen. På grund af dette er der påtænkt større omflytningsarbejder af magasinerne, hvad der i høj grad vil lette arbejdet bag kulisserne. Også nyopstillinger af store dele af samlingerne forestår.

Af publikationer har museet udsendt sin årbog 1955.

Forhistorisk Museum, Århus, 1955.

Museets medarbejdere har foruden en række mindre undersøgelser over hele Jylland foretaget større udgravninger: 1) Våbenofferfundet i Illerup ådal i juni—sept. ved museumsinspektør Harald Andersen, 2) Megalitbygden i Tustrup på Norddjursland i juni—aug. ved museumsinspektør Poul Kjærum, 3) Templer fra 3. årt., oldtidsby og palæolitiske bopladser på Bahrain i Den persiske Havbugt i januar—marts under ledelse af professor P. V. Glob og med deltagelse af museumsassistent T. G. Bibby, dr. R. Dyson, arkitekt, mag. art. Kristian Jeppesen og docent Mogens Krustrup. For museet har endvidere mag. art. Jørgen Meldgård besigtiget en lang række interglaciale aflejringer i Jylland.

En nyopstilling af museets oldtidssamling er åbnet, samt udstilling af de nyere fund fra Illerup ådal, Lejre og Grauballe efter omfattende konserveringsarbejder ved konservator G. Lange-Kornbak.

Købstadsmuseet »Den gamle By«, Århus, kalenderåret 1954.

I løbet af året blev det gamle gartneri fuldendt ved færdiggørelsen af gartnerhuset fra Stenalt, der blev åbnet 15. maj. Fra A/S Arbejdernes Fællesbageri, Viborg, har museet som gave modtaget bygningen Lille Set. Hansgade 17 til genopførelse i samlingerne.

Ved julen og årsskiftet 1953—54 viste museet i Borgmestergårdens

stue fra 1848 et juletræ m. m., og det har med et stort materiale deltaget i udstillingen Børns leg og læsning i rådhussalen i januar måned. Museets posthus har været i drift på udsendelsesdagene for nye frimærker samt i tiden 1. juli—25. august. Der var i denne tid ordnet en særudstilling af arkivalier, belysende postvæsenets virksomhed i Jylland i første halvdel af forrige århundrede. Friluftsscenen har spillet Ludvig Holberg: Jacob von Tyboe.

Af nyerhvervelser kan fremhæves 4 malerier af tobaksfabrikør Thomas Funder og hans to hustruer. Ny Carlsbergfondet har foræret museets sølvsamling med flere værdifulde stykker og med en tallerken fra Fournier's fabrik. Mellem gaverne til urmuseet skal nævnes et taffelur fra Bornholm, hvis første ejer har været naturforskeren P. W. Lund.

En detailleret beretning om årets arbejde og erhvervelser er givet i museets årbog for 1954, s. 5—13.

Det kongelige Bibliotek, finansåret 1954—55.

De videnskabelige og faglige biblioteker har i mange år savnet en institution af samme karakter som det i 1939 grundlagte Folkebibliotekernes bibliografiske Kontor. Fra 1. april 1954 er imidlertid dette under navnet Dansk bibliografisk Kontor blevet en for det samlede danske biblioteksvæsen fælles institution, der bl. a. har til opgave at udarbejde og være forlag for bibliografiske publikationer. Kontoret har til hensigt bl. a. at udgive en række fagbibliografier, også indenfor det historiske område, og for at få et overblik over den bibliografiske situation her i landet er man i færd med at samle stof til en oversigt over, hvad der i biblioteker og andre institutioner eller hos privatmænd måtte findes af utrykte bibliografiske arbejder eller forarbejder til sådanne. Kontoret vil være meget taknemmelig for også at få oplysninger om, hvad der måtte findes af utrykte lokalhistoriske eller personalhistoriske bibliografier.

Kontoret udgiver bl. a. den årlige »Dansk tidsskriftindex«, den månedlige »Avis-Kronik-Index« og »Biblioteksårbog«, ligesom det udgiver den af Rigsbibliotekarembedet udarbejdede »Accessionskatalog« over tilvæksten af udenlandsk litteratur i over 100 danske videnskabelige og faglige biblioteker. »Accessionskatalog« udkommer siden 1953 i kvartårlige hefter, systematisk ordnet, der suppleres af en alfabetisk årskatalog. Endvidere er i 1954 udgivet den af Det kgl. Bibliotek udarbejdede »Bibliografi over besættelsestidens illegale blade og bøger 1940—45«, der er et meget vigtigt hjælpemiddel ved studiet af besættelsestiden, ligesom man i 1955 har udgivet »Dansk biblioteksforer«, der er en fuldstændig liste over alle danske biblioteker med fyldige oplysninger om bogbestand m. v.

Det kgl. Bibliotek har i foråret 1955 udgivet 2. årgang af sit årsskrift »Fund og Forskning i Det kgl. Biblioteks samlinger« indeholdende bl. a. artikler om H. C. Andersen, Tycho Brahe, Mads Lange til Bali, overhofmarskal C. W. Hauch og J. E. C. Walter.

Biblioteket har afholdt ca. 15 udstillinger, hvoraf især følgende har personalhistorisk interesse:

I anledning af 150-året for N. F. S. Grundtvigs litterære debut arrangeredes i maj 1954 i samarbejde med Grundtvig-selskabet en større udstilling af Grundtvigs manuskripter, bøger af og om Grundtvig samt bøger og genstande, der har været i Grundtvigs eje. Udstillingen åbnedes med et møde, hvor professor Francis Bull, Oslo, holdt foredrag om Grundtvig og Bjørnson.

Den 26. juni 1954 ville Martin Andersen Nexø være fyldt 85 år, og Nexø-fonden havde i forbindelse med Det kgl. Bibliotek planlagt en udstilling på denne dag. På grund af forfatterens død kort tid før fødselsdagen fik arrangementet karakter af en mindeudstilling. Udstillingen gav et alsidigt billede af Martin Andersen Nexøs livsværk, idet der var fremlagt eksemplarer af såvel hans skønlitterære som hans journalistiske og politiske skrifter samt et stort udvalg af de talrige oversættelser til de fleste europæiske sprog. Desuden vistes karakteristiske dele af hans manuskripter, breve til og fra Nexø og et righoldigt billedstof. En del af det udstillede var stillet til rådighed af fru Johanne Andersen Nexø. Udstillingen var ikke mindst under søndagsåbningerne en af de mest besøgte udstillinger, der har været afholdt i de senere år.

I december—januar afholdtes en udstilling af »Den danske billedbog gennem 100 år«. Udstillingen, som et par måneder i forvejen var vist på Nationalmuseum i Stockholm, arrangeredes af maleren Egon Mathiesen, seminarieforstander Jens Sigsgaard og bibliotekar H. P. Rohde. Materialet var for en dels vedkommende stillet til rådighed fra private samleres side.

Fotografier og andet billedstof fra Krimkrigen vistes i en udstilling »Billedreportage for 100 år siden« i februar måned.

Det kgl. Bibliotek har ved at afholde eller deltage i en række udstillinger bidraget til den internationale festligholdelse af H. C. Andersens 150-årsdag den 2. april 1955. Det første af disse arrangementer var bibliotekets egen udstilling i forhallen, der åbnedes i marts; den omfattede udelukkende genstande fra den enestående H. C. Andersen-samling, som grosserer H. Laage-Petersen har testamenteret biblioteket, hvortil den overførtes 1954. En omtale af samlingen findes i »Fund og Forskning« II, 1955. Over udstillingen findes en trykt katalog.

Iøvrigt har Det kgl. Bibliotek på væsentlig måde bidraget til H. C. Andersen-udstillinger på Bibliothèque Royale i Bruxelles og Bibliothèque St. Geneviève i Paris samt til en stor udstilling i London og Glasgow, der med støtte af Udenrigs- og Undervisningsministeriet blev gennemført i samarbejde med det kgl. Bibliotek, den engelske privatsamling R. Klein og med National Book League i London.

Håndskriftafdelingen har bl. a. modtaget følgende:

H. R. Baumann: Livserindringer.

H. Friis-Petersen: Dimittenderne fra Borris seminarium.

Ove Chr. Holm: Manuskript til Centralorganisationens 25 Aars Historie 1909—34.

Personalhistoriske optegnelser af og om kommandør J. H. Dumreicher og hans slægt.

John Laud, London: Dagbog fra en rejse til Danmark 1800.

Oberst J. T. Ræder: Liv og Levned. I—IV.

Fhv. amtsassessor Jonathan Smith: Forarbejder til »Slesvigske Amtsforvaltere«.

Forfatteren Kay Larsens efterladte papirer.

Christian Paulsen: Dagbog på rejse i Danmark 1820 og Dagbog for årene 1852—54.

Papirer vedrørende slægten Neckelmann.

Gæstebog for kammerjunker Tønnes Christian Bruun Neergaard, Paris 1809—1813.

Kort- og billedafdelingen har bl. a. modtaget fiere omfattende samlinger af familieportrætter. Nævnes kan samlingerne stammende fra

nationalbankdirektør Carl Ussing og hustru, f. Malling, kontorchef Bille, dr. Asger Kellermann, notarius publicus O. V. Philipsen Prahm, malerne Sigfriede Bille og Gerhard Heilmann, konventualinde Marie Neckelmann, forfatterinden Eva Drachmann, pastor Vilh. Beck, etatsråd Johan Hansen, professor Verner Dahlerup, frøken Anna Hammershøi og etatsråd Tang, Nørre Vosborg.

Til rådighed til affotografering har man bl. a. haft billeder fra familierne Bøggild, Blædel og Garde.

En anselig glasnegativsamling, hovedsagelig med københavnsk topografi fra begyndelsen af dette århundrede, optaget af fotografen Julius Aagaard, er modtaget som gave fra Danmarks tekniske Bibliotek.

Endvidere er modtaget to negativsamlinger med topografiske optagelser fra København og omegn, skænket af henholdsvis fhv. overlæge Frode Helmar og kontorchef Carl Winsløw.

Til kopiering er fra landsarkivet i Godthåb lånt en samling på ca. 3000 fotografiske glasnegativer optaget af fotograf John Møller, der i årene omkring århundredskiftet virkede i Grønland; billederne er fortrinsvis portrætter af grønlandske og danske personer fra disse år.

Stednavneudvalget, 1. september 1954—31. august 1955.

Publikationer. Danmarks Stednavne nr. 11 Maribo Amts Stednavne af Anders Bjerrum og Chr. Lisse er færdigtrykt og udkommet. En del af manuskriptet til Svendborg Amts Stednavne og Stednavne i Galten og Rougsø Herreder er sat og korrekturlæst. Manuskriptet til Stednavne i Aarhus og Skanderborg Amter er delvis udarbejdet og til sætning. Desuden er udarbejdelsen af manuskript til Svendborg Amts Naturnavne påbegyndt og arbejdet med Færøernes Stednavne fortsat. Retskrivningslisten for Aalborg Amt er vedtaget af udvalget og sendt til autorisation i Statsministeriet og arbejdet med retskrivningslisten for Aarhus—Skanderborg Amter er fortsat.

Optegnelsen af stednavne er fortsat i Odense, Ringkøbing, Randers, Aarhus og Skanderborg Amter. I Odense Amt har cand. mag. Gerd Kjellerup optegnet sognene Asperup, Brenderup, Harndrup, Ejby, Roerslev og Fjelsted i Vends Herred, mag. art. J. Kousgård Sørensen har optegnet sognene Skovby, Ore, Ejlby, Guldager, Haarslev og Veflinge i Skovby Herred. I Ringkøbing Amt har cand. mag. Inge Wohlert optegnet sognene: Dejbjerg, Faster, N.-Vium, Herborg og Borris i Bølling Herred og cand. mag. Inger Ejskjær Sahl Sogn i Ginding Herred. I Randers Amt har prof. Kr. Hald optegnet købstæderne Hobro og Mariager, sognene Asferg, Faarup, Gassum, Hald, Spentrup, Glenstrup og V.-Torslev i Nørhald Herred, en del af Hvornum Sogn samt Skjellerup og Svenstrup Sogne i Onsild Herred, sognene Gjerlev, Kærby og Ø.-Torslev i Gjerlev Herred og Enslev Sogn i Djurs Nørre-Herred. I Aarhus Amt har prof. Kr. Hald optegnet sognene Folby, Lading, Sabro og Faarup i Sabro Herred samt Kasted i Hasle Herred, stud. mag. Hans Jørn Jeppesen har optegnet sognene Beder, Maarslet, Malling, Kolt, Tranbjerg og Tulstrup i Ning Herred. Dr. Kr. Møller har optegnet sognene Storring, Stjær, Skovby, Harlev, Skivholme og S. Galten i Framlev Herred. I Skanderborg Amt har dr. Kr. Møller optegnet sognene Dover, Stilling, Venge og Skanderup i Hjelmslev Herred, samt købstaden Skanderborg. Stud. mag. Hans Jørn Jeppesen har optegnet Mesing Sogn i samme herred. På Sjælland har mag. art. Jørgen Larsen op-

tegnet Faarevejle Sogn i Ods Herred i Holbæk Amt og stud. mag. Erik Hansen Sandby og Tyvelse Sogne i Tybjerg Herred i Præstø Amt.

Udvalgets samling af *indberetninger* er forøget med indberetninger af lærer Valdemar Olesen over Vium og Hemmet Sogne, Nørre-Horne Herred, Ringkøbing Amt, samt af lærer E. Langkilde Rasmussen over Hvirring Sogn, Nim Herred, Aarhus Amt.

Marknavnesamling. Der er i det forløbne år påbegyndt en seddelsamling over marknavne. Det er meningen, at den skal indeholde marknavne fra de dele af landet, hvor marknavnene ikke er udgivet, og den tænkes anvendt til fremtidige studier over mark- og naturnavne. Hvert navn får sin seddel, hvor skriftformerne fra ældre kilder, markbogen, matrikelkort, indberetninger til Stednavneudvalget samt udtale anføres. Mange navne kendes dog kun fra en enkelt af disse kilder. Samlingen er kun i sin vorden, og da den efter en skønsmæssig beregning vil komme til at omfatte ca. 1 million sedler, vil det tage adskillige år, før den er afsluttet, da personalet på grund af andre opgaver ikke kan ofre ret megen tid på den.

Rigsarkivet, oktober 1954 til ult. august 1955.

I Rigsarkivets museumssal har der i fortsættelse af det året før gjorte forsøg været arrangeret en ny særudstilling, der var specielt beregnet for skoleelever. Emnet var denne gang Danmarks forfatningsudvikling, og udstillingen var begrænset til 15 numre, fra den ældste bevarede håndfæstning, Kristoffer 2.s af 1320, til grundloven af 1953. I lighed med den tidligere udstilling om bondestanden var denne fortrinsvis beregnet for elever fra 4. mellem- og gymnasieklasserne og blev besøgt af 33 sådanne klasser fra hovedstadsområdet samt en enkelt fra provinsen, ialt ca. 600 elever. Til deres orientering var en vejledning udarbejdet af arkivar J. Holmgaard. Lektor, dr. phil. H. Fussing, i samarbejde med hvem arrangementet var tilrettelagt, har senere i en rapport til undervisningsinspektøren for gymnasieskolen erklæret, at udstillingen havde vakt stor interesse hos flertallet af eleverne, der fængsledes af synet af de originale dokumenter og af stedets atmosfære, hvilket også gjaldt elever, der ellers ikke viste større interesse for historieundervisningen.

Den permanente udstilling i arkivets museum har ligeledes været besøgt af et antal skoleklasser, hvorimod besøget ikke har været imponerende de almindelige åbningsdage. Der er derfor grund til at henlede opmærksomheden på, at museet er åbent for publikum hver onsdag og søndag kl. 14—16, og at grupper, f. eks. foreninger og studiekredse, kan træffe aftale om adgang på andre tider, evt. i forbindelse med omvisning ved en af arkivets tjenstemænd.

Afleveringer: Fra ministerierne og andre institutioner under centraladministrationen har arkivet i det forløbne år modtaget de regelmæssige afleveringer, der for tiden andrager ca. 400 m årligt. Disse afleveringer er normalt ikke papirer, der er så gamle, at de kan benyttes af publikum, og man skal derfor kun omtale, at arkivet har modtaget det nu ophævede dansk—islandske nævns arkiv.

Af andre vigtigere erhvervelser er der grund til at nævne, at Hans Majestæt Kongens håndbibliotek har deponeret et interessant ældre arkiv, nemlig P. Chr. Schumachers (1743—1817), hvori er indarbejdet den i forvejen her beroende mindre del af Schumachers arkiv. Denne var fra 1771 konsul i Marokko, 1777—84 gesandt i Rusland og i sine

sidste år amtmand i Nyborg og Tranekær amter, og hans omfattende brevveksling giver et interessant bidrag til belysning af såvel danske som udenlandske politiske og kulturelle forhold i hans tid. Arkivet er blevet omordnet og registreret.

Som gave har Rigsarkivet modtaget en række privatarkiver. Heriblandt skal nævnes det Scharlingske arkiv, der blev skænket af fru pastorinde Margrethe Scharling, og det meget omfattende Bodenhoffske familiearkiv, der strækker sig helt tilbage til det 18. århundrede, selv om dets hovedbestanddele dog skriver sig fra det 19. Det blev skænket af fuldmægtig Willie Bodenhoff, Snekkersten, gennem Videnskabernes selskabs arkivkommission, der har ladet en ny registratur udarbejde. — Fra lektor frk. Emma Willemoës har man modtaget redaktør Carl Williemoës' (1867—1954) arkiv, der indeholder et meget værdifuldt stof angående det sønderjyske spørgsmål, som redaktør Willemoës havde et indgående kendskab til fra den lange tid, han virkede som redaktør af Ribe Stifttidende og i sønderjyske foreninger.

Rigsarkivet har fra ambassadør, lensgreve Eduard Reventlow modtaget slægterne Heimbruchs og Clüvers arkiver, som strækker sig fra 1328 til op i det 19. århundrede. De to familier, der nu er uddøde, stammede fra og levede i Nordtyskland og var i slægt med Reventlow'erne, der arvede arkiverne, der navnlig er bemærkelsesværdige ved at indeholde et stort antal pergamenter. En registratur til det er udarbejdet.

Videre skal nævnes nogle af folketingsmand, provst F. A. Hansen (d. 1890) førte dagbøger og nogle af fhv. minister O. Krag (1870—1942) forfattede optegnelser om den 9. april 1940. — Fra fhv. trafikminister Th. Larsens (d. 1944) bo har Rigsarkivet modtaget en afskrift af hans erindringer, og til professor Aage Friis' samlinger, der tidligere var kommet til arkivet, er nu føjet professorens store privatarkiv. — Endelig skal nævnes det »Heibergske familiearkiv«, der stammer fra afdøde professor i fysik ved universitet La Plata (Argentina) fru Margrete Elisabeth Bose, f. Heiberg (d. 1952). Til arkiverne fra besættelsestiden er kommet endnu et par bidrag, nemlig mødeprotokollen 1943—45 for arbejdsudvalget under Det danske Råd i London, skænket af redaktør Leif Gundel, og filmsskuespilleren J. Hersholt, Californien, har overdraget Rigsarkivet arkiverne fra National America Denmark Association og America Denmark Relief Fund, to institutioner, der under krigen gjorde et betydeligt arbejde for Danmark i USA. I det afleverede findes dels forhandlingsprotokollerne, dels et stort antal breve, bl. a. fra ambassadør Henrik Kauffmann og Christmas Møller.

Endelig har Rigsarkivet fra bestyreren for Det Treschowske Fideikommis, godsejer Chr. Treschow, modtaget regnskabs- og korrespondancesager til henholdsvis 1943 og —45 for de forskellige af geheimekonferensråd Fr. Wilhelm Treschow i årene 1847—66 oprettede friboliger og legater.

Som omtalt i sidste årsberetning har Rigsarkivet i de senere år arbejdet på at supplere sine samlinger med mikrofilm af registraturer fra landsarkivet for Slesvig—Holsten på Gottorp slot. Dette arbejde er nu i det væsentlige afsluttet, og de modtagne film kan stilles til disposition på læsesalen. Ligeledes har man fra National Archives i Washington modtaget en film indeholdende en fortegnelse over de arkivalier, der 1938 overførtes dertil fra de tidligere dansk-vestindiske øer. Registraturen er dog kun midlertidig, idet de pågældende arkivalier endnu ikke er færdigregistrerede.

Ordningsarbejder: Af større registraturer af interesse for publikum må først og fremmest nævnes den af dr. E. Kroman udarbejdede over de sønderjyske fyrstearkiver. Disse har fra gammel tid været samlet i det såkaldte Gemeinschaftliches Archiv, som imidlertid ved nærmere undersøgelse viste sig at bestå af højst forskellige bestanddele. Som særlige arkiver er nu blevet udskilt: Grev Gerhard af Oldenburgs, hertug Frederik 1.s, hertug Christian 3.s og hertil kommer så endelig det egentlige fællesarkiv fra kongens og den gottorpske hertugs samregering. — Herudover skal kun anføres, at fhv. udenrigsminister, dr. Moltesens arkiv er blevet registreret, og at forskellige mindre efterafleveringer er indordnet i tidligere indkomne arkiver.

Publikationer: Arbejdet med udgivelsen af statsrådsprotokollerne efter 1848 og Kancelliets Brevbøger er fortsat. Af sidstnævnte kan et nyt bind ventes udsendt i begyndelsen af 1956, og af »Kronens skøder«, der udgives af fhv. arkivar S. Nygård, udkommer et nyt bind, omfattende tiden 1731—65, i slutningen af 1955 eller i begyndelsen af 1956.

Det fotografiske ateliers virksomhed: Atelieret har i lighed med de foregående år været meget stærkt benyttet. En stor del af dets tid er brugt til udførelse af en større ordre for Kirkeministeriet, en sikringsfotografering af de københavnske kirkers dåbs- og vielsesprotokoller fra den nyeste tid, nemlig fra den periode, hvor kontraministerialbøgerne ikke er afleveret til landsarkivet. Dette arbejde skal strække sig over tre år. Desuden har der som sædvanlig været mange, større som mindre, ordrer fra ind- og udland. I de sidste måneder er dets lokaleforhold blevet væsentlig forbedret ved indretning af et nyt mørkekammer og ved tekniske forbedringer. Af særlig interesse for publikum er det, at der er anskaffet et kopieringsapparat til mikrofilm, således at kunder, der måtte ønske det, for fremtiden kan bestille positivfilm (sort skrift på hvid bund) i stedet for de negative film (med hvid skrift på sort bund), der af mange anses for vanskeligere at læse end de positive.

Rigsarkivets »maskinlæsesal«: Rigsarkivet har nu i omtrent halvandet år haft sin såkaldte maskinlæsesal i brug, og den har i denne tid været stærkt benyttet. Det drejer sig om et — desværre allerede for lille — værelse i tilknytning til læsesalen, hvor de besøgende kan benytte medbragte skrivemaskiner, og hvor arkivets to læseapparater til mikrofilm er opstillet. Pladserne til maskinskrivning har været i flittig brug, men endnu større rift har der været om adgang til læseapparaterne, således at man har måttet indføre en reservationsordning og i perioder begrænse hver enkelt besøgendes adgang til at benytte et apparat til to timer. Nogle besøgende medbringer film, der er erhvervet i andre arkiver og samlinger, men langt de fleste benytter film fra Rigsarkivets filmssamling, især de optagelser af kirkebøger og skrifter, som mormonkirken har skænket arkivet som vederlag for tilladelsen til at fotografere dem. Disse film, der er positive, udlånes nu i stort tal, i det sidste halvår har det drejet sig om gennemsnitlig ca. 130 film om måneden, og medens de i begyndelsen kun benyttedes af en snævrere kreds, har man nu kunnet konstatere, at flere og flere af de besøgende bruger filmene som et led i deres undersøgelser.

Landsarkivet for Sjælland m. m. i kalenderåret 1954.

Antallet af besøgende på læsesalen var 4737, og der blev til brug for dem fremtaget 32730 bd., pkr. og læg. For 1953 er de tilsvarende tal

4450 og 31840, og den for 1952 og 1953 konstaterede tilbagegang er altså afløst af ny »fremgang«, med øget slid på kirkebøgerne.

De i årets løb modtagne afleveringer omfattede 1865 bd., 3275 pkr. og 18 læg (1953: 669 bd., 6112 pkr., 100 læg). Hovedparten af de modtagne arkivalier hidrører fra Københavns Overpræsidium, der har afleveret hele sit arkiv fra tiden 1858—1926, i alt 936 bd., 2507 pkr. der hidtil har været anbragt i Københavns stadsarkivs magasiner på rådhuset, men nu er flyttet hen i et lokale i Gl. Vartov. Desuden er der modtaget afleveringer bl. a. fra dommerne i Præstø og Stege, civildommeren i Nordre Birk, fra en række sognepræsteembeder (kirkebøger efter 1892), fra Rigshospitalet og Frederiksberg stadslæge samt fra Navigationsdirektoratet (elevprotokoller m. m. fra Bogø navigationsskole 1869—1931). I afleveringsstatistikken er medtaget en fra Erstatningsrådet i 1951 modtaget aflevering (Centralkontoret for særlige anliggender, dets arkiv 1945—47), som først nu er blevet ordnet og inventariseret. Blandt de modtagne gaver kan nævnes en del papirer vedr. familien Ingerslev (dagbøger og breve m. m., skænket af pastor T. G. Ingerslev, Odense). Samtlige afleveringer må anslås til 390 hyldemeter.

En række arkiver har været genstand for ordningsarbejder, deriblandt Københavns og Holbæk amters arkiver, Sjællands bispearkiv, Sjællands stiftsøvrigshedsarkiv (kirkeregnskaber m. m.), Holmens kirkes kirkeinspektionsarkiv, Nakskov og Storehedinge byfogedarkiver, diverse godsarkiver, bygningsinspektoratsarkiver, Centralkontoret for særlige anliggender. I Frederiksborg, Roskilde og Præstø amters arkiver er foretaget pladsbesparende ompakninger. Skolearkiverne blev revideret og forsynet med nye titler og skilte. Udarbejdelsen af navneregistre (til skifte-, fæste- og borgerskabsprotokoller samt kirkebøger) fortsattes.

Landsarkivet for Fyn. 24. august 1954—30. juli 1955.

A. Benyttelse. Landsarkivet har i kalenderåret 1954 haft et besøg på 2150 (1953: 2199), og der er på læsesalen benyttet 13604 bind og pakker arkivalier (1953: 14712).

B. Afleveringer. Der er modtaget en række normale afleveringer fra dommere og andre embedsmænd, specielt anføres, at Sunds—Gudme herreders dommer har afleveret sit arkiv til ca. 1900 (skøde- og panteprotokoller dog kun til 1876).

C. Deposita. Fra pastor T. Ingerslev, Odense, en pakke med samlinger til Odense Fredens sogns historie. — Fra apotheker Strøyberg, Assens, et læg dokumenter vedrørende Assens apothek 1747—1853.

D. Gaver. Fra politimester Woll, Kerteminde, et bind med bidrag til Kerteminde købstads personalhistorie og topografi. — Fra fhv. boghandler Otto Reymann Petersen, Odense, 23 bind af morfaderen, overlæge Wilhelm Reymanns manuskripter, deriblandt dagbøger 1842—64. — Fra Odense smedelaugs ligkasse forhandlings- og regnskabsprotokoller 1801—1954. — Fra Fyns Stifts Læseforening, stiftet 1838, er modtaget foreningens store arkiv. — Fra Rigsarkivet er modtaget det fynske distrikts sessions resolutionsprotokol for kirkeinspektionen 1727—51, tidligere anbragt under Rentekammerets fynske renteskriverkontor, nu i det fynske rytterdistrikts arkiv.

E. Ordnings- og registreringsarbejder. Arbejdet med omordning og omregistrering af retsbetjentarkiverne er fortsat. Odense herredsfogedarkiv og arkiverne fra en del nu ophævede retsbetjentembeder er blevet færdigregistreret. — Registreringen af Karen Brahes håndskriftsamling

er fortsat og ventes afsluttet i løbet af efteråret, hvorefter den første *fuldstændige* registratur over håndskriftsamlingen vil foreligge. Det ville være ønskeligt, om den kunne gøres let tilgængelig ved trykning. — Laugsarkiverne er omregistreret. — Fyns Stifts Læseforenings arkiv er ordnet og registreret. — Der er udarbejdet et alfabetisk register til Landsarkivets protokol over retsbetjente før 1919. — I løbet af ganske kort tid vil udskrivningen af sedler efter kirkebøger over viede og døde i Odense før 1891 være afsluttet. Ligeledes er der udskrevet sedler over viede og døde i Nyborg og Svendborg før 1814. Sedlerne er endnu kun delvis anbragt i alfabetisk orden. Arbejdet med registrering af kirkebøgernes viede og døde fortsættes. — Der er påbegyndt en gennemgang og delvis omordning og omregistrering af godsarkiverne, der for en dels vedkommende har været ufuldstændigt registrerede. — Arbejdet med at ordne de sedler, hvorpå de forskellige skifte- og fæsteprotokoller er blevet registreret, til et stort personalhistorisk register er fortsat og ventes i efteråret at ville gøre god fremskridt ved hjælp fra fængselsvæsenet.

F. Kassationer. Af Odense byfogedarkiv er kasseret 1 hyldemeter, af Odense herredsfogedarkiv 24 hyldemeter og af forskellige andre retsbetjentarkiver, især Lunde—Skam herredsfogedarkiv, 6 hyldemeter, ialt 31 hyldemeter.

Landsarkivet for Nørrejylland, september 1954—august 1955.

Landsarkivet har i 1954 haft et besøg på 3085 (1953: 3276), og der er på læsesalen benyttet 29544 bind og pakker arkivalier (1953: 32171). Af *afleveringer* har landsarkivet bl. a. modtaget alle provstearkiver og næsten alle præstearkiver i Ålborg stift til ca. 1920 samt en del kirkeinspektions- og menighedsrådsarkivalier. Fra Skanderborg og Vejle er modtaget kommunale arkivalier indtil 1900, fra Ålborg og Århus katedralskoler samt Randers statsskole skolernes arkiver indtil ca. 1900. Randers by har afleveret en pakke kongebreve 1556—1652, Bigum skole forskellige arkivalier. Endvidere er modtaget: Dokumenter vedrørende Randrup gods (fra C. J. Pape, Fannerup), arkivalier vedrørende Nørre Vosborg (fra fru Marie Z. Barfod, Kgs. Lyngby), folketingsmand Jens Holdgaards privatarkiv (fra Silkeborg bibliotek), Viborg tømrer- og murermesterlavs protokol (deponeret af Viborg stiftsmuseum), forskellige skolekommissionsprotokoller (gennem kommunearkivar Sønnichsen, Viborg), beretning om modstandsbevægelsen i Viborg distrikt (fra kaptajn C. O. Pedersen), Torning kommunes fattigvæsensprotokol 1804—1930 (fra Silkeborg bibliotek), arkivalier vedrørende Dronninglund (fra Lindenborg godskontor), lærer P. Storgaard Pedersens optegnelser til Ringkøbing bys historie (fra stadsskoleinspektør J. I. Bøgner, Ringkøbing), forarbejder til stamtavle over slægten Lichtenhjelm (fra amtsforvalter Jørgen Swane, Vejle).

I årets løb er alle nyafleverede arkivalier blevet ordnet og registreret. Desuden er toldarkiverne, flygtningearkiverne og skovridernes arkiver blevet færdigregistreret; det samme gælder Horsens tugthus' arkiv og udskrivningskredsenes arkiver. Registreringen af bispearkiverne skrider støt og jævnt frem. Da der foretages en fuldstændig nyordning med en delvis opløsning af de gamle systemer, er det et arbejde, der er yderst tidskrævende, og det vil næppe kunne afsluttes før næste år. Når dette er sket, vil samtlige arkivalier i landsarkivet været ordnet og registreret.

Overgang til fjernvarme er nu gennemført, og der er endelig kommet varme i magasinet. Der har været ført forhandlinger om enkeltheder

i forbindelse med kgl. bygningsinspektør Teschls forslag til en ny arkivbygning, bl. a. vedrørende compactus-reoler, ligesom Geoteknisk institut har udført ret omfattende jordbundsundersøgelser. Landsarkivet håber, at bevillingen nu snart må komme. Arkivforholdene i Nørrejylland er i øjeblikket fuldstændig uforsvarlige. Der går hvert år store værdier tabt, fordi arkivet ikke er i stand til at modtage de arkivalier, der hober sig op her i landsdelen. Pladsmanglen, der nu har varet i over 55 år, er landsarkivets største problem.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, 1. september 1954—31. juli 1955.

Landsarkivet har modtaget testament- og skiftesager fra tiden før 1920 fra Rødding og Nordborg amtsretsarkiver, og fra dommeren i Gråsten: grundbøger og Henstandsudvalgets arkivalier og fra præsterne de afleveringspligtige kontraministerialbøger. Et dåbsregister 1712—49 for Jegerup, der ikke tidligere var blevet afleveret, er nu kommet til arkivet.

Endvidere har landsarkivet modtaget kommunalarkivalier fra tiden før 1920 fra Østerlindet, Gråsten, Broager og Lysabild sogne, sager fra likvidationen af Tinglev og Højst sparekasser, Åbenrå og omegns købmandsforenings arkiv og landsforeningen Dansk arbejdes Åbenrå afdelings arkiv. Åstrup fattiggårds (siden: Åstrup plejehjems) arkiv, brandtaksationsprotokol 1858—74 for Møgeltønder, Højer og Abild sogne, forhandlingsprotokoller for De samvirkende venstreforeninger i Sønderjylland (utilgængelige), for Burkal sogns danske samfund (utilgængelige), for Jyndevad forsamlingshus og for Jyndevad ungdoms- og foredragsforening. Haderslev skrædersvendelavs arkiv er deponeret i landsarkivet. Der er modtaget regnskabsbøger, ejendoms- og familiepapirer fra Kopsholt i Østerløgum sogn. Møllerne Lydik og Aage Jacobsens papirer samt Brøns mølles arkiv er overladt landsarkivet, men er kun tilgængeligt med særlig tilladelse. Afdøde redaktør Bogensees sager har enkefru Bogensee overgivet til landsarkivet. Th. Kaufmann, Bovrup, har tilstillet landsarkivet sin dagbog fra årene 1948—54.

Arbejdet med udarbejdelse af registre til kirkebøger og personregistre fortsættes. Registre til Gl. Haderslev kirkebøger og personregistre er udarbejdet og renskrevne. Registre til Sønderborg og Tønder byers personregistre er under udarbejdelse. Gram godsarkiv er under omordning. Grd. i Svejrup Jørgen Iversens privatarkiv er ordnet, og brevskriverliste er udarbejdet.

Erhvervsarkivet, Århus, 1. september 1954—31. august 1955.

Selv om Erhvervsarkivets pladsforhold ikke har bedret sig i det forforløbne år, har det dog været muligt at indtage ca. 2000 bind og pakker, hvoraf en stor del går i fortsættelse af tidligere afleveringer. Det gælder A/S Titan, hvis brevarkiv nu dækker årene 1936—48 og omfatter 1829 pakker, det gælder det danske hedeselskab, der har afleveret regnskabssager for 1902—48, og det gælder Brdr. Vorbechs klædehandel, Århus, hvorfra er modtaget sager fra de allersidste år, samt endelig Industrirådet. Fra det mosaiske trossamfund i København er modtaget en mindre samling breve hidrørende fra pakhusforvalter J. Jørgensen hos Melchior & co. i Melbourne (jfr. Erhvervshistorisk årbog 1952).

De sidste års bankafleveringer er i år suppleret dels med arkivet fra Fyens folkebank, ved hvis likvidation i slutningen af 1870'erne Klaus

Berntsen spillede en betydelig rolle, dels med Hoven andelskasse fra Vestjylland 1919—34.

Handels- og industriarkiver er modtaget fra klæde- og konfektionsfirmaet G. Falbe-Hansen, Randers, 1872—1945, en betydelig samling, og den første man har fået fra noget klædefirma over en så lang årrække; endvidere fra A/S Anilinkompagniet, et dansk datterselskab af den tyske I. G. Farben koncern og derfor tvangslikvideret efter krigen. Til disse større fonds kommer enkelte mindre, således fra Viggo Madsens boghandel i Ålborg med tilhørende filial i Blokhus 1899—1942 og endelig forskellige fallit- og dødsboer hidrørende fra Grenå dommerembede.

I Hamborg har Videnskabernes selskabs arkivkommission ladet eftersøge mulige arkivalier fra generalkonsul Hendrik Pontoppidans (1814—1901) store forretning. Desværre var praktisk talt alt gået tabt under de store allierede bombardementer i 1944, og det lykkedes kun gennem familien at få ganske enkelte dokumenter fra 1856 og 1859.

Rækken af organisationsarkiver er øget med Sammenslutningen af den frie mælkehandel af 1940, der er overført fra Rigsarkivet.

Lidt uden for de sædvanlige grupper står Falcks redningskorps, hvorfra er modtaget udvalg af hovedkontorets arkivalier fra de seneste år.

Håndbibliotekets bogbestand er i årets løb forøget med 465 bind.

Foruden løbende ordninger og registreringer, der blandt andet også omfatter et personregister til Grosserer-Societetets journaler, er påbegyndt arbejdet med en udgave i fem bind af Marcus Rubins breve, artikler og afhandlinger. Udgaven forestås af arkivar Vagn Dybdahl.

Den i Fortid og Nutid 19. bd., 2. hft., offentliggjorte oversigt over industrihistorisk litteratur 1945—54 er udsendt som selvstændigt skrift.

I efteråret 1954 udgav man Rasmus Berg: Minder fra håndværk og industri. Årsskriftet »Erhvervshistorisk årbog« indeholdt i 1954 fire afhandlinger, af hvis forfattere to står uden for arkivet, nemlig bibliotekar ved Statsbiblioteket Poul Enemark, der skrev om »Jens Bang og det ålborgske saltkompagni«, og arkivar i Rigsarkivet Jens Holmgård, der skrev om »De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne«. Med stof hentet fra Grosserer-Societetets arkiv offentliggjorde cand. mag. Gunner Rasmussen »Fra købstadshandelen i det 18. århundrede. En lollandsk klage fra 1762«. Arkivassistent, stud. mag. Sigurd Rambusch, behandlede »Revisorloven af 1909: Forudsætninger og debat«. Den sidste afhandling bygger blandt andet på materiale i arkivet fra Det kongelige danske Landhusholdningsselskab.

Med støtte fra Videnskabsfondet udgiver Erhvervsarkivet i efteråret 1955 Aage Rasch: Dansk toldpolitik 1760—97.

Københavns Stadsarkiv.

I kalenderåret 1954 afleveredes til stadsarkivet fra de kommunale institutioner 574 bind og 2591 pakker arkivalier samt 11248 bind og 40 pakker tryksager. Som gaver og deposita fra forskellige institutioner og personer er modtaget 39 bind og 1 pakke. Ved publikationsudveksling med arkiver og biblioteker m. v. i ind- og udland samt andre boganskaffelser er arkivets håndbogssamling forøget med 357 bind og hefter.

Antallet af ekspeditioner til magistraten udgjorde 5209 stk. journalsager, 670 stk. protokoller, regnskaber m. v., samt 1639 stk. tryksager. Fra magistraten tilbageleveredes til indsætning 5080 stk. journalsager og 578 stk. protokoller m. v.

Arkivets fonds benyttedes i 1954 af 1935 besøgende, til brug for hvem ekspederedes ialt 12307 stk. arkivalier m. v. For offentlige institutioner og private personer i ind- og udland foretoges 37 mere omfattende historiske undersøgelser, hvortil anvendtes ialt 821 stk. arkivalier m. v.

Af tidsskriftet »Historiske Meddelelser om København« udsendtes 4. række III binds 9.—10. hefte samt IV binds 1.—3. hefte.

For offentlige institutioner og private personer udførtes af stadsarkivets fotografiske atelier 1054 mikrofotograferinger, 6583 andre fotografiske arbejder, samt assisteredes ved 22 lysbilledforevisninger.

Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie 1954—1955.

Udvalgets første hovedopgave og den, der indtil nu har givet sig synlige resultat, er udgaven af ældre danske tingbøger. Heraf er 3 rækker under udgivelse for midler, der er bevilget af Carlsbergfondet og tipsmidlerne. Af Herlufsholm birks tingbøger er første bind, omfattende årene 1616—19, afsluttet og første hefte af andet bind for årene 1630—33 udsendt, mens andet hefte vil foreligge i september d. å. og tredie hefte inden årets udgang. Af Skast herreds tingbøger 1636—40 er bindet for år 1656 afsluttet, mens første hefte af bindet for år 1637 udsendes først i september 1955, andet og tredie hefte i løbet af efteråret. Af Åsum herreds tingbøger for årene 1640—48 er 3 hefter af bindet for årene 1640—43 udkommet. Udvalget har yderligere haft den store glæde at få støtte til udgivelsen af Sokkelund herreds tingbøger hos kommunerne i Sokkelund herred. Tingbøgerne, der giver meget vigtige bidrag til belysning af forholdene i det gamle Sokkelund herred og til oplysning om vekselvirkningen mellem hovedstad og hovedstadsområde, vil blive udgivet for årene 1621/22, 1625/26—1629/30 ved midler, der over 3 år ydes af de pågældende kommuner.

Udgaven af den sjællandske landebog fra 1567, der giver en oversigt over kirke- og præstegårdes ejendomme på Sjælland, er for tiden under opsætning i trykkeriet og vil kunne foreligge i 1956. En oversigt over stifts- og herredsbøger i tiden før 1850 er under udarbejdelse og vil blive trykt i »Fortid og Nutid«.

Arbejdet med afskrivning af de to særligt interessante gamle kirkebøger fra 1600- og 1700årene fra henholdsvis Sørbymagle sogn på Sjælland og Vonsild sogn i Jylland er påbegyndt for midler fra Overretssagfører Zeuthens Mindelegat, Den Carlsen-Langeske Legatstiftelse og Den Raben-Levetzauske Fond. Disse kirkebøger giver ved deres udførlige biografier af de afdøde et rigt materiale til belysning af tidens socialhistorie.

Den omfattende registrering af alle danske adkomstdokumenter, som findes i inden- og udenlandske arkiver og biblioteker, er foreløbig planlagt at skulle omfatte årene 1513—1559. I det forløbne år har lederen af arbejdet, arkivar, dr. phil. Sigurd Jensen udarbejdet teksten til kartotekskort, der nu er trykte. For midler, der er stillet til rådighed af Ebbe Kocks stiftelse i Lund, er registreringsarbejdet påbegyndt i Skåne; man venter i løbet af efteråret at kunne fortsætte registreringsarbejdet med støtte fra bl. a. danske sparekasser.

Arkivar P. Kr. Iversen har foretaget forundersøgelser med henblik på en udgave af det sønderjydske jordebogsmateriale fra 1600- og 1700-årene. Planen er at begynde med udgivelsen af jordebogsmaterialet for Løgumkloster amt 1607 og 1704 og for Åbenrå amt 1609 og 1704.

En planlagt udgave af Viborg landstings skøde- og panteprotokoller før 1660 har ikke kunnet iværksættes, da midlerne til dens gennemførelse endnu ikke er bevilget.

Udvalget har haft den store glæde at modtage en 5-årig bevilling fra undervisningsministeriet til afholdelse af udgifterne ved planlæggelse af nye udgaver, kontorhold m. v.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, finansåret 1954—55.

Af beretningen fra Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv for perioden 1. april 1954—31. marts 1955 fremgår det, at man som sædvanlig har modtaget materiale fra trykkerier landet over, fra fagforbund og fra kooperative virksomheder. Byttevirksomheden med de nordiske landes arkiver er fortsat. Fra Kooperativa Förbundet i Sverige har man modtaget en betydelig samling bøger. Fra henholdsvis borgmester Peder Christensens, minister Frede Nielsens og sekretær i Typografforbundet Thomas Pedersens arvinger har man modtaget samlinger af bøger og arkivalier. Fra executorerne i afdøde undervisningsminister Hartvig Frisch' bo har man i henhold til testamente modtaget en stor samling manuskripter, forelæsninger, udklip, artikler og taler samt en større brevsamling. Dette materiale er nu ved at blive ordnet, og der er af arvingerne opstillet bestemte regler for tilladelse til benyttelse af materialet. Derudover har man fra en lang række personer modtaget gaver. Her skal blot nævnes: Carl A. Andersen (en politisk billedsamling og et Olivia Neble-brev). Fra Georg Wiinblad har man modtaget et ur, som Emil Wiinblad fik, da Social-Demokraten nåede 50.000 abonnenter. Antikvarisk har man været i stand til at købe 3 bøger, der har tilhørt Louis Pio, samt 2 tegninger, som han har udført. Fra en irer Paul O'Higgins i Dublin, med hvem arkivet har korresponderet, har man modtaget interessante oplysninger om Louis Pio's rejse til England i 1872 baseret på oplysninger, samlede af politimyndighederne i Irland. Fra Dansk Pressemuseum har man ved redaktør Anker Kirkeby modtaget forskelligt materiale, således en fotokopi af et brev fra Herman Trier og en samling billeder fra 1. maj-demonstrationer i 90'erne. En betydelig samling billeder har man fået af A. F. Johansen, der har overdraget den socialdemokratiske presse og arkivet sin billedsamling, henved 200.000 billeder fra perioden 1910—1950. Foreløbig er gaven nedpakket, men stikprøver har vist, at den rummer mange billeder af betydelig illustrationsmæssig værdi for arbejderbevægelsen. I et meget stort omfang har man været såvel indensom udenlandske forfattere og studenter behjælpelige med at finde materiale, og en række studerende har i længere perioder benyttet arkivet som arbejdssted under udarbejdelsen af deres opgaver.

Blandt nyerhvervelserne må også nævnes en samling grammofonplader købt af en tysk emigrant med taler af tidligere tyske socialdemokratiske ledere samt socialistiske sange og musik. Fra Kriminalmuseet modtog bestyrelsen den 15. december 8 gamle faner og bannere, der i årene under og efter den første verdenskrig blev taget fra arbejderdemonstrationer. Ialt er der i årets løb accessioneret 1328 nye bøger. Dette er en betydelig stigning i forhold til sidste år, hvilket igen har medført, at reservearkivet, der befinder sig i kælderen i en ejendom ude i byen, nu også er ved at være fyldt til randen, hvilket medfører arbejdsmæssige ulemper. Samtlige udenlandske bøger er som årene forud opført i det af Rigsbibliotekarembedet udgivne accessionskatalog.

Dels med henblik på pladsspørgsmålet men også med henblik på større

effektivitet ved indsamling af materiale, har Børge Schmidt i »Arbejderen« nr. 24 1954 skrevet en artikel om oprettelse af lokale arkiver. I forskellige byer har man med foranledning af denne artikel taget dette spørgsmål op, og arkivet har tilsagt sin støtte ved oprettelse af sådanne lokale arkiver.

Ved imødekommenhed fra Freie Universität, Berlin, har man lånt dettes håndskrevne specialkatalog over socialistisk litteratur, som man har affotograferet. De ca. 8000 titler, man har fået på denne måde, er et meget værdifuldt supplement til den hjælp, man kan yde lånere, der søger oplysning på dette felt.

Også bibliotekets periodica- og tidsskriftsamlinger har været godt benyttet. Man modtager regelmæssigt 77 fagblade, 295 tidsskrifter og 19 aviser og blade.

Dansk Pressemuseum og Arkiv indtil 1955.

Planen om at oprette et dansk pressemuseum fremsattes første gang i sommeren 1928, men der skulle gå et kvart århundrede, før tanken blev virkelighed. Den 3. juli 1953 stiftedes *Dansk Pressemuseumsforening* ved et møde på Hotel d'Angleterre af repræsentanter for alle de erhverv, som skaber den daglige avis og den periodiske publikation. Mange kræfter havde i disse år arbejdet på opgavens løsning, snart lå hovedstaden i spidsen, snart tog provinsen initiativet. To bortgangne pressemænd fortjener her at nævnes: redaktør *Niels Hansen*, Aabenraa, og redaktør *Franz v. Jessen*, København.

Foreningen kalder sig *Dansk Pressemuseum og Arkiv* for gennem navnet at markere sine to hovedopgaver.

Museet vender sig udad mod offentligheden og vil gennem aviser, billeder og genstande vise pressens udvikling gennem de sidste 300 år og dens mangfoldige virksomhed indenfor vore dages kulturliv. Her anskueliggøres bl. a. meddelelsesmidlernes historie fra bavne og budstikke til television og rotationspresse. *Arkivet* vender indad mod den pressehistoriske forskning og omfatter bl. a. klip, jubilæumsaviser, løbesedler, billeder, manuskripter, bøger, breve, dokumenter, stemmeplader og film.

Til at begynde med fandt foreningen husly dels på Det kgl. Bibliotek, dels rundt i København, men rammerne blev uventet hurtigt sprængt af de op imod 100.000 enkelte numre, og ved årsmødet den 1. juni 1954, der blev betragtet som konstituerende generalforsamling, fik bestyrelsen mandat til at erhverve en større lejlighed bare for at skaffe tag over hovedet. Man endte med at købe villaen, Asgaardsvej 13, hvor 3 større og 3 mindre rum er taget i fuldt brug, samtidig med at man overfor Frederiksberg kommune har måttet forpligte sig til at udleje 3 værelser til medhjælpere i arkivet.

Foreningen benytter også andre midler til at fremme sine formål, som omvisninger, foredrag, radioudsendelse, fjernsyn og lignende. Hidtil har der været holdt foredrag om pressemuseet bl. a. i Journalistakademiet og PEN-klubben i Oslo og i Svensk Pressemuseum og Publicistklubben i Stockholm. I det forløbne år har planerne været forelagt Aarhus Journalistforening, hvor der stiftedes en Østjysk kreds med borgmester *Unmack Larsen* som udvalgsformand, og i Odense Journalistforening, hvor der dannedes en afdeling for Fyn med borgmester *Werner* i spidsen.

Mindst een gang om året udsendes »Meddelelser« om foreningens virksomhed, foreløbig fire numre.

Anmeldelser

Danmarks oldtid på 200 sider.

Palle Lauring: De byggede riget. Dansk oldtids historie. Det Schønbergske forlag. København 1954. 217 sider.

Det kan måske synes overflødigt her i »Fortid og Nutid« at omtale en bog, der snart er eet år gammel, og som har været indgående eller i hvert fald gentagne gange anmeldt i dagspressen. Men forfatteren Palle Laurings skildring af Danmarks oldtid fortjener også et par ord, der måske bliver stående lidt længere end den hastigt læste og hurtigere glemte dagblads-omtale. For bogen er ikke ligegyldig, heller ikke for dette tidsskrifts læsere.

Noget referat skulle det ikke være nødvendigt at komme med. Det står klart i bogens undertitel, at formålet er at give en sammenhængende beretning om de forhistoriske tider i Danmark, dog ikke længere end til begyndelsen af vikingetiden, som forf. til gengæld bebuder en særlig behandling af. I den nu foreliggende bog får man en dejlig fri og letskrevet skildring af vor forhistorie, fri i den forstand at forf. ikke presser stoffet ind i rubrikker og skemaer, sådan som fagfolk er nødt til det i mere videnskabelige behandlinger. Flere af de tilsvarende populære bøger fra de senere år (se Fortid og Nutid XVIII, s. 46) er nemlig ikke blevet til stort mere end et koncentrat af faglitteraturen; det er der nu engang ikke ret mange læsere, som finder videre spændende.

»De byggede riget« er virkelig en god, *populær* bog, og som sådan må den modtages. Det arkæologiske primærstof er nu engang et spinkelt skelet at forme en sammenhængende økonomisk og social historie om; skal det hele hænge sammen, må der mange steder føjes ikke så lidt til. Hvor er grænsen mellem forsvarlig tolkning og fri digtning? Det er ikke let at svare på, men i flere tilfælde er forf. nok klart på den gale side af linien — hvad fagfolk forøvrigt også kan komme, efter venlige kollegers opfattelse. Men gør det egentlig så meget i den populære skildring, når blot læseren får mulighed for at kunne se, hvor forfatteren har forladt den sikre vej.

Med den nye bog må det anerkendes, at forf. har sat sig forbløffende godt ind i sit stof og repræsenterer i flere tilfælde helt moderne synspunkter inden for arkæologisk forskning, ja nogle gange så nye, at han ikke har kunnet finde dem i de gængse danske håndbøger. De ofte særprægede opfattelser må derfor modtages med opmærksomhed — også af fagfolk. Det er ganske øjensynligt, at forf. selvstændigt har arbejdet sig frem til sine resultater, måske helt uden direkte kontakt med videnskabeligt arbejdende fagfæller. Nogle steder er det klart en svaghed for bogen, andre steder en styrke. På den ene side kunne man have undgået de forøvrigt ikke mange reelle fejl (således er der hidtil ukendte oplysninger om brunkuls alder og andre geologiske fænomener, ligesom visse hovedtyper inden for palæolitiske redskaber er forvekslet på et

afgørende sted (s. 32)). På den anden side — og det er selvfølgeligt mere væsentligt — har vi fået en række selvstændige iagttagelser og skildringer, mange gode, enkelte ganske udmærkede. Eksempler på sidstnævnte er afsnit om rensdyrjægerne, maglemose-folkene og stenalderens religion. Til gengæld er der steder, hvor man trods forf.'s levende og fængslende sprog føler sig knap så overbevist. I den forbindelse må man have lov til at komme med en regulær indvending mod bogen: især på sådanne usikre steder, hvor mulighederne for tolkning er flere, fremsætter forf. sin opfattelse som noget klart og ganske indlysende, hvorimod andres tolkninger af samme stof affejes i en ofte overlegen tone. Uden persons anseelse polemiserer Palle Lauring mod arkæologiske skribenter, faglige som populære (i reglen dog uden at nævne, hvem der i de enkelte tilfælde sættes på plads). Det gør ikke så meget med nulevende, der kan tage til genmæle (f. eks. mod udtryk som »nonsens«, som er brugt om en virkelig gennemtænkt opfattelse i en af de senere artikler i Acta Archaeologica). Værre er letkøbt og uretfærdig kritik mod de »gamle« i faget, vore forgængere, som gennem deres indsats har skabt hele det grundlag, vi alle arbejder videre på i dag. Dog går heller ikke arkæologen Palle Lauring ram forbi; s. 209—10 står kloge ord om forholdet mellem historieskrivning og nationalbetonet tendens til at fremhæve sit eget lands storhed. Det er nemlig kloge ord, som man kan anbefale forf. til eftertanke, f. eks. i skildringen af old-danskernes sejlads og handel (s. 78—80).

Bogens illustrationer fortjener særlig omtale. De fleste er fotografiske nyoptagelser, der skyldes Lennart Larsen. De er teknisk fremragende og lige så veltalende som den tekst, de støtter, selv om enkelte kan forekomme noget kunstige. Det er en stor fordel, at man har gjort sig den ulejlighed at fremstille populære billeder til en populær tekst. Man har villet »bryde afgørende med den ældre form for arkæologisk billedmateriale«, som forlaget siger i sin præsentation af værket. Lidt mere korrekt kunne det måske udtrykkes således, at man har valgt den form, som i de senere år atter er kommet på mode i mange udenlandske skrifter, videnskabelige som populære, men som ved illustrering af faglige artikler blev forladt af dansk arkæologi ved århundredskiftet.

C. J. Becker.

Jernalderen på Fyn.

Erling Albrectsen: Fynske Jernaldergrave. I. Førromersk Jernalder. 128 s., 20 tavler. Munksgaard. København 1954.

Ser man på de udbredelseskort, som i Johannes Brøndsteds »Danmarks Oldtid« illustrerer bebyggelsen i førromersk eller keltisk jernalder, er den fynske øgruppe påfaldende fundtom. Nu bare 15 år efter kommer museumsinspektør Erling Albrectsens bog og viser så meget stof, at der — måske med undtagelse af den allerførste jernalderperiode — ikke længere er noget problem i de manglende fund. For største delen har forf. selv bragt det for dagen. Både grave og bopladser fra denne del af oldtiden er nemlig så uanselige, at man i tidligere tid ganske enkelt har overset fundene. Gravene består for en stor del af simple brandpletter med sort jord, lidt brændte ben og i bedste fald nogle lerkarskår. Og mange bopladser viser sig kun gennem affaldsgruber, fyldt med lignende skår og dyreknogler. Altsammen fund, som der sjældent bliver lagt mærke

til, og som de fleste landmænd og dræningsgravere ligefrem er bange for at ulejlige museumsfolk med. Her har lederne af de lokale museer en særlig mission. De skal kunne interessere deres egnsfæller også for sådanne fund og skal komme omgående, når der kaldes. Hele det store stof fra førromersk jernalder, som danner baggrunden for den nu foreliggende skildring, er blevet til på den måde. Og der er i dette tilfælde ikke blot skabt nyt materiale til belysning af Fyns ældste historie, men givet et værdifuldt bidrag til udforskningen af hele Danmarks jernalder.

Det må dog nævnes, at »Fynske jernaldergrave« i første række henvender sig til fagfolk. Derfor vil en præsentation i enkeltheder af indholdet nok blive ret speciel; både beskrivelsen af fundene, gennemgangen af oldsager, gravformer, smykkesager, keramik etc. er klar, udtømmende og fuldt ud på højde med, hvad man ville vente af en primært arbejdende forsker. Både herhjemme og i vore nabolande, hvor man i disse år også er stærkt interesseret i samme periode af jernalderen, vil bogen derfor blive til stor nytte og kunne bruges i en meget lang årrække til videre studier.

Det er ikke meningen, at en anmeldelse skal virke afskrækkende. Det må derfor hurtigst muligt fremhæves, at bogen absolut ikke er så tør og saglig, som man måske kunne tro efter foranstående omtale. De mange udmærkede billeder og den klare tekst gør den tilgængelig for alle, der blot interesserer sig for Danmarks oldtid og gerne vil læse om den. Vi venter alle med stor interesse på de følgende dele.

C. J. Becker.

Guldhornene.

En anmeldelse og et bidrag.

Af *Erik Moltke.*

Johannes Brondsted: Guldhornene. En oversigt. København 1954. Nationalmuseets forlag. 88 pp. ill. + 3 pl.

Denne overordentlig smukke og meget velskrevne bog giver, som undertitlen siger, en oversigt over de resultater, videnskabsmænd og lægmænd er nået til, siden Ole Worm 1641 udgav sin lille, kobberstikillustrerede afhandling om det først fundne guldhorn, og siden Paulli og Krysing publicerede deres træsnit af det 1734 fundne horn med den berømte runeskrift. Det er derfor ikke helt rigtigt, når forf. i en efterskrift siger: »Hypotetisk kun og ufuldstændigt — det må betones — er med foranstående udredning guldhornenes problemer søgt løst«; thi såvidt det ses, har forf. intetsteds tilført diskussionen om de forskellige problemer nyt stof. Som en dirigent ved en diskussion résumerer og placerer han de forskellige bidrag og søger at dele sol og vind lige, og det er i alt fald anmelderen en stor skuffelse, at afsnittet datering og herkomst, det, hvori forfatteren taler som decideret fagmand, er bogens korteste (knap fire og en halv side) og holdt i almindelige vendinger.

Det er sjældent, man får en så let læselig bog i hånden; forf.s velkendte evne til at skrive formfuldendt og klart manifesterer sig atter her; teksten tynges ikke af lærde citater, indskudte parenteser, tunge, kedsommelige anmærkninger, og den klare tekst er ydermere lettet ved et smukt billedvalg; selv den udvalgte prins' oppustede ansigt viser sig

fra sin bedste side i det valgte format. Bogen afsluttes med en udmærket oversigt over den vigtigste litteratur, hvor selv den norske runolog Carl J. S. Marstranders bidrag fra 1953 er medtaget.

Det er altså en populærvidenskabelig bog i dette ords allerbedste forstand, vi har for os, med klar disposition delt i seks kapitler: Fundhistorie og findesteder — Tyveriet — Beskrivelse — Runeindskriften — Datering og Herkomst — Tolkninger af billederne. Det følgende vil vise, at anmelderen ikke på alle punkter er enig med forfatteren og på et par punkter tror sig i stand til at supplere den givne fremstilling. Om een ting hersker der imidlertid fuld enighed: hornenes form.

Fundhistorien. Om det først fundne horn foreligger Ole Worms nøgterne beretning, der må hvile dels på den Riberhus lensmands indberetning til kongen, dels på de til fundet knyttede omstændigheder, som han har fået at vide ved den udvalgte prins' hof, hvortil han blev kaldet et årstid efter hornets opdagelse, nærmere bestemt i september 1640[1]; desuden to yngre meddelelser, der er behæftet med en del notoriske upålideligheder og historier, der tangerer sladder. Endelig kendes finderinden Kirsten Svendsdatters ansøgning til kongen om en belønning. Dette er, hvad vi har at holde os til.

De tre ovennævnte beretninger er gengivet i »Danmarks runeindskrifter«, hvor kortfattede kommentarer advarer mod at fæste lid til de to yngre, af hvilke især den yngste (Hilmer von Luttens) er ganske sagnagtigt overbroderet.

Imidlertid har Gunnar Milthers i en afhandling i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1945 taget fundberetningerne op til fornyet undersøgelse og kommer her til det resultat, at de senere beretninger befindes at være lige så gode som Worms på de punkter, hvor de refererer efter selvsyn. Han kombinerer da en fundhistorie af alle de elementer i de tre beretninger, som *han* finder pålidelige. Denne kompilation er så at sige ord til andet optaget i den bog, vi her beskæftiger os med; og her finder vi da Worms saglige beretning forøget med adskillige detailler, der i og for sig ville være ganske morsomme, hvis de var rigtige, såsom: hvorledes (ifølge den ene beretning) pigen smed hornet ind under sengen, da hun kom hjem, hvorledes børnene dèr og hos naboerne legede med det og spredte det, der »aus sieben Gelenken bestanden«, for alle vinde både ude og inde, hvorledes finderinden bringer en hel ring til en dame i Tønder, som deraf vil gøre sig en (messing)lysestage — eller (ifølge den anden beretning): hvorledes hornet blev fundet således, at syv ringe var stoppet fast ind i hinanden som pølseringe, hvorledes pigen til slut bringer hornet til en rådmand i Tønder, som har det største besvær med — endog med anden mands hjælp — at rive de syv ringe ud fra hinanden — — —

Det spørgsmål, der naturligt falder på tungen, er: Hvorledes kan hornet både være splittet i flere (syv)[2] dele, som børnene leger med, og samtidig de syv ringe sidde så fast indstukket i hinanden, at de — i dramaets sidste akt — næsten ikke er til at trække løse af to fuldvoksne mænd? — Worms (eller lensmandens) beretning i den ældste, samtidige oversættelse (Winstrups 1644) lyder: »thi der hun med gevalt drog det vd aff Iorden, Reff hun nogle ringe, med huilcke den Inderste

[1]) Worms Epistolæ I, 189.

[2]) Tallet syv har beretterne naturligvis fået fra de publicerede billeder af hornet; de viser nemlig syv — billedringe.

deel af Hornet er omgiffuen, fra det gandske«. Hvorfor skulle lensmanden egentlig fortie historien med de fast i hinanden indstukne ringe, hvis den var sand — eller pigen i sin mundtlige beretning til prinsens hofjunker? — og så i stedet for fordreje sandheden til, at hornet ved fundet blev revet fra hinanden? Een ting turde dog i alt fald være sikker: begge (modstridende) forhold kan ikke tilhøre fundhistorien.

Endnu en lille ting i forbindelse med fundhistorien må nævnes. Forf. skriver p. 14: »så kørte Kirsten ene til Ribe«. Worms tekst har: »Non repugnavit puella; unâ igitur itineri Ripas versus se accingunt«, d. e.: [Men han (nl. præfectus i Tønder) tilskyndede hende til at vise hornet til den kgl. lensmand i Ribe]; pigen var ikke uvillig, og sammen (unâ) begav de sig da på vej til Ribe« — hvorefter følger: »da de (egentl. man) var kommet derhen, traf *de* (invenere) ikke lensmanden« etc. Denne passus er også oversat fejlagtigt i »Danmarks runeindskrifter«, og tak til Milthers, fordi han venligt gør opmærksom derpå i forbindelse med en diskussion om, hvorvidt præfectus betyder lensmand eller borgmester. Det betyder ingen af delene. Det er værd at pege på, at den ældste oversættelse (1644) gengiver præfectus ved *slotsfogeden* i Tønder (mens præses regius etc., lensmanden i Ribe, oversættes ved slotsherren), og der kan næppe være tvivl om, at denne oversættelse er rigtig. Som hertugens fiskale repræsentant har byfogden været interesseret i, om det fundne »Danefæ« tilkom hertugen, og derfor er det ham, der tilkalder pigen. Sammenhængen bliver da, at Kirsten, da hun har fundet hornet, først tager det med sig hjem, hvor hun under rensningen og pudsningen får mistanke om, at det måske er guld — hvad hendes næste handling viser. Hun tager nemlig et lille stykke (måske et løst relief, måske den eenhåndede mands anden hånd?) af hornet med til »en viss kvinde« (Worm), der muligvis er identisk med den yngre beretnings Marina, senere gift Thomsen[3]), i Tønder og beder hende vise det til en guldsmed, da hun den fattige, ringe pige, var bange for at blive bedraget, hvis der virkelig var tale om ædelt metal. Rygtet om det fundne bredte sig hurtigt, da guldsmeden havde bestemt stykket som guld. Sagen kom myndighederne for øre og byfogden hidkalder pigen for at forhøre hende. Da han kommer til det resultat, at guldet er kongens og ikke hertugens, fører han hende først til den nærmeste kongelige myndighed på Møgeltønder slot, men da denne ikke er hjemme, stiller ladefogden (således pigen i hendes ansøgning til kongen) en vogn til rådighed for de to. Byfogden følger med; det er klart, at man ikke tør lade pigen rejse den lange vej alene med den værdifulde skat.

Ikke blot stemmer dette handlingsforløb med Worms og pigens beretninger, men det er præget af en indre logik, som ikke kan siges at karakterisere den af Milthers, på sagnforskningsprincipper opbygte fundhistorie[4]).

---

[3]) Hvorfor går forf. p. 14 (»Marina Thomsen, gift med rådmand Johan Thomsen«) direkte mod von Luttens fundhistorie på et punkt, hvor manden dog må vide det bedre? — i von Luttens beretning hedder det: »Diese damalige Jungfer Marina Thomsen«. Det er dog et ret væsentligt punkt i denne forbindelse. Hermed falder de i øvrigt i denne sammenhæng ligegyldige gisninger bort om Kirstens og Marinas forretningsforbindelse på kniplingsgrundlag.

[4]) Man tør vel sige, at Milthers slår ikke så få af støtterne bort fra sine vidners troværdighed, da det — i hans efterskrift — viser sig, at de familieforhold, han i begyndelsen af afhandlingen tillagde så stor vægt, er — ganske anderledes. Muligvis kan det være ham en trøst, at så at sige alle borgere i Tønder dengang var indgiftede i hinandens familier.

I kapitlet *runeindskriften* oversætter forf. på følgende måde:

Jeg Lægæst { Holtes søn / eller / fra Holt } { gjorde / eller / lod gøre } hornet

Forf. har taget denne oversættelse direkte fra »Danmarks runeindskrifter« uden at tage hensyn til, at der siden er kommet to bidrag[5]) (som dog begge er opført i litteraturlisten), der modificerer den til:

Jeg Lægæst, Holtes søn (eller ætling) gjorde hornet.

Beskrivelsen af de to horn er så klar og exakt, som man kunne vente af en trænet arkæolog. Med rette lægger forf. Worms kobberstik til grund, supplerende det med nogle af de rettelser (hvorfor ikke alle?) som Sorterup og Paulli meddeler; fra kobberstikket i Museum regium kan kun hentes en enkelt rettelse, »den dunkle sol« i øverste ornamentring, som for resten ifølge Sorterup både er forkert gengivet og forkert placeret. Ernst Hansen har i en senere artikel fremhævet, at et maleri i Nationalmuseet »har interesse, fordi det må være malt direkte efter hornet af en, der både kunne se og tegne bedre end alle andre, der har gjort billeder af det«. Ernst Hansen mener, at det formentlig er malet omkr. 1642—46 af en af Karel van Manders medhjælpere. Dette sidste er næppe rigtigt, da hornet i alt fald efter underskriften (Als König Christian der Vierte noch regierte) må være efter Christian IV.s død, og efter stil og skrift ville man hellere sætte det til tiden ned mod 1700, altså nogenlunde samtidigt med kobberstikket i Museum regium, der i sin opstilling, men ikke i detailler er beslægtet med det. En nøjere granskning af dette maleri viser, at det er ganske summarisk m. h. t. detailler, udelader en masse enkeltheder og har en så barnlig gengivelse af reliefferne, at man kun vanskeligt fatter, at Ernst Hansen kan rose malerens tegneevne, så meget mere som denne barnlige tegnemåde ikke forlener maleriet med nogen art af stilpræg (som tilfældet er med Paullis tegning af det sidst fundne horn); da maleriet iøvrigt medtager Worms fejl med dødningebenene m. m. i syvende ring (hvorved maleriets kilde er betegnet) og ikke har en eneste af de rettelser, Sorterup meddeler, kan jeg ikke med Ernst Hansen lægge nogen vægt på profilringene mellem de enkelte reliefbånd, hvorved maleriet adskiller sig både fra Worms kobberstik og stikket i Museum regium; jeg vil tværtimod regne dem med til det væld af unøjagtigheder, der iøvrigt karakteriserer dette maleri.

Mig bekendt findes intet stik eller snit af det først fundne guldhorn, som ikke går tilbage på Worms kobberstik (eller træsnit), og intet, der gennem tegnerens selvsyn yder noget bidrag til forståelsen af billedernes udseende eller placering.

Hvad Worms kobberstik angår, da er det ikke ilde, når man tager hensyn til tidspunktet, på hvilket det er udført, et århundrede der var ukendt med arkæologisk nøjagtighed. I »Danmarks runeindskrifter« er det træsnittet i Worms runeværk, der er lagt til grund for beskrivelsen, og selv om dette på mange måder er en god kopi efter kobberstikket, er det dog bundforskelligt; for det første holder det ikke nøjagtigt de samme mål, for det andet er der to deciderede afvigelser i den øverste relief-

[5]) E. Moltke, i Fornvännen, 1947, p. 340 f. [tawido kan ikke betyde: lod gøre]. C. J. S. Marstrander: Viking XVI, 1953, p. 4 ff. [holtijaR kan ikke betyde »fra Holt«, men kan kun være patronymikon].

ring: bolden i anden gruppe er udeladt, og der er indføjet en firbladsroset til højre, som ingen hjemmel har i kobberstikket[6]; dette sidste behøver dog ikke at være en fejl, men kan være en korrektur(?). Det værste er imidlertid, at træsnittet ved sin mere detaillerede og grovere udførelse bærer langt mere præg af sin egen tid end kobberstikket, der synes at have gjort et hæderligt forsøg — så vidt tegneren har ment, han kunne fornedre sig selv — på at efterligne hornets »barbariske« figurer; (men vil man fx. se, hvorledes en »rigtig« guldhornshest ser ud, må man gå til Paullis træsnit af det andet guldhorn).

Forf. taler gentagne gange om Worms *tegning*. Det er sikkert forkert, dersom meningen er, at Worms egenhændige tegning har ligget til grund for stikket. Worm har næppe haft noget at gøre hverken med tegningsforlægget eller med kobberstikket. Jeg har selv — inspireret af Werlauff[7] — troet, at Worm personlig havde leveret fortegningen. Men der er intet i kilderne, der antyder dette, og desuden var han efter alt at dømme ganske ude af stand dertil. Hans tegneevner — efter de prøver han har efterladt — var faktisk lig nul. Kobberstikket såvelsom dets forlæg er en professionel designateurs og stikkers værk, naturligvis, og en vanskelig opgave har det været. Vi ved ikke, hvem stikkeren er, men der kan næppe være tale om andre end kongens og universitetets kobberstikker, Simon de Pas' værksted, mens H. A. Greys, universitetets træskærer (formsnider) nok er mester for træsnittet. Teknikken i guldhornsstikket harmonerer godt med maneren i andre stik af Simon de Pas, derimod mindre godt med Greys' form.

Ved siden af kobberstikket med dets mangler har vi også Worms nøgterne og prisværdig klare beskrivelse, der virkelig er en moderne arkæolog værdig. Den er så klar og indlysende, at den set i forbindelse med kobberstikket ikke skulle kunne give grund til tvivl om hornets form. Ikke desto mindre har geologen S. A. Andersen hævdet, at hornet var snoet; hans beviser forkastes af tegneren Ernst Hansen, der dog tager ideen op og fremfører et nyt uomstødeligt — mener han selv — bevis for snoningen. Også dette bevis er dog behæftet med så mange påviselige fejl, at det ikke formår at kaste tvivl over Worms beskrivelse og kobberstik. Vi kommer tilbage til det nedenfor, men Ernst Hansens bidrag nævnes allerede her, fordi det bl. a. bygger på en fejl, der har indsneget sig i Brøndsteds beskrivelse. Det hedder her: »Hvad dimensionerne angår, opgiver Worm hornets ydre kurve til 2 fod og 5 tommer (75,83 cm — *skal være 71,3 cm)*, dets indre kurve til 2 fod og 1 tomme (65,39 cm — *skal være 61,5 cm)*, mundingsomkredsen til 1 fod (31,39 cm — *skal være 29,5 cm)*, mundingsdiameteren til 4 tommer (10,44 cm — *skal være 9,8 cm)*. Fejlen er opstået ved, at Brøndsted har regnet med vore nutidstommer, mens Worm udtrykkelig siger, at han opgiver målene i romerfod. Vægten var ifølge Worm — bundskruen ikke medregnet — 99 unzer 2 drachmer[8] (jeg er overbevist om, at det engang

[6]) Disse forhold viser samtidig, at stikket i Museum regium har træsnittet, ikke kobberstikket som forlæg.

[7]) Annaler for nord. Oldkyndighed, 1853, p. 143 med note 2: »Hornet var aftegnet af ham [Worm] selv. Han erholdt nemlig tilladelse til structuram poculi delineare, ornamenta et emblemata depingere (Monumenta p. 349)«. Men deraf fremgår ikke med nødvendighed, at Worm *selv* skulde have sat sig til at tegne.

[8]) I det brev, hvori Worm fortæller sin ven Stephanius i Sorø om hornet, som han just har set og drukket af, meddeler han at det vejer 99 unzer og rummer 2½ sextar, »hvad der svarer til vort mål + ¼«, d. v. s., som den ældste oversættelse har det, 5 pægle.

har vejet 100, skriver Worm); dette omskrives i den ældste danske oversættelse (Winstrup: Den danske Hornblæser) til 198 lod og 2 kvint. Dette er de primære kilder. De turde have forrangen for de anonyme »flere samstemmende kilder«, der ifølge forf. opgiver vægten til 205 lod.

Til beskrivelsen skal iøvrigt bemærkes: *Ring 1*, punkt 3. Det er ikke en enægget kniv, der er tale om, men et kort spyd, og de to dolke på *ring 2* kan ikke alternativt kaldes lansespidser, da de korte skafter ender i knopper. *Ring 1*, punkt 3. Ikke blot den ene, men *begge* mændene, foran og bag menneskedyret, har halsringe. Hvorfor fuglen på fisken skal være en ørn, er ikke let at se; det kan vel ligeså godt være en måge (på runehornet har Paulli nærmest tegnet den som en ravn); i det hele må forf.s zoologiske betegnelser kaldes mere vildledende end adækvate.

Til beskrivelsen af *ring 3* burde Sorterups supplement være vedføjet, nemlig at der på ringen »findes fire sådanne små rundinger som de, almanak-trykkerne plejer at afbilde solen med« (d. v. s. to koncentriske cirkler med angivet centrum).

Til beskrivelsen af *ring 5* burde Sorterups supplement være vedføjet, nemlig: her på kobberstikket mangler 12 små rundinger lige i rad, underneden dem seks lige sådanne små rundinger, — hvorefter han har tegnet seks tregrupper af en figur, der består af to koncentriske ringe, af hvilke den yderste er tæt besat med små, korte, radiære »stråler«.

Det havde sikkert heller ikke været af vejen at gøre opmærksom på, at de »to omløbende tætte zigzagbånd« utvivlsomt er, hvad arkæologerne kalder trambulerstik, eller tremolerstik (det første af fransk trembler; ornamentet opstår ved, at guldsmeden sætter en skarpkantet punsel på metallet og så skælver eller vrikker den frem under tryk; moderne guldsmede kalder det: sviselere).

På *ring 6* er de sorte trekanter ikke omtalt, skønt de for det første ligger vel oplyst gennem Worms diskussion med den lærde Bologna-professor F. Licetus[9]), og for det andet skal ses under samme synsvinkel som de »indmejslede små fyldornamenter«, som af forf. beskrives som to firtakkede stjerner og en volutformet blomst.

I sit svar til Licetus, der havde foreslået en anden tydning af tegnene, skriver Worm, efter at han først har meddelt Licetus, at hornet ikke har 13, men kun 11 ringe: »Derfor undrer det mig ikke, at der også i andre henseender er fejlet med henseende til dette horns udseende (fabrica), skønt dette mere skyldes kobberstikkerens (glyptæ) ukyndighed end min beskrivelses pålidelighed. Jeg havde gerne ønsket, at den udmærkede mand havde drejet dette guldhorn så ofte i sine hænder som jeg, der grundigt har gennemstuderet dets mindste enkeltheder, så tvivler jeg ikke om, at han ville have dømt ganske anderledes om visse ting. Du ville også uden tvivl have bemærket, hvad grunden har været til, at jeg ikke har omtalt dobbeltkorset (duplicis crucis figuram) og de 4×3 punkter (5 gange ville du sige, som nedenfor) i den sjette ring forneden, dem du spørger efter p. 174. Alle disse hører nemlig så at sige ikke til dette horns symbolske (significativas) figurer. Thi de er hverken punkteret ned i pladen, ej heller står de reliefagtigt frem, men de er gennemboringer af den form og går igennem den yderste plade, hvad kobberstikkeren ikke har kunnet vise på anden

9) Trykt i Thomæ Bartholini: De Armillis Veterum Schedion, 1676, og i Additamenta til Worms runeværk.

måde end ved sort farve, hvormed malerne plejer at udtrykke legemers skyggefulde partier. De kan altså ikke betyde det samme som de andre; og dog tror jeg, de må have haft een eller anden betydning. Vor høje prins, Christian V., som nu ejer dette horn, mener, at der har siddet en ædelsten i disse huller, til pryd, en sandsynlig antagelse«.

Heraf fremgår dels med al tydelighed, at disse sorte figurer har været huller i den ydre, reliefsmykkede ring, dels at Worm kalder trekanterne for punkter, hvorved han indirekte kritiserer kobberstikkerens gengivelser af dem som 5×3 trekanter.

Med hensyn til forf.s beskrivelse af det sidst fundne horn kan antegnes, at det ikke er umiddelbart indlysende, hvorfor Krysings miserable tegning af profilringene mellem reliefbælterne skal foretrækkes frem for Paullis. For det første stemmer Paullis gengivelse af profilringen mellem første og andet bælte med Frosts stik (men ikke med Krysing); pro secundo, mener forf., at Paulli selv har digtet de balusteragtige ornamenter på profilringen til venstre? Og har forf. ikke bemærket, at Paulli udtrykkelig i sin tekst fremhæver, at der *ikke* er nogen »forhoven« ring mellem de to nederste figurbælter, hvisårsag han ikke tegner nogen. Denne mangel har ikke hindret Krysing i at tegne en af sine normaliserede prydringe her. Men ikke man kan slå fast, at det eneste punkt, hvor Krysing bringer noget positivt i forhold til Paullis tegning og beskrivelse, er hans gengivelse af den store munding, der viser, at hornet ikke er sluppet ganske uskadt fra sit ophold i jorden; det er blevet lidt fladtrykt her og der.

Hvad angår det firføddede dyr »uden tydeligt hoved« i nederste figurbælte synes forf. ikke at have bemærket, at Paulli i sin tekst samvittighedsfuldt meddeler, at »Halsen paa det Dyr, som ... staar ved Menniske-Hovedet, er i sig self saa ophævet, at man til Nød kunne trække en Traad der igennem[10]) ... Dette Dyr haver kiendeligen Øyen, Mund og Kløer. Men i den Forkortning, udi hvilken det ved Aftegningen er tagen, synes de, endogsaa (paa Hornet self) u-kiendelige« — hvorefter Paulli, stadig med den yderste samvittighedsfuldhed, bemærker, at han fjerner menneskehovedet lidt fra dyresnuden, »paa det ey nogen maatte ansee det for een Menniske-Krop«.

I kapitlet *Datering og herkomst* slutter Brøndsted sig til Lars-Ivar Ringboms og Ernst Hansens tanke, at, da relieffigurerne på det først fundne horn griber ind over de indpunslede figurer, må dette horn i modsætning til runehornet oprindelig have været bestemt til kun at have en fordybet, punkteret udsmykning. Hvorefter — med Ernst Hansen — sluttes, at det først har fået sine relieffigurer påsat under påvirkning af det derfor yngre runehorn. Denne teori forekommer trods alt for indviklet til, at man kan fæste lid til den[11]). Naturligvis er det givet, at de punslede ornamenter på det først fundne horn er udført, før relieffigurerne er loddet på, al den stund de sidste nogle steder dækker de første. Men derfra og til at antage, at dette først skulle være sket, efter at det andet guldhorn var lavet, er dog et langt spring.

---

[10]) Burde forf. ikke have nævnt dette forhold, hvor han taler om bærekæden?

[11]) Jeg har allerede kort ytret mig om den i min anmeldelse af Hans Brix's bog om guldhornene i dette tidsskrifts 18. bind, 1950, p. 198, hvor jeg også har nævnt det grundlag for en kunsthistorisk vurdering, der efter min mening er bærekraftigt. Min vurdering bliver da, at det sidst fundne guldhorn, runehornet, *stilistisk* står på et mere primitivt trin end det første.

Fig. 1. Det runeløse horn, øverste figurbælte. Kobberstik (af Simon de Pas?) i Ole Worm: De aureo cornu 1641.

Hvis man tager Ernst Hansens lille, nydelige tegning (afb. Brøndsted p. 65), hvor han viser, hvorledes hornet har set ud med de indpunslede figurer alene, altså før reliefferne blev loddet og nittet på, vil man bemærke, at der i øverste ring kun er to sammenslyngede slanger på langs ad ringen (eller på tværs af hornet, om man vil). Kunsthistorisk er dette enlige slangepar i denne store ring en umulighed på en tid, der mere end nogen anden præges af angsten for det tomme rum. Man kaste et blik på ringen, der er afbildet her som fig. 1 og 2 og forestille sig alle relieffigurerne borte. Ernst Hansen har ikke tegnet kobberstikkets seks (træsnittets syv) firbladsrosetter med, da han kun vil vise de indprikkede *figurer*, ikke ornamenterne. Men det er alligevel dem, der giver den naturlige løsning på problemet; thi når man tænker sig dem indsat, vil man se, at disse seks eller syv rosetter sammen med slangerne tværdeler ringen på midten. Hvorfor? Er det ikke et besynderligt sammentræf, at denne ring er den eneste, der har to relief-figurrækker, den ene over, den anden under den indpunslede »skillelinje«? Mon ikke slangen og rosetterne skulle være indpunslede med anbringelsen af reliefrækkerne for øje?

En anden ting, som gør hypotesen med punslingsudsmykningen uden reliefferne mindre sandsynlig er de korslagte mænd. De tjente jo til hank for den bærekæde, hvis anden ende formentlig har hængt i en øsken ved »dødningebenene« på syvende ring (som antaget af M. B. Mackeprang)[12]). Skulle hornet da tidligere have undværet bære-

[12]) Aarbøger for nord. Oldkyndighed, 1936, p. 93.

Fig. 2. Det runeløse horn, øverste figurbælte. Træsnit (af H. A. Greys?). Kopi i Ole Worms runeværk 1643 efter fig. 1, men bolden glemt og firbladsrosetten yderst til højre tilsat.

kæde — eller skulle det have haft andre øskener, som blev fjernede ved relieffernes postulerede senere påsætning?

Vort kendskab til germansk — og senere — ornamentteknik forlanger heller ikke, at vi skal gå den af Ernst Hansen og Ringbom foreslåede omvej. Naturligvis er det først fundne guldhorn dekoreret efter en ligeså fast plan som det andet; det er en ret hasarderet tanke, at man skulle skride til et sådant værk uden forarbejder. Men udsmykningen, såvel den indpunslede som reliefferne, er anbragt på fri hånd, som tidens skik og brug var (jfr. også runeindskriften). Altså har guldsmeden i visse tilfælde forregnet sig med de indpunslede figurer; han har fået dem anbragt så tæt, at han blev nødt til at lægge relieffigurerne mere eller mindre ovenpå dem. Denne forklaring er fuldtud tilstrækkelig, men hvem siger, at det ikke i nogle tilfælde netop var meningen at kontakte de prikkede og de påloddede figurer? Hvorfor må relieffigurerne ikke i visse tilfælde gå lidt ind over de andre? Vi aner jo ikke noget om den indre sammenhæng mellem de indpunslede slanger, dyr og »elementarånder« på den ene side og relieffigurerne på den anden. Og hvilken garanti har vi endelig for, at tegneren, der lavede forlægget til kobberstikket, ikke har klemt figurerne meget mere sammen end de har været på hornet? Ret beset turde derfor den Ernst-Hansen—Ringbomske, af forf. godkendte hypotese, hvile på meget svage fødder.

Endelig til slut et par ord om »den snoede guldhornsteori«. Jeg skulle ikke være kommet ind på den, hvis ikke Ernst Hansen i Politikens Magasin for 23. november 1954 — altså efter at Brøndsteds bog var udkommet

— havde genoptaget S. A. Andersens gamle idé, som Brøndsted kort affærdiger (jfr. ndf.).

Det er her på sin plads at gøre opmærksom på, at de forskere, der hælder til »den snoede teori«, gør det på grundlag af et subjektivt syn på en tegning fra 1639 og på trods af den foreliggende tydelige beskrivelse hos Worm, der siger, at hornet er rotundum et incurvum; dette bekræftes af hans kobberstik og af kobberstikket i Museum regium, hvis beskrivelse gentager Worms rotundum et incurvum; disse for enhver forståelige gloser gengives i den samtidige oversættelse ved: trindt og krumt. Kobberstikkets troværdighed bekræftes af, at *ingen* før S. A. Andersen fik den tanke, at hornet havde været snoet; den bekræftes af, at Worms strenge kritiker, Sorterup, ikke havde noget at indvende mod Worms kobberstik, skønt han selv roste sig af at være tegnekyndig, ej heller protesterede Paulli. Den bekræftes af, at hornets ejermand, den udvalgte prins, roste den troværdige afbildning af hornet, da han havde modtaget Worms afhandling (commendat non solum genuinam Cornu delineationem, skriver hans livlæge Custer til Worm[13]), den bekræftes endelig af, at der andetsteds i Worms runeværk — og samtidige værker — findes tegninger af horn, som virkelig tydeligt er snoede som lange oksehorn, hvilket beviser, hvis man ikke vil tro det, at de godt kunne tegne snoede horn dengang, hvis hornene virkelig var snoede. Sandelig, der hører ikke lidt dristighed til over for dette materiale at påstå, at guldhornene var snoede.

Hvad er da Ernst Hansens beviser, som han finder så afgørende, at han ender sin artikel med følgende ord: Da der nu formodentlig ikke er noget at slaas om i spørgsmaalet om guldhornenes form...?

Ernst Hansen viser først, at kobberstikket er konstrueret over regelmæssige cirkelslag; dernæst angiver han med meget oplysende pile, at man ikke (som S. A. Andersen har villet) af skyggerne kan slutte, at hornet har været snoet. Men så konstaterer han, at de to mundingsdiametre stemmer med de mål, Worm opgiver i sin tekst. Det er da bevis på, at tegningen skal gengive hornet i fuld størrelse. Imidlertid skal den indre korde mellem de to mundinger efter Worms mål være 53,15 cm lang, men på stikket er den *5,0 cm for kort;* heraf fremgår, at eet af punkterne må ligge fremme (eller tilbage) i planet, og at fremspringet bliver 21,8 cm, hvis den angivne korde skal have det af Worm opgivne mål. En bekræftelse på, at hornet virkelig har været snoet, finder Ernst Hansen herefter i det forhold, at hornets ydre krumning på kobberstikket måler 9,4 cm *mindre*, end den efter Worms opgivelse (75,83 cm) skal, og at den indre krumning, som Worm måler til 65,39 cm, på kobberstikket er 8,8 cm *for kort*. Resultat: »Hornets omrids er tegnet som en almindelig parallelprojektion vinkelret på et lodret plan ... det har været tvunget i to planer«.

Som ovenfor anført, er Ernst Hansen kommet for skade at bruge Brøndsteds forkerte mål. Tager vi de *rigtige*, af Worm opgivne mål, viser det sig, at den af Ernst Hansen opgivne korde ikke skal måle 53,15 cm, men 51,6; desuden har Ernst Hansen ikke målt nøjagtigt på stikket, thi hans mål, 48,15, må korrigeres til 48,28 (når vi nu endelig *skal* være nøjagtige). Differencen bliver da ikke 5 cm, men *kun 3,32 cm!* Hornets ydre krumning skal ikke, som opgivet af Ernst Hansen, være 75,83 cm, men *71,3 cm*, og selve kobberstikket måler ikke 66,43, men *68,45 cm;*

[13]) Epist. I, 499 (25/1, 1641).

differencen er altså ikke 9,4 cm, men kun *2,85!* Hornets indre krumning skal ikke være 65,39 cm, men *61,5;* kobberstikket måler ikke 56,19, men *58,75 cm.* Differencen er altså ikke 8,8 cm, men kun *2,75!* Vender vi os derefter til mundingsdiametrene, viser det sig, at den store mundingsdiameter ifølge Worm skal være 9,8 (ikke 10,44) cm, men den er fra 9,45—10,2 cm, alt eftersom man måler ind- eller udvendig, den lille mundingsdiameter skal ifølge Worm være »omtrent halvanden tomme«, altså omtrent 3,69 cm, men er på kobberstikket 3,4 cm[14]). Det hele drejer sig således kun om småunøjagtigheder, og hvis vi vil prøve, om Worms mål på hornet — hvad man aldeles ikke kan vente — er pinligt nøjagtige (jfr. ovfr.: omtrent halvanden tomme!), har vi et udmærket middel til kontrol, idet han opgiver os både diameter og periferi på åbningerne; det er da et simpelt regnestykke ved hjælp af $2\,\pi\,r$, hvor vi, for at undgå kritik, kan sætte π til 3,14159, at udregne, at med en opgivet radius på 4,917 burde den store omkreds blive 30,8 cm, den som Worm opgiver til 29,5 cm; på lignende måde udregnes, at den lille mundings periferi burde være omtrent 11,59, men opgives af Worm til omtrent 9,8 cm.

Imidlertid viser alt dette måleri og disse nøjagtige udregninger, hvad man på forhånd kunne vide, at det er omsonst at foretage kontrolopmålinger på Worms — eller i det hele taget på den tids[15]) — afbildninger. Kobberstikket stemmer præcis så godt med de opgivne mål, som man kan vente.

Med rette affærdiger Brøndsted da også den snoede teori under henvisning til, at Chr. Jürgensen Thomsen havde bistået ved rekonstruktionerne, som nu findes i Nationalmuseet, hvorfor der i alt fald måtte være garanti for, at formen var rigtig. Herimod indvender Ernst Hansen, at Thomsen kun var godt 13 år, da guldhornene blev stjålet, hvorfor hans erindring kunne have spillet ham et puds. Hertil er dog vist kun at sige, at ligeså lidt som Ernst Hansen — med sin store kærlighed til og interesse for vore oldtidsminder — sikkert ville være i stand til at glemme guldhornets form, hvis han kun een gang havde haft det i hånden, og selv om han kun havde været en halv snes år, ligeså utvivlsomt har Thomsen, denne fødte museumsmand, ikke kunnet glemme dem så meget, at han uden indvending lod modellerne blive krumme, hvis originalerne havde været snoede. Men der er et vidne til. Brøndsted kunne også have ført Werlauff frem; da han var født 1781, kunne han altså have set guldhornene i en alder af godt en snes år. Hans forskellige afhandlinger om guldhornene viser hans interesse for disse oldsager og et nøje kendskab både til dem og de gamle tegninger. Ifølge sine egne udtalelser havde han set det først fundne horn blive brugt som blæsehorn, »og på det store kongelige Bibliotheks Læsesal, gjennem flere Værelser ofte hört dets

[14]) De her opgivne mål er taget af arkitekt Curt von Jessen under kontrol af arkitekt Elna Møller og anmelderen. *Alle* de reviderede mål, selv dem der næsten er identiske med Ernst Hansens, er medtaget; også dette er nemlig en lære.

[15]) Hertil kan knyttes et citat fra Svend Aakjær: Maal, Vægt og Taxter i Danmark (Nordisk Kultur XXX, 1936, p. 175) »Fortidens Smede har savnet den matematiske Akkuratesse, som kræves for at gøre Maaleredskaberne nøjagtige og ensartede. Det viser sig, at selv Maaleredskaber, som er udarbejdede under Tilsyn af en saa kyndig Matematiker som Ole Rømer, viser Forskelligheder for samme Maaleenhed *paa samme Maaleredskab,* og hvor meget mere da ikke imellem de forskellige Maaleredskaber?« — Ifølge sagens natur stillede man heller ikke de samme krav til nøjagtigheden som nu.

giennemtrængende Lyd, naar der for de Besøgende blev tudet deri«[16]). Vigtigere i denne forbindelse er det dog, at Werlauff åbenbart har været i nærmeste kontakt med de til Atlas for nordisk Oldkyndighed udførte nye tegninger, hvad der fremgår af flg. citat.: »De nyeste, med störst Kritik og Omhue udførte Forestillinger *ville* forefindes i det af Selskabet paatænkte Atlas; disse ere, under Tilsyn af Archiv-Secretair Strunk tegnede af Kunstmaler Chr. Zeuthen og staalstukne paa tre Plader«[17]). Mon det ikke herefter skulle være muligt at slå en pæl igennem enhver form for guldhornssnoning?

De gamle, de evigunge guldhorn har atter givet anledning til diskussion. Og således vil det blive ved. Jo fjernere tingene er fra os, des mere fristes fantasien til tolkninger og hypoteser. Guldhornene er tabte, men de bevarede tegninger lokker og drager stadig læg som lærd. Ikke alle bidrag er skridt fremad, men selv den urimelige diskussion om krum eller snoet har ikke været værdiløs, thi den har givet anledning til et detailstudium af tegningerne så minutiøst, som det vel ikke ellers ville være foretaget. Hvis Ernst Hansen får realiseret sin tanke at udgive alle kendte stik, snit og tegninger af guldhornene, vil det blive en billed-pendant til Brøndsteds tekst-oversigt. Og een gang — eller engang imellem — bliver stoffet så stort, så vendt og drejet, at det er nødvendigt at få en oversigt. Den har nu Brøndsted sidst givet os. Hans bidrag er straks sat under debat, og hvis disse linjer giver grundlag for ny diskussion, er løbet atter i fuld gang. Når det fastslås, at man først må lære at anskue det overleverede stof på rette måde, kan enhver sikkert give forf. ret i hans slutreplik om fremtidens guldhornsforskning. »Nej«, skriver han, »større viden kan kun hentes fra flere arkæologiske fund. Og saadanne, føjende i kæde ny indsigt til gammel, vil komme; langsomt vistnok, meget langsomt; men de vil komme«. — Hvad bliver det næste efter Stenmagleæsken?

Middelalderens tveæggede sværd.

Ada Bruhn Hoffmeyer: Middelalderens tveæggede sværd I—II. Udgivet af Tøjhusmuseet 1954. I 207 s., II 96 s. og 52 plancher.

Værket, som har indbragt sin forfatter doktorgraden ved Københavns universitet, har taget en omfattende og hårdt tiltrængt opgave op. Siden Jan Petersens grundlæggende værk fra 1919 om de norske vikingesværd har man savnet en fortsættelse. Det er det, man nu har fået med dr. Bruhn Hoffmeyers bog.

Forfatterens problemer har været meget lig den norske forgængers. Et stort, spredt og uoverskueligt genstandsmateriale skulle samles sammen og ordnes systematisk og kronologisk. Det er imponerende, så mange sværd det er lykkedes forfatteren at skaffe sig oplysninger om. I bind II findes et forbilledligt, systematisk katalog over samtlige omtalte våben, og det indeholder ikke mindre end 537 numre. Af dette materiale stammer dog kun en mindre del fra sikre danske fundsteder; men yderligere 42 sværd kan være fundet her i landet. Vi kan glæde os over at have 122 af disse udmærkede museumsgenstande indenfor vore grænser idag.

Et så stort og mangfoldigt materiale kan naturligvis grupperes på flere måder, efter forskellige synspunkter. Jan Petersen valgte en type-

16) Annaler for nord. Oldkyndighed, 1853, note 1 p. 187.
17) Sammesteds p. 192.

inddeling, der byggede på fæstets form. Det er en noget tør måde at gøre det på, omend meget nærliggende, og så overser den jo ganske sværdets egenskaber som brugsgenstand. Det må vel opfattes som en reaktion mod den gamle, stilistiske skole, når forfatteren i sin indledning skriver, at der i tidligere, våbenhistoriske værker har været taget alt for lidt hensyn til våbnenes brug. Det er en bemærkning, mange moderne forskere vil give forfatteren ret i. Det skuffer derfor ikke så lidt, når man konstaterer, at bogens genstandsbehandling er en tro kopi af Jan Petersens, således at inddelingsgrundlaget fortsat er fæstets form. Forfatteren skylder sine læsere en forklaring på, hvorfor brugssynspunktet helt er svigtet, og hvorfor klingerne, der under brug er langt vigtigere end fæsterne, ganske er ladt ude af betragtning ved inddelingen af materialet.

Forfatterens resultat er blevet en inddeling af sværdene i to hovedgrupper, en romansk og en gotisk. Selvom det ikke siges klart, er det en måde at udtrykke en ældre og en yngre gruppe på, da det jo ingenlunde er selvfølgeligt, at en jordnød-formet fæsteknap er romansk, mens en pæreformet er gotisk. Grænsen mellem de to grupper synes at ligge i tiden 1300—1350. Da selve materialet viser, at der i tiden 1300—1350 sker en overgang fra hugklinger til stødklinger, er det temmeligt ubegribeligt, at chancen for at drage klingerne med ind som inddelingsgrundlag forpasses. Tilmed ville der være vundet en fastere kronologi. Hver af de to hovedgrupper opdeles derefter i mindre kategorier, der hver for sig karakteriseres ved fæsteknappens og parerstangens form. Her har forfatteren selv måttet skabe sig betegnelser for knappernes form, hvad ikke altid har været lige let. I de fleste tilfælde er udtrykkene gode og dækkende, men et enkelt sted er det gået galt. Gruppe II siges at have en jordnødformet knap, skønt der givetvis er tale om en paranød. Det har oversætteren af det engelske resume også indset og skrevet: brazilnut, så skaden er ikke så stor.

Derefter gennemgås de enkelte grupper, hvis individer søges bestemt i tid og sted. Her kommer forfatterens store viden rigtig til udfoldelse. De vigtigste daterbare stykker fra alverdens lande fremdrages, og de andre stykker grupperes omkring dem. I de udmærkede bestræbelser for at bestemme genstandene er også billedfremstillinger draget ind, bl. a. danske ligsten, ligesom der er gjort et stort arbejde for at få noget ud af de meget vanskelige klingeindskrifter og stempler.

Alt ialt er denne del af bogen en meget fyldig, let overskuelig og særdeles nyttig håndbog for alle, der har berøring med middelalderens sværd. Et stort set udmærket billedmateriale og det omtalte katalog over eksisterende sværdmateriale forøger yderligere værdien af dette afsnit.

Men foruden at behandle sværdets udviklingshistorie og kronologi, har forfatteren også sat sig som opgave at redegøre for dets stilling i den våbenhistoriske udvikling og dets krigsmæssige brug. Hele denne side af sagen har imidlertid kun fået tildelt et enkelt kapitel; dertil kommer dog flere krigshistoriske betragtninger rundt om i bogen. Den stedmoderlige behandling, forfatteren har givet krigshistorien rent kvantitativt, stemmer desværre godt overens med kvaliteten. Det sidste kapitel har langt ringere værdi end den øvrige del af bogen.

Det er forfatterens hensigt at vise, at sværdet ingen betydning har haft for krigskunstens udvikling, og at det som krigsvåben kun har været af sekundær betydning. Under forsøget på at vise dette fremlægges en række spredte, ofte løsrevne og tilfældige bevisligheder, der endda kan være indbyrdes modstridende, således at læseren, i stedet for at blive

overbevist om tesens rigtighed, bliver mere og mere utryg ved forfatterens førerskab. Hvorledes der vendes op og ned på reale begreber ses måske bedst bd. I, s. 59, hvor den pansrede rytterhær i perioden omkring 1350 gøres til en tungt bevægelig, defensiv våbenart i modsætning til de letbevægelige fodfolksmasser. Virkeligheden er så noget nær det modsatte. Ridderen var selvfølgelig til hest for at kunne bevæge sig hurtigt, og han var pansret bl. a. for at kunne nå levende frem til fodfolksmodstanderen, der var forsynet med bue og armbrøst. Noget af det mest ubevægelige, som tænkes kan, er derimod en middelalderlig fodfolksmasse, som er noget ganske andet end den nyere tids leddelte, veldisciplinerede infanteri. Det er utvivlsomt rigtigt, når forfatteren skriver, at sværdet ingen indflydelse får på middelalderens krigskunst, forstået på den måde, at sværdet ikke fremkalder nye modvåben eller nye kampmåder. Gamle fordomme med hensyn til sværdets betydning for harniskets udvikling ryddes her af vejen. Men det kan ikke berettige til at degradere sværdet til et sekundært våben, idet det i den omhandlede periode forholder sig på samme måde med lansen. Og forfatteren vil netop trække lansen frem som det betydningsfuldeste våben. Størst bliver ens forbavselse dog, når man senere opdager, at armbrøsten i modsætning til de to førnævnte våben har haft indflydelse på både taktik og bevæbning. Denne bliver bare ikke bærer af den fornemme titel: middelalderens hovedvåben. Som det vil forstås, mangler der fasthed og logik i fremstilling og tankegang.

Der var to karakteristiske kampformer i den yngre middelalders Europa: kampen mellem rytterhærene og kampen om borgen. At rytterne i oldtidens slutning viste sig det sværd-bevæbnede fodfolk overlegent, er blevet forklaret med fremkomsten af rytterlansen. Det er en gammel opfattelse, som dog ikke står uantastet. Men det betyder i hvert fald ikke, at forfatteren ud fra denne opfattelse kan drage den slutning, at sværdet dermed har mistet sin betydning i middelalderens kamp rytter mod rytter. Det er en kampform helt forskellig fra kampen rytteri mod fodfolk. Tværtimod indgik sværdet som et absolut nødvendigt led i denne kamp. Når de panserklædte ryttere tornede mod hverandre, søgte de naturligvis først at fælde modstanderne med de lange lanser. I hvor mange tilfælde kampen afgjordes hermed får stå hen, men der er intet, der tyder på, at det var det typiske. I langt de fleste tilfælde gik lansen tabt eller knækkede, og kampen måtte følgelig fortsættes med sværdet. At sværdet stadigt tilpasser sig harniskets udvikling, og det pointeres netop i bogen, bekræfter rigtigheden af den her fremførte opfattelse. Lanse- og sværd-kamp var begge organiske led i rytterkampen, og der er ingen målestok for, hvilket af de to våben der var vigtigst.

Kampen om borgen formede sig anderledes. Det var stiger, blider og tilsidst kanoner, der her var afgørende i den forstand, at de gjorde det muligt at forcere det passive forsvar. Men afslutningen af kampen, der fandt sted på de bestegne mure eller omkring gennembrudsstederne, foregik under sværdskifte. Naturligvis, da sværdet var det eneste våben, der kunne medføres under slige forhold.

Sværdet var, kort sagt, med under alle kampforhold, det var med til at fremkalde afgørelsen i stort og småt. Derfor er sværdet også i middelalderen blevet dyrket som magtens og manddommens symbol. Påstanden om sværdets sekundære betydning i middelalderen står stadig ubevist. Spørgsmålet er, om det opstillede problem ikke er et rent skinproblem, idet man vil måle, hvor ingen målestok findes.

Der kan i dr. Bruhn Hoffmeyers bog hentes en stor og gedigen viden

om middelalderens tveæggede sværd, en viden om dets typologi og kronologi, som museumsmænd og samlere vil være hende taknemmelige for. En fyldig håndbog om denne interessante genstandsgruppe er os hermed givet. Derimod er bogens konklusion med hensyn til sværdets brug og krigsmæssige betydning på det fremlagte grundlag ikke holdbar.

Finn Askgaard.

Danske adelige gravsten.

Chr. Axel Jensen: Danske adelige Gravsten. Udgivet af Selskabet for Udgivelse af Danske Mindesmærker. Med tilskud af Ny Carlsbergfondet. I—II. København 1951—53. 287 + 378 sider + 114 plancher i lystryk med sten fra 1470—1600.

Når man sidder med Chr. Axel Jensens store værk i hænderne, bliver man spontant betaget af dette arbejdes uhyre omfang og den grundighed, hvormed forfatteren har gennemarbejdet problemerne. Desværre nåede C. A. Jensen ikke helt at give det sidste bind den samme afpudsning som første del. Efter hans død blev det meget store arbejde at gøre sidste bind færdigt udført af M. Mackeprang og E. Moltke.

I værkets undertitel »Studier over værksteder og kunstnere« viser forf. sin store beskedenhed, for der gives meget mere i bøgerne. Også personalhistorie, heraldik, sprog, bogstavformer, dragter og meget andet kan man her søge oplysning om. 1. bind har 265 rene tryksider mod 2. binds 133. Med 1. bind fulgte 114 lystryktavler af Danmarks betydeligste gravsten og enkelte tavler fra bygninger særlig fra ældre tid. Ialt er ca. 1000 sten omtalt, hvoraf de ca. 900 er rene gravsten. Sidst i 2. del er stenene gennemgået, aflæst og beskrevet i en såkaldt »stenkatalog«. Indsamlingen af oplysningerne hertil må have været et uhyre arbejde. Endelig er værket forsynet med 64 sider sted- og navneregister.

Mellem 1470 og 1570 brydes den gamle gotiske tradition med den friske, spirende renaissance. Forf. oplyser os om, at ved 1470 træffer man de første hjemlige gravstenskunstnere i Danmark, som dog måske havde lært deres kunsthåndværk i udlandet. Ved ca. 1500 kom en stor bygmester og billedhugger til Norden, Adam van Düren. En anden meget betydelig kunstner, der virkede her i landet ca. 20 år fra 1508, var Claus Berg. Endnu kæmpede gotikken en drabelig kamp for at holde stillingen. Ved 1536 brød dog ifølge C. A. Jensen renaissancen helt igennem. De store nye kunstnere, der nu kom til at virke i Danmark, var den alsidige bygmester — og antagelig billedhugger — Morten Bussert og altmuligkunstneren Jakob Binck. Den sidste drog frem og tilbage mellem landene og havde bevislig en gang efter højeste ordre samarbejde med Bussert om forslag til Krempes forsvarsværker.

C. A. Jensens bog støttes fra det 16. århundredes midte af mange arkivalske oplysninger. Hovedværket fra denne tid er Absalonstenen i Sorø fra 1536. Udforskningen af de problemer, der rejser sig ved dette velbevarede kunstværk, er meget omfattende, og alt tyder på, mener C. A. Jensen, at stenen må være hugget på Busserts værksted i København. Busserts formsprog trivedes godt i mange år hos elever og medløbere. Et af elevværkstederne, det i Odense, nåede dog at få udført en gravsten i 1543 af allerstørste kunstneriske værdi, nemlig stenen over Axel Gøje (tavle 40). I Roskilde havde man ved 1550 et

stort stenhuggerværksted, der blev ledet af Hans Maler. Af hans virksomhed har C. A. Jensen påvist o. 80—90 arbejder. I de ca. 30 år Hans Maler virkede, løb tiden fra ham, og nye strømninger i kunsten kom hertil. Det mærkelige gravmæle i Øster-Broby for Peder Oxe (tavle 68) er meget fremmedartet og tankevækkende. I bogen om Kronborg har jeg stillet det sammen med forporten på Frederiksborg, der antagelig er fra 1562, men dette forslag har C. A. Jensen vistnok ikke akcepteret. At personerne på gravsten kan virke helt spøgefulde, har man et eksempel på fra tavle 72, med den girafhøje Iver Lunge og hans tilsyneladende barnekone Maren Bjørnsdatter. Ialt opererer forf. med mere end 34 forskellige værksteder eller kunstnere, så der er mange navnløse folk.

Højrenaissancen sætter ind ved 1570—75, navnlig fra den blomstrende by Antwerpen. Fra Nederlandene udgik den omarbejdede fransk-italienske kunstretning renaissancen til et modtageligt Norden. Det var dog ikke alene de store gravmæler, der viste tidens nye stil. De fremmede stenmestre arbejdede med nye former ved slotte og herregårde. Alle kender den kæde af skønne bygninger, som blev rejst i 16. århundredes sidste del, med Kronborg og Uraniborg som de strålende midtpunkter. Fra Kronborgs opførelsestid er en del regnskaber bevaret, og man får et antal navne på håndværkere og kunstnere, der arbejdede i sten. Ud fra navne og former ved slottet vil man prøve at finde arbejder af de navngivne mænd ude i landet, hvor kunstnerne i de fleste tilfælde ikke er navngivne. Derfor er studiet af Kronborg af den allerstørste betydning for kunsthistorien.

Men fortolkningerne af regnskaberne fra Kronborg og sandstensarbejderne i forhold til andre arbejder i landet kan naturligvis være forskellige. I min bog om Kronborg har jeg prøvet at omdøbe C. A. Jensens favorit »Alabastmesteren«, der skal have haft værksted i København, til en af Kronborgs ledende stenhuggere, Harmenn Griis, der havde store arbejder på slottet såsom den store østgavl på kirken fra 1577—78 og den dobbelte forport fra 1576. C. A. Jensen knæsætter i værket om de adelige gravsten (II, s. 29) et helt nyt synspunkt i kunsthistorien, der må kaldes ret opløsende for gamle traditioner. C. A. Jensen skriver, at en entreprenørkontrakt om f. eks. et sandstensarbejde ved Kronborg ikke absolut behøver at sige noget om stenmesterens egne former, idet han kan have ladet andre stenhuggere udarbejde tingene eller have lånt folk fra andre mestre, som arbejdede med selvstændige former. Det sidste forhold bruger C. A. Jensen for at bortforklare det faktum, at det løvehoved fra 1577, der endnu findes ved Kronborgs kirkegavl, som Harmenn Griis udførte, også findes i flere udgaver på de arbejder, som efter C. A. Jensens undersøgelser antoges at være Alabastmesterens værk. I 1936 præsenterede jeg C. A. Jensen for denne løvemaske på Kronborg, og han udpegede selv i slottets stensamling flere andre små masker fra gavlen, desværre noget beskadigede, der så afgjort havde samme karakter som masker, der findes på de værker, C. A. Jensen bestemmer som arbejder af Københavns Alabastmester. C. A. Jensen mener (II, s. 23), at alabasterværkstedets folk har hugget de to løver ved buen til nordfløjens store sydportal på Kronborg fra 1575—76, som Gert v. Groningen oprindelig havde kontrakt på og fik leveret farver til for at staffere sandstenen med. Disse to figurer er de eneste på Kronborg, som efter C. A. Jensens mening er udhugget af alabasterfolkene, der ellers strøede store arbejder ud over landet til kong Frederiks allernærmeste venner. Mon ikke det er mere nærliggende at sætte løverne,

dersom de skal fratages Gert v. Groningen, til arbejder af Harmenn Griis, der virkede ved den tid med store ting på Kronborg, og som C. A. Jensen også oplyser benyttede meget af det samme formsprog som Alabastmesteren. At Alabastmesterens og Harmenn Griis' arbejder på flere punkter dækker hinanden, giver så afgjort den formodning, at de må være, som der står i den gamle komedie: for Floridor er Celestin, og Celestin er Floridor. På et andet punkt om Kronborgs gådefulde stenmester Harmenn er jeg nu også af en anden mening end C. A. Jensen, der oplyser, at denne mand er den samme som den i Kronborgs regnskaber omtalte Herman Gertsen, der nævnes efter 1583 og altid med dette navn. Efter Herman Gertsens hele formsprog på Kronborg at dømme må det være en meget yngre mand, ellers skulle den ældre Harmenn være gået i lære igen, og det er vel tvivlsomt.

Nogle år inden Harmenn Griis kan påvises her i landet, havde man i Århus en meget habil stenmester Giert van Groningen. C. A. Jensen har også her udført et stort indsamlingsarbejde af de gravsten, der efter al sandsynlighed er Giert van Groningens værk. De sidste i hans produktion er ikke de smukkeste og står ikke mål med hans tidlige værker som Knud Gyldenstjernes sten i Århus dom eller Niels Krabbes i Ålsø med de overlegent formede overbuer. Mon den ejendommelige sten fra 1575 i Kolding kirke med kongens og dronningens navnetræk og den fantasifulde overbue til minde om et byggearbejde ved kirken også skulle være et værk fra Giert van Groningens hånd? Denne kunstner gav mange af sine gravsten de mærkeligste buer øverst på stenene. På Koldingstenen er et morsomt sammenspil mellem den øvre bue og de to småbuer, der markerer kronerne over de kongelige navne.

Den afdøde ledende kunstner Giert van Groningens værkstedstraditioner virkede med forskellige folk som ledere til op mod 1600. Man havde på disse Århus værksteder en mærkelig skik at sætte IHS, Kristi monogram, både ved adelsmanden og hans frues figurfremstillinger. Det var ellers god latin i det 16. århundrede, at man overlod det til damerne; f. eks. er det anvendt ved bygninger, adelens praktiske damer lod rejse — der er flere eksempler herpå. I C. A. Jensen's værk oplyses, at monogrammet først kom frem ved ca. 1574, men på jomfruernes sten fra 1570 i Øster Egede er det benyttet. C. A. Jensen skelner efter Groningens død imellem hans efterfølgere således, Groningens værkstedsarbejder, elevarbejder eller kopistarbejder, et i sandhed kompliceret system, som må have krævet mange overvejelser at fastlægge. Her op mod 17. århundrede fremstilles en rigdom af sandstensarbejder ved de store herregårde såsom Voergård, Visborggård, Nørlund, Lindenborg, Rosenholm for at omtale de større. Måske C. A. Jensen havde tænkt sig at sætte nogle af gravstensværkstederne i forbindelse med herregårdene. Har skaberne af Kronborgs senere sandstensarbejder fra 1578—86, da så meget nyt og mærkeligt så dagens lys og mange navngivne billedhuggere virkede, også fremstillet gravsten? Måske havde Chr. Axel Jensen tænkt sig noget i denne retning for gravstederne i Helsingørs kirker, men der var ingen efterladte optegnelser herom. Noget bredere er de skånske værksteder omtalt.

Vi må være glade for det store arbejde, C. A. Jensen har lagt frem. Noget kunne man vel ønske, var yderligere uddybet. Dog som kildeskrift vil man i mange år vende tilbage til værket.

Charles Christensen.

Traps Danmark.

J. P. Trap: Danmark. Femte udgave. Redigeret af Niels Nielsen, Peter Skautrup, Povl Engelstoft. Frederiksborg, Holbæk og Sorø amter (bind III, 1953—54, ialt 960 sider. Præstø amt (bind IV, 1), 1955, 376 sider. Gad.

Den udgave af Traps »Danmark«, som nu ser dagens lys, er den femte i den række, som begyndte med kabinetssekretær J. P. Traps fem bind »Statistisk-topografisk Beskrivelse af Danmark«, der udkom i 1858 og de nærmest følgende år. Anden udgave besørgede Trap selv i 1870'erne, tredie blev redigeret af H. Weitemeyer og kom i årene omkring århundredskiftet. Det var også Weitemeyer, der i 1919 påbegyndte udsendelsen af fjerde udgave, som efter hans død blev videreført af Gunnar Knudsen og afsluttet 1930. Man konstaterer forbavset, at tiden er fløjet sådan af sted, at en femte udgave nu er i fuld gang, redigeret af Niels Nielsen, Peter Skautrup og Povl Engelstoft. Det er ikke nogen ringe sag at fremstille en håndbog, som på de topografiske videnskabers vidtspændende område kan sammenfatte et uhyre stof på en sådan måde, at den ligesom forgængerne kan blive det naturlige udgangspunkt for al syslen med topografiske og lokalhistoriske spørgsmål. Opgaven stiller store krav til en kyndig og stærk redaktion, som forstår at udnytte en talrig medarbejderstab og et gennem mange år indsamlet materiale i adskillige institutioner. De redaktionelle forhold ved de forskellige udgaver af Traps »Danmark« genspejler en udvikling også inden for de i værket repræsenterede videnskaber, efter de dage for snart hundrede år siden, da J. P. Traps enkeltmandsforetagende realiserede de drømme, flere af det 18. århundredes lærdeste mænd havde haft om en topografisk håndbog for hele landet.

Hver generation sin Trap! Er udviklingen inden for de topografiske videnskaber virkelig så overvældende? Der er kommet meget nyt stof med i femte udgave. Klarest ses det af indledningerne til amterne, som fra i fjerde udgave at være nogle få sider ulæselig opremsen især af statistiske angivelser nu er svulmet op til at være en instruktiv og særdeles læseværdig oversigt over amtets forhold, moderne geografi på bedste måde. De geomorfologiske afsnit forklarer terrænet, så man fornemmer dets udvikling og ser det plastisk for sig. Bestandig peges her og i de kulturgeografiske afsnit, som giver rids af befolkningsfordelingen og dens erhvervsgeografiske baggrund, på samspillet mellem natur og kultur, som det er geografiens fornemste opgave at belyse. De traditionelle oplysninger om amtets statistik gives stadig, men delvis i forbedret form. Amtsindledningerne slutter med to afsnit »Oldtidsbebyggelse« og »Bebyggelse i historisk tid«, som har afløst fjerde udgaves »De vigtigste Fortidsminder«. Afsnittenes nye navne antyder, at man har tænkt at bringe noget mere end de yderst kortfattede og derfor næsten intetsigende bemærkninger, der tidligere blev afset plads til. For oldtidsafsnittets vedkommende har stoffet været letlest at gå til, vel afgrænset og ordnet som det er. Det har været ulige vanskeligere at skrive det tilsvarende afsnit for historisk tid, og vanskelighederne synes ikke at være blevet tilstrækkelig gennemtænkt og gennemdrøftet. Noget af det mediagne stof kunne ønskes grundigere behandlet og også andre sider af tilværelsen inddraget. I det hele taget er man i dette afsnit ikke nået meget ud over den traditionelle »topografisk-antikvariske« emneafgrænsning.

Det havde været i afsnittets ånd kort at omtale købstadsarkitekturen fra renæssancen og de følgende århundreder, men i indledningen til Præstø amt nævnes mærkeligt nok ikke et ord herom, kun den rige gotiske arkitektur og M. G. Bindesbølls virke i 1800-årene. En meget væsentlig mangel er det, at der ikke i amtsindledningerne gives nogen oversigt over bøndernes byggeskik. Det er ganske utilstrækkeligt, at der i sognebeskrivelserne lejlighedsvis trækkes en enkelt gård frem, som den ofte omtalte i Pebringe ved Karise, Fogedgården i Tisvilde og en gård i Sonnerup i Ods herred, selv om der i denne forbindelse søges meddelt nogle oplysninger af mere almen gyldighed. Man må med forbavselse konstatere, i hvor høj grad det i de fire bind, der hidtil er udkommet, er lykkedes at undgå at bringe billeder, der tjener til lidt mere indgående belysning af de sjællandske bondegårdes udseende, ligesom man skal lede længe for at stifte bekendtskab med et af de små borgerhuse, som der dog er adskilligt flere af i købstæderne end de monumentale eller særlig gamle bygninger, billedredaktørerne selvfølgelig med en vis ret nærer forkærlighed for. Der ses her bort fra nogle forresten udmærkede fotografier af købstadpartier og ganske få af landbypartier (Reersø og Nyord), der dog er utilstrækkelige til belysning af de enkelte bygninger.

Om illustrationerne skal ellers først og fremmest siges godt. Det er indlysende, at de nu anvendte fotografier har betydelig større dokumentarisk værdi end de tegninger, som tidligere udgjorde hovedmassen af illustrationerne. Sognekortene i den nye udgave er efter min mening også bedre, end det var tilfældet i fjerde udgave. Der er flere navne med, og det er ikke gået ud over overskueligheden, hvilket er opnået ved, at bogstaverne er mindsket. Derimod er amtskortet i den nye udformning ikke ubetinget nogen forbedring. Det er godt, at skovene, som der i det hele taget er gjort mere ud af end før, er blevet tydeligere, men det er blevet vanskeligere at orientere sig hurtigt i herredsinddelingen.

Kernen i Trap er nu som før beskrivelsen af den enkelte købstad og det enkelte sogn. Det er disse beskrivelser, der gør værket til den flittigt benyttede håndbog, som nødvendigvis må stå på den lettest tilgængelige plads i reolerne alle de steder, hvor det daglige arbejde kræver, at man har fuldkomment hold på landets topografi. Det vil blive påskønnet, at nye synspunkter er anlagt og meget nyt stof er blevet inddraget, og at meget af det gamle nu behandles langt grundigere end før. Alene sidetallene sammenlignet amtsvis for fjerde og femte udgave viser, hvor meget mere man kan vente at finde i den nye udgave.

Det anføres i forordet, at det ikke drejer sig om en simpel revision af fjerde udgave, men at der i hvert fald delvis er foretaget en bearbejdelse fra grunden. Det ses også klart, at det gælder en stor del af stoffet, og det er i høj grad kommet beskrivelserne til gode. På den anden side har man selvfølgelig ikke kunnet tage alle spørgsmål op helt forfra. Beskrivelserne har måttet bygges på det materiale, som ligger i de forskellige institutioner, der arbejder med dette stof. Som eksempel kan fremdrages omtalen af kirkerne. Inden for de amter, hvor værket »Danmarks Kirker« er udkommet, er man godt stillet. I de øvrige amter må man bygge på det utrykte materiale, som ligger i Nationalmuseet. I en del tilfælde er dette materiale overhovedet ikke forøget eller kontrolleret i tiden efter fjerde udgave af Trap. I sådanne tilfælde kan man ganske vist udvide og på anden måde forbedre beskrivelsen, men man kan ikke undgå forskellige småfejl, som når Hans Kemmer, der støbte den ene af Tikøb kirkes klokker, nævnes som Hans Remmer. Denne læsning går

tilbage til den ene af to ældre indberetninger til Nationalmuseet, og det burde måske have vakt mistanke, at den anden indberetning har en afvigende, men ganske vist også fejlagtig læsning Kemner. Fejlen er så meget mærkeligere, som Erland Gribsø i 1934 bragte den rigtige læsning i sin afhandling om Frederiksborg amts kirkeklokker. I samme kirke har anmelderen forgæves ledt efter en stolestadegavl fra 1597, som nu registreres af Trap, men som må være forsvundet i løbet af de mange år, efter den blev nævnt i en indberetning. Når Lene Barnekows store kapel anbringes på nordsiden af Tølløse kirke, er det formentlig en trykfejl for sydsiden. Kirken er iøvrigt rødkalket, hvilket ikke fremgår af beskrivelsen. Det er underligt, at man har udeladt en udmærket romansk gravsten, der er indmuret udvendig på Tranebjerg kirke på Samsø, og som dog omtales i fjerde udgave. Og det burde vel have været nævnt, at der ved samme kirke findes en kirkerist ved den gamle indgang til kirkegården. Der er ikke ret mange af dem bevaret, så de er nok værd at nævne.

Selvfølgelig kan der i et værk af Traps format altid trækkes småfejl frem, pedanterier, som ikke gør skår i den ærbødighed, hvormed man bøjer sig for en betydelig indsats. Man kan altid spørge om mere. En og anden inkonsekvens kan måske også påvises. Det er en glædelig forøgelse, at man i femte udgave får oplysninger om befolkningens fordeling på erhverv, men hvorfor kun i nogle sogne og ikke i dem alle? Alderen på en del havneanlæg angives, og det er en vigtig oplysning, fordi anlæggelsen af en havn kan forårsage store ændringer i forholdene i oplandet, f. eks. med hensyn til fiskeriet. Hvorfor får man da ikke noget at vide derom i alle tilfældene, men kun i nogle? Det hænder vel i det hele taget, at man savner nogle aldersangivelser. Den ret anselige alder på teatret i Groskenstræde i Helsingør burde nok have været nævnt. I samme by kvarteret Lappens betydelige alder, og at det oprindelig var en selvstændig bebyggelse uden for byen, liggende neden for det gamle Lundehave. Den endnu delvis bevarede skanse Lappesten, der var et fjernt udenværk til Kronborg, er overhovedet ikke nævnt. Litteraturhenvisningerne er nok heller ikke altid ganske konsekvente. Ved omtalen af udgravningen under Pebringegården nævnes bogen om denne og et par andre udgravninger ikke, og man har ikke udnyttet denne bogs oplysninger om og opmåling af en forekomst af oldtidsagre i Tokkeskov ved Pebringe. Ved omtalen af udgravningen i St. Valby nævnes ikke en artikel i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, som dog ellers citeres. Forøvrigt burde det vel have været bemærket, at en enkelt ret gammel udlænge i bindingsværk er bevaret på den nærliggende hovedgård Valbygård, hvis avlsbygninger kort angives at være opført 1900. Endelig skal det måske siges, at ordet oldtidsvej noget vildledende er blevet til oldtidsby i en litteraturhenvisning under Tibirke sogn. Og mens vi er ved vejene: Hvorfor siges i Tikøb sognebeskrivelse intet om alderen på den gamle kongevej i Nyrup hegn? De færreste tænker på at slå op i amtsindledningen for at finde en sådan konkret oplysning om et enkelt fortidsminde.

Den omtalte bearbejdelse fra grunden har ikke hindret, at visse partier er overtaget aldeles ordret fra forrige udgave og derefter, sådan som det nu er brug, signeret af en medarbejder, som først er kommet til i den nye udgave. Signaturen må da forstås sådan, at den borger for en kontrol af beskrivelsen. Det gælder bl. a. flere voldsteder, f. eks. Vollerupgårds, Gimlinge sogn, men det ødelægger ikke glæden ved den

iøvrigt grundige behandling af dette emne. Ordret overført er også omtalen af de mærkelige, lange og smalle husmandsmarker i den stejleste del af Nordby bakker på Samsø. Man citerer stadig det gamle ord: »Der er ikke en bakke så stejl, at en Nordbybonde ikke kan pløje den«. Men der savnes rigtignok en tilføjelse om, at bønderne netop ikke havde pløjet de stejleste og mest sandede bakker, der var blevet overladt til husmændene som en fælleslod i stedet for den ved udskiftningen i 1797 mistede græsningsret. Denne lod blev siden brugt af dem, sådan at hver udnyttede en eenoghalvtredsindstyvendedel, hvilket blev grundlaget for udstykningen i 51 lodder af den omtalte form i 1870. Det bør i denne forbindelse tilføjes, at det er en af de virkelig nyttige forbedringer af Trap, at der nu ved de enkelte landsbyer nævnes året for udskiftningen, men det kunne ønskes, at det også havde været muligt at anføre noget om udskiftningsmåden i de forskellige landsbyer.

De i det foregående fremsatte bemærkninger ændrer intet i den kendsgerning, at fremkomsten af Traps femte udgave er en vigtig begivenhed, som har den allerstørste betydning for de videnskaber, der berøres heraf, og for de mange, som vil benytte værket til forskellige praktiske formål, eller fordi de er interesseret i hjemstavnens historie og topografi. Det er overflødigt at sige, at man varmt vil anbefale dette værk. Trap er stadig Trap. Uundværlig.

Peter Michelsen.

Militærbeskrivelse over øen Bornholm.

U. Salchow: Militærbeskrivelse over Øen Bornholm. Udgivet for Bornholms Historiske Samfund af Aage Rohmann og Th. Lind. Rønne 1954. XII + 151 s.

Den beskrivelse af Bornholm, som hermed foreligger i særdeles tiltalende bogform, er forfattet i vinteren 1813—14 af en officer, der under sin uddannelse i Kiel var blevet oplært i terrænrekognoscering og topografi. Sin ungdoms kunnen på dette område fik han lejlighed til at udnytte, efter han i 1808 som generalkvartermester var blevet knyttet til den særlige bornholmske militærledelse, som blev oprettet ved udbruddet af krigen med England. Snart efter sin ankomst til øen begyndte Salchow at sætte sig ind i bornholmske forhold, og hans beskrivelse bygger både på forskellige delvis af ham selv foranledigede indberetninger fra de lokale myndigheder og på egne iagttagelser fra rejser rundt om på øen.

Hele beskrivelsen igennem holder forfatteren sig det militære formål med arbejdet for øje. Kysterne og terrænet i det hele taget skildres således med faren for en fjendtlig landgang som den stadige baggrund, erhvervslivet betragtes som grundlaget for øens selvtilstrækkelighed i en vanskelig forsyningssituation, og bygningerne såvel på landet som i de små byer, hvis forhold i mange henseender kun afveg lidet fra landsognenes, bliver først og fremmest bedømt som større eller mindre indkvarteringsmuligheder. Men dette grundsynspunkt udelukker ingenlunde, at beskrivelsen indeholder en mængde oplysninger af betydelig interesse for lokalhistorisk og kulturhistorisk forskning.

Man kunne ønske, at de to udgivere ikke så beskedent havde holdt igen på deres egen betydelige viden om bornholmsk topografi og historie. Indledningen (af Aage Rohmann) er ganske kort og indeholder væsent-

ligst Salchows levnedsskildring og nogle bemærkninger om manuskriptet og dets udgivelse. Noterne (af Th. Lind) er yderst lakoniske, ialt kun 2 sider, og indskrænker sig hovedsagelig til ordforklaringer, hvor man kunne have håbet på supplerende oplysninger. Et navneregister (ved Th. Lind) gør det muligt at få det fulde udbytte af beskrivelsens talrige bidrag til øens topografi. Derimod er der ikke noget sagregister til bogen, hvilket måske havde været til nogen nytte, selv om det straks skal indrømmes, at det havde været et vanskeligt arbejde at lave registeret, og at det delvis, men også kun delvis, bliver erstattet ved beskrivelsens klare og overskuelige inddeling.

Peter Michelsen.

Folkekunst.

H. Th. Bossert: Folkekunst i Europa. Ejnar Andersens Forlag. København 1954. 38 sider + 88 plancher.

I 1926 udsendte den tyske kulturhistoriker H. Th. Bossert sin bog om folkekunst i Europa. En stor foliant med 132 plancer, hvoraf de 100 i farver. Illustrationsmaterialet var beregnet på at tale for sig selv, og følgeligt var teksten indskrænket til at give nødtørftige oplysninger om de enkelte afbildede genstande. Hertil sluttede sig dog en nyttig litteraturoversigt over emnet. Bogen var det første forsøg på en samlet præsentation af den europæiske folkekunst, og selv om de enkelte dele af Europa var meget uensartet repræsenteret, var den dog en meget værdifuld hjælp først og fremmest for museumsfolk. 1938 udsendtes den i dansk udgave med bibeholdelse af 120 af de oprindelige tavler.

Det, der blev udskudt, var især tekstilplancher, hvoraf der fandtes overvældende mange i værket. Litteraturfortegnelsen udgik ligeledes, men i stedet kom en indledning, der forsøgte at trække hovedlinierne i den europæiske folkekunst op. Den nu foreliggende udgave har yderligere udskudt nogle plancher, sådan at denne del omfatter 88 tavler, hvad der er $^2/_3$ af den tyske udgaves. De plancher, der er forsvundet, omfatter dels tekstiler, som enten er let tilgængelige andetsteds — det gælder således danske — eller som for Syd- og Østeuropas vedkommende var meget rigeligt repræsenteret i værket. Enkelte plancher med skæringer er dog også fjernet, og på den måde har man helt fået elimineret Balticum og Irland, der i forvejen var meget ringe repræsenteret.

Indledningen fra 1938-udgaven er bibeholdt, men ført à jour på et par væsentlige punkter af Axel Steensberg, der også har skrevet forordet. Iøvrigt er der sket en omordning af plancherne, idet de er delt i to grupper: en, der omfatter tekstiler, og en anden, der omfatter pottemagerarbejder og genstande af træ, metal m. v., mens de tidligere udgaver gav illustrationerne i regional rækkefølge. Den nye ordning udelukker ikke ganske, at f. eks. tekstiler må søges i gruppe 2.

Hovedparten af plancherne er i farver eller med nøjagtigt tal 72 af 88. Det er lykkeligt, at så mange af farveplancherne er blevet bibeholdt, for det giver en øget værdi til billederne. Man får derved et indtryk af de forskellige områders farvevalg og farvesammensætning.

Ethvert værk om folkekunst forsøger at definere, hvad folkekunst egentlig er. Det kan gøres mere eller mindre vellykket, men det bedste er dog en rigelig og velvalgt samling billeder, der langt bedre end mange ord kan være til gavn for den, der interesserer sig for emnet.

Bossert påpegede selv i sin indledning, at hans bog trods al sin righoldighed kun kunne give et første fingerpeg, en almindelig oversigt, over emnet. Disse ord gælder naturligvis stadig, men nogen egentlig afløser af Bosserts værk er endnu ikke kommet, selv om der i mellemtiden lykkeligvis er blevet arbejdet med de enkelte områders folkekunst. Bogen er derfor stadig af stor værdi for dem, der forsøger at udrede den danske folkekunst og dens forbindelser. Netop de senere år har vist en stigende interesse for dette emne både på Nationalmuseet og ved mange af provinsmuseerne. For dem kommer den nye udgave da meget belejligt, eftersom den tidligere udgave i mange år har været udsolgt. Men også vore kunsthåndværkere og håndarbejdsdyrkere vil med fordel kunne benytte bogen som læremester og idegiver.

Holger Rasmussen.

Rytterbonden.

Holger Munk: Rytterbonden. En landbrugs- og kulturhistorisk studie fra Vordingborg rytterdistrikt 1718—1768. I. Gaard, jord og besætning. Det danske Forlag, København, 1955. 377 sider, ill., kortbilag, registre og engelsk resumé.

Når denne afhandling har opnået det filosofiske fakultets dispensation fra reglerne om indlevering af disputatser, må dette vel opfattes som en anerkendelse af lokalhistoriske fortjenester. Forudsætningen burde dog være, at arbejder af denne art opfylder de krav, der i vor tid må stilles til historisk forskning, først og fremmest kravet om en samvittighedsfuld, fordomsfri sandhedssøgen, der — som en selvfølge — går kildekritisk til værks overfor et materiale, der ikke er vilkårligt valgt.

I forordet oplyser forfatteren, at forarbejderne til »Rytterbonden« blev påbegyndt for mere end 30 år siden, og at han har »tilstræbt at se det skildrede med samtidens syn, indefra eller nedenfra om man vil, og her igen så vidt muligt at se det med rytterbondens øjne og fortælle det med hans ord« (s. 5 nederst). Det tyder afgjort ikke på noget videnskabeligt formål, men Munk har øjensynlig ment, at med 3 store »landbrugstællinger« som statistisk underbygning ville det indsamlede materiale få virkelig beviskraft. Derved er tyngdepunktet i »Rytterbonden« forskudt fra den interessante genfortælling af mange spredte kulturhistoriske træk, der belyser bøndernes stilling som fæstere og landbrugere, til en statistisk-økonomisk undersøgelse, som stiller ulige større krav til sin mand.

Holger Munk har en levende hjemstavnsinteresse, og den lokale afgrænsning er naturligvis tilladelig. Man kunne dog have ønsket et vist udsyn til andre ryttergodser (hvor bøndernes forhold adskilte sig væsentligt fra de vordingborgske rytterbønders) og til andre proprietærgodser end Vemmetofte og Gisselfeld. Skildringen af bondens forhold til godsadministrationen bygger overvejende på rytterdistriktets jordebøger og da især regimentsskriverens sessionsmemorial med påtegninger. Men hvorfor gå udenom fæsteprotokollerne, der dog dækker det meste af perioden? Selv hvor de kun gengiver fæstebrevene i hovedtræk, er de uundværlige af hensyn til helhedsbilledet. Afsnittet »Bonden som rytterbonde« bliver ensidigt og misvisende uden denne kilde. S. 39 omtales således 176 »frasatte bønder« (gårdforsiddere) i perioden 1722—38, og adskillige sider omhandler forsidderforhold, straffe m. v. Men fæste-

protokollerne viser, at i samme periode blev o. 300 ryttergårde bortfæstet efter den foregående fæsters død (ved ca. halvdelen giftede enken sig med den nye fæster), og langt over 200 skiftede beboer ved frivillig eller i hvert fald godartet afståelse. Disse sociale forhold kunne og burde belyses tiår for tiår. En kortfattet oversigt efter gennemgang af ca. 1600 vordingborgske gårdfæstebreve 1723—69 findes i den trykte litteratur (»Husmand og Inderste«, s. 103, jfr. s. 391 f. — Munk henviser til min afhandling, men vistnok kun, hvor det gælder bøndernes kreaturhold).

Rytterbøndens afgiftsforhold er desværre udskudt til et påtænkt 2. bind, kun indfæstningen får en særlig omtale som »konjunkturkurve« (s. 61 ff.). Noget er der om det, men ca. 90 pct. af indfæstningerne lå så lavt som mellem 1 og 10 rigsdaler (på det skanderborgske ryttergods gennemgående endnu lavere, skønt bøndernes kår her var bedre), på sjællandske proprietærgodser i reglen langt højere. Man tør ikke heraf drage slutninger om velstand og fattigdom. Skifterne giver et mere sikkert billede. Undersøgelsen burde bl. a. have oplyst, hvad der svaredes ved familieoverdragelse (når fæstegården gik til søn, svigersøn, enkens nye mand etc.) og — om muligt — i hvilken udstrækning restancebetaling, istandsættelse af bygninger, aftægtsydelse m. v. gik i stedet for indfæstning.

Mere end ¾ af værket skildrer rytterbøndernes erhvervsforhold og omhandler bygninger, besætning, avlsredskaber, rebning og jorddeling, udsæd og høst, græsning og høslæt, samt bondens forhold til skovene og vildtet. Det vrimler med små kulturhistorisk interessante bidrag, det meste hentet fra jordebøger, tingbøger og ældre litteratur (den nyere er i højere grad forsømt). Skifteprotokollerne er derimod praktisk talt forbigået, hvad der viser sig katastrofalt. Men det vigtigste materiale er i Munks øjne de 3 »landbrugstællinger«, i virkeligheden uddrag af så forskellige kilder som krigsjordebogen fra foråret 1719, en »beskrivningsforretning« efter et syn foretaget 28. januar—22. april 1739 og endelig en overleveringsforretning og hartkornsspecifikation 8. marts—1. maj 1768, da det antvorskovske og vordingborgske ryttergods blev overdraget til overskattedirektionen. Af dette materiale har Munk »udtaget 11 af Sjællands sydligste sogne med 50 landsbyer og 5 enlig-gårde« (suppleret med materiale fra en del flere gårde i Mern og Allerslev sogne 1719 og 39, fra Allerslev og Beldringe tillige 1741), og i tabel-bilaget s. 294—333 anfører han landsby- og sognevis såvel de rene sammentællinger (a) som de beregnede gennemsnitstal (b) for bygninger (fag, 1719 og 39 tillige fæld) og besætning, nemlig heste, køer, stude, ungnød, får og i 1739 tillige svin, endvidere for »høveders græsning«, høavl (i læs), udsæd af rug, byg og havre (1719 og 68 tillige ærter og vikker) — til sidst en slags karakterskala for bøndernes tilstand 1719 og 1739.

Stillet overfor de mange talkolonner må man spørge: Er materialet tilrettelagt på fuldt forsvarlig måde, og er de 3 »tællinger« hver især så pålidelige, at sammenligningsgrundlaget også reelt er i orden?

Om tællingerne hedder det i forordet: »For at disse direkte kan sammenlignes og herigennem afspejle udviklingen, har det været nødvendigt ved et nøje udvalg kun at benytte de gårde, der hele tidsperioden igennem omfatter det samme areal (agerjord, eng, skov, overdrevspart m. m.)«. Det er desværre ikke tilfældet. Det faktiske er, at ikke blot antallet af rytterbønder varierer — efter Munks optælling er der i 1719 508, 1739 527 og i 1768 522 — men også *hartkornsarealet* ændres for

adskillige gårdes og landsbyers vedkommende. Det er i sin orden, at ikke-bønder (især militærpersoner) holdes udenfor beregningen, som det i reglen sker (s. 310 kan noteres en forglemmelse i Sageby 1739), men da må også det formindskede hartkornsareal tages i betragtning. Skjult for læserne forekommer det f. eks. i Røstofte (s. 302), at selvejeres og militærpersoners andel i hartkornet stiger fra godt $^1/_7$ i 1739 til næsten $^1/_3$ i 1768, og ved en fejltælling forhøjes samtidig rytterbøndernes antal fra 8 til 9, mens de virkelige tal var henholdsvis 12 og 10! I Øster Egesborg er der endvidere fejltællinger i Sdr. Skovhuse og Storby, sognet har ikke — som anført — 55 men 63 rytterbønder i 1739, i 1768 60, ikke 56. Så betydelige fejl er heldigvis en undtagelse; Udby sogn skulle dog i 1739 have 4 rytterbønder mere end anført, en fæster i Teglstrup er såvel d. å. som 1768 udeladt, vel fordi han tillige *ejede* en del jord.

Et enkelt tilfælde viser, at det overhovedet ikke er muligt at foretage en sikker rubricering uden hensyn til gårdhartkornet. Landsbyen Græsbjerg er 1719 og 1739 delt mellem Vordingborg og Ørslev sogne (s. 294 og 306), men opføres i 1768 *samlet* — i det ene eksemplar af overleveringsforretningen under Vordingborg, i det andet under Ørslev — med kun 8 bønder mod tidligere henholdsvis 5 og 4 i de to sogne. Materialet viser aldeles klart, at gård nr. 3 (Ørslev) i 1768 er delt mellem nr. 6 og 7 (Vordingborg), hartkornet stemmer. Men Munk lader, som om fordelingen 5 og 4 er bevaret, og kommer derved bl. a. ind på besynderlige dobbelttællinger af nr. 5 og til dels nr. 6—9. — Uregelmæssigheder af denne art ville være undgået, hvis hartkornet i overensstemmelse med forordets udsagn var anvendt til kontrol med tabelopstillingen. Også for problembehandlingen ville dette have haft betydning. Når Munk s. 128 tror at bevise, at rytterbønderne i de skovløse, men kornproducerende egne havde større svinehold end rytterbønderne i skovbyerne, er han helt på vildspor. *I forhold til hartkorn og udsædsmængde* — og det er i denne forbindelse det afgørende — havde byerne »i skoven« en svinebesætning betydeligt over gennemsnittet, mens det modsatte var tilfældet med de fleste byer »på heden«. For at erkende, at husmænd i vore dage har en særlig betydelig svineproduktion, kræver man dog ikke, at småbrug holder mindst lige så mange svin som det større hartkorn!

Munk fører et energisk, skønt ikke meget videnskabeligt forsvar for de tre »landbrugstællinger«s pålidelighed. Han mener ikke, at bønderne ustraffet har kunnet opgive for lave tal, og regner ikke med den rent traditionelle indstilling på dette punkt eller med, at også regimentsskriveren på denne måde kunne få en motivering for restancer, forstrækninger m. v. på ryttergodset. Det sikre er, at *skifterne* giver langt højere gennemsnitstal, men M., der ikke har nærmere kendskab til dette vældige materiale, vil hævde, at i hvert fald skifterne fra 1717 er for »velstillede« til at kunne illustrere gennemsnitsforholdene på Vordingborg-distriktet (s. 80 f.). Han synes ikke at have forstået, at spørgsmålet for Kronborg amts vedkommende *er* besvaret i en afhandling, han iøvrigt har henvisninger til (Hist. Tidsskrift, 11. rk. I, s. 245—86), og som han i anden forbindelse tager til indtægt netop på dette punkt (s. 289). Hvad Sydsjælland angår, anvender han selv skifterne til »en ret effektiv kontrol«, idet han sammenstiller kreaturantallene fra 15 Vordingborg-skifter marts—juli 1739 med 1739-tællingens tal fra de samme gårde (s. 354 ff.).

Med et *kontrol*materiale må historikeren være særlig omhyggelig. Her hvor det kun drejer sig om ca. 80 par tal (tællingens enkle angivelse over-

for skifternes mere komplicerede, idet de større husdyr i reglen er anført og vurderet eet for eet), burde Munk ved en fornyet gennemgang af materialet have rettet 11—12 fejltællinger (især »glemte« dyr) og samtidig fjernet nogle uheldige omposteringer, der ikke har medhold i kilden (skifterne). Unøjagtighederne bidrager, med kun een undtagelse, til at skabe bedre overensstemmelse mellem skifternes og landbrugstællingernes tal. Men man *kan* ikke sætte lighedstegn mellem de førstes 67 og de sidstes kun 49 køer, og der er ingen grund til at antage, at alle »sommerkalve«, »fjorkalve« end sige en hel del »stylinge« (ungstude) blev holdt udenfor ved tællingerne (hvorimod dette sikkert gælder spædkalve, lam, føl og til dels plage). Når Munk tilsidst erklærer, at sammenstillingen af de to optællinger kun kan styrke tilliden til »landbrugstællingerne«s pålidelighed, er dette ønsketænkning, i strid med det foreliggende kildemateriale.

Meget ville være vundet, hvis Holger Munk havde lyttet til kontrolmaterialets advarende tale, havde taget forbehold overfor »landbrugstællinger« og konsekvent udnyttet de mange hundrede skifter, der iøvrigt på en række felter kunne have forøget værkets kulturhistoriske værdi. Ganske vist tog heller ikke skifterne »alt« med. Der er på Vordingborg ryttergods flere eksempler på, at en del bohave og kreaturer i første omgang »forsøgsvis« blev holdt udenfor registreringen, og i adskillige tilfælde lykkedes det formodentlig. På den anden side kan der naturligvis indenfor en kort periode forefalde så *få* skifter, at et eller flere særlig velhavende boer kommer til at præge gennemsnitsberegningen. Men *indenfor et større godsområde* vil optælling af samtlige skifter, år for år, i reglen give et klart og navnlig for de større husdyrs vedkommende nogenlunde nøjagtigt billede af forholdene såvel i normale år som under kvægpestens hærgen. Da undersøgelsen over Vordingborg-skifterne indgår som led i en særlig afhandling om historisk talmateriale (se ovenfor s. 249 f.), skal her kun fremhæves, at skifternes kreaturtal gennem 30 år (1721—26 og 1737—60) bortset fra kvægsygeperioderne viser større stabilitet og navnlig for *hornkvægets* vedkommende langt højere gennemsnitstal: 1721—22 således 9,0 (spædkalve fraregnet) mod 1719-tællingens 4,7 og 1738—40 8,4 mod 6,9 ved 1739-tællingen. Skifterne fører kun frem til 1760, da gennemsnitstallet var ca. 10, og 1768-tællingen (3,8) finder sted under kvægpest (i amtmandsindberetninger 1767—68 kunne Munk iøvrigt have fundet tabsopgørelser til støtte for en minimumsberegning).

Skifterne indeholder gennem det meste af perioden også tal for *udsæden* (hvad Munk næppe har bemærket), gennemgående kun 5—10 pct. højere end i »landbrugstællingerne«, men i begge kilder er udsædsmængden snarere *anslået* end opmålt. Der er 1756—60 tegn til en stigning langt ud over, hvad 1768-tællingen registrerer, men på dette område er skifternes materiale desværre spinkelt i periodens sidste halvdel. — Om høstudbyttet på ryttergodserne oplyser M. meget lidt. Oversigten over gode og slette høstår, s. 210 f., er ret værdiløs, da »misvæksten«s virkninger og dens lokale udstrækning i reglen ikke kan fastslås.

— Den landbohistoriske forskning har ingen berettigelse, hvis den ikke ser som sin første opgave at give et stadig mere fuldstændigt og mere rigtigt billede af landbefolkningens (og landbrugets) kår gennem tiderne. Man kan ikke forbigå meget væsentlige kilder og forsømme den elementære kildekritik overfor det valgte hovedmateriale, uden at billedet bliver ensidigt, ja, fortegnet. Holger Munk er kulturhistorisk sam-

ler og skildrer, men han kommer til kort overfor et materiale, der kræver videnskabelige anlæg og metodisk skoling. Med sorg må den, der har arbejdet indgående med dansk landbohistorie, se en betydningsfuld lokalhistorisk opgave misrøgtet på så vigtige områder som fæstevæsenet og erhvervsforholdene, specielt husdyrbruget (m. h. t. »Besætning« er tabellerne helt uanvendelige). Lokalhistorikere vil dog kunne læse den mere underholdende rytterbondehistorie med udbytte; afsnit om gennemgangshøveder, om rebning, »fang og græsgang« m. fl. kan her fremhæves.

»Rytterbonden« fremtræder i smukt udstyr, bl. a. med gengivelser af gamle kort og en række sjællandske landskabs- og dyrebilleder (de sidste skyldes især J. Th. Lundbye, hvis 19. århundredes-kunst Holger Munk i sin tekst har søgt at knytte nærmere til emnet, jfr. s. 365 f.). Foruden fortegnelser over kilder og billedmateriale indeholder bogen et engelsk resumé. Værkets navne- og sagregister er lidt for magert.

F. Skrubbeltrang.

Færøsk tingbog.

Tingbókin 1615—54. Skrivað av og givið út hevur Einar Joensen. Hefterne 1—7 (s. 1—224). Forlag Einars, Tórshavn 1953—55.

Det er mærkeligt at se, hvorledes udgivelsen af tingbøgerne næsten samtidig er sat ind i de nordiske lande, åbenbart uafhængigt af hinanden. Sverige begyndte først, så fulgte Finland og Danmark; nu sidst er det mindste af de nordiske folk, det færøske, blevet repræsenteret med udgaven af den på dansk førte tingbókin 1615—1654, der vil komme til at omfatte 12—13 hefter, hvoraf de 7 (á 2 ark) foreligger. Udgivelsen sker privat ved en færøsk typograf, der selv har været såvel afskriver, udgiver, forlægger som financier.

Udgaven har ikke hidtil været ledsaget af nogen indledning med nærmere redegørelse for arbejdets anlæg; men på hefteomslagene er der dog givet visse nødtørftige oplysninger om udgivelsesprincipperne. Værd at bemærke er det (se s. 97), at udgiveren fra og med 4. hefte har ændret principperne, således at gengivelsen derefter ikke er bogstavret, men er tillempet for at lette læsningen; i »særnavne« er dog originalens bogstavering bibeholdt. Fra et videnskabeligt (især vel sprogligt) synspunkt må dette utvivlsomt beklages; men man forstår på den anden side, at hensynet til afsætningen kan nødvendiggøre en sådan popularisering.

Tingbókin er ført på lagtinget i Torshavn ved de sommerting, der afholdtes der sidst i juli eller i begyndelsen af august. Foruden at indeholde referater af lagtingets afgørelser rummer protokollen et ikke ubetydeligt antal kopier af breve fra og til kongen, til kansleren, fra købmænd o. l.; de fleste af disse breve — det gælder også breve til konge og kansler — synes ikke overleveret på anden måde, hvilket naturligvis giver publikationen en ganske særlig værdi.

Bindet 1615—54 er vel det ældste nu eksisterende, men at der forud for 1615 har været ført protokol ved tinget fremgår af udgavens s. 52, hvor den gamle tingbog fra 1557 omtales, og s. 82, hvor en gammel tingbog fra 1591 nævnes. De mange småsager om hor, tyveri, slagsmål o. s. v., der fylder så godt i de danske tingbøger og ofte i situationsbeskrivelserne giver gode kulturhistoriske oplysninger, afgjordes åbenbart til dels ved vårtingene ude omkring på øerne og opsummeres oftest kun ganske

kort i tingbókin her, der derimod i ganske særlig grad er præget af udtalelser om de tilførte købmandsvarers kvalitet og kvantitet og i det hele om den priviligerede handels forhold. Der forekommer adskillige klager over dårligt mel og øl, over urigtige vægtlodder o. l., ikke alle uberettigede. Iøvrigt giver protokollen en del oplysninger om udenlandske skibes besøg på øerne, ikke altid af behagelig art (tyrkerne i Kvalbo 1629, s. 218), men først og fremmest naturligvis en mængde oplysninger af interesse for øernes særlige kultur og topografi. Man må håbe, at det lykkes udgiveren at få hele protokollen ud, evt. komme i lag med de følgende protokoller.

C. Rise Hansen.

To østsjællandske beskrivelser.

Bodil Høyer: Dagligt Liv paa en nordsjællandsk Bondegaard i Midten af forrige Aarhundrede. Fra Frederiksborg Amt. Årbog 1954. Udg. af Frederiksborg Amts historiske Samfund. 175 sider.

P. S. Krøigaard: Aversi-Bogen. Et bidrag til Aversi Sogns Historie. Tilrettelagt og udgivet af C. Nørrelykke-Christensen. Haslev Folketidende. Aktieselskabet Folketidendes Bogtrykkeri 1954. 127 sider.

Ingen af de to bøger er blevet udarbejdet med direkte henblik på udgivelse. Bodil Høyers barndoms- og ungdomserindringer fra Strø sogn i Nordsjælland er blevet skrevet til børn og børnebørn, men er blevet fundet frem af det amtshistoriske samfund, der har fundet dem værdige til udgivelse, og heri har det set ret. Det er en værdifuld bog for kulturhistorikere at stifte bekendtskab med, fuld af gode beskrivelser af livet på landet i anden halvdel af forrige århundrede. Bogen har sin store styrke ved at holde sig til de ting, B. H. selv har levet med i og været optaget af, både barndomsårene på farfaderens gård i Strølille, hvor patriarkalske tilstande rådede, og ungdomsårene, hvor den ny tid viser sig i form af politiske møder i Strølille med Christen Berg som hovedtaler og med den unge Holger Drachmann i rollen som referent for »Morgenbladet«. Forfatterinden er selv med at bringe nye skikke frem, idet hun lærer mejeribrug og vender hjem og chokerer den gamle farmor med sine krav om hygiejne i mælkens behandling. I tilgift til beskrivelsen af det gamle bondesamfund, der fremstår levende under læsningen, får man et interessant øjebliksbillede af Bernhard Olsen i færd med at samle genstande ind til det, der blev Dansk Folkemuseum. Forfatterinden karakteriserer B. O. som en mand, »der selv aldeles manglede Evnen til at tale med Landboerne«. Er dette rigtigt, må han unægteligt have haft andre egenskaber, siden det lykkedes ham at skabe sit museum. En del af forklaringen på hans evner får man i denne bog, men efter læsningen af det lille rids føles savnet af bogen om Bernhard Olsen og hans virke dobbelt stærkt.

Er Bodil Høyers bog blevet til udfra en dyb samhørighedsfølelse med Strø sogn og dets beboere, så er den lille bog om Aversi sogn ved Susåen skrevet af en tilflyttet jyde med fødestavn nær Alheden. Forf. virkede i mere end 40 år som lærer i Aversi fra 1889. I sin gerning var han over gennemsnittet, indførte bl. a. en række naturfag i sin undervisning. Til

sin aftenskoleundervisning begyndte han at fortælle byens og sognets historie — med det resultat, at byens befolkning samledes i skolestuen for at lytte til. Her ligger da spiren til bogen, hvortil materialet er hentet ved indsamling af dokumenter fra egnens gårde, ved optegnelse af tradition og ved studier på biblioteker og arkiver. Dybtborende undersøgelser er der ikke tale om, men forf. ræsonnerer fornuftigt og kender meget til den almindelige historie, så begivenhederne i sognets lilleverden får deres rette placering i det større handlingsforløb, der hedder Danmarks historie. Til og med undgår man de trivialiteter og gentagelser, som ofte skæmmer sognehistorier. Også her findes vel præste- og degnelister, men de ledsages af oplysninger, der får personerne til at leve. Aversi sogn har fået en historie, som dets beboere kan have glæde af.

Holger Rasmussen.

Købstadhistorie.

Flensborg bys historie. I. Tiden indtil 1720. 387 sider. II. Tiden efter 1720. 492 sider. Hagerups forlag. 1953—1955.

Det er en forbavsende grøde, der er i studiet og fremstillingen af Sønderjyllands historie. I årene 1930—42 udkom det mægtige 5 binds værk »Sønderjyllands Historie«. I 1943—44 så bogen om Tønder lyset. I år foreligger »Flensborg bys historie« afsluttet. Mange andre værker med emne fra sønderjydsk historie er fremkommet siden genforeningen. »Sønderjydske Aarbøger« udsender støt 2 hefter om året med mange værdifulde afhandlinger, og nye bøger om Aabenraa og Sønderborg er på trapperne. Ingen anden del af vort land kan opvise magen til en sådan frugtbarhed på det historiske område.

Det nyudkomne værk om Flensborg virker umiddelbart tiltalende, smukt udstyr, fint papir, godt tryk, mange og gode billeder.

Redaktionen har været betroet overarkivar, dr. phil. Holger Hjelholt, landsarkivar Johan Hvidtfeldt og lektor Knud Kretzschmer, og de har knyttet til sig 18 andre forfattere, specialister hver på sit område. Sjældent eller aldrig har man set så mange fremragende forfattere forenet om at skrive en bys historie: arkivar Johanne Skovgaard, professor Stig Iuul, museumsdirektør Helge Søgaard, arkivar P. Kr. Iversen, rektor Feilberg Jørgensen, bibliotekar Aage Bonde, rektor Karl N. Bock, arkivar Vagn Dybdahl, dr. Georg Nørregaard, lektor Johs. Lomholt-Thomsen, biskop Noack, Rolf Lehfeldt og flere andre foruden de tre redaktører.

Redaktionen udtaler i et forord, at det med de mange forfattere og forsøget på at forene en rent kronologisk og saglig fremstilling ikke har været muligt at give værket det helhedspræg, man måtte ønske. Læseren undrer sig noget over denne udtalelse, da bogen netop er et særdeles vel sammentømret værk. De enkelte bidrag til byens historie føjer sig smukt efter hverandre, det hele går op i en enhed, og havde forfatterne ikke været angivet i indholdsfortegnelsen, skulle der have været særdeles skarpe øjne til for at opdage, at fremstillingen ikke skyldes nogle få, men ikke mindre end 21 forskellige forfattere.

Naturligvis har dispositionen voldt besvær. Redaktionen finder, at det er vanskeligt »at læse en historisk bog, når de enkelte emner som f. eks. skole og kirke, befolkning og sprog behandles under eet i eet enkelt

kapitel. Gang på gang må man på ny begynde med de ældste forhold og lade tanken bevæge sig ned gennem tiden, og det, der naturligt hører sammen, bliver på denne måde spredt på forskellige steder i bogen«. Redaktionen har derfor principielt valgt en kronologisk fremstilling, dog med en vis saglig opdeling. Ved en sådan disposition kommer de store linier i byens udvikling til at træde klart frem. Men den har også sin minusside. En bys store gamle monumenter, her tænkes først og fremmest på byens kirker, vil ved en sådan behandlingsmåde ikke komme til deres ret. Der er f. eks. næppe nogen, der læser bogen om Flensborg, der vil få ret meget begreb om, hvordan Flensborgs kirkebygninger har udviklet sig, og hvordan de så og ser ud (her svigter også billedmaterialet, hvad bygningernes ydre angår), for at bruge redaktionens egne ord: »Det, der naturligt hører sammen, bliver på denne måde spredt på forskellige steder i bogen«. Det er en afgjort fejl, at der ikke er en samlet behandling af kirkerne. Duborg slot burde også have haft sit særlige afsnit. Den bedste danske købstadhistorie, der til dato er skrevet, Kinchs bog om Ribe, hedder med rette »Ribe Bys Historie *og Beskrivelse*«. Byens *beskrivelse* må ikke mangle.

En del mindre unøjagtigheder og fejl af forskellig art kan konstateres rundt om i bogen. Her er nogle, alle fra 1. bind:

Side 40 hedder det, at »da reformationen kom med sin lære om Kristi forsoningsdød alene som frelsens grund, forsvandt alle sidealtrene med deres sjælemesser«. Udtalelsen er ikke korrekt. At Kristi forsoningsdød alene er frelsens grund, er netop både katolikker og protestanter enige om. Hele messen er een stor bekendelse af Kristi død som frelsens grund. Nej, forfatterens mening må være, at da reformationen kom med benægtelsen af, at messen er den stadige fornyelse af Kristi død på korset, forsvandt sidealtrene og sjælemesserne.

I den forbindelse kan også gøres opmærksom på, at middelalderen ikke kendte aftenmesser, som der tales om side 173. De blev først tilladt under den nuværende pave. I den skrå fra 1492, som forfatteren anfører, står der da også vesper, hvilket er noget helt andet. Det er en del af de gejstliges tidebønner og har intet med alterets sakramente at gøre sådan som messen.

Hans den Yngre og Hans den Ældre forveksles side 147, Johannes Ocksen var ikke først biskop i Aarhus, siden i Ribe, men omvendt (side 256), Frederik IV blev ikke viet til venstre hånd til Anna Sophie Reventlow i København, men i Skanderborg (side 256).

Hertil må som kritisk bemærkning føjes, at man i høj grad savner gode kort over Flensborg. I den henseende kan bogen ikke måle sig med »Tønder gennem Tiderne«.

Men selv om der således kan rettes visse indvendinger mod enkeltheder (hvilken bog er for øvrigt fri for fejl?), er det dog for størstedelens vedkommende kun småtterier. Hovedsagen er, at det er et ganske dejligt værk, der foreligger, en af vore allerbetydeligste købstadhistorier. Bogens forfattere mestrer historieforskningens håndværk. Men de kan mer end det. Også historieskrivningens kunst har de inde. Fremstillingen er klar, levende og fængslende. Uden at forklejne andre kunne man fremhæve Lomholt-Thomsens afsnit i 2. bind »I fredens år« som god historieskrivning. Også Karl N. Bocks redegørelse for de sproglige forhold fortjener at nævnes. Emnet er utaknemmeligt; men det er lykkedes forfatteren at skrive således, at også ikke-filologer kan læse hans afsnit, ikke blot med forståelse, men endog med interesse.

I det hele taget gælder det, at bogens forfattere har været vel oplagt til arbejdet. Emnet er da også i høj grad interessant, historien om en by på grænsen mellem to kulturer, hvor dansk og tysk gennem tiderne blandedes og brødes.

Dansk var byen oprindelig. Men allerede i middelalderen, særligt omkring år 1400, satte en betydelig tysk indvandring ind. Også i det 16. århundrede fandt en stor indvandring sted, særligt fra Westfalen. Kultursproget blev plattysk; men dansk og tysk trivedes dog side om side. Hen mod år 1600 blev højtysk skriftsprog. Men byen blev ved at være tvesproget. Omkring 1700 var højtysk skrift- og kultursproget, plattysk almindeligt tale- og omgangssprog og dansk almuens sprog.

Men eet er sproget, noget andet er sindelaget, der i høj grad hænger sammen med afstamningen. Meget klart og godt vises det i Hvidtfeldts og Bondes grundige og overordentlig interessante afsnit »Råd og borgerskab«, hvor byens befolkning kom fra. Efter at den store westfalske indvandring var ebbet ud, var det byens og hjemstavnens egne sønner, der befolkede staden, kun i ringere grad rekrutteredes borgerskabet fra Holsten og det egentlige Tyskland, og endnu færre nye borgere kom fra kongeriget. I det 19. århundrede var dansk i vigen. Indvandringen fra kongeriget tog af, indvandringen fra det tysktalende Holsten og Sydslesvig tog til. Alligevel var Flensborg stadig en overvejende loyal og kongetro by, om end tysktalende. Karakteristisk hedder det i et digt fra 1847: »Wir sind ja Dänen, wollen Dänen sein«.

Flensborgs historie efter 1864, vel nok det vanskeligste afsnit at skrive, er udarbejdet af Knud Kretzschmer. Meget forsigtigt udtrykker han sig, dækker måske vel ofte sin egen mening bag citater af, hvad andre har sagt og ment. Forfatterens standpunkt er umiskendeligt dansk, og hans fremstilling kan ikke forventes at ville finde godkendelse i tyske kredse. Men opgaven at give en upartisk fremstilling af Flensborgs nyeste historie er da også uløselig for øjeblikket. Om et par hundrede år kan det måske lade sig gøre at finde den rette middelvej. Kretzschmers afsnit er et forsøg på at nå frem til sandhedens erkendelse.

Ikke blot forholdet mellem dansk og tysk, spændingen, om man så vil, gør Flensborg og dens historie tiltrækkende. Også på et andet punkt er byens historie af største interesse, nemlig hvad bystyret angår. Efter at Stig Iuul klart og klogt har gjort rede for Flensborg gamle stadsret og forholdet mellem de forskellige udgaver, hvori denne foreligger, følger man bystyret gennem tiderne. Dette bestod af magistraten (borgmestre og råd) og en borgerrepræsentation, de 24 borgere kaldet. Disse institutioner kendes også fra kongeriget; men fra de kongerigske byer er vort kendskab til det ældre bystyre ikke nært så indgående som det, der vides om Flensborgs. Hertil kommer, at Flensborgs bystyre beholdt sit middelalderlige præg helt ned mod nutiden. Af stor interesse er det således, at de 24 oprindelig deltog i borgmestervalget sammen med rådet, og at de 24 indtil så sent som 1833 supplerede sig selv.

Alt i alt er bogen et smukt resultat af lærdom og fremstillingskunst. Den fastholder læseren fra første til sidste blad, og kun ugerne lægger man den fra sig. Den tjener i høj grad redaktionen og de øvrige forfattere til ære.

Carl Lindberg Nielsen.

Th. Lind: Svaneke bys historie. 1955. (I kommission hos T. Platou, Svaneke. 208 sider).

Danmarks mindste købstad, Svaneke, den store latiner J. N. Madvigs fødestavn, har i lektor Th. Lind, en af byens egne sønner, fundet sin historiker, der om sin fødeby har skrevet en let læst bog, der er udgivet af foreningen »Svanekes venner«.

Meget vides ikke om Svaneke. Første gang, byen nævnes, er i 1410. Den stod da ligesom det øvrige Bornholm under erkebiskoppen af Lund. I slutningen af det 15. århundrede har erkebiskoppen skilt byen ud fra det omliggende herred og givet den købstadrettigheder. Da erkebisperne måtte slippe deres tag i øen, fik Lübeckerne den i pant, og først i 1576 kom Bornholm tilbage til kronen. I 1658 var øen en kort tid afstået til Sverige; men beboerne befriede sig selv og overdrog deres ø til Frederik III som evig arv og eje.

Hele denne historie har Svaneke gjort med. Men i hvert fald for middelalderens vedkommende handler bogen dog mere om Bornholm i almindelighed end om Svaneke i særdeleshed. Det kan ikke bebrejdes forfatteren, da kilderne til byens historie svigter. Først i den nyere tid kastes der mere lys over Svanekes forhold. Men man kan ikke påstå, at de arkivalske kilder er fuldt udnyttet. For en stor del bygger bogen på allerede trykt materiale, Hübertz' »Aktstykker til Bornholms Historie«, Thuras »Beskrivelse over Bornholm«, Madvigs »Livserindringer« m. m. Man kunne nok have ønsket, at forfatteren havde gravet dybere og i højere grad benyttet arkivernes skatte og skaffet grundigere oplysninger om byens handel, skibsfart og fiskeri i nyere tid.

Heller ikke dispositionen er helt heldig. Man forstår således ikke, hvorfor kirken skal behandles i 2 forskellige afsnit. Det første er for øvrigt det bedste. Men her har forfatteren også kunnet benytte et korrekturaftryk af Nationalmuseets store værk »Danmarks kirker«.

Som bogen foreligger, har den sine meget store svagheder. Dens styrke er forfatterens nøje kendskab til de lokale forhold, og som et forsøg på at skrive en ikke hidtil behandlet købstads historie hilses den velkommen.

Carl Lindberg Nielsen.

Et nordisk gårdproblem.

Af *Svend Jespersen.*

Nordisk kultur XVII. *Bygningskultur.* Udg. af *Sigurd Erixon.* J. H. Schultz Forlag. 1953. 416 s.

I 1953 udkom bind XVII af værket Nordisk Kultur under titlen: *Bygningskultur.* Men trods denne rummelige titel og bindets digre omfang (416 s.) er det dog alene grundplansformerne og deres udvikling, der her er behandlet[1]), og åbenbart på grund af stofmængden har man tilmed i det store og hele indskrænket sig til at give oversigter over forholdene i oldtid og middelalder. I et vist omfang er nyere tids materiale dog også medtaget, for så vidt det kan antages at afspejle ældre forhold; men konsekvent er det langt fra gjort for alle lande, og det må meget beklages, eftersom det ikke har været uden følger for hele problemstillingen i flere væsentlige spørgsmål. Vi skal imidlertid ikke forfølge dette

[1]) Om konstruktioner se Nord. Kult. XIV; anm. Fort. o. Nut. XIX, s. 209 f.

videre, så lidt som det her er hensigten at give en kritisk anmeldelse af bindet i dets helhed, hvor fristende det end kunne være. For dog at orientere herværende tidsskrifts læsere lidt nøjere om bindets indhold skal dette ganske kort opregnes.

Professor Mårten Stenberger behandler de forhistoriske tomtfund i Sverige, Norge og Finland, *museumsinspektør Ole Klindt-Jensen* de danske, *overinspektør Åge Roussell* de middelalderlige tomtfund og nyere tids forhold på de nordatlantiske øer, *arkitekt Gerhard Fischer* de middelalderlige norske borganlæg, *dr. Vilhelm Lorenzen* samme tidsrums danske boligforhold på borg og storgård samt i købstæder og *dr. Bengt Söderberg*, i samarbejde med *professor Sigurd Erixon*, de tilsvarende svenske forhold, idet dog Gotland er særbehandlet af *landsantikvarie Gunnar Svahnström*. Endvidere er middelalderens boligforhold i Norge — specielt bøndernes — beskrevet af *arkitekt Halvor Vreim*, og for samme tidsrums danske landbygninger er der givet en kort redegørelse af *overinspektør Axel Steensberg*, mens endelig *professor Sigurd Erixon* har affattet en oversigt over de svenske bønders gård- og husformer og herunder tillige givet en kort og koncentreret, sammenfattende fremstilling af nogle af de væsentlige linier i nordiske planproblemer, som de stiller sig for ham i europæisk belysning.

Denne sidste oversigt, der er skrevet med forfatterens velkendte kyndighed og lærdomsfylde, er derfor frem for nogen bindets centrale del, og det er derfor også naturligt for nærværende anmelder først og fremmest at se nærmere på den og de synspunkter, der her er fremsat. En drøftelse af hele oversigten kan vi dog slet ikke indlade os på på dette sted: vi må nøjes med at fremdrage et enkelt centralt problem — *de nordiske gårdformer og deres historie* — der lokker til indsigelse mod den herskende opfattelse.

Sagt i al korthed er Sigurd Erixon af den mening, at vi i nyere tids sydskandinaviske, længe-byggede gårde har en gammel tradition, der ubrudt rækker tilbage til jernalderens langhus med beboelse og stald, medens dette ikke er tilfældet med de nordligere, knuttimrede (blokhusbyggede) gårde; de repræsenterer nemlig et udpræget mange-hus-system — som antages fremstået med knuttimringskunstens indkomst østfra i tidlig middelalder — og står herved, i det mindste rent umiddelbart set, i klar modsætning til de længe-byggede.

I dette syn på forholdene står Sigurd Erixon dog langtfra alene; man møder det også hos andre svenske forskere og ligeså hos norske, og herhjemme har det som bekendt gennem de sidste 60 år været ganske fast tradition at betragte den énlængede gård som prototype for vore andre, flerlængede former.

De argumenter, som vore hjemlige forskere bygger deres opfattelse på, har i øvrigt så ganske åbenlyst været meget tungtvejende, om ikke endda de absolut afgørende for såvel Sigurd Erixon som andre svenske og norske forskere i deres standpunkttagen. I al fald kan det med sikkerhed siges, at det alment herskende syn på de nordiske gårdformers historie i virkeligheden står og falder med den danske argumentation, og det er derfor nok værd at underkaste den en nærmere prøve; for hvor mærkeligt det end kan lyde, er dette nemlig ingensinde før sket. P. Lauridsens afhandling om de danske gårde (Hist. Tidsskr. 6.R.VI, 1895—97) blev umiddelbart godtaget af efterfølgeren, Jørgen Olrik, hans arbejder igen godtaget af H. Zangenberg og så fremdeles.

Kort resumeret er de kriterier, vore hjemlige forfattere har bygget

deres anskuelse på, følgende: Den firlængede gård når først i 1800-årene frem til at være den dominerende form i alle landets egne; tidligere var den kun fremherskende på de store øer og i Østjylland, medens det i landet i øvrigt var former med et færre antal længer, der var de prægsættende, og ikke mindst fremhæver man i denne forbindelse den hyppige forekomst af den tolængede, såkaldte parallelgård i Nordvestjylland, men frem for alt dog forekomsten af énlængede gårde i Sønderjylland og på de tre sydfynske småøer: Lyø, Strynø og Ærø. Sagen er nemlig, at man mener i vore ældre skrevne kilder at finde holdepunkter for, at disse to former er reliktformer. For parallelgårdens vedkommende formoder man således, at det er den, der sigtes til med Jyske lovs omtale af *salshus* og *lade* og ligeså i en noget lignende passus i et par middelalderlige gildeskråer fra Sjælland, og formens tidligere mere almene forekomst skulle hermed være bevidnet, i al fald for middelalderens vedkommende; men ældre mener man i øvrigt ikke, at formen er, og man antager desuden, at den i middelalderen kun har tilhørt de større gårde, medens de mindre stadig var énlængede. Til vidnesbyrd om denne sidste forms større udbredelse i ældre tid henviser man i øvrigt til 1) en kommissionsindberetning fra Møn fra 1684, hvori det anføres, at de fleste gårde på øen er énlængede, 2) et senmiddelalderligt islandsk eventyr, ifølge hvilket de små gårde på Fyn var énlængede, og 3) det forhold, at vi i hele det sydlige Danmark — Sønderjylland, det sydlige Nørrejylland, alle sydøerne og delvis det sydligste Sjælland — altid eller dog meget hyppigt også i de flerlængede gårde har hele eller en del af stalden placeret i længe med beboelsen, hvad man ser som et levn fra den énlængede gårds tid.

Yderligere beviser for en ældre, mere generel forekomst af dels énlængede gårde, dels (flerlængede) gårde med beboelse og stald i samme længe mener endelig Axel Steensberg at have fået i en del tomter fra middelalder og nyere tid, som han har fremdraget på Sjælland og i Jylland.

Og hertil kommer til syvende og sidst, at det fra svensk side er fremholdt, at man i Skåne ret hyppigt finder stalden placeret i stuelængen, og af Sigurd Erixon er det påpeget, at der i et stort sydvestsvensk område, som også i det sydlige Norge, er en tydelig dominans af tolængede gårde; disse har nok en noget varierende længeplacering, og det er fortrinsvis mindre gårde; men alligevel mener Erixon, at deres forekomst her ligesom parallelgårdens i Nordvestjylland må betragtes som en reliktforeteelse. Også han regner nemlig den tolængede form for at være en i middelalderen fremstået sideform til den énlængede.

Har man jernalderens langhus, der rummer beboelse og stald, in mente, må det indrømmes, at den gængse opfattelse af den sydskandinaviske gårds historie synes særdeles vel underbygget; i det mindste forekommer det rent umiddelbart således; men gennemtænker man engang sagen nøjere, vil man snart indse, at man står overfor en hel række af væsentlige spørgsmål, som ganske er ladet ude af betragtning, og efterprøver man endelig de kriterier, opfattelsen bygger på, vil man se, at de ikke er holdbare.

Allerførst skal det dog betones, at vi kan være ganske enige med P. Lauridsen og hans efterfølgere i, at den firlængede gård i tiden o. 1800 ikke var den mest fremherskende form overalt i landet; men når det i øvrigt med så megen flid er blevet understreget, hvor ringe en rolle den har spillet uden for de store øer og Østjylland, må der gøres en

kraftig indsigelse; et nøjere studium af landsbyplanerne på udskiftningskortene og ligeså af vore andre kilder fra o. 1800 viser nemlig klart og utvetydigt, at forholdene var adskilligt mere nuancerede, end man hidtil har tegnet dem. Vi skal dog ikke her forfølge dette nærmere, da det vil føre alt for vidt at gå i enkeltheder, som tilmed ikke er af væsentlig betydning, når vi blot skal trække hovedlinierne op. I stedet rykker vi straks tilbage til tiden o. 1700 og ser på, hvorledes formtilstanden da artede sig, og der er så meget mere grund hertil, som vi er så heldigt stillet, at vi her kan belyse den statistisk. Vi har nemlig fra 1690'erne en hel række ensartede synsforretninger over ryttergodserne rundt om i landet, og på grundlag af dem finder vi da følgende:

Af et samlet udvalg på ialt 2318 gårde, fordelt med 879 på Sjælland, 29 på Bogø, 399 på Falster, 334 på Fyn og 677 i Nørrejylland — og selvsagt valgt fra forskellige herreder i områderne — var:

1002	el.	43.2	%	firlængede	med	et	gennemsnitl.	saml.	fagantal	på 47.2
871	»	37.6	%	trelængede	»	»	»	»	»	» 32.6
418	»	18.0	%	tolængede	»	»	»	»	»	» 21.3
27	»	1.2	%	énlængede	»	»	»	»	»	» 13.0

Det er i sig selv særdeles talende tal, som vi straks skal vende tilbage til; forinden skal vi blot se på, hvorledes tilstanden var på Møn. Af jordebogen fra 1697 henter vi vort materiale, og vi finder da, at der af et samlet ekserptudvalg på 523 gårde — d. v. s. hovedparten af øens gårde — var:

44	el.	8.4	%	firlængede	med	et	gennemsnitl.	saml.	fagantal	på 39.0
123	»	23.5	%	trelængede	»	»	»	»	»	» 27.6
194	»	37.1	%	tolængede	»	»	»	»	»	» 20.8
162	»	31.0	%	énlængede	»	»	»	»	»	» 13.9

Det kan jo ikke nægtes, at vi her får et noget andet billede af forholdene på øen end det, ovennævnte kommissionsindberetning fra 1684 tegner. At den er ganske vildledende med hensyn til gårdenes længetal, får man også bestyrket ved sammenligning med synsforretninger fra 1660'erne. Men sammenstiller man de anførte mønske tal med de ovennævnte fra det øvrige land, må man alligevel forbavses over, hvor relativt mange én- og tolængede gårde øen har. Dog, eftergår vi nu, hvor mange fag bygning dens forskellige gårdformer gennemsnitligt har pr. td. hartkorn, vil man se, at mens de firlængede har 7 fag, har de trelængede kun 5.8, de tolængede 5.0 og de énlængede blot 3.5, og dette betyder ganske enkelt, at adskillige af både de tre- og de tolængede og mange flere af de énlængede gårde er underforsynet med bygning, således at antallet af tre- og ikke mindst firlængede gårde ville have været betydelig større, end tilfældet er, hvis bygningsbehovet havde været mere ligelig inddækket. At det nu ikke er det, skyldes imidlertid uden al tvivl først og fremmest, at man endnu langt fra har fået genopbygget, hvad der blev lagt øde under svenskekrigen i 1658—60, eller hvad der forfaldt i de økonomisk tunge år, der fulgte efter. Hvor voldsomt der under denne krig blev hærget på Møn, fremgår tydeligt af et gårdsyn fra 1661. Ifølge dette var der nemlig efter P. Bojsens angivelser (Af Møns Historie VI, s. 122) kun 229 gårde ved magt efter krigen af et antal på 540, 67 var mere eller mindre brøstfældige og ikke mindre end 244, stærkt op mod halvparten, var helt øde og afbrudte. Men selv om krigen givet har forrykket gårdformforholdet meget kraftigt på Møn, fandtes der dog også før den både to- og énlængede gårde på øen. Hvor stort deres antal var,

kan vi imidlertid ikke med nogen sikkerhed dømme om, da de gårdsyn, der blev foretaget efter krigen, ikke er tilstrækkelig indgående affattet; men som det skal vises nedenfor, er dette spørgsmål,, når alt kommer til alt, også mindre væsentligt.

Svenskekrigen bragte også store ødelæggelser i det øvrige land, selv om de langtfra var lige voldsomme i alle egne; men her gælder det som for Møn, at gårdsynene fra årene efter krigen ikke er udførlige nok til, at vi statistisk kan belyse, hvad den førte med sig af forskydninger i formtilstanden. Gransker man imidlertid de mange enkelttilfælde, de gamle akter oplyser mere indgående om, får man absolut det hovedindtryk af forholdene, at tiden fra 1660—1700 er et lavpunkt i opfyldelsen af bøndergårdenes bygningsbehov. I øvrigt fremgår dette også af de forskellige gårdformers gennemsnitlige fagantal pr. td. hartkorn, selv om disse tal for de ovennævnte 2318 gårdes vedkommende ikke viser så store udsving som de mønske; de firlængede har således 6.4 fag, de trelængede 5.8, de tolængede 4.5 og de énlængede også 4.5; men at der skulle være større lighed i disse tal, for at de sidste formers bygningsbehov kunne være inddækket, er indlysende.

Alt i alt kan det da fastslås, at fir- og trelængede gårde, som i 1690'erne tilsammen udgjorde 80 pct. (Møn medregnet 72 pct.) af samtlige gårde på øerne og i Nørrejylland, før 1660 snarest har udgjort en endnu større procent, og det vil da sige, at én- og tolængede gårde dengang har spillet en uendelig lille rolle i helheden; i al fald gælder det frem for alt den énlængede. På den anden side udelukker dette selvsagt ikke, at de to former har været mere fremtrædende i visse egne. Det er således sandsynligt, at f. eks. den énlængede gård har optrådt i et relativt stort antal på Møn, og det kan heller ikke benægtes, at den tolængede gård har gjort sig stærkt gældende i Nordvestjylland; i flere sogne, navnlig i Thy, har disse gårde endog været i tydeligt flertal. Men hvad indebærer egentlig dette?

Svaret ligger for så vidt lige for hånden. Formtilstanden i en egn står i al almindelighed hos os i den nøjeste forbindelse med de forekommende ejendomsstørrelser. Tilliggendets størrelse i brugsjord, hvor man henter afgrøder, er regulator for bygningsbehovet. Således var det i forrige århundrede, og således også før. Af de ovennævnte 2318 gårde havde de firlængede et gennemsnitligt hartkorn på 7 tdr. 3 skpr., de trelængedes var 5 tdr. 5 skpr., de tolængedes 4 tdr. 6 skpr. og de énlængedes 2 tdr. 7 skpr., og på Møn havde de firlængede gårde gennemsnitligt 5 tdr. 5 skpr., de trelængede 4 tdr. 6 skpr., de tolængede 4 tdr. 1 skp. og de énlængede 4 tdr. Men med det endnu i 1690'erne rådende uopfyldte bygningsbehov in mente betyder disse tal, at man er berettiget til at slutte, at de énlængede gårde i almindelighed var rene smågårde, og som det er tilfældet i Sydvestsverige, var også vore tolængede gårde små eller dog afgjort mindre ejendomme. Skulle de allerede anførte tal ikke være tilstrækkelig overbevisende herom, taler f. eks. detail-tallene fra Vandfuld og Skodborg herreder nordligst i Ringkøbing amt et endnu tydeligere sprog, idet de firlængede gårde her har et gennemsnitligt hartkorn på 6 tdr. 5 skpr., medens de trelængede har 3 tdr. 7 skpr., de tolængede 2 tdr. 6 skpr. og de énlængede 1 td. 5 skpr.

Det er dog ikke overalt i landet, vi således finder gårdformerne reguleret af jordtilliggendet. Den lille ø Lyø ved Fåborg indtager en særstilling. Trods hartkorn på 4.5 — 5.8 tdr. er nemlig de 19 af dens 23 gårde énlængede, 3 er tolængede, vinkelbyggede og 1 T-formet; men sagen er, at man på Lyø ikke har samme bygningsbehov som i landet i øvrigt, idet

man her anbringer hovedparten af stråafgrøderne i stakke (hæs) ved gårdene. Hæssætningen er også i høj grad kendetegnende for Strynø og Ærø; men de énlængede gårde, der findes på disse øer, er dog i helheden for smågårde at regne. Noget større er utvivlsomt i flere tilfælde de énlængede gårde i Sønderjylland; men deres antal er ikke i almindelighed i overvægt, og formforholdene i landsdelen er i øvrigt reguleret på vanlig vis. Dog skal det siges, at vi her finder formvarianter, der ellers er os fremmede; men disse som andet Sønderjylland vedrørende skal vi nedenfor vende tilbage til.

Når undtages Lyø, er det da her i landet således, at det er ejendomsstørrelsen, der er bestemmende for gårdformen; men da vi også ved, at man ved tre- og tolængede gårde, som i øvrigt også ved firlængede uden sammenbygning af længerne, gerne lukkede de stykker af gårdspladsens sider, der ikke afgrænsedes af bygning, med gærde, plankeværk el. lign., vil det sige, at disse gårde, ligesom de senere århundreders fuldt sammenbyggede firlængede, også dannede sluttede firkanter, og konklusionen heraf kan da kun blive den, at man ikke typologisk kan skelne mellem to-, tre- og firlængede gårde; disse former er i almindelighed jordtilliggende-bestemte varianter af samme type. Men følgelig kan man heller ikke på forhånd dømme om, hvorvidt den ene eller anden af dem er ældre end de andre. Det bliver et spørgsmål, som helt og holdent afgøres af, dels hvad vore kilder fra før 1600 meddeler, dels hvad der ad komparativ vej kan udledes af forholdene såvel i nyere tid som tidligere.

Vore middelalderlige kilder er ikke rigt oplysende om datidens gårde; men ikke desto mindre meddeler de dog adskilligt, når man sammenholder de enkelte angivelser. Bl. a. noterer man sig, at der i samtlige pålidelige kilder kun afgives vidnesbyrd om gårde med flere huse eller rettere sagt længer.

Det hedder i Skånske lov (DgL I, 773), at når en bryde vil drage bort, da skal han forinden bl. a. tække sine *huse*, han skal have et *lidet hus* (WC) i sin gård, og han skal have et lukket gærde omkring gården, og i dette skal ledet være i orden.

I Jyske lov (DgL II, 317 f.) hedder det om husundersøgelse efter frastjålet gods: »Hvis den mand, der ransager, finder sine ejendele enten i bondens *lade* eller *salshus* eller *andre huse*, der ikke er lås for, da...».

I gildeskråerne for St. Knuds gilde i Malmø, fra 1256, St. Knuds gilde i Storehedinge, fra c. 1256, og St. Eriks gilde i Kallehave, fra 1266, læser man i deres enslydende § 25 (Nyrop, Gilde- og Lavsskr. I, 40, 51, 64): »Den gildebroder, for hvem *den forreste del af huset*, det er *køkken* eller *stue*, brænder, eller også *laden* med kornet i den gård, som han bor i, ham skal alle brødre give understøttelse«.

Ribe Oldemor nævner i tiden o. 1300 flere gårde med 3 og 4 *huse;* men interessantest er dog omtalen af en gård i Tange i Ulfborg sogn i Vestjylland i 1319; denne gård har også 4 *huse*, nemlig: *salshus*, 2 *lader* og et lille *loft*.

Til disse ældste kildesteder føjer sig endelig en del yngre. I et skøde fra 1474 (Repert. 2.R.II, 3546) berettes det, at en borger i Ny Falkenberg i Halland, som boede på Åge Axelsens gods i Lindholt i Stafsinge sogn, har flyttet følgende *huse* bort herfra: *Stue, forstue, bagherberge, lade* og *fæhus*.

Om Hover mølle i Vestjylland hedder det i et sognevidne fra 1489 (Repert. 2.R.IV. 6466), at »Hover mølle ligger i gård, og er der *ovnsted* og *arnested*, og mindes dem (vidnerne), at der har været *salshus* og *ladehus*, og er der *fæhus*, kålgård og hestegård«.

Og endelig har vi fra 1505 det første sikre eksempel på firkantformen. Ifølge et skøde, der dette år er læst på Flakkebjerg herredsting i Vestsjælland (Repert. 2.R.VI. 10370), overdrager bonden Henning Clemmensen en gård i Fuglebjerg (til N. N.) på de vilkår, at han og hans kone bl. a. »skal nyde ro og mag i deres livstid i gården i *stuen*«, og desuden skal han beholde »den *vestre længe* og den jordmon, der tilligger, vesten for det skel udaf hjørnestolpen af den *søndre lade* og til den hjørnestolpe i *stegersgavlen*«.

Som nævnt ovenfor er det de her citerede steder fra Jyske lov og gildeskråerne, man har ment sigtede på tolængede gårde; men enhver vil indse — som også Axel Steensberg gør opmærksom på det i Nord. Kult. — at en sådan tolkning i virkeligheden savner ethvert grundlag; i al fald er dette så åbenlyst tilfældet for Jyske lovs vedkommende. Hvorledes ordlyden i gildeskråerne skal forstås, kan derimod nok være diskutabelt; men så meget kan dog med sikkerhed siges, at der ikke er nogen som helst garanti for, at man i opregningen af gårdens bygninger har medtaget dem alle, og § 25 afgiver derfor heller ikke noget pålideligt vidnesbyrd om forekomsten af tolængede gårde.

Endelig skal det her tilføjes, at Sigurd Erixon, der også er blevet opmærksom på det hallandske skøde fra 1474, i Nord. Kult. fremsætter den formodning, at husopregningen i dette sigter til en énlænget gård. Alene det, at der i skødet udtrykkelig siges *huse*, turde imidlertid udelukke en sådan tolkning.

Ser vi bort fra § 25 i gildeskråerne som mere tvetydig, kan der efter min mening overhovedet ikke herske tvivl om, at vi i samtlige øvrige citerede steder har en omtale af gårde med flere længer. Tager vi f. eks. de gårde, Ribe Oldemor anfører, og for hvilke også besætningerne er angivet, tør man alene af deres størrelse slutte sig til, at ordet *hus* her dækker begrebet *længe*, som vi også kender det fra senere kilder og de til nutiden brugte dialektale betegnelser. Og det må i denne forbindelse være tilladt at erindre om, at vi allerede i 1268 finder betegnelsen *råling*, skrevet *rathelang* (Erslev, Testamenter s. 15), for stuelænge. At denne betegnelse virkelig dækker begrebet længe, støttes i øvrigt af gildeskråernes citerede § 25. Det siges nemlig udtrykkelig her, at køkken eller stue kun udgør den *forreste* del af huset, d. v. s. stuehuset, og dette har da også haft en bageste del eller med andre ord været en veritabel stue*længe*. Yderligere viser f. eks. de af Axel Steensberg fremdragne stuehustomter fra Hejninge, at disse længer langtfra var korte, og generelt kan det i øvrigt siges, at man også naturligt måtte vente at finde *længer* i middelalderen, da man med al ret har lov til at gå ud fra, at de gamle sydskandinaviske konstruktionsformer, der kendes fra nyere tid, og som i sig selv er længe-dannende, repræsenterer en gammel tradition, der ubrudt rækker tilbage til oldtiden.

Men overfor disse middelalderlige vidnesbyrd om forekomsten af flerlængede gårde står for det første det nævnte, ofte citerede sted i det senmiddelalderlige islandske eventyr, ifølge hvilket de små gårde på Fyn var énlængede, og for det andet de af Axel Steensberg fremdragne tomter, der er tolket dels som tomter af (flerlængede) gårde med beboelse og stald i samme længe, dels som énlængede gårde.

Hvad det islandske eventyr angår, vil enhver kritisk indstillet utvivlsomt tilslutte sig, at man ganske ser bort fra dette som en absolut mindre pålidelig kilde; men vil man endelig ikke gå så vidt, må det i hvert fald understreges, at teksten det pågældende sted kun meddeler, at det er de *små* fynske gårde, der er énlængede, og det betyder, at man her

har med en størrelseskategori at gøre, der ikke på nogen måde berettiger til at drage videre slutninger hverken om en mere generel forekomst af énlængede gårde eller en mere generel forekomst af staldens placering i længe med beboelsen, som man ellers tidligere stedse har gjort det, og som det også gøres af Axel Steensberg.

I øvrigt må man stille Axel Steensberg det spørgsmål, på hvilke fundomstændigheder han bygger den antagelse, at man i tomterne fra Pebringe, Hejninge m. fl. st. har stald i længe med beboelsen, og på hvilke der bygges, når en tomt siges at være tomten af en énlænget gård. Som undersøgelserne i såvel Pebringe som Hejninge viser, er det ikke altid, forsvundne længer har efterladt sig spor, og man finder heller ikke altid samme konstruktionsform i alle en gårds længer; sådan er det i nutiden, og sådan var det afgjort også før. For mig at se kan en tomtudgraver faktisk så godt som aldrig være fuldt sikker på, at det, han finder, er alt, hvad der har været. Men som oftest glemmer udgraveren dette, i al fald når de fundne tomter publiceres. Der synes også blandt arkæologer, i al fald herhjemme, at være en stærk tilbøjelighed til, når man står overfor en boligtomt, hvis ene rum ikke viser ildsted eller andre tegn på beboelsesrum, da at tolke dette som stald, og åbenbart er Axel Steensberg også faldet for denne letkøbte løsning på et tolkningsdilemma. I hvert fald søger man forgæves efter blot et eneste holdbart kriterium for den formodede tilstedeværelse af en stald i de pågældende stuehustomter ikke blot i hans bidrag til Nord. Kult., men også i hovedberetningen om tomtfundene: Bondehuse og vandmøller.

At alt dette ikke er løse postulater, skal nøjere dokumenteres ved en kort gennemgang af Pebringe-undersøgelserne, idet vi herved går ud fra den fremstilling, der er givet i Bondehuse og vandmøller (s. 199 ff). Samtidig kan der da også blive lejlighed til at se nærmere på de særdeles enkle og usammensatte beboelser, som her formodes fremdraget. Det kan nemlig ikke nægtes, at de ganske modsiger, hvad vore andre kilder har at meddele.

Inden Pebringe-gården blev nedbrudt for at overflyttes til Frilandsmuseet i Lyngby, blev dens længer nøje undersøgt af arkitekt Arne Ludvigsen og Axel Steensberg, og herunder konstateredes bl. a., at de 4 fag vest for skorstenen i stuelængen var ældre end dens øvrige. Da man desuden af forskellige spor mente at kunne fastslå, at såvel vest- som østenden af disse 4 fag tidligere var afsluttet med gavle, og man tilmed under bryggersets senere gulvbelægninger fandt et ældre lergulv samt i det nordøstre hjørne, ind mod væggen til skorstensfaget, et rundagtigt ildsted med ildgrube foran, formodede man her at stå overfor gårdens stuehus fra før 1779, da det nuværendes øvrige del — bortset fra overstestuen — blev bygget til. Dette ældre stuehus menes i øvrigt at være fra ca. 1700, og det fundne ildsted er af Axel Steensberg tolket som rest af en røgovn, eller måske en esse.

Hvor plausibel denne hele udredning end kan forekomme, er den dog ganske uholdbar. For det første må det fastslås, at sporene i skorstensfagets vestvæg ikke giver noget utvetydigt bevis for, at det er en gammel gavlvæg, og under disse omstændigheder har man absolut ingen garanti for, at de 4 fag er en gammel helhed. At de, når alt kommer til alt, heller ikke er det, men tværtimod en rest af et ældre hele, kunne de to undersøgere i øvrigt også have fået bekræftet ved at søge støtte i vort rige arkivmateriale fra de senere århundreder. Her søger man nemlig tit og ofte ikke forgæves, og heller ikke i dette tilfælde. Gården findes opført i Hovedkrigs- og portionsjordebog over det tryggevældeske regiments

distrikt for år 1719, og det anføres her, at den da var på ialt 48 fag hus. Vist er dens længetal ikke oplyst, ej heller hvor mange fag de enkelte længer havde; men sammenholder man det angivne, samlede fagantal med de tilsvarende, der findes anført i ryttergodsarkivalier fra samme år eller noget tidligere for hundreder af andre sjællandske gårde, hvis længetal og fagtal for de enkelte længer også er oplyst, kan man med al sikkerhed slutte, at der er den allerstørste sandsynlighed for, at Pebringegården også da var firlænget, og at dens stuelænge mindst var på 10 fag og nok snarest på 12. Det er normen, og da der ikke i den anførte jordebog er gjort nogen bemærkninger til gårdens tilstand, er der ikke grund til at antage, at den skulle afvige herfra. Til dette stuehus hører da de omtalte 4 fag; de blev stående i 1779, da det i øvrigt blev ombygget (fornyet), og her var efter al sandsynlighed også bryggers før 1779, ligesom der også før må formodes køkkenfag på det seneres plads. Det ildsted, der blev fundet i bryggersets nordøstre hjørne, får da også en langt rimeligere forklaring end den givne; det er enten en gammel kedelovn (grue for indmuret bryggerkedel) eller en gammel kølleovn, og vel nok snarest dette sidste, selv om kedelovne langt fra var sjældne o. 1700; de anføres i et ikke helt lille antal i ildsteds-skattelisterne fra 1677. Formodningen om forekomst af en røgovn på Sjælland så sent som i 1700-årene er i øvrigt så ganske blottet for real baggrund, som tænkes kan. I de særdeles rige kilder, vore arkiver rummer fra både 17- og 1600-årene, findes der end ikke i de mest detail-beskrivende den mindste antydning herom.

Som det er sagt vedrørende tomtundersøgelser, må man ved undersøgelser af stående bygningslænger i høj grad vogte sig for at gøre en ældre del til et ældre hele. Et er en gårds stående længers bygningshistorie og noget ganske andet selve gårdens og dens hovedbestanddeles (stuehus m. v.) historie. Dette sidste er spørgsmål, der kun i undtagelsestilfælde løses i marken; i reglen kommer man kun til holdbare resultater, når også arkivstof og andre skrevne kilder m. m. tages med i betragtning. Alligevel er den Ludvigsen-Steensbergske tolkning af Pebringe-stuehuset ikke noget enestående tilfælde herhjemme. Vi møder en ganske lignende analyse og umiddelbar konklusion hos arkitekt H. H. Engqvist i hans redegørelse for undersøgelser på Læsø (se: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1944). Engqvist konstaterer, at der i mange af Læsø-gårdenes længer er gamle »kerner« på 4—6 fag, og han slutter heraf, at gårdene tidligere havde ganske korte længer, og da han i flere tilfælde finder lyrehuller i taget over sådanne gamle kerner, der nu indgår som dele af udhuslænger, slutter han, at man har flyttet rundt med beboelsen. Når en stuelænge trængte til fornyelse, brækkede man den ikke ned og byggede en ny på dens plads, nej, man degraderede den gamle stuelænge til udhus og byggede en ny ved en af gårdspladsens andre sider, og dette kunne gentages, således at der nu skulle være eksempler på, at en stuelænge, der oprindelig var t. eks. nordre længe, siden blev østre eller vestre og sluttelig søndre. — Det skal ikke benægtes, at man på Læsø har kunnet finde ganske korte længer i ældre tid — det var ofte også tilfældet i det øvrige land — men derfra og til en generel forekomst er der et ikke uvæsentligt skridt, og det gælder ikke mindre Læsø end landet i øvrigt, hvilket også klart fremgår af de arkivalier, vi har bevaret øer vedrørende. I disse finder man i øvrigt også forklaringen på, hvorfor man så ofte i dag kan finde gamle lyrehuller i nuværende udlænger; det beror i al almindelighed derpå, at overordentlig mange af Læsø's gårde tidligere havde flere brugere, hver med sin beboelse og sin part i de

pågældende gårdes øvrige bygninger. Men selvsagt skal det ikke hermed være benægtet, at der virkelig kan findes visse tilfælde, hvor det kan konstateres, at stuelængen har skiftet plads.

Vi vender herefter tilbage til Pebringe-gården. Under ovennævnte ældste del af stuelængen fandtes en endnu ældre tomt, som strakte sig fra ca. midten af skorstensfaget og næsten til vestgavlen, ialt ca. 8 fag. Denne tomt, der fremviser huller efter jordgravede stolper i ydervæggene og langs midten, dateres til ca. 1600 og tolkes som tomten af et sulebygget hus, der har rummet beboelse i den østre halvdel — her fandtes bl.a. et ildsted — og stald i den vestre; her fandtes nemlig lidt nord for midtlinien en øst-vestgående rende, sat af brændte mursten, og den formodes at have været grebning. Det volder ganske vist Axel Steensberg en del hovedbrud at få gårdens besætning anbragt i denne stald, hvis den var lige så stor som i 1780, da den var på 7—8 heste og 3 køer og kalve; men — tilføjes det — det er måske også et spørgsmål, om dette store antal heste i 1780 ikke betegner et højdepunkt i besteholdet på en tid, da hoveriet havde nået sit største omfang! Det gør det imidlertid ikke. Besteholdet var lige så stort i 1719; da var gårdens besætning nemlig også på 8 heste og 2 køer samt 1 ungnød, og efter hvad vi kan slutte af andre kilder, har den heller ikke været mindre i slutningen af 1600-årene. Men denne besætning skulle nok heller ikke rummes i tomtens vestlige del; for sagen er jo dog den, at man i gamle sjællandske gårde i almindelighed kun i undtagelsestilfælde har stald i stuelængen (jfr. nedenfor), og i reglen har man i øvrigt ikke heste- og kostald sammen; de danner hver sit rum; man har som bekendt heller ikke staldene liggende på langs i længerne, så dyrene står med hovederne mod ydervæggene, men derimod på tværs, så de står med hovederne mod skillevæg (eller gavlvæg), og endelig vil man aldrig på Sjælland finde en gødningsrende, endsige en, der er sat af mursten. I en hestestald var der en antydning af gødningsrende ved en ganske let sænkning af brolægningen bag båsene; men nogen egentlig rende er denne lette sænkning dog langt fra, og i de gamle kostalde gik staldgang og grebning faktisk i et; det fremgår også deraf, at betegnelsen grebning hos gamle bønder snart kan høres brugt om gødningsrenden i nyere stalde, snart om staldgangen og snart om begge dele under et. Tidligere havde man heller ikke brug for en gødningsrende i kostalden; på grund af den ensidige stråfodring vinteren igennem afgav kreaturerne kun meget lidt urin, og først efter at man o. 1900 var kommet igang med også at fodre med roer, øgedes dens mængde så meget, at det blev betimeligt at sørge for afløb fra stalden og hermed også for en gødningsrende. — Men alt dette betyder, at der ikke er nogen som helst holdepunkter for, at der har været stald i den vestlige halvdel af denne tomt. Havde Axel Steensberg i øvrigt også med hensyn til den søgt viden i vore sjællandske arkivalier fra 1600-årene — de er i hvert fald talrige fra dette århundredes sidste halvdel — da ville han for det første have fundet, at stuelængerne dengang ikke var mindre eller gennemgående havde færre rum end i 1700-årenes første halvdel, og for det andet ville han forgæves have søgt oplysninger om forekomsten af suler. Alt i alt kommer man da til det resultat, at der er overvejende sandsynlighed for, at den formodede 1600-års-tomt ikke er et hele, men en del af det stuehus, der stod her, før det i 1700-årene eksisterende blev bygget, og hvis dette stuehus virkelig har været sulebygget, må det antages at være opført en rum tid før 1600 (jfr. i øvrigt ndf.). Hvilke rum den del, der er fremdraget, så har indeholdt, og af

hvad art det fundne ildsted har været, kan der kun gisnes om; noget som helst sikkert kan der nemlig ikke sluttes. At den famøse, murstenssatte rende i øvrigt har været en gemen afløbsrende, kan der nok ikke være tvivl om; noget helt andet er, om det virkelig med fuld sikkerhed kan siges, at den hører til denne ældste tomt.

Ved de videre undersøgelser i Pebringe fandtes endelig under vestlængen og den vestlige del af sydlængen en T-formet tomt, og i begge dennes fløje viste der sig som i den ovennævnte tomt stolpehuller både langs ydersider og midte. Endvidere fandtes i midtpartiet af sydfløjen øverst et lergulv — med ildsted — der også strakte sig noget ind i den nordgående fløj, og som muligvis også har strakt sig længere vestpå, men derimod næppe længere østpå i sydfløjen, og under dette lergulv, der efter det fundne skårmateriale er dateret til ca. 1500, fandtes et jordgulv, som det nævnte ildsted også menes at høre til, og som efter skårfundene er dateret til ca. 1300. Og ud fra disse fundomstændigheder slutter Axel Steensberg, at T-tomten er tomten af en sulebygget gård, der har rummet beboelse (stue og herberg) og stald i sydfløjen samt stegers, forrådsrum og kornlade i den nordgående fløj. — Hertil er imidlertid at bemærke: 1) Det eneste sikre, der kan siges om T-tomtens planløsning, er, at her må antages at have været i al fald et beboelsesrum, da det fundne ildsted ellers står uden rimelig forklaring; muligvis har også fløjens vestligste del hørt med til denne beboelse; men noget sikkert kan der ikke vides herom, og noget sikkert kan der heller ikke vides om ildstedets art eller om den øvrige planløsning. Hvad der i Bondehuse og vandmøller er ytret desangående, bygger helt og holdent på løse formodninger. — 2) På grund af placeringen i sydfløjen, der jo ligger til gaden, rejser det spørgsmål sig, om beboelsen her er gårdens egentlige. Forholdet er jo nemlig dette, at det i 17—1800-årene er undtagelser, der skyldes særlige omstændigheder, som f. eks. terrænforholdene, når man finder stuelænger anbragt med en langside til gaden; i reglen ligger de tilbage i gården eller dog med gavl til gaden, og dette var også tilfældet tidligere, ligesom vi kender det fra middelalderens købstæder og i visse provinskøbstæder endnu senere. At stuelængerne virkelig traditionelt ligger, som de gør, synes i øvrigt klart bekræftet af Axel Steensbergs Hejninge-tomter. Her har vi den ene beboelse lejret oven på den anden i indtil flere lag. Men som vi nedenfor skal se, kan der også gives en bedre tolkning af den nævnte beboelse i Pebringe-tomten. — 3) Der synes ikke at være utvetydige kriterier for, at T-tomtens stolpehuller og ildsted hører til begge gulvniveauer, og man er derfor kun berettiget til at henføre dem til det yngste fra ca. 1500. Dette forekommer specielt for stolpehullernes vedkommende også langt rimeligere end med Axel Steensberg at antage, at man fortsat gennem 300 år har udskiftet disse jordgravede stolper, efterhånden som de rådnede, og stedse har placeret de nye nøjagtigt i de tidligere huller, således at denne udskiften ikke har efterladt sig noget spor .

Uden at vi på dette sted nærmere skal komme ind på spørgsmålet, hvorvidt stolpehullerne i T-tomten og den ovennævnte ældste stuelængetomt nu også utvetydigt viser os, at de længer, der har stået her, virkelig har været sulebyggede — dette spørgsmål kan nemlig debatteres — kan det dog fastslås, at begge stolpehul-systemer i al væsentlighed er ensartede, og der kan for mig at se heller ikke være tvivl om, at de to tomter er samhørige og samtidige. Vel er deres skårmateriale foreløbig anset for at være af noget forskellig alder; men det tør vist antages, at det

er noget af et spørgsmål, om denne datering også vil blive stående; endnu har vi jo dog ikke nogen virkelig fast opbygget skår-kronologi for historisk tid, og rent bortset herfra må det i al almindelighed være mere eller mindre tilfældigt, hvad man i en tomt finder af skårmateriale, idet man næppe med føje generelt kan slutte, at man mere i ældre tid end senere med forsæt har ladet skår af søndrede husholdningsgenstande m. m. forblive liggende, hvor de først faldt i et eller andet beboelsesrum. Endelig kan skår jo også være ført ind udefra, f. eks. ved børns leg; men selv om man nok ikke skal lægge for megen vægt på dette sidste, må dog skårfundene i helheden være så tilfælde-betingede, at man ikke på grundlag af dem alene kan nå til absolut sikre tomtdateringer; der må generelt set nødvendigvis blive en ret bred margin.

For samhørighed mellem de to tomter taler i øvrigt også det forhold, at de er sammenbygget. Som det fremgår af den hovedplan, Axel Steensberg bringer (Bondehuse og vandmøller s. 235), fungerede stolperne i T-bygningens nordgående fløjs nordgavl tillige som stolper i den vestlige del af den ældste stuelænges sydside.

Endelig giver en sådan samhørighed og samtidighed mellem de to længer os også en mere rimelig forklaring på beboelsen i sydlængen, der som sagt ligger til gaden. Det er ikke og har næppe nogensinde været den egentlig gårdbeboelse, men en inderstebolig; en sådan fandtes netop hyppigt i en gårds gadelænge, og med denne tolkning gives der tillige en naturlig grund til, at der ikke i forbindelse med denne beboelse er fundet noget spor efter en bagerovn, hvad man ellers måtte undre sig over, hvis tomten stammede fra en gårdbeboelse. Indsidderen havde nemlig ikke i almindelighed egen bagerovn, idet man gerne fik bagt brød i gårdens.

Men selv om vi i stedet for to forskellige tomter af Pebringe-gården har fået én, tør vi dog ikke slutte, at vi i det trefløjede anlæg, den viser, har hele gården for os, som den stod fra ca. 1500 og frem til opførelsen af den i 1700-årene eksisterende. Udover at der har været stuelænge i nordlængen og indsidderbolig i sydlængen, kan vi heller ikke vide noget sikkert om gårdens øvrige planløsning. Men dette til trods danner tomten en fortrinlig pendant til den i ovennævnte skøde fra 1505 omtalte gård i Fuglebjerg. Pebringe-tomten illustrerer tilmed overbevisende den retvinklede længeplacering, og dertil dokumenterer den en tidligere forekommende længe-sammenbygning, end man hidtil har turdet regne med.

Så lidt som Pebringe giver som nævnt de øvrige af Axel Steensbergs tomter noget grundlag for at slutte, at vi i dem har stald i længe med beboelsen, og det vil sige, at vi heller ikke i nogen af dem har noget bevis for forekomsten af énlængede gårde.

Vi når da til den slutning, at uden for Lyø m.v. (jfr. ovenfor) har énlængede gårde her i landet i al fald siden ca. 1200 — og rimeligvis helt fra middelalderens begyndelse — stedse udelukkende tilhørt de rene småbrug, medens de egentlige gårdbrug lige så generelt stedse har været flerlængede, og uden for de tidligere anførte syddanske områder har disse flerlængede gårde heller ikke generelt haft stald placeret i længe med beboelsen. Det er ganske vist fra svensk side hævdet, at det ret hyppigt var tilfældet i Skåne; men hertil er dog at bemærke, at dette udsagn foreløbig synes mere at hvile på et skøn end på eksakte tal, og før det — vel at mærke under behørig hensyntagen til gårdbrugenes størrelse — er påvist, hvor stor en procent disse gårde med stald i beboelsen egentlig har udgjort i helheden, vil man vægre sig ved at tro.

at hyppigheden øst for sundet skulle have været større end vest for. Og hvor ringe en rolle denne staldplacering her spiller, kan anskueliggøres i tal, hentet fra brandtaksationer m. m. fra o. 1800. Af 316 firlængede gårde på Sjælland — bortset fra den sydligste del — har således kun 12 en eller anden stalddel placeret i beboelseslængen, og generelt er eksemplerne herpå endnu færre på Fyn og i Nørrejylland — den sydlige del fraset. End ikke i det sydligste Sjælland er tilfældene særlig hyppige. Af 138 firlængede gårde i Hammer herred har kun 12 hele eller en del af stalden i stuelængen, og blandt 130 firlængede gårde i Bårse herred har kun 21 en lignende staldplacering. Blot for sammenligningens skyld skal de betydelig større antal af sådanne firlængede gårde, der træffes på Møn og Lolland-Falster, anføres. På Møn er det således 32 blandt 50, på Lolland 49 af 79 og på Falster ikke mindre end 49 af 52.

Ser vi bort fra disse øer og det sydligste Sjælland med det øvrige sydlige Danmark, er det imidlertid, når alt kommer til alt, et meget stort spørgsmål, om man overhovedet kan tale om, at denne staldplacering er traditionel her i landet. Af enkelttilfælde, vi nærmere kan studere, synes det nemlig at fremgå, at den mere er dikteret af rent praktiske hensyn som gårdens placering i omgivelserne, terrænforhold m. m., og det vil da sige, at førend det er godtgjort, at det ikke også generelt forholder sig således uden for det sydlige Danmark, kan man ikke med nogen ret fortsat hævde, at den her sporadisk optrædende staldplacering også er en reliktforeteelse. I så henseende er det i øvrigt nok værd at bemærke, at de særlige kendetegn i planløsningerne, der meget ofte ledsager heromtalte staldplacering i det sydlige Danmark, ikke optræder andre steder.

I det hele taget må det siges at bero på en misforståelse, når man antager, at vi i Sydskandinavien — uden for syddansk område — i højere grad har en fortsat tradition fra jernalderen end i det øvrige Skandinavien. Analyserer vi planløsningerne i de sydskandinaviske gårde, vil man nemlig se, at vi i det store og hele møder nøjagtig de samme konstituerende elementer eller enheder som i Nordskandinavien, og det gælder både med hensyn til stue- og udhuslænger. At disse enheder så i Sydskandinavien fortrinsvis er realiseret som *rum* i længer, medens de nordpå i højere grad fremtræder som særskilte *småhuse* (enkelt-rumshuse), turde dog i denne forbindelse være ganske underordnet, da denne forskel i virkeligheden kun er en forskel i ydre apparition, der ene og alene er fremkaldt af de forskellige konstruktionsformer, som er de rådende i de to områder. Vi ser da også både, at disse nordskandinaviske småhuse indgår i forskellige sammenstillinger med mere komplicerede planløsninger, og at disse kortere og længere bygninger særdeles ofte er radet op i veritable længer — alt sammen principielt ganske som i Sydskandinavien. Bortset fra det sydlige Danmark er det derfor i Skandinavien i øvrigt ene og alene for konstruktionsformernes vedkommende, man her kan tale om tradition og novation i henholdsvis syd og nord; det er nemlig som sagt de pågældende områders væsensforskellige bygningskonstruktioner, der har formet deres fælles mange-enhedede grundlag i planløsningerne forskelligt.

Anderledes stiller forholdene sig som sagt i Syddanmark, hvor vi som også nævnt meget hyppigt har stald i længe med beboelse; her må man nemlig efter alt at domme regne med, at dette er gammel tradition. Ganske vist er denne staldplacering langt fra lige dominerende overalt i om-

rådet — jfr. t. eks. de ovenanførte tal fra Sydsjælland m. v. — men de afvigelser fra almindelig dansk plandisposition i stuelængerne, der særdeles ofte kan iagttages i forbindelse med den, er af en sådan art, at det ikke kan betvivles, at vi her står overfor en meget gammel foreteelse, og tager man desuden de særlige forhold på Lyø med i betragtning (jfr. ndf.), kommer man uvilkårligt til den faste overbevisning, at den syddanske staldplacering er at se som en fortsættelse af oldtidens tradition, som den kendes fra vore jernalders-langhuse med beboelse og stald. Endvidere er man heller ikke i tvivl om, at denne tradition er blevet fastholdt i Syddanmark under direkte påvirkning fra det nordvestlige fastland eller nøjere udtrykt fra den frisiske og den nedersaksiske gårds områder. Men det må dog absolut betones, at det alene er staldens beliggenhed i længe med beboelsen, der er traditionsbunden i det sydlige Danmark; for sagen er, at vi i modsætning hertil i staldens orientering i længen har et lige så åbenlyst brud på traditionen som i det øvrige land, hvor beboelse og stald er helt adskilte og ligger i længer for sig. Medens stalden nemlig i jernalderhuset, som også i den frisiske og den nedersaksiske gård, er en lang-stald, der ligger på langs i længerne, er den overalt i det sydlige Danmark, hvor en sekundær påvirkning sydfra ikke har ændret forholdene, lige så ufravigeligt en tvær-stald, der ligger på tværs i længerne, som det også i øvrigt er tilfældet herhjemme i de almindelige bøndergårde.

Ligesom staldplaceringen i Syddanmark ikke i sig selv afgiver noget holdbart kriterium for, at vi her har en ubrudt tradition fra oldtiden, gør de énlængede gårde og boelsteder, der forekommer i dette område, det heller ikke generelt. Det eneste sted, hvor vi inden for landets nuværende grænser får et klart fingerpeg om eksistensen af en sådan tradition, er på Lyø. Trods deres størrelse i jordtilliggende er som nævnt de fleste af gårdene på denne ø énlængede, idet man her sætter langt den største del af hø og korn i hæs ved gårdene og derfor kun behøver minimal ladeplads — i reglen er her blot en lo og et enkelt korngulv, hvori kornet i hæssene kan indflyttes, når det, der først indsattes, er tærsket. En så udpræget hæssætnings-kultur er i nyeste tid enestående herhjemme; men et ganske tilsvarende forhold kendes fra Halligerne i Vadehavet ved den nordfrisiske kyst, og der kan ikke være tvivl om, at de to lokaliteter er rester af et sammenhængende sydvestdansk hæssætningsområde, der i øvrigt over det øvrige Frisland — og også den nedersaksiske gårds område — har stået i direkte forbindelse med det store vesteuropæiske (jfr. ndf.). Om et tidligere sammenhængende sydvestdansk hæssætningsområde vidner i øvrigt flere af de gamle ladeformer i Slesvig, som vi kender fra nutiden, mest udtalt således de nordfrisiske lader og ikke mindre de brædde klædte hjelme, der navnlig har været at finde østpå — i Angel og Sundeved samt frem for alt på Als. Disse to ladeformer, der for øvrigt må betragtes som en og samme i forskellig iklædning, er nemlig ganske nøje paralleller til former, vi så hyppigt træffer — eller i hvert fald har kunnet træffe — i såvel det øvrige Frisland som i tilstødende egne med nedersaksiske gårde, og der kan næppe være tvivl om, at deres forekomst i Slesvig, hvor den tidligere må formodes almen, er inspireret herfra, og tidspunktet for indkomsten må formentlig sættes til o. 1600 eller noget før.

En tidligere almen hæssætning i Sydvestdanmark — og hermed også en tidligere almen forekomst af énlængede gårde i dette område — lader os også bedre forstå, hvorfor vi endnu o. 1800 navnlig i Angel og Sunde-

ved samt på Als og Ærø finder mange gårdanlæg med en absolut dominerende hovedlænge.

Hvorvidt hæssætningen også i det øvrige Syddanmark, hvor stalden ligger i længe med beboelsen, har holdt sig så langt ned i tiden som i sydvest, vides der intet sikkert om; men det må sagtens betvivles. Snarest må man antage, at forholdene her er blevet ændret på et tidligere tidspunkt under indflydelse fra det øvrige land, hvor en udpræget ladekultur er den herskende og længe har været det. Hermed skal ikke være sagt, at hæssætning her har været et sjældent fænomen; det er nemlig såre langtfra tilfældet. Men som det kendes fra nyeste tid, før mekaniseringen omformede forholdene, lader også enkelte ældre oplysninger os forstå, at bønderne stedse direkte bestræbte sig for at få så megen ladeplads, at al stråafgrøde kunne huses under tag også i middelgode år. En så vidt dreven ladekultur, som vi har herhjemme, er dog ikke noget specifikt dansk fænomen. Kaster vi et blik ud over Europa, vil vi se, at hvor den firlængede gård eller, om man vil, firkantformen er den rådende, findes også en udpræget ladekultur, og vel at mærke en ladekultur, der fortrinsvis bygger på hjemme- eller gårdlader (modsat udmarkslader), medens vi uden for denne gårdforms områder overalt har en udpræget hæssætningskultur; det gælder således i Østeuropa, på Balkan, i Syd- og Vesteuropa med de britiske øer, Irland og de nordatlantiske øer. Den firlængede gård eller firkantformen er med andre ord en ladekulturens gård, d. v. s. det er en gård, der først og fremmest må formodes at tilhøre et mere fremskredet agerbrug, og det bliver i virkeligheden et spørgsmål, om grundlaget for den til syvende og sidst ikke, i al fald delvis, skal ses i tilknytning til trevangsbruget. Hos os kan der i hvert fald ikke herske tvivl om, at det ikke alene er nye boligvaner, men også nyheder i landbruget, der ligger bag sprængningen af jernalders-langhuset og dets forvandling fra en to-enhedet enkeltlænge til en mange-enhedet gård med flere længer.

Hvornår denne mange-enhedede gård så har fået firkantformen, er et spørgsmål, som endnu ikke er endelig klarlagt; men som man også hidtil i almindelighed har antaget, kan det nok ikke betvivles, at det er den romerske landgård, villa'en, der er forbilledet.

Vi har her kun berørt et enkelt hovedproblem i den nordiske gårds historie, og som man vil have set, har det ført os ind på adskillige andre; den nordiske gårds historie er et særdeles kompliceret spørgsmål, og inden vi kan gøre os håb om at nå til en dybere og rigtigere forståelse heraf, må der endnu gøres et overordentlig stort forskningsarbejde, og det ikke blot på bondergårdenes område, men også for storgårdenes og købstædernes vedkommende. Hvor lidt vi i virkeligheden foreløbig ved om disse to sidste grupper, fremgår klart af dr. Lorenzens ovenanførte bidrag til Nord. Kult., og man må meget håbe, at der snarest mere systematisk end hidtil vil blive taget fat på de store opgaver, der her ligger. Endvidere må naturligvis også de arkæologiske tomtundersøgelser ønskes betydeligt fremmet, ikke mindst for den historiske tid. Selv om de hidtil publicerede resultater ikke passer ind i det billede, vi får af bondegårdens historie ad anden vej, vil ingen betvivle, at netop i yderligere gårdtomt-fremdragelser fra den periode ligger der meget store muligheder for at tilvejebringe ny viden om den »dunkle« middelalder. Vore tomt-arkæologer må blot klargøre sig, at også den nøjeste orientering i hele den etnologiske problemstilling gården vedrørende er en nødvendig forudsætning for en vurdering og tolkning af fundene, hvis man da vil undgå at give det subjektive skøn et skæbnesvangert spillerum.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Herning den 25.-26. august 1955.

Ved årsmødet, der holdtes på Højskolehjemmet, var følgende museer repræsenteret: Nationalmuseets 2., 3. og 7. afd., Københavns Bymuseum, Jernbanemuseet, Kunstindustrimuseet, Rosenborg, Tøjhusmuseet, Dansk Landbrugsmuseum, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborg, Frederiksværk, Hørsholm, Tikøb, Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Vordingborg, Møns, Bornholms, Maribo, Odense, Bogense, Fåborg, Nyborg, Langelands, Skagen, Try, Thisted, Nykøbing M., Ålborg, Års, Viborg, Randers, Hobro, Grenå, Ebeltoft, Gl. Estrup, Århus, Den gamle By, Horsens, Silkeborg, Odder, Vejle, Kolding, Ringkøbing, Herning, Holstebro, Varde, Esbjerg og Dansk Pressemuseum.

Museumsdirektør, dr. phil. *Helge Sogaard* holdt torsdag aften et foredrag med farvelysbilleder: *Lidt om Østjyllands pottemageri.* En række glimt af det rødbrændte lertøjs udvikling gennem 1000 år.

Repræsentantskabsmødet begyndte næste dag kl. 9 og indledtes med, at formanden, museumsdirektør *Svend Larsen,* Odense, bød gæster og repræsentanter velkommen, hvorefter han udtalte følgende mindeord:

»Den 27. marts 1955 døde Jens Winther i Rudkøbing i en alder af 92 år. Han var en af dansk museumsvæsens mest særprægede skikkelser. Allerede som ganske ung interesserede han sig for indsamling af oldsager, og denne interesse blev en lidenskab. Han grundlagde Langelands Museum og bekostede selv den bygning, hvor det har til huse. Han blev en fremragende udgraver og publicerede adskillige af sine undersøgelser i smukt udstyrede værker, som han udgav. Han kendte i høj grad begrænsningens kunst. Der måtte i hans samlinger ikke findes andet end det, der hørte til på Langeland, og han opdrog befolkningen til at betragte Langelands Museum som det naturlige opbevaringssted for øens minder.

I mange år holdt han sit museum borte fra denne forening. Han fandt det vistnok under sin værdighed at deltage i organisationsarbejde og ønskede ikke at sælge sin selvstændighed ved at modtage statstilskud. Først i de senere år indså han, at den tid var forbi, hvor et museums fremtid kunne bygge på private mæceners støtte, og kort før hans død havde jeg den glæde at modtage en hilsen og tak for en redegørelse, jeg havde givet for de danske museers stilling og for de retningslinier, som i fremtiden bør følges.

I dansk arkæologisk forskning var han en central skikkelse, der virkede inspirerende til det sidste, og som lokalmuseumsmand var han et skoleeksempel på, hvad en enkeltmand kan udrette, når museumsarbejdet fylder hans sind. Vi vil ære og bevare mindet om Jens Winther!«

Efter at Rektor *C. L. Christensen,* Herning, var valgt til dirigent, aflagde formanden beretning om foreningens arbejde i 1954—55 og udtalte bl. a.:

»Foreningen omfatter nu 93 museer. I årets løb har vi optaget Samsø Museum og Dansk Pressemuseum og Arkiv. Vi byder de to nye museer velkommen i vor kreds.

For øjeblikket lever vi i en ventetid; som bekendt har undervisningsministeriet anmodet sit provinsmuseumsnævn om at fremkomme med en *redegørelse* for de kulturhistoriske museers forhold og afgive indstilling herom til ministeriet. Nævnet har afholdt en meget lang række møder og har nøje overvejet de faglige og økonomiske problemer, der er forbunden med hele dette spørgsmål. Den betænkning, der vil blive resultatet, vil i meget nær fremtid kunne tilstilles undervisningsministeren. Det ligger i sagens natur, at nævnets overvejelser er af fortrolig karakter, men jeg kan forsikre, at der i nævnet er den bedste vilje til at søge dannet en *ramme* for vore museers virksomhed, der giver mulighed for et frugtbart arbejde i folkeoplysningens og videnskabens tjeneste.

Ventetiden må vi benytte til at gøre opmærksom på vor eksistens og vore vanskeligheder. Et led i dette arbejde var udstillingen »*Fra danske Museer*«, som omfattede ca. 500 numre fra de fleste statsanerkendte museer. Udstillingen blev arrangeret som Nationalmuseets efterårsudstilling og havde godt 30.000 gæster. Vi kunne ikke kræve entré til udstillingen, men undervisningsministeriet bevilgede os et tilskud på 2000 kr. til fremstilling af det smukke katalog. Vi takker ministeriet for dette tilskud, og vi retter ganske særligt en tak til Nationalmuseet for husly og til museumskonsulent Halkjær Kristensen og magister Hans Lassen, der trak det tungeste læs ved dette arrangement. Udstillingen gav lejlighed til omtale i radioen ved åbningen, og på et senere tidspunkt holdt jeg et radioforedrag om vore museers stilling og ønsker, ligesom jeg i »Fortid og Nutid« har givet en redegørelse for vor forenings virksomhed i de forløbne 25 år.

Udstillingens krav til arbejdskraften medførte, at vi ikke kunne afholde det sædvanlige *studiekredsmøde* i København. Derimod holdt vi 1. maj et meget velbesøgt møde i Viborg, hvor vi yderligere fik lejlighed til at se Viborg Stiftsmuseums smukke nyopstilling! Tilslutningen i Viborg var så stor, at noget af den intime karakter var ved at gå tabt, og det er derfor et spørgsmål, om det ikke vil være mere hensigtsmæssigt med flere møder for mindre kredse. Studiekredsmøderne skulle jo nødigt blive formindskede udgaver af årsmødet, men de skal foruden at give os viden medvirke til at styrke sammenholdet og fremme samarbejdet mellem museerne.

Af »*Museumsmeddelelser*« udsendte vi et nyt nummer i juli. Forbilledet for disse meddelelser er jo bl. a. det norske »Museumsnytt«. Det skal behandle spørgsmål af faglig art, der har fælles interesse for os, og det skal være en hjælp for den enkelte til at få oplysning om emner, der interesserer ham. Meddelelserne udsendes gratis, og såfremt et museum ønsker mere end et eksemplar, beder jeg Dem meddele det til sekretæren.

»*Danske Museer*« er vort smertensbarn. I efteråret 1954 udkom bind IV. Hassings forlag påtog sig i sin tid udgivelsen af årbogen, således at den ikke skulle belaste foreningen i økonomisk henseende. Vi har fra undervisningsministeriet fået et tilskud på 1000 kr. pr. årgang, men valg og aflønning af redaktør har ligget i forlagets hænder.

Efter udsendelsen af bind IV krævede forlaget vor medvirken til, at årbogen fik mindst 200 abonnenter mere, ellers måtte man standse udgivelsen. Da salget af bogen ikke kom til at svare til forlagets ønsker, meddelte det, at det ikke kunne fortsætte, og denne meddelelse har bestyrelsen taget til efterretning.

Årbogen har godt 400 abonnenter. Det svarer til, hvad »Fortid og Nutid« har, men årbogens store billedmateriale medfører en forholdsvis højere fremstillingspris. Efter at have indhentet forskellige tilbud skønner vi, at udgiften for hvert bind, iberegnet forfatter- og redaktionshonorar, vil blive 8000 kr. for et oplag på ca. 1000 eksemplarer.

I de udkomne årbøger har der været en række værdifulde bidrag, og det er bestyrelsens opfattelse, at den er for god til at lade gå ind. Det er muligt, at indholdet skal vælges efter en mere saglig linie, at hovedvægten skal lægges på en beskrivelse af genstande. Jeg tror, at bidrag som overinspektør Uldalls om fajance og direktør Mackeprangs om fjerfugle ikke blot har interesse for museumsfolk, men også for samlere, og at vi ved at understrege denne linie kan få videre kredse i tale.

Spørgsmålet om årbogens fremtid har vi drøftet med bestyrelsen for Dansk historisk Fællesforening, der ganske tilslutter sig vor opfattelse af bogens betydning. Ud fra fællesforeningens erfaringer som udgiver af »Fortid og Nutid« tilråder den, at vi selv overtager udgivelsen af »Danske Museer«, og bestyrelsen for vor forening er rede til at påtage sig det dermed forbundne arbejde, men vi må have foreningens godkendelse og støtte.

Med det nævnte abonnementstal som udgangspunkt kan vi påregne en indtægt på 5000 kr. Udgivelsen vil, som nævnt, koste ca. 8000 kr., og der skal således skaffes 3000 kr. Efter bestyrelsens opfattelse er der flere muligheder for at få dette beløb:

Den enkleste løsning vil være en forhøjelse af abonnenttallet. I det øjeblik museumsforeningen selv står som udgiver, vil de enkelte museer have en mere direkte interesse i, at bogen fortsætter, og de kan støtte udgivelsen ved på forhånd at forpligte sig til at subskribere på et antal eksemplarer, der evt. kan anvendes som gaver til velyndere eller afhændes til museernes bestyrelsesmedlemmer, ligesom der også må kunne tegnes subskribenter i oplandet. Foreningen tæller næsten 100 museer, og det skulle ikke være urimeligt at vente, at hvert museum gennemsnitlig kan tegne sig for 7 eksemplarer.

Den anden mulighed er, at man fastsætter kontingentet så højt, at det kan dække det manglende beløb, men dette hjælper næppe i særlig grad til at bringe bogen ud til så vide kredse som ønskeligt.

Endelig kan det tænkes, at man gennem enkelte annoncer fra store firmaer, der har særlig interesse i museernes arbejde, kan indvinde et beløb.

Om hele dette spørgsmål vil bestyrelsens gerne høre medlemmernes mening. Vi har også overvejet, om årbogens titel er tilfredsstillende; måske kan vi finde en titel, der bedre fanger opmærksomheden.

Det vil af et senere punkt på dagsordenen fremgå, at konsulenterne har været meget stærkt optaget i det forløbne år, og ikke mindst har der været stillet store krav til konsulenten for de historiske samlinger. Oprindelig var konsulentvirksomheden tænkt som en nødhjælp, og man havde egentlig ikke gjort sig klart, hvor omfattende arbejdet ville blive, men forholdene har udviklet sig sådan, at de krav, der stilles i dag, faktisk er så store, at arbejdet er ved at blive uoverkommeligt.

Til slut skal jeg kun tilføje, at selv om det er ventetider, og selv om der er mange vanskeligheder, er der dog også lyspunkter at notere. Enkelte museer er i det forløbne år nået betydelige skridt fremad. Viborg og Esbjerg har kunnet foretage nyopstillinger. I Sønderborg har man opslået stillingen som inspektør ledig og givet den en sådan lønmæssig placering, at det skulle være muligt at få ansat en yngre, kvalificeret mand i den. I den allerseneste tid har der også vist sig tegn, der tyder på, at Langelands Museum vil få et meget bæredygtigt grundlag for sin fremtidige virksomhed, og man har vel også grund til at forvente, at museerne i Ringkøbing amt inden længe finder frem til en løsning af deres problemer.

Det er vist ikke for stærkt sagt, at lokalmuseerne har været forsømte, og at mange af dem er i en kritisk stilling. De har opgaver, der meget vel kan sammenstilles med folkebibliotekernes. På samme måde som skoler og biblio-

teker er det, skal museerne være et redskab i folkeoplysningens tjeneste og samtidig være til gavn for den videnskabelige forskning. Det gælder, hvad enten museet er stort eller lille. Men for at løse disse opgaver, må museerne have både pengemidler og ledere, ellers bliver de blot døde magasiner.

Det er denne tvedelte opgave: den folkeoplysende og den videnskabelige, der gør det rimeligt, at man yder museerne økonomisk støtte: men man kan ikke mere bygge et museums arbejde på private mæceners støtte. De har bragt deres ofre. Hvis et museum i dag skal virke efter sin hensigt, må det have et solidt økonomisk grundlag, der er tilvejebragt ved lokale midler suppleret med statens bidrag.

Vi ønsker ikke uniformerede museer, men vi ønsker museer, der har mulighed for at arbejde forstandigt, hver i sit område og hver med sit særpræg, til gavn for samfundet som helhed. Det er det mål, vi skal sigte imod, og den opgave, som denne forening skal medvirke til at løse«.

Derefter forelagde kassereren, museumsdirektør *Knud Klem*, Helsingør, *regnskabet*, der balancerede med 13.865,69 kr. Af kassebeholdningen på 4.383,36 kr. henstår 1.856 kr. til tekstilkonservering og 1.000 kr. til årbogen, hvorefter foreningens egentlige kassebeholdning er 1.527,36 kr. Udstillingen »Fra danske Museer« gav et underskud på 1,724,85 kr.

Den følgende diskussion vedrørende årsberetning og regnskab drejede sig hovedsagelig om »Danske Museer«. Fra alle sider gik man ind for, at foreningen ved selv at overtage udgivelsen skulle videreføre årbogen.

Uldall foreslog som ny titel »Fra museer og samlinger«. Han mente, at det ville være bedst at lade et forlag få årbogen i kommission. Økonomien kunne sikkert hjælpes ved, at der blev tegnet nogle annoncer til årbogen.

Jørgen Paulsen og *Hvidtfeldt* ville ud fra deres erfaring med »Fortid og Nutid« anbefale at bygge årbogens økonomi på faste abonnenter. Foreningens medlemmer må skaffe det nødvendige antal abonnenter. At lade bogen komme i kommission hos et forlag ville næppe være nogen fordel; tegningen af annoncer ville sikkert være vanskelig, og den økonomiske støtte heraf kun ringe.

Riismøller frygtede konkurrencen fra de andre museumsårbøger, men ville iøvrigt tilslutte sig Hvidtfeldts forslag om, at medlemmerne tegnede sig for et bestemt antal eksemplarer, og det kunne man lige så godt gøre med det samme.

Steensberg mente, at de forskellige museers årbøger støttede hinanden ved hver på sit felt at skabe øget interesse for museernes arbejde. Foreslog, at man lod en liste gå rundt, så repræsentanterne straks kunne tegne sig for et antal eksemplarer af årbogen.

Valerius ville tro, at kustoderne kunne sælge en del eksemplarer, og han opfordrede museumslederne til at gøre en indsats for at få de lokale boghandlere til at aftage nogle eksemplarer af årbogen. Han ville helst beholde den nuværende form og advarede mod at give årbogen et for stærkt fagligt præg.

Fru *Overgaard* anbefalede at lade bestyrelsen overtage redaktionen og arbejdet med årbogens udgivelse.

Klem foreslog en konkurrence om et nyt navn til årbogen, og at bestyrelsen i nær fremtid fremsender en bestillingsseddel til medlemmerne. Kunne ikke anbefale at entrere med et forlag, det giver ingen garanti for et øget salg af bogen hos boghandlerne, det er bedre at gå den af Valerius foreslåede vej.

Medens adskillige andre havde ordet for at anbefale, gik en tegningsliste rundt, og dirigenten kunne herefter konstatere, at der var enighed om at fortsætte årbogen.

Formanden takkede for den velvillige behandling af sagen, og bestyrelsen fik derefter bemyndigelse til at fortsætte arbejdet med årbogens udgivelse.

Uldall henstillede til bestyrelsen, at der ved hvert årsmøde kunne holdes et foredrag om et eller andet museumsteknisk emne. Han ville gerne yde sin støtte til udarbejdelsen af bogen om museumsteknik.

Riismøller foreslog at holde et møde til næste forår i Ålborg angående museumsteknik.

Zachariassen kunne tænke sig, at man planlagde f. eks. fire studiemøder om det samme emne, hvorefter de interesserede kunne vælge, hvilket af disse de bedst kunne deltage i.

Formanden takkede for de forskellige indlæg i forhandlingen, specielt Uldall. Når vort nuværende store arbejde er afsluttet, tager vi fat på det museumstekniske emne.

Kassereren foreslog at bibeholde de nuværende kontingenter for det kommende år, hvilket vedtoges.

Derefter godkendtes beretning og regnskab.

Dispositionsbevillingerne. Sekretæren redegjorde derefter for de to bevillingers fordeling. Bevillingen på 10.300 kr. var efter ansøgning blevet forhøjet med 7.700 kr. fra tipstjenestens overskud for 1954—55. Der var indkommet 18 ansøgninger om ialt ca. 60.000 kr. Den samlede bevilling på 18.000 kr. blev fordelt således: Falsters Minder 1920 kr. til montre, Bornholms Museum 2000 kr. til montre, Næstved Museum 3000 kr. til montre, Marstal og Omegns Museum 700 kr. til montre, Vesthimmerlands Museum 1800 kr. til varmeanlæg, Sønderborg Museum 1000 kr. til støvsuger, Nordfyns Museum 380 kr. til montre m. v., Vendsyssel hist. Museum 2000 kr. til instal. af el. lys, Morslands hist. Museum 2000 kr. til montre, Holbæk Museum 1900 kr. til indretning af magasin, Roskilde Museum 600 kr. til montre og Ringkøbing Museum 700 kr. til montre.

Yderligere indkom der 17 andragender om tilskud fra tipstjenestens overskud for 1953—54. Det drejede sig i hvert enkelt tilfælde om ret betydelige beløb, og kun et fåtal af ansøgningerne har derfor kunnet efterkommes, for et par museers vedkommende endda kun med stærkt reducerede beløb. Fordelingen blev følgende: Viborg Stiftsmuseum 5600 kr. til bygningsistandsættelse, Forhistorisk Museum, Århus, 12.000 kr. til udgravning og undersøgelse i Illerup, Langelands Museum 1200 kr. til nivelleringsinstrumenter, Odense Bys Museer 2000 kr. til forsk. tekniske apparater, Morsland hist. Museum 10.000 kr. til ombygning af museets sidefløj og Købstadmuseet »Den gamle By« 5000 kr. til centralvarmeanlæg.

Bevillingen på 20.000 kr. har modtaget 21 ansøgninger om ialt ca. 34.000 kr., og fordelingen er blevet: Hobro 800 kr. til sølvstrøbøsse, Køge 350 kr. til sølvske, Den gamle By 600 kr. til tinvelkomst, Holstebro 850 kr. til sølvstrøbøsse, Odense 1350 kr. til konservering af faner, Ringkøbing 300 kr. til sølvskeer, Hjørring 3000 kr. til indkøb og konservering, Esbjerg 800 kr. til sølvlågkrus, Viborg 1000 kr. til konservering af tekstiler, Tønder 1500 kr. til et skab, Kalundborg 1000 kr. til konservering, Helsingør 350 kr. til sølvlågkrus m. m., Hillerød 800 kr. til konservering og nyordning, Hørsholm 250 kr. til akvarel og bog, Rudkøbing 800 kr. til sølvbæger, Horsens 1250 kr. til sølvkaffekande, Næstved 2500 kr. til sølvlågkrus, Svendborg 2500 kr. til sølvsukkerskål.

Halkjær Kristensen gjorde derefter rede for det af ham udførte *konsulentarbejde* i det sidste år, hvor en del museer helt eller delvis har omordnet deres samlinger, de fleste i forbindelse med bygningsændringer. Desuden har en lang række museer fået deres samlinger fra historisk tid gennemgået og påmalet numre, andre er i gang med dette arbejde.

Bestyrelsesvalg. Formanden meddelte, at arkitekt V. Norn ønskede at udtræde af bestyrelsen på grund af alder. Arkitekt Norn har været medlem af

bestyrelsen siden foreningens stiftelse i 1929, og vi beklager, at han mener ikke mere at kunne fortsætte, men vi må bøje os for hans ønske. Forsamlingen genvalgte derefter Boesen og Davidsen og nyvalgte tandlæge Holger Friis, Hjørring, til bestyrelsen. Svend Larsen genvalgtes til formand.

Formanden takkede for valget. Og idet han udtalte en varm tak til arkitekt Norn for de mange års trofaste og betydningsfulde arbejde for museumsforeningen, foreslog han på bestyrelsens vegne at udnævne arkitekt Norn til æresmedlem af Dansk kulturhistorisk Museumsforening. Forsamlingen gav sin enstemmige tilslutning til forslaget.

Arkitekt *Norn* takkede formanden og repræsentanterne for denne æresbevisning, mindedes det gode samarbejde, der altid havde været i museumsforeningen, og udtalte håbet om, at det nye lovforslag, man ventede måtte komme, ville give mulighed for, at museerne kan løse deres store opgaver.

Under *eventuelt* rejste *Christophersen*, Fåborg, spørgsmålet om museernes opvarmning for at hindre fugtens ødelæggende virkning på genstandene. Efter at have talt med Fåborg elektricitetsværk herom og fået tilsagn om billig strøm, kunne han tænke sig at opvarme museet visse dage i vintertiden, og han ville foreslå, at »Den gamle Gaard« fik en bevilling til at lave dette forsøg. Han henstillede til museumsforeningens bestyrelse at foranledige et sådant forsøg afholdt, da det kunne have betydning for mange museer.

Uldall advarede mod at få en højere temperatur end 10° celcius i museerne. En god ventilation er mindst lige så vigtig som opvarmningen. I de gamle bygninger er der skorstene, og de kan udnyttes som ventilatorer. På ydervægge, der altid er fugtige, må man ikke ophænge billeder uden at sikre dem mod fugtighed fra væggen.

Riismoller havde prøvet elektrisk opvarmning i sit kontor. Det er for dyrt.

Halkjær Kristensen frarådede periodisk opvarmning af museumsrummene, idet en vekslen mellem varme og kulde altid vil give fugtig luft, og man opnår således nærmest det modsatte af det ønskede.

Formanden lovede, at bestyrelsen skulle overveje Christophersens henvendelse og muligt finde udveje til problemets løsning. Han takkede de forskellige deltagere i forhandlingen.

Om eftermiddagen holdt undervisningsminister *Julius Bomholt* foredrag om »*Museer, myndigheder og publikum*«. I sit fængslende og inspirerende foredrag fremhævede ministeren, at museerne har en betydelig plads i det folkelige oplysningsarbejde. De har mulighed for at blive kulturcentre i meget af vort ungdomsarbejde, og deres samlinger kan give turisterne et indtryk af egnens folkelige kultur. Et museumsbesøg kan blive en oplevelse for livet, derfor må vi give museerne sådanne kår og arbejdsforhold, at de er i stand til at løse disse opgaver. En vis statsstøtte er påkrævet, men museerne må først og fremmest bygge på den lokale interesse og økonomiske offervilje, og ministeren lod i denne forbindelse falde et par alvorsord til kommunerne, hvis tilskud til kulturelle formål mange steder må siges at ligge langt under det, der i dag må kaldes tidssvarende.

Om aftenen ved et fællesmøde med Dansk historisk Fællesforening talte museumsforstander *H. P. Hansen* om »*de gamle hedebønder*«.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Herning den 26.-28. august 1955.

Årsmødet indledes fredag d. 26. august om aftenen ved et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening i aulaen på Herning gymnasium, hvor museumsforstander H. P. Hansen holdt foredrag »Om de gamle hedebønder«. Deltagerne blev derefter budt velkommen til Herning af borgmesteren, skoleinspektør P. Munk-Poulsen, og byrådet bød på et glas vin i gymnasiets frokoststue.

Ved repræsentantskabsmødet lørdag d. 27. august på Højskolehjemmet var følgende foreninger og institutioner repræsenteret: De historiske samfund for Ålborg, Århus, Bornholms og Frederiksborg amter, Fyns stift, Hjørring, Holbæk og Københavns amter, Lolland-Falster, Præstø, Randers, Ribe, Ringkøbing og Sorø amter, Sønderjylland, Thy og Hanherred, Vejle og Viborg amter; endvidere Jysk Selskab for Historie, Sprog og Kultur, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Rigsarkivet, Landsarkiverne for Sjælland, Nørrejylland og de sønderjydske landsdele, Københavns Stadsarkiv, Direktoratet for Matrikelvæsenet, de byhistoriske arkiver i Esbjerg, Fåborg, Haderslev, Hillerød og Frederiksborg slotssogn, Odder og Viborg samt 49 museer blandt dem, der dagen i forvejen havde været repræsenteret ved Museumsforeningens årsmøde (se s. 357).

Formanden, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt,* Viborg, indledede med en velkomsthilsen til repræsentanter og gæster og hyldede dernæst foreningens tidligere formand og eneste æresmedlem, professor Knud Fabricius, i anledning af dennes 80 års fødselsdag d. 13. august. Professor Fabricius kunne desværre ikke komme med til mødet.

Der blev derefter givet meddelelse om, at præmien for en udmærket årbogsafhandling i 1953 var blevet tildelt cand. mag. *Ole Karup Pedersen* for hans artikel »Helsingørs Handel på Christian IV's tid« i Frederiksborg Amts historiske Samfunds årbog. På grundlag af såvel trykt som utrykt kildemateriale har forfatteren her givet en skildring af et fast afgræset område af tidens handelshistorie med hensyntagen til kulturhistorien og med blik for emnets almene betydning. Det er en eksemplarisk og grundig undersøgelse, som både ved sit emnevalg og sin form egner sig til at stå som forbillede.

Formanden gik derefter over til:

Beretning for året 1954—55.

Styrelsen har i år besluttet at forsøge en ny praksis m. h. t. den årsberetning, som formanden plejer at aflægge på repræsentantskabsmødet, nemlig at lade denne duplikere og udsende til medlemmer og repræsentanter forud for årsmødet. Der vil derved kunne spares en del tid, idet formanden herefter kun behøver at fremdrage, hvad der måtte være særlig grund til at understrege. En anden fordel vil være, at der bliver bedre mulighed for repræsen-

tanterne til at forberede eventuelle indlæg, hvilket forhåbentlig kan tjene til en højnelse af den debat, der følger efter beretningen.

Hvad der spares af tid kan så bruges til en dyberegående drøftelse af et mere alment og for vort arbejde væsentligt emne. Denne gang har vi valgt at samle os omkring spørgsmålet »De historiske foreningers ansvar overfor lokalhistorisk arbejde«, en sag som må ligge fællesforeningen meget på hjerte, og som det sikkert vil være værdifuldt for os alle at få belyst fra forskellige sider.

Vi håber, at årsmødet gennem denne form kan blive ikke blot en generalforsamling, men tillige et stævne, som kan virke inciterende og befrugtende for vore bestræbelser i det daglige.

Fællesforeningens medlemstal har som sædvanlig været stabilt. Det udgjorde pr. 15. august 1955 ialt 176, nemlig 26 historiske amtssamfund og foreninger, 92 museer, 25 arkiver (deraf 10 byarkiver) 7 biblioteker og 26 by- og amtsråd. De nye medlemmer, som vi byder velkommen, er: Historisk-topografisk Selskab for Lyngby—Taarbæk Kommune, Samsø Museum, Frederiksberg Stadsarkiv samt Byhistorisk Arkiv for Hillerød og Frederiksborg Slotssogn. Styrelsen har i det forløbne år måttet tage stilling til en henvendelse fra den meget store historiske forening »Østjydsk Hjemstavn«, som nok kunne tænke sig at gå ind i DHF, hvis der kunne fastsættes et maksimumskontingent på 100 eller 150 kr. Vi har imidlertid ment, at vi af principielle grunde ikke kan gå med på en sådan ordning, hvor gerne vi end ser »Østjydsk Hjemstavn« med dens ca. 2500 medlemmer tilsluttet vor forening. Et maksimumskontingent som det foreslåede i stedet for de 2 pct. af foreningernes samlede kontingentindtægt vil let gennemhulle hele vor kontingentordning, idet flere af de store amtssamfund så måtte ind under den samme ordning. Hvor kunne grænsen så sættes, uden at det ville virke uretfærdigt overfor de mindre foreninger, som vel iøvrigt ofte er de økonomisk dårligst stillede. Vi synes heller ikke, det nuværende kontingent (f. eks. 100 kr. af 5000) kan kaldes tyngende. Jeg vil derfor gerne benytte denne lejlighed til at rette en indtrængende opfordring til »Østjydsk Hjemstavn« om at melde sig ind i DHF på de nu gældende vilkår.

Der er i de senere år dannet en række historisk-topografiske selskaber i hovedstadens store nabokommuner (Frederiksberg, Gentofte, Lyngby—Taarbæk, Glostrup, Værløse), som det må være naturligt at få med i fællesforeningen. Vi har for nylig til disse udsendt en opfordring, som foreløbig har medført een indmeldelse.

Foreningens styrelse har i det forløbne år foruden af formanden, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, bestået af følgende: Museumsdirektør Svend Larsen (næstformand), museumsdirektør Jørgen Paulsen (sekretær og kasserer), professor, dr. phil. Kr. Hald, forfatteren Rasmus Mortensen, højskolelærer, dr. phil. Roar Skovmand og overinspektør ved Nationalmuseet, dr. phil. Axel Steensberg. Jørgen Paulsen, der har været sekretær siden 1950 og tillige kasserer siden 1952 samt redaktør af »Fortid og Nutid« 1950—54, har nu meddelt, at han ikke længere kan påtage sig hvervet som sekretær. Vi skal derfor i dag vælge et nyt medlem til bestyrelsen. Men da vi indenfor styrelsen gerne vil beholde J. P.'s medarbejderskab navnlig som kasserer og leder af foreningens og tidsskriftets ret omfattende ekspedition, der nu ligger i hans hånd på Frederiksborg, har vi vedtaget at foreslå repræsentantskabet en lovændring om udvidelse af antallet af styrelsesmedlemmer, hvilket også af andre grunde vil være ønskeligt. Jeg tænker her bl. a. på, at opgaver som præstegårdsværket og kulturhistorien i de kommende år vil fordre en stor indsats; det vil være nyttigt at inddrage nye kræfter til disse arbejder, der navnlig vil blive lagt i hænderne på særlige udvalg.

Økonomien har ligget i et roligt og fast leje, som det vil fremgå af regnskabsaflæggelsen.

Ved flere tidligere lejligheder har vi drøftet muligheden af, at fællesforeningen påtog sig en rådgivende *konsulentvirksomhed* overfor lokalhistorikere eller lokalhistoriske udvalg, som måtte ønske vejledning, f. eks. ved udarbejdelsen og trykningen af sognehistorier. Vi har på dette punkt haft den skuffelse, at Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse har afslået en ansøgning om tilskud. Da det imidlertid stadig er styrelsens opfattelse, at en sådan konsulentvirksomhed kan blive af stor betydning, har vi nu anmodet undervisningsministeriet om støtte. Der er samtidig nedsat et særligt udvalg til at tage sig af denne sag; det består af professor Aksel E. Christensen, arkivar Rise Hansen og foreningens sekretær.

På DHF's foranledning lykkedes det i foråret at få virkeliggjort en *radioudsendelse* om lokalhistorisk arbejde. Den formede sig som en samtale mellem lærer H. K. Kristensen, museumskonsulent Halkjær Kristensen, lærer Strange Nielsen, formanden og højskolelærer, dr. Roar Skovmand.

Tidsskriftet »*Fortid og Nutid*«, der nu redigeres af cand. mag. Peter Michelsen, blev udsendt med 7½ ark som sædvanligt. Antallet af abonnenter er gået lidt ned som følge af, at et naturligt frafald ikke er blevet opvejet af tilgang; det udgør nu godt 400 ialt, hvoraf ca. 60 biblioteker. Tidsskriftet, der naturligvis desuden udsendes til DHF-medlemsinstitutionerne, trykkes ialt i 975 ekspl. Ekspeditionen sker nu fra Frederiksborg. Prisen har hidtil været 6 kr. for abonnenter og 10 kr. i boghandelen. Da dette imidlertid er meget billigt, har vi ment det rimeligt at foreslå en forhøjelse med 1 kr. for abonnenter og 2 kr. i boghandelen, hvilket også vil styrke tidsskriftets økonomi. Vi vil også gerne opfordre repræsentanterne til at hverve nye abonnenter; en aktion er nødvendig engang imellem, og vi mener, at tiden til at øge antallet af dem, der holder dette udmærkede tidsskrift, er inde nu.

Endnu engang må jeg beklage, at det endnu manglende hefte af *Håndbog for lokalhistorikere* ikke er udkommet. En stor del af teksten foreligger i manuskript, og om 14 dage vil jeg være i stand til at koncentrere en stor del af min arbejdskraft om færdiggørelsen. Nogle måneder endnu — og arbejdet vil være afsluttet. Vi har haft den glæde i år at få et yderligere tilskud hertil fra tipsmidlerne på 1000 kr., hvorfor vi bringer undervisningsministeriet vor bedste tak.

Vedrørende *præstegårdsværket* er der i det forløbne år sket en hel del. Arbejdsplanen for dette værk er nu lagt fast, og en yngre historiker, cand. mag. Bregengaard, er i gang med indsamlingen af arkivalsk materiale. I forståelse med magister Harald Langberg, som igennem en længere årrække har foretaget opmålinger, har man besluttet at koncentrere DHF's arbejde omkring et mindre, repræsentativt udvalg af præstegårde ældre end 1850, navnlig de fredede, og således at den bygningshistoriske skildring bliver det væsentlige. Kun på denne måde kan vi magte opgaven, som nu hurtigt må føres frem til et resultat: en bog på 15—16 ark, der kan vække interesse omkring emnet, samtidig med at den kan danne et godt hjælpemiddel for interesserede lokalhistorikere, der vil arbejde med de problemer, som vore gamle præstegårde frembyder. Vi har udarbejdet en topografisk ordnet liste over de fredede præstegårde (se s. 374), og hvis nogen kan oplyse om andre værdifulde præstegårde, vil vi gerne have meddelelse herom.

Takket være et nyt tilskud fra Nationalbanken har også de forberedende arbejder til udgivelsen af en dansk kulturhistorie kunnet fortsættes. Det særlige udvalg, der for tiden består af professor Skautrup, dr. Steensberg, formanden og sekretæren har holdt flere møder. Her er en anden ung historiker,

cand. mag. Bennike Madsen, i færd med at skrive emnekort ud fra trykt kildemateriale, for at man derigennem kan få et grundlag for udarbejdelsen af en disposition og nå til klarhed over, hvorledes man i praksis kan lægge arbejdet tilrette. For at kunne indsende en vel motiveret ansøgning om tilskud fra fonds m. v. må man også se at nå frem til et skøn over den tid, der vil medgå, og de midler, som er nødvendige for formålet.

Museumsforeningen, som DHF altid har arbejdet i nær forståelse med, har besluttet selv at overtage udgivelsen af tidsskriftet »*Danske Museer*«, der hidtil er udsendt af et forlag med tilskud fra foreningen. Vi har tilsagt vor støtte til nyordningen og vil her navnlig opfordre vore medlemsforeninger og repræsentanter til dels selv at subskribere på tidsskriftet, dels at medvirke til, at en hvervetryksag kan lægges ind i årbøger o. l.

Ved det sidste årsmøde drøftede man muligheden af snart igen at lade DHF afholde et landsomfattende *lokalhistorisk kursus*. Vi vil gerne høre repræsentanternes ønsker om tid og sted for et sådant kursus. Hvad om fællesforeningen i januar eller februar 1956 foranstaltede kursus i Odense, der med sin centrale beliggenhed og sine institutioner (landsarkiv, museer, bibliotek) vil være et velegnet sted?

Efter at formanden havde uddybet enkelte punkter af den udsendte beretning og repræsentanterne havde givet deres tilslutning til en forhøjelse af abonnementet for tidsskriftet »Fortid og Nutid« fra 6 til 7 kr. pr. hft. (i boghandelen fra 10 til 12 kr.), aflagde kassereren, museumsdirektør *Jørgen Paulsen*, regnskabet (se s. 376), der godkendtes uden bemærkninger. Budgettet for indeværende regnskabsår blev ligeledes fremlagt og tiltrådt.

Der udspandt sig herefter en kort drøftelse om *de historiske samfunds økonomiske stilling*, som de senere års prisstigninger (i nogle tilfælde også krav om større forfatterhonorarer) havde gjort mere og mere anspændt. I denne diskussion deltog *M. E. Gulddal, Ole Warthoe Hansen, J. Høirup*, baron *Rud. Berlouch-Lehn, Jørgen Paulsen, P. Kr. Iversen, Tidemand-Dal, Albert Fabritius* og *Karberg*.

Forud for valget af styrelsesmedlemmer vedtoges det at ændre en passus i lovenes § 4 til følgende ordlyd: »*Desuden foretages valg af formand, indtil otte* (mod hidtil: *seks*) *styrelsesmedlemmer og to revisorer*«. Ved valgene genvalgtes derefter *Kristian Hald, Rasmus Mortensen* og *Jørgen Paulsen* og nyvalgtes cand. mag. *Ole Karup Pedersen*. Også de to revisorer, *G. Galster* og *Knud Klem*, genvalgtes.

Formanden henledte til slut repræsentanternes opmærksomhed på de af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie udsendte publikationer, hidtil navnlig tingbøger, som medlemmerne af de historiske samfund og andre institutioner under Dansk historisk fællesforening kunne få med 33 pct. rabat.

Som mødested for året 1956 foresloges Skagen, Nyborg, Svendborg, Rudkøbing og Hillerød. Det overlodes til styrelsen at træffe det endelige valg.

Man gik herefter over til forhandling om emnet:

De historiske foreningers ansvar overfor lokalhistorisk arbejde.

Formanden indledede med følgende ord:

Det spørgsmål, som vi idag har sat på programmet, og som vi håber, der vil blive god tid til at diskutere, er efter vor mening et centralt problem. Vi, der sidder i ledelsen af de forskellige historiske samfund og museer, har et

stort ansvar. Vi har en forpligtelse udover bare at udgive en årbog, afholde en udflugt og et par foredrag, vi skal være med til at ruske op, vække, inspirere. DHF's årsmøder har sin store værdi derved, at vi kommer sammen, møder folk fra hele landet, men vi vil også gerne, at møderne skal give noget mere, ja egentlig helst, at de skal virke opildnende, forurolige den enkeltes samvittighed, så han spørger sig selv: Gør du nu nok? Kan jeg ikke gøre mere eller måske endda, er der ikke nogle af de unge, vi skal have med i arbejdet, unge med initiativ og virketrang? Jeg håber, at dette møde kan være med til, at vi alle stiller os sådanne spørgsmål, at vi alle gør vort regnebrædt op, om vi nu også opfylder de krav, der kan stilles til os, om vi nu også gør den indsats i dansk kulturarbejde, som vi er forpligtet til, når vi sidder i ledelsen af disse kulturelle foreninger og institutioner. Det er ikke ligegyldigt, om vi sover eller er vågne. Vi skal være dem, der viser vej. For der er en vej, og der er mange, — det er i hvert fald min tro —, der gerne vil vandre ad den, men nogen må gå foran med faklerne og vise, hvor vejen er.

Det første indlæg fremsattes af overinspektør, dr. phil. *Axel Steensberg:*

Gennem snart mange år har indholdet af vore amtshistoriske årbøger været kritiseret af snart den ene, snart den anden faghistoriker. En nu afdød historiker forsøgte også at sætte en positiv hjælpeaktion igang ved oprettelsen af et institut for lokalhistorie. Men i almindelighed har faghistorikerne været for optagne af egne opgaver til, at de også kunne få tid til at støtte og vejlede de lokalhistoriske forskere og forfattere.

Jeg sagde vist allerede ved sidste årsmøde, at jeg ikke følte mig kaldet til at spille skolemester overfor dem, der ofrer en stor part af deres tid og tillige bringer økonomiske ofre for at udforske og skildre hjemstavnens liv i fortiden. For mange af dem nærer jeg en dyb beundring og for enkelte tillige stor faglig respekt.

Jeg er udset til, sammen med en af de lokalhistorikere, der selv har skoen på og ved, hvor den trykker, at åbne en diskussion om »De historiske foreningers ansvar overfor lokalhistorisk arbejde«. Og jeg vil da straks bestemme mit emne nærmere ved at sige, at der herved tænkes på alle dem udenfor universitetsbyerne, der på den ene eller anden måde beskæftiger sig med historie, det være sig som medlem af en historisk forenings bestyrelse, som arkivmand eller som museumsmand.

Jeg har gennem en årrække her ved vore årsmøder sporet en del mismod og ængstelse for, hvordan man i fremtiden skal kunne vække den nye generations interesse for dens egns fortid og få den aktiviseret som medlemmer af foreningerne, hvilket jo er nødvendigt for at skaffe penge til trykning af tidsskrifterne. Jeg har også hos en og anden sporet en vis misundelse overfor nordmændene, for hvem det er en selvfølge at lade kommunerne ofre tusinder af kr. på lokalhistorisk forskning. Og jeg har ved selvsyn overbevist mig om, at den lokalhist. interesse er om muligt endnu mere levende i Finland. Om Sverige vil jeg ikke tale i denne forbindelse, fordi dette land til alle kulturelle formål kan ofre større midler end nabolandene.

Men jeg mener rigtignok, at mange af veklagerne ikke *rigtig* kommer fra hjertet. Man er naturligvis nok som ansvarligt medlem af en bestyrelse, leder af et museum eller ansat ved et arkiv, ked af, at det kniber med at holde medlemstallet, for ikke at tale om at opnå forhøjelse af tilskud og kontingenter.

Hvis nu bekymringen virkelig blev omsat til handling, hvilke veje skulle da være farbare for at få interessen vakt hos egnens befolkning, eller hvis den var død, hvilket mirakelmiddel kunne da få den tilbage til livet?

Jeg tror, der skal begyndes på et *populært plan*. Når vi forhåbentlig inden altfor længe får faguddannede ledere ved nogle af de store museer, kan mu-

seumsfolkene tage fat på at lave særudstillinger, filmsforedrag, demonstrationer, byvandringer o. l., som det i hvert fald er vor erfaring på Nationalmuseet kan trække alle befolkningskredse til huse. Tænk på vore filmsaftener med tilhørende dragtopvisninger, der på et år blev vist for over 100.000 mennesker landet over, eller tænk på de onsdagsaftener, som Odense Bys Museer og N. M. arrangerede, og på busudflugterne til historiske mindesmærker: borge, kirker, herregårde, oldtidsminder, broer, veje, agre o. s. v.

Her vil de mindre museer måske sige: Det magter vi ikke. Men jeg vil dertil svare med undervisningsministerens ord fra igår: Lav det i fællesskab! Og pas på at indbyrdes konkurrence enten mellem byer eller mellem foreninger ikke ødelægger gode idéers udførelse. For os er det altid af værdi, at vor nabo har sukces; thi det lærer vi af, og vi kan bruge det som løftestang i vor egen kreds!

En anden ting, som måske ligger nærmere for amtssamfundene, er *indsamling af historisk materiale helt op til nutiden.* Enhver velbegavet bonde og arbejder kan fortælle om det, han har oplevet. Yde Andersens arbejde med »Livet i Danmark« viser, at der i befolkningen ligger en meget stor, latent *trang* til at fortælle. Denne fortællelyst må lokalhistorikeren udnytte ikke blot som middel til at vække folks interesse for deres egns og deres milieus historiske forudsætninger; men i lige så høj grad, fordi sådanne beretninger vil få den allerstørste værdi som studiemateriale engang ud i fremtiden.

Vi kan blot tænke på præsternes indberetninger til *Ole Worm,* på de beskrivelser af topografisk og funktionel art, som Linné og hans elever foretog i Sverige i 1700-årene og på de amtsbeskrivelser, som blev publiceret i første del af 1800-årene her i Danmark — for slet ikke at tale om Aagaards beskrivelse af Thy, Schades af Mors o. s. fr. Alle den slags beskrivelser bliver med tiden kilder af største betydning, fordi de skildrer alle de ting, som for samtiden måske er selvfølgelige, fordi de er almindelige, og som just derfor også er for væsentlige træk i kulturbilledet til, at de bør gå tabt. De vil måske svare: Ja, man har da aviser, ugeblade, fagtidsskrifter m. m.

Ja, men hvilken avis eller tidsskrift har taget sig for at skildre f. eks. arbejdet indenfor en så forholdsvis sluttet enhed som en *bondegård?* Vi er nogle stykker her i dag, som husker, hvordan det gik for sig til daglig. Men når vi er døde, kan ingen forestille sig eller levendegøre, hvordan dagens arbejde var organiseret, hvad tiden gik med for bonden og hans karle, for husmoderen og hendes piger, — allerede nu i dag er folkehold jo ved at blive historie. Få nogle folk til at skildre, hvordan hjulene griber ind i hverandre dagen lang og fra arbejdsperiode til arbejdsperiode. Det er aldrig gjort til trods for, at sociologer og anthropologer i dag bruger slagordet »pattern of culture«, kulturmønster. Eller lad læreren beskrive arbejdet i skolen. Det er dog vigtigt for eftertidens forståelse. Hvad beskæftiger præsten sig med i vor tid? Det er historie om få år, og det er dog et vigtigt led i forståelsen af vort åndsliv at vide, at den undertiden populært fremsatte opfattelse, at »præsten tjener til sine fornødenheder ved at arbejde om søndagen og iøvrigt kan gå rundt og ryge tobak om hverdagene«, at den er forkert.

Vi er så vant til, at bondekulturen skal beskrives og værnes om. Men jeg tror, at *byfolkenes hverdagsliv* i al almindelighed bliver forsømt af lokalhistorikerne. Afdøde museumsforstander Albert Thomsen i Holbæk tog sig for at gennemfotografere sin bys dagligliv. Hvem af lokalhistorikerne har gjort det? Arbejderen i fabrikken har jo også krav på historikerens interesse og ikke blot i betydningen politisk stemmekvæg! Og husmødrene ved vaskebaljer og på indkøb. Hvem kan om 100 år give et billede af en husmoders dagligliv i Herning i 1955? Som De ser, vrimler det med opgaver, og De kan få hundreder af

medarbejdere, blot De forstår at vække interesse og sætte indsamlingen i system.

Rasmus Mortensen har gjort mig opmærksom på, at Vejle amts historiske samfund fra sin stiftelse blandt andet havde til formål: »at indsamle materiale til senere granskning«.

Jeg mener ikke, at d'herrer redaktører skal fylde årbøgerne med traditionsoptegnelser og levnedsbeskrivelser. Men det er ikke usandsynligt, at der ville komme stof frem ad den vej, som, blandet mellem andre afhandlinger, ville trække nye abonnenter til de amtshistoriske årbøger.

Stoffet kunne indsamles på to måder, dels ved at opfordre folk i almindelighed til at skrive om, hvad de husker om dagliglivet, dels ved at opstille visse spørgsmål som vejledning for beskrivelserne, ligesom det blev gjort ved amtsbeskrivelserne. Jeg tror, at man med held kunne anvende begge metoder jævnsides.

Det stof, der kom ind på den måde, kunne opbevares i arkivmapper, evt. i forbindelse med biblioteket eller museet.

Jeg har ofte stødt på mennesker, der sagde: »Ja, far (eller mor) kunne vel nok fortælle meget af kulturhistorisk interesse; vi har også tit opfordret ham til at skrive ned; men han får ikke gjort det, når det bare er til brug for os børn og vore børn igen, for hvem skal opbevare det?«

Hvis de lokalhistoriske samfund sætter sig i spidsen for en indsamling af stof og lover at gøre det tilgængeligt på et offentligt sted, tror jeg, der vil vågne en interesse, som vil forplante sig til de skrivendes omgangskreds som ringe i vandet.

Lærer *H. K. Kristensen,* Lunde, fremkom med det næste indlæg:

Det må siges, at rent juridisk er det ikke sådan, at de historiske foreninger kan drages til ansvar for alt lokalhistorisk arbejde eller for dettes udførelse. Hvis dette havde været tilfældet, måtte de historiske foreninger have været udstyret med ganske andre magtmidler, end det nu er tilfældet. Skal man tale om en persons eller en forenings ansvar overfor et eller andet arbejde, må vedkommende have en vis magt og myndighed i dette forhold, ellers vil man ikke med billighed kunne pålægge ham et ansvar.

Det vil da sige, at den, der arbejder med et lokalhistorisk emne, må afgive noget af sin frihed, må stille sig i et vist afhængighedsforhold til foreningen. Selv om det kunne ordnes således, at man derved kunne opnå visse fordele, er det ikke alle, der vil ofre friheden.

Sålænge vi har trykkefrihed her i landet, har vi også en Marstrand, hvis lokalhistoriske arbejder ingen forening kan pålægges noget ansvar for. Og de fleste sognebøger udkommer, uden at de historiske foreninger har øvet nogen indflydelse på dem.

Jeg forstår dog godt, hvorfor bestyrelsen har ønsket denne drøftelse. Det er fordi megen lokalhistorie bliver udført temmelig ansvarsløst. Og fordi der står i vore love: »Samfundets formål er at virke til oplivelse af den historiske sans ved at fremdrage den stedlige historie og vække forståelse for de minder fra ældre og nyere tid, som denne landsdel rummer«. Sådan står der i formålsparagraffen for vort amtssamfund i Ribe, og der står vel noget lignende i alle de øvriges, og det må vel også gælde en side af museernes virksomhed.

Herved er det i alt fald klart, at samfundets bestyrelse har et ansvar for, at samfundet fremdrager den stedlige historie og dermed også for, hvordan den fremdrages, at det virkelig er historie og ikke historier, digtning eller selvfølgeligheder, eller bidrag så fulde af fejl og ubehjælpsomheder, at det ikke er sværten værd. Vi kan ikke løbe fra ansvaret for, hvad der kommer i vore årbøger og foredrages på vore møder.

Hvad der fremkommer udenfor foreningen, kan vi ikke have det samme ansvar for. Mangen lokalhistoriker lever som en ensom skattesøger, der helst går sin dunkle vej alene — og måske ikke engang vil tage mod en fremrakt hånd. Adskillige vil let få autodidaktens selvsikkerhed, andre lider af de egenskaber, imod hvilke selv guderne kæmper forgæves. Menneskets levealder er sat i vejret, mange får i deres otium god tid til at skrive deres erindringer og tumler med lokalhistoriske emner. Og det er såre godt; værdifulde ting har de reddet over i efterverdenen.

Og dog er her jo slemme mangler. Vi må huske, at både disse og vi andre stedshistorikere er uden den grundige opøvelse i at skelne væsentligt fra uvæsentligt, uden opøvelse i kritisk behandling af kildestoffet og uden træning i selvstændigt overblik og i at danne nye slutninger — alt det som alma mater giver sine børn, men som vi andre sukkende savner, og som skæmmer vore arbejder. Vi står tilmed i et andet og krævende erhverv, der tager vor tid og de fleste af vore kræfter. Derfor har vi heller ikke den vidt spændende læsning eller store kundskabsfylde. Vi har egentlig kun den ene fordel, at vi er lokale, er på stedet, og hvis vi forstår at bruge vore øjne og almindelig menneskelig fornuft, kan der komme noget godt ud af det.

Dog sker det ofte, når et sådant bidrag indsendes, at redaktøren kan se, at det kun er en enkelt lokal forekomst af noget mere almindeligt, noget som også forefindes andetsteds, og at afhandlingen først er færdig, når dette uddybes og forklares.

Det er muligt, forfatteren har troet, det var enestående. Der er vel nok noget om det, Gunnar Olsen engang skrev i »Fortid og Nutid«, at »ved læsningen af lokalhistoriske værker får man ofte det indtryk, at stedet er et Verona, udenfor hvilket Verden ikke gives«. Redaktionen må da, så vidt den formår det, give forfatteren anvisning på at jævnføre sin afhandling med stof om tilsvarende emner.

Det sker også, at den lokale mand er så bombesikker på sin tydnings rigtighed, at der skal skrappe midler til for at få ham fra den. At være redaktør af en årbog er at udføre et lugearbejde.

Altfor ofte kommer den lokale skribent for let til det. Uden videre studium, læsning og kundskab grifler han løs, uden at undersøge kildernes pålidelighed, eller hvad der er skrevet om emnet i forvejen. Og aviser, julehæfter, sognehistorier og undertiden amtsårbøger optager og trykker produkterne — altfor kritikløst.

Redaktionerne må kende deres ansvar, må stadig være på vagt, kassere, beskære eller omredigere, uden hensyn til eventuel fornærmelse. Forøvrigt har jeg det indtryk, at redaktionerne kender deres ansvar og gør et stort arbejde for at sigte klinten fra hveden.

Det er visnok sådan, at man fra faghistorisk side ser med en vis kølighed på lokalhistorisk arbejde. Og det skyldes naturligvis det, at der er skrevet alt for meget upålideligt og uigennemarbejdet, men pyntet med lidt journalistisk sving og prædikatet »hjemstavnshistorie« går det i visse folk som sødmælk i spædkalve! Den ærlige forsker lader sig ikke bluffe, og derfor er den slags »letbenede« historikere med til at nedsætte lokalhistorien så stærkt, at det godt kan volde bekymring. For mange år siden sad jeg engang på et københavnsk bibliotek, da en mand bad om litteratur om en sjællandsk å. Bibliotekaren vidste i øjeblikket ikke, hvad han skulle give ham. »Er der ikke noget i amtsårbøgerne? spurgte manden. »Åh,« lød bibliotekarens svar, »de er skrevet af lokalhistorikere, og de giver ikke noget, der er noget værd«.

At denne dom er uretfærdig, er beviseligt. Men det afhænger af forsamlingen her, at bedømmelsen bliver en anden!

Det er ikke nok med at øve kritik, man må også hjælpe og vejlede. Derfor afholder fællesforeningen kursus, udgiver »Fortid og Nutid«, »Skriftprøver«, »Håndbogen« o. s. v. Og derfor afholder flere samfund kursus med øvelser i skriftlæsning, arkivbenyttelse og gennemgår den vigtigste litteratur om amtet, og det er glædeligt at se, hvordan der — i alt fald i vort amt — er stor interesse for disse kursus.

Gennem dem er der også en mulighed for at få knyttet forbindelse med lokalhistoriske udvalg, som måske ellers arbejder uden berøring med samfundet, — for selv om vi ikke har et juridisk ansvar overfor al stedlig historieskrivning, føler vi alligevel, at vi bør hjælpe, hvis vi kan. Vor hjælp er selvfølgelig begrænset, bl. a. sætter tiden jo en bom for adskilligt. Vi får også en mængde henvendelser, navnlig fra slægtshistorikerne. Ofte kan vi da også hjælpe dem. I reglen får vi tak for det. Det er jo det foder, hvoraf smedens kat døde.

Hvis vi skulle få en rådgivende konsulent, vil han vel kunne overtage også denne virksomhed og lette bestyrelserne for ansvaret. Men jeg vil rigtignok ikke ønske, han tager alt ansvar på sig, for så går det nok sådan, at til sidst rider den herre alene.

Man skal ikke kvæle hverken nye synsmåder eller arbejdsmåder. Og begynderen skal vejledes og hjælpes, men ikke så hårdhændet, at modet bliver ham berøvet. Lokalhistorikerne er ikke erhvervsfiskere; de er lystfiskere, og betages lysten dem, tror jeg ikke, de fanger flere fisk!

De skal oplyses om, at det er et næsten utroligt slid at skrive historie, men tillige om, at der findes en opdagelsens glæde og en egen medmenneskelighed, som historien forlener sine trofaste dyrkere med.

Diskussionen efter de to hovedinlæg blev åbnet af *P. Christensen*, Try, som anførte, at det var svært at drage skel mellem den fjerne fortid og den nærmere nutid. Det nye stof er overvældende, og man kan let støde an ved at bringe for meget frem, som berører nulevende.

Dr. Roussell fremhævede, at årbøgerne bringer meget værdifuldt materiale, også for faghistorikere. Men indsamlingen af kildemateriale må gå forud for publiceringen. Denne indsamling skulle også gerne hæfte sig ved det åndelige stof. Her har netop lokalhistorikeren, præsten og læreren, den store fordel. Hvad tænker og føler jævne mennesker, hvad læser de, hvad tror de på?

Arne Meyling, Espergærde: Årbøgernes stof skal bruges. Kommer det f. eks. ud til lærerne? Han opfordrede lokalhistorikerne til at tage de nye tekniske hjælpemidler, lysbilleder, film, båndoptagere i brug i det folkeoplysende arbejde og slog til lyd for at bringe det lokalhistoriske stof ind under en almenhistorisk synsvinkel.

v. Spreckelsen, Randers, ønskede et nært samarbejde mellem de historiske samfund og de lokalhistoriske museer, f. eks. gennem fælles tillidsmænd, fælles møder o. l. De byhistoriske arkiver burde ikke forsømme oplandet, kunne godt sammenkædes med amtshistoriske arkiver, som man nu forsøger det i Randers.

Esbern Jespersen, Sørvad, omtalte Ringkøbing amts historiske samfunds økonomiske støtte til sognehistorier. Man måtte også være sig det økonomiske ansvar bevidst. — Der skulle ikke ses for meget på faghistorikernes anerkendelse. Trods trykfejl og evt. årstalsmisforståelser, er det værdifuldt, at husmanden skriver om Idum sogn. Hovedsagen må ikke blive, om årbøgerne er fejlfri; meget vigtigere er det, at de indeholder læseligt stof for et bredt publikum. Hvad om DHF hvert år præmierede den bedste årbog fremfor den bedste årbogsafhandling?

Steffen Linvald gav oplysninger om sit arbejde med byvandringer i Køben-

havn og anførte, hvor ofte deltagerne kunne fortælle med og derigennem få fornemmelsen af at være aktive. Små udstillinger af forskellig art var også et godt middel til at vække historisk interesse.

H. K. Kristensen, Lunde, ville gerne slå et slag for optagelsen af film om livet i sognene, såvel til daglig som ved festlige lejligheder. Disse film skulle lægges hen i sognearkiverne, og deres betydning for fremtiden ville blive som Stampes præsteindberetninger og biskop Testrups optegnelser var for nutiden.

Til slut opsummerede formanden drøftelsens indhold og indprentede repræsentanterne forpligtelsen til at tage arbejdet op i byer og sogne.

Efter en frokostpause samledes mødets deltagere i Herning Museum, hvor museumsforstander *H. P. Hansen* bød velkommen, opridsede træk af museets udvikling og var en inciterende omviser. Senere på eftermiddagen var Ringkøbing Amts historiske Samfund med fhv. amtmand, kammerherre *A. V. Karberg* i spidsen vært ved et fælles kaffebord i »Pavillonen«. Herunder gav skovrider *A. Mørch-Sørensen* en orientering til den påfølgende rutebiludflugt, der først gik til *Hjortsballehøjene* og derefter gennem *Høgildgård plantage* til de imponerende *brunkulslejer ved Søby.*

Dagen afsluttedes med en festlig middag på Højskolehjemmet i Herning, hvorunder der blev talt af formanden, borgmester Munk-Poulsen, lektor Johs. Helms m. fl.

Om søndagen d. 28. august foretoges en heldagsudflugt i rutebiler over Karup til *Kongenshus mindepark,* hvor *direktør N. Basse* fra Det danske Hedeselskab holdt et orienterende foredrag om hedeopdyrkningen og baggrunden for mindeparkens tilblivelse. Der kørtes derefter over Sjørup, Hagebro og Sevel til *Sal kirke,* hvor overinspektør, dr. phil. *Aage Roussell* foran det gyldne alter skildrede dette prægtige kunstværks tilblivelse og historie. Fra Sal kirke fortsattes udflugten til *Hjerl hede,* hvor Hjerl-Fondens formand, *direktør Finn Hjerl-Hansen* i spidsen for fondens bestyrelse tog imod deltagerne. I et lille foredrag skildrede han senere frilandsmuseets oprindelse og udbygning gennem de forløbne 25 år og gav derefter signalet til »den gamle landsby's opvågnen«, den imponerende iscenesættelse og demonstration til belysning af landsbylivet gennem tiderne, som i jubilæumssommeren skaffede Hjerl hede ikke mindre end ca. 150.000 besøgende, og som denne dag var sat i scene til ære for Dansk historisk fællesforenings og Dansk kulturhistorisk museumsforenings besøg.

Efter en rundvandring gennem alle frilandsmuseets seværdigheder var Hjerl-Fonden vært ved en stor teltfrokost, som kom til at danne en festlig afslutning på årsmødet 1955.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

afholdt i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Herning et møde lørdag den 27. august 1955. I mødet deltog 31 repræsentanter.

Formanden, cand. pharm. Hans Brandt, Fåborg, bød velkommen og oplyste i sin beretning, at styrelsen i det forløbne år havde fortsat arbejdet med at udbrede kendskabet til de lokalhistoriske arkivers opgaver. Som meddelt på sidste årsmøde havde ansøgningen om støtte fra undervisningsministeriet givet negativt resultat, men ved en fornyet henvendelse opnåedes et tilskud på 1000 kr., et resultat sammenslutningen skylder folketingsmand Svend Jørgensen en varm tak for.

Vi kunne derefter få særtrykkene af den fremkomne artikel: »Vejledning ved oprettelse af byhistoriske arkiver« udsendt til samtlige købstadsbiblioteker og museer og til kommunekontorerne i samtlige købstæder og større stationsbyer. At denne udsendelse har båret frugt, foreligger der flere beviser på, idet sammenslutningen har modtaget flere henvendelser fra byer, hvor interessen for et sådant arkivarbejde er blevet vakt gennem denne vejledning.

Der er oprettet arkiver i Middelfart, Kerteminde og Hillerød, men foreløbigt har kun sidstnævnte arkiv: »Det byhistoriske arkiv for Hillerød og Frederiksborg slotssogn« meldt sig til optagelse i sammenslutningen, der derefter tæller 16 medlemmer.

Der har i det forløbne år været ført forhandlinger med Arbejderbevægelsens Arkiv i København, idet man derfra på grund af pladsmangel har slået til lyd for, at der rundt i byerne burde oprettes særlige arkiver for arbejderbevægelsen. Man har fra sammenslutningens side fremhævet ønskeligheden af, at også sådanne arkivalier blev afgivet til de byhistoriske arkiver, idet en udstykning af arbejdet måtte anses for uhensigtsmæssigt. Man følger fra styrelsens side sagen, der vil blive drøftet nøjere med Arbejderbevægelsens Arkiv.

Spørgsmålet om standardisering af arkivmaterialet havde man stadig under overvejelse, idet forskellige forhold havde medført, at styrelsen ikke havde kunnet få materialet færdigbehandlet til mødet i år.

Man var fra biblioteksvæsenets side ved at udarbejde en oversigt over bibliotekernes lokalhistoriske samlinger, en oversigt man måtte hilse med interesse, idet den ville være af stor værdi for det lokalhistoriske arbejde.

Kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, Haderslev, fremlagde det reviderede regnskab, der balancerede med 1450,13 kr. og udviste en kassebeholdning på 922, 98 kr.

Til styrelsen genvalgtes Olav Christensen.

I den efterfølgende drøftelse oplyste revisor Otto von Spreckelsen, Viborg, at man i Viborg var i færd med at indsamle materiale til besættelsestidens historie, og at man hertil fra byrådet havde modtaget en bevilling på 3000 kr., samt at arbejdet med registreringen af de lokale aviser var blevet anerkendt som en beskæftigelsesforanstaltning, således at den anviste arbejdskraft derefter kunne betales af arbejdsministeriet. Landsarkivar Johan Hvidtfeldt understregede betydningen af den mulighed, der her var for at knytte lønnet arbejdskraft til arkiverne, ligesom han fremhævede betydningen af, at fagbevægelsens arkiver, hvis indhold var af afgørende værdi for udarbejdelsen af arbejderbevægelsens historie, blev indlemmet i de lokalhistoriske arkiver.

Lektor Christiansen, Roskilde, meddelte, at man i Roskilde i stedet for en rund fødselsdag at hylde en lokalhistoriker med blomster eller lignende havde ladet udarbejde en bibliografi over pågældendes arbejder, en idé han anbefalede til efterfølgelse.

Kontorchef Poul von Spreckelsen, Randers, oplyste, at der i Randers var oprettet et nyt byhistorisk arkiv, som han samtidigt indmeldte i sammenslutningen, og at der til dette arkiv var tilsluttet et amtshistorisk arkiv.

Olav Christensen kunne meddele, at man i Haderslev allerede havde modtaget enkelte protokoller fra lokale fagorganisationer, og at man havde søgt kontakt med den lokale fællesorganisation, der havde formidlet en henvendelse til de enkelte organisationer.

Efter at endnu flere havde haft ordet, sluttede formanden mødet.

Præstegårdsværket

Nedenstående liste er en topografisk ordnet fortegnelse over præstegårdene i »Fredede Bygninger« 1954. De med + mærkede er tænkt behandlede i den af DHF planlagte bog om danske præstegårde; de med ? betegnede er mere tvivlsomme. Vi anmoder Dem om, hvis De har kendskab til præstegårde af bygningshistorisk værdi — fredede eller *ikke* fredede — som bør medtages i bogen, da at indsende en notits herom til landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg.

Københavns amt:

1. Greve, 1790'erne
2. Sæby, 1826

Holbæk amt:

\+ 1. Besser, stuehus 1753 og den hermed i forlængelse liggende portfløj før 1753
\+ 2. Hjembæk, ca. 1700
3. Store Tåstrup, den trefløjede hovedbygning 1701 og senere

Sorø amt:

1. Bringstrup, den ældste del 1691 og ældre
\+ 2. Lynge, 1742

Præstø amt:

\+ 1. Glumsø, præstegårdens 4 længer 1834
\+ 2. Magleby, stuehuset og dermed forbundne to længer 1849
\+ 3. Udby, 18. årh. og ca. 1840
4. Valløby, 18.—19. årh.
5. Vallø gl. præstegård, Vallø hovedgade, ca. 1800

Maribo amt:

? 1. Gloslunde, 17.—18. årh.
2. Karleby, stuehuset antagelig 1766—70, udhus ca. 1740
\+ 3. Moseby, muligvis 1596, stærkt ombygget i 1770'erne
\+ 4. Torkildstrup, 1761
5. Vester Kippinge, 1840

Odense amt:

\+ 1. Dalby, 1843
\+ 2. Kølstrup, 17.—18. årh. og 1785
\+ 3. Særslev, 1805—6
? 4. Sønder-Næraa, 1775
5. Tarup, (Paarup), 18. årh. 1832

Svendborg amt:

\+ 1. Egense, 1786
? 2. Horne, kampestenshus ca. 1500
\+ 3. Jordløse, 1734 ff.
? 4. Nørre-Broby, 1818
5. Tved, ca. 1700
\+ 6. Vester Skerninge, ca. 1700 og 1793

Ålborg amt:

1. Als, højremsladen og det gamle stuehus ca. 1888

Randers amt:

\+ 1. Feldballe, 1500—1550, 1688, 1760 og senere
\+ 2. Nimtofte, bindingsværkslade med årstallet 1599 på storhammeren
\+ 3. Rimsø, formentlig 1593 og senere
? 4. Spentrup, 1794—95

Viborg amt:

\+ 1. Grønbæk, 1757

Århus amt:

1. Gylling 1720 og 1859
? 2. Harlev, det trelængede anlæg syd for kirken, stuehus delvis 1737, vestre sidelænge 1757
? 3. Randlev, 1749

Ringkøbing amt:

1. Borbjerg-Holmegaard, ca. 1750
2. Borris, stuehuset, 18. årh.
? 3. Stavning, det gamle stuehus 1789

Vejle amt:

? 1. Hatting, 1790

Ribe amt:

\+ 1. Hjarup, hovedbygningen ca. 1660—70
\+ 2. Sønderho, 1749
? 3. Vejen, 1852

Hadersiev amt:

\+ 1. Bevtoft, den grundmurede beboelseslænge 1733
2. Tyrstrup, bulladen ca. 1600
\+ 3. Øsby, hovedbygningen 1765, og den øst derfor liggende længe med konfirmandsal

Åbenrå amt:

\+ 1. Felsted, (iflg. »K.H.« 1787)
? 2. Kliplev, hovedbygningen 1747
3. Varnæs, (iflg. »K. H.« 1779)

Sønderborg amt:

? 1. Asserballe, stuehus 1834, staldlænge slutningen af 18. årh., vestlænge 17. årh. og senere
2. Egen, ca. 1805, udhuse ca. 1750 og 1847
3. Guderup, gl. kapellani, 1815
\+ 4. Hørup, hovedbygningen 1764—9 af C. A. Bohlmann, udlængerne 1800
? 5. Ketting 1802—3, udhuse 1772
? 6. Lysabild, de fire bygninger om gårdspladsen 1627, 1826, 1852—3
? 7. Notmark, 1688 og tidligere
? 8. Svenstrup, hovedbygningen 18. årh. og østre længe
\+ 9. Ulkebøl, slutningen af 18. årh., dørhammer fra 1699

Tønder amt:

\+ 1. Ubjerg, stuehus og hermed sammenbyggede udlænger 1675
2. Visby, (iflg. »K. H.« 1690).

NB. »K. H.« = Kirkelig håndbog.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB 1954-55

DRIFTSREGNSKAB

INDTÆGTER			UDGIFTER		
Kontingenter og bidrag:			Styrelsesudgifter		784,22
Foreninger	1.786,83		Tryksager, porto, telefon		535,27
Museer	1.410,00		Årsmødet 1954		860,40
Arkiver, biblioteker m. fl.	545,00		Forfatterpræmier		500,00
By- og amtsråd	525,70	4.267,53	Tidsskriftet »Fortid og Nutid«:		
Tilskud:			Trykning	4.467,11	
Staten	1.500,00		Forfatterhonorarer	1.317,00	
Dansk historisk Fællesfond	770,00	2.270,00	Redaktørhonorar	600,00	
Renter		184,02	Ekspeditions- og redaktionsudgifter	505,62	6.889,73
Tidsskriftet »Fortid og Nutid«		2.996,22	Forskelligt		223,50
Salg af skrifter		512,60			9.793,12
Forskelligt		0,00			
		10.230,37			
Særlige konti:			*Særlige konti:*		
Præstegårdsværket		0,00	Præstegårdsværket		295,00
Håndbog for lokalhistorikere		334,35	Håndbog for lokalhistorikere		6.900,00
Kulturhistorien		2.000,00	Kulturhistorien		1.371,21
Indtægt ialt		12.564,72			
Merudgift		5.794,61			
		18.359,33	Udgift ialt		18.359,33

STATUS PR. 31. MARTS 1955

Foreningens egne midler:			*Beholdning:*		
Beholdning pr. 1/6 1954	2.333,65		Hos kassereren:		
Merindtægt i 1954/55	437,25	2.770,90	Indestående på sparekassebog	9.628,42	
Præstegårdsværket:			Postkonti	730,72	
Beholdning pr. 1/6 1954	5.289,55		Kontant	35,10	10.394,24
Forbrugt i 1954/55	295,00	4.994,55	Hos formanden:		
Håndbog for lokalhistorikere:			Indestående på bankbøger		5.152,97
Beholdning pr. 1/6 1954	11.718,62				
Merforbrug i 1954/55	6.565,65	5.152,97			
Kulturhistorien:					
Beholdning pr. 1/6 1954	2.000,00				
Merindtægt i 1954/55	628,79	2.628,79			
		15.547,21			15.547,21

Viborg og *Frederiksborg*, d. 20. april 1955.

JOHAN HVIDTFELDT,
formand.

JØRGEN PAULSEN,
kasserer.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.

sign. *Georg Galster.*

sign. *Knud Klem.*

Lokalhistorisk arbejde i Sydslesvig

Af *Peter Kr. Iversen*

Indledningsvis vil det måske være rimeligt at minde om, at det lokalhistoriske arbejde i Sønderjylland har dybe rødder tilbage i tiden, og at vel ingen anden af de gamle danske landsdele har en så rig og omfattende topografisk litteratur. Landsdelens statsretslige forhold, dens indviklede jurisdiktionelle og administrative inddeling har ført med sig, at der hos centralmyndighederne, hos den lokale administration såvel som blandt private tidligt har været et behov for nøjagtige landsbeskrivelser. Blandt de topografer, som i århundredernes løb har søgt at udrede de spegede tråde, kan nævnes Caspar Danckwerth, J. Fr. Hansen, Erik Pontoppidan, August Niemann, Johs. v. Schrøder, H. N. A. Jensen, J. N. Schmidt, J. P. Trap og H. Oldekop, danske og tyske i broget forening.

Bidrag til belysning af enkelte lokaliteters historie findes spredt rundt omkring i de mangfoldige tidsskrifter, der udkom fra slutningen af 18. århundrede, og som navnlig fyldtes med afhandlinger og artikler af kielske professorer. Det ældste er Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte, der begyndte at udkomme 1787 og under lidt forskellige navne udkom til 1834. I årene 1821—47 udkom Staatsbürgerliches Magazin og dets afløsere, og i denne forbindelse kan også nævnes professor Nic. Falcks og Aug. Niemanns forskellige samlinger. Af central betydning for den slesvig-holstenske historieforskning blev oprettelsen af Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte 1833. Under forskellige navne — nu Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte — er der siden med kun enkelte afbrydelser udsendt en årbog af et omfang, som intet dansk historisk tidsskrift kan måle sig med. Hovedparten af tidsskriftets afhandlinger, også lokalhistoriske, er vel skrevne af faghistorikere, men også talrige og værdifulde afhandlinger af fremtrædende lokalhistorikere fylder op i den lange række af bind. Allerede tidligt er der her fremstået et forbilledligt samarbejde mellem universitetsuddannede og andre historikere.

Under nationalitetsrøret i 1830'erne og 40'erne tog de nævnte tidsskrifter parti for slesvig-holsteinismen, og i mellemkrigsårene oprettedes derfor et dansk tidsskrift Slesvigske Provincialefterretninger, hvoraf der

udkom fire bind i årene 1860—63 med afhandlinger skrevne af danske præster, lærere og andre embedsmænd i Sønderjylland. Mellemkrigstiden var iøvrigt frugtbare arbejdsår for danske historikere og filologer, der beskæftigede sig med Sydslesvig. Af den række selvstændige værker, der da så dagens lys, skal blot nævnes Brasch's værk om Flensborg latin- og realskole, der udkom 1861 og Seidelins Diplomatarium Flensburgense I—II, der udkom 1865—73, men hvortil forarbejdet i det væsentlige var gjort før 1864.

Efter 1864 kom det lokalhistoriske arbejde i Sønderjylland i en årrække ind i en stilstandsperiode, som først i århundredets sidste årtier afløstes af ny vækst og grøde. Fra dansk side påbegyndtes udsendelsen af Sønderjydske årbøger 1889, og på tysk side blev præster og lærere ad forskellige veje draget ind i lokalhistorisk arbejde. Ved en bekendtgørelse fra det slesvig-holstenske konsistorium af 15/7 1897 blev det pålagt præsterne at anlægge en kirkekrønike, der skulde bestå af tre dele, en historisk, en topografisk og en kronologisk. Denne bestemmelse førte til, at en del præster gik i lag med omfattende undersøgelser vedrørende deres sogns fortid, især kirkevæsenets og skolevæsenets historie[1]). I Sydslesvig opbevares disse kirkekrøniker, der til tider både med hensyn til omfang og kvalitet kan måle sig med trykte danske sognehistorier, ja ofte overgår dem, i præstegårdene. Nogle er blevet trykt, i deres helhed eller i uddrag[2]).

Lærernes indsats i det lokalhistoriske arbejde blev af langt større omfang og mere vidtrækkende karakter end præsternes, idet initiativet til organiseringen af hjemstavnsarbejdet i første række er udgået fra dem. Som en af årsagerne til lærernes inddragen i lokalhistorisk arbejde er nævnt en bestemmelse fra 1872, ifølge hvilken der ved hver skole skulde føres en skolekrønike, hvori der blandt andet skulde indgå et historisk afsnit vedrørende skolen[3]). Med større eller mindre grundighed gik lærerne i de følgende år igang med undersøgelser vedrørende deres skoles historie, og mange fik ved dette arbejde interessen for lokalhistoriske studier i videre forstand vakt. Man opdagede snart, at hjemstavnshistorien med stort udbytte kunde anvendes i undervisningen, og ønsker om udvidelse af kendskabet til lokalhistorisk forskning og samarbejde med andre lokalhistorikere blev fremsat. I september 1890 oprettedes da på lærerinitiativ en »Verein zur Pflege der Natur und Landeskunde in Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck«, der 1891 påbegyndte udgivelsen af »Die Heimat, — Monatschrift für schleswig-holsteinische

[1]) Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt: Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele, 1944, s. 123.

[2]) En oversigt over trykte sydslesvigske og holstenske kirkekrøniker og sognehistorier er givet af dr. O. Klose i P. Ingwersen: Methodisches Handbuch für Heimatforschung, Gottorfer Schriften III, 1954, s. 292—307.

[3]) G. E. Hoffmann: Archivgutschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein, 1955, s. 15.

Heimatforschung und Volkstumspflege«, som snart fik stor betydning for det slesvig-holstenske hjemstavnsarbejde, en betydning der er bevaret indtil den dag i dag. I »Die Heimat«s 60 årgange er der blevet bragt et væld af mindre artikler, som snart kan være udarbejdet på grundlag af selvstændige undersøgelser og kildestudier, snart kan popularisere større videnskabelige afhandlinger og værker. Fra første færd blev her på lige fod med lokalhistoriske bidrag også bragt naturhistoriske og geografiske artikler. Redaktørerne har forstået at bringe afvekslende stof fra alle egne af hertugdømmerne og har bl. a. ved illustrering gjort tidsskriftet tillokkende også i dets ydre fremtoning. Det opnåede snart et forbavsende stort holdertal; allerede et år efter oprettelsen var der 1662 abonnenter, og kort før den anden verdenskrig var tallet nået op på 3200[4]). Efter nogle års standsning fra 1943—47 er det igen godt igang med at nå frem til sin tidligere stærke stilling inden for det lokalhistoriske arbejde i Slesvig og Holsten. Holdertallet var 1954 oppe på 1300. Ligesom det havde været folkeskolelærerne, der havde været de drivende ved foreningens oprettelse 1890, således blev det også dem, der især kom til at levere bidrag til »Die Heimat«. I tiden 1891—1943 har der ialt været 1400 medarbejdere, hvoraf mere end 600 har været lærere. Blandt de øvrige medarbejdere kan nævnes 50 præster, 48 universitetsprofessorer, 50 arkivarer og bibliotekarer, 40 andre videnskabsmænd, 50 forfattere, 30 bønder, 26 købmænd, 20 arkitekter[5]). Også i de nye årgange efter den anden verdenskrig er det folkeskolens lærere, som er de flittigste medarbejdere.

Den linie for hjemstavnsarbejdet, som blev lagt i årene 1890—91 ved dannelsen af »Verein zur Pflege der Natur und Landeskunde« og ved udsendelsen af »Die Heimat« er senere blevet fulgt, således at det lokalhistoriske arbejde i Sydslesvig kun kan ses som en del — omend den vigtigste — af de i de følgende årtier oprettede, lokalt afgrænsede hjemstavnsforeningers virksomhed. Den ældste af disse hjemstavnsforeninger[6]), den nordfrisiske, begyndte 1903 udsendelsen af »Veröffentlichungen des nordfriesischen Vereins für Heimatkunde und Heimatliebe«, som 1935 tog navneændring til »Jahrbuch des Heimatbundes Nordfriesland«. På Før oprettedes en hjemstavnsforening, som i tvangfri rækkefølge fra 1906 udgav »Föhrer Heimatbücher«, og i Ejdersted udsendtes 6 årgange »Eiderstedter Jahrbuch«. Det lokalt organiserede hjemstavnsarbejde begyndte således i Sydslesvig som en frisisk, omend tysk-orienteret hjemstavnsbevægelse. Først efter 1920 kom også andre egne med. Tabet af

[4]) Die Heimat 1940, s. 129 ff.
[5]) Die Heimat 1955, s. 126.
[6]) Ang. hjemstavnsforeningerne og deres publikationer, se: Zeitschrift der Gesellschaft für schlesw.-holst. Geschichte, 1939, s. 435 ff, Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie, 1944, s. 123, samt foreningernes årsberetninger.

Nordslesvig og nationalpolitiske forhold i det hele har vel nok været igangsættende momenter, og det er værd at bemærke, at det igen er folkeskolens lærere, hvorfra initiativet til aktiveringen af det lokalhistoriske arbejde udgår. Deres ønsker og krav sigtende i denne retning finder forståelse hos myndighederne; 1924 oprettedes et professorat i slesvig-holstensk historie ved Kiels universitet, og samme år afholdtes et flere dages »videnskabeligt« hjemstavnskursus i Kiel, hvori der deltog mere end 400 lærere og hvorved forudsætningerne for intensiveringen af hjemstavnsarbejdet i de følgende år blev skabt. 1924 afholdtes endvidere et kursus til uddannelse af såkaldte »Archivpfleger«, d. v. s. historisk interesserede personer, som regel lærere, der som fritidsbeskæftigelse og tillidshverv fører tilsyn med og ordner de mange private og kommunale arkiver, som ikke er afleverede til Landesarchiv. 1926 var der i Slesvig-Holsten 26 »Archivpfleger«, 1954 var antallet 140. Jævnsides med ordningen af arkiverne har »Archivpfleger«ne udnyttet de dem betroede arkivalier, og gode lokal- og personalhistoriske bøger og afhandlinger har været resultatet heraf[7]).

Nye lokalhistoriske organisationer dukkede snart frem. I Flensborg oprettedes »Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte«, der udsendte sit første skrift 1928, og samme år oprettedes på tilskyndelse af boghandler Heinrich Koch i Kappel »Vereinigung von Freuden der Landschaft Angeln« (senere navneændring til »Heimatbund Angeln« og sidst til »Angler Heimatverein«), som 1929 begyndte udsendelsen af en årbog, hvis navn efter foreningens sidste navneændring er »Jahrbuch des Angler Heimatvereins«. I Eckernförde kreds havde lærer Chr. Kock allerede før århundredskiftet påbegyndt sine meget indgående studier over halvøen Svans' historie og havde udsendt to udgaver af en historisk topografisk beskrivelse over Svans, inden han i 1916 sammen med lærer Willers Jessen udgav »Heimatbuch des Kreises Eckernförde«. Disse to mænd, der begge døde 1949, må anses for at være Sydslesvigs betydeligste og flittigste lokalhistorikere i 1. halvdel af dette århundrede. Sammen grundlagde de 1935 »Arbeitsgemeinschaft Schwansen, Amt Hütten und Dänischwohld«. Chr. Kock redigerede dets årbog, der begyndte at udkomme 1936, og Willers Jessen var årbogens flittige medarbejder. Fra 1951 er navnet ændret til »Heimatgemeinschaft des Kreises Eckernförde«.

Den nationalsocialistiske periode gav i flere henseender lokalhistorikerne gode arbejdsvilkår, omend bestående foreninger måtte indordnes under det nazistiske organisationsapparat. Der gennemførtes en tredeling af arbejdsområderne, således at et ved Kiels universitet i 1938 oprettet »Institut für Volks- und Landesforschung«[8]) skulde tage sig af fagvidenskabelige spørgsmål og opgaver vedrørende hele landet Slesvig-Holsten.

[7]) G. E. Hoffmann: Anf. arb. s. 27 f., 34.
[8]) Ang. dette se bl. a. Der Schleswig-Holsteiner 1940, s. 135.

Til institutet knyttedes sådanne forskere, som havde øvet en betydelig indsats inden for »Volks- und Landesforschung«, hvad enten de var universitetsuddannede eller ej, således f. ex. den i Tønder fødte mellemskolelærer Ludwig Andresen, som forinden havde fået æresdoktorgraden ved Kiels universitet. Institutets leder blev professoren i slesvig-holstensk historie, Otto Scheel, og dets sekretær blev den nuværende leder af Landesarchiv på Gottorp, dr. G. E. Hoffmann. Institutet, hvis opgaver udelukkende skulde være af rent videnskabelig art, blev opdelt i tre sektioner med hver sin ansvarlige leder, men fik næppe påbegyndt sin virksomhed, inden det på grund af krigen måtte standse. I landskaber og kredse skulde bestående hjemstavnsforeninger fortsætte udgivelsen af årbøgerne. Deres formål skulde i første række være videnskabeligt udforskende, i anden række også af folkeopdragende karakter. Som det tredie og sidste led i den nazistiske opbygning rangerede arbejdet ude i sogne og landsbyer. Formålet med dette arbejde var i første række folkeopdragende[9]). I en vejledning udarbejdet af den som lokalhistoriker endnu virksomme dr. P. Ingwersen hedder det, at landsbylæreren måtte være hjemstavnsforsker af profession, når han skulde opdrage de unge til gode tyske »Volksgenossen«[10]). Når bortses fra den nazistiske islæt giver den nævnte vejledning iøvrigt mange gode og praktiske råd for lokalhistorisk syssel og satte system i arbejdet ude omkring i sognene. Ingwersen var klar over, at ikke alle lokalhistoriske manuskripter kunde eller burde trykkes, og han anbefalede derfor, at mindre betydelige arbejder blev maskinskrevet eller duplikeret, så at de på denne forholdsvis billige måde kunde gøres tilgængelige for sognets eller landsbyens historisk interesserede beboere[11]). Dette råd er også i nogen grad blevet fulgt, og man finder derfor forskellige steder i Sydslesvig foruden ret betydelige materialesamlinger også maskinskrevne eller duplikerede sogne- eller landsbyhistorier[12]). I denne forbindelse skal også nævnes, at personalhistoriske undersøgelser ofte er en god forskole og igangsætter for lokalhistorisk arbejde, da mange begyndervanskeligheder her overvindes og interessen for at se slægten i en større sammenhæng vækkes. Den personalhistoriske højkonjunktur under naziregimet har også sin andel i den voksende og blivende interesse for hjemstavnshistorien i brede befolkningslag i Sydslesvig.

Under den anden verdenskrig gik det lokalhistoriske arbejde igen i stå. Der var ingen mulighed for at udsende årbøger eller andre lokalhistoriske publikationer, og først efter valutareformen kom arbejdet igang pånyt. De gamle foreninger reorganiseredes på mere demokratisk basis,

[9]) P. Ingwersen: Wie erarbeite ich ein Dorfbuch?, Flensborg 1938, s. 4.
[10]) Smst. s. 12.
[11]) Smst. s. 14.
[12]) Jvnfr. G. E. Hoffmann: Anf. arb. s. 34.

og nye kom til. I Rendsborg kreds, hvoraf den nordligste del ligger nord for Ejderen og derfor må henregnes under Sydslesvig, er der dannet en »Kreisverein für das Museum in Rendsburg«, som fra 1951 udsender en »Heimatkundliches Jahrbuch«, der ganske svarer til de øvrige sydslesvigske årbøger. Med disse foreninger og årbøger var hele Sydslesvig nu dækket med undtagelse af midterlandet, landet mellem Angel og de nordfrisiske marskegne. 1953 er også dette hul blevet udfyldt, idet der på foranledning af dr. P. Ingwersen oprettedes en »Heimatsverein Schleswigsche Geest«, som samme år påbegyndte udgivelsen af en årbog, der på en smuk måde føjer sig ind i rækken af de øvrige. November 1955 er der endvidere oprettet et byhistorisk selskab for Slesvig, blandt hvis drivende medlemmer kan nævnes Otto v. Wahl og Helgo Klatt.

For tiden er der altså i Sydslesvig fem store hjemstavnsforeninger, der udsender årbøger og en del andre foreninger, der udsender lokalhistoriske skrifter i tvangfri rækkefølge. Tilslutningen til hjemstavnsforeningerne har i de sidste år været stærkt stigende, og i sammenligning med tilslutningen til de danske amtshistoriske samfund må medlemstallene siges at være meget store. »Angler Heimatverein« havde således 1953 1800 medlemmer, »Heimatgemeinschaft des Kreises Eckernförde« havde 1955 ca. 1850 medlemmer og »Kreisverein für das Museum in Rendsburg« havde 1954 1120 medlemmer. I denne forbindelse bør erindres, at de sydslesvigske hjemstavnsforeninger hver for sig dækker et meget mindre område end de danske amtshistoriske samfund. Hele Sydslesvig er således i arealmæssig henseende kun lidt større end Ringkøbing amt og betydeligt mindre end Ålborg og Hjørring amter tilsammen.

En medvirkende årsag til den store medlemstilgang må søges i nationalpolitiske forhold, idet foreningerne netop i de senere år er blevet inddraget i politisk arbejde i en grad, som er fuldstændig ukendt for danske amtshistoriske samfund — Historisk samfund for Sønderjylland indbefattet. I stærke vendinger har hjemstavnsforeningerne vendt sig mod det danske kulturarbejde i Sydslesvig, og de har dannet fadderskaber for nordslesvigske sogne og byer. »Angler Heimatverein« har således i regnskabsåret 1952—53 givet 1263 mk. til tysk arbejde i Nordborg. De sydslesvigske hjemstavnsforeninger er i de sidste par år også alle kollektivt blevet tilsluttet S.H.H.B. (Schleswig-Holsteiner Heimat Bund), en forening, der svarer til en kombination af vor grænse-, sprog- og skoleforening. Foreningernes økonomi er takket være de store medlemstal som regel god. For »Angler Heimatverein«s vedkommende overstiger medlemskontingentet trykkeomkostningerne ved den iøvrigt gode og velredigerede årbog med et ikke ringe beløb. De tilskud, der opnås fra kommuner eller større virksomheder kan således anvendes til fadderskabsarbejde eller til foredrags- og kursusvirksomhed inden for foreningens eget område.

Hjemstavnsforeningerne har et stærkt udbygget tillidsmandssystem, og gennem foredrag, udflugter og foranstaltninger af mere selskabelig art som folkedanseopvisninger, koncerter, sangstævner søger man også at holde interessen hos de mere jævne medlemmer fangen.

Et vigtigt led i det lokalhistoriske arbejde i Sydslesvig er sogne- og herredsforeningerne, som vel ikke er direkte underordnet de fem store hjemstavnsforeninger, men dog har et nært samarbejde med dem og inden for deres begrænsede områder arbejder efter samme retningslinier. Nogle af de mest aktive af disse foreninger arbejder i Store Vi, Stapelholm og Ny herred.

Som en overbygning over hjemstavnsforeningernes lokalhistoriske arbejde er der oprettet et »Arbeitsgemeinschaft für Landes- und Volkstumsforschung«[13]), hvis utrættelige leder er dr. P. Ingwersen. Dette »Arbeitsgemeinschaft« er til en vis grad afløser af det 1938 ved Kiels universitet oprettede »Institut für Volks- und Landesforschung«, og det er, selv om det ikke råder over tilsvarende midler som universitetsinstitutet, gået i lag med arbejdet med stor energi og målbevidsthed. Man stiller sig til rådighed som rådgivende ved tilrettelæggelsen af alt lokalhistorisk arbejde. »Arbeitsgemeinschaft« tilbyder sin hjælp ved udarbejdelsen og udgivelsen af hjemstavnsbøger, og det yder sin medvirken ved oprettelsen af nye lokalhistoriske kredse, hvad enten det drejer sig om arbejds- og studiegrupper i landsbyer, sogne, herreder og landskaber eller inden for lærerforeninger. Inden for »Arbeitsgemeinschaft« er arbejdet ligesom i det gamle universitetsinstitut opdelt i forskellige sektioner, der ledes af fagspecialister. Stednavneforskningen er således lagt i hænderne på dr. W. Laur, som med en solid filologisk viden som ballast søger at dele sol og vind lige i det for tyskerne lidt ømtålelige stednavnespørgsmål i Sydslesvig. En anden faggruppe omfattende folkekultur og folkeminder ledes af museumsdirektør Ernst Schlee, Slesvig, professor Ranke, Kiel, og førstelærer Paul Selk, Bjerregade, Stenbjerg sogn. Med mellemrum udsendes i »Die Heimat« oversigter over »Arbeitsgemeinschaft«s og de enkelte faggruppers arbejde. Der gives her fortegnelser over manuskripter og samlinger vedrørende lokal- og slægtshistorie, over registrerede kirkebøger m. m. Også en opgave som udarbejdelse og udgivelse af fortegnelser over »heimatkundliche« artikler i de slesvig-holstenske aviser, der bringer lokalhistorisk stof i betydeligt større omfang end danske dagblade, er taget op af »Arbeitsgemeinschaft«.

Endvidere har dette påbegyndt udsendelsen af en skriftserie: »Gottorfer-Schriften zur Landeskunde Schleswig-Holstein«, hvori bl. a. er udkommet Gutenbrunner, Jankuhn og Laur: Völker und Stämme Südost-Schleswigs im frühen Mittelalter. For lokalhistorikere er seriens vigtigste publikation

[13]) Ang. dette arbejde, se de hyppige beretninger i Die Heimat.

den af P. Ingwersen redigerede vejledning »Methodisches Handbuch für Heimatforschung«, der udkom 1954, og som også danske, i hvert fald nordslesvigske lokalhistorikere kan læse med udbytte og hente ideer fra. Blandt medarbejderne ved bogen kan nævnes Landesbibliothekar, dr. Olaf Klose, museumsdirektør, dr. Ernst Schlee, dr. Laur samt arkivarerne dr. G. E. Hoffmann og dr. Kurt Hector, alle universitetsuddannede historikere eller filologer, som under deres videnskabelige karriere og særlige arbejdsområder har vist stor interesse over for lokalhistorisk arbejde. Også i denne vejledning er ikke blot medtaget hjælpevidenskaber som stednavneforskning og sproghistorie, men også afsnit om geologiske forhold, plante- og dyreliv findes her. Hjemstavnsforskningen er medtaget i videste forstand.

Som man vil have bemærket er folkeskolelærernes deltagelse i det lokalhistoriske arbejde i Sydslesvig af overordentlig stor betydning og værdi. I det hele taget må det siges, at den tyske lærer gennem uddannelsen på seminarierne er bedre forberedt til at deltage i lokalhistorisk arbejde end hans danske kollega, hvilket igen hænger sammen med, at der i den tyske undervisningsplan lægges mere vægt på hjemstavnslære end i den danske. De tyske lærere er studenter, der får deres uddannelse på pædagogiske højskoler, hvor de gennem øvelser og forelæsninger gøres fortrolige med lokalhistorisk arbejde og med dets anvendelse i det praktiske skoleliv[14]). Det er almindeligt, at lærerstuderende som et led i deres eksamen udarbejder afhandlinger vedrørende et lokalhistorisk emne og i den anledning ofte må foretage studier på arkiver, museer og andre samlinger. Et par år efter lærereksamen skal de unge lærere aflægge en såkaldt 2. prøve, inden de kan opnå fast ansættelse, og i denne prøve indgår ligeledes ofte en afhandling med lokalhistorisk emne. Arkiver, museer og biblioteker må igen besøges, og for manges vedkommende medfører dette, at interessen for videregående stedhistoriske undersøgelser yderligere uddybes. Disse eksamensopgaver bliver som regel maskinskrevne og opbevares i kultusministeriet i Kiel, hvorfra de kan lånes af interesserede. Enkelte trykkes i deres helhed, andre bringes i uddrag i kredsårbøgerne eller andre hjemstavnshistoriske tidsskrifter. I »Die Heimat«« 1955 er der bragt en fortegnelse omfattende 200 af sådanne eksamensopgaver fra de senere år, hvoraf hovedparten yder bidrag til enkelte sognes eller landsbyers historie. I dag er stillingen i Sydslesvig den, at omend der ved lærernes uddannelse lægges meget mere vægt på hjemstavnsfaget, end tilfældet er i Danmark, så er der dog fra lærerside rejst stærke krav om en yderligere udbygning af denne undervisning på de pædagogiske højskoler. Bevæggrundene for fremsættelsen af disse krav er vel nok især af grænsepolitisk art, idet, som det hedder, lærerne skal

[14]) Jvnfr. minister, dr. Pagels udtalelser i Schleswig-Holstein 1951, s. 325—27.

sættes i stand til at kunne tilbagevise »falske« danske påstande m. h. t. landsdelens historie[15]). Fra dansk side vilde man vel næppe anvende en sådan argumentation for et krav om udvidelse af hjemstavnsundervisningen, men ser man bort fra disse efter vor opfattelse noget overexponerede nationalistiske udtalelser, må man medgive, at de sydslesvigske lærere forstår at anvende den uddannelse, som de på lærerhøjskolerne har fået i lokalhistorisk arbejde, når de siden får deres virkefelt ude omkring i sognene. Yderligere kan nævnes, at den slesvig-holstenske landsregering lader afholde kursus i hjemstavnshistorie for lærere med universitetslærere som vejledere[16]).

Gennem årtier har lærerne været drivende kræfter i det lokalhistoriske arbejde i Sydslesvig, de har været og er hjemstavnsforeningernes tillidsmænd, de har fyldt »Die Heimat« og kredsårbøgerne med også i videnskabelig henseende ofte værdifulde afhandlinger og de har været forfattere af eller medarbejdere ved det betydelige antal sognehistorier og hjemstavnsbøger, som i de senere årtier er fremkommet i Sydslesvig.

I det lokalhistoriske arbejde har de dog haft god støtte af universitetsuddannede historikere, som allerede i deres studietid i højere grad, end tilfældet er herhjemme, får blikket vendt mod lokalhistorien. Af betydning er det også, at der inden for det relativt lille område er placeret store historiske institutioner, hvis videnskabelige medarbejdere næsten alle på den ene eller anden måde er aktivt interesserede i lokalhistorisk arbejde. I de store videnskabelige tidsskrifter: Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte, Nordelbingen, Offa, Kunst in Schleswig-Holstein og Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte optages også afhandlinger af lokalhistorisk tilsnit, og også ikke-faguddannede historikere får ofte bidrag optaget her[17]). Samarbejdet mellem lokalhistorikere og faguddannede historikere kan kort karakteriseres som værende særdeles godt og frugtbringende.

På et ikke uvæsentligt område er sydslesvigske lokalhistorikere dog dårligere stillede end danske, idet det tyske folkebiblioteksvæsen ikke er så godt udbygget, som tilfældet er nord for grænsen. Man må derfor ofte ty til de videnskabelige biblioteker i Kiel, universitetsbiblioteket og Landesbibliothek, hvilket medfører udgifter til rejser og ophold. Portofri forsendelse af bøger til lånere kendes i almindelighed ikke inden for det tyske biblioteksvæsen. Ikke få tysksindede lokalhistorikere har dog fundet frem til Flensborghus danske Bogsamling eller dens underafdelinger, som yder samme service som danske folkebiblioteker m. h. t. lån fra danske videnskabelige biblioteker.

[15]) Schleswig-Holstein 1951, s. 76 f.
[16]) Smst. 1951, s. 311—312.
[17]) Jvnfr. oversigterne over afhandlinger i tyske tidsskrifter vedr. sønderjysk historie i Sønderjydske årbøger 1953 og 1955.

Også fra dansk og dansk-orienteret side gøres der et lokalhistorisk arbejde i Sydslesvig. I 1949 udkom 1. bind af Jahrbuch des Nordfriesischen Instituts under redaktion af dr. L. C. Peters, skoleråd Albr. Johannsen og dr. jur. Goslar Carstens, alle tre fremtrædende personligheder inden for den dansk-orienterede frisiske bevægelse. Siden er der udkommet yderligere tre bind af denne årbog med værdifulde bidrag til belysning af nordfrisisk historie. Også Historisk samfund for Sønderjylland varetager lokalhistoriske opgaver i Sydslesvig, uden at man dog gør sig illusioner om at kunne måle sig på dette felt med de tyske foreninger. Samfundet har syd for grænsen omkring 150 medlemmer, som danner en egen amtskreds med pastor H. F. Petersen, Satrup, som formand. Historisk samfund har ved lejlighed arrangeret foredrag og lokalhistoriske kursus syd for grænsen; i de to tidsskrifter Sønderjydske årbøger og Sønderjydsk månedsskrift bringes med mellemrum sydslesvigsk stof, og sammen med Grænseforeningen har samfundet for nylig udgivet den store »Flensborg bys historie«.

Sydslesvigsk arkivvæsen

Af *Johan Hvidtfeldt*

Slesvigs statsretslige historie er noget af en labyrint, og da et lands arkivvæsen jo på mange måder afspejler dets fortid, er det ikke så underligt, at de slesvigske arkiver er vanskelige at benytte og finde sig til rette i. Dette gælder både de nordslesvigske og de sydslesvigske arkiver. En orientering i arkivmaterialet giver Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie* (1944), og H. Kochendörffer har skrevet om *Das Archivwesen Schleswig-Holsteins* (Nordelbingen II, 1923, også som særligt værk). En oversigt over litteraturen vedr. det slesvig-holstenske arkivvæsen 1945—52 findes i Der Archivar 1954, sp. 298—300, jvnf. også Johan Hvidtfeldt i Fortid og Nutid XVIII, s. 29—33.

Over en del af det materiale, som nu opbevares i Danmark, er der udgivet trykte fortegnelser, nemlig: Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt: *Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele* (Vejledende Arkivregistraturer VI, 1944) og Johanne Skovgaard: *Tyske Kancelli I* (Vejledende Arkivregistraturer VII, 1946). En trykt registratur over de sønderjyske hertugarkiver i rigsarkivet er under forberedelse. Iøvrigt giver Kr. Erslevs *Rigsarkivet* (1923) en kortfattet redegørelse for de arkivgrupper, der opbevares i dette arkiv.

I Danmark er centraladministrationens arkiver samlet i rigsarkivet, de lokale arkiver i landsarkiverne. Men i Sydslesvig er det anderledes. Det statslige arkiv for landet Slesvig-Holsten findes nu på Gottorp slot. Det indeholder både centraladministrationens, melleminstansernes og de lokale embedsmænds arkiver, en ordning, der skyldes områdets begrænsede omfang. Arkivet er oprettet i 1869. Det fik overdraget de store arkivmasser, som Danmark måtte aflevere til Preussen i henh. til Wienerfredens paragraf 20, især i 1874 og følgende år. Kort efter oprettelsen begyndte man også — under friherre von Reitzensteins ledelse — at indsamle akter fra de lokale arkiver, afleveringer der dog langtfra var fuldstændige. I 1900 var ordningen af det modtagne materiale så vidt fremskredet, at den mangeårige leder af arkivet, Georg Hille, kunne udsende en lille oversigt over indholdet: *Übersicht über die Bestände des kgl. Staatsarchivs zu Schleswig*, et fortrinligt lille værk, som den dag i dag ofte kan være til nytte for enhver, der skal arbejde i Landesarchiv.

Oprindelig havde arkivet haft til huse i Slesvig, men i 1923 flyttede det til Kiel. Efterhånden fandt der meget store afleveringer sted, ikke mindst fra regeringen. Indgribende betydning fik den store *arkivudveksling med Danmark*, som efter mangeårig forberedelse førtes ud i livet i 1936, og hvorved størstedelen af de nordslesvigske lokalakter, det slesvigske ministeriums arkiv samt »Patenten« og Inländische Registratur til 1770 kom til Danmark, mens tyskerne til gengæld fik en betydelig del af Gemeinschaftl. Archiv og det gottorpske arkiv samt en stor samling af holstenske og sydslesvigske amtsregnskaber.

Under og efter krigen førte arkivet en ret dramatisk tilværelse, men i 1947 kunne man begynde indretningen af *arkivet på Gottorp slot*. Det var et stort arbejde at revidere samlingerne og få dem nyopstillet. I 1953 var man dog nået så langt, at man kunne udgive en *Übersicht über die Bestände des Schlesw.-Holst. Landesarchivs in Schleswig*, en ypperlig lille bog, der i høj grad letter arbejdet i arkivet på Gottorp ved at give en oversigt over de forskellige arkivfonds og således gøre det muligt at kontrollere, om man nu også har gennemgået alle de arkiver, som kan tænkes at indeholde materiale af værdi for den undersøgelse, man arbejder med. Under hver afdeling, som de enkelte fonds eller grupper af fonds nu kaldes, gives en kort oversigt over indholdet med henvisning til omtalen i Hilles bog og den øvrige trykte litteratur. Oversigten er således ikke en trykt registratur, men snarere et hjælpemiddel til at finde frem til de specialregistraturer, ved hvis hjælp man skal rekvirere de akter, man har brug for. Da langt de fleste arkivalier er ordnet sagligt, er det som regel let at finde de akter, der skal benyttes. En betydelig del af stoffet er henlagt efter ældre registraturer eller arkivfortegnelser. Det gælder bl. a. de vigtige nyere sager fra tyske kancellis arkiv, der ligger efter den såkaldte *Sixtel'ske registrant*. En udførlig oversigt over dennes inddeling findes hos Hille s. 25—29.

Arkivudvekslingen i 1936 var ikke ensbetydende med — kunne heller ikke være det — at nu fandtes alle arkivalier vedr. Nordslesvig i Danmark, de øvrige syd for grænsen. Dels kan man ikke dele de mange protokoller, dels forbeholdt begge parter sig en række akter af mere almen betydning, ligesom man fra dansk side betragtede en del af Sydslesvig som hørende til dansk historieforsknings naturlige interesseområde, hvorfor en del sydslesvigske akter af mere lokal karakter er forblevet i rigsarkivet. Det er vanskeligt at sige, hvornår man skal søge i København, hvornår i Slesvig. I det store og hele vil det dog være således, at størstedelen af tyske kancellis ældre akter, fra 1500- og 1600-årene, er i rigsarkivet, de yngre i Slesvig, mens den væsentlige del af gottorperarkivet findes på Gottorp. Af det gamle glycksborgerarkiv og det slesvigske ministeriums arkiv er der kun nogle enkelte lokalakter i Slesvig. Rentekammerarkivet er mere spredt, og det er vanskeligt at op-

trække nogen skarp fordelingslinie. Dog kan man sige, at den væsentlige del af de ældre akter af mere almen betydning findes i København, hvor der iøvrigt også er en del sydslesvigsk materiale fra nyere tid, ligesom resolutions- og bestallingsprotokollerne opbevares her.

Dansk administration er i høj grad præget af landets lidenhed. I få lande er centraliseringen så gennemført som hos os, og det gælder også indenfor dansk arkivvæsen. De danske landsarkiver har ikke blot modtaget fuldstændige afleveringer af de vigtigere lokale embedsarkiver, men har også fået en væsentlig del af de bykommunale arkiver, ligesom et meget stort antal privatarkiver, godsarkiver såvelsom enkelte mænds og kvinders arkiver, er blevet afleveret hertil, for de sidstes vedkommende dog også til rigsarkivet. I Landesarchiv findes der også værdifulde samlinger af *godsarkiver* og *privatarkiver*, men derimod er der næsten intet afleveret af de kommunale arkiver, ja en del byarkiver, som var kommet dertil, er blevet leveret tilbage. En vigtig og meget benyttet del af de danske landsarkivers indhold er de gejstlige arkiver, men i Landesarchiv finder man stort set kun den slesvigske generalsuperintendents værdifulde arkiv, mens alle de lokale arkiver, præsters og provsters, stadig ligger ude i kirker og præstegårde. Men selv for de verdslige embeders vedkommende gælder det, at de langtfra er afleveret i samme udstrækning som i Danmark.

Et historisk studium i Sydslesvig vil derfor i mange tilfælde møde på større vanskeligheder end nordpå, fordi materialet er så spredt. Det vigtigste af de lokale arkiver er *Flensborg byarkiv*, der opbevares i Deutsches Haus og ledes af historikeren, dr. phil. Otto Schütt. En oversigt over dets indhold findes i Erich Graber: *Das Archiv der Stadt Flensburg* (1910). Fr. Graef, der i mange år var arkivets højt fortjente leder, har skrevet dets historie: *Geschichte des Stadtarchivs* (1928). Den væsentlige del af det ældre arkiv til 1866 er ordnet efter et repertorium, der er saglig opdelt, så det er let at finde frem til de sager, man har brug for. En del arkivalier, ikke mindst af retslig karakter, har en tid været i statsarkivet. De er nu kommet tilbage, og der findes en særlig fortegnelse over dem. Den store samling »*Flensburgensien*«, der både indeholder afskrifter og originaler, håndskrifter og småtryk, er af stor værdi for ethvert studium af byens historie og topografi. Et sagregister derover findes i Grabers bog s. 74—85, en nærmere redegørelse hos Graef s. 47—55. Af stor værdi er også *de Moller'ske stamtavler*, der indeholder meget omfattende samlinger til sønderjysk personalhistorie og genealogi. En fortegnelse derover er givet i A. Fabritius og H. Hatt: Haandbog i Slægtsforskning (1949) s. 349 f.

Næst efter Flensborg-arkivet er *Slesvig byarkiv* uden tvivl det vigtigste. Dets arkivar er pensioneret oversekretær Ernst Petersen, der har gjort et stort arbejde for at bringe det i god orden. Arkivet, som har til huse

i Lange Strasse 37, er henlagt efter en udmærket arkivfortegnelse og let at orientere sig i. Det rækker langt tilbage i tiden og har således en del borger- og skattelister fra 1400-årene. Af stor værdi er Braunes Buch 1418—1623 med sagregister af Ulr. Petersen, skødebøger fra 1565, kæmnerregnskaber, der begynder 1449, sager vedr. Slien ca. 1541 — og en omfattende samling af lavsarkivalier. De såkaldte »Copialbücher« indeholder afskrifter af særligt værdifulde dokumenter. En oversigt over indholdet findes i Landesarchiv. Betydelig værdi har også Ulrich Petersens samlinger. En del af disse findes dog i rigsarkivet (oversigt i Danske Samlinger 2. r. IV, s. 346 ff.). En vis interesse for dansk historie har premierløjtnant Fr. Wilh. v. Kochs bindstærke dagbøger, idet han tidligere havde været i Vestindien. Mens de flensborgske »Urkunden« nu opbevares i byarkivet, er de slesvigske »Urkunden« i Landesarchiv.

Husum byarkiv findes nu i det store vestslesvigske museum i Husum: Nissen-Haus. Det er velordnet og indeholder et ret omfattende materiale, især fra 1500-årene og senere. Kæmnerregnskaberne haves tilbage til 1582, retsprotokoller og sagefaldsregistre til 1585. Kirkens »Rentenbuch« begynder endda 1431. Byarkivet omfatter også Gasthaus zum Ritter St. Jürgen's arkiv med regnskaber tilbage til 1576 samt Südermarsch kommunes arkiv. Byens, kroens og kirkens ældre »Urkunden« er i Landesarchiv, hvor der iøvrigt også findes et »inventar« over byarkivet, udarbejdet af dr. Crusius.

Eckernförde har ligeledes et værdifuldt arkiv, ordnet af den højt fortjente lokalhistoriker Willers Jessen (fortegnelse i LA.). Det findes nu i Sandkrugskolen, Kieler Landstr. 129, og foreståes af konrektor H. Jessen. *Garding byarkiv* opbevares på rådhuset, *Tønnings* i folkeskolen på Hochsteg 26.

Næst efter byarkiverne er det sikkert *godsarkiverne*, som frembyder størst interesse, både for den almindelige historie og for lokalhistorikeren. En del af disse er nu i Landesarchiv (fortegnelse over disse i Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holst. Landesarchivs s. 76 ff.), men der ligger stadig et betydeligt materiale ude på godserne. Ofte findes der i Landesarchiv fuldstændige fortegnelser, inventarer, eller summariske oversigter over disse arkiver, undertiden kun notitser om dem. En oversigt over Landesarchivs oplysninger vedr. godsarkiver findes i G. E. Hoffmann: Archivgutschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein (1955) s. 51 ff. Af de arkiver, som endnu ligger ude på gårdene, kan nævnes det store arkiv på *Rundhof*, der går tilbage til middelalderen. Andre større arkiver findes bl. a. på *Gelting* og *Olpenæs*.

Sammen med godsarkiverne vil det være naturligt at nævne de *to hertugelige arkiver*, det augustenborgske og det glücksborgske. Mens den væsentlige del af det augustenborgske godsarkiv findes i landsarkivet i Åbenrå, opbevares det *augustenborgske husarkiv*, det såkaldte Primkenau

arkiv, i Landesbibliothek i Kiel. En trykt fortegnelse er udgivet af Erich Graber: *Das herzoglich Schleswig-Holst. Hausarchiv zu Primkenau in Schlesien* (1925). Det er nu blevet gjort tilgængeligt for den historiske forskning. Den *yngre glycksborgske linies arkiv* findes på Glücksborg slot. I rigsarkivet er der en afskrift af fortegnelsen over dette arkiv. Den er påbegyndt af prins Hans og fortsat af prins Friedrich Ferdinand. Nærmere oplysninger om disse to arkiver er givet af Johan Hvidtfeldt i Hist. Tidsskrift 11. r. III, s. 583—87.

For lokalhistorikeren vil det jo altid være selvfølgeligt at begynde sit arkivarbejde med de arkiver, som stammer fra de lokale embedsmænd. *Præste- og provstearkiver* er derfor naturlige studieområder for den lokalhistoriker, der vandrer de første skridt på materialeindsamlingens lange vej. De findes i næsten alle tilfælde i sognenes præstegårde eller kirker. De er som regel af meget større værdi end de kongerigske arkiver, idet de gennemgående er meget bedre bevaret end disse. I mange tilfælde rækker de tilbage til 1500-årene eller endda til middelalderen. Dette gælder således de yderst værdifulde arkiver fra St. Marie og St. Nikolai i Flensborg. Nævnes kan det også, at St. Johannes kloster i Slesvig har et meget stort arkiv med regnskaber fra ca. 1575.

For personalhistorikeren er det jo ikke mindst *kirkebøgerne*, som har interesse. Disse findes altså ikke som nord for grænsen i landsarkivet, men ude hos præsterne. I den nazistiske tid blev duplikaterne efter 1763 samt fotografier af de ældre kirkebøger dog samlet i særlige Propsteikirchenbuchämter, og der blev udarbejdet registre til en del af kirkebøgerne. I mange tilfælde er disse kirkebogskontorer også blevet opretholdt efter 1945. En fortegnelse over de vigtigere arkivalier i de sydslesvigske præstearkiver, nemlig kirkebøger, konfitentregistre, arkivfortegnelser, kirkeregnskabsbøger, inventarer, stolestaderegistre m. m. findes i W. Jensen: *Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, des Landesteils Lübeck und der Hansestädte* (1936).

Universitetsbiblioteket i Kiel har en meget stor og værdifuld manuskriptsamling, der også indeholder en del materiale af arkivalsk karakter. En trykt fortegnelse herover er udgivet af H. Ratjen: *Verzeichniss der Handschriften der Kieler Universitätsbibliothek, welche die Herzogthümer Schleswig und Holstein betreffen I—III* (1858—66). Siden denne fortegnelse blev trykt, er der kommet mange nye håndskrifter til. Disse accessioner er indført i bibliotekets håndeksemplar af Ratjens værk.

Det ville være fristende at tage på en rundrejse til alle de vigtigere arkiver, som ikke er kommet til Landesarchiv, hvad enten der nu er tale om private arkiver eller embedsarkiver. Men netop fordi de er så spredte, er det en meget stor opgave, som det vil tage lang tid at løse. En sådan redegørelse ville også falde ganske udenfor rammerne af denne lille oversigt. Det må være tilstrækkeligt at gøre opmærksom på, at

historikeren i Sydslesvig må regne med, at en betydelig del af det arkivalske materiale ikke findes i statsarkiverne, men ude i den egn, som netop er genstand for hans undersøgelser. For ham kan det måske nu og da være en fordel, for den, der arbejder med mere almene problemer, vil det være en vanskelighed. Fra den slesvig-holstenske arkivledelses side har man dog fuldt ud været klar over, at det er vigtigt at få de lokale arkiver bevaret og at få udarbejdet fortegnelser over dem. Allerede for mange år siden tog man fat på denne opgave i nøje samarbejde med historisk interesserede i by og på land. I bogen *Archivgutschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein* (1955) har arkivdirektør G. E. Hoffmann givet en oversigt over, hvad der er udrettet. Bogen har interesse for enhver, der arbejder med arkivalsk materiale udenfor Landesarchiv, bl. a. også fordi den giver en oversigt over de lokalarkiver, hvorover der findes fortegnelser i Landesarchiv.

Det vil næppe blive modsagt fra tysk side, når vi fastslår, at det er naturligt for danske historikere at beskæftige sig med sydslesvigsk historie. Der er da også i de sidste år foretaget visse undersøgelser over sønderjyske lokalarkiver af rektor Feilberg Jørgensen og landsarkivar Johan Hvidtfeldt. Redegørelser for disse undersøgelser vil kunne benyttes i rigsarkivet i København og i landsarkivet i Åbenrå. Her er tale om mere eller mindre fuldstændige fortegnelser over lokalarkiver, godsarkiver, sognearkiver m. m. I de senere år har det danske rigsarkiv endvidere gennemført en fuldstændig *mikrofotografering* af alle de repertorier og registraturer i Landesarchiv, som angår hertugdømmet Slesvig. En fortegnelse over det fotograferede materiale findes både i rigsarkivet og i landsarkivet i Åbenrå. Man vil nu i København kunne fastslå, hvilke arkivalier Slesvig-arkivet rummer, og da der er en ikke ringe byttevirksomhed mellem de danske og de slesvig-holstenske arkiver, vil man i mange tilfælde kunne låne dette materiale til benyttelse på danske arkiver. Arbejdet med sønderjysk historie er på denne måde blevet lettere. Det er glædeligt, at det har været muligt at få et samarbejde i gang mellem dansk og tysk arkivvæsen, et samarbejde, der synes naturligt, fordi vi alle — dansk eller tysk — har det samme mål, at finde frem til sandheden om fortiden og dens mennesker.

Arkæologiske og kulturhistoriske museer i Sydslesvig

Af *Kai Uldall*

Siden sidste verdenskrig har hovedmuseet for Holsten og Sønderjylland, og dermed også for Sydslesvig, været installeret på Gottorp Slot ved Slesvig by, idet de tidligere — men i tide evakuerede — museumsbygninger i Kiel blev ødelagt ved bombardementerne af byen. Samlingerne er så at sige helt i behold bortset fra et par vægfaste interiører, der ikke var bragt i sikkerhed. Museet på Gottorp blev indviet 1950, men var dengang kun delvis opstillet, ligesom flere afdelinger af de meget omfattende samlinger endnu ikke er genopstillet.

Gottorp-Museets officielle navn er Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, og det omfatter to hovedafdelinger, som hver ledes af sin direktør med en stab af videnskabeligt uddannede medarbejdere, nemlig Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte (tidligere Museum vorgeschichtlicher Altertümer, oprindeligt Museum vaterländischer Altertümer) og afdelingen for middelalder og nyere tid, som blot har navnet Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, men tillige bærer undertitlen Thaulow-Museum.

Landesmuseets oldtidsafdeling blev grundlagt 1835, delvis ved en gave fra det gamle »Oldnordisk Museum« i København, og sorterer under Universitetet i Kiel. Til afdelingen slutter sig imidlertid også det direkte under landsregeringens kultusministerium i Kiel sorterende Landesamt für Vor- und Frühgeschichte, hvis arbejdsopgaver er fordelt i tre afdelinger: 1) Registrering af oldtidsminder og findesteder i forbindelse med systematiske undersøgelser, 2) »Denkmalpflege«, nemlig fredning af oldtidsminder og udgravninger. Særligt store og omfattende udgravningsopgaver kan dog udføres af andre, således af 3) Watt- und Wurtenforschung, som i de senere år bl. a. har beskæftiget sig med systematiske undersøgelser af vestkystens vadehav og varfer.

Den i 1878 grundlagte historiske afdeling i Landesmuseet bærer tillige sit oprindelige navn Thaulow-Museum, fordi dets grundstamme gennem mange år udgjordes af den store Thaulowske privatsamling. Til afdelingen er også føjet en del genstande til belysning af kunst og kunst-

industri, som ved den historiske afdelings oprettelse blev udskilt fra det ældre museum. Museets nuværende kunstsamling rummer væsentligt grafik, men der afholdes hyppige, større særudstillinger, der også omfatter moderne kunst. Biblioteket er offentligt tilgængeligt.

Landesmuseets samlinger er såvel kvantitativt som kvalitativt betydelige, men for den historiske afdelings vedkommende har arbejdet igennem mange år været hæmmet deraf, at Thaulow-Museum var en »sluttet« samling, idet der så at sige ikke fandtes disponible midler til udvidelse eller til undersøgelses- og indsamlingsrejser. Samlingen er derfor stærkt præget af ældre tids syn på en museumsgenstands værdi. Bondekulturen er repræsenteret ved mange eksempler på folkekunst o. s. v., men det mere primitive kildemateriale og redskabskulturen savnes næsten helt, et forhold som den nuværende ledelse er i høj grad opmærksom på og bestræber sig på at forbedre.

Meget betydelige dele af museets samlinger er nu genopstillet på Gottorp. Den for enkelte moderne, ikke mindst tyske museer, kendte tilbøjelighed til at popularisere ved at lade modeller og rekonstruktioner beslaglægge betydelig plads i forhold til repræsentationen af selve fundene gør sig, men dog i ret behersket grad, gældende i en del af oldsagsafdelingens lokaler, stærkest i afdelingen for den ældre stenalder, hvor der blandt andre modeller i naturlig størrelse f. eks. er rejst en rensdyrjægers skindtelt. Men man må erkende, at opstillingerne er klare og overskuelige. De fleste montrer er forsænket i væggene og kunstigt belyst, således at en uheldig »møblering« med fritstående montrer er undgået. De store depotfund og andre mosefund fra jernalderen er udstillet for sig selv i et tidligere eksercerhus uden for selve slotsbygningen. Et mindre forrum rummer bl. a. moseligene, deriblandt det i Østerby ved Eckernförde fundne mandshoved med en håropsætning, som svarer til Tacitus' beskrivelse af Svebernes hårknude. Det store, bageste lokale giver fortræffelige udstillingsforhold, bl. a. for Nydambåden og de mange genstande fra Nydam- og Torsbjerg-fundene. Samlingens vejledere foreligger såvel på dansk som på tysk.

Også på Gottorp historiske afdeling er store dele opstillet. Efter planerne agtes den delt i 1) kronologisk samling omfattende middelalderen og nyere tid foreløbigt til ca. 1830—40, 2) folkekunst, 3) værktøj og redskaber fra by- og bondekultur, 4) vekslende udstillinger eller særudstillinger, der som foran nævnt tillige kan omfatte nutidens kunst og kunstindustri. I årene 1950—55 har man fuldført særudstillings-lokalerne, og i den kronologiske samling er man nået frem til og med 1600-tallet. I denne samling indgår en del af slottets gamle rum, således den sengotiske kongesal, hvis hvælvinger bæres af hugne stensøjler, som enten hidrører fra det ældre Gottorp Slot, hvoraf betydelige rester afsløredes ved bygningsarbejderne forud for museets indflytning, eller — hvis en

gammel formodning holder stik — fra den norske apostelkirke i Bergen. Kongesalen rummer nu middelalderlige genstande. Ligeledes omfatter museet det i 1590 indrettede slotskapel med dets overdådige inventar, bl. a. hertugens ca. 1610 indbyggede pulpitur oven over altertavlen. Samlingerne fra baroktiden har delvis kunnet beslaglægge en række værdifulde interiører med samtidige stuklofter, og der vil her blive lagt særlig vægt på at udstille minder om Gottorps storhedstid. Mindre specialsamlinger er også gledet ind i denne kronologiske opstilling, således bl. a. en betydelig samling lavsgenstande.

Afdelingen for folkekunst er fuldført, medens samlingen af redskaber og værktøj fra by og land endnu ikke er opstillet, ligesom en betydelig samling af keramik endnu befinder sig i magasinerne.

Når det foran er anført, at Landesamt für Vor- und Frühgeschichte med dets afdeling for »Denkmalpflege« har tilknytning til Landesmuseet, må der for at undgå misforståelser være grund til at oplyse, at denne institution, således som dens navn også viser, kun beskæftiger sig med oldtidsminder. Registreringen og fredningen af bygninger og andre monumenter fra historisk tid sorterer overhovedet ikke under Landesmuseet, men under institutionen Landesamt für Denkmalpflege i Kiel, en under landsregeringen sorterende institution, som ledes af en landskonservator, og hvis stab ikke blot beskæftiger sig med fredning og tilsyn, men også med undersøgelser og studier af hertugdømmernes ældre bygninger og dertil knyttet kunst. I Landesamt findes foruden bibliotek tillige betydelige fotografisamlinger, ligesom resultater af arkivundersøgelser nedfældes i kartotek og arkiv. Mellem de på fredningslisterne optagne bygninger findes også adskillige bøndergårde, men en systematisk undersøgelse af eksisterende gamle bøndergårde eller hele bondekulturen er en opgave, som endnu venter på at blive taget op, måske mest naturligt af Landesmuseet.

Ved siden af hovedmuseet på Gottorp findes i Sydslesvig to andre ret store museer: Städtisches Museum i Flensborg, som er en kommunal institution, og Nordfriesisches Heimatmuseum Nissenhaus i Husum, som er en selvejende institution.

Städtisches Museum i Flensborg har flere gange skiftet navn. Oprindeligt hed det Kunstgewerbemuseum der Stadt Flensburg, og en tid før og under krigen kaldtes det hyppigst Grenzlandmuseum, men i daglig tale benævnes det som regel slet og ret Flensborg Museum. Dets samlinger belyser hertugdømmernes kultur, men er stærkt præget af de ældre museers interesse for kunstindustrielle frembringelser, således at jævne genstande fra bondekulturen, for slet ikke at tale om redskabskulturen, overhovedet ikke forefindes. Selv om der findes mange genstande fra

Holsten, er hovedvægten dog lagt på Nord- og Sydslesvig, og det er museets hensigt i fremtiden at begrænse sig til indsamlinger derfra. Museet fungerer iøvrigt også som lokalmuseum for Flensborg og omegn. Ved siden af en mindre oldsagssamling og en del middelalderlige kirkesager findes her møbler og andet indbo med mere fra den senere middelalder og indtil begyndelsen af 1800-tallet, sølv, keramik, tekstiler — derunder også kniplinger m. m. Der ejes specialsamlinger af mønter og medailler, malerier, tegninger og stik af hertugdømmernes kunstnere, topografisk billedsamling, ornamentstik m. m. Samlingerne af sønderjysk folkekunst omfatter bl. a. værdifulde genstande fra Nordslesvig, således en pesel fra Rømø og en meget værdifuld stue med udskårne paneler fra Genner ved Aabenraa, dateret 1637. Museet har deponeret adskillige værdifulde møbler m. m. i Alt Flensburger Haus' selskabs- og restaurationslokaler.

Til museet, hvis oprindelige grundstamme var dets første direktør Heinrich Sauermanns privatsamling, især af møbler og snitværker, var fra grundlæggelsen 1876 og gennem en længere årrække knyttet en kunstindustriskole, som nu forlængst er udskilt. Den nuværende bygning er indviet 1903. Under sidste verdenskrig måtte samlingerne evakueres, og en mindre del gik tabt, deriblandt desværre omkring halvdelen af en værdifuld dragtsamling. Nu er museet i hovedparten genopstillet. Museet har gennem årene opretholdt foredragsvirksomhed, og der er afholdt adskillige særudstillinger, hvorimod omfattende systematiske landsundersøgelser ikke er foretaget. Biblioteket er offentligt. Adskillige publikationer er udgivet gennem årene.

Nordfriesisches Heimatmuseum Nissenhaus i Husum er meget særpræget. Det er blevet til ved en større donation fra den i Husumegnen fødte slesvig-amerikaner Ludwig Nissen. Nissenhaus, hvis samlinger indviedes 1937 i en nybygning, er ikke blot tænkt som et kulturhistorisk museum, men tillige som en kulturinstitution for vekslende udstillinger af forskellig art, foredrag, koncerter o. s. v. Såvel ved indsamlingen som ved den påtænkte kulturspredning tages der specielt sigte på Nordfrisland. Museets forskellige afdelinger eller samlinger præsenterer sig som 1) det nordfrisiske landskab, 2) den nordfrisiske kultur, 3) lokaldigteren Theodor Storms minder, 4) nordfrisiske kunstneres produktion, 5) Ludwig Nissens mindestuer (personalia samt indbo og kunstgenstande fra donators hjem), 6) en af en privatmand dr. Wassily skænket malerisamling. Hertil kommer særudstillingsrum, mødesal, bibliotek m. m. Under krigen og besættelsesårene led samlingerne alvorlige tab, især af dragter og nordfrisiske smykker. Museets største afdeling er opstillet i en sal, kaldet landskabssalen (Landschaftssaal), som under eet belyser landsdelens geologiske, botaniske, zoologiske, arkæologiske og i ringere grad etnologiske forhold.

De egentlige museumsgenstande, det være sig arkæologiske fund eller prøver på fortidens dyreliv, lægger kun i ringe grad beslag på udstillingspladsen i forhold til de mange og store modeller af landskab eller bebyggelse, vadehavets erobring o. s. v. samt de store væksthuslignende montrer med rekonstruktioner af fortidens plantevækst m. m. »nach ökologischen Gesichtspunkten«. Afdelingen for den materielle bondekultur gør sig kun i ringe grad gældende. Museets hovedindsats er det populærtpædagogiske, og samlingen er et typisk eksempel på den museumsudformning, som i årene før den sidste verdenskrig fandt adskillige dyrkere i Tyskland, og som synes at give anledning til at overveje, hvor man rettelig bør drage grænsen for det kulturhistoriske museums opgave i modsætning til den populære videnskabelige litteratur og folkelige lysbilledforedrag. Men i første række er Nissenhaus en institution for hjemstavns-dyrkning og udforskning af vadehavet.

Ud over de her omtalte tre større museer er der i Sydslesvig en del små lokalmuseer.

Stadtmuseum i Slesvig by er installeret i et gammelt palæ, er grundlagt 1905 og tilhører byen. Museet bar før sidste verdenskrig navnet Haitabu-Museum, og det er tænkt som et museum for byen Slesvig med nærmeste omegn, derunder også Angel. Efter at Landesmuseets forhistoriske afdeling er flyttet til Gottorp og foretager de omfattende undersøgelser ved det gamle Hedeby, vil fundene derfra utvivlsomt finde plads på Gottorp-museet, således at Stadtmuseum hovedsagelig må regnes for et bymuseum.

Et lille bymuseum, Heimatmuseum, af meget blandet indhold, findes i grænsebyen Rendsborg.

I Eckernförde samles der ind til et bymuseum, som endnu ikke er oprettet.

Siden krigen har det lille museum i Gettorp, Gettorfer Heimatmuseum, været lukket. Dets samleområde er Dänischer Wohld, og den lille samling omfatter hovedsagelig oldsager.

Et andet ganske lille hjemstavnsmuseum findes i Sønderstapel på Stapelholm. Et tredie, Nordfriesisches Heimatmuseum, er indrettet med et par interiører i en gammel gård i Deezbüll, Niebüll. En gammel gård fra Ostenfeld er flyttet til Husum by og repræsenterer den ældre form af det såkaldte saksiske hus, som tyske husforskere nu vil betegne »Hallenhaus«. Det er en selvstændig institution uden forbindelse med det foran nævnte Nissenhaus i Husum. En anden hjemstavnsgård Rote-Hauberg ved Simensberg (Simonsbjerg) på Ejdersted, en bygning af haubergtypen, er for nylig blevet offentlig tilgængelig, men ejer endnu ikke ret meget indbo eller inventar. Ejes af Husum by. Ejdersted har forøvrigt også sit »Heimatmuseum« ved badestedet St. Peter-Ording,

installeret i en gammel gård. Man må dog ikke der vente at finde en fyldigere repræsentation for Ejdersteds tidligere så rige bondekultur; dertil er museets indsamling begyndt for sent, efter at halvøen gennem et par menneskealdre har været plyndret af hamborgske opkøbere. Museet havde før krigen til huse i en fredet bygning i Tønning, og det er vistnok meningen, at denne bygning atter skal genopstå som et museum for lavsvæsen og håndværk.

Det værdifuldeste hjemstavnsmuseum i Sydslesvig er vel nok Häberlin-Friesen-Museum i Wiik på Föhr. Det er grundlagt 1902 og senere udvidet med et tilflyttet bondehus fra 1617 og indeholder minder om øens samt Halligernes typiske kultur. Et andet museum for Nordfrisland er Heimatmuseum i Keitum på Sild, installeret i et hus fra 1759. Siden krigen er Silds andet lille museum i Vesterland opgivet og samlingerne delvis afgivet til museet i Keitum.

Medens Sydslesvigs museer ikke, således som museerne i Kolding og Sønderborg, har afdelinger for minder fra treårskrigen og 1864, er der ved Isted kirke opført et lille museum for krigsminder, Idsted Gedächtnishalle. Her findes våben, uniformer m. m. og en ret stor billedsamling, der dog væsentligt består af tryk, medens der kun er ganske få originaler.

Ved siden af de egentlige museer er enkelte gamle bygninger i Sydslesvig med deres indbo tilgængelige for besøgende, således en gammel gård på Hallig Hooge med den fra Frederik VI.s besøg 1826 bekendte kongepesel, et af de bedst bevarede nordfrisiske interiører, samt de hertugelige værelser på Glücksburg Slot.

I de større museer i Nordtyskland inklusive Holsten findes selvsagt hist og her genstande fra Sønderjylland; det er i særlig grad tilfældet i Altona-museet. Dette er dog endnu ikke fuldstændig genopstillet efter de store ødelæggelser under krigen.

Museernes arkiver

Af Johan Hvidtfeldt

Der er folk, der betragter papirkurven som det bedste opbevaringssted for arkivsager. Meget historisk værdifuldt kildemateriale er i tidens løb gået tabt, fordi ingen forstod arkivets betydning for den fremtidige forskning og det daglige arbejde. Den, der kun er privat mand, har jo lov at gøre, hvad han vil med sine breve og optegnelser. Men den, der står med ansvaret for en eller anden institution, har en forpligtelse til at gemme de papirer, der angår institutionen og er et resultat af hans arbejde for denne. Og er der nogen, der arbejder under denne forpligtelses lov, er det museumsmanden. Gennem sit arbejde er han selv med til at få fortiden til at give sine hemmeligheder fra sig. Han arbejder med fortiden, men for fremtiden. Og museets arkiv er af den største vigtighed for den, der i fremtiden skal arbejde i museet. Ingen ansvarsbevidst museumsmand vil undlade at føre sin museumsprotokol. Men den fortæller jo ikke alt om samlingerne. Der kan være korrespondance om køb og erhvervelse af genstande, beretninger om samtaler med folk, om udgravninger. Eller der har måske været drøftelser, som belyser selve museets historie, planer om udvidelser eller om ændringer i museets organisation, forhold der alle er af den største interesse for den, der engang skal deltage i fremtidige drøftelser om lignende problemer eller behandle museets historie. Og vore provinsmuseers forhold er jo nu engang et led i dansk kulturliv, deres historie er af værdi for forståelsen af vor tids problemer.

Det må i denne forbindelse understreges, at museets arkiv bør være en enhed. Det bør opbevares på eet sted og ikke rundt om hos bestyrelsens medlemmer. Ingen ved, hvad der findes, og en skønne dag dør den pågældende, de efterladte rydder op, og museets papirer tilintetgøres som så meget andet »gammelt skrammel«. Det vil jo tit hænde, at et af styrelsens medlemmer arbejder med en eller anden sag, men når den er sluttet, bør han aflevere al korrespondance m. m. til den af styrelsens medlemmer, som tager sig af arkivet, i reglen sekretæren eller formanden, og som har ansvaret for det.

Det vigtigste er, at arkivet bliver gemt. Men det er dog også af stor betydning for det praktiske arbejde, at det er i en sådan orden, at det kan benyttes, at sagerne let kan findes. I en del tilfælde er det vel således, at der føres en journal, og korrespondencen henlægges efter denne. Det

giver en vist fasthed rent kontormæssigt og gør det muligt at kontrollere, om indkomne breve nu også bliver besvaret. Derfor er journalen af vigtighed, når der er tale om større institutioner, hvor man ikke kan stole på hukommelsen. Men den er næppe nødvendig ved mindre museer. Og henlæggelsen efter journalen medfører, at det er vanskeligt at finde frem til sagerne. Man skal først lede nummeret frem i journalen. Og sager vedr. samme spørgsmål ligger måske spredt mange forskellige steder. En rent saglig ordning er derfor i høj grad at foretrække. På eet sted vil man da have samlet alle de akter, der angår et bestemt emne. Og man kan, når man bruger et sådant sagligt system, også anbringe sager, der ikke er korrespondence, sammen med de breve, som de sagligt hører sammen med. Iøvrigt er der intet i vejen for, at et rent sagligt arkivsystem kan kombineres med en brevjournal, idet denne enten opdeles i afsnit, der svarer til det saglige system, eller man noterer i journalen, hvor den pågældende sag er henlagt.

Men vælger man at ordne museets arkiv efter et sagligt system, bliver det næste spørgsmål, hvorledes dette system skal være. Det er klart, at man ikke uden videre kan opstille en »arkivplan«, der vil kunne anvendes i ethvert museum. Men der skulle ikke være noget i vejen for at finde frem til en ramme for en arkivordning, som vil kunne bruges alle steder, idet det enkelte museum så må udfylde denne ramme efter sit eget behov. I en række arkiver, ikke mindst i udlandet, er man gået over til at anvende decimalprincippet eller titalsystemet, der har den fordel, at man stadig kan dele de forskellige underafdelinger, dog således, at den enkelte enhed ikke deles i mere end ti grupper. Da hver af disse igen kan deles i ti undergrupper, er systemet så smidigt, at det vil kunne tilpasses selv det mest omfangsrige arkiv.

Ved en ordning af Viborg Stiftsmuseums arkiv, der for den nyere tids vedkommende var henlagt efter journalen, nåede jeg frem til at opstille en »arkivplan«, der har vist sig at være så omfattende, at alle museets akter og korrespondencer uden vanskelighed kan anbringes i de forskellige afdelinger og grupper. Til hver af de ti hovedafdelinger haves der arkiv-mapper, hvori sagerne anbringes. Er der tale om mere omfangsrige undergrupper, vil det være rigtigst, at hver af dem får sin mappe. Efterhånden som tiden går, bliver mapperne eller nogle af dem fyldt, og sagerne kan da arkiveres på sædvanlig måde, idet de anbringes mellem to stykker pap, snøres sammen med en solid »murersnor« og forsynes med et tydeligt skilt.

Arkivplanen for Viborg Stiftsmuseum ser således ud:

0. Styrelse, organisation og personale.
00. Styrelse.
01. Organisation.

010. Statutter og ændring af disse, planer om ændring af organisation.
011. Museumsorganisationer m. m. (f. eks. Museumsforeningen, Dansk historisk fællesforening, Jysk arkæologisk selskab).
02. Personale.
03. Museets forhold i almindelighed og dets historie (herunder avisudklip og lign.).

1. *Grænser.*
2. *Forholdet til Nationalmuseet.*
20. Principielle problemer og drøftelser.
21. Tilsynsførende.
22. Museumskonsulenter.

3. *Tilskud og regnskab.*
30. Tilskud.
300. Staten.
3000. Almindelige tilskud.
3001. Dispositionsbevillinger.
301. Kommunen.
302. Amtet.
303. Andre.
31. Regnskabet (her anbringes regnskaber, men ikke bilag).

4. *Bygninger.*
40. Museumsbygningen.
41. Andre bygninger.
42. Udvidelser, ombygninger og nybygninger.
43. Forsikring af bygninger.
44. Evakuering, civilforsvar.

5. *Bogsamlingen.*
6. *Særlige samlinger.*
7. *Historiske mindesmærker og genstande udenfor museet.*
70. Mindesmærker.
700. Oldtid.
701. Middelalder.
702. Herregårde.
703. Kirker og klostre.
704. Andre.
71. Genstande udenfor museet.
710. Oldtid.
711. Middelalder.
712. Nyere tid.

8. *Udgravninger og museets egne genstande.*
   80. Udgravninger.
      800. Byen.
      801. Udenfor byen.
   81. Museets genstande.
      810. Korrespondance om køb og erhvervelse.
      811. Aflevering til andre museer og institutioner.
         8110. Nationalmuseet.
         8111. Andre museer.
         8112. Arkiver.
         8113. Biblioteker.
      812. Udlån.
      813. Oplysninger om genstande, fotografering.
      814. Konservering.
      815. Forskelligt.

9. *Forskelligt.*

Bemærkninger til arkivplanen.

7. *Historiske mindesmærker og genstande uden for museet.*

Det kan overvejes, om denne afdeling ikke bør ordnes således, at alle sager vedrørende mindesmærker og genstande, som ikke er eller bliver overført til museet, henligger sognevis. Det vil måske kunne frembyde visse vanskeligheder for den ældre del af arkivets vedkommende, mens det lettere skulle kunne gennemføres for alle fremtidige sager. Der kan næppe være tvivl om, at begge fremgangsmåder har sine fordele, og det er formodentlig mindre væsentligt, hvilken man følger. Er der tale om et meget stort museum, vil man jo også kunne ordne sagerne i de enkelte grupper sognevis.

8. *Udgravninger og museets egne genstande.*

Selvom udgravninger ikke altid medfører aflevering af genstande til museet, er det dog rigtigst at anbringe sager herom under afdeling 8. Hvis museet i større grad arbejder med udgravning, vil det formodentlig være naturligt at opdele 801 efter sogne.

Man kan selvfølgelig diskutere, om der er grund til at foretage en så stærk opdeling af afdeling 81, som her er foreslået, men det vil dog være praktisk og naturligt at anbringe sagerne vedrørende aflevering, udlån og konservering i særlige grupper. Derimod vil der ikke være noget i vejen for at slå 810 og 813 sammen i een afdeling, som så eventuelt kan opdeles sognevis. Eller sagerne kan henlægges efter numrene i protokollen.

Nogle bøger om glas

Af *Gudmund Boesen*

De seneste år har bragt adskillig forøgelse af litteraturen om glas og glassets historie, ikke mindst i Skandinavien, hvor navnlig to bøger, en norsk og en svensk, betegner helt nye landvindinger. De følgende linjer skal forsøge at give en smule orientering i den nye litteratur, idet der dog som baggrund herfor indledningsvis kortelig skal omtales enkelte af de vigtigste ældre værker, der rummer eller i al fald som gode håndbøger registrerer væsentlige dele af forskningens hidtidige resultater. Oversigten gør selvfølgelig slet ikke krav på fuldstændighed, hverken hvad nyere eller ældre litteratur angår. Helt ude af betragtning er ladet speciallitteraturen om oldtidens glas, skønt det er på det område, der væsentligst er ydet en indsats af dansk forskning.

For den, der i begyndelsen af 1930'erne ønskede at skaffe sig et overblik over glassets historie gennem tiderne, var *Robert Schmidt: Das Glas* (Berlin og Leipzig 1922) det nærmest tilgængelige og bedste hjælpemiddel. På sine 400 sider rummede denne bog en oversigtsfremstilling over udviklingen fra oldtiden til o. 1800, der var fuld af historiske oplysninger og vidnede om et eminent kendskab til det i museer og samlinger bevarede materiale, lidt tynget af detaillerne, når den læstes i sammenhæng, men en fundgrube som opslagsbog, som man endnu stadig vender tilbage til.

Robert Schmidt var en fin repræsentant for gammeltysk lærdom, men hans udgangspunkt var Berlin, hvor han endte som direktør for Schlossmuseum; glassets historie koncentrerede sig for ham om antiken, Venezia og Tyskland-Bøhmen; et af hans hovedværker blev naturligt nok også den store bog om *Brandenburgische Gläser* (Berlin 1914). For danske læsere er Robert Schmidts syn dog ikke unaturligt; også i vore samlinger kan den overvejende del af bevarede glas rubriceres under de nævnte tre kategorier, når man ser bort fra det 18. århundredes hjemlige, d. v. s. norske produktion, der var aldeles ukendt for Robert Schmidt (ligesom svenske glas kun nævntes i få linjer). Under en større synsvinkel var det dog naturligvis uheldigt, f. eks. at engelske glas fik en

yderst stedmoderlig behandling. Det samme var iøvrigt tilfældet hos før- og mellemkrigstidens anden fremragende tyske glasforsker, *Gustav E. Pazaurek* i hans hovedværk *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit* (Leipzig 1923), hvori han giver en grundlæggende redegørelse for den brogede masse af glas med malet eller sleben dekoration, flerfarvede glas o. s. v., som Tyskland og ikke mindst hans egentlige hjemland Bøhmen i første halvdel af 19. århundrede vældede ud over Europa, medens han kun i forbigående nævner den i al fald i Empire-tiden lige så betydningsfulde engelsk-irske produktion af glas med diamantslibning, der blev forbillede for hele århundredets populære slebne »krystalglas«. Om engelske glas fandtes der dog allerede adskillig litteratur, men flere bøger så lyset i 1920'erne — her skal blot nævnes *W. A. Thorpe: A History of English and Irish Glass* (London 1929).

Robert Schmidts oversigtsværk fra 1922 er stadig med sin begrænsning en uovertruffen håndbog. Et par senere udkomne noget mere kortfattede bøger bør dog nævnes som fortrinlige, også fordi de medtager områder, Schmidt havde ladet ligge. Da Sveriges glasindustri efter første verdenskrig blev førende inden for verdens glaskunst, opstod her ganske naturligt en trang til at klargøre sig glassets ældre historie. Den førende forsker her blev *Heribert Seitz*, som 1933 udgav en almindelig glaskunstens historie *Glaset förr och nu*. Den er mindre tynget af detaillernes ophobning end Robert Schmidts bog, vel disponeret og skrevet, og den yder både engelsk og svensk glas retfærdighed (medens norsk stadig er stedbarn). Tillige indeholder bogen et fortjenstfuldt kapitel om glaslysekroner, et emne der ellers ikke er behandlet i tilsvarende litteratur; det er forøvrigt senere taget op til behandling i en afhandling i Oslo Kunstindustrimuseums Årbok 1943—49 af *Ada Buch Polak*, der her virkelig synes at have fået klargjort hovedlinjerne i det genstridige stof. Før og efter udsendelsen af oversigtsværket arbejdede Seitz sig dybere ind i det svenske glas' historie og foretog bl. a. en udgravning af en smålandsk glashytte fra o. 1620—40; hans arbejde kulminerede i bogen *Äldre svenska glas med graverat dekor* (Stockholm 1936), en med systematisk grundighed gennemført undersøgelse af det 18. århundredes svenske glas, såvel genstandsformerne (med meget overskuelige serier af skematiske tegninger) som den graverede dekoration (med bl. a. en forbilledlig undersøgelse af de på svenske glas særlig yndede graverede kongemonogrammer, der oftest kun var et dekorativt ornament, vel nok udslag af en undersåtlig loyalitet, men ikke noget ejermærke — lige så lidt som det i reglen er tilfældet, når vi i det 18. århundrede ikke sjældent træffer danske kongemonogrammer på glas herhjemme).

Det nyeste betydeligere oversigtsværk over glassets almindelige historie er *W. B. Honey: Glass* (London 1946). Det er en håndbog, der er udsendt af Victoria and Albert Museum og tilrettelagt således, at den tillige

kan tjene som vejledning i museets glassamling, hvorfra også de talrige illustrationer er hentet. Dens tyngdepunkt ligger i afsnittet om engelske glas, men også de øvrige kapitler indeholder udmærkede oversigter. Det er selvfølgelig en begrænsning, at fremstillingen udelukkende er opbygget om eksempler fra museets eget materiale, men dette er dog så rigt, at alle de store glascentrers produktion kan siges at være vel repræsenteret. Bogen har gode litteraturoversigter efter hvert kapitel.

Af de allersidste års boghøst ligger på mit bord et par bøger om almindelig glashistorie, der kortelig skal berøres. *R. A. Robertson: Chats on Old Glass* (London 1954) er en letlæst lille populær håndbog for samlere og først og fremmest for engelske samlere; efter de indledende kapitler om antike, syriske og venetianske glas handler de tre fjerdedele af bogen om engelske glas, kommenteret med en del ganske kuriøst historisk stof. Litteraturlisten indeholder kun engelske bøger. Som appendix bringes en liste over engelske museer med glassamlinger og korte antydninger af disses art.

Jaroslav R. Vávra: Das Glas und die Jahrtausende (Prag 1954) er en lige så pompøs bog som titelen antyder, i stort format med 172 dybtrykstavler. Teksten er imidlertid ganske populær, vistnok skrevet af en ikkefagmand, der til gengæld ved enhver anledning (og oftere uden forståelig anledning) demonstrerer sin politiske overbevisning. Den bøhmiske glasproduktion indtager naturligt nok en hovedplads i fremstillingen; på populær måde gives en del kulturhistorisk stof i tilknytning til Bøhmens glasindustri og glashandel, som ellers gemmes i mindre let tilgængelige publikationer. Bogen har dog hovedsagelig interesse derved, at den bringer talrige gengivelser af glas fra Europas vistnok største glassamling i kunstindustrimuseet i Prag, hvorover der mig bekendt kun findes en så godt som uillustreret katalog (tysk udgave 1933). Bogens litteraturliste er både mangelfuld og skæmmet af grimme fejl (Spitz = Seitz).

Betydelig mere opmuntrende er det at vende sig til glaslandet Sverige, hvor der i årene efter sidste verdenskrig er udkommet adskillig glaslitteratur. Specialafhandlinger er udgivet af bl. a. S. Ambrosiani, J. E. Anderbjörk (leder af det 1935 oprettede særlige glasmuseum i Växjö), Arvid Bæckström, Seitz og Edv. Strömberg. Den før 1950 udkomne litteratur er registreret i *Y. W. Anderberg och J. E. Anderbjörk: Förteckning över svensk glaslitteratur* (Växjö 1950).

Tre store svenske museer har udsendt større og mindre skrifter om glas. Fra Nationalmuseum kom 1946 et lille hefte af *Carl Hernmarck: Graverade Glas* med gengivelser af 27 væsentlig tyske og svenske prægtigt graverede glas i det svenske Nationalmuseums samlinger og en fint kommenterende indledning. 1952 udgav Nordiska Museet et hefte af *Elisa Steenberg: Flaskor och Glas*. Indledningen giver på 24 sider en oversigt over den svenske glasproduktions historie, for det 19. århun-

dredes vedkommende hvilende på helt nye studier, der det følgende år fremlagdes i deres helhed i Elisa Steenbergs nedenfor nævnte bog. Et særkende for denne indledningstekst er, at forfatteren også beskæftiger sig med glassenes brug, drikkevaner og borddækningsskik, som hun i høj grad gør det for det 19. århundredes vedkommende i hovedværket. Efter indledningen følger 64 sider med ganske fortrinlige dybtryksgengivelser af svenske glas. Endelig har »*Kulturen*« i Lund (i hvis årbog 1944 William Karlson skrev om glas fra det skånske glasværk ved Henrikstorp) helliget hele sin *årbog* for *1953* til »en revy av glasets historia såsom man kan läsa den i Kulturens samlingar«. Den lundensiske arkæologi-professor Holger Arbman har skrevet om oldtidens glas, men årbogens hovedafsnit skyldes museets direktør Sven T. Kjellberg, der giver en oversigt over europæisk glas fra renæssancen til op i det 19. århundrede illustreret ved billeder af glas i »Kulturen«. Det er forbavsende så alsidig en orientering, denne samling kan give. I omtalen af de tyskbøhmiske graverede og slebne pokaler gives en serie skematiske tegninger af de almindeligste typer, en udmærket vejledning til hjemsteds- og tidsbestemmelse af disse glas. Sådanne skematiske tegninger er ved at være en specialitet for svenske glasbøger og er virkelig også et overordentlig anskueligt hjælpemiddel. Den her opstillede typerække kan naturligvis kun vise de enkelte hovedtyper — mange varianter findes; henførelsen af typerne til forskellige lokaliteter er i fuld overensstemmelse med den i glaslitteraturen almindeligt fastslåede opfattelse, og det er nok praktisk at anvende en sådan inddeling. I virkeligheden har typerne sikkert ikke så nøje respekteret landegrænserne; glasmagerne vandrede og har utvivlsomt ført modellerne med sig — og de sachsiske og schlesiske glashytter lå jo dog blot på den nordlige skråning af de bjerge, på hvis sydskråning den bøhmiske glasindustri havde hjemme. De bøhmiske glashandlere i Danmark i det 18. århundrede forsynede sig øjensynlig lige så gerne med glas fra Sachsen og Thüringen — der har tilsyneladende ikke været følt nogen større forskel på disse områder og Bøhmen. — Kjellbergs skildring af glasslibningens og graveringens opståen og udvikling i Bøhmen-Tyskland er klar og fængslende. Caspar Lehmann, der ved Rudolf II's hof i Prag som den første o. 1600 skal have overført den i bjergkrystal anvendte gravørkunst til glasset, udførte bl. a. gravering på plane glasplader. Kjellberg afbilder fire sådanne sjældne graverede glasplader, der findes i »Kulturen«, men dog er noget senere end Lehmanns; den ene er signeret P.S. og glaspladernes gravering henføres af Kjellberg forsøgsvis til en vis holstensk glasgravør Paul Struden, der en enkelt gang er nævnt som leverandør til kejser Ferdinand III (1637—57). For en dansk er det nærliggende at spørge, om P.S. muligvis lige så vel kunne betegne glasgravøren Poul Schindler (vistnok af en gravørslægt i Dresden), der 1661 kom fra Gottorp til Kø-

benhavn og arbejdede her en årrække, og som har signeret en flaske med enkel gravering på Rosenborg.

I tilslutning til sit hovedafsnit har Kjellberg skrevet en lille interessant undersøgelse »Devis & Emblem«. Som de fleste andre håndværkere i det 17. og 18. århundrede arbejdede glasgravørerne i høj grad efter forlæg — og det har før været påvist, hvordan de udnyttede tidens talrige ornamentstik. I kartoucher eller enkle cirkelslag indgår ofte i glassenes graverede ornamentik sindbilleder med vedføjede tankesprog. Det viser sig nu, at der også for disse vil kunne findes forbilleder i en rig litteratur om deviser og emblemer; blot i en enkelt bog (trykt 1699) har Kjellberg fundet adskillige forbilleder, der er benyttet til dekoration på både tyske, bøhmiske og svenske glas i svenske museer.

Årbogens sidste afsnit er en gennemgang af flasketyper fra forskellige tider ved Elisabeth Fex — og sluttelig giver J. E. Anderbjörk ved hjælp af en række fortrinlige arbejdsbilleder fra sydsvenske glasværker en instruktiv vejledning i glasfremstillingens teknik.

Et helt uopdyrket område er taget op til undersøgelse i *Elisa Steenberg: Svenskt Adertonhundratalsglas* (Stockholm 1953). På forhånd kunne man vente, at emnet var af mindre interesse for danske læsere, eftersom svensk glas i det 19. ikke som i det 20. århundrede har været stil- eller modeskabende og ikke heller kan antages at have præget forbruget af glas i Danmark i væsentlig grad. Bogen har imidlertid betydelig interesse både ved sin metode og sine resultater. Det drejer sig om en periode indenfor glassets historie, da produktionen tog et hidtil ukendt opsving og blev helt industrialiseret. Perioden kan ikke som tidligere århundreder studeres på grundlag af de i museerne bevarede ting; de masseproducerede varer er i udstrakt grad gået al glassets gang og har ikke fristet samlerne, og størstedelen af de bevarede ting er anonyme. Glastyperne har derfor måttet studeres på grundlag af prislister udsendte af de svenske glasværker, fra omkring 1850 med illustrationer. På grundlag af disse har forfatteren ladet udføre omfattende serier af skematiske tegninger af de af glasværkerne fremstillede modeller af de forskellige glasgenstande, karafler, drikkeglas, kander, skåle, o. s. v., tegninger der simpelthen vil kunne være nyttige også for studiet af ikke-svenske glas, da modellerne for den langt overvejende dels vedkommende var internationale typer (omend tidsmæssigt forsinkede indtil hen mod århundredets slutning, da svenske glas bliver en vigtig eksportartikel og derfor må følge de nyeste internationale modekrav). For de enkelte genstandes vedkommende opgøres det, når den pågældende genstand er begyndt at udføres i glas og hvad den brugtes til. I tabellarisk form redegøres der for, hvor mange modeller der i de forskellige perioder findes af hver enkelt genstandstype, således at man får indtryk af, hvilke genstandstyper der til forskellig tid var mest efterspurgte, idet antallet

af modeller må antages at stå i et vist forhold til forbrugerinteressen for den pågældende genstand. For at belyse forbrugernes interesser har forfatteren gennemgået en lang række dødsboopgørelser, der dels viser en kolossal forøgelse i århundredets løb af antallet af glasgenstande i boerne, dels også en stor udvidelse af typeforrådet og en specialisering af glassenes anvendelse. Her spiller dannelsen af glasservicer ind; det var et nyt træk i det 19. århundrede, at man udførte glas beregnede til forskelligt brug med en ensartet dekoration, der knyttede dem sammen til servicer; dette medførte tillige, at visse grundtyper af drikkeglas fik en bestemt anvendelse, så man i samme service fik rødvinsglas, portvinsglas, likørglas, o. s. v. Hele denne udvikling hænger sammen med tekniske nydannelser i glasværkerne og en fuldstændig omlægning af salgsteknikken samt af forbrugervanernes ændring. Alle disse sider underkastes særlige undersøgelser; særlig interessant synes mig analysen af forbrugernes stigende anvendelse af glas; borddækning, spise- og drikkevaner belyses ud fra kogebøger, menukort og billeder og ses i sammenhæng med de ved den industrielle udvikling nyskabte velhaveres af sociale prestigehensyn betingede luxuriøse miljøidealer. Et afsluttende kapitel analyserer derefter udviklingen i form og dekoration i de glas, der er bogens egentlige emne; man kunne her have ønsket sig et større fotografisk illustrationsmateriale end de 16 fotografier af bevarede glasgenstande, der er gengivet. I forbindelse med indledningskapitlets gennemgang af prislisternes genstandstyper ville dette vel normalt have været det bærende i en afhandling, der som denne skaffer sin forfatter doktorgraden i kunsthistorie.

Brugskunst vil selvfølgelig aldrig kunne behandles fyldestgørende alene ud fra en æstetisk eller stilhistorisk vurdering, men kræver i al fald en bredere kulturhistorisk baggrund. Den her foreliggende undersøgelse er snarest påvirket af moderne sociologiske metoder. Man lærer meget om sammenhængen mellem mange faktorer, og man høster megen viden både om glassene og hele tiden ved læsningen af denne bog. Den er trykt som »rotaprint«; det er billigere end bogtryk, men gammeldags typografi er nu kønnere.

For øjet er det en anderledes nydelse at vende sig til den glasbog, der — samme år som Elisa Steenbergs bog — udkom vest for Kjølen, *Ada Buch Polak: Gammelt norsk glass* (Oslo 1953). Det er en stor statelig bog, smukt trykt på godt papir og med 96 tavler med fine gengivelser af over 200 fotografier af glas eller detaljer af graveringer. Her skal ikke forsøges mandjævning mellem de to hver for sig fortrinlige bøger; på en vis måde føles forskellen i udstyret helt i overensstemmelse med emnerne, på den ene side det 19. århundredes industrialiserede anonyme produktion, på den anden det 18. århundredes håndværk med selvstændige kunstneriske personligheder. Den norske bog forsøger ikke at kort-

lægge sit materiale ved diagrammer og statistiske tabeller, men gennem en bredere skildring og en mere omfattende analyse af den kunstneriske indsats. Også dette hænger naturligt sammen med materialets art. Måske kan det siges, at det giver den norske bog en vis slagside til skade for behandlingen af den jævnere produktion, der navnlig kunne have været stærkere repræsenteret i billedstoffet (selvom den ingenlunde er forsømt); men for det 18. århundredes graverede glas gælder det som iøvrigt i kunsthåndværkets historie da og siden, at det jo i virkeligheden også er gennem det finere gennemførte arbejde, at tonen slås an for de jævnere ting.

De norske glas har, som Ada Buch Polak selv udtrykker det, ikke verdens-glashistorisk betydning; den norske glaskunst er »en lokal variasjon over kurante formtema i tidens europeiske glasskunst«. En helt anden betydning har den selvfølgelig for nordmændene selv; og for os danske har den alene af den grund en meget betydelig interesse, at de norske glasværker fra 1760 til 1803 havde monopol på levering af alt glas til Danmark; derfor er den langt overvejende del af de glas fra 18. århundredes sidste del, der nu er bevarede i danske museer, samlinger og private hjem, af norsk oprindelse; af monumentalglassene leveredes en væsentlig del til hoffet i København, og flere af dem står nu på Rosenborg.

De norske glasværker blev grundlagt 1741 som et barn af den dansk-norske merkantilisme; værkernes almindelige historie er behandlet i G. E. Christiansens store bog »De gamle priviligerte norske glassverker og Christiania Glasmagasin« I—III (Oslo 1939). Produktionen af »hvidtglas« startedes på Nøstetangen af indkaldte tyske glasmagere. 1753 reorganiseredes værkerne og under den senere stiftamtmand Caspar Herman Storms fortrinlige ledelse skete der en vældig udvikling; til Nøstetangen indkaldtes nu også en engelsk glasmager (hvad der i høj grad kom til at præge glastyperne fremover) og ved siden af »tyskglas« begyndte en fremstilling af krystal som det berømte engelske. Storms lige så energiske efterfølger Carsten Anker, der også er kendt for sin ledelse af møbelmagasinet i København, lod i 1779 produktionen af hvidtglas og krystal flytte til Hurdal; herfra flyttedes den 1809 til Gjøvik og ophørte endelig for en tid helt i 1843. Det er de hundrede år fra 1741 til 1843, bogen omfatter.

Forfatteren har ikke som sin svenske kollega haft trykte prislister fra forskellige perioder til sin rådighed, men derimod har hun som grundlag for sin gennemgang af de fremstillede genstandstyper haft den modelbog, som Storm 1764 lod udføre i 5 eksemplarer til brug for glasværkets kunder, med tegninger af de forskellige genstande, glasværket kunne levere til de ved tegningerne vedføjede priser. En række tavler med smukke gengivelser af disse tegninger er indsat i teksten. Ud fra disse

gennemgås typerepertoiret, og stiludviklingen i glasformerne analyseres; også kundekredsens indflydelse på typeudvalget undersøges, og der gives en redegørelse for periodens drikkevaner — især skåldrikningen, der har spillet så stor rolle for efterspørgslen efter pokaler og også for udformningen af de små vers, der ofte findes indgraverede på norske drikkeglas. Iøvrigt var det jo ikke alene drikkeglas, der udførtes, men et rigt udvalg af genstande lige fra pragtfulde lysekroner til tobaksdåser og olie-eddike-flasker til plat-de-menager; (anvendelsen af glas hertil er forøvrigt nok noget ældre end af forfatteren antaget; på Rosenborg har i al fald fra før 1718 stået en art plat-de-menage af hollandsk sølv med tilhørende glasflakoner til olie og eddike). De store kunstnerisk udførte genstande var ikke nogen økonomisk god forretning for glasværket, men man satte en ære deri og anså dem nok også som en nødvendighed for at berettige monopolets opretholdelse. — Både brugen af pokaler og af lysekroner helt af glas og den udstrakte anvendelse af graveret dekoration tog af mod slutningen af århundredet. »Ved slutten af Hurdalsperioden var den norske krystallhytten ikke lenger en kunstnerisk levende og skapende faktor i tiden, men først og fremst en effektiv fabrikk for nyttevarer«.

Medens slibning af facetter o. l. aldrig betød noget videre for de norske glas, spillede den graverede ornamentik derimod en stor rolle. Adskillige af de graverede norske glas bærer signaturer af de to glasskærere Heinrich Gottlieb Köhler og Villas Vinther, den første tysk, den anden norsk af oprindelse. Navnlig på Köhler ofrer forfatteren en indgående analyse. Han begyndte som gravør i København, hvor han udførte en række fremragende arbejder i tidens tyske rokokostil; mellem de overdådigt opdængede rokokoornamenter vrimler det med allegoriske figurer, som tiden krævede det, men tillige billeder f. eks. af en jagtfrokost ved Eremitagen, optog ved Frederik V's kroning eller byprospekter, der — som det med rette fremhæves — vidner om en overordentlig skarp iagttagelsesevne, men tillige om en fænomenal dygtighed til at gengive det sete på glasset. Flere af disse arbejder er leverede til hoffet og er enten daterede eller kan tidsbestemmes ad anden vej; endnu et par af de i bogen omtalte skulle jeg dog tro kunne nøjere dateres gennem de kgl. chatolkasse- og partikulærkammerregnskaber. Når Köhler i 1753 kvitterer for betaling for »1 Stück Pocall mit dem Campemang und Prospekt von Copenhagen«, er det fristende at antage, at det drejer sig om en pokal som nr. 13 og 14 i bogens katalogfortegnelse — en pokal, der synes leveret i flere eksemplarer; måske stammer de to bevarede fra officerer, der har deltaget i den nævnte, ikke nærmere kendte lejr. Også nr. 8 kan måske identificeres med en graveret norsk pokal, som Köhler fik betalt i januar 1755 (»auf der einen Seitte dass Hohe Königl. Wappen und auf der andern Seitte den Königl. Nahmen mit Frantzer arbeit um-

geben nebst ein volkommen Glasswerck«). — 1756 flyttede Köhler til Nøstetangen og arbejdede nu i glasværkets tjeneste til 1770; og det mærkelige skete (eller det er måske slet ikke så mærkeligt?), at den raffinerede internationalt skolede kunstner blev norsk! Forfatteren gør opmærksom på, at hans teknik bliver mindre præcis, det provinsielle miljø uden jævnbyrdige får ham til at sløje af; men sin iagttagelsesevne beholder han, og talrige er de små billeder af rigmænds landsteder i det norske landskab, af købmandsgårde med skib ved kajen, savværker, jernværker, glashytter o. s. v., som han i disse år strør ud over de drikkeglas, de selvbevidste ejere bestilte og fik leveret med deres navnetræk indgraveret i en rokokoindramning. Med varme vidner forfatteren om, hvor de ofte skitseagtigt graverede, men detailrige småbilleder føles naturligt norske i deres charmerende umiddelbarhed. Köhlers stil kom til at præge også al den gravering, der på Nøstetangen og senere uden for glasværket udførtes på norske glas af flere mindre fremragende gravører. Hans rokokoindramning om navnetræk skabte en grundform, der med varierede detailler atter og atter gentoges på norske glas, så det er faldet Ada Buch Polak naturligt at døbe dette ornament »den norske kartusje«. Afsnittet om graveringen betegner højdepunktet i bogen, skrevet som det er både med særlig kyndighed og tillige med en smittende glæde ved tingene. Afsluttende berettes om den mindre almindelige slibning, maling og forgyldning samt om flasker o. l. mere merkantilt glasarbejde, hvorefter teksten afsluttes med en katalog på 272 numre, omfattende, så vidt det skønnes, alle de glas (deriblandt også nogle ikkenorske), der er omtalt (og til dels afbildede) som eksempler i bogen. Det er den bog om norske glas, vi her i Danmark har ventet så længe — og den har ikke skuffet forventningerne.

Ved Norges udskillelse af fællesmonarkiet i 1814, opstod der i Danmark snart ønske om at få skabt en egen glasindustri, og 1825 begyndte Holmegaards Glasværk at arbejde. Som afslutning af denne gennemgang af bøger om glas, skal det lige nævnes, at dette ældste danske glasværk ved sit 125 års jubilæum i 1950 udsendte et festskrift (*Holmegårds Glasværk 1825—1950*. København u. å.), hvis fremstilling af glasværkets historie (ved P. Koch Jensen) vel er af den noget overfladiske karakter, der ofte kendetegner festskrifter af den art, men som tillige indeholder et interessant afsnit om »Holmegaards Glasværk og Kunstindustrien« af Sigurd Schultz; for perioden fra 1920'erne og fremefter er det delvis ligefrem et kildeskrift, fordi Schultz i de afgørende år, da den nye epoke i glasværkets historie indledtes, stod i nær tilknytning til dansk kunsthåndværk. Derved er dette festskrift dog blevet en værdifuld forøgelse af den yderst sparsomme glaslitteratur, der iøvrigt foreligger på dansk (C. Nyrop: Danmarks Glasindustri indtil 1750 — i Historisk Tidsskrift 5. rk. I. København 1879. — Kastrup Glasværk 1847—1947. København

1947. — Gudmund Boesen: Gamle Glas. København 1950. — Spredte artikler, især i Tidsskrift for Kunstindustri og dets senere afløsere, hvoriblandt kan bemærkes Axel A. Lund: Kunsten og Glasset — i Tidsskrift for Industri 1907 — Lønborg Friis' artikel om udgravningen af glasværker i Skæve-Albæk sogne — i Vendsyssel Tidende 28/3 1900 — og Peter Riismøller: Nordjyske glas I, offentliggjort i årbogen »Arv og Eje« 1956, omhandlende Conradsminde glasværk i Rold skov.)

Præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkernes økonomiske vilkår

Af *Gunnar Olsen*

Præsterne var i ældre tid som regel de eneste mænd i sognene, der ret forstod at håndtere en pen — nu og da dog sekunderet af degnene — det er derfor let forståeligt, at meget af den viden, vi nu har bevaret om sognenes forhold, stammer fra dem.

Ved siden af kirkebøgerne udgør indberetningerne de vigtigste kilder, præsterne har efterladt os. Disse indberetninger blev udarbejdet efter krav fra gejstlige eller verdslige myndigheder, og de drejede sig så godt som altid om forhold af den ene eller anden art i det eller de sogne, som udgjorde vedkommende præsts pastorat.

I det følgende skal gives en kort redegørelse for en del af disse indberetninger, nemlig for dem, som først og fremmest beskæftiger sig med præsternes og degnenes økonomiske forhold og for dem, der giver oplysninger om tiendeydere og andre statistiske forhold sognene angående.

Mange andre indberetninger har måttet lades ude af betragtning. Det gælder således de lange rækker af skattemandtal, præsterne måtte udarbejde, hovedsagelig i årene 1660—1720[1]); det gælder også de antikvariske indberetninger, der tid efter anden blev indkrævet, først til Ole Worm, siden til Jessen, Hans de Hofman og til det oldnordiske musæum; det gælder de såkaldte Oeder'ske indberetninger fra 1771 om ægtepar på Sjælland og en lang række specielle indberetninger om vidt forskellige ting, der tid efter anden blev indkrævet. Til gengæld er enkelte indberetninger, til hvilke præsterne muligvis ikke har bidraget, således nogle lensjordebøger over gejstligt gods, medtaget.

De pågældende præsteindberetninger er overleveret i forskellige former; undertiden findes de bevaret i original, i flere tilfælde i afskrifter, ikke så sjældent har disse været genstand for en vis bearbejdelse og er indføjet i faste skemaer, i nogle tilfælde findes der kun afskrifter af afskrifterne.

---

[1]) Om skattemandtallene se: Gunnar Olsen: Studier i Præstemandtallene 1677—1687 i Fortid og Nutid XIII.

Hvor de samtlige indberetninger fra de enkelte stifter er samlet under eet, benævnes de landebøger, stiftsbøger eller præstekaldsbøger; hvor de er samlet for herrederne, herredsbøger eller provstebøger. En del herredsbøger består simpelthen af de originale indberetninger hæftet sammen i bind. I visse tilfælde, således for den sjællandske stiftsbog 1802—04, findes såvel de originale indberetninger som den på grundlag af disse udarbejdede stiftsbog[2]).

Fælles for disse bøger er, at de i almindelighed er udarbejdet på grundlag af de enkelte præsters og degnes indberetninger, enkelte undtagelser fra denne regel er nogle provstebøger, som er samlet af en enkelt provst eller på hans initiativ. Da nogle af disse i mange henseender med hensyn til oplysninger om sognenes forhold slutter sig nær til de egentlige herredsbøger, er enkelte af dem medtaget i oversigten. Eksempler på denne art provstebøger er Musse herreds provstebog 1616 og »Bog over Odsherreds gejstlighed 1615—1808«. Uddrag af lignende provstebøger, nemlig Jørgen Christiernsens provstebog for Fuglse herred 1575—1593 og hans efterfølger Hans Bruuns provstebog 1593—1615 er bevaret i Povl Rogerts samlinger[3]).

Det er dog langtfra samtlige præsteindberetninger af denne art, som er bevaret. Fra 1500-årene er en stor del af dem, åbenbart de fleste, gået tabt; fra 1600-årene er tabene i visse stifter, navnlig for Sjællands vedkommende, meget store og endnu for 1700-årene er materialet langtfra fuldstændigt. Der er dog bevaret så meget, at indberetningerne såvel for lokalhistorien som for rigshistorien er en kildegruppe af væsentlig værdi.

Hvad var årsagerne til, at disse indberetninger blev krævet af præsterne? Hertil må svares, at forskellige motiver har gjort sig gældende ved de forskellige indberetninger, men for flertallet gælder det, at de havde eet hovedformål: de skulle tjene som et værn for gejstlighedens økonomiske interesser, for dens ejendomme og dens rettigheder.

Det var i tiden efter reformationen og langt fremover således, at en ejendom eller rettighed, der ikke var hjemlet gennem lovfaste breve eller på anden betryggende vis, stod i stadig fare for at fortabes. Gentagne gange beretter præsterne om den ene eller den anden rettighed, at de,

[2]) En række oplysninger om de forskellige indberetninger er at finde i Hans Knudsen: De jyske Bispearkiver, Fortid og Nutid V; Hans Knudsen: Det fynske Bispe- og Stiftsøvrighedsarkiv, F. o. N., VI; Holger Hansen: Oversigt over Sjællands Bispearkiv og Stiftsøvrighedsarkiv, F. o. N., V; og Holger Hansen: Lolland-Falsters Stiftsarkiv, F. o. N., VII.

[3]) Kgl.Bibl.: Thotts saml. 730 fol., jvnfr. H. F. Rørdam: Efterretninger fra Lolland I. Kirkehistoriske Saml. 3. rk. VI og Gunnar Olsen: Gejstlige arkiver på Sjælland og Lolland-Falster før 1647 i Afhandlinger tilegnede arkivmanden og historikeren Rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald, 1956.

da de ikke har noget skriftligt bevis for den, må regne med at kunne miste den nårsomhelst. Derfor gjaldt det om i så vid udstrækning som muligt udtrykkeligt at få fastslået, hvad deres var.

Reformationen havde betydet en stor formindskelse af kirkens og gejstlighedens ejendomme og rettigheder, og da gejstlighedens magtposition samtidig var blevet så kraftig svækket, måtte den nære alvorlige bekymringer for det, som var blevet tilbage. Dette var ikke uden grund; meget gik tabt i den følgende tid. Klagerne herover er talrige; som en enkelt blandt dem kan anføres de fynske præsters klage i 1578 over, at de fra lensmændenes side led overgreb på deres præstegårde og anneksgårde, såvelsom på deres rente og herligheder[4]).

Faren truede dog nok så meget fra herremændene, der på mange måder forstod at tilvende sig gejstligt gods eller indskrænke gejstlige rettigheder, og selv overfor bønderne måtte præsterne være på vagt; bønderne brugte mange kneb for at gøre tienderne så små som muligt, og hyppigt klages der over, at de ved afpløjning eller på andre måder havde tilegnet sig dele af præstegårdens jorder.

Mod disse overgreb forsøgte gejstligheden at værne sig ved at fastslå, hvad der var dens ejendomme, således at ethvert overgreb mod dem straks kunne konstateres og om muligt afværges.

Undertiden kunne kronen vel også med sine krav om at få oplysning om gejstlighedens indtægter måske også ønske at få besked om, hvor meget den kunne yde i skat. Det var således tilfældet ved en række påbud om ekstraskatter i midten af 1700-årene. Og da der i 1801 atter kræves indberetninger om kaldenes indtægter, loves der højtideligt, at man ikke har mindste hensigt om at foranledige nogen forandring i gejstlighedens embedsindkomster eller nogen forhøjelse af dens afgifter[5]).

Det materiale, der blev samlet gennem indberetningerne, kunne også benyttes i kampen for at forbedre kaldene. På behørigt sted, om nødvendigt overfor kongen, kunne man ved dettes hjælp påvise, at visse kald var så ringe aflagt, at de måtte forbedres, hvis præsterne skulle være i stand til at udøve deres gerning på tilfredsstillende måde.

Hvorvidt man allerede i middelalderen havde oversigter over kaldenes indtægter er uvist. En enkelt ting kan tyde på det. Fra Falster er bevaret en sådan liste; den er udateret, men må stamme fra slutningen af middelalderen eller fra reformationstiden. Der er imidlertid ingen tvivl om, at det er middelalderlige indtægter og afgifter den angiver[6]). Man kan vel antage, at lignende oversigter har eksisteret for resten af Fyns stift, muligvis også i de andre stifter.

---

[4]) H. F. Rørdam: Danske Kirkelove (cit. D.K.) II, 282.

[5]) Fogtmans reskripter: kancellipromemoria 8/8 1801.

[6]) Se H. F. Rørdam i Danske Magazin, 5 rk., VI.

Men hvordan det end har forholdt sig i middelalderen, så var det som nævnt reformationen, der gjorde det nødvendigt for kirken at føre nøje kontrol med gejstlighedens ejendomme og rettigheder. Allerede i kirkeordinansen af 1539 blev dette udtrykkeligt fastslået. I denne pålægges det superintendenterne, at de med det første sammen med lensmændene skal besøge »og fatte en god besked på alle sogne«. De skal beskrive præsternes gods i et klart register, hvoraf de selv skal beholde eet eksemplar, mens stiftslensmanden skal have et andet, »at man derudaf kan forfare, om kirkens tjenere har nok at holde sig af, at nogen herefter ejheller må røve fra kirken, når han lyster«[7]).

Hvorvidt registre af denne art virkelig blev udarbejdede vides ikke, men det blev i hvert fald snart nødvendigt at træffe nye foranstaltninger; i 1553 fik en række adelsmænd ordre til sammen med superintendenten i Århus stift at undersøge, om nogle præster havde mangel på underhold; de skulle lave registre over vedkommende præsters indtægter og sammen med kongen drøfte, hvad der kunne gøres ved sagen. Året efter, den 4. oktober 1554, gives samme befaling til samtlige stiftslensmænd, og denne ordre indskærpes yderligere 20. marts 1555[8]). Det hedder hver gang, at stiftslensmændene skal mødes med sognepræsterne og erfare, hvor stor en avl enhver af dem har til deres præstegård, og hvor meget de har i tiende og andre rettigheder. Og alt dette skulle de optegne i klare registre.

Disse foranstaltninger, som resulterede i det såkaldte klemmebrev til regulering af præsternes lønninger, medførte også, at der blev udarbejdet registre over præstekaldenes indtægter; hovedparten af disse er gået tabt, de er bevaret for Vendelbo og delvis for Fyns stifters vedkommende, og fra Ribe stift har man vidnesbyrd om deres eksistens[9]).

Superintendenterne bestræbte sig også for at få rede på kaldenes indtægter i deres stifter. På Roskilde landemode den 20. juni 1559 blev det pålagt de sjællandske provster at udarbejde registre over sognekaldenes bonæ mensaliæ samt over kirkernes friheder, skov, mark, landgilde og oldengæld[10]). Og få år efter på St. Johannes landemode i 1566 fik de sjællandske provster en ny befaling om at forfatte registre over kirkernes og præstegårdenes inventarier. Disse registre skulle altid opbevares hos provsterne, for at intet skulle tages fra kirkerne eller præstegårdene med uret[11]).

Om disse opfordringer har givet de ønskede resultater vides ikke, idet

---

[7]) H. F. Rørdam: D.K. I, 110.

[8]) Kancelliets Brevbøger (cit. K.B.) 5/10 1553, 4/10 1554, 20/3 1555, H. F. Rørdam: D.K. I, 389 f., 421 f.

[9]) D. H. Wulff: Bidrag til Vendelbo Stifts Historie 4 ff., Vejle amts årbog, 1936, 157.

[10]) Sjællands bispearkiv: Synodalia fra Roskilde landemode 1540—1763.

[11]) Sjællands bispearkiv: Synodalia fra Roskilde landemode 1540—1763.

der ikke er bevaret nogetsomhelst af de eventuelle registre. Derimod førte et nyt initiativ, der kort efter blev taget af Sjællands stiftsbefalingsmand Bjørn Andersen — rimeligvis efter kongens ordre — til, at der blev udarbejdet en landebog for Sjællands stift[12]). Et forarbejde til landebogen er rimeligvis Arts herreds provstebog 1567, der er bevaret i uddrag.

Landebogen har rimeligvis vist sig tjenlig til sit formål, i hvert fald blev det besluttet, at der skulle forfattes stiftsbøger for samtlige stifter. Den 11. august 1569 udgik der kongebreve til samtlige bisper med befaling om, at de skulle indsende oplysninger om præstekaldene, da kongen »er kommet udi forfaring, hvorledes at kirkerne og præsterne der udi landet skulle meget uforrettes og ske forfang på hvis gårde, jorde, grunde og ejendom dem med rette tilhører, mest af den årsag, at der på er ingen vis besked med jordebøger eller register gjort, så man kan vide, hvad kirkernes og præstens er; og dersom der ikke findes råd, er at formode, at kirkernes og præsternes jorde og ejendomme med tiden borthæftes (borthævdes) fra præsterne og kirkegårdene og kommer udi fremmede mænds værge, som dertil ingen ret have«. Provsterne skulle derfor give besked om gårde, jorde og ejendomme og skrive klare registre over dem, og disse skulle gives superintendenterne, for at der kunne udarbejdes jordebøger over hele stiftet, så enhver kunne se, hvad der var kirkernes og præsternes ejendomme, og for at der intet skulle frakomme dem[13]).

Resultatet af denne opfordring blev en stiftsbog for Lunde stift, rimeligvis blev der også lavet en stiftsbog for Sjællands stift, men om denne blev udarbejdet samtidig med landebogen eller de to år senere, er uvist[14]). Fra de øvrige stifter synes der ikke at foreligge vidnesbyrd om stiftsbøger fra denne tid. Man havde i hvert fald ikke fået det ønskede kendskab til præstekaldenes omstændigheder, idet der den 15. maj 1571 udsendes et nyt kongebrev, hvori det hedder, at kongen besværes med overløb af præster, som klager over, at de har mistet meget af deres rente, indkomst og ejendom. Det skal derfor undersøges, hvad der er frakommet præsterne, og en skriftlig redegørelse derfor skal indsendes til kancelliet. Disse redegørelser er bevaret for Vendelbo stift, for Falster og for en række fynske herreder.

Spørgsmålet om der i forbindelse med tilvejebringelsen af stifts- og landebøgerne også blev skabt egentlige herredsbøger (provstebøger) kan ikke besvares; man kan kun sige, at der foreligger vidnesbyrd om en enkelt provstebog fra 1567, nemlig fra Arts herred med titlen: Arts herreds kirkers jordegods, så og sognepræsternes ibidem mensalia, redsler

---

[12]) Om landebogen og dens udarbejdelse se Svend Gissel: Sjællands stifts landebog 1567, IX ff.

[13]) K.B.11/8 1569, H. F. Rørdam: D.K. II, 123 ff.

[14]) Om Sjællands stiftsbog se Svend Gissel: anf. st. XVII f.

og herlighed. Item præstegårdenes rette avl og tillæg med herreds degnenes redsler og indkomst. Det hedder videre, at den er antegnet og flittigt beskrevet af Niels Hansen, sognepræst til begge Fuglede sogne efter kongens alvorligste skriftlige befaling derom 1567[15]).

Omtrent samtidig med ordren om udarbejdelse af stiftsbøgerne fik provsterne en anden opgave pålagt, idet et kongebrev af 26. juni 1568 befalede dem at lave registre over alle de sogne, de havde i befaling, med angivelse af herregårde og disses ejere samt tallet på bøndergårde, bol og gadehuse i hvert sogn[16]). Indberetninger af denne art findes fra Vendelbo stift samt fra Musse, Fuglse og Lollands Nørre herred, samt fra Falsters Sønder herred.

Den sjællandske landebog, stiftsbogen og hvad der var samlet i forbindelse med dem synes dog ikke fuldt ud at give de nødvendige oplysninger om kirkernes og kaldenes vilkår. 1579 fik de sjællandske provster på Roskilde landemode befaling til straks at beskrive alle friheder i by, skov, mark og fiskevande, som lå til kirker, præstegårde, degnestavne eller skoler, og på grundlag af disse oplysninger skulle de udarbejde oplysninger, der skulle opbevares ved stiftet. Ligeledes skulle præsterne og kirkeværgerne med flid søge efter kirkernes breve, og hvis der i kirkerne fandtes gamle pergamentsbøger med optegnelser om kirkegods, skulle også dette antegnes[17]). Det kan ikke afgøres, i hvilken udstrækning provsterne har efterkommet ordren, da der ikke er bevaret noget af det eventuelle materiale, og der heller ikke findes efterretninger om det.

I et brev af 17. juli 1599 krævede kansleren Christian Friis, Borreby, af Ribebispen indberetninger om herreder, birker og sogne og om, hvor mange decimanter der var i hvert sogn; ligeledes skulle der oplyses, hvem de tilhørte. Disse indberetninger er bevaret, og lignende findes fra Vendelbo stift fra samme tid[18]).

Fra Vendelbo stift findes desuden fortegnelser over kirkernes visse indtægter og udgifter, udarbejdet på grundlag af kirkeregnskaberne 1620, og muligvis indsendt i h. t. kgl. miss. af 21. september 1621.

Nye indberetninger foreligger fra Vendelbo stift 1625, hvori provster og præster gør rede for deres årlige indkomster »de have i visse og uvisse rente, korn, kvæg, pending, offer og sæd til deres præstegårde«. De blev sandsynligvis indkrævet med henblik på ekstraskatter[19]).

I Christian IV.s reces af 27. februar 1643 blev det derefter påbudt, at der

---

[15]) H. F. Rørdam: Arts herreds provstebog. Ny kirkehistoriske Samlinger V. 152.

[16]) K.B.26/6 1568.

[17]) Sjællands bispearkiv: Synodalia selandia 1540—1680, 183 f.

[18]) Se desangående Chr. Thorsen: Ejendomsforholdene i Landbruget i Slutningen af 16. Aarh. H.T., 8 rk., IV. Om registrene fra Ribe stift se Johan Hvidtfeldt i Sønderjyske Aarbøger 1937; for Vendelbo stift C. Molbech: Nyt historisk Tidsskrift III.

[19]) D. H. Wulff: anf. st., 7.

i hvert stift skulle være 2 bøger over kirkernes og præsternes indkomster, tiende, landgilde, gårde, jorde, skove, huse og al anden rettighed. Hvis der ikke fandtes sådanne bøger, skulle de straks forfattes. Den ene stiftsbog skulle opbevares i stiftskisten, og den anden skulle være i stiftslensmandens eller i kapitlets forvaring[20]).

Denne befaling synes ikke at være efterkommet umiddelbart, men det kan dog være den, som bevirkede, at der blev udarbejdet herredsbøger fra 1647 for Sjællands og fra 1649 for Viborg og Ribe stifter. På Roskilde landemode blev der 28. juni 1647 givet befaling til, at provsterne skulle indhente oplysninger om præsterne i sognene siden reformationen (series pastorum) og desuden om præsternes indtægter, og om, hvad der kunne sås i præstegårdens marker, om jorder og skove til præste-, annex- og mensalgårde, decimanternes antal og om kirkernes og degnenes indtægter[21]). På grundlag af dette materiale blev de sjællandske herredsbøger udarbejdet, og lignende befalinger synes at have ligget til grund for herredsbøgerne for Ribe og Viborg stifter. Muligvis kan disse herredsbøger dog også være forårsaget af kongebrevet af 22. marts 1647, som påbød, at alle privilegier og benådninger, der fandtes ved kirker og præstekald, skulle indsendes til landekisterne[22]).

Mens de nye herredsbøger blev skrevet, var en anden undersøgelse i gang. Da mange præster havde klaget over, at deres embeder ikke gav dem deres nødtørftige underholdning, blev det ved kongebrev af 7. december 1648 pålagt bisperne at indsende indberetninger til kancelliet om disse ringe aflagte embeders indkomster[23]). Disse indberetninger er bevaret fra Fyn, Ribe, Århus og Vendelbo stifter.

Kort efter blev der krævet indberetninger fra præsterne af statistisk art. Et kongebrev af 1. februar 1651 pålagde dem at forfærdige en kort og dog rigtig specifikation på, hvor mange decimanter, hele og halve gårde samt bol der var i hvert sogn, og tillige på, hvor mange af disse der tilhørte kronen, og iøvrigt på, hvem de ellers tilhørte[24]). De blev indsendt og er bevaret fra Sjælland, Århus, Ribe, Viborg og Vendelbo stifter. 1657 blev der ved brev af 22. oktober krævet næsten tilsvarende oplysninger. Bisperne skulle indsende en rigtig fortegnelse på, hvor mange herreder, sogne og gårde der fandtes i deres stifter, hvor mange af disse der var helgårde, halvgårde, bol og huse, samt hvor mange der tilhørte kronen og hvor mange adelen[25]). Disse indberetninger foreligger fra Lunde, Sjælland, Fyn og Vendelbo stifter.

---

[20]) H. F. Rørdam: D.K. III, 298.
[21]) Sjællands bispearkiv: Synodalia fra Roskilde landemode 1540—1763.
[22]) H. F. Rørdam: D.K. III, 339.
[23]) H. F. Rørdam: D.K. III, 349 f.
[24]) H. F. Rørdam: D.K. III, 403.
[25]) H. F. Rørdam: D.K. III, 349 f.

Den 31. maj 1661 blev der givet forholdsregler i anledning af fornyelser af benådninger for kirkelige personer og stiftelser. Og i denne anledning blev det forlangt, at der skulle indsendes beretninger om herreder og sogne, i hvilke det skulle forklares, hvad der kunne tilkomme kongen, adelen, gejstligheden, kirkerne, skolerne, hospitalerne, præster, degne, den borgerlige stand eller andre med oplysninger om landgilde, gæsteri, ejendom, skove, fiskevand og andre herligheder[26]). Det er muligvis denne ordre, som bevirkede udarbejdelsen af herredsbøger for Århus stift, som hidtil ikke havde haft nogen.

Herredsbøger kunne dog også blive udarbejdet på bispernes initiativ; dette var således tilfældet med de fynske fra 1667. Det berettes, at biskop Niels Bang »lod dette sætte i værk i en god mening for vores efterkommeres skyld«[27]).

I de følgende årtier blev der krævet nogle indberetninger i anledning af undersøgelser om jus patronatus (12. januar 1674) og om degnekaldenes indtægter (24. marts 1683), og omkring 1690 blev der foretaget et nyt kraftigt fremstød. I første omgang blev der gennem reskript til stiftsbefalingsmændene og bisperne krævet indberetninger om præstekaldenes forringelse ved nedlæggelse af bøndergårde under hovedgårde, og året efter blev det besluttet at lade forfatte nye herredsbøger for hele landet.

1. februar 1690 udgik et kongebrev til samtlige bisper, hvori det hed, at stiftsbøgerne af 1647 ikke mere svarede til forholdene, så man ikke længere kunne have sikkerhed for kaldenes indtægter, »hvilket vi dog såvel til de gejstliges egen konservation og sikkerhed for de dem af fædrene tillagte indkomster som for efterkommernes bedre efterretning ..... højst fornøden eragter igen at vorde bragt til rigtighed«. Der blev atter angivet et skema, som skulle udfyldes for samtlige sogne. Det svarede så nogenlunde til 1647-skemaet men var på nogle punkter udførligere. Hovedpunkterne var 1: Series pastorum. 2: Decimanter, hvorunder efterretninger om korntiende og kvægtiende. 3: Reditus festivales, hvorunder offer, st. Hansrente, julerente, påskerente m. v. 4: Ædificia, med oplysninger om præstegårdenes bygninger, marker, hartkorn, inventarium, annexgårde og huse. 5: Beneficia, herunder mensalgårde, tillæg af tiender, jorder i markerne, legater, afgifter af sædegårde, fri ildebrand, olden, etc. 6: Gravamina, såsom pension til enken i kaldet og til andre, nedgang i decimanternes antal, mangel på hø, foder og andet. 7: Hospitia pauperum, og desuden om offentlige skoler og endelig 8: Kaldets dokumenter.

Efter dette skema blev der udarbejdet herredsbøger for hele landet; disse er bevaret for de jyske stifters vedkommende, delvis for Fyns og

---

[26]) H. F. Rørdam: D.K. III, 432 ff.

[27]) Se Fortid og Nutid VI, 71.

Lolland-Falsters, mens der kun foreligger indberetninger fra enkelte sjællandske herreder.

I forordningen af 1. august 1707 om examinibus og vocation til præsteembedet krævedes i § 11, at der skulle indsendes beretninger om sognekaldenes visse og uvisse indtægter, for at man kunne udjævne de forskelle, som fandtes mellem kaldene. Indberetninger, der fulgte efter forordningen, er bevaret i fuld udstrækning for Fyn og de jyske stifter, men findes kun fra enkelte sjællandske herreder.

En forordning om krigsstyr af 21. april 1741 krævede atter nye indberetninger, disse er bevarede fra Ribe og Århus stifter.

I 1731 fastsattes ved reskript af 30. november en række regler om fremgangsmåden ved præstekalds vakance; blandt disse var, at bispen ved vakancer skulle give oplysning om kaldenes indtægter; denne bestemmelse har aflejret en række indberetninger fra Ribe stift.

Det sjællandske bispearkiv gik næsten fuldstændigt til grunde ved Københavns brand 1728. Den gamle stiftsbog, de gamle herredsbøger og så godt som samtlige indberetninger var mellem det, som forsvandt. For at råde bod på tabet, påbød bispen ved st. Johannes landemode 1729, at provsterne skulle lade foretage afskrifter af herredsbøgerne fra 1647, som fandtes ved provstierne. Denne befaling blev kun efterkommet af provsterne i Arts, Holbo, Ringsted, Slagelse, Voldborg, Ø. Flakkebjerg og Møns provstier. 1738 blev den derfor gentaget af biskop Hersleb, og samtidig krævede han nye indberetninger fra hele stiftet. Stort set forlangtes samme oplysninger som i 1690, men desuden skulle der gives underretning om jus vocandi, om kapellaner i kaldene og om skoler i sognene[28]). Samtlige disse indberetninger er bevaret undtagen for Bjeverskov og V. Flakkebjerg herreder[29]).

Klager fra talrige degne over deres ringe kår fremkaldte en befaling af 7. juni 1743 til stiftamtmænd og bisper om, at der skulle indrettes bøger over degnenes indkomster og rettigheder. Indberetninger desangående findes i Ålborg, Viborg og Århus stifter. Nye indberetninger om præsters og degnes indtægter blev krævet ved forordningen om ekstraskatter af 4. november 1749, 31. oktober 1757 og 14. maj 1765, og disse er for en stor del bevaret i de jyske stifter.

Den 14. maj 1772 udstedtes et reskript til Århusbispen om indrettelse af nye herredsbøger for Århus stift, fordi bøgerne fra 1690 efterhånden var blevet så uefterrettelige, at man ikke kunne få nogen vished af dem. Bispen skulle pålægge provsterne, at de på samtlige gejstliges bekostning skulle indrette herredsbøger, som skulle fremstilles i to bind i folio, indbundet i ordinær pergament, hvoraf det ene skulle sendes til Danske kancelli, og det andet nedlægges i stiftskisten. Indholdet skulle nogen-

[28]) Sjællands bispearkiv: Synodalia fra Roskilde landemode 1540—1763.

[29]) Enkelte af disse indberetninger findes dog afskrevet i sognenes libri datici.

lunde svare til herredsbøgerne fra 1690. Ordren blev efterkommet, og de solidt indbundne bøger findes nu, hvor de efter påbuddet skulle være.

Et generelt krav om indberetninger fra samtlige præstekald blev stillet 8. august 1801. For Sjællands vedkommende førte det til en ordre af 7. november s. år fra stiftsøvrigheden om indrettelse af en ny stiftsbog, og i de følgende år blev denne udarbejdet i 9 svære bind. I de øvrige stifter findes de originale indberetninger fra 1801.

Den 27. juli 1805 udsendte Kancelliet et cirkulære til bisperne om, at der ved sognekaldenes vakancer skulle indsendes indberetninger om deres indtægter. Der skulle gives besked om korntienden, om præstegårdens hartkorn, om kvægtiende og småredsler, offer og akcidentier samt om embedets andre ejendomme, refusioner og andre indtægter.

Atter i 1813 blev der ved kancelliskrivelse af 3. april forlangt oplysninger fra kaldene om tiendernes beløb, benificeret gods, præstegårdenes indbringende samt offer og akcidentier. Disse findes for Fyns og de jyske stifters vedkommende.

Et par år efter, den 26. august 1815 udsendtes en kancelliskrivelse til samtlige amtsprovster, i hvilken de fik ordre til at indsende fuldstændige og pålidelige efterretninger om kaldene til brug for kancelliråd Riis Lowsons skrift med statistiske efterretninger om gejstligheden i Danmark.

En ny stiftsbog for Århus stift blev planlagt 1830 af biskop P. H. Mønster. Gennem en cirkulæreskrivelse af 19. maj s. å. blev der krævet indberetninger fra kaldene. Planen blev ikke gennemført på grund af bispens død, men det indsamlede materiale er bevaret undtagen for Bjerge og Hatting herreders vedkommende.

6. februar 1844 udsendte kancelliet en cirkulæreskrivelse til samtlige bisper angående indretning af præsternes embedsbøger. I denne skrivelse blev det befalet, at der ved provsteembederne skulle føres en protokol, som skulle indeholde det væsentligste angående til provstiet henhørende sognekalds økonomiske interesser.

Foruden disse indberetninger, som blev krævet for hele landet eller i hvert fald for hele stifter, findes der andre af mere lokal karakter, omfattende et enkelt herred, enkelte sogne eller blot et enkelt sogn. Disse kan skyldes bispers eller provsters initiativ, men de kan også være indsendt af sognepræsterne af specielle årsager.

I Sønderjylland er indberetningerne i reglen indkrævet på andre tidspunkter og af andre årsager, og de kan have et indhold, som afviger noget fra de sædvanlige kongerigske. Der er derfor ved de enkelte indberetninger gjort rede for, hvorfor de blev forlangt og for deres indhold.

Af det foregående fremgår det tydeligt nok, at hensigten med indberetningerne først og fremmest var at få kendskab til de enkelte kalds

og kirkers økonomiske vilkår, og det er da også om dette, de i første række giver besked. Gennem indberetningerne kan man i mange tilfælde følge det enkelte sogns forhold gennem 2—300 år, ligesom man kan sammenligne sognene indenfor herrederne, stifterne eller for hele landet. Næppe nogen anden stands økonomiske forhold på et givet tidspunkt eller gennem 16—1700-årene kan belyses så grundigt som præstestandens takket være dette materiale.

Det er imidlertid ikke alene de samlede indtægter, der bliver givet besked om; man kan også se, hvorledes de fordeles på de forskellige poster som præstegårdens avl, indtægter af annex- og mensalgårde, af tienderne, af offer og andre afgifter, der blev ydet af menigheden, og hvad der iøvrigt kan være tale om.

For præstegårdens tilliggender, drift og avl bliver der gjort indgående rede. I reglen nævnes samtlige agre, som tilhører præstegården, og det meddeles, hvilke åse eller fald de ligger i. Dette var af stor betydning for præsterne, da det syntes at forekomme, at bønderne tilvendte sig hele agre af præstegårdens jord, fordi præsterne ikke vidste, hvilke jorder, der tilhørte præstegården indenfor de vidtløftige marksystemer. Herved giver indberetningerne til forskellige tidspunkter i hvert fald de fleste marknavne for talrige landsbyers vedkommende, navne der ellers kun kendes fra matriklen 1682—88. Dette navnestof udvides, når der, som det undertiden sker, også anføres navnene på annex- og mensalgårdenes agre.

Dernæst gives, først og fremmest i indberetningerne fra 1690, men også senere, skildringer af præstegårdenes driftssystemer. Antallet af marker angives samt sæd og hvile for hver enkelt af disse. Undertiden gives der meget instruktive skildringer af disse driftsformer. Som eksempel kan anføres beskrivelsen af driften ved Kærby præstegård i Mors Sønder herred, som den var i 1690 ifølge Ålborg stiftsbog: til gården lå 3 slags jord: alsæd, brødjord og udmarksjord. Alsædsjorden udgjorde 11 agre i indmarken; disse blev besået hvert år, og de måtte gødes hvert tredie år, da en del af dem lå på ond og våg grund. Brødjorden blev optaget tid efter anden, og den blev brugt, eftersom man var i stand til at gøde den; i det højeste blev den besået i 4 år og hvilede derefter i 5—6 år. Udmarksjorden var dårlig, den blev aldrig gødet og var heller ikke tjenlig til det. Den blev udelukkende besået med havre, og der blev taget 3 eller højst 4 halme på den. Den gav ringe udbytte og blev kun brugt, fordi præstegårdens høavl var så ringe. Efter brugen måtte den hvile 10, 12 eller 16 år.

Ikke sjældent anføres præstegårdens udsæd og i en del tilfælde også dens avl, men denne angives i reglen i traver og neg, således at der ikke er nogen mulighed for at konstatere, hvilke foldudbytter præsterne kunne opnå; kun i enkelte tilfælde bliver det angivet, hvor mange skæpper korn hver trave gav, hvorved man kan få et omend meget usikkert indtryk

af foldudbyttet. Præsten i Esbønderup, Holbo herred, angiver i 1690, at han, da han dyrker jorden som alsædsjord, eftersom jorden er dårlig, og da sæden lider stor skade af kronvildt og vildsvin, næppe når 3 fold i udbytte. Gennem klagerne over manglende græsning og høslæt får man et stærkt indtryk af, hvor meget græsningen betød for datidens landbrug. Nu og da anfører præsterne det samlede udbytte af præstegårdens drift, i almindelighed nøjes de med at beklage, at det ikke bliver stort, fordi det meste af det medgår til tjenestefolkenes løn og underholdning.

I 1690-indberetningerne og senere gives der mere eller mindre indgående beskrivelser af præstegårdenes bygninger. Undertiden nøjes man med at anføre længernes og eventuelt fagenes antal; i andre tilfælde er beskrivelsen udførligere. Desuden beskrives bygningerne ved degnestavne og ved annex- og mensalgårde. Indberetningerne giver derved beskrivelser af en lang række præste- og bøndergårde på tidspunkter, hvorfra sådanne beskrivelser ellers er sjældne. Som eksempel kan anføres, at der i 1690 ved Åsted præstegård i Vennebjerg herred fandtes et ralingshus norden i gården; det havde 3 kviste, 2 mod syd og 1 mod nord, mod vest og øst i forlængelse af ralingshuset lå herbergshuse med lofter over, og mod øst var der tillige et slagtehus. Øst for gårdspladsen lå en lade, der havde stald i den søndre ende, mod vest en lang længe til fæhus og tørvehus og mod syd et hus, der alene blev brugt til tørv og lyng om vinteren. Ved ralingen lå en lille, skarp urtehave med få og gemene frugttræer, øst for laden en lille græsgård til 3—4 svin, og i denne tillige en lille fiskepark, og vest for fæhuset lå en kålgård med stendige omkring. Annexgårdene var i reglen meget mindre end præstegårdene. Til Hundborg kald, Hundborg herred, lå således en annexgård, hvis bygninger bestod af et frammers på 4 bind (fag), 1 lille lade med eet gulv og et lille jordhus til kvæget. Jordhuse nævnes overhovedet ikke så sjældent ved annex- og mensalgårdene i Nord- og Vestjylland.

Sågodtsom i samtlige indberetninger gør præsterne indgående rede for tienden. Der anføres, hvor mange decimanter der findes i sognene, og i reglen hvor meget tienden beløber sig til i traver og neg, derimod kun sjældent i tønder og skæpper. Ændringer i tiendens omfang anføres hyppigt, og der meldes dog oftere om nedgang end om fremgang, sagtens fordi præsterne fandt det i bedst overensstemmelse med deres interesser. I enkelte tilfælde anføres tiendes omfang på tidligere tidspunkter.

De fleste præster beretter også indgående om kvægtienden og anfører, hvor mange føl, kalve, lam og grise de modtager af bønderne, eller hvis de ikke får nogen, angives grunden til det. Som regel var det den, at vedkommende egn ikke var vel skikket til kreaturers opdræt, tienden er i så fald afløst af en eller anden fast afgift. Ligeledes bliver der gjort rede for de forskellige andre afgifter, som præsterne modtog under navn af

julerente, påskerente, st. Hansdagsrente, helmissemad, mikkelsmessemad o. l. Heraf fremgår det, at påskerenten i reglen blev ydet i form af æg, st. Hansrenten i ost, julerenten i brød og flæsk, men lokale afvigelser forekom. Tilsammen viser disse oplysninger, hvilke imponerende kvanta naturalier præsterne modtog, og hvor stor en byrde det egentlig har været for bønderne at holde deres sjælehyrder standsmæssigt forsynede.

Mens naturalieafgifterne synes at have ligget nogenlunde fast, var præsternes indtægter gennem ofrene åbenbart mere svingende, og mange klager lyder over deres svigten. Såvel ved jul, påske og pinse som ved barsel, bryllup og begravelse var bønderne tilbøjelige til at give mindre, end præsterne fandt passende. Præsten i Karlslunde, Tune herred, skriver således i 1708 om ofrene ved begravelser: begravelserne i sognene er heller ikke af stor importance, thi det er sjældent, der dør en bonde eller bokvinde, som man kan få 3 eller 4 sletdaler for at gøre en ligprædiken over, og for et barn at begrave kan man få 1 sletdaler eller 2 mark, og mange børn og fattige begraves uden prædiken, så det hele kvanta for begravelser kan højst komme op på 12 rigsdaler årligt.

Hertil kommer så efterretninger om en række mere tilfældige indtægter, som kunne ligge til sognekaldene, såsom afgifter fra sædegårde, legater og rettigheder under den ene eller anden form som græsningsret, ret til høslæt, oldenret, ret til skovning, gærdselshugst, lyngslæt, tørveskær eller fiskeret.

Grundigt dvæler præsterne også ved de byrder, der kunne tynge kaldene. Blandt de alvorligste var enken på kaldet, ikke så få præster måtte bære denne byrde gennem mange år, andre meddeler, at de havde befriet sig for den ved at ægte hende; dertil var mange kald tyngede af afgifter til skoler, hospitaler o. l. Gennem præsternes klager over mangel på græsning og tørveskær o. l. får man et levende indtryk af, hvor stor betydning det dengang havde, at et landbrug var selvforsynende med brændsel og gærdsel; andre klager går ud på, at præsterne ikke har skov i nærheden, nord- og vestjyske præster beretter, at deres præstegårde forfalder, fordi de har mange mile til de nærmeste skove.

Blandt præsternes tyngder hører man også om den gamle, gæsteriet. Præsten i Vemmeløv klager i Slagelse herredsbog 1647 over, at præstegårdens beliggenhed ved alfarvej forårsager ham stor tynge med gangen og gæster, der skal til færgestedet. Og tilsvarende fortæller præsten i Kollerup, Vester Han herred, i Ålborg stiftsbog 1690, at der gennem sognet går en korsvej på landstrøget for vejfarende mellem Thyland og Ålborg, såvelsom mellem Aggersund og strandvejen til Vendsyssel, så han bor ved korset fra fire hjørner. Der er ingen havre at få til købs og slet intet hø at avle, og dog må han yde gæstfrihed til alle stænders personer, helligt og søgn, nat og dag med stor bekostning, uro og fortræd for ham og hans fattige hus på så ringe et sted.

Præsteindberetningernes største værdi ligger sandsynligvis i det statistiske materiale, de bringer. Kun ved hjælp af dette er der mulighed for at få et talmæssigt overblik over Danmarks landboforhold i 1500- og første halvdel af 1600-årene, såvel hvad landbrugenes antal, som hvad ejendomsforholdene angår. Fridericias grundlæggende arbejde bygger da også hovedsagelig på disse kilder, og det samme er tilfældet med Chr. Thorsens tidligere nævnte supplerende arbejde. Hvad de senere indberetninger angår, er deres værdi på dette område mindre, dels fordi der ikke gives oplysninger om ejendomsforholdene, dels fordi der nu står andre kilder, først og fremmest matriklerne, til rådighed.

Imidlertid giver navnlig 1690-indberetningerne et stort materiale til belysning af spørgsmålet om ødegårde, der på denne tid var et af hovedproblemerne indenfor landbruget. Beretningerne skulle jo bringe meddelelser om nedgang i decimanternes antal, og dette krav opfyldtes af de fleste præster. Der oplyses, hvor mange gårde der havde været i sognet, hvor mange der var for øjeblikket, og hvad der var blevet af de forsvundne. Som eksempel kan anføres meddelelserne fra Bregninge sogn, Skippinge herred. Her havde Eskebjerg haft 33 gårde, nu 27, de øvrige var øde, og jorden lagt til de andre gårde. Alleshave: før 18, nu 10. Torpe: før 6, nu 5, den øde gårds jord lagt til de andre gårde. Rumperup: før 13, nu 12, ødegårdens jord lagt til de andre. Gammelrand: før 6, nu 3, jorden fra de øde gårde var lagt til de andre gårde. Og lignende oplysninger gives fra hovedparten af sognene. Skal studiet af ødegårdsproblemet føres ud over Henrik Pedersens og Skrubbeltrangs resultater[30]) vil det afgjort være nødvendigt at inddrage indberetningernes oplysninger i undersøgelserne.

Gennem indberetningerne fra 1651 og 1657 får man desuden mulighed for at komme til større klarhed over, hvad der skjuler sig bag de forskellige betegnelser for gårde som helgårde, halvgårde, fjerdingsgårde, ottingsgårde, gårdsædegårde og bol, som man møder i 1500- og første halvdel af 1600-årene, men som derefter mere og mere går af brug, hovedsagelig på grund af egaliseringerne.

En gennemgang af indberetningerne virker ganske vist i første omgang nærmest forvirrende. Betegnelserne skifter fra egn til egn og forekommer i mangehånde sammensætninger. Fra Viskinge, Skippinge herred, meddeles således, at en række gårde, trods ret forskellig skyldsætning, kaldes helgårde »i denne landsegn«. I Asnæs, Odsherred, tales om halve gårdsædegårde; i Ulkerup, samme herred, om gående gårdsædegårde; fra Svinninge, samme herred, oplyses, at halve gårde kaldes gårdsædegårde. I Kirkehelsinge, Løve herred, erklærer præsten, at han ikke ved, hvilke gårde der skal gælde for hele eller halve, »Eftersom herom er ulige dom

[30]) Henrik Pedersen: Ødegårde i 1680erne. H.T. 8 rk. VI, tillæg. F. Skrubbeltrang: Husmand og Inderste, 32 ff.

og mening«. Det viser sig dog, at der i en række indberetninger gøres nøje rede for, hvor stor skyld gårdene med de forskellige betegnelser har, og tillige ofte for deres andele i marken. En nøjere undersøgelse af disse oplysninger ville rimeligvis bidrage væsentlig til klaring af de herhenhørende problemer[31]).

I de sjællandske indberetninger fra 1651 findes desuden en række oplysninger om landsbyernes boltal og undertiden om gårdenes andele i bolene. En undersøgelse af disse forhold vil rimeligvis kunne kaste lys over adskillige problemer vedrørende boldeling og bolskifte. For de enkelte landsbyers vedkommende synes de at åbne muligheder for at få forståelse af deres udvikling gennem gårddelinger og på anden vis.

Såvel i indberetningerne 1651 og 1657 som i andre bringes en række andre oplysninger om landsbyernes forhold med hensyn til jordfordeling og skifteproblemer. Egalisering omtales ofte. Om Buttrup sogn, Merløse herred, meddeles således 1651, at byen før havde haft 18 små gårde, hvoraf en del var gårdsæder, men øvrigheden på Birkholm havde nu ladet marken rebe, så alle var blevet lige i skyld og landgilde. Fra Allerup, Tuse herred, meddeles 1651, at den havde 7 gårde, og deres jord i marken var gribsjord, så ingen havde vist mål med hinanden. Om Mørkøv, Tuse herred, siges i 1647, at byen for få år siden var skiftet og gjort udi bol. Fra Jyderup, Tuse herred, hedder det samtidig, at dens præstegård for næsten 180 år siden var bygget på gadejord, hvorfor den ikke havde fået andel i byens rebdragne jord mellem markeskellene, men den havde fået sin jord på forskellige urebede holme, og her havde den jorden endnu.

Udover de statistiske meddelelser giver præsteindberetningerne mange oplysninger om landbo- og landbrugsforhold. På Sjælland berettes således for en række sognes vedkommende, hvorvidt vedkommende sogn ligger i skoven eller på heden, og der gives adskillige, ganske vist kortfattede, karakteristikker af de to kulturtyper. Om Svebølle, Nyrand og Stenrand byer i Viskinge sogn hedder det således i Skippinge herredsbog 1647, at de alle er skovbyer, der har stenvoksen mark, som er besværlig at drive; avlen er derfor ringe og beboerne fattige. Om sognets øvrige byer Viskinge, Rugtved, Løjtved og Smakkerup hedder det tilsvarende, at de er skovbyer og har mest sandmarker, der ikke er så dygtige til korn som byerne på heden. Heden træffer man først og fremmest der, hvor navnet endnu er bevaret: i trekanten København-Roskilde-Køge, men også på Stevns forekommer typiske hedebyer. Det gennemgående træk er her klagerne over mangel på græsning og de vanskeligheder ved kreaturhold og opdræt, dette forårsagede. Fra Karlslunde, Tune herred, fortæller præsten i 1708,

[31]) Om disse problemer se J. A. Fridericia: Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17de Aarhundrede. H.T. 6. rk. II, 491; F. Skrubbeltrang: anf. st. 15 ff.

at hans præstegård kun er til ringe fordel for ham, såsom han fattes de landets herlige ting: mælk og smør, og fordi han ikke kan lægge kvæg og bæster til, da der ikke er nogen græsgang, og engen kun er af ringe importance, skaldbay som den kaldes, og mest består af bukkeblade, som kun egner sig til fåreføde. Tilsvarende hedder det fra Snoldelev, at højbjærgningen til præstegården ikke er noget værd. De foregående præster brugte slet ikke hø, men gav deres bæster småfoder i krybberne, men da man, som ordsproget siger, ikke kan holde hus uden brød og hø, må han nu købe hø for 100 sletdaler om året. Hans sognebørn har derimod delvis afskaffet de store kreaturer og holder får i stedet.

På Fyn møder man en tilsvarende modsætning. Fra Nørre Nærå i Skam herred klager præsten i 1690 over, at det er en stor elendighed på denne egn, at den fattige bonde intet andet har at gribe til end den håndfuld korn, han kan få af jorden; den skal udbyttes til alle udgifter, og deraf kommer det, at de altid om foråret skal låne deres sædekorn, hvorfor de altid lever som i hunger og dyrtid med tiggen og tryglen. Præsten kan aldrig selv lægge et bæst til, fordi egnen mangler hø. Hvis han forsøger det, viser det sig, at det fire år gammelt ikke er større end et bæst på skovsiden, der kun er 1½ år gammelt. Tilsvarende klager præsten i Agernæs i Skam herredsbog 1690 over, at der er tre mil til skoven og mangel på krat og brændeved. Tømmer og gærdsel må købes langvejs fra, og ingen kreaturer kan tillægges.

Mange forhold bliver draget frem til forklaring af nedgangen i tiendeydernes antal. I Nord- og Vestjylland samt Nordsjælland er sandflugten den store plage. Fra sogn efter sogn meldes, navnlig i 1690, men også til andre tidspunkter, hvorledes markerne overløbes af sand, så græsningen ødelægges, og markerne omsider må opgives. Fra Hjardemål, Hillerslev herred, berettes i 1690, at sandflugten gør stor skade på bøndernes ringe mark og ejendom og tillige på deres huse, som ligger fulde af store sanddriver, så de ikke kan have et læs møg ved dem. Mange er færdige til at flytte, hvis de ellers havde noget at flytte med og kunne bygge andetsteds. Til præstegården havde der ligget en god eng, men den var nu så overløbet med sand, så der kun kunne avles lidt på den, og om få år ville den være ganske øde. Fra Rubjerg og Mårup sogne berettes ligeledes i Ålborg stiftsbog, at markerne begge steder er jammerligt fordærvede, en by i hvert af sognene er allerede lagt øde af sandet.

Adskillige øde gårde tilskrives også misvækst. Her er det igen indberetningerne fra 1690, som melder om de fleste tilfælde, fordi 1680erne havde haft en række misvækstår. Fra Tværsted, Bindslev og Uggerby sogne, Horns herred, beretter Ålborg stiftsbog, at der overalt har været misvækst i to år, så næppe den halve part af sognefolkene vil få sået deres jord dette år, da de hverken kan få noget at købe eller noget at købe for, således at tienden vil blive endnu mindre det kommende år. Fra Vadum sogn,

Kær herred, oplyses, at sognefolkene begynder at aftage, fordi der i nogle år har været mærkelig misvækst.

Blandt andre grunde til bøndernes ringe kår anføres fra Ørsted sogn i Rougsø herredsbog 1690, at avlingen til Ørsted by er vanskelig at drive, fordi en stor del af dens jord ligger så langt fra byen, at man på en dag ikke kan udføre mere end 2 læs gødning, hvorfor der her kræves flere folk og bæster til avlingen end andetsteds.

Mange steder anføres hoveriet som årsag til bøndernes tilbagegang. I Øster Snede sogn hedder det i Nørvang herredsbog 1649, at bønderne er kommet meget til agters, dels på grund af krigen, dels fordi mange af dem nylig er blevet pålagt hoveri med daglig tynge og arbejde. Fra Ørsted sogn meddeles i Båg herredsbog 1690, at bønderne for nogen tid siden er gjort lige i jord og landgilde, og på grund af denne jordernes veksling og idelig hovning er de moksen alle forarmede, så de ikke kan drive deres hovning rettelig. I Holme sogn, Ning herred ødelægges bønderne, fordi de i stedet for som hidtil at gøre hoveri til Havreballegård (Marselisborg) nu må yde hoveriet til Stadsgård, som ligger langt borte, »hvorudover det hele sogn såvidt falder i mishåb, og en del erbyder sig at gå fra hus og gård«, beretter præsten i herredsbogen 1690.

Alene det at skifte ejer, kunne blive skæbnesvangert. Præsten i Karlslunde, Tune herred, beretter i 1738, at bønderne der i sognet før lå under kongens ryttergods eller under Vartov, men nu er de kommet under Gjeddesdal: »Hinc ruina, hinc illæ lacryme, neglectis fundatorum anathematibus«. (Heraf ødelæggelsen, heraf hines tårer, under tilsidesættelsen af fundatsens bestemmelser (forbandelser)).

Indberetningerne melder dog ikke om lutter tilbagegang, nu og da fortæller de også om nyopdyrkninger. Fra Uggerslev sogn, Skam herred, hedder det, at der i 1572 lå nogen hedejord til præstegården, som kun kunne bruges til kvægets græsning, men i 1607 blev Uggerslev hedejord delt og optaget til dyrkning, og præsten fik sin part af det opdyrkede. Tilsvarende beretter Gudme herredsbog 1667, at et tingsvidne af 1619 melder, at Ryslinge bymænd indtog en mark, der havde været skov tilforn og af Arilds tid et fælles græsbed for bønderne såvelsom for præsten, hvilken skov de gjorde til et pløjebed. Om Skørpinge præstegård oplyser V. Flakkebjerg herredsbog 1647, at avlen før havde været ringe, men nu var den blevet forbedret ved indtagelsen af ny jord. Og fra Sindal sogn, Horns herred, fortæller Ålborg stiftsbog 1690, at Sindal bymænd i 1677 optog et stort stykke af deres fælles hede til agerland, og samme hede opbrydes stadig mere og mere til kornland.

Landbrugets forhold er dog ikke det eneste, som omtales i indberetningerne. Der gives også adskillige oplysninger om fiskeriet. Her er det selvsagt udelukkende kystsognene, som kommer i betragtning, og de fleste indberetninger stammer fra Nordjylland, enkelte forekommer også

fra Vestjylland og Nordsjælland. I reglen oplyses kun, hvor mange fisk præsten modtager i tiende, undertiden angives tillige fiskernes antal. Udførligere oplysninger gives fra Hirtsholmens sogn 1690, hvori der berettes, at præsten af kullerfiskeriet af hver båd hver dag får 20 kuller, af flynderfiskeriet af hver båd, som er fuldt selskab, 300 flyndere årlig, hvor 4 mænd følger båden kun 200 flyndere. Ligeledes får han afgifter af hver skude, jagt eller båd, som sejler bort for at sælge fiskene, og af fremmede selskaber, som fisker fra øerne; men præsten fortæller med beklagelse, at der kun er 3 både til kullerfiskeriet og kun 5 store og små til flynderfiskeriet, mens der slet ingen sejlings skuder findes. Af jagter og både til at udføre fisken i, når fiskeriet ophører, er der 5. Om fiskeriet i Gilleleje meddeler præsten i Søborg i Holbo herredsbog 1690, at der før havde været 90 huse i Gilleleje, men nu var der kun 25. Fiskerne har kun små både, og de formår ikke at holde gode fiskeredskaber, hvorfor de ikke kan komme ud at fiske, før den bedste fisketid er forbi. Derimod synes de at have god afsætning på deres fisk, idet præsten oplyser, at mange af dem solgte fisken til prangere, endnu før de kom i land.

Til spørgsmålet om hovedgårdenes udvidelse og den tilsvarende nedlæggelse af bøndergårde og landsbyer er præsteindberetningerne en hovedkilde. Dette skyldes, at der i reglen blev ydet en vis erstatning for det tab i tienden, som præsterne led ved gårdenes nedlæggelse, og denne erstatning, refusion, blev omhyggeligt optegnet i herredsbøgerne, da erfaringen viste, at herremændene havde en udtalt tilbøjelighed til at lade den gå i glemmebogen.

Meddelelserne om nedlæggelserne er i reglen kortfattede. Præsten i Vetterslev sogn fortæller således i Ringsted herredsbog 1647, at »velbyrdig Peder Basse (har) ladet en by afbryde, som lå ved gården og kaldtes Sørup, hvoraf var 2 store gårde og 8 gårdsæder, hvilken jord af Peder Basse lagdes til hovedgården«. Undertiden har de en længere historie at berette. Præsten i Vedtofte sogn erklærer i Båg herredsbog 1690 (i kort sammendrag): Decimanternes formindskelse og kaldets forringelse er — Gud bedre det — alt for meget kortelig at referere. Udi Vedtofte sogn og by er for mange år siden plantet og bygget en herregård af 2 bøndergårde, den kaldtes tilforn Vedtoftegård, nu Brahesholm. Hvad år det er sket, og hvem der har gjort det, ved jeg ikke, men det kan med min salig formands hånd bevises. 1591 har Erik Hardenberg ladet afbryde en gård, kaldet Brunsvig, og underlagt hovedgården en mark, kaldet Boeldsmark. Derfor blev lovet 1 pund rug, mine formænd har fået det, jeg ikke. 1632 har Tyge Brahe ladet afbryde en gård, kaldet Rybjerg, og tog fra bønderne en mark, kaldet Tyringsvænge, på 50 tdr land og lagde den under hovedgården. 1673 fratog Claus Daa fra Vedtofte by en mark, kaldet Østerballe vænge, på 20 tdr. land og lagde de 2 øde gårdes grund under herregården, hvorfor han lovede 1 pund rug til præsten. Anno 1675 lod Claus Daa

afbryde af Vedtofte by 3 velbygte og besatte gårde og tog så jord fra bondebyen, den bedste og belejligste, 60 tdr. land, så byen derover er mesten forarmet og fordærvet. Han lovede præsten 2 pund byg og 30 læs brændeved, og hans frue, Sophie Amalia Lindenov, gav brev derpå.

I reglen beklager præsterne bøndergårdenes nedlæggelse, fordi den refusion, de fik, ikke gav dem tilstrækkelig erstatning for det, de mistede i tiende og offer, og klagerne blev, som rimeligt var, forstærket, når refusionen, hvad ikke sjældent skete, blev inddraget. Præsten i Handbjerg sogn meddeler således i Hjerm herredsbog 1690, at den refusion, der var givet fra Handbjerg hovgård for 2 gårde, hvis jord var lagt under gården, nu blev tilbageholdt af ejeren, »endog jeg i al mindelighed om samme afgift har anmodet, så vil han intet lade sig sige, og proces ville ikke stå mig vel an, giver derfor nu min sag i min nådige arvekonges hånd«. Og da præsten yderlig er blevet frataget nogen gribsjord, udbryder han: »Gud hjælpe mig, der må lide sådan uret og fortræd på det, som Gud og min nådige konge har givet mig, og det i min høje alderdom«.

Gennem refusionsproblemerne kastes der ofte lys over præsternes forhold til herremændene, og mange klager lyder over de mægtige, som brugte deres magt til at berige sig på præsternes bekostning. I en indberetning om kaldenes forringelse 1689 beretter præsten i Hesselager sogn, Gudme herred, at dette sogn ikke havde mistet noget siden 1660, eftersom alt, hvad der kunne tages, var taget før dette år. »Så har patronerne handlet her, og så handler en del desværre endnu, når og hvor der kan findes lejlighed, og sådant kan vel være hemmelig årsag til, at det, særdeles nu i disse overmåde besværlige tider, for så mange præstemand falder overmåde svært og kummerligt«.

Det sker dog, at der lyder anderledes toner. Præsten i Torbenfeld fortæller i Tuse herredsbog 1647, at da jomfru Dorete Gøye havde gården, fik kaldet fra gården mere end 5½ pund korns værdi årligt med korn, malt, rug, fede svin, fjerdinger smør, foruden unge foler, hopper, daglig hjælp af vildt og fersk fisk. Dette slaraffenliv for præsten hørte op med jomfruens død 1616, den følgende ejer Otte Brahe Pedersen var mindre gavmild, men gav dog både korn, hopper, foler samt vildt og fersk fisk, men da hans søn kom til gården, var det slut med overfloden. De sidste år havde præsten kun fået 2 pund korn og offer.

Sjældnere fortæller præsterne noget om deres forhold til bønderne; sker det, er det næsten altid om bøndernes uvilje til at yde tienden fuldt ud. Om en drillende holdning hos bønderne beretter præsten i Ølsted, Strø herred, 1690. Han fik ingen tiende af svin, men de bedste bønder gav ham til gengæld noget flæsk, de andre gav ham derimod unyttige, ufine og tølperiske ord. Ville han have tiende af svinene, sagde de, skulle han passe på, når deres søer farede, og så møde op og tage tiende af de nyfødte grise; ligeledes om han ville have tiende af bierne, så skulle han

møde op, når de sværmede og tage sin part af dem. Og præsten i Søborg, Holbo herred, fortæller, at han, om han ville have fisketiende i Gilleleje, selv måtte møde op, når fiskerne lagde ind med fangsten, ellers fik han ingen. Endnu sparsommere er meddelelserne om, hvad præstegerningen egentlig betød for folk. Som et enkelt træk kan fra Øster Flakkebjerg herredsbog 1647, anføres, at da Gunde Rosenkrantz i 1646 ville have præsten i Kvislemark til at prædike i kirken hver fredag, undskyldte præsten sig med, at skønt begæringen var både gudelig og kristelig, ville han dog ikke påtage sig den for sin alderdoms skyld; bønderne var desuden fortrædelig nok ved at skulle høre een prædiken om ugen, så hvad ville det ikke blive til med flere.

Mens indberetningerne giver så mange og indgående beskrivelser af kaldene og præstegårdene, kommer kirkerne i anden række. Ofte omtales de overhovedet ikke, sagtens fordi der ikke spørges direkte om dem. Det hænder dog ikke sjældent, at der også bliver gjort rede for kirkernes forhold. I reglen er det kirkernes ejendomme, der beskrives i første række, tillige gives der mange fortegnelser over kirkernes inventarier, undertiden beskrives også bygningerne. Særlig indgående er disse beskrivelser i indberetningerne fra Haderslev amt 1708; iøvrigt er de gerne meget kortfattede, tit nøjes man med en beskrivelse af bygningernes tilstand. Enkelte gange kan de dog bringe efterretninger af bygningshistorisk interesse. I nogle oplysninger om kirkerne i Musse herred fra 1586 hedder det således om Kettinge kirke, at klokketårnet er bygfældigt, så man enten kommer til at bygge et nyt eller gøre det påbegyndte, men aldrig fuldendte tårn på kirken færdigt. Da Kettinge kirke nu har fuldt tårn, er det rimeligt at antage, at man har valgt det sidste dengang. Også ved Musse kirke omtales et klokketårn. Der siges, at det nu er overflødigt, da klokkerne er hængt op i kirken. Ved Vigsnæs nævnes, at der ikke er mur, men tjørnegærde omkring kirkegården, og ved Døllefjælde er der mur omkring det halve af kirkegården, tjørnekrat om resten.

Skoleforholdene omtales som regel i de senere indberetninger. Der skulle gives meddelelser om dem i 1690, men i langt de fleste landsbysogne blev spørgsmålet forbigået i tavshed, sagtens ensbetydende med, at man hverken havde skoler under den ene eller anden form. Også ved de sjællandske indberetninger fra 1738 blev der krævet besked om skolerne. Og nu er de begyndt at dukke op. Fra mange sogne hedder det vel, at der hverken er skoler eller skoleholdere, men andre steder er der svage bestræbelser i gang. I Rørby, Arts herred, er der således bygget et hus, der ikke svarer landgilde, fordi det skal bruges som skolehus. I Svallerup, samme herred, er der hverken skolehus eller skoleholder, men en husmand lærer børnene at læse om vinteren. Torslundemagle, Smørum herred, har et skolehus, men ingen skoleholder, da intet skikkeligt menneske kunne få sit udkomme af det, bønderne godvilligt ville give for at

få deres børn undervist. Høje Tåstrup har både skolehus og en skoleholder, som lever skikkeligt, men armeligt. Hvalsø, Voldborg herred, havde et godt skolehus, og der var hensat en kapital på 200 rdlr. til at lønne skoleholderen, men børnene manglede; en måned før jul og to måneder derefter kunne der være 4—7 stykker, som betalte 2 skilling for undervisningen om ugen, den øvrige del af året var der ingen. Man havde haft studenter til skoleholdere, men de havde måttet opgive, fordi de ikke kunne tjene føden det hele år ved de få ugers undervisning; nu læste en skrædder med børnene om vinteren. Kun på rytterdistrikterne, hvor man havde rytterskolerne fra Frederik IV.s tid, stod det godt til med undervisningen.

Om hospitaler, velgørende stiftelser og fattiges kapitaler bringer indberetningerne talrige oplysninger; der gøres omhyggeligt rede for, hvor stor hospitalernes kapacitet er, og ligeledes for, hvor store summer der står til rådighed for de fattige. Ikke sjældent meddeles desuden, hvem der har stiftet hospitalerne eller skænket kapitalerne til de fattige, i nogle tilfælde anføres hele stiftelsesbrevet.

Af betydelig værdi er oplysningerne om sognekaldenes, kirkernes og degnekaldenes dokumenter. Af de fleste gives et kort referat, nogle bringes i udførlige uddrag og enkelte i afskrift. Adskillige middelalderbreve, som ikke kendes andetsteds fra, er bevaret på denne måde, og for tiden fremover er antallet stort.

Det drejer sig hovedsagelig om dokumenter vedrørende kirkernes og kaldenes ejendomme: skøder, pantebreve, tingsvidner, sognevidner, domme, synsforretninger o. l., desuden som nævnt stiftelsesbreve for hospitaler, herremænds forsikringsbreve om refusion for nedlagte bøndergårde o. l. Som et enkelt blandt de mange kan nævnes et fæstebrev fra biskop Joakim Rønnov på en gård i Ørslev sogn, Vester Flakkebjerg herred.

De anførte eksempler kan kun vise lidt af, hvad man kan finde i præsteindberetninger, om materialets omfang kan de intet begreb give. De medfølgende oversigter vil utvivlsomt hjælpe på dette punkt og gøre det klart, at der trods de store huller, der vitterligt er i materialet, dog er bevaret tusinder og atter tusinder af præsteindberetninger.

Som ved alle andre kilder må man også ved præsteindberetningerne stille spørgsmålet om oplysningernes pålidelighed. Kan man i almindelighed stole på deres efterretninger? Spørgsmålet er vanskeligt at besvare generelt, da store forskelle gør sig gældende mellem dem.

I almindelighed kan man dog fastslå, at indberetningerne har en bestemt tendens. De skulle værne om præsternes ejendomme og rettigheder, og derfor blev alt, hvad der kunne tjene til dette formål, fremført

og fremhævet, hvad der ikke kunne gøre nytte i denne henseende blev vel ofte fortiet. Dette er sikkert skyld i, at billedet af præsternes kår ofte er tegnet med så mørke farver; det gjaldt om at vise, at kaldene ikke havde noget at miste, men at de måtte beskyttes, eventuelt hjælpes med nye indtægter. Derfor er præstegårdenes avling så ofte anført som betydningsløs, og derfor er tiendeydernes tilstand ofte skildret så medynksvækkende. Hvor groft billedet kan være fortegnet, vil imidlertid kun kunne afgøres ved indgående undersøgelser af de enkelte tilfælde.

På denne baggrund virker det så meget mærkeligere, at der i en del indberetninger ties om forhold, som vitterligt havde været kaldet til skade. Således lades en del nedlæggelser af bøndergårde uomtalte, skønt præsterne ikke kan undgå at have vidst besked med dem. Man fristes i disse tilfælde til at antage, at indberetningerne har været under indirekte eller direkte censur af vedkommende sognes herremænd, der muligvis har haft jus patronatus til kaldene og derved har haft mulighed for at hindre visse oplysninger i at blive fremdraget.

Mellem de enkelte indberetningers værdi kan der være stor forskel. Nogle er udarbejdet langt mere udførligt og omhyggeligt end andre. For indberetningerne fra de forskellige tidspunkter har det i høj grad været afgørende, hvormeget der blev spurgt om. Da der blev stillet flest spørgsmål ved indberetningerne 1690, bringer disse naturligt nok de fleste oplysninger. Men også indenfor samme sæt indberetninger kan der være store forskelle mellem stifterne, mellem herrederne og mellem de enkelte sogne. Indenfor stifterne gælder det, at indberetningerne fra Ribe og Fyns stifter i reglen er magre, men begge steder gives undtagelser såvel for enkelte herreder som for enkelte sognes vedkommende, fra Fyn har således Båg og Langelands herreder fyldige indberetninger. Dette kunne tyde på, at såvel bisper som provster og sognepræster har haft indflydelse på indberetningernes form. Da befalingerne om dem ofte blev givet på landemoderne, kan man måske der mand og mand imellem have talt om, hvor meget der skulle gøres ud af dem.

Oftest synes det afgørende dog at have været de enkelte præsters tilbøjelighed til at bruge pennen. Mens nogle former svarene så korte og skematiske som muligt, skriver andre løs uden hæmninger, breder sig stærkt på enkelte punkter og meddeler oplysninger, der er spørgsmålene mere eller mindre uvedkommende.

En lignende forskel sporer man på præsternes iver efter at søge oplysninger om den tidligere udvikling i sognene. Mens nogle udelukkende holder sig til den øjeblikkelige situation eller til, hvad der var sket »i min tid«, gør andre et formeligt forskningsarbejde for at kunne give god besked. Præsten i Torbenfeld sogn oplyser således i Tuse herredsbog 1647, at han til sin besvarelse har foretaget undersøgelser i Torbenfeld godsarkiv; det lykkedes ham da også at gøre rede for en række middel-

alderlige forhold, der havde været af betydning for sognets udvikling. Andre bruger og anfører en række andre kilder, som de har øst kundskab af, gamle kirkebøger, tiendebøger, breve og tingsvidner, adskillige rådførte sig, før de udarbejdede deres indberetninger, med hvad de tidligere indberetninger sagde om sognet, derfor er de ældre indberetninger ofte kilder til oplysningerne i de nyere, hvad der kan have væsentlig betydning, hvor et sæt indberetninger er gået tabt. Adskillige præster nøjedes dog med at spørge sognets gamle mænd om besked, og bringer deres oplysninger »efter de gamle mænds beretninger«.

Enkelte præster skriver ligefrem små historiske afhandlinger, præsten i Gjerslev, Løve herred, giver således i Sjællands nye stiftsbog 1804 en lang og indgående beskrivelse af forholdet mellem Løve by og Løvegård.

Et væsentligt spørgsmål er forholdet mellem de originale indberetninger og de bearbejdelser, som er foretaget — sandsynligvis af provsterne. I nogle tilfælde består herredsbøgerne dog simpelthen af de sammenhæftede originale indberetninger. Hvor originaler såvelsom bearbejdelser er bevaret, viser det sig, at der i almindelighed kun er små udeladelser og ændringer, ofte er der tale om næsten ordrette afskrifter, i visse tilfælde, navnlig i de yngre indberetninger som ved Sjællands nye stiftsbog 1802—04, findes der mere indgående bearbejdelser og forkortelser af indberetningerne.

Hvad angår forholdet mellem de originale herredsbøger og afskrifterne — et forhold af særlig betydning for Sjællands vedkommende, hvor adskillige af herredsbøgerne fra 1647 kun kendes i afskrift — viser sammenligninger, at afskrifterne i almindelighed er udført meget omhyggeligt, men enkelte ting kan dog være udeladt eller glemt, hvad man må have i erindring ved benyttelse af afskrifterne.

Med præsteindberetningernes tendens til at give billederne en mørk tone in mente, kan man utvivlsomt regne med, at de oplysninger, der bringes om de øjeblikkelige forhold i sognet, stort set er rigtige. Med mere skepsis må beretninger om fortidige begivenheder betragtes, navnlig hvor de bygger på gamle mænds fortællinger, eller hvor der overhovedet ikke angives kilder. Der er dog ingen tvivl om, at der i mange tilfælde stod et relativt stort og godt kildemateriale til præsternes rådighed, og det er sandsynligt, at de ofte har benyttet det, selvom det ikke direkte er anført.

Præsteindberetningerne er derfor en kilde, man på ingen måde kan gå udenom i sognehistorier og anden lokalhistorie, og mange rigshistoriske problemer ville utvivlsomt være godt tjent med at blive belyst gennem deres oplysninger.

Oversigt over indberetningerne

Til efterfølgende oversigt er materialet fra landsarkivet for Fyn indsamlet af landsarkivar C. Lindberg Nielsen, fra landsarkivet for de sønderjyske landsdele og fra Landesarchiv på Gottorp af arkivar Peter Kr. Iversen og fra landsarkivet for Nørrejylland af landsarkivar Johan Hvidtfeldt. Sidstnævnte har desuden givet mig mange værdifulde råd og vink om indberetningerne i almindelighed. Bibliotekar Svend Gissel har været mig behjælpelig med materialet fra Det kgl. Biblioteks håndskriftsamling, og adskillige kollegaer har været mig behjælpelig på Rigsarkivet. Samtlige hjælpere bringes herved en varm tak.

Rigsarkivet

Udat. (o. 1530) Falster, Nørre og Sønder herred: Bispensgave, præsternes og degnenes rente og redsel i Falster.
Reg. 108 A: Regnskab over stiftsgodset.
Trykt: Danske Magazin 5 rk. VI.

1538 Register over sognepræsternes ejendom og rente i Varde syssel.
Egeskabene: Ribe bisp.

1591 Korsør len: Fortegnelse på, hvad det gejstlige gods kan skylde og andrage under Korsør len (Tårnby, Høve, Flakkebjerg, Tjæreby, Ørslev, Bjerge, Hyllested, Vendslev, Hårslev, Tingjellinge, Vallensved, Marvede og Skelskør sogne).
Korsør len: Jordebøger 1591—1648.

1591 Tuse-Merløse herred. Kirkernes jordebøger i Holbæk len.
Holbæk len: Jordebøger 1591—1632.

1595 Kalø len. Kirkernes jordebøger i Kalø len.
Kalø len: Jordebøger 1573—1615.

1649 Indberetninger med bilag angående præsternes indkomster, indsendt af bisperne i henhold til kgl. miss. 1648 7. dec. (Sj. T. 31, 39II) I-IV. Har beretninger fra Fyn, Ribe, Århus og Ålborg stifter om sognekald, hvis indtægter er så små, at de må forbedres.
D. kanc. 118 B.

1651 Sognepræsternes designationer på gårde, bol og tiendeydere i deres sognekald, indsendt i h. t. kgl. miss. 1. februar 1651 (Sj. T. 32, 28II), Sjælland, Århus, Ribe, Vendelbo og Viborg stifter.
D. kanc. B 121 a, 121 b.

1657 Designationer på gårde og bol, indsendt fra sognekaldene i Vendelbo stift 1—13.
D. kanc. B 123.

1657 Sognepræsternes designationer på gårde, bol og huse i deres sognekald, indsendt i henhold til kgl. miss. 27. oktober 1657. (Sj. T. 34, 68). Lunde, Sjælland og Fyns stifter.
D. kanc. B 124 a.

1670—1700 Fortegnelse over kirkernes indkomst i Hardsyssel.
Egeskabene, Ribe kapitel.

1707 Efterretninger om præstekaldene i Ålborg, Århus og Ribe stifter i h. t. frdn. 1707 1. august artikel 11.
D. kanc. D 41.

1772 Stiftsbøger for Århus stift indsendte i h. t. miss. 1772, 14. maj. Er paralleller til herredsbøger for Århus stift 1772.
D. kanc. E 12.

Sønderjylland

1563 Beskrivelse af præsternes indkomster i Haderslev provsti af Georg Boetius.
Afskrift i nedenstående beskrivelse fra 1708.

1564 Ekstrakt af kirkebøgerne fra Haderslev provsti.
Afskrift i nedenstående beskrivelse fra 1708.

1649 Provstebøger fra Gram, Nr. Rangstrup og Hvidding herreder.
Afskrift i nedenstående beskrivelse fra 1708.

1688 Indkomster i Haderslev, Tyrstrup og Gram herreder uddraget af kirkebøgerne.
Afskrift i nedenstående beskrivelse fra 1708.

1708 Beskrivelse af kirkerne og akter vedrørende præsters samt kirkernes indtægter og ejendomme i Haderslev amt.
Rtk. tyske afd.: Undersøgelseskommissionen i Haderslev amt 1708—15. G 2. Samlinger og forarbejder til jordebogen over Haderslev amt I.

1709—10 Indberetninger angående kirkebygninger og præstegårde, præsternes kaldelse, uddannelse og afstamning, degnene og deres indtægter samt vedrørende skoleundervisningen og kirkelige forhold iøvrigt.
Gottorperarkivet. B 2. Sager vedrørende kirke-, skole- og fattigvæsen.

1737 Indberetninger i henhold til kgl. miss. af 30. april fra præsterne i hertugdømmerne om præstekaldenes indkomster. Omfatter Haderslev, Åbenrå, Flensborg, Tønder og Gottorp provstier, domkapitlets jorder, Husum amt og by, Bredsted amt og by og de adelige kirker.
T.K.I.A. B 68.

1768 Designationer over præsternes indtægter i Slesvig og Holsten.
T.K.I.A. B 68 a.

Landsarkivet for Sjælland m. m.

Sjælland

Stiftet i almindelighed.

1567 Landebog for Sjællands stift.
Sjællands stiftsøvrighedsarkiv.
Trykt: Svend Gissel: Sjællands stifts landebog, 1956.

1567 Sjællands stiftsbog. Rimeligvis afskrift fra 17. årh. af den i 1728 brændte stiftsbog.
Sjællands stiftsøvrighedsarkiv.

1804 Ny stiftsbog.
Sjællands stiftsøvrighedsarkiv.

1802—04 Originale bidrag til stiftsbogen.
Sjællands stiftsøvrighedsarkiv.

1831—37 Supplement til nye stiftsbog.
Sjællands stiftsøvrighedsarkiv.

1842—43 Ansættelse af sognekaldenes indtægter og udgifter.
Bispearkivet.

De enkelte herreder.

1569 Afskrift af stiftsbogen for Øster Flakkebjerg herred.
Ø. Flakkebjerg hrds. provstearkiv. Herredsbog 1643—1802.

1569 Afskrift af stiftsbogen for Vester Flakkebjerg herred.
Vester Flakkebjerg hrds. provstearkiv: Diverse breve og dokumenter i original og kopi 1583—1832.

1615—1808 Bog over Ods herreds gejstlighed.
Ods herreds provstearkiv.

1643—1802 Ø. Flakkebjerg herredsbog.
Ø. Flakkebjerg hrds. provstearkiv.

1647 Herredsbøger (med senere tilføjelser) fra følgende hrdr.:
I original: Tuse 1647—1789, Skippinge 1647—1833, Ringsted 1647—1807, V. Flakkebjerg 1647—1835.
Alle i de pågældende hrdrs. provstearkiver.
I afskrift: Holbo 1647—1730 (afskrift 1730), Løve 1647—1785 (1673), Arts 1647—1730 (1730), Ringsted 1647, 1647—1729 (1695, 1729), Slagelse 1647—1730 (1730), V. Flakkebjerg 1647 og afskrift i udtog 1647 (1738), Ø. Flakkebjerg 1647 (1738), Fakse 1647—1738 (1738), Tybjerg 1647—1738 (1738), Bjeverskov. (Uddrag vedrørende degnestavnen i Vallø by, Tårnby sogn).
Afskrifterne af Løve herredsbog fra 1673 og af Ringsted fra 1695 findes i provstearkiverne, de øvrige i bispearkivet.

1657 Indberetninger om gårde og bol. Holbo og Slagelse hrd.
Afskrifter i Holbo herredsbog 1647—1730 og i Slagelse herredsbog 1647—1730.

1684 Møens herredsbog. Afskrift fra 1729.
Bispearkivet.

1687 Vester Flakkebjerg herreds kirkers jordebog, så mange, som hans majestæt har jus patronatus til.
V. Flakkebjergs hrds. provstearkiv: Diverse breve og dokumenter i original og kopi 1583—1832.

1690 Indberetninger om præstekaldene. Strø herred (Bispearkivet: Provstebreve, indberetninger m. m., Strø hrd. 1690—1722), Tuse hrd. (Bispearkivet: Indkomne sager, Tuse hrd. 1690—1759), Løve hrd., Ruds Vedby sogn og Rerslev sogn for degnens vedkommende (Bispearkivet: Indk. sager, Løve hrd. 1689—1740).

1690 Indberetninger om tienden. Ølstykke, Lynge-Frederiksborg, Løve, Slagelse og Bjeverskov hrdr.
For Ølstykke hrd. i: Provstebreve, indberetn. m. m., Ølstykke hrd. 1690—1808, for de øvrige i indkomne sager fra de pågældende hrdr.

1695 Indberetninger om præstekaldene. Holbo hrd. (Afskrift i Holbo herredsbog 1647—1708), Ølstykke hrd. (Provstebreve, indberetn. m. m. Ølstykke hrd. 1690—1808), Løve hrd. Ørslev, Solbjerg, Havrebjerg og Gudum sogne. (Indkomne sager, Løve hrd. 1689—1740), Skippinge hrd. (Indk.

sager, Skippinge hrd. 1617—1708, 1728—49 samt afskrift i Skippinge herredsbog 1647—1833).

1708 Indberetninger om præstekaldenes indkomster. Tune hrd. (Afskrift i bispearkivet: Reskripter, fundationer og synodalia 1540—1741 s. 147 f.), Holbo hrd. (Afskrift i Holbo herredsbog 1647—1708), Merløse hrd. (Merløse provstearkiv: Sognekaldenes indkomster 1708—1715), Ringsted hrd. (Afskrift i Ringsted herredsbog 1647—1807), V. Flakkebjerg hrd. (V. Flakkebjerg provstearkiv: Diverse breve og dokumenter i original og kopi 1583—1832).

1738 Indberetninger om sognekaldene. Sokkelund hrd. (Provsternes indberetn. om sognekaldene 1738), Smørum hrd. (Pr. indberetn. 1738), Sømme hrd. (Pr. indberetn. 1738), Tune hrd. (Pr. indberetn. 1738), Ramsø hrd. (Indkomne sager, Ramsø hrd. 1732—59), Voldborg hrd. (Pr. indberetn. 1738), Lynge-Kronborg hrd. (Specielle indberetn. 1738), Lynge-Frederiksborg hrd. (Pr. indberetn. 1738), Holbo hrd. (Specielle indberetn. 1738), Strø hrd. (Specielle indberetn. 1738), Ølstykke hrd. (Pr. indberetn. 1738), Horns hrd. (Specielle indberetn. 1738), Merløse hrd. (Pr. indberetn. 1738), Tuse hrd. (Pr. indberetn. 1738), Ods hrd. (Indk. sager, Ods hrd. 1728—1748), Løve hrd. (Indk. sager, Løve hrd. 1689—1740, en del af de indhentede oplysninger er desuden indført i Løve herredsbog 1647—1785), Skippinge hrd. (Pr. indberetn. 1738), Arts hrd. (Indk. sager, Arts hrd. 1728—49), Ringsted hrd. (Pr. indberetn. 1738 og indk. sager Ringsted hrd. 1733—49), Slagelse hrd. (Indk. sager, Slagelse hrd. 1663—1738), Ø. Flakkebjerg hrd. (Indk. sager, Ø. Flakkebjerg hrd. 1728—49), Stevns hrd. (Indk. sager, Stevns hrd. 1729—59), Fakse hrd. (Indk. sager, Fakse hrd. 1698—1759), Tybjerg hrd. (Pr. indberetn. 1738), Bårse hrd. (Indk. sager, Bårse hrd. 1728—39), Hammer hrd. (Indk. sager, Hammer hrd. 1728—69), Møns hrd. (Indk. sager, Møns hrd. 1728—50).

1770—71 Strø hrd. sognekaldenes indkomster.
Specielle indberetn.

1770—71 Horns hrds. præste- og degnekalds indkomster.
Specielle indberetn.

1775 Tuse hrd. Ny herredsbog (Hørby, Udby, Hagested, Hjembæk, Svinninge og Bjergby sogne).
Tuse provstearkiv: Herredsbog 1647—1789.

1800 V. Flakkebjerg hrd.: Ny herredsbog, forfattet af Sejer Mahling Beyer (fortsat til 1816).
V. Flakkebjerg provstearkiv.

1801 V. Flakkebjerg hrd.: Opgivelse af præstekaldenes indkomster.
V. Flakkebjerg hrds. provstearkiv: Diverse dokumenter 1583—1832.

Bornholm

1570 Landebog for Lunde stift. (Landsarkivet i Lund. Indrettet i h. t. kgl. ordre af 11/8 1569).
Udg. af J. R. Hübertz i: Aktstykker til Bornholms Historie, 1852, 325—59, og i: Lunde stifts landebok, udgivet av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. (I-II, 1950—52). II 513—549.

1669 Bornholms landebog.
Er gået tabt, et udtog angående kirken og de gejstlige indkomster i Nyker sogn, foretaget på Sjællands bispekontor 1722 findes i: Provsternes indberetn. 1738. Bornholm.

1738 Indberetninger om præstekaldene. (Provsternes indberetn. 1738). Bevaret fra følgende sogne: Rø, Pedersker, Olsker, Allinge, Povlsker, Øster Marie, Nylarsker, Østerlarsker, Ibsker, Hasle, Rutsker, Clemensker, Christiansø, Bodilsker, Åkirke, Nyker.

1804 Ny stiftsbog (Jvnf. Ny stiftsbog for Sjælland).

1802—04 Originale bidrag til stiftsbogen. (Jvnfr. originale bidrag til Ny stiftsbog for Sjælland).

Lolland-Falster

Hvor intet andet er anført, findes sagerne i bispearkivet.

Stiftet i almindelighed.

1708 Bog over præstekaldenes indkomster i Lolland og Falster.
Lollands stiftamts arkiv.

1749, 1759 Designationer over gejstlighedens indkomster til beregning af prinsessestyr og ekstrabud.

1803—40 Dokumenter vedkommende sognekaldenes beskaffenhed med indberetninger om deres indtægter m. v. Diverse år.
Heri:

1803—30 Oversigt over præstekaldene på Lolland.

1806 Indberetninger om kaldenes virkelige indkomster såsom af tiender, refusion, mensalgods, præstegårdenes avling, akcidentier etc.

1813 Oplysninger om kaldene.

1815 Indberetninger om kaldene til brug for Riis Lowson.

1825 Udsigt over Falster distrikts provstis gejstlighed med oplysninger om sogne, byer, folketal, kirker, skoler, fattige, kaldenes indtægter og mærkværdigheder.

1837—38 Speciel angivelse af kaldenes indtægter og udgifter.

De enkelte herreder.

1568 Registre over Musse, Fuglse og Nørre herreder på sogne, herregårde, kronetjenere og andre bønder, bol og gadehuse.
Jordebøger, herredsbøger og dokumenter vedrørende gejstlighedens og kirkernes indtægter m. m. Lolland 1568—1708.

1568 Lollands Nørre herreds jordebog.
Lollands Nr. herreds provstearkiv.

1571 Register på de gårde og byer i sognene som ligger i Sønder herred på Falster og i Gedser.
Jordebøger, herredsbøger og dokumenter vedrørende gejstlighedens og kirkernes indtægter m. m. Falster 1571—1703.

1572 Register på præstegårdenes og degnekaldenes tilliggender på Falster.
Jordebøger etc. Falster 1571—1703.

1595 Jordebog på hvis ejendom, stufjord og visse indkomster, der ligger til sognepræsters gårde i Sdr. hrd. (Falster) og deres annex.
Jordebøger etc. Falster 1571—1703.

1616 Herredsbog, Musse hrd. (skrevet efter den gamle herredsbog).
Musse hrds. provstearkiv.

1668 Jordebog på det gods, tjenere, skov, ager og eng og andet, som ligger til kirker, præstegårde og degneboliger i Sønder hrd. på Falster.
Jordebøger etc. Falster 1571—1703.

1681 Instrument, hvori forfattes det hartkorn, gejstligheden i Sønder hrd. i Falster nyder pro officio.
Jordebøger etc. Falster 1571—1703.

1687 Rigtig fortegnelse på kirkernes tiende 1687 i Nørre hrd. i Lolland.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.

1687 Rigtig fortegnelse på præsternes og degnenes indkomster af hartkorn i Halsted amt.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.

1688 Beregning over sognedegnenes indkomster af hartkornet i Halsted amt.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.

1688 Degnenes indkomster angående i Nykøbing amt.
Jordebøger etc. Falster 1571—1703.

1689 Bona mensalia i Fuglse hrd.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.

1689 Memorial over Fæmø kirkes indkomsters beskaffenhed.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.

1690 Herredsbøger, Lollands Nørre hrd., Musse hrd., Falsters Nr.hrd.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708, Falster 1571—1703.

1690 Fortegnelse på præsternes tiende i Fuglse hrd.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.

1703 Specifikation på kirkernes landgilde i Falster.
Jordebøger etc. Falster 1571—1703.

1708 Sønder hrds. (Lolland) præstekalds indkomsters bog.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.

Landsarkivet for Fyn

Hvor intet andet anføres, findes de pågældende arkivalier i bispearkivet.

Stiftet i almindelighed.

1554 Optegnelser om præstekaldene i Vinding, Sunds og Gudme herreder og på Hindsholm.
Stiftets almindelige breve 1525—1621.
Trykt: Fra Fyns Fortid I, 1916, s. 127—36.

1679, 1688 Indberetninger om sognekaldenes beskaffenhed.
Fra 1679 kun fra Gamborg sogn. Fra 1688 fra Bjerge og Skam hrdr. og fra Langelands Nørre og Søndre hrd.
Indberetninger.

1689—90 Indberetninger om sognekaldenes forringelse siden 1660.
Originale indberet. fra Vinding hrd. samt følgende sogne: Skeby-Otterup, Gamborg, Jordløse-Hostrup, Assens, Bogense-Skovby, Eilby, Gislev-Ellested, Lumby, Allesø-Broby, Hesselager, Søby, Oure og Uggerslev. Desuden en samlet oversigt for hele stiftet over de sogne, hvori der er sket forringelse.
Indberetninger.
Trykt: Oversigten i Samlinger til Fyns Historie og Topografi bd. 9.

1666, 1680—81, 1794 Indberetninger om præstekaldenes benificerede gods.
1666 originale indberetninger fra Bjerge hrd., 1680—81 og 1794 fra hele stiftet.
Indberetninger.

1740, 1762, 1786 Designation over præstekaldenes indkomster i Fyns stift. Diverse sager IV. Skattesager.

1792 Indberetninger om adskillige præstekalds indkomster, i hvilke der findes kapellanier.
Originale indberetninger fra følgende sogne: Odense St. Knud, Odense Vor Frue, Odense St. Hans, Dalum-Sanderum, Assens-Kærum, Vissenbjerg, Kerteminde-Drigstrup, Allesø-Næsbyhovedbroby, Fåborg-Diernisse, Bogense-Skovby, Vigerslev-Veflinge, Svendborg St. Nikolaj-Turø, Middelfart-Kauslunde, Brenderup-Ore, Nyborg, Rudkøbing-Skrøbelev, Humle, Ærøskøbing.
Desuden samlet oversigt over hele stiftet samt Als og Lolland-Falster.
Indberetninger.

1801, 1812, 1813 Indberetninger om præstekaldenes indkomster.
1801 bearbejdet oversigt for hele stiftet. 1812 originale indberetninger for hele stiftet undtagen Ærø. 1813 originale indberetn. fra Vends, Vinding, Sunds og Gudme herreder. Bearbejdede for Åsum, Bjerge, Lunde, Odense, Skam og Skovby og samlet oversigt for hele stiftet.
Indberetninger.

1813—15 Indberetning om præstekaldenes indtægter i Odense og Rugårds amter.
Odense amtsprovsti: Diverse sager.

De enkelte herreder.

1552 Lunde hrd. Register på præsternes indkomster og på kirkernes tilliggende, landgilde og gårde.
Lunde hrds. breve 1552—1785.

1568 Bjerge, Vends hrdr. Fortegnelse over præsternes indkomster.
Bjerge hrds. breve 1553—1785, Vends hrds. breve 1555—1711.

1571 Indberetning om Hårslev sogn.
Skovby hrds. provsti: Provstebog c. 1550—1620.

1571—72 Registre på præsternes indkomster (jordebøger) Odense, Lunde, Skovby, Vinding, Gudme, Sunds, Båg, Vends og Langelands Nørre hrd.
Odense hrds. breve 1555—1785, Lunde hrds. breve 1552—1785, Skovby hrds. breve 1529—1720, Vinding hrds. breve 1554—1698, Gudme hrds. breve 1548—1714, Sunds hrds. breve 1541—1721, Båg hrds. breve 1554—1694, Vends hrds. breve 1555—1711, Langelands hrds. breve 1570—1732.
Trykt: Af Vinding hrd. beretningen om Nyborg og dele af beretningen om Skellerup sogn i Samlinger til Fyns Historie og Topographie bd. 9. Af Båg hrd. Torup, Holevad og Sandager sogne i Samlinger til Fyens Historie og Topographie bd. 5.

1576 Langelands Nørre hrd. Snøde-Stoense præstekalds jordebog (i afskrift).
Snøde-Stoense sognekaldsarkiv.

1589 Vends hrd. Indberetning fra Gelsted sogn.
Vends hrds. breve 1555—1711.

1620 Skovby hrd. Indberetning.
Skovby hrds. provstearkiv: Provstebog 1550—1620.

1630 Salling hrd. Fortegnelse over præsternes indtægter i Drejø, Lyø og Avernakø sogne.
Salling hrds. breve 1690—1732.

1667—69 Provstebøger fra Lunde, Bjerge, Vinding, Gudme, Sunds, Salling, Båg og Skam hrdr. Alle originale undtagen Skam hrd., der er afskrift fra 1686. Samtlige ligger mellem de pågældende herreders breve undtagen Båg hrds., der findes i Båg hrds. provstearkiv.

1690 Provstebøger (Jordebøger) fra Odense, Lunde, Bjerge, Vinding, Sunds, Salling, Båg, Skam, Langelands Nørre og Sønder hrdr. Alle originale. Samtlige ligger mellem de pågældende herreders breve.

1714, 1722 Bjerge hrd. Indberetninger over præstekaldenes indtægter. Bjerge hrds. provsti: Diverse sager 1714—1803.

1740 Vends hrd. Fortegnelse på Udby præstegårds jorder. Udby præstekalds arkiv.

1755 Salling hrd. Optegnelser om Vester Skerninge-Ulbølle sognekalds beskaffenhed. Vester Skerninge-Ulbølle sognekalds arkiv.

1801 Salling hrd. Fortegnelse over Nr. Broby præstekalds indtægter. Nr. Broby sognekalds arkiv.

1811—13 Åsum hrd. Fortegnelse over Rønninge-Rolfsteds præstekalds indtægter. Åsum hrds. provstearkiv: Diverse sager 1722—1818.

1813 Åsum hrd. Fortegnelse over indtægterne i Nr. Lyndelse-Højby, Søby-Heden, Sdr. Nærå, Allerup-Davinde, Fraugde præstekald. I de pågældende sognes præstekaldsarkiver.

1814 Åsum hrd. Forklaring over tilstandene i Seden-Åsum sogn. Åsum hrds. provstearkiv: Diverse sager 1722—1818.

Landsarkivet for Nørrejylland

Hvor intet andet bemærkes, findes beretningerne i de pågældende bispearkiver. Præste- og godsarkiverne indeholder enkelte spredte beretninger, men da der kun er tale om afskrifter af eller koncepter til materialet i bispe- og provstearkiverne, er der i almindelighed intet hensyn taget hertil i oversigten. Denne er ordnet efter stifter, men ikke efter herreder, dels fordi langt den overvejende del af indberetningerne omfatter et helt stift, dels fordi herredsprovstiernes arkiver næsten ikke indeholder materiale af denne art.

Ålborg stift

1550—1599 Indberetninger.
Af indholdet kan nævnes:

1553 Efterretning om præsternes indtægter i Kær, Hvetbo, Han, Jerslev, Børglum, Horns og Vennebjerg herreder samt Hjørring og Ålborg byer. Trykt i D. H. Wulff: Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie i det 16. og 17. Aarhundrede I.

ca. 1599 Ekstrakt af Ålborg stifts jordebog, udarbejdet på grundlag af indberetningerne 1599.

1596 Gejstlig jordebog over Hundborg hrd.

1568, 1599 Indberetninger fra præsterne om ejendomsfordelingen i deres sogne. Indberetn. 1568 er udg. i stærkt bearbejdet form hos Wulff I, s. 199 ff.

1638 Indberetning om de indtægter, der ligger til præsteembederne i Han hrd.

1555—1689 Præstekaldsbog.

Indhold:

1555 »Regiister paa alle presters aulff, thinde oc an(dre rendtther oc) indkompst, som the aarlegenn haffue tell theriis V(nderhold)ninge utj Wendelboe stigtt ij Thysøe oc Moors«. (for Thy i 2 eks.). Trykt Wulff I, s. 17 ff.

1571 Indberetninger om præste- og degneindtægter for hele stiftet. Trykt smst.

1625 Indberetninger fra provster og præster om deres årlige indtægter. Trykt smst.

1689 Indberetninger fra præsterne om formindskelse i deres indtægter siden 1660. Er ikke trykt.

1620 Fortegnelser over kirkernes visse indtægter og udgifter.

Udarbejdet på grundlag af kirkeregnskaberne og indsendt til kancellisekretæren 4. april 1622.

1673 Indberetninger om degnenes indtægt.

1679— »Aalborg stiffts kirkes hoved jordebog«.

Indeholder enkelte tilføjelser indtil 1793.

1687 Indberetninger om det gejstlige gods.

1689 Indberetninger om degnebol og degneindtægter.

1690 Stiftsbog.

Er præsternes originale indberetninger.

De fleste er heftet sammen i eet bd. Foran afskrift af kongens brev af 1. febr. 1690.

Trykt hos Wulff II. I Hundborg herreds provstearkiv findes en afskrift fra 1730 af stiftsbogens oplysninger om dette herred.

1692—93 Indberetninger om det gejstlige gods i herrederne.

1701, 1801, 1813 Indberetninger om præstekaldenes indtægter.

1712 Indberetninger om degnenes indtægter.

1744 Indberetninger om degnenes indtægter og degnebol.

1754 Indberetning om præstekaldenes beskaffenhed.

Findes kun fra enkelte sogne i Ø. og V. Han, Revs, Kær, Dronninglund, Børglum, Horns hrdr., samt Hjørring og Nykøbing byer.

1768 Indberetninger om præste- og degnekald.

1809—11 Præstekaldenes indtægter i Mors Nr. hrd.

I Provstearkivet.

1813 Indberetninger om kirkernes indtægter.

1813—15 Indberetninger om præstekaldenes indtægter i Ålborg by og Kær herred.

I amtsprovstiet for Ålborg købstad m. m.

1813—33 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed på Mors.

I Thisted sdr. amtsprovstis arkiv.

1826 Indberetning om præsteembeders tilstand.

1844 Præstekaldsbøger fra Ålborg, Kær, Horns, Vennebjerg, Ø. og V. Han, Hillerslev, Hundborg, Hassing og Refs hrd. samt Mors.

Findes i de pågældende provstearkiver.

Viborg bispearkiv

1649—1651 Stiftsbøger for Slet, Rinds og Hellum herreder.

1651 Sognepræsternes designationer på gårde, boel og tiendeydere.

Jvnf. V.A. I, s. 27, nr. 121.

1657 Designationer på gårde, bol og huse.
Jvnfr. VA I, s. 28, nr. 124.

1663 Præstekald, sogne, herregårde, bøndergårde (hele og halve), bol og møller udi Viborg stift.

1674 Indberetninger om jura patronatus, præsters og degnes navne samt kirkernes indtægter og udgifter.

1678—81 »Stiffts bog ofver alle kircherne udi Wiborg stifft«.
Udarbejdelsen påbegyndt 1678, afsluttet 1681. Omfatter kgl. majestæts kirker i stiftet. Udarb. af biskop Søren Glud i h. t. kirkeordinansen fol. 81 og Christian 4.s reces lib. 1, cap. IV, art. 18. I nogle af herredspakkerne (f. eks. Fleskum) findes de originale præsteindberetninger, hvorpå stiftsbogen er udarbejdet.

ca. 1680 Fortegnelse over kirkernes indtægter og udgifter.
Ganske kortfattet ekstrakt af stiftsbogen 1678—81.

1680—88 Regnskaber for stiftets gejstligheds prinsessestyr, kobberskat og defensionsstyr.

1683 Specifikation af degnes og substitutters indkomster.
Genpart af det »instrument«, som blev sendt til de kommitterede i Kbh. i h. t. kgl. ordre af 24. marts 1683.

1690 Stiftsbøger.

1693 Specifikation af præstekaldenes indtægter.
Oplyser som regel om ændringer i decimanttallet siden 1690.

ca. 1700 »Kirke tiender i Viborg amt«.
Vist fra ca. 1700.

1724—25, 1743, 1750, 1768 Oplysninger om degnenes indtægter.

1757, 1768 Oplysninger om præsternes indtægter.

1771 Sognepræsternes besvarelser på 12 spørgsmål ang. præstekaldenes og sognenes forhold.
Spørgsmålene var: 1. Alm. oplysninger, antallet af decimanter, 2. Jus vocandi, 3. Kaldets indtægter, 4. Kirkens ejer og dens vedligeholdelse, 5. Series pastorum, 6. Degneembedets forhold, 7. Skolens forhold, 8. Præsteenker, deres pension og bolig, 9. Stiftelser, legater m. m., 10. Anneksgård. Præstegårdens avl, 11. Kirkebøger og dokumenter, 12. Andet nyttigt til efterretning. Ved synodal monita af $^{27}/_{9}$ 1775 påbød biskoppen, at der i hvert hrd. skulle indrettes libri datici, der bl. a. skulle indeholde afskrifter af disse besvarelser for det pågældende hrd. Disse er afleveret fra Fleskum, Harre-Nr. hrd. og Hindborg-Rødding hrd.

1782, 1801 Oplysninger om præstekaldenes forhold og indtægter.

1813 f. Indberetninger om præsternes indtægter.

1846 Indberetninger om stiftets sognekald.
Udarbejdet af »specialkomiteer«. Fra Fleskum-Hornum hrd. findes i provstearkivet en oversigt over præsteembedernes indtægter efter omreguleringen (præstekaldsbog).

Århus bispearkiv

1646/1647 Stiftsbog for kirkerne i Dronningborg len.
Er i virkeligheden en regnskabsbog for kirkerne, men giver dog oplysning om disses inventarium og visse indtægter.

1661 Herredsbøger.
Hjelmslev herred mangler. Afskrifter fra Samsø i denne øes provstearkiv.

1687 Herredsbøger for Hads og Hjelmslev hrdr.

1690 Herredsbøger.
Hasle hrd. mangler. I Nørhald hrds. provstearkiv afskrift fra 1700-årene, forsåvidt angår dette provsti, og i Frijsenborg godsarkiv af oplysningerne vedr. grevskabets kirker.

1707 Indberetninger om gejstlighedens indkomst.

1708 »Relation om præsternes indkomst udi Aarhus stift, indsendt i det kongl. cancellie«.

1714 Indberetning om de gejstlige kalds indtægter.
I pk.: Gejstlighedens skatter 1714—35.

1749, 1757 Indberetninger om præsternes og degnenes indtægter.
I pk.: Gejstlighedens indkomster 1748—62 og gejstlighedens skatter 1738—57.

1768, 1770 Angivelser af præsternes embedsindkomster.

1772 Herredsbøger.
I provstearkiverne findes afskrifter af herredsbøgerne, nu og da med senere tilføjelser, fra Lysgård, Onsild, Nørhald, Støvring, Galten, Sdr. Dyrs, Mols, Ø. Lisbjerg, Samsø og Bjerre hrd. I Frijsenborg godsarkiv afskrift af oplysningerne vedr. grevskabets kirker og i Storring-Stjær-Galten sogns liber daticus 1791—1806 afskrift af herredsbogen for Sabro og en del af V. Lisbjerg og Framlev hrd.

1801 Indberetninger om præsternes indkomster.
Fra Gern samt Sabro-V. Lisbjerg hrd. findes indberetningen også i provstearkiverne.

1805 Indberetninger om præstekaldenes indtægter og byrder i Gern og Hads hrd.
I provstearkiverne.

1806—07 Herredsbog for Gerlev hrd. med præsternes originale oplysninger om deres indtægter m. m.
I provstearkivet. I h. t. provstens ordre af $^{29}/_{11}$ 1806.

1808 Indberetninger om degne- og skolekaldenes indtægter i Sabro og V. Lisbjerg hrd.
I provstearkivet.

1812 Indberetninger om købstadpræsternes indtægter.

1813 Oplysninger om sognepræsternes indtægter.
I pk: De gejstlige indkomster og rettigheder 1813—14. I Randers amts østre provstis arkiv findes desuden indberetninger fra Agri, Egens og Vistofte; i Århus amts nordre provstis arkiv ligeledes en del indberetninger.

1815 Indberetninger om sognekaldenes økon. beskaffenhed i Støvring og Galten hrd. samt Århus amts nordre og søndre provstier.
I Randers amts vestre provstis og Århus amts nordre og søndre provstiers arkiver.

1830 Beretninger om præsteembedernes beskaffenhed.
Mangler fra Bjerre og Hatting herreder og desuden for enkelte sogne. I Randers amts vestre provstis arkiv indberetninger fra Støvring og Galten hrd.

Ribe stift

1538 Register over sognepræsters ejendom og rente i Varde syssel.
Fotografier af orig. i RA., afleveret dertil fra Ribe katedralskoles bibliotek i 1946.

1599 »Stigtss Register«.
Udarbejdet på grundlag af de originale indberetninger om tiendeydere i de enkelte sogne. Registret for Hviding hrd. og Rømø er trykt i Sdj. Aarb. 1937, s. 106—110. Smst. s. 48 ff findes en redegørelse for registret og dets tilblivelse.

1599 Sogneregister for de sønderjyske herreder.
Trykt i Sdj. Aarbøger 1937, s. 52—106, hvor der også s. 48 ff er beskrivelse af registret.

ca. 1608 »Kirke-Stoel over Varde-Syssels Kirker«.
Udg. af H. K. Kristensen i Fra Ribe Amt X, s. 89—117 og 228—46, hvor der også er redegjort for håndskriftet og dets historie.

ca. 1620 Registratur over kirkernes breve i Hardsyssel.

1639 Ærkedegn Chr. Bordings kirkeregister.
Fortegnelse over kirkernes koleje, jordskyld og rentepenge. Omfatter kirkerne i Hviding, Nr. Rangstrup og Gram hrdr.

1649 Herredsbøger.
Findes fra flg. hrdr.: Anst, Brusk, Elbo, Ginding, Gørding, Hammerum, Hjerm, Hind, Kalvslund (1648), Frøs, Nørre Horne, Nørvang, Ribe, Skodborg, Tørrild, Ulvborg, Vandfuld, Vester og Øster Horne.

1649 »Tørning Lehenns Kierchers Jordbogh och Rennte Register«.
Indrettet ca. 1649, videreført til 1674. Omfatter Hviding, Nr. Rangstrup og Gram hrdr.

ca. 1650 »Register oc ekstrakt paa Riber dechendoms breffue eller Wardsysell proustie«.
Omfatter sogne i Gørding, Skads, Vester, Nørre og Øster herreder samt Malt herred.

1655 Jordebog for Hardsyssels provsti.

ca. 1670—1700 Fortegnelse over kirkernes indkomst i Hardsyssel.
Fotografi af fortegnelse i RA., afleveret fra Ribe katedralskole 1946.

1688 Indberetninger om præsternes indkomster i anledning af påbud om defensionsskat.

1690 Herredsbøger.
Findes fra flg. hrdr.: Brusk, Elbo, Ginding, Hammerum, Hjerm, Hind, Holman, Jerslev-Slavs, Malt, Nr. Horne, Nørvang, Skodborg, Tørrild og Ulvborg.

1693 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed.
Findes kun for Anst, Hammerum, Hjerm, Hviding, Nørvang og Vester Horne hrdr.

1700 Indberetninger om præstekaldenes tilliggende af jorder og rettigheder.
Omfatter kun Brusk, Holman, Jerslev-Slavs, Nørre Horne, Tørrild og Ulvborg hrdr.

1707—08 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed.

1714 Indberetninger om præsters og degnes indkomster.
Oplyser om tiende, offer, accidentier og ganske kort om indtægten af præstegårdenes avling.

1731—44 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed.

1741 Indberetninger om degnenes indtægter.
Ad reg. nr. 7, capsa 63, pk. 23, p. A. B. nr. 2.

1768 Gejstlighedens indtægter, angivet i h. t. frdn. af 14. maj 1768 om 10 % afgift af disse.
Ganske kortfattet.

1799 Indberetninger om præsternes og degnenes indtægter m. m.
I pk.: Diverse indberetninger om de gejstlige embeders beskaffenhed 1799—1803. Indberetninger om Jerlev-Tørrild hrd. desuden i provstearkivet.

1801 Indberetninger om præstekaldenes indtægter.
I pk.: Diverse indberetninger om de gejstlige embeders beskaffenhed 1799—1803. Beretn. fra V. Horne og Tørrild-Jerlev hrd. findes også i provstearkiverne.

1812—27 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed i Ribe nordre amtsprovsti.
I provstearkivet.

1813 Indberetning om kirkernes indtægter i Hjerm, Ginding, Anst, Gørding, Slavs, Malt, V.- og Ø. Horne hrd.
I Ringkøbing nordre amts provstis, Ribe søndre og nordre amtsprovstiers arkiver.

1813 Indberetninger om præstekaldenes indtægter i Jerlev, Nørvang og Tørrild hrd.
I Vejle amts provstis arkiv.

1813 Oplysninger om skolelærernes indtægter i Anst hrd.
I Ribe søndre amts provstis arkiv.

ca. 1813 Redegørelser for sogne- og degnekald i Hatting hrd. samt Ut, Farup, Hjortlund og Kalvslund sogn.
I Vejle amts provstis og Ribe sdr. amts provstis arkiver.

ca. 1815 Præste- og degnekalds indkomster i Bølling, Hind, Nørre og Hammerum samt Hjerm-Ginding hrd.
I Ringkøbing søndre og nordre amtsprovstiers arkiver.

1820—1914 Indberetninger om præstekaldenes økonomiske beskaffenhed.
Ordnet sognevis.

1827 Oplysninger om præstekaldene i Vejle amts provsti.
I Nørvang herreds provstearkiv.

1837 Indberetninger om præstekaldenes indtægter og byrder i Skads, V. og Ø. Horne hrd.
I Skads m. fl. hrds. provstis arkiv.

1845 Oplysninger om præstekaldene i Skads, V.- og Ø. Horne hrd.
I Skads m. fl. hrdrs. provstis arkiv. Ikke fuldstændig.

1846 Beregning over indtægter og udgifter ved præstekaldene i Brusk, Holman, Elbo, Jerlev, V.- og Ø. Horne samt Skads hrd.
I Elbo m. fl. hrds. samt Skads m. fl. hrds. provstiers arkiver.

1846 Præstekaldsbog fra Vejle amts søndre provsti.
I Elbo m. fl. hrds. provstis arkiv.

Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele

1709—10 Indberetninger fra de gottorpske amter angående kirkebygninger og præstegårde, præsternes kaldelse, uddannelse og afstamning, angående

degnene og deres indtægter samt vedrørende skoleundervisningen og kirkelige forhold iøvrigt; jvnfr. under Landesarchiv på Gottorp og Gottorperarkivet i Rigsarkivet.

Koncepter til og afskrifter af disse indberetn. findes her og der i præstearkiverne og i Tønder provstearkiv.

1737—38 Indberetninger angående præsteindtægter m. v.; jvnfr. under Landesarchiv på Gottorp og Rigsarkivet.

Koncepter til og afskrifter af indberetn. findes i mange nordslesvigske præstearkiver og i generalsuperintendentens arkiv.

1763 ff. Kirkeinventarier.

Ifølge reskript af $^{21}/_{7}$ 1763, der var foranlediget af generalsuperintendentens visitationsberetning for Åbenrå provsti 1762, indrettedes der kirkeinventarier for alle under generalsuperintendenten hørende sogne. Inventarierne er opdelt i 5 afdelinger: 1) Kirkens rørlige gods (inventargenstande), 2) kirkens urørlige gods og dens indtægter, 3) præstens indtægter, 4) diakonens indtægter, 5) organistens, degnens og lærernes indtægter. Inventarierne er udarbejdet til forskellig tid, i Tønder provsti således i årene 1781—83; for købstædernes vedkommende blev de først indført ved reskript af $^{5}/_{5}$ 1795. Af kirkeinventarierne findes som regel et eksemplar i præste- og provstearkiverne samt i generalsuperintendentens arkiv; tillige også ofte i amtsvisitatorialarkiverne. Kirkeinventarierne bliver senere ført à jour ved rettelser og tilføjelser. I mellemkrigsårene 1850—64 blev de som regel trykt. Se iøvrigt Gribsvad og Hvidtfeldt: Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele. Vejledende Arkivregistraturer VI, s. 127 f.

Haderslev provstearkiv.

1563 Fortegnelse over præsternes indtægter i Haderslev provsti.

Følgende sogne mangler: Haderslev Frue, Vedsted, Dalby, Stenderup og Ødis. Afskrift med senere tilføjelser.

Sønderborg provstearkiv.

1668 (?) Kirkeinventarier for de fire glücksborgske kirker på Sundeved (Broager, Nybøl, Sottrup og Ullerup).

Findes foran i de fire sognes kirkeregnskabsbøger.

Tønder provstearkiv.

1813 Indberetninger om præsters, organisters, degnes og skolelæreres indtægter.

Omfatter også sognene syd for grænsen.

Ribe bispearkiv.

1649 Herredsbog for Gram herred.

1649 og 1690 Herredsbøger for Lø herred.

Delvis trykt i Sdj. Aarbøger 1930, s. 61—86.

1649 og 1690 Herredsbøger for Møgeltønder birk.

1649ff. Regnskabsbøger for Døstrup, Mjolden, Randerup og Visby kirker.
Indledes med en oversigt over kirkekøer, jordhyre, kirkens tiendekorn, rentepenge, kirkens andel i præstegårdsbygningerne, inventargenstande i kirken.

1693 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed i Lø herred.
Omfatter sognene Ballum, Mjolden, Døstrup, Randerup, Rømø og Visby. Trykt i Sdj. Aarbøger 1930, s. 61—86.

1700 Indberetninger om præstekaldenes tilliggende af jorder og rettigheder i Lø herred.
Omfatter sognene St. Laurentius (Vesterland-Før), Amrum, Ballum, Randerup, Mjolden og Døstrup.

Ribe sdr. amts provstearkiv.

ca. 1813 Præstekalds og degneembeders indkomster.
Heri oplysninger om præstegårdenes jordtilliggende, udsæd, besætning m. v.

Tørninglen provstearkiv.

1827ff. Præstekaldsbog for Tørninglen provsti.
Brevbog, præstekalds- og skolekaldsbog 1813—67, fol. 65—140.

Fyns bispearkiv.

1792, 1801, 1813 Indberetninger om præstekaldenes indkomster på Als.
Indberetningerne omfatter kun Egen og Nordborg sogne.

Als og Ærø bispearkiv.

1690 Specifikation på præsternes, kirkernes og degnenes indtægter i Als sdr. herred.
Aflev. fra Kiel. A VI, nr. 209.

1811—12 Indberetninger vedr. Notmark, Asserballe, Lysabild, Hørup og Ulkebøl præstekald (opstillet efter reskriptet af $^1/_2$ 1690).

1833 Indberetninger ifølge cirkulære af $^{18}/_3$ 1833 vedr. Notmark, Asserballe, Tandslet og Lysabild præstekald.

1841 Indberetninger fra Lysabild, Tandslet, Notmark og Ulkebøl til H. N. A. Jensen, Gelting.
Gamle kaldsbreve. Forskellige indberetninger om skole og præstekalds indtægter og byrder m. m. 1811—47.

Als nr. herreds provstearkiv.

1801, 1812, 1860 Indberetninger om præsternes og skolelærernes indtægter.
Fra Svenstrup, Nordborg, Hagenbjerg og Oksbøl sogne; giver oplysninger ang. præstegårdsjorderne.
Forskelligt ordnet sagligt (visitatsberetninger, indberetninger, kirkesyn m. m.). 1742—1880.

Als sdr. herreds provstearkiv.

1801 Fortegnelser over samtlige præstekalds indtægter i Sdr. herred.
Forskelligt ordnet sagligt. 1736—1863.

Angående indberetninger vedrørende enkelte sogne, beroende i præstearkiverne, se: Gribsvad og Hvidtfeldt: Anf. arb. s. 128.

Landesarchiv på Gottorp

1709—10 Indberetninger ang. kirkebygninger og præstegårde, præsternes kaldelse, uddannelse og afstamning, angående degnene og deres indtægter samt vedrørende skoleundervisningen og kirkelige forhold iøvrigt.

Abt. 7 (A XX). Gottorperarkivet. Indberetningerne, der er foranledigede af den gottorpske landvisitationskommission (jvnfr. dens instruks af 1709 $^{19}/_{12}$ § 7), er indkrævede til lidt forskellige tidspunkter 1709—10 og er udarbejdede på grundlag af noget forskellige spørgeskemaer, som kan omfatte indtil 65 spørgsmål. Indberetningerne ligger dels mellem de topografisk ordnede sager under kirke- og skolesager og dels mellem landvisitationskommissionens sager (Abt. 7 nr. 320 ff), hvilket sidste bl. a. gælder nogle indberetninger fra Åbenrå amt, se også under Landsarkivet for de sønderjydske landsdele og under Rigsarkivet.

1737—38 Indberetninger angående præsteindtægter m. v.

Abt. 18 (A VI) nr. 74$^{l\text{-}lm}$. Generalsuperintendentens arkiv. Indberetningerne, der er indhentede i h. t. kgl. reskript af $^{30}/_{4}$ 1736 af generalsuperintendent Georg Johann Conradi og siden bearbejdede og systematiserede af denne, giver oplysninger om præstegårdsjorderne, den årlige oppebørsel af menighederne og om accidentierne; endv. som regel også om embedernes byrder og forpligtigelser og andre forhold, der kan virke til skade for deres indtægter. Med enkelte undtagelser, som især skyldes, at embeder har været vakante, findes disse indberetninger fra hele generalsuperintendentens område. Indberetningerne er med en sammenfattende oversigt over præsternes økonomiske forhold (se Abt. 18 nr. 79a) indsendt til Tyske Kancelli. For adskillige sognes vedkommende beror eksemplarer af indberetningerne 1737 også i de ikke-afleverede præstearkiver; jvnfr. W. Jensen: Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, des Landesteil Lübeck und der Hansestädte. Quellen und Forschungen zur Familiengeschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 2, 1936; se også under Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele og under Rigsarkivet (Tyske Kancelli).

1763ff. Kirkeinventarier.

Inventarierne er ordnede amtsvis, de nordslesvigske er afleveret til landsarkivet i Åbenrå. Kopier af de sydslesvigske kirkeinventarier findes for de fleste sognes vedkommende i de lokalt beroende præste- og provstearkiver; ofte desuden i amtskirkevisitatorialarkiverne.

Fra Husum amt findes oversigter vedr. præsternes økonomiske forhold i:

1710—11. Inventarier fra Husum amt (Sdr. og Nr. Gøsherreder samt Svabsted, Rødemis og Treja fogderier).

Abt. 7 (A XX). Gottorperarkivet, nr. 2150—52. Udarbejdelsen af inventarierne var et led i landvisitationskommissionens arbejde og indeholder foruden beskrivelse af bøndergodset oplysninger om præstegårdsbygninger, degne- og skolehuse.

1724 »Zustand und Revenuen der Kirchen im Amte Husum«.
Abt. 163. Husum amtsarkiv, nr. 2151. Omfatter de 6 sogne: Mildsted, Ostenfeld, Skobøl, Hatsted, Olderup og Svesing; giver oplysninger om kirkebygningernes tilstand, om kirkernes formuer og indkomster, om præstegårdsbygninger og -jorder, om degnehuse og -jord samt om præsters og degnes indtægter iøvrigt.

Angående kirkeinventarier og indberetninger iøvrigt fra Sydslesvig, se: W. Jensen: Anf. arb., hvor der er givet en fortegnelse over de i de ikke-afleverede præstearkiver beroende kirkeinventarier, hvoraf en del går tilbage til det 16. århundrede. Endvidere henvises til følgende oversigter over præstearkiver: M. Martensen: Archivpflege. Inhalt eines Kirchenarchivs (Kværn i Angel) i Jahrbuch des Angler Heimatvereins 1953, s. 215—17, og W. Trede: Die Archivbestände der Kirchspiele in der ev. luth. Propstei Hütten i Jahrbuch des Kreises Eckernförde 1954, s. 177—208.

Flensburg Propsteiarchiv

1538 Das Flensburg Propsteibuch von Jahre 1538.
Ført af provst Gerhard Slewert — 1570 i forbindelse med visitatser.
Trykt: Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte 2 rk. 10, 1949, s. 35—78.

Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling

1567 Arts herreds kirkers jordegods, så og sognepræsternes ibidem mensalia, redsler og herlighed. Item præstegårdenes rette avl og tillæg med herredsdegnenes redsler og indkomst. Antegnet og flittigt beskrevet af Niels Hansen, sognepræst til begge Fuglede sogne. Efter alle vores konges alvorligste befaling derom skriftlig udgået. Anno 1567. Omskrevet 1588 med tilføjelser af sognepræst Jørgen Jakobsen, Kalundborg. Afskrevet 1684 af Laurids Olufsen Kock, sognepræst i Refsnæs. Uddrag af afskriften ved Langebæk.
Ny kgl. saml. 974 a 4°.

1567 Sjællands stifts landebog. Afskrift fra 17. årh. efter originalen (se Landsarkivet for Sjælland).
Rostgaards saml. 67 fol.

1571 Lollands Sønder herreds jordebog. Afskrift af Povl Rogert.
P. Rogert: Samlinger til Lollands Historie. Thotts saml. 730 fol.

1583 (1598) Lolland. Fortegnelse over sognekald med vedtegninger om gæsteri, patronatsforhold, kirker og tiendeyderes antal. Afskrift af P. Rogert.
Thotts saml. 730 fol.

O. 1600 Fortegnelse på herrederne, kirkerne, præsterne etc. efter den matrikel i Sjællands stift.
Thotts saml. 1400 4°.

1665 Lollands Nørre herred. Jordebog over Nørre herreds gejstlige gods. Afskrift af P. Rogert.
Thotts saml. 730 fol.

1667 Lollands Nørre Herred. Om præstekaldenes tilliggende i Nørre herred. Afskrift af P. Rogert.
Thotts saml. 730 fol.

18. årh. Sjællands stift med dets herreder og kirker samt decimanter.
Ny kgl. saml. 660 4°.

Udat. Fortegnelse på alle kaldene på Sjællands stift m. v.
Uldalls saml. 503 8°.

Universitetsbiblioteket i Kiel, håndskriftsamlingen

1609 Broder Boysen: Ordentliche Verzeihniss der Kirchen Einkünfte und Kirchendiener Besoldungen in den Fürstenthumben Schleswig Holstein Gottorfischen Antheils.
S. H. 170 II.

1609 Auszug aus Broder Boysens Handschrift.
S. H. 170 II.
Trykt: Jahrbücher für Landeskunde bd. 5, s. 128.

1710 Relation visitationis generale (Tønder amt).
Ms. 240 B 4.

Vore videnskabelige institutioners arbejde

Nationalmuseets 1. afdeling 1955.

Fredningsarbejdet. Ved besigtigelse af oldtidsminderne i følgende jyske herreder: Nr. Tyrstrup (Vejle amt), Malt, Gjørding og Ribe (Ribe amt), Als nr., Als sdr. og Nybøl (Sønderborg amt) og Tyrstrup, Haderslev og noget af Gram (Haderslev amt), er fredningen af ialt 643 oldtidsminder blevet sikret.

Herudover har fredningslovens stadigt voksende administration medført ialt 108 besigtigelser af mindesmærker, fordelt over hele landet.

Restaureringsarbejder. Istandsættelsen af ødelagte, fredede oldtidsminder, der foretages under ledelse af konservator Knud Thorvildsen, omfatter 30 høje i Himmerland, hvoriblandt jættestuen »Ørnhøj« i Hornum herred. Endvidere er to høje i Jægerspris, Horns herred, blevet restaurerede ved Ebbe Lomborg.

Undersøgelser i marken. Undersøgelsen over oldtidsbebyggelsen i Holbæk amt er fortsat (Therkel Mathiassen). Ligeledes de mosegeologiske undersøgelser i Åmosen, Holbæk amt (J. Troels-Smith), hvor en undersøgelse af bopladsen »Kongemosen« er påbegyndt (Svend Jørgensen); endvidere fortsætter udgravningen af bo- og gravpladskomplekset »Lindholm Høje«, Ålborg amt, fra germansk jernalder og vikingetid (Thorkild Ramskou i samarbejde med Ålborg historiske Museum), og de bornholmske undersøgelser af gravpladserne Store Frigård, Mandhøj, Bøgebjerg og Ellegård, hvorfra en rigt udstyret kvindegrav fra o. 700 er undersøgt (Ole Klindt-Jensen).

Mindre undersøgelser: Stenalder: Hollerup, Viborg amt. Findested for marvspaltede dådyrknogler fra interglacialtid (Therkel Mathiassen). — Bergmandsdal, Frederiksborg amt. Ældre stenalderboplads, hvorfra ornamenterede hjortetaksøkser m. v. (C. L. Vebæk). — Gjærum, Hjørring amt. Undersøgelse af dyssekammer med velbevaret keramik m. v. (C. L. Vebæk). — Lundehøj, Møen. Udgravning af jættestue (M. Ørsnes-Christensen). — Fjersted, Ribe amt. Undersøgelse af jættestue påbegyndt (Dorte Hansen). — Slotshøj, Møen. Udgravning af yngre stenalders boplads (Ebbe Lomborg). — Strandgården, Horns herred, Frederiksborg amt. Undersøgelse af en køkkenmødding fra yngre stenalder (M. Ørsnes-Christensen).

Bronzealder: Gladsaxe, Københavns amt. Høj med grave fra sten- og bronzealder (C. L. Vebæk). — Ågård, Sorø amt. Overpløjet høj med grav fra bronzealder (M. Ørsnes-Christensen). — Sigersted Sand, Sorø amt. Overpløjet høj med grav fra bronzealder (O. Voss). — Ballermosen, Jægerspris, Frederiksborg amt. 2 høje med mange grave fra bronzealder (Ebbe Lomborg og Inger Svane Christiansen). — Vive, Ålborg amt. Høj med grave fra bronzealder (Dorte Hansen og Bjørn Stürup). — Fuur,

Viborg amt. Overpløjede høje med grave fra sten- og bronzealder (M. Ørsnes-Christensen i samarbejde med Fuur museum). — Vestermosegård, Præstø amt. Besigtigelse i forbindelse med fund af 2 bronzehalsringe (M. Ørsnes-Christensen).

Jernalder: Barup, Præstø amt. Grav med glasbæger, romersk jernalder (C. L. Vebæk og O. Voss). — Holgersdal, Vejle amt. Boplads fra keltisk jernalder (C. L. Vebæk). — Vogn, Hjørring amt. Gravplads fra keltisk jernalder (Ole Klindt-Jensen i samarbejde med Hjørring museum).

Undersøgelser uden for Danmark: I juli-august foretoges undersøgelser af den gamle eskimoiske boplads Sermermiut i Vestgrønland (Therkel Mathiassen, J. Troels-Smith og Svend Jørgensen).

Nationalmuseets 2. afdeling i finansåret 1955/56.

Museumsinspektør C. G. Schultz har, foruden restaurering af ruinerne i Gurre og Vitskøl, afsluttet en udgravning af krypten i Vor Frue kirke i Aarhus. Under museumsinspektør Tage E. Christiansens ledelse har Nationalmuseet i sommeren 1955 afsluttet sin deltagelse i udgravningerne i Kirkebø på Færøerne. For bevillinger fra Ny Carlsbergfondet og Dansk-færøsk kulturfond har museet ved arkitekt Curt v. Jessen ladet foretage en fuldstændig nyopmåling af domkirkeruinerne sammesteds. Museumsinspektør Hans Stiesdal har med stud. mag. Mogens Bencard som daglig leder afsluttet den købstadsarkæologiske undersøgelse i Grønnegade 15, Ribe; desuden har inspektøren sammen med dr. phil. Vilh. la Cour afsluttet opmålingen og beskrivelsen af samtlige voldsteder i Thisted amt; ved enkelte af disse voldsteder er foretaget mindre arkæologiske undersøgelser. Magister Olaf Olsen har sammen med museumsinspektør Hans Stiesdal foretaget en udgravning i Stenløse kirke, Frederiksborg amt, samt afsluttet en forberedende udgravning af Fodbygård voldsted, Sorø amt. — 2. afdeling har desuden været rådgivende i en række byplanssager, for så vidt angår ældre bydele.

De under Nationalmuseet virkende malere og konservatorer har udført en lang række istandsættelser af historisk kirkeinventar. Restaureringen af dronning Dorotheas slotskapel på Sønderborg vil blive afsluttet i efteråret 1956. Konservator Egmont Lind og hans medhjælpere har udført en række kalkmalerirestaureringer, delvis under anvendelse af helt nye metoder; betydeligst er konserveringen af de kunsthistorisk og ikonografisk meget interessante romanske billeder (o. 1175) i Skibet kirkes kor (Vejle amt) og en passionsserie i Gl. Skørping kirke (Ålborg amt) fra slutningen af 1300-årene.

Fredningsarbejdet i forbindelse med fredning af middelalderlige mindesmærker er fortsat i Sønderborg, Aabenraa og Maribo amter.

»Danmarks Kirker« har fortsat udgivelsen af Maribo, Bornholm og Haderslev amter.

Under ledelse af arkitekt H. H. Engquist har »Herregårdsundersøgelserne« fortsat de bygnings-arkæologiske arbejder ved Ballegård, Sandbjerg, Tyrrestrup og Østrupgård.

Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum, i kalenderåret 1955.

Arbejdet i museet. I oktober deltog afdelingen sammen med museets øvrige samlinger i udstillingen »Nyt i Nationalmuseet«. Desuden er rækken af skiftende småudstillinger blevet fortsat med prøver på arbejder

i stråmosaik samt en præsentation af nyerhvervede bondekultursager fra Syditalien.

Med støtte fra Ny Carlsbergfondet er samlingen af danske sølvarbejder og møbler m. v. blevet værdifuldt suppleret, og afdelingen har ligeledes grund til at være taknemmelig for flere gaver fra privat side. Det danske kongehus har deponeret godt 200 genstande fra det 19. årh., der tidligere har haft deres plads i Christian 9.s palæ. Bemærkelsesværdig er endvidere erhvervelsen af en hel urtekrambutik fra Pilestræde, indrettet 1901, og et gyldenlæderværksted fra Amaliegade, begge København. Fra samme bys handskemagerlav stammer nogle sager af tin, hvoriblandt en velkomst dateret 1604. Samlingerne af genstande til belysning af bondekultur og fiskeri har haft en mindre, men meget kærkommen tilvækst, der dog ikke tilstrækkeligt har bødet på disse samlingers mangler. Den komparative samling af europæisk bondekultur har især modtaget tilvækst fra Syditalien, Schweiz og Jugoslavien.

Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser har udsendt en spørgeliste om indsamling af planter og bær.

Undersøgelser i marken. Herregårdsundersøgelserne har omfattet Børglumkloster, Sebberkloster og Frederiksdal på Lolland, bondegårdsundersøgelserne Vendsyssel og Thy samt en del af Lolland-Falster. Endvidere er studiet af bondekulturen på Læsø og i det fynske øhav fortsat, hvilket også gælder undersøgelsen af middelalderagrene i Borupris skov og korndyrkningsforsøgene i Draved skov. Afdelingens interesse for europæisk bondekultur har sat spor i endnu en etnologisk undersøgelsesrejse til Kalabrien i Syditalien. Det internationale sekretariat for udforskning af landbrugsredskabernes historie, som har til huse på afdelingen, har påbegyndt en registrering af plove på danske museer.

Der henvises iøvrigt til den mere udførlige beretning for året 1955 i det af afdelingen udsendte tidsskrift »Budstikken« 1956.

Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 1955.

Der er i året indkommet 39 fund med ialt 2618 mønter. En del af disse mønter er fremkomne under de udgravninger til varmeanlæg eller restaureringsarbejder, som under Nationalmuseets tilsyn er udført i en række kirker. — Ved udgravning ved Grindsted skole, Kær herred, fandtes på en gammel hustomt en lerpotte med 2141 mønter til en samlet pålydende af 45 daler, de yngste mønter bar årstallet 1716.

Ny Carlsbergfondet har ydet bidrag til køb af en drachme fra Lampsakos (ca. 500—470 f. C.) og en romersk quincussis (ca. 250 f.C.).

Iøvrigt henvises til Samlingens sædvanlige årsberetning, der udkommer i Nordisk Numismatisk Årsskrift.

Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afdeling, 1956.

Der er gjort følgende nyerhvervelser til senere opførelse på museet:

Gården Rotelau i landskabet Eiderstedt i Sydvestslesvig er købt, idet landskonservatoren for Slesvig-Holsten med tilslutning af regeringen i Kiel af hensyn til Frilandsmuseets og den tidligere ejers ønsker har ophævet den på bygningen hvilende fredningsbestemmelse. Gården, som er opført 1653, er af den såkaldte haubergtype, som i 17. århundrede trængte fra Nederlandene nord på og blev særlig typisk for Eiderstedt.

Det er et firlænget, sammenbygget bygningskompleks, hvis stråtag i alle fire sider løber op som en pyramide, således at den overdækkede »gårdsplads« omskabes til en lade af usædvanlig højde. Bygningen er beliggende på en warf omgivet af kanaler.

Det i slutningen af 18. århundrede opførte stuehus i Søften præstegård ved Aarhus, som er skænket af menighedsrådet, er nu hjembragt til museet. Den må til sin tid suppleres med stalde og lader fra Randers- og Aarhusegnen.

Købstadsmuseet »Den gamle By« i Aarhus har overladt Frilandsmuseet bygningsmaterialerne af den gamle præstegårdslade fra Feldballe, som blev nedrevet for adskillige år siden. Laden er en såkaldt bullade af egetræ af særlig gammel konstruktion.

Købt og hjembragt er ligeledes maskiner m. m. fra Sejlflod Hammerværk i Himmerland, hvor der siden 1844 har været fabrikation af leer og andre landbrugsredskaber.

Tøjhusmuseet, september 1955 til august 1956.

Almindeligt museumsarbejde. Den fuldstændige gennemgang af museets håndskydevåben og den dermed forbundne revision af kartotekskortene er ført videre fra ca. 1670 til ca. 1750. Gennemgang og katalogisering af blanke våben, dansk militær heraldik og telefon-, telegraf- og ingeniørmateriel er fortsat. Der er åbnet en særudstilling af museets ældste danske uniformer.

Nyerhvervelser. Ca. 20 stk. håndskydevåben med adskilligt tilbehør, ca. 200 stk. blanke våben, nogle uniformer og uniformstilbehør samt nogle kanoner. Særlig bemærkelsesværdig er erhvervelsen af en svensk rytteruniform fra Carl XI's tid.

Videnskabeligt arbejde. Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har gennemgået skydevåbnene i Rosenborgsamlingen og begyndt indsamling af materiale til en publikation om nyere dansk bøssemageri. Museumsinspektør, cand. mag. Finn Askgård har fortsat sine studier over ældre reglementerede danske håndskydevåben og fuldendt en artikel om de ældste danske modelgeværer. Desuden har 1600-tallets skæfteformer været genstand for en undersøgelse og en artikel. En ordning og bearbejdelse af afdøde kontrolmester S. H. Bangs efterladte arkiv er påbegyndt. Museumsinspektør, dr. phil. Ada Bruhn Hoffmeyer fortsætter sine harniskstudier og har påbegyndt en gennemgang af det kgl. partikulære rustkammer for så vidt angår blanke våben. Hun har gennemgået museer og samlinger i Bruxelles, Anvers og Paris i dette øjemed. I et italiensk tidsskrift har hun fået optaget en afhandling om harnisker og i et belgisk tidsskrift en afhandling om harnisker og gravsten. Sammen med dr. phil. Lis Jacobsen er der udsendt Pakkenellikehjelmen og desuden arbejdet med islamiske sværd fra middelalderen. Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har skrevet om Frederiksværk 1756—1956. Dette arbejde er udgivet som jubilæumsskrift af De forenede Jernstøberier A/S i maj 1956. Museumsinspektør, dr. phil. Martin Ellehauge har fortsat med udarbejdelsen af manuskript om dansk uniformshistorie, og har ydet assistance i form af videnskabelige undersøgelser til 10. regiments fanehistorie.

Konservering. Den almindelige konservering er fortsat i alle 4 afdelinger. Konserveringsforsøgene med havopfiskede jernkanoner foregår

stadig. Faner er konserveret for Saxkøbing og for baroniet Holckenhavn. Endvidere er konserveret en uniform fra ca. 1800 for Hærmuseet i Leiden.

Konsulentvirksomhed. En mængde spørgsmål er besvaret, ligesom mange indsendte genstande er bedømt i årets løb. Der er givet vejledning af forskellig art til teatre og filmsselskaber som sædvanligt.

Forhistorisk Museum, Århus, 1955—56.

Museets medarbejdere har foruden en række mindre undersøgelser over hele Jylland foretaget udgravninger af stenkiste ved Holbækgård, dysse ved Mjesing, jernaldergrave ved Le, stenalders enkeltgrave ved Grund, mellemneolitiske kulturlag og køkkenmødding ved Fannerup, samt prøvegravning i voldsted ved Amaliegård skov, Hornslet, der viste sig at stamme fra 13. årh. Endvidere er de tidligere års store udgravninger fortsat: 1) Våbenofferfundene i Illerup ådal ved museumsinspektør Harald Andersen, 2) Megalitbygden ved Tustrup på Norddjursland ved museumsinspektør Poul Kjærum, 3) Templer fra 3. årt., oldtidsby og palæolitiske bopladser på Bahrain i Den persiske Havbugt under ledelse af professor, dr. P. V. Glob og med deltagelse af museumsassistent T. G. Bibby, universitetsadjunkt Kristian Jeppesen, docent Mogens Krustrup, museumsinspektør Harald Andersen og museumsassistent Peder Mortensen. Undersøgelser er desuden under forberedelse på Arabiens fastland, hvor palæolitiske bopladser er fundet under rekognoscering på Qatarhalvøen.

Købstadmuseet »Den gamle By«, Århus, kalenderåret 1955.

Den fra Arbejdernes Fællesbageri A/S, Viborg, som gave modtagne bygning L.Set. Hansgade 17, er blevet nedtaget og genopførelsen i museet påbegyndt.

I anledning af den nordiske gravørkongres i august har museet vist en særudstilling over fagets historie, og det har med et fyldigt materiale deltaget i udstillingen »Lys og varme gennem tiderne« på Århus rådhus, der blev åbnet for at fejre 100 års jubilæet for byens gasværk. I museets posthus, der var åbnet for drift i sommertiden, var der i denne periode en særudstilling til belysning af julemærkets historie.

Af nyerhvervelserne kan her kun ganske enkelte omtales. Som testamentarisk gave har museet modtaget malerier og andet indbo fra familien Gersdorff; af andre gaver kan fremhæves 2 standure af Otto Arboe (1719—73), et handskemagerværksted m. m.

Friluftsscenen har spillet »Pernilles korte Frøiken-Stand«.

Museets personale er blevet forøget med cand. mag. Gunner Rasmussen.

For andre enkeltheder skal der henvises til museets årbog 1955, s. 5—14.

Det kongelige Bibliotek, finansåret 1955—56.

Biblioteket arrangerede i 1955/56 i sine egne lokaler 12 udstillinger, hvoraf kan nævnes følgende: I forbindelse med Blicher-Selskabet afholdtes en Blicher-udstilling og samtidig med den store britiske udstilling udstillingen »Engelsk bogkunst gennem 1000 år«. 100-årsdagen for Søren Kierkegaards død mindedes ved en stort anlagt udstilling, der åbnedes den 27. oktober ved en højtidelighed, hvor bl. a. undervisningsminister Bomholt talte. Til udstillingen, hvortil en række private havde stillet

supplerende materiale til rådighed, udarbejdedes en udførlig, illustreret katalog, hvis trykning blev bekostet af det Gyldendalske Forlag. I november afholdtes en mindeudstilling for den polske nationaldigter Adam Mickievicz, der døde 1855, og senere fulgte en Sigrid Undset-udstilling, en udstilling af uidentificerede portrætter og topografiske billeder fra Kort- og billedafdelingen, udstillingen »Jiddisch i 400 år« og en mindeudstilling i anledning af 2000-årsdagen for Cæsars død.

Biblioteket har desuden arrangeret eller stillet materiale til rådighed for en række udstillinger både herhjemme og i udlandet. Nævnes kan således den Johan Nicolai Madvig-udstilling, der afholdtes i Svaneke i forbindelse med festlighederne i anledning af byens 400 års købstadsjubilæum, og udstillingen »Bøger fra Middelalder og Reformationstid«, der afholdtes i Ålborg Klosters refektorium i samarbejde med Forening for Boghaandværks nordjyske afdeling. Biblioteket har i årenes løb udgivet en række nye postkort med motiver fra bog- og håndskriftsamlingerne.

Håndskriftafdelingen har bl. a. erhvervet følgende:

Fhv. amtsforvalter Arthur Palsbos samling af ca. 10.000 breve og manuskripter af danske og udenlandske forfattere, komponister, kunstnere og politikere. Samlingen vil blive bevaret som en helhed under navnet »Arthur Palsbos Haandskriftsamling«.

Gudmund Schütte: »Liste over ptolemæiske Dubletter og Tripletter samt over episke Navnetydninger«.

H. Friis-Petersen: Skipper i Nakskov Jacob Frederiksen Friis og hans efterkommere. — Gårdmand i Ryslinge Ditlev Falquorsen Friis og hans efterkommere. — En vestlollandsk familie Friis. — Familien Friis fra Stenstrup.

Stambog for Johann Jacob Hermann Kunniger, Flensborg.

Chr. Heilskov: Sigurd Hjalts Efterslægt.

H. Friis-Petersen: Fortegnelse over dimittender fra Blaagaard, Brøndbyvester, Gedved, Kiel, Segeberg og de nedlagte små seminarier og præstegårdsseminarier. — Dimittenderne fra Tønder Seminarium 1788—1880 og Lyngby Seminarium.

Rektor, professor F. C. Olsens papirer.

Papirer vedrørende lærer Rasmus Sørensen.

Adjunkt Hans Øllgaard Linds erindringer og slægtsoptegnelser.

En optegnelsesbog af landmåler Niels Morville.

Kommunelærer, cand. phil. C. F. P. Mortensen og kommunelærer, cand. theol. Carl C. S. Christiansen: Efterretninger om personalet ved Østre Betalingsskole 1847—1915.

Stambog for præsten Nicolaus Köndig 1597—1647.

C. F. Willerup: Dagbøger fra felttogene 1848—50 og 1863—64.

Kort- og billedafdelingen. Af den stærkt stigende accession kan nævnes store gaver fra følgende boer: Forfatterne Viggo F. Møller og Harry Søiberg, arkivar Holst Jørgensen, enkefru Prom, baronesse Oluffa Rosenkrantz (gennem Det kgl. Garnisonsbibliotek), dr. med. August Jurisch, frk. Charlotte Winther, entreprenør Einar Kornerup og arkitekt Alexis Prior.

Større gaver fortrinsvis bestående af portrætter er modtaget fra bl. a. arkivar Rudolf Simonis, Stockholm, fru lektor Orloff, Vejle, hr. Knud Zangenberg, fru Vibeke Klein, fhv. gesandt, kammerherre Bernhoft, sygeplejerske Margrethe Fenger, fru Gertrud Rung (ca. 300 billeder, bl. a.

lidet kendte portrætter af Otto Rung, Georg og Edvard Brandes), Anna E. Munch, magister Henning Kehler, grevinde Clara Moltke, Marienborg og fru van der Vliet. Desuden har biblioteket modtaget en del familiebilleder fra den Plumske familie (frk. Inge Marie Plum).

Blandt de store køb kan fremhæves: Daguerreotypi af H. C. Andersen fra begyndelsen af 1850'erne købt af overarkivar, dr. theol. Bjørn Kornerup, en stor samling topografiske stereoskopbilleder og to fortegninger til medaillonportrætstik af Chrétien forestillende general Friboe og hustru. Af hoffotograf Marie Paetz's bo er købt en større samling portrætfotografier og af sekretær Laub Ostenfeld's bo bl. a. en række interessante porttrættegninger.

Endelig har afdelingen fra A/S Carl Aller modtaget et gammelt billedarkiv på ca. 10.000 portrætter, topografiske og historiske billeder fra de første 30 år af dette århundrede.

Dansk Folkemindesamling, finansåret 1955—56.

Der er modtaget o. 2900 blade originaloptegnelser, indordnet i de voksende samlinger af folkeviser, folkemelodier, folkeæventyr, folkesagn og folketro, rim og lege, ordsprog og gåder, festskik og folkeliv. O. 2400 blade avisudklip er indordnet i de tilsvarende udklipssamlinger. Samlingens bogsamling er forøget med o. 400 bind bøger og 650 hæfter og særtryk; billedsamlingen er forøget med godt 200 fotografier og andre billeder. Også i de sidste to år er DFS. øget med en række selvstændige samlinger, hvoraf de vigtigste er kantor Hans Johansens bornholmske samlinger, især viser, melodier og ordsprog, Jens Peter Dams dansemelodier fra Vendsyssel I—X, telegrafbestyrer Svend Jørgensens store samlinger af spillemandsbøger og dansemelodier. Desuden kulturhistorisk-biografiske samlinger, især gårdejer Niels Jensens fra Lellinge; Niels Hansen Vanges fra Terslev ved Ringsted; forvalter Fr. Vilh. Larsens dagbøger fra Hillerslev i Sydfyn (ti bind i folio); Tobiassen Kragelunds samlinger fra Hunderup, samt de to sønderjyder, gårdejer H. P. Jørgensen i Uge og væver Th. Kaufmann i Bovrups biografiske samlinger. Desuden den svenske viseforsker Olrogs bidrag til en svensk bibliografi over folkets viser og hans kataloger over svenske visehåndskrifter. Det systematiske katalog over DFS.' mangeartede og lidet overskuelige særsamlinger er forbedret, så de kan blive til nytte for folkemindeforskning, topografi, personalhistorie, musikvidenskab o. s. v. Det påbegyndte landbokartotek er blevet yderligere udbygget, efter at den topografisk ordnede registrant over Tang Kristensens medarbejdere og meddelere er blevet afsluttet. Landbokartoteket består i virkeligheden af en lang række sognekartoteker, ordnet topografisk efter sognenummer, og med de enkelte sedler ordnet alfabetisk inden for sognet. Dette landbokartotek, som er tænkt som en håndsrækning til topografen og personalhistorikeren, har til hovedformål at tjene som et kommentarstof for folkemindelitteraturen og de utrykte folkemindeoptegnelser. Også de mange andre systematiske samlinger er i årets løb blevet udvidet og forbedret.

Arbejdet med udarbejdelsen af en dansk æventyrregistrant og æventyrkommentar har været fortsat, ligesom man har foretaget forarbejder til kommende spørgehæfter og gennem tidsskriftet »Folkeminder«, som foreningen »Danmarks Folkeminder« er begyndt at udsende, har søgt at stimulere indsamlingsarbejdet.

Professor, dr. phil. Nils Schiørring, der siden 1953 har været knyttet til Dansk Folkemindesamling som musikvidenskabelig konsulent, har bl. a. påbegyndt aflæsning og overspilning til bånd af de i Dansk Folkemindesamling værende fonografvalser, ligesom stud. mag. Bente Trærup Larsen under et studieophold i Jugoslavien har optaget et rigt folkemelodisk stof til Samlingen. Arbejdet med dansk versregistrant, der udføres for midler stillet til rådighed af Videnskabsfonden, har været fortsat efter den af professor Arthur Arnholtz udarbejdede plan, og man har registreret endnu store dele af dansk digtning i det 18. århundrede. Iøvrigt kan der henvises til professor Schiørrings artikel: »De seneste Aars Tilvækst af Folkeviser og folkelig Dansemusik i Dansk Folkemindesamling« i »Folkeminder«, hæfte 1, 1955.

Foreningen »Danmarks Folkeminder«, 1955.

Foreningen har i 1955 foruden den sædvanlige publikation, i år Charles Haugbøll's »Børster«, udgivet et lille hæfte »Folkeminder«, redigeret af H. P. Hansen, Herning, og L. Bødker, Dansk Folkemindesamling, hvorved man vil forsøge at stimulere indsamlingen af folkeminder, dels ved at trykke enkelte optegnelser af ældre og nyere dato, dels ved i forbindelse med dem at stille særlige spørgsmål til læserne.

Stednavneudvalget, 1. september 1955—30. juni 1956.

Publikationer. Arbejdet med manuskriptet til Svendborg Amts Stednavne, Stednavne i Galten og Rougsø Herreder og Stednavne i Århus og Skanderborg Amter er blevet fortsat og en del sat og korrekturlæst. En del af manuskriptet til Svendborg Amts Naturnavne er til sætning.

Optegnelser. Der er indtil nu optegnet stednavne i Klinte og Grindløse sogne (Skam herred), N.-Sandager, Melby og Særslev sogne (Skovby herred) og Bogense kbst. af mag. art. John Kousgård Sørensen, i Strib-Røjleskov, Kavslunde, Gamborg sogne, Middelfart købstads landdistrikt (Vends herred) og Middelfart kbst. af cand. mag. Gerd Kjellerup, samt i Bregninge sogn (Skippinge herred) af stud. mag. Bodil Olsen.

Samlingen af *indberetninger* er forøget med en indberetning fra Anholt af Rasmus Pedersen, Anholt by og een fra Emborg i Rye sogn af førstelærer Harald Nielsen.

Rigsarkivet, september 1955—juli 1956.

I lighed med tidligere har Rigsarkivet i dette beretningsår arrangeret en udstilling, der var særligt beregnet for skoleelever. Den kaldtes »martsdagene 1848«, og der fremlagdes en række dokumenter, som illustrerede det voksende krav om en fri forfatning i Christian VIII's senere år, februarrevolutionens virkninger, uroen i hertugdømmerne og de første kampe under treårskrigen. Til vejledning for de lærere, der med deres klasser besøgte udstillingen, var der fremstillet en duplikeret vejledning, udarbejdet af udstillingens arrangør, arkivar Jens Holmgaard.

Rigsarkivet har tidligere arrangeret udstillinger af udvalgte dokumenter, både i København og i provinsen. I maj og juni i indeværende år forsøgtes noget nyt i denne retning, idet der på initiativ af Nyborg turistforening og i samarbejde med Nationalmuseet og Det kongelige Bibliotek arrangeredes en udstilling på Nyborg slot af de få bevarede

akter fra Danehofferne i Nyborg og af andet kildemateriale til belysning af Nyborg bys almindelige historie i middelalderen. Et udførligt katalog var udarbejdet af udstillingens arrangør, arkivar Henry Bruun, og udstillingen kunne glæde sig såvel ved en god presseomtale som et pænt besøg.

Afleveringer. Foruden de regelmæssige afleveringer fra ministerierne har Rigsarkivet modtaget et par større afleveringer andetsteds fra. Fra Direktoratet for Patent- og Varemærkevæsenet dettes sager om eneretsbevillinger og patenter 1864—97, der sandsynligvis kan blive af betydning for studiet af industriens og håndværkets udvikling her i landet. Fra Folketingets Bureau har man modtaget de fotokopier af officielle tyske dokumenter, der blev anvendt af den såkaldte parlamentariske kommission til undersøgelse af besættelsen 1940 og besættelsesårene. Kopierne falder i tre hovedgrupper, nemlig, 1: kopier af dokumenter, der fremlagdes for domstolen under den store krigsforbryderproces i Nürnberg, 2: dokumenter fra tyske militære arkiver, der siden Tysklands kapitulation har været opbevaret i Washington, og 3: dokumenter fra Auswärtiges Amts arkiv 1940—45, heriblandt mange kopier af arkivalier fra det tyske gesandtskab i København. Herudover findes der mindre samlinger af dokumentkopier fra bl. a. Himmlers Reichssicherheitsamt. Disse kopier vil blive indordnet i de store samlinger af tyske dokumenter, som Rigsarkivet tidligere er kommet i besiddelse af, og som har været omtalt i foregående beretninger.

Fra modstandsbevægelsen er der yderligere indgået en del arkivalier, således fra region II og fra redaktør Leif Gundel, der under krigen arbejdede for Det danske Råd i London. Desuden er der blevet afleveret beretninger fra medlemmer af modstandsbevægelsen på Lolland-Falster. I denne sammenhæng kan det også nævnes, at man fra den danske ambassadør i Stockholm har modtaget arkivalierne fra dennes flygtningekontor. Da man tillige har modtaget en del papirer om de illegale ruter til Sverige, har man efterhånden et godt materiale til belysning af også denne side af modstandsbevægelsen.

Fra private har Rigsarkivet modtaget et antal større og mindre arkiver. Man kan således nævne fhv. udenrigsminister, dr. phil. Laust Moltesens omfattende arkiv, der indeholder vigtige breve og optegnelser til belysning af Danmarks nyere politiske historie.

Ordnings- og udgiverarbejder. Af de ordningsarbejder — udover indordningen af de ministerielle afleveringer —, der er bragt til afslutning siden sidste beretning, skal nævnes kong Frederik VII's arkiv, de sønderjyske fyrstearkiver fra det tidligere Gemeinschaftliches Archiv, hvoraf tillige bl. a. er udskilt et stort antal dokumenter vedrørende Frederik I's og Christian III's forhold til Christian II, som danner et modstykke til dokumenterne i München-arkivet, samt kammerherre Carl Berlings og redaktør C. Willemoës' arkiver.

I Rigsarkivets skriftserier er udkommet et nyt bind af »Kronens Skøder«, udgivet af fhv. arkivar S. Nygård, omfattende tidsrummet 1731—65, samt »Centraladministrationens afleveringer til Rigsarkivet 1921—45« ved arkivar C. Rise Hansen. Det bringer en summarisk oversigt over de 27.938 protokoller og 81.390 aktpakker, tilsammen på ca. 10.700 hyldemeter, der i det nævnte tidsrum er indgået til arkivet. Oversigten er beregnet på at være en hjælp såvel for nutidens administration

som for fremtidige forskere, der ønsker at danne sig et skøn over kildematerialet. Endelig kan man i august vente udsendt et nyt bind af »Statsrådets Forhandlinger«, omfattende tiden 16. november 1848—30. august 1850.

Konserveringsarbejde. I oktober fik Rigsarkivet et længe næret ønske opfyldt, idet der oprettedes en særlig konserveringsafdeling i Rigsarkivets bygning. Dens leder, konservator Niels Gärtig, påbegyndte straks derefter en gennemgang af de middelalderlige pergamenter, af hvilke mange er angrebet af svamp, især seglene. Adskillige af disse ville snart være smuldret hen, hvis der ikke nu var blevet grebet ind. Gärtig har tillige eksperimenteret en del med afstøbninger af segl, og arkivet vil for fremtiden kunne påtage sig at levere sådanne afstøbninger, når seglenes tilstand tillader det.

Landsarkivet for Sjælland m. m., kalenderåret 1955.

Antallet af besøgende på læsesalen var 4373 (1954: 4737), og der blev til brug for dem fremtaget 34012 bd., pkr. og læg (1954: 32730).

De i årets løb modtagne afleveringer og gaver udgjorde 605 bd., 705 pkr., 14 læg, svarende til ca. 80 hyldemeter (1954: 390 hyldemeter). I modsætning til det foregående år har der i 1955 ikke fundet meget store afleveringer sted. Det drejer sig om efterleveringer fra dommerne i Præstø, Hillerød og Bregentved-Gisselfeld birk. Politimesteren i Køge har afleveret politiforvaltningsarkivalier 1834—1919. Via Københavns Stadsarkiv modtoges liber daticus for sognepræsten ved Trinitatis kirke i København (1738—1858). Af Direktoratet for Matrikulsvæsenet modtoges 147 bd. 10 pkr. sogneprotokoller (afskrifter). Af gaverne kan fremhæves Ringsebølle sogneråds forhandlingsprotokol 1841—99 (ved baron R. Bertouch-Lehn).

Ordningsarbejdet er fortsat efter samme linjer som i de foregående år. Af større arkiver der er genstand for ordningsarbejde kan nævnes Holbæk amts arkiv, Sjællands bispearkiv, Store-Heddinge byfogedarkiv samt Stevns-Faxe herreders arkiv og i forbindelse hermed Gjorslev godsarkiv. Det i tidligere år påbegyndte arbejde med at samle privatarkivalier i en særlig afdeling ved udskillelse fra officielle arkivfonds fortsættes. Således er i 1955 handelskorrespondance hidrørende fra den kalundborgske borgmester Christoffer Faaborgs († ca. 1582) arkiv udskilt af Kalundborg rådstuearkiv. — Udarbejdelsen af navneregistre til skifte-, fæste- og borgerskabsprotokoller er fortsat, ligesom man i 1955 har påbegyndt arbejdet med alfabetiske registre til de fra Sjællands stiftamt afleverede executorboer og med at lave et hovedskifteregister, d. v. s.: navneregister i een alfabetisk række for hele det sjællandske landsarkivs område.

Landsarkivet for Fyn, 31. juli 1955—3. juli 1956.

Benyttelse. Landsarkivet har i kalenderåret 1955 haft et besøg på 2.340 (1954: 2.150), og der er på læsesalen benyttet 16.784 bind og pakker arkivalier (1954: 13.604).

Afleveringer. Der er modtaget en række normale afleveringer fra dommere og andre embedsmænd. — Odense skolevæsen har afleveret en række protokoller og dokumenter vedrørende byens offentlige og private skolevæsen 1804—1918, deriblandt en pakke lærerbiografier;

biografierne vil dog ikke foreløbig kunne gøres almindeligt tilgængelige. — Gennem Fåborg byhistoriske arkiv er afleveret 109 bind og 5 pakker vedrørende Fåborg havn og skolevæsen m. m. 1749—1933.

Deposita. Hofjægermester H. Iuel, Lundsgaard, har deponeret en del godsarkivalier, især fra det 19. århundrede. — Fyns stifts lægeforening har deponeret sit arkiv fra 1882—1953.

Gaver. Fra apotheker Strøyberg, Assens: Dokumenter vedr. Assens apothek og dets ejere 1757—1898. — Fra politimester Woll, Kerteminde: Oplysn. om Kerteminde-slægterne Martinussen og Mohr, 1 bd. — Fra fru Anna Myrhøj, Kalundborg: Slægten Kastrup, 2 bd.

Ordnings- og registreringsarbejder. Arbejdet med samordning og omregistrering af retsbetjentenes arkiver er fortsat. I årets løb er følgende blevet færdige: Skovby herredsfogeds arkiv. Bogense byfogeds arkiv samt Bogense magistrats arkiv før 1869. — Arbejdet med gennemgang og delvis omordning og omregistrering af godsarkiverne fortsættes. — Der er udskrevet sedler på viede og døde i Odense og Svendborg før 1891 samt viede og døde i Nyborg, Fåborg, Assens, Rudkøbing og Bogense før 1814. Af disse er sedlerne for Odense og Svendborg ordnet alfabetisk. De øvrige henligger endnu i kronologisk orden. Registraturerne vil kun ganske undtagelsesvis kunne stilles til publikums benyttelse, før de er renskrevet i protokoller. Dette arbejde er påbegyndt for Odenses vedkommende. — Et systematisk katalog over Karen Brahes håndskriftsamling er udarbejdet og vil udkomme i trykken i efteråret 1956.

Landsarkivet for Nørrejylland, 1955.

Landsarkivet har i 1955 haft et besøg på 2.880 (1954: 3.085), og der er på læsesalen benyttet 28.928 bind og pakker arkivalier. Af afleveringer har landsarkivet bl. a. modtaget de resterende præstearkiver i Ålborg stift til ca. 1920, og arkivalier fra Randers kommune samt byarkiverne fra Nykøbing M., Fredericia og Hobro til ca. 1900. Endvidere er indkommet: Arkivalier vedrørende Viborg fængselsselskab (fra Viborg byhistoriske Arkiv), afdøde amtslæge Kjærs slægtsoptegnelser (fra fru Kjær), optegnelser om kirkernes hellige kar i Vejle amt (fra amtsforvalter Jørgen Swane, Vejle), højskoleforstander Rasmus Vinds efterladte papirer (fra lærer Erik Vind, Esbjerg), Anders Hjorths rejsebeskrivelse 1881 (fra ingeniør Stenild Hjorth, Frederiksberg), forhandlingsprotokol for Venstres samvirkende vælgerforeninger i Løvel-kredsen (fra Viborg byhistoriske Arkiv), arkivalier vedrørende Åstrup gods (fra lærer P. Christensen, Hjørring), kgl. skøde vedrørende Vejle mølle 1699 (fra Vejle museum).

I årets løb er størstedelen af de nyafleverede arkivalier blevet ordnet og registreret. Registreringen af bispearkiverne skrider godt frem og forventes afsluttet i løbet af 1957.

I spørgsmålet om den nye arkivbygning er intet væsentligt sket.

Landsarkivet har længe ønsket at få indrettet et bogbinderi- og konserveringsværksted for på effektiv måde at kunne tage kampen op mod den stadig fremadskridende ødelæggelse af arkivalierne. Trods den skæbnesvangre konserveringstilstand, hvori en betydelig del af arkivalierne befinder sig, har de nu indledte forhandlinger ikke ført til noget resultat. I årets løb er der blevet installeret hustelefon på kontorer og i magasin.

I december afsluttedes udarbejdelsen af en »Håndbog for landsarkivet«, som nu er blevet duplikeret. Den indeholder bl. a. en efter embeder ordnet oversigt over bestemmelser om aflevering og kassation samt skemaer for de enkelte arkivers opstilling.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, 1. august 1955—30. juni 1956.

Landsarkivet har modtaget protokoller fra Det blandede distrikts landboforening 1854—1954, sager fra Døstrup sogns læseforening 1838—1851, fra Den nordslesvigske brandforsikringsforening for bygninger 1878—1935 og fra Brede sogns elektricitetsværk 1919—51. Dele af dagbladet »Hejmdal«s arkiv er afleveret til landsarkivet, ligeledes afdøde pastor N. A. Jensens efterladte papirer. Sønderjysk valutaråds arkiv er nu anbragt i landsarkivet.

Udarbejdelsen af registre til kirkebøger og personregistre fortsættes. Registret til Tønder bys personregistre er nu færdigt, det til Sønderborg bys personregistre er ved at blive renskrevet, ligeledes til Løgumkloster og Gram personregistre. Register til Løgumkloster kirkebøger er udarbejdet, men ikke renskrevet. Registre til Haderslev personregistre og Højer kirkebøger er under udarbejdelse. Ligeledes er registre til Slogs herreds kontraktprotokoller under udarbejdelse. Der er udarbejdet navneregistre til de fra Gråsten retskreds modtagne grundbøger, til »Inventarium« 1709 for Åbenrå og til fæstebreve fra Løgumkloster amt.

Omordningen af Gram godsarkiv nærmer sig sin afslutning. Den nordslesvigske vælgerforenings arkiv er ordnet. Møllerne i Brøns Lydik og Aage Jacobsens, redaktør Bogensees og folketingsmand Chr. Ernst Christensens privatarkiver er ordnede, og der er udarbejdet brevskriverlister til dem. Disse arkiver er ikke almindeligt tilgængelige.

Erhvervsarkivet, Århus, 1. september 1955—1. september 1956.

Erhvervsarkivets tilvækst i det forløbne år andrager ca. 3.000 bind og pakker. Heraf udgøres godt halvdelen af rederiet og mæglerfirmaet C. K. Hansen, København, der har benyttet sit 100-års jubilæum til den omfattende aflevering. Samlingen, der dækker årene 1856—1932, er den hidtil største, der er indgået fra shipping-branchen; den rummer sager fra firmaets klarerings-, befragtnings- og kulafdelinger.

Fra det i 1941 nedlagte bryggeri »Skandia«, Nørresundby, er modtaget et arkiv, der i mange henseender er repræsentativt for denne branche. Firmaet er grundlagt i 1855; men arkivet rummer sager fra forgængere tilbage til ca. 1820.

Der har i nogle år været stilstand i afleveringerne fra de større købmandsgårde. Det forløbne kan dog mønstre to, begge fra Fyn, nemlig C. Hansen, Bogense, (1900—51) og A/S J. J. Larsen, Fåborg, (1860—1945). Det sidstnævnte belyser navnlig kornhandel og skibsfart, enkelte papirer vedrørende skibene er afleveret til Fåborg byhistoriske arkiv.

Også for apotekerarkivernes vedkommende er antallet to: Frijsenborg apotek, Hammel (1891—1946) og Assens apotek (1904—1942), med hvilket i øvrigt fulgte sager fra købmandsfirmaet S. Hannibals enke (1852—1865) og Hjælpekassen for håndværkere i Assens (1850—73). Fra Hannibals havde man i forvejen enkelte papirer indgået sammen med arkivet fra N. M. & F. Plum.

Der er modtaget et enkelt større håndværkerarkiv: Murermester J. P.

Pedersen, Århus, (1905—51). I tilknytning til denne gruppe kan også nævnes den nu ophørte »Byggefagenes landspropaganda for sæsonudjævning« (1951—56).

I tilknytning til tidligere afleveringer er indgået mindre ting til arkiverne fra Industriforeningen i København og Fåborg jernstøberi og maskinfabrik (1913—29). A/S Maskinfabrikken »Titan«, København, har afleveret sit brevarkiv for 1949.

Af fallit- og dødsboer kan året opvise ret store samlinger fra dommerembederne i Randers, Præstø, Stege, Roskilde, Lejre herred og Ramsø-Tune herreder.

Håndbibliotekets bogbestand er forøget med 765 bind. Heri indgår blandt andet en betydelig samling jubilæumsskrifter skænket af postmester C. Klitgaard, Hjørring, og en samling økonomisk og socialhistorisk litteratur, der er købt af arvingerne efter grosserer A. Peschcke Køedt. Værdifulde gaver er også modtaget fra Det kongelige Bibliotek.

I forbindelse med de løbende ordninger og registreringer er udarbejdet en oversigt over fremlagte sager i arkivet fra Det kongelige danske landhusholdningsselskab. Oversigten er en væsentlig lettelse for benyttelsen.

Arkivets årsskrift »Erhvervshistorisk årbog« indeholdt i 1955 fire afhandlinger og kildepublikationer: Bibliotekar, cand. mag. Poul Enemark: Adelig studehandel i 16. århundrede; professor, dr. phil. Troels Fink: Økonomisk debat i Slesvig og Holsten mellem 1773 og 1807; arkivar, cand. mag. Finn H. Lauridsen: En sjællandsk kornkøbmand. Af Agent H. H. Schous levned og optegnelser. Den sidste rummer den kendte Slagelse-købmands optegnelser om sin kornhandel over årene 1831—51, således som de er forefunden i det af familien afleverede arkiv. Årbogen afsluttes af arkivar, mag. art. Vagn Dybdahl, der i »Om jubilæumsskrifter«, dels giver en kritisk anmeldelse af Ulf Kjær Hansen: Danske jubilæumsskrifter. En bibliografi og et forsøg på en vurdering, 1955, dels fremsætter principielle betragtninger over karakteren af denne specielle litteratur.

Til den afgåede formand for Århus universitets bestyrelse, landsretssagfører C. Holst Knudsens 70-årsdag den 28. maj 1956 udsendte arkivet bogen »Sagførere i Århus«, der tilegnedes Holst-Knudsen som tak for betydningsfuld støtte til Erhvervsarkivet. Bogen falder i to afsnit: 1. En historisk og statistisk behandling af det århusianske sagførerkorps's udvikling, sammensætning og indsats til 1919. Råmaterialet hertil er hentet i H. Hjorth-Nielsens værdifulde prokurator- og sagførerstater. 2. En række breve over årene 1848—64 hidrørende fra arkivet efter politikeren, overretsprokurator og senere stiftamtmand Christian Dahl til Moesgård. Brevene er fra århusianske prokuratorer i det pågældende tidsrum og belyser både deres arbejde og deres almindelige placering i provinsbyens liv.

Københavns Stadsarkiv, kalenderåret 1955.

I kalenderåret 1955 afleveredes til stadsarkivet fra de kommunale institutioner 368 bind og 1.671 pakker arkivalier samt 6.983 bind og 110 pakker tryksager. Som gaver og deposita fra forskellige institutioner og personer er modtaget 33 bind og 8 pakker. Ved publikationsudveksling med arkiver og biblioteker m. v. i ind- og udland samt andre boganskaffelser er arkivets håndbogsamling forøget med 353 bind og hefter.

Antallet af ekspeditioner til magistraten udgjorde 5.522 stk. journalsager, 660 stk. protokoller, regnskaber m. v., samt 1.053 stk. tryksager. Fra magistraten tilbageleveredes til indsætning 5.273 stk. journalsager og 674 stk. protokoller m. v.

Arkivets fonds benyttedes af 2.002 besøgende, til hvem der ekspederedes ialt 11.346 stk. arkivalier m. v. For offentlige institutioner og private personer i ind- og udland foretoges 47 mere omfattende historiske undersøgelser, hvortil anvendtes ialt 695 stk. arkivalier m. v.

Af tidsskriftet »Historiske meddelelser om København« udsendtes 4. række IV. binds 4.—8. hefte.

For offentlige institutioner og private personer udførtes af stadsarkivets fotografiske atelier 8.526 mikrofotograferinger, 7.607 andre fotografiske arbejder, samt assisteredes ved 25 lysbilledforevisninger.

Frederiksberg Stadsarkiv, finansåret 1955—56.

Frederiksberg Stadsarkiv blev oprettet i 1953 samtidig med indvielsen af det nye rådhus. Tidligere havde kommunens arkivalier været spredt over hele kommunen, idet hvert kontor havde sit arkiv. Med undtagelse af arkivet på Frederiksberg Hospital er nu alle de til den kommunale forvaltning hørende arkiver samlet på arkivets godt 3000 løbende hyldemeter.

I tiden fra 1. april 1955 til 31. marts 1956 har der fra Stadsarkivet været foretaget 3.791 egentlige udlån, dels til den kommunale forvaltning, dels til andre offentlige myndigheder. Af øvrige expeditioner (oplysninger o. lign.) har antallet været 4.230, medens arkivet har haft 1.261 besøg. Der er i årets løb sket en tilgang af arkivalier på ialt 12.860 stk. (enkeltsager, bind og pakker).

I begyndelsen af 1955 påbegyndtes som beskæftigelsesforanstaltning med støtte af Økonomi- og arbejdsministeriet udarbejdelsen af et personregister, omfattende alle frederiksbergske borgere fra 1868 til 1923. Dette arbejde sker på grundlag af de for nævnte tidsrum bevarede skatte- og mandtalslister.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg, 1954—56.

I de siden sidste beretning fra Rosenborg forløbne to år har samlingen modtaget enkelte nyerhvervelser, hvoraf to særlig fremstående skal omtales. Den første var en testamentarisk gave fra den i 1955 afdøde prinsesse Louise Handjeri f. komtesse af Nør, omfattende forskellige smykker, der tildels har tilhørt dronning Caroline Mathilde, prinsessens tipoldemoder. Prinsessen havde tillige som gave overladt samlingen betydningsfulde arvesmykker af samme oprindelse. I 1956 skænkede Ny Carlsbergfondet samlingen et souveniretui af guld, udført af Frederik (II) Fabritius, med indfattede miniaturportrætter af arveprins Frederik og hans gemalinde, udført af Cornelius Høyer — et stykke af høj kvalitet med velafhjemlet proveniens fra den kongelige familie og derfor en usædvanlig værdifuld forøgelse for Rosenborgs pretiosasamling.

Den i flere år forberedte publikation af de kongelige våben på Rosenborg udsendtes i begyndelsen af 1956 (Arne Hoff, H. D. Schepelern & Gudmund Boesen: Royal Arms at Rosenborg. 224 s., 93 pl.). Bogen er udgivet af Rosenborgsamlingen i samarbejde med Våbenhistorisk Selskab. I forbindelse med arbejdet på denne publikation afholdtes i påsken

1955 en udstilling »Kongelige Pragtvåben«. I påsken 1956 blev der i anledning af den omtalte testamentariske gave fra prinsesse Handjeri holdt en udstilling af samtlige de fra prinsessen ved forskellige lejligheder modtagne gaver.

På slottets tekstilkonserveringsatelier er foruden tekstiler fra enkelte andre museer og privatsamlinger istandsat flere af samlingens egne dragter og nogle vævede betræk fra 18. årh., ligesom arbejdet med riddersalens gobeliner er fortsat. Nationalmuseets konserveringsanstalt (3. afd.) har for Rosenborgsamlingen bl. a. løst en meget vanskelig opgave ved istandsættelsen af et af de sjældne kunstmarmorborde fra det 17. århundredes midte, hvis plade var sprængt ved de indlagte jerndrageres forrustning.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, 1955—56.

Af vigtige nyerhvervelser kan nævnes: en original ibenholts-jakobsstav fra 1757; et velholdt eksemplar af Fleurieus statelige søkortværk »Neptune du Cattegat et de la Mer Baltique«, bestående af 70 meget skønne blade, stukket 1809, men kun udkommet i 30 eksemplarer; model af en færøsk »ottemandsfarer«; model af statsisbryderen »Elbjørn« (deponeret); model af gastankskibet »Rasmus Tholstrup« (A/S Kosangas); en kopi af et brudstykke af en pejlskive fra vikingetiden, fundet på Grønland, samt kapt. C. V. Sølvers rekonstruktion af denne; en kardusæske med låg fra det 1808 strandede engelske orlogsskib »Crescent«; et frisisk flisebillede (4×5 fliser) fra 1700'erne, forestillende fregat »Louwiza«; et maleri af Peter Cramer(?), visende en dansk eskadre, der ises ud af Københavns havn 1770 for at gå til Algier; et maleri af Michael Ancher: Fiskere drager våd; en række skibsportrætter, hvoraf fremhæves: fregat »Elisabeth Maria« af Bergen (o. 1800), brig »Anna Sophia« af Bergen (1806), brig »Dania« af København (1827), skonnertbrig »Ann & Biene« af Flensborg (1832), samt en række farvelagte tegninger og malerier af Dansk-russisk Dampskibsselskabs skibe. — Endvidere er erhvervet forskelligt arkivmateriale, logbøger, nautiske instrumenter, skibstømrer- og sejlmagerredskaber, husflidsmodeller og sømandsfajance.

Museets bibliotek er vokset med 474 bind. Der er katalogiseret 178 museumsgenstande og 806 fotos. Den systematiske udskrivning af arkivmateriale, lånt fra forskellige arkiver i kongeriget og hertugdømmerne, er fortsat, bl. a. til belysning af skibsbyggeriet i Altona og Eckernförde i 1700'erne. Skibslister fra København i 1700'erne er udskrevet på kort og materialet samlet i Søhistorisk kildeindeks. — Museets konservator har bygget en model i 1:24 af tværskibssektion af m/t »Danmark« (bygg. 1931) og er ved at fuldføre en model i 1:100 af Rs. Møllers træskibsværft i Fåborg omkr. 1870.

1. august 1955 passerede museet sit 40 års jubilæum.

Besøgstallet var 68.899, deraf 13.439 gratis. — De nye magasinrum i Kronborgs sydfløj er under indretning.

Museet har udsendt sin årbog 1956.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab, finansårene 1954/55 og 1955/56.

Selskabet har udsendt følgende skrifter: Danmarks gamle Landskabslove, Jydske Lov, Knud Mikkelsens Glosser og Thords Artikler, tillæg

IV, 2, udgivet af Erik Buus (fortsættes). Ordbog over det danske Sprog XXVII. Breve fra og til Adam Oehlenschläger III, udgivet af D. Preisz. Diplomatarium Danicum, 2. række, 7. bind (1313—17), udgivet af Franz Blatt og Kåre Olsen. Danmarks Riges Breve, 2. række, 7. bind, udgivet under ledelse af Franz Blatt, udarbejdet af Kåre Olsen. Danmarks gamle Købstadlovgivning, III, Sjælland og øerne, udgivet af Erik Kroman og for de plattyske teksters vedkommende af Peter Jørgensen. Corpus Philosophorum Danicorum medii aevi, I-II (Johannis Daci opera), udgivet af Alfred Otto (afsluttes i 6 bind).

Med udsendelsen af bind XXVII er Ordbog over det danske Sprog, hvis første bind udkom 1918, afsluttet. Der vil dog i indeværende år blive udsendt et samlet forkortelseshæfte til ordbogen.

Af Diplomatarium Danicum og Danmarks Riges Breve, 2. række, mangler derefter kun bind 12 (1337—39, samt udaterede breve). Det næste hæfte af amts- og landsdelsudgaven af Danmarks Riges Breve er under udarbejdelse.

Fra selskabets øvrige virksomhed kan det meddeles, at der samles materiale dels til en Ordbog over det ældre danske sprog (foreløbig tiden indtil 1515) og til en supplementssamling til Ordbog over det danske Sprog. I samarbejde med Grundtvig-selskabet af 8. september 1947 foretages en fuldstændig registrering af N. F. S. Grundtvigs efterladte papirer.

Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie, 1955—56.

Udvalget har siden sidste beretning i »Fortid og Nutid« fortsat udgivelsen af Ældre danske Tingbøger. Af Herlufsholm birks tingbøger 1616—19, 1630—33 er udsendt 2.—3. hæfte af bindet for 1630—33, 4. hæfte ventes udsendt i løbet af 1956; af Skast herreds tingbøger 1636—40 er udsendt 3 hæfter af bindet for 1637, som ventes afsluttet inden årets udgang; af Åsum herreds tingbøger 1640—48 vil første bind (1640—43) blive afsluttet og 2 hæfter af det følgende bind udsendt. Af den i forrige beretning omtalte 4. række: Sokkelund herreds tingbøger 1621—22, 1625—30, der bekostes af de storkøbenhavnske kommuner, er udsendt 3 hæfter, og endnu 2 kan ventes i indeværende år.

Arbejdet med Sjællands stifts landebog 1567, hvortil er modtaget en supplerende bevilling på 1000 kr. af Den Hielmstierne-Rosencroneske stiftelse, er afsluttet, og udgaven udsendt i august 1956.

Afskrivningen af kirkebøgerne fra Sørbymagle-Kirkerup og Vonsild sogne er fortsat.

Ved siden af tingbogsudgaverne har udvalget siden sommeren 1955 i særlig grad samlet sig om arbejdet med registrering af adkomstdokumenter på dansk landgods i tiden 1513—59. Til denne centrale opgave har man hidtil modtaget bevillinger på ca. 17.000 kr., overvejende fra en række private virksomheder og institutioner. Foruden lederen, stadsarkivar, dr. phil. Sigurd Jensen har bl. a. cand. mag. Erik Ulsig, stud. mag. Leif Tolstrup og stud. mag. Grethe Madsen været beskæftiget ved dette arbejde. I alt er hidtil registreret mellem 2 og 3000 adkomstdokumenter.

Forundersøgelserne med henblik på en udgave af sønderjysk jordebogsmateriale fra 1600- og 1700-tallet er fortsat, idet den oprindelige plan om udgivelse af jordebøgerne for Løgumkloster amt 1607 og 1704

og for Åbenrå amt 1609 og 1704 søges udvidet til at omfatte hele det nordslesvigske og evt. også det sydslesvigske materiale fra disse tidspunkter.

Til udgivelse af Viborg landstings skøde- og panteprotokoller 1624—37, 1645—57 og 1660 er det endnu ikke lykkedes at opnå de fornødne bevillinger.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, finansåret 1955—56.

Det fremgår af beretningen fra Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv for perioden 1. april 1955—31. marts 1956, at man har fulgt de samme retningslinier som de nærmest forudgående år, idet man ved samling af materiale og anskaffelse af nyere litteratur og tidsskrifter har muliggjort, at interesserede dels kan finde de nyeste oplysninger om den faglige og politiske arbejderbevægelse dels finde oplysninger af historisk interesse. I højere grad end tidligere har man i det forløbne år ved telefoniske og skriftlige henvendelser besvaret et ikke ringe antal forespørgsler vedr. arbejderforhold. Ved at udarbejde et indeks over nyere tidsskriftartikler og kort over nyere litteratur har man kunnet hjælpe mange lånere med at finde det nyeste materiale om disse forhold. I periodens løb er registreret 750 nyanskaffelser. Den i forrige periode påbegyndte ordning af Hartvig Frisch' arkivalier er afsluttet. Arkivalierne er registrerede og opbevares under betryggende forhold. Blandt de modtagne ting er der grund til at nævne betydelige bogsamlinger modtaget af Dietz Verlag, Berlin, Kooperativa Förlaget, Stockholm, og den amerikanske ambassade, København. Ved køb i Laub Ostenfeldts dødsbo har man været i stand til at erhverve en anselig samling bøger af socialistisk og politisk natur. Størstedelen af ovennævnte materiale er endnu ikke katalogiseret og opstillet. Foruden de ting, arkivet har modtaget som gaver, har det selv været så heldig at erhverve Louis Pio's »Den lille Amerikaner«, en bog Pio udsendte i 1879, og hvortil han selv havde tegnet et større antal annoncer. Der har i periodens løb været en bemærkelsesværdig stigning i antallet af lånere, der ønskede arkivmateriale om arbejderbevægelsens første tid. For at imødekomme udenbys lånere har man i flere tilfælde ladet ældre materiale affotografere, idet mere sjældne arkivalier ikke lånes ud af huset. I 3 store bind er indklæbet et større antal udklip i anledning af Hans Hedtofts død, ligesom man har modtaget nogle båndoptagelser med taler af Hedtoft, således hans sidste tale i Nordisk Råd. Arkivets største problem: Pladsmanglen har i nogen grad kunnet afhjælpes af nogle gode kælderlokaler i Lundsgade, altså i arkivets nærhed, hvor man bl. a. har placeret avissamlingerne. Foranlediget af pladsmanglen har bestyrelsen for Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv rejst spørgsmålet om oprettelse af lokale arkiver ud over landet. Et sådant arkiv er nu oprettet i Nykøbing F., medens man andre steder arbejder med tanken. Med sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver føres forhandlinger om de former, hvorunder et evt. samarbejde om oprettelse af sådanne arkiver kan etableres. Bibliotekets tidsskriftsamlinger modtager nu 80 fagblade, 288 tidsskrifter og 29 aviser. M. h. t. tidsskriftsamlingen kan det oplyses, at man er i besiddelse af en ikke ringe samling tidsskrifter, der nu ikke udkommer mere, men som for en dels vedkommende er første rangs kildemateriale og ikke findes andre steder. 11.—13. maj 1955 arrangerede biblioteket og arkivet i forbindelse med De samvirkende Fagforbunds generalforsamling i Idrætshuset en udstilling om den faglige arbejder-

bevægelses historie i Danmark. I denne forbindelse udarbejdedes en fortegnelse over fagforenings- og fagforbunds jubilæumsskrifter samt de fagblade, der findes i biblioteket.

Dansk Pressemuseum og Arkiv indtil 30. juni 1956.

Samlingerne er i stadig vækst og fylder nu seks rum i villaen Asgårdsvej 13. En udvidelse er stærkt påkrævet, og forhandlinger er indledet om at få overladt udlånssalen og et loft i Nikolaj bygning, ialt 460 m², der vil være tilstrækkelige for en længere fremtid. Disse forhandlinger vil rimeligvis blive afsluttet i løbet af efteråret 1956. Hovedproblemet er, hvorvidt foreningen kan præstere huslejen, som med lys og varme etc. vil blive 10.000 kr. større end på Asgårdsvej, og en flytning kan kun gennemføres, hvis der kan opnås et fast statstilskud gennem statsministeriet, der er pressens ministerium.

I årets løb er samlingen forøget med indkøb og værdifulde gaver fra 236 donatorer. Resumé af gavelisterne findes i museets årlige »Meddelelser«. Her skal dog nævnes buster af Georg Brandes og bladejer Chr. Ferslew og personlige genstande, der har tilhørt Carl Ploug og Franz v. Jessen. Journalistforeningen har deponeret sit righoldige arkiv og skænket sin jubilæumsfilm samt en meterhøj broncestatue af den finske billedhugger Walter Runeberg, en gengivelse af figuren »Lex« fra Alexander-monumentet i Helsingfors, oprindelig en gave fra sangkoret »M. M.«, som under Carl v. Knorrings ledelse besøgte København i 1901.

En særlig afdeling omfatter film og lydbånd fra radioudsendelser af særlig pressehistorisk interesse, såsom foredrag og diskussioner (bl. a. højesteretssagfører Ricards møde i Studenterforeningen) samt adskillige taler af stats- og udenrigsminister H. C. Hansen, af fhv. justitsminister Steincke og en dansk udsendelse om »Fleet Street« fra B.B.C.

Blandt de over tusinde skænkede malerier, tegninger, fotografier, manuskripter og breve kan nævnes breve til Ellen Hørup fra Gandhi, skrevet i statsfængslet i Yeravda, manuskriptet til Frejlif Olsens fængselsdagbog, der blev smuglet ud af Vestre Fængsel af hans datter, og fra A. C. Meyers søn, R. B. Meyer, faderens utrykte »saftige« erindringer fra ungdomsårene i 70-erne.

Endelig dukkede op det forsvundne kæmpemaleri (3 meter), som Rasmus Christiansen udførte til presseudstillingen i 1902; det forestiller den første danske redaktør, Anders Bording i »Den Danske Mercurius« trykkeri 1666.

Til arkivet har vi selv bl. a. indsamlet en vistnok komplet samling af de nødaviser, der landet over udsendtes under strejken i marts-april og suppleret dem med over 100 artikler, der belyser strejkens historie og de problemer, den har rejst.

Rigsarkivet har velvilligt mikrofotograferet Cavlings brevsamling, ialt 6.440 kopier.

Medlemstallet er i stadig stigning og tæller 39 dagblade og ugeblade, 17 faglige organisationer og 240 enkeltmedlemmer.

Foruden indsamling af materiale har museet taget initiativet til en række radioforedrag om »store danske journalister« og udskrivning af en prisopgave om en dansk pressemand i perioden 1830 til 1914. Der er udsendt to publikationer, som gør rede for museets indhold og formål.

Anmeldelser

Fynsk jernalder i tiden 0-200 e. Kr.

Erling Albrectsen: Fynske Jernaldergrave II. Ældre romersk jernalder. 281 s., 56 fig. + 41 tavler. Ejnar Munksgaard. København 1956.

Kun to år efter fremkomsten af første del af museumsinspektør Erling Albrectsens stort anlagte monografiske skildring af jernalderfundene på Fyn (se F. og N. XIX, s. 310) foreligger næste part, som behandler de to ældste århundreder af romersk jernalder. Bogens formål er, som forf. selv siger, at give en afrundet og fuldstændig skildring af gravfundene på den fynske ogruppe. Og det er lykkedes. Ikke alene er det store materiale — over 430, til dels rigt udstyrede grave — fremlagt på ganske udmærket måde, med beskrivelse af fundene og mange (ligeledes gode) illustrationer, men man får en klar og let læselig sammenfattende skildring af gravformer og oldsager; hertil kommer videre slutninger, der går langt ud over det lokalt fynske, og som har interesse for hele Danmarks jernalder.

Da der er al mulig udsigt til, at vi inden for de nærmeste år ser værkets fortsættelse, er det rigtigst at vente med en vurdering af dets resultater. På nuværende tidspunkt bør der dog gøres opmærksom på, at materialet fra de første to århundreder af vor tidsregning er meget stort og rigt over *hele* landet, men at Albrectsens nye bog er den første samlede fremlæggelse af fundene fra et større område i forbindelse med en skildring af kulturudviklingen. Før vi kan komme videre med udforskningen af denne del af jernalderen, behøver vi tilsvarende fremstillinger fra andre egne. Med »Fynske Jernaldergrave II« ser vi, hvordan det kan og bør gøres.

C. J. Becker.

Danmarks bygningskultur.

Harald Langberg: Danmarks bygningskultur, I-II, Gyldendal 1955, 628 sider, 731 ill.

Harald Langberg har kaldt sit værk »bygningskultur«, ikke »bygningskunst«, thi han har ikke villet nøjes med at skrive en arkitekturhistorie, hvilket var mere enkelt. Han har forsøgt at skildre dansk boligbyggeri gennem flere tusind år som et udslag af menneskenes kulturskabende virksomhed politisk, økonomisk, socialt, religiøst og æstetisk. Overmåde klogt gør han i indledningen rede for sine synspunkter. Det fremhæves, at former og konstruktioner stadigvæk er blevet gentaget i byggeriet,

samtidig med at nye impulser er kommet udefra, har slået rod eller er blevet bortvejret med den generation, der fostrede dem. Held og fremgang så vel som nød og tvang har til tider medført forandringer i byggeriet. Åndelige bevægelser, abstrakt tænkning og konstruktiv forskning har gjort sig gældende. Men menneskets lyst til at forme nye boliger eller omforme gamle har spillet hovedrollen. Vi bygger ikke udelukkende i kraft af vor forstand.

Værkets inddeling skrider hovedsageligt kronologisk frem i afsnit af passende afrunding. Men for at undgå trættende gentagelser, har forfatteren til slut forsøgt at sammenfatte, hvorledes det i almindelighed forholdt sig med forskellige af bygningskulturens elementer og med sammenhængen i byggeriet. Det er blevet til to ræsonnerende kapitler benævnt »midler« og »mål«. Med mål menes i denne forbindelse bygherrens og arkitektens målsætning. I modsætning til de fleste forfattere af historiske oversigtsværker af denne art har Langberg forsynet sit værk med et kommenterende afsnit, der ikke blot bringer en litteraturoversigt, men også noter til teksten, således at læseren kan kontrollere, hvorpå forfatteren bygger sin fremstilling. Endelig er der et navne- og stedregister og en udførlig indholdsoversigt. Trykfejl synes stort set at være undgået; bd. II, s. 53 skrives Stalling, læs Stollig, hvilket også fremgår af registeret.

Illustrationerne er fremragende både i valg, beskæring og udførelse. Der findes ved siden af fotografierne grundplaner af kirker, herregårde, borge, befæstningsværker, borgerhuse og bebyggelsesplaner. Mangfoldige udkast og fuldt færdige projekter er fremdraget fra arkiverne til belysning af de skiftende tiders æstetiske idealer og praktiske behov. Forfatteren har ingen møje skyet med hensyn til at lade udføre plantegninger af endnu eksisterende bygningsværker forsynet med målestok, så læseren kan drage selvstændige sammenligninger. Bogen vil blive en guldgrube for lærere i historie ved vore gymnasier, universiteter og andre højere læreanstalter — for ikke at tale om folk i almindelighed, som interesserer sig for emnet og ønsker at vide mere, end turistvejledere kan give.

De nyeste fund som Aggersborg og kalkmaleriet og stolpen fra Hesselager er kommet med, derimod ikke bygningsværker efter 1930. Af Glimmingehus findes grundplaner af kælder, stuetage og salsetage samt både længde- og tværsnit. Den berømte stavkirkeplanke fra Hørning gengives med profiltegning, så man kan se, hvordan den har samlet de lodrette planker og båret en sugfjæl til beskyttelse af bjælkehovederne. I det følgende bringes mange konstruktionstegninger såvel af bindingsværk som af tagbærende konstruktioner, men man savner detaljer, der viser principper i tømmersammenføjninger set i skråprojektion. Man glæder sig over suleladen fra Kerte, præstegårdsladen fra Nimtofte 1599, men man savner fem fag af et stuehus fra Holmstrup ved Jyderup, dateret 1600, den ældste daterede stuelænge i landet. Dette skal dog ikke lægges forfatteren til last, da kun de meget indviede har kendt denne rest af en længe siden 1945, og da den endnu ikke er opmålt eller findes omtalt i Nationalmuseets arkiv. Af de klassiske højremskonstruktioner findes kun en tegning af Seip i så lille målestok, at den let kan overses. Også af den enlængede sønderjyske gård savnes grundplan og konstruktionsdetaljer. Forfatteren kommer i det hele taget ikke rigtig ind på konstruktive enkeltheder, heller ikke hvad døre og vinduer angår. Men

han vil med rette kunne hævde, at det ville føre for vidt og gøre bogen altfor omfangsrig og kostbar.

Teksten forekommer kortfattet. Men man opdager hurtigt, at det væsentlige bliver sagt. Og forfatteren får jævnligt lejlighed til at komme med forklarende betragtninger, der sætter oplysningerne ind i den store europæiske sammenhæng. Fremstillingen er i det hele taget behageligt ræsonnerende, uden at man mærker nogen pegepind. Harald Langberg har øst af sin rige viden. Næppe nogen anden end sekretæren i det særlige bygningssyn på Nationalmuseet kunne have skrevet dette værk ene mand. Og man kan gerne tilføje, at næppe andre end den bredt kulturhistorisk orienterede kunsthistoriker Langberg kunne have skrevet den. Tusinder vil studere den og hente berigelse af dens vejledning. Den er et pionerarbejde i sin art.

Axel Steensberg.

Ringsaker kirkes gamle herlighet.

Sigurd Grieg: Ringsaker kirkes gamle herlighet. Kulturhistoriske studier over nederlandske og nordtyske alterskap i Norge. De Sandvigske samlingers skrifter III. Lillehammer. 1955. 255 sider.

I sit forord skriver Sigurd Grieg, at materialet her er behandlet fra friere synspunkter og mere personligt end i et strengt fagligt arbejde. Målet har været at nå frem til den religiøse forestillingsverden, som ligger bag det gamle alterskab. De kulturhistoriske synspunkter har været vigtigere end de æstetiske. Dette må vel erindres ved læsning af bogen, men undskylder ikke de mange trykfejl, fejl i sidehenvisninger, manglende accenter i titlerne på franske bøger, eller forkert anbragte punktummer og kommaer i litteraturlisten.

Efter at have fortalt, at Ringsakers gamle herlighed er den flanderske altertavle, redegør Sigurd Grieg for Flanderns kunst, der fik så indgribende betydning især for Norden ved eksport af kirkelige kunstværker, navnlig alterskabe. Han kommer nærmere ind på arbejder af Roger van der Weyden, Thierry Bouts og Memling. I næste kapitel, kaldet mysterium og kultus, behandles senmiddelalderens alterskabe, sådan som de er repræsenterede i nordiske kirker, og de forskellige stadier i tilvirkningen af et alterskab gennemgåes. (Her er Claus Bergs altertavle i Odense fejlagtigt anbragt i St. Hans kirke). Derefter følger en kortere gennemgang af Ringsaker kirkes arkitekturhistorie, og før den nærmere beskrivelse af selve tavlen indskydes nogle bemærkninger om donator Ansten Jonssøn Skonk (også i afskriften af det latinske vers, der indleder dette kapitel, har der indsneget sig et par fejl). Til den indgående gennemgang af alteret, hvor man af og til generes af forkerte betegnelser for de enkelte dele, f. eks. tympanon om en trekantgavl, er knyttet fyldige ikonografiske kommentarer, af hvilke nogle dog kun er en gentagelse af ting, som allerede er nævnt i beskrivelsen.

Korsfæstelsesfremstillingen i Ringsaker er tydelig beslægtet med Oplinter-skabet i Belgien, Viborg Søndresogn og Jonsberg kirkers alterskabe, hvorfor der gives en kortere analyse af disse; fælles for dem er, at korsfæstelsesgruppen danner centrum i fremstillingen, er den scene, der giver alteret perspektiv både i virkelig og figurlig forstand.

Det sidste kapitel i bogens hovedafsnit hedder: Fra barok til empire i Ringsaker kirke, og omhandler kirkens inventar i nævnte periode.

For at give Ringsaker-skabet dets rette stilling i norsk kirkeinventar omkring 1500 er medtaget det andet afsnit: Noen nordtyske alterskap i norske kirker. Det har to kapitler; i det første, kaldet: Fra Lübeck til Finmark, trækkes udvalgte prøver på lübske kunstværker ind i sammenligningsmaterialet; i det andet behandles Hellig Legemsalteret fra Hallvardskirken i Oslo, skåret af Claus Berg.

Bogen er forsynet med indholdsfortegnelse, navne- og sagregister, samt en fyldig litteraturliste. Den er desuden prydet med mange billeder, men de er langtfra alle så smukke og skarpe, som man kunne ønske det. Den giver et væld af stof og rører en overordentlig viden om de mest spredte emner, men stoffets rigdom har ligesom taget magten fra forfatteren. Behandlingen (især af forudsætningerne) har fået et overfladisk skær, og i stedet for et dybtgående kulturhistorisk arbejde er resultatet blevet et interessant causeri.

Marie-Louise Dircks.

Møbelkunst.

Ole Wanscher: Møbelkunsten. Studier i møbeltypernes æstetik og historie. Thaning og Appels Forlag 1955. 538 sider, rigt illustreret.

Det er lidt af en begivenhed, når der på det danske bogmarked fremkommer så stort og lødigt et værk om møbelkunst, som det Ole Wanscher nu har afsluttet. Der er skrevet mange bøger om møbler rundt om i verden, også oversigtsværker som dette, der omfatter tiden lige fra den ægyptiske oldtid til vore oldeforældres dage; men på dansk foreligger der kun ganske lidt litteratur om dette emne, så Wanschers bog afhjælper i høj grad et savn. Her er netop den lærebog, som den nyudnævnte professor i møbelkunst har brug for i sin undervisning på akademiet og med ham alle andre, der docerer dette fag, eller som selv ønsker en god orientering skrevet af en mand, der ved, hvad han taler om. Det præger nemlig i høj grad bogen, at forfatteren ikke blot er en meget belæst og kyndig møbelhistoriker, men tillige udøvende møbelarkitekt. Hans store indsigt på dette område og hans intime samarbejde med de dygtigste håndværkere indenfor faget kommer ham til nytte her, hvor det gælder om til bunds at forstå de konstruktive krav, der må stilles til de enkelte møbeltyper, og de tekniske fremskridt, som gennem tiderne har haft betydning for udviklingen. På disse vigtige områder bringer Wanschers bog adskillige nye synspunkter.

Mange af møbelbeskrivelserne virker dejligt selvoplevede. Man mærker, at forfatteren omhyggeligt har åbnet alle låger og skuffer og ladet fingrene glide hen over det fint forarbejdede træ, inden han gav sig til at fortælle læseren, hvad han mente om netop dette møbels kvalitet og æstetiske værdi. Men hans bedømmelse er ikke ensidigt »kunstindustriel«, møblernes konstruktion og brug beskæftiger han sig meget med, og de jævne brugsmøbler omtales ofte; også et emne som de skiftende dragtmoders stilfællesskab med indboet og deres indflydelse på f. eks. stolens former berøres flere gange.

Billedstoffet er meget rigt, smukt sat op og udvalgt med omtanke. Der er et udmærket sammenspil mellem samtidige afbildninger, hvor møblerne ses i funktion, og fotografier af de bevarede stykker, ofte suppleret med detailbilleder, der giver et godt indtryk af kvalitet, samlingsmetoder eller ornamentik. De mange fine opmålinger er meget værdifulde. De er udført af Ole Wanscher selv, Jacob Hermann m. fl. Om alle illustrationerne gælder det, at de på en ganske naturlig måde er arbejdet ind i teksten med mange henvisninger og kommenteret, så læseren bliver gjort opmærksom på de finesser, forfatteren med sit øvede øje har opdaget. Der trykkes alt for mange bøger, hvis billedstof bærer præg af, at det er udvalgt ret tilfældigt, og efter at manuskriptet er færdigskrevet, så at billederne ikke behandles i teksten.

Skal man indvende noget mod Wanschers billedvalg, må det blive det, at han af og til lader sin gode smag løbe af med sig, sådan at forstå, at det møbel, han gengiver, er fint og smukt, men ikke videre typisk for den periode, det skal repræsentere. Det er særlig grelt i bogens sidste afsnit, der handler om sen-empire, ny-rococo og begyndende klunketid. Jeg ville tro, at man, uden ligefrem at skulle afbilde »rædsler«, kunne have fundet nogle eksempler, der gav lidt mere af tiden end f. eks. den i sig selv nydelige kvækergyngestol, der i bogen står som repræsentant for perioden.

Ole Wanscher har opdelt sin store bog, der er på ialt 538 sider, i 10 kapitler, ordnet kronologisk, således at der begyndes med ægyptiske møbler, derefter græske og romerske; så følger de europæiske stilarter fra middelalderen indtil ca. 1850. De engelske møbler fra det 18. årh. får et særlig fyldigt kapitel, og de kinesiske og japanske omtales i et afsnit for sig. Bogen slutter med et navneregister og en bibliografi. Egentlige noter findes ikke, hvad der vel også ville være håbløst at gennemføre i et oversigtsværk som dette.

De enkelte kapitler er stort set disponeret efter samme skema. Der begyndes — i alt fald for de ældre perioders vedkommende — med en oversigt over, hvor mange møbler der stort set er bevaret, og hvor meget det samtidige billedstof efter en kildekritisk sortering kan give af oplysninger. Derefter opregnes de møbeltyper, som har været anvendt i den pågældende periode, og der gøres rede for, på hvilket stade teknikken står, hvorledes den stilistiske udvikling former sig m. m. Også de mest betydende arkitekter og håndværkere omtales samt møbelværker, der har haft betydning for stiludviklingen. Derefter gennemgås de enkelte møbeltyper: borde, stole, skabe o. s. v. mere detailleret, hvad der ofte resulterer i, at forfatteren gentager, hvad han lige har sagt i indledningen. Det virker i begyndelsen lidt trættende; men efterhånden som man opdager, at det er et strengt gennemført dispositionsskema, affinder man sig med det, ikke mindst fordi teksten er meget velskrevet og flydende.

Det vil føre for vidt her at resumere bogens indhold, der jo omfatter næsten 5000 års møbelkunst. Jeg vil indskrænke mig til nogle få bemærkninger.

I afsnittet om de græske møbler synes jeg, at Wanscher til en vis grad undervurderer den orientalske påvirkning via Lilleasien, mens han til gengæld overvurderer den ægyptiske indflydelse lidt. Jeg er heller ikke enig med ham, når han påstår, at det 15. årh.s bænk »i store træk følger stolens udvikling«. I visse tilfælde er det lige omvendt, f. eks. når

det drejer sig om bænkene med venderyg. Når der s. 519 står, at den danske statsbankerot var i 1814, skyldes det vel en trykfejl. Men disse og lignende indvendinger er naturligvis små og ligegyldige i sammenligning med alt det gode, der kan fremføres.

Der er ingen tvivl om, at enhver, der læser Wanschers bog, hvad enten det er en fagmand eller en lægmand, vil lære meget af den, og mange vil sikkert få åbnet deres øjne for de æstetiske værdier, et gennemtænkt og fint udført møbel kan rumme. De løfter, forfatteren giver i bogens undertitel »Studier i møbeltypernes æstetik og historie«, har han virkelig indfriet.

Tove Clemmensen.

Tyske bondemøbler.

Heinrich Ottenjann: Alte deutsche Bauernmöbel. Landbuch-Verlag, Hannover 1954. 412 s., deraf 140 s. tekst, godt 100 tegninger, 254 afbildn., 2 kort.

Friedrich Döppe: Deutsche Bauernmöbel. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig 1955. 40 s. tekst, 4 farvetavler, 44 s. billeder.

De to bøger om tyske bondemøbler, der her skal omtales, tager sig ud som en kæmpe og en dværg, og det er dværgen, der prætenderer at give den almindelige oversigt, medens kæmpeværket af Ottenjann kun dækker landskabet Oldenburg, i hovedsagen endda kun dettes sydlige del, Münsterlandet. Dr. Döppe har imidlertid for en udenforstående at se fået det væsentlige med, således at hans bog i lommeformat kan tjene som en introduktion til dr. Ottenjanns, hvis man ikke foretrækker J. M. Ritz' bog med samme titel (Darmstadt 1953).

Ottenjanns bog er, skønt den er lokalbegrænset, dog ingenlunde snæver. På 40 tættrykte sider »Erläuterungen« citerer han, hvad hans store forgængere Uebe, Hahm, Schmidt m. fl. har sagt om møbeltypernes oprindelse, udbredelse, betydning, udsmykning etc. Man savner i nogen grad forfatterens egen stillingtagen, og noteapparatet tager luven fra teksten. Men det giver en nyttig indførelse i den tyske litteratur om emnet, og heri må berettigelsen vistnok søges for at kalde værket for Gamle *tyske* bondemøbler i stedet for det mere dækkende Gamle *oldenburgske* do.

En række fortrinligt udførte konstruktionstegninger i skråprojektion af kister og skabe overgår endog, hvad pioneren Sigurd Erixon kunne byde på i »Folklig möbelkultur«, idet Ottenjanns tegnere har vist funktionen af hele det indviklede system af nagler, dyler, tappe, lister, ramstykker og fyldinger, så enhver kan se, hvordan det hænger sammen. Ideen er ikke gennemført med hensyn til kandeskabe, borde, stole og senge, formodentlig fordi det ville blive for kostbart. Men forfatteren har med disse tegninger sat sit værk på en førende plads indenfor samtidens litteratur om gamle møbler. Også en mængde tegninger af ornamentmotiver — hvoriblandt især drager, slanger og havfruer er karakteristiske for landsdelen — er en gevinst for læserne. Teksten er derimod tør og kortfattet, men med mange henvisninger.

Billedafsnittet er det, der fylder mest; et møbel på hver side, og en kort billedunderskrift nederst. I reglen oplyses kun møblets betegnelse, ind-

skrift, datering, mål, hjemsted og nuværende opbevaringssted — der for de fleste genstandes vedkommende er frilandsmuseet Cloppenburg. I enkelte tilfælde oplyses dog under detailfotografier, hvad udsmykningsmotiverne forestiller. Reproduktionerne er udskrabede med en ikke særlig smagfuld »sokkel«, således at profilerne må være gengivet mere eller mindre upålideligt. Mange af billederne står desuden for mørke og uklare, måske fordi fotografierne har savnet detaljer?

Den dominerende møbelgruppe er de store egetræskister med gotisk præget konstruktion. En del af dem står på høje plankefødder. Andre har vandrette plankefødder med profileret forkant, hvorimellem et skråtstillet fodbræt er indføjet. Typen er velkendt op til det sydlige Nordslesvig, og Nationalmuseet har for nylig erhvervet en kiste af samme konstruktion fra Dannemarre på Lolland, men bortset herfra kendes kister med skråt fodbræt ikke i Norden. Egetræet har ikke fristet Oldenburgs kistemagere til at lade deres produkter male med brogede farver, men til at udskære dem med fladsnitsornamentik. Denne udsmykning består af stærkt stiliserede planter og fabelvæsner samt geometriske ornamenter som rosetter, hvirvelrosetter, stjerner o. l. Den er veludført og traditionel, men mangler den charme, som ofte kendetegner naiv folkekunst. Optrin med personer savnes næsten fuldstændig. Deri adskiller den sig fra danske og især norske almueskæringer, der kan være forlenet med en vældig kraft. Der findes vindrueudsmykninger, der kunne minde om vore lollandske, men de ledsages ikke af den lollandske symbolske fabelverden af basilisker, enhjørninger, konger og dronninger. Også skabene, hvorunder kandeskabe, madskabe og klædeskabe, viser en betydelig formrigdom. Derimod er stolene ret ensartede og kedelige. Muligvis giver bogens billeder ikke noget fuldgyldigt udtryk for bondeinventarerne i 1700—1800 årene, men repræsenterer kun, hvad der tilfældigt er blevet bevaret? Dr. Ottenjann har øjensynligt ikke benyttet arkivstof, og heri ligger bogens iøjnefaldende svaghed som kulturhistorisk dokument. Det er naturligt for en museumsmand at gå ud fra monumenterne, men de vinder ved at blive suppleret med arkivernes oplysninger om miljøets sammensætning.

Axel Steensberg.

Folkekunst på Tønderegnen.

Sigurd Schoubye: Folkekunsten på Tønderegnen. Tønder Museums publikationer (11), 1955, 48 s., m. litteraturliste.

Tønder museums leder, den i hollandske fliser, sønderjysk møbelkunst og andet forfarne mand, har atter født en bog. Den handler mest om møbler, men talrige brugsgenstande (manglebrædt, skrin, banketræ, værktøj, kagerulle etc.) nævnes og afbildes, og efter snedkerarbejderne, der er bogens nettovægt, er der et lille billedafsnit med fyldige, forklarende texter. Således får den træ-interesserede også pirret sin lyst til lerpotter, tallerkener, lidt klude- og løbarbejde; han får et bindebrev med og sidst en af de kostelige Rømøgravsten, de — ja, det lyder underligt — morsomste gravsten i Danmark.

Papiret er ligeså godt som texten, og fotografierne, af hvilke der er

mange og gode, kommer til deres fulde ret. Manden med en ikke alt for stærk lup kan gøre detailstudier selv i søjlekapitæler.

Sigurd Schoubye er egentlig ikke nogen populærforfatter, snarere *lidt* tør og akademisk, men det, han skriver, er godt og ikke vanskeligt tilgængeligt, og når den side er i orden, må enhver jo skrive, som han vil.

I en kort, almindelig indledning præciserer han, at Tønderegnens kunst (det, det kniber mest med i bogen, er fastholdelse af begrebet Tønderegnen) er, ikke en almuekunst, men en provinskunst. Den indeholder stilelementer fra nordtysk, hollandsk og skandinavisk bykultur, som visse steder får et særligt egnspræg.

Skabe og kister — fra ungrenæssancen til baroktiden — udgør hovedafsnittet i det lille hefte, og både for elskere og kendere af disse ting er bogen en god leder, ikke mindst på grund af de mange udmærkede illustrationer. Gennem dem og den tilhørende text åbnes læserens øjne for det sønderjyske, især nordvestslesvigske særpræg, der er over møblernes udsmykning. Kendere vil vide, at nøjagtig de samme stilelementer findes overalt i landet (og tildels udenfor): gotisk stavværk, foldeværk knyttet sammen med renæssanciske rosetter, bladværk, medailloner, blomstervaser etc. Men blandingen er forskellig i Sønderjylland fra alle andre landsdele. Et næsten fast træk ved det sønderjyske — nærmere bestemt ripensiske — foldeværk er det stadig tilbagevendende hjerteornament. »Hjertet« fremkommer naturligt i foldeværksornamentikken, når folderne foroven løber op i trekløverblade, og hvor to af den slags blade støder sammen, dannes hjertet. Men i det sønderjyske foldeværk river hjertet sig løs fra sin »organiske« plads og bliver et selvstændigt ornament, der endog formerer sig, således at sønderjysk foldeværk undertiden kan prale med to rækker hjerter. Kommer hertil så også små akantusblade i foldernes øverste spidser (afløsningen af den gotiske korsblomst), vil man med 99 pct. sikkerhed vide, at man står over for et fra Ribekredsen udgået møbel.

Sigurd Schoubye bør ikke blot roses for sin lille, gode bog, men som publicerende museumsleder skal han højtprist holdes frem som et mønster for sine mindre blækførende kolleger, der landet over ruger over folkekunsten i Danmark.

Erik Moltke.

Gamle Ure.

D. Yde-Andersen: Bornholmere og andre gamle Ure. Borgens Forlag, 1953. 91 sider Tekst, 40 sider Illustrationer.

Med stor Forventning imødeser man en ny dansk Bog om det meget specielle, men meget fascinerende Emne: Gamle Ure.

Det er beskedent, hvad der mellem Aar og Dag fremkommer om dette Emne her i Landet, hvor det at beskæftige sig med gamle Ure betragtes enten med nedladende Overbærenhed ud fra den Anskuelse, at saadanne Ure er noget sært Snurrepiberi, eller det betragtes med en sky Ærefrygt, idet Uret og dets Mekanisme anses for saa overvældende kompliceret, at kun ganske enkelte uden for Fagurmagernes Kreds har faaet den Naadegave at forstaa, hvad der foregaar bag Skiven. At disse Betragtninger er saa udbredte, er maaske letforstaaeligt, men saa meget mere

beklageligt, som kun et Minimum af Forkundskaber kunde aabne mange Menneskers Øjne for den smukke Verden, som Urmageriet fra alle Tider repræsenterer. At anskue Historien og Kulturhistorien med Urets Udviklingshistorie som Udgangspunkt er langt mere instruktivt, end det paa Forhaand lader formode. I England er Indsigt i Urmagerkunstens Historie og i Urenes mekaniske Detailler forbavsende udbredt; det hører ligefrem til de nationale Ejendommeligheder. Baggrunden herfor maa søges i den fremragende Stilling, ældre engelsk Urmageri indtog. Resultatet heraf er da ogsaa en enestaaende rig Arv af gamle Ure. De store Urmagere dyrkes dér som nationale Heroer paa Linie med store Digtere og Statsmænd. Denne Kærlighed til Urmageriet har sat sig Spor i en betydelig Faglitteratur.

Dansk Indsats i Urmageriet gennem Tiderne har i Sammenligning hermed været beskeden. Bortset fra Urban Jürgensen, hvis Navn stadig overalt erindres med Ærbødighed for hans teoretiske Arbejder og for hans astronomiske Ure, som stadig gør praktisk videnskabelig Fyldest, har Landet ikke fostret Urmagere af internationalt Format, men ved et Tilfælde har vi i vore Museer bevaret en Samling af Ure, særlig fra Renaissancen, som tæller nogle af de betydeligste Stykker i Verden.

Hovedværket om Urmageriet i Danmark er Bering Liisbergs nu halvthundredårige Bog, Urmagere og Ure i Danmark, et banebrydende, forbavsende grundigt Arbejde, der indledningsvis gennemgaar Tidsregningens og Urets almindelige Udviklingshistorie, og hvis Hovedresultater stadig, som det vil ses af det følgende, staar uantastet.

I Forordet til sin Bog oplyser Yde-Andersen, at han har samlet de Oplysninger om gamle Ure og det gamle Urmageri, som han er stødt paa under sit Arbejde paa Nationalmuseet, først og fremmest dog ved sit Virke inden for Museets Industri-, Haandværker- og Arbejderundersøgelser.

I spændt Forventning om, hvad dette Nationalmuseets yngste Skud vil tilføje vor Viden om Urmageriets Historie i Danmark gaar man derefter til selve Indholdet af Bogen, hvis Titel lader formode, at det navnlig er Bornholmerurmageriet, der tages op til Behandling. Desværre viser det sig, at den bornholmske Urindustri affærdiges med fire Sider, paa hvilke der naturligvis ikke bliver sagt og ikke kan siges meget nyt om dette saare interessante Emne, der stadig venter paa en Undersøgelse, som kan placere denne Urindustri i den rette økonomiske og sociale Sammenhæng, og som, om muligt, kunde karakterisere en Del af de mere fremtrædende Mestre ved en Gennemgang af deres Produktions Kvalitet og Egenart. Paa tre Sider er givet en Liste over bornholmske Urmagere med deres vigtigste Data, for saa vidt som det har været muligt. Denne Liste er vel nok Bogens mest positive Bidrag.

Af de øvrige vidt forskellige Afsnit kan fremhæves de første om Tiden, Soluret, Vandure etc. Fremstillingen er instruktiv og let forstaaelig. I Afsnittet: »De første Ure« maa det være tilladt at gøre opmærksom paa det forlængst fastslaaede Faktum, at det navnkundige Taarnurværk fra Dover Castle (i Science Museum, London) er fra Begyndelsen af 17. Aarh. og ikke fra sidste Halvdel af 14. Aarh. Værket giver ganske vist en let tilgængelig Forestilling om Foliotens Anvendelse, men om det iøvrigt skulde give et Indtryk af Hjulurværkets Indretning paa et meget tidligt Stade, er tvivlsomt. Snarere er det Udtryk for en ubehjælpsom

lokal Urmagers Formaaen. De bevarede Taarnure fra Salisbury Kathedralen fra ca. 1386 og fra Wells Kathedralen fra ca. 1392, opbevaret henholdsvis i Kathedralen og i Science Museum, viser sig for de ikke fornyede Deles Vedkommende Dover-Værket langt overlegne i Teknik og Udførelse.

I den videre Fremstilling af Urets almindelige Udviklingshistorie er den ældre Forestilling om den før-Huygenske Periode (Tiden før Pendulets Anvendelse i Hemværket) lagt til Grund, saaledes at man faar Indtryk af, at den Tids Urmagere snarere lagde Vægt paa Urenes kunstfærdige mekaniske Præstationer (automatiske Figurer og Fremstillinger af Himmellegemernes Bevægelse) end paa Tilvirkning af Tidsmaalere af den størst mulige Præcision. Man er imidlertid i de senere Aar blevet klar over, at der i denne Periode ogsaa arbejdedes med Held paa en Udformning af Hemværket, saaledes at Præcisionen forøgedes forbavsende, en Bestræbelse der falder nøje i Traad med Renaissancens levende Interesse for Naturvidenskaberne.

Et Navn som Jost Burgi (1552—1632) burde ikke savnes her. Han arbejdede i Tilknytning til Tycho Brahe og opnaaede forbavsende Nøjagtighed med sine Ure. Til Burgis Skole hører det teknisk set saa interessante og fuldkomne Ur, der er afbildet som fig. 18, et Stykke af international Rang.

Bogens sidste Halvdel indeholder en Række blandede Smaaartikler med Tilknytning til Ure, omhandlende Kronometre, Urmagerlauget i København, Firmaet Larpent og Jürgensen, den store danske Urmager Urban Jürgensen, den fra Tegningerne velkendte Fritz Jürgensen, københavnske Urmagermestre fra 1681 (en Fortegnelse), et Leksikon over visse Fagudtryk og sluttelig nogle Ord om Køb og Vedligeholdelse af gamle Ure.

De enkelte Afsnit mangler imidlertid indbyrdes Sammenhæng. Den Traad, der skulde binde dem sammen, er for tynd, og man efterlades i nogen Vildrede om, hvem Bogen egentlig henvender sig til, alt for populær og overfladisk som den er for den, der har den mindste Føling med Ure, og alt for springende i Emnevalg og uden nogen som helst mekaniske Informationer for dem, som søger en Indføring i Emnet. Endnu tyndere er den Traad, der binder det iøvrigt meget smukke Billedstof sammen med Teksten. Det synes for en stor Del at være udvalgt efter de forhaandenværende Fotografiers Princip. Mest beklageligt er det dog, at der slet ikke findes et Billede af den allerhyppigst forekommende Bornholmerurtype, i Teksten omtalt som Empirebornholmeren. Der henvises ganske vist til et Billede, Fig. 59, men det forestiller et Ur af en noget anden Type, der beskrives som Christian 8.-Bornholmeren. Det som Fig. 58 afbildede Ur lader sig iøvrigt ikke se i Nationalmuseet; det er i Privateje.

Det nye Stof, som Nationalmuseets Industri-, Haandværker- og Arbejderundersøgelser efter Forordet at dømme kunde forventes at have tilført Fremstillingen, synes ganske udeblevet, men havde man ved Bogens Tilrettelæggelse i højere Grad fulgt en bestemt Idé for Fremstillingen, vilde den måske være blevet en Helhed, der, uanset om Vægten var blevet lagt paa det populære, pædagogiske eller paa det mere videnskabelige, havde haft en større Mission end det foreliggende Arbejde.

Hans Stiesdal.

Guldsmedemærker.

Hubert Stierling: Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern. Zweiter Band des Werkes: Der Silberschmuck der Nordseeküste hauptsächlich in Schleswig-Holstein. Herausgegeben von Wolfgang Scheffler. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1955. 416 sider.

Den digre bog, der rummer et stort og værdifuldt materiale for samlere og museumsfolk, er viet den utrættelige samler dr. Johannes Biernatzkis minde (†1935), en smuk tanke og en hyldest til den mand, hvis nidkære samleiver og arkivforskning har betydet så meget for Slesvig-Holstensk forskning, og hvis arbejde vi også nord for den nuværende landegrænse har lært at påskønne.

Efter en almindelig orienterende indledning, »geschichtlicher Überblick«, der i det væsentlige bygger på kendt og publiceret materiale, men som ikke derfor er uden interesse og i høj grad på sin plads, går forf. over til en gennemgang af de enkelte byer, deres guldsmede og disses værker, byerne alfabetisk ordnet og inden for byerne guldsmedene kronologisk ordnet. Hvert by-afsnit indledes med en beskrivelse af bymærket, en gennemgang af lavsforholdene og en bibliografi. Til Altona er endvidere knyttet en Hamborg prisliste fra 1739, der giver en nyttig oversigt over prislaget.

Alle guldsmede, der er kendt enten fra skriftlige kilder eller fra arbejder, medtages, selv svende, og hvor arbejderne er stemplede, afbildes for hver genstand stemplerne, både mesterstemplet og bymærket. Disse afbildninger er lavet efter sværteaftryk, således at bogstaver og tegninger fremtræder hvide. By- og guldsmedefortegnelsen afsluttes med et »Nachtrag« (»grössenteils aus Bøje, Danske Guld- og Sølvsmedemærker, übernommen«) omfattende Højer og Løgumkloster, der før genforeningen med Danmark hørte til »Kreis Tondern«. Også for købstaden Tønder har forf. haft stor nytte af Bøjes værk.

Efter den egentlige by- og guldsmedefortegnelse findes et systematisk katalog over by- og mestermærker, det første sagligt ordnet efter motiver, det sidste alfabetisk som vanligt og praktisk er. Mesterfortegnelsen afsluttes af bomærker, uforklarede og utydelige stempler samt graverede signaturer og efterfølges af et alfabetisk ordnet guldsmederegister, der atter følges af en kortfattet »Schrifttumsverzeichnis« og et oversigtskort over den behandlede landsdel på p. 416.

Et vældigt, besværligt og tidtagende arbejde er her bragt mønstergyldigt til ende. En sådan bog burde være indbundet i pergament med messingskinner; thi den vil blive udsat for slid.

Nærværende anmelder savner forudsætningerne for at bedømme kvaliteten og nøjagtigheden af de afsnit, der ligger syd for den dansk-tyske grænse; men hvis den samme nøjagtighed og omhu, går igen dèr som i de nordslesvigske afsnit, er det sikkert et betydningsfuldt træk, at afsnittet i »Berichtungen« kun omfatter to små linjer på side 415.

Derimod kan der på anden måde rettes en temmelig alvorlig anke mod bogen: fuldstændigheden i de givne oplysninger for egnene nord for grænsen, eller rettere en ret stor mangel på fuldstændighed, der med et minimum af umage kunne være undgået. Denne bebrejdelse rammer dog ikke bogens forf., men dens udgiver.

Det ligger nær for en dansk forsker at sammenligne Stierlings bog

med Chr. Bøjes om de danske guld- og sølvsmedemærker (Kbh. 1946, tillæg 1949).

Anlægget af de to bøger er forskelligt. Mens Stierling fortrinsvis følger den linje, der er udstukket i Marc Rosenbergs mærkebog og søger at give en så vidt mulig fuldstændig fortegnelse over de enkelte guldsmedes værker med de forskellige stempler, ville Bøje noget helt andet. Hans ønske var at fremskaffe, identificere og aftegne så mange mestermærker (og bymærker) som muligt og — uden hensyn til de pågældendes enkeltarbejder — give samlerne et apparat i hånden, hvorved de blev i stand til at finde proviniensen for et eller andet stykke sølvtøj. Da han af erfaring vidste, at det tidligere danske sølvstempelværk (ved Jørgen Olrik, 2. udg. 1919) ikke blot var behæftet med fejl, men også med mange unøjagtigheder, fordi det til dels byggede på forskellige, ikke altid kontrollable kilder, var det Bøjes bestemte hensigt — som han ikke fraveg — ikke at publicere et stempel, som han ikke selv havde haft for øje, enten in natura eller i aftryk. Dermed var også hans bogs begrænsning givet (den var samlet på et relativt kort åremål, efter at han havde taget sin afsked som velmeriteret naturfagslærer ved Ålborg Katedralskole), og det var givet, at der snart måtte komme et tillæg (hvad der også gjorde), og at også dette hurtigt ville vise sig ikke at være tilstrækkeligt. Men havde han også lagt vægt på en såvidt mulig fuldstændig fortegnelse over de genstande, hvor han fandt sine stempler, ville ufuldstændigheden være blevet grel. Nu har han nøjedes med hist og her at strø et par oplysninger ud om, at den og den guldsmed har lavet den og den genstand der og der. Det kunne han godt have ladet være med, så meget mere, som han giver disse oplysninger på en sådan måde, at det ikke altid er let at knytte dem til de enkelte nedenunder gengivne stempler.

Hvad selve guldsmedene angår, giver han såvidt muligt kun fast tre oplysninger: fødselsår, borgerskab og dødsår. Bøjes bog er derfor et stempelkatalog i dettes reneste og strengeste forstand.

Stierlings plan er ganske anderledes og langt mere omfattende. Ikke blot vil han bringe de forskellige stempler, men også de ting, de er indslået i, kort sagt: han vil give en oversigt over de enkelte guldsmedes produktion og i tilgift såvidt muligt hver enkelt guldsmeds liv og løbebane, suppleret med litteraturhenvisninger. Hermed er den rene kataloggrænse betydeligt overskredet.

Man kan diskutere, hvilken metode der er den bedste. Set fra et praktisk synspunkt kan det dog næppe diskuteres, at det rene mærkekatalog er det ideelle for den, der ønsker at identificere en guldsmed, hvis stempel han finder på et tilfældigt stykke sølvtøj; på den anden side har det også samlerens eller forskerens interesse at få at vide, hvad der kendes af den pågældende sølvsmeds produktion, hvorfra videbegærligheden udstrækkes til manden selv. Efter recensentens mening burde det rene stempelkatalog altid holdes for sig, og arbejdsfortegnelsen med bio- og bibliografi henvises til et andet afsnit — eller en anden bog.

På eet punkt er såvel Bøje som Stierling langt fjernet fra det ideelle, nemlig i deres gengivelse af stemplerne, henholdsvis med små, sirlige aftegninger og ved nogle grimme, sorte klatter, der vel prætenderer at være klicheer efter aftryk, men hvor man dog ikke kan frigøre sig for den fornemmelse, at det undertiden er så som så med objektiviteten. Tænk, at man i 1956, klein- og mikrofotograferingens tid, ikke finder stempel-

fotografier. Jeg ved godt, at grunden er: penge. Penge til fotografisk materiel og penge til bedre papir — i forbindelse med de næsten uoverstigelige vanskeligheder, der tårner sig op for den mand, der ville vove at sætte et sådant værk i arbejde. — Dog, fremskridtet er immervæk stort fra Olriks danske udgave og fra Rosenbergs første tyske, hvad nøjagtighed angår; i skønhed kan Stierling dog ikke konkurrere med Rosenberg.

Jeg kommer nu til den anke mod Stierlings bog, som ovenfor kun blev antydet: De danske afsnit, først og fremmest Tønder, er meget mangelfulde; det vil fremgå af de nedenfor opstillede kendsgerninger, og det må beklages, at bogen skæmmes af denne plet, som dog forhåbentlig ingen betydning har for den tyske del.

Hvorfor har bogens udgiver ikke søgt sagkyndig dansk assistance til det danske afsnit? Ved han ikke, at der for tiden udgives et værk, der hedder »Danmarks Kirker«, der netop er midt i udgivelsen af Sønderjylland, og hvis redaktører iøvrigt har haft stort udbytte af samarbejde med museer og biblioteker syd for grænsen? Hvis udgiveren havde søgt oplysninger hos redaktionen, ville han have fået adgang til alt det indtil nu indsamlede materiale for Tønder, Højer og Løgumkloster. Han ville samtidig have fået at vide, at Chr. Bøjes samling af gipsafstøbninger af stempler beror i Nationalmuseet i København, at der til hvert stempel er knyttet en bemærkning om proveniens. Alt dette materiale ligger så klart og lettilgængeligt, at det blot ville være et arbejde for en ung student at finde det frem.

Var denne henvendelse sket, ville følgende guldsmede og deres arbejder have fundet plads i bogen:

1. ?Tønder. M. i foroven retkantet, forneden tilspidset felt, *Ubjerg oblatæske* 1707. Intet bymærke.
2. ?Tønder. E B i to stående, sammenstødende halvovaler, *Tønder vinkande* 1646. Intet bymærke.
3. Tønder. Christian Reimer (Stierling p. 302), *Abild oblatæske* 1680.
4. Tønder. Jacob Reimer (Stierling p. 301), *Møgeltønder vinkande* 1674.
5. Tønder. Jacob Reimer (Stierling p. 301), *Dostrup alterdisk* 1683.
6. Tønder. Jacob Reimer (Stierling p. 301), *Bylderup alterkalk* (bægeret) udateret.
7. Tønder. R I i rektangulært felt med tunget overside og indsvajede sider, *Brede alterkalk* 1698. Bymærke.
8. Tønder. F G H (Stierling p. 333), *Ubjerg alterkalk* 1710.
9. Tønder. F G H (Stierling p. 333), *Ubjerg sygesæt*, udateret.
10. Tønder. T W sammenskrevet i symmetrisk skjold, for Thomas Wüst (Stierling p. 303), *Emmerlev oblatæske* 1717.
11. Tønder. T W sammenskrevet i symmetrisk skjold, for Thomas Wüst (Stierling p. 303), *Højer oblatæske* 1721.
12. Tønder. Christopher v. Barm (Stierling p. 304), *Skrydstrup alterkalk* 1725.
13. Tønder. Carl Lorentzen (Stierling p. 305), *Daler alterdisk* 1751.
14. Tønder. Andreas Nissen (Stierling p. 306), *Tislund alterkalk* 1755.
15. Tønder. Jürgen Hinrichsen (Stierling p. 307), *Burkal sygekalk* 1763.

16. Tønder. Jürgen Hinrichsen (Stierling p. 307), *Burkal oblatæske* 1763.
17. Tønder. Fridrich Christian Munch (Stierling p. 307), *Skrydstrup oblatæske* 1726.
18. Tønder. Fridrich Christian Munch (Stierling p. 307), *Skrydstrup sygekalk* 1736.
19. Tønder. Fridrich Christian Munch (Stierling p. 307), *Emmerlev alterkalk*, udateret.
20. Tønder. Fridrich Christian Munch (Stierling p. 307), *Ballum sygekalk*, udateret.
21. Tønder. Andreas Chr. Bödewadt (Stierling p. 309), *Arrild alterkalks bæger*, udateret.
22. Tønder. Peter Petersen (Stierling p. 311), *Hammelev sygekalk* 1784.
23. Tønder. Peter Petersen (Stierling p. 311), *Vilstrup sygekalk* 1785.
24. Tønder. Poul Hansen (Stierling p. 313), *Højst sygekalk*, udateret.
25. Tønder. Thomas Jensen Lange (Stierling p. 323), *Tønder sygekalk*, udateret.
26. Tønder. Bödewadt (Stierling p. 332), *Hostrup sygekalk* 1913.

Hertil kommer et lille Altona-stykke:

27. Altona. F P K i trekløverblad, *Højer vinkande* 1757. Bymærke.

Uanset disse anker må Stierlings bog hilses med glæde; den er et nyttigt hjælpemiddel i jagten på fortidens guldsmede — og selv om den havde fået ovenstående oplysninger med plus flere, ville den alligevel ikke være blevet fuldstændig. Derfor hilser vi i danske museumskredse den velkommen og indbyder udgiveren af det eventuelle tillæg til at udnytte det af os samlede materiale, der da formodentlig vil være en del forøget.

Erik Moltke.

Fangst, jagt og fiskeri.

Nordisk Kultur XI—XIIA. Fangst, jagt og fiskeri. Teknisk Kultur I. Udg. af Sigurd Erixon. J. H. Schultz Forlag. 1955. 146 sider.

I forordet til dette dobbeltbind, der udgør det første — men sidst udgivne bind af den særlige afdeling, der kaldes Teknisk Kultur, gør udgiveren rede for, hvorfor 2 oprindeligt selvstændige emner er blevet samlet til eet. Det fremgår heraf, at årsagen først og fremmest må søges i vanskeligheden ved at finde passende medarbejdere. Det gælder iøvrigt for dette bind som for mange før, at det har været længe undervejs. Af en fodnote kan det ses, at det første bidrag indsendtes efteråret 1944. Om konsekvensen heraf og om værkets almindelige karakter kan iøvrigt henvises til omtalen af Teknisk Kultur III og IV (Fortid og Nutid XIX, 2, s. 209—10). En del af de øvrige bidrag er blevet ført a jour ialtfald hvad noter angår.

Som bindet nu foreligger, har nordmanden Gutorm Gjessing taget sig af forholdene i hele området for forhistorisk tids vedkommende, mens to svenskere, John Granlund og Olof Hasslöf, behandler fiskeriet, dog

således at islændingen Þorkell Johannesson specielt tager sig af forholdene på Island, mens bindets redaktør selv tager vare på jagt, fangst og indsamling af vegetabilske fødemidler i nyere tid samt af den specielle bebyggelse, der knyttede sig til de her behandlede næringsgrene. Om valget af forfattere bemærkes i forordet, at man mere end vanligt har bestræbt sig for at behandle forholdene i hele Norden som en sammenhængende enhed, men at det dog har været nødvendigt for de enkelte forfattere at lade deres eget land danne udgangspunktet og være hovedkilden for de fremlagte eksempler. Norge og Sverige har derfor ydet hovedparten af materialet, hvad udgiveren finder rimeligt, når man betænker de behandlede emners natur. Hertil skal bemærkes, at denne argumentation kun delvis holder stik. Som nævnt har Island fået en særstilling, og emnernes natur berettiger ikke i alle forhold og til alle tider til en afgjort forkærlighed for de to nævnte lande. Ser man på Gjessings 63 sider store afsnit om forholdene i oldtiden, så er dansk materiale da også her i rigt mål draget ind i beskrivelsen. Når det drejer sig om jagt og fangst i middelalderen, kan Erixons bemærkning forsvares, men ikke når det drejer sig om fiskeri, selv om den vigtigste middelalderlige fiskeplads i mellemtiden er kommet til at ligge i Sverige.

Når tidspunktet for affattelsen tages i betragtning må Gjessings oversigt karakteriseres som fyldestgørende og tilmed med mange frugtbare nye synspunkter på velkendt materiale, ligesom der er sket en fornuftig anvendelse af nutidigt parallelstof. Dette eksempelstof kunne for Danmarks og Færøernes vedkommende være suppleret på flere steder, således under omtalen af de forskellige former for sælfangst (med køller, harpun og garn) og dens økonomiske betydning. Under omtalen af spiselig tang kunne ligeledes Færøerne nævnes, men dette er ikke indvendinger af stor betydning. Derimod beklager læserne med forf., at afsnittet har måttet ligge i 11 år uden at blive a jour-ført.

John Granlund har taget sig af indlands- og østersøfiskeriet på 21 sider. På denne begrænsede plads lykkes det den lærde professor at foretage mange skarpsindige analyser og betragtninger, der også vil vise sig at være af værdi for forståelsen af f. eks. dansk fiskeri, men Granlund selv har ikke søgt ud over Sverige (og delvis Vestfinland) med sin behandling, og der er dog også indlandsfiskeri med problemer i den øvrige del af Norden. Besynderligt nok anfører Granlund ikke Ragna Ahlbäcks oversigt over Rätten till fiske i Skärgårdshavet (1951).

I sit 18 sider store afsnit om vestnordisk kystfiskeri lykkes det Olof Hasslöf at trække mange væsentlige linjer i dette områdes fiskeri frem. Med udgangspunkt i Iver Modeérs snart 20-årige, betydningsfulde studie over den nordiske ruses oprindelse og alder foretages en gennemgang af de vigtigste fiskeredskaber, hvor bl. a. de fiskeredskaber og -metoder, der var i brug ved sildefiskeriet i Øresund, behandles udførligt. Dette område har den fordel at være forholdsvis velbehandlet fra ældre tid, uden at dog alle problemer, bl. a. netop fiskeritekniske, kan siges at være løst. Når Hasslöf fastslår, at »sillfiskets huvudredskab har från förhistorisk tid og fram till 1900-talet varit garn (d. v. s. sättegarn og drivgarn) och vadar«, så gælder det dog ikke overalt. I Limfjorden og ved Jyllands østkyst nord for Randers fjord har bundgarn ialtfald fra 1500-tallet været det vigtigste redskab til sildefangst. Bundgarn nævnes overhovedet ikke i bogen.

I afsnittet om fiskeriet og dets udøveres økonomisk-sociale stilling diskuterer Hasslöf det problem, som allerede Johs. Steenstrup rejste i 1905, nemlig hvornår en egentlig fiskerbefolkning kan siges at være opstået. En løsning af problemet, der gælder for Norden som helhed, kan sikkert ikke gives. Der er utvivlsomt en hel del rigtigt i, hvad Hasslöf hævder, at »för tillkomsten av en verklig fiskarbefolkning, med yrkes- och klassmedvetande såsom sådan, har det periodbetonade sillfisket, som varit knutet till höst- och vintersäsongen och väl låtit sig förena med lantbruk och stadsnäringar, inte varit av samma betydelse som fångsten av bottenfisk, särskilt sådan av torsksläktet«, men det gælder ikke ubetinget for Limfjordsområdet. Her er det sildefiskeriet, suppleret med lidt ålefiskeri nu og da, der har været grundlaget for egentlige fiskerinæringsdrivende. Hasslöf slutter sit afsnit med en interessant og nyttig oversigt over retten til fiskeri; den er af ekstra interesse for danske læsere, som helt lades i stikken af danske retshistorikere på dette punkt. I Poul Johs. Jørgensen Dansk Retshistorie (1940) leder man forgæves efter en omtale af fiskeriet, og i Poul Meyers oversigt Retshistorisk litteraturvejledning (Fortid og Nutid 1955, s. 281 ff.) savnes ganske henvisninger til en speciel fiskeriretshistorisk litteratur. Den hidtil bedste behandling af emnet for Danmarks vedkommende er F. F. Mourier's Forsøg til en Oversigt over de Fiskeriet i Danmark vedr. ældre og nyere Lovregler (i T.f.Fiskeri, 1866—70), som også Hasslöf anfører.

Som anført behandles forholdene på Island i et særligt afsnit. En lignende særordning kunne have været berettiget også for Færøerne, men her mangler middelalderlige efterretninger så godt som ganske, mens de er fyldige for Islands vedkommende. Den islandske oversigt er interessant, bl. a. fordi den afrunder billedet ved at føre udviklingen helt op til imod år 1900, men meget skematisk. Forf. har fået et kortfattet afsnit med om salttilvirkning, et emne, som såvel Granlund som Hasslöf ganske har ladet ligge, skønt det dog er af meget væsentlig betydning for fiskeriets historie.

De to sidste afsnit i bindet skyldes Sigurd Erixon, der behandler fangst og jagt samt indsamling af planteføde i nyere tid udfra det synspunkt, som han selv udtrykker således: »För bedömande av de traditionella jaktmetodernas och verktygens utbredning, ålder och härkomst är det icke nog med förhistoriska och medeltida vittnesbörd. Den almänna etnologiska litteraturen behöver också rådfrågas«. Dette princip har da også været fulgt i de fleste bind af Nordisk Kultur. Erixon gør det i dette tilfælde i det væsentlige ved at levere en litteraturoversigt med en ræsonnerende indledning. Litteraturen er så vidt muligt ført up to date, og den begrænses ikke til Norden, men tager faktisk det meste af Europa med. Det er herved uundgåeligt, at visse arbejder er blevet udeladt. For Nordens vedkommende skal blot påpeges, at under omtalen af brugen af kvanne (Angelica), hvor forf. hævder, at den »i senare tider huvudsakligen fortlevat i norra Skandinavien och särskilt hos lapparna«, burde Færøerne være nævnt, hvor kvannehaver fandtes — og endnu tildels findes — ved alle gårde. Under omtalen af ukrudtsfrø som fødemiddel havde der været en hel del litteratur fra Danmark, som kunne være nævnt. Her skal blot henvises til Gudmund Hatts Landbrug i Danmarks Oldtid (1937), hvor brugen heraf også omtales fra nyere

tid. Når tangspisning nævnes fra Island og Norge kunne der også være grund til at omtale den fra Færøerne. Både om denne og om brugen af kvanne-planten kunne der have været hentet oplysninger i Rasmus Rasmussens bog om Føroysk Plantunøvn (Tòrshavn 1950). Et perifert emne som fiskeri af perlemuslinger, hvortil gives 4 litteraturhenvisninger fra svensk, kunne have været udvidet med et par danske (Danske Atlas, 1769, og Ferskvandsfiskeribladet 1929 og 1930). Dette er dog mindre væsentlige indvendinger. Afsnittet har sin store betydning ved klart at slå fast, at et videre udsyn både i tid og rum er vigtigt for at kunne placere nordisk kultur i sin rette sammenhæng.

Til slut behandles den sæsonmæssige bebyggelse, der hører sammen med de næringsgrene der er behandlet i det her omtalte bind. Forf. griber her helt tilbage til forholdene i stenalderen, som forsøges tolket udfra forholdene i senere tid, bl. a. hos lapperne, hvor Tegengrens andet steds i dette hæfte omtalte arbejde inddrages i bevisførelsen. En interessant redegørelse for bebyggelsen ved fiskepladserne og deres sæsonvise (som de vestjyske fiskeboder i nyere tid) eller permanente beboelse afslutter bindet. Problemet har været stærkt diskuteret i Sverige i de senere år, og redegørelsen her giver en god oversigt over de stridende anskuelser. I den anførte litteratur savnes blot Ragna Ahlbäcks afhandling om Kökar, som er omtalt andet steds her i hæftet.

Holger Rasmussen.

Nyt fra de nordiske landes folkelivsforskning.

Ragna Ahlbäck: Kökar, Näringslivet och dess organisation i en utskärssocken, Helsingfors 1955, 380 sider.

Helmer Tegengren: En utdöd lappkultur i Kemi lappmark, Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria, Åbo 1952, 288 sider (Acta Academiae Aboensis, Humaniora XIX.4).

Ian Whitaker: Social relations in a nomadic lappish community, Oslo 1955, 178 sider (Samiske Samlinger, Bd. II, utgitt av Norsk Folkemuseum).

Indenfor finsk kulturhistorisk forskning er i det sidste år kommet to vægtige arbejder, der har den store fordel for danske læsere at være skrevet på svensk. De mange betydningsfulde undersøgelser og publikationer, der sker fra finsk side på finsk er jo desværre et lukket land, der kun glimtvis åbner sig, som når professor Tegengren refererer de fremsatte anskuelser. De to anførte bøger behandler hver for sig en betydningsfuld side af finsk kulturhistorie, og de to forfattere har en historisk skoling til fælles, der giver sig udtryk i en omfattende fremlæggelse af utrykt materiale, der i høj grad underbygger de fremsatte anskuelser.

Tegengren, der nu er professor i nordisk kulturhistorie og folkelivsforskning ved akademiet i Åbo, har med sine undersøgelser ydet et vigtigt bidrag til forståelsen såvel af lappernes oprindelige kultur som Nordskandinaviens oprindelige bebyggelseshistorie. Den populære opfattelse af lapperne som omvandrende rensdyrnomader gælder ikke for Nordfinland. Det er interessant at notere sig, at dr. Ernst Manker ved

den nyligt afsluttede, omfattende undersøgelse af de svenske lapper var nået til en opfattelse, der ligger meget nær Tegengrens.

Tegengren tegner et overbevisende billede af kulturtilstanden i Nordfinland, hvor tilværelsen først og fremmest baseredes på jagt og fiskeri med overvejende fast beboelse. Blot for jagtens skyld holdtes enkelte rener som lokkedyr, men de udnyttedes hverken til malkning eller transport. På side 127 findes en interessant rekonstruktion af de finske lappers arbejdsår. I bogens indledningsafsnit vises, hvor nært forbundne de forskellige jagtområder og ligeledes den faste bebyggelse var med det system af floder og søer, der fandtes i denne del af Finland. Dette afsnit samt beskrivelsen af kulturkontakten mellem den oprindelige befolkning og de indtrængende bønder, der især bliver mærkbar i 1700-tallet, vil være af den største interesse også for danske læsere. For lapperne blev resultatet af kontakten, at de helt fortrængtes eller i løbet af et par generationer mistede deres særpræg, først og fremmest fordi det svedjebrug, som bønderne bragte med sig, for så voldsomt frem mod jagtmarkerne og deres dyrebestand, at en jæger-fisker tilværelse ikke mere lod sig opretholde. Til delvis erstatning for vildtets (og det vil først og fremmest sige renernes) forsvinden indførtes tamrener, karakteristisk nok mindst lige så hyppigt hos de indflyttede bønder som hos lapperne. Forf.s fremstilling af renernes pasning og malkning er udvidet med et udblik over primitiv mælkehusholdning i sin helhed. Det er et afsnit, som utvivlsomt vil finde mange interesserede læsere her i landet, men da kan der være grund til at anføre, at dette afsnit er mindre gennemarbejdet end de øvrige. En hel del materiale herom kan uden større besvær hentes fra forholdsvis let tilgængelig litteratur. På flere punkter kunne forf. desuden have fundet værdifulde paralleler til sine betragtninger fra færøsk materiale, som tilsyneladende er ham ganske ukendt.

Whitaker behandler også lappernes kultur, men udfra et helt andet synspunkt. Hans studie over de sociale forhold i »lappebyen« Lainiovuoma i Sveriges nordligste sogn er præget af den britiske funktionelle skole, hvis grundlæggere er Radcliffe-Brown og Malinowski. Som prøve på metodens anvendelse på europæisk område har bogen sin store interesse også for danske kulturhistorikere. Tilegnelsen lettes betydeligt ved det udmærkede norske resumé. Metodisk vigtig er ligeledes den måde, på hvilken materialet er indsamlet, idet forf. gennemførte undersøgelsen ved at deltage i befolkningens daglige liv i en periode på godt et år. Om fordelene og manglerne ved en sådan arbejdsform anstilles nogle principielt vigtige funderinger s. 11—14 og s. 142. Bogen behandler iøvrigt erhvervsformen og de af denne opståede kontakter mellem familiemedlemmer, fjernere slægtninge og den fremmede omverden bestående af andre lappesamfund, bønder og repræsentanter for øvrigheden.

Ragna Ahlbäck er blevet doktor på sin bog om det lille sogn Kökar, der ligger i skærgårdshavet mellem Åland og Finland og består af en hovedø med 5 små landsbysamfund og et utal af ubeboede småøer, holme og skær. Som indledning gives en beskrivelse af det finske skærgårdslandskab, der udgøres af en skovrig, indre skærgård og af en skovløs, fattig og bar yderskærgård, hvor muldlaget — om det findes — er tyndt og magert. Til den sidstnævnte del hører Kökar. P. gr. af natur-

forholdene har næringslivet her fået en særegen udformning, som har sit præg af de muligheder, havet byder, mens landbruget kun spiller en ringe rolle.

Materialet til sognets historie, der følges fra o. 1550—1918, er arkivalske oplysninger, suppleret, belyst og forklaret af de optegnelser om kulturtilstanden fra forrige århundredes sidste del, som forf. har indsamlet ved systematiske undersøgelser igennem årene 1942—54. Det er denne metode og dens anvendelse på et lokalt begrænset område, der har sin største værdi for danske læsere, idet det kulturbillede, der tegnes af Kökar og dens beboere, ligger temmelig fjernt fra de fleste danske sognes. Den vigtigste af de anvendte kilder er tingbogsmaterialet, der synes at være systematisk eftersøgt for Kökars vedkommende, og som har givet et meget rigt materiale til belysning af de vigtigste sider af næringslivet. Der er ingen tvivl om, at et lignende udbytte vil kunne hentes ved en systematisk gennemgang af dansk tingbogsmateriale.

Selve bogens opbygning kan have sin interesse, idet den er klar og logisk. Først præsenteres naturen, den scene, hvor spillet foregår, derpå aktørerne i afsnittet om befolkningens størrelse og vilkår. I hele den behandlede periode bestod befolkningen af »bonde«familier (ejendomsbesiddere) og enkelte besiddelsesløse. Ved alle midler søgte »bønderne« at holde de sidstes antal nede, bl. a. ved at nægte dem jord til at opføre boliger på. En egentlig vækst i familiernes antal kom først henimod år 1900, da fællesskabet var ophævet og udskiftningen havde fundet sted. Dermed var bymændenes fælles front brudt, og den enkelte bonde kunne frit bortsælge af sin jord.

Næste afsnit handler om ejendomsforholdene og er af stor vigtighed for forståelsen af bogens centrale afsnit, idet hævdvunden skik og brug ved udnyttelsen af holme og skær spiller en stor rolle for sådanne næringsgrene som fiskeri og jagt på sæler og søfugle. For regulering af ejendomsret og brugsret var bystævnets fælles beslutninger af den største betydning, især da naturforholdene tvang befolkningen til et endnu nærmere samarbejde end andetsteds. I Kökar sogn var det hyppigt svært at sikre sig udkommet, hvorfor man måtte være fælles om ting, som i nabosognene kunne udnyttes frit.

Bønderne i Kökar var af en særlig sort. Agerbrug fandtes praktisk talt ikke i den her behandlede periode bortset fra en smule kartoffeldyrkning. Først verdenskrig I med de vanskeligheder for kornforsyning, den medførte, fik kökarboerne til at slå ind på kornavl. Forud herfor var kvægavlen, især af køer, får og geder, dominerende, og al dyrkbar mark lå hen som eng. Selv med udnyttelse af hvert eneste græsstrå på øer, holme og skær og med tilskudsfoder af løv, salturter, rør og fiskeaffald kunne det knibe at holde besætningerne i live året rundt. Det er da forståeligt, at fiskeri og jagt var af langt større betydning. Om fiskeriets vigtighed for samfundet som helhed vidner den lovgivningsvirksomhed, som fandt udtryk i de såkaldte hamnskråer, der regulerede fiskeriet allerede fra 1500-tallet. I fiskesæsonen drog næsten alle beboerne på Kökar på fiskeri på skærene. Kun de få personer, der skulle have opsyn med kreaturerne, måtte blive hjemme. Foruden dette fiskeri langt til havs drev man fiskeri nær landsbyerne. For de metoder og sædvaneregler, der gjaldt ved de to former for fiskeri, gøres udførligt rede. Den næsten lige så betydningsfulde sælfangst foregik dels langt til

havs dels indenskærs. Af stor farlighed, men også med mulighed for rigt udbytte, var fangsten i havisen. Ved disse fangstrejser, der kunne strække sig over 2—3 uger, rådede meget primitive og alderdomlige forhold, som iøvrigt også på visse punkter genfindes ved den gammeldags form for sæljagt, der kendes fra flere danske lokaliteter, men ganske vist i langt mindre omfang.

Holger Rasmussen.

Hilkka Vilppula: Das Dreschen in Finnland. Kansatieteellinen Arkisto X. Herausgegeben von Suomen Muinaismuistoyhdistys. Helsinki 1955. 320 s.

Som tiende bind af den righoldige monografiserie Kansatieteellinen Arkisto, hvilket betyder »etnografisk arkiv«, har Finska Fornminnesföreningen udsendt en indgående studie over korntærskningen i Finland, som har skaffet forfatterinden Hilkka Vilppula doktorgraden ved universitetet i Helsingfors.

Undersøgelsen bygger først og fremmest på et stort materiale bestående af optegnelser og spørgelistebesvarelser, som hovedsagelig opbevares i det finske Nationalmuseums etnologiske afdeling, men også i ordbogsinstituttets arkiv og i det Finske Litteraturselskabs samlinger. Finnerne, som var førende i folkemindeforskningens ældste tid, har nemlig også med henblik på udforskningen af den materielle kultur samlet et meget betydeligt stof, som nu kan danne det solide udgangspunkt, når finske etnologer tager de kulturhistoriske problemer op til drøftelse, som i rigt mål byder sig frem dér, hvor Finland nu engang ligger, på tærsklen mellem øst og vest.

Alle enkeltheder i fremgangsmåden ved kornets tærskning, den forudgående tørring og den efterfølgende rensning og sortering bliver omhyggeligt gennemgået, og variationer fra egn til egn både med hensyn til arbejdsmåder og redskabstyper kortlægges. Materialet er fyldigt og fremlægningen af det overbevisende. Forfatterinden er indstillet på at give undersøgelsen historisk perspektiv, men som man kan tænke, er mulighederne herfor ikke alt for gode, fordi kilderne i høj grad svigter, når man går tilbage i tiden. Metoden til at nå ud over det rent deskriptive og en snæver analyse af finske forhold må da være en sammenligning med tilsvarende fænomener i andre lande, først og fremmest nabolandene. En sådan sammenligning gennemføres grundigt med hensyn til Sverige, de baltiske lande og de nærmeste dele af Rusland. Man kan ikke bebrejde nogen, at jævnføringsstoffet bliver adskillig mere sporadisk, når sammenligningerne lejlighedsvis strækkes ud til Middelhavslandene og den fjerneste ende af det eurasiske kontinent, og forfatterinden ved at holde igen på lysten til at drage slutninger af dette luftige materiale. Bogens styrke er det deskriptive, dens svaghed det komparative og syntesen.

Hvad interesse har nu denne bog for danske kulturhistorikere og lokalhistorikere? Man kan måske sige, at dens emne, tærskning i Finland, kun i ringe grad berører danske forhold. En stor del af bogen handler om røgtørringen af kornnegene i særlige tørrehuse, som under de vanskelige klimatiske forhold spiller en stor rolle i Finland og til-

stødende lande. Korntørring, ganske vist på en lidt anden måde, kendes inden for det danske rige kun fra Færøerne, selv om der muligvis også fra det egentlige Danmark kunne hentes oplysninger af interesse i denne forbindelse, f. eks. i det stof, der er samlet af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser som besvarelser af en spørgeliste. Forholdene i Finland og Danmark er nok meget forskellige, men der er dog også ligheder, således i nogle redskabstyper. At plejlene de to steder for en del er i familie med hinanden, kunne mere overbevisende være påvist ved en henvisning til Kristen Møllers afhandling om danske plejltyper, som den svenske etnolog Dag Trotzig dog citerer i sit fremragende værk »Slagan«, som Hilkka Vilppula selvfølgelig i høj grad må bygge på, når det gælder de internationale sammenhænge inden for plejltypologien. Hvordan kan det være, at Danmark næsten ikke er nævnt i et værk som det her anmeldte, hvor der ustandselig sammenlignes med vore naboiande til alle sider? Svaret ligger ligefor: Hilkka Vilppulas værk repræsenterer en type bog, som overhovedet ikke kendes i den danske, videnskabelige litteratur. Når hun og de mange svenskere, som har skrevet store værker om forskellige sider af bondekulturen, ved deres sammenligninger med forholdene ude omkring i Europa går uden om Danmark, så skyldes det ganske enkelt, at der ikke fra dansk hold er udgivet publikationer om disse emner. En stor del af sin viden om behandlingen af kornet i Danmark har Hilkka Vilppula fra svenske etnologers småbemærkninger i anden sammenhæng. Det man i denne situation må udtale ønsket om, er ikke nødvendigvis store og tungtvejende værker, men det at dansk etnologi kunne få lejlighed til at lægge sit stof frem, ikke i en lærd form, som det tager mange år at skabe, men blot lagt frem, så stoffet bliver tilgængeligt også for forskningen i andre lande. Der er ganske vist allerede trykt beskrivelser af tærskning og andre arbejdsprocesser, såmænd endda ikke så vanskelige at finde, f. eks. i serien »Danmarks Folkeminder« og andre steder, men en hjælp for dem, som skal give oversigter over stoffet fra hele landet, ville det være, om nogle af lokalhistorikerne i højere grad ville rette deres øjne mod sådanne sider af den daglige tilværelse end mod de evindelige degnelister og præsterækker, som for det meste forbliver rækker af navne.

Peter Michelsen.

Plovforskning.

Emil Werth: Grabstock, Hacke und Pflug. Versuch einer Entstehungsgeschichte des Landbaues. Verlag Eugen Ulmer. Ludwigsburg 1954. 435 s.

André G. Haudricourt et *Mariel Jean-Brunhes Delamarre: L'homme et la charrue a travers le monde.* Géographie Humaine 25. Gallimard. Paris 1955. 506 s.

Da tyskeren Paul Leser 1931 udsendte sin »Entstehung und Verbreitung des Pfluges«, var det første gang den moderne etnografi jordomspændende sammenfattede, hvad man vidste om pløjeredskabernes kulturhistorie. I sin læremester Graebner's ånd skabte Leser af sine plovtyper og andre til plovkomplekset hørende elementer en imponerende, lagdelt opbygning af kulturkredse. Bundet som han var af sin

videnskabelige skoles metode, er hans teorier dog, som det siden ofte er påvist, ikke altid holdbare. Men hans store værk er stadig i kraft af det her samlede materiale det mest citerede arbejde om ploven og virker endnu inciterende til ny forskning.

Leser's værk viste bl. a., hvor hårdt tiltrængt det var inden for de enkelte lande at fordybe sig i landbrugsredskabernes kulturhistorie. I 1930'erne og 40'erne var et sådant arbejde allerede godt i gang i de nordiske lande. I Norge havde Hilmar Stigum i 20'erne indsamlet redskaber til Norsk Folkemuseum, og hans trykte foredragsrække »Plogen« (Bidrag til bondesamfundets historie, I, Oslo 1933) tog direkte sigte mod en stillingtagen til Leser's just udkomne værk. Senere har også andre givet bidrag til pløjeredskabernes historie i Norge. I Sverige har særlig to forskere taget dette emne op, Ragnar Jirlow og Sigurd Erixon. Et af Jirlow's tidligere arbejder på dette område (Bidrag till några europeiska jordbruksredskaps historia, Kungl. Landtbruksakademiens handlingar och tidskrift, 1936, 3, Stockholm 1936) viste svaghederne ved Leser's system, og gennem de senere år har samme forsker i talrige afhandlinger (mest i de lokalhistoriske årbøger) gennemgået de svenske pløjeredskaber egn for egn. Sigurd Erixon har i forbindelse med forarbejderne til atlasset over svensk folkekultur behandlet arderne, d. v. s. den del af pløjeredskaberne, der har symmetrisk skær og ingen muldfjæl (Svenska årder, Liv- och folkkultur, vol. I, Stockholm 1948).

I Danmark havde Sophus Müller allerede 1900 (Oldtidens Plov, Årb. f. nordisk oldk. og hist. 1900, tilsvarende på fransk 1902) publiceret den ved Døstrup fundne ard og placeret den i en typologisk sammenhæng. Fund i tørvemoser har siden ført landets traditioner på dette område videre, og Nationalmuseet i København besidder nu verdens største samling af forhistoriske pløjeredskaber. En del af fundene er blevet publiceret enkeltvis (af P. V. Glob og Axel Steensberg), og en samlet oversigt har sidst Glob givet i »Ard og plov i Nordens oldtid« (Jysk arkæologisk selskabs skrifter, I, Århus 1951). I Danmark som i de andre nordiske lande har man i delvis modsætning til Leser i høj grad interesseret sig for den måde, hvorpå ploven er blevet anvendt. Allerede 1915 havde Gudmund Hatt fremsat en teori om plovens oprindelse og første anvendelse til trækning af vandingsfurer ved kunstvanding (Geografisk Tidsskrift, bd. 23, 1915), og 1931 inspirerede Leser's bog C. G. Feilberg til en teori om plovens første brug ved trækning af såfurer (Geografisk Tidsskrift, bd. 34, 1931). Men også udforskningen af de hjemlige plove fra historisk tid blev præget af sans for redskabernes brugbarhed under forskellige forhold, og tilpasning til det geografiske miljø var hovedsynspunktet i Axel Steensbergs arbejder om nogle lokalt afgrænsede danske plovtyper (Trilleploven, Sprog og Kultur, bd. 5—6, 1936—37; Den nordvestjyske Hjulplov, Sprog og Kultur, bd. 6, 1938). Fra samme forskers hånd haves oversigter, som også omfatter det arkæologiske stof og afbildninger fra middelalderen (Danske Plovtyper i Oldtid og Middelalder, Fortid og Nutid, bd. 12, 1937; North West European Plough-Types of Prehistoric Times and the Middle Ages, Acta Archaeologica, vol. VII, 1937).

Af den forskning, som har fundet sted rundt om i Europa i de senere år, skal kun antydningsvis nævnes de vigtigste navne. I Finland har Kustaa Vilkuna arbejdet, og Gustav Ränk har skrevet om de estniske

plove. F. G. Payne har undersøgt plove i Storbritannien, og fra tysk område skal fra de allersidste år blot nævnes Heinz Kothe, men flere andre har været aktive. En indgående undersøgelse er foretaget i Steiermark i Østrig af Hanns Koren. Mest intensivt af alle har måske jugoslaven Branimir Bratanić arbejdet med dette emne. De vigtigste forskninger i romansk område er udført af Jorge Dias i Portugal, Violant y Simorra i Spanien og det britiske ægtepar Aitken i Spanien og Frankrig (og Nordafrika).

Alt i alt må man således sige, at ploven er et af de kulturelementer, som er blevet grundigst undersøgt af etnologer og kulturhistorikere i de senere år. Det er derfor ganske naturligt, at der ved de intereuropæiske rådslagninger om visse planer til etnologiske atlasarbejder for hele Europa kunne opstå den tanke, at ploven måske var et emne, som kunne egne sig til forsøgsvis kortlægning forud for andre emner, som er mindre gennemarbejdet. Resultatet af denne tanke blev en konference af plovforskere på Nationalmuseet i København sommeren 1954. Det blev her klart, at der endnu var såre langt til, at emnet var så ensartet belyst i alle lande, at der overhovedet kunne være tale om kortlægning af plovtyper for hele Europa, endsige hele verden. Der blev dog tilsagt støtte til et internationalt sekretariat til udforskning af landbrugsredskabernes historie, som har til huse på Nationalmuseet, og det håbes, at der på denne måde kan virkes til fremme af plovforskningen.

På baggrund af denne erkendelse af utilstrækkelighed kan det måske forbavse, at der samtidig kan udkomme to værker, som hver for sig søger at give en verdensomspændende oversigt over plovens kulturhistorie. Men det må samtidig glæde, at der også på denne måde gøres holdt, skaffes overblik, så der måske kan findes nye veje frem. De to bøger er imidlertid såre forskellige.

Emil Werth er en højt bedaget forsker, en polyhistor, som gennem et langt liv og en stor produktion har arbejdet sig fra sit udgangspunkt i farmaci og biologiske videnskaber over botanik og plantegeografi frem til studiet af de dyrkede planters historie, landbrugets kulturhistorie og etnologi i almindelighed. Det er et dristigt foretagende at ville sammenfatte i en stor syntese nytteplanternes, tamdyrenes og hele landbrugets verdenshistorie. Nogenlunde tryg kan man forhåbentlig være, så længe Werth holder sig til de nærmest til naturvidenskaben grænsende dele af emnet, spørgsmålet om kulturplanternes og tamdyrenes herkomst og udbredelse. Når det drejer sig om den rene etnologi, må det ganske vist indrømmes, at forf. er overordentlig belæst, men undertiden svigter hans litteraturkendskab dog, naturligt nok særlig for de nyere bidrags vedkommende og måske mest for Europa. De fleste landbrugsredskaber tages op til behandling, men hovedrollen spiller ploven. Der kombineres dristigt uden småligt hensyn til afstand i rum og tid, og der anvendes ikke nær så konsekvent kritik over for materialet som hos Leser. Trods al dristighed når forf. ofte ikke væsentligt ud over sin ungdoms læremester Eduard Hahn's resultater ud fra et beslægtet, men mindre materiale. Man er dog taknemmelig for bogen, som — når der ses bort fra metodiske svagheder og luftige hypoteser — vil blive nyttig ved sin stofmængde og talrige nye og gode iagttagelser, bl. a. fra forf.s lange rejser. Og først og fremmest som et forsøg på at udnytte naturvidenskabens resultater i kulturhistorien skal bogen hilses velkommen.

Der er anderledes hold i den franske bog om »Mennesket og ploven«. Også den behandler alle tider og alle steder, men den begrænser sig udelukkende til det ene redskab og afholder sig fra vidtspændende og svagt underbyggede teorier. Afgørende for bogens disposition er det skarpe skel, der trækkes mellem arder og plove, d. v. s. mellem symmetriske og asymmetriske redskaber. Bogens deskriptive del bliver derfor ingenlunde nogen gentagelse af Leser's værk, ikke blot fordi et langt større materiale er blevet tilgængeligt i løbet af det kvarte århundrede, som er gået siden fremkomsten af »Entstehung und Verbreitung des Pfluges«. Stoffet anskues på en anden måde i det franske værk, for medens Leser grupperede efter et formalistisk typologisk skema, forsøger man her at inddele ud fra et funktionalistisk synspunkt. De to forf. vil først og fremmest studere redskabet i arbejde, i anden række udformningen af de dele af det, som ikke er afgørende for måden at fungere på. Hvor tiltalende end dette inddelingsgrundlag må siges at være, er det dog ikke let at arbejde med, og forf. har ikke gjort det lettere for sig selv ved at kombinere dette system med noget, de kalder en naturlig gruppering. De mener hermed, at de vil placere hvert enkelt redskab på et sted i en udviklingsrække, og da bogens hovedafsnit delvis disponeres herefter, må det befrygtes, at forf. i nogle tilfælde kan have ladet sig forcere til uden det fornødne grundlag at tage stilling til et sådant placeringsspørgsmål. Selvfølgelig kan man fra en eller anden afkrog af verden trække detaljer frem, som ikke er blevet påagtet. En norsk og en dansk lokalitet bliver placeret i Sverige. Globs bog om »Ard og plov i Nordens oldtid« kendes ikke, ej heller Steensbergs afhandling om trilleploven. Det sidste har den følge, at denne plovtypes optræden i Vestjylland ikke er registreret på kortet s. 376—377, hvorved dens udbredelse bliver mindre kontinuerlig, end den faktisk er. På samme kort har Danmark fået signatur for hjulplov med to stjerter, medens der i teksten omhyggeligt redegøres for den enstjertede types optræden her i landet, og det påvises, at den undertiden forekommende ekstra højre handel må betegnes som en »falsk« stjert. Selvmodsigelsen kan næppe forklares ved den mærkelige uoverensstemmelse mellem tidsangivelserne ved kortet og i det tilsvarende kapitel af teksten. Sådanne indvendinger ændrer ikke den kendsgerning, at bogen er en imponerende præstation og trods en del unøjagtigheder vil blive en vigtig håndbog. Den vil gøre nytte ikke blot ved at give en oversigt over det nyere stof, men også ved at sammenfatte det tidligere kendte på en anden måde, end det før er gjort.

Peter Michelsen.

Mecklenburgs og Forpommerns landbohistorie.

Friedrich Mager: Geschichte des Bauerntums und der Bodenkultur im Lande Mecklenburg. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Veröff. der Hist. Kommiss., Bd. I., Akademie Verlag, Berlin 1955. 591 s., 21 pl. (delvis i farver), 1 farvelagt kort.

Friedrich Mager vil være danske læsere bekendt fra et to binds værk, der udkom i 1930—37 under titlen: »Entwicklungsgeschichte der Kulturlandschaft des Herzogtums Schleswig«. Heri behandlede han landskabs-

udviklingen på Sønderjyllands østkyst og geest, medens det bebudede tredie bind om marsken endnu ikke er kommet. Da Mager befinder sig i Østtyskland, skal man næppe vente, at værket om Sønderjylland bliver fuldført. Derimod har de nys gennemførte store godsudstykninger i Mecklenburg og Forpommern budt ham en gunstig lejlighed til at skildre baggrunden for reformerne i disse lande. Han er skredet til værket med tysk grundighed. Kildefortegnelsen omfatter over 400 numre. Man må gå ud fra, at den trykte litteratur indbefattet anonyme småskrifter er udnyttet fuldstændigt, hvorimod utrykt kildestof kun lejlighedsvis omtales.

Mager har ikke i særlig grad interesseret sig for middelalderens jorddyrkning, og han strejfer kun spørgsmålet om den store nedgang i 1300—1400 årene. Men hans skildring af den tyske kolonisation frem til o. 1220 kan give anledning til interessante sammenligninger. Kolonisatorerne bosatte sig ikke i byer med landsbyfællesskab, men i de såkaldte »Hagendörfer«, hvor hver bonde havde sin jord for sig selv, idet gårdene kom til at ligge i en række langs vejen eller eventuelt i en rundby. Denne jorddeling blev stedvis bevaret til op i 1700 årene, som det bl. a. ses af et kort over Mittel-Rövershagen fra 1743. Endelsen -hagen var typisk for kolonibyernes navngivning. I de latinske kilder kaldes de *indagines* af indago = indhegning. Kolonisatorerne kom både fra landet selv og fra nabolandene, idet en såkaldt *lokator* hvervede udvandringslystne folk og anlagde landsbyer på grundlag af traktater med de fyrster og grundbesiddere, som ejede den udyrkede jord. Som betaling fik grundlæggeren selv nogle frigårde, undertiden hver tredie, som han kunne sælge eller bortforpagte, hvis han ikke selv ville drive dem. Også klostre optrådte som lokatorer. Således fik Dargun, der var grundlagt af munke fra Esrom 1172, ret til at bosætte folk, såvel tyske, danske og slaver som folk fra andre nationer. Cisterciencermunke fra Esrom deltog også i andre klostergrundlæggelser i Venden; og det må være nærliggende at søge efter danske paralleller til de tyske »Hagendörfer«, først og fremmest på Lolland og de sydfynske øer, hvor samkvemmet med venderne har været størst. På Lolland kendes syv-otte landsbyer, i hvis navn endelsen -have indgår. En af dem er sognebyen Græshave (1390 skrevet Grydeshaghen). De øvrige er Bukkehave (1419 Buckehaffue), Ettehave (1380 Ettehaffuue), Kallehave (1664 Kallehauge), Neblehave (1663 Nøbbehaffue), Råhave (1397 en hovedgård Rogæhawæ), Volshave (1619 Wolshaffue) og den nu nedlagte Truntzhaffue, nævnt 1415. På Langeland er der flere byer, der har Hage- som forstavelse, men dem er Kr. Hald tilbøjelig til at aflede af mandsnavnet Haki, hvorimod Hagenskov ved Assens (nu Frederiksgave) og Hagenbjerg på Als (1453 Hakenberghe) vel må være afledt af -have, ligesom Havelse ved Frederikssund (1370 Haweløsæ). Hald mener, at Haby i Dänischwohld (1466 Hagheby) er afledt af Haki, men det bliver vel i mange tilfælde vanskeligt at afgøre, om forleddet kommer af mandsnavnet eller af den topografiske betegneise. Interessant er det, at landsbynavne på -have er så forholdsvis velkendte på Lolland, hvor man i forvejen har vendiske navne på -itse, og hvor Widding har påvist en særlig udbredt forekomst af agre samlet i slader hørende til een og samme gård. Har der på Lolland fundet en lignende kolonisation sted med oprettelse af landsbyer bestående af gårde, hvis jord var udlagt i store samlede stykker, som Mager beretter om fra området syd for Østersøen? Og er i så fald det uregelmæssige landskifte, som Widding har gjort sig fortjent af at

analysere, en rest af denne kolonisation? Har en tilsvarende kolonisation med byer bestående af enkeltgårdslodder fundet sted i andre af Danmarks skovegne i sen forhistorisk tid og tidlig middelalder, eksempelvis med cistercienserklostrene som formidlere? Vi ved foreløbig ikke noget herom, men spørgsmålet bør holdes åbent ved diskussionen af jordfordelingen i middelalderen. Hagen-byernes opståen i Mecklenburg bekræfter i hvert fald, at fortidens landsbygrundlæggere var klare over fordelene ved at have jorden samlet i eet stykke fremfor at have spredtliggende agre under landsbyfællesskab. Teorien om landsbyfællesskabet som et produkt af gårddeling med deraf følgende trængsel om tomterne i byen og opspaltning af lodderne i marken, hvilket ofte måtte resultere i en regulering, synes at blive bekræftet.

Tyngdepunktet i Magers bog ligger i redegørelsen for, hvordan oprindeligt frie bønder — under overførelse af romerrettens principper fra syd- og vesttyske landskaber — blev reduceret til *coloni*, uden at godsejerne gav dem nogen modydelse for de mistede rettigheder. Ejendommeligt nok synes man i Mecklenburg og Forpommern ikke at have kendt de danske landboreformer i 1700 årene og deres opmuntrende resultater. De nævnes overhovedet ikke af Mager og har øjensynligt ikke været diskuteret i den rige pamflet-litteratur o. 1800. Det er, som om Østersøen efter 30-års krigen næsten havde udviklet sig til et verdenshav, på hvis modstående kyster folk levede i total uvidenhed om hinandens livsvilkår, skønt driftsformer, jordfordeling og meget andet havde samme rod.

Svedjebruget i skovene foregik syd for Østersøen endnu i begyndelsen af 1700 årene, mens man fra Danmark har de seneste vidnesbyrd herom i den store matrikel. Til forskel fra Danmark drev man i Mecklenburg vinavl på sandede sydskråninger helt frem til 30-års krigen, og marknavnene fortæller endnu om disse vinbjerge. Trevangsbrugets omdrift var i Mecklenburg ligesom på Lolland: 1) brak, 2) vintersæd, 3) vårsæd. I modsætning hertil forudsætter Skånske Lov vårsæd efter brak, hvilket muliggjorde, at kvæget kunne græsse på brakmarken til sent på efteråret. I Mecklenburg benyttedes en del af brakmarken ofte til ærter o. l. På Rügen, hvor man ofte havde femmarksdrift, dyrkedes vintersæd efter brak.

Skovbruget omtaler Mager flere steder udførligt. I 1700 årene foregik der en betydelig eksport af skibsbygningstømmer til Danmark, England, Sverige og Norge. Til bygning af et linieskib krævedes o. 1800 ikke mindre end ca. 4.000 svære egetræer. Grantræerne dukker først op ved denne tid i skovforordningerne, i folkemunde kaldtes dette træ »de Grän« i stedet for højtysk »Fichte«. Man var allerede begyndt at anlægge nåletræsplantager, og fra 1794 erstattede man den hidtidige plukhugst med »Schlagwirtschaft« i de mecklenburgske skove. Indenfor landbruget indførte man under påvirkning fra det holstenske kobbelbrug også en form for »Schlagwirtschaft« med syv marker, hvis omdrift i reglen var: 1) brak, 2) vintersæd, 3) vårsæd, 4) ærter og havre med kløver og 5)—7) græsning.

I Mecklenburgs tørre klima spillede græsningen ikke så stor en rolle som i Holsten. Derfor hegnede man kun i den vestlige del af landet markerne med levende hegn, såkaldte »Knicke«. Den nye driftsform gjorde også ende på en ukrudtsplante, som herhjemme er kendt under navnet Gul okseøje (Chrysanthemum segetum, tysk Wucherblume).

Denne enårige plante, der især trivedes i vårsædmarkerne og den benyttede del af brakmarken, kunne ikke overleve tre års græsning. Også kornblomsten (Centaurea cyanus), der holdt til i vintersæden, blev sjældnere på grund af de bedre afgrøder, der fulgte efter de forbedrede driftsmetoder og merglingen. Udskiftningen af landsbyjorden kom først i gang efter en forordning af 4. april 1822. Nogen udskiftningslov kom der ikke i Mecklenburg sålidt som i Danmark. Men medens den danske forordning af 23. april 1781 i tilfælde af, at der fandtes beneficeret jord i en landsby, påbød opmåling ved en offentlig beskikket landmåler og påfølgende taksation, foregik udskiftningen i Mecklenburg fra tid til anden ved frivillig overenskomst, i reglen når en forpagtningsperiode udløb. Bønderne ydede overalt stærk modstand mod reformerne, og endnu i 1861 fandtes der landsbyer, hvor separationen ikke var gennemført. Gamle driftsmetoder holdt sig temmelig længe. Det tørre klima begunstigede anvendelsen af en træplov uden muldfjæl, den mecklenburgske »Haken«, der endnu i 1870 var det vigtigste pløjeredskab, især foretrukket på svær, kold jordbund. Ja, endnu i 1933 ansås denne »Haken« for det bedste redskab til brakbehandling. Hveden, der kun blev dyrket i ringe omfang før 30-års krigen, vandt navnlig i 1800-årene terræn som vintersæd. Mergling havde været kendt i middelalderen (omtalt i et dokument 1466), men vandt først rigtig udbredelse i første fjerdedel af 1800 årene. Høstudbyttet angives i 1500 årene at have været ca. 4 fold. I en Amtsordnung fra 1571 angives ganske vist kun højst 3 fold, men samtidig betegnedes det som almindeligt, at næsten en trediedel af afgrøden bliver liggende på marken til føde for kvæget. Det var måske årsagen til, at ævretgræsningen ansås for så værdifuld i fællesskabets tid? Af det, der ikke blev bundet i neg, kunne der jo ikke tages tiende. I årene 1878—89 var foldudbyttet steget til gennemsnitlig godt 8. Kvægavlen forbedredes i 1820-erne ved en betydelig indførsel af jysk kvæg. Efter 1840 gik man over til import af Ayrshire kvæg, der krydsedes med den røde Angler race. Vægten af en gennemsnitsko var omtrent dobbelt så stor i 1939 som omkring 1800.

Mager slutter sin fremstilling med et interessant kapitel om jordreformerne af 1945—46, hvorved antallet af landbrugsbedrifter voksede til tre en halv gang så mange, som der var i 1939. Før reformerne udgjorde brugene under 20 ha størrelse 22 % af det samlede areal. Efter reformerne udgør de ikke mindre end 63 %, medens godsernes antal er sunket fra 49 til 7,5 %. Mager nævner det danske andelsvæsen som forbillede for denne nye befolkning af småbrugere, for hvem kvægavlen må blive hovedhjørnestenen. Traktorer skal man være fælles om, og bosættelsen sker hovedsagelig i byer på 400—500 indbyggere. Derved får småbønderne let adgang til moderne kulturelle indretninger som sanitetsstuer, børnehaver, forsamlingshuse, landsbybiografer o. s. v. Også udgifterne til elektriske ledninger, vandværk, maskinleje, afleveringsorganisation og vejanlæg bliver mindre under denne form for bosættelse end den, der blev foretrukket i Danmark efter udskiftningstiden. Som illustration til jordfordelingens udvikling viser Mager en landsby, som den så ud i 1696, da karakteren af Hagendorf endnu var bevaret. Der er her tale om en rundby med kileformet beliggende lodder, ganske som vore stjerneudskiftninger. En af gårdene var da ved at vokse op til herregård. Samme landsby vises i 1830; storgården har nu opslugt bøndergårdene på nær en. I 1884 er

også denne ene gård bortelimineret, men i tilbørlig afstand fra godsets bygninger ligger langs en markvej to rækker landarbejderhuse. På kortet fra 1949 er godset forvandlet til 71 »Vollsiedlerstellen« på 6—10 ha samt 5 småbrugerejendomme. Et af de komplette brug består af 5,29 ha ager, 0,33 ha eng, 0,37 ha permanent græsgang og 0,13 hå byggeplads, ialt 6,38 ha. Disse forskellige brugsdele udgør lige så mange fjernt fra hinanden liggende parceller, bortset fra agerjorden, der ligger ved bygningerne i det nordvestlige hjørne af landsbyen. Andre af brugene har iøvrigt et godt stykke vej til deres agerjord. Det er et spørgsmål, om ikke transporten til og fra de spredtliggende lodder opgjort i timebetaling kommer til at opveje de fordele, brugeren får ved at bo inde i landsbyen?

Magers bog er uden tvivl et led i forsvaret for de under kommunistisk regime gennemførte agrarreformer i Østtyskland. Han dvæler med forkærlighed ved godsdriftens uheldige sider og refererer udførligt de angreb, som professor Ernst Moritz Arndt i Greifswald publicerede i begyndelsen af 1800 årene. Men også reformvenlige godsejere får den ros, der tilkommer dem. Alt i alt gør fremstillingen et nøgternt indtryk, og bogen fortjener udbredelse i Danmark, fordi kendskabet til vort nærmeste grænselands udvikling syd for Østersøen er alt for ringe, og fordi bogen indeholder talrige oplysninger, der kan tjene til sammenligning med danske forhold.

Axel Steensberg.

Købstadshistorie.

Aage Fasmer Blomberg: Faaborg Bys Historie. Udgivet af Faaborg Byhistoriske Arkiv. I 1229—1750. 1955. 399 sider.

Med hensyn til byhistorier har Fyn hidtil indtaget en temmelig tilbagetrukken plads. Bortset fra den ret omfangsrige litteratur om Odense har der kun været få hjælpemidler til rådighed for den, som ønskede at vide noget om fynske købstæder. Hvad angår Faaborg, har der indtil nu ikke været andet at henvise til end et par forældede og vanskeligt opdrivelige småbøger. Imidlertid er det lykkedes Faaborg byhistoriske arkiv at sikre det nødvendige økonomiske grundlag for tilvejebringelsen af en moderne byhistorie, og det har været så heldigt, at lektor Aage Fasmer Blomberg har kunnet påtage sig opgaven. Nu foreligger første bind, en stor, temmelig tæt bog i tiltalende udstyr med få men gode billeder (et oversigtskort havde været ønskeligt, men det kan jo nåes endnu). Da forarbejder i virkeligheden mangler, har forfatteren måttet gøre alt fra grunden. Et blik på noteapparatet viser, hvilken indsats der her er gjort.

Første kapitel, tiden indtil reformationen, samler, hvad der på nærværende tidspunkt lader sig sige om middelalderbyen. Ad arkæologisk vej kan man dog forhåbentlig til sin tid komme noget videre. Den grundige og velskrevne fremstilling er i sig selv næppe egnet til at fremkalde mange indvendinger (i parentes bemærket skal note 53 henvise til Kirkehist. Saml. 4 Rk. V, 486 og note 203 til Da. Mag. 3 Rk. V, 34 f.). Derimod kan der vist være grund til at opholde sig et øjeblik ved

dispositionen. Spørgsmålet er, om ikke afsnittet om helligåndsklosteret er blevet for dominerende. Det er unægtelig fristende, når det for en gangs skyld er muligt at give et lidt bredere billede af forhold eller institutioner i en ellers kildefattig periode, at udnytte materialet, selv om det skader fremstillingens proportioner. Forfatteren har ikke kunnet nænne at lade klosteret indtage den mere underordnede stilling, som dets korte levetid i grunden havde gjort naturlig.

Selv om der er lagt et betydeligt arbejde i det indledende kapitel, er bogens tyngdepunkt afgjort de to andre kapitler: 1536—1630 og 1630 — 1750. Her foreligger en dybtgående undersøgelse. Takket være omfattende studier både i landsarkivet og rigsarkivet er forfatteren i stand til at give en fyldig og solid fremstilling, der vel ikke overrasker ved nye synspunkter, men som giver god besked om byens administration og erhvervsliv samt om dens borgeres levevilkår gennem to århundreder. Dispositionen forekommer naturlig, selv om andre nok ville have sat skellet ved Torstensonkrigen fremfor ved 1630. Det i lokalhistoriske værker stadigt tilbagevendende problem om saglig eller kronologisk fremstillingsmåde synes heldigt løst gennem saglige underafsnit inden for hovedkapitlerne, og ved hjælp af indholdsfortegnelsen er det nemt at finde sig til rette.

Et værdifuldt og gennemgående træk er det overblik over landets almindelige historie, som stadig kommer behandlingen af byens særlige forhold til gode. Når det f. ex. skal vises, hvad Faaborg ydede af skatter, får vi ikke blot at vide, hvad byen selv måtte af med, men tillige en oversigt over de andre fynske byers forhold (s. 83). På samme måde anskueliggøres formuesforholdene (s. 196). Her og der havde det nok været rimeligt at gå noget videre. Det gælder accisen,[1] hvor både Kancelliets Brevbøger (1/3 1620) og Johs. Lindbæks udgave af aktstykker til Statskollegiets historie (II, 148 ff.) giver et udgangspunkt for sammenligning mellem de forskellige byer. Ikke mindre gælder det skildringen s. 233 ff. af kornhandelen, der kunne have fået perspektiv ved en sammenligning med andet talmateriale, f. ex. det forfatteren selv har fremlagt i sin interessante afhandling om Ålborgs handel i Jyske Samlinger (5 Rk. I, 119—31). Og endelig kan man fremføre noget lignende om tabellen over håndværkere s. 263, hvor man iøvrigt spørger sig selv, om stiftsrelationernes kildeværdi ikke burde have været diskuteret. Det må imidlertid fremhæves, at erhvervslivets historie, der alt for ofte vanrøgtes i købstadshistorierne, er genstand for en særdeles omhyggelig behandling. Det er lærerigt at se, hvor meget en metodisk gennemgang af kilderne kan give — selv om der f. ex. ikke er bevaret een eneste regnskabsbog.

Stor grundighed præger også behandlingen af bystyret og forholdet til staten. Interessant er sammenstillingen s. 187 f. af den såre lemfældige skatteopkrævning på Christian IV.s tid og de nok så håndfaste metoder, der kom i brug efter 1660 (jfr. Ribe Bys Historie 1660—1730 s. 41). Fortrinlig er også skildringen af magistratsmilieuet med fremhævelse af slægtskabsforbindelserne »svogerskabet«. En lille indvending: det er næppe rigtigt at skildre borgere som afhængige af adelige, fordi de har tjent som fogeder eller skrivere på godser eller len før deres etablering i byen (s. 70, 153, 156 jfr. s. 175 f.). Hvor man ikke direkte kan påvise

1. note 63 til s. 200 er sporløst forsvundet.

et afhængighedsforhold efter at fogeden eller skriveren er blevet borger, må man uden tvivl se tjenesten på gods eller len som en uddannelse, mangfoldige borgere gennemgik.

Endelig bringer bogen et godt kulturhistorisk stof. S. 307 f. får vi således et lille billede af hvorledes en pietistisk bevægelse med rod i hertugdømmerne gjorde sig gældende i byen — er møder med the- eller kaffedrikning et særligt herrnhutterfænomen? — Og bl. a. ved hjælp af skifter tegnes et billede af levevilkårene[2].

Det har her kun været muligt at gå ind på enkelte sider af den righoldige skildring, der er et godt exempel på, hvad en trænet historiker kan få ud af en lokalhistorisk opgave. Værket er trods sit omfang letlæst og bør kendes af alle, der interesserer sig for Faaborgs historie, ligesom det bør studeres grundigt af enhver, som giver sig af med købstadshistorie. Både forfatteren og den kreds, som har gjort udgivelsen mulig, har megen ære af bogen.

Johan Jørgensen.

Gunnar Sandfeld: Fra en helt anden tid. Struers udvikling fra næsten ingenting til næsten købstad. I kommission hos Christensens bogforlag. Struer 1955. 381 sider.

»Fra en helt anden tid« kalder adjunkt Gunnar Sandfeld med rette den bog, han har skrevet om Struers udvikling fra 1855, da byen havde halvandet hundrede indbyggere, over baneanlæggene i 60'erne og 70'erne, der gjorde Struer til et vigtigt trafikknudepunkt, til omkring århundredets udgang, da Struer havde over 3000 indbyggere og blev skilt ud fra Gimsing sogn som en selvstændig kommune (1895). Kun 40—50 år behandler denne sognehistorie på næsten 400 sider. Men det er ikke blevet nogen almindelig sognehistorie. Den, der ikke ved, at forfatteren af fødsel er københavner, ville tro, han havde gjort hele Struers udvikling med, og at bogen var memoirer, så indlevet er forfatteren i alle byens forhold. Med en henrivende humor ser han på sin bys mennesker, og med mild ironi skriver han om dem og deres levevilkår. »Hvad levede man af?« hedder et af afsnittene, »Hvordan levede man?« et andet. Andre afsnit handler om moralen og ordenens håndhævelse, fattigdommen, vi næsten har glemt, åndslivet, aviserne, det politiske liv, altsammen emner, der plejer at blive stedmoderligt behandlet. De evindelige gnidninger og tovtrækkerier mellem sognerådets sindige og ofte nærige bonde-repræsentanter på den ene side og medlemmerne fra Struers bymæssige bebyggelse med deres stadige krav om hurtige fremskridt på den anden side er et emne, der belyses atter og atter. Særligt må man fremhæve afsnittet om fattigdommen, der både er dybt gribende og samtidig så morsomt, at man ofte må le højt. Ikke et øjeblik glemmer forfatteren, at Struer ikke er verdens navle og midtpunkt. Men netop derved hæver han sin skildring op i et plan, der gør den i højeste grad læseværdig for alle, også for dem, der ikke har nogen som helst tilknytning til Struer. Et stort materiale ligger til grund for bogen, både trykte kilder, ikke mindst aviserne, utrykte arkivalier og mundtlige efterretninger. Forfatteren stiller en fortsættelse i udsigt med titlen

2. her savnes dog repræsentanter for jævnere lag f. ex. håndværkere.

»Nye tider. Struer bliver købstad«, »om der ellers bliver kræfter — og midler (!) dertil. Meget vil afhænge af, hvordan nærværende bog vil blive modtaget.« Om bogens gode modtagelse burde der ikke kunne herske tvivl. Derimod kan man nok betvivle, at forfatteren kan skrive een bog til, der er lige så god som den foreliggende. Men man ser *meget* gerne forsøget gjort.

Carl Lindberg Nielsen.

Anders Uhrskov: Kulturbilleder fra Hillerød og Omegn 1801—48. Hans Toftes boghandel. Hillerød 1955. 152 sider.

Forfatteren Anders Uhrskov har udgivet en lille bog, som han kalder »Kulturbilleder fra Hillerød og Omegn 1801—48.« Bogen tilsigter ikke at give nogen sammenhængende skildring af forholdene i Hillerød i det 19. århundredes første halvdel, men bringer foruden en omtale af kendte personer, der har haft nærmere eller fjernere — undertiden meget ringe — tilknytning til Hillerød, en række spredte glimt af livet i byen uden videre sammenhæng, træk, som man for en stor dels vedkommende kan træffe nøjagtigt magen til i andre købstæder. Et stort nummer gøres der af Frederik VI's og Christian VIII's salving, henholdsvis 1815 og 1840. Af biskop Brammers erindringer har forfatteren gjort flittigt brug. I det hele taget bygger bogen hovedsagelig på trykte skrifter, kun i ringe grad på utrykte kilder og bringer ikke noget væsentligt nyt. Det er en tynd bog i mere end een forstand.

Carl Lindberg Nielsen.

Chr. Kiilsgaard: Rudkøbing. Topografi og Bystyre. Udgivet af Rudkøbing Byraad. I. Del 1949, 176 s., II. Del 1955, 330 s.

Medens nu afdøde Jens Winther gennem et langt liv virksomt og mønstergyldigt arbejdede med Langelands arkæologi og gjorde det indsamlede materiale til grundstammen i Langelands museum, har tandlæge Kiilsgaard i en årrække syslet specielt med Rudkøbings topografi og historie og vel mest med det førstnævnte emne. Byens historie er tidligere behandlet i de ældre fremstillinger af P. Rasmussen, Vilh. Lütken og Th. Winther. Ingen af dem er udtømmende, og det kan derfor være berettiget, at man giver en samlet fremstilling.

I de foreliggende bind er de topografiske undersøgelser de værdifuldeste. Kiilsgaards levende sans for de iagttagelser, der kan gøres ved grundgravninger i en by, har ført til gode resultater. Det væsentligste indhold af bind I er sådanne studier, der har muliggjort en bestemmelse af byens ældre kærne, dens omfang, gadernes forløb og husenes konstruktion.

Derimod står forfatteren mere usikker, når det gælder den historiske del. Bind I dækker iflg. titelbladet Rudkøbings topografi indtil 1660, medens bind II behandler både topografi og historie 1660—1760. Kildematerialet i byarkivet er udnyttet, men næppe udtømt. Der gives en fyldig redegørelse for boligernes indretning på grundlag af skifteprotokollerne, og de afsnit, der behandler kirken og kirkens forhold, er omfattende. Derimod er de økonomiske forhold sparsomt belyst. Man synes,

at den kamp, som Rudkøbing måtte føre med de mere eller mindre ulovlige havne er et væsentlig træk i byens ældre historie, som fortjente at uddybes, og i særdeleshed har bystyret ikke fået den plads, som man kunne ønske, skønt både rådstuebøger og tingbøger fra midten af 1600'erne og fremefter giver fortrinligt materiale.

Værket er stærkt præget af de felter af byens liv, som har forfatterens særlige interesse, og det går ud over den harmoniske behandling. En købstad må betragtes som en i økonomisk og juridisk henseende afgrænset helhed, hvor man får et billede af det økonomiske grundlag for bysamfundet, af dets struktur og administration, alt sat op på baggrund af den almindelige udvikling; i modsat fald bliver billedet kalejdoskopisk.

Svend Larsen.

Christianshavn.

Mogens Lebech: Christianshavn — En konges tanke blev virkelighed. Tegninger af Lars Bo. Udgivet af A/S Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri. København 1955. 254 sider. Komm. Nyt nordisk Forlag, Arnold Busck.

En smukt trykt bog — linotype Baskerville — flydende og fornøjelig skrevet, let læst, idet alle studiets rynker er glattet ud. Bogen henvender sig — for at bruge en gammeldags vending — til den dannede og interesserede læser, der vel er vidende, men som ikke gør fordring på at være i besiddelse af dybere videnskabelig indsigt. Kort sagt en populær bog i god klasse.

Den er udstyret med engelsk resumé, således at det store firmas udenlandske forbindelser også kan få glæde af værket. Foruden indholdsfortegnelse er der stikordsregister, en kort oversigt over vigtigste større arbejder om Christianshavn, denne oversigt står i forbindelse med noteapparatet. Dette er af hensyn til arbejdets flydende stil ikke markeret i teksten. Man læser f. eks. et kapitel og ser derefter i noterne, om der skulle være anmærkninger til det læste. Til slut billedfortegnelse.

Bogen er hovedsagelig udarbejdet på grundlag af trykt materiale, men får dog selvstændig værdi ved, at der også er inddraget arkivstof. Den giver en oversigt over Christianshavns historie fra grundlæggelsen i 1617 (der pilles meget friskt ved det traditionelle billede af Christian IV), over indlemmelsen i København 1674 og op til vore dage. Det er værd at bemærke, at Burmeister & Wain kun spiller en meget lille rolle i bogen, en prisværdig indstilling, der er ved at slå igennem, og som betinger, at der ved jubilæer ikke mere så ofte kommer bøger med ovale portrætter, men kulturhistoriske studier af almen værdi.

Det mærkeligste ved bogen er dens illustrationer. Det er en række ganske nydelige tegninger af Lars Bo. Man har sikkert valgt tegninger ud fra den kendsgerning, at de let lader sig indordne i en sats, og alt i alt er indtrykket typografisk set behageligt. Det er dog lutter stemningsbilleder fra det moderne Christianshavn — et enkelt er tålelig vittigt: en moderne Christianshavner hilser på en let åndeagtig Tordenskjold i »Tordenskjolds gård« — men de følger ikke teksten. Og læsningen besværes af, at der ikke findes nyere kort over bydelen; der burde

mindst have været tre: fra 1700'erne, 1800'erne og vort eget århundrede. De illustrationer og kort, som den historisk interesserede, til hvem bogen dog henvender sig, har brug for, må søges andetsteds.

Hans Lassen.

Hotel d'Angleterre.

Jørgen Bast: Hotel d'Angleterre 1755—1955. Udgivet af A/S Hotel d'Angleterre, København 1955. 104 sider. Komm. Andr. Fred. Høst & Søn.

En elegant lille tryksag; men for så vidt uden interesse i dag, som den er en forkortet udgave af Carl Christensens store og udmærkede bog fra 1925 om det gamle, fine hotel. Man kunne have udsendt den på et eller flere fremmede sprog til glæde for udenlandske gæster. Man kunne have givet den en make up med et nyt interessant billedstof. — Man kunne også have lavet en hel anden bog om hotellernes kulturhistorie. Ingen af delene er desværre sket!

Hans Lassen.

Lejligheder i Stockholm.

Birgit Gejvall: 1800-talets Stockholmsbostad. En studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning, nr. 16. Stockholm 1954. 264 s.

Man må prise det initiativ, som står bag den kendsgerning, at der om forskellige sider af Stockholms historie er udsendt en hel skriftserie, som med det her foreliggende bind er nået til nr. 16. I denne bog, der har skaffet forfatterinden doktorgraden, behandles de hjem, hvor familien »hade en högreståndsmässig livsföring och följaktligen krävde så många rumskomponenter, att en differentiering av bostaden kunde komma till stånd.« Undersøgelsens hovedformål er belysning af planløsningen i de nævnte boliger og så vidt muligt bestemmelse af de faktorer, som har bidraget til planudviklingen. Forfatterinden indskrænker sig ikke til en konstatering af de forskellige rums beliggenhed i forhold til hinanden, men giver tillige en redegørelse for de enkelte værelsers funktioner, anskueliggjort ved velvalgte citater fra samtidens skønlitterære forfattere og memoireskribenter og ved gengivelse af interiørtegninger og ældre fotografier. Tradition, optegnet til Nordiska Museet ved et rundspørge blandt ældre stockholmere, giver dette afsnit liv og fylde og supplerer på bedste måde det materiale, som ellers er undersøgelsens vigtigste kildestof, de talrige plantegninger i Stockholms byggnadsnämnds arkiv, der smukt præger bogens illustrationer. Inden for denne periode lader boligforhold sig tillige behandle statistisk. Forfatterindens bestræbelser på dette område er sammenfattet i nogle lærerige tabeller, der, hvor det er muligt, indeholder en sammenstilling med udenlandske tilstande. Udviklingen i Stockholm sættes ind i europæisk sammenhæng, og tilskyndelser såvel fra kontinentalhovedstædernes byggeskik som fra de afvigende forhold i England og delvis Holland

påvises, ligesom der fremdrages eksempler på afhængigheden af oprindelig franske, barokke traditioner og af myndighedernes byggelovgivning. Bogen er skrevet af en kunsthistoriker, men stoffet er i overensstemmelse med sin karakter behandlet med etnologisk metode. Det er en interessant bog, som bør virke inspirerende. Dens fremkomst glæder, fordi en hidtil ringeagtet epoke her tages op til grundig behandling ligesom i Millechs »Danske arkitekturstrømninger 1850—1950«, som Birgit Gejvalls bog både er i familie med og dog er højst forskellig fra.

Peter Michelsen.

Kongelige våben.

Arne Hoff, H.D. Schepelern and Gudmund Boesen: Royal Arms at Rosenborg I—II. Copenhagen 1956. 223 sider og 93 plancher. Engelsk tekst og engelsk, spansk, dansk planchetekst.

Man må i højeste grad ønske udgiverne, Rosenborgsamlingen og Våbenhistorisk Selskab, tillykke med denne smukke bog, der er nummer to i den række publikationer, som tænkes udgivet efterhånden om forskellige grupper af Rosenborgsamlingens genstande. Samtidig må det glæde enhver museumsmand at erfare, at der endnu findes privatfolk, som vil ofre midler, i dette tilfælde store midler, på genstandspublikationer. Udgifterne er nemlig afholdt af et medlem af Våbenhistorisk Selskab, hvorfor selskabet også står som medudgiver af værket.

I tekstbindets indledning gør Gudmund Boesen kyndigt rede for de kongelige samlinger, der har haft betydning for Rosenborgsamlingens nuværende våbenbestand. Der opstod ret tidligt rustkamre her i landet, således at prins Christian den yngre af Anhalt på sin rejse i 1623 kunne finde en fin våbensamling på Sparepenge ved Frederiksborg. Det var utvivlsomt den svenske invasion i 1657—58, der fik Frederik III til at flytte sine kostbarheder ind bag Københavns beskyttende volde (anm. har fundet den kgl. ordre, der er dateret d. 5. febr. 1658 (Sjæl. tegn.). De blev hensat på Rosenborg, hvor der iforvejen fandtes en del våben fra Christian IV's tid. Også den næste konge, Christian V, leverede et bidrag til den ældre Rosenborgsamling, idet han i 1692 overførte sit rustkammer fra København Slot hertil. Denne ældre Rosenborgsamling blev ret summarisk katalogiseret i 1696.

Medens det 17. århundrede således viser en stadig fremgang for samlingen, kom det følgende sekel til at betyde opløsning. Det hang sammen med opførelsen af det nye Christiansborg. Her indrettedes et rustkammer, hvortil alle Rosenborgs skydevåben overførtes 1732. I 1758 fulgte de fleste andre våben efter, hvorved Det kongelige partikulære Rustkammer blev færdigdannet. På Rosenborg stod tilbage kun blankvåbnene i rustkammeret over Regaliekammeret og nogle ceremonivåben i slottets grønne kabinet. Så sent som i 1804 indlemmedes de førstnævnte i Det kgl. partikulære Rustkammer, medens de sidste fik lov til at blive på slottet.

Den efterhånden meget store våbensamling på Christiansborg, Det kongelige partikulære Rustkammer, havde også fået våben fra andre

steder end Rosenborg. En særlig betydningsfuld del var kommet fra grevskabet Oldenburg, som den danske konge arvede 1667. Det oldenburgske Rustkammer førtes til Københavns arsenal 1698, og indgik i Det kongelige partikulære Rustkammer 1766. Få år efter, 1775, udarbejdedes det store, udførlige katalog over samlingen. Lykkeligvis blev samlingen snart efter, 1790, flyttet over i arsenalets rustkammer (nu Tøjhusmuseets våbensal), hvorved den undgik ødelæggelse ved Christiansborg's brand.

I 1830erne vendte mange af den gamle Rosenborgsamlings våben tilbage til deres oprindelige opholdssted. Det besluttedes nemlig i 1833 at danne en kronologisk samling af genstande, der havde haft direkte tilknytning til kongehusets medlemmer. Som ydre ramme valgtes det ubeboede Rosenborg. Opgaven at udvælge de egnede våben i det store, kongelige partikulære Rustkammer blev betroet ingen ringere end Chr. J. Thomsen, som netop på denne tid arbejdede i samlingen med et historisk våbenmuseum for øje. Det må utvivlsomt med Boesen siges, at Thomsen ved sin fordeling af våbnene mellem Rosenborgsamlingen og den historiske Våbensamling (nu Tøjhusmuseet) viste megen takt og påskønnelsesværdig forståelse af begge samlingers tarv.

I bogens store, ræsonnerende katalog stifter man derefter nærmere bekendtskab med de våben, Thomsen i sin tid lod overføre til det nye museum. Og i planchebindet finder man fotograf N. Elswings fortræffelige billeder af samtlige våben. Ialt er der tale om 88 blankvåben og 114 skydevåben, hvortil kommer noget tilbehør; i tid spænder de fra Frederik II til Christian IX. Hver genstand får sin egen, selvstændige behandling i katalogen, som er forfattet af H. D. Schepelern (blankvåbnene) og Arne Hoff (skydevåbnene). Der er givet hvert våben en ret kort, men absolut fyldestgørende beskrivelse, som især er lagt an på at supplere billederne, såsom at understrege tidstypiske træk i stil og teknik, at oplyse om det benyttede materiale o. s. v. For alle de genstande, der er inventarbelagt i 1775 eller tidligere, er denne omtale anført in extenso.

Sidst, men ikke mindst, kommer så en værdifuld redegørelse for hvert våbens historie. De to forfattere har ikke skyet nogen anstrengelser for at nå den rette erkendelse, og det er ofte imponerende, hvor stort et primært kildemateriale, de har gennemgået. Man kan derfor med dem glæde sig over, at der er kommet så mange nye ting frem, idet de ligesom giver genstandene mere værd. Ikke mindst, fordi de omhandlede våben tilhører en lidet påagtet gruppe på Rosenborg, som tydeligvis fortjener bedre udstillingsforhold, end den hidtil har haft.

Som exempel på de to forfatteres landvindinger, kan nævnes, at det er lykkedes dem at henføre dels en guldkårde (kat. nr. 7, pl. 13:2 og 22:5) og dels beslagene på et par fine flintepistoler (kat. nr. 53—54, pl. 68) til Christian IVs kroningsudstyr fra 1596. Hidtil har man været tilbøjelig til at datere kården, der bærer et C 4 på fæstets knap, til ca. 1620, da Christian IV synes at bære den på et maleri fra den tid. Schepelern fastslår imidlertid, at typen er ældre, og viser, at forgyldte kårder har været fremstillet her i landet tidligere. Derefter påpeges dens stilistiske lighed med Fyrings krone til kongen 1596, og det vises gennem regnskaber, at samme mester har leveret kongen blankvåben i 1590erne. Herved sandsynliggøres sammenhængen. Til slut bevises det, at Christian

IV virkelig bar en guldkårde ved sin kroning. Nærmere kan man næppe komme til et bevis i genstandsforskningen.

Dr. Hoffs stifinderarbejde har absolut ikke været mindre vanskeligt. På et par pistoler af Københavnermesteren Heinrich Kappel fra ca. 1690 sidder der nogle højst bemærkelsesværdige beslag, som umuligt kan være fra mesterens egen tid. Pistolerne har siden Thomsens dage været anbragt i hylstre på en smuk sadel, som har tilhørt Christian IV. Stilistiske hensyn berettiger i høj grad dette. Hidtil har man antaget, at sadel, og derfor også pistolbeslag, var fremstillet til den store bilager (den udvalgte prins' bryllup) 1634. Hoff påpeger imidlertid, at de nærmeste udenlandske paralleller til sadlen er noget ældre, og at Christian den yngre af Anhalt synes at have set denne sadel i 1623. Det er umuligt at finde andre tidligere begivenheder i Christian IV's liv end kroningen 1596, der kunne motivere forarbejdningen af så fin en sadel og dertil svarende pistoler. Tilbage står at forklare, hvornår og hvorfor de gamle beslag er blevet overført på de langt yngre kappelske pistoler. Det afvises bestemt, at det kan være gjort af Kappel selv, skønt vi ved, at han var knyttet til den kongelige våbensamling; dertil er arbejdet altfor klodset gjort. Forfatteren fremsætter den højst antagelige forklaring, at det er sket i 1830erne i forbindelse med genopstillingen af Rosenborgsamlingen. De oprindelige, brøstfældige pistoler er da blevet erstattet med andre forhåndenværende, og stilistiske hensyn har været underordnede, da kun pistolernes skæftekugler kunne ses over pistolhylstrene.

Det er klart, at ikke alle bogens undersøgelser har kunnet give så endegyldige resultater som i disse tilfælde. Der er stadig mange spørgsmålstegn ved angivelserne af våbnenes oprindelsessted, og enkelte henførelser til arkivmaterialet synes problematiske. Men langt betydningsfuldere er det, at et stort og kyndigt arbejde er gjort, og at det på en så smuk måde er fremlagt for publikum. Det kan fremhæves, at arkitektindsatsen i forbindelse med dette værk har været virkelig værdifuld. P. Koch har formået at give planchesiderne en ro og harmoni, som er meget sjælden for publikationer af denne art. Det er naturligt til slut at sige, at man kunne have ønsket sig, at dette værk på grund af sine fortræffelige egenskaber også havde eksisteret med dansk tekst.

F. Askgaard.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Hjørring den 23.—24. august 1956.

Årsmødet begyndte torsdag aften den 23. august kl. 20 i Vendsyssels historiske Museum, hvor tandlæge *Holger Friis* indledte en forhandling om *museumstekniske problemer og metoder til deres løsning*. Foredraget gav, krydret med adskillige morsomme træk fra museets historie, et godt indblik i, hvilke krav der stilles til ledelsen af et større lokalmuseum. Tandlæge Friis sluttede med en kraftig appel til museumsfolk og bevilgende myndigheder om øget indsats i forståelse af, at nutidens krav om nye veje, større bebyggelse og landbrugets mekanisering er en alvorlig trusel mod vore jordfaste fortidsminder. Vi kan ikke hindre denne udvikling, men vi må energisk søge at redde mest muligt af disse kulturelle værdier. Vi må også i højere grad, end hidtil er sket, sætte kræfter ind på gennem konservering at bevare de ting, vi har samlet ind til vore museer. Det er vor simple pligt over for vore givere og deres efterkommere, ja, over for hele nationen.

Til repræsentantskabsmødet den følgende dag på Hotel du Nord var følgende museer repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2., 3. og 7. afd., Jernbanemuseet, Kunstindustrimuseet, Rosenborg, Dansk Landbrugsmuseum, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborg, Frederiksværk, Gilleleje, Hørsholm, Tikøb, Roskilde, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Vordingborg, Maribo, Odense, Bogense, Fåborg, Nyborg, Langelands, Hjørring, Skagen, Frederikshavn, Thy, Thisted, Nykøbing M., Ålborg, Viborg, Randers, Hobro, Grenå, Ebeltoft, Gl. Estrup, Århus, Den gamle By, Horsens, Silkeborg, Odder, Vejle, Fredericia, Kolding, Ringkøbing, Herning, Esbjerg og Tønder.

Efter at formanden, museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense, havde budt gæster og repræsentanter velkommen, valgtes fhv. borgmester *Johs. E. Rasmussen*, Hjørring, til dirigent. Formanden aflagde derefter beretning for 1955—56 og udtalte bl. a.:

»Som nyt medlem i vor kreds byder vi frilandsmuseet »Den gamle Landsby« på Hjerl Hede velkommen. Foreningen tæller nu 95 medlemmer, hvoraf 53 er repræsenteret ved dette årsmøde.

Indledningsvis skal jeg omtale et par spørgsmål, som på beklagelig måde berører lokalmuseernes økonomiske forhold. Det ene er den nye *lov om told- og forbrugsafgifter*, der har medført, at museernes tidligere adgang til fritagelse for sølvskat er bortfaldet; det andet er de drøftelser om *tipsmidlernes fordeling*, der har været fremført i folketinget. Begge er til ugunst for museerne, men i erkendelse af, at vi gennem den foreslåede nyordning af tilskudsprincipperne søger at opnå en væsentlig økonomisk forbedring for museerne som helhed, har vi ikke anset det for opportunt at fremføre vore interesser i den forbindelse.

Den 10. maj afholdtes et studiekredsmøde i »Den gamle By«, og yderligere har vi — som jeg senere skal komme tilbage til — holdt møder i Ålborg, Herning, Haderslev, Odense og Næstved, hvor vi i mindre kredse har kunnet drøfte forslaget om museernes nyordning.

Foreningen har nu — som vi vedtog på sidste årsmøde — selv overtaget redaktionen og det økonomiske ansvar for udgivelsen af vor årbog, og vi har blandt mange forslag valgt at kalde den »*Arv og Eje*«, idet vi dog har bevaret »Danske Museer« som undertitel. Redaktionen er overdraget museumsinspektør Holger Rasmussen, Nationalmuseet, og årbogen for 1956 er udsendt for kort tid siden. Foruden artikler om specielle emner vedrørende interessante grupper af museumsgenstande bringer den som noget nyt en oversigt over nyere museumslitteratur, og jeg håber, at den vil finde god modtagelse hos vore medlemmer og andre interesserede. Vi må alle arbejde for, at der tegnes nye abonnenter på årbogen. Prisen er i fast abonnement 8,75 kr., i løssalg 12 kr. pr. bind. Vi har i øjeblikket ca. 600 faste abonnenter, men skulle gerne have 200 til. Som hjælp til årbogens trykning har vi haft den glæde fra undervisningsministeriet at modtage et tilskud på 1000 kr., og vi har yderligere suppleret indtægterne ved en annoncetegning, som vi meget gerne ser udvidet i kommende årgange.

Trods de vanskelige økonomiske forhold, hvorunder vore museer arbejder, kan der dog konstateres glædelige fremskridt for enkelte af dem. Jeg vil i denne forbindelse gerne lykønske *Langelands Museum*, der har fået en nyordning, hvorefter samtlige kommuner på øen har overtaget museet, en ordning, der er forbilledlig for andre lokale museer. Også for *Odder Museum* er der sket et væsentligt fremskridt, idet Odder kommune har købt en bygning og skænket den til museet. Ved *Sønderborg Museum* har man ansat cand. mag. Jørgen Slettebo, og det er mit indtryk, at der allerede er etableret et udmærket forhold mellem museets leder og den stedlige befolkning. For vore lokalmuseer vil en af fremtidens vigtigste opgaver være at få ansat folk, som kan lede det daglige arbejde tilstrækkeligt effektivt.

Til brug for Statens Museumsdirektør i Norge, dr. phil. *Eivind S. Engelstad*, har vi fremskaffet materiale om de danske *statsbevillinger* til vore kulturhistoriske museer. Til gengæld har dr. Engelstad meddelt os en statistisk beregning, der viser, at medens der i Sverige af staten ydes 6 øre pr. indbygger til museerne, gives der i Norge 8 øre, men i Danmark kun 2 øre. Vi er dr. Engelstad særdeles taknemmelig for denne oplysning, som mere end mange ord belyser vore museers stilling og økonomiske situation, den, der er udgangspunktet for den foreliggende betænkning om en nyordning af de kulturhistoriske lokalmuseers forhold, det emne, som ganske naturligt må samle hovedinteressen på dette møde.

I en menneskealder har man fra denne forenings side fremsat ønsker om at få en ordning af museernes forhold, der kan blive et bæredygtigt grundlag for deres virksomhed, en ramme, der kan muliggøre en frugtbar udvikling. Jeg tror, at såfremt *de danske lokalmuseer*, hvis forhold betænkningen sigter imod, nu enige står sammen, vil det være muligt at nå et positivt resultat, men det må understreges, at dette sammenhold også vil være den absolutte betingelse herfor.

Betænkning om en nyordning af de kulturhistoriske lokalmuseers forhold (betænkning nr. 152) er udarbejdet af undervisningsministeriets provinsmuseumsnævn, afleveret til ministeriet, trykt og dermed offentlig tilgængelig.

Af betænkningens 7 kapitler indeholder det første en redegørelse for lokalmuseernes udvikling og hidtidige forhold til staten, derpå følger en oversigt over de nuværende kulturhistoriske museer, hvortil materialet er indsamlet gennem en henvendelse til hvert enkelt museum i 1954. Kapitel 3 redegør for de opgaver, som et lokalmuseum har; derefter følger overvejelser med hensyn

til disse opgavers løsning, og endelig en redegørelse for lokalmuseernes økonomiske forhold, hvor man i særdeleshed peger på det uholdbare i de nuværende tilskuds ringe størrelse og princippet for deres fordeling. Kapitel 6 er selve udkastet til forslag til lov om de kulturhistoriske lokalmuseer med dertil hørende bemærkninger og bekendtgørelse. Endelig gives i kapitel 7 en kortfattet oversigt over museumsordningerne i Norge og Sverige.

Nævnet har anset det for påkrævet, at lokalmuseernes forhold lægges ind under *lovgivningens rammer*. Medens man hidtil har haft en art ministeriel bekendtgørelse, »regler« givet af undervisningsministeriet, stiller man nu forslag om, at der gennemføres en lov for de kulturhistoriske lokalmuseer. Det er således selve lovforslaget, som man i denne forbindelse først og fremmest skal hefte sig ved, idet det skulle angive de mest centrale og fastliggende hovedlinier. Lovforslaget fremsætter i § 1, hvad der forstås ved kulturhistoriske lokalmuseer, og i § 2 redegøres for inddelingen i landsdelsmuseer og andre lokalmuseer. I § 3 nævnes de betingelser, der er grundlæggende for statstilskudet, og §§ 4 og 5 omtaler tilskudets anvendelse og beregning, medens § 6 omhandler dels tilbageholdelsen af 2,5 % af statstilskudet til løsning af fællesopgaver, dels de særlige dispositionsbevillinger. Endelig er der i § 7 omtalt, hvorledes tilsynet med midlernes anvendelse skal ske.

Lovforslagets formål skal først og fremmest være at tilvejebringe et bæredygtigt *økonomisk grundlag* for museernes arbejde. Alle ved, at statens ordinære tilskud til lokalmuseerne ikke er undergået nogen betydende ændring siden 1880'erne, og at de beskedne forhøjelser, der har fundet sted, hurtigt er blevet illusoriske på grund af den almindelige prisudvikling. På den anden side mener man ikke at kunne fremføre ønsker om forhøjelser af statens tilskud uden samtidig at påtage sig forpligtelser, og forslagets hovedprincip er derfor det enkle, at statens bidrag foreslås sat i forhold til offentlige, lokale bidrag.

Under overvejelserne har man så at sige måttet begynde på bar bund. Et af vore blade erklærede i en omtale af sagen, at der ikke kunne være tale om nogen nyordning, eftersom museernes forhold aldrig havde været ordnede, og det er så sandt, som det er sagt. Man har som grundlag for arbejdet haft en sum af erfaringer på godt og ondt, og man har stået overfor en urskov, hvor værdifulde vækster sammen med revl og krat dannede et vildnis, som det har været nødvendigt at rydde op i og bringe under kultur, så det kan tjene samfundets interesser.

Det er museernes hovedopgave at indsamle genstande, at bevare samlingerne, at sørge for deres registrering og udstilling på en sådan måde, at de både kan tjene videnskaben og folkeoplysningen. Hovedopgaverne er fælles for alle, tyngdepunktet kan blot lægges forskelligt efter museernes art.

I flere henseender findes der lighedspunkter mellem lokalmuseernes og folkebibliotekernes forhold. Dette har man fra museernes side peget på helt siden begyndelsen af 1930'erne, og man har set det som et ønskemål, at de principper, der blev lagt til grund for biblioteksloven af 1920, også måtte finde anvendelse på museernes forhold. Alle må erkende, at biblioteksloven har givet denne gren af vort kulturliv en frugtbar udvikling og en grundfæstet plads i vort samfund.

Derfor har man i betænkningen foreslået en tilskudsordning, der bygger på de samme principper som den for folkebibliotekerne gældende, idet man bruger de lokale, offentlige tilskud som grundlag for tilskudsberegningen. Det medfører ganske vist, at enkelte museer må se deres nuværende statstilskud reducerede. Årsagerne dertil er forskellige, men på den anden side er den

skade, der sker, næppe større, end at den med god vilje kan udbedres. For at holde statens udgifter indenfor en rimelig grænse har man på den anden side måttet lægge loft over de tilskudsberettigende lokale tilskud med det resultat, at andre museer må vise resignation, alt med det formål at få lagt en solid grund for museernes fremtidige økonomi, samtidig med at man holder udgifterne indenfor en rimelig grænse og fremmer en jævn udvikling.

Man kunne selvfølgelig mildne virkningen af nyordningen ved at foreslå visse *overgangsbestemmelser,* men man har i stedet valgt at foreslå, at denne lov efter en femårig periode evt. tages op til revision. Til den tid vil man have et indtryk af lovens virkninger og kan ved revisionen benytte de indhøstede erfaringer.

I tilslutning til lovforslaget følger et *udkast til bekendtgørelse,* hvori lovforslagets enkelte paragraffer nærmere uddybes, og visse regler for lovens gennemførelse i praksis er anført. I forhold til lovforslaget er bekendtgørelsen af sekundær betydning, for så vidt som den når som helst kan ændres på undervisningsministeriets foranstaltning. Der er selvfølgelig i bekendtgørelsen både det ene og det andet punkt, som kan diskuteres, men også om den gælder det, at man har søgt at belyse sagen fra alle sider og at nå frem til et resultat, der kan tilpasses efter de forskellige museumstyper.

Bekendtgørelsen fastslår, at ethvert lokalmuseum skal have vedtægter og en arbejdsplan.

Vedtægterne skal indeholde bestemmelser om bestyrelsens sammensætning og valgmåde. Det enkelte museum må selv fastsætte antallet af bestyrelsesmedlemmer under hensyn til museets tarv; der kræves blot, at de kommunale råd skal være repræsenteret, og at bestyrelsen etableres på et vist åremål. Bestyrelsen skal ifølge § 2b udpege en leder til at forestå museets daglige drift. Lederen *kan* være formanden eller et andet bestyrelsesmedlem. Som sådan kan han oppebære rejsepenge og diæter, men hvis lederen er lønnet, skal han *normalt* ikke kunne være medlem af bestyrelsen. Herigennem vil man undgå en uheldig sammenblanding af økonomiske interesser, som de varetages af bestyrelsen, og faglige interesser, som de varetages af lederen, og man tilsigter ad denne vej at nå frem til en løsning af det vanskelige lederproblem. — Bestemmelserne om de nugældende virkeområder er ikke berørt, og bestemmelserne om budget og regnskab kan næppe give anledning til omtale.

Arbejdsplanen giver generelle bestemmelser om indsamling, konservering, indføring, udstilling, åbningstider o. s. v. Noget nyt er bestemmelserne om adgang til deponering og kassation. Der er endvidere opstillet krav om lokaleforhold, sikkerhedsforanstaltninger og retningslinier for det videnskabelige arbejde, herunder bestemmelser om, at beretninger skal indsendes i kopi til Nationalmuseet.

Bekendtgørelsens § 4 indeholder de særlige bestemmelser, der gælder for landsdelsmuseer, og heraf har navnlig vedtægtens stk. c. betydning, idet det fastslår, hvilke forpligtelser der påhviler et landsdelsmuseum, der i forholdet til andre lokalmuseer har pligter, men ingen rettigheder. Landsdelsmuseerne skal have fagligt uddannet medhjælp, de skal have kartoteker, og disse bør efterhånden udvides til også at omfatte de andre museers samlinger. Yderligere skal landsdelsmuseerne udøve en betydelig oplysningsvirksomhed, og der skal fastsættes regler for deres videnskabelige arbejde.

Medens man under den nuværende ordning har to organer, der beskæftiger sig med lokalmuseernes forhold, nemlig et tilsyn, der udøves gennem to af Nationalmuseets embedsmænd, udpeget af dettes direktør, og undervisnings-

ministeriets provinsmuseumsnævn, som består af en repræsentant for ministeriet, en for Nationalmuseet og en for Dansk kulturhistorisk museumsforening, foreslår man nu (bekendtgørelsens § 5) i stedet eet organ, der benævnes »Statens Lokalmuseumstilsyn« og består af 6 medlemmer, hvoraf et repræsenterer ministeriet, et de kommunale råd, to Nationalmuseet og to lokalmuseerne.

Hidtil har statens tilskud været af beskedent omfang og bundet til ganske bestemte, snævert begrænsede formål. Efter lovforslaget vil et museums drift i fremtiden overvejende komme til at bygge på offentlige tilskud fra stat og kommuner, og statens tilskud vil — med visse begrænsninger — kunne anvendes til driften som helhed, altså også til poster som lønninger, kontorhold, almindelig bygningsvedligeholdelse etc. på linie med de beløb, der til samme formål stilles til rådighed fra kommunernes side. Derfor må og skal stat og kommuner have direkte adgang til gennem tilsynet at kontrollere disse midlers anvendelse, enhver anden løsning må anses for uforsvarlig.

På den anden side må det offentlige også have garanti for, at anvendelsen af midlerne er fagligt forsvarlig. Denne garanti skal Nationalmuseets og lokalmuseernes repræsentanter give. Lokalmuseerne må nemlig også selv have mulighed for at gøre deres synspunkter gældende ud fra den betragtning, at det nu engang er deres forhold, det drejer sig om. Tilsynet får således en sammensætning, hvorefter en trediedel repræsenterer de økonomiske og samfundsmæssige interesser, to trediedele repræsenterer de snævrere faglige interesser.

Dette er betænkningens hovedindhold; enkeltheder kan man diskutere i det uendelige, og det er vel ugørligt at udarbejde et forslag, der kan passe alle, men de indvendinger, der er fremført, er dog heller ikke af en sådan karakter, at de kan rokke de for betænkningen grundlæggende principper. Loven *er* en ramme, der giver rimelig plads for museernes virke, og så må man vise den gode vilje og den smidighed, der er en forudsætning for et godt resultat.

Vel er det museernes opgave at bevare, men det gælder ikke, når det angår formerne for deres økonomi og administration. For disse områders vedkommende må man frigøre sig for gamle fordomme og utidssvarende forestillinger. Vi må tilpasse vore forhold efter det moderne samfunds politiske og økonomiske struktur, hvis vi ikke til stadighed skal danne bagtroppen i kulturelt arbejde.

Sålænge betænkningen var under udarbejdelse, kunne den selvfølgelig ikke gøres til genstand for almindelig drøftelse, men vi har gennem de hovedemner, der har været til behandling på de sidste årsmøder, søgt at få belyst visse sider af museernes virksomhed, navnlig vedrørende det folkeoplysende arbejde, og vi har gentagne gange fremhævet under tilslutning, at det ville være en stor vinding, om man kunne føre frem et lovforslag, der fastlagde bibliotekslovens principper som grundlag også for museernes virksomhed.

På den anden side har museerne landet over, hvis forhold betænkningen sigter imod, et rimeligt krav på at blive orienteret, og derfor vedtog bestyrelsen, så snart betænkningen var publiceret, at vi skulle indbyde vore medlemmer til nogle møder, og her give dem lejlighed til at udtale sig. Møderne har været afholdt i Ålborg, Herning, Haderslev, Odense og Næstved i dagene 31. juli—4. august. Det er mit indtryk, at disse møder har været værdifuide; adskillige centrale punkter er bleven belyst, adskillige misforståelser rettet.

Sammenfatter vi de faldne udtalelser, bliver billedet dette:

1) Man har i særdeleshed heftet sig ved, at visse lokale tilskud fra banker, sparekasser og private institutioner ikke må medregnes som tilskudsberettigende.

Bemærkningen er naturlig, fordi mange — navnlig mindre museer — har sådanne og betragter dem som ret faste, og fordi bibliotekerne for øjeblikket kan medregne sådanne tilskud. Hertil er at sige, at disse tilskud trods alt har en ustabil karakter og ikke giver samme tilsagn og sikkerhed for institutionens fortsatte opretholdelse som de kommunale tilskud. De private bidrag er værdifulde som et ekstratilskud, der kan lægges ovenpå et museums ordinære budget til anvendelse til særlige formål, men de danner ikke noget bæredygtigt grundlag på længere sigt.

2) Den bestemmelse, at lejeværdi ikke må medregnes som tilskudsberettigende lokalt bidrag, har ligeledes været fremført, omend med mindre styrke. Også her har man kunnet henvise til, hvor vanskeligt det er for bibliotekerne at foretage en beregning af lejeværdi, og for museernes vedkommende vil det være endnu vanskeligere og mere vilkårligt, fordi museumsbygningerne er af så uens karakter.

3) Forslaget om landets inddeling i landsdelsområder og etablering af landsdelsmuseer har ligeledes været et led i drøftelserne. Det må meget stærkt understreges, at formålet er at dække behovet for fagligt kvalificerede museumsledere, og at den bærende ide i forslaget er en *udvidelse* af konsulenthjælpen. Etableringen af landsdelsområder er i høj grad baseret på et intimt samarbejde mellem områdets museer, der har *ret* til at benytte denne konsulenthjælp fra landsdelsmuseet, men de kan også lade være.

Det museum, der måske i dag kunne tænke sig at blive landsdelsmuseum, skal sikkert overveje spørgsmålet et par gange. De pligter, der er forbundet hermed, er af en sådan karakter, at man nok skal afholde sig derfra, før tiden er inde, d. v. s. før de andre museer i området anser det for ønskeligt.

På den anden side mener vi, at det er vigtigt, at man efterhånden får ansat fagligt kvalificeret personale ude i landet. Det skal være pionerer i det almindelige, folkeoplysende arbejde, og samtidig skal det i videnskabelig henseende være således kvalificeret, at det kan træde i effektivt samarbejde med Nationalmuseet. Den decentralisation, som man herved opnår, anser vi for overmåde heldig og i overensstemmelse med tidens krav. At den også i økonomisk henseende indeholder iøjnefaldende fordele, er ganske givet. Man opnår ad denne vej ikke blot en decentralisation, men også en intensivering af arbejdet.

4) Det nye tilsynsorgan har man kun i ringe grad heftet sig ved. En enkelt røst har løftet sig for, at samarbejdet med Nationalmuseet ikke måtte svækkes. Det turde fremgå af forslaget som helhed, at det modsatte resultat skulle kunne opnås. Hvis der i tilstrækkeligt omfang knyttes faglige ledere til lokalmuseerne, vil det automatisk medføre, at Nationalmuseet får en række støttepunkter landet over, som begge parter skulle kunne være vel tjent med i det daglige arbejde. Det var jo netop dette problem, der i trediverne blev fremstillet fra Nationalmuseets side, og til hvis løsning Nationalmuseet dengang ydede bistand ved at foranledige, at en del af dets unge medarbejdere blev ansat ved de større lokalmuseer.

5) Endelig har der været spurgt, om forslaget skal forstås således, at den nuværende konsulenthjælp skal ophøre. Svaret fremgår allerede af mine bemærkninger om landsdelsmuseernes funktion, men jeg må tilføje, at det vil være påkrævet til enhver tid at have adgang til konsulenthjælp, som udøvet fra København kan orientere museerne om, hvad der forekommer af interesse på markedet, og som kan bistå museernes styrelser, formidle kontakten mellem museerne indbyrdes, træffe afgørelser i sager af rutinemæssig karakter og tilrettelægge de sager, der kræver behandling i tilsynet. Hertil kommer, at der

efter alt at dømme vil gå et åremål, før man kan forvente landsdels-ordningen udbygget.

6) *Bekendtgørelsens* indhold har naturligvis fremkaldt en række spørgsmål om bestyrelsernes sammensætning, om muligheden af at bevare bestyrelsesmedlemmer, der er valgt på livstid, om ledernes placering og anerkendelse o. s. v. Her må jeg understrege, at det *er* en bekendtgørelse, det står i, og at lovens meget vigtige bestemmelse om, at en revision skal finde sted, når loven har været i funktion i fem år, åbner adgang til at rette, hvad der måtte vise sig at være skævt.

Samtidig med de her nævnte udtalelser er der på møderne fra mange sider givet udtryk for en meget forstående og meget velvillig indstilling til betænkningen, ikke mindst fra folk, der på den ene eller anden måde har kontakt med kommunalpolitisk arbejde, men også fra museer, hvis nuværende statstilskud vil blive nedsat efter det foreliggende forslag, hvis de ikke får de lokale tilskud hævet.

Forslaget tager alene sigte på de kulturhistoriske lokalmuseer, og det tilsiger ethvert af disse, der opfylder lovens krav, økonomisk støtte. Det er et forslag, der gør det muligt, at initiativ og dygtighed kan blive belønnet, og det indeholder yderligere et forslag om, at de hidtidige dispositionsbevillinger forhøjes fra ca. 30.000 kr. til 50.000 kr.

Der har i nævnet været afholdt et halvt hundrede møder om denne sag, og de allerfleste af lokalmuseerne har været besøgt. Jeg kan ikke slutte denne redegørelse uden at bringe en varm tak til den kreds, der igennem en årrække har arbejdet sammen, til formanden, professor P. V. Glob, til Nationalmuseets repræsentant, overinspektør, dr. Axel Steensberg og til sekretær i undervisningsministeriet, magister Viggo Nielsen, der i denne sag ekstraordinært har været tilforordnet nævnet, og endelig til museumsforeningens sekretær, museumskonsulent P. Halkjær Kristensen, hvis kendskab til museernes forhold har været af den største værdi i arbejdet. Jeg kan sige, at alle beslutninger er truffet efter nøje overvejelse og i absolut enighed, og at denne forenings bestyrelse ligeledes ubetinget slutter op om forslaget.

Det sker i forvisning om, at hvis det lykkes at føre den igennem folketinget i den foreliggende form, vil vore samlinger kunne bevares ud i fremtiden, og der vil være skabt muligheder for, at danske lokalmuseer ikke fremdeles skal være stedbørn i dansk kulturarbejde, ikke fremdeles danne bagtroppen.«

Den følgende diskussion drejede sig alene om betænkningen, som man fra alle sider kunne anerkende som et dygtigt og grundigt arbejde med vidtrækkende betydning for de kulturhistoriske museers fremtidige virksomhed.

Dalgaard-Knudsen, Ringkjøbing, udtalte sin glæde over betænkningen. Lovforslaget rammer det rigtige; det er de faste kommunale tilskud, der skal danne det økonomiske grundlag for museernes arbejde. Det meget vigtige punkt vedrørende en ordning af lederspørgsmålet er også løst godt, og det er rigtigt set, at det folkeoplysende arbejde er mindst lige så vigtigt som det videnskabelige. Vi må se mere på helheden end på visse snævre lokalinteresser, de grundlæggende principper i loven er rigtige, og vi må enige stå sammen om dette forslag og ønske det gennemført.

S. Jungersen, Maribo, var noget tilbageholdende over for forslaget om landsdelsmuseer, fordi gennemførelsen vil tage lang tid. Forslaget giver muligheder for, at samarbejdet mellem Nationalmuseet og lokalmuseerne kan øges, og det skal vi hilse med glæde. Det kan kun være til gavn for begge parter. Det foreslåede statstilskud er dog for lille, lokalmuseerne har mange huller at fylde,

inden de når balance mellem krav og ydeevne. De store museer vil i kraft af deres store lokaltilskud først drage fordel af forslaget, der bliver et alt for ringe beløb til de andre. Han frygtede for, at den hjælp, som lokale, interesserede mennesker nu yder, vil falde bort, og det vil yderligere komme til at belaste museernes økonomi, derfor er det forkert, at de private bidrag ikke må medregnes som tilskudsberettigende. Der burde have været en overgangsbestemmelse, ikke mindst for at bevare de nuværende ledere som bestyrelsesmedlemmer.

Niels A. Christiansen, Roskilde, havde ikke noget imod et tilsyn, men mente dog, at det i nogen grad kunne virke hæmmende på det lokale initiativ. Ledernes stilling til bestyrelsen og museerne bør ikke kunne afstedkomme indgreb fra tilsynet. Det er også urimeligt, at lederne pånyt skal anerkendes. Han var også imod bemærkningen om, at bestyrelsesmandaterne skulle være tidsbegrænsede. Bestemmelserne om landsdelsmuseernes forhold til de andre museer syntes ham uklart formuleret i loven og bekendtgørelsen.

Th. Christensen, Frederiksværk, mente, at de private lokaltilsyn burde medregnes som tilskudsberettigende. De kommunale tilskud er for små til at danne grundlag for museernes drift, de er heller ikke så absolut faste.

Hakon Berg, Rudkøbing, fandt det af stor betydning, at statens tilskud sættes i forhold til de kommunale, men han ville tilslutte sig tanken om, at langvarige private tilskud også måtte medregnes, ligeledes legatmidlers afkastning.

Bent Calov, Kalundborg, var lidt bange for, at bestemmelsen om, at bygningstilskud ikke måtte medregnes, kunne medføre visse uheldige omposteringer i regnskaberne; fandt iøvrigt, at betænkningen var et fremragende arbejde, som alle museumsfolk måtte slutte op om.

Peter Riismøller, Ålborg, fandt de her fremdragne indvendinger af nutidig karakter; de vil snart blive betydningsløse, idet forholdene hurtig vil trække sig i lave, når loven er gennemført. Det allervigtigste er, at forslaget giver mulighed for, at kommunerne bliver ansvarlige for museerne. Landsdelsmuseernes opgaver bliver meget store, en enkelt mand kan næppe klare dem, og det synes at være en forudsætning for opnåelse af landsdelsmuseumsstatus, at der knyttes en konservator til museet.

Knud Klem, Helsingør, mente, at alle kunne være enige om, at der med forslaget var givet en ramme for det fremtidige museumsarbejde. Han forstod ikke betænkeligheden ved at afskaffe de livsvarige bestyrelsesmedlemmer. Alvorligere betænkeligheder må man snarere have med hensyn til de økonomiske bestemmelser, men der er næppe grund til at frygte for, at de lokale tilskud skal falde, det har en ligefrem magisk indflydelse på kommunale råd, at staten yder tilskud i forhold til kommunernes bidrag. Indenfor ministeriet og politikernes kreds vil man sikkert også holde på, at de faste kommunale bidrag skal være de eneste tilskudsberettigende. Hvis den rigtige interesse er til stede, vil tilskudene fra banker og andre private institutioner også nok kunne fastholdes. Lovens gennemførelse vil straks få de lokale og dermed også statens tilskud til at stige. Staten er interesseret i at ophjælpe det kulturelle arbejde og støtte den lokale interesse. Forslaget giver mulighed for en stor udvikling af det kulturelle arbejde.

Dalgaard-Knudsen havde indtryk af, at forsamlingen var velviliigt indstillet over for betænkningen og kunne tilslutte sig dens principper, og det forekom ham naturligt, at dette gav sig udslag i vedtagelsen af en udtalelse til ministeriet, hvorfor han ville tillade sig at foreslå, at man vedtog følgende

Resolution:

Dansk kulturhistorisk Museumsforening samlet til årsmøde i Hjørring d. 24. august 1956 udtaler sin tilslutning til de principper for en nyordning af lokalmuseernes forhold, der ligger til grund for det af ministeriets provinsmuseumsnævn udarbejdede forslag, og henstiller indtrængende til undervisningsministeriet, at forslaget søges fremmet.

Kai Uldall: Det er vanskeligt for os fra Nationalmuseet at stemme for denne udtalelse, idet vi har visse betænkeligheder ved at gå med til alt i forslaget. Vi må henstille, at man tager et vist hensyn til Nationalmuseets indvendinger.

Knud Klem: Udtalelsen indeholder ikke noget, som går imod Nationalmuseets bemærkninger; der er kun tale om, at forsamlingen giver sin tilslutning til principperne for en nyordning af lokalmuseernes forhold.

Kai Uldall: Jeg håber, det er rigtigt, og kan under den forudsætning stemme for udtalelsen.

Ved den følgende afstemning stemte 48 for og 2 imod resolutionen.

Formanden takkede for den kraftige tilslutning til forslaget.

Forsamlingen godkendte derefter formandens årsberetning.

Kassereren, museumsdirektør *Knud Klem* forelagde derefter det reviderede regnskab for 1955—56. Det balancerer med kr. 8.667,05. Indtægterne har været kr. 4.283,69, og udgifterne kr. 3.394,64. Kassebeholdningen var pr. 1. april 1956 kr. 5.272,41, hvilket i forhold til sidste regnskab var en stigning på kr. 889,05. Af kassebeholdningen henstår kr. 1.856,- til brug for tekstilkonservering og kr. 1.000,- til udgivelse af årbogen. Til foreningens drift er der således kr. 2.416,41 til rådighed.

Regnskabet godkendtes uden omtale.

Kassereren foreslog derefter at bibeholde det nuværende kontingent for næste år, og dette godkendtes.

Formanden forelagde derefter fordelingen af sidste års *dispositionsbevillinger.* Ved tilskud fra tipstjenestens overskud var bevillingen til anskaffelse af montrer m. v. forhøjet fra 10.300 kr. til 18.000 kr. Der var indkommen 18 ansøgninger om ialt ca. 42.000 kr. Fordelingen blev følgende: Thisted Museum 2.000 kr. til montre m. v., Hobro Museum 500 kr. til indretning af magasin, Randers Museum 600 kr. til indretning af stue, Ringkjøbing Museum 1.300 kr. til montre m. v., Morslands hist. Museum 5.900 kr. til montrer, Bornholms Museum 4.000 kr. til indr. af studielokale, Roskilde Museum 1.000 kr. til montre, Næstved Museum 2.200 kr. til omordning og montrer, Sorø amts Museum 500 kr. til montre m. v.

Bevillingen på 20.000 kr. til indkøb og konservering modtog 20 ansøgninger om ialt ca. 36.000 kr., og fordelingen blev: Kalundborg Museum 1.000 kr. til konservering, Vendsyssels hist. Museum 2.500 kr. til indkøb og konservering, Den gamle By 875 kr. til indkøb, Mariager Museum 500 kr. til indkøb, Langelands Museum 3.000 kr. til konservering, Odense Bys Museer 2.025 kr. til apparatur, Nordsjællands Folkemuseum 800 kr. til konservering m. v., Roskilde Museum 500 kr. til indkøb, Ringkjøbing Museum 50 kr. til konservering, Museet på Koldinghus 1.490 kr. til indkøb, Esbjerg Museum 2.385 kr. til indkøb og konservering, Fredericia Museum 525 kr. til indkøb, Vesthimmerlands Museum 1.000 kr. til konservering, Museet på Sønderborg Slot 950 kr. til indkøb, Forhistorisk Museum 1.200 kr. til indkøb, Hørsholm Egns Museum 300 kr. til indkøb, Falsters Minder 400 kr. til indkøb, Tønder Museum 500 kr. til indkøb.

Halkjær Kristensen redegjorde derpå for det af ham udførte *konsulentarbejde*

i det forløbne år. 21 museer har søgt konsulenthjælp, heraf en lang række til protokollering og nummerering. En del museer tumler med planer om bygningsændringer eller nybygninger, men det kniber her med at skaffe materialebevillinger, selvom det økonomiske grundlag er i orden. Vi håber, at den kommende tid vil bringe en bedring på dette område.

Til *bestyrelsen* genvalgtes Svend Larsen, Helge Søgaard, Knud Klem og Halkjær Kristensen. Svend Larsen genvalgtes som formand.

Formanden takkede for valget og udtalte bestyrelsens ønske om udelukkende at arbejde til bedste for danske kulturhistoriske museer. Han takkede de forskellige deltagere i mødets forhandling. Til slut mindede han om afholdelsen af den internationale museumsuge 14.—21. oktober.

Om eftermiddagen holdt Statens Museumsdirektør, dr. phil. *Eivind S. Engelstad*, Oslo, foredrag om museumsordningen i Norge.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Hjørring og Skagen den 24.-26. august 1956.

Årsmødet indledtes fredag d. 24. august om aftenen ved et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening på Vendsyssels historiske museum i Hjørring. Her blev deltagerne budt velkommen til Hjørring af borgmesteren, fhv. minister, provst *Carl Hermansen,* hvorefter tandlæge *Holger Friis* fortalte om museets oprindelse og erindringer fra sin barndom. Museet blev derefter beset af deltagerne.

Ved repræsentantskabsmødet lørdag d. 25. august på Hotel du Nord i Hjørring var følgende foreninger og institutioner repræsenteret: De historiske samfund for Ålborg amt, Århus stift, Frederiksborg amt, Fyns stift, Hjørring, Lolland-Falster, Præstø, Randers, Ribe, Ringkøbing og Sorø amter, Sønderjylland, Thy og Hanherred, Vejle og Viborg amter; endvidere Rigsarkivet, landsarkiverne for Sjælland, Fyn, Nørrejylland og Sønderjylland, Erhvervsarkivet, Københavns og Frederiksberg stadsarkiver, Matrikelsdirektoratets arkiv, Dansk Folkemindesamling, de byhistoriske arkiver i Esbjerg, Fåborg, Haderslev og Odder samt 42 museer blandt dem, der dagen i forvejen havde været repræsenteret ved Museumsforeningens årsmøde (se s. 508). Mødet overværedes endvidere af repræsentanter fra Undervisningsministeriet.

Formanden, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt,* Viborg, bød alle velkommen og rettede en særlig velkomst til årsmødets æresgæster, fhv. postmester *C. Klitgaard* og tandlæge *Holger Friis.*

Formanden gik derefter over til:

Beretning for året 1955/56.

Fællesforeningens medlemstal har som sædvanlig været stabilt. Det udgjorde pr. 1. august 1956 ialt 177, nemlig 26 historiske amtssamfund og foreninger, 93 museer. 25 arkiver, 7 biblioteker og 26 by- og amtsråd. Det eneste nye medlem er Hjerl-Hansen fonden.

Dansk historisk fællesforenings årsmøder. I de senere år har det knebet med at få tid til vore drøftelser på de to dage, der er afsat til årsmødet. Styrelsen har overvejet, om man ikke kunne udvide mødet med en dag, men har dog ikke ment at turde gå denne vej. Vi har derimod fra anden side fået et forslag om, at repræsentanterne for de amtshistoriske samfund samles allerede fredag eftermiddag, så de kan få lejlighed til at drøfte de problemer, som særlig har interesse for samfundene. Som De vil se af programmet, er årsmødet for sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver iår henlagt til sent fredag eftermiddag. Der vil formodentlig ikke være noget i vejen for, at man kunne afholde begge møder fredag eftermiddag, f. eks. amtssamfundene fra 13—16,30 og arkiverne 17—18,30. Der er selvfølgelig en del af museumsmændene, der også

repræsenterer de amtshistoriske samfund. Særlig mange er det ikke, og de vil under alle omstændigheder få lejlighed til at overvære museumsforeningens møder fredag formiddag. Og iøvrigt skulle det vel ikke være utænkeligt, at museet og det amtshistoriske samfund sendte hver sin repræsentant. Styrelsen mener i hvert fald, at den skitserede løsning vil kunne komme til at betyde en forøgelse af årsmødernes værdi og betydning.

Iøvrigt har vi overvejet at indkalde medlemmer af amtssamfundenes styrelser og andre interesserede til lokale møder for at drøfte, hvad der kan gøres for at fremme og støtte det lokalhistoriske arbejde rundt om.

Statstilskudet til amtssamfundene. Vi har igennem længere tid overvejet muligheden af både at få statstilskudet til de enkelte samfund sat i vejret og samtidig at finde frem til et mere retfærdigt fordelingsgrundlag. Som De vil vide, er det første ønske blevet opfyldt, idet statens tilskud iår er steget til 850 kr., en forhøjelse som jeg gerne vil bringe undervisningsministeriet vor hjerteligste tak for. Jeg kan iøvrigt oplyse, at videnskabskommissionen, som afgav sin betænkning sidste år, har foreslået, at ministeriets dispositionsbevilling til understøttelse af tidsskrifter m. m. bliver forhøjet fra 100.000 kr. til 200.000 kr. Om dette forslag bliver til virkelighed, ved vi ikke endnu, men vi har vel lov at håbe, at de bevilgende myndigheder ikke vil sidde dette forslag overhørig. Og enhver vil vist kunne forstå, at den stærke forøgelse af trykkepriserne har bragt de fleste tidsskrifter i vanskeligheder. Hertil kommer, at man alle steder vil blive nødt til at tage honorarspørgsmålet op til overvejelse. Næsten overalt gælder det, at honorarerne er uanstændig små, og det bliver færre og færre videnskabsmænd og forskere, der har råd til at ofre deres arbejdskraft på artikler, for hvilke der næsten intet honorar kan ydes. Ser vi på dansk humanistisk videnskabs kår i dag, vil vist alle være enige om, at de er alt andet end tilfredsstillende. Vi må se i øjnene, at tilgangen af fuldt kvalificerede videnskabsmænd til de humanistiske videnskabsgrene bliver for ringe, og det vil hurtigt betyde en forringelse af Danmarks indsats på dette område.

I november 1955 anmodede vi samfundene om at give os en række oplysninger om medlemstal, økonomiske forhold m. m. Sekretæren foretog derefter en bearbejdelse af det indkomne materiale, og denne redegørelse blev udsendt d. 20. april d. å. I en ledsagende skrivelse understregedes det bl. a., at samfundenes kontingenter er for små, og jeg vil også gerne her påpege, at det er nødvendigt at forhøje kontingenterne, hvis de enkelte samfunds indsats ikke skal forringes. Samtidig henledte vi opmærksomheden på, at det sikkert vil være muligt at få de lokale tilskud forhøjet, og at der burde gøres mere herfor.

Vi har senere anmodet om enkelte supplerende oplysninger om honorarer og trykpris pr. ark. Sekretæren har ligeledes bearbejdet dette materiale, og jeg kan herefter oplyse, at trykpris pr. ark og honorar pr. side à 2250 enheder — altså ikke den faktiske side — er således:

Trykpris:		*Honorar:*	
200—299 kr.	1 årbog	200—299 øre	1 årbog
300—399 »	3 årbøger	300—399 »	1 »
400—499 »	2 »	400—499 »	1 »
500—599 »	4 »	500—599 »	3 årbøger
600—699 »	1 årbog	600—699 »	4 »
700—799 »	1 »	700—799 »	1 årbog
		800—899 »	1 »

Den gennemsnitlige trykpris pr. ark er 489 kr., mens honorarerne gennemsnitlig ligger på 5,74 kr., alt beregnet efter en side på 2250 enheder.

Iøvrigt kan jeg oplyse, at antallet af ark fordeler sig således:

0— 4	ark	1	årbog
5— 9	»	4	årbøger
10—14	»	3	»
15—20	»	3	»

Når vi anmodede om at få disse oplysninger, var baggrunden som sagt den, at vi anså det for nødvendigt at have et mere indgående kendskab til samfundenes økonomi før og nu, hvis spørgsmålet om en ændring af tilskudene skulle tages op overfor ministeriet. Vi har været inde på tanken om evt. at sætte tilskudet i forhold til amternes befolkningstal, antal af medlemmer, årbøgernes arktal eller de udbetalte honorarer. Vi er dog nået til den overbevisning, at det rigtigste vil være at søge gennemført en ordning, hvorefter der bliver et vist forhold mellem statens tilskud og de faste kommunale tilskud fra amt, byer og sogne. En sådan tilskudsform er jo gældende for bibliotekerne, og det er også denne, der er foreslået i betænkningen om nyordningen af de kulturhistoriske lokalmuseers forhold. Den vil være let at gennemføre, idet de årligt indsendte regnskaber indeholder oplysninger herom. Jeg har drøftet spørgsmålet med ministeriet, og jeg har indtryk af, at man her ikke står afvisende overfor tanken. Styrelsen vil derfor gerne spørge repræsentanterne, om man vil give os bemyndigelse til at arbejde for en ordning, hvorefter statens tilskud bliver lig det faste kommunale tilskud, idet der dog fastsættes et minimumstilskud, der eventuelt kan forøges, men ikke blive mindre end de 850 kr., som samfundene har fået sidste år.

Fortid og Nutid. Det har hele tiden været vort håb, at vi pånу kunne udsende Fortid og Nutid to gange om året, men vi ser desværre ikke i øjeblikket nogen mulighed for at gøre dette ønske til mulighed. Dette er så meget mere beklageligt, som der er mere end stof nok, som vi gerne ville have frem. For at skaffe mere plads til de almindelige artikler er det imidlertid vor hensigt at udgive en del af stoffet — årsberetningerne og institutionsoversigterne — for sig, idet vi vil anvende en noget billigere mangfoldiggørelsesmåde end almindeligt bogtryk. Vi tænker os derfor foruden Fortid og Nutid at udsende en slags »Meddelelser fra DHF«, der dels skulle indeholde de nævnte beretninger og oversigter, dels skulle bringe aktuelle oplysninger om bøger og udgiverværker og om andre nyheder, som har interesse for danske historikere. Denne ændring vil dog ikke blive ført ud i livet før 1957, idet beretninger m. m. for iår som sædvanlig vil blive optaget i det kommende hefte af tidsskriftet, det sidste i bind XIX.

Som det vil fremgå af regnskabet, er de økonomiske udsigter alt andet end lystelige. Vi har prøvet at nå frem til en billigere trykning af Fortid og Nutid ved at indhente tilbud fra ialt 4 trykkerier, men det viste sig, at vort hidtidige trykkeri, Nielsen & Lydiche, var det billigste. Også spørgsmålet om annoncer har pånу været drøftet, men er dog foreløbig opgivet, idet vi tvivler på, at der er noget reelt grundlag for en annoncetegning.

Håndbog for danske historikere er d. 17. august af trykkeriet blevet afleveret til postvæsenet, og jeg håber, at alle, der har bestilt værket, nu har fået det. Det var tanken, at det skulle være udkommet omkr. 1. april, og den sidste del af manuskriptet blev afleveret til trykkeriet i febr. Desværre gjorde typo-

grafstrejken dette håb til intet. Jeg trøster mig med det gamle ord: bedre sent end aldrig og håber endnu engang — og altså for sidste gang — på tilgivelse.

Som De ved, har prisen været 28,50 kr., hvilket er meget billigt, ikke mindst når man tager de store udgifter i betragtning. Det har derfor også været nødvendigt foruden porto at tage ekspeditionsudgifterne med i det beløb, der er blevet opkrævet. Desuden har styrelsen vedtaget, at favørprisen til medlemmer af de foreninger, der er repræsenteret i DHF, skal forhøjes til 36 kr., når værket er udkommet.

Håndbogens økonomi er desværre ikke helt tilfredsstillende. Vi skal endnu sælge en ca. 100 eksemplarer, før vi har balance på regnskabet. Og det er vigtigt for DHF at få disse 100 eksemplarer solgt så hurtigt som muligt, da vi ikke kan dække underskudet af vor almindelige kasse.

Præstegårdsværket. Som De husker, besluttede styrelsen at indskrænke arbejdet med de gamle præstegårde til kun at omfatte et mindre, repræsentativt udvalg, idet vi håbede på denne måde at blive i stand til at løse opgaven. Det har imidlertid vist sig, at der alligevel skal et ret betydeligt antal undersøgelser og opmålinger til for at kunne udsende et videnskabeligt forsvarligt værk. Styrelsen har i flere møder drøftet spørgsmålet indgående, og vi er efterhånden mere og mere blevet overbevist om, at det rigtigste vil være, at Nationalmuseet tager denne opgave op. Jeg har haft et par drøftelser med dr. Brøndsted og dr. Roussell, den sidste for ganske kort tid siden. Nationalmuseets direktør lovede at undersøge muligheden for, at arbejdet blev fortsat på en eller anden måde, eventuelt som et led i en af Nationalmuseets egne undersøgelser. Styrelsen har derefter anset det rigtigst at vente med at tage definitiv beslutning om spørgsmålet, indtil vi har hørt fra professor Brøndsted.

Jeg kan iøvrigt oplyse, at cand. mag. Bregengård i løbet af 1955 fortsatte de arkivalske undersøgelser, men at dette arbejde nu er standset. Hvis den endelige beslutning bliver, at vi helt opgiver værket, er det vor hensigt at anvende restbeløbet på præstegårdskontoen — ca. 3000 kr. — til at foretage en indgående undersøgelse af en enkelt præstegård. Der har været tale om Udby. Iøvrigt vil det indsamlede materiale i så fald selvfølgelig overgå til Nationalmuseet.

Arbejdet med *den danske kulturhistorie* er blevet fortsat i det forløbne år. Cand. mag. Bennike Madsen har afsluttet sin udskrivning af emnekort, der dels har omfattet 1600- og 1700-årene, dels en kortere periode af middelalderen. Det nedsatte udvalg har iøvrigt besluttet at undersøge muligheden af at få et forlag til at overtage udgivelsen, d. v. s. til både at afholde udgifter til udarbejdelse og trykning. Vi har også fornylig haft forhandlinger med et forlag herom. Dette viste en del interesse for opgaven, og vi håber nu inden alt for længe at kunne nå frem til en afgørelse, så arbejdet for alvor kan komme i gang. Udvalget er dog klar over, at medarbejderne mindst må have en 5 år til arbejdet, så udgivelsen tidligst vil kunne begynde omkring 1962.

Bauers kalender. En af mine kolleger har spurgt, om det ikke kunne tænkes, at DHF kunne udgive Bauers evighedskalender påny. Vi har undersøgt, hvad en fototeknisk gengivelse vil koste. Vi har fået et tilbud på 4.600 kr. for 500 eksemplarer eller ca. 10 kr. pr. stk. Det er jo ikke helt afskrækkende, men da salgsmulighederne vel nok må siges at være noget begrænset, har vi dog haft betænkeligheder ved alene at give os i kast med opgaven, og vi overvejer muligheden af at gå i samarbejde med en anden forening.

Oversigt over arkivalsk materiale i museer, biblioteker m. m. DHF har altid haft et nært samarbejde med Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver, og jeg har flere gange deltaget i foreningens styrelsesmøder. I april havde vi et

møde i Vejle, hvor vi bl. a. efter forslag fra bibliotekar Anker Olsen, Køge, drøftede et forslag om at virke for udgivelsen af en oversigt over det arkivalske materiale i museer, biblioteker, amtshistoriske samfund m. m. Det blev vedtaget at nedsætte et udvalg, bestående af repræsentanter for Sammenslutningen, Museumsforeningen, DHF og bibliotekstilsynet. DHF's styrelse har udpeget formanden til medlem af dette udvalg, og cand. pharm Brandt repræsenterer sammenslutningen.

Amtsudgaven af Danmarks riges breve. I januar fik DHF fra formanden for Historisk samfund for Hjørring amt, postmester Klitgård, en forespørgsel om, hvorledes det gik med amtsudgaven af Danmarks riges breve. Jeg rettede i den anledning en forespørgsel til Det danske sprog- og litteraturselskab, hvis administrator derefter oplyste, at det næste hefte vil kunne komme, når bd. 7 af Diplomatorium Danicum og Danmark riges breve foreligger, hvilket skulle ske om kort tid. Resten af amtsudgaverne skulle iøvrigt kunne udsendes i løbet af godt et år. Meddelelse herom blev kort efter sendt til de enkelte foreninger. Jeg ved, at der fra flere sider har været klaget over den store forsinkelse af amtsudgaven. Vi forstår selvfølgelig de vanskeligheder, man har haft at kæmpe med, og glæder os over, at værket nu nærmer sig sin afslutning.

Præmiering af årbøger. Dette spørgsmål har været indgående drøftet indenfor styrelsen. Der var enighed om, at værdien af den nuværende form for præmiering måske ikke var særlig stor, og man enedes derfor om at forelægge spørgsmålet for årsmødet. Styrelsen kunne tænke sig, at man i stedet for som nu at uddele prisen hvert år gik over til kun at uddele hvert tredie år, men til gengæld forhøjede den til 1000 kr. Man ville derved opnå, at den kom til at virke stærkere, både udadtil og indadtil; nu er det, ligesom betydningen af denne udmærkelse måske ikke er så stor, fordi der efterhånden er temmelig mange, der har modtaget den. Man ville herved også opnå, at bedømmelsesmaterialet blev større — tre årgange i stedet for een — hvorved det ville blive lettere at finde frem til lokalhistorikere, der virkelig har gjort sig fortjent til at få prisen.

Jeg kan meddele, at præmien for 1954 er blevet tildelt lærer *Harald Nielsen* for hans artikel »Oversigt over udskiftningen i det forrige skanderborgske rytterdistrikt« i Jyske Samlinger, ny række, 3. bind, 1954. Styrelsens bedømmelse lyder således:

Harald Nielsens afhandling »Oversigt over udskiftningen i det forrige skanderborgske rytterdistrikt« bygger — skønt ikke alt materiale i centraladministrationens arkiver er udnyttet — på en grundig og systematisk videnskabelig undersøgelse, hvorved et centralt lokalhistorisk emne er blevet alsidigt belyst i rigshistorisk perspektiv. Fremstillingen er klar og fængslende. Den indeholder en udmærket redegørelse for de vanskeligheder, udskiftningsbestræbelserne mødte, hvor bønderne efter krongodsets bortsalg var blevet selvejere, og den giver på grundlag af fyldige eksempler næsten portrætagtige skildringer af landinspektører og bønder — den jævne mand som historisk hovedperson. Harald Nielsen har fået de særegne træk smukt frem vedrørende den jyske egn, han behandler, uden at forbindelsen med den almindelige udvikling er gået tabt. Hans afhandling vil kunne anspore forfattere fra andre egne af landet til at give sig i lag med tilsvarende undersøgelser. Den findes ubetinget værdig til præmiering.

Konsulentvirksomhed. Som man vil erindre, har vi allerede igennem flere år arbejdet på at skaffe midler til at kunne hjælpe de lokalhistoriske forfattere, både hvad angår tilrettelæggelse af arbejdet, disposition, undersøgelse og skrift-

lig udformning. Som jeg nævnte sidste år, ansøgte vi undervisningsministeriet om et tilskud, der skulle gøre det muligt for os at komme i gang med arbejdet. Ministeriet har dog ikke ment at kunne efterkomme vor anmodning. Det skal ikke nægtes, at dette afslag var en stor skuffelse, og at vi står uforstående heroverfor. Jeg kan efter korrespondance med formanden for det norske landlag for bygde- og byhistorie oplyse, at dette siden 1947 har fået tilskud til en konsulentvirksomhed, og at laget siden 1953 har fået en årlig bevilling til den almindelige drift, konsulentvirksomheden og udgivelsen af »Heimen« på ialt 7.500 kr., hvortil endda kommer betydelige understøttelser til store lokalhistoriske kursus. Hertil kommer nu yderligere, at der i 1955 er oprettet et Norsk lokalhistorisk institut med en stor bevilling fra departementet for 1956/57 på 33.500 kr. Pengene skal bruges til at »gi hjelp, råd og rettledning til lokalhistorikere i samsvar med den arbeidsplan styret vedtar«. Lederen har titel af konsulent, og den væsentlige del af hans tid er optaget af rådgivningsvirksomhed.

Jeg tror, De vil kunne forstå, at styrelsen ikke kan opfatte ministeriets afslag som definitivt. Det kan ganske simpelt ikke være rigtigt, at man i Norge kan stille over 35.000 kr. til rådighed for et sådant arbejde, og at vi ikke skulle have råd til at ofre en eneste øre derpå. Der er derfor enighed om at arbejde videre med spørgsmålet, indtil vi har fundet frem til en løsning.

Lokalhistoriske kursus. Det har flere gange været nævnt, at DHF gerne vil være de enkelte samfund eller museer behjælpelige med at arrangere lokalhistoriske kursus rundt om i landet. Der synes dog de fleste steder ikke at være nogen interesse for at tage denne vigtige opgave op. Jeg vil derfor gerne — så indtrængende som muligt — henstille til repræsentanterne at rejse dette spørgsmål overfor deres styrelser. Iøvrigt har vi i sinde, hvis der ikke sker noget, selv at tage initiativet til sådanne kursus, selvfølgelig i samarbejde med de lokale foreninger.

I denne forbindelse vil jeg gerne fremhæve, at det er muligt at afholde lokale kursus eller studiekredse over hjemstavnshistorie, idet loven om ungdomsundervisning gør det muligt at få udgifterne hertil betalt. Blandt de emner, der kan behandles i »aftenhøjskolen«, nævnes udtrykkelig hjemstavnslære. Enkelte kursus har været afholdt rundt om, men hvorfor tager man ikke et sådant arbejde op overalt? Idet jeg iøvrigt henviser til undervisningsministeriets bekendtgørelse af 12. oktober 1954, kan jeg oplyse, at henvendelse om aftenhøjskoler sendes til det lokale ungdomsnævn, der også udleverer ansøgningsskemaer. Undervisningen skal strække sig over mindst 24 timer, hvoraf 1/3 kan anvendes til filmsforevisning, besøg på museer, biblioteker m. m.

Museernes fremtidige forhold. Som De sikkert ved, har undervisningsministeriets provinsmuseumsnævn nu afgivet en betænkning om en nyordning af de kulturhistoriske lokalmuseers forhold. Hvis dette forslag bliver gennemført i folketinget, vil det medføre en betydelig forhøjelse af museernes statstilskud, samtidig med, at der vil åbne sig mulighed for at få fagligt uddannet ledere ved de større museer, ligesom selve tilsynsordningen vil blive ændret. Der er selvfølgelig enkeltheder i forslaget, som kan og vil blive diskuteret, men der kan næppe være tvivl om, at forslaget, hvis det bliver til virkelighed, vil betyde et stort fremskridt for de danske kulturhistoriske museer i provinsen, og vi vil gerne fra DHF's side lykønske museumsforeningen med, at man nu efter flere års arbejde er nået så vidt. Samtidig glæder vi os over at kunne ønske tillykke med den nye smukke årbog »Arv og eje«.

Flere punkter i den udsendte beretning gav anledning til drøftelse.

Styrelsens forslag om at lade repræsentanter fra de amtshistoriske samfund samles allerede fredag eftermiddag til drøftelse af deres særlige problemer blev godt modtaget. Kun museumsdirektør *Knud Klem* havde større betænkeligheder, idet han mente, at de, der repræsenterer både et museum og et amtssamfund, på den måde vil blive udelukket fra at deltage i drøftelserne. Herimod indvendte kommunefuldmægtig *Olav Christensen*, at der som regel mødte flere repræsentanter for et museum og amtssamfund, således at disse måtte kunne dele sig. *Formanden* konstaterede afsluttende, at der var velvilje over for forslaget, som styrelsen nu ville overveje nærmere.

Om samfundenes økonomi udspandt der sig en længere diskussion, der indledtes af arkivar *Vagn Dybdahl*, der efter at have knyttet visse kritiske bemærkninger til de i formandens beretning anførte tal foreslog, at man skulle forsøge at kæde såvel de kommunale som andre lokale tilskud sammen ved graduering-en. Lærer *Strange Nielsen* advarede kraftigt mod kun at regne med de lokale, kommunale tilskud; for flere samfund lå andre lokale tilskud betydeligt højere. I samme retning udtalte lærer *H. K. Kristensen*, teglværksejer *Gulddal*, lærer *Henrik Møller*, redaktør *J. J. Lustrup*, stadsskoleinspektør *J. Høirup*, lærer *O. Warthoe Hansen* og bankfuldmægtig *Bent G. Calov* sig. Flere af deltagerne slog til lyd for, at medlemstallet måtte kunne bruges ved en graduering af statstilskuddet, således at samfundenes »vitalitet« på denne måde kunne blive belønnet. Kontorchef *Th. Gimsing* redegjorde for den bevilling, hvoraf tilskuddene gives, og ytrede tvivl m. h. t. det rimeligste grundlag for gradueringen. Han opfordrede til slut Fællesforeningen til at indbringe et forslag, hvorefter man kunne drøfte sagen. *Formanden* understregede, at når man havde ment det rigtigst at gå ud fra de kommunale tilskud, var det, fordi disse måtte anses for de mest stabile, og fordi man efter forhandlingerne vedrørende museernes forhold måtte regne med, at man i ministeriet ville foretrække en sådan ordning. Efter den nu stedfundne drøftelse mente han at kunne konstatere interesse for en rimelig graduering; styrelsen ville herefter overveje, på hvilket grundlag denne skulle finde sted og derefter drøfte sagen med ministeriet.

Arkivar *Vagn Dybdahl* lykønskede foreningen til udsendelsen af Håndbog for danske lokalhistorikere og opfordrede til en stadig ajour-føring af håndbogen.

Efter at formandens beretning var slut, aflagde kassereren, museumsdirektør *Jørgen Paulsen* regnskabet (se s. 528), der godkendtes uden bemærkninger.

Til formand genvalgtes landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg. Til styrelsen genvalgtes *Svend Larsen*, *Roar Skovmand* og *Axel Steensberg* og nyvalgtes museumsinspektør, cand. mag. *Peter Michelsen*. Også de to revisorer *G. Galster* og *Knud Klem*, genvalgtes.

Ved drøftelsen af stedet for næste årsmøde foreslog formanden, at man fraveg princippet om at mødes i København hvert tredie år og i stedet afholdt næste års møde i Slesvig, mens man så i 1958 kunne tage til København og lave udflugt til Skåne. Forslaget blev modtaget med almindelig tilfredshed og tilslutning.

Under eventuelt anmodede fhv. postmester *C. Klitgaard* om ordet. Han kritiserede de af sekretæren og af DHF udsendte beregninger på grundlag af spørgeskemaerne fra november 1955. Grundlaget var ganske fejlagtigt, da nogle indregnede forfatterhonorarer m. v. i trykkeomkostningerne til årbogen, mens andre holdt sig til de rene trykkeudgifter. Han redegjorde derefter kort for regnskabsføringen i Historisk samfund for Hjørring amt og meddelte herunder,

at dette samfund ikke ville gå med til at forhøje sit kontingent. Han beklagede, at man ved mange årbøger var gået væk fra subskriptionsordningen, som han mente havde sin værdi. Postmester Klitgaard opfordrede DHF til at fremskaffe en oversigt over de rene trykkeudgifter pr. ark samt udarbejde en regnskabsformular, der kunne være til støtte for samfundene ved deres regnskabsføring. Sluttelig gav han udtryk for sin utilfredshed med, at amtsudgaven af Danmarks riges breve var blevet så stærkt forsinket. *Formanden* bemærkede til Klitgaards redegørelse, at man i spørgeskemaerne fra november 1955 netop havde anmodet om at få specificerede oplysninger om de enkelte poster på årbogsregnskabet.

Man gik derefter over til forhandling om emnet:

»*Lokalhistorien og skolen*«.

Formanden gav efter en ganske kort indledning ordet til indlederen, seminarielærer *Ingwersen*, Gedved, der udtalte:

Historieundervisningen på seminarierne var oprindelig af nogenlunde samme omfang som i gymnasiet, men dette var ikke videre tilfredsstillende, da den senere brug af det tilegnede er væsentlig forskellig for en gymnasiast og en lærer. Den nye ordning stiller seminarielærerne meget frit m. h. t. tilrettelæggelsen af historieundervisningen, og der er dermed åbnet mulighed for at hjemstavnshistorien kan tages op som fag på seminarierne. Men hidtil har man ikke i større udstrækning benyttet sig heraf, og man kan ikke pålægge seminarielærerne at tage denne undervisning op.

Ser vi på vore nabolande, findes der i Sverige mulighed for undervisning i hjemstavnshistorie ved seminarierne, men ordningen lader sig ikke efterligne herhjemme. I Tyskland — ikke mindst i Slesvig-Holsten — dyrkes hjemstavnshistorien meget intensivt på seminarierne. Eleverne laver selvstændige opgaver om lokalhistoriske emner, ofte på grundlag af ret omfattende arkivstudier, men heller ikke denne ordning kan overføres til danske seminarier, bl. a. af den grund, at der kræves studentereksamen for at læse ved de tyske seminarier.

Selv har jeg i ca. 1 år forsøgt mig med undervisning i hjemstavnshistorie, men dette tidsrum er for kort til at der virkelig har kunnet gøres erfaringer. Undervisningen må lægges således an, at det hele sættes i forbindelse med det lokale, hjemstavnen. Jeg har forsøgsvis delt arbejdet op i forskellige grupper, således at eleverne begynder med stednavnene og derefter går videre til kirkerne, herregårdene, bondegårdene o. s. v.

Til støtte for en sådan undervisning bør der udarbejdes en håndbog i hjemstavnens kultur, der giver en oversigt over kildemateriale, utrykt såvel som trykt, arkæologisk såvel som arkivalsk. En sådan håndbog ville ikke alene være af stor værdi for undervisningen på seminarierne, men også kunne være til megen gavn for den enkelte lærer i hans gerning ude i folkeskolen. Håndbogen for danske Lokalhistorikere kunne indgå som et 2. trin for mere viderekommende.

Bør DHF ikke gå ind for et sådant samarbejde mellem videnskaben og skolen? På denne måde ville det sikkert være muligt at få mere hjemstavnshistorie ind i skolen og dermed mere interesse for faget historie som helhed.

Formanden takkede for indledningen og påpegede dernæst, at spørgsmålet først og fremmest er pædagogisk. Hvordan kan vi fange elevernes interesse for historien? Vejen må gå fra det konkrete — hjemstavnen — til det almene, for det er ikke meningen, at man skal blive stående ved hjemstavnshistorien.

Lærer *Strange Nielsen* havde erfaring for, at lokalhistorien i høj grad var i stand til at fange elevernes interesse. Han nævnte forskellige gode hjælpemidler til undervisning på denne måde og understregede kraftigt betydningen af forbindelsen med museerne. Selv havde han erfaring for, at eleverne, endda efter skoletid, kom for at være med i arbejdet med udstillinger fra museerne, og mente absolut, at denne form for historisk vækkelse kunne bære frugt.

Lærer *Meyling* redegjorde for Tikøb sogns historiske samling og den måde, denne blev udnyttet til undervisning.

I drøftelsen deltog endvidere skoleinspektør *Kr. Værnfeldt,* lærer *E. Jespersen* og lærer *H. K. Kristensen,* der alle fremhævede betydningen af at inddrage det lokale i historieundervisningen. Sidstnævnte omtalte nogle kurser i lokalhistorie, der påtænkes iværksat i Ribe, Esbjerg og Sønderjylland, og hvor det er meningen at nå hen i retning af det af indlederne nævnte tyske system.

Formanden sluttede drøftelserne med at takke deltagerne og beklagede, at der ikke var yderligere tid til en videre diskussion om det interessante emne.

Frokosten blev indtaget i Løkken, og derefter kørte deltagerne til Børglum kloster, hvis kirke blev forevist af overinspektør, dr. phil. *Aage Roussell.* Turen fortsatte til Rubjerg nedlagte kirkegård og Rubjerg Knude. Busserne og bilerne kørte dernæst videre til Skagen, hvor man beså den tilsandede kirke.

Festmiddagen holdtes på Brøndums Hotel i Skagen, hvor deltagerne blev budt velkommen til Skagen af strandfoged *Chr. Thagaard.* Der blev endvidere talt af formanden, kontorchef *Th. Gimsing* m. fl.

Søndag d. 26. august benyttede deltagerne den tidlige morgen til at bese samlingerne på Skagens Museum. Om formiddagen foretoges en udflugt til Skagens Fortidsminder, Drachmanns Hus og Grenen.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

afholdt i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Hjørring et møde fredag den 24. august 1956. I mødet deltog 26 repræsentanter.

Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt,* Fåborg, bød velkommen og oplyste i sin beretning, at styrelsen fortsat havde arbejdet med at udbrede kendskabet til og forståelsen for de lokalhistoriske arkivers arbejde og opgaver. Dette arbejde havde også båret frugt, idet der i årets løb var oprettet en række nye arkiver. I sammenslutningen var optaget fire nye medlemmer, de byhistoriske arkiver i Frederikshavn, Kerteminde, Middelfart og Æbeltoft. Sammenslutningen tæller derefter 21 medlemmer.

Trods undervisningsministeriets imødekommenhed og anbefaling var det ikke lykkedes at få et andragende om tilskud gennem de bevilgende myndigheder; men der ville nu blive fremsendt et andragende om tilskud fra tipsmidlerne. Man arbejdede dog stadig på at få en fast årlig bevilling på finansloven.

Styrelsen havde fortsat sine bestræbelser for at få gennemført et nærmere samarbejde med Arbejderbevægelsens Arkiv, ligesom man havde ladet udarbejde standardmateriale til opbevaring af arkivalier og en tilvækstprotokol.

Fra rigsarkivet ville medlemmerne fremtidigt få tilsendt »Nordisk Arkivnyt«, hvorfor formanden sluttelig takkede rigsarkivaren for den imødekommenhed, rigsarkivet altid havde vist sammenslutningens medlemmer.

Kassereren, fuldmægtig *Olav Christensen,* Haderslev, fremlagde det reviderede regnskab, der balancerede med 1.141,99 kr. og udviste en kassebeholdning på 663,79 kr.

Til styrelsen genvalgtes *Hans Brandt.*

I den efterfølgende drøftelse oplyste Hans Brandt, at der hver uge i et af Fåborgs dagblade blev optaget en artikel »Fra arkivets gemmer«, og stationsforstander *E. Kaster,* Odder, meddelte, at arkivet i forbindelse med Odder museums flytning ville få lokaleforholdene betydeligt forbedret. Lærer *Warthoe Hansen,* Randers, oplyste, at man her allerede havde fået oparbejdet en samling på over 3000 billeder, og at man havde fået henvist en erhvervshemmet mand til at udføre registreringsarbejder, en mulighed for gratis arbejdskraft arkiverne skulle søge udnyttet i videst mulig omfang. Endelig fremkom dr. *Harald Jørgensen* med et ønske om at få optaget en fortegnelse over by- og egnshistoriske arkiver i »Nordisk Arkivnyt«.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB 1955-56

DRIFTSREGNSKAB

INDTÆGTER

Kontingent og bidrag:		
Foreninger	2.017,88	
Museer	1.470,00	
Arkiver, biblioteker o. l.	560,00	
By- og amtsråd	530,00	4.577,88
Tilskud:		
Staten	2.000,00	
Dansk historisk Fællesfond	790,00	2.790,00
Renter		180,10
Tidsskriftet »Fortid og Nutid« (abonnement)		3.588,80
Salg af skrifter		559,12
Forskelligt		0,00
Driftsregnskabets indtægter:		11.695,90
Særlige konti:		
Håndbog for lokalhistorikere		1.127,44
Præstegårdsværket		0,00
Kulturhistorien		0,00
Indtægt ialt		12.823,34
Merudgift		9.124,54
		21.947,88

UDGIFTER

Styrelsesudgifter		884,78
Sekretærhonorar		400,00
Tryksager, porto, telefon, kontorartikler		656,49
Årsmødet i Herning 1955		846,65
Forfatterpræmier		500,00
Tidsskriftet »Fortid og Nutid«:		
Trykning	5.495,27	
Forfatterhonorarer	1.379,50	
Redaktørhonorar	600,00	
Ekspeditions- og redaktionsudgifter	595,09	8.069,86
Forskelligt		711,80
Driftsregnskabets udgifter:		12.069,58
Særlige konti:		
Håndbog for lokalhistorikere		6.276,69
Præstegårdsværket		1.876,79
Kulturhistorien		1.724,82
Udgift ialt:		21.947,88

STATUS PR. 31. MARTS 1956

Foreningens egne midler:		
Beholdning pr. 1/4 1955	2.770,90	
Merudgift i 1955/56	373,68	2.397,22
Håndbog for lokalhistorikere:		
Beholdning pr. 1/4 1955	5.152,97	
Merudgift i 1955/56	5.149,25	3,72
Præstegårdsværket:		
Beholdning pr. 1/4 1955	4.994,55	
Forbrugt i 1955/56	1.876,79	3.117,76
Kulturhistorien:		
Beholdning pr. 1/4 1955	2.628,79	
Forbrugt i 1955/56	1.724,82	903,97
		6.422,67

Beholdning:		
Hos kassereren:		
Indestående på sparekassebog	5.777,15	
» » postkonto nr. 3516	170,59	
» » » » 86264	222,21	
Kontant	249,00	6.418,95
Hos formanden:		
Indestående på bankbog		3,72
		6.422,67

Viborg og Frederiksborg, d. 19. april 1956.

JOHAN HVIDTFELDT,
formand.

JØRGEN PAULSEN,
kasserer.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.

sign. *Georg Galster.*

sign. *Knud Klem.*